RENÉ DESCARTES

Corespondenţa completă

II

POLIROM

RENÉ DESCARTES

Corespondenţa completă

II
1639-1644

Ediție îngrijită de Vlad Alexandrescu

Traducere din franceză, latină și neerlandeză de Vlad Alexandrescu,
Robert Arnăutu, Călin Cristian Pop, Mihai-Dragoș Vadana, Grigore Vida

Note, cronologie, note complementare, bibliografie și indici
de Vlad Alexandrescu, Robert Arnăutu, Călin Cristian Pop, Grigore Vida

POLIROM
2015

Acest volum apare sub egida Centrului de cercetare „Fundamentele Modernităţii Europene” al Universităţii din Bucureşti.

Cercetarea pentru redactarea acestui volum şi tipărirea lui au beneficiat de sprijinul financiar al unui grant al Autorităţii Naţionale de Cercetare Ştiinţifică CNCS-UEFISCDI, proiect nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0998, implementat prin Colegiul Noua Europă, Bucureşti.

© 2015 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-5484-0
ISBN PDF: 978-973-46-5485-7
ISBN print: 978-973-46-5125-2

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: Jan Baptist Weenix, Portretul lui René Descartes, 1647-1649
Collectie Centraal Museum, inv. nr. 7386, Utrecht
Image & copyright Centraal Museum, Utrecht / Ruben de Heer

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

Abrevieri

Ediţii frecvent citate

A = *Corespondenţa completă a lui René Descartes*, ediţie îngrijită de Vlad Alexandrescu (3 volume).
Vol. I, 1607-1638: Introducere de Vlad Alexandrescu, traducere din franceză, latină şi neerlandeză de Vlad Alexandrescu, Robert Arnăutu, Robert Lazu, Călin Cristian Pop, Mihai-Dragoş Vadana, Grigore Vida; note, cronologie, note complementare, bibliografie şi indici de Vlad Alexandrescu, Robert Arnăutu, Călin Cristian Pop, Mihai-Dragoş Vadana, Grigore Vida, Iaşi, Editura Polirom, 2014.
Vol. II, 1639-1644: traducere din franceză, latină şi neerlandeză de Vlad Alexandrescu, Robert Arnăutu, Călin Cristian Pop, Mihai-Dragoş Vadana, Grigore Vida; note, cronologie, note complementare, bibliografie şi indici de Vlad Alexandrescu, Robert Arnăutu, Călin Cristian Pop, Grigore Vida, Iaşi, Editura Polirom, 2015.

Alquié = Descartes, *Œuvres philosophiques*, textes établis, présentés et annotés par Ferdinand Alquié (3 volume), Paris, Garnier, 1963-1973.

AM = Descartes, *Correspondance*, publiée avec une introduction et des notes par Charles Adam et Gérard Milhaud (8 volume), Paris, Félix Alcan, Presses Universitaires de France, 1936-1963. Ediţie anastatică: Nendeln, Liechtenstein, Kraus Reprint, 1970-1979.

AT = *Œuvres de Descartes*, publiées par Charles Adam & Paul Tannery (11 volume în 13 tomuri + volumul XII, *Vie & œuvres de Descartes* par Charles Adam + volumul XIII, *Supplément, Index général*), Paris, Léopold Cerf, 1897-1913; Nouvelle présentation par Bernard Rochot, Joseph Beaude, Pierre Costabel et Alan Gabbey (11 volume în 13 tomuri), Paris, J. Vrin, 1964-1974. Un nou tiraj în format *demi-poche*: Paris, J. Vrin, 1996.

B = René Descartes, *Tutte le lettere 1619-1650*, a cura di Giulia Belgioioso, con la collaborazione di Igor Agostini, Francesco Marrone, Franco A. Meschini, Massimiliano Savini e di Jean-Robert Armogathe, Milano, Bompiani, [1]2005, [2]2009.

Baillet = [Adrien Baillet], *La vie de Monsieur Des-Cartes* (2 volume), Paris, chez Daniel Horthemels, MDCXCI [1691]. Ediţii anastatice: Geneva, Slatkine, 1970, 2010; Hildesheim, Georg Olms, 1972; New York, Garland, 1987.

Baillet, *Abrégé* = *La vie de Mr Des-Cartes réduite en abregé*, Paris, chez Guillaume de Luynes, la Veuve de P. Boüillerot et Claude Cellier, MDCXCII [1692]. Ediţia a II-a: *La vie de Mr Des-Cartes, contenant l'histoire de sa Philosophie & de ses autres Ouvrages. Et aussi ce qui luy est arrivé de plus remarquable pendant le cours de sa Vie. Réduite en abregé*, Paris, chez la Veuve Mabre Cramoysi, MDCXCIII [1693]. Ediţie modernă: Paris, La Table Ronde, 1946, 1992.

Beeckman = *Journal tenu par Isaac Beeckman de 1604 à 1634*, publié avec une introduction et des notes par C. de Waard (4 volume), La Haye, Martinus Nijhoff, 1939-1953.

Beverovicius = *Joh. Beverovicii Epistolicæ quæstiones, cum doctorum responsis. Accedit ejusdem, nec non Erasmi, Cardani, Melanchthonis, medicinæ encomium*, Roterodami, Sumptibus Arnoldi Leers, MDCXLIV [1644].

Borel = *Vitæ Renati Cartesii, summi philosophi compendium*, authore Petro Borello, Parisiis, apud Ioannem Billaine et Viduam Mathurini Dupuis, MDCLVI [1656].

Bos = *The Correspondence between Descartes and Henricus Regius*, proefschrift door Jan Jacobus Frederik Maria Bos, Utrecht, Zeno Institute for Philosophy, 2002.

Briefwisseling = *De Briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*, uitgegeven door D^r. J.A. Worp (6 volume), 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1911-1917.

Budé = *Lettres inédites de Descartes*, précédées d'une introduction par Eugène de Budé, Paris, A. Durand et Pedone-Lauriel, 1868.

Clerselier I (^{3}1667) = *Lettres de Mr Descartes, où sont traittées plusieurs belles Questions touchant la Morale, Physique, Medecine & les Mathematiques*, nouvelle edition, reveu et augmenté, tome premier, Paris, chez Charles Angot, MDCLXVII [ediţia a III-a a primului volum; ediţia I, 1657, ediţia a II-a, 1663].

Clerselier II (^{2}1666) = *Lettres de Mr Descartes, où sont expliquées plusieurs belles difficultez touchant ses autres Ouvrages*, nouvelle edition, reveu et corrigé, tome second, Paris, chez Charles Angot, MDCLXVI [ediţia a II-a a celui de-al doilea volum, păstrând aceeaşi paginaţie cu ediţia I, 1659].

Clerselier III = *Lettres de Mr Descartes, où il répond à plusieurs difficultez qui luy ont esté proposées sur la Dioptrique, la Geometrie, & sur plusieurs autres sujets*, tome troisiesme, et dernier, Paris, chez Charles Angot, MDCLXVII [1667].

Clerselier-Institut I = Clerselier I (^{3}1667), exemplar din Bibliothèque de l'Institut de France. Ediţie anastatică, îngrijită de Giulia Belgioioso şi Jean-Robert Armogathe: Lecce, Conte, 2005.

Clerselier-Institut II = Clerselier II (^{2}1666), exemplar din Bibliothèque de l'Institut de France. Ediţie anastatică, îngrijită de Giulia Belgioioso şi Jean-Robert Armogathe: Lecce, Conte, 2005.

Clerselier-Institut III = Clerselier III, exemplar din Bibliothèque de l'Institut de France. Ediţie anastatică, îngrijită de Giulia Belgioioso şi Jean-Robert Armogathe: Lecce, Conte, 2005.

CM = *Correspondance du P. Marin Mersenne, religieux minime*, commencée par Mme Paul Tannery, éditée et annotée par Cornelis de Waard, René Pintard, Robert Lenoble, Bernard Rochot et Armand Beaulieu (17 volume), Paris, Beauchesne, Presses Universitaires de France, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1932-1988.

Cousin = *Œuvres de Descartes*, publiées par Victor Cousin (11 volume), Paris, chez F.G. Leverault, 1824-1826.

de Buzon, Kambouchner *et al*. = René Descartes, *Œuvres complètes*, sous la direction de Jean-Marie Beyssade et Denis Kambouchner, tome III: *Discours de la Méthode* et *Essais*, *Propositio demonstrata*, *Excerpta Mathematica*, *Traité de Mécanique* [volume édité et annoté par Jean-Marie Beyssade, Michel Blay, Annie Bitbol-Hespériès, Frédéric de Buzon, Denis Kambouchner, Geneviève Rodis-Lewis, Theo Verbeek, André Warusfel], Paris, Gallimard, coll. „Tel", 2009.

Desargues = *Œuvres de Desargues* (2 volume), réunies et analysées par Noël Germinal Poudra,

Paris, Leiber Éditeur, 1864. Ediţie anastatică: Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Disquisitio metaphysica = Petri Gassendi Disquisitio metaphysica seu dubitationes, et instantiae adversus Renati Cartesii metaphysicam, & responsa, Amsterodami, apud Johannem Blaeu, MDCXLIV [1644].

Écrits de jeunesse = René Descartes, *Étude du bon sens, La recherche de la verité* et autres écrits de jeunesse (1616-1631), édition, traduction, présentation et notes de Vincent Carraud et Gilles Olivo, avec la collaboration de Corinna Vermeulen, Paris, Presses Universitaires de France, 2013.

EL I, II = *Renati Descartes Epistolæ,* partim ab Auctore Latino sermone conscriptæ, partim ex Gallico translatæ, in quibus omnis generis quæstiones Philosophicæ tractantur, & explicantur plurimæ difficultates quæ in reliquis ejus operibus occurrunt, pars prima, pars secunda, Amstelodami, apud Danielem Elzevirium, MDCLXVIII [1668].

EL III = *Renati Descartes Epistolæ,* partim Latino sermone conscriptæ, partim è Gallico in Latinum versæ, in quibus respondet ad plures difficultates ipsi propositas in Dioptrica, Geometria, variisque aliarum scientiarum subjectis, pars tertia, Amstelodami, ex typographia Blaviana, MDCLXXXIII [1683].

Fermat = *Œuvres de Fermat*, publiées par les soins de MM. Paul Tannery et Charles Henry (4 volume), Paris, Gauthier-Villars et fils, 1891-1922.

Foucher de Careil 1859-1860 = *Œuvres inédites de Descartes*, précédées d'une Introduction sur la méthode par M. le Cte Foucher de Careil (2 volume), Paris, Auguste Durand, 1859-1860.

Foucher de Careil 1879 = *Descartes, la princesse Élisabeth et la reine Christine*, d'après des lettres inédites, par A. Foucher de Careil, Paris, Germer-Baillière et Cie, Amsterdam, Frederik Muller et Cie, 1879.

Galilei = *Le Opere di Galileo Galilei,* edizione nazionale sotto gli auspicii di Sua Maestà il Re d'Italia, direttore Antonio Favaro (20 de volume), Firenze, tipografia di G. Barbèra, 1890-1909.

Gassendi = *Petri Gassendi Diniensis Ecclesiæ Præpositi et in Academia Parisiensi Matheseos*

Regii Professoris Opera omnia in sex tomos divisa (6 volume), Lugduni, sumptibus Laurentii Anisson & Ioannis Baptistæ Devenet, MDCLVIII [1658]. Ediţie anastatică cu o introducere de Tullio Gregory: Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Frommann-Günther Holzboog, 1964.

Hobbes, *Correspondence* = Thomas Hobbes, *The Correspondence*, edited by Noel Malcolm (2 volume), Oxford, Clarendon Press, 1994.

JRA = René Descartes, *Œuvres complètes*, sous la direction de Jean-Marie Beyssade et Denis Kambouchner, tome VIII: *Correspondance*, éditée et annotée par Jean-Robert Armogathe (2 volume), Paris, Gallimard, coll. „Tel", 2013.

La Querelle = René Descartes et Martin Schook, *La Querelle d'Utrecht*, textes établis, traduits et annotés par Theo Verbeek, préface de Jean-Luc Marion, Paris, Les impressions nouvelles, 1988.

Leibniz, *Remarques = Remarques sur l'abregé de la vie de Mons. des Cartes*, în *Die philosophischen Schriften von G.W. Leibniz*, herausgegeben von C.I. Gerhardt, vol. IV, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1880, pp. 315-324.

Lipstorp = *Danielis Lipstorpii Lubecensis Specimina philosophiæ Cartesianæ.* Quibus accedit ejusdem Autoris *Copernicus redivivus*, Lugduni Batavorum, apud Johannem & Danielem Elsevier, MDCLIII [1653].

Narratio Historica = Testimonium Academiæ Ultrajectinæ et Narratio Historica quà defensæ, quà exterminatæ novæ philosophiæ, Rheno – Trajecti, ex pagraphia Wilhelmi Strickii, MDCXLIII [1643].

Poisson = *Commentaire ou Remarques sur la Methode de René Descartes. Où on établit plusieurs Principes generaux, necessaires pour entendre toutes ses Œuvres*. Par L.P.N.I.P.P.D.L, Vandosme, chez Sebastien Hip, MDCLXX [1670]. Ediţie anastatică: New York, Garland, 1987.

Roth = *Correspondence of Descartes and Constantyn Huygens, 1635-1647*, edited from manuscripts now in the Bibliothèque Nationale, formerly in the possession of the late Harry Wilmot Buxton, F.R.A.S., by Leon Roth. Oxford, Clarendon Press, MCMXXVI [1926].

Verbeek *et al*. = *The Correspondence of René Descartes 1643*, edited by Theo Verbeek, Erik-Jan Bos, Jeroen van de Ven, with contributions of Henk Bos, Carla Rita Palmerino, Corinna Vermeulen. Utrecht, Zeno Institute for Philosophy, 2003.

Opere ale lui Descartes

Burman = Convorbirea cu Burman [*Responsiones Renati Des Cartes ad quasdam difficultates ex meditationibus ejus etc. ab ipso haustæ*]

Discurs = Discurs despre metoda de a-şi conduce bine propria raţiune şi a căuta adevărul în ştiinţe [*Discours de la methode pour bien conduire sa raison, & chercher la verité dans les sciences*]

Epistola către Dinet = Epistola către Preacucernicul Părinte Dinet [*Admodum Reverendo Patri Patri Dinet, Societatis Jesu Præposito Provinciali per Franciam*]

Epistola către Voetius = Epistola lui René Descartes către Prearenumitul Domn Gisbertus Voetius [*Epistola Renati Des-Cartes ad celeberrimum Virum D. Gisbertum Voetium. In qua examinantur duo libri, nuper pro Voetio Ultrajecti simul editi: unus de Confraternitate Mariana, alter de Philosophia Cartesiana*]

Încercări = Dioptrica [*La Dioptrique*], *Meteorii* [*Les Météores*], *Geometria* [*La Géometrie*]

Lumea = Lumea lui René Descartes sau Tratat despre Lumină [*Le Monde de René Descartes ou Traité de la Lumière*]

Meditaţii = Meditaţiile despre filosofia primă ale lui René Descartes, în care sunt demonstrate existenţa lui Dumnezeu şi distincţia sufletului omenesc de trup [*Renati Des-Cartes, Meditationes de prima philosophia, in quibus Dei existentia, & animæ humanæ à corpore distinctio, demonstrantur*]

Obiecţii I = Primul rând de obiecţii [*Primæ objectiones*]

Răspunsuri I = Primul rând de răspunsuri [*Responsio authoris ad primas objectiones*]

Obiecţii II = Al doilea rând de obiecţii [*Objectiones secundæ*]

Răspunsuri II = Al doilea rând de răspunsuri [*Responsio ad secundas objectiones*]

Obiecţii III = Al treilea rând de obiecţii } *Objectiones tertiæ*

Răspunsuri III = Al treilea rând de răspunsuri *cum responsionibus authoris*]

Obiecţii IV = Al patrulea rând de obiecţii [*Objectiones quartæ*]

Răspunsuri IV = Al patrulea rând de răspunsuri [*Responsio ad quartas objectiones*]

Obiecţii V = Al cincilea rând de obiecţii [*Objectiones quintæ*]

Răspunsuri V = Al cincilea rând de răspunsuri [*Responsio authoris ad quintas objectiones*]

Obiecţii VI = Al şaselea rând de obiecţii [*Objectiones sextæ*]

Răspunsuri VI = Al şaselea rând de răspunsuri [*Responsio ad sextas objectiones*]

Obiecţii VII = Al şaptelea rând de obiecţii } *Objectiones septimæ*

Răspunsuri VII = Al şaptelea rând de răspunsuri *cum notis authoris sive Dissertatio de prima philosophia*]

Omul = Omul lui René Descartes [*L'Homme de René Descartes*]

Principii = Principiile filosofiei ale lui René Descartes [*Renati Des-Cartes Principia philosophiæ*]

Reguli = Reguli pentru îndrumarea minţii [*Regulæ ad directionem ingenii*]

Specimina Philosophiæ = Încercările de Filosofie ale lui René Descartes [*Renati Des Cartes Specimina Philosophiæ: seu Dissertatio de Methodo rectè regendæ rationis, & veritatis in*

scientiis investigandæ: Dioptrice, et Meteora]

Tratatul de mecanică = Cercetarea dispozitivelor cu ajutorul cărora se poate, cu ajutorul unei mici forţe, ridica o încărcătură foarte grea [*Explication des engines par l'ayde desquels on peut avec une petite force lever un fardeau fort pesant*]

Mulțumiri

Această lucrare nu ar fi fost posibilă fără concursul esenţial al unor instituţii şi persoane. Dintre primele, dorim să mulţumim în primul rând Colegiului Noua Europă din Bucureşti, care ne-a găzduit proiectul şi întâlnirile, confirmând şi de astă dată, dacă mai era nevoie, vocaţia sa de institut de cercetări avansate. Mulţumirile noastre merg apoi către câteva persoane ale căror existenţă şi colaborare au reprezentat pentru noi o garanţie în fiecare moment: Igor Agostini (Lecce), Siegrid Agostini (Lecce), Roger Ariew (Tampa), Jean-Robert Armogathe (Paris), Giulia Belgioioso (Lecce), Erik-Jan Bos (Utrecht), Vincent Carraud (Paris), Sorana Corneanu (Bucureşti), Lidia Cotea (Bucureşti), Mihnea Dobre (Bucureşti), Daniel Garber (Princeton), Dana Jalobeanu (Bucureşti), Denis Kambouchner (Paris), Jean Mesnard (Paris), Cristian Moisuc (Iaşi), Mihai Vlad Niculescu (Peoria), Liviu Ornea (Bucureşti), Ion Papuc (Bucureşti), Tamás Pavlovits (Szeged), Lucian Petrescu (Bruxelles), Tinca Prunea-Bretonnet (Bucureşti), Aaron Spink (Tampa), Theo Verbeek (Utrecht).

Cronologie 1639-1644[1]

1639

– Locuieşte în continuare la Santpoort, un sat în apropiere de Haarlem.

– 9 ianuarie: Admiraţie pentru o scriere a lui Girard Desargues: „Modul în care îşi începe raţionamentul, aplicându-l deopotrivă liniilor drepte şi celor curbe, este cu atât mai frumos cu cât este mai general, şi pare să fie luat din ceea ce obişnuiesc să numesc Metafizica Geometriei, ştiinţă de care am observat că nimeni în afară de Arhimede nu s-a slujit vreodată” (A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639, AT II 490).

– În aceeaşi scrisoare către Mersenne, o expunere a teoriei carteziene despre materia subtilă: A 209, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639, art. 5-7 (AT II 482-485); în corespondenţa care urmează, materia subtilă este legată de explicaţia greutăţii – vezi şi A 213, *către Mersenne* [9 februarie 1639], art. 7 (AT II 496-497); A 219, *către* [*de Beaune*] [30 aprilie 1639] (AT II 543-544); A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639, art. 3 (AT II 559), art. 4 (AT II 564) şi art. 5 (AT II 565-566); A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639, art. 2 (AT II 593-594); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639, art. 4-7 (AT II 635-636).

– 29 ianuarie: Descartes îi trimite lui Huygens, odată cu A 211 (AT II 675-676), o copie a tuturor obiecţiilor suscitate de *Discurs* şi *Încercări*, împreună cu răspunsurile sale, în chip clar pregătite pentru publicare.

– ianuarie: Florimond de Beaune redactează *Note* asupra *Geometriei* lui Descartes, care completau *Geometria* şi semnalau unele omisiuni atât în analize, cât şi în construcţii (A 213, *către Mersenne* [9 februarie 1639], AT II 499). Descartes este foarte încântat de ele: „Pot să spun sincer că n-am găsit nici un singur cuvânt care să nu fie în întregime conform cu ceea ce am vrut să spun. Astfel încât am fost uimit că aţi putut recunoaşte nişte lucruri pe care nu le-am amintit decât în chip obscur, precum în ceea ce priveşte generalitatea metodei şi construcţia locurilor plane şi solide etc. Şi, în genere, bag seamă că aţi avut mai degrabă intenţia de a scuza greşelile mele, decât de a le dezvălui; ceea ce îmi dă cu adevărat motiv de a vă mulţumi, din pricină că este o mărturie însemnată a bunăvoinţei voastre” (A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639, AT II 510). Notele vor fi mai târziu traduse în latină şi vor fi incluse, cu titlul *In geometriam Renati Descartes Notæ Breves*, în traducerea în latină a *Geometriei*, realizată de Frans van Schooten (fiul) din 1649.

– februarie: Henricus Regius îi face o vizită de câteva zile lui Descartes la Santpoort (A 212, *Regius către Descartes* [începutul lui februarie 1639] AT II 528), punând bazele unei relaţii

maestru-discipol care va continua până în 1645 şi devenind principalul susţinător al filosofiei carteziene la Universitatea din Utrecht.

– 20 februarie: Admite, într-o scrisoare *către Mersenne*, că se îndeletniceşte încă din 1638 cu disecţiile pe animale: „E un exerciţiu de care m-am ocupat adesea încă de acum unsprezece ani şi nu cred că există vreun Medic care să fi privit lucrurile atât de îndeaproape ca mine”; „Numărul mare şi ordinea nervilor, a venelor, a oaselor şi a celorlalte părţi ale unui animal nu arată că Natura nu e de ajuns pentru a le forma, cu condiţia să presupunem că această Natură acţionează în toate potrivit legilor exacte ale Mecanicilor, şi că Dumnezeu e cel care i-a impus aceste legi” (A 215, AT II 525). Mai târziu va mărturisi: „Am stat o iarnă la Amsterdam [în iarna 1629-1630 – vezi A 32, *către Mersenne*, 15 aprilie 1630 (AT I 137)], când mă duceam aproape în fiecare zi în casa unui măcelar pentru a-l vedea cum înjunghie dobitoace şi puneam să fie aduse de acolo la mine acasă părţile pe care voiam să le disec mai pe îndelete; lucru pe care l-am mai făcut de atunci de mai multe ori în toate locurile unde m-am aflat” (A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639], AT II 621).
– 20 martie: Moare Henricus Reneri, profesor de logică şi filosofie naturală la proaspăt înfiinţata (1636) Universitate din Utrecht şi prieten al lui Descartes. La 28 martie au loc funeraliile sale, în „biserica principală din oraş”, prilej cu care Antonius Æmilius, profesor de elocinţă şi istorie la aceeaşi Universitate, cu prilejul discursului funebru pe care îl ţine pentru Reneri, îi face un elogiu lui Descartes (A 217, *Æmilius către Descartes* [sfârşitul lunii martie sau începutul lunii aprilie 1639], Baillet II 21-22).
– 28 martie: Regius devine profesor titular de medicină teoretică şi botanică la Universitatea din Utrecht, după ce funcţiona din 21 iulie 1638 ca profesor *extra ordinem*.
– 30 aprilie: Descartes îi scrie lui Desargues părerea sa despre planul acestuia (*Brouillon project*) de a scrie un *Tratat despre Secţiunile Conice*, pe care i-l trimisese Mersenne (A 220, AT II 554-556).
– 6 mai: Dă o judecată negativă despre cartea lui Jan Stampioen cel Tânăr *Algebra, ofte Nieuwe stel-regel*, ’s Graven-Hage, 1639, despre care îl întreabă atât Pollot: „N-aş putea să spun nimic cu îndreptăţire care să nu fie prea defavorabil autorului” (A 221, *către Pollot*, 6 mai 1639, AT II 545), cât şi Huygens: „În ceea ce am văzut am găsit atât de puţin care să corespundă cinstei”, „cel în cauză poate fi foarte bine un librar cumsecade fără a fi prin aceasta nici un Matematician învăţat, nici un scriitor înţelept” (A 222, *către Huygens*, 6 mai 1639, AT II 677).
– 28 mai: Huygens îşi reia stăruinţele pe lângă Descartes de a publica *Lumea*: „Veţi muri, cu siguranţă, într-o zi […] şi după această moarte, *Lumea* aceasta va ieşi în lume” (A 225, *Huygens către Descartes*, 28 mai 1639, AT II 680). Vezi şi A 90, *Huygens către Descartes*, 31

martie 1636 (AT I 604); A 102, *Huygens către Descartes*, 25 februarie 1637 (AT I 618-619); A 150, *Huygens către Descartes*, 2 februarie 1638 (AT I 654); A 223, *Huygens către Descartes*, 15 mai 1639 (AT II 678-679).

– 6 iunie: Descartes îi răspunde lui Huygens: „Cât despre moartea asupra căreia mă preveniţi, deşi ştiu bine că mă poate surprinde în orice clipă, îmi simt încă dinţii, slavă Domnului, atât de buni şi de zdraveni încât nu cred că trebuie să mă tem de ea încă cel puţin treizeci de ani, dacă nu mă va lua prin surprindere. Şi, precum fructele se lasă în pomi atâta vreme cât pot deveni mai bune, cu toate că se ştie bine că vânturile, grindina şi multe alte întâmplări le pot strica de-a lungul tuturor ceasurilor cât rămân acolo, tot astfel cred că *Lumea* mea se numără printre aceste fructe care trebuie lăsate să se coacă în pom şi că nu pot fi culese niciodată prea târziu” (A 226, AT II 682-683).

– prima jumătate a lui iunie: Descartes primeşte la Santpoort din nou vizita lui Regius (A 224, *Regius către Descartes*, 17 mai 1639, Baillet II 21).

– 19 iunie: Formulează bănuiala că exemplarul din *Discurs* şi *Încercări* trimis prin nunţiu cardinalului Giovanni Francesco Guidi di Bagno, la Roma (vezi A 206, *către Mersenne* [6 decembrie 1638], AT II 464), ar fi putut să nu îi fi fost înmânat din pricina temerii „ca ele să nu trateze despre mişcarea Pământului” (A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639, AT II 555). Fapt este că anul următor va afla că scrisoarea ce însoţea exemplarul respectiv se pierduse: A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 35). Va primi însă un semn de la acesta: A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 234).

– 22 iunie – 13 iulie: Sub răspunderea lui Gisbertus Voetius, se ţin patru disputaţii la Universitatea din Utrecht, în care Descartes este acuzat în chip voalat de ateism „subtil” sau „interpretativ”, asemenea lui Vanini.

– 17 august: Moare Hortensius, la Leiden. Mai târziu, Descartes îi va scrie lui Mersenne: „Hortensius, aflându-se în Italia acum câţiva ani, se apucă să-şi facă horoscopul, şi spuse la doi tineri din acea ţară, care se aflau cu Domnia sa, că va muri în anul 1639 şi că ei nu vor mai trăi mult după aceea. Or, Domnia sa murind vara aceasta, după cum aţi aflat, aceşti doi tineri au fost cuprinşi de o aşa teamă, încât unul dintre ei este deja mort [poate fiul lui Albert Coenraedsz Burgh, primar al oraşului Amsterdam]; şi celălalt, care este fiul lui Heinsius, este atât de lipsit de vlagă şi atât de necăjit, încât pare să facă tot ce-i stă în putinţă ca astrologia să nu fi minţit. Iată o ştiinţă frumoasă, care slujeşte în a omorî oameni care poate că fără ea nu ar fi fost bolnavi” (A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640, AT II 15).

– 27 august: Primeşte două exemplare din cartea lui Herbert de Cherbury *De veritate*, în traducerea franceză a lui Mersenne (prima ediţie apăruse la Paris, 1624, în latină). Descartes

nu ştia şi nici nu va afla identitatea traducătorului (A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639, AT II 570). Despre textul în latină, Descartes dăduse o judecată în A 174, *către* [*J.W. Eding*] *pentru Hartlib* [aprilie sau mai 1638] (AT II 658). Va reveni cu o a doua judecată în A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639, art. 2 (AT II 596-599).

– cca 15 septembrie: Regius îl vizitează din nou pe Descartes la Santpoort (A 232, *Regius către Descartes* [prima jumătate a lui septembrie 1639], Baillet II 35).

– octombrie: Intervine în favoarea preoţilor catolici neerlandezi Johannes-Albertus Bannius şi Augustin Alsten Bloemaert, pe lângă Huygens, pentru ca aceştia să obţină „o favoare din partea Alteţei Sale". În contextul că cei doi prelaţi ar putea fi refuzaţi pe motiv că sunt catolici, Descartes menţionează că „în Franţa, printre cei ce-mi aduc obiecţii sunt unii care îmi reproşează că locuiesc în ţara aceasta, din pricină că practicarea religiei mele nu este liberă aici […] La care nu am nimic mai bun de răspuns decât că, bucurându-mă aici de frecventarea liberă şi prietenia unor Ecleziastici, nu simt că conştiinţa mea este constrânsă. Dar dacă aceşti Ecleziastici ar fi socotiţi vinovaţi, nu trag nădejde să găsesc alţii mai nevinovaţi în această Ţară, nici a căror frecventare să fie mai îngăduită unui om care iubeşte atât de pătimaş liniştea încât vrea să ocolească până şi umbrele a tot ce ar putea să-i aducă tulburare" (A 233, *către* [*Huygens*] [octombrie 1639], AT II 685).

– 12 noiembrie: Mersenne îi scrie lui Descartes (într-o scrisoare pierdută) despre faptul că Blaise Pascal, în vârstă de 16 ani, a scris un *Essay pour les Coniques* ce avea să fie tipărit în anul următor. Descartes se aşază, în această chestiune, într-o stranie concurenţă: „Nu mi se pare ciudat că unii demonstrează conicele mai lesne decât Apollonius, căci acesta din urmă este nespus de lung şi încurcat şi tot ceea ce a demonstrat este de la sine îndeajuns de uşor. Dar se pot însă propune alte lucruri în privinţa conicelor, pe care i-ar veni greu unui copil de şaisprezece ani să le descurce" (A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639, AT II 627-628). Huygens îi trimite tipăritura odată cu A 259, *Huygens către Descartes*, 8 martie 1640 (AT III 744); dar în A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40) aflăm că încă nu o primise, iar în A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47): „…am judecat că învăţase de la Domnul Desargues; lucru care mi-a fost confirmat îndată după aceea prin mărturisirea pe care o făcu Domnia sa însuşi". În cuprinsul *Lemmei II*, Pascal recunoaşte explicit înrâurirea lui Desargues, când îşi propune să demonstreze, sub altă formă, teorema fundamentală pe care Desargues o înfăţişase în *Brouillon project* din 1639, anume aceea a involuţiei celor şase puncte în care o dreaptă intersectează o conică şi cele patru laturi ale unui patrulater înscris. Pascal se prezintă aşadar ca discipol al lui Desargues, din al cărui *Brouillon project* preia, de altfel, prima definiţie din *Încercarea privitoare la Conice* (vezi Desargues I 104).

– 13 noiembrie: Într-o scrisoare *către Mersenne*, primul indiciu limpede al redactării unei noi versiuni a metafizicii: „Lucrez acum la un Discurs în care încerc să desluşesc ceea ce am scris mai demult despre acest subiect; nu va avea decât cinci sau şase coli de tipar, dar nădăjduiesc că va cuprinde o bună parte a Metafizicii”. Doreşte, înainte de publicarea ei, să fie confirmată de teologi: „Şi pentru a-l duce mai bine la îndeplinire, intenţia mea este să pun să se tipărească doar douăzeci sau treizeci de exemplare, pentru a le trimite celor douăzeci sau treizeci de Teologi cei mai învăţaţi de care voi putea avea cunoştinţă, cu scopul de a obţine judecata lor şi de a afla de la ei ce va fi bine să schimb, să îndrept sau să adaug, înainte de a-l face public” (A 236, AT II 622).
– sfârşitul lui 1639 – începutul lui 1640: La rugămintea lui Cornelis van Hogelande de a-şi spune părerea despre cartea lui Comenius *Pansophiæ prodromus* (1639), Descartes emite o judecată nefavorabilă despre scrierile lui Comenius: „Nu am nimic de spus care să nu le fie neplăcut” (A 251, *către Van Hogelande*, nepublicată în AT). Descartes mai formulase o judecată asupra lui Comenius într-o scrisoare adresată poate tot lui Hogelande, mai precis asupra lucrării *Conatuum Comenianorum præludia*, publicată în 1637 de Samuel Hartlib şi Joachim Hübner (A 193, *către* [*Hogelande*] [august 1638?], AT II 346-348). De asemenea, mai există o „Judecată asupra Operei pansofice” mai timpurie, dar paternitatea ei a fost contestată cu argumente puternice: A 162, [*Descartes?*] *către X* [*pentru Hartlib*] [primăvara 1638?] (AT II 651-652). Nu se cunoaşte reacţia lui Comenius la aceste judecăţi (dacă au ajuns vreodată la el). Cei doi s-au întâlnit în vara lui 1642 şi, potrivit relatării lui Comenius, s-au despărţit în termeni amicali (*Continuatio admonitionis*, Amsterdam, 1669, §59).

1640

– la începutul anului, Regius primeşte un exemplar din cartea lui Plempius *De fundamentis medicinæ* (1638) şi, într-o scrisoare către Descartes, îl învinuieşte de „lipsă de recunoştinţă şi rea-credinţă” pentru că publicase trunchiat corespondenţa cu Descartes din 1638. La protestul lui Regius, exprimat într-o disputaţie publică susţinută la Utrecht la 20 iunie 1640, Plempius va publica în ediţia a doua (1644) întreaga corespondenţă.
– 29 ianuarie: La solicitarea medicului lyonez Lazare Meyssonnier, Descartes îi scrie că, după părerea lui, „sălaşul principal al sufletului şi locul în care se formează toate gândurile noastre” este glanda numită *Conarion*. „Temeiul care mă face să cred aceasta este că, în tot creierul, nu găsesc nici o altă parte în afară doar de aceasta care să nu fie dublă” (A 256, *către Meyssonnier* [29 ianuarie 1640], AT III 19). Despre această glandă Descartes amintise vag în *Dioptrica*, V (AT VI 129): „O anume mică glandă care se găseşte aproximativ în mijlocul

scobiturilor [creierului] şi este în chip propriu sălaşul simţului comun". Descartes nu publicase *Omul*, unde vorbea pe larg despre „glanda H" (AT XI 176 şi urm.). Mersenne coresponda despre sălaşul sufletului cu Christophe Villiers (la Sens) (sfârşitul lui aprilie 1640, CM IX 291-298) şi cu Lazare Meyssonnier (la Lyon) (31 mai 1640, CM IX 357-368), comunicând fiecăruia răspunsurile celuilalt. Pornind de aici, Descartes schiţează şi o teorie a memoriei corporale. Despre *conarion*, un loc privilegiat al uniunii sufletului cu trupul, şi despre memorie, Descartes revine în A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47-49); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 84-85); A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 136); A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640, unde apare pentru prima dată şi tema memoriei spirituale: „Socotesc că mai există în intelectul nostru un alt fel de memorie, care este întru totul spirituală, şi nu se găseşte în animale; şi că de ea ne slujim în primul rând" (AT III 143).

– 8 februarie: Descartes îi scrie lui Van Hogelande judecata sa despre lucrarea lui John Pell *Idea matheseωs* (tipărită de Samuel Hartlib în 1638, fără titlu şi fără autor, atât în engleză, cât şi în traducere latină), distribuită de Hartlib şi apropiaţii săi unui cerc larg de învăţaţi, atât în Anglia, cât şi pe continent. Cu acest prilej, formulează o teorie interesantă asupra istoriei matematicii (A 258, AT III 721-724).
– 11 martie: Descartes îi pomeneşte lui Mersenne despre „Încercarea [sa] de Metafizică" (A 260, AT III 35, r. 21).
– aprilie: Se stabileşte la Leiden, unde va rămâne până în martie 1641.
– 27 aprilie: La Universitatea din Utrecht, Regius primeşte permisiunea de a conferenţia o dată pe săptămână despre probleme de fizică.
– 24 mai: Descartes revizuieşte şi îi trimite lui Regius tezele pe care acesta avea să le susţină, la 20 iunie 1640, la Universitatea din Utrecht (*Disputatio medico-physiologica*) (A 267, *către Regius* [24 mai 1640], AT III 66-69). Tezele conţin şi învinuirea adusă lui Plempius de a fi schilodit, publicându-le, răspunsurile lui Descartes. „Când aceste Teze vor fi disputate, îi scrie Descartes, dacă doreşti, voi da o fugă până la Utrecht; cu condiţia însă ca nimeni să nu ştie, şi să mă pot ascunde în acel loc de observaţie de unde Doamna [Anna Maria van] Schurman obişnuieşte să asculte lecţiile Domniei tale." Aceasta din urmă putea urmări evenimente academice dintr-o lojă închisă, unde scăpa privirilor auditoriului, exclusiv masculin, al Universităţii.
– 24 mai: Se încheie disputa dintre Stampioen şi Waessenaer: „A fost cu totul pierdut de către neghiobul despre care [Rivet] vă scria că vrea să se ia la întrecere cu mine" (A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640, AT III 88).
– 30 mai: Antonius Æmilius şi Henricus Regius îi trimit, după lectura manuscrisului *Meditaţiilor*,

„două dificultăţi privitoare la ideea pe care o avem despre Fiinţa infinită şi perfectă în chip infinit” (A 268, AT III 72). Descartes le răspunde în A 269, *către Regius* [iunie 1640] (AT III 63-65).

– 13 iunie: Împreună cu Van Hogelande, dă o consultaţie medicală la Leiden fiicei lui de Wilhem (A 271, *către de Wilhem* [13 iunie 1640], AT III 91; şi A 272, *către de Wilhem*, 24 iunie 1640, AT III 92-93).
– 20 iunie: Regius conduce primele disputaţii la Universitatea din Utrecht despre circulaţia sângelui.
– 30 iunie şi 1 iulie: Sub răspunderea părintelui iezuit Pierre Bourdin, studentul Charles Potier susţine la Colegiul Clermont, la Paris, nişte teze ce conţineau trei articole împotriva materiei subtile, reflexiei şi refracţiei din *Dioptrica*. Bourdin scrisese şi un preambul, *Velitatio*, în care îl ataca pe Descartes.
– 22 iulie: Descartes îi scrie părintelui Julien de Hayneuve, rectorul Colegiului Clermont, informat de ceea ce socoteşte a fi un atac al iezuiţilor împotriva *Dioptricii*, în virtutea credinţei sale că „toţi membrii Companiei voastre sunt atât de strâns uniţi între ei, încât nici unul nu face vreodată ceva care să nu fie încuviinţat de către toţi” (A 275), cerându-i obiecţii serioase la cele trei *Încercări* publicate în 1637.
– 29 iulie: Descartes răspunde scrierii lui Bourdin, prin intermediul lui Mersenne, (A 277), reluând întreaga *Velitatio* şi demontând-o propoziţie cu propoziţie. Descartes se plânge în răspunsul său, precum şi în scrisorile pe care i le scrie lui Mersenne (A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640, AT III 95; A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640, AT III 127-128), că Bourdin îi atribuie, cu „rea-credinţă”, cuvinte ce schimbă sensul a ceea ce era scris în *Dioptrica* şi că obiectează lucruri de care „nimeni nu s-a îndoit niciodată”.
– 30 iulie: Descartes îl anunţă pe Mersenne că „cele cinci sau şase coli de Metafizică” „sunt gata de multă vreme” (A 278, AT II 629).
– 31 iulie: Într-o scrisoare către Huygens, compară demonstraţia „existenţ[ei] lui Dumnezeu şi imaterialit[ăţii] sufletului omenesc”, dată în *Meditaţii*, cu demonstraţiile de geometrie ale lui Apollonius din Perga: „Căci asemuiesc ceea ce am înfăptuit în această materie cu demonstraţiile lui Apollonius, în care nu există cu adevărat nimic care să nu fie foarte clar şi foarte cert câtă vreme luăm aminte la fiecare lucru în parte, dar, din pricină că sunt puţin lungi şi nu putem înţelege necesitatea concluziei dacă nu ne amintim cu exactitate tot ceea ce o precede, cu mare osteneală se găseşte un om într-o ţară întreagă care să fie capabil să le înţeleagă şi, totuşi, din pricină că acei puţini care le înţeleg ne încredinţează că sunt adevărate, nu există nimeni care să nu le creadă. Astfel socotesc a fi demonstrat în întregime existenţa lui

Dumnezeu şi imaterialitatea sufletului omenesc; dar, pentru că aceasta depinde de mai multe raţionamente care se înlănţuie şi pentru că, dacă scăpăm din vedere până şi cel mai mic detaliu al lor, nu putem înţelege bine concluzia, prevăd că vor da foarte puţine roade dacă nu găsesc persoane întru totul capabile şi cu mare faimă pentru Metafizică, care să-şi dea osteneala să cerceteze cu luare-aminte raţionamentele mele şi care să spună sincer ce gândesc despre ele, dând în acest fel un îndemn altora să le judece pe potriva lor, sau cel puţin să le fie ruşine să le contrazică fără temei. Şi mi se pare că sunt nevoit să am mai multă grijă să dau oarecare credit acestui tratat ce priveşte gloria lui Dumnezeu decât mi-ar îngădui firea mea să am dacă ar fi vorba de un alt subiect" (A 280, AT III 751-752).

– sfârşitul verii: Johannes Caterus, preot catolic domiciliat la Alkmaar, doctor în teologie al Facultăţii din Louvain, scrie *Obiecţii I*, „la solicitarea a doi prieteni ai lui Descartes cărora acesta le trimisese o copie manuscrisă a *Meditaţiilor* sale pentru a afla părerea lor şi pentru a arăta scrierea unora dintre cunoştinţele lor pe care le-ar socoti vrednice de a-i da sfaturi bune" (Baillet II 111). Cei doi prieteni erau Jan-Albert Bannius şi Augustin Alsten Bloemaert, preoţi catolici în oraşul Haarlem.
– 6 august: Într-o scrisoare *către Mersenne* (A 281, AT III 144), dă o explicaţie a mareelor, în care reia explicaţia din *Lumea*, XII (AT XI 80-83). Vezi şi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 192); A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 211).
– La 30 august, scrisoarea *către Hayneuve* (A 275) încă nu ajunsese la destinatar din prudenţa lui Mersenne, însărcinat cu înmânarea ei, care şovăia să-l pună pe Descartes în conflict cu întreaga Companie a lui Iisus. Descartes îi scrie lui Mersenne două scrisori, una privată (A 285, *către Mersenne* [Leiden, 30 august 1640], AT III 160-168), iar cealaltă spre a fi arătată lui Hayneuve şi altora (A 286, către *Mersenne* [*pentru Hayneuve*] [30 august 1640], AT III 168-174), în care aminteşte că în *Discurs* îi rugase „în mod expres pe toţi cei care găsesc vreo greşeală în scrierile mele să-mi facă favoarea să mi le arate", se declară discipolul iezuiţilor şi speră să obţină sprijin din partea acestora.
– 7 septembrie: Moare fetiţa lui, Francine, la Amersfort, în apropiere de Utrecht, la vârsta de cinci ani, după trei zile de suferinţă, de pe urma scarlatinei, „având tot trupul acoperit de purpură" (Baillet II 90), motiv pentru care Descartes stă două săptămâni la Amersfort.
– 30 septembrie: Descartes îi cere lui Mersenne un manual-rezumat de filosofie scolastică pentru a se pregăti de o confruntare cu iezuiţii pe tărâmul metafizicii: „Aş dori de asemenea să ştiu dacă este cineva care să fi făcut un rezumat al întregii Filosofii a Şcolii şi care să fie urmat; căci aceasta mi-ar cruţa timpul de a citi cărţile lor groase. Un Cartuzian sau un Feuillant îl făcuse, mi se pare; dar nu îmi mai aduc aminte de numele lui" (A 288, *către Mersenne*, 30

septembrie 1640, AT III 185). Mersenne îi precizează identitatea autorului, în persoana lui Eustache Asseline de Saint-Paul, călugăr cistercian al congregației Les Feuillants, autor al *Summa philosophica quadripartita*, Paris, 1609, cu numeroase ediții până în 1649. Descartes își procură volumul: „Mi-am cumpărat Filosofia fratelui Eust[ache] de Saint P[aul], care mi se pare cea mai bună carte care a fost vreodată scrisă în această materie" (A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640, AT III 232).

– octombrie: Descartes primește de la Bourdin o scrisoare în latină, „însemnată cu sigiliul obișnuit al Companiei" (AT VII 568), reprezentând răspunsul oficial al Companiei lui Iisus redactat probabil la cererea părintelui Hayneuve, în care iezuiții promit „că nu întreprind și nici nu vor întreprinde vreo luptă particulară împotriva" lui Descartes, iar Bourdin se scuză că nu îl informase personal pe Descartes despre ce anume avea de obiectat din „neștiința sa, deoarece nu citise până la capăt *Metoda*".

– 17 octombrie: Moare tatăl său, Joachim, și este îngropat la 20 octombrie în Biserica Cordelierilor din Nantes. Descartes află vestea abia în decembrie: „Ultima scrisoare pe care mi-ați trimis-o îmi aduce știrea morții Tatălui meu, de care sunt foarte îndurerat, și-mi pare rău că nu am putut să merg în vara aceasta în Franța, ca să-l văd înainte să fi murit" (A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640, AT III 251).

– noiembrie: Moare sora sa bună, Jeanne, la Le Crévy, în Bretania.

– 11 și 18 noiembrie: Descartes îi trimite lui Mersenne textul *Meditațiilor*, încercând s-o facă mai întâi prin intermediul lui Huygens, iar apoi, în urma unei disfuncții a curierilor diplomatici, printr-un curier ordinar. El le adaugă și *Epistola dedicatorie către Domnii de la Sorbona*. Trimiterea conținea și o scrisoare *către Gibieuf* (A 301), una *către Mersenne* (A 302), *Obiecții I* și *Răspunsuri I*, prin care Descartes dezvolta conceptul de Dumnezeu *causa sui* prin intermediul dialogului cu un preot catolic neerlandez, Johannes Caterus (Baillet II 105).

– 11 noiembrie: Îi scrie părintelui oratorian Guillaume Gibieuf, cu rugămintea de a citi *Meditațiile* în manuscris și de a le recomanda teologilor de la Sorbona: „Îmi doresc foarte mult să binevoiți a vă da osteneala să citiți scrierea de Metafizică pe care l-am rugat pe Cuviosul Părinte Mersenne să v-o transmită. Sunt de părere că drumul pe care îl urmez pentru a face cunoscută natura Sufletului omenesc și pentru a demonstra existența lui Dumnezeu este singurul prin care este cu putință să le ducem la bun sfârșit" (A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640, AT III 237-238). Acesta îl va sprijini pe cât îi va sta în putință: „Sunt din cale-afară de bucuros că Părintele Gibieuf este de partea mea și încearcă să mă facă să dobândesc încuviințarea Doctorilor" (A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641, AT III 388).

– decembrie: În urma unor discuții cu Girard Desargues, la Paris, Pierre Bourdin este „convertit"

în ceea ce priveşte *Dioptrica* (A 305, *către Mersenne,* [18 noiembrie 1640], AT III 243; A 306, *către Mersenne,* 3 decembrie 1640, AT III 250-251; A 308, *către Mersenne,* 17? decembrie 1640], AT III 255) şi astfel se stinge deocamdată conflictul dintre Descartes şi Bourdin.

– către sfârşitul anului 1640: Hotărăşte să publice un tratat de filosofie. Începe redactarea *Principiilor*. În decembrie 1640 lucrează deja la Partea I a lucrării: „M-am hotărât să-l folosesc [anul ce vine] scriindu-mi Filosofia într-o astfel de ordine încât să poată fi predată cu uşurinţă. Iar prima parte, pe care o fac acum, este alcătuită din aproape aceleaşi lucruri precum *Meditaţiile* pe care le aveţi, doar că este într-un cu totul alt stil, iar ceea ce într-una este spus pe îndelete, în cealaltă este mai pe scurt, şi *vice versa*" (A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640], AT III 276).

– 31 decembrie: Descartes îi trimite lui Mersenne şi „un Argument al *Metafizicii* mele, care va putea, dacă îl încuviinţaţi, să fie aşezat înaintea celor şase Meditaţii" (A 310, AT III 271, r. 7-9). Este vorba despre *Synopsis sex sequentium Meditationum,* ce va fi publicat între *Prefaţa către Cititor* şi textul propriu-zis al *Meditaţiilor*. Tot atunci, Descartes răspunde la o obiecţie cuprinsă într-o scrisoare ce-i fusese trimisă de Mersenne, ce pare să fie o variantă a obiecţiei ridicate în *Obiecţii II* privitoare la formarea ideii de Dumnezeu pornind de la perfecţiunea lucrurilor materiale (AT VII 124, r. 9-18), anume „că nu ştim dacă ideea unei Fiinţe neasemuit de perfecte nu este la fel cu aceea a Lumii Corporale" (A 310, AT III 272, r. 7-15).

1641

– 14 ianuarie: Descartes primeşte de la Mersenne *Obiecţii II* (A 319 [21 ianuarie 1641], AT III 282, r. 2-8). Ele sunt anonime, prezentate ca venind din partea a „diverşi teologi" (A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640], AT III 265, r. 17-18), iar Descartes nu ştie cine este autorul lor, după cum mărturiseşte Mersenne într-o scrisoare *către Voetius*, afirmând că el este cel care le-a „propus" (A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, AT III 602). Mersenne a folosit probabil în redactarea lor obiecţii care îi veniseră de la apropiaţi, printre care Pierre Petit (C. Buccolini, *contra* S. Landucci, E. Scribano) şi J.-B. Morin (D. Garber).

– 16 ianuarie: Descartes primeşte de la Mersenne, prin intermediul lui Huygens, cărticica *Quod Deus sit* a lui J.-B. Morin (A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641, AT III 765). Formulează trei obiecţii în A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 293-294).

– 22 ianuarie: Descartes primeşte, în două pachete la interval de o săptămână, *Obiecţii III* (A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641, AT III 766; şi A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641], AT III 293, r. 16-17). Autorul lor este Thomas Hobbes, acelaşi „Englez" cu care tocmai începuse o corespondenţă cu privire la *Dioptrica*. Le va răspunde în februarie.

– ianuarie-aprilie: Obiecţiile lui Hobbes la *Dioptrica* (sub forma unei selecţii de 11 file întocmite de Mersenne din cele 56 de file primite de la Hobbes la 15 noiembrie 1640) şi răspunsurile lui Descartes iau forma unui schimb de cinci scrisori, schimbate prin Mersenne: A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 287-292); A 319, *Hobbes către Mersenne*, 7 februarie 1641 (AT III 300-313); A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*], 18 februarie 1641 (AT III 313-318); A 323, *Hobbes către Mersenne*, 30 martie 1641 (AT III 341-348); A 325, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*], 21 aprilie 1641 (AT III 354-357).
– către 25 februarie: Descartes primeşte *Obiecţii IV*, scrise de Antoine Arnauld, şi îi va trimite lui Mersenne *Răspunsuri IV*, în două plicuri succesive, la 18 martie şi 31 martie 1641, în ultimul fiind cuprinsă „ultima coală" (A 322, AT III 340, r. 18-19), cuprinzând explicaţia carteziană a Euharistiei, pe care Mersenne nu a inclus-o în prima ediţie a *Meditaţiilor*.
– 31 martie: Se mută la Endegeest, la ieşirea din Leiden, unde închiriase un conac de ţară înconjurat de pajişti, de la Pieter van Foreest van Schouwen (†1644), un proprietar încă minor ce locuia la Roma.
– 31 martie: Formulează în *Răspunsuri IV* o nouă explicaţie a Euharistiei, pe care o prezintă explicit ca fiind mai bună decât explicaţia tomistă, canonizată la Conciliul de la Trento, dar pe care, la sfatul lui Mersenne, o va publica doar parţial în prima ediţie a *Meditaţiilor*: „Veţi vedea că potrivesc acolo cu Filosofia mea ceea ce este determinat de concilii privitor la Sf[intele] Daruri într-atât, încât pretind că este cu neputinţă să fie explicată bine prin Filosofia obişnuită; astfel încât cred că, dacă a mea ar fi fost cunoscută dinainte, atunci aceea ar fi fost respinsă ca fiind contrară credinţei" (A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641, AT III 349).
– aprilie: Descartes intervine pe lângă Huygens pentru ca Jean Gillot, slujitorul şi discipolul lui în matematică, să fie recomandat ambasadorului Portugaliei de către principele Frederic Henric de Orania: A 327, *către Huygens*, aprilie 1641 (AT III 767-768). Gillot va deveni matematicianul regelui Portugaliei, fiind însărcinat cu fortificaţiile: „Altminteri, Domnule, vă sunt din cale-afară de îndatorat pentru slujba pe care l-aţi ajutat pe Gillot s-o dobândească; este cea mai bună şi cea mai prielnică pe care aş fi cutezat să i-o doresc; deie Dumnezeu să fie vrednic de ea" (A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641, AT III 774). „Am fost foarte mulţumit să aflu veşti despre J[ean] Gillot al nostru, şi vă mulţumesc. Dacă nu izbuteşte să se îmbogăţească în situaţia în care se află nu va fi decât vina sa" (A 478, *către de Wilhem*, 26 februarie 1644, AT IV 98).
– 27 aprilie: Regius începe, la Utrecht, o serie de disputaţii despre fiziologie.
– începutul lui mai: La Paris, în atelierul librarului Michel Soly, după o copie a textului manuscris trimis de Descartes, sub supravegherea lui Mersenne, este pornită tipărirea

Meditaţiilor. Descartes începe să primească prin curieri, de la Mersenne, corecturile *Meditaţiilor*, ale *Obiecţiilor* şi ale *Răspunsurilor*, coală după coală, în lunile mai şi iunie.

– 1 mai: Regius îi trimite spre a revizui primele din tezele sale *De Physiologia*, susţinute la 27 aprilie la Universitatea din Utrecht. Regius îl consultase şi pe Voetius, care făcuse câteva observaţii asupra aspectelor teologice ale disputaţiei. Descartes face completări şi modificări (A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641], AT III 371-374). Conform lui Baillet II 142, textul susţinut cuprindea *verbatim* comentariile lui Descartes. Regius continuă să-i trimită şi disputaţiile următoare, pe care Descartes le revede de asemenea: A 332, *către Regius* [prima jumătate a lui mai 1641] (AT III 374-375); A 333, *către Regius* [a doua jumătate a lui mai 1641] (AT III 454-456); A 336, *către Regius* [iunie 1641] (AT III 65-66); A 342, *către Regius* [iulie 1641] (AT III 66); A 349, *către Regius* [între iunie şi octombrie 1641] (AT III 456-457); A 350, *către Regius* [între iunie şi octombrie 1641] (AT III 457-459).

– 19 mai: Potrivit unei demonstraţii recente (G. Mori, „Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate”, *Journal of the History of Philosophy*, 50, 2 (2012), pp. 197-212), Thomas Hobbes este cel care îi trimite o scrisoare (A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641, AT III 375-377), la adăpostul anonimatului, lui Mersenne, pe care acesta i-o trimite lui Descartes. În ea sunt formulate obiecţii la *Meditaţii*, care ar putea fi citite ca stăruinţe la *Răspunsuri III*. Primul paragraf al scrisorii ar fi aşadar o mică punere în scenă, spre a-l face pe Descartes să nu bănuiască cine era adevăratul ei autor, spre a putea reveni cu întrebări despre aceleaşi teme care fuseseră deja puse în discuţie. Descartes, care nu îşi dă seama de identitatea corespondentului, îi răspunde în A 337, *către Mersenne*, 16 iunie 1641 (AT III 382-383) şi în A 340, *către Mersenne* [*pentru Hobbes?*] [iulie 1641] (AT III 391-397). Ni se pare că un paragraf din A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 417-418) ar putea fi un răspuns la o întrebare suplimentară adresată de Hobbes, tot prin Mersenne, după primirea răspunsului lui Descartes.

– 27 mai: Descartes primeşte de la Mersenne *Obiecţii V*, care îl aveau drept autor pe Pierre Gassendi, stăruinţele la *Obiecţii III*, presupuse a fi ale lui Thomas Hobbes (A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641, AT III 375-377), precum şi primele patru coli tipărite ale *Meditaţiilor*.

– 16 iunie: Descartes dă o soluţie unei probleme cu privire la conice propuse de Desargues, pe care Mersenne i-o comunicase probabil mai întâi lui Fermat (*Fermat către Mersenne*, 1 aprilie 1640, CM IX 241), apoi lui Cavalieri (*Mersene către Cavalieri*, 1 martie 1641), şi apoi lui Descartes: A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 358, r. 5-14). După ce menţionase în A 326 propria sa cercetare asupra problemei propuse de Desargues, Descartes ar fi inclus

soluţia sa incompletă în partea pierdută a scrisorii A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382-383) (ipoteză în AT III 707-708). Mydorge şi Roberval ar fi dat şi ei fiecare câte o soluţie, pierdute astăzi. Desargues aştepta soluţia lui Descartes, după cum se vede din scrisorile *către Mersenne* A 326 [21 aprilie 1641] şi A 335, 27 mai 1641. Soluţia lui Descartes din A 338, *către Mersenne* [*pentru Desargues?*] [16 iunie 1641] (AT III 708-714), trimisă lui Mersenne, a circulat în cercurile de matematicieni francezi. În A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 437, r. 22-438, r. 12), Descartes răspunde, cu neplăcere, unor întâmpinări venite de la „nişte oameni care nu mi-ar fi recunoscători, şi adaug că îi socotesc foarte puţin apţi de a fi instruiţi”. Sub această descriere, se va fi gândit poate la Roberval.

– 16, probabil, şi 23 iunie: Descartes trimite *Răspunsuri V*, în două plicuri succesive, cerându-i lui Mersenne să le dea la tipar, înainte de a i le arăta lui Gassendi (A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641, AT III 384, r. 1-22). Mersenne le comunică însă fără întârziere lui Gassendi, care se arată iritat. Descartes comentează într-o scrisoare *către Mersenne*: „Chiar dacă i-aş fi răspuns de două ori [mai aspru], i-aş fi plătit-o cum se cuvine” (A 344, [22 iulie 1641], AT III 416).
– iunie: Abatele Claude Picot, sosit de la Paris şi recomandat de Mersenne (A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641, AT III 332, r. 7), intră în cercul de prieteni intimi ai lui Descartes: „Domnul Picot este aici la Leiden şi pare să aibă chef să adaste; suntem destul de des împreună” (A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641, AT III 388). Picot pare să fi rămas în preajma lui Descartes în Provinciile Unite până către sfârşitul anului 1642 sau începutul lui 1643 (A 409, *către Picot*, 2 februarie 1643, AT III 615-616).
– 23 iunie: Descartes primeşte *Obiecţii VI* (A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641, AT III 385), pe care Mersenne le-a adunat, probabil, după ce şi-a consultat din nou cercul de prieteni şi pe părintele oratorian Léonor de La Barde (A 345, *către* [*de Launoy*], AT III 420, r. 3-25).
– 22 iulie: Descartes îi trimite lui Mersenne *Răspunsuri VI* (A 344, *către Mersenne*, AT III 415, r. 2-18).
– 22 iulie: Descartes primeşte, prin intermediul lui Mersenne, de la un autor necunoscut pe care îl va numi, pornind de la unul din cuvintele folosite în încheierea textului său, „Hyperaspistes”, „apărătorul”, o scrisoare de obiecţii deosebit de viguroase şi subtile (A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes*, [iulie 1641], AT III 398-412). Clerselier-Institut II 110 propune o identificare posibilă a expeditorului cu persoana lui Imbert Porlier, un nepot al lui Chanut, identificare analizată şi respinsă de I. Agostini, „Un homme qui se faisait appeler l’Hyperaspistes”, *Bulletin cartésien* XXXIV, *Archives de Philosophie*, 2006, pp. 4-8. Potrivit lui AT, Hyperaspistes trebuie să fi fost un prieten al lui Gassendi (AT III 397). G. Rodis-Lewis optează

pentru aceeaşi apropiere, socotind obiecţiile „înaintate poate de un familiar al lui Gassendi”, *Introducere*, în R. Descartes, *Correspondance avec Arnauld et Morus*, Paris, 1953, p. 6. S. Landucci a argumentat în favoarea atribuirii scrisorii lui Mersenne însuşi: „Contributi di filologia cartesiana”, *Rivista di storia della filosofia*, 56, 2001, 1, pp. 5-23. Hyperaspistes îşi formulează întâmpinările având ca punct de plecare *Răspunsuri V*.

– 1 august: În şedinţa profesorilor Facultăţii de Teologie din Paris, „Domnul Jerôme Bachelier a cerut să fie numiţi unii dintre magiştrii noştri care să citească şi să cerceteze Metafizica publicată de Domnul de Cartes”. În aceeaşi şedinţă au fost numiţi patru comisari dintre Doctorii Sorbonei care să cerceteze lucrarea: François Chastellain, Nicolas Cornet, François Hallier şi un anume Potier. Nu există menţiuni ulterioare referitoare la continuarea acestei proceduri. J.-R. Armogathe socoteşte că ea a fost finalizată, spre deosebire de Matthijs van Otegem, care crede că s-a soldat cu un eşec. Menţiunea „*Cum Privilegio & Approbatione Doctorum*”, de pe pagina de titlu a primei ediţii a dispărut la a doua ediţie, tipărită de Lodewijk Elzevir, la Amsterdam.
– după 12 august: Descartes îi răspunde lui Hyperaspistes, cu intenţia de a include şi acest schimb în publicarea *Meditaţiilor* (A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641], AT III 422-435).
– 28 august: ia sfârşit tipărirea *Meditaţiilor*, aşa cum rezultă din menţiunea de pe ultima filă a volumului publicat de Michel Soly.
– începutul lui septembrie: Descartes îi scrie lui Mersenne că doreşte să încheie jocul obiecţiilor şi al răspunsurilor atât în privinţa *Meditaţiilor*, cât şi a *Încercărilor* din 1637 (A 348, AT III 436, r. 14 – 437, r. 4 şi 438, r. 13-17).
– prima jumătate a lui octombrie – noiembrie: Descartes îi dă sfaturi lui Regius în disputa acestuia cu savantul neerlandez Franciscus Sylvius (1614-1672), asupra funcţionării inimii, generată de publicarea tezelor *De Physiologia* (A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641], AT III 440-441 şi A 352, *către Regius* [toamna 1641], AT III 66; A 353, *către Regius* [noiembrie 1641], AT III 443-446).
– noiembrie: Părintele iezuit Pierre Bourdin scrie o *Dissertatio de prima philosophia* împotriva *Meditaţiilor*, pe care i-o arată lui Mersenne, dar pe care se angajează să nu o publice, dacă Descartes nu ar publica nimic împotriva Companiei (A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641], AT III 466-467). Descartes solicită publicarea acestui text, care va fi inclus în ediţia a II-a a *Meditaţiilor* ca *Obiecţii VII*, pentru a-i putea răspunde: „O rog pe Cuvioşia voastră să-l îmboldească prin orice argumente va putea să-şi publice tratatul, sau măcar să-l trimită aici, astfel încât să fie adăugat celorlalte obiecţii care s-au adus împotriva *Meditaţiilor*

mele” (A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641], AT III 466-467).

– după 15 decembrie: Descartes îi trimite lui Regius o scrisoare vehementă în legătură cu definiția pe care acesta o dăduse omului, de *ens per accidens*, în cea de-a treia disputație din tezele *De illustribus aliquot quæstionibus physiologicis*, susținută la Utrecht la 18 decembrie 1641, definiție care avea să declanșeze disputa de la Utrecht: „Cu greu ai fi putut să pui în Tezele Domniei tale ceva mai dur și care să dea un mai mare prilej de ocară și de învinuire” (A 355, *către Regius* [a doua jumătate a lui decembrie 1641], AT III 460). Atacat de Voetius și de alți teologi, Regius s-a apărat luând drept scut *Exercitationes* ale lui Gorlæus (1591-1612). C. Lüthy a arătat că Gorlæus dezvolta latura filosofică a arminianismului, ceea ce Voetius a sesizat imediat, asociindu-l cu N. Taurellus (1547-1606) și cu teologul arminian Conrad Vorstius (1569-1622) (*David Gorlæus [1591-1612]: An Enigmatic Figure in the History of Philosophy and Science*, Amsterdam, 2013).

– 22 decembrie: Într-o scrisoare *către Mersenne* [*pentru Dinet*], Descartes mărturisește: „redactez o *Summa* de Filosofie” (A 356, AT III 465).

– 28 decembrie: Discuție publică a celor trei corolare pregătite de Voetius, la Universitatea din Utrecht.

1642

– 3 și 4 ianuarie: La Utrecht, un student al lui Voetius susține sub conducerea acestuia 9 teze: *Appendix ad Corollaria Theologico-Philosophica nuperæ disputationi de Jubileo Romano de rerum naturis et formis substantialibus*. Descartes îl sfătuiește pe Regius să le răspundă, formulându-i o schiță de răspuns în A 365, *către Regius* [sfârșitul lui ianuarie 1642] (AT III 491-502, 509), și revenind apoi cu niște „notițe improvizate” la textul lui Regius în A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1642] (AT III 503-509.

– 22 ianuarie: Descartes vede în *Obiecțiile* lui Bourdin o reacție a întregii Companii a lui Iisus, și de aceea se îngrijește să le obțină cât mai repede și se hotărăște să le dea un răspuns public.

– 31 ianuarie: Descartes anunță din nou *Principiile*: „Poate că aceste războaie scolastice [*Obiecții VII* și *Răspunsuri VII*] vor fi pricina pentru care *Lumea* mea se va face în curând văzută în lume, și cred că aceasta se va întâmpla încă de pe acum, doar că vreau mai înainte să o învăț să vorbească latinește; și o voi numi *Summa Philosophiæ*, ca să pătrundă mai lesne în conversațiile dintre oamenii Școlii, care acum o persecută și caută s-o înăbușe înainte de a se naște, atât Pastorii, cât și Iezuiții” (A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642, AT III 782).

Prima parte a celei de-a doua ediții a *Meditațiilor*, care reia textul ediției de la Paris, omițând *Index*-ul și adăugând finalul *Răspunsurilor IV*, se tipărește la Leiden, sub atenta supraveghere a

lui Descartes, de către librarul François Heger.

– 26 februarie: Regius publică la Utrecht, pe ascuns, fără autorizaţia consilierilor municipali, la un „tipograf Papist, pe cheltuiala unui librar Remonstrant” (*Narratio Historica*, p. 53), *Responsio, sive Notæ in Appendicem ad Corollaria Theologico-Philosophica Viri Reverendi et Celeberrimi D. Gisbertii Voetii, SS. Theologiæ Doctoris et Professoris, et in Academia Ultrajectina p. t. Rectoris Magnificis, verbique Divini in Ecclesia Ministri*, Utrecht, 1642. Demersul lui Regius şi al lui Descartes era de a para învinuirile de ateism aduse respingerii formelor substanţiale, de a acorda statutul de formă substanţială doar sufletului omenesc şi de a sublinia, în repetate rânduri, acordul ideilor carteziene cu teologia. Regius şi Descartes continuau apoi cu punerea în lumină a implicaţiilor teologice negative ale tezelor lui Voetius însuşi, cu intenţia explicită de a deplasa acuzaţia de ateism chiar asupra teologului de la Utrecht. La plângerea lui Voetius şi pe baza unei decizii majoritare a Universităţii, cca 130 de exemplare au fost confiscate printr-o hotărâre a magistratului (vezi A 372, *Regius către Descartes*, 5 martie 1642, Baillet II 153-154). 150 de exemplare au fost totuşi vândute sau distribuite.

– martie: Se tipăresc, la Amsterdam, la Lodevick Elzevir, primele coli din *Răspunsuri VII* şi *Epistola către Dinet*, în care se plânge de hărţuiala la care este supus, atât din partea iezuiţilor, precum Bourdin, la Paris, cât şi din partea calviniştilor, precum Voetius şi Universitatea din Utrecht, cerând protecţia superiorilor Companiei lui Iisus. Descartes încerca să obţină bunăvoinţa iezuiţilor, în speranţa că *Principiile* sale vor fi bine primite şi vor deveni principalul manual de predare a filosofiei în colegiile iezuite.

– 25 martie: Consiliul oraşului Utrecht (*Vroedschap*) adoptă, la propunerea Senatului Universităţii din Utrecht, propunerea ca Regius să renunţe la orice curs public sau privat altul decât de medicină, iar Senatul Academic era autorizat să-şi pronunţe judecata asupra „pamfletului” lui Regius (*Narratio Historica*, p. 64). Prin *Judicium Senatus Academici Inclutæ Academiæ Ultraiectinæ* din 27 martie 1642, profesorii de la Utrecht resping noua filosofie. Vezi A 378, *Regius către Descartes*, 31 martie 1642 (AT III 557-558); A 379, *către Regius* [începutul lui aprilie 1642], AT III 558-560).

– aprilie: Lambertus van den Waterlaet, studentul lui Voetius, publică la Leiden *Prodromus, sive Examen Tutelare orthodoxæ Philosophiæ principiorum*, unde include atât retipărirea Tezelor lui Voetius şi *Responsio* a lui Regius, cât şi un comentariu al acestei *Responsio*, inspirat probabil de Voetius.

– jumătatea lui mai: Apare a doua ediţie a *Meditaţiilor*, la Amsterdam, sub numele librarului Lodevijk Elzevir. Răspunsul la obiecţiile lui Bourdin constituie cea mai mare parte din volum

(AT VII 451-561).

– vara: Voetius îl roagă pe fostul său student, Martin Schoock, cu care colaborase în 1635 la o scriere împotriva remonstranţilor şi care ţinuse, la Universitatea din Groningen, o disputaţie împotriva tezelor metafizicii carteziene şi combătuse într-o alta argumentul *cogito*-ului, să îi ia apărarea împotriva lui Descartes, răspunzând acuzaţiilor din *Epistola către Dinet*. Schoock începe să lucreze la *Admiranda Methodus*.

– 10 octombrie: Citeşte *De mundo* de Thomas White, despre care formulează o judecată: A 395, *către Huygens*, 10 octombrie 1642 (AT III 796-797) şi în A 396, *către Mersenne*, 13 octombrie 1642 (AT III 582, r. 10-24).

– începutul lui decembrie: Descartes obţine primele şase coli tipărite din *Admiranda Methodus* şi plănuieşte să scrie un răspuns. El află astfel că în textul ce avea să fie publicat Voetius îl lua martor pe Mersenne împotriva sa în legătură cu explicaţia Euharistiei. Voetius îl invocase pe Mersenne împotriva lui Descartes şi în tezele susţinute la 3 şi 4 ianuarie, *Appendix ad Corollaria Theologico-Philosophica* (teza VI). Descartes îi cere lui Mersenne să se declare de partea sa trimiţându-i lui Voetius o scrisoare, prin intermediul lui Descartes, în care să clarifice lucrurile, amintindu-i „de asemenea în această scrisoare că v-a scris deja acum doi sau trei ani [probabil în octombrie 1640, potrivit CM X 163-166] pentru a vă instiga să scrieţi împotriva mea; dar că Domnia voastră i-aţi răspuns că aţi face-o de bunăvoie dacă aţi avea pricină şi dacă ar vrea să vă trimită nişte memorii conţinând ceea ce Domnia sa sau ai săi ar fi putut găsi de îndreptat în scrierile mele, iar Domnia sa nu v-a răspuns nimic la aceasta, astfel încât aţi socotit că doar din răutate a vrut să vă întărâte împotriva mea, aţi dorit să îi scrieţi şi această scrisoare şi să mi-o trimiteţi deschisă pentru a i-o adresa şi a-mi arăta că dezaprobaţi ceea ce a scris despre Domnia voastră” (A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642, AT III 600).

Mersenne îi scrie imediat lui Voetius, trimiţându-i scrisoarea prin Descartes, şi apără din punct de vedere teologic *Meditaţiile* şi *Răspunsuri IV*, comparându-le cu doctrina lui Augustin: „Am crezut că Dumnezeu a răspândit asupra acestui bărbat o lumină remarcabilă, pe care am găsit-o apoi atât de conformă cu spiritul şi doctrina Sf[ântului] Augustin încât deslușesc că aproape toate sunt la fel şi la unul, şi la celălalt”. Pe temeiul acestei ortodoxii, Mersenne se aşteaptă ca *Principiile* lui Descartes să fie o „podoabă” a creştinismului: „În al doilea rând, văd că spiritul Domniei sale se potrivește într-atât în toate răspunsurile pe care le-a dat, că este atât de Creştin şi că respiră o iubire atât de dumnezeiască, încât nu pot crede că viitoarea *Filosofie* a Domniei sale nu va fi o mare podoabă şi un mare sprijin al adevăratei religii” (A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642, AT III 602-604).

Descartes îi va trimite scrisoarea deschisă lui Huygens (odată cu A 404) pentru a-i fi trimisă lui

Voetius (vezi A 405); sau, potrivit altei versiuni, direct lui Voetius (vezi A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648, AT VIII-2 207). Descartes a făcut cópii şi după cele cinci scrisori pe care Voetius i le scrisese lui Mersenne referitor la el (*cf*. A 550, *către Huygens*, 4 august 1645, AT IV 781, r. 24-27), iar înainte de a pleca la Stockholm a lăsat întreg acest „dosar" la Leiden, într-un cufăr, în grija prietenului său Van Hogelande – *cf*. A 745, *către Van Hogelande*, 30 august 1649 (AT V 410); vezi şi *Introducerea* noastră la volumul I al *Corespondenţei*, p. 15.

1643

– 5 ianuarie: Descartes îi scrie lui Huygens că se apropie în redactarea *Principiilor* „de locul în care trebuie să tratez[e] despre magnet" şi îi cere să-i trimită cartea lui Athanasius Kircher *Magnes, sive de arte magnetica* (Roma, 1641; Köln, 1643).
– 7 ianuarie: Huygens îi cere lui Descartes lămuriri despre un experiment care punea în evidenţă declinaţia acului magnetic într-un acelaşi loc. Este vorba de cartea lui Henry Gellibrand *A Discourse Mathematical on the Variation of the Magnetical Needle*, Londra, 1635, discutată, în 1639, în corespondenţa dintre Mersenne şi John Pell (CM VIII 631), care pune în cauză afirmaţia lui Gilbert că declinaţia acului magnetic nu variază într-un acelaşi loc (*De Magnete*, Londra, 1601, p. 159). Tema apăruse în *Corespondenţă* încă de la A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639, art. 11 (AT II 636); apoi în A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 7); A 262, *către Mersenne* [1 aprilie 1640] (AT III 46). Descartes îi răspunde în A 406, *către Huygens*, 14 ianuarie 1643 (AT III 804) şi în A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 816-818).
– sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie: Legat de polemica iscată de faptul că unii calvinişti din localitatea Bois-le-Duc, Brabantul de Nord, participau la întâlnirile unei Frăţii catolice dedicate Fecioarei Maria, Voetius pregătea un pamflet despre riscul căderii în idolatrie a reformaţilor. Descartes îi trimite teologului şi pastorului francez protestant Samuel Desmarets o copie manuscrisă după primele trei coli ale lucrării lui Voetius *Specimen assertionum partim ambiguarum aut lucubrarum, partim periculosarum*, numită uneori şi *De Confraternitate Mariana*, ce se tipărea la Utrecht şi avea să apară în martie. Descartes se gândeşte să consacre o parte din răspunsul său la *Admiranda Methodus* acestei polemici: A 407, *către* [*Desmarets*] [sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 605-607).
– 16 martie: Senatul Universităţii din Utrecht discută o mărturie (*Testimonium*) în favoarea lui Gisbert Voetius şi *Narratio Historica*, o relatare a tulburărilor ivite în Universitate odată cu introducerea unor idei carteziene de către Henricus Regius, şi le adoptă cu majoritate de voturi.

Vor fi publicate spre sfârşitul lunii septembrie în *Testimonium Academiæ Ultraiectinæ et Narratio Historica quà defensæ, quà exterminatæ novæ philosophiæ.*

– 23 martie: Apare *Admiranda Methodus* a lui Martin Schoock. Descartes îl înştiinţează pe Mersenne de publicarea cărţii „din cale-afară de defăimătoare şi plină de injurii fără nici o aparenţă de adevăr sau de dovezi”, „pe care Voetius a scris-o împotriva mea sub numele unui caraghios din Groningen [Martin Schoock]”, anunţându-l totodată că a hotărât să tipărească un răspuns (A 412, AT III 642-643).
– 4 aprilie: Doi fizicieni parizieni pun rămăşag în legătură cu trei probleme de mecanică asupra cărora nu pot cădea de acord şi îl aleg drept arbitru pe Descartes, căruia îi trimit problemele prin intermediul lui Mersenne (A 413, *X către Mersenne pentru Descartes*, 4 aprilie 1643, AT III 654-655). Descartes le va răspunde în A 415, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 648-653). Fizicienii nu au fost încă identificaţi, dar P. Tannery presupune că Roberval şi Gassendi nu erau străini de această prinsoare (*Mémoires Scientifiques*, VI, Paris, 1926, p. 196).
– 1 mai: La expirarea contractului de închiriere pentru conacul de la Endegeest, Descartes se mută la Egmond aan den Hoef, un mic sat lângă Alkmaar, tot într-o casă închiriată.
– după 10 mai: Descartes face o vizită la Haga, în decursul căreia încearcă să o întâlnească şi pe prinţesa Elisabeta. „Am aflat, cu multă bucurie şi regret, despre intenţia Domniei voastre de a mă întâlni, cu câteva zile în urmă”, îi scrie ea la 16 mai (A 418, AT III 660). Este începutul unei lungi corespondenţe, care nu va înceta decât odată cu moartea filosofului.
– 15 mai: Sinodul valon se reuneşte la Haga pentru a delibera, între altele, asupra chestiunii „Frăţiei luminate a Binecuvântatei noastre Doamne”. Sinodul îl învinuieşte pe Samuel Desmarets de a fi luat iniţiativa de a-i apăra pe membrii reformaţi ai Frăţiei „din propria lui voinţă şi fără a fi cerut îngăduinţa Sinodului”.
– mai: Apare la Amsterdam, la Elzevir, în latină şi în flamandă, răspunsul lui Descartes la *Admiranda Methodus*, sub titlul *Epistola Ren. Descartes ad celeberrimum virum D. Gisbertum Voetium, in qua examinantur duo libri nuper pro Voetio Ultrajecti simul editi; unus de confraternitate Mariana, alter de Philosophia Cartesiana*. În această lucrare, Descartes discută lucrările lui Voetius: *De præjudiciis* (1634; *cf*. AT VIII-2 36), *Thersites heautontimoroumenos* (1635; AT VIII-2 62-63, 95, 49-150, 166-167), *De atheismo* (1639; AT VIII-2 53-55, 166-167, 176, 182), *Catechisatie* (1641; AT VIII-2 171), *Specimen assertionum* (1642). La 22 mai, Descartes trimite exemplare din *Epistola către Voetius* lui Huygens, lui David le Leu de Wilhem, lui Abraham de Mory (A 420, *către Huygens*, 22 mai 1643, AT III 814-815; şi A 425, *Huygens către Descartes*, 6 iunie 1643, AT III 818-821) şi lui Colvius (A

426, *Colvius către Descartes*, 9 iunie 1643, AT III 680-682).

– 30 mai: Descartes trimite, prin Lodewijk Elzevir, şase exemplare din *Epistola către Voetius* lui Mersenne, la Paris, dintre care unul pentru abatele Picot (A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643). Trimite de asemenea un exemplar lui Sorbière (*Sorbière către Thomas Martel*, 8 iunie 1643, AM V 307).

– 9 iunie: Gassendi îi dă lui Samuel Sorbière, aflat la Amsterdam, autorizaţia să publice *Stăruinţele* sale împotriva *Răspunsurilor V*, sub forma volumului *Diquisitio metaphysica*, ce va apărea la Blaeu, în februarie 1644.

– 10 iunie: „Nu ar trebui să trec sub tăcere cinstea pe care am avut-o la 10 iunie, când, fiind chemat de Alteţa Sa, Prinţesa Elisabeta, m-am putut bucura de o convorbire de aproape două ceasuri cu această faimoasă eroină. A fost vorba despre raţionamentele lui Descartes: cu care ne-am desfătat din plin şi, în acest context, l-am pomenit pe Gassendi al nostru, şi ceva mai târziu despre cartea lui erudită *Despre viaţa lui Peiresc* lui Samson Johnson, un bărbat distins, predicator al Reginei Serenissime […] Vom citi în curând o parte din Meditaţiile sale fizice, pe care Lodewijk Elzevir le tipăreşte la Amsterdam, de unde vom putea să judecăm mai bine despre acest autor“ (*Samuel Sorbière către Thomas Martel*, Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS latin 10.352). Această relatare este un indiciu preţios despre felul în care Sorbière a pregătit recepţia *Meditaţiilor* lui Descartes pe lângă prinţesa Elisabeta, opunându-le obiecţiile lui Gassendi (V. Alexandrescu, „What Someone May Have Whispered in Elisabeth's Ear”, în D. Garber, D. Rutherford [eds.], *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*, volumul 6, Oxford, 2012, pp. 1-27).

– 15 iunie: Consiliul oraşului Utrecht numeşte un comitet care să cerceteze scrierea lui Descartes *Epistola către Voetius*.

– 19 iunie: Într-o scrisoare *către Adolphus Vorstius*, profesor de medicină la Leiden, Descartes extinde teoria materiei subtile la spiritele animale (A 429, AT III 686-689).

– 23 iunie: Consiliul oraşului Utrecht porneşte o anchetă judiciară şi îl citează pe Descartes, ca martor, printr-o placardă, în sunet de clopot, să vină la Utrecht, în termen de trei săptămâni, pentru a clarifica acuzaţiile aduse cu privire la Voetius în *Epistola către Dinet* şi în *Epistola către Voetius*. Îi cere sfatul şi sprijinul lui Huygens: A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 821-824).

– 5 iulie: Huygens scrie o „consultaţie” juridică în care îl sfătuieşte pe Descartes să nu intre într-o contestaţie cu magistraţii din Utrecht, să nu se prezinte la citaţie şi să le înmâneze, prin intermediul unui avocat, o „întâmpinare”, tradusă într-o „bună flamandă”, în care să-şi înfăţişeze mai amănunţit disputa cu Voetius (publicată în AT IV 14-15, corecturi la 805).

– 7 iulie: Descartes merge la Haga pentru a se consulta cu de Wilhem în legătură cu citaţia primită de la Utrecht şi pentru a lua cunoştinţă de „consultaţia“ sosită de la Huygens (căruia Descartes îi trimite scrisoarea de mulţumire A 438, 10 iulie 1643, AT IV 749-750). Împreună cu un prieten din Utrecht, Charles Anthony Parmentier, Descartes se întâlneşte cu un avocat, Paul Vanpeene, care îl asigură că „înscrisul Domnilor de la Utrecht nu [îl] obligă la nimic” (A 437, *către de Wilhem*, 10 iulie 1643, AT IV 16). Descartes pleacă din Haga în dimineaţa zilei de 8 iulie pentru a-şi tipări răspunsul la Amsterdam, care va purta data de 6 iulie 1643: A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht* (AT IV 8-12).
– 10 iulie: Descartes le scrie, de la Amsterdam, lui Huygens (A 438, AT IV 749-750) şi lui de Wilhem (A 437, AT IV 16-17), trimiţându-le un exemplar al scrisorii tipărite: A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht* (AT IV 8-12). Tot aici îl vizitează probabil pe ceasornicarul său Geeraert Brandt, aşa cum rezultă din A 439, *către Brandt*, 18 iulie 1643 (AT IV 17).
– 16 august: La cererea primarilor oraşului Utrecht (ca parte a anchetei judiciare începute la 23 iunie), Senatul Universităţii emite o mărturie în favoarea lui Voetius.
– 17 august: Consistoriul din Utrecht adoptă o rezoluţie în favoarea lui Voetius. În aceeaşi zi, după ce a luat notă de mărturia profesorilor Universităţii şi a consistoriului, Consiliul oraşului Utrecht hotărăşte să-l interogheze pe Regius şi autorizează un comitet să redacteze o sentinţă finală asupra scrierilor lui Descartes.
– 26-28 august: Sinodul valon reunit la Utrecht condamnă faptul că Descartes, fiind de altă religie, a avut acces la două articole din ultimul Sinod, pe care le-a tipărit în *Epistola către Voetius* (*Argumentum*, AT VIII-2 7-10).
– 5 septembrie: Îi trimite lui Colvius o contribuţie pentru un volum editat de Van Beverwijck (A 441, *către Colvius*, AT IV 717-718). Descartes îi promisese lui Van Beverwijck contribuţia în A 432, *către Van Beverwijck*, 5 iulie 1643 (AT IV 3-6), când îşi precizase poziţia faţă de William Harvey: „Deşi sunt întru totul de acord cu Harvey în ceea ce priveşte circulaţia sângelui, şi îl privesc ca pe primul autor al acelei admirabile descoperiri despre care socot că nu este nici una mai mare şi mai folositoare în medicină, totuşi mă despart întru totul de Domnia sa în ceea ce priveşte mişcarea inimii”.
– 15 septembrie: Senatul Universităţii din Utrecht adoptă textul unui nou regulament al Universităţii care cuprinde o prevedere importantă: „Filosofii nu se vor depărta de Filosofia lui Aristotel nici în public, nici în privat; cei care apără paradoxe absurde, dogme noi ce se depărtează de învăţătura lui Aristotel nu vor fi toleraţi. Nu vor fi apărate opinii profane sau propoziţii condamnate. Iar Filosofia va fi astfel predată încât să nu fie luată în râs învăţătura Bisericii sau să fie făcuţi de prisos cei care aspiră la studiile din Facultăţile Superioare”.

Regulamentul avea să fie înfăţişat Stărilor Provinciei Utrecht, care îl vor respinge însă în şedinţa din 2-4 noiembrie, pentru că pretenţia Universităţii de a reglementa în exteriorul ei a fost interpretată drept o încălcare a suveranităţii Stărilor.

– 20 septembrie: Se pregăteşte, împreună cu Schooten-fiul, să realizeze figurile pentru *Principii* (A 443, *către Huygens*, 20 septembrie 1643, AT IV 753).
– 3 octombrie: Tribunalul începe o procedură penală şi îl citează pe Descartes, ca acuzat, să se înfăţişeze în persoană.
– 8 octombrie: Prefaţa la *Narratio Historica*.
– 10 sau 11 octombrie: Descartes îl vizitează la Haga pe ambasadorul Franţei La Thuillerie, cerându-i să intervină în favoarea lui pe lângă principele Wilhelm al II-lea de Orania-Nassau. Îl întâlneşte cu acest prilej pe Huygens şi apoi pe Pollot şi Van Zurck. O întâlneşte şi pe prinţesa Elisabeta, căreia îi propune problema celor trei cercuri a lui Apollonius din Perga. Se întoarce probabil la Egmond la 13 octombrie, trecând prin Leiden, de unde îi scrie lui Van Zurck (A 445 [13 octombrie 1643], AT IV 31-32) (Verbeek *et al*., p. 232).
– 8 noiembrie: Simeon Hulsebos şi Johan van Baerle, cumnatul lui Huygens, îl vizitează pe Descartes pentru a-i face o demonstraţie a unei noi invenţii de drenaj, asupra căreia Descartes va face consideraţii suplimentare în A 457, *către Huygens*, 15 noiembrie 1643 (AT IV 761-766).
– prima jumătate a lui noiembrie: Gijsbert van der Hoolck şi Johan van Reede van Renswoude, deputaţi ai Stărilor din Utrecht la Stările Generale ale Provinciilor Unite, obţin printr-o intervenţie pe lângă primarii şi consilierii oraşului Utrecht, invocând autoritatea principelui Frederic Henric, să oprească procedura întreprinsă împotriva lui Descartes (Verbeek *et al*. 167, nota 1).
– 17 noiembrie: Descartes îi trimite prinţesei Elisabeta, prin Alphonse Pollot, soluţia sa la problema celor trei cercuri – A 460, AT IV 38-42. François Viète dăduse o soluţie potrivit principiului grecesc de a folosi doar rigla şi compasul (*Apollonius Gallus*, Paris, 1600). Descartes se interesează de această problemă, întrucât este un exemplu de rezolvare prin metode algebrice a unei probleme de geometrie. Până la acea dată, o rezolvare algebrică nu fusese încă dată. Descartes primeşte soluţia prinţesei Elisabeta în decembrie şi o comentează în A 466, *către Prinţesa Elisabeta* [decembrie 1643?] (AT IV 45). Despre istoricul, soluţiile, precum şi felul în care soluţia prinţesei, presupunând o singură cantitate necunoscută, a modificat viziunea lui Descartes asupra acestei probleme, vezi expunerea detaliată a lui H. Bos, „Descartes, Elizabeth and Apollonius' Problem", în Verbeek *et al*. 202-211. Problema este deja amintită de Descartes în *Cogitationes privatæ* (AT X 229, r. 8-9).

– 23 noiembrie: Se tipăreşte *Disquisitio metaphysica* a lui Gassendi, iar Huygens îi oferă lui Descartes posibilitatea de a vedea colile pe măsură ce se trag. Probabil că Descartes nu a acceptat oferta. Este nemulţumit de hotărârea editorului Blaeu din Amsterdam de a retipări textul *Meditaţiilor* ca o parte a cărţii lui Gassendi şi îl avertizează că volumul va fi confiscat la Paris, dat fiind că Michel Soly are privilegiul pentru Franţa. În fapt, se teme că Blaeu şi Soly vor cădea la înţelegere şi îi scrie lui Mersenne că, dacă Soly a vândut tot tirajul, ar trebui să i se ia privilegiul (Baillet II 208).
– decembrie: Adriaan Heereboord tipăreşte la Leiden teze în favoarea filosofiei carteziene (A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644, AT IV 78). Cam în aceeaşi perioadă Adriaan Heereboord îşi exprima admiraţia şi faţă de Gassendi într-o scrisoare către acesta din urmă, din 25 februarie 1644 (Gassendi VI 465)

1644

– 15 ianuarie: Descartes îi trimite o scrisoare oficială (A 474) ambasadorului Franţei la Haga, La Thuillerie, în care se plânge de pamfletul *Admiranda Methodus* scris de Martin Schoock şi îi cere să intervină în disputa iscată la Groningen. La Thuillerie trimite mai departe scrisoarea lui Descartes reprezentanţilor Stărilor Provinciei Groningen, însoţită de o scrisoare proprie în care îl recomandă şi cere să i se facă dreptate (AT IV 96).
– 26 februarie: După ce a citit primele 100 de pagini din *Disquisitio metaphysica* a lui Gassendi, Descartes îi trimite o scrisoare lui Huygens în care îl anunţă că a hotărât ca la viitoarea ediţie a *Meditaţiilor* să „despovăreze" volumul de *Obiecţii V*, iar în locul lor să spună „în puţine cuvinte motivul pentru care le voi fi îndepărtat şi lămurirea tuturor acelor dificultăţi ridicate de autorul lor din care cred că cititorii pot să tragă vreun folos" (A 479, *către Huygens*, 26 februarie 1644, AT IV 770-771).
– început de aprilie: Face o călătorie la Haga, unde o întâlneşte pe prinţesa Elisabeta – A 483, *către Pollot*, 8 aprilie 1644 (AT IV 106).
– 1 mai: Descartes părăseşte Egmond aan den Hoef, pentru a locui temporar „într-un loc unde am multe distracţii şi puţin răgaz" (A 486, *către Părintele* [*Grandamy?*] [2 mai 1644], AT IV 122).
– 2 mai: De la Leiden, Descartes îi scrie lui Picot că avea să sosească la Paris şi că avea să locuiască la el (A 484, AT IV 108). Tot de aici îi scrie părintelui Denis Mesland, un tânăr iezuit care îi adresase o serie de întrebări despre *Meditaţii*: A 485, *către Părintele* [*Mesland*] [2 mai 1644?] (AT IV 111-120). Începe astfel una dintre corespondenţele cele mai interesante ale lui Descartes, care va trata despre teme generale de metafizică, dar în care va da lămuriri specifice

în ceea ce privește explicația Euharistiei și teoria libertății care nu apar nicăieri în operele sale publicate. Din nefericire, scrisorile lui Mesland către Descartes nu s-au păstrat. Mesland făcuse o „reducere” a *Meditațiilor* în propoziții adaptate predării; ea este semnalată în A 485, *către* [*Mesland*] [2 mai 1644] (AT IV 120), iar primirea ei este confirmată de către Descartes în A 511, *către Mesland* [decembrie 1644] (AT IV 163). Un text publicat de J. Clauberg în *Initiatio philosophi, sive Dubitatio cartesiana*, Leiden, 1655, pp. 170-176, care se referă la *Meditația I* și la începutul *Meditației a II-a*, pare să fie un fragment din „reducerea” lui Mesland, singurul care s-a păstrat (*cf*. G. Monchamp, *Notes sur Descartes*, Liège, 1913, pp. 44-47, urmat de K. Six, „P. Denis Mesland, ein junger Freund Descartes' aus dem Jesuitenorden”, *Zeitschrift für katholische Theologie*, 39, 1915, pp. 1-33). Monchamp reconstituie trimiterea acestei „reduceri” împreună cu scrisoarea lui Mesland (care s-a pierdut) din 22 octombrie 1644 (pomenită în A 511, *către Mesland* [decembrie 1644], AT IV 162).

– mai-iunie: Potrivit lui Baillet II 212-213, Descartes călătorește la Amsterdam pentru a lua legătura cu Elzevir, tipograful și librarul *Principiilor*. Își continuă apoi călătoria la Haga, unde dorea să-şi ia rămas-bun de la prieteni. Pretinzându-i-se prieten, Sorbière îl întâmpină cu „armele pe care i le ceruse Domnului Gassendi”, şi anume argumente în favoarea existenţei vidului, tăgăduite de către Descartes, precum și cu întrebări despre moliciunea sau duritatea corpurilor, rarefiere și condensare. Sorbière îl informează pe Gassendi despre conţinutul acestei conversații – *Sorbière către Gassendi*, 10 mai 1644 (Gassendi VI 469). Vezi și *Sorbière către Gassendi*, 18 aprilie 1644; *Gassendi către Sorbière*, 30 aprilie 1644; *Rivet către Mersenne*, 28 martie 1644, reproduse în AT IV 108, notă – 110, notă.

– iunie: Călătorind spre Franța, Descartes se oprește la Dordrecht, unde îl vizitează pe Johan van Beverwijck. De la Dordrecht se îmbarcă pe mare și călătorește probabil până la Calais, iar apoi spre Paris, unde ajunge către sfârșitul lunii iunie.

– începutul lui iulie: Cu privire la şederea lui Descartes la Paris, Baillet II 217 relatează: „Domnul Descartes sosi la Paris abia către sfârșitul lunii Iunie. Hotărârea Domniei sale era de a nu întâlni pe nimeni înainte de întoarcerea sa din Bretania și din Poitou. Dar nu putu împiedica vizitele celor cărora Abatele Picot le dăduse de știre despre sosirea Domniei sale. Casa acestui Abate nu fu singurul loc de întâlnire al atâtor prieteni zoriți să vină să îmbrățișeze un prieten pe care nu-l văzuseră de aproape cincisprezece ani. Veneau să-l caute și la Palatul Tournelles, acasă la ilustrul său prieten, Domnul Mydorge, și îl mai găseau uneori, dimineţile, la Părintele Mersenne. Acest Părinte nu se mulţumise să dea de știre adresa Domniei sale prietenilor comuni, ci îi prevenise și pe mai mulți dintre cei care năzuiau la cinstea de a-l cunoaște și de a fi cunoscuți de Domnia sa”.

– La îndemnul părintelui Dinet, Descartes se împacă, la Paris, cu Bourdin (Baillet II 239). Îi vizitează pe ducele de Luynes, care tradusese în franceză *Meditaţiile*, şi pe Claude Clerselier, care tradusese *Obiecţiile* şi *Răspunsurile*, viitorul editor al *Scrisorilor* (Baillet II 241). Ia cu el traducerile, dar nu izbuteşte să le citească în timpul călătoriei în provincie – A 497, *către Picot*, 11 septembrie 1644 (AT IV 138-139).

– 7 iulie: Teologul cistercian spaniol Juan Caramuel y Lobkowitz îi trimite obiecţii la *Meditaţii*: *Animadversiones in Meditationes cartesianas, quibus demonstrator clarissime nihil demonstrari a Cartesio* (1644), odată cu A 489, *Caramuel către Descartes*, 7 iulie 1644 (nepublicat în AT). Manuscrisul lor se află în Archivio Diocesano di Vigevano, iar textul a fost publicat de D. Pastine, „Caramuel contro Descartes. Obiezioni inedite alle Meditazioni", *Rivista critica di storia della filosofia*, XXVII, 1972, pp. 187-188. Baillet II 209-210 aminteşte despre obiecţiile şi scrisoarea lui Caramuel fără a preciza însă dacă Descartes le-a răspuns. Pentru o descriere sistematică a manuscriselor şi corespondenţei lui Caramuel relative la Descartes, vezi I. Agostini, „Les Manuscrits Cartésiens de Juan Caramuel y Lobkowitz (1606-1682) dans *l'Archivio Storico Diocesano* de Vigevano", *Bulletin Cartésien XXXVI*, 2005, pp. 8-11.

– 10 iulie: *Principiile* apar în cele din urmă la Amsterdam, la Lodewijk Elzevir, cu o dedicaţie către prinţesa Elisabeta de Boemia. Tot atunci apare, în traducerea lui Étienne de Courcelles, sub titlul *Specimina Philosophiæ*, şi versiunea latină a *Discursului* împreună cu *Dioptrica* şi *Meteorii*, dar fără *Geometria*, care va apărea abia în 1649, în traducerea latină a lui Frans van Schooten, cu o introducere a lui Florimond de Beaune.

– 12 iulie: Pleacă de la Paris spre Bretania (A 491, *către Wilhem*, 9 iulie 1644; Baillet II 217). Potrivit lui Baillet, a călătorit mai întâi spre valea Loirei, unde i-a întâlnit, la Blois, pe Florimond de Beaune, şi pe fratele mai mic al domnului de Touchelaye la Tours. De acolo a ajuns la Rennes, unde i-a întâlnit pe fratele său mai mare Pierre şi pe fratele său vitreg, Joachim. Toţi trei au mers apoi la „Le Crévy, la douăsprezece leghe de Rennes, la Domnul Rogier, cumnatul lor, Domn al locului, care era văduv al surorii mai mari a Filosofului nostru [Jeanne Descartes], şi Tutore al celor doi copii pe care Domnia ei îi lăsase". Consiliul de familie fiind astfel reunit, „s-au îndeletnicit împreună cu găsirea unei înţelegeri în treburile familiale" (Baillet II 217-218).

– iulie: După plecarea lui Descartes din Paris, abatele Picot începe traducerea franceză după exemplarul, fără figuri, adus de Descartes la Paris în iunie 1644. Până în septembrie, primele două părţi ale *Principiilor* sunt deja traduse (A 497, *către Picot*, 11 septembrie 1644, AT IV 138).

– începutul lui august: Începe distribuirea exemplarelor din *Principii*, proaspăt apărute la Amsterdam. Anthony van Zurck, domn de Bergen, avea misiunea de a distribui în Provinciile Unite exemplare din *Principii*, în timp ce Descartes se găsea în Franţa. El îi trimite un exemplar prinţesei Elisabeta (A 494, *Prinţesa Elisabeta către Descartes*, 1[/11] august [1644], AT IV 131-133) şi altul lui Huygens. La Paris, exemplarele ajung la abatele Picot şi la Mersenne, care se îngrijesc cu trimiterea lor în afara Parisului.

– 25 august: Părăseşte Bretania şi se îndreaptă spre Chavagne en Sucé, la 15 km nord de Nantes, domeniul fratelui său vitreg Joachim. În timpul şederii sale acolo, Descartes devine naşul unui copil nou-născut al fratelui său Joachim şi al cumnatei sale Marguerite Dupont. Era un băieţel, deja botezat la 15 august, numit la 9 septembrie René, ca unchiul lui (S. Ropartz, „La Famille de Descartes en Bretagne", *Mémoires de l'Association Bretonne*, Saint-Brieuc, 1876, pp. 109 şi 111).

– 15 septembrie: De la Nantes pleacă în Poitou, trece prin Angers, iar la Saint-Mathurin-sur-Loire dă în faţa unui notar, la 19 septembrie, o „procură Domnului de Bouëxic de la Villeneuve pentru a putea vinde şi înstrăina toate contractele de constituire de rentă care i se cuveneau prin cesiunea Domnului de la Bretaillière, fratele lui mai mare".

– 8 octombrie: La întoarcerea la Paris, Descartes îi trimite părintelui Bourdin o scrisoare (A 500, AT IV 143-144) împreună cu un număr de exemplare din *Principii*, pe care îl roagă să le distribuie părintelui Charlet (cu A 498, AT IV 140-141), părintelui Dinet (cu A 499, AT IV 142-143) şi părinţilor Jean François, Vatier, Georges Fournier, Mesland, Grandamy.

începutul lui octombrie: Îl întâlneşte la Paris pe Sir Kenelm Digby, care îndeplinea funcţia de cancelar pe lângă regina Angliei, Henrieta Maria, aflată în exil. Digby era pe punctul de a publica *Two treatises* (cu o aprobare a Sorbonei, din noiembrie 1644), în care împrumuta un argument din *Discurs*, anume că sufletul, prin definiţie, nu are proprietăţile ce caracterizează lucrurile materiale (Baillet II 244-246).

Îl vizitează la Paris şi pe Roberval (A 580, *către Mersenne*, 10 martie 1646, AT IV 363, r. 11-14), cu care avusese o polemică acerbă, după publicarea *Geometriei*.

– jumătatea lui octombrie: Călătoreşte spre Calais, unde, înainte de a se putea îmbarca pe o corabie spre Dordrecht, aşteaptă vreme de douăsprezece zile din pricina vremii nefavorabile. În acest interval, citeşte traducerea primelor două părţi din *Principii* făcută de abatele Picot. Îi scrie lui Picot că „o găsea excelentă şi că nu putea râvni la ceva mai bun" (A 501, *către Picot*, 8 noiembrie 1644, Baillet II 247).

– Mersenne pleacă într-o călătorie în Italia, pe care o amânase în aşteptarea publicării *Principiilor* lui Descartes, iar corespondenţa dintre ei se întrerupe pentru o perioadă de un an

și jumătate, până la 10 martie 1646.

– La întoarcerea în Provinciile Unite, Descartes se instalează la Egmond-Binnen, unde va locui până în iunie 1647.

Vlad Alexandrescu

1. Pentru alcătuirea acestei cronologii am folosit Baillet, *Vie*, și Baillet, *Abrégé*, 1692; Borel; Lipstorp; Poisson; Ch. Adam, *Vie & œuvres de Descartes*, Paris, 1910 (AT XII); Cohen; G. Rodis-Lewis, *Descartes. Biographie*, Paris, 1995; S. Gaukroger, *Descartes: An Intellectual Biography*, Oxford, 1995; T. Verbeek, E.J. Bos, C. Vermeulen, „A Calendar of Descartes' life for 1643", în Verbeek *et al*., 213-234; „Profilo biografico di René Descartes", a cura di Francesco Marrone, în B 2893-2898; D. Clarke, *Descartes: A Biography*, Cambridge, 2006. Datele respectă calendarul gregorian (stilul nou).

Corespondența

Descartes către Frénicle

[Santpoort, duminică, 9 ianuarie 1639][1]

AT II 471-477: CLIII; Clerselier II 431-435: XCV; EL II 307-310: XCV; AM III 155-160: 189; B 958-962: 199; JRA I 684-688: Math 15;
CM VIII 278-284: 718 (fragmente)
Textul lui Clerselier

Domnule,

Scrisoarea pe care v-ați dat osteneala să mi-o scrieți mă îndatorează mult și atât ceea ce scrieți despre numere, cât și ceea ce Cuviosul Părinte M[ersenne] mi-a transmis mai demult din partea Domniei voastre[2] m-au făcut să înțeleg că știți mai mult în acest domeniu decât crezusem că e cu putință să știe cineva, fără ajutorul Algebrei, pe care mi s-a spus că nu o folosiți deloc. Aceasta m-ar face să-mi doresc mult să stau de vorbă cu Domnia voastră despre acest subiect, dacă aș crede că sunt capabil și dacă acesta ar fi un studiu căruia să mă fi dedicat, dar mi-e teamă că acest lucru nu v-ar mulțumi prea mult: căci cunosc atât de puțin în acest domeniu, încât nu a trecut un an de când nu știam încă ce sunt părțile alicote[3] ale unui număr și am fost nevoit să împrumut un Euclid pentru a o afla[4], în legătură cu o problemă ce îmi fusese propusă[5], anume de a afla o infinitate de numere, care, luate două câte două, să fie egale în mod reciproc unul cu părțile celuilalt. Totuși, din pricină că problema pe care o propuneți privește Dioptrica, socotesc că sunt obligat să fac tot ce îmi stă în putință pentru a o rezolva; și iată cum o abordez[6].

Consider numerele 5, 13, 25, 41, 61, 85 etc., care sunt compuse din ceea ce Domnul de Sainte Croix numește mijlocul unui număr pătrat[7]: de pildă, 5 este mijlocul lui 9, 13 este mijlocul lui 25, 25 al lui 49 etc.[8] Și nu încep această progresie cu unitatea, pentru a face ca distanța focarelor elipsei să fie întotdeauna mai mare decât aceea a celui mai mic diametru al său[9]. Apoi înmulțesc unul cu altul atâtea

numere dintre ele pe câte elipse raţionale vreau să obţin, fără a fi totuşi nevoie să repet vreuna dintre înmulţiri. Cum, după ce voi fi înmulţit pe 5 cu 13, în loc de a înmulţi produsul cu 25, e suficient să îl mai înmulţesc încă o dată cu 5; iar în loc de a-l înmulţi cu 85, e de ajuns să îl înmulţesc cu 17, şi tot aşa celelalte. Acestea fiind făcute, obţin un număr al cărui pătrat, fiind înmulţit cu 4 (sau chiar cu orice alt număr par am vrea, cu condiţia să nu fie dublul unui număr pătrat şi să nu facă produsul divizibil prin nici un nou pătrat a cărui rădăcină să fie în progresia numerelor considerate), poate fi luat drept cel mai mare diametru al elipselor căutate, şi satisface problema. De exemplu, din 5, 13 şi 25 obţin 325, al cărui pătrat este 105625, pe care îl înmulţesc cu 4, ceea ce dă 422500, care este, zic eu, cel mai mare diametru a trei elipse, şi nu mai multe, ale căror linii IC, IK şi FL se exprimă prin numere întregi etc. Iar pentru a afla cele trei linii din fiecare elipsă, împart întâi acest număr 422500 prin dublul lui 5; obţin 42250 pentru IC, pe care îl împart din nou la 5; şi obţin 8450 pentru IK. Apoi înmulţesc pe acelaşi IC cu dublul rădăcinii pătratului al cărui mijloc este 5, şi anume cu 6, care e dublul lui 3, şi obţin 253500 pentru FL; şi iată rezultatul pentru prima elipsă. Apoi împart acelaşi număr 422500 la dublul lui 13, pentru a obţine IC; apoi împart IC la 13, pentru a obţine IK; şi înmulţesc IC cu 10, pentru a obţine FL în cea de-a doua elipsă. În sfârşit, îl împart la 50 pentru a obţine IC; apoi IC la 25 pentru a obţine IK; şi înmulţesc IC cu 14 pentru a obţine FL în cea de-a treia elipsă[10]. Astfel putem afla cu uşurinţă un număr care să poată sluji drept diametru atâtor astfel de elipse câte am vrea. Şi aş putea da o altă regulă, pentru a afla acelaşi lucru în numere mai scurte, anume, făcând ca DC să fie dublul unui număr pătrat. Dar, deoarece cred că ea ar fi mai lungă, m-am mulţumit cu cea de faţă[11].

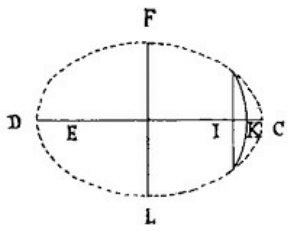

În legătură cu ceea ce scrieţi despre multipli, mă face să mă gândesc că Domnia voastră sunteţi extrem de priceput, ba chiar, poate, cum nu a mai fost nimeni altul. Totuşi, mă mir că păreţi a nega că există numere care nu sunt divizibile cu 5, ale

cărui părți să fie de 7, sau de 11, sau de 17 ori mai mari decât ele, și altele asemenea. Căci nu e de ajuns să nu fi găsit astfel de numere, chiar dacă am fi căutat cu toate numerele până la acelea care se exprimă printr-o mie de cifre, pentru a garanta că nu există nici unul în infinita imensitate a celor care sunt dincolo de acestea. Și nu văd nici un motiv pentru a ne îndoi de faptul că există o infinitate [de numere] din fiecare din aceste tipuri. Este adevărat că ele sunt poate atât de lungi încât nu ar ajunge o viață de om pentru a le scrie. Dar prin *a b c*-ul de care mă folosesc, poate că aș izbuti cu toate acestea să ajung să le exprim.

De asemenea, mă mai mir de faptul că numiți sterile cele două Teoreme de care anunțasem că m-am folosit pentru a afla triplele[12], dat fiind faptul că, din patru duble, acestea îmi dăduseră șase triple, iar aceasta într-o vreme în care Cuviosul Părinte M[ersenne] îmi dăduse de știre[13] că lumea credea că este cu neputință să se găsească vreunul. Cu toate acestea, mărturisesc că aceste Teoreme considerate în sine ar fi puțin lucru; dar, întrucât se pot afla o infinitate altele după modelul lor, ele oferă mijlocul de a afla o infinitate de multipli. Și nu operez cu ajutorul lor, după cum bine ați judecat; dar modul în care operez căutând vreun multiplu îmi aduce de fiecare dată o Teoremă asemănătoare, care poate sluji la aflarea altora. Iar acest mod nu e altul decât cel pe care îl folosesc în *Geometria* mea, presupunând litere pentru cantitățile sau numerele necunoscute, și căutând să fac cu ele ecuații introducând și alte numere cunoscute: ceea ce se face în atâtea feluri, încât mi-ar fi anevoie să le explic aici mai amănunțit. Și numerele echivalente care se găsesc prin aceste ecuații sunt de o asemenea utilitate încât, dacă ați găsit două sute de multipli fără a vă folosi de ele, sunt încredințat că, luând în considerare doar părțile asemănătoare sau neasemănătoare din care sunt compuși, veți putea găsi alții de două ori mai mulți, fără nici un calcul; așa cum, din unul dintre cvadruplii pe care Preacuviosul Părinte Mersenne mi i-a trimis[14] mai demult din partea Domniei voastre, compuși din numerele 5, 243, 49, 13, 19, 23, 89, 1024, am aflat unul mai scurt, compus din 5, 243, 49, 13, 19, 17, 128; căci știu că 17 și 128 sunt, în acest caz, același lucru ca 23, 89 și 1024; și la fel cu celelalte[15].

În privința numărului impar în mod fals considerat perfect, pe care vi l-am

trimis[16], nu vă voi ascunde faptul că socotesc descoperirea lui drept una dintre cele mai frumoase în această materie, nu voi spune din câte știu, căci nu știu aproape nimic în această privință, ci din câte aș putea ști, dacă m-aș consacra în întregime acestui lucru. Și nu știu de ce socotiți că nu s-ar putea ajunge, în acest mod, la descoperirea unui adevărat număr perfect. Iar dacă aveți vreo demonstrație pentru aceasta, mărturisesc că e dincolo de puterea mea de înțelegere și că o prețuiesc foarte mult: căci, în ceea ce mă privește, judec că putem afla numere impare cu adevărat perfecte în același mod în care l-am aflat pe acesta[17]. Dar este de remarcat faptul că, în locul numerelor 7, 11 și 13, din care compusesem rădăcina pătratului, trebuie ca fiecare număr pe care îl folosim, cu excepția celui pe care îl luăm primul, să fie compusul a două numere, care explică proporția care există între pătrat și părțile alicote ale numerelor pe care le-am luat mai înainte. După cum, luând numărul 3 ca fiind primul număr, trebuie ca al doilea să fie 13, care este agregatul [*l'aggrégé*] lui 9, pătratul lui 3, și al lui 4, care sunt părțile sale (sau poate fi de asemenea și pătratul lui 13, sau cubul său, sau pătratul pătratului etc.; și ar putea fi același număr, dacă ar fi un pătrat; sau rădăcina sa, dacă ar fi un pătrat de pătrat etc.). Apoi, pentru ca pătratele lui 3 și lui 13 să dea un număr care este față de părțile sale precum este 39 față de 22, e necesar ca al treilea număr pe care îl luăm să fie agregatul celor două numere, și anume 61 (sau din nou pătratul său, cubul său etc.) și așa mai departe. Cu ajutorul căruia am putea, în sfârșit, compune o rădăcină, al cărei pătrat să fie față de părțile sale alicote în proporție supraparticulară[18], iar agregatul celor două numere care explică această proporție să fie un număr prim care, fiind înmulțit cu pătratul găsit, va produce un număr perfect veritabil. E adevărat că poate vom încerca o sumedenie de numere înainte de a le afla pe acelea care produc astfel un număr perfect; deoarece aceste agregate nu sunt mereu numere prime și nu compun tot timpul rădăcina unui pătrat care să fie față de părțile sale în proporție supraparticulară. Dar nu văd nimic care să împiedice ca acest lucru să se întâmple uneori, chiar dacă căutarea este din cale-afară de anevoioasă și plictisitoare.

Sunt,

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] duminică, 9 ianuarie 1639[19]

AT II 479-492: CLIV; Clerselier II 435-444: XCVI; EL II 310-316: XCVI; AM III 161-169: 190; B 964-974: 200; JRA I 308-316: Mers 63;
CM VIII 263-277: 717
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, vol. 4 (IV) 4

Cuvioase Părinte,

1. Ar trebui să fiu foarte sătul de viață dacă aș nesocoti să-mi păstrez [sănătatea] după ce am citit ultima voastră scrisoare, în care îmi scrieți că Domnia voastră, și alte câteva persoane de foarte mare valoare, vă faceți atâtea griji pentru mine încât vă temeți să nu fiu bolnav când trec mai mult de două săptămâni fără să primiți vreo scrisoare de la mine. Dar sunt 30 de ani de când nu am suferit, mulțumită lui Dumnezeu, de nici o boală care să merite să fie numită astfel. Și pentru că odată cu vârsta mi-a dispărut acea căldură a ficatului care mă făcea altădată să iubesc armele[20], iar acum nu mai profesez decât mișelia, iar pe deasupra am dobândit o oarecare cunoaștere a medicinei, și simt că trăiesc și că mă îngrijesc cu atâta grijă precum un gutos bogat, aproape că mi se pare că sunt mai departe de moarte acum decât eram în tinerețe. Iar dacă Dumnezeu nu-mi dă îndeajuns de multă știință pentru a ocoli neplăcerile pe care vârsta le aduce cu sine, trag nădejde că mă va lăsa cel puțin îndeajuns de mult în această viață pentru a-mi da răgazul să le îndur[21]. Cu toate acestea, totul depinde de providența sa, căreia, lăsând gluma la o parte, mă supun de bunăvoie precum Părintele Iosif a fost în stare să o facă[22]; iar unul dintre punctele moralei mele este de a iubi viața fără teamă de moarte.

2. Vă sunt extrem de îndatorat pentru osteneala pe care v-o dați îndreptând greșelile de tipar din *Încercările* mele, dar mi-e cam teamă că ea este de prisos: căci,

având în vedere puţinele exemplare pe care librarul spune că le-a vândut, nu mi se pare foarte probabil că urmează să le retipărească. Aveţi dreptate că la p[agina] 66, r. 4, trebuie să citim *ochi* în loc de *obiect*[23]; dar la p[agina] 125, r. 1, am scris *măsură*[24], adică *timp* sau *cadenţă*, în sensul cu care se foloseşte în muzică.

3. Încuviinţez modalitatea pe care o propuneţi pentru a cântări sfera aerului, cu condiţia să fie practicabilă; dar nu mi se pare că este cu putinţă să avem două corpuri plate ale vreunei materii care să fie atât de dure şi atât de netede şi care să se potrivească atât de exact unul cu celălalt încât să nu rămână deloc aer între ele. Şi nu văd nici o dificultate în obiecţia voastră: căci dacă A este perfect unit cu B, atunci nu ar fi cu putinţă să-l despărţim de acesta trăgându-l în sus, perpendicular, fără să facem ca, în aceeaşi clipă, să se îndepărteze toate părţile suprafeţei sale inferioare de cele ale suprafeţei superioare ale corpului B; şi pentru că aerul nu poate intra într-o clipă în spaţiul pe care ele îl lasă între ele, acesta este în chip necesar vid de aer în acea clipă[25], şi plin doar de materie subtilă; motiv pentru care trebuie să simţim atunci greutatea întregii coloane de aer care este deasupra. Dar atunci când se trage, lateral, A către D, nu se întâmplă nimic asemănător, căci de vreme ce despărţirea acestor două corpuri se face atunci în chip succesiv, aerul intră fără dificultate în locul pe care ele îl lasă.

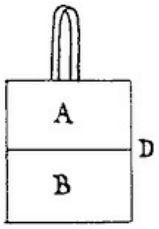

4. Dacă vreţi să concepeţi că Dumnezeu scoate tot aerul care se află într-o cameră, fără să pună vreun alt corp în locul lui, atunci trebuie să concepeţi în acelaşi fel că pereţii acelei camere ajung să se atingă, altminteri va exista contradicţie în gândirea voastră. Căci aşa cum nu se poate imagina ca el să turtească toţi munţii de pe Pământ şi, cu toate acestea, să lase toate văile, tot aşa nu se poate gândi că el ar înlătura orice fel de corp şi că, cu toate acestea, ar lăsa spaţiu, din pricină că ideea pe care o avem despre corp sau despre materie în general este cuprinsă în cea pe care o avem despre spaţiu, anume că este un lucru care este lung, larg şi adânc, tot aşa cum ideea unui munte este cuprinsă în cea a unei văi[26].

5. Când concep că un corp se mişcă într-un mediu care nu-l împiedică deloc, presupun că toate părţile corpului lichid care îl înconjoară au dispoziţia de a se mişca tot atât de repede ca el, şi nu mai repede, atât cedându-i locul lor cât şi intrând în cel pe care el îl părăseşte; aşa încât nu există lichide care să nu fie astfel încât să nu împiedice anumite mişcări. Dar pentru a ne imagina o materie care să nu împiedice nici una dintre diferitele mişcări ale unui corp, trebuie să ne închipuim [*feindre*] că Dumnezeu sau un Înger agită mai mult sau mai puţin părţile ei, în funcţie de cât de repede se mişcă acest corp pe care ele îl înconjoară.

Am omis mai demult[27] să vă scriu ceea ce socotesc că împiedică să existe vid între părţile materiei subtile[28], din pricină că nu eram în stare să o explic decât vorbind despre o altă materie foarte subtilă, pe care nu am vrut să o pomenesc în nici un fel în *Încercările* mele, pentru a o rezerva în întregime pentru *Lumea* mea[29]. Dar vă sunt prea îndatorat pentru a îndrăzni să vă ascund ceva. Vă voi spune aşadar că îmi imaginez, sau mai degrabă că aflu prin demonstraţie, că în afară de materia care alcătuieşte corpurile pământeşti mai există două feluri: una foarte subtilă, ale cărei părţi sunt rotunde sau aproape rotunde, asemenea unor fire de nisip; iar aceasta nu numai că ocupă toţi porii corpurilor pământeşti, dar alcătuieşte de asemenea toate cerurile; cealaltă, fără seamăn mai subtilă decât aceea, şi ale cărei părţi sunt atât de mici şi se mişcă atât de repede încât nu au nici o figură stabilă [*arrêtée*], ci iau fără dificultate în fiecare clipă figura cerută pentru a umple toate micile intervale pe care celelalte corpuri nu le ocupă. Pentru a înţelege aceasta, e nevoie să luăm în primul rând aminte că, cu cât un corp este mai mic (*cæteris paribus*[30]), de cu atât mai puţină forţă este nevoie pentru a-i schimba figura: precum, când avem două bile de plumb de mărimi diferite, e nevoie de mai puţină forţă pentru a o turti pe cea mai mică decât pe cea mai mare; iar dacă ele se ciocnesc una de alta, atunci figura celei mai mici se va schimba mai mult. În al doilea rând, trebuie subliniat că, atunci când mai multe corpuri diferite sunt agitate laolaltă (din nou *cæteris paribus*), cele mai mici primesc mai mult din această agitaţie, adică se mişcă mai repede decât cele mai mari. De unde urmează *demonstrative*[31] că, de vreme ce există corpuri care se mişcă în univers şi nu există vid, trebuie în chip necesar să existe o materie ale cărei părţi sunt

atât de mici și se mișcă atât de repede, încât forța cu care ele se ciocnesc de celelalte corpuri să fie îndeajuns pentru a face ca ele să-și schimbe figura și să se potrivească cu cea a locurilor unde se află. Dar iată prea mult referitor la un subiect despre care avusesem intenția să nu spun nimic[32].

6. Dacă ar fi cu putință să se cerceteze întreaga Natură, nu ar exista experimente care să nu se dovedească utile la ceva; nu există însă nici unul care să mi se pară mai puțin util decât acela de a cerceta diferitele forțe în stare să rupă cilindri diferiți, din oricare materie s-ar face: căci să nu vă îndoiți că diferitele metale au și ele părți diferite care, trăgându-le, fac ca unele să se rupă mai degrabă decât altele, cu toate că acest lucru nu este atât de vizibil cum este în cazul lemnului[33].

7. Nu-mi imaginez vreo altă mișcare în materia subtilă decât cea din toate corpurile pe care le vedem; dar așa cum apa unui râu se mișcă în unele locuri mult mai repede decât în altele, și într-un loc ea curge în linie dreaptă, iar în altul se învârte etc., în pofida faptului că este în întregime împinsă de aceeași forță și se mișcă ca dintr-un același impuls, trebuie să gândim același lucru despre materia subtilă.

Referitor la căldură, deși poate fi pricinuită de agitația părților acestei materii subtile, totuși, ea nu constă propriu-zis decât în agitația părților pământești, din pricină că acestea au cea mai mare forță pentru a mișca părțile celorlalte corpuri și, astfel, să le ardă[34]. Și cu cât mai multe părți din acestea pământești se află într-un corp, cu atât mai multă căldură poate el să aibă, așa cum fierul poate avea mai multă decât lemnul. Iar ele pot fi foarte agitate, făcând astfel foarte cald corpul pe care îl alcătuiesc, fără ca, prin aceasta, materia subtilă care se află în porii acestui corp să fie împinsă în modul în care trebuie să fie pentru a face să se simtă lumină. Şi așa se întâmplă că fierul poate fi foarte cald fără să fie înroșit.

Nu stabilesc altă deosebire între părțile corpurilor pământești și cele ale materiei subtile decât cea dintre pietre și pulberea care iese din aceste pietre atunci când sunt frecate una de cealaltă[35]; și socotesc că există mereu unele părți pământești care, frecându-se, iau forma materiei subtile, și [că există] alte părți ale acestei materii subtile care se alătură corpurilor pământești, astfel încât nu există materie în tot

universul care să nu fie în stare să primească în mod succesiv toate formele.

8. Pentru a înțelege cum se face că fierul călit este mai dur și mai casant decât cel necălit, trebuie să luăm aminte că, de vreme ce este înroșit de foc, toți porii lui sunt foarte deschiși și umpluți nu doar de materie subtilă, ci și de cele mai mici părți pământești, precum se întâlnesc întotdeauna în număr mare în foc și în aer; și că, fiind foarte agitate, ele ies afară fără încetare foarte iute (căci orice corp care se mișcă tinde mereu să-și continue mișcarea în linie dreaptă, și, astfel, rămâne foarte puțin în locul unde se află, dacă poate ieși afară). Și câtă vreme acest fier este în foc, intră mereu în el alte părți asemănătoare, de unde urmează că el rămâne înroșit. În același fel, când este lăsat să se răcească în aer, intră în el părți ale acestui aer, care, nefiind foarte deosebite de cele care ies afară din el, fac ca acești pori să nu se îngusteze decât puțin câte puțin și ca părțile sale să păstreze totuși legătura sau împletirea pe care o au între ele: dar dacă este aruncat în apă, când e înroșit, aceasta nu împiedică materia subtilă foarte agitată, care se află în porii lui, să iasă foarte iute afară, așa cum se vede după fierberea apei, pe care o pricinuiește; și deoarece în locul ei nu poate intra alt lucru decât materia subtilă care se află în porii apei și ale cărei părți sunt prea mici pentru a menține porii lui atât de deschiși precum au fost, urmează că ei se îngustează cu toții deodată și, din aceeași pricină, toate părțile sale se strâng, ceea ce îl face dur; dar strângându-se și schimbându-și foarte repede poziția, ele își pierd legăturile și se desprind unele de celelalte, ceea ce îl face casant.

Nu adaug aici ce ar deveni un fir de nisip dacă un Înger l-ar freca sau diviza în atâtea părți cât ar fi cu putință[36], cu toate că urmăresc în ordine toate punctele scrisorii Domniei voastre: căci puteți înțelege îndeajuns, din ceea ce am spus mai sus, că aceasta i-ar da forma acelei materii foarte subtile despre care am vorbit.

9. Găsesc 2 temeiuri care pot face să pară, noaptea și de departe, flacăra unei lumânări mult mai mare decât este[37]. Primul este că, nevăzând adevărata distanță, o imaginăm la fel de îndepărtată precum stelele; și deoarece imaginea sa, care se întipărește pe fundul ochiului, este mult mai mare decât cea a unei stele, socotim de asemenea că acestă flacără este mai mare. Celălalt este că nu vedem doar lumina care vine direct de la lumânare, ci și cea care vine de la aerul dens sau de la celelalte

corpuri vecine care sunt luminate de ea, iar aceste 2 lumini se disting foarte bine îndeaproape, dar de departe sunt atribuite amândouă lumânării, de unde urmează că flacăra sa pare mai mare. Așa cum, dacă *a* este lumânarea, lumina sa, ciocnindu-se de părțile aerului care sunt spre *b*, se reflectă de acolo către ochiul *c*. De asemenea, se ciocnește de părțile aerului care sunt spre *d* sau spre *e*, dar deoarece nu se reflectă de acolo atât de direct către ochi, nu se simte atâta, după cum nu se simte nici cea care se reflectă de mai departe, către *f*. Mai există poate și vreo altă cauză a acestei creșteri, dar ar trebui să văd lucrul pentru a-mi da bine seama, și sunt încredințat că nu există vreuna pe care să n-o fi menționat undeva în *Dioptrica* mea.

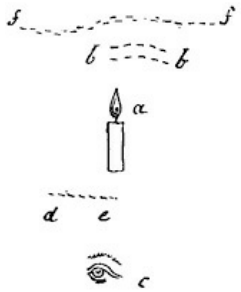

10. Referitor la oglinzile incendiatoare[38], credeam că v-am scris deja că nu razele care se unesc într-un singur punct matematic sunt cele care dau foc, ci cele care se unesc într-un anume spațiu fizic, și că doar cele care tind să se unească în vreun punct matematic pot fi făcute paralele la infinit. Astfel încât, chiar dacă lentila CD ar fi la fel de mare pe cât Soarele AB și ar face ca toate razele sale paralele să se unească într-un punct matematic în E, totuși, dacă aceste raze nu ar fi ajutate de cele care nu sunt paralele, atunci ele nu ar fi nicidecum în stare să dea foc: căci nu ar fi o proporție mai mare între forța lor și cea a razelor care se unesc într-un punct fizic decât este între o linie și o suprafață, adică nu ar fi deloc.

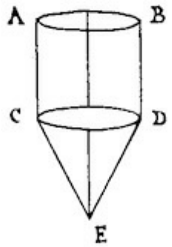

11. Referitor la experimentele voastre cu tubul[39], îmi pare rău că v-ați dat osteneala să faceți unele în folosul meu: căci socotesc că este aproape cu neputință de a judeca just despre experiențe care au fost făcute de alții, din pricină că fiecare privește lucrurile dintr-un punct de vedere care îi este particular. Şi, până la urmă,

chiar dacă s-ar cunoaşte cu exactitate ce linii descriu jeturile de apă ori ghiulelele tunurilor, nu mi se pare că ar fi de mare folos.

12. Experimentul pe care îmi scrieţi că vreţi să-l faceţi, privitor la căderea unui corp care este încetinit de un altul, mi se pare încă mai puţin util[40]: căci cu siguranţă singura deosebire care se va găsi între mişcarea acestui corp, atunci când coboară în acest fel, şi cea a aceluiaşi corp, dacă ar coborî în aer liber, după ce s-ar fi eliminat atâta greutate pe cât este contragreutatea care îl încetineşte (*cæteris non mutatis*[41]), nu provine decât de la piedicile materiei, anume din faptul că frânghia nu alunecă fără o anumită dificultate în scripete etc.

13. Nu am răspuns foii Domnului Desargues în scrisoarea pe care i-am scris-o[42], din pricină că nu vorbea despre ea în cea a Domniei sale. De asemenea, vă voi spune că nu a explicat îndeajuns concepţia sa pentru a mă face să o înţeleg. Modul în care îşi începe raţionamentul, aplicându-l deopotrivă liniilor drepte şi celor curbe, este cu atât mai frumos cu cât este mai general, şi pare să fie luat din ceea ce obişnuiesc să numesc Metafizica Geometriei, ştiinţă de care am observat că nimeni în afară de Arhimede nu s-a slujit vreodată. În ceea ce mă priveşte, mă slujesc întotdeauna de ea pentru a judeca în general despre lucrurile care pot fi găsite, precum şi în ce locuri trebuie să le caut; dar nu mă las atâta în seama ei, încât să dau crezare vreunui lucru din ceea ce am găsit cu ajutorul ei, înainte să-l fi cercetat şi prin calcul, sau să fi dat despre el o demonstraţie geometrică. Căci altminteri te poţi înşela foarte lesne şi poţi amesteca vreo diferenţă specifică cu cele generice, ceea ce face că întregul nu valorează nimic. Aşa, de pildă, când spune că enunţă un acelaşi raţionament despre linia dreaptă şi cea curbă, trebuie să ia seama să nu cuprindă în el nimic din ceea ce aparţine diferenţei lor specifice. Căci dacă se întâmplă aşa ceva, raţionamentul nu se enunţă despre una şi despre cealaltă decât în mod echivoc[43]. Referitor la ceea ce conchide după aceea[44], în afară de faptul că nu spune de unde o conchide, v-am scris îndeajuns mai demult[45] că am în această privinţă o părere foarte deosebită de a sa. La care adaug că toată considerarea centrului greutăţii unei sfere mi se pare atât de puţin reală, încât aproape că mi-a fost ruşine că am menţionat-o eu cel dintâi[46]: căci după ce am demonstrat (aşa cum socotesc că am făcut-o) că nu există centru de

greutate în corpuri potrivit definiției anticilor, se cuvenea să-l definesc într-un alt mod, înainte de a spune care este el într-o sferă. Și aș putea să-l definesc în așa fel încât să se găsească mai depărtat de centrul Pământului decât este centrul figurii; dar nu pot să-i dau vreo definiție potrivit căreia să se poată spune că este atât de aproape pe cât îl stabilește Domnul Desargues.

Uitasem până acum să răspund la ceea ce mi-ați dat de știre, [anume] că [cineva] corectează ceea ce am spus despre linia dreaptă în răspunsul meu către Domnul de Beaune[47]; căci îmi dădeam bine seama că acesta nu putea veni decât de la vreo minte de o speță foarte joasă[48], iar Domnul de Beaune i-a răspuns întocmai cum se cuvenea.

În rest, Cuvioase Părinte, am a vă spune că pentru restul acestei ierni mi-am propus un studiu care nu îngăduie nici o distracție; din acest motiv vă rog cu umilință să-mi dați voie să nu mai scriu până la Paști; aceasta, se înțelege, dacă nu intervine nimic urgent; de asemenea, vă rog să nu vă opriți de a-mi trimite scrisorile care îmi vor fi adresate; iar cele pe care vă va face plăcere să mi le scrieți vor fi întotdeauna foarte binevenite. Iar ca să nu par aici că nesocotesc milostenia cu care mă îndatorați, temându-vă să nu fiu bolnav, când trece multă vreme fără să primiți scrisori de la mine, vă făgăduiesc că, dacă în această privință mi se întâmplă vreun lucru omenesc, voi avea grijă să fiți de îndată înștiințat, ori de mine, ori de alții. Și astfel, câtă vreme nu veți avea vești de la mine, vă rog să credeți întotdeauna că trăiesc, că sunt sănătos, că filosofez, și că sunt cu înflăcărare,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și devotat slujitor,

DESCARTES

Din 9 ianuarie 1639

Descartes către Huygens
Santpoort, sâmbătă, 29 ianuarie 1639[49]

AT II 675-676 = Roth 87-88: XXXIX; AM III 170-171: 191; B 974: 201; JRA II 54: Huyg 35
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084

Domnule,

V-aș fi trimis de acum o săptămână această strânsură de obiecții[50] și răspunsuri, dacă n-aș fi avut dorința de a le parcurge mai înainte și de a înlătura greșelile de scris. Dar trebuie să-mi mărturisesc neglijența. Mi-a fost cu neputință să citesc mai mult de 2 pagini și am găsit 4 sau 5 monosilabe omise, dar care se pot corecta cu ușurință după sens, și nădăjduiesc că în rest nu va fi ceva mai grav. Nimic în ele nu este vrednic de a fi citit de Domnia voastră, ba chiar sunt multe lucruri care n-ar trebui să fie, iar multe altele pe care am avut de gând să le pun, nu sunt. Sunt, de asemenea, nereguli în privința ordinii, căci ceea ce este de la pagina 235 până la sfârșit a fost scris înainte de tot ce precede. În ce privește obiecțiile care lipsesc, ele pot fi lesne înțelese din răspunsurile mele. Și nu știu unele care merită să fie citite, afară poate de cele ale Domnului Plempius[51], care se află în cele 2 scrisori ale sale pe care le-am alăturat celei de față. Și am alăturat-o și pe cea a iezuitului[52] de care vă vorbisem. Nu că aș vrea să spun că toți au o judecată atât de favorabilă despre mine precum acesta, ci pentru ca, de ar fi unii care vorbesc altfel, așa cum cred că sunt, să nu se socotească că ar avea încuviințarea tuturor fraților lor. Vă trimit destule lucruri rele fără să mai adaug și altele în această scrisoare. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Santpoort[53], 29 ianuarie 1639

Pentru Domnul de Zuylichem.

Aen Myn Heer,
Myn Heer van Zuylechem,
Ridder, Raed en Secretaris
van sijn Hoogheyt,
Int quartier van sijn Hoogheyt,
de Prince van Orange,
Int legher[54].

Regius către Descartes

[Utrecht, începutul lui februarie 1639][55]

AT II 527: CLVIII; Baillet II 8-9; AM 198: 195; B 1000-1002: 205; Bos 12: 3

„Nu am cuvinte pentru a da glas bucuriei pe care mi-a iscat-o scrisoarea admirabilă pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o scrieți *în August trecut*[56]. Ea a sporit puțina reputație pe care o datoram de altminteri Domniei voastre și Domnului Reneri într-atâta, încât a atras la școala mea nu numai mai mulți studenți în Medicină, ci și Filosofi, Jurisconsulți, Teologi și alți Auditori străini, pentru a asculta lecțiile publice și private pe care le țin despre Medicină potrivit principiilor Filosofiei voastre, pe care le-am găsit în lucrările excelente ale Domniei voastre, sau pe care le-am aflat din gura Domnului Reneri… Aceasta putea fi pesemne de ajuns pentru a mă îmbărbăta și pentru a-mi înlesni din ce în ce mai mult căile Naturii[57]. Dar bunăvoința Domniei voastre vă îndeamnă să faceți multe alte demersuri în favoarea mea, și în vreme ce până acum mi-ați acordat favoarea de a încuviința să mă alătur Domnului Reneri de fiecare dată când vă vizitează, îmi îngăduiți acum să vin să vă văd, de unul singur, din pricina frecventelor lui suferințe[58]. Trag nădejde să profit de îngăduința pe care mi-ați dat-o în săptămâna care va încheia vacanța noastră; iar dacă nu vă sunt o povară, voi petrece trei sau patru zile în preajma Domniei voastre, pentru a vă cere sfatul în privința mai multor proiecte pe care mi le-am propus etc.”[59]

Descartes către Mersenne
[Santpoort, miercuri, 9 februarie 1639][60]

AT II 493-508: CLV; Clerselier II 444-453: XCVII; EL II 317-323: XCVII; AM III 172-183: 192; B 976-989: 202; JRA I 316-324: Mers 64;
CM VIII 288-309: 720
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, Reg. IV, nr. 5

Cuvioase Părinte,

De vreme ce doriți să răspund și la ultima scrisoare a Domniei voastre din 28 ianuarie, voi reciti acum de asemenea scrisorile voastre anterioare, spre a nu lăsa nici una fără răspuns.

1. În prima, care este din prima zi a anului, mă înștiințați de ceea ce vi s-a spus despre lunetele din Napoli[61], ceea ce îmi dă un bun temei să socotesc că ele sunt hiperbolice[62]. Iar pentru aceasta nu este nevoie ca meșteșugarul să fi văzut *Dioptrica* mea; căci de vreme ce născocirea a fost transmisă lui Ferrier și altor câțiva acum mai bine de 12 ani[63], nu ar fi de mirare ca cineva să o fi trimis până la Napoli. Oricum ar sta lucrurile, aș fi foarte încântat dacă ceea ce vi s-a spus despre asta ar fi adevărat; numai că italienii au tendința să facă lucrurile despre care vorbesc mult mai mari decât sunt.

2. Vă mulțumesc pentru experimentele Domniei voastre referitoare la jeturile de apă[64] și pentru celelalte din celelalte scrisori ale voastre: căci deși ele nu-mi pot fi de ajuns, și aș mai avea nevoie să fac eu însumi alte câteva spre a mă putea folosi de ele, nu există totuși vreunul care să nu-mi poată fi de folos la câte ceva.

3. Vă mulțumesc, de asemenea, pentru pietrele hexagonale, și le admir figura pentru faptul că sunt ascuțite și au 6 fețe triunghiulare la fiecare capăt, care le deosebește de fagurii albinelor de miere, care nu au decât 3 fețe în romb, și de

asemenea de cristale și alte pietre hexagonale, care am impresia că nu sunt ascuțite decât la un capăt. Voi încerca să consult Cartea *de lapidibus*[65] în care îmi scrieți că acestea sunt descrise.

4. În privința peștilor, este limpede că nu au nevoie de băşică pentru a înota, de vreme ce majoritatea nu au așa ceva. Și nu există altceva care să îi facă să urce sau să coboare în apă decât avântul sau imboldul cu care ei se mișcă, întocmai ca un om care, știind să înoate foarte bine între două ape, se poate de asemenea avânta spre partea care o preferă. Iar acest lucru este mult mai puțin de mirare decât a sări și a-și ridica întreg trupul în aer, față de care el este mult mai greu, fapt care se petrece totuși tot prin acest avânt. Or, putem cunoaște că peștii se folosesc de aceasta din faptul că, atunci când dorm, cei care sunt mai mai grei decât apa rămân la fund, iar cei care sunt mai ușori plutesc la suprafață. Acesta era ultimul articol din prima voastră scrisoare și primul din a doua voastră scrisoare din 8 ianuarie.

2. *Isagoge ad locos solidos*[66] e cea pe care mi-ați trimis-o mai demult, și nu-mi doresc să văd mai mult, căci dau toate aceste locuri în a doua Carte a *Geomet*[*riei*] mele, construind acolo problema lui Pappus, precum am arătat la pa[gina] 334; iar cei care caută acolo vreun alt lucru dovedesc prin aceasta că nu le înțeleg.

3. Sunt uimit de modul de a proceda al rudelor mele, și vă sunt foarte îndatorat pentru faptul că mi-ați scris-o direct[67].

4. Dalta de tăiat despre care vorbește Domnul Gaudais[68] este pe larg descrisă în *Diop*[*trica*] mea, iar Domnul de Beaune cunoaște îndeajuns acest lucru[69].

5. Admit ceea ce spune Galilei[70], că apa nu opune vreo rezistență să fie divizată, se înțelege, înăuntrul corpului ei, printr-o mișcare care să îi fie proporționată, și socotesc că v-am scris acest lucru într-una din scrisorile mele anterioare[71], anume că nu există lichid care să nu poată sluji drept *medium* la fel de liber precum vidul, față de corpurile care nu se mișcă decât cu o anumită viteză. Dar suprafața apei opune totuși rezistență, așa cum am dovedit în discursul despre sare[72], și acesta este motivul pentru care acele din oțel, lamele de fildeș etc. plutesc la suprafață[73].

6. Mă îndatorați pentru osteneala pe care v-o dați îndreptând greșelile de ortografie[74], unde nu-mi doresc nimic mai mult decât să urmez uzul; și este multă

vreme de când Maire își dorea să vă rog să o faceți, dar nu aș fi cutezat să v-o scriu dacă aceasta nu ar fi venit din imboldul Domniei voastre.

7. Materia subtilă nu se oprește niciodată într-un același corp *eadem numero*[75]; ci în el intră neîncetat [tot atâta materie subtilă] nouă pe câtă iese, cu excepția cazului când se condensează, pentru că întreg universul este plin de ea. Și nu ea e cea care face aerul mai lesne de condensat decât apa, ci figura părților lor; căci cele ale apei sunt în așa fel încât nu au nevoie de mai mult spațiu pentru a se mișca foarte repede decât pentru a se mișca foarte încet, în afara cazului când această viteză le dă forma vaporilor, pe care am explicat-o în *Meteorii*[76] mei; în vreme ce părțile aerului au o astfel de figură încât, dacă se mișcă mai repede sau mai puțin repede decât de obicei, au nevoie de mult mai mult sau mai puțin spațiu.

8. Vă acord faptul că părțile materiei care au aceeași figură, mărime, poziție și mișcare precum cele ale aurului alcătuiesc aurul, iar atunci când sunt la fel cu cele ale apei alcătuiesc apa etc.

9. Și toate părțile lichidelor, ba chiar cea mai mare parte dintre cele ale celorlalte corpuri, sunt în mișcare continuă.

10. Dar numai din faptul că acelea ale unui corp se mișcă foarte repede sau foarte încet nu trebuie să deducem imediat că ele sunt rotunde sau pătrate etc. Şi sunt atâtea alte lucruri de avut în vedere pentru a ajunge la această [concluzie], încât nu există nimic mai anevoios; iar cel care ar ști cu desăvârșire care sunt micile părți ale tuturor corpurilor, acela ar cunoaște cu desăvârșire întreaga Natură.

11. Puțin îmi pasă de Domnul Petit și de vorbele lui, și nu este, pare-mi-se, motiv mai întemeiat de a-l asculta atunci când făgăduiește să respingă refracțiile mele prin experiment[77], decât dacă ar vrea să arate cu vreun echer strâmb că cele 3 unghiuri ale unui triunghi nu sunt egale cu 2 drepte. Dar nu pot împiedica să existe pe lume clevetitori și creduli; tot ceea ce pot este să-i disprețuiesc, ceea ce fac în așa fel încât, dacă aș fi în stare să vă conving la fel de bine pe Domnia voastră, sunt încredințat că nu v-ați mai da niciodată osteneala să-mi trimiteți hârtiile sau veștile lor, nici măcar să-i ascultați.

12. Nu înțeleg temeiul celui care afirmă[78] că centrul de greutate al unei sfere este

pe aceeași linie dreaptă cu cele 2 puncte în care ea este tangentă la două linii care tind către centrul Pământului; dar știu bine că lucrul nu poate fi adevărat. Și sunt uimit de faptul că acest lucru, unde greșisem, privitor la acest centru de greutate, a fost urmat mai degrabă decât multe alte lucruri pe care le-am dovedit mai bine. Vă rog să ștergeți tot ceea ce am scris despre aceasta în *Cercetarea* mea a problemei de Geostatică[79].

1. Trec la a treia scrisoare a Domniei voastre din 15 ianuarie. În primul rând, nu am nici o încredere în unguentele simpatetice, nici ale lui Crollius[80], nici ale altora; cred însă că cea mai mare parte a rănilor unui trup, altminteri zdravăn, pot fi vindecate ținându-le doar curate și acoperindu-le cu o pânză albă.

2. Nu am nici un chef să văd demonstrațiile Domnului Roberval, pe care spuneți că l-ați poftit să mi le trimită, nici în general scrierile altora; căci, chiar dacă ar fi cele mai bune din lume, n-ar face decât să-mi abată atenția, cu excepția cazului când ar trata tocmai materia pe care o studiez, și ar fi alcătuite de persoane care cunosc toate principiile mele. De aceea vă rog cu umilință, o dată pentru totdeauna, nu numai să nu poftiți pe cineva să-mi trimită vreo scriere, ci chiar să refuzați, pe cât va fi cu putință să o faceți cuviincios, toate cele pe care unii ar putea dori să mi le trimită.

3. Fac totuși excepție pentru *Conicele* Domnului Desargues[81]; căci îi sunt atât de îndatorat încât nu există nimic ce nu aș vrea să fac spre a-l sluji. Și cu toate acestea, între noi fie vorba, nu prea pot să-mi închipui ce a putut să fi scris privitor la conice. Căci, deși este lesne de a le explica mai limpede decât Apollonius ori altcineva, este totuși, pare-mi-se, foarte anevoios de a spune fără Algebră ceva despre ele care să nu poată fi explicat mult mai lesne prin Algebră.

4. Fac de asemenea excepție pentru *Notele* Domnului de Beaune asupra *Geometriei* mele[82], pentru folosul meu personal; și pentru *Tezele de optică* ale iezuiților, pentru curiozitatea mea[83]. Nu mai găsesc altceva în această scrisoare care să aibă nevoie de răspuns.

1. Începeți a patra scrisoare, din data de 25 ianuarie, cu gândurile Domnului Gaudais privitoare la sunetele trompetei[84]. Trebuie să recunosc că nu pot înțelege ce scrie despre aceasta și nici nu-mi mai aduc aminte de ceea ce vă scrisesem altădată

despre asta[85]; dar de vreme ce este neîndoielnic că sunetul depinde de vibrațiile aerului și că dublarea acestor vibrații produce octava, iar alte repetiții ale lor celelalte consonanțe și tonurile, înainte de a produce vreo disonanță, mi se pare că este limpede că de acolo se cade să deducem cauza acestui fenomen. Anume că tot aerul care este în trompetă este pus în mișcare cu o viteză proporțională lungimii sale, pentru a produce cele mai joase din tonurile ei, și că, primele sale vibrații rămânând întotdeauna aceleași, atunci când se suflă mai tare, se produc una, sau două, sau multe alte [vibrații] între fiecare dintre ele, cu ajutorul cărora ea produce sunete mai ascuțite, care sunt însă toate consonante cu primul și, prin urmare, și între ele[86].

2. Îmi scrieți că un Medic italian[87] a scris împotriva lui *De motu cordis* al lui Harvey și că sunteți mâhnit că m-am apucat să scriu despre această materie; în această privință, vă voi spune deschis că nu pot să vă mulțumesc pentru bunăvoința ce mi-o purtați, căci aveți pesemne o părere foarte proastă despre mine, de vreme ce, din simplul fapt că vi se spune că altcineva a scris, nu împotriva mea (căci, deși cei care nu privesc decât coaja socotesc că eu am scris același lucru ca Harvey, din pricina circulației sângelui, care singură le sare în ochi, explic totuși tot ceea ce ține de mișcarea inimii într-un mod întru totul opus celui al său)[88], ci din faptul că cineva a scris ceva, pe care vi-l închipuiți a fi împotriva mea, fără să fi auzit temeiurile lui și să fi știut măcar dacă este un om priceput, presupuneți de îndată că eu am greșit. Observ din aceasta, și din multe alte asemenea lucruri, că temeiurile bune au foarte puțină forță de a convinge [oamenii] de adevăr, ceea ce aproape că mă face să iau hotărârea de a renunța cu totul să scriu, și de a nu mai studia vreodată decât pentru mine însumi. Cu toate acestea, sunt de acord să se creadă că, dacă ceea ce am scris despre aceasta, sau despre refracții, sau despre vreo altă materie pe care am tratat-o în mai mult de trei rânduri în ceea ce am tipărit, se dovedește fals, tot restul Filosofiei mele nu valorează nimic. Și mă jur că-mi pasă foarte puțin dacă se va crede despre ea tot ceea ce se va vrea, mai cu seamă deocamdată, câtă vreme nu există decât mostre din ea, care nu pot sluji pentru a înainta mai departe; căci dacă aș fi dat-o pe toată, mărturisesc că mi-ar fi părut rău.

3. Mă îndatorați dacă nu mai trimiteți rezolvările mele Domnului Fermat, până

când Domnia sa le va trimite pe ale sale[89], iar aceasta din motivele pe care mi le scrieți. Nu găsesc nimic nou în scrisoarea Domniei sale[90]. Aș dori ca Domnia voastră să nu mai arătați nimic nici din celelalte lucruri pe care vi le-am scris celor care știți că nu mă iubesc; căci vă scriu mereu în fugă, iar acei oameni nu caută decât să muște.

4. În *Geometria* mea nu am tratat decât problema pe care Pappus spune că Anticii nu au fost în stare să o rezolve. Căci nu am vrut să mă opresc la cele pe care el spune că ei au știut [să le rezolve].

5. Aș fi foarte mâhnit dacă Domnia voastră v-ați dat osteneala de a-mi trimite restul din *de Locis*[91] ale Domnului Fermat, căci mi-ar fi cu neputință să-mi dau osteneala să le citesc.

6. Poate că Domnia sa vă va scrie că a găsit a doua linie a Domnului de Beaune[92] (căci are obiceiul de a nu nesocoti nimic); dar înainte de a-l crede [pe cuvânt], așteptați, vă rog, ca Domnul de Beaune sau eu să vedem rezolvarea sa: căci este mai anevoioasă decât își închipuie ei[93]. Iar când Domnul Roberval spune că Domnia sa crede că aceasta este o hiperbolă[94], arată că este foarte departe de a o găsi.

7. Hârtiile Geostaticianului[95] pe care mi le-ați trimis îmi sunt cele mai nefolositoare [dintre cele] pe care le am aici, și nu găsesc în ele vreun lucru care să nu fie întru totul vrednic de el. Îmi pasă atât de puțin de ceea ce Domnia sa, ori Petit, ori semenii lor vor spune despre mine, încât îmi veți face o mai mare bucurie să-mi trimiteți în pachetele Domniei voastre cântece vechi de pe *Pont Neuf*, decât orice hârtie care provine de la ei.

8. În privința problemelor Domnului Dounot[96], în prima, care constă în a găsi o a patra rădăcină în ecuația: 1C – 8Q + 19N eg. 14, aceasta înseamnă a cere 5 picioare de oaie acolo unde nu pot exista decât 4, așa cum am determinat foarte explicit în *Geometria* mea, la pagina 372[97]. Iar în a doua, care constă în aceea că, dând $3-\sqrt{2}$ drept una dintre rădăcinile ecuației: 1C – 9Q + 13N eg. $\sqrt{288}-15$, Domnia sa le cere pe celelalte două, ajunge să se urmeze regula pe care am dat-o la pagina 381[98] și să se împartă[99] $y^3 - 9yy + 13y - 12\sqrt{2} + 15 \propto 0$ la $y - 3 + \sqrt{2} \propto 0$: care dă $yy - 6y - y\sqrt{2} + 3\sqrt{2} - 3 \propto 0$; ale cărei două rădăcini sunt $3 + 3\sqrt{2}$ și $3 - 2\sqrt{2}$, sau $3 + 3\sqrt{18}$ și $3 - 3\sqrt{8}$, care sunt

acelea pe care Domnia sa le cere.

1. Ajung la ultima scrisoare a Domniei voastre, în care spuneți că vi s-a propus o altă problemă, care constă în a găsi în mod geometric că rădăcina lui 1C – 6N eg. 40 este 4[100]; dar aceasta se cheamă *nodum in scirpo quærere*[101]: căci a considera toate părțile alicote ale unui număr nu înseamnă a căuta pe dibuite, atunci când problema o cere precum face aceasta, iar cei care cunosc înlănțuirea dintre Geometrie și Aritmetică nu se pot îndoi că tot ceea ce se face prin Aritmetică se face și prin Geometrie; dar a vrea să o faci înțeleasă celor care le concep ca ştiinţe cu totul diferite ar însemna *oleum et operam perdere*[102]. De asemenea, să știți că nu este cu putință de a găsi 2 medii proporționale prin Geometria plană[103].

2. Referitor la dificultatea de Muzică a Domniei voastre, nu e nevoie să ne imaginăm că vibrațiile corzii AB încep într-un punct precum E și se sfârșesc într-un altul precum F, ci că ele se produc în mod circular și, astfel, că în orice loc ar putea fi coarda AB, atunci când începem să mișcăm coarda CD, ele se întâlnesc întotdeauna în același mod.

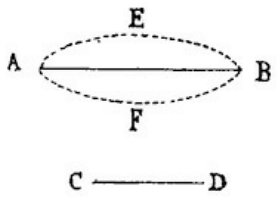

3. Dacă, aruncând o piatră în aer, ea ar trece de acolo într-un spațiu care ar fi plin numai cu materie subtilă, ar continua acolo mișcarea sa mai liber chiar decât în aer, din cauză că această materie este mai fluidă.

4. Părțile sale au mult mai multe mișcări decât acelea ale vaporilor; dar ele nu le au totuși pe aceleași, din cauză că nu au aceleași figuri.

5. Experimentul vostru, potrivit căruia tubul de patru ori mai mare în înălțime nu dă decât de două ori mai multă apă este cel mai frumos și mai folositor dintre toate și vă mulțumesc pentru el[104].

6. În privința a ceea ce vreți să experimentați, referitor la aruncările proiectilelor cu resorturi, o socotesc cu totul inutil; căci forța acestor resorturi nu poate fi cunoscută cu precizie. Şi cred că jeturile de apă sunt de ajuns în acest scop; căci deschizând și închizând robinetul din când în când, este cu putință să vedem dacă

unii stropi vor ajunge de unii singuri la fel de departe, sau aproape la fel de departe, precum o face un debit neîntrerupt.

7. Nu pentru că nu m-am gândit am omis să scriu, în *Dioptrica* mea, că se pot cerceta refracţiile privind prin orificiile instrumentului, în loc de a face să treacă pe acolo raza de Soare, ci pentru că această cale nu este într-atât de geometrică: căci firul sau orice altceva s-ar pune pe dreptar, pentru a indica unde se termină privirea, scurtează într-o anumită măsură linia. Şi un lucru este să scrii, alt lucru este să pui în practică: precum, privitor la maşină chiar, l-am sfătuit pe Domnul de Beaune[105] să o facă în cu totul alt mod decât l-am descris[106], din pricină că, scriind, trebuie mai ales, mi se pare, să avem grijă să explicăm lucrul, iar punând în practică, să căutăm înlesniri, care nu pot şi chiar nu trebuie să fie toate scrise[107].

8. Am dat la p[agina] 68 din *Diop*[*trica*][108] motivul pentru care stelele par mai mari decât ar trebui să pară[109]; de unde este lesne de dedus cauza pentru care lunetele nu măresc atât fixele, care nu au poate vreun adevărat diametru sensibil, cât planetele care au unul.

9. Este sigur că motivul pentru care uleiul face semitransparentă hârtia unei rame este că el face porii ei mai drepţi; iar temeiul acestui lucru mi se pare foarte limpede, cu toate că nu o pot explica lesne, din pricină că nu se cunosc principiile mele.

10. În privinţa strălucirii pe care zăpada o emană noaptea, ea provine numai din faptul că zăpada reflectă mai bine toate razele pe care le primeşte decât orice alt corp care este mai puţin alb: căci întotdeauna noaptea există în aer o anumită lumină.

11. Se poate să mă fi înşelat în răspunsul meu la problema Domnului de Bessy[110]; căci găsindu-l foarte repede prin calculul meu, nu am zăbovit aproape deloc să-i iau în considerare diferitele cazuri şi, astfel, se poate întâmpla să existe vreun altul decât cel pe care îl alesesem, care să intre în numerele pe care le dădusem. Dar pentru că nu am păstrat o copie din ceea ce i-am scris[111], m-am apucat să caut din nou acelaşi lucru, şi găsesc că ea are 4 cazuri, şi anume: unul, când CD este număr pătrat; altul, când el este dublul unui număr pătrat; al treilea este când, CD nefiind nici pătrat, nici dublul unui pătrat, este număr par; iar ultimul este când CD este număr impar. Or, determinând toate aceste cazuri, aş putea să dau oricâte astfel de elipse s-ar dori, cu

numerele cele mai scurte cu putință; dar pentru a îndeplini cerințele, este de ajuns să iau, potrivit ultimului caz, numere prime care întrec cu o unitate numere pătrate, precum 17 care întrece 16, 37, 101 etc., atâtea câte elipse se cer (din care trebuie totuși să omitem 2 și 5 pentru ca EI să fie mai mare decât FL); și după ce am înmulțit între ele toate aceste numere prime, trebuie să înmulțim pătratul produsului lor cu trei sau cu vreun alt număr impar și prim, diferit de toate cele anterioare; și, luând ceea ce se obține pentru linia CD, este sigur că ea nu este cel mai mare diametru decât atâtea elipse care îndeplinesc condițiile cerute, pe cât ea este alcătuită din numere prime care întrec numere pătrate cu o unitate. Astfel, înmulțind 17 cu 37, se obține 629, al cărui pătrat este 395641, iar triplu este 1186923, care, fiind luat pentru CD, nu poate fi cel mai mare diametru decât a două elipse etc. Dar pentru a vă mărturisi adevărul, mi-e atât de lehamite de Matematicile abstracte, încât nu pot să mai zăbovesc deloc asupra lor, și sunt atât de pasionat de lucrurile pe care le studiez acum, încât nu pot să mă abat de la ele decât atâta vreme cât am nevoie pentru a vă ruga cu umilință să mă iubiți și să mă socotiți întotdeauna,

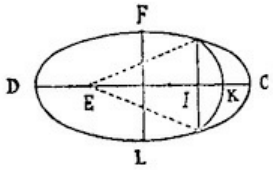

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și devotat slujitor,

DESCARTES

Descartes către de Beaune
[Santpoort,] duminică, 20 februarie 1639[112]

AT II 510-519: CLVI; Clerselier III 409-416: LXXI; EL III 258-264: LXIII; AM III 184-194: 193; B 988-996: 203; JRA I 690-697: Math 17

Textul lui Clerselier

Domnule,

Am fost nespus de bucuros să văd *Notele*[113] Domniei voastre asupra *Geometriei* mele și pot să spun sincer că n-am găsit nici un singur cuvânt care să nu fie în întregime conform cu ceea ce am vrut să spun. Astfel încât am fost uimit că ați putut recunoaște niște lucruri pe care nu le-am amintit decât în chip obscur, precum în ceea ce privește generalitatea metodei și construcția locurilor plane și solide etc. Și, în genere, bag seamă că ați avut mai degrabă intenția de a scuza greșelile mele, decât de a le dezvălui; ceea ce îmi dă cu adevărat motiv de a vă mulțumi, din pricină că este o mărturie însemnată a bunăvoinței voastre; dar nu v-aș fi mulțumit mai puțin dacă le-ați fi semnalat, din pricina folosului pe care l-aș fi putut obține. Și, ca să vedeți că nu mă amăgesc într-atâta încât să nu recunosc multe lipsuri în ea, vă voi spune aici câteva dintre ele.

Mai întâi, în loc să mă fi ocupat, de la pagina 324 până la 334[114], să construiesc problema lui Pappus și să nu fi vorbit apoi despre locuri decât sub formă de corolar, mai bine aș fi explicat în ordine toate locurile și aș fi spus după aceea că, prin acest mijloc, problema lui Pappus este construită.

Mai mult, am lăsat deoparte cazul în care nu există *yy*, ci doar *xy*, cu alți câțiva termeni, ceea ce tot lasă un loc hiperbolei, la care linia pe care am numit-o AB este asimptotă sau paralelă cu asimptota. Iar în ecuația de la pagina 325[115], din care fac un model pentru toate celelalte, nu este nici un termen care să fie compus din cantități cunoscute; ceea ce este nimerit pentru problema lui Pappus, din pricină că nu se

găsește niciodată vreunul în felul în care am redus-o; dar trebuia să introduc unul, pentru a nu lăsa deoparte nimic în privința locurilor. Iar cele două construcții pe care le-am dat pentru hiperbole, la paginile 330 și 331[116], se puteau explica printr-una singură. N-am oferit analiza acestor locuri, ci doar construcția lor, așa cum am făcut și cu majoritatea regulilor din Cartea a treia. Dimpotrivă, pentru tangente n-am dat decât un simplu exemplu de analiză, și încă printr-un ocol îndeajuns de dificil, și am lăsat deoparte multe lucruri care puteau fi adăugate pentru înlesnirea practicii. Totuși, pot să dau încredințare că din toate acestea n-am lăsat nimic deoparte fără intenție, mai puțin cazul asimptotei, pe care l-am uitat. Dar prevăzusem că anumiți oameni, care se fălesc a le ști pe toate, nu vor pregeta să spună că n-am scris nimic pe care ei să nu-l fi știut dinainte, dacă m-aș fi făcut îndeajuns de înțeles pentru ei; și n-aș fi avut plăcerea, pe care am avut-o de atunci, de a vedea nepertinența obiecțiilor lor. În plus, ceea ce am lăsat deoparte nu dăunează nimănui; căci în ce-i privește pe ceilalți, le va fi mai de folos să încerce să le descopere ei înșiși, decât să le găsească într-o carte. Cât despre mine, nu mă tem că cei care se pricep pun vreuna dintre aceste scăpări pe seama neștiinței; căci am avut peste tot grijă să scriu lucrurile cele mai dificile și să le las deoparte doar pe cele mai ușoare.

Atunci când avem x^2y sau x^2y^2 într-o ecuație, locul este o linie de al doilea gen; și am scris la pagina 319[117] că atunci când ecuația nu se ridică decât până la dreptunghiul a două cantități nedeterminate, adică atunci când nu este decât *xy*, locul este solid; dar că, atunci când se ridică la a treia sau a patra dimensiune a ambelor sau a uneia, adică atunci când este *xxy* sau x^3 etc., locul este mai mult decât solid.

Vă mulțumesc pentru proporția refracțiilor pe care mi-ați trimis-o[118]; nu mă îndoiesc că este foarte exactă și mă sinchisesc atât de puțin de cel care spune că a făcut experimente care arată contrariul[119], încât doar mi-e rușine de veacul nostru, în care astfel de oameni îi găsesc pe alții care binevoiesc să-i asculte; dar nu cred că există cineva pe care temeiurile [*raisons*] cu care le respingeți să nu-l convingă.

N-am nimic de spus în privința a ceea ce Domnia voastră găsiți de cuviință a fi schimbat în mașina pentru lunete, căci este un lucru pe care îl puteți judeca mai bine decât mine[120]. Dar în ce privește faptul de a începe cu microscoapele [*lunettes à*

puces][121], mă tem că acestea nu vor arăta atât de limpede folosul figurii hiperbolice precum lunetele de depărtare [*lunettes de longue vue*]; căci ştiţi că pentru lentilele care se pun aproape de ochi nu contează atât de mult ca figura lor să fie precisă. De aceea, sunt încredinţat că veţi obţine mai multă satisfacţie din munca Domniei voastre dacă începeţi cu o maşină care să poată avea o înălţime de cel puţin un picior sau un picior şi jumătate între liniile AB şi RQ (p[agina] 145 din *Diop*[*trica*][122]) şi dacă vă veţi folosi de ea pentru a tăia lentile care să aibă diametrul de patru sau cinci degete pentru lunetele lungi de două sau 3 picioare. Căci, adăugând numai lentile foarte concave, tăiate la întâmplare, nu mă îndoiesc că le veţi face mult mai bune decât cele obişnuite, care nu pot avea lentile atât de mari, chiar dacă sunt mult mai lungi. Şi puteţi lesne face ca tot această maşină să fie de folos pentru diferite înălţimi.

Dacă ceea ce a fost comunicat Cuviosului Părinte Mersenne despre luneta adusă de la Napoli[123] este adevărat, anume că lentila convexă este din cale-afară de mare şi că, deşi este mai prost şlefuită decât cele obişnuite, este mai eficientă, socotesc că trebuie să aibă figura hiperbolei, dar aflu că zarva din jurul ei începe să amuţească.

În ce priveşte liniile curbe ale Domniei voastre, proprietatea a cărei demonstraţie mi-o trimiteţi îmi pare atât de frumoasă, încât o prefer cvadraturii parabolei găsite de Arhimede. Căci acesta cerceta o linie dată, în vreme ce Domnia voastră determinaţi spaţiul conţinut într-una care nu este încă dată[124]. Nu cred să fie cu putinţă să se găsească în chip general conversa[125] regulii mele pentru tangente, şi nici cea a celei de care se foloseşte Domnul de Fermat, chiar dacă, în practică, a Domniei sale este în multe cazuri mai uşoară decât a mea. Dar din ea se pot deduce *a posteriori* teoreme aplicabile la toate liniile curbe care se exprimă printr-o ecuaţie în care una dintre cantităţile *x* sau *y* nu are mai mult de două dimensiuni, cu toate că cealaltă are mii; şi am găsit aproape toate [teoremele] căutând mai demult a doua linie curbă a Domniei voastre; dar pentru că nu le-am scris decât pe nişte ciorne pe care nu le-am păstrat, nu pot să vi le trimit. Mai este şi o altă manieră, care e mai generală şi *a priori*, anume prin intersecţia a două tangente, care trebuie mereu făcută între cele două puncte unde ele ating curba, oricât de apropiate ni le putem închipui. Căci li se poate găsi construcţia luând aminte care trebuie să fie această curbă pentru ca această

intersecţie să se facă întotdeauna între aceste două puncte, şi nu dincoace sau dincolo de ele; dar sunt atâtea căi diferite care pot fi urmate, iar eu le-am practicat atât de puţin, încât n-aş putea încă da seama de ele cum trebuie. Totuşi, veţi vedea aici în ce manieră am procedat pentru cele trei linii curbe ale Domniei voastre.

În cea de-a doua[126], AVX, al cărei vârf este A, în loc să am în vedere axa AY cu ordonata sa XY, am avut în vedere asimptota BC, către care, odată ce am dus ordonate paralele cu axa, precum PV, RX etc., şi tangente precum AC, ZVN, GXM etc., am găsit că partea asimptotei care se află între ordonata şi tangenta unui acelaşi punct, precum PN sau RM etc., este întotdeauna egală cu BC, după cum veţi vedea lesne din calcul. Or, întrucât cele două linii ZVN şi GXM ating curba în punctele V şi X, ele trebuie în chip necesar să se întretaie în spaţiul dintre aceste două puncte, oricât de apropiate ar fi, precum, de pildă, în punctul D, prin care duc FD paralelă cu PV. Şi numesc AB ∞ b, NP ∞ $b\sqrt{2}$, PF = ε, FR = ω, PV ∞ $\frac{nb}{m}$ şi RX ∞ $\frac{nb-b}{m}$, înţelegând prin m un număr de părţi egale în care presupun că este împărţită întreaga linie b; iar prin n, un alt număr mai mic, care exprimă câte astfel de părţi conţine linia PV; aşa încât, dacă m este 16 şi n este 13, am PV ∞ $\frac{13}{16}b$ şi RX ∞ $\frac{12}{16}b$; căci presupun RX mai mic decât PV doar cu una din părţile sale. După aceea procedez în felul următor.

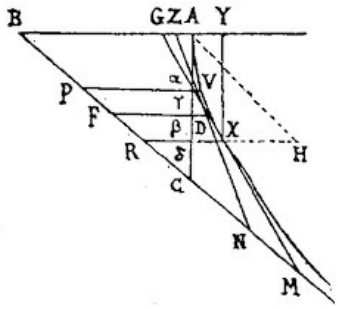

Aşa cum NP ∞ b este faţă de PV ∞ $\frac{nb}{m}$, tot astfel NF ∞ $b\sqrt{2} - \varepsilon$ este faţă de FD ∞ $\frac{nb}{m} - \frac{n\varepsilon}{mV2}$; şi aşa cum MR ∞ $b\sqrt{2}$ este faţă de $\frac{nb-b}{m}$, $b\sqrt{2} + \omega$ este faţă de FD ∞ $\frac{nb-b}{m} + \frac{n\omega}{m\sqrt{2}} - \frac{\omega}{m\sqrt{2}}$. Astfel că am FD în două feluri, care îmi dau: $\frac{nb}{m} \infty \frac{n\omega-\omega+n\varepsilon}{m\sqrt{2}}$ sau $b\sqrt{2} \infty n\omega - \omega + n\varepsilon$. Ceea ce arată că PR, pe am numit-o $\varepsilon + \omega$, este $\frac{b\sqrt{2}+\omega}{n}$ sau $\frac{b\sqrt{2}-\varepsilon}{n-1}$: aceasta înseamnă că PR este în chip necesar mai mare decât $\frac{b\sqrt{2}}{n}$ şi mai mic decât $\frac{b\sqrt{2}}{n-1}$; sau, pentru a elimina numărul iraţional $\sqrt{2}$, că linia $\alpha\beta$ este mai mare decât $\frac{b}{n}$ şi mai mică decât $\frac{b}{n-1}$. Şi pentru că acelaşi lucru trebuie înţeles în privinţa tuturor ordonatelor paralele cu axa,

care nu diferă una față de cealaltă decât cu una dintre părțile liniei AB, aceasta e de-ajuns pentru a demonstra că, dacă împărțim linia AB în 8, iar PV conține de pildă $\frac{3}{4}$ *b*, A*α* va fi mai mare decât $\frac{1}{8}b+\frac{1}{7}b$ și mai mică decât $\frac{1}{7}b+\frac{1}{6}b$; și că, dacă împărțim AB în 16, A*α* va fi mai mare decât $\frac{1}{16}b+\frac{1}{15}b+\frac{1}{14}b+\frac{1}{13}b$ și mai mică decât $\frac{1}{15}b+\frac{1}{14}b+\frac{1}{13}b+\frac{1}{12}b$, și în același fel cu celelalte. Așa încât, împărțind AB în mai multe părți, ne putem apropia tot mai mult, la infinit, de lungimea corectă a liniilor A*α*, A*β*, și altele asemenea, iar prin acest mijloc să construim în chip mecanic linia propusă[127].

Mai mult, din pricină că, atunci când RX este $\frac{1}{2}b$, nu se poate închipui, pe linia A*β*, nici un punct deasupra lui *β*, precum *γ*, care să fie atât de aproape de *β* încât să nu se demonstreze, prin aceasta, că intervalul *γβ* este mai mic decât de două ori diferența care va fi între ordonata RX și ordonata care va trece prin punctul *γ*; și că, dimpotrivă, nu se poate închipui nici un punct sub *β*, precum *δ*, așa încât să nu se demonstreze că intervalul *βδ* este mai mare decât de două ori diferența dintre ordonata RX și cea care trece prin *δ*; și că, aidoma, atunci când PV este $\frac{3}{4}b$, nu se poate duce nici o altă ordonată deasupra ei, precum prin punctul *η*, așa încât linia *αη* să nu fie mai mică decât $\frac{4}{3}$ din diferența lor; și nici una dedesubt, precum prin *θ*, așa încât *αθ* să nu fie mai mare decât $\frac{4}{3}$ din diferența lor, și în același fel pentru celelalte; aceasta arată că, pentru a descrie exact curba AVX, trebuie mișcate două linii drepte în așa fel încât, una fiind aplicată pe linia AH, iar cealaltă pe AB, să înceapă să se miște în același timp la fel de iute, AH către BR, iar AB către AH; și ca aceea care se mișcă de la AH către BR să păstreze mereu aceeași viteză, dar ca cealaltă, care coboară de la BA paralel cu RH, să și-o sporească pe a sa într-o asemenea proporție încât, dacă are un grad de viteză la început, să aibă $\frac{8}{7}$ atunci când prima a parcurs a opta parte din linia AB, și $\frac{8}{6}$ sau $\frac{4}{3}$, atunci când prima a parcurs o pătrime din AB, și $\frac{8}{5}$, $\frac{8}{4}$, $\frac{8}{3}$, $\frac{8}{2}$și 8, și 16 și 32 etc., atunci când prima ajunge la $\frac{3}{8}$, $\frac{4}{8}$, $\frac{5}{8}$, $\frac{6}{8}$ și $\frac{7}{8}$, și $\frac{15}{16}$ și $\frac{31}{32}$ etc. din linia AB, și în același fel la infinit; iar intersecția acestor două linii drepte va descrie exact curba AVX, care va avea proprietățile cerute. Dar cred că aceste două mișcări sunt într-o asemenea măsură incomensurabile, încât nu pot fi potrivite exact una prin cealaltă; și astfel, că această linie este dintre cele pe care le-am înlăturat din

Geometria mea, nefiind decât Mecanică; motiv pentru care nu mă mai mir că n-o putusem găsi pe cealaltă cale pe care încercasem, căci aceea nu se aplică decât la liniile geometrice.

În ce privește a treia linie curbă a Domniei voastre, vedeți[128] de bună seamă că este de aceeași natură și se descrie în același fel ca aceasta a doua, fără altă diferență afară de faptul că în aceasta din urmă unghiul BAH este de 135 de grade, iar HAY de 45, în vreme ce în cealaltă ambele unghiuri trebuie să fie drepte.

Cât despre a patra[129], n-am cercetat-o deloc și n-aș putea avea răgaz pentru ea dacă nu aș amâna să vă scriu până la un alt curier; dar sunt încredințat că veți prefera s-o cercetați Domnia voastră.

Micile observații pe care le-am făcut asupra cărții lui Galilei[130] nu merită osteneala să le vedeți; dar, de vreme ce o doriți, nu voi pregeta să-l rog pe Cuviosul Părinte Mersenne să vi le trimită. Am luat aminte că Galilei nu distinge diferitele dimensiuni ale mișcării; dar acest lucru îl împărtășește cu toți ceilalți ale căror scrieri de Mecanică le-am văzut.

În privința dificultății pe care o avem de a concepe cum mai multe acțiuni diferite pot trece în același timp printr-un același spațiu fără a se împiedica, precum, de pildă, toate culorile unei câmpii prin orificiul pupilei ochiului – aceasta provine mai ales din faptul că, luând seama încă din copilărie că corpurile dure își împiedică adesea unul altuia mișcările, în loc să luăm aminte că trebuie atribuită cauza acestui lucru doar durității și grosimii lor, am socotit că un același corp nu este în stare să primească laolaltă impulsurile [*impressions*] mai multor mișcări diferite. Și, totuși, este foarte sigur că poate primi un număr nenumărat [de asemenea impulsuri], cu toate că fiecare dintre părțile sale nu se poate totuși mișca în mai mult de un fel; după cum se poate lesne vedea [în cazul] mai multor țevi FG, HI, KL care să fie unite la mijloc și în care mai mulți oameni suflă în același timp, unul de la F către G, altul de la H către I, iar altul de la K către L etc.: căci, deși părțile aerului cuprinse în spațiul N, care le este comun tuturor, nu se pot mișca fiecare decât către o latură în același timp, totuși ele pot sluji la transmiterea tuturor acțiunilor pe care le primesc; și se poate spune că acțiunea care vine de la F trece în linie dreaptă către G, cu toate că

poate nici o parte de aer nu vine de la F, [și] care acțiune, odată ajunsă la spațiul N, nu se întoarce de acolo către I și către L; căci, făcând aceasta, ele transmit acțiunea care le determina către G altor părți de aer, care vin de la H și de la K și care tind către G, la fel ca și cum ar veni din punctul F; și la fel pentru celelalte.

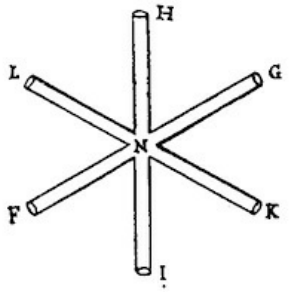

În rest, pentru a nu lăsa nici un punct al scrisorii voastre fără un răspuns, vă voi spune că, dacă toată lumea ar binevoi să primească cugetările mele la fel de favorabil precum Domnia voastră, nu m-aș codi deloc să le public; dar pentru că știu din experiență că cei mai mulți, și chiar cei care sporovăiesc cel mai mult, au altă fire, nu cred că este potrivit. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și credincios slujitor,

DESCARTES

Descartes către Mersenne

[Santpoort, duminică, 20 februarie 1639][131]

AT II 523-526: CLVII; Clerselier II 454-456: XCVIII; EL II 324-325: XCVIII; AM III 195-197: 194; B 998-1000: 204; JRA I 325-326: Mers 65; CM VIII 324-329: 724

Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Nu prea am materie de a vă scrie cu prilejul acestui curier; dar nu am vrut să amân răspunsul către Domnul de Beaune, atât pentru a-i mulțumi pentru Notele sale despre *Geometria*[132] mea, cât și pentru a-i da de știre ce am aflat legat de liniile sale curbe; căci aș socoti că mă privește, dacă altcineva l-ar putea mulțumi în această privință mai bine decât mine sau înaintea mea. Nu există nici un singur cuvânt în Notele sale care să nu fie întru totul conform intenției mele, și a văzut foarte bine în *Geometria* mea construcțiile și demonstrațiile tuturor locurilor plane și solide, despre care ceilalți spuneau că nu am dat decât o simplă analiză.

Nu am nici un fel de cunoștință despre acel Geometru[133] despre care îmi scrieți, și mă mir de ce spune, anume că noi am studiat împreună pe Viète la Paris; căci e o carte despre care nu-mi amintesc să-i fi văzut nici măcar coperta, pe vremea când eram în Franța.

În ceea ce privește experimentul cu ouăle, sticlele sau nucile etc., care, puse în teanc unele peste altele, nu le sparg pe cele de dedesubt cu greutatea lor, acesta nu conține nimic vrednic de mirare, decât pentru acei care îl presupun a fi altfel decât este. Căci e sigur că se pot pune atâtea ouă unul peste altul, încât cele de dedesubt se vor sparge sub greutatea celor aflate deasupra; dar, pentru a face bine socoteala, trebuie să luăm aminte că, dacă punem, de pildă, 50.000 de ouă într-un butoi, care să fie atât de lat încât o mie de ouă să poată atinge fundul, fiecare ou din acea mie de ouă nu are de susținut decât greutatea a 49, care nu cântăresc, din câte cred, decât 3

sau 4 livre cel mult. Astfel încât dacă fiecare din acele ouă poate susține o greutate de 3 sau 4 livre fără să se spargă, acestea nu trebuie să se spargă dacă sunt pe fundul butoiului respectiv; iar dacă nu o pot susține, se vor sparge cu siguranță, orice experiment s-ar zice că s-a făcut. Iar în privința nucilor, ele sunt atât de tari, încât cred că fiecare ar putea susține mai mult de 10.000, și astfel că am putea umple cu ele cel mai înalt turn din lume, fără ca din această pricină ele să se spargă.

Numărul mare și ordinea nervilor, a venelor, a oaselor și a celorlalte părți ale unui animal nu arată că Natura nu e de ajuns pentru a le forma, cu condiția să presupunem că această Natură acționează în toate potrivit legilor exacte ale Mecanicilor, și că Dumnezeu e cel care i-a impus aceste legi. În fapt, am luat în considerare nu doar ceea ce Vesalius[134] și ceilalți scriu despre Anatomie, ci și multe alte lucruri mai particulare decât cele pe care le scriu aceștia, pe care le-am observat făcând eu însumi disecția diferitelor animale. E un exercițiu de care m-am ocupat adesea încă de acum unsprezece ani[135] și nu cred că există vreun Medic care să fi privit lucrurile atât de îndeaproape ca mine. Dar nu am găsit nici un lucru în particular a cărui formare să nu cred că i-o pot explica prin cauze naturale, așa cum am explicat, în *Meteorii*[136] mei, formarea unui fir de sare sau a unei steluțe de zăpadă. Iar dacă ar fi să iau de la capăt *Lumea* mea, în care am presupus corpul unui animal pe de-a-ntregul format[137] și m-am mulțumit să-i prezint funcțiile, m-aș apuca să expun și cauzele formării și nașterii sale. Dar nu știu cu toate acestea îndeajuns pentru a putea vindeca măcar o febră. Căci cred că cunosc animalul în general, care nu este supus febrei, și nu încă omul în particular, care îi este.

Domnul de Beaune îmi dă de știre că dorește să vadă micile observații[138] pe marginea cărții lui Galilei pe care vi le-am trimis[139]; și, de vreme ce i-ați arătat întreaga noastră dispută dintre Domnul [Fermat] și mine, privitoare la regula acestuia pentru tangente, aș fi foarte mulțumit dacă ar vedea și ce i-am scris odată Domnului Hardy[140], unde am expus demonstrația acelei reguli, pe care Domnul [Fermat] nu a dat-o niciodată, cu toate că a făgăduit-o și că l-am zorit atâta, Domnia voastră și cu mine. Veți obține cu ușurință o copie de la Domnul Hardy și aș fi foarte mulțumit dacă Domnul de Beaune ar judeca cu ajutorul ei cine e acela care a contribuit cel mai

mult la născocirea acestei reguli.

Voi scrie la Leiden azi sau mâine, pentru ca Maire să vă trimită cărţile pe care le cereţi. Sunt,

Regius către Descartes

[Utrecht,] 19/29 martie 1639[141]

AT II 528: CLIX; Baillet II 20, 21; AM III 199: 196; B 1002: 206; Bos 15: 4

„I s-au făcut splendide funeralii în biserica principală din oraș, la care au fost de față Senatul, sau Magistrații, *in corpore*, laolaltă cu Universitatea, înconjurată de o mare mulțime de popor[142]. A doua zi[143] s-au adunat pentru a asculta discursul funebru în cinstea defunctului. Acesta a fost rostit în numele Universității de către Domnul Antonius Æmilius, Profesor de elocință și istorie. [Ascultătorii] au admirat frumusețea discursului și au fost mișcați de gândurile oratorului. Dar au băgat de seamă de îndată că acesta nu făcea mai puțin panegiricul Domnului Descartes în viață, decât discursul funebru pentru defunctul Domn Reneri[144]. […] Acestea toate s-au petrecut fără participarea Domnului Descartes, care a aflat de moartea Domnului Reneri abia printr-o scrisoare pe care Domnul Regius i-a scris-o a doua zi[145].”

Æmilius către Descartes
[Utrecht, sfârșitul lui martie sau începutul lui aprilie 1639][146]

AT III 2: CLXXXI (B) și II 528: CLIX; Baillet II 21-22; AM IV 8: 230 și III 199: 196; B 1122-1124: 238 și 1002: 206; Bos 16-17: 5

„De multă vreme Domnul Æmilius încerca să lege cunoștință și să devină un apropiat al Domnului Descartes. Familiaritatea pe care o avusese altădată cu Domnul Beeckman, Rector al Colegiului din Dordrecht[147], îl făcuse să descopere o parte din meritul său, iar acel om îi insuflase o venerație profundă pentru Domnia sa. După moartea Domnului Beeckman[148], legându-se foarte strâns de Domnul Reneri, pe care îl socotea nu numai Colegul, ci și Compatriotul său, din pricina ținutului Liège în care se născuseră [amândoi], a simțit că îi sporește din cale-afară pasiunea pe care i-o trezise la Dordrecht[149] gândirea sa. Doar conversația cu Domnul Reneri îl făcuse adept al părerilor și slujitor al persoanei Domniei sale, până ce lectura operelor înseși ale Domnului Descartes a desăvârșit această cucerire în folosul taberei noii Filosofii. La moartea acestui prieten apropiat, se socotise onorat de însărcinarea pe care o primise de a ține discursul funebru[150] cu atât mai mult cu cât înclinația lui fusese ghicită fără să fi fost silit de a o manifesta, și prin urmare fără a fi suspect de lingușire. Dar Domnia sa binecuvântă îndeosebi Providența, atunci când cel dintâi Magistrat al Orașului[151] îi trimise poruncă expresă de a face *elogiile Domnului Descartes și ale noii Filosofii* în discursul funebru al Domnului Reneri[152]. Ceea ce Domnia sa socoti drept o binefacere din Cer pe care n-ar fi cutezat vreodată s-o nădăjduiască chiar dacă i-ar fi venit în minte să o ceară. Nu abuză de un prilej atât de prielnic pe care Dumnezeu i-l scotea înainte spre a se înfățișa Domnului Descartes, a cărui prietenie se poate spune că o merită, achitându-se pur și simplu de o sarcină care îi devenise indispensabilă din trebuința de a se supune Stăpânilor săi legitimi. De aceea, nu termină bine de rostit discursul funebru că, nefiind îndeajuns de mulțumit a-i da de știre prin Domnul Regius, îi trimise o copie manuscrisă, laolaltă

cu o scrisoare plină de respect și stimă, sub cuvânt că acest discurs îl privea în persoană, și că, de vreme ce primise poruncă de la Magistrat de a-l da Tipografului Universităţii spre a-l face public, socotea nimerit ca Domnia sa să vadă ceea ce era de schimbat înainte de tipărire[153].”

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] sâmbătă, 30 aprilie 1639[154]

AT II 530-539: CLX; Borel 34-35 (fragment); Clerselier III 480-487: LXXXIV; EL III 311-316: LXXVI; AM III 204-212: 198; B 1004-1012: 207; JRA I 327-332: Mers 66; CM VIII 407-419: 737
Scrisoare autografă expediată şi copie manuscrisă în colecţia Boncompagni
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 5214,
fol. 183 *recto* – 184 *verso*; f. fr. nouv. acq. 10556, fol. 40 *recto* – 41 *verso*

Cucernice Părinte,

Am primit 4 pachete din partea Domniei voastre acum o săptămână sau 10 zile, fără să fi primit totuşi decât una dintre scrisorile voastre. Căci primul pachet nu conţinea decât cărţile Domnului Morin[155], ale Domnului Hardy[156] şi *Tezele* Părintelui Bourdin[157]; al doilea pachet doar *La Perspective curieuse*[158] şi cartea Domnului de Laleu[159]; al treilea doar scrisorile din Bretania. Dar, în sfârşit, în al patrulea am găsit scrisoarea Domniei voastre, cu una de la Domnul de Beaune şi una pe care v-a scris-o Domnul de Bessy. Voi răspunde aici în ordine la articolele scrisorii Domniei voastre.

1. Ceea ce am spus, la paginile 175 şi 179, despre greutate şi despre obârşia fântânilor[160] e foarte puţin lucru faţă de ceea ce se poate spune, şi veţi vedea câte ceva despre greutate în răspunsul meu către Domnul de Beaune[161].

2. Mă mir că nu aţi putut face să îngheţe apa cu sare şi cu gheaţă[162]; căci experimentul este atât de uşor, încât e aproape cu neputinţă să iasă prost, iar eu l-am făcut de mai mult de 100 de ori. E nevoie, ce-i drept, de o cantitate îndeajuns de mare de zăpadă sau de gheaţă pisată; dar zăpada este mai potrivită, fiindcă se amestecă mai bine cu sarea, care trebuie şi ea să fie într-o cantitate îndeajuns de mare, în jur de a treia sau a patra parte din [cea de] zăpadă; şi trebuie îngropat vasul cu apă dulce în acest amestec şi lăsat până când el va fi aproape complet topit. Căci

pe măsură ce zăpada se topește, apa îngheață, iar aceasta se poate petrece în orice anotimp; dar vara e necesar să se facă într-o pivniță, astfel încât căldura aerului să nu topească zăpada prea repede.[163]

3. Ceea ce împiedică lumina să pătrundă până în fundul mării, sau printr-un pahar foarte gros, nu sunt apa sau paharul întrucât sunt transparente; ci impuritățile amestecate în ele, și care nu sunt transparente.

4. Dacă Domnia voastră nu puneți în apa dulce mai multă sare decât cea care s-ar putea extrage din aceeași cantitate de apă de mare, sunt convins că ea nu va deveni mai grea decât cea a mării. Dar marea nu e la fel de sărată peste tot; căci la gurile de vărsare ale râurilor, pe țărmuri și spre poli este mult mai puțin sărată decât aiurea.

5. Tangentele a două linii curbe de diverse specii nu pot avea aceleași proprietăți specifice, așa cum sunt cele pe care Domnia voastră le precizați la parabolă și la elipsă; dar există proprietăți generice care se pot potrivi la mai multe, și chiar la mai multe de genuri diferite. Precum, dacă AD este tangenta curbei ED, iar DC este perpendiculară pe AC, și dacă trebuie doar ca AE să fie față de EC ca un număr față de un [alt] număr, se pot găsi curbe de o infinitate de genuri diferite, care vor avea chiar această proprietate[164]. În ceea ce-l privește pe acela dintre Geometrii[165] Domniei voastre care face pe subtilul în acest subiect, a arătat, în privința liniilor Domnului de Beaune, că e dintre aceia care știu cel mai puțin despre ce este vorba; căci Domnia sa susținea că proprietățile tangentelor date nu erau de ajuns pentru a le determina. Și chiar faptul că susține că are demonstrația, dar că nu o va dezvălui decât în anumite condiții, este o dovadă că nu o cunoaște; căci este un lucru atât de clar și atât de la îndemână pentru cei care o știu, încât nu merită în nici un fel să fie ascunsă precum o taină.

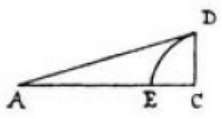

6. Îmi vine să râd că Domnia voastră mi-ați trimis deja de 5 sau 6 ori modul său de a găsi tangenta Ruletei[166], de fiecare dată altfel, și de fiecare dată greșit, ceea ce nu putea veni din penița Domniei voastre. Căci v-ați dat osteneala de a-mi trimite cópii ale multor alte lucruri de Geometrie care erau corecte, și ați fost atent în special la

acesta din urmă, unde greșeala este că, ducând GI perpendiculară pe axa CD, și EF care atinge cercul în punctul E, el spune că, dacă cercul este egal cu linia AB, EF trebuie să fie luat ca fiind egal cu GI, și că GF va fi tangenta căutată, ceea ce este foarte fals; căci trebuie luat EF egal cu GE, și atunci această construcție nu diferă de a mea, și eu cred că socotește că are de-a face cu niște nătărăi, dacă vrea prin aceasta să convingă că a găsit această tangentă. Și spun, chiar presupunând că nu este nici o greșeală în construcția lui, și că a făcut ca EF să fie egală cu GE; căci trebuia să arate, dincolo de aceasta, acel *medium* care l-a condus la această construcție, după cum v-am scris deja mai demult[167], și că el era diferit de cele care i-au fost trimise, sau mai degrabă să păstreze tăcerea; căci, în sfârșit, chiar faptul însuși, că Domnia sa v-a dat așa-zisa lui construcție de 5 sau 6 ori, pentru a mi-o trimite, fără ca eu să i-o fi cerut vreodată, mă face să cred că dorește să facă să creadă un lucru care nu este adevărat[168].

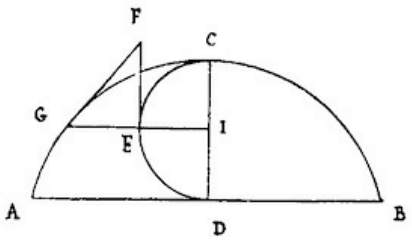

7. Eu cred că Domnia voastră îi faceți prea multă cinste Domnului Petit prin aceea că îl contraziceți; căței trebuie lăsați să latre fără a te mai osteni să li te împotrivești, și sunt încredințat că Domnia sa este mai necăjit fiindcă nu am catadicsit să-i răspund, decât dacă i-aș fi spus tot răul pe care aș fi putut, cu toate că mi-a oferit o materie amplă[169]. A fost foarte înțelept din partea Domniei voastre să vreți să-i trimiteți Domnului de Beaune tratatul său [al lui Petit] împotriva *Dioptricii*[170] mele, mai degrabă decât mie; căci sunt încredințat că în acest fel nu va fi nevoie să ajungă la mine, și recunosc atâta capacitate și sinceritate în Domnul de Beaune, încât sunt gata să subscriu de pe acum la tot ceea Domnia sa va opina despre el.

8. Pare verosimil ca arbaleta[171] Părintelui Benedetto este la fel de bună ca și luneta din Napoli[172]; căci atât una, cât și cealaltă vin din Italia.

9. Veți vedea în răspunsul meu la Domnul de Beaune[173] motivul pentru care nu mai cred că corpurile grele își măresc viteza în mod egal în cădere.

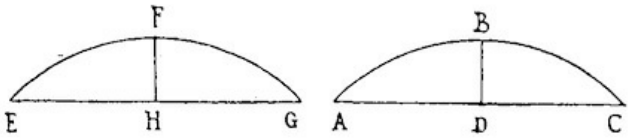

10. Argumentul său, pentru faptul că e necesară o forță cvadruplă pentru a face o coardă să urce la octavă, este foarte bun, și iată cum se înțelege. Corzile ABC și EFG sunt întru totul egale, cu excepția faptului că ABC e mai întinsă decât EFG, astfel încât ea să aibă un sunet mai ascuțit cu o octavă[174] și ele să fie în mod egal îndepărtate de direcția lor, așadar că BD și FH să fie egale; este sigur că nu e nevoie nici de mai multă, nici de mai puțină forță și timp, socotind una cu cealaltă, pentru a face ca ABC să ajungă până în D, decât pentru a face ca EFG să ajungă până în H; așadar că, dacă ABC are mai multă forță, îi va fi necesar proporțional mai puțin timp; căci toate celelalte lucruri fiind egale, această inegalitate a forței nu poate fi compensată decât prin aceea a timpului. De asemenea, este sigur că, de vreme ce ABC produce octava deasupra lui EFG, pentru a trece din B în D ea nu folosește decât jumătatea timpului necesar lui EFG pentru a trece din F în H; astfel încât mai rămâne să aflăm numai de câte ori trebuie să fie mai mare forța care o mișcă față de cea care o mișcă pe cealaltă, pentru ca această forță și acest timp calculate împreună să dea pentru amândouă aceeași sumă. Or, pentru că forța acționează întotdeauna în mod egal (cel puțin aproape egal, și nu luăm aici în considerare ceea ce lipsește) și pentru că impulsul [*impression*] pe care ea îl exercită în fiecare moment rămâne până la sfârșitul mișcării, putem reprezenta timpul printr-o linie precum KL sau KN, și forța printr-o alta precum NO sau LM sau NP; astfel încât una și cealaltă împreună să fie reprezentate prin triunghiul KNO sau KLM sau KNP; și anume, pentru că ABC nu folosește, pentru a trece de la B la D, decât jumătate din timpul necesar lui EFG să meargă de la F la H, el reprezintă timpul lui ABC prin KL luat după cum vrem, și cel al lui EFG prin KN, care este dublul lui KL; apoi el reprezintă forța lui EFG prin NO, luată din nou cum vrem, și cea a lui ABC prin NP într-un timp egal, și prin LM într-un timp mai mic cu jumătate, și acest LM trebuie să fie astfel (conform cu ceea ce s-a presupus) încât triunghiul KLM să fie egal cu triunghiul KNO; dar pentru acest rezultat el trebuie să fie dublu față de NO, și apoi NP trebuie să fie cvadruplul lui

NO; aşadar forţa care îl mişcă pe ABC trebuie de asemenea să fie cvadruplul celei care-l mişcă pe EFG; căci atunci când ele sunt considerate în ele însele, şi fără a avea raport cu vreun timp, ele au acelaşi raport una faţă de cealaltă, ca atunci când sunt considerate faţă de un timp egal.

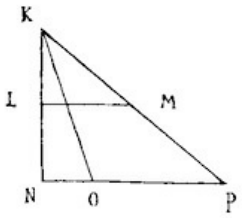

Nu am cunoştinţă să fi primit până acum vreo scrisoare de la Domnul de Bessy la care să nu fi răspuns; şi legat de ceea ce Domnia sa afirmă în cea pe care v-a scris-o, nu am altceva de spus, decât că este adevărat că m-am înşelat din lipsă de atenţie. Căci, găsind mai întâi tot ceea ce îmi părea că prezintă dificultate în întrebarea Domniei sale[175], care era aceea de a da atâtea elipse raţionale pe câte am vrea care să aibă o aceeaşi dreaptă drept diametrul cel mai mare[176], şi având alte gânduri în minte, nu am zăbovit să iau în considerare toate excepţiile care trebuiau făcute, astfel încât această dreaptă să nu servească unui număr de elipse mai mare decât cel care era cerut; şi, crezând că o apuc pe o scurtătură care m-ar fi scutit de acest lucru, m-am înşelat[177]. Iată procedeul meu. Luându-l pe *a* drept numărul care exprimă dreapta IK, iar *b* pe acela care exprimă dreapta IC, am aflat că DC ar trebui să fie în mod necesar $\frac{2bb}{a}$, iar FL să fie $2b\sqrt{\frac{2b}{a}-1}$. Apoi mi-a fost uşor să observ ce numere trebuia să iau pentru *a* şi pentru *b*, astfel încât $2b\sqrt{\frac{2b}{a}-1}$ să fie un număr raţional, şi ca DC să poată fi explicat în atâtea diferite feluri prin $\frac{2bb}{a}$ câte elipse ar fi fost cerute. Dar pentru că am observat că, luând un număr pătrat, sau dublul unui pătrat, pentru DC sau $\frac{2bb}{a}$, $\sqrt{\frac{2b}{a}-1}$ ar putea fi o fracţie, şi că totuşi FL sau $2b\sqrt{\frac{2b}{a}-1}$ ar fi un număr întreg, m-am gândit că, înmulţind pe DC cu 3, sau cu orice alt număr astfel care să-l împiedice să fie pătrat sau dublul unui pătrat, aş exclude toate elipsele care pot proveni din aceste fracţii; şi aici am greşit; căci după cum Domnul de Bessy observă foarte bine, această înmulţire este de prisos, din pricină că toate celelalte drepte sunt de asemenea înmulţite cu 3. Dar e o greşeală atât de grosolană, încât sunt încredinţat că Domnia sa o va socoti doar ca pe o lipsă de atenţie, care dovedeşte că mintea mea era distrasă altundeva.

Şi pentru ca să aibă cu atât mai multe temeiuri să mă ierte, vă voi spune că mi se

pare că nici Domnia sa nu a fost atent la totul, la fel ca și mine: căci 1º: spune că, dacă DC este un pătrat impar, el nu va putea servi nici unei elipse ale cărei linii cerute se exprimă prin numere întregi[178]. 2º: că nu există nici un număr care să poată servi ca diametru mare al unei elipse care să aibă liniile așa cum cerem, care să nu servească de asemenea la 2 astfel de elipse, una care va avea diametrul său mic mai mare decât distanța dintre focare, și cealaltă îl va avea mai mic. 3º: și că, din acest motiv, Domnia sa a cerut ca elipsa să aibă una dintre aceste condiții. 4º și că nu a trebuit pentru aceasta să exclud numărul 5. Or, 1º: dacă, de exemplu, DC este 25, IK va fi 2, IC 5, și FL 20. *Item*[179], dacă DC este 289, IK va fi 2, IC 17 și FL 136, și așa și altele unde nu se găsesc decât numere întregi. 2º: nici 25, nici 289 nu servesc decât fiecare la o elipsă; dar 25 la una care are diametrul său mic mai mare decât distanța dintre focarele sale, și 289 la una care o are mai mică. 3º: în așa fel încât pentru acest motiv nu era nevoie să excludă una dintre aceste condiții. 4º: și eu a trebuit să exclud numărul 5 pentru a rezolva problema în termenii în care era dată[180].

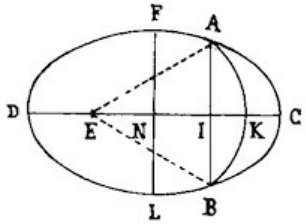

Și mi se pare că cea mai bună soluție este aceea de a face ca DC să fie un număr pătrat impar, a cărui rădăcină sau părțile sale se pot diviza în două pătrate, de atâtea ori de câte cerem elipse. Astfel, DC fiind pătratul lui 629, el va servi la 4 elipse, și nu mai mult, din pricină că 629 nu se divide decât în 4 și 625; *item* în 100 și 529; *item* 37 se divide în 1 și 36; și 17 se divide în 1 și 16: care sunt patru elipse și nu mai mult. Și este ușor de determinat cea mai mare și cea mai mică proporție între care trebuie să fie cea a acestor pătrate, astfel încât EI să fie mai mare decât FL și ca totuși aria elipsei să fie mai mare decât cea a cercului care va avea EI ca diametru. Dar nu văd să fie ușor de dat regula pentru a găsi un număr care să se dividă în acest fel, el sau părțile sale, în atâtea pătrate câte am vrea, și nu mai mult, dacă nu cumva, după ce am găsit atâtea câte trebuie, le înlăturăm pe cele care se vor găsi în plus prin tatonare. Domnia sa îmi va arăta, dacă va dori, dacă mă înșel, și totuși eu rămân slujitorul său preaplecat[181].

Mă întorc la cărțile pe care mi le-ați trimis, pentru care vă mulțumesc, și vă rog să mulțumiți din partea mea celor care vi le-au dat pentru mine. Nu am avut încă nici un răgaz să le citesc, ceea ce mă face să nu vă pot spune nimic altceva de această dată, decât că sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și plin de afecțiune slujitor,

DESCARTES

Din 30 aprilie 1639

Descartes către [de Beaune]
[Santpoort, sâmbătă, 30 aprilie 1639][182]

AT II 541-544: CLXI; Clerselier II 166-168: XXV; EL II 110-111: XXV; AM III 213-215: 199; B 1012-1016: 208; JRA I 698-699: Math 18; CM VIII 420-423: 738

Textul lui Clerselier

Domnule,

Timpul pe care l-am petrecut pentru a lua aminte la liniile voastre curbe[183] mi se pare foarte bine folosit, nu doar din pricină că am învăţat foarte multe, dar mai ales pentru că spuneţi că v-a dat o anumită mulţumire. Vă mulţumesc pentru măsurarea exactă a refracţiilor[184]; cea de dinainte era atât de apropiată de aceasta, încât nimeni afară de Domnia voastră n-ar fi putut găsi cu cale să revină asupra ei. În ce priveşte scrierea domnului N.[185] pe care aţi văzut-o, am luat-o atât de puţin în seamă, încât se poate făli cu faptul de a fi singurul dintre toţi cei care mi-au trimis câte ceva căruia nu i-am dat nici un răspuns[186]. Căci, într-adevăr, mi s-ar părea că nu îmi şade bine să mă opresc pentru a mă lua după un căţel[187] care nu face altceva decât să latre împotriva mea şi care nu are puterea de a muşca[188]. M-aş teme ca suferinţa voastră să nu vă abată de la lucrul cu lunetele[189], dacă ea ar fi alta decât guta[190]; dar această boală mi se pare că nu poate fi mai bine depăşită decât prin exerciţiu.

Aş vrea să fiu în stare să răspund la ceea ce vă doriţi cu privire la Mecanicile Domniei voastre, dar cu toate că întreaga mea Fizică nu este altceva decât Mecanică, n-am cercetat totuşi niciodată în particular chestiunile care depind de măsura vitezelor. Maniera voastră de a distinge diferite dimensiuni în mişcări şi de a le reprezenta cu ajutorul liniilor[191] este, fără îndoială, cea mai bună care poate exista; şi fiecărui lucru i se pot atribui atâtea dimensiuni diferite, pe câte cantităţi diferite de măsurat i se găsesc. Distincţia voastră între trei linii de direcţie care sunt paralele, sau care tind către un centru sau mai multe, este foarte metodică şi folositoare.

Descoperirea liniilor voastre curbe este foarte frumoasă, iar temeiul [*raison*] pe care îl dați pentru tensiunea cvadruplă a unei corzi care produce octava este foarte ingenioasă și foarte adevărată. Nu-mi mai rămâne să vă spun decât ceea ce mă nemulțumește în privința vitezei și, totodată, ceea ce socotesc despre natura Greutății și despre ceea ce Domnia voastră numiți inerție naturală[192].

Mai întâi[193], susțin că există o anumită cantitate de mișcare în întreaga materie creată, care nici nu sporește, nici nu scade vreodată; și că, astfel, atunci când un corp îl face pe un altul să se miște, pierde din mișcarea sa atâta câtă i-a dat acestuia: așa cum, atunci când o piatră cade dintr-un loc înalt pe pământ, dacă nu ricoșează și se oprește, concep că aceasta provine din faptul că ea zdruncină acest pământ și, astfel, îi transmite mișcarea sa; dar, dacă ceea ce mișcă din pământ conține de o mie de ori mai multă materie decât ea, transmițându-i întreaga sa mișcare, nu-i dă decât a mia parte din viteza sa. Și pentru că dacă două corpuri inegale primesc și unul și celălalt tot atâta mișcare, această cantitate egală de mișcare nu dă tot atâta viteză celui mai mare pe cât îi dă celui mai mic, se poate spune în acest sens că, cu cât un corp conține mai multă materie, cu atât are mai multă *inerție naturală*; la care se poate adăuga că un corp care este mare poate să transmită mai bine mișcarea sa altor corpuri decât unul mic și că poate mai puțin să fie mișcat de către ele. În așa fel încât există un fel de *inerție* care depinde de cantitatea de materie și un altul care depinde de întinderea suprafețelor sale.

În ce privește greutatea[194], nu imaginez altceva decât că toată materia subtilă care se află de aici și până la Lună, rotindu-se foarte repede în jurul Pământului, împinge către acesta toate corpurile care nu se pot mișca atât de iute. Or, ea le împinge cu mai multă putere atunci când n-au început încă să coboare, decât atunci când deja coboară; căci, în sfârșit, dacă se întâmplă ca ele să coboare la fel de iute pe cât se mișcă ea, nu le va mai împinge defel, iar dacă ele coboară mai iute, ea le va opune rezistență. De unde puteți vedea că există multe lucruri de luat în seamă înainte de a putea determina ceva în privința vitezei și aceasta este ceea ce m-a abătut întotdeauna de la a o face; dar se poate și da seamă [*rendre raison*] de multe lucruri cu ajutorul acestor Principii, la care nu s-a putut ajunge până acum. De altfel, nu v-aș scrie atât

de liber despre aceste lucruri, pe care n-am vrut să le spun altundeva, din pricină că dovada lor depinde de *Lumea* mea, dacă n-aș nădăjdui că le veți interpreta favorabil și dacă n-aș dori cu ardoare să vă dovedesc că sunt.

Descartes către [Desargues]
[Santpoort, sâmbătă, 30 aprilie 1639][195]

AT II 554-556: CLXVII; Clerselier II 169-171: XXVII; EL II 112-113: XXVII; AM III 228-229: 206; B 1016-1018: 209; JRA I 702-703: Math 21; CM VIII 424-425: 739
Textul lui Clerselier

Domnule,

Sinceritatea pe care am putut-o zări în firea voastră și îndatorirea pe care o am față de Domnia voastră mă îndeamnă să vă scriu aici neîngrădit ceea ce pot presupune privind *Tratatul secţiunilor conice*, al cărui *Proiect*[196] mi l-a trimis Cuviosul Părinte M[ersenne]. Puteți avea două obiective, ambele foarte bune și vrednice de laudă, dar care nu necesită amândouă același mod de a proceda. Unul este de a scrie pentru învățați și de a le arăta câteva proprietăți noi ale acestor secțiuni, care nu le sunt încă cunoscute, iar celălalt este de a scrie pentru amatorii [*Curieux*] ce nu sunt învățați și de a face ca această materie, care n-a putut fi pricepută până acum decât de foarte puține persoane și care, totuși, este foarte folositoare pentru Perspectivă, Pictură, Arhitectură etc., să devină comună și ușoară pentru toți cei care vor vrea să o studieze în cartea Domniei voastre. Dacă îl urmăriți pe primul dintre acestea, mi se pare că nu este nevoie să folosiți nici un termen nou: căci învățații, fiind deja obișnuiți cu cei ai lui Apollonius, nu-i vor schimba lesne cu alții, chiar dacă sunt mai buni, și, astfel, cei ai Domniei voastre n-ar avea ca urmare decât că le-ar face mai dificil [de înțeles] demonstrațiile voastre și i-ar îndepărta de a le citi. Dacă îl urmăriți pe cel de-al doilea, e sigur că termenii voștri, care sunt în franceză și în a căror născocire se vădește inteligență și grație[197], vor fi mai bine primiți de persoane lipsite de prejudecăți [*non préoccupées*], decât cei ai Anticilor; ba chiar vor putea sluji pentru mulți drept un imbold pentru a citi scrierile Domniei voastre, așa cum cum le citesc pe cele care tratează despre Blazoane, Vânătoare,

Arhitectură etc., fără a vrea neapărat să fie nici vânători, nici arhitecți, ci doar pentru a ști să vorbească despre acestea în cuvinte proprii. Dar dacă acesta vă este gândul, trebuie să vă hotărâți să compuneți o carte groasă și să explicați totul în ea atât de pe larg, atât de clar și atât de distinct, încât acești Domni, care nu studiază decât căscând și care nu-și pot osteni imaginația pentru a pricepe o propoziție de Geometrie și nici întoarce paginile pentru a se uita la literele unei figuri, să nu găsească nimic în discursul Domniei voastre care să le pară mai anevoie de înțeles decât descrierea unui palat fermecat dintr-un roman. Iar în acest scop, mi se pare că, pentru a face demonstrațiile Domniei voastre mai accesibile, n-ar fi nepotrivit să folosiți termeni și calcule din Aritmetică, așa cum am făcut în *Geometria* mea; căci sunt mult mai numeroși cei care știu ce-i aceea Înmulțire, decât cei care știu ce este compunerea de raporturi [*composition de raisons*] etc.

În ce privește maniera Domniei voastre de a privi liniile paralele ca și cum ele s-ar întâlni într-o țintă la o distanță infinită[198], pentru a le cuprinde sub același gen cu cele care tind către un punct – este foarte bună, numai să vă folosiți de ea, așa cum sunt sigur că o faceți, pentru a face înțeles ceea ce este obscur într-una din aceste Specii cu ajutorul celeilalte, în care este mai limpede, și nu invers.

Nu adaug nimic cu privire la ceea ce scrieți despre centrul de greutate al unei sfere, căci i-am scris îndeajuns mai demult Cuviosului Părinte M[ersenne] ce cred despre aceasta[199], iar Domnia voastră adăugați la sfârșitul corecturilor voastre câteva cuvinte care arată că înțelegeți despre ce e vorba. Dar vă cer iertare dacă mi-am dat prea mult silința de a vă scrie atât de neîngrădit toate gândurile mele, și vă rog să mă credeți,

Descartes către Pollot
Santpoort, vineri, 6 mai 1639[200]

AT II 545-546: CLXII; AM III 218-219: 201; B 1018-1020: 210;
JRA II 550-551: Poll 4
Copie manuscrisă
Geneva, colecția Budé

Domnule,

N-am primit scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea de a mi-o scrie decât pe 4 ale acestei luni, deși ea este datată în 15 ale celei precedente; lucru pe care îl subliniez, astfel încât să știți că n-am întârziat a-i răspunde cu gândul de a vă răpi prilejul de a-mi face cinstea de a veni aici, după cum v-ați oferit să o faceți[201]. E adevărat că m-aș fi simțit foarte stingherit să vă poftesc să vă dați osteneala de a veni într-un loc unde n-ați putea fi primit atât de bine pe cât o meritați; iar regulile bunei cuviințe mi-o interzic, dar ele nu mă pot împiedica să vă arăt că, dacă veți dori totuși să o faceți, aș fi foarte bucuros și v-aș rămâne îndatorat. Ceea ce v-aș fi scris de ieri, dacă n-aș fi vrut să folosesc ziua pentru a mă uita pe cartea pe care ați avut plăcerea de a mi-o trimite[202].

Sunt încredințat că așteptați să vă comunic părerea mea despre ea; dar mă voi abține de a o face, cu îngăduința Domniei voastre, până când voi avea cinstea de a vă vedea. Căci n-aș putea să spun nimic cu îndreptățire care să nu fie prea defavorabil autorului; iar dacă este un om pe care îl îndrăgiți, aș fi foarte mâhnit să-i fiu neplăcut.

Am deplâns foarte mult moartea Domnului Reneri. Am mers să-l văd de îndată ce am aflat că boala sa a întrecut limitele unei simple febre, dar am fost înștiințat atât de târziu, încât nu l-am mai găsit în stare de a primi nici un ajutor de la prietenii săi[203], iar călătoria mea a fost în toate privințele atât de nefericită, încât nici măcar nu

v-am găsit la Utrecht, unde credeam că v-ați stabilit șederea.

Aș socoti că vă spun ceva nepotrivit dacă aș deplânge aici neplăcerea pe care ați avut-o anul trecut; căci, oricât de filosof sunt, tot mi-ar fi plăcut mai mult să fiu prins împreună cu Domnia voastră, dacă m-aș fi aflat în aceeași situație, decât să mă retrag cu ceilalți[204]. Dar mă bucură faptul că sunteți într-o dispoziție bună și sunt

Al Domniei voastre etc.

Din Santpoort, la o leghe de Haarlem către Alkmaar, 6 mai 1639

Descartes către Huygens
Santpoort, vineri, 6 mai 1639[205]

AT II 677-678 = Roth 89-90: XL; AM III 216-217: 200; B 1020-1022: 211; JRA II 54-55: Huyg 36
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084

Domnule,

Am văzut noua carte de Algebră[206] asupra căreia mi-ați transmis o părere, dar nu îndrăznesc să vă scriu nimic din ce cred despre aceasta, pentru că îmi amintesc că, vorbind despre autor, v-am auzit spunând că este un om de bine [*honnête homme*], iar în ceea ce am văzut am găsit atât de puțin care să corespundă cinstei acestui cuvânt, încât sunt mirat. Este adevărat că Scaliger a propus pe vremuri o falsă cuadratură a cercului[207] și că a făcut atât de mult zgomot și i-a făcut reclamă cu atâta siguranță, de parcă ar fi fost foarte adevărată, în ciuda faptului că era altminteri un foarte bun critic și un om cu o foarte bună reputație. Astfel, cred că cel în cauză poate fi foarte bine un librar[208] cumsecade [*honnête*] fără a fi prin aceasta nici un Matematician învățat, nici un scriitor înțelept. Vă trimisesem mai înainte un amestec de câteva obiecții care mi-au fost aduse[209]. Este un lucru atât de lipsit de importanță încât aș putea crede că nu ați găsit de cuviință să le aruncați o privire sau chiar că ați uitat de ele, dacă nu ați fi arătat o oarecare dorință de a le vedea[210]; dar, pentru că sunt încredințat că v-ați plictisit de ele de multă vreme, aș fi foarte ușurat să vă scap de acestea, când veți găsi de cuviință, căci nu mi-am păstrat nici o copie și se află printre ele mai multe lucruri pe care îmi propun să le pun în ordine în această vară pentru a le da la tipar. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Din Santpoort, 6 mai 1639

Huygens către Descartes
Haga, duminică, 15 mai 1639[211]

AT II 678-679 = Roth 90-91: XLI şi AT II 546-548: CLXIII;
AM III 220-221: 202; B 1022: 212; *Briefwisseling* II 450: 2093
Scrisoare autografă expediată şi copie manuscrisă
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084
Amsterdam, Academia de Ştiinţe, Scrisori franceze ale lui
Constantijn Huygens, tomul I, p. 915

Domnule,

Nu mestec atât de încet pe cât socotiţi, poate, bucăţile bune ce vin din mâna Domniei voastre. A trecut ceva vreme de când le-am înfulecat pe cele ale căror platouri mi le cereţi, pe care vi le trimit înapoi[212]. Domnia sa Rezidentul Angliei[213] a dorit să participe la ospăţ, *cum tacitus pasci non possem corvus*[214]; şi acesta este motivul pentru care fac atât de târziu ceea ce ar fi fost mai de cuviinţă să fac fără să-mi atrageţi atenţia. Dar, cum s-a întâmplat adesea să vă greşesc, ştiu că v-aţi obişnuit să mă iertaţi şi, ca mulţumire, mă încred în aceasta. În rest, mă măgulește că pomeniţi de faptul că vreţi să pregătiţi aceste obiecţii şi soluţii pentru a le oferi publicului; îndatoraţi-mă, în privat[215], prin a nu şovăi în această deliberare. Iar dacă este calea către nişte hotărâri mai puternice, de pildă, de a da *Lumea* lumii, să ştiţi că întreaga lume literată o va primi cu nespusă mulţumire, iar Domnia voastră, *rixæ multo minus*[216], împotriva a ceea ce se pare că vă imaginaţi. Este adevărat că altădată[217] am încercat să stărui pe lângă Domnia voastră s-o faceţi şi că poate scrisorile mele vă vor fi fost mai puţin binevenite; dar dacă aţi şti din câte locuri sunt îndemnat să bat mereu acest fier, aţi mai îndura neplăcerea şi de data aceasta, care va fi ultima, dacă mi-o porunciţi, în virtutea autorităţii pe care o aveţi asupra mea, care sunt atât şi mai mult decât oricine,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

Din Haga, 15 mai 1639, în mijlocul neplăcutelor îndeletniciri pe care mi le dă ieșirea oștilor noastre în campanie[218].

Regius către Descartes
[Utrecht,] marţi, 17 mai 1639[219]

AT II 548-549: CLXIV [A, B]; Baillet II 21 [A], 23 [B], 35 [C], 51-52 [D]; AM III 222-223: 203; Bos 20-21: 6; B 1024: 213

[A] „Se întâmplă chiar că [Descartes] primi vestea [morţii lui Reneri] abia după mai multe zile, când Domnul Regius, bănuind că scrisoarea sa de înştiinţare[220] se pierduse, îi scrise din nou la 17 Mai 1639[221]. Îi dădu iarăşi de ştire despre o parte din ce îl privea în discursul funebru ţinut de Domnul *Æmilius*. Îi ceru în acelaşi timp îngăduinţa de a veni să-l întâlnească la Egmond, de sărbătoarea Rusaliilor, pentru a-l înştiinţa de ce se întâmplase şi pentru a primi instrucţiuni privitor la diferite lucruri de care avea nevoie[222]. În sfârşit, îl rugă din suflet să binevoiască a-i oferi pe lângă el locul defunctului Domn Reneri, adăugând că, dacă i-l acorda, *s-ar socoti tot atât de fericit ca şi cum s-ar înălţa până la al treilea Cer*[223].”

[B] „După ce se încredinţă de bunăvoinţa Domnului Descartes, continuă proiectul pe care îl începuse de a cuprinde în propoziţii scurte tot ceea ce socotea a şti privitor la fiziologie. Ajunsese aproape de sfârşitul acestei lucrări, când îi scrise Domnului Descartes[224] pentru a-i împărtăşi dificultăţile pe care le întâmpina; deoarece apucase pe o cale care îi părea nouă, şi care putea fi primejdioasă pentru un om care nu era îndeajuns de experimentat în căile naturii[225]. Îl rugă dinainte[226] să-şi dea osteneala de a o revizui când o va fi încheiat, şi să-şi exercite dreptul, îmbunătăţind tot ceea ce va socoti că are nevoie de îmbunătăţiri.”

[C] „Domnul *Van der Hoolck*, unul dintre principalii Magistraţi ai oraşului, cu care Domnul Descartes avea o mare familiaritate, şi care, de dragul Domniei sale, îl proteja pe Domnul Regius în relaţiile pe care Universitatea le putea avea cu Senatul, ori Consiliul oraşului.”[227]

[D] „Era vorba despre o prinsoare vestită de matematici între doi Olandezi, dintre care unul era *Jean Stampioen*, iar celălalt *Jacques Waessenaer* tânărul[228], al cărui

părinte era Profesor de matematici la Utrecht, și prieten apropiat al Domnului Descartes[229]. Stampioen, care era de asemenea fiul unui matematician din Amsterdam[230], publicase în anul 1639 o carte de algebră destul de groasă în limba comună a țării, după ce obosise publicul de-a lungul mai multor ani cu făgăduințe mărețe și cu fanfaronade care nu produseseră până atunci decât afișe, programe și pamflete pline de o înfumurare nemaipomenită, spre a pregăti lumea să întâmpine marea lui lucrare de algebră cu respectul și stima pe care le nădăjduia[231]. […]

Waessenaer era somat cu aceste bilete să mențină și să demonstreze ceea ce scrisese împotriva lui Stampioen; dar nu socoti că se cuvine să se angajeze la ceva înainte de a se sfătui cu Domnul Descartes, a cărui metodă și analiză geometrică le urma, așa cum aflăm de la Regius și de la Lipstorpius.”[232]

225

Huygens către Descartes
Fortul Nassau, sâmbătă, 28 mai 1639[233]

AT II 680-681 = Roth 92-93: XLII şi AT II 549-551: CLXV; AM III 224-225: 204; B 1024-1026: 214

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084

Domnule,

V-am făgăduit în ultima [scrisoare[234]] să nu vă mai plictisesc în chestiunea *Lumii* Domniei voastre: dar, cum foarte rar trece vreme fără să mă gândesc la ea, un nou argument m-a făcut să-mi dau seama că nu v-am întreţinut încă decât despre penultimul. Este acela că veţi muri, cu siguranţă, într-o zi; căci, cum nostim i-a replicat un olandez altuia, acest supărător obicei de a muri va lua sfârşit odată, *maer ghi noch ick en sullent niet beleben*[235]. În fine, veţi muri: şi după această moarte, *Lumea* aceasta va ieşi în lume. Îmi doresc ca aceasta să se întâmple peste un lung şir de ani: dar să zicem că ar fi mâine. Câte obiecţii credeţi că vor ridica a doua zi invidia sau ignoranţa noastră? *Quis non insultabit mortuo leoni?*[236] sau dacă preferaţi ceva din Sfânta Scriptură, dacă *hæc in viridi, quid in sicco?*[237] Dar pentru a ajunge la argumentul meu, cine va împrăştia îndoielile celor buni şi sofismele celor răutăcioşi? Îngrijiţi o ramură şi părăsiţi copacul? Sunteţi gata să vă apăraţi bucăţile tipărite prin soluţii publice dar vă veţi lăsa orfană capodopera? Şi, în ceea ce ne priveşte, vă străduiţi să ne faceţi să înţelegem Lumina şi Meteorii şi veţi admite ca, fără Domnia voastră, să umblăm pe bâjbâite în *Lumea* Domniei voastre până ne vom rătăci, şi într-un sfârşit să vă învinuim de treizeci de păreri la care nici nu vă veţi fi gândit vreodată? Într-un cuvânt, doriţi ca *Lumea* Domniei voastre să nu slujească la nimic lumii şi să-i dăuneze autorului ei? Binevoiţi să-mi expuneţi motivele acestei, nu ştiu care, hotărâri; căci nu mi se pare a fi spus ceva nelalocul lui. Sau mai bine,

dacă nu aveţi răgaz, lăsaţi-mă pe mine să pălăvrăgesc şi Domnia voastră tăceţi. Căci încă de pe acum ştiu că nu mi se va face pe plac; şi astfel, vă asigur că, de n-ar fi decât pentru favoarea pe care mi-o acordaţi de a vă vorbi, de departe sau de aproape, când mi se năzare, cum s-a întâmplat acum, în vacarmul acestor arme, nu voi înceta vreodată să exist, câtă vreme nu încetez să fiu,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea îndatorat slujitor,

C. HUYGENS

Din fortul Nassau din Insula Voorn, unde este încartiruită Armata.

28 mai 1639[238]

Descartes către Huygens
Santpoort, luni, 6 iunie 1639[239]

AT II 681-683 = Roth 93-95: XLIII şi AT II 551-553: CLXVI;
Clerselier II 168-169: XXVI; EL II 111-112: XXVI; AM III 226-227: 205;
B 1026-1028: 215; JRA II 55-56: Huyg 37
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084

Domnule,

Aveţi o putere din cale-afară de mare asupra mea şi m-aş ruşina foarte tare să nu fac ceea ce îmi arătaţi că doriţi dacă vanitatea pe care o simt de pe urma faptului că vă daţi osteneala de a mă ruga nu m-ar fi orbit de tot, dar trebuie, dacă vreţi, să îmi iertaţi necuviinţa de vreme ce este pricinuită de preţuirea pe care o am pentru Domnia voastră. Nu vreau să cercetez aici argumentele pe care le aduceţi, fiindcă autoritatea Domniei voastre este îndeajuns pentru a mă face să le socotesc foarte puternice; dar voi spune doar că cele care m-au împiedicat până acum să fac ceea ce vreţi să mă convingeţi nefiind încă schimbate, nu aş putea de aceea să-mi schimb hotărârea fără a dovedi o inconsecvenţă care nu trebuie să încapă în sufletul unui filosof; şi că totuşi nu m-am legat să nu îngădui ca *Lumea* mea să vadă lumina zilei în timpul vieţii mele, după cum nici nu m-am legat să fac în aşa fel încât ca ea să o vadă după moartea mea, ci că am doar în plan, atât referitor la aceasta cât şi în orice alt lucru, să mă iau după împrejurări şi să urmez, pe măsura puterilor mele, sfaturile cele mai sigure şi mai chibzuite. Cât despre moartea asupra căreia mă preveniţi, deşi ştiu bine că mă poate surprinde în orice clipă, îmi simt încă dinţii, slavă Domnului, atât de buni şi de zdraveni încât nu cred că trebuie să mă tem de ea încă cel puţin treizeci de ani, dacă nu mă va lua prin surprindere[240]. Şi, precum fructele se lasă în pomi atâta vreme cât pot deveni mai bune, cu toate că se ştie bine că vânturile,

grindina și multe alte întâmplări le pot strica de-a lungul tuturor ceasurilor cât rămân acolo, tot astfel cred că *Lumea* mea se numără printre aceste fructe care trebuie lăsate să se coacă în pom și că nu pot fi culese niciodată prea târziu. Iar la urma urmei sunt încredințat că mă îndemnați să le public mai degrabă pentru a-mi face plăcere decât pentru vreun alt motiv, căci vă dați seama că nu m-aș fi amuzat să o scriu dacă nu aș fi avut intenția de a o arăta și că, prin urmare, cu siguranță o voi face dacă vreodată îmi va veni la socoteală. De aceea, cu toate că aceasta nu se va întâmpla prea curând, nu veți șovăi, vă rog, să mă socotiți,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din Santpoort, 6 iunie 1639

Descartes către Ferrier
[Santpoort, vara 1639][241]

AT II 374-376: CXLIV; Clerselier III 582-583: CII; EL III 383-384: XCIII; AM III 72-73: 178; B 874-876: 189; JRA II 378-379: Ferr 5

Textul lui Clerselier

Domnule,

Pentru că mi-ați făcut hatârul de a mă înștiința asupra a ceea ce ați făcut cu privire la tăierea lentilelor hiperbolice, sunt dator să vă aduc la cunoștință la rândul meu ceea ce unul dintre prietenii mei[242] a dat să facă unui strungar din Amsterdam pe care l-a tocmit[243]. Mașina a fost foarte bine făcută încă de anul trecut, ca și lamele sau foarfecele de oțel cu care a tăiat roata; dar nu s-a priceput niciodată să facă această roată atât de exact încât să fi putut tăia cu ajutorul ei o lentilă a cărei figură să fie uniformă. Multe ajung să fie vizibil mai groase într-o parte decât în cealaltă, și la cele mai multe se văd două centre; ceea ce provine, din câte socotesc, din aceea că învârte roata când într-o parte, când în cealaltă, cu toate că i-am pus în vedere de mai multe ori să nu o facă. Și din această cauză, în loc de strungul care este descris în *Dioptrica*[244] mea, cu un arc care se duce și se întoarce, l-am făcut să se slujească de o roată mare care se învârte întotdeauna în același sens. Dar spune că apar atât de multe cercuri pe lentilă când învârtește roata într-o singură parte încât nu am putut să obțin de la Domnia sa să termine vreuna în acest mod; și ducându-mă să văd roata sa, am găsit că aceasta era foarte inegală și că nu presa tot timpul cu aceeași forță pe lentilă. L-am sfătuit să o șlefuiască mai bine; dar mi-a spus că după ce a făcut-o pe cât mai bine și mai exact este în stare, aceste defecte reapăreau a doua zi; ceea ce crede că provine din aceea că interiorul roții este din lemn, ceea ce face să înalțe și să coboare, după vreme, arama din care este făcută circumferința sa; iar pulberea de care se slujește pentru tăierea lentilei, intrând în aramă, a făcut-o atât de tare încât îi

este aproape cu neputință să îndepărteze defectele pe care i le vede. Trecând peste aceasta, încă de anul trecut mi-a adus aici două sau trei lentile care îmi dădeau speranțe. Căci deși fuseseră atât de neclare și atât de rău șlefuite încât, când nu li se lăsa decât o parte descoperită, de mărimea lentilelor lunetelor obișnuite, totul se vedea foarte întunecat, cu toate acestea când erau total descoperite, erau la fel de bune precum cele obișnuite; ceea ce dovedea că, dacă ar fi fost și șlefuite, ar fi fost cu atât mai bune cu cât ar fi fost mai mari, ceea ce este tot ceea ce se poate nădăjdui. Iar diametrul lor era de aproximativ trei degete, pentru a fi folosite într-un tub de aproximativ două picioare. De atunci nu a mai făcut nimic; căci iarna a lucrat foarte puțin la aceasta, iar cel care l-a tocmit și-a încheiat șederea la Amsterdam la începutul acestei veri[245]. Iar ceea ce m-ați făcut să nădăjduiesc este cauza pentru care nu am vrut să-i sfătuiesc să continue; căci dacă se află cineva pe lume care ar putea să le dea de capăt, nu mă îndoiesc că acela ar fi Domnia voastră. Sunt,

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] duminică, 19 iunie 1639[246]

AT II 557-568: CLXVIII; Clerselier II 174-178: XXIX;
Clerselier II 171-173: XXVIII; AM III 230-237: 207; B 1028-1037: 216;
JRA I 333-338: Mers 67; CM VIII 447-457: 746
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, Reg. IV, nr. 6

Cuvioase Părinte,

1. Începeţi una dintre scrisorile voastre cu umbra trupului Sf[ântului] Bernard care apare pe o piatră; în privinţa căreia sunt încredinţat că, văzând-o, este lesne de cercetat dacă este miraculoasă, ori dacă numai nervurile pietrei sunt cele care reprezintă această figură; dar este anevoie să ghicesc cum este produsă fără să o văd, şi în această privinţă nu pot spune altceva decât că, dacă este miraculoasă şi dacă este privită cu intenţia de a cerceta dacă nervurile pietrei pot să o reprezinte fără vreun miracol, atunci mi se pare că trebuie să se observe o anume împrejurare care va arăta că ele nu pot să o facă: căci de ce ar face Dumnezeu un miracol dacă nu ar vrea să fie cunoscut drept un miracol?

2. Nu ştiu ca Domnia voastră să-mi fi scris până acum ca înălţimea apei să fie proporţională cu pătratul [*en raison double*] timpului de care ea are nevoie pentru a ieşi printr-un robinet[247]; dar mi se pare că acest lucru se poate dovedi în acelaşi fel în care Domnul de Beaune a dovedit că tensiunea corzilor este dublul sunetelor lor[248]. Căci, de vreme ce cantitatea apei care curge prin robinet depinde de timpul de curgere şi de înălţimea tubului, ea poate fi reprezentată prin ariile triunghiurilor ABC şi DGH sau DEF, socotind că AB, DG, DE reprezintă timpii, iar BC şi EF forţele care sunt proporţionale cu înălţimile tuburilor, astfel încât, dacă înălţimea reprezentată de EF este de patru ori înălţimea reprezentată de BC, atunci timpul DG trebuie să fie

jumătatea timpului AB sau DE, pentru ca spațiul DGH, care reprezintă apa care curge prin tubul de patru ori mai mare, să fie egal cu spațiul ABC etc. Dar mă îndoiesc aici de experiment, și cred că ar trebui luate în considerare mai mult decât aceste 2 dimensiuni; de aceea vă rog să nu vă opriți la ceea ce scriu în grabă și având în minte alte gânduri[249].

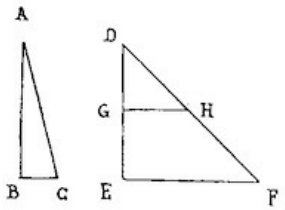

3. Nu știu să fi scris nici că nu concep materia subtilă decât până la Lună[250], ci poate că nu concep mișcarea ei circulară în jurul Pământului decât până la Lună; căci deasupra Lunii îi atribui alte mișcări care pot fi imaginate potrivit ipotezei lui Tycho Brahe de către cei care o resping pe cea a lui Copernic.

4. Lunetele cu oglinzi concave pe care Domnia voastră le propuneți[251] nu pot fi atât de bune, nici atât de ușor de întrebuințat pe cât cele făcute cu lentile: 1) deoarece ochiul nu se poate apropia, așa cum ar trebui, de mica lentilă sau oglindă; 2) deoarece nu se poate înlătura lumina laterală, precum se face în cazul altora cu un tub; 3) deoarece nu ar fi mai puțin lungi decât celelalte având aceleași efecte, și astfel nu ar fi mai lesne de făcut; 4) deoarece dacă se pierd raze pe suprafețele lentilelor, se pierd la fel de multe pe cele ale oglinzilor[252] etc.

5. Privitor la duritatea gheții, am spus, spre sfârșitul paginii 163[253], că părțile sale nu sunt drepte precum stuful, ci curbate în diferite feluri, ceea ce poate sluji pentru a ajuta să se înțeleagă duritatea sa. Şi totuși, chiar dacă s-ar presupune că sunt întru totul drepte, cu condiția numai să se atingă nemijlocit în unele locuri, este de ajuns pentru a o face dură; căci pentru a face corpul cel mai dur cu putință a fi imaginat, trebuie numai ca toate părțile sale să se atingă între ele din toate părțile și să nu se agite potrivit unor mișcări diferite.

6. Agitațiile mâinilor noastre, cele ale focului și altele o mulțime își împrumută mișcarea de la materia subtilă, care nu și-o pierde însă, pentru că este într-o mare cantitate: în același fel în care Pământul nu primește vreuna când o piatră care cade i-o transmite în întregime pe a sa, și astfel nu e de mirare că nu se observă de unde

vin, nici cum se pierd aceste mișcări.

7. După teoria exactă a *Dioptricii*, lunetele ar trebui să mărească obiectele aproape în aceeași proporție în care măresc diametrul ochiului, după cum se poate vedea din ceea ce am scris la pagina 79[254]. Dar, deoarece acelea făcute la întâmplare nu răspund nicicând în chip exact la această teorie, este mult mai lesne a determina puterea lor prin experiment decât prin raționament[255].

Nu am nimic de răspuns la ultima scrisoare pe care Domnul [Frénicle de] Bessy v-a scris-o[256], afară doar că nu cred să mă fi înșelat în ceea ce v-am scris ultima oară[257] referitor la problema Domniei sale, și că, modul prin care v-am scris că o rezolvam fiind general, nu cuprinde numai cazul în care cel mai mare diametru este număr impar, ci și toate celelalte, astfel încât, oricare ar fi metoda pe care Domnia sa o poate avea în acest sens, dacă este adevărată, sunt încredințat că ea poate fi lesne dedusă din acel mod. Dar se pare că toată neînțelegerea nu provine decât din faptul că eu am interpretat propoziția după cuvintele, și nu după intenția Domniei sale: căci, de vreme ce exclusese elipsele a căror distanță dintre focare este mai mică decât cel mai mic diametru, am socotit că trebuia căutat un număr pentru care să nu fie astfel de elipse, în timp ce Domnia sa nu are nimic împotrivă să fie, dar numai să nu fie socotite. Și când spun că pătratul lui 629 folosește la 4 elipse, înțeleg atât despre cele care au această distanță mai mare, cât și despre celelalte, despre care am spus că sunt anevoie de exclus[258] etc.

1. Eram la acest punct atunci când am primit ultima voastră [scrisoare] din 4 iunie, cu desfășurarea soluțiilor mele, făcută de către Domnul de Beaune[259], și care slujește la demonstrarea a 2 lucruri: unul, că Domnul de Beaune știe mai multe despre aceasta decât cei care nu au știut să-i dea de capăt, și celălalt, că regulile *Geometriei* mele nu sunt de prisos, nici atât de obscure încât să nu poată fi înțelese, nici atât de defectuoase încât să nu ajungă unui om cu mintea ageră pentru a face mai mult decât prin celelalte metode; căci Domnia sa le-a înțeles fără nici un interpret și se slujește de ele pentru a face ceea ce Geometrii cei mai mari ai Domniei voastre nu știu.

2. Ceea ce vi s-a întâmplat, observând eclipsa[260] cu o lentilă convexă, fără vreuna

concavă, nu este bizar, și motivul acestui lucru este clar potrivit paginii 114 din *Dioptrica* mea, unde diametrul Soarelui este reprezentat prin spațiul IGK, lentila convexă prin ABC sau DEF, și imaginea Soarelui care apare în camera obscură prin MHL: căci se vede acolo că raza care vine din punctul I spre A sau D, luminează partea L a imaginii, iar cea care vine din același punct I spre C sau F, luminează partea M și, astfel, că acest singur punct I este de ajuns pentru a zugrăvi imaginea întru totul. Și ceea ce spun despre punctul I trebuie să se înțeleagă despre fiecare dintre părțile Soarelui, chiar dacă celelalte sunt eclipsate. Dar nu este același lucru când se întrebuințează o lunetă; căci ea are o lentilă concavă care îndreaptă razele și le împiedică să se intersecteze, astfel încât toate cele care vin din punctul I tind spre M, și toate cele care vin din punctul K tind spre L[261] etc.

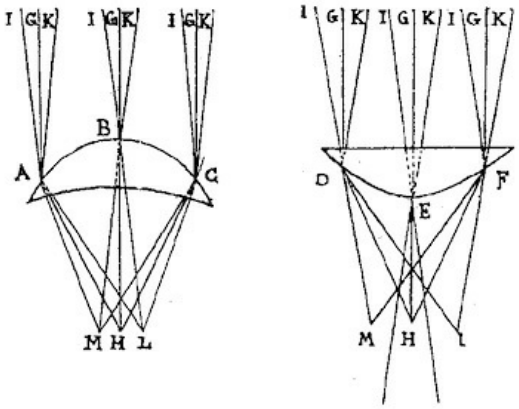

1. Revin la alta dintre scrisorile Domniei voastre în care scrieți că mi-ați trimis în timpul Păresimilor două scrisori de la fratele meu[262], una prin Cramoisy[263] și cealaltă prin Maire[264], dintre care nu am primit decât una care a sosit, cred, prin Maire.

2. Sunt foarte bucuros că Domnul de Beaune a refuzat să arate Domnului Roberval ceea ce i-am trimis referitor la liniile curbe ale Domniei sale[265]; căci va fi îndeajuns timp să li le arate, atunci când vor recunoaște că nu sunt în stare să le găsească.

3. Vă rog să-l lăsați pe Domnul Petit să trăncănească, și să nu-mi trimiteți *Antidioptrica* sa, fără ca Domnul de Beaune, dacă dorește să-și dea osteneala, să o fi văzut și să fi hotărât că merită să o văd. Într-adevăr, am un puternic apărător în Domnul de Beaune, a cărui voce este mai credibilă decât cea a foarte multora dintre adversarii mei: căci Domnia sa judecă numai despre ceea ce înțelege foarte bine, iar ei despre ceea ce nu înțeleg.

4. Cred că v-am scris mai demult cu privire la părţile materiei subtile, că, deşi le imaginez rotunde sau aproape rotunde, nu presupun nici un vid în jurul lor, dar că am vrut să păstrez pentru *Lumea* mea explicaţia a ceea ce umple ungherele lor[266].

5. Nu m-am supărat deloc că Părintele Niceron a tipărit numele meu[267], căci văd că este atât de cunoscut încât, dacă aş declara că doresc să-l ascund, ar părea că vreau să fac pe interesantul când nu e cazul.

6. Vă sunt îndatorat pentru a mă fi scuzat faţă de Domnul de Laleu, căci, în sfârşit, nu pot să-i scriu, cu mâna pe inimă, vreun lucru despre cartea[268] Domniei sale care să nu-i displacă mai mult decât tăcerea mea.

7. Nu am răspuns nimic Domnului de Beaune[269] privitor la publicarea *Lumii* mele; căci nu aveam nimic de răspuns, afară doar că, deoarece cauzele care m-au împiedicat nu s-au schimbat, nu trebuie să-mi schimb hotărârea.

8. Dar, în această privinţă, vă rog să-mi scrieţi dacă exemplarele pe care Domnul Nunţiu vă făgăduise să le înmâneze Cardinalului di Bagno[270] etc. au fost în sfârşit trimise; căci am motiv să cred că dificultatea de a fi înmânate provine din faptul că a existat temerea ca ele să nu trateze despre mişcarea Pământului, iar acum mai bine de doi ani, când Maire a oferit să trimită exemplare unui librar din Roma, acesta a dat răspuns că vrea o duzină, cu condiţia să nu fie cuprins în ele ceva care s-ar referi la mişcarea Pământului, şi apoi, după ce le-a primit, le-a trimis înapoi în ţara aceasta, sau cel puţin a vrut să le trimită înapoi.

9. Privitor la ceea ce îmi scrieţi despre greutate, piatra C este împinsă de materia subtilă în cerc, şi totodată spre centrul Pământului; dar prima [mişcare] este imperceptibilă din cauză că este comună întregului Pământ şi aerului care îl înconjoară, aşa că numai a doua dă greutatea. Şi această piatră se mişcă mai repede spre sfârşitul coborârii sale decât la început, deşi este împinsă mai puţin tare de materia subtilă: căci păstrează impetuozitatea mişcării sale precedente, iar ceea ce îi adăugă acţiunea acestei materii subtile o sporeşte. În rest, cu toate că am spus că această materie subtilă se învârte în jurul Pământului, nu este nevoie să spun dacă de la Răsărit la Apus, sau dimpotrivă, fiindcă această mişcare este astfel încât nu ne poate fi perceptibilă; nici să conchid că ea trebuie să facă Pământul să se învârtă cu

sine, fiindcă nu s-a conchis, mai înainte, din faptul că toate cerurile se învârt, că Pământul trebuie să se învârtă cu ele[271].

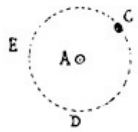

Încă nu am primit cartea *De Veritate*; dar am citit-o în latină acum mai bine de un an și am scris atunci ceea ce gândeam despre ea Domnului Eding, care mi-o trimisese[272]. Nu am văzut încă nici cartea Domnului Bouillau *despre mișcarea Pământului*[273]. Cât privește scrisoarea pe care Domnul [Frénicle] de Bessy mi-o scrisese acum trei sau patru luni[274], este adevărat că am primit-o; dar, între noi fie vorba, nu mai aveam chef să-i răspund, căci problema Domniei sale nu este nici frumoasă, nici ingenioasă, și pentru mine este o pedeapsă nesuferită să-mi pierd vremea cu astfel de lucruri. Și pe deasupra, propunându-mi-o într-un fel, Domnia sa vrea să o fi înțeles în alt fel, ca și cum ar fi trebuit să judec intenția sa altcumva decât prin cuvintele Domniei sale; și se înșală spunând că nu se poate rezolva în sensul în care am înțeles-o, și, deși este întru totul adevărat că se înșelase în ceea ce am menționat în ultima mea [scrisoare], nu vrea totuși să recunoască nimic din aceasta; dar nu vreau să intru în polemică, deoarece Domnia sa pare să fie, precum Domnul Morin, din rândul celor care vor, cu orice preț, să aibă câștig de cauză și să vorbească ultimii, lucru pe care i-l cedez nespus de bucuros. Totuși, scriu aceasta separat, din pricină că nu e nevoie ca Domnia sa să o vadă[275].

Vă rog să trimiteți cât mai degrabă scrisoarea mea pentru Rennes[276]; căci fratele meu are obiceiul să plece de acolo spre sfârșitul lunii iulie, și aș fi foarte bucuros să o primească mai înainte. Privitor la cea pe care o scriu Domnului Villarnon, nu știu dacă veți putea să i-o trimiteți; dar păstrați-o, vă rog, până când se ivește prilejul; îl poftesc să-mi trimită obiecțiile pe care mi-a scris că unii dintre prietenii Domniei sale le-au făcut împotriva mea[277]. Nu am primit scrisori de la Domnul Eding, dar n-are nici o importanță, căci sunt încredințat că nu are altceva să-mi scrie decât complimente; iar dacă îl întâlniți, vă rog să-l încredințați că sunt întru totul slujitorul Domniei sale. Îi mulțumesc Domnului Morin pentru osteneala pe care și-a dat-o de a-mi trimite completarea sa[278]. Și sunt din toată inima,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din 19 iunie 1639

Regius către Descartes
[Utrecht,] 14[/24] iulie 1639[279]

AT II 569: CLXIX; Baillet II 34-35; AM III 239: 208; B 1038: 217; Bos 23: 7

„Exercițiile s-au încheiat la puține zile după această teză; și Domnul Regius, scriindu-i Domnului Descartes la patrusprezece Iulie[280], când începea vacanța, avu grijă să nu-i scrie ce făcuse [în timpul susținerii] tezei. Se mulțumi a-i face cunoscut «că în acel an isprăvise cursul său public de medicină; că rămăsese mereu întru totul statornic principiilor și metodei Domniei sale; și că își dorea cu înflăcărare să se întrețină cu Domnia sa asupra celui mai bun mod de a face un nou curs anul următor, care, potrivit regulamentului Universității, avea să înceapă după târgul din luna August[281]».

Domnul Descartes îl lăsase să nădăjduiască că va veni să-i facă o vizită cu prilejul unei călătorii pe care părea să fi făgăduit să o facă la Utrecht la vremea târgului[282].”

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] sâmbătă, 27 august 1639[283]

AT II 570-573: CLXX; Clerselier II 178-180: XXX (minuta);
EL II 119-121: XXX; AM III 240-242: 209; B 1040-1042: 218; JRA I 339-340: Mers 68; CM VIII 495-499: 760
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms 2001, fol. 13^{r} -14^{v}

Cuvioase Părinte,

M-am bucurat să aflu de întoarcerea Domniei voastre[284]; începeam să fiu îngrijorat pentru sănătatea voastră din pricină că nu primeam veşti de la Domnia voastră. Aici au murit de curând doi bărbaţi pe care îi cunoşteaţi, Heylichman[285] şi Hortensius[286], fără a-l pune la socoteală pe bunul meu prieten, Domnul Reneri, care a murit anul acesta în postul Paştelui[287]; nu-i nevoie, aşadar, să mergi la război pentru a-ţi găsi moartea.

Am primit în sfârşit cele două exemplare din cartea *De veritate*[288], pe care mi-aţi făcut cinstea să mi le trimiteţi, dintre care unul îl voi da cu primul prilej Domnului Bannius, în numele Domniei voastre, pentru că aceasta a fost, mi se pare, intenţia voastră. În clipa de faţă n-am nici un răgaz să o citesc[289]: de aceea, nu vă pot spune altceva decât că, atunci când am citit-o mai demult în latină[290], am găsit la început mai multe lucruri care mi s-au părut foarte bune şi în care dă dovadă că este mai învăţat decât majoritatea în Metafizică, o ştiinţă pe care aproape nimeni n-o pricepe; dar, întrucât mi s-a părut, după aceea, că amestecă religia cu filosofia, şi că acest lucru este pe de-a-ntregul împotriva înţelegerii mele, n-am citit-o până la capăt, lucru pe care nădăjduiesc să-l fac de îndată ce voi avea răgazul să citesc vreo carte, şi mă voi uita atunci şi pe *Philolaus*[291], dar deocamdată studiez fără nici o carte.

Scânteierea stelelor se poate foarte bine pune pe seama vivacităţii luminii lor,

care le face și să pară mai mari decât sunt[292]; dar mai am alte câteva temeiuri [*raisons*] în *Lumea* mea[293].

Socotesc foarte adevărat [*véritable*] experimentul Domniei voastre, conform căruia apa care iese dintr-o țeavă înaltă de 9 picioare trebuie să iasă *aproape* de trei ori mai iute decât cea care iese dintr-o țeavă de un picior[294], adăugând, totuși, [cuvântul] *aproape*, din pricina aerului și a opiniei pe care o am despre natura greutății, potrivit căreia, atunci când mișcarea unui corp care coboară din pricina greutății sale a ajuns la un anumit grad de viteză, ea nu mai sporește deloc.[295] Dar îmi doresc să cercetez la un moment dat mai în detaliu tot ceea ce ține de această materie a mișcărilor apei; de aceea nu voi spune mai multe aici[296].

Maniera în care concep că flacăra unei lumânări sau lumina unui licurici etc. apasă materia subtilă în linie dreaptă către ochii noștri este aceeași în care concep că o piatră învârtită în cerc într-o praștie apasă centrul acestei praștii și trage coarda în linie dreaptă doar prin forța mișcării sale circulare[297]. Căci materia subtilă din jurul unei lumânări sau al unui licurici se mișcă tot în cerc și tinde să se îndepărteze de acolo și să lase un spațiu vid, adică un spațiu care să nu fie umplut decât de ceea va putea veni din altă parte. În aceeași manieră se poate concepe felul în care materia subtilă apasă corpurile grele către centrul Pământului, doar prin aceea că se mișcă circular în jurul acestui Pământ, care n-are nevoie să se afle în centrul lumii pentru ca acest lucru să se petreacă; e de ajuns să fie centrul mișcării circulare a întregii materii subtile care se află de la Lună până la noi, pentru a face ca toate corpurile mai puțin subtile care se află în acest spațiu să tindă către Pământ.

Sunt dispus să cred că se poate face ca apa să urce cu 18 stânjeni, sau mai mult, și există deja mai multe invenții în acest sens[298]; dar nu e vorba de simple pompe. Este neîndoios, desigur, că mișcările perpetue, despre care îmi scrieți, sunt cu neputință; tot astfel, este ridicolă propunerea acelui lăcătuș [*faiseur d'écrevisses*] care vrea să demonstreze tainele religiei prin Chimie[299]. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat

și prea devotat slujitor,

Din 27 august 1639

VACAT

Regius către Descartes
[Utrecht, prima jumătate a lui septembrie 1639][300]

AT II 583: CLXXII; Baillet II 35; AM III 243: 210; B 1048: 220; Bos 26: 8

„Domnul Regius văzu cum se termină târgul [din Utrecht], și se încheie vremea vacanței fără a fi avut folosul la care nădăjduia[301]. Trebui să-și reînceapă Lecțiile publice înainte de a putea să îndrepte situația printr-o călătorie pe care și-ar fi dorit să o facă la Egmond[302]. Și cum avea nevoie de cel puțin două zile libere pentru această călătorie, nu le putu găsi decât spre mijlocul lui Septembrie[303], când soția sa nu-i îngădui însă să se îndepărteze câtuși de puțin, din pricina unei sarcini de opt luni și jumătate în care avea nevoie de el[304].”

Descartes către [Huygens]
[Santpoort, octombrie 1639][305]

AT II 683-685 = Roth 95-97: XLIIIa şi AT II 583-586: CLXXIII;
Clerselier II 181-183: XXXI; EL II 121-122: XXXI; AM III 244-246: 211;
B 1048-1050: 221; JRA II 56-58: Huyg 38
Textul lui Clerselier

Domnule,

Dacă nu aţi fi spus niciodată un lucru bun despre mine, nu aş fi fost poate niciodată familiar cu un preot din acest cartier; de fapt sunt doar cu doi, dintre care unul este Domnul Bannius, pe care l-am cunoscut datorită preţuirii pe care auzise că o purtaţi micului tratat de Muzică ce mi-a scăpat odinioară din mână; iar celălalt este prietenul său apropiat, Domnul Bloemert[306], pe care l-am cunoscut de asemenea cu acelaşi prilej. Nu vă scriu aceasta cu intenţia de a vă face reproşuri: căci, dimpotrivă, i-am găsit a fi oameni de ispravă, virtuoşi şi lipsiţi de acele însuşiri pentru care ocolesc de obicei în această ţară frecventarea celor de meseria lor, încât între motivele pentru care vă sunt îndatorat număr şi întâlnirea cu Domniile lor. Dar sunt bucuros să am acest pretext pentru a justifica într-o oarecare măsură rugămintea cu care vă tulbur aici în favoarea Domniilor lor.

Ei doresc să dobândească o favoare din partea Alteţei Sale şi cred că o pot primi de la milostivirea sa prin mijlocirea Domniei voastre. Nu cunosc detaliile chestiunii; dar dacă îi îngăduiţi Domnului Bloemert să vă întâlnească, sunt încredinţat că v-o va înfăţişa în aşa fel încât nu veţi găsi nimic nepotrivit în cererea sa, iar înţelepciunea şi raţiunea pe care le veţi afla în discursurile sale nu sunt cu nimic mai prejos decât măiestria şi frumuseţea ariilor pe care le compune prietenul său. Iar aici vă voi spune doar că socotesc că i-am frecventat destul pentru a şti că nu sunt dintre acei naivi care sunt încredinţaţi că nu poţi fi un bun Catolic decât ţinând partea Regelui care se

numește Catolic[307], nici dintre acei răzvrătiți care încearcă să-i încredințeze de acest lucru pe cei naivi: căci au prea mult bun-simț și sunt întru maximele bunei Morale. La care adaug că sunt aici prea deprinși și prea în largul lor în tihna condiției lor ecleziastice și că prețuiesc prea mult propria lor libertate pentru a nu fi cu adevărat credincioși Statului în care trăiesc. Dacă li se aduce vina de a fi papistași, vreau să spun de a-și fi primit misiunea de la Papă și de a-l recunoaște în același fel precum fac Catolicii din Franța și din toate celelalte țări unde aceștia se află, fără ca aceasta să stârnească gelozia Suveranilor care le stăpânesc, aceasta este o nelegiuire atât de comună și atât de firească celor de credința lor, încât nu-mi vine a crede că cineva vrea să o pedepsească riguros în toți cei care se fac vinovați de ea; iar dacă unii ar putea fi iertați, sunt încredințat că nimeni nu o merită mai mult decât aceștia, nimeni pentru care să vă puteți adresa Alteței Sale în mod mai folositor; și îndrăznesc să spun că ar fi un mare bine pentru Țară dacă toți cei de credința lor le-ar semăna.

Vi se va părea poate straniu că vă scriu în acest fel despre această chestiune, mai ales dacă ați ști că o fac din propriul meu îndemn, fără ca ei să mi-o fi cerut[308] și cu toate că bănuiesc că au mulți alți prieteni despre ale căror rugăminți pot gândi că ar avea mai multă putere decât ale mele asupra Domniei voastre, știind chiar că unul dintre ei vă este foarte cunoscut; dar vă voi spune că, dincolo de prețuirea deosebită pe care o nutresc pentru Domniile lor și de dorința pe care o am de a-i sluji, țin seama în acesta și de propriul meu interes: căci, în Franța, printre cei ce-mi aduc obiecții sunt unii care îmi reproșează că locuiesc în țara aceasta, din pricină că practicarea religiei mele nu este liberă aici[309]; ba chiar spun că, în această privință, nu am nici măcar scuza celor ce sunt sub arme în apărarea acestui Stat, pentru că interesele lui sunt legate de cele ale Franței, și că oriunde altundeva aș putea face același lucru pe care îl fac aici. La care nu am nimic mai bun de răspuns decât că, bucurându-mă aici de frecventarea liberă și prietenia unor Ecleziastici, nu simt că conștiința mea este constrânsă. Dar dacă acești Ecleziastici ar fi socotiți vinovați, nu trag nădejde să găsesc alții mai nevinovați în această Țară, nici a căror frecventare să fie mai îngăduită unui om care iubește atât de pătimaș liniștea încât vrea să ocolească până și umbrele a tot ce ar putea să-i aducă tulburare, dar care nu este de aceea mai

puțin pătimaș să slujească tuturor celor care îi dovedesc afecțiune, iar Domnia voastră mi-ați dovedit-o în atâtea prilejuri încât, chiar dacă nu aș putea obține nimic de la Domnia voastră cu acesta de acum, aș fi cu siguranță toată viața mea etc.

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] duminică, 16 octombrie 1639[310]

AT II 587-599; Clerselier II 183-188: XXXII; EL II 123-128: XXXII;
AM III 247-256: 212; B 1052-1063: 222; JRA I 340-348: Mers 69;
CM VIII 539-552: 772
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, Reg. IV, nº 7

Cuvioase Părinte,

Am primit trei dintre scrisorile Domniei voastre, una de pe 1, cealaltă din 10, și cealaltă din 20 septembrie.

1. Drept răspuns la prima, cred că corpurile care se ridică în apă își sporesc viteza în proporție asemănătoare cu cele care coboară, fie în apă, fie în aer; spun în proporție asemănătoare și nu în proporție egală: căci una rezistă mai mult decât alta.

2. Nu îmi amintesc despre temeiul lui Stevin, pentru care nu simțim greutatea apei atunci când suntem dedesubt[311]; dar adevăratul [temei][312] e acela că nu poate fi la fel de multă apă care să apese asupra corpului care este înăuntru, sau dedesubt, pe cât ar fi care ar putea să coboare în cazul în care acest corp ar ieși din locul său. Astfel de exemplu, dacă un om s-ar afla în butoiul B, care să astupe într-atât cu trupul său gaura însemnată cu A, încât să împiedice ca apa să poată ieși, ar simți asupra sa greutatea întregului cilindru de apă ABC, a cărui bază o consider de aceeași mărime ca gaura A, deoarece, dacă ar coborî în jos prin această gaură, ar coborî și tot acest cilindru de apă; dar dacă se află puțin mai sus, de exemplu spre B, astfel încât să nu mai împiedice apa să iasă prin gaura A și această spărtură să fie astupată, el nu trebuie să simtă nici un fel de greutate din aceea care l-ar apăsa între B și C, pentru că, dacă ar coborî înspre A, această apă nu ar coborî cu el, ci dimpotrivă, o parte din apa care se găsește sub el spre A, de aceeași mărime ca trupul său, va urca

în locul său, astfel încât, în loc să simtă că apa îl apasă de sus în jos, el trebuie să simtă că ea îl ridică de jos în sus: iar aceasta se potrivește cu experiența.

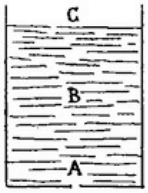

3. Apa din pompe urcă cu pistonul care este tras în sus, din pricină că, neexistând vid în natură, nu poate avea loc nici o mișcare fără ca un întreg cerc de corpuri să nu se miște în același timp[313]. Ca aici, pistonul A fiind tras în sus, trebuie ca aerul care este spre B să treacă spre C, și ca acela care este spre C să treacă în locul apei care se găsește spre D, și ca această apă să urce în locul aceleia care este spre E, iar cea de aici în locul pistonului A. Ceea ce se întâmplă când apa nu trebuie, în acest scop, să urce prea sus; dar atunci când vrem să o facem să urce prea mult, forța cu care această apă, care se găsește în tubul E, tinde să coboare, este atât de mare încât ea face ca aerul care se află înspre B, în loc să treacă spre C și spre D, se deplasează între pistonul A și tubul F, oricât de puțin loc ar avea; și astfel, în loc de apă nu tragem decât spumă, adică aer amestecat cu apă.

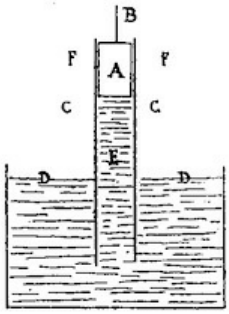

4. Sunt dispus să cred că, împingând apa de jos în sus, o putem face să urce fără întrerupere 20 de stânjeni sau mai mult; nu cred însă că ar fi atât de ușor, nici că mașina ar putea fi atât de trainică, precum ar fi dacă am face-o să urce cu întreruperi cu ajutorul mai multor pompe sau altfel[314].

5. Dificultățile Domniei voastre legate de lunetele cu reflexie[315] provin din faptul că socotiți că razele care ajung paralel cu o aceeași latură a obiectului și se întâlnesc într-un punct, fără a le lua în considerare pe cele care ajung dinspre celelalte laturi, și se întâlnesc în alte puncte de pe fundul ochiului, acolo unde formează imaginea obiectului: căci această imagine nu poate fi la fel de mare prin intermediul oglinzilor Domniei voastre ca prin lentile, dacă luneta nu e și ea lungă; și fiind atât de lungă,

ochiul va fi foarte departe de mica oglindă, și anume cu toată lungimea lunetei[316], și oglinda sau lentila trebuie să fie cu atât mai mare în raport cu pupila ochiului, pe cât luneta este mai mare în raport cu diametrul ochiului; precum, în cele ale lui Chorez[317], care nu sunt decât de 5 sau 6 ori mai lungi decât diametrul ochiului, lentila nu trebuie să fie decât de 5 sau 6 ori mai mare decât pupila. Iar lumina colaterală nu poate fi înlăturată atât de bine în tubul Domniei voastre deschis pe toată lărgimea oglinzii mari, precum în tuburile închise ale celorlalte lunete etc.

În a doua scrisoare a Domniei voastre îmi atrageți atenția asupra unor locuri din *Dioptrica* mea care socotiți că trebuie îndreptate, lucru pentru care vă mulțumesc cu multă umilință.

1. E foarte sigur că lumina se amortizează la atingerea corpurilor negre, întrucât sunt negre; însă aceasta nu împiedică ca ea să se reflecte la atingerea marmurii negre și altor astfel de corpuri; căci poate că nu există vreunul în natură care să fie atât de negru încât să nu conțină în sine mai multe părți care ar compune un corp alb, dacă ar fi separate de celelalte. Și dovada că cele mai multe dintre cele ale marmurii pe care o numim neagră sunt astfel este că ea pare mult mai puțin neagră când nu este șlefuită, decât atunci când este șlefuită; și ceea ce o face să pară mai neagră când este șlefuită e faptul că toate părțile sale albe reflectă lumina înspre o aceeași parte, unde, când ochiul nu se găsește, ele produc același efect față de privirea lui ca și cum ar amortiza-o; dar atunci când el se găsește acolo, vede această lumină în această marmură, cu culoarea și figura obiectelor de unde provine ea, ca într-o altă oglindă, și chiar mai bine, din pricină că părțile care nu se găsesc în suprafața șlefuită, fiind negre, nu trimit nici un fel de lumină falsă, așa cum fac cele ale marmurii albe[318].

2. Cuvântul *acei* de la pagina 50, r[ândul] 10 e legat de *acei* care urmează, rândul 13, și astfel nu mi se pare de prisos[319].

3. Tot acolo, rândul 18, prin cuvântul *pictură* nu înțeleg alt lucru decât diferitele mișcări ale părților creierului 7, 8, 9; așa cum și picturile de pe fundul ochiului, al oglinzilor etc. nu sunt altceva decât asemenea mișcări.

4. Nu vă veți îndoi de ceea ce am scris la pagina 62 spre sfârșit[320], dacă luați aminte că un om care se află la 2 pași de Domnia voastră nu vă va părea considerabil

mai înalt decât dacă este la 20 sau 30 de paşi, chiar dacă ar trebui să pară de 10 sau de 15 ori mai înalt, dacă regula vechii optici *de angulo visionis*[321] ar fi adevărată.

5. Pa[gina] 78, la sfârşit[322]. Nu e uşor, atunci când ştim că obiectul este foarte aproape, să ni-l imaginăm foarte îndepărtat; dar pentru cineva care nu ştie acest lucru, îl putem înşela, împiedicându-l să vadă în afara lunetei[323] puricele pe care l-am pus înăuntru, şi prefăcându-ne că l-am pus la capătul unui tub lung, pe care-l vom adăuga la această lunetă, sau în alt fel.

6. P[agina] 84[324]. Nu spun că lentila convexă trebuie să fie mare pentru a mări obiectele, ci pentru a ne face să le vedem mai clare; căci fiecare parte a acestei lentile convexe reprezintă imaginea tot atât de mare precum o face întreaga lentilă; dar nu transmite la fel de multă lumină.

7. În rest, vă voi rămâne îndatorat dacă aţi continua, vă rog, să observaţi tot ceea ce Domnia voastră socotiţi că trebuie îndreptat în ceea ce am tipărit; şi păstrez cu grijă foaia pe care mi-aţi trimis-o, sau, dacă preferaţi, vă voi trimite-o înapoi, pentru ca exemplarul pe care notaţi îndreptările să fie complet.

8. Sunt foarte bucuros că Domnul du Maurier[325] lucrează la lunete: căci fie că izbuteşte, fie că nu, aceasta mă va răzbuna pentru scrierea răutăcioasă a necuviincioasei sale rude[326]. Referitor la lentila concavă pe care spune că a tăiat-o, aceasta nu trebuie să ne mire, căci dacă aceste lentile concave sunt puse foarte aproape de ochi, defectele figurii lor nu se observă aproape deloc, potrivit a ceea ce am scris la sfârşitul paginii 151[327].

9. Domnia voastră îmi scrieţi că *Domnul Mydorge susţine că o piatră, sau un alt proiectil, pusă într-o mişcare oarecare, se va mişca cu o viteză infinită*; dar aţi uitat să spuneţi în ce caz, anume dacă *in vacuo*[328], sau altundeva, crede că acest lucru se va întâmpla: ceea ce nu pot să ghicesc, şi în consecinţă nu pot să resping[329]. Şi pot doar să spun că implică contradicţie să existe o viteză infinită în natură, afară doar dacă, imitând gândurile Domnului Desargues referitoare la conice, am spune că linia AB, fără mişcare, e acelaşi lucru cu un punct care se mişcă cu o viteză infinită din A până în B: căci, dacă viteza este infinită, acest punct se va afla în aceeaşi clipă pe toată linia, şi astfel o va compune.

1. Într-o a 3-a scrisoare, din 20 sept[embrie], mă avertizaţi despre cel care spune că crede că Filosofia mea a contribuit mult în tulburarea creierului etc.[330]; lucru pentru care vă mulţumesc. Acest om arată prin aceasta că, dacă ar putea găsi prilej de defăimare, nu s-ar da în lături; dar îl cunosc de multă vreme, şi îl disprețuiesc tot atât, pe el şi pe cei asemenea lui, pe cât mă pot ei urî. Totuşi am a mă plânge că hughenoţii mă urăsc socotindu-mă papistaş, iar cei de la Roma nu mă iubesc, socotindu-mă corupt de erezia mişcării Pământului.

2. Pentru a înțelege cum materia subtilă care se învârte în jurul Pământului împinge corpurile grele spre centru[331], umpleţi un vas rotund oarecare cu plumbi de vânătoare şi amestecaţi printre aceşti plumbi câteva bucăţi de lemn, sau din alt material mai uşor decât acest plumb, care să fie mai mari decât aceşti plumbi; apoi, rotind acest vas foarte iute, veţi observa că aceşti plumbi mici vor împinge toate bucăţile de lemn, sau din alt material asemănător, înspre centrul vasului, aşa cum materia subtilă împinge corpurile terestre etc.[332]

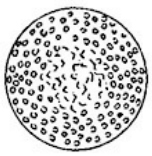

3. Cărămizile cred că sunt mai grele arse decât nearse, din pricină că porii celor nearse sunt unii prea largi şi alţii prea strâmţi faţă de cei ai celor arse. Cei mai largi nu sunt umpluţi decât de aer, atunci când ele au fost bine uscate, care este momentul când sunt cele mai uşoare, iar cei mai strâmţi nu sunt umpluţi decât cu materie subtilă; atunci însă când ele sunt arse, au un număr de pori care nu sunt decât de mărimea necesară pentru a primi părţile apei, care pătrund în ei atunci când le lăsăm la aer să se răcească: căci există întotdeauna în aer o mulţime [de părţi de apă] care nu pot fi eliminate uşor, ci, pătrunzând în cărămidă, ele se adaugă greutăţii acesteia. Şi ca dovadă pentru aceasta, sunt încredinţat că o aceeaşi cărămidă, fiind cântărită caldă la ieşirea din cuptor, va fi mai puţin grea atunci decât când va sta la aer ceva vreme şi că, dacă apoi o vom fierbe în apă, va cântări încă mai mult, chiar dacă o vom lăsa să se usuce la aer, după ce a fost fiartă: pentru că părţile apei care vor fi intrat în porii ei nu vor mai putea ieşi de acolo.

Tocmai am primit încă un bilet din partea Domniei voastre pe 25 septembrie, unde

1. Domnia voastră vorbiți despre unele cariere în apropiere de Roma, unde pietrele se transformă în lemn: în legătura cu aceasta nu am nimic de spus, decât că aceste pietre pot foarte bine să semene întrucâtva cu lemnul, dar totuși să nu fie lemn, așa cum nervurile pietrelor de la Nogent-sur-Seine pot să semene în chip natural cu arbori pictați[333].

2. Domnia voastră îmi oferiți sămânță de iarbă senzitivă, și eu o accept, cu condiția ca Domniei voastre să vă mai rămână; căci acum o parte din cercetările mele sunt despre plante[334].

3. Cred că scânteile de foc, pe care spuneți că le-ați văzut în aer, în seara de 10 septembrie, cerul fiind foarte roșu și aprins, nu erau altceva decât picături mari de apă care începeau să picure din înaltul norilor, și de-a curmezișul cărora treceau razele Soarelui, care soseau la ochii Domniei voastre prin refracție, chiar dacă Soarele nu mai apărea poate deja pe cer.

Sunt aproape șase luni de când i-am dat lui Maire un exemplar din *Geometria* mea pentru Domnul de Beaune, și vi-l trimiteam cu câteva rânduri[335]; Maire mi-a spus după aceea că l-a dat Domnului Pelé[336] pentru a vi-l aduce. Dacă încă nu l-ați primit (așa cum se pare, întrucât nu mi-ați dat nimic de știre), vă rog să-l întrebați despre el. De asemenea vă rog, în cazul în care nepotul meu, care este fiul surorii mele du Crévy[337], vine din nou la Domnia voastră, să-i spuneți că îmi va face plăcere dacă îmi va da din când în când vești despre el și despre părinții lui, și că, dacă îmi spune adresa unde locuiește, îl voi însărcina pe el cu o parte din comisioanele cu care vă supăr pe Domnia voastră, cum i l-aș da acum pe acela de a înmâna scrisoarea pe care v-o trimit pentru Domnul M[artigny][338], C[onsilier] la P[arlamentul] din P[aris], din pricină că nu știu dacă Domnia voastră îl cunoașteți; altădată l-am văzut locuind față în față cu micul Saint Antoine[339], nu știu dacă mai stă acolo.

În rest, de la ultima mea scrisoare[340] mi-am luat răgazul de a citi cartea pe care mi-ați făcut cinstea de a mi-o trimite[341] și, pentru că mi-ați cerut părerea, și cum ea tratează despre un subiect la care am lucrat toată viața, cred că trebuie să vă scriu aici

despre ea. Găsesc în ea mai multe lucruri foarte bune, *sed non publici saporis*[342]; căci puțini sunt cei care sunt în stare să înțeleagă Metafizica. Și în privința liniei generale a cărții, ea urmează un drum foarte diferit de cel pe care l-am urmat eu. Ea cercetează ce este Adevărul; câtă vreme, în ceea ce mă privește, nu am niciodată îndoieli, părându-mi-se o noțiune atât de clară din punct de vedere transcendental [*une notion si transcendentalement claire*][343], încât e cu neputință să o ignori: într-adevăr, avem mijloacele pentru a cerceta o balanță înainte de a ne folosi de ea[344], dar nu am avea mijloace pentru a afla ce este adevărul, dacă nu l-am cunoaște prin natură. Căci ce temei am avea pentru a fi de acord cu ceea ce ne-ar învăța ce este adevărul, dacă nu am ști că e adevărat, adică dacă nu am cunoaște adevărul? Putem astfel explica foarte bine *quid nominis*[345] celor care nu pricep limba, și să le spunem că acest cuvânt, *adevăr*, în înțelesul lui propriu, denotă conformitatea gândirii cu obiectul, dar că, atunci când îl atribuim lucrurilor care se află în afara gândirii, înseamnă doar că aceste lucruri pot sluji drept obiecte unor gânduri adevărate [*véritables*], fie ale noastre, fie ale lui Dumnezeu; dar nu putem da nici o definiție ce ține de Logică care să ne ajute să-i cunoaștem natura. Și cred același lucru despre multe alte lucruri, care sunt foarte simple și se cunosc în mod natural, așa cum sunt figura, mărimea, mișcarea, locul, timpul etc., astfel încât, atunci când vrem să definim aceste lucruri, le facem mai obscure și ne încurcăm. Căci, spre exemplu, cel care se plimbă într-o sală dă mai bine de înțeles ce este mișcarea decât o face cel care spune: *est actus entis in potentia prout in potentia*[346], și altele asemănătoare.

Autorul ia ca regulă a adevărurilor sale consimțământul universal[347]; în ceea ce mă privește, pentru adevărurile mele nu iau ca regulă decât lumina naturală, ceea ce se potrivește într-o anumită măsură: căci toți oamenii având o aceeași lumină naturală, pare că ar trebui ca toți să aibă aceleași noțiuni; dar diferă mult, prin aceea că aproape nimeni nu se folosește bine de această lumină, de unde urmează că mulți (de exemplu, toți cei pe care-i cunoaștem) pot consimți la aceeași eroare, și există o mulțime de lucruri care pot fi cunoscute prin lumina naturală, la care niciodată nimeni nu s-a gândit încă.

Domnia sa vrea ca să existe în noi tot atâtea facultăți câte lucruri diverse sunt de

cunoscut[348], ceea ce nu pot înțelege altfel decât ca și cum, din cauză că ceara poate primi o infinitate de figuri, am spune că are în sine o infinitate de facultăți pentru a le primi. Ceea ce e adevărat în acel sens; dar nu văd să putem obține vreun folos din acest mod de a vorbi, și mi se pare mai degrabă că el poate fi dăunător dând un motiv celor neștiutori să-și imagineze tot atâtea mici entități diferite în sufletul nostru. De aceea prefer să concep că ceara, prin singura ei flexibilitate, primește tot felul de figuri, și că sufletul își dobândește toate cunoștințele prin reflecția pe care o face, sau asupra lui însuși pentru lucrurile intelectuale, sau asupra diverselor dispoziții ale creierului cu care este legat, pentru cele corporale, fie că aceste dispoziții depind de simțuri sau de alte cauze. Dar e foarte folositor să nu dăm crezare la nimic, fără să luăm seama pe ce temei sau din ce cauză îl acceptăm, ceea ce revine la ceea ce spune Domnia sa, că trebuie întotdeauna să luăm seama de ce facultate ne slujim etc.

Nu există nici o îndoială că este necesar de asemenea, după cum spune el, să fim atenți să nu lipsească nimic dinspre partea obiectului[349], nici dinspre mediu[350], nici dinspre organ[351] etc., pentru a nu fi înșelați de simțuri.

Domnia sa vrea să urmăm mai ales instinctul natural, din care deduce toate noțiunile sale comune[352]: în ceea ce mă privește, disting două feluri de instincte: unul se află în noi întrucât suntem oameni și este pur intelectual; este lumina naturală sau *intuitus mentis*[353], și doar în acesta cred că trebuie să ne încredem; celălalt este în noi întrucât suntem animale, și este un anume impuls al naturii spre ne conserva corpul, spre exercițiul voluptăților corporale etc., care nu trebuie să fie urmat întotdeauna.

Zeteticile[354] sale sunt foarte utile pentru a ajuta să se facă enumerările despre care vorbesc la pagina 20[355]; căci atunci când vom fi examinat așa cum se cuvine tot ceea ce ele cuprind vom putea fi încredințați că nu am lăsat nimic pe dinafară.

În ceea ce privește religia[356], las cercetarea ei în seama Domnilor de la Sorbona, și pot doar să spun că am găsit-o mult mai puțin dificilă citind-o în franceză decât parcurgând-o în latină; și că ea cuprinde mai multe maxime care mi se par atât de pioase și atât de conforme cu simțul comun, încât aș dori să fie aprobate de teologia ortodoxă. În sfârșit, în concluzie, cu toate că nu pot fi întru totul de acord cu părerile

acestui autor, îl socotesc totuși cu mult mai presus decât mințile de rând. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și foarte înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din 16 octombrie 1639

Regius către Descartes[357]
Utrecht [prima jumătate a lui noiembrie 1639]

AT II 616-617: CLXXVI; Baillet II 36 [A], 54-55 [B], 52 [C];
AM III 257-258: 213; B 1064: 223; Bos 28-29: 9
Textul lui Baillet

[A] Opinia Domnului Descartes asupra acestei din urmă chestiuni[358] îi dăduse o mare trecere printre Învățați și contribuise de minune să restabilească asupra acestui subiect reputația lui William Harvey, care fusese ponegrită de satirele și defăimările mai multor Medici din Țările de Jos, majoritatea ignoranți sau pătimași ai vechilor maxime ale Facultăților lor. Acesta fu motivul pentru care Publicul primi destul de prost ceea ce publicară la Maire, la Leiden[359], către luna lui septembrie a acelui an, doi medici, numiți Parisanus și Primerosius, cu privire la circulația sângelui, împotriva concepției lui Harvey[360].

[B] Între timp, i se întâmplase un necaz domnului Waessenaer, când trebui să se ducă la Leiden, unde fusese mutat secretariatul acestei afaceri[361]. Căzuse grav bolnav de pleurezie către sfârșitul lui octombrie, însoțită de o foarte mare greutate de a respira. Boala îl pironi la pat și îl ținu până târziu în luna lui noiembrie. Într-atât încât Domnul Regius, care era Medicul său, se socoti obligat să-i scrie Domnului Descartes și să-i înștiințeze chiar pe Domnii de la Leiden, așa încât să nu se creadă că s-ar fi folosit de acest pretext pentru a nu se înfățișa la citația făcută din partea sa domnului Stampioen și că s-ar fi îndoit de dreptatea cauzei sale. Nu-i fu la fel de lesne să-și mângâie bolnavul, pe care această oprelişte îl chinuia mai mult decât durerea bolii. N-o putu scoate la capăt decât arătându-i că Domnul Waessenaer, Tatăl său, ar putea merge la Leiden, dacă va fi nevoie, pentru a-i depune banii[362] și pentru a ține toate lucrurile în bună rânduială în fața Judecătorilor și a celeilalte părți, până ce s-ar fi pus din nou pe picioare.

[C] Waessenaer era somat cu aceste bilete să menţină şi să demonstreze ceea ce scrisese împotriva lui Stampioen; dar nu socoti că se cuvine să se angajeze la ceva înainte de a se sfătui cu D[omnul] Descartes, a cărui Metodă şi Analiză Geometrică le urma, aşa cum aflăm de la Regius şi de la Lipstorpius[363].

Descartes către Mersenne
[Santpoort, duminică, 13 noiembrie 1639][364]

AT II 617-624: CLXXVII; Clerselier II 189-193: XXXIII;
EL II 128-131: XXXIII; AM III 259-263: 214; B 1066-1072: 224;
JRA I 348-352: Mers 70; CM VIII 606-613: 780
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Născocirea pompei, despre care îmi scrieți[365], nu m-a indus în eroare; căci va fi, fără îndoială, mai puțin trainică și mai puțin de folos decât [ar putea fi] dacă s-ar face apa să urce la douăzeci de stânjeni din aproape în aproape, adică dacă s-ar folosi o pompă sau o altă mașină pentru primii doi sau trei stânjeni, apoi o alta pentru următorii doi sau trei etc. Iar forța care ar face să se miște toate aceste mașini ar putea fi deasupra, în F sau D, la fel ca în figura Domniei voastre[366]. Temeiul [*raison*] pentru care întreruperea ar fi de preferat este că pielea de dedesubt trebuie să susțină o întreagă coloană de apă de o înălțime de douăzeci de stânjeni – ceea ce reprezintă o greutate atât de mare încât nu poate rezista mult timp fără să crape[367].

În ce privește corpurile negre[368], știți că prin lumina care se ciocnește de aceste corpuri nu concep altceva decât acțiunea sau tendința de a se mișca spre ele pe care o au părțile materiei subtile care sunt împinse de corpurile pe care le numim luminoase către aceste corpuri pe care le numim negre. Or, această acțiune poate fi amortizată de părțile acestor corpuri negre, din pricină că o primesc în ele însele și nu o trimit înapoi, în vreme ce părțile copurilor albe nu o primesc în ele, dar o trimit înapoi: așa cum o tapiserie primește în ea mișcarea bilei împinsă către ea și, din acest motiv, nu o trimite înapoi; dar un perete dur, care nu este în nici un fel zdruncinat de această bilă, nu o primește; de aceea o face să ricoșeze.

Aveți mare dreptate să susțineți[369] că până și în vid, dacă acesta e cu putință, o

piatră s-ar mișca mai încet sau mai iute, după cum a fost mișcată încet sau iute. Și nu-i verosimil de a spune că mișcarea sa nu poate fi determinată să fie mai înceată sau mai iute decât de diferite piedici ale mediului: căci dacă ar fi așa, aceeași piatră ar înainta mereu cu aceeași viteză în același aer, din pricină că întâlnește mereu aceleași piedici; dar aceasta este împotriva experienței etc.

Cât despre pietrele care par a fi din lemn brun[370], nu-i nimic ieșit din comun; și sunt locuri în Bretania unde am văzut o mulțime de acest fel.

Vă mulțumesc pentru oferta de semințe de iarbă senzitivă[371]. Au avut iarbă din aceasta în Grădina din Leiden; dar sămânța n-a putut să se coacă și se spune că ar fi vremea acum să fie însămânțată. Nu mi-ar displăcea să am un catalog al plantelor rare care se află în Grădina Regală, dacă s-ar putea obține lesne[372]; iar dacă ei vor, în schimb, unul cu cele care se află în Grădina din Leiden, mi s-a oferit să mi se dea unul[373].

În privința scânteilor de aer sau de foc[374], Domnia voastră puteți judeca mai bine decât mine, deoarece le-ați văzut; dar trebuie luat aminte că refracția sau reflexia, care se petrece în niște nori foarte sus, poate face ca razele Soarelui să ajungă la ochi cu mai mult de o oră sau două după ce a apus.

În ce-l privește pe cel care spune că mă duc la Predica Calviniștilor[375], este curată calomnie; și cercetându-mi conștiința, pentru a afla pe ce pretext a putut fi întemeiată, nu găsesc altul afară de faptul că am fost o dată cu Domnul de N.[376] și Domnul Eding la o leghe depărtare de Leiden[377], pentru a vedea de curiozitate întrunirea unei anume Secte de oameni, care se numesc pe ei înșiși Profeți[378] și între care nu există nici un Pastor, ci fiecare predică ce vrea, fie bărbat, fie femeie, după cum își închipuie că sunt cuprinși de inspirație; astfel că vreme de un ceas am auzit Predicile a cinci sau șase țărani sau meseriași. Iar altă dată am fost să ascultăm Predica unui Pastor Anabaptist, care spunea lucruri atât de nepotrivite și vorbea o franceză atât de ciudată, încât nu ne puteam împiedica să izbucnim în râs; și mi se părea că mă aflu mai degrabă la o farsă decât la o predică[379]. Dar privitor la [predicile] Calviniștilor, nu m-am dus niciodată în viața mea, decât odată ce scrisoarea Domniei voastre fusese scrisă, atunci când, aflându-mă la Haga în data de

nouă ale acestei luni, zi în care i se mulţumeşte lui Dumnezeu şi în care se aprind focuri de artificii pentru înfrângerea Flotei Spaniole[380], am fost să ascult un Pastor francez de care se face caz; dar aceasta s-a petrecut în aşa fel că toţi cei care se aflau acolo şi m-au văzut ştiau bine că nu m-am dus din credinţă, căci am intrat abia în clipa în care începea Predica; am rămas lângă uşă şi am ieşit în clipa în care s-a încheiat, nevrând să asist la vreuna dintre ceremoniile lor. Dacă aş fi primit scrisoarea Domniei voastre mai înainte, nu m-aş fi dus deloc: dar e cu neputinţă de a evita vorbăria celor care vor să vorbească fără temei [*raison*].

Iar cel despre care îmi scrieţi trebuie să fie foarte slab de minte pentru a mă învinui că merg prin sate ca să văd cum se înjunghie porcii, căci se înjunghie mult mai mulţi în oraşe decât în sate, unde n-am fost niciodată cu acest scop. Dar, aşa cum îmi scrieţi, nu-i o nelegiuire să fii curios în privinţa Anatomiei; şi am stat o iarnă la Amsterdam[381], când mă duceam aproape în fiecare zi în casa unui măcelar pentru a-l vedea cum înjunghie dobitoace şi puneam să fie aduse de acolo la mine acasă părţile pe care voiam să le disec mai pe îndelete; lucru pe care l-am mai făcut de atunci de mai multe ori în toate locurile unde m-am aflat, şi nu cred că vreun om cu minte [*homme d’esprit*] mi-ar putea-o reproşa.

Temeiul [*raison*] Domniei voastre prin care explicaţi de ce un Tablou pare să privească în toate părţile este subtil, dar nu mi se pare suficient; căci, cu toate că pupila este rotundă într-un tablou, nu pare totuşi rotundă, când este privită dintr-o parte. E adevărat că nu poate părea atât de puternic ovală precum cea a unui om viu: de aceea are un anumit efect. Dar cred că se poate adăuga că, din orice parte ar fi privit un tablou, se văd mereu toate părţile ochiului pictat şi că aceste părţi sunt cele care se văd şi în ochiul unui om viu atunci când priveşte către noi, şi că nu se văd aşa de bine ca într-un tablou, atunci când priveşte într-o altă parte; din pricină că, fiind în relief, părţile sale se acoperă sau se descoperă mult mai mult decât cele ale unei picturi plate.

Am primit *Philolaus*[382]; dar nu mi-am dăruit încă timpul să-l citesc şi nici nu cred că o voi face în următoarele şase luni, din pricină că mă îndeletnicesc cu alte studii.

Opiniile Analiştilor Domniei voastre[383] privitoare la existenţa lui Dumnezeu şi la

cinstea ce trebuie să-i fie acordată sunt, după cum scrieți, foarte greu de vindecat; nu că n-ar fi nici un mijloc de a da temeiuri [*raisons*] îndeajuns de puternice pentru a-i convinge, ci pentru că acești oameni, crezând că au mintea ageră, sunt adesea mai puțin în stare să raționeze [*capables de raison*] decât ceilalți. Căci acea parte a minții care este cel mai de folos la Matematici, anume imaginația, mai mult dăunează decât slujește speculațiilor metafizice. Lucrez acum la un Discurs în care încerc să deslușesc ceea ce am scris mai demult despre acest subiect[384]; nu va avea decât cinci sau șase coli de tipar, dar nădăjduiesc că va cuprinde o bună parte a Metafizicii[385]. Și pentru a-l duce mai bine la îndeplinire, intenția mea este să pun să se tipărească doar douăzeci sau treizeci de exemplare, pentru a le trimite celor douăzeci sau treizeci de Teologi cei mai învățați de care voi putea avea cunoștință, cu scopul de a obține judecata lor și de a afla de la ei ce va fi bine să schimb, să îndrept sau să adaug, înainte de a-l face public.

Cred și eu că în vid, dacă acesta ar fi cu putință, cea mai mică forță ar putea să miște cele mai mari corpuri, la fel de bine ca pe cele mai mici, dar nu cu aceeași viteză[386]. Căci aceeași forță ar face să se miște o piatră de mărime dublă cu jumătatea vitezei cu care ar mișca-o pe cea simplă[387].

Nu-i de mirare că putem arunca o piatră foarte sus fără ca șuvoiul de materie subtilă din aer să ne împiedice; căci forța brațului nostru depinde de un alt șuvoi de materie subtilă, care este și mai iute, anume cel care agită spiritele noastre animale și care diferă tot atât ca forță și activitate de celălalt pe cât diferă focul față de aer.

Experimentul Domniei voastre potrivit căruia o gaură de mărimea unei jumătăți de linie lasă să treacă de patru ori mai puțină apă decât cea de mărimea unei linii, dar că aceasta din urmă nu lasă decât de două ori mai puțină decât cea de două linii, mi se pare cu totul incredibil, *cæteris paribus*[388], adică făcând ca țeava să rămână mereu plină până în vârf[389]. Căci, dacă nu o umplem pe măsură ce apa se scurge, este limpede că cu cât gaura va fi mai mare, cu atât mai iute va coborî apa în țeavă; și știți că ea se scurge cu atât mai încet cu cât este mai joasă.

Călătoria Domniei voastre în Italia mă îngrijorează, căci este o țară foarte nesănătoasă pentru Francezi; înainte de toate, trebuie mâncat puțin, căci alimentele

de acolo hrănesc prea mult; e adevărat că acest lucru nu e așa de important pentru cei care îmbrățișează profesiunea de credință a Domniei voastre[390]. Mă rog la Dumnezeu să vă puteți întoarce cu bine. În ce mă privește, dacă n-aș fi avut teama de bolile pricinuite de căldura aerului, aș fi petrecut în Italia tot timpul pe care l-am petrecut pe aceste meleaguri[391] și, astfel, n-aș fi fost subiectul calomniei celor care spun că mă duc la Predică; dar poate că n-aș fi trăit așa de sănătos pe cât am făcut-o. Sunt,

C[uvioase] P[ărinte],

Descartes către Huygens
Santpoort, joi, 17 noiembrie 1639[392]

AT II 687-691 = Roth 99-103: XLIV; AM III 264-267: 215; B 1072-1076: 225; JRA II 58-61:Huyg 39

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Aș fi din cale-afară de rușinat să vă întrerup pentru ghidușiile lui Stampioen[393] dacă nu aș fi băgat de seamă zilele acestea, fiind la Haga[394], că Domnia sa însuși vă tulbură destul de des și dacă nu aș trage nădejde că poate această scrisoare vă va sluji să scăpați de el mai curând. S-a dus lunea trecută[395] la Leiden, conform propriei sale citații, și a găsit acolo un notar care, după ce a depus 600 de lire pentru Waessenaer[396] în mâinile domnului Rector, i-a cerut două lucruri, anume dacă, potrivit ceea ce promite în ale sale *daegvaerd brieven*[397], întreprinde:

„*te vercklaeren ende te bewiisen dat tgeene Waessenaer tegens siine stelregel geschreven hadde niet als dwaelingen ende alles maer rechte beuselingen waeren, daer ter contrarie Waessenaer presenteerde staende te houden datter in siin Stampioens Nieuwen Stelregel verscheyden groven ende plompe fauten waren so dat de selve geensints met siin tiitel was over een komende; ende ten tweeden of hy Stampioen niet te vreden was tot rechtens te erkennen ende aen te nemen over het voorsz Mathematisch verschil de Heeren Professoren Matheseos vande Universiteyt van Leyden, aen haere Edele's macht opdraegende om dese questie sonder eenighe verhinderinge inden tiid van 6 maenden te eindigen etc.*”[398]

La acestea a spus că cere un termen de o săptămână pentru a răspunde, adică pentru a găsi portițe de scăpare, iar apoi, văzând că nici Waessenaer, nici eu nu suntem la Leiden, a făcut o mulțime de fanfaronade în prezența câtorva dintre

prietenii mei, spunând că dorește să pună rămășag pe regula pe care a scris-o la paginile 25 și 26 ale cărții sale că această regulă este bună și că tot ceea ce Waessenaer a scris pentru a o respinge este cât se poate de fals; lucru pe care îl susținea în așa fel încât unul dintre prietenii mei îmi scrie că a tremurat de frică pentru Waessenaer, în ciuda faptului că înșelătoriile și impostura lui Stampioen îi sunt bine cunoscute, așa încât nu mă îndoiesc că, prin siguranța vorbelor sale, dă multe de crezut celor care nu îl cunosc atât de bine. Dar vă rog stăruitor, dacă îl întâlniți, să vă dați osteneala de a stărui pe lângă Domnia sa să hotărască asupra punctelor rămășagului și să le semneze în fața Domniei voastre; căci ușurința pe care o arată în a se dezice îl va face să nu se lase rugat de a hotărî verbal tot ceea ce veți dori, dar nu cred că le va semna la fel de liber. Aceste puncte nu sunt decât trei[399], și anume: 1. Pe cine vrea să recunoască drept judecători, iar Waessenaer nu va refuza pe nici unul dintre cei pe care îi veți socoti competenți, adică oameni destul de onorabili pentru a prețui mai mult propria reputație decât 600 de lire. 2. În cât timp consimte ca acești judecători să decidă asupra chestiunii, căci Waessenaer se teme că, dacă pune rămășag, Stampioen să nu încerce să prelungească chestiunea până când *Willenspiegel sal vligen*[400]. 3. Și materia, care va fi, dacă Stampioen dorește, regula sa de la paginile 24 și 26 despre care Waessenaer susține că este falsă[401] și că ceea ce a scris în întâmpinare este adevărat și că trebuie înțeles. Adaug „în sensul în care a scris-o etc.” pentru a evita dispute verbale, căci Domnia sa va spune că poate Waessenaer nu a interpretat această regulă în sensul în care Domnia sa dorește să fie interpretată și va dori să socotească aceste lucruri drept falsități. Dar pentru a nu se putea prevala de această excepție, adaug din partea lui Waessenaer că Domnia sa susține în plus că Stampioen nu ar putea da nici o interpretare cuvintelor acestei reguli de la paginile 25 și 26 care să-i fie atât de favorabilă încât să o poată face bună și utilă pentru ceea ce o folosește. Înțeleg prin aceasta orice interpretare care poate fi dată cuvintelor sale, căci, schimbându-le, s-ar putea foarte bine face o regulă bună în locul regulii sale, iar Waessenaer nu ignoră acest lucru, așa cum a arătat la p[agina] 11 prin cuvintele: „*Ick segghe dat het swaerder is voor een die het kan doen maer voor hem is het onmogheliick etc.*”[402]. Iar dacă nu vrea să pună rămășag pe acestea,

nu mai mult decât pe ceea ce scrisese în ale sale *daegvaerd brieven*[403], atunci să numească altă materie, care o va voi Domnia sa, iar, cu condiția că aceasta să fie îndeajuns de importantă și să constea în demonstrații de Matematică în așa fel încât să nu fie pricină de contraziceri sofistice, Waessenaer n-o va refuza. Dar vă rog să binevoiți să-l faceți pe Doctorul nostru să scrie și să semneze ceea ce vă va spune, căci este singurul mijloc prin care veți putea cunoaște viclenia sa, sau să-l faceți să-și recunoască eroarea pierzându-și banii. Și mă interesează mai mult ca doar Domnia voastră să cunoașteți adevărul în această chestiune decât sumedenia de oameni pe care încearcă să-i buimăcească cu cuvintele sale și să-i orbească cu pamfletele sale. Ceea ce ar trebui, mi se pare, să-i fie interzis până la urmă, câtă vreme se va fi recunoscut în chip clar greșeala sa; căci, așa cum mustrările adevărate și făcute rațional (așa cum Waessenaer pretinde că este a sa) sunt deseori benefice, lăudabile și foarte necesare pentru a îndrepta greșelile comise în public și a opri ca lumea să fie înșelată de impostori, tot astfel calomniile și injuriile rostite fără a gândi și afișate în public de către cei ce urmăresc să câștige încrederea prin nerușinarea și clevetirea lor, nu pot fi tolerate în chip onorabil într-o țară atât de bine cârmuită precum aceasta. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea fidel slujitor,

DESCARTES

Din Santpoort, 17 noiembrie 1639

Dacă îmi faceți cinstea de a mă anunța sau de a-mi porunci ceva, scrisorile care îmi sunt adresate la Harlem *inden blauwen oven by de cruyspoorte*[404] îmi sunt cu siguranță înmânate.

Van Zurck către Huygens
Leiden, sâmbătă, 19 noiembrie 1639[405]

AT II 710-711 = Roth 264-265: CXII; B 1098: 234 (A); JRA II 61-62: Huyg 40
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Tocmai ce am primit din partea Domnului Descartes pachetul alăturat pentru a vi-l transmite. Și în același timp mi s-a pus în mână o anume Provocare de-a lui Stampioen, care nu i se adresează doar lui Waessenaer, precum cele două ale sale de dinainte, dar și Domnului Descartes. Și deoarece sus-numitul Domn Descartes nu a văzut încă cea de-a treia Provocare, atunci când v-a scris, și că acesta îi privește într-o oarecare măsură reputația, mi-am luat îndrăzneala să vă rog stăruitor prin aceste câteva cuvinte de a stabili condițiile pariului, astfel încât să nu existe nici o ambiguitate în formulări și să existe un timp determinat dinainte, căci acel om[406] nu încearcă să se salveze decât prin astfel de viclenii și ținând lumea în suspans. Lunea trecută[407] au fost depuși cu titlu de garanție din partea lui Waessenaer șase sute de franci în mâna Domnului Rector, iar apoi i s-au sugerat lui Stampioen două puncte, unul privind subiectul pariului, iar celălalt legat de Judecători, pe care le veți găsi în Actul Notarului. Iar în această ultimă provocare pare să vrea să-l discrediteze pe Waessenaer pentru că nu a oferit banii și pentru că i-ar fi propus condiții ce nu puteau sluji decât pentru a-i oferi o portiță de ieșire, și să ducă pariul la nesfârșit. Veți judeca Domnia voastră această situație, și îi veți sili pe Domnul Descartes și pe toți prietenii săi să binevoiască a lua cunoștință de înșelătoriile doctorului nostru Archiforbus[408].

Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea îndatorat slujitor,

A. VAN SURCK

Din Leiden, 19 noiembrie 1639

Domnniei sale

Domnului de Zulichem etc.

Saumaise către Descartes
Leiden, marți, 22 noiembrie 1639[409]

AT X 557-558: CLXXVII *bis*; AM III 268-269: 40; B 1076: 226; JRA II 62: Huyg 41
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS. fr. 8593, p. 36

Domnule,

De vreme ce ați primit prima carte despre *Camătă*[410], e firesc să o aveți și pe cea de-a doua[411]. Nu-i veți refuza, așadar, acesteia un loc pe rafturile Domniei voastre, alături de sora ei. Dacă ați încuviințat îndrăzneala pe care am avut-o în cea dintâi, de a apăra o opinie atât de singulară și care o contrariază pe cea de rând, ce veți spune despre cea de-a doua, în care, stăruind în rătăcirile din prima, am îndrăznit pe deasupra să o atac pe Pasărea Phœnix a literaților întregii țări și a lumii întregi, dacă li s-ar da crezare prietenilor ei? Această libertate sau, mai degrabă, cutezanță nu mi-a adus atât de mulți dușmani precum *Camăta*, dar mi-a adus unii mai mari. Între alții, Domnul de Zuylichem, pe care îl cunoașteți, a luat poziție și este pe de-a-ntregul de partea cauzei lui Heinsius[412]. Dar adevărul mi-e mai presus decât toți și decât toate. Îmi veți da dreptate, Domnia voastră care îl mențineți în lucruri de mare importanță, iar eu în această mică literatură ce nu este vrednică de a scoate încălțările[413] celei ale Domniei voastre. Veți primi așadar, vă rog, acest mic dar drept o dovadă a slujirii pe care v-am jurat-o, și mă veți crede pentru totdeauna,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și plin de afecțiune slujitor,

SAUMAISE

La Leiden, 22 noiembrie 1639

[*adresa:*]

Domniei sale

Domnului Des Cartes

Descartes către Huygens
Santpoort, sâmbătă, 26 noiembrie 1639[414]

AT II 692-694 = Roth 104-106: XLV; AM III 270-271: 217; B 1078-1080: 227; JRA II 64-65: Huyg 43

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Vă sunt din cale-afară de îndatorat pentru osteneala pe care aţi binevoit să v-o daţi în chestiunea mea şi îmi pare rău că aţi făcut-o pentru o cauză atât de neînsemnată. Articolele [Compromisului][415] sunt extrem de bune şi întru totul conform dorinţei noastre, afară doar de faptul că echivocul dintre cuvintele *regel* şi *stel-regel*[416] pricinuieşte puţină ambiguitate, căci *stel-regel* este titlul întregii cărţi a lui Stampioen împotriva căreia Waessenaer i-a dat de curând de înţeles, printr-un Notar, că este gata să susţină *dat verscheyde grove ende plompe fauten in waeren*[417]; ceea ce fusese silit să exprime astfel în termeni generali din pricină că primele două provocări ale lui Stampioen nu specificau nici un punct particular asupra căruia ar fi vrut să pună rămăşag. Dar, pentru că, după aceea, Stampioen, în a 3-a provocare[418], a refuzat această ofertă a lui Waessenaer şi a ales un punct asupra căruia vrea să pună rămăşag, anume *„den regel geschreven pag. 25, 26 ende 27 int boeck genoemt den Nieuwen stelregel etc.”*[419], va fi mult mai pe placul celor două părţi şi mult mai comod pentru judecători, ca rămăşagul să se pună doar asupra acestei reguli, privitor la care Waessenaer nu are nevoie să susţină *dat verscheyde fauten in siin*[420], căci Stampioen s-ar putea apăra spunând că nu este decât una, care este aceea că întreaga regulă nu valorează nimic; dar mi se pare că acest articol poate fi formulat cam aşa:

„Eersteliick ick J. a Waessenaer, dat, miines gevoelens, de regel geschreven inden voorsz Stelregel pag. 25, 26, ende 27 is bedriegeliic ende ondienstig tot de

geene daer toe haer den Autheur pretendeert te gebruycken, ende deshalven geensins met siinen titel over een komende, etc.”[421].

Acest din urmă rând nu este deloc deplasat, căci această regulă are titlul ei aparte căruia nu-i corespunde câtuși de puțin, dar este prea puțin important dacă îl punem sau îl lăsăm la o parte; iar dacă Stampioen se plânge că cuvintele *verscheyede fauten*[422] sunt omise, putem pune în locul lor că Waessenaer susține că Stampioen a comis o eroare mare și gravă propunând această regulă pentru argumentul pentru care a propus-o, sau, în sfârșit, am putea lăsa totul așa cum este, căci sunt destule mijloace de a arăta că sunt diverse erori mari și grave doar în această regulă. În ceea ce-l privește pe al patrulea arbitru[423], ne lăsăm în totalitate în seama Domniei voastre, dacă doriți să-l numiți Domnia voastră înșivă, sau dacă îi este îngăduit lui Waessenaer să-și aleagă unul care să îi fie prieten și îi susține cauza, îl va numi pe domnul Wassenaer[424], avocat din Utrecht. Este un om pe care nu l-am văzut niciodată și care nu este rudă cu Waessenaer al nostru, deși nu este o diferență decât de o literă sau două între numele lor; dar este bunul său prieten și se pricepe îndeajuns în Matematici pentru a judeca în această chestiune, care, pentru a vorbi deschis, este atât de puerilă încât faptul că Stampioen vrea să pună rămășag că este bună nu mă uimește mai puțin decât dacă ne-ar asigura că el este Dumnezeu-Tatăl sau vreo extravaganță asemănătoare. În rest, pentru ca aceasta să nu încetinească mersul lucrurilor în vreun fel, îi scriu un bilet lui Waessenaer care nu va întârzia să semneze aceste articole de îndată ce îi vor fi trimise de la Leiden, fără a fi nevoie ca eu să le revăd. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din Santpoort, 26 noiembrie 1639

Descartes către Van Zurck
[Santpoort,] sâmbătă, 26 noiembrie 1639[425]

AT II 712-714 = Roth 266-268: CXIII; AM III 273-274: 218; B 1080-1082: 228; JRA II 63: Huyg 42; CM VIII 642: 787
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Nu vă scriu decât pentru a vă ruga să-l liniștiți pe Domnul Hooghelande[426] și să-l rugați cu mare afecțiune din partea mea să nu aibă nici un fel de teamă sau de neliniște. E cert că Stampioen nu poate căuta aici nici un subterfugiu, căci dacă ar fi fost așa, nu ar fi de acord cu punctele dictate de către Domnul de Zuylichem[427]. Și în sfârșit, orice subterfugii ar putea născoci, nu înseamnă că judecătorii l-ar crede, nici că îl vor face să câștige, pentru a fi avut subtilitatea de a găsi un vicleșug, iar pe noi să ne facă să pierdem din cauză că am urmat calea rațiunii și a bunului simț. Într-un cuvânt, dacă Stampioen pariază conform compromisului propus, trebuie să fie cu totul smintit, sau constrâns de vreo putere superioară care vrea să vadă dovada a ceea ce s-a scris împotriva lui prin deznodământul acestui pariu, ceea ce ar fi mai bine decât ne-am putea dori. Veți vedea cum i-am scris Domnului de Zuylichem despre expresia *verſcheide fauten*[428], pe care ați remarcat-o foarte bine; în rest, cu cât se specifică mai puțin lucrurile, cu atât mai puține sunt și temeiurile unor argumente sofistice, motiv pentru care eu cred că cel mai bine e să-l lăsăm pe Domnul de Zuylichem să procedeze cum crede de cuviință, iar dacă acesta vă înapoiază compromisul cam în aceiași termeni în care este, să-l trimitem direct la Waessenaer împreună cu scrisoarea pe care i-am scris-o[429], pentru ca acesta să o semneze și să v-o retrimită de îndată. Dar vă voi rămâne îndatorat dacă veți binevoi să îmi trimiteți totodată și mie o copie. Pentru cel de-al patrulea arbitru l-am numit[430] pe cel care a

scris întreaga copie și care este mai devotat cauzei decât oricare dintre noi; căci, dacă era nevoie de o persoană mai calificată, l-aș fi numit pe Domnul Haestrecht[431], însă nu am îndrăznit să o fac fără să îi fi vorbit de aceasta, și mi se pare că lucrul nu merită osteneala. Vom avea niște semințe de iarbă senzitivă[432], dacă e cu putință, întrucât Părintele Mersenne mi-a scris din nou nu demult că, deși nu va putea face rost decât de două semințe, noi vom avea una. De asemenea, i-am cerut și catalogul[433] ierburilor rare din Grădina Regală. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și foarte iubitor slujitor,

DES CARTES

Sâmbătă seara, 26 noiembrie 1639

Van Zurck către Huygens
[Leiden,] miercuri, 30 noiembrie 1639[434]

AT II 714-715=Roth 268-269: CXIV; B 1100: 234 (B); JRA II 65-66: Huyg 44
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Vă cer de mai multe ori iertare, în primul rând pentru că nu v-am răspuns mai curând la scrisoarea[435] pe care aţi avut bunăvoinţa să mi-o scrieţi în 25 ale acestei luni, iar apoi pentru că am amânat să vă trimit pachetul pe care l-am primit acum câteva zile din partea Domnului des Cartes pentru a vi-l trimite. Motivul este că unul dintre prietenii[436] numitului Domn des Cartes, care se declară ca fiind Matematician şi care a fost ales drept judecător, ridica obiecţii cu privire la cel de-al treilea arbitru[437] pe care-l credea interesat în a apăra onoarea lui Stampioen, dacă nu se stabilea în scris chestiunea *in terminis*, şi dacă nu o determinam în aşa manieră încât să nu mai fie loc de nici o şicană, lucru foarte de temut din partea unui om pe care-l socotim că nu se dă în lături în a apăra o cauză greşită. Am redactat astfel, conform părerii prietenului în cauză, compromisul anexat aici, şi i l-am trimis Domnului des Cartes pentru a-i afla părerea înainte de a vă trimite pachetul său; după care am primit scrisoarea pe care v-o trimit, prin care veţi vedea că Domnul des Cartes aprobă în mai multe rânduri proiectul pe care v-aţi dat osteneala să îl faceţi, şi că, în acelaşi timp, nu ar fi prea supărat ca Stampioen să-l semneze pe celălalt, dacă s-ar ivi vreun mijloc prin care să-i obţină consimţământul; căci, în fapt, nu există nici o deosebire între unul şi celălalt, decât că problema este înfăţişată în detaliu şi că vă rugăm, Domnule, de a binevoi să adunaţi voturile. În cazul în care Stampioen refuză s-o facă, nu ne rămâne decât să-l tipărim pentru a-i da la iveală înşelătoriile; iar dacă-l refuză şi pe cel din urmă, va dovedi în chip evident că el caută subterfugii, sau va

trebui măcar să dea socoteală pentru refuzul său.

Timpul nu-mi permite să mai adaug altceva, decât că sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

A. VAN ZURCK

Leiden, 30 noiembrie 1639

Domniei sale,

Domnului de Zulichem etc.

Regius către Descartes
[Utrecht,] sâmbătă, 3 decembrie 1639[438]

AT II 624-625: CLXXVIII; Baillet II 47-48; AM III 282-283: 219;
B 1082-1085: 229; Bos 30-31: 10

„Domnul Descartes părăsise de ceva vreme Egmondul[439] și se retrăsese la Harderwick[440], poate cu scopul de a scăpa de cei care obișnuiau să-l stinghereaască. Domnul Regius, aflându-se încă destul de departe de Domnia sa, crezu că odată ce [Descartes] se îndepărtase de scumpa sa singurătate din Olanda de Nord, orice alt loc i-ar fi oarecum indiferent. Este ceea ce îl mână să-i scrie la începutul lunii decembrie[441] pentru a-l ruga stăruitor să binevoiască să se apropie de Utrecht[442], atât pentru interesul său personal, care-l făcea să pună preț pe câștigul pe care l-ar avea de a se întreține mai des cu Domnia sa, cât și pentru mulțumirea numeroșilor prieteni pe care îi avea în oraș, și mai ales pentru cea a Domnului Colonel Alphonse [Pollot][443], care-i dăduse misiunea de a-i transmite dorința sa înflăcărată în acest sens. Folosi acest prilej pentru a-i istorisi ce se întâmplase, în ceea ce îl privea, într-o distinsă adunare, pe când se afla în orașul Leiden. Se dusese acolo în luna noiembrie[444], după ce soția lui își revenise din chinurile facerii, dăruindu-i un fiu ce n-a trăit decât trei zile, pentru a fi de față la ceremonia ridicării uneia dintre rudele sale la rangul de Doctor în Drept[445]. În timpul banchetului pe care proaspătul Doctor îl oferi Profesorilor și multor altor persoane, majoritatea oameni de litere, discuțiile ajunseră și la Domnul Descartes, cu care mai mulți oaspeți spuneau că sunt prieteni. S-a vorbit despre Domnia sa ca despre geniul cel mai prețios al veacului, și ca despre un om venit pe lume în chip providențial pentru a deschide căile adevăratei Filosofii. Cei mai înflăcărați în a face cunoscut meritul Domniei sale au fost Domnul Golius, Profesor de Matematici și de Limbi Orientale, și Domnul Abraham Heidanus, Pastor și celebru Predicator al orașului[446]. […] Cei doi Domni nu conteneau să zugrăvească plini de admirație Adunării măreția spiritului Domnului Descartes și frumusețea

descoperirilor sale. Dar când Domnul Regius îi întrerupse, spunând că nu a fost nici un Filosof în Antichitate, și nici în vremurile de după, pe care Domnul Descartes să nu-l întreacă de departe, Domnul Heidanus îl întrebă ce crede despre Pitagoricieni și despre Filosofia lor. La care Domnul Regius răspunse că partea tare a Filosofiei pitagoriciene constă în primul rând în știința Numerelor, dar că, dacă cel mai priceput dintre aceia s-ar putea întoarce pe Pământ, n-ar fi nimic față de Domnul Descartes.”

Descartes către Huygens
Leiden, luni [12 decembrie 1639][447]

AT II 695-699 = Roth 107-110: XLVI; AM III 284-288: 220; B 1084-1088: 230; JRA II 66-69: Huyg 45

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Știu că aveți mii de îndeletniciri și mi-e foarte teamă să nu gândiți că am devenit supărător molipsindu-mă de la Stampioen[448], precum mateloții noștri au fost bolnavi de curând din pricina duhorii Spaniolilor pe care îi luaseră prizonieri pe navele lor. Dar, fiindcă Domnul Van Zurck mi-a arătat proiectul de compromis pe care l-a primit de la Domnia voastră și care este scris de mâna lui Stampioen[449], m-am simțit obligat să vi-l retrimit împreună cu câteva mici observații pe care Waessenaer a socotit necesar de a le adăuga pentru ca toate condițiile să fie delimitate astfel încât în mod necesar banii unuia sau ai celuilalt să se piardă. Iar rugămintea mea nu este alta decât să binevoiți să i-l arătați lui Stampioen pentru ca fie să îl semneze în acești termeni, fie să îl refuze. Căci, din câte îmi pot da seama, nu există nici un cuvânt în observațiile noastre care să nu fie atât de rezonabil încât să îl poată refuza fără a arăta cu claritate că nu caută decât subterfugii. Și astfel, în caz de refuz, intenția noastră este de a-i strecura același compromis printr-un notar și apoi să îl dăm la tipar pentru a salva cel puțin reputația lui Waessenaer și a celui pe care Stampioen a vrut să-l numească corifeul acestei comedii. Caz în care aș fi și eu bucuros dacă aș putea păstra compromisul pe care Stampioen l-a scris de mâna lui, dacă Domnia voastră nu socotiți că trebuie să i-l înapoiați. Căci noi nu l-am schimbat defel, ci doar am determinat punctul matematic și l-am delimitat în așa fel încât, dacă Stampioen spune că regula sa nu slujește la ceea ce este menționat acolo, el trebuie să admită că nu

slujește la nimic. În ce privește judecătorii, am specificat că domnul de Berlicom[450] a fost numit doar de către Stampioen, pentru motivul pe care Domnia voastră îl puteți vedea îndeajuns, fără să vi-l scriu eu, iar Waessenaer l-a numit în schimb pe Profesorul de Matematică al Universității din Utrecht[451] pentru a arăta că, din partea sa, dorește ca adevărul să fie descoperit de persoane despre care se știe că profesează Matematica. Adăugăm că Stampioen va avea o lună pentru a-și scrie argumentele împotriva *Aenmerckingen*, iar Waessenaer 15 zile pentru a-i răspunde și a demonstra falsitatea regulii sale. Căci Stampioen, propunând, dimpotrivă, ca arbitrii să nu aibă în vedere decât ceea ce se află deja în cartea sa și în *Aenmerckingen*, în ciuda faptului că nu poate ignora că opinia comună a tuturor celor care le-au văzut deja atât pe una cât și pe celelalte îi este potrivnică, arată că nu are niciun temei valabil în apărare și că nu se bizuie decât pe obscuritatea *stel-regel* și pe concizia *Aenmerckingen*, al căror volum ar fi fost mult mai mare decât cel al *stel-regel* dacă s-ar fi demonstrat pe îndelete fiecare punct în parte, ceea ce Waessenaer a gândit să suplinească oferindu-se să le demonstreze pe cele împotriva cărora Stampioen ar vrea să pună rămășag. De asemenea, Stampioen îl somează în mod expres în ale sale 3 *daeg-vaed-brieuen om te bewijsen etc*.[452], precum veți putea vedea în titlul tuturor celor trei, și astfel nu poate refuza ca Waessenaer să scrie ceva, ceea ce va sluji nu pentru a-i instrui pe judecători, căci aceștia vor vedea foarte bine adevărul și fără aceasta, dar pentru a-l arăta de asemenea tuturor celor care nu cunosc decât Aritmetica obișnuită, și trag nădejde că Domnișorii copii ai Domniei voastre vor fi capabili să îl judece. Noi am delimitat de asemenea timpul pentru judecători, căci Stampioen, omițându-l, în ciuda faptului că era specificat în mod expres în proiectul după care l-a pregătit pe al său, aceasta ne-a dat prilejul să bănuim că nădejduiește să amâne la nesfârșit judecata prin intermediul arbitrului pe care l-a numit. Dorim ca fiecare dintre ei să dea în scris sentința și să o înmâneze Domnului Rector pentru a fi comunicată părților, ceea ce orice judecător de bună-credință va dori de asemenea, pentru ca toată lumea să poată ști că au judecat corect, și doar cei care caută șicane nedrepte ar putea să aibă ceva de obiectat. Privință în care Stampioen s-a dat deja de gol îndeajuns, numind un arbitru pentru el și nevrând să se supună majorității de voturi, ceea ce este, mi se pare, ca și

cum ar spune că nu dorește să poată fi judecat decât de Domnia sa însuși. Iar justificarea sa este chiar ridicolă când spune că în materie de Matematică toți trebuie să fie de aceeași părere; căci, dacă deja Domnia sa și Waessenaer nu sunt, de ce nu s-ar mai găsi și alții, și cum poate să-i fie teamă să se supună majorității opiniilor dacă trage nădejde să le aibă pe toate de partea sa? Dar nu vă scriu aici decât lucruri pe care Domnia voastră le vedeți mai bine decât mine și știu că vă plictisesc deja de mult timp. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea îndatorat slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, luni seara [12 decembrie 1639][453]

Domnule,

Am fost să-l văd astăzi pe Domnul de Saumaise[454] pentru a-i mulțumi pentru al doilea *De usuris*[455] al său pe care mi-l trimisese de puțin timp. Mi s-a plâns[456] de faptul că Domnia voastră v-ați supărat de *Prefața* sa, lucru despre care m-am prefăcut că nu i-am auzit deloc vorbind pe alții, ci doar pe Domnia sa, și mi-am dat seama că este foarte supărat că v-a atacat, în ciuda faptului că mândria nu-i îngăduie să o spună. Mi-a repetat doar de mai multe ori că nu avusese nici o intenție să vă ofenseze, că-i scrisese aceasta chiar și Domnului Rivet[457] și că, dacă Domnia voastră nu tipăriți răspunsul la această scrisoare a Domnului Rivet, nu îi va da nici o replică. Dar iertați-mă, Domnule, dacă vă aduc aminte aici că mi-ați făcut cinstea să-mi făgăduiți că voi citi acest răspuns, căci ceea ce însuși Domnul de Saumaise spune despre acesta mi-a făcut atâta poftă încât aș vrea să cumpăr o copie la prețul greutății ei în aur. Am văzut noua spinetă[458] a Domnului Bannius cu sistemul desăvârșit care îl mulțumește din cale-afară și, deși sunt aproape surd[459], îmi pare a avea ceva în plus față de una de rând. Cred că se pregătește încă împreună cu Domnul Bloemard să se arunce în brațele Domniei voastre pentru chestiunea Domniilor lor[460]. Dacă Domnia voastră binevoiți să ne lăsați aici câțiva preoți, vă rog să fie mai degrabă aceștia decât alții.

Huygens către Descartes
Haga, marţi, 13 decembrie 1639[461]

AT II 700-702 = Roth 112-114: XLVII; AM III 289-291: 221; B 1088-1090: 231; JRA II 69-70: Huyg 46

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Nu aș putea să-mi ascund îndeletnicirile mele cu bună-credinţă; dar cred că demersurile în slujba Domniei voastre se numără printre ele; și pe această bază vă rog să nu vă faceţi scrupule în a vă folosi de mine cu aceeași autoritate ca aceia cărora le datorez totul. Cu puţină retorică și cu vorbe mai calde decât mi-era inima, l-am înduplecat în sfârșit pe Stampioen să semneze compromisul în aceeași formă în care l-aţi trimis. Cere doar ca Waessenaer să se oblige să răspundă în 15 zile după replica Domniei sale[462]; pentru care, în ceea ce-l privește, spune că nu cere în nici un caz timpul de o lună care i se oferă, putându-se achita mult mai repede. În rest, asigură că îl va trimite pe Domnul Berlicom la Leiden la orice oră: iar de vreme ce, prin aceasta, nu rămâne decât să fie convins Profesorul din Utrecht[463], este gata să încerce să o facă scriind o scrisoare pe cât de curtenitoare va putea, trăgând nădejde că, în bunătatea sa, acela nu va vrea să refuze căutării Adevărului și dragostei de Știinţă această mică osteneală. Dacă binevoiţi deci să socotiţi aproximativ pentru ce moment se va putea stabili această convocare și să-mi daţi de știre, mă voi îngriji să i se anunţe în scris din vreme sus-numitului Profesor.

Mai avem de luat în considerare o chestiune: anume, dacă din cele 4 voturi cele două jumătăţi se echilibrează, cum se va lua decizia? Stampioen propune în această privinţă, în loc de a căuta un al cincilea Arbitru, să nu fie acordat decât un vot celor doi Profesori din Leiden și, astfel, rămânând trei, inegalitatea de voturi devine

necesară. Daţi-mi de ştire, dacă binevoiţi, cum vă place această soluţie, iar dacă o acceptaţi astfel (căci cred că nu îi veţi opune nici o obiecţie) trimiteţi-mi două originale ale compromisului modificat conform celor din acest Articol, semnate, şi voi face ca oponentul să subscrie de îndată.

Sunt uimit de cât de mult răgaz are Domnul Saumaise[464], încât a venit să vă vorbească despre mine, un Pilat faţă de Crezul *Prefeţei* sale. Căci, după felul diferit în care se poartă, am observat că doreşte să se vorbească puţin sau deloc de această chestiune. De aceea m-am conformat de bunăvoie, fără să încerc să mă amestec cu cei din Academie în discursurile literaţilor. Chiar acest lucru m-ar putea face reţinut în a vă comunica documentele procesului, de teamă să nu socotească că nu ar fi trebuit spus nimic până la tipărirea documentelor mele. Dar, pe de o parte, porunca voastră mă obligă, pe de alta, discreţia voastră îmi dă siguranţă. *Summa est*[465]: vă rog stăruitor să citiţi aceasta doar Domnia voastră, pentru ca nimeni altcineva să nu prindă de veste. Căci, orice s-ar întâmpla, *dixi*[466]: şi nu am răgaz decât a asculta simpla şi naiva mea apărare, care constituie argumentul acestor file. Adaug şi biata epigramă incriminată, pentru ca, neavând cartea lui Hensius unde este publicată, să vedeţi totuşi până la capăt *quos mihi in simpulo fluctus det*[467], *quem in scirpo nodum*[468]. Fiţi arbitrul marii dispute şi spuneţi-mi, vă rog, sincer dacă greşesc apărându-mă contra celor care mă fac să spun ceea ce le place în contradicţie evidentă cu vorbele mele.

Adio, Domnule, nu mai îmi rămâne deja timp decât pentru a vă spune că sunt,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

Din Haga, 13 decembrie 1639.

Păstrez originalul lui Stampioen pentru când aţi putea avea nevoie de el.

Descartes către Huygens
Santpoort, sâmbătă, 17 decembrie 1639[469]

AT II 702-705 = Roth 114-117: XLVIII; AM III 292-295: 222;
B 1092-1094: 232; JRA II 71-72: Huyg 47
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Am simțit urmările bunăvoinței Domniei voastre cu atâtea prilejuri, încât aș fi lipsit de recunoștință să socotesc că nu vă sinchisiți de lucrurile care mă privesc; dar îmi dau totuși seama de însemnătatea mai multor treburi care se cuvine să treacă mult înaintea alor mele, și mă gândesc că, în această situație, când nașterea unui al doilea sprijin al acestui stat[470] vă va fi obligat să trimiteți diverse depeșe către mai-marii Europei, este mare lucru că ați găsit de cuviință să-mi deschideți scrisorile și, mai mult decât atât, că v-ați dat osteneala să faceți ceea ce v-am rugat stăruitor și să-mi dați de știre. Am trimis compromisul lui Waessenaer pentru ca să scrie și să iscălească două exemplare și să le trimită direct la Leiden pentru a vă fi înmânate cât mai curând. Nădăjduiesc că vor însoți pachetul de față. Va adăuga în text de asemenea că, pentru a face ca numărul voturilor să fie inegal, este de acord ca cele ale domnilor Profesori din Leiden să nu fie considerate decât ca unul singur; și se obligă să dea replica în 15 zile după primirea scrierii lui Stampioen, chiar dacă i l-ar da chiar în ziua în care compromisul va fi semnat. Cât despre data convocării arbitrilor o lasă în totalitate la alegerea celeilalte părți, căci, fie că se întrunesc, fie că nu se întrunesc, de vreme ce își vor da opiniile în scris, nu are importanță, și știu că unii dintre ei preferă mai degrabă să nu se întâlnească, și nu vor să-și exprime opinia decât în scris. Dacă Stampioen iscălește acest compromis, cred că va avea dreptul să adauge în josul paginii *vi coactus*[471] și că Domnia voastră nu aveți mai puțină putere

asupra lui decât Împăraţii Orientului asupra supuşilor lor. Dar m-a înşelat deja cu atâtea alte lucruri încât, dacă mă mai înşală şi cu acesta, nu-l voi găsi straniu şi voi fi foarte bucuros.

În rest, Domnule, am văzut scrierile pe care mi-aţi făcut cinstea să mi le transmiteţi[472] şi vă voi spune aici, fără complezenţă, că nu admir în acestea atât forţa raţionamentelor, în ciuda faptului că ele sunt de netăgăduit, nici frumuseţea şi claritatea stilului, care vă sunt obişnuite, cât măsura deosebită pe care o păstraţi, rămânând mereu în termenii fireşti ai apărării şi ocolind toate prilejurile de a ataca, care nu au putut să nu vi se înfăţişeze de la sine. Este adevărat că această blândeţe, deşi este din cale-afară de binevoitoare, nu este deloc în folosul adversarului Domniei voastre, căci face ca modul său de a proceda să pară cu atât mai grosolan; iar întorsătura care v-a scăpat[473], „că este ceva mai bine să lauzi scrierile unui mare om pe care încă nu le-ai terminat de citit decât să te declari hotărât cu mult înainte a ataca ceea ce nu a produs şi nici nu a încheiat încă”, este o lovitură care nimereşte atât de bine încât, deşi îl cruţaţi în tot restul, este de ajuns pentru a-l obliga să tacă pe viitor şi să gândească că ar fi făcut mai bine dacă nu ar fi pus în prefaţa sa nimic în afara temei sale. Nu pot să nu vă vorbesc deschis; cred că Domnia sa este mai degrabă de plâns decât de duşmănit. Am un prieten în Leiden care îl vede uneori şi care mi-a spus cu multă vreme în urmă că ar vrea să renunţe puţin câte puţin să-l mai frecventeze pentru singurul motiv că îl socoteşte prea pătimaş în disputele sale şi, oricât ar încerca să pareze păstrând un chip plăcut, ascunde în sine o dispoziţie posomorâtă care îl macină tot timpul pe dinăuntru. Aceasta, mi se pare, ar trebui mai degrabă numită o suferinţă decât un viciu[474], iar pentru un om, care, de altfel, are calităţi, este de dorit să fie vindecat; lucru la care mi se pare că poate fi de mare folos scrierea Domniei voastre, atât printr-un exemplu magistral de politeţe şi de măsură, cât şi prin adevărurile pe care le poate găsi în ea. Am făcut o copie pe care nu o voi arăta nimănui dacă mi-o interziceţi, dar a o ascunde ar fi păcat. Şi nu vă temeţi că aceasta l-ar împinge să vă pomenească iar în tipăriturile sale. Mi-am dat seama, din vorbele sale, că regretă că a început, dar firea nu îi îngăduie să facă un compliment cum se cuvine. Ştiu că Domniei voastre îi datorez cartea pe care mi-a trimis-o, căci

nu am primit-o decât după ce v-a văzut scrierea; și totuși, nu pot ghici în ce scop mi-a trimis-o; judecați, vă rog, după scrisoarea pe care mi-a scris-o[475]. Dacă, vorbind de Domnia voastră, ar fi folosit acolo vorbe ceva mai curtenitoare, aș fi fost bucuros să v-o pot trimite de îndată și m-aș fi socotit foarte onorat dacă aș fi putut sluji drept instrument pentru a-l aduce din nou în pace cu Domnia voastră; dar, după modul în care este redactată, am socotit că nu am nimic a vă da de știre și nici a-i răspunde. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din Santpoort, 17 decembrie 1639

Descartes către Van Zurck
[Santpoort,] marți [20 decembrie 1639][476]

AT II 716-717 = Roth 270-271: CXV; AM III 296-298: 223; B 1096: 233; JRA II 73-74: Huyg 48

Domnule,

Iertați-mă dacă vă spun că toate grijile Domniei voastre sunt de prisos, din cauză că problema e atât de clară, din orice unghi am privi-o, încât nu poate prezenta nici o dificultate; și orice ar găsi în ea acum Domnul Golius[477], poate fiindcă nu s-a prea ostenit să o privească, sunt încredințat că nu va mai găsi nici una în momentul în care Waessenaer va fi explicat dreptul său în scris, așa precum a propus să facă. Totuși, compromisul ar fi foarte nimerit, în felul în care v-ați dat silința de a-l scrie, însă mi-e atât de teamă că Stampioen nu îl va încuviința, nici măcar în prima versiune, încât regret mult că nu l-am trimis direct lui Waessenaer pentru a-l semna și a-l retrimite Domnului de Zuylichem fără să-l mai fi lăsat să treacă prin mâinile Domniei voastre, căci mă tem ca precauțiile prea mari ale Domnului de Hooghelande[478] să nu fie pricina pentru care prada să nu ne scape și să nu pară că noi am fost aceia care vom fi dat înapoi. În rest, crezând că procedăm cum trebuie, uneori nu procedăm mai bine, așa cum termenul de *geheelen*[479], pe care l-am șters din compromisul Domniei voastre, ne dezavantaja tare mult, cu toate că știu bine că Domnul Golius este cel care cu bună intenție a pus să fie folosit aici. De asemenea, pentru cel de-al patrulea arbitru, nu-l doresc deloc pe cel din Gorcum[480] pe care îl numiți, căci știu că este un vechi prieten de-al tatălui lui Stampioen, iar dacă nu-l primim pe cel pe care l-am numit pentru Waessenaer, nu doresc pe nimeni altul decât pe Domnul Haestricht[481]. În ceea ce privește condiția ca judecătorii să-și dea sentința în scris, ea este una foarte bună. I-aș scrie Domnului de Zuylichem, dar timpul este prea scurt, căci îl fac să aștepte pe cel care mi-a adus scrisorile Domniei voastre, pentru a trimite chiar în seara aceasta răspunsul meu; și cred că scrisorile pe care i le-am scris sunt de ajuns, numai să mai adăugați o vorbă din partea Domniei voastre,

împreună cu compromisul pe care v-ați dat silința să-l scrieți, și să-i arătați că Domnia voastră sunteți cel care ați întârziat răspunsul meu, căci mi-ar fi neplăcut să creadă că mă îndoiesc sau că dau înapoi într-o chestiune atât de clară. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea îndatorat slujitor,

DES CARTES

Marți, la ora 3

Dacă Stampioen vine joi la Leiden, va fi din pricină că răspunsurile noastre nu vor fi fost trimise din vreme.

Van Zurck către Huygens
[Leiden,] miercuri, 21 decembrie 1639[482]

AT II 718-719=Roth 272-273: CXVI; B 1102: 234 (C); JRA II 74-75: Huyg 49
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Mi-am dat aceeaşi silinţă de a trimite în siguranţă pachetul[483] Domniei voastre Domnului des Cartes pe care şi-o dă cineva când trimite perle şi diamante; lucru pe care am amânat până acum să vi-l anunţ, pentru a nu întrerupe de mai multe ori cursul îndeletnicirilor Domniei voastre, asigurându-vă totodată de primirea celui a cărui misivă alăturată[484] vă va face dovada, pe care aţi fi putut-o avea cu trei zile mai devreme, dacă sus-numitul Domn des Cartes nu mi-ar fi poruncit să adaug compromisurile dintre Waessenaer şi Stampioen, pe care nu le-am primit decât în această dimineaţă de la Utrecht[485]. Pentru a uşura această afacere, Waessenaer s-a conformat părerilor lui Stampioen, anume că, fiind patru voturi, acestea ar putea fi împărţite în jumătate; chiar dacă ar fi fost mai uşor să remedieze acest inconvenient astfel încât voturile Profesorilor din Leiden să rămână complete, căci se pare că ar fi nedreptăţiţi dacă nu am vrea să-i credem decât pe jumătate în treburi pe care trebuie să le ştie tot atât de bine precum oricare altul; şi am putea încă îndrepta acest lucru cu uşurinţă, recunoscând un al cincilea arbitru, pe care ceilalţi patru şi l-ar putea asuma în cazul în care voturile lor ar fi împărţite în mod egal. De asemenea, Waessenaer doreşte ca în locul Profesorului Schotanus[486], care este acum foarte bolnav, să i se îngăduie să numească pe un altul, în situaţia în care boala ar continua, ori în caz de deces. În primul articol al Compromisului, între cuvintele *uyt alle bynomische getalen*[487] am fost nevoit să adaug în proiectul pe care l-am copiat cuvântul *gegeven*[488], care este în favoarea lui Stampioen (căci s-ar putea întâmpla ca rădăcina

cubică să se extragă din numerele întregi, şi nu din numere fracţionare, care sunt de asemenea cuprinse sub cuvântul *alle*), pe care Stampioen l-ar mai putea adăuga dacă îl socoteşte nimerit.

În rest, Domnule, vă trimit câteva hârtii pe care Domnul Corneille van Dorp mi le-a lăsat, referitoare la pământurile din Drent[489]. Acesta e de părere că s-au strecurat nişte greşeli de calcul şi că nu vor fi atât de profitabile prea curând, şi chiar că acestea ar fi poate prea scumpe, dacă nu ar fi satisfăcute condiţiile care au fost propuse, fiind gata să vă deducă motivele sale şi să-şi dea părerea cu gura lui, când veţi binevoi să-i faceţi onoarea de a-i da de înţeles că aceasta nu vă va fi neplăcut. Eu sunt, din toată inima,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

A. VAN SURCK

Leiden, 21 decembrie 1639

Domniei sale,

Domnului de Zulichem etc.

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639[490]

AT II 626-639: CLXXIX; Borel 35-37 (fragmente traduse în latină);
Clerselier II 193-202: XXXIV (minuta); EL II 131-139: XXXIV; AM III 299-308: 224; B 1104-1114: 235; CM VIII 695-711: 797; JRA I 353-360; Mers 71
Copie manuscrisă după scrisoarea autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 10556, fol. 41v

Cuvioase Părinte,

Sunt dator cu un răspuns la trei scrisori ale Domniei voastre, una din 12 noiembrie, celelalte din 4 şi 10 decembrie, iar pe acestea două din urmă le-am primit în aceeaşi zi.

1. În cea dintâi întrebaţi de ce un arc sau resort îşi pierde forţa atunci când este întins foarte multă vreme; temeiul [*raison*] pentru aceasta e lesne de dat cu ajutorul principiilor mele[491]. Căci porii, despre care am spus mai demult că au figură ovală, devin puţin câte puţin rotunzi, din pricina micilor părţi ale materiei subtile care curge fără încetare pe dinăuntrul lor.

2. Această materie subtilă ne împiedică să aruncăm o piatră în sus sau să sărim; căci fără ea, care împinge în jos corpurile grele, o piatră aruncată în sus ar urca până la cer, iar atunci când, sărind, ne ridicăm un pic, am continua mereu să urcăm, fără a coborî înapoi.

3. În ce priveşte *inerţia*, cred că am scris deja[492] că într-un spaţiu care nu se împotriveşte cu nimic, dacă un corp de o anumită mărime care se mişcă cu o anumită viteză întâlneşte altul de mărime egală şi care n-are mişcare, îi va comunica jumătate din a sa, în aşa fel încât amândouă vor merge împreună cu jumătate din iuţeala pe care o avea primul; dar dacă întâlneşte unul de mărime dublă, îi va comunica două treimi din mişcarea sa şi, astfel, amândouă nu vor face împreună mai

multă cale în trei momente decât făcea primul într-un moment. Și, în genere, cu cât corpurile sunt mai mari, cu atât trebuie să meargă mai încet, când sunt împinse de aceeași forță[493].

4. Nu mi se pare ciudat că unii demonstrează conicele mai lesne decât Apollonius, căci acesta din urmă este nespus de lung și încurcat și tot ceea ce a demonstrat este de la sine îndeajuns de ușor. Dar se pot însă propune alte lucruri în privința conicelor, pe care i-ar veni greu unui copil de șaisprezece ani[494] să le descurce.

5, 6, 7. Dorința pe care fiecare o nutrește de a avea toate perfecțiunile pe care le poate concepe și, prin urmare, toate cele despre care credem că sunt în Dumnezeu[495], provine din aceea că Dumnezeu ne-a dat o voință care n-are hotare. Și mai ales datorită acestei voințe infinite care se află în noi se poate spune că ne-a creat după chipul său.

8. Pentru a dovedi că un om care se află sub apă nu simte greutatea acestei ape, este un argument [*raison*] foarte slab să spui: *Orice apăsare care vătămează corpul împinge o parte oarecare din acest corp în afara locului său natural. Or, apa, apăsând în chip egal din toate părțile un corp care se află sub ea, nu împinge nici una dintre părțile lui în afara locului ei natural. Ergo etc.*[496] Căci, într-adevăr, trebuie negată minora. Și ar fi foarte greșit, dacă toate părțile din trupul unui om care se află sub apă ar fi apăsate îndeajuns de puternic de această apă încât să nu poată fi împinse de ea în afara locului lor natural, chiar dacă toate părțile pielii acestui om ar fi împinse în chip egal. Căci dacă toate ar fi împinse în chip egal înăuntru ar însemna că sunt îndeajuns împinse în afara locului lor natural, așa încât acest om ar trebui să ocupe mai puțin loc decât de obicei. Dar este fals și [să se spună] că toată apa de deasupra trupului unui om îl apasă; și este mai adevărat să se spună că îl ridică[497], lucru pentru care cred că v-am scris mai demult temeiul [*raison*] adevărat[498].

9. Ceea ce ne face să ne ridicăm în sus atunci când sărim[499] nu este decât o reflexie a forței cu care împingem pământul cu picioarele înainte de a sări, iar odată ce încetează această forță, trebuie să cădem din nou, fără a fi cu putință să ne susținem în aer, decât dacă am putea să îl lovim cu brațele sau cu picioarele cu o

asemenea viteză încât să nu poată ceda atât de iute, ceea ce ar avea drept efect că ne-am ridica din nou; și în acest fel zboară păsările.

10. Am băgat prea bine de seamă că Domnul Herbert[500] ia drept noțiuni comune multe lucruri care nu sunt astfel; și este cert că nu trebuie acceptat drept noțiune [comună] decât ceea ce nu poate fi tăgăduit de nimeni.

Trec la scrisoarea voastră din 4 decembrie și vă mulțumesc pentru sugestiile pe care mi le dați cu privire la *Încercarea* mea *de Metafizică*[501]. Dar în ce privește temeiurile lui Raymond Lulle[502], acestea nu sunt decât sofisme pe care nu pun mare preț. Cât despre obiecțiile Analiștilor Domniei voastre[503], voi încerca să le rezolv pe toate fără să le desfășor, adică voi așterne fundamentele din care cei ce le vor ști vor putea deduce soluția și nu le voi împărtăși celor care nu le știu; căci mi se pare că în acest fel trebuie tratat acest subiect. Altminteri, nu sunt atât de lipsit de cărți precum credeți și am încă aici o *Summa* a Sfântului Toma și o Biblie pe care am adus-o din Franța.

1. Forța de percuție nu depinde decât de viteza mișcării, și anume urmând calculul despre care am vorbit mai sus la numărul 3. Căci trebuie știut, chiar dacă Galilei și alți câțiva[504] spun contrariul, că corpurile care încep să coboare sau să se miște, în orice fel ar fi aceasta, nu trec prin toate gradele de încetineală [*tardiveté*], ci că din prima clipă au o anumită viteză, care după aceea sporește cu mult; și din această sporire provine forța de percuție.

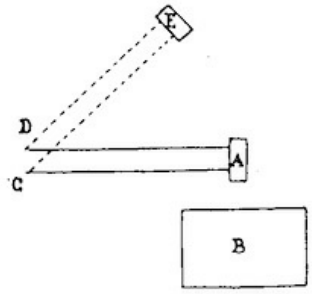

De pildă, dacă ciocanul A cântărește 100 de livre și are doar un grad de viteză când începe să coboare de la sine, va apăsa nicovala B doar cu forța pe care o dă acest grad de viteză la 100 de livre. Iar dacă un alt ciocan, care nu cântărește decât o livră, dobândește 100 de grade de viteză căzând pe această nicovală de la înălțimea de 5 sau 6 picioare, va apăsa la fel de puternic precum ciocanul A. Or, este sigur că mâna, conducând acest ciocan, nu poate să sporească viteza doar cu 100 sau 200 de

grade, ci cu mai multe mii. Căci, mai întâi, ea poate să se mişte mai iute decât un corp greu care coboară în chip natural, după cum se vede din experienţă, urmând cu mâna o bilă care coboară de sus în jos; căci poate fi lesne apucată în aer. Mai mult, din pricina lungimii cozii de ciocan, mâna nu are nevoie să se mişte decât foarte puţin, de pildă de la D la C, pentru a face ca ciocanul să se mişte mult mai mult, anume de la E la A. Şi este sigur că, dacă ciocanul A, odată ce e aruncat din mână pe nicovala B, are de zece mii de ori mai multă forţă decât atunci când este pus pe ea cu blândeţe, ceea ce nu provine decât din faptul că în clipa în care întâlneşte acea nicovală este pornit să se mişte de 10.000 de ori mai iute. Iată aşadar soluţia acestei probleme despre care ceilalţi fac atâta caz. Dar, afară de aceasta, mai sunt diferite lucruri de luat în seamă la percuţie, precum durata loviturii, care face ca o bilă de plumb să se turtească mai mult dacă este lovită cu un ciocan pe o pernă decât pe o nicovală[505], şi altele asemenea, pe care n-am răgazul să le scriu aici[506]. N-am primit nici o scrisoare a Domniei voastre la care să nu fi dat răspuns.

2. Maniera despre care spun că e cea mai bună pentru a ridica apa foarte sus[507] este ca la înălţimea de un stânjen sau doi să se afle un receptacul pentru apă, din care va fi din nou ridicată cu ajutorul unei pompe sau al unui alt mijloc ingenios la un alt receptacul; şi tot aşa în continuare: lucru pentru care socotesc că şurubul lui Arhimede este mai potrivit decât oricare alt instrument: căci, în ce priveşte pompa, se pierde prea multă forţă. De pildă, apa care se află spre A va fi ridicată până la B de şurubul AB, iar de la B până la C de un alt şurub, iar de la C până la D de un altul, şi toate aceste şuruburi vor fi mişcate cu ajutorul roţii F, care va face să se învârtă osia FE, ceea ce ar costa într-adevăr mai mult decât nişte pompe, dar, totodată, ar avea o durată neasemuit mai mare[508].

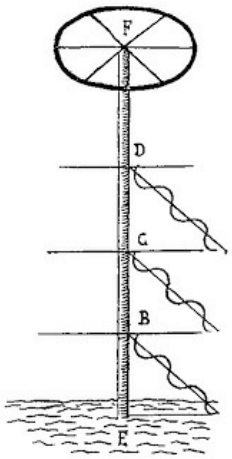

3. Dacă luaţi aminte de ce mişcarea unei bile se amortizează mai degrabă atunci când se ciocneşte de unele corpuri decât de altele, veţi vedea pe aceeaşi cale ce concep eu prin corpurile negre[509]; căci este întru totul asemănător. Şi nu trebuie din acest motiv ca materia subtilă să-şi piardă toate mişcările (căci are mai multe) când se ciocneşte de aceste corpuri negre, ci doar pe aceea prin care se simte lumina[510].

4. Atunci când o piatră coboară în aer, dacă n-ar fi decât acest aer care să o împiedice să coboare cu o viteză infinită, ar trebui să meargă mai iute, sau cel puţin la fel de iute la început precum la sfârşit, aceasta fiind ceea ce voisem să spun în ultima mea [scrisoare][511].

5. Vă mulţumesc pentru sămânţa pe care mi-o oferiţi[512] şi vă trimit un Catalog de plante[513]: am dori să ştim dacă seminţele lor se găsesc la Paris şi dacă s-ar putea obţine; dar vă rog aceasta numai în măsura în care se va putea fără osteneală.

6, 7. Va fi fost fără îndoială o defecţiune în robineţii Domniei voastre în ce priveşte experimentele cu apă[514].

8. Mă voi folosi de adresa Fratelui Valentin[515] pentru scrisorile pe care vi le voi scrie, de vreme ce o doriţi; dar dacă trebuie să scriu altora, voi trimite scrisorile mele Domnului de Martigny[516], când voi şti unde locuieşte, şi îi scriu cu acest curier pentru a o afla[517].

Sunt bucuros că Domnul du Morier[518] nutreşte nădejdi întemeiate privitor la munca sa cu lunete[519]; dar, în ce mă priveşte, nu am aşteptări decât de la Domnul de Beaune sau, dacă nu izbuteşte, voi face poate eu însumi o încercare vara aceasta.

Vă mulţumesc pentru afecţiunea pe care mi-o arătaţi, voind să luaţi cu Domnia voastră în Italia câte ceva din ceea ce v-am scris[520]; dar nu cred să fie ceva vrednic de

a fi văzut. Căci vă scriu adesea părerea mea despre o mulțime de lucruri, la care nu m-am gândit niciodată înainte de a vă scrie; și, fiind uneori nevoit de a vă răspunde la 20 sau 30 de lucruri diferite într-o după-amiază, este cu neputință să mă gândesc bine la toate.

1, 2. Ajung la ultima scrisoare a Domniei voastre din 10 decembrie. O începeți cu coborârea apei într-o țeavă, la care răspund că, dacă această țeavă este peste tot la fel de largă, toată apa care se află înăuntru curge la fel de iute; dar dacă este de două ori mai largă într-un loc decât în altul, [apa] va merge de două ori mai încet etc. Or, viteza întregii ape depinde de panta și de lungimea țevii: astfel, prin țeava AB, ea va merge cu aceeași viteză precum prin țeava AC. Iar pentru a ști cu ce viteză va merge prin aceasta din urmă, trebuie să luăm aminte că picătura de apă care se află spre C are tendința să coboare la fel de iute ca și cum ar fi coborât deja în aer liber de la A până la C, iar că picătura care se află spre D nu are tendința să coboare decât cu aceeași viteză pe care ar fi dobândit-o coborând în aer liber de la A până la D și tot astfel pentru altele. Și că, deoarece toate aceste picături se mișcă împreună și nu pot merge una mai iute decât cealaltă în țeavă, viteza lor este alcătuită din toate aceste tendințe diferite, ca medie proporțională între toate acelea pe care le-ar avea dacă ar fi despărțite.

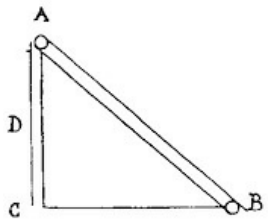

3. Dar acestea nu se pot aplica la cursul râurilor, din pricină că este foarte întârziat de întâlnirea mării la vărsarea lor și pentru că în multe locuri panta lor este imperceptibilă și, în sfârșit, deoarece primesc ape din locuri diferite și nu sunt peste tot la fel de largi.

4. Este sigur (cel puțin urmând principiile mele) că, dacă materia subtilă care se învârte în jurul Pământului nu s-ar învârti, nici un corp n-ar fi greu, și că, dacă s-ar învârti în jurul Lunii, ar trebui toate să fie purtate către Lună etc.

5. Mai cred și că există în chip neîntrerupt unele părți din corpurile pământești care se convertesc în materie subtilă și *vice versa* etc.

6. Această materie subtilă care se află în trupurile noastre[521] nu stă locului nici o singură clipă; ci iese din ele și alta nouă intră înăuntru în chip neîntrerupt. E adevărat că nu ea singură în chip nemijlocit dă forța mișcărilor noastre, ci spiritele noastre animale, închise în nervii noștri, precum ar fi în niște țevi agitate de această materie subtilă.

7. Nici vorbă că o bucată de plută care plutește pe apă nu vădește viteza acesteia; căci aerul sau vântul care o înconjoară pot spori sau întârzia mișcarea ei. Dar dacă aruncați un bulgăre de ceară sau ceva asemănător în așa fel încât să fie aproape pe de-a-ntregul ascuns sub apă, atunci îi va vădi aproximativ viteza; dar totuși numai aproximativ.

8. Nu știu un mod mai bun de a afla înălțimea munților decât acela de a-i măsura din două stațiuni, urmând regulile Geometriei practice. Astfel, veți putea măsura Muntele Cenis aflându-vă dincolo de Susa în Piemonte; căci acolo câmpia este foarte netedă[522].

9. Nu mă mir că s-au găsit ghiulele de tun în pietre; dar mă mir că nu s-au pietrificat și ele.

10. Dacă restul celor pe care mi le scrieți cu privire la Danemarca nu este mai adevărat decât că Longomontanus a găsit cvadratura cercului[523], nu trebuie să le fie dată prea multă crezare.

11. Vă mulțumesc pentru observațiile Domniei voastre asupra magnetului[524]; dacă e adevărat că în Anglia declină acum mai puțin decât o făcea înainte, acesta este un lucru vrednic de a fi luat în seamă, precum și dacă această schimbare s-a petrecut puțin câte puțin sau într-un timp scurt.

12. Povestea Domnului Rivet nu este decât o nerozie și încă nu este încheiată[525]; când va fi, vă voi scrie-o; nu are mai nimic ce să vă spună sau, mai degrabă, are chef să amestece numele meu în scrisorile pe care vi le scrie.

13. Geometrii Domniei voastre nu prea au nici ei nimic de criticat în scrierile mele, dacă se apleacă asupra demonstrației privitoare la proprietatea elipsei și a hiperbolei pe care am dat-o în *Dioptrica* mea[526]. Căci această proprietate nefiind descoperită niciodată de nimeni altcineva în afară de mine și fiind cea mai

importantă care se cunoaște privitor la aceste figuri, mi se pare că nu le șade prea bine să spună că este lucrarea unui începător; căci nu pot tăgădui că acest începător le-a dat o lecție chiar în această privință. E adevărat, totuși, că explicația poate fi dată mult mai pe scurt decât am făcut-o; iar eu aș putea spune că am făcut-o cu intenție, pentru a arăta calea Analizei, pe care nu cred că vreunul dintre Geometrii Domniei voastre o știe, și pentru care liniile BF, NM ale figurilor de la paginile 94 și 105 sunt necesare; căci doar folosirea acestor linii face explicația mea prea lungă. Dar adevărul este că am greșit dintr-o neglijență care îmi este fatală în toate lucrurile ușoare – deoarece atenția mea nu zăbovește îndeajuns asupra lor, apuc prima cale pe care o întâlnesc: precum aici, unde, adevărul fiind găsit prin Analiză, explicația era foarte ușoară, iar calea care îmi era cel mai la îndemână era aceea a acestei Analize însăși. Totuși, mi-am dat seama de greșeala mea încă înainte de publicarea cărții și am îndreptat-o încă de atunci în exemplarul meu, ștergând totul de la primul până la al 25-lea rând de pe pagina 93 și de la al 9-lea până la al 28-lea de pe pagina 104. Am scris și într-una, și în cealaltă aceleași cuvinte în locul celor șterse, anume acestea: *Mai întâi, din pricină că atât liniile AB și NI, cât și AL și GI sunt paralele, triunghiurile ALB și IGN sunt asemenea, de unde urmează că AL este față de IG așa cum este AB față de NI; sau, pentru că AB și BI sunt egale, așa cum este BF față de NI. Apoi, dacă se trage etc*. Iar la pagina 94, rândurile 6 și 7, am șters aceste cuvinte: *BF față de NM, și BF față de NM așa cum*[527]. Dar aceasta în vederea unei a doua tipăriri, căci nu mi s-a părut că merită osteneala de a fi introdusă în *Errata* și nimeni nu a scris vreodată o Geometrie în care să nu se poată găsi astfel de greșeli. După aceasta, mă aștept să fiu învinuit și de greșelile de ortografie și de tipar, pe care librarul și cu mine le-am comis într-un număr foarte mare.

14. N-am intenția și nici prilejul de a da la tipărit *Notele* pe care Domnul de Beaune și-a dat osteneala să le facă asupra *Geometriei* mele[528]; dar dacă vrea să le dea la tipărit Domnia sa însuși, are toată puterea; atâta numai că aș prefera să fie în latină, iar *Geometria* mea de asemenea, în care am de gând să schimb aproape toată Cartea a doua, introducând Analiza locurilor și lămurind modul de a găsi tangentele; sau, mai degrabă (din pricină că în fiecare zi mi-e tot mai lehamite să dau la tipărit

vreun lucru), dacă dorește să adauge aceasta în *Notele* sale, mă ofer să-l ajut cu tot ceea ce îmi va sta în putință. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și plin de afecțiune slujitor,

DESCARTES

Din ziua de Crăciun 1639

Huygens către Descartes
Haga, miercuri, 28 decembrie 1639[529]

AT II 706-708 = Roth 118-120: XLIX şi AT II 639-642: CLXXX; AM III 309-311: 225; B 1114-1116: 236; JRA II 75-76: Huyg 50

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

După o pauză de câteva zile, pentru care mărturisesc că eu sau treburile mele sunt de vină, am trimis să fie adus Stampioen pentru a-l face să semneze Compromisul[530]. Dar, departe de a o face, mi-a spus că include lucruri cu care nu este de acord. Lucru asupra căruia formalizându-mă, cum era cazul, sau poate cum nu era cazul (căci mărturisesc că puțină mânie m-a făcut să-l iau cu un aer care nu-mi stă în obișnuință), am refuzat să citesc măcar adaosul ce spunea că l-ar fi întocmit cu privire la modalitățile de arbitraj: și, una peste alta, i-am promis că nu mă mai amestec în disputa sa, văzându-l sâcâitor, obraznic și nedrept, venind să-și ia cuvântul înapoi, două săptâmâni după ratificarea unui Act care se putea pune la cale între oameni de onoare într-un ceas și asupra deliberării căruia nu fusese zorit sau silit. Rușinat de această dojană, s-a dus la Leiden chiar a doua zi. De unde, întreținându-se cu Domnul Golius despre amintitele modalități de arbitraj, s-a întors să-mi spună că nu se mai împotrivește semnării compromisului; dar că, în fine, i-am amestecat pe judecători mai mult decât ar fi fost aceștia dispuși să intervină în dispută. Este ceea ce a ținut să precizeze de mai multe ori, dar am stăruit în ceea ce mânia, din câte mi se pare, m-a făcut să rezolv corect, și în concluzie l-am trimis la treburile sale, sau cel puțin din nou la Leiden, pentru a cădea de acord și a conveni verbal, ceea ce vedeam bine că nu voi scoate la capăt cu Domnia sa în scris; cât despre mine, după mojicia pe care mi-o făcuse, mă țineam pe atât de distant față de

Domnia sa pe cât mă simțeam de dezgustat etc. Vedeți, Domnule, în ce punct ne aflăm, și dacă vă face plăcere să ascultați sfatul meu cu privire la aceasta, vă voi spune din nou că în mod sigur va fi necesar ca părțile, sau prietenii lor autorizați, să se înțeleagă verbal asupra acestor forme; în aceasta, ca și în discursurile pe care Stampioen zice că i le-ar fi ținut Golius, socotesc că după multe deliberări s-ar putea încheia socotelile fără să se țină cont de interesat, și cred că această discuție s-ar putea face în prezența sau cu înștiințarea lui Golius și chiar a lui Schooten[531], căci nu cred ca ceilalți să se mai împotrivească părerii lor. Acestea sunt, până acum, ale mele. Le supun Domniei voastre; iar cât despre rest, oricât l-aș fi umilit pe Stampioen, dacă mă socotiți mai departe vrednic să vă slujesc în această gâlceavă, vă rog să credeți că *quod dictum, indictum erit*[532] și că sunt foarte mulțumit să vă dovedesc că în această privință, precum în orice alt lucru mai vrednic de Domnia voastră, sunt pe de-a-ntregul,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

Din Haga, 28 a lunii decembrie 1639, la finalul căreia să vă dea Dumnezeu intrarea într-un an foarte fericit.

Domnule,

Sunt din cale-afară de lămurit de încuviințarea pe care o dați apărărilor mele împotriva Domnului de Saumaise, punând tot atâta temei în integritatea ca și în judecata Domniei voastre: în afara căreia și a propriei mele conștiințe nu mă mai bizui pe altceva. Vă trimit înapoi scrisoarea Domniei sale, în care continuă să susțină, în pofida adevărului, că voi fi fost părtinitor. Dar neplăcerea pe care o am din această parte se îndulcește cu totul văzând ingenuitatea mărturisirii sale către Domnia voastră, când *submittendo fasces tibi*[533], precum se cădea, mărturisește ce distanță este între filosofia Domniei voastre și literatura Domniei sale. Este un om de vază în meseria sa, și pentru aceasta îl voi respecta întotdeauna, dar de când a arătat această modestie atât de sinceră mă socotesc obligat să-l onorez încă și mai mult decât am

făcut-o vreodată[534].

Descartes către Van Hogelande
[Santpoort, sfârșitul lui 1639 – începutul lui 1640][535]

British Journal for the History of Philosophy, 12, 2004, pp. 378-380;
B 1118-1120: 237; JRA II 432-434: Méd 12
Copie manuscrisă
Haga, Haags Gemeentearchief, MS „Archief Hofje van Hogelande, 1676-1960”, inv. no. 8.285

Prea nobile și prietene Domn,

Am citit anul trecut o cărticică, *De Conatibus Comenianeis*[536], iar celui care mi-o trimisese i-am răspuns[537] că, după câte puteam ghici din ceea ce a scris, autorul mi se părea și ingenios, și învățat și pios, dar nu înfățișa acolo nici o încercare[538] care să dea speranță în privința celor făgăduite; ba chiar, întrucât părea că vrea să amestece științele omenești cu Sfintele Scripturi și din ele să întocmească o *Pansophie* care să fie la îndemâna chiar și a copiilor, mă temeam că nu va realiza nimic.

Acum am citit, însă, și *Prodromul* la această *Pansophia*[539] și alte câteva opuscule ale aceluiași Comenius, despre care Domnia ta îmi scrii că ți se cere părerea mea, dar întrucât nu adaugi de către cine, iar eu vorbesc deschis cu Domnia ta, aș vrea, dacă cererea vine de la autor sau de la prietenii lui, să le răspunzi că nu pot da despre această ultimă scriere o altfel de judecată decât cea pe care am dat-o despre prima, căci cu-adevărat nu am nimic de spus care să nu le fie neplăcut și nu sunt atât de necivilizat încât să vreau din proprie inițiativă să nu fiu pe placul celor care m-au socotit vrednic de a-mi cere părerea.

Dar dacă alții sunt cei care întreabă, fără a fi susținători ai unui maestru sau ai altuia, ci doar ai adevărului, atunci, pentru ca reticența mea să nu le fie dăunătoare, socotesc cu cale să adaug că aceste scrieri nu doar că nu dau nici o speranță în privința celor făgăduite, ci fac mai degrabă cert și evident că autorul lor nu poate îndeplini nimic din acestea. Căci, cu toate că aș vrea să cred din toată inima că ale

sale *Janua* și *Vestibulum*[540] , cărți pe care nu le-am văzut și despre care vorbește atâta, sunt foarte potrivite pentru a preda limbile, totuși aceasta nu mă face mai bine să înțeleg că e atât de învățat încât să poată explica întreaga cunoaștere omenească într-o singură carte – decât aș înțelege că cineva care cântă foarte bine la flaut are o asemenea înzestrare de a duce războaie, încât să poată, cu o mână de soldați, să supună întreg Pământul sub stăpânirea sa. Și chiar dacă acele prime trăsături pe care le schițează un pictor pe o pânză nu pot da la iveală întreaga frumusețe a imaginii pe care se pregătește să o zugrăvească, după cum ne amintește Comenius undeva[541], totuși, dacă ar fi atât de dezordonate și de neizbutite încât în loc de chipul Venerei să înfățișeze râtul unui porc sau botul unui leu, toată lumea ar recunoaște că au fost schițate de un om cu totul nepriceput în arta picturii.

Și apoi, lăsând restul la o parte, poate fi închipuit ceva mai puțin potrivit pentru a configura *Pansophia* decât să preia diviziunile ei din părțile Templului descris de Iezechiel[542]? Și ce poate fi mai caraghios decât a constitui prima parte a acestei *Pansophii* din prolegomene în care e dovedită posibilitatea și ușurința ei?[543] Căci dacă ar fi dat-o în părțile următoare, nimeni nu s-ar putea îndoi că e posibilă – și nu ar fi nevoie, așadar, să aducă dovada ei în această primă parte; mai mult, nimeni nu va deveni mai învățat doar din faptul de a fi încredințat că poate fi mai învățat; și, prin urmare, aceste prolegomene nu constituie nici o parte din *Pansophie*.

Iar mai apoi, când spune că va propune în partea a doua un sistem de noțiuni comune, nu cumva arată încă o dată că nu va oferi nimic în acea parte?[544] Căci nu pot exista noțiuni comune care să nu fie deja cunoscute de toți; și cu adevărat nu e nici potrivit și nici măcar de vreun folos să le culegi astfel, separat de științele care sunt deduse din ele; iar de vreme ce aceste științe trebuie să fie predate în celelalte părți ale *Pansophiei*, acolo vor trebui repetate toate noțiunile comune, iar această parte a doua va fi așadar de prisos.

Aș putea arăta în același fel că dintre [părțile] rămase nici una nu se potrivește cum se cuvine cu acel corp a cărui parte se spune că este, iar aceasta nu dovedește nimic altceva decât că autorul nu știe tocmai lucrurile pe care vrea să le predea altora; dar nu socotesc că merită să stărui mai mult combătând niște lucruri atât de

puțin verosimile și voi spune aici doar că nu trebuie crezut nici Chimistul care se laudă că deține arta de a face aur decât dacă are foarte multe bogății, nici omul de litere care făgăduiește științe noi decât dacă demonstrează că a aflat el însuși multe lucruri care au rămas necunoscute pentru toți ceilalți. Și cu toate că nu este poate dificil să existe cineva care să poată pune temelii noi pentru științe, cu mult mai solide și mai statornice decât cele pe care le avem, deschizând astfel calea pe care oricine o urmează poate fi sigur că ajunge la întreaga cunoaștere [*eruditionem*] de care e în stare [*capax*] prin natura sa, totuși, întrucât aceasta nu se poate face fără a reforma aproape toate științele ce sunt folosite în școli, ceea ce, fără îndoială, nenumărații oameni care trăiesc din ele și sunt ținuți la loc de cinste datorită lor ar îngădui cu greu, nu cred că cineva care are îndeajuns de multă inteligență pentru a izbuti s-o facă ar avea atât de puțină înțelepciune [*prudentia*] încât să o întreprindă; și nici că va putea, decât dacă s-ar naște rege sau ar fi protejat de regi, sau de alții care exercită o putere supremă asupra celorlalți oameni, să nu se teamă de nici o dușmănie. Sănătate.

Domniei tale, pregătit pentru orice slujbă,

DES CARTES

Regius către Descartes
[Utrecht, începutul lui 1640][545]

AT III 1-2, 3-4: CLXXXI (A, B, C); Baillet II 20-21 (A), 36-37 (B), 57 (C); AM IV 7-8, 9-10: 230 (A, B, C); B 1122, 1124: 238 (A, B, C); Clerselier-Institut I 358 (D); Bos 32-34: 11
Textele lui Baillet și Clerselier-Institut

[A] „Elogiul cel mai de seamă pe care Domnul *Æ*milius îl avea de adus ilustrului defunct [Reneri] era de a fi avut îndeajuns curaj pentru a se desprinde de autoritatea Anticilor și a Modernilor care îl precedaseră, spre a se deschide către libertatea pe care Dumnezeu a dat-o rațiunii noastre pentru a se conduce în căutarea Adevărului, care este singura Stăpână ai cărei slujitori suntem îndatorați de a ne face. Era o hotărâre cu adevărat eroică care nu putea fi îmbrățișată decât de mințile de prim rang. Dar trebuia ca Domnul Descartes, care i-o inspirase, ca și altor câtorva persoane care se legaseră de Domnia sa încă de la începutul retragerii sale în Olanda, să fie îndrumătorul acestei întreprinderi[546]. Domnul *Æ*milius lăudă cu multă elocvență marile progrese pe care Domnul Reneri le făcuse în cunoașterea Naturii sub un conducător de o asemenea valoare. Scoase în evidență în culori foarte vii onoarea și folosul pe care Orașul și Universitatea le primiseră de pe urma disponibilității pe care o avusese Domnul Reneri de a preda acolo principiile adevăratei Filosofii, despre care pretindea că rămăseseră necunoscute neamului omenesc până la Domnul Descartes. Auditoriul păru convins de aceasta[547], iar Magistrații, după ce au onorat acest discurs cu încuviințarea lor, porunciră să fie tipărit și distribuit public sub autoritatea lor, atât pentru a cinsti amintirea Profesorului lor, cât și pentru a da semne clare ale recunoștinței lor pentru serviciul însemnat pe care Domnul Descartes li-l făcuse, formând un asemenea discipol.”[548]

[B] „Domnul Regius fu revoltat de o purtare atât de necinstită[549] și, confruntând cartea sa cu Răspunsurile pe care Domnul Descartes le dăduse cu aproape doi ani

mai înainte Obiecţiilor sale, nu putu să-şi ţină în frâu indignarea şi, luând pana, îşi dădu liber sentimentelor faţă de Domnul Descartes[550]. Culorile în care zugrăveşte în scrisoarea sa lipsa de recunoştinţă şi reaua-credinţă a Domnului Plempius sunt atât de vii, încât nu este cu putinţă a le trece din limba lui în a noastră fără a fi cuprins de accese de furie împotriva unei purtări atât de mişeleşti. Spune că în privinţa locurilor în care Domnul Descartes descoperă tainele cele mai ascunse ale Naturii, şi în care se află principala forţă a Răspunsurilor lui, Plempius a avut viclenia de a face pe mutul, sau în orice caz de a le trece cu vederea în cea mai mare parte. Şi că pe cele pe care le citează, le schilodeşte şi le mutilează în aşa fel încât le alterează cu totul înţelesul. Că acolo unde tratează despre circulaţia sângelui se mărgineşte pur şi simplu să citeze doar dificultăţile, ca şi cum nu li s-au dat încă răspunsuri, deşi cele pe care Domnul Descartes le dăduse au fost foarte convingătoare. Că acolo unde Domnul Descartes menţionează mai multe cauze care, unite laolaltă, produc bătaia inimii, Plempius nu citează decât una, anume căldura. Dacă Domnul Descartes, după ce a arătat temeiurile necesare pentru a convinge de ceva, mai adaugă vreun altul mai puţin necesar care slujeşte doar la o mai bună lămurire a lucrului, Plempius are îndeajuns de multă rea-credinţă pentru a nu se referi decât la acest din urmă temei, ca şi cum acesta ar fi fost dat drept fundamental sau esenţial; şi, lăsând să se înţeleagă că ar fi unicul care ar fi fost adus în discuţie de Domnul Descartes, se străduie să-l facă ridicol; ceea ce face de obicei în locurile pe care nu le înţelege.”

[C] „Tipărirea discursului funebru al Domnului Reneri făcută, din porunca aceloraşi Magistraţi, la începutul anului 1640[551] înveninase mai mult sufletul Domniei sale [Voetius], dar nu îl descurajase. Crezuse, dimpotrivă, că în umbra aclamaţiilor publice care se aduceau Domnului Descartes ar putea acţiona împotriva Domniei sale mai pe ascuns şi stârnind mai puţine bănuieli[552]. Dar pentru a izbuti această întreprindere trebuia să îl compromită pe Domnul Regius. Pentru aceasta îşi dădu toată silinţa, străduindu-se a căuta în cursurile şi scrierile Domniei sale cu ce să iste un proces.”

[D] „Pe acest Medic îl cheamă Domnul Plempius, după cum se poate vedea în a 8-a şi a 10-a scrisoare dintre cele pe care Domnul le Roy le-a scris Domnului

Desc[cartes].

[…]

…prin a 10-a scrisoare a Domnului le Roy este limpede că Domnul le Roy adusese de la Leiden cartea Domnului Plempius[553] încă de la începutul anului 1640…”[554]

253

Descartes către Huygens
Santpoort, marţi, 3 ianuarie 1640[555]

AT III 736-742 = Roth 120-126: L; AM IV 1-5: 228; B 1126-1130: 239;
JRA II 77-80: Huyg 51
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Aș fi lipsit de rușine dacă v-aș deranja din nou pentru a-l aduce cu picioarele pe pământ pe Doctorul nostru; îmi este de ajuns că ați văzut cum este. Nu regret răgazul pe care l-a câștigat prin aceasta, în ciuda zvonurilor false[556] pe care le-a răspândit în acest timp în defavoarea noastră, și vă sunt foarte obligat pentru osteneala pe care v-ați dat-o. L-aș trimite pe Waessenaer la Haga, sau m-aș duce chiar eu, pentru a vorbi cu Domnia sa, dacă ar exista o cât de mică probabilitate de a-l face să se învoiască în acest fel, dar știu foarte cert că ar fi în zadar și chiar dăunător, pentru că s-ar folosi iarăși de prilejul acestei întâlniri pentru a da greutate zvonurilor sale false. Și la ce concluzie putem trage nădejde să ajungem între patru ochi cu un om care se contrazice adesea pe sine însuși, și neagă cu nerușinare ceea ce a văzut și ceea ce i s-a transmis prin intermediul unui notar de față cu martori? De aceea nu vă rog aici, cu multă umilință, decât să ne dați un sfat, anume referitor la felul apărării noastre, dacă trebuie să îl privim ca având cinstea de a-l instrui pe tânărul Prinț[557], sau dacă este îngăduit să îl tratăm după meritele sale, fără a ține seama de această calitate? Căci trebuie să vă mărturisesc că nu am fost nicicând mai surprins decât atunci când am aflat că are această slujbă, și m-aș fi acuzat de nesăbuință pentru faptul că nu mă interesasem îndeajuns despre aceasta; dar printr-o uimitoare coincidență, care pare să-mi fi fost oarecum sortită, trei persoane diferite mă asiguraseră într-atât de contrariul, încât nu îmi mai rămânea nici un prilej de a o bănui. Îngăduiți-mi, vă rog,

să-i pomenesc pentru propria mea mulţumire. Primul este un francez, preceptorul copiilor Domnului de Warmond, care, vorbindu-mi aici foarte amănunţit despre ordinea urmată în educaţia tânărului Prinţ (despre s-a informat pentru a o folosi drept model pentru instruirea elevului său), mi-a spus, printre altele, că nu i se predă încă nimic din Matematici. Al doilea este fratele Domnului Van Zurck, care, petrecându-şi vara aceasta în Haga şi având prieteni foarte apropiaţi elevi ai lui Stampioen, nu a auzit totuşi vorbindu-se despre aceasta. Iar al treilea este tatăl lui Gillot, care, cu 8 zile înainte de a se începe tipărirea scrierii lui Waessenaer[558], îmi povestea despre un discurs pe care Domnul Rivet îl ţinuse cu puţin înainte lui Gillot-fiul, în prezenţa sa, spunându-i că ar trebui să ia aminte să se comporte bine şi că, având deja cinstea de a-i învăţa pe cei doi nepoţi ai Alteţei Sale, nu poate fi mai aproape decât este de cinstea de a-i preda de asemenea şi fiului. Cum aş fi putut să-mi imaginez că Domnul Rivet ar fi vrut să facă pe cineva să nădăjduiască la o slujbă pe care o ştia luată de un altul, sau că aceasta ar fi putut fi luată fără ca Domnia sa să o ştie? Şi, în sfârşit, cunoscându-l pe Stampioen drept un mare lăudăros, nu credeam că s-ar fi putut bucura de această onoare fără să o trâmbiţeze fără încetare la toată lumea. Vedeţi astfel, Domnule, că neştiinţa mea s-a numărat printre acelea despre care Teologii noştri spun că ne dezleagă de păcat. Dar vreau cu adevărat să vă mărturisesc că, dacă aş fi ştiut de slujba lui Stampioen, sau aş fi crezut că ar putea năzui la ea, nu aş fi gândit, din această pricină, despre el altfel decât am făcut-o. Şi nu ar fi fost altă diferenţă decât că, în loc să las să se publice scrierea lui Waessenaer, v-aş fi avertizat în particular despre ceea ce am aflat din lectura *Stel-regel* şi a anexelor sale. Căci grija pe care o am pentru slujba Alteţei Sale nu mi-ar fi îngăduit să tac cu acest prilej, iar părerea pe care o are lumea că am unele cunoştinţe de Matematici mi-ar fi dat siguranţa de a vorbi, ba chiar aş fi crezut că sunt invitat să o fac prin cartea pe care o primisem din partea lui Stampioen[559]. V-aş fi scris deci că este, fără îndoială, un făţarnic şi că nu ştie absolut nimic în Matematică decât atât cât are nevoie pentru a vorbi, în termeni confuzi şi amestecaţi cu neadevăruri, despre câteva materii pe care puţini le cunosc şi despre care nu li se poate cerceta adevărul decât pe hârtie, mijloc prin care este în stare să-i amăgească şi pe cei mai înţelepţi

prin siguranța lăudăroșeniilor sale, și nu poate fi dat în vileag nici de cei mai pricepuți dacă aceștia nu se apleacă de foarte aproape asupra lor; și că, în fine, în loc să poată preda ceva bun, este vrednic doar să întipărească închipuiri false într-o minte tânără, de unde vor putea fi apoi foarte greu eliminate, astfel încât este foarte primejdios să înveți de la un asemenea profesor. Dar pentru că s-a pornit în campanie puțin după ce am primit această carte a lui Stampioen și înainte să fi avut răgazul de a o cerceta, nu mi-a trecut prin minte că i s-ar putea da un Matematician tânărului Prinț în timpul absenței Alteței Sale. Și singurul scop pe care l-am avut sfătuindu-l pe Waessenaer să scrie ale sale *Aenmerckingen* a fost îndreptat doar spre folosul persoanelor care ar fi putut fi înșelate de făgăduielile lui Stampioen. Chiar să fi știut încă mai din vreme că mă defăima cu orice prilej, vă încredințez că aceasta nu m-ar fi mișcat mai mult decât dacă o maimuță s-ar fi strâmbat la mine și nu aș fi găsit de cuviință să cercetez al său *Stel-regel* dacă nu mi l-ar fi trimis. Dar după ce l-am primit astfel și văzând limpede că nu a avut alt țel scriindu-l decât să înșele lumea, tăcerea mea ar fi părut că-i slujește drept încuviințare și m-am socotit obligat de conștiință să fac cunoscut adevărul. Lucru pentru care stilul din *Aenmerckingen* era necesar, căci a-l trata serios pe un astfel de om ar fi însemnat să dăm a înțelege că este mai înzestrat decât este. Și nici clauza prin care a fost obligat să-și depună banii în mâinile unui terț, în caz că se gândea să pună rămășag (ceea ce știam că îi stă în obicei), nu trebuia să fie neglijată; căci, altminteri, câte nu ar fi zis și câte nu ar fi făcut pentru a încredința [pe toată lumea] că noi îl calomniem? În vreme ce acum, când i s-a dat să aleagă dintr-o infinitate de lucruri care au fost corectate în scrierile sale pe acela pe care dorește să îl susțină punând rămășag, dacă se dovedește că greșește în acesta (cum se va dovedi cu siguranță, *ni frustra augurium vani docuere parentes*[560]), ce trebuie oare să credem despre toate celelalte? Și cine a auzit vreodată de un Scriitor, mai ales în Matematică, căruia să i se poată corecta în general tot ceea ce a ieșit vreodată de sub pana sa? Acum mai rămâne de spus că banii sunt depuși de ambele părți, că Stampioen ne-a sfidat, ne-a provocat și a proferat mai multe insulte groaznice în ale sale trei *daeg-vaerd-brieven*, fără ca noi să fi dat încă vreun răspuns la ultimele două, și aceasta doar din respect pentru stăpânul pe care îl slujește, căci

mi s-a atras atenția că îl slujește, pe când o primeam pe a doua. Mai mult, sunt o mulțime de persoane care cunosc deja istoria noastră și îi așteaptă deznodământul. Chiar și un bărbat pe care îl cunoașteți[561] și care scrisese mai înainte că filosofia mea a fost pricina morții Domnului Reneri[562], a răspândit-o până și în Franța, unde a trimis de știre „că un Matematician din această țară a pus rămășag, pe 1 decembrie, 200 de scuzi împotriva mea, pentru a dovedi în fața Profesorilor din Leiden că am greșit corectându-l, sub numele de *Studiosus Paduanus*[563] etc.”. Astfel încât nu putem nici să mai lăsăm acolo banii noștri multă vreme, nici să-i retragem fără dezonoare, decât dacă chestiunea este judecată. Și nu văd să fie nici o piedică să fie judecată, căci, chiar dacă Stampioen nu semnează compromisul, cele trei pamflete ale sale îl obligă îndeajuns; și după ce i-am adus la cunoștință printr-un Notar că suntem gata să susținem și să dovedim tot ceea ce a dorit să îi fie dovedit, și că apoi se cere judecata Profesorilor de Matematică din Leiden și din alte câteva universități din această țară, sau din alte părți dacă este nevoie, fie că aceștia o dau sau o refuză etc., atâta vreme cât dăm la tipar istoria așa cum a fost, și în atâtea limbi cât va fi nevoie, va fi de ajuns pentru a ne scoate întru totul din încurcătură. Și nu mi-e teamă că matematicienii acestei țări ne vor refuza judecata; este în interesul lor, iar chestiunea este atât de clară și de la mintea copiilor încât, dacă ar ajunge până la străini, aceștia s-ar mira și i-ar lua în derâdere că nu se găsesc aici destui judecători pentru a lua o hotărâre. Dar singura dificultate în care mă aflu este că, de oricâtă discreție am putea da dovadă scriind această istorie, vor cădea inevitabil câteva picături de cerneală pe chipul lui Stampioen, care mai apoi nu ar fi bine văzut când se prezintă astfel feștelit în fața tânărului Prinț, pe care îl respect în așa măsură că aș prefera mai degrabă să renunț cu totul la interesul meu decât să întreprind orice ar fi fără încuviințare. Dar pentru că nu am nici o altă cale de a o cere decât prin Domnia voastră, sau Domniei voastre, care cunoaște întreg cerul acestei țări și trăiește aproape de astre, îndatorați-mă prin a mă învăța ce trebuie să fac, și veți vedea cât de iute sunt în a mă supune. Și voi fi întreaga viață,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea îndatorat slujitor,

Din Santpoort, 3 ianuarie 1640

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem,
Cavaler, Consilier și Secretar
al Alteței Sale,
La Haga

Huygens către Descartes
Haga, duminică, 8 ianuarie 1640[564]

AT III 743-744 = Roth 127-128: LI; AM IV 6: 229; B 1132: 240
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Nu mai vorbesc de îndeletnicirile mele: nu regret decât că le întrerupeţi pe-ale Domniei voastre pentru o chestiune atât de nevrednică de contemplaţie; şi cu adevărat îmi pare rău să văd câtă osteneală vă daţi să citiţi multe lucruri de nimic; şi încă şi mai rău pentru cea pe care întrezăresc că v-o veţi da. Între timp nu încetez să mă întreb, în sinea mea, dacă nu ar fi mai bine să reluăm proiectul arbitrajului, mai degrabă decât să ne pierdem vremea cu lucruri din trecut, pe care fiecare le va trage pe spuza lui după propriul gust şi interes. Şi mi se pare că, dacă ne-am întâlni la Leiden, am putea pune totul la punct cu puţine vorbe, sau chiar să punem capăt înţelegerii în prezenţa profesorilor înşişi, curmând astfel orice argumente sofistice. Acestea sunt gândurile mele.

Dacă Domnia voastră stăruie în ale sale, răspund întrebării pe care mi-aţi adresat-o că, după părerea mea, nu trebuie să daţi vreo însemnătate oarecare angajării lui Stampioen în slujba tânărului nostru Prinţ, cu condiţia să ne luăm precauţia de a nu-l pomeni nicăieri, ceea ce nu ar fi de cuviinţă. Cât despre mine, dacă cineva va ajunge să vorbească despre cele ce mi-au trecut prin mână, ţin mult să nu fiu pomenit sau desemnat decât în cuvinte ocolite[565]. Iertaţi-mi graba din cale-afară şi credeţi-mă,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

Din Haga, 8 ianuarie 1640

Domniei sale,

Domnului Descartes etc.

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] duminică, 29 ianuarie 1640[566]

AT III 4-15: CLXXXII; Clerselier II 202-207: XXXV;
EL II 139-144: XXXV; AM IV 11-18: 231; B 1134-1142: 241;
CM IX 84-95: 817; JRA I 360-366: Mers 72
Facsimil parțial al scrisorii autografe expediate, vol. II din *Isographie des hommes célèbres*, Paris, 1828
Textul din Clerselier-Institut

Cuvioase Părinte,

Trebuie să-mi încep scrisoarea prin năstrușnicia despre care Domnul Rivet[567] v-a scris[568], întrucât cu ea v-ați început scrisoarea Domniei voastre de la sfârșitul lui dec[embrie], și să vă spun că s-a găsit un om din această țară atât de îndemânatic în arta Șarlatanului[569], încât, fără să știe nimic în Matematici, a declarat totuși public că le predă și că trece drept cel mai învățat dintre toți cei se îndeletnicesc cu ele. Și aceasta doar prin nerușinarea de a se lăuda că știe tot ceea ce auzise că este necunoscut de către ceilalți; și de a face cărți care, în titlu, făgăduiau minunății, dar care, înăuntru, nu cuprindeau decât greșeli sau bucăți furate; și de a spune cu nerușinare tot soiul de insulte celor care i se împotriveau și de a-i provoca prin rămășaguri. Astfel încât nu se găsea nimeni care să se fi încumetat să-i țină piept, până când, după ce a publicat în sfârșit o carte[570] îndeajuns de groasă, pe care o tot făgăduise neîncetat de 6 sau 7 ani, un tânăr din Utrecht[571] publică o alta[572] în care semnală toate greșelile, și dezvălui toate șiretlicurile Domniei sale și, pentru a-l dezvăța de vechiul obicei de a pune prinsoare, i-a atras atenția în această carte să nu mai vorbească despre vreun rămășag, dacă nu depune mai înainte banii în mâinile vreunui Profesor de Matematici, bani care vor fi pentru sărmani, dacă Domnia sa va pierde pariul, și că, dacă va face altfel, lumea își va bate joc de sfidările sale și va vedea că Domnia sa nu vrea să pună prinsoare decât cu vorba. Totuși, acest

năstrușnic, neavând nimic mai bun pentru a se apăra, l-a somat pe cel din Utrecht să pună prinsoare, printr-o chemare la întrecere tipărită[573]; la care celălalt răspunse[574] că trebuie așadar să-și depună banii, și să spună în legătură cu ce dorește să parieze și căror arbitri vrea să se supună, căci Șarlatanul nu făcuse nimic din toate acestea. Dar apoi a fost atât de nătâng încât să pună 600 de lire în mâinile Rectorului din Leiden[575] și să cheme a 2-a oară la întrecere[576], fără să spună încă pe ce vrea să pună prinsoare și căror arbitri vrea să se supună. Cel din Utrecht depuse și el suma lui de bani și îl somă pe Șarlatan printr-un Notar să precizeze pe ce vrea să pună prinsoare etc. La care Domnia sa nu a vrut să răspundă numaidecât, dar, la 5 sau 6 zile după aceea, tipări o a 3-a chemare la întrecere[577] în care precizâ un punct pe care vrea să pună prinsoare, dar fără să numească încă niște judecători, căci toate aceste chemări la întrecere erau doar pentru a înșela publicul și a-l face să creadă că celălalt nu îndrăznește să pună prinsoare și greșește. Or, acest șarlatan, aflând că cel din Utrecht se slujise de sfatul meu în ceea ce scrisese, mă pomeni în cea de-a 3-a chemare la întrecere, iar aceasta i-a dat motiv Domnului Rivet să vă istorisească tărășenia. De atunci s-a făcut tot ceea ce s-a putut pentru a-l face să recunoască câțiva arbitri, căci judecătorii nu au aici dreptul [să arbitreze] prinsorile și, încetul cu încetul, a fost implicat atât de mult încât nu poate scăpa de condamnare. Iar curatorii săracilor au pus sechestru pe banii Domniei sale, dar pentru că i s-a dat răgaz de o lună pentru a-și scrie apărarea și o lună arbitrilor pentru a o cerceta, nu poate fi condamnat decât spre sfârșitul lunii martie[578].

În privința Cărții englezești[579] legate de declinațiile magnetului, nu cred că am putea să-i dăm mult credit; și în loc de trei observații, aș vrea o mie, înainte de a fi pe de-a-ntregul convins, din pricină că aproape nimic nu este de ajuns pentru a le face să varieze.

De asemenea, nu mă opresc prea mult la cartea numită *Le Thresor Infiny*[580], care va fi poate precum mijlocul lui Pallu[581] de a se îmbogăți. În privința celor trei *Postulata* ale Matematicianului de la La Flèche[582], nu cred că cineva refuză să le accepte, dacă nu cumva Domnia sa le dă vreo interpretare echivocă și neașteptată.

Am văzut tipăritura lui Chorez[583], dar nu pot să presupun altceva în legătură cu

născocirea Domniei sale decât că este o înșelătorie, care nu va face în fapt ceea ce spune, ci doar în aparență. Am aflat, de multă vreme, despre toate experimentele cu privire la magnet despre care îmi scrieți, și lesne pot să dau seamă de toate în *Lumea*[584] mea; dar cred că este o extravaganță să vrei să explici toată Fizica prin magnet.

Nu cred să vă fi scris vreodată că Solidul Ruletei[585] nu se poate găsi; căci nu-mi aduc aminte să-l fi căutat vreodată, și socotesc, dimpotrivă, că este lesne de aflat. Dar fac atât de puțin caz de aceste chestiuni particulare, și cărora nu le văd nici un fel de folosință, încât aș fi mâhnit să le dedic fie și o singură clipă.

Nu văd nici o dificultate în ceea ce Domnia voastră propuneți împotriva forței resorturilor: căci nu pot fi două șuvoaie de materie subtilă care să curgă unul contra celuilalt, și de orice parte ar intra această materie subtilă în porii unui arc sau resort, dacă ea îi întâlnește când au o figură forțată, care nu-i îngăduie o trecere atât de liberă precum figura lor obișnuită, face un efort pentru a-i readuce la figura lor obișnuită[586].

În privința lunetelor, îmi este foarte limpede, prin scrisoarea Domnului du Maurier[587], că făgăduiește mult; dar nu aștept nimic cu adevărat decât de la Domnul de Beaune.

Tocmai mi-am revăzut *Notele* despre Galilei[588], unde, cu adevărat, nu am spus că corpurile care coboară nu trec prin toate treptele de întârziere[589]; dar am spus că aceasta nu se poate determina fără a ști ce este Greutatea, ceea ce înseamnă același lucru[590]. În ceea ce privește exemplul Domniei voastre cu planul înclinat, el dovedește într-adevăr că orice viteză este divizibilă la infinit, lucru cu care sunt de acord; dar nu că, atunci când un corp începe să coboare, el trece prin toate aceste diviziuni. Iar când lovim o bilă cu un ciocan de lemn, nu cred că Domnia voastră vă gândiți că această bilă, la începutul mișcării, se deplasează mai puțin repede decât ciocanul; în sfârșit, nici că toate corpurile care sunt împinse de altele, nu se mișcă, din primul moment, cu o viteză proporțională cu cea a corpurilor care le pun în mișcare. Or, după mine, greutatea nu este altceva decât aceea că corpurile terestre sunt împinse în chip real înspre centrul Pământului de către materia subtilă, de unde

vedeți cu ușurință concluzia[591]. Dar nu trebuie să credeți, din această pricină, că aceste corpuri se mișcă la început atât de iute precum materia subtilă; căci ea nu le împinge decât pieziș, și ele sunt foarte frânate de aer, mai ales cele mai ușoare.

Mă mir că încă nu ați auzit că o bilă de plumb poate fi turtită mai bine cu un ciocan, pe o pernă sau pe o nicovală atârnată și care poate ceda izbiturii, decât pe o nicovală rigidă și imobilă; căci este un experiment foarte răspândit[592]. Și există o infinitate de astfel de experimente, în Mecanici, care depind toate de același temei, anume, nu e îndeajuns, pentru a turti o bilă de plumb, să o lovești cu multă forță, dar e necesar ca această forță să și stăruie un anumit timp, pentru ca părțile acestei bile să aibă între timp răgazul de a-și schimba poziția. Or, când această bilă se află pe o nicovală rigidă, ciocanul țâșnește din nou în sus, aproape în aceeași clipă în care a izbit-o, și astfel nu are răgazul să o turtească într-atâta precum ar face-o dacă nicovala sau alt corp care susține această bilă, cedând loviturii, face ca ciocanul să rămână mult mai mult timp rezemat de ea[593].

Atunci când v-am scris[594] că, dacă doar aerul ar împiedica piatra să coboare, ea ar trebui să se miște mai iute, sau la fel de iute, la început ca la sfârșit, am scris că ea *coboară cu o viteză infinită*. Căci am scris aceasta numai pentru a combate opinia[595] celui care afirmă că, dacă o piatră ar coborî în vid, ea s-ar mișca cu o viteză infinită, și că, în aer, doar împotrivirea aerului o întârzie. Or, presupunând că piatra ar avea această tendință de a coborî cu o viteză infinită, din clipa în care începe să se miște, creșterea care, după Galilei, și de asemenea mai mult sau mai puțin după mine, se produce proporțional cu pătratul [*en raison double*] timpilor, nu are loc; și astfel, pentru a arăta absurditatea antecedentului, am spus că trebuie să urmeze această consecință absurdă.

Imaginația celor care spun că o ghiulea de tun trasă înspre un perete nu-l atinge, mi se pare ridicolă.

Nu se poate compara forța unei prese cu cea a percuției, decât prin efecte[596]: căci presa poate acționa mereu la fel pentru o perioadă lungă de timp, în timp ce forța percuției durează foarte puțin, și nu e niciodată egală în două momente succesive. Dar să nu credeți că, aerul reținut înăuntru, care pătrunde în porii corpurilor izbite,

are vreun efect considerabil: nu e decât pura închipuire a celor care, nevăzând cauzele reale, le caută acolo unde nu e nici o probabilitate de a le găsi; ca și atunci când afirmă că, *in motu projectorum*[597], aerul e cel care face mișcarea să dureze. *Nugæ*[598].

Pentru a înțelege că diferența care există între marmura albă și cea neagră[599] are legătură cu cea care există între o masă complet goală și una acoperită de un covor, trebuie știut că marmura neagră are aproape aceleași părți ca cea albă, dar că mai are și altele, care sunt mult mai moi sau subțiri, și care sunt cele care o fac să fie neagră: astfel încât diferă de cea albă, așa cum o piatră ponce ai cărei pori sunt, de exemplu, umpluți cu smoală lichidă, și o piatră ponce care are numai aer în porii săi. Și Domnia voastră înțelegeți bine că firele de nisip, împinse înspre aceasta din urmă, vor reveni, în timp ce, împinse înspre cealaltă, mișcarea lor va scădea din cauza moliciunii smoalei.

Născocirea de a încorda mai multe arcuri deodată[600] nu are nimic remarcabil; căci, deși nu e nevoie de mai multă forță, *intensive*[601], pentru a încorda o mie față de unul, e nevoie totuși de o forță de o mie de ori mai mare, *extensive*[602]. Căci, de exemplu, dacă încordez doar arcul BC, vârful acestui arc ajungând până în punctul B, trebuie doar să trag coarda C până în E; dar dacă vreau să încordez cele două arcuri AB și BC deodată, trebuie ca vârful celui dintâi să fie atașat în punctul A, și ca B, vârful celui de-al doilea să fie atașat doar de coarda B, astfel încât, trăgând coarda C, să o fac să coboare până în F, și vârful arcului până în D etc.

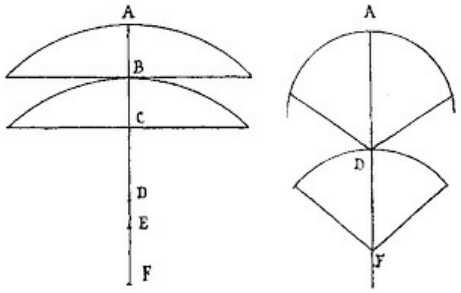

Născocirea de a scoate apă foarte repede, cu coarde și cu scripeți, este foarte comună[603], dar se pierde tot atâta forță pe cât se câștigă timp. Fie, de exemplu, găleata D atârnată de o coardă care este prinsă în punctul C, și petrecută printr-un scripete care atârnă de o altă coardă prinsă în punctul B și petrecută încă o dată printr-un scripete care atârnă de coarda A, care coardă AB fiind trasă, să ridicăm

găleata de patru ori mai iute decât în mod normal; dar va fi de asemenea nevoie de o forță de patru ori mai mare.

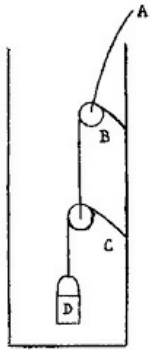

Iată tot ce am găsit de cuviință să răspund scrisorilor Domniei voastre.

1. Pentru a vă scrie de asemenea și niște noutăți, vă voi spune că în noaptea care a urmat după Ziua Regilor[604] anul acesta a fost aici un vânt atât de ciudat încât a smuls mai mulți copaci, a răsturnat mai multe mori, hornuri etc.; și cred că, dacă s-ar fi întâmplat vara, când copacii au frunze, nu ar fi lăsat nici unul în tot ținutul, și totuși am auzit că la 10 sau 12 leghe de aici, în mare, nu a fost atunci nici o furtună.

2. Există un oraș în Zeelanda, denumit Veeren sau Terveer, care de câțiva ani a avut de suferit multe neplăceri din pricina mării, care a stricat sau a luat mai multe case, iar cauza acestui dezastru a fost un banc de nisip care se găsea în față și făcea ca apa mării să se îndrepte înspre oraș; or, Domnul de Zuylichem mi-a spus acum o săptămână că acest banc de nisip a dispărut pe neașteptate, astfel încât marea este acum foarte adâncă în locul în care se afla acesta.

3. Hortensius, aflându-se în Italia acum câțiva ani[605], se apucă să-și facă horoscopul, și spuse la doi tineri din acea țară, care se aflau cu Domnia sa, că va muri în anul 1639[606] și că ei nu vor mai trăi mult după aceea. Or, Domnia sa murind vara aceasta, după cum ați aflat, acești doi tineri au fost cuprinși de așa o teamă, încât unul dintre ei este deja mort[607]; și celălalt, care este fiul lui Heinsius[608], este atât de lipsit de vlagă și atât de necăjit, încât pare să facă tot ce-i stă în putință ca astrologia să nu fi mințit. Iată o știință frumoasă, care slujește în a omorî oameni care poate că fără ea nu ar fi fost bolnavi.

Veți vedea ce i-am scris Domnului Meissonnier[609]. Scrisoarea Domniei sale îl zugrăvește ca un om de bine mai mult decât titlurile cărții pe care mi-a trimis-o[610]; căci Domnia sa amestecă acolo atât Astrologie, chiromanție și alte astfel de

neghiobii, încât nu pot avea o părere bună despre aceasta. Mă tem pentru călătoria în Italia[611], pe care Domnia voastră vreți să o faceți în timpul verii, căci mi se pare că ar fi mai bine să o faceți la începutul iernii; sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și plin de afecțiune slujitor,

DESCARTES

Din 29 ian[uarie] 1640

Descartes către Meyssonnier
[Santpoort, duminică, 29 ianuarie 1640][612]

AT III 18-21: CLXXXIII; Clerselier II 208-210: XXXVI;
EL II 144-145: XXXVI; AM IV 19-20: 232; B 1144-1147: 242;
CM IX 96-98: 818; JRA II 438-440: Méd 17
Copie manuscrisă şi textul lui Clerselier pentru începutul scrisorii
Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS. Fr. n. a. 5160, f. 65

Domnule,

V-aş fi scris eu cel dintâi, dacă aş fi avut bucuria să vă cunosc aşa cum vă descrieţi în scrisoarea pe care mi-aţi făcut favoarea să mi-o trimiteţi; căci căutarea adevărului este atât de necesară şi de întinsă, încât câteva mii de oameni ar trebui să contribuie la ea prin munca lor: şi atât de puţini oameni pe lume întreprind acest lucru cu discernământ, încât cei care o fac trebuie cu atât mai mult să se preţuiască unii pe alţii, şi să încerce să se ajute între ei împărtăşindu-şi observaţiile şi gândurile, ceea ce, în ce mă priveşte, vă ofer cu toată afecţiunea. Şi pentru început, voi răspunde aici la ceea ce aţi binevoit să mă întrebaţi, legat de rolul micii glande [numite *Conarion*][613]. Anume, părerea mea e că această glandă este sălaşul principal al sufletului şi locul în care se formează toate gândurile noastre. Temeiul care mă face să cred aceasta este că, în tot creierul, nu găsesc nici o altă parte în afară doar de aceasta care să nu fie dublă; or, de vreme ce cu amândoi ochii nu vedem decât un singur lucru, cu cele două urechi nu auzim decât o singură voce şi, în sfârşit, pentru că de fiecare dată nu avem decât un singur gând în acelaşi timp, trebuie în chip necesar ca speciile care intră prin cei doi ochi, sau prin cele două urechi etc., să ajungă se unească în vreo parte a trupului pentru a fi cercetate de către suflet; or e cu neputinţă să găsim, în tot capul, vreo alta, în afară de această glandă; dincolo de faptul că se află în locul cel mai potrivit pentru aceasta, şi anume la mijloc, între

toate scobiturile [creierului]; și că este susținută și înconjurată de mici ramificații ale arterelor carotide, care aduc spiritele în creier[614]. Dar referitor la speciile care se păstrează în memorie, nu-mi închipui că ele ar fi altceva decât asemenea încrețiturilor care dăinuie în această hârtie, după ce a fost odată împăturită; și astfel cred că ele [speciile] sunt primite în principal în toată substanța creierului, deși nu tăgăduiesc că ele ar putea fi primite într-un anume fel și în această glandă, mai ales la cei care au mintea mai amorțită: căci mințile foarte agere și foarte pătrunzătoare cred că trebuie să o aibă cu totul liberă la dispoziția lor și foarte mobilă; după cum vedem și că la oameni ea este mai mică decât la animale, exact pe dos față de celelalte părți ale creierului. Cred de asemenea că unele dintre speciile care slujesc memoriei se pot găsi și în alte părți ale trupului, așa cum deprinderea unui cântăreț din lăută nu se află doar în capul lui, ci în parte și în mușchii mâinilor lui etc. Dar în ceea ce privește imaginile cățeilor despre care se spune că apar în urina celor care au fost mușcați de câini turbați[615], vă mărturisesc că am crezut întotdeauna că este o născocire [*une fable*], iar dacă Domnia voastră nu mă asigurați că le-ați văzut ca întru totul distincte și clar conturate, mi-ar veni și acum greu să o cred, deși, dacă ele se văd cu adevărat, cauza lor ar putea fi explicată într-o anumită măsură, precum cele ale semnelor ce le rămân copiilor de pe urma poftelor mamelor[616] lor. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

DESCARTES

Descartes către Van Waessenaer
[Santpoort,] miercuri, 1 februarie 1640[617]

AT III 21-28: CLXXXIV; AM IV 21-33: 233; B 1146-1152: 243;
JRA I 724-729: Math 30
Scrisoare autografă expediată
Londra, British Museum, MS. Add. 21514

Domnule I.A. Waessenaer,

Vă rog să binevoiţi să scrieţi trei scrisori, 2 dintre ele celor doi profesori de Mat[ematică] din Leiden, Domnul Golius şi Domnul Schooten, iar a treia Domnului Berlicom[618], pentru a-i ruga amical să binevoiască să-şi exprime părerea în scris de acum într-o lună. Vă trimit copia scrisorii către Domnul Berlicom, aşa cum socotesc că ar fi bine ca Domnia voastră să-i scrieţi: pe celelalte două le puteţi scrie chiar Domnia voastră. Vă rog să binevoiţi să trimiteţi aceste trei scrisori[619] marţea viitoare, 1 feb[ruarie] stilul nou[620], Domnului van Hoogelande, care va adăuga la cea către Domnul Berlicom toate scrierile legate de chestiune şi va trimite totul printr-un căpitan foarte cunoscut de corabie. Pentru a vă scuti de osteneala de a copia ultimul nostru text, l-am trimis la Leiden acum o săptămână, pentru a fi citit de Domnii Golius şi Schooten[621], ceea ce înseamnă că va fi trimis şi Domnului Berlicom. Aşadar trebuie să scrieţi aceste scrisori, în cazul în care aţi primi până luni vreo scriere de Stampioen, dat fiind că noi credem că el nu va avea atât de mult de scris pentru a demonstra că regula sa este bună; doar dacă primiţi din partea lui ceva la care trebuie să răspundeţi, atunci va trebui să îl trimiteţi aici *cito cito*[622]. Voi avea şi plăcerea de a avea soluţia Domniei voastre pentru cele două probleme ale lui Stampioen, îndată ce va fi gata. Şi voi adăuga aici demonstraţia regulii noastre pentru extragerea rădăcinii cubice a numerelor binoame[623].

În primul rând, demonstrez că, atunci când am scăzut unul din altul pătratele

părților, dacă ceea ce rămâne nu este un număr cubic, rădăcina căutată nu e un simplu binom, arătând că de fiecare dată când această rădăcină e un simplu binom, diferența care este între pătratele părților cubului său este un număr cubic. Fie $x+\sqrt{y}$ rădăcina căutată; cubul dat este egal cu

$$x^3 + 3xy + 3xx\sqrt{y} + y\sqrt{y},$$

și pătratul lui $x^3 + 3xy$, care este partea rațională a acestui cub, este

$$x^6 + 6x^4y + 9xxyy;$$

apoi, pătratul celeilalte părți, $3xx\sqrt{y} + y\sqrt{y}$, este

$$9x^4y + 6xxyy + y^3;$$

și scăzând aceste pătrate unul din altul, rămâne

$$x^6 - 3x^4y + 3xxyy - y^3,$$

sau

$$-x^6 + 3x^4y - 3xxyy + y^3,$$

care este număr cubic, după cum trebuia demonstrat.

Și este de notat că rădăcina cubică a acestui număr este $xx - y$, sau $y - xx$, adică diferența dintre pătratele părților rădăcinii $x+\sqrt{y}$, astfel încât, fără a cunoaște această rădăcină, dacă mi se dă doar cubul ei, pe care-l numesc $a+\sqrt{b}$, atunci extrag rădăcina cubică a lui $aa - b$, sau $b - aa$, pe care o numesc c, și obțin c egal cu $xx - y$, sau cu $y - xx$.

Or, motivul pentru care, atunci când, după ce am scăzut pătratele părților unul

din altul, găsim că restul nu e un număr cubic, multiplic cubul dat cu acest rest, este pentru a obține un binom care să fie astfel încât diferența pătratelor părților sale să fie un număr cubic, și pentru ca, dacă rădăcina lui este un binom, să fie doar un simplu binom, ceea ce demonstrez în acest fel. Fie $a+\sqrt{b}$ cubul dat, iar *aa* – *b*, sau *b* – *aa*, să nu fie un număr cubic; multiplic $a+\sqrt{b}$ cu *aa* – *b*, rezultă

$$a^3 - ab + aa\sqrt{b} - b\sqrt{b};$$

și din pătratul lui $a^3 - ab$, care este $a^6 - 2a^4b + aabb$, scăzând pătratul lui $aa\sqrt{b} - b\sqrt{b}$, care este $a^4b - 2aabb + b^3$, rezultă $a^6 - 3a^4b + 3aabb - b^3$, care e un număr cubic, așa cum trebuia demonstrat, iar rădăcina sa este *aa* – *b*.

Acum, pentru a ajunge la demonstrarea regulii, iau $a+\sqrt{b}$ drept binomul dat, și presupun că rădăcina cubică a lui *aa* – *b* se poate extrage, și o numesc *c*; apoi, luând $x+\sqrt{y}$ ca rădăcină cubică a lui $a+\sqrt{b}$, obțin cubul său:

$$x^3 + 3xy + 3xx\sqrt{y} + y\sqrt{y} = a + \sqrt{b}$$ [624];

și, prin urmare, partea rațională a acestui cub

$$x^3 + 3xy = a.$$

Și pentru că *c* este egal cu *xx* – *y*, așa cum a fost precizat mai sus, am *y* = *xx* – *c* și 3*xy* = 3*x*^{3} – 3*cx*; la care, adăugând *x*^{3}, obțin 4*x*^{3} – 3*cx* = *a*, sau 4*x*^{3} = 3*cx* + *a*, sau 8*x*^{3} = 6*cx* + 2*a*; și socotind *z* = 2*x*, obțin *z*^{3} = 3*cz* + 2*a*. Or, dacă rădăcina acestei a doua ecuații nu e un număr rațional, e evident că rădăcina cubică $a+\sqrt{b}$ nu poate fi exprimată prin nici un binom; iar dacă e număr rațional, trebuie să fie în mod obligatoriu un număr întreg, deoarece 3*c* și 2*a* sunt numere întregi. Și, prin urmare, *x*, care este jumătatea lui *z*, este de asemenea în mod necesar număr întreg, sau jumătatea unui număr întreg.

În plus, socotind *n* drept orice rădăcină cubică a lui $a+\sqrt{b}$, și având *c* ca diferența

dintre pătratele părților sale, obțin $\frac{1}{2}n+\frac{c}{2n}$ pentru cea mai mare dintre părțile sale, și $\frac{1}{2}n-\frac{c}{2n}$ pentru cea mai mică; întrucât pătratul lui $\frac{1}{2}n-\frac{c}{2n}$ care este $\frac{1}{4}nn-\frac{1}{2}c+\frac{cc}{4nn}$, fiind scăzut din pătratul lui $\frac{1}{2}n+\frac{c}{2n}$, care este $\frac{1}{4}nn+\frac{1}{2}c+\frac{cc}{4nn}$, rămâne *c*, și $n+\frac{c}{n}$ este egal cu *z*. Dar, pentru că numărul *n* îmi este necunoscut și este binomul pe care trebuie să-l găsesc, subtilitatea principală a regulii constă în aceea că, în loc de *n*, iau o rădăcină cubică rațională, pe care o voi numi aici *m*, puțin mai mare decât *n*, dar care nu-l depășește cu $\frac{1}{2}$, și că lui *m* i-l adaug pe *c* împărțit la același *m*; căci, deoarece surplusul lui $\frac{c}{n}$ față de $\frac{c}{m}$ este întotdeauna mai mic decât cel dintre *m* față de *n*, este sigur că $m+\frac{c}{m}$ este un număr rațional mult mai mare decât *z* cu o cantitate care e mai mică decât o unitate, și astfel că *z*, sau chiar $n+\frac{c}{n}$, fiind în mod necesar un număr întreg în cazul în care rădăcina căutată e un binom, acest număr întreg este cel mai mare număr care poate fi cuprins în numărul fracționar $m+\frac{c}{m}$. În consecință, tot ceea ce urmează este clar; căci, după ce am găsit astfel numărul care trebuie să fie egal cu *z*, pentru a afla dacă se poate extrage rădăcina lui $z^3 = 3cz + 2a$, împart prin acest număr *het dobble van 't ledige deel*[625], și anume 2*a*; *tot het komende ick voege* 3*c*, și dacă $3c+\frac{2a}{z}$ nu este egal cu *zz*, este evident că numărul luat pentru *z* nu-i este egal, și astfel că rădăcina lui $z^3 = 3cz + 2a$ nu este rațională; dar dacă el este egal, jumătatea lui *z* este *x*, una dintre părțile rădăcinii căutate, din pătratul căreia scăzând *c*, obțin *y* care este pătratul celeilalte părți. Și în toate acestea am presupus pe *a* mai mare decât $\sqrt{b}$, temei pentru care *x* este de asemenea mai mare decât $\sqrt{y}$; dar, când *a* este mai mic decât $\sqrt{b}$, modificarea e atât de nesemnificativă încât nu merită osteneala de a o scrie.

Rămâne încă aici să demonstrăm că surplusul lui $\frac{c}{n}$ față de $\frac{c}{m}$ este mai mic decât cel al lui *m* față de *n*, și pentru a face aceasta, iau AB egal cu *n*, al cărui pătrat ABCD est în mod necesar mai mare decât *c*, pentru că *c* nu este decât diferența care există între pătratele părților lui *n*. Iau așadar dreptunghiul ABEF pentru *c*, și astfel AF este $\frac{c}{n}$; apoi iau AG pentru *m*, astfel încât BC este mai mic decât $\frac{1}{2}$ și făcând pe AGHK egal cu *c*, dreptunghiul BGHI este egal cu dreptunghiul IEFK, și pentru că IK este mai mare decât IB, FK este mai mic decât BG, și astfel AK, care este $\frac{c}{m}$, este mai mic

decât AF, sau $\frac{c}{n}$, cu o cantitate mai mică decât cea prin care *m* depășește pe *n*: ceea ce este tot ceea ce trebuia demonstrat.[626]

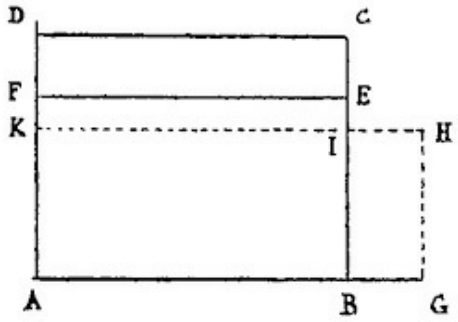

Voi mai adăuga aici o regulă generală pentru a extrage celelalte rădăcini oarecare ale numerelor binoame.

Pregătirea

Scădeți pătratele părților unul din altul; și scoateți rădăcina din rest, dacă ea este un număr rațional; dar dacă este un număr surd[627], înmulțiți binomul dat cu același rest, dacă vreți să extrageți rădăcina cubică; cu pătratul restului, dacă vreți să extrageți rădăcina sursolidului[628]; cu cubul restului, dacă vreți să extrageți rădăcina B sursolidă; și așa mai departe pentru următoarele.

Regulă

Se extrage din întreg binomul o rădăcină rațională care să fie mai mare decât cea adevărată, dar care să nu o depășească cu o jumătate; i se adaugă rădăcina diferenței dintre pătratele părților, divizate prin chiar această rădăcină rațională dacă partea rațională a binomului dat este mai mare decât cealaltă parte; dacă, dimpotrivă, ea este mai mică, se scade în loc să se adauge. Jumătatea celui mai mare număr întreg cuprins în această sumă, sau în acest rest, este partea rațională a rădăcinii. Se scade din pătratul acestei părți sau se adaugă rădăcina diferenței dintre pătratele părților. În chip evident, când rădăcina este un număr binom, ceea ce se poate stabili multiplicând binomul găsit, rezultatul trebuie să fie egal cu numărul dat, altfel rădăcina nu este un binom.

Observați că peste tot unde vorbesc aici despre rădăcină, fără a spune ce rădăcină este, am în vedere rădăcina sursolidă, atunci când vreau să extrag rădăcina sursolidă, și la fel și pentru celelalte. Dar ar trebui să aranjați toate acestea ceva mai bine decât am scris-o eu și să adăugați două sau trei mici exemple.

Sunt,

Al Domniei voastre preadevotat prieten,

DESCARTES

Din întâi feb[ruarie] 1640

Domniei sale

Domnului I.A. Waessenaer, Arpentor, care locuiește înainte de Claerenbergh. Aproape de Utrecht.

transport plătit

până la Amsterdam.

Descartes către Van Hogelande
[Santpoort,] miercuri, 8 februarie 1640[629]

AT III 721-724: CLXXXIV *bis*; *British Journal for the History of Philosophy*, 12, 2004, pp. 381-382; AM IV 30-33: 234; B 1154-1156: 244; JRA II 435-436
Copie manuscrisă
Haga, Haags Gemeentearchief, MS „Archief Hofje van Hogelande, 1676-1960”, inv. no. 8.285

Prea nobile și prietene Domn,

De curând v-am trimis înapoi *Idea Mathematica*[630] despre care îmi scrieți, laolaltă cu cartea lui Comenius[631], pentru că mi-a fost trimisă împreună cu ea, și cu toate că am socotit că nu este opera lui Comenius însuși, am crezut totuși că fusese propusă în numele său drept o încercare[632] a celor pe care le făgăduia, mai ales în Matematică. De aceea, m-am uitat doar în treacăt peste ea, iar acum îmi mai amintesc doar că nu am găsit nimic cu care să fiu într-un dezacord major și că am încuviințat cu tărie că întregul aparat matematic este enumerat mai întâi, și că după aceea Matematicianul însuși este descris ca fiind αὐτάρκης[633] și ajungându-și sieși.

Cam în același sens obișnuiesc să disting două lucruri în Matematică, anume istoria și știința. Prin Istorie înțeleg tot ceea ce a fost găsit [*inventum*] până acum și este cuprins în cărți; prin Știință, înțeleg însă priceperea de a rezolva toate problemele și, astfel, de a găsi prin propria străduință tot ceea ce poate fi găsit în acea știință de mintea omenească; cine o are, nu-și dorește multe altele și, astfel, poate fi numit αὐτάρκης în sens propriu. Și cu toate că nu trebuie să fie cu totul neștiutor al celor cuprinse în cărți, totuși este de-ajuns să aibă o cunoaștere generală, pe care nu poate să nu o dobândească parcurgându-i pe autorii principali, pentru a ști[634] locurile în care poate căuta lucrurile deja găsite, dacă îi sunt de folos. Într-adevăr, există numeroase lucruri care se păstrează mult mai bine în cărți decât în memorie, precum observațiile astronomice, Tabelele, Regulile, Teoremele și, în sfârșit, tot ceea ce nu se

fixează spontan în memorie odată ce este cunoscut: căci cu cât umplem mai puţin memoria, cu atât păstrăm o minte mai aptă pentru a spori cunoaşterea.

Ar fi foarte de dorit ca acea istorie a Matematicii care, fiind împrăştiată în multe volume, nu este încă întreagă şi nici desăvârşită, să fie toată adunată într-o singură carte şi nu ar costa mult să se caute sau să se cumpere cărţile, deoarece Autorii au copiat multe lucruri unii de la alţii; iar din ceea ce rămâne nu e nimic care să nu poată fi găsit într-o bibliotecă cât de cât înzestrată, şi n-ar fi nevoie atât de hărnicie pentru a culege totul, cât de judecată pentru a le respinge pe cele de prisos şi de cunoaştere [*scientia*] pentru a completa ceea ce nu a fost născocit până acum, ceea ce nimeni afară de Matematicianul nostru[635] αὐτάρκης nu o va putea face atât de bine. Iar dacă o astfel de carte ar exista, oricine ar putea învăţa lesne din ea întreaga istorie a Matematicii, ba chiar şi o parte a ştiinţei; dar nimeni nu va ajunge vreodată un Matematician cu adevărat αὐτάρκης fără să fie înzestrat de la natură cu o minte foarte potrivită pentru aceasta şi care să fi fost cultivată printr-un lung exerciţiu.

Atât despre teoria Matematicilor, dar dacă cineva ar vrea să deţină tot ce priveşte practica ei, precum instrumentele, maşinile, automatele etc., ei bine, nici dacă ar fi Regele întregului Pământ, tot n-ar putea face faţă tuturor cheltuielilor necesare. Dar nici nu e nevoie de aşa ceva, ci este îndeajuns să se cunoască descrierea tuturor acestor lucruri, astfel încât, atunci când nevoia o cere, să le poţi face de unul singur sau să le laşi în seama unor artizani[636].

Cât despre cele pe care vi le-am scris de curând asupra *Pansophiei* lui Comenius[637], n-aş vrea să le daţi altora să le citească, întrucât cred că nu sunt nicidecum importante, dar n-aş vrea nici ca din vina mea să refuzaţi pe cineva care ţine să-mi cunoască părerea asupra acestor lucruri, inclusiv pe Comenius însuşi, dacă ar cere-o, căci, dacă e atât de luminat [*ingenuus*] pe cât socotesc că este, nu s-ar putea în nici un fel supăra pe mine pentru că am înfăţişat în chip sincer şi liber ceea ce cred a fi adevărat, de vreme ce opinia mea a fost cerută. Sănătate.

8 feb[ruarie] 1640

Al Domniei tale etc.[638],

DES CARTES

Huygens către Descartes
Haga, joi, 8 martie 1640[639]

AT III 744-745 = Roth 128-129: LII; AM IV 34: 235;
CM IX 186: 836; B 1156: 245
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Părintele Mersenne este pricina deranjului pe care vi-l pricinuiesc. Domnia sa dorește să fac să vă parvină această foaie tipărită a unui tânăr matematician de, din câte spune, 17 ani[640]. Mă trimite de altfel către Domnia voastră pentru a afla o minunată poveste despre nu-știu-ce fată, despre care v-a vorbit. Dacă lucrul este vrednic de a-l istorisi, când veți avea răgazul să faceți pe istoricul, mai degrabă precum Florus decât precum Titus Livius, voi fi curios, dacă binevoiți, care este această minune a zilelor noastre și, din orice stofă ar fi croită, o voi îndrăgi și o voi prețui pentru că a trecut prin mâna domnului d'Escartes[641], căruia îi sunt în întregime și pentru totdeauna,

Domnule, Preaplecat și prea fidel slujitor,

C. HUYGENS

Din Haga, 8 martie 1640

Domniei sale,

Domnului Descartes

Descartes către Mersenne
[Santpoort,] duminică, 11 martie 1640[642]

AT III 33-45: CLXXXV; Clerselier II 210-216: XXXVII; EL II 145-149: XXXVII; AM IV 35-42: 236; B 1158-1167: 246; JRA I 366-372: Mers 73;
CM IX 187-200: 837
Textul din Clerselier-Institut

Cuvioase Părinte,

Văd prin ceea ce am spus, anume că o bilă de plumb se turtește mai puțin pe o nicovală decât pe o pernă[643], în ce măsură pot fi privite aceleași lucruri din diverse perspective și cât este de anevoios să te folosești de experimente făcute de alții. Dar, deși vreau din toată inima să cred că tot ceea ce îmi scrieți în legătură cu acest subiect este adevărat, sunt încredințat, totuși, că tot ceea ce v-am scris în această privință e la fel; dar întregul[644] se schimbă pe măsură ce proporția se schimbă și, pentru a face acest experiment cum se cuvine, trebuie să ne folosim de un ciocan care să nu fie foarte mare: căci dacă ar avea forța să turtească complet bila pe nicovală, nu ar putea să facă mai mult pe pernă. Și dincolo de aceasta, trebuie să punem o placă de fier sau alt corp între bilă și pernă, pentru ca ea să nu se afunde înăuntru atunci când este lovită într-atât încât ciocanul care apasă asupra acestei perne să-și piardă din forță. Dar un experiment mai comun, care revine tocmai la acest principiu, și asupra căruia vă vor da asigurări toți bucătarii din Paris, este acela că, atunci când vor să sfărâme osul unui umăr de berbec cu dosul unui cuțit, îl țin doar în mână sau pe un șervet și, lovind în el, îl sparg astfel mult mai lesne decât dacă ar fi pe o masă sau pe o nicovală. Nu pot spune de câtă greutate e nevoie pentru a egala forța unei lovituri de ciocan[645]; căci e o problemă factuală, unde raționamentul nu are nici o valoare fără experiență. E sigur că o livră de lână cântărește la fel cât o livră de fier; dar este o mare deosebire în privința lovirii, atât din cauza durității, cât și din cauza rezistenței

aerului, și sunt unele lucruri care se înfundă mai bine cu un ciocan de lemn decât cu unul de fier[646].

Cei care călesc Oțelul cu aer nu o fac pentru a-l face foarte dur, ci, dimpotrivă, pentru a-l face mai puțin dur; căci cred că el trebuie să fie foarte moale pentru a putea fi folosit de cei care scot firele de aur.

Nu cred să fi fost politicos să fi scris o nouă scrisoare Domnului Cardinal de Baigné[647], nici să arăt că știu că cea pe care am scris-o s-a pierdut[648]; dar, pentru că mai am încă copia acesteia, v-o trimit, nu pentru a o arăta cuiva, decât dacă Domnia voastră socotiți că este foarte potrivit, ci doar pentru ca să știți ceea ce i-am scris.

Nu îmi voi da la tipar Încercarea mea de Metafizică[649] până nu ajung la Leiden, unde cred că voi merge în cinci sau șase săptămâni; și veți trimite scrisorile Domniei voastre, dacă vreți, la domnul Gillot, peste drum de „Curtea Principelui”.

Nu mă îndoiesc că mai multe mici lovituri de ciocan fac până la urmă tot atâta efect pe cât face o lovitură foarte puternică: spun tot atâta, în cantitate, deși ele pot fi diferite *in modo*[650]; căci nu există cantitate care să nu fie divizibilă într-o infinitate de părți: iar forța, mișcarea, lovirea etc. sunt specii ale cantității.

Nu pot determina viteza cu care coboară fiecare corp greu la început, căci este o problemă pur factuală, iar aceasta depinde de viteza materiei subtile, care înlătură, la început, tot atât din proporția vitezei cu care coboară corpurile, pe cât micul triunghi ABC înlătură din triunghiul ADE, dacă luăm linia BC ca prim moment al vitezei, și DE ca ultim moment. De aici, Domnia voastră puteți lesne calcula forța de lovire comparată cu greutatea, *positis ponendis*[651]. Și din pricină că, prin aceste supoziții, ne putem îndepărta mult de adevăr, întregul lucru fiind o problemă factuală, nu mă voi amesteca, dacă sunteți de acord.

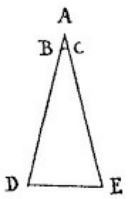

Trec la o altă scrisoare de a Domniei voastre. Ceea ce spuneți legat de faptul că viteza unei lovituri de ciocan ia prin surprindere Natura, astfel încât aceasta nu are răgazul de a-și aduna forțele pentru a rezista, este pe de-a-ntregul împotriva opiniei

mele; căci ea nu posedă forţe pe care să le pună împreună, şi nici nu are nevoie de timp pentru aceasta, ci acţionează în toate matematic. Figura unui ciocan, sau a unui berbec etc. schimbă proporţia forţei acestuia, din pricină că, cu cât are mai multă lăţime în sensul în care se mişcă, cu atât aerul îi opune mai multă rezistenţă. Atunci când două bile se ciocnesc, dacă una dă înapoi, aşa cum se întâmplă adesea, acesta se datorează aceleiaşi forţe care o făcuse să meargă înainte: căci forţa mişcării şi direcţia înspre care aceasta din urmă se realizează sunt lucruri întru totul diferite, după cum am spus în *Dioptrica*[652] mea; dar această bilă nu dă înapoi aşa repede, din pricină că ea a transmis o parte din mişcarea sa celeilalte bile. Dacă un corp care se mişcă întâlneşte un altul imobil de o forţă egală, fără îndoială că el trebuie să-l sfărâme, mai degrabă decât să fie sfărâmat de acesta, şi, altminteri, o bilă de plumb n-ar putea găuri niciodată o armură, căci fierul din care este făcută aceasta din urmă este mai dur decât plumbul.

Aveţi dreptate că am scris la Pallu în loc de Palissi. În acest fel îmi aduc aminte de numele cărţilor[653].

Materia subtilă împinge în primul moment corpul care coboară, şi îi dă un grad de viteză; apoi, în al doilea moment, ea îl împinge un pic mai puţin, şi îi mai dă aproape un grad de viteză, şi aşa mai departe, ceea ce face *fere rationem duplicatam*[654], când corpurile coboară la început. Dar această proporţie se pierde complet când au coborât mai mulţi stânjeni, iar viteza nu mai creşte deloc, sau aproape deloc[655].

In motu projectorum[656], nu cred că proiectilul se va mişca vreodată mai puţin la început decât la sfârşit, pornind din primul moment când încetează să fie împins de mână sau de maşină; sunt însă convins că o muschetă, fiind la o distanţă de un picior, sau de o jumătate de picior, de un zid, nu va avea atâta efect precum ar avea dacă ar fi la o distanţă de cincisprezece sau douăzeci de paşi, din pricină că bila, la ieşirea din muschetă, nu poate atât de uşor îndepărta aerul dintre ea şi acest zid şi, astfel, trebuie să se mişte cu viteză mai mică decât cea pe care ar avea-o dacă zidul ar fi mai puţin aproape[657]. Totuşi, experimentul e cel care determină dacă această diferenţă este notabilă, şi mă îndoiesc de toate cele pe care nu le-am făcut eu însumi.

Fiți sigur că nu am dat nici una ca fiind sigură, dacă nu eram foarte sigur de ea. Fiți sigur de asemenea că cvadratura hiperbolei nu e mai puțin dificilă decât cea a cercului, și că cel care o afirmă[658] s-a înșelat.

În ceea ce privește Fizica, aș crede că nu știu nimic, dacă nu aș ști ce să spun despre cum pot fi lucrurile, fără să demonstrez că ele nu pot fi altfel; căci odată ce le-am redus la legile Matematicii, acest lucru e cu putință, și cred că o pot face în tot acest puțin pe care cred că-l știu, chiar dacă nu am făcut-o în *Încercările* mele, din pricină că nu am vrut să-mi expun acolo Principiile, și nu văd nimic care m-ar putea convinge să le expun în viitor[659].

Nu fac nici o diferență între mișcările violente și cele naturale; căci ce contează dacă o piatră este împinsă de un om sau de materia subtilă[660]? Și astfel, dacă cineva admite că mișcările violente nu trec prin toate treptele de încetineală, e necesar, mi se pare, să recunoască același lucru pentru cele naturale. Dar, după cum un om, împingând o bilă printr-o acțiune paralelă cu orizontul, atunci când ea se află pe un plan înclinat, nu are atâta forță să o miște, *etiam dempta gravitate*[661], ca și când ea s-ar afla pe un plan care ar fi de asemenea paralel cu orizontul, la fel se întâmplă și cu materia subtilă, care, împingând-o întotdeauna direct de sus în jos, o face să înceapă să se miște mult mai încet, pe un plan înclinat, decât în aer liber.

Încă nu am primit *Conicele* Domnului Pascal-fiul[662], și nici Catalogul Plantelor[663]; dar vă mulțumesc preaplecat pentru sămânța de iarbă senzitivă, pe care tocmai am primit-o chiar acum, și vom avea grijă să o cultivăm aici cât de bine va fi cu putință[664].

Dacă cineva ar putea verifica în mod precis ce greutate și ce lovire produc același efect, ar putea prin aceasta cunoaște cu ce viteză începe o sarcină să se miște la coborâre; cred însă că acest experiment este moralmente imposibil.

Prinsoarea despre care vă scrisese Domnul Rivet[665] nu s-a decis încă, dar trebuie să se decidă în curând; căci arbitrii au amânat să-și dea verdictul doar pentru că acest caraghios a făgăduit că-și tipărește răspunsurile, ceea ce ar fi foarte bine să facă, astfel încât toată lumea să poată vedea mai bine cât este de nătărău; dar nu cred că o va face, și după o săptămână sau două, nu i se va mai da amânare.

Toate părţile ciocanului sau ale unei alte unelte de lovit acţionează în acelaşi timp, şi nu precum soldaţii care trag unul după altul. Dar timpul necesar pentru a turti o bilă este astfel ca părţile acestei bile să aibă răgazul de a-şi schimba poziţia, ceea ce nu pot face într-o clipă; şi după cum părţile corpurilor izbite au nevoie de mai mult sau mai puţin timp pentru a-şi schimba poziţia şi a urma loviturii, ele pot fi izbite cu un rezultat mai bun pe o pernă, sau pe o nicovală, şi cu un ciocan de lemn sau un ciocan de fier etc. Astfel încât aceste proporţii se modifică într-o infinitate de feluri.

Mişcarea proiectilelor încetineşte, după cum scrieţi Domnia voastră, din pricină că ea se transmite părţilor aerului pe care le întâlnesc şi, de asemenea, şi părţilor materiei subtile care le împinge în jos; şi la fel se întâmplă şi cu o ghiulea de tun. Nu văd însă cum am putea afla de aici cu cât este mai puţin dens aerul decât această ghiulea; căci nu putem experimenta cât transmite din mişcarea ei părţilor acestui aer.

Istoria fetei din Bretania de Jos ar fi putut foarte bine să fi fost povestită de domnul Petit, căci e cu siguranţă o fabulă[666].

În ceea ce-l priveşte pe băutorul italian, ar trebui văzut lucrul pentru a-l judeca cum se cuvine; dar, potrivit relatării Domniei voastre, aş spune că trebuie să aibă o gaură sub bărbie, care i-a rămas de la vreo rană, şi că pe acolo face el să curgă acele lichide[667].

În privinţa convulsiilor surorii unuia dintre Călugării Domniei voastre, fără îndoială că nu e nimic supranatural, şi Medicii trebuie să o vindece. În ce mă priveşte, chiar dacă nu sunt Doctor, nu aş pierde nădejdea de a găsi un remediu; ar trebui însă să fiu acolo şi să văd bolnava.

Nu pot să cred că ceea ce îmi scrieţi despre părţile magnetului lui Chorez[668] să fie o regulă generală, anume că aceste părţi separate ridică mult mai mult fier faţă de întreg; cred însă că o anumită parte a acestui magnet se va fi dovedi mult mai bună decât restul.

Lovind cu un ciocan un taler al balanţei, este sigur că în celălalt taler trebuie să înceapă să se ridice o greutate egală cu forţa loviturii; dar începutul ridicării este imperceptibil, sau aproape imperceptibil, din pricină că, imediat după aceea, lovitura îşi pierde forţa.

Nu am auzit vorbindu-se de Englezul[669] despre care vi s-a spus că făgăduiește mai mult decât ceilalți pentru a seca mlaștinile acestei țări; dar pretutindeni se găsesc destui oameni care făgăduiesc și nu fac.

Aici a fost foarte frig, doar cam în aceeași perioadă ca la Paris, și s-a dezgheţat de 12 sau 15 zile, chiar dacă vântul a bătut aproape tot timpul de la răsărit, ceea ce e rar în această țară. Iar astăzi a nins mult și e încă destul de frig.

În privința omului din Grenoble[670] care făgăduiește longitudinile și dă noi distanțe până la Soare, ar trebui văzute argumentele sale pentru a le judeca.

Trimiteți ce vreți de la mine la acel Domn englez[671] despre care îmi scrieți; dar vă rog, cu comentariul că tot ce vă scriu este în mare grabă, și fără intenția ca altcineva decât Domnia voastră să o vadă. Și trebuie, vă rog, să aveți mare grijă ca aceste lucruri de matematică să fie precis transcrise, sau mai bine să nu fie, căci adesea o literă schimbată strică totul; și niște lucruri care nu sunt deja prea bune vor părea încă și mai rele, fiind greșit scrise.

Sunt mâhnit de accidentul care i s-a întâmplat Domnului de Beaune[672]; nu mă mir însă că nu a ajuns încă la sfârșitul lucrării sale, căci știu că este foarte dificilă.

Iată răspunsul la toate punctele pe care le-am găsit în ultimele 4 scrisori ale Domniei voastre, dintre care pe ultimele două le-am primit în aceeași zi. Sunt din toată inima,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Din unsprezece martie 1640

Descartes către Huygens
Santpoort, luni, 12 martie 1640[673]

AT III 745-747 = Roth 129-131: LIII; AM IV 43-44: 237;
B 1166-1168: 247; JRA II 81-82: Huyg 52; CM IX 201-202: 838
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Trebuie să vă mărturisesc că rugăminţile nepotrivite şi inoportune pe care rândul trecut am fost nevoit să vi le fac îmi lăsaseră pe chip un soi de ruşine pe care mi se părea că nu o pot şterge decât scriindu-vă despre vreo altă materie al cărei prilej l-am aşteptat în fiecare zi, şi-i doresc tot binele Părintelui Mersenne pentru a mi-l fi oferit acum. Fata despre care v-a scris nu este decât o imitatoare a celei din Meurs, care se prefăcea că nu mănâncă, şi a alteia din cartierele din Köln, care purta pe trup semnele tuturor rănilor lui Iisus Hristos; căci se spune că aceasta, care se află la Sf. Pavel de Leon în Bretania de Jos, nu a mâncat de cinci ani şi că resimte în fiecare zi durerile martirilor al căror praznic se sărbătoreşte, văzându-se pe trupul ei semnele lor, astfel că în ziua de Sf. Ştefan trupul ei pare vătămat de lovituri de pietre, în ziua de Sf. Laurenţiu pare arsă pe un grătar, în ziua de Sf. Dionis se vede un cerc roşu în jurul gâtului ei ca şi cum capul i-ar fi fost retezat, şi aşa mai departe. Se mai spun despre ea încă multe alte ciudăţenii, dar socotesc că cele pomenite sunt îndeajuns pentru a vă face să nu credeţi o iotă. În plus, îl cunosc pe cel pe care Părintele Mersenne îl dă drept autorul [poveştii][674], şi îl socotesc atât de vrednic de crezare încât dacă mi-ar spune că cei din China au de obicei doi ochi ca şi noi, aş crede că China este o ţară unde nu există decât chiori sau ciclopi. Dar bunul Părinte Mersenne este atât de curios şi atât de încântat să audă despre vreo minune, încât îi ascultă cu bunăvoinţă pe toţi cei care îi povestesc aşa ceva. În rest, mi-a dat de ştire că

consilierul de Blois[675] care s-a apucat de lunete și care este fără îndoială cel mai vrednic dintre toți cei care s-au îndeletnicit cu aceasta, s-a rănit grav la o mână lucrând la ele, încât nu va putea continua pentru mult timp, ceea ce înseamnă, mi se pare, în limba franceză, că nu le-a putut da de capăt. Socotiți poate că aceasta mă întristează? Dar vă jur că, dimpotrivă, vreau să mă mândresc cu faptul că mâna celor mai buni artizani nu poate ajunge acolo unde s-a ridicat raționamentul meu. Nu vă mai scriu nimic de Stampioen[676], căci este un subiect prea nevrednic, iar lăudăroșeniile și minciunile cu care stăruie în încercarea de a înșela lumea sunt atât de grosolane și nerușinate, încât îmi este mie rușine că am ajutat să fie date pe față și cred că i se face o prea mare onoare în a-l numi viclean, din cauză că acesta este un nume care presupune oarecare inteligență, pe când el nu aduce decât nerușinare în sprijinul minciunilor sale. Am aflat că de curând ați fost la Harlem, unde aș fi venit în zbor dacă o puteam ști din timp, pentru a afla de la Domnia voastră dacă domnul Bannius se laudă sau chiar spineta sa are ceva ieșit din comun, și pentru a vă putea spune prin viu grai că sunt împătimitul

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Santpoort, 12 martie 1640

Descartes către Mersenne
[Santpoort, duminică, 1 aprilie 1640][677]

AT III 46-51: CLXXXVI; Clerselier II 216-220: XXXVIII;
EL II 150-152: XXXVIII; AM IV 45-49: 238; B 1170-1174: 248;
CM IX 262-267: 849; JRA I 372-375: Mers 74
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Chiar dacă am primit trei scrisori de la Domnia voastră de când v-am scris-o pe cea din urmă a mea, totuși nu găsesc în ele îndeajuns de multă materie pentru a umple această coală. Căci prima, din patru Martie, nu cuprinde decât observația declinațiilor magnetului, care variază în Anglia, alături de un raționament pe care un Matematician, pe care nu-l numiți[678], l-a făcut asupra acestui subiect; raționament care este foarte bun pentru a-i descoperi cauza în viitor. Dar dacă așteptați să vă spun în chip provizoriu conjectura mea, așa cum nu cred că declinațiile magnetului provin de altundeva decât din inegalitățile Pământului[679], tot astfel nu cred că variația acestor declinații are altă cauză decât schimbările care se petrec în masa Pământului: fie că marea câștigă într-o parte și pierde în cealaltă, după cum se vede cu ochiul liber că se întâmplă în țara aceasta; fie că într-o parte se produc mine de fier sau se epuizează în cealaltă; ori fie doar că s-a transportat o cantitate de fier, de cărămidă sau de argilă, dintr-o parte a orașului Londra către cealaltă[680]. Căci îmi aduc aminte că, vrând să văd ora pe un cadran pe care era un ac frecat de un magnet și aflându-mă pe câmpul din apropierea unei clădiri care avea grilaje mari de fier la ferestre, am observat multă variație la ac, chiar depărtându-mă la mai mult de o sută de pași de această clădire și trecând de la partea sa de răsărit către cea de apus, pentru a băga mai bine de seamă diferența. În privința Cerului, nu este de crezut că s-ar fi petrecut în atât de puțini ani îndeajuns de multe schimbări pentru a pricinui această variație;

căci Astronomii le-ar fi băgat lesne de seamă.

Vă mulţumesc a doua oară[681] pentru sămânţa de iarbă senzitivă, pe care am găsit-o în această scrisoare după ce am primit şi acum o săptămână într-o alta.

Am primit de asemenea *Încercarea privitoare la conice* a fiului[682] D[omnului] Pascal şi, înainte de a fi citit jumătate din ea, am judecat că învăţase de la Domnul Desargues; lucru care mi-a fost confirmat îndată după aceea prin mărturisirea pe care o făcu Domnia sa însuşi[683].

A doua scrisoare a Domniei voastre, din zece Martie, cuprindea o alta a Domnului M[eyssonnier][684], la care aş răspunde dacă aş crede că scrisoarea de faţă v-ar mai găsi încă la Paris; dar dacă trebuie, vă va fi trimisă mai departe, nu e nevoie să o încarc atâta şi pot aşterne aici, în puţine cuvinte, tot ceea ce vreau să-i aduc Domniei sale la cunoştinţă, ceea ce poate aştepta, vă rog, momentul când îi veţi scrie. Şi anume (după mulţumirile mele pentru bunăvoinţa pe care mi-o arată) că, în ce priveşte speciile care folosesc memoriei, nu tăgăduiesc în chip absolut că ar putea să se afle în parte în glanda numită *Conarium*, mai ales la animalele sălbatice şi la oamenii care au mintea grosieră; căci, în privinţa celorlalţi, mi se pare că nu ar avea atâta uşurinţă pe câtă au în a-şi imagina o infinitate de lucruri pe care nu le-au văzut niciodată, dacă sufletul lor nu ar fi unit cu o parte oarecare a creierului, care să fie foarte potrivită pentru a primi tot felul de întipăriri noi şi, prin urmare, foarte nepotrivită pentru a le păstra. Or, numai de această singură glandă poate fi sufletul astfel unit; căci numai ea singură[685], în tot capul, nu este dublă. Dar cred că tot restul creierului foloseşte cel mai mult memoriei, mai ales părţile lui interioare, ba chiar că toţi nervii şi muşchii pot să-i fie de folos; astfel încât un cântăreţ la lăută, de pildă, are o parte din memoria lui în mâinile sale, căci uşurinţa de a-şi îndoi şi aşeza degetele în diferite feluri, pe care a dobândit-o prin obişnuinţă, îl ajută să-şi aducă aminte de pasajele pentru a căror execuţie trebuie să şi le aşeze astfel. Lucru pe care veţi putea lesne să-l credeţi, dacă binevoiţi să luaţi aminte că tot ceea ce se numeşte memorie locală se află în afara noastră; astfel încât, atunci când am citit o carte oarecare, toate speciile care ne pot folosi să ne aducem aminte de ceea ce se află în ea nu se găsesc în creierul nostru, ci multe din ele se găsesc chiar pe hârtia

exemplarului pe care l-am citit. Și nu are a face că aceste specii nu au nici o asemănare cu lucrurile de care ne aduc aminte, căci adesea nici cele care se află în creier nu au mai multă, după cum am spus în al patrulea Discurs al *Diopt*[*ricii*] mele[686]. Dar, pe lângă această memorie, care depinde de trup, mai recunosc încă una, întru totul intelectuală, care nu depinde decât de suflet.

Nu m-ar mira ca în cazul disecției letargicilor glanda *Conarium* să se găsească descompusă, căci ea se descompune de asemenea foarte grabnic la toți ceilalți; iar acum trei ani, la Leiden, vrând să o văd la o femeie care era disecată, deși am căutat-o foarte atent și știam prea bine unde trebuia să se afle, obișnuit fiind să o găsesc fără nici o greutate la dobitoacele proaspăt ucise, mi-a fost totuși cu neputință să o recunosc. Iar un Profesor bătrân care făcea această disecție, pe nume Valcher[687], îmi mărturisi că nu putuse niciodată să o vadă în vreun trup omenesc; ceea ce cred că se datorează faptului că își petrec de obicei câteva zile văzând intestinele și alte părți înainte de a deschide capul.

În privința mobilității acestei glande, nu-mi trebuie altă dovadă decât poziția ei: căci nefiind susținută decât de mici artere care o înconjoară, este sigur că e nevoie de foarte puțin pentru a o mișca; dar nu cred totuși că se poate abate foarte mult, nici într-o parte, nici în cealaltă.

Cât despre semnele poftei[688], ceea ce vă face să credeți că se aseamănă în chip desăvârșit cu obiectele nu provine decât din faptul că vi se pare neobișnuit ca ele să poată avea atâta asemănare pe cât au; dar dacă le asemuiți cu portretele pictate de cei mai slabi pictori, vi se vor părea încă și mai pline de cusururi. Dar în ce privește urina turbaților, e vorba de o chestiune de fapt în care nu văd nimic imposibil; nu mai mult decât în ceea ce îmi scrieți despre rodnicia unui bob de grâu după ce a fost înmuiat în sânge sau bălegar. Iar în privința a ceea ce v-a spus Domnul N.[689] despre piatra magnetică, este îndeajuns că mi l-ați numit pe autorul Domniei voastre pentru a mă împiedica să-i dau crezare.

Ajung la ultima scrisoare a Domniei voastre, din douăzeci Martie, unde îmi dați de știre că îmi trimiteți înapoi Catalogul Plantelor pe care vi-l trimisesem[690], pe care nu-l găsesc totuși laolaltă cu scrisoarea Domniei voastre; dar nu am trebuință de el,

după cum nu am nici de cel al Plantelor din Grădina Regală, pe care v-ați dat osteneala să mi-l trimiteți, fără să-l fi primit încă; dar aflu că îl au la Leiden.

Nu am auzit absolut nimic vorbindu-se despre ceea ce îmi spuneți că vi s-a scris din Anglia, anume că cineva este pe cale să mă invite să merg acolo[691]; dar vă voi spune, între noi, că este o țară în care mi-aș dori să locuiesc mai mult decât în multe altele; iar în privința Religiei, se spune că Regele[692] însuși este Catolic, după voința sa: de aceea vă rog să nu-i abateți de la bunele lor intenții.

Nu mă pot apuca din nou acum de Matematici pentru a căuta Solidul Ruletei[693], dar nu cred că e cu neputință.

V-am adus la cunoștință în scrisoarea de dinainte[694] singurul temei [*raison*] pe care-l știu care poate împiedica ca o muschetă să nu producă un același [efect] de foarte aproape sau de ceva mai departe, iar în cel pe care mi-l scrieți de la D[omnul] Myd[orge][695] nu este nici o aparență de adevăr. Sunt,

Descartes către Golius
[Santpoort,] marţi, 3 aprilie 1640[696]

AT III 56-59: CLXXXVII, cu emendările din AT V 542; AM IV 50-52: 239; B 1174-1176: 249; JRA I 650-651: Math 5
Scrisoare autografă expediată
Viena, Hofbibliothek, IX, 114

Domnule,

Domnia voastră m-aţi îndatorat şi mi-aţi dat mare încredere prin scrisoarea pe care mi-aţi făcut cinstea să mi-o scrieţi; dar nădăjduiesc că veţi ierta şi îngrijorarea mea, luând în considerare de câtă vreme aşteptăm judecata[697] Domniei voastre, fără să fi aflat vreun motiv care să o întârzie, pentru că abia acum aflu de doliul din familia Domniei voastre, care m-ar obliga aici să-mi modific vorbele pentru a fi alături de durerea Domniei voastre, dacă nu aş crede că bătrâneţea şi bolile care măcinau persoana pe care o regretaţi vă ofereau mai multe motive de a o plânge decât o face în prezent odihna pe care a dobândit-o.

Şi pentru a mă întoarce la afacerea noastră, vă rog cu umilinţă să aveţi în vedere că cea mai mică amânare în a o încheia ar aduce prejudicii mari, nu doar lui W[aessenaer] şi mie, de care St[ampioen] foloseşte în acest timp prilejul să vorbească de rău; dar îngăduiţi-mi, vă rog, pentru afecţiunea pe care v-o port, să vă spun aici în mod deschis că aceasta dă de asemenea prilejul multora care ştiu cât e de clară şi dincolo de orice îndoială, să aibă diferite păreri în dezavantajul Domnilor judecători ai noştri; până într-atâta încât am fost avertizat de la Haga că umblă zvonul că unii caută doar vreun pretext pentru a justifica regula lui St[ampioen] şi a acoperi favoarea care voiau să i-o facă, în parte din pricină că le este teamă de calomniile lui, şi în parte de asemenea fiindcă sunt rugaţi de oameni care nu mă iubesc. Domnia voastră aveţi interesul să faceţi să înceteze aceste zvonuri false; şi credeţi-mă,

Domnule, că dintre toți cei care pot stărui acum în favoarea lui St[ampioen] pe lângă Domnia voastră, nu va fi nici unul căruia să-i pese de el după ce această afacere se va fi terminat, nici care să nu aibă o părere mai bună despre Domnia voastră, atunci când veți fi dat o judecată liberă și echitabilă, decât dacă ați răspunde rugăminților lor[698].

Nu m-am gândit la ceea ce v-a scris St[ampioen], anume că putem găsi *naesten*[699] al său *per regulam falsi*[700]; căci acest lucru este atât de departe de orice aparență de adevăr, încât socoteam că nici măcar nu este nevoie să vorbim despre el; și se observă clar din aceea că, chiar prin algebră, nu o putem atinge decât ajungând la o ecuație cubică; căci regula falsului nu poate fi de folos decât în acele probleme pe care algebra le reduce la cea mai simplă ecuație dintre toate, care este cea a unui număr egal cu un altul. Însă poate că, prin regula falsului, el înțelege că trebuie să încercăm tatonând cu fiecare număr până ce îl vom fi întâlnit pe cel adevărat, lucru care a fost dovedit ca fals altundeva[701].

În rest, chiar dacă St[ampioen] ar putea găsi ceea ce dorește să obțină pentru *den naesten* prin câteva mijloace noi, nu înseamnă totuși că regula sa de la fila 25[702], singura despre care e vorba, este bună, și sunt din cale-afară de uimit de faptul că Domnia voastră găsiți de cuviință să luați în considerare noile scrieri[703], care nu vor avea niciodată vreun sfârșit, dacă nu le puneți capăt prin judecata Domniei voastre; și întrucât știu că n-aveți nevoie nici măcar de un sfert de oră pentru a o da, nu pot pricepe ce motiv vă face să o amânați[704]; dar dacă nu o avem înainte de Paște[705], voi socoti că nu mai trebuie să o aștept. Domnul Schotanus din Utrecht[706] s-a oferit de multă vreme să o trimită pe a lui, și sunt încredințat că Domnul S[chooten] nu întârzie decât în așteptarea celei a Domniei voastre; în sfârșit, nu cred să mai fie în restul lumii un singur matematician om de onoare, care să refuze să o dea, înțelegând justețea cauzei. V-aș fi recunoscător dacă aș putea obține de la Domnia voastră cel puțin ceea ce nădăjduiam să obțin de la oricine altcineva; căci sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și afectuos slujitor,

DESCARTES

Din 3 aprilie 1640
Domniei sale
Domnului Golius,
Profesor de Matematică
și limbi o[rientale]
la Leiden

Huygens către Descartes
Haga, duminică, 29 aprilie 1640[707]

AT III 748 = Roth 132: LIV; AM IV 53: 240; B 1178: 250; CM IX 288: 853
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Părintele Mersenne vă trimite această grădină pentru a se descărca, spune Domnia sa, de o mai veche datorie[708]. De atunci, mi-a mai transmis și alte lucruri pe care vrea să vi le împărtășesc: dar aceasta nu se va întâmpla de data aceasta, dacă binevoiți. Sunt atât de ocupat cu plecarea Armatei, care este foarte apropiată[709], încât mi se pare că astăzi am, singur, mai multe treburi decât toți Minimii din Place Royale luați laolaltă. De la Oștire voi încerca să vă relatez mai pe larg ceea cele ce-mi poruncește bunul Părinte [Mersenne]. Iertați-mi acum această grabă, și nu mă socotiți niciodată decât,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 29 aprilie 1640

Regius către Descartes
Utrecht, 5[/15] mai 1640[710]

AT III 60-61: CLXXXVIII; Baillet II 24 [A], 59 [B], 103 [C];
AM IV 54-55: 241; B 1178-1180: 251; Bos 37-38: 12
Textul lui Baillet

[A] „[Colegii] și-au reunit Universitatea și, la propunerea favorabilă a Rectorului Schotanus, fu hotărât să fie înaintată cererea către Magistrați[711]. Rectorul însuși fu delegat la Senat în acest scop, împreună cu domnul Arnold Senguerdius, Profesor de Filosofie. Magistrații o încuviințară fără dificultate, atât datorită faptului că Domnul Regius îi mulțumise până atunci pe toți, cât și pentru că domnul Stratenus[712], mai vârstnic decât Domnia sa, care avea cel mai mare interes de a i se împotrivi și de a cere pentru sine această creștere de remunerație, era printre primii și cei mai înflăcărați care o solicitau pentru noul său Coleg[713]. Astfel, leafa Domnului Regius, care fusese până atunci doar de 400 de florini, fu crescută cu jumătate; dar abia anul următor începu să primească cei 600 de florini[714]. Îi mai fu atribuită o nouă însărcinare, care consta în explicarea problemelor de Fizică, când nu va fi ocupat cu Botanica sa, anume cu explicarea plantelor și ierburilor medicinale. Îi împărtăși Domnului Descartes bucuria pe care i-o stârnise această însărcinare, căci ea îi oferea noi prilejuri de a preda și de a răspândi noua Filosofie a Domniei sale.”

[B] „Domnul Regius avusese mai înainte[715] grijă să ia împreună cu Domnul Descartes măsurile necesare pentru a așeza Tezele sale în afara primejdiei, și îl făcuse să creadă, când îi propusese chestiunea, că aceste Teze nu aveau alt scop decât de a răspândi Filosofia sa și de a-i da notorietate. Studenții săi, spunea el[716], îl îmboldeau fără încetare să dea la tipărit *Fizica* sa[717], pentru a înfățișa întregii lumi o Filosofie care nu făcea încă vâlvă decât în câteva provincii. Reflectă la aceasta și, crezând că ar fi potrivit să pună mințile la o încercare, îi veni ideea de a o rezuma mai întâi sub

formă de întrebări și de a o propune în dispute publice. Dar unii dintre colegii săi, temându-se ca noile opinii de care era plină să nu aducă vreun neajuns Universității lor, de vreme ce aceasta nu fusese întemeiată demult, crezură că este mai bine să fie tipărită drept scrierea unui simplu particular. Domnul Regius socoti totuși că ar fi bine ca ea să fie precedată de o dispută publică drept pregătire și alese opiniile sale privitoare la mișcarea Inimii, arterelor și sângelui pentru a-și alcătui Tezele, pe care le trimise mai apoi Domnului Descartes să le corecteze[718].”

[C] „În timpul acesta, [Domnul Descartes] arătase manuscrisul său[719] câtorva prieteni din Utrecht[720] care i-l ceruseră stăruitor, și în chip deosebit Domnilor Regius și Æmilius, care fură fermecați, lăsându-se cuprinși de o admirație nețărmurită[721]. Domnul Descartes, care nu căuta laudele prietenilor săi, îi poftise să cerceteze scrierea, atât ca Gramatici, cât și ca Filosofi. Trebuiră să se supună, dar nu găsiră lucruri de îndreptat decât în privința punctuației și a ortografiei[722].”

Descartes către Pollot
Leiden, luni, 7 mai 1640[723]

AT III 62: CLXXXIX; AM IV 56: 242; B 1180-1182: 252; JRA II 551: Poll 5
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 3

Domnule,

Ceea ce vă trimit acum nu este decât maculatură, şi mai degrabă o supărare decât un dar; numai că, întrucât ultima oară când am avut cinstea de a vă întâlni mi-aţi mărturisit că vreţi să vă daţi osteneala de a trimite una dintre aceste cărţi proaste la Haga, m-am gândit că nu trebuie să uit să vă dăruiesc două prin mijlocirea lui Waessenaer[724]. Şi i-am mai spus să le alăture şi o anume paschinadă[725] pe care Stampioen a scris-o de curând împotriva lui, fără să fi fost vreodată ofensat de el în cea mai măruntă privinţă; căci este un document pe care mi se pare că cei care au un oarecare interes în a cunoaşte moravurile acestui om se cuvine să-l vadă, mai ales dacă sunt preveniţi că soluţia pe care o făgăduieşte acolo nu este mai cu putinţă decât albirea unui Maur şi că, mustrându-l pe Waessenaer, aşa cum o face, de a fi scris că nu există vreo regulă pentru astfel de lucruri imposibile, pe care el se făleşte că le cunoaşte, insultele şi calomniile lui sunt cu atât mai mari cu cât tot ceea ce spune este mai extravagant şi mai ridicol de fals. Dar e de prisos să intrăm într-un subiect atât de murdar şi nu voi mai adăuga altceva decât că sunt etc.

DESCARTES

Din Leiden, 7 mai 1640

Descartes către Regius
[Leiden, joi, 24 mai 1640][726]

AT III 66-70: CXC; Clerselier I 386-389: LXXXI; EL I 279-282: LXXXI; AM IV 62-69: 243; B 1184-1189: 253; JRA II 731-732: Reg 2;
Bos 41-45: 13
Textul lui Clerselier

În titlu[727] nu aș pune *despre tripla digestie*, ci doar *despre digestie*.

De asemenea, te mai rog să ștergi tot rândul al nouălea, pentru N. și C.[728]; căci aici nu folosește la nimic exemplul lui Harvey care este mai departe de această părere decât mine și care, cred, nu e atât de legat de Walæus[729] așa cum sunt eu de Domnia ta; și oricât ar fi de asemănătoare lucrurile, nu mă impresionează atât exemplul, pe cât cauza[730].

În primul rând al Tezelor, aș scoate cuvintele: *a căldurii care însuflețește etc.*[731]

La sfârșit, în locul cuvintelor: *în configurația potrivită etc.*, aș prefera: *în pregătirea particulelor imperceptibile din care sunt alcătuite alimentele, astfel încât să dobândească o configurație proprie să compună trupul omenesc. Această pregătire este fie comună sau mai puțin specifică, și se petrece în toate căile prin care trec particulele, fie este particulară și specifică, și este triplă: 1° în stomac și în intestine, 2° în ficat, 3° în inimă. 1° Se petrece în stomac și în intestine, odată ce hrana mestecată în gură și înghițită, ca și băutura, este dizolvată și transformată în chil, prin forța căldurii pe care i-o comunică inima, și a umorii care este împinsă de artere. 2° În ficat, când chilul, ajuns în el, nu prin vreo oarecare forță de atracție, ci doar prin propria sa fluiditate și prin presiunea părților învecinate, amestecat cu sângele rămas, fermentează, se mistuie și se transformă în chim. 3° În inimă, odată ce chilul, amestecat cu sângele revenit în inimă din restul corpului*

și preparat împreună cu cel din ficat, se transformă în sânge veritabil și complet printr-o fierbere ce provoacă bătăile pulsului. Și această a treia digestie etc.[732] Vei vedea lesne de ce aș pune o digestie generală, care se petrece în toate căile și, în consecință, și în toate părțile corpului; pentru că peste tot unde este mișcare se poate produce o oarecare schimbare a particulelor care se mișcă; și nu văd ce altceva ar fi digestia dacă nu această schimbare; nu înțeleg din ce motiv socotești că aceasta se produce mai degrabă în venele gastrice și mezenterice, decât în toate celelalte. Nu vorbesc despre *sucul spirituos*, pentru că nu văd în chip distinct ce semnifică aceste cuvinte. Nu vorbesc despre *părțile mai bune ale chilului*, ci spun mai degrabă chil, deoarece toate părțile sale slujesc la hrănirea corpului, iar dacă observăm lucrurile cu atenție, chiar și excrețiile, mai ales cele produse de vene, atâta timp cât se află în trup, trebuie să fie socotite printre părțile sale; într-adevăr ele îndeplinesc funcția lui și nu este nici una dintre părți care să nu ajungă în cele din urmă în excreție, cu condiția să numim tot excreție ceea ce iese prin transpirația imperceptibilă[733]. Dar chimul cred că fermentează în ficat, și se mistuie, în sensul în care acest cuvânt este folosit de Chimiști[734], adică se schimbă din pricina unei oarecari adăstări acolo.

Aș șterge de la pagina 5: *care se ivește din spiritele abundente ale acestuia și dintr-un suc potrivit de uleios;* căci nu explică lucrul îndeajuns de clar[735].

La sfârșitul paginii 8 îmi găsesc încă o dată numele, pe care pot în chip cinstit să-l admit mai curând acolo decât în titlu, cu condiția, dacă ești de acord, să nu-i adaugi atâtea epitete; și aș vrea de asemenea să mă numești pe numele [meu] adevărat *Descartes*, mai degrabă decât pe cel plăsmuit, *Cartesius*[736].

Acolo unde spui de ce Pl[empius][737] a schilodit răspunsurile mele s-ar putea adăuga dovada, anume că acestea au fost văzute și copiate de mai mulți, doi ani mai înainte de apariția cărții lui. De asemenea, mi se pare că trebuie șterse și aceste cuvinte: [*că este o trăsătură*] *fie a unui viclean fie a unui ignorant*, și cuvintele mai blânde vor dovedi mai bine adevărul cauzei[738].

Aș modifica și sfârșitul paginii nouă în felul următor: *în al doilea rând, pentru că fătul care se află în uter, unde e lipsit de folosirea respirației, are două căi care la adulți se închid de la sine; una este asemănătoare unui mic canal, prin care o*

parte din sângele rarefiat în cavitatea dreaptă a inimii trece în aortă, iar cealaltă parte pătrunde în plămâni; și cealaltă, prin care o parte din sânge, care trebuie să se rarefieze în cavitatea stângă a inimii, curge din vena cavă și se amestecă cu cel venit din plămâni[739]. Într-adevăr, nu se poate tăgădui că la făt o parte din sânge trece prin plămâni; dar, afară de aceasta, explicarea folosirii respirației, care se găsește la pagina 10, trebuie să preceadă cauzele ei, care se găsesc la pagina 8.

În ceea ce privește venele lactice[740] [*venas lacteas*], nu le definesc, pentru că încă nu le-am văzut; dar cunosc aici doi tineri Doctori în Medicină (care se numesc Sylvius[741] și Schagen[742]) care par să nu fie inculți și care afirmă că le-au observat de mai multe ori, și că valvulele lor împiedică întoarcerea lichidului în intestine, astfel încât se despart complet de Domnia ta; iar eu sunt foarte înclinat să le dau dreptate, așa că bănuiesc că venele lactice diferă foarte mult de cele mezenterice în aceea că nu sunt unite cu nici o arteră, ceea ce face că în ele sucul din alimente să fie alb, în timp ce în celelalte el devine imediat roșu, deoarece se amestecă cu sângele care a circulat prin artere. Cu primul prilej le vom căuta împreună într-un câine viu: între timp, dacă aveți încredere în mine, veți șterge tot acest corolar[743].

În ceea ce privește dificultatea, *cum se poate dezumfla inima dacă rămâne în ea o parte de sânge rarefiat*, ea se poate desluși ușor: pentru că nu rămâne decât o parte mică, care nu este de ajuns să umple ventriculele; căci efortul cu care ea iese ar fi de ajuns să-l scoată pe tot afară, dacă valvulele arterei mari [*arteriæ magnæ*] și ale arterei pulmonare [*venæ arteriosæ*] nu se închid înainte ca tot sângele să fi ieșit; și partea oricât de mică ce rămâne în ventricule este de ajuns pentru fermentare.

Astăzi, în sfârșit, am primit sentința în favoarea lui I.A. W[aessenaer][744], căruia îi voi trimite originalul după ce voi fi pus să se facă o copie, adică peste una sau două zile. Aceasta este redactată astfel încât, dacă ar fi trebuit să condamne pe cineva important, Judecătorii nu ar fi putut să-i numească greșelile cu cuvinte mai blânde; totuși nu e nici un cuvânt scris de W[aessenaer] pe care să nu-l aprobe, și nici un cuvânt de-al adversarului său pe care să nu-l condamne[745].

Dacă mai există vreun lucru pentru care dorești o explicație mai amănunțită, mă vei găsi întotdeauna pregătit să te slujesc, fie prin scrisul meu, fie prin viu grai. Chiar

mai mult, când aceste Teze vor fi disputate, dacă dorești, voi da o fugă până la Utrecht; cu condiția însă ca nimeni să nu știe și să mă pot ascunde în acel loc de observație [*specula*][746] de unde Doamna Schurman[747] obișnuiește să asculte lecțiile Domniei tale. Fii sănătos.

Regius către Descartes
Utrecht, 20/30 mai 1640[748]

AT III 71-72: CXCI; Baillet II 55 [A], 59-60 [B], 103 [C]; Bos 49-50: 14;
B 1190: 254; AM IV 70-71: 244.

Texul lui Baillet

[A] „Ei[749] se pronunțară în favoarea lui Waessenaer, iar cele șase sute de livre ale lui Stampioen fură împărțite săracilor. Domnul Descartes trimise imediat Domnului Regius o copie a Sentinței, semnalându-i indulgența Judecătorilor[750], care, în ciuda blândeții termenilor pe care îi folosiseră, au arătat limpede că ei aprobă tot ce scrisese Waessenaer, și condamnă tot ce scrisese Stampioen.”[751]

[B] „El [Regius] modifică Tezele sale în urma observațiilor pe care Domnia sa [Descartes] i le trimisese, și nu uită mai ales să înlăture numele plăsmuit de *Cartesius*, pentru a-l înlocui cu cel de *Descartes*, așa cum și-a dorit acesta. Îi scrise din nou pe 20, așadar pe 30 mai[752], pentru a-i mulțumi, și pentru a-l ruga stăruitor să binevoiască să-i onoreze Tezele cu prezența Domniei sale. Ceea ce credea că trebuie să îi fie cu atât mai puțin împovărător, cu cât îl vedea pe punctul de a părăsi locuința sa din Leiden pentru a merge să locuiască la Amersfort, la nici trei leghe de Utrecht[753]. Domnul Descartes se oferise cel dintâi să facă această călătorie la Utrecht, pentru a-l sprijini mai de aproape, dacă ar fi fost nevoie, și pentru a asculta chiar dezbaterea Tezelor sale, cu condiția să nu se afle nimic, și ca Domnia sa să rămână ascuns în acel loc de observație sau tribună a Domnișoarei de Schurmans[754]. Domnul Regius îi făgădui[755] că va îndeplini cu exactitate aceste cerințe, și îl rugă stăruitor să-i fie oaspete în timpul ședерii Domniei sale în oraș, adăugând că Sărbătorile Rusaliilor făcuseră să se amâne ziua [dezbaterii] Tezelor până la 10/20 iunie, dar că, data nefiind încă stabilită, va avea grijă să-i dea de știre în legătură cu ziua hotărâtă pentru aceasta, de îndată ce va fi pus să fie afișată.”

[C] „Pentru a-l face [pe Descartes] să vadă totuși că elogiile însemnate pe care Domniile lor [*Regius și Æmilius*] le făcuseră acestei lucrări [*Meditationes*] nu trebuie să i se pară suspecte, îi propuseră[756] două dificultăți privitoare la ideea pe care o avem despre Ființa infinită și perfectă în chip infinit și îi cerură o lămurire mult mai amplă privitor la ceea ce Domnia sa scrisese în Tratatul său[757]. Domnul Descartes le oferi cu plăcere această mulțumire, dorindu-și din toată inima ca, afară de elogii, Doctorii de la Sorbona să formuleze aceeași judecată despre Tratatul său, precum ei[758].”

Descartes către Regius
[Leiden, iunie 1640][759]

AT III 63-65: CXC; Clerselier I 384-385: LXXXI; EL I 279-280: LXXXI;
AM IV 57-60: 243; B 1182-1184: 253; JRA II 735-736: Reg 3; Bos 51-52: 15
Textul lui Clerselier

Ilustre Domn,

M-ați îndatorat foarte tare, Domnia ta și Luminatul Domn Æmilius, cercetând și îndreptând scrierea pe care v-o trimisesem[760]. Căci văd că nu ați pregetat să corectați punctuația și greșelile de ortografie; dar mi-ați fi făcut încă mai multă plăcere dacă ați fi vrut să modificați câte ceva chiar în cuvinte și în opinii. Oricât de neînsemnate ar fi fost aceste modificări, aș fi putut nutri speranța că ceea ce ați fi lăsat ar fi fost cu mai puține erori; iar acum mă tem că Domniile voastre nu ați întreprins aceasta pentru că ar fi fost prea mult de corectat sau poate că ar fi trebuit să ștergeți tot.

În ceea ce privește obiecțiile, Domniile voastre spuneți în prima că: *din faptul că se află în noi o anumită înțelepciune, putere, bunătate, cantitate etc., ne formăm ideea unei înțelepciuni, unei puteri, unei bunătăți infinite, sau cel puțin indefinite, și a altor perfecțiuni pe care le atribuim lui Dumnezeu, precum ideea unei cantități infinite*[761]. Admit bucuros toate acestea și sunt pe de-a-ntregul convins că nu este în noi o altă idee de Dumnezeu decât aceea care se formează în acest mod. Dar toată forța argumentului meu constă în faptul că susțin cu tărie că eu nu pot fi de așa natură încât acele perfecțiuni care sunt foarte reduse în mine să le pot amplifica la infinit prin gândire, dacă nu ne-am avea obârșia [*origo*] de la o Ființă în care ele să fie infinite în mod actual; tot astfel precum, din simpla considerare a unei cantități foarte mici, sau a unui corp finit, nu aș putea concepe o cantitate indefinită, dacă mărimea lumii nu ar fi sau măcar nu ar putea fi indefinită.

În a doua spuneți că: *adevărul axiomelor pe care le înțelegem clar și distinct*

este evident prin sine însuși, ceea ce accept de asemenea, atât timp cât acestea sunt înțelese clar și distinct, pentru că sufletul nostru e de așa natură încât nu poate să nu-și dea consimțământul la ceea ce înțelege în chip clar; dar, pentru că ne aducem adesea aminte de concluzii pe care le-am dedus din astfel de premise, chiar dacă nu suntem atenți la premisele însele, spun atunci că, dacă nu l-am cunoaște pe Dumnezeu [*si Deum ignoremus*], am putea socoti că ele sunt îndoielnice, chiar dacă ne aducem aminte că le-am dedus din principii clare; pentru că, poate, suntem de așa natură încât ne înșelăm până și în privința lucrurilor celor mai evidente; și, prin urmare, chiar atunci când le-am dedus din aceste principii, nu am avut o știință [*scientia*], ci doar o simplă persuasiune [*persuasionem*] a lor. Pe acestea două le deosebesc astfel: *persuasiunea* este atunci când mai rămâne un temei [*ratio*] oarecare care ne poate împinge spre îndoială; *știința* este însă o convingere de la un temei atât de puternic, încât nu poate fi zdruncinat de vreunul mai puternic; iar cei ce nu-l cunosc pe Dumnezeu [*qui Deum ignorant*] nu au nici o astfel de știință. Cel care a înțeles o dată clar temeiurile care ne conving că Dumnezeu există, și că nu ne înșală [*non est fallax*], chiar dacă nu ar fi mai atent la ele, cu condiția doar să-și aducă aminte de această concluzie: *Dumnezeu nu ne înșală*, va păstra în sine nu numai persuasiunea, ci chiar știința adevărată [*vera scientia*] atât a acestei concluzii, cât și a tuturor celorlalte despre ale căror temeiuri își va aduce aminte că le-a perceput altădată în mod clar[762].

În ultima scrisoare a Domniei tale (care, primind-o ieri, mi-a atras atenția să răspund în același timp și la cea de dinainte) mai afirmi și că: *orice repezeală într-o judecată grăbită ține de temperamentul corpului, fie că este dobândit, fie că este înnăscut*[763], ceea ce nu pot accepta în nici un chip[764], pentru că aceasta ar însemna să înlăturăm libertatea și întinderea [*amplitudo*][765] voinței noastre, care poate îndrepta o astfel de repezeală; sau, dacă nu o face, greșeala care apare este o lipsă [*privatio*] în raport cu noi, și o pură negație [*negatio*][766] în raport cu Dumnezeu.

270

Descartes către Mersenne
Leiden, luni, 11 iunie 1640[767]

AT III 72-90: CXCII; Clerselier II 220-228: XXXIX; EL II 152-158: XXXIX; AM IV 72-82: 245;
B 1192-1205: 255; JRA I 375-384: Mers 75;
CM IX 392-408: 878
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms 2001, fol. 15 *recto* – 18 *verso*

Cuvioase Părinte,

Mărturisesc că am întârziat multă vreme să vă scriu, dar faptul că mi-am schimbat locuința[768] a fost cauza pentru care nu am răspuns scrisorii Domniei voastre din 25 martie, care este cea mai veche dintre cele primite de la ultima mea scrisoare, și tocmai le-am primit, în același timp, pe celelalte două ale Domniei voastre, una din 1 iunie și cealaltă din 6 mai, fără să știu de ce cea de-a doua a stat pe drumuri atâta vreme[769]; dar ca să nu uit nimic din ceea ce trebuie să vă răspund, voi începe cu cea mai veche:

1. Unde îmi scrieți că mi-ați trimis cartea despre *Jardin des Plantes*[770] prin intermediul lui Maire, pe care nu am primit-o deloc prin acesta, ci prin Domnul de Zuylichem, care mi-a trimis-o de curând, înainte de a pleca la oaste[771], și mi-a scris că mai are și alte lucruri să îmi transmită din partea Domniei voastre, dar pe care le păstrează pentru un alt prilej când va avea mai mult răgaz, și de atunci nu am mai primit vești de la Domnia sa. Vă mulțumesc preaplecat pentru această carte; dar nu prea îmi este de folos, întrucât nu conține decât nume, iar eu nu caut decât lucruri.

2. Puțin contează că Domnul Petit[772] și semenii săi tipăresc tot ceea ce vor vrea și nu caut deloc încuviințarea unor astfel de oameni.

3. Îmi scrieți despre Galilei ca și cum ar fi încă în viață, iar eu credeam că a murit de multă vreme[773]; dacă e adevărat că Domnia sa are tabele exacte privitoare la fazele

şi eclipsele planetelor lui Jupiter[774], e sigur că a făcut mai mult decât oricine în privinţa longitudinilor, dar tare mă mir să fi putut face astfel de tabele, ţinând seama de faptul că nu s-au putut încă face [nici] pentru Lună.

4. Motivul pentru care un os de oaie se sparge mai bine în mână decât pe o nicovală[775] nu mi se pare a fi acela că ar susţine lovitura mai bine, după cum scrieţi Domnia voastră, căci, fie că AB este o nicovală, sau mâna unui om, când lovim în mijlocul osului C, acesta susţine întreaga lovitură; sau chiar, când este în mână, aceasta ajută osul să o susţină mai bine decât dacă ar fi pe nicovală, deoarece ea se pliază mai mult, şi nu mă îndoiesc că adevăratul motiv care îl face mai casant în mână, e acela că ciocanul apasă pe el mai multă vreme. Dar proporţia care trebuie să fie între forţa loviturii şi durata sa, pentru a face ca acţiunea să fie mai puternică, variază după cum părţile corpului lovit cer mai mult sau mai puţin timp[776] pentru a se desprinde.

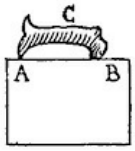

5. Nu-mi amintesc acum ce v-am scris mai demult în privinţa vitezei scurgerii apei[777], dar, pare-mi-se, era legat de experimentul pe care l-aţi făcut.

6. Pentru a înţelege ceea ce mă întrebaţi din partea Domnului Desargues, anume cum poate proveni duritatea corpurilor doar din repausul părţilor lor[778], trebuie observat că mişcarea e diferită de determinarea pe care o au corpurile de a se mişca mai degrabă spre o direcţie decât spre o alta, după cum am scris în *Dioptrica*[779] mea; şi că nu e propriu-zis nevoie de forţă decât pentru a mişca corpurile, şi nu pentru a determina direcţia spre care acestea trebuie să se mişte; căci această determinare nu depinde atât de forţa motorului, cât de situaţie, atât cea a acestui motor, cât şi a celorlalte corpuri învecinate. De asemenea, trebuie observat faptul că nu există vid în natură, nici rarefiere şi condensare, aşa cum le descriu Filosofii[780]; ci, atunci când un corp se rarefiază, lucrul se întâmplă pentru că intră un alt corp mai subtil în porii săi[781] etc. De unde urmează că nici un corp nu se poate mişca, fără să îndepărteze un alt corp din locul unde se află, în aceeaşi clipă, şi fără ca acest altul să nu îndepărteze un altul, şi aşa mai departe, până la ultimul, care ocupă locul pe care îl părăseşte

primul corp. Astfel încât nici un corp nu se poate mișca fără să existe un întreg cerc de corpuri care să se miște împreună în același timp[782]. Și, în sfârșit, trebuie observat faptul că toate corpurile care se mișcă în cerc sau în alt fel nu tind să-și continue mișcarea decât în linie dreaptă, după cum vedem că o piatră care era agitată de jur-împrejur într-o praștie, odată ce iese de acolo nu se mai mișcă decât în linie dreaptă. Așadar, fie acum A o piatră[783], în jurul căreia presupun că nu există decât aer și că părțile acestui aer se mișcă continuu, dar nu toate în aceeași direcție, ca atunci când bate vântul, căci nu aceasta îl face lichid, ci că se mișcă în diverse direcții; sau chiar, pentru a avea ceva mai bun pe care să zăbovească imaginația, ne putem gândi că fiecare dintre acele părți s-ar învârti în cercuri, în locul în care se află; și să presupunem că această piatră e împinsă din punctul A înspre punctul M: e evident că ea nu va avea nici o dificultate în a-și continua mișcarea înspre acel punct, deși, pentru a face aceasta, trebuie să îndepărteze dinaintea ei părțile de aer aflate înspre B, iar acestea, părțile aflate înspre C, iar cele aflate înspre D trebuie să ajungă în locul pe care-l lasă liber această piatră; căci toate aceste părți de aer se mișcau deja, și ea nu schimbă nimic în ele, ci doar face ca, în loc ca mișcarea lor să fie strânsă în cercuțe, ca până atunci, ele să-și continue mișcarea după un cerc mai mare, ceea ce le este chiar mai natural, deoarece, cu cât cercul este mai mare, cu atât se apropie mai mult de o linie dreaptă. Dar când piatra A ajunge la corpul M, pe care-l presupun ca fiind dur, adică fiind compus din părți care stau nemișcate și sunt unite cu masa Pământului, ea întâmpină rezistență, deoarece, pentru a trece mai departe, nu e de ajuns doar ca ea să determine în ce direcție trebuie să se miște părțile acestui corp M pentru a-i face loc, ci trebuie, pe lângă aceasta, să le transmită o parte din mișcarea ei: lucru pentru care e nevoie de mai multă forță. Și se poate lesne întâmpla ca ea să nu aibă destulă forță pentru a mișca nici una din părțile acestui corp, anume dacă acestea sunt toate unite mai strâns unele cu altele decât sunt ale ei. Dar, dacă presupunem că acest corp M nu e unit cu masa Pământului, ci înconjurat de aer de jur împrejur, trebuie observat că acesta întrerupe mișcarea părților acestui aer, care, în loc să continue mișcările lor în linii drepte, sunt constrânse, când îl întâlnesc, să se întoarcă, în așa fel încât nimic nu împiedică acele părți de aer să miște acest corp, așa

cum apa mișcă bărcile care plutesc deasupra, cu diferența că acestea nu sunt toate forțate să îl împingă înspre o aceeași direcție, spre care piatra A le ajută fără prea multă forță când întâlnește acest corp M. Și, astfel, se înțelege de ce o mână de nisip nu e un corp atât de dur precum un bolovan, ale cărui părți nu diferă de acele fire de nisip decât prin faptul că se ating imediat una cu cealaltă; căci fiecare fir de nisip, fiind înconjurat de aer aproape de jur împrejur, nu e atât de unit cu firele care îi sunt vecine, așa cum sunt părțile bolovanului între ele. În ceea ce privește mușchii corpului nostru, aceștia nu sunt duri, când sunt încordați, decât din pricină că sunt plini de spiritele animale, așa cum un balon e dur atunci când e plin de aer, ceea ce nu demonstrează nimic împotriva problemei precedente; căci părțile exterioare ale mușchiului sau ale balonului, fiind unite și fără mișcare una față de cealaltă, părțile interioare nu slujesc decât la a umple spațiul dinăuntru, lucru pentru care sunt de folos, având mișcările pe care le au, ca și cum nu ar avea nici una[784]. Am zăbovit mai mult asupra acestui articol decât asupra celorlalte întrucât o cereți în numele Domnului Desargues, căruia doresc să-i arăt că sunt preaplecatul său slujitor.

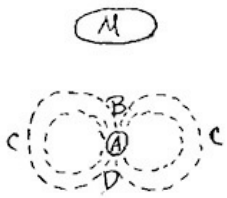

7. Semințele de iarbă senzitivă nu au crescut încă nicăieri, deși am dat din ele mai multora, care le-au plantat cu mare grijă[785].

8. La pagina 104 a *Dioptricii*[786] mele am șters, începând cu rândul 10, unde sunt cuvintele *dacă trasăm de la punctul B*, până la antepenultimul rând, unde sunt cuvintele: *În plus, dacă trasăm*; și am pus, în loc de acestea: *deoarece atât liniile AB și NI, cât și liniile AL și GI sunt paralele, triunghiurile ALB și IGN sunt asemenea. De unde urmează că AL este față de IG așa cum AB este față de NI, sau, pentru că AB și BI sunt egale, așa cum BI este față de NI. Apoi, dacă trasăm* etc.[787]

9. Motivul care mă face să spun că acele corpuri care coboară sunt mai puțin împinse de materia subtilă la sfârșitul mișcării lor decât la începutul acesteia[788], nu e altul decât acela că există mai puțină inegalitate între viteza acestora și cea a acelei materii subtile. Căci, de pildă, dacă corpul A, fiind nemișcat, este întâlnit de corpul

B, care tinde să se mişte spre corpul C cu o asemenea viteză încât să poată parcurge o leghe într-un sfert de oră, el ar fi mai mult împins înspre acest corp B decât ar fi dacă s-ar mişca deja el însuşi spre C, cu o asemenea viteză încât să poată parcurge o leghe într-o jumătate de oră şi nu ar fi împins deloc, dacă acesta se deplasează la fel de repede ca şi el, vasăzică astfel încât să poată parcurge o leghe într-un sfert de ceas.

10. Felul în care explic greutatea[789] nu are nici o legătură cu cel prin care explic lumina; şi nu văd nici un temei pentru care corpurile ar cântări iarna mai puţin decât vara.

11. Nu voi scrie aici cum se poate calcula de câte lovituri de ciocan mic ar fi nevoie pentru a egala forţa unuia mare, pentru că sunt atât de multe lucruri care ar trebui luate în considerare în astfel de calcule, şi acestea se potrivesc atât de greu cu experienţa şi sunt atât de puţin de folos, încât e, pare-mi-se, mai bine să nu vorbim despre aceasta[790].

Iată ce am avut de spus în privinţa scrisorii Domniei voastre din 25 martie. Trec la următoarea din 6 mai. Vă mulţumesc pentru [ceea ce mi-aţi spus cu privire la] piatra care se mişcă în oţet; tocmai am făcut experimentul, şi am pus-o şi în esenţă de vitriol[791], în care aceasta s-a mişcat şi mai mult decât în oţet, ceea ce mă determină să cred că ar face aşijderea în orice fel de ape tari[792]; şi nu pot trage altă concluzie decât că are mai mulţi pori care primesc cu uşurinţă părţile acelor lichide, dar care nu au figura aptă pentru a primi părţile apei dulci, nici a celorlalte lichide care nu au acest efect; şi că, atunci când părţile oţetului pătrund în porii aflaţi în partea inferioară a acestei pietre, ele fac să iasă părţile de aer sau de apă care se aflau acolo şi care, dilatându-se când ies (aşa cum o dovedesc micile bule pe care le vedem atunci în jurul pietrei), o mişcă şi o ridică; drept care aceasta trebuie să curgă înspre partea înclinată a vasului, precum o face.

2. Strădaniile Geostaticianului[793] mă impresionează prea puţin şi voi fi foarte mulţumit să nu-i mai văd scrierile până ce vor fi tipărite, sau până când Domnul de Beaune îşi va da osteneala de a le vedea şi de a le încuviinţa.

3. Nu am auzit vorbindu-se aici de inginerul care înfige țăruși în pământ fără a da lovituri; dar nu mă îndoiesc că aceasta nu se poate face prin forța presării[794], care poate, în acest fel, să fie comparată cu cea a percuției; dar ar fi nevoie de mai multe experimente diferite, înainte de a putea formula niște reguli generale.

4. Nu știu să existe vreun alt temei pentru care un ou se crapă mai puțin atunci când e apăsat pe cele două capete, mai degrabă decât pe lateral, decât că, părțile sale fiind mai egale în această direcție, ar trebui să fie mai multe cele care încep să se separe, încă din primul moment în care el ar începe să se crape.

5. Explic felul în care lumina găsește pori drepți în toate părțile în corpurile transparente, prin exemplul unei mulțimi de bile rotunde, care, fiind unite unele cu altele, alcătuiesc un corp de mai mult de zece ori mai solid decât e oricare dintre cele transparente de aici, după cum mi se pare că pot dovedi; și totuși, pe oricare parte s-ar întoarce acest corp, dacă aruncăm nisip deasupra, acel nisip ar coborî până la fund prin unghiurile aflate împrejurul acelor bile și va urma linii îndeajuns de drepte pentru a-și transfera acțiunea în linie absolut dreaptă; după cum am scris în diverse locuri[795], anume că acțiunea luminii urmează linii absolut drepte, în ciuda faptului că materia subtilă, care o transmite, nu alcătuiește astfel de linii[796].

6. Cred că am scris în cel de-al doilea discurs al *Dioptricii*[797] mele temeiul *a priori* pentru care reflexia se produce în unghiuri egale și mă mir că încă îl mai cereți.

7. Metoda pe care am propus-o pentru tangente este bună pentru concoidă, cisoidă și [curbele] asemănătoare[798], dar nu și pentru cvadratrice, dacă nu-i adăugăm ceva. Căci această cvadratrice face parte din acele linii pe care am vrut să le exclud din *Geometria* mea ca nefiind decât Mecanice[799].

8. În ceea ce privește consecințele geometrice ale problemelor rezolvate prin Algebră, acestea sunt mereu atât de ușoare, dar totuși atât de lungi și de plictisitor de scris, când problemele sunt cât de cât frumoase, încât nu merită ca un om care știe câte ceva să zăbovească asupra lor, iar aceasta e o treabă bună doar pentru Geostatician sau semenii Domniei sale.

9. Nu e nevoie să evaluăm greutatea norilor după cea a apei care provine din

aceştia, ci să ne gândim că părţile acestei ape, fiind separate una de alta, aşa cum trebuie să fie pentru a forma un nor, au o suprafaţă incomparabil mai mare decât atunci când formează picături de apă; şi că aerul le susţine proporţional cu întinderea acestei suprafeţe.

10. Atunci când capătul unei bucăţele de miez de pâine proaspătă e pus pe apă, şi o atrage la o înălţime de 2 sau 3 degete, aceasta urmează din faptul că porii acestei pâini, fiind mai mari decât e nevoie pentru părţile aerului, acestea sunt înconjurate de materia subtilă care le face să se mişte mai repede acolo decât în afara acestor pori; iar deoarece toate corpurile care se mişcă au tendinţa să iasă din locurile în care se află, când aceste părţi ale aerului ies din cele ale acestor pori care ating suprafaţa apei, părţile acestei ape intră în pâine în locul lor, şi din cauză că ele umplu mai bine porii ei, nu se mişcă atât de repede acolo precum o făcea aerul; de unde urmează că nu ies din nou, decât pentru a urca încă mai sus, în locul aerului care are tendinţa să iasă din porii acestei pâini, şi se întâmplă la fel în cazul majorităţii corpurilor arse sau calcinate prin forţa focului. Ajung la ultima scrisoare a Domniei voastre din 1 iunie.

1. În ceea ce priveşte circulaţia sângelui[800], nu trebuie să credem că aceasta se produce doar în extremităţile degetelor şi ale picioarelor; ci trebuie ştiut că nu e nici un loc în corp în care să nu existe mai multe mici vene şi artere care se termină acolo; aşa cum, de pildă, există la mijlocul braţului, prin care se face circulaţia sângelui, atunci când restul braţului e tăiat, şi nu prin ramificaţiile care se întindeau spre mână, deoarece extremităţile lor sunt astupate.

2. Nu încape nici o îndoială că încreţiturile [*les plis*] memoriei[801] se obstrucţionează unele pe celelalte şi că nu putem avea o infinitate de astfel de încreţituri în creier; dar avem totuşi multe pe creier; iar memoria intelectuală are speciile ei deosebite, care nu depind deloc de aceste încreţituri, al căror număr nu cred că trebuie să fie foarte mare[802].

3. Nu explic senzaţia [*le sentiment*] de durere fără a lua în considerare sufletul[803]; întrucât, după mine, durerea se află doar în intelect; explic însă [astfel] toate mişcările exterioare care însoţesc în noi această senzaţie, care se regăsesc doar ele în animale, şi nu durerea propriu-zisă.

4. Voiam să merg azi să-l văd pe Domnul de Saumaise, pentru a-i cere confirmarea istoriei despre care îmi scrieți, cu privire la tatăl său[804] și la cele 3 minuni[805] despre care a scris că s-ar fi întâmplat în această țară, unde nu am auzit vorbindu-se despre ele decât din gura sa, care mi-a povestit-o pe ultima acum ceva vreme, anume că la Wesel crescuse un dinte în gura unui spânzurat, nu într-o noapte, ci într-un timp scurt; ceea ce se va dovedi cu siguranță fals, ca și celelalte două, căci avem aici gazete care nu vor fi uitat de ele.

5. Nu pot spune nimic în privința declinației acului [magnetic]: *est questio facti*[806].

6. Sunt prea puțin curios să văd ceea ce Domnul Fermat a scris[807] din nou despre tangente.

7. Iar în ceea ce-i privește pe cei care vor să facă comentarii asupra a ceea ce am scris despre concoidă[808], nu pot fi decât niște minți de joasă speță: căci nu am oferit decât construcția, care e foarte scurtă[809], și am atras atenția asupra faptului că, prin modul în care o oferisem, se poate ajunge în calcule lungi[810]; de unde ar fi trebuit să înțeleagă că aveam și alte metode pentru tangente pe care nu am vrut să li le spun.

8. Nu există nici o greșeală în josul paginii 351[811]; căci sensul este că am putea ajunge la un calcul lung dacă am căuta punctul în care CG intersectează pe DH.

9. De multă vreme cunosc pasajul din *Deuteronom*: *Sanguis enim eorum pro anima est*[812] și l-am citat în răspunsul meu la obiecțiile lui Fromondus[813], stăruind să îl explice potrivit F[iloso]fiei comune, dar nu mi-a răspuns nimic.

10. Materia subtilă nu lărgește în chip nediferențiat porii tuturor corpurilor, ci doar pe cei care sunt dispuși în acest sens, și care sunt prea strâmți pe o parte și prea lați pe cealaltă, așa cum sunt cei ai unui arc îndoit, și nu cei ai aurului, nici cei ai plumbului etc.

11. Modul în care explic fluxul și refluxul mării nu are nimic în comun cu cel al lui Galilei[814].

12. Observația că există întotdeauna un nor în preajma Soarelui, care primește razele pentru a forma curcubeul, este în mod evident falsă; întrucât vedem curcubeie în fântâni, unde nu se află astfel de nori[815].

13. Îi voi scrie Domnului de Zuylichem pentru a-i cere cartea[816] Domnului de la Chambre și vă voi spune părerea mea în privința acesteia.

14. Nu vă răspund nimic legat de ceea ce vi s-a scris din Anglia, deoarece nu cred că vi s-a scris aceasta ca să mi-l transmiteți; vă pot spune însă, între noi, că, deși oferta acestui Domn[817] mi se pare foarte generoasă, din partea Domniei sale, pentru un om pe care nu l-a văzut niciodată, și cu toate că îi sunt foarte îndatorat, ea este totuși prea mică pentru mine; și că, deși sunt mai bine de 10 ani de când am vrut să merg în Anglia[818], ar fi mai cinstit din partea mea să călătoresc acolo doar pentru plăcerea mea, decât să fiu ademenit de o asemenea făgăduință.

Uitam să vă spun că rămășagul despre care vă scrisese Domnul Rivet s-a încheiat[819] și a fost cu totul pierdut de către neghiobul despre care vă scria că vrea să se ia la întrecere cu mine.

Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea iubitor slujitor,

DESCARTES

Din Leiden, 11 iunie 1640

Cuviosului Părinte

Cuviosul Părinte Mersenne

Călugăr din Ordinul Minimilor

în mănăstirea lor aproape de Place Royale

La Paris.

Descartes către de Wilhem
[Leiden, miercuri, 13 iunie 1640][820]

AT III 91: CXCIII; AM IV 83: 246; B 1204: 256; JRA II 82: Huyg 53
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universităţii, colecţia Huygens

Domnule,

Domnul Hogelande şi cu mine tocmai ce am văzut-o pe Domnişoara, fiica[821] Domniei voastre, şi trimisesem şi după Maestrul Chrestien, dar era plecat din oraş, urmând a se întoarce în seara aceasta. Motiv pentru care am amânat pentru mâine, când va primi de veste să se afle pe la ceasurile două la Domnul Gillot, unde vom merge şi noi; iar dacă vă este la îndemână să vă aflaţi acolo la acea oră, vom putea începe în prezenţa Domniei voastre, sau, dacă nu veţi veni, vom începe totuşi, dacă nu porunciţi altceva: şi anume, îl vom lăsa pe chirurg să lucreze la ceea ce ţine de aplicarea externă a lucrurilor care pot folosi la îndreptarea oaselor, iar Domnul de Hogelande s-a lăsat convins să întreprindă toate celelalte; privinţă în care sunt încredinţat că va face pe cât de bine îi va sta în putinţă. Domnia sa vă salută, iar eu sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

DESCARTES

De miercuri, la ceasurile 6 ale serii

[*adresa:*]
Domniei sale,
Domnului de Wilhelm,
Consilier al Alteţei Sale

și al Consiliului din Brabant,
Inde hout straet[822],
La Haga.

Descartes către de Wilhem
Leiden, duminică, 24 iunie 1640[823]

AT III 92-93: CXCIV; AM IV 84: 247; B 1206: 257; JRA II 83: Huyg 54
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universităţii, colecţia Huygens

Domnule,

Sunt încredinţat că nu veţi băga încă de seamă o mare schimbare în [starea de sănătate a] Domnişoarei, fiică a Domniei voastre, cât şi că nu nădăjduiţi una prea curând, deoarece se întâmplă mai adesea ca bolile care survin foarte iute să ţină foarte multă vreme, decât ca, dimpotrivă, cele care s-au format în ani mulţi să treacă în câteva zile. Dar dacă socotiţi că leacurile Domnului de Hogelande i-ar fi de folos, am a vă oferi din partea sa tot ceea ce-i stă în putinţă; iar Domnia sa spune că îi poate negreşit trimite la Haga câteva prafuri care, după toate aparenţele, i-ar folosi, dar că totuşi nu i-ar putea trimite aceleaşi lucruri pe care i le-ar putea administra aici, din pricină că lucrurile trebuie adesea bine ţinute sub observaţie[824], iar puterea medicamentului trebuie mărită sau micşorată după cum se constată efectul celor dinainte. În sfârşit, mi-e limpede că ceea ce îl face să fie mai reţinut în acest caz este faptul că, boala fiind foarte inveterată, nu cutează să garanteze vindecarea ei, ci doar să se ofere de a face ce ştie mai bine. Iar eu pot să vă asigur că, în ce mă priveşte, sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus slujitor,

DESCARTES

Din Leiden, 24 iunie 1640

[*adresa:*]

Domniei sale
Domnului de Wilhem
Consilier al Alteței Sale
și al Consiliului din Brabant,
La Haga.

Descartes către [Mersenne?]
[Leiden, sfârşitul lui iunie – începutul lui iulie 1640?][825]

AT IV 691, r. 5-16: CDLXXVI *ter* (latină) şi AT IV 710-711 = Clerselier II 159-160: XXIII (franceză); EL II 105-106: XXIII; AM I 417: fragmentul 6, parţial (latină); B 318: 81 (latină); JRA I 131-132: Mers 36, 14

Textul lui Clerselier

În privinţa Filosofiei, nu ştiu ca ea să-mi fi făcut încă adversari în vreun loc; e adevărat că pot avea unii care nu s-au declarat încă, dar nu mi-e teamă că îmi vor da mult de furcă, întrucât sunt foarte hotărât să-i disprețuiesc pe impertinenţi şi să dau deschis câştig de cauză celor despre care voi crede că au dreptate. În rest, nu mă mir că opinii atât de noi sunt acceptate şovăielnic la început, mai degrabă mă mir că nu sunt şovăieli mai mari şi sunt îndeajuns de mulţumit din acest punct de vedere; dar ceea ce P[ărintele] de H.[826] v-a spus despre Fraţii săi arată că face parte dintre prietenii mei; şi nu mă mir că aceşti Domni găsesc opiniile mele foarte stranii la început, din pricină că sunt foarte diferite de cele cu care sunt deja îmbuibaţi.

Descartes către Mersenne
[Leiden,] duminică, 22 iulie 1640[827]

AT III 94-96: CXCV; Clerselier III 50-51: II; EL III 34-35: II;
AM IV 85-86: 248; B 1206-1208: 258; JRA I 384-385: Mers 76;
CM IX 491-494: 894
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Aceste rânduri sunt doar pentru a vă mulţumi pentru afecţiunea de care aţi dat dovadă pentru mine în disputa împotriva Tezelor Iezuiţilor. Îi scriu Rectorului[828] lor pentru a-i ruga pe toţi în general de a mi se adresa, dacă au de ridicat obiecţii împotriva a ceea ce am scris: căci nu vreau să am de-a face cu nici unul dintre ei în particular, decât în măsura în care va fi recunoscut de întregul Ordin, presupunând că cei care nu vor putea să fie recunoscuţi, nu vor avea o intenţie bună. După cum, într-adevăr, se pare, după *Velitatio*[829] pe care mi-aţi trimis-o, că cel care a făcut-o are mai degrabă intenţia de a întuneca adevărul decât de a-l lumina. Îi voi răspunde într-o săptămână[830], precum merită, şi tuturor celorlalte scrisori ale Domniei voastre; ceea ce îmi este peste putinţă pentru acest curier. În rest, mă prefac că nu ştiu cine este autorul acestor Teze în scrisoarea pe care o scriu Rectorului, pentru a avea cu atât mai mult prilejul de a mă adresa întregului corp[831]; şi, de fapt, Domnia voastră nu mi-aţi făcut cunoscut numele lui în primele voastre scrisori. Mi se pare însă că altădată mi-aţi scris că acest Părinte este rudă a Domnului P[etit][832]. Dacă este aşa, nu mă mir că a voit să-şi pună reputaţia la bătaie de dragul rudei sale; dar mă mir că a cutezat să-mi trimită frumoasa sa *Velitatio*, de vreme ce ea nu slujeşte decât la a-mi arăta neputinţa lui, pentru faptul că nu spune acolo un singur cuvânt împotriva mea, ci doar împotriva unor himere, pe care le-a născocit pentru a le respinge şi a mi le atribui în mod fals. Precum cuvintele pe care mi le pune în seama mea, că *cessat*

determinatio deorsum, tanquam si annihilaretur, nec ulla succederet sursum; și că *manet sola et eadem determinatio dextrorsum*[833], punând greutate pe cuvântul *sola*, la care nu m-am gândit vreodată. Nu știu dacă am ghicit corect, dar bănuiesc că această *Velitatio* a fost Prefața pe care Respondentul[834] a recitat-o înainte de a începe disputația. Să-mi spuneți, vă rog, dacă este așa.

Vă trimit aici alte Teze[835], în care nu s-a urmat altceva decât opiniile mele, astfel încât să știți că dacă sunt unii care le resping, sunt și alții care le îmbrățișează. Pesemne că unii dintre Medicii Domniei voastre se vor bucura să vadă aceste Teze; iar cel care le-a făcut mai pregătește unele asemănătoare asupra întregii Fiziologii a Medicinei, și chiar, dacă aș binevoi să-i făgăduiesc sprijin, asupra a tot restul; dar nu cutez a i-o făgădui, din pricină că sunt o mie de lucruri pe care nu le știu, iar cei care predau sunt aproape datori să-și spună judecata despre toate lucrurile. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Descartes către [Hayneuve]
[Leiden, duminică, 22 iulie 1640][836]

AT III 97-100: CXCVI; Clerselier III 51-54 (latină) şi 54-58 (franceză): III; EL III 35-37: III; AM IV 87-92: 249; B 1210-1212: 259; JRA I 579-582: Jés 5

Textul lui Clerselier

Preacucernice Părinte,

Deoarece cunosc deosebita bunăvoinţă şi aplecare spre a instrui de care dau dovadă Părinţii din Compania Domniei voastre, precum şi grija pe care o depun în slujba folosului general, iar această scrisoare a mea nu este scrisă cu un alt scop decât de a vă da un prilej de a mă instrui şi de a veghea la binele multor oameni, sunt încredinţat că ea va fi pe placul Cucerniciei voastre. Şi de aceea nu-mi voi cere aici scuze pentru faptul că, deşi vă sunt poate necunoscut, mă adresez Domniei voastre, ci vă voi spune doar că am fost înştiinţat că, recent, în Colegiul vostru din Paris au fost susţinute public anumite Teze, pe care, ce-i drept, nu le-am văzut, dar din care mi-au fost transmise extrasele ce urmează[837]:

De la pagina 11: *După cum, pentru a explica acţiunea luminii şi a culorilor asupra ochilor, nu este de ajuns mişcarea închipuită a vreunei materii subtile răspândită prin aer*[838]*, tot astfel, nici mişcarea aerului nu poate explica îndeajuns forţa întru totul uimitoare şi acţiunea sunetelor asupra urechii.*

Şi de la pagina 15: *A explica acţiunea luminii şi a culorilor asupra ochilor prin mişcarea vreunei materii subtile, răspândite prin aer şi prin porii* [altor] *corpuri transparente, pe care corpurile luminoase o mişcă şi cu care* [ne] *ating ochii în moduri diferite, dar întru totul altfel decât prin specii intenţionale*[839]*, înseamnă a îngriji o cicatrice printr-o nouă rană, şi a se încurca în zadar în aceleaşi dificultăţi şi, pe deasupra, în altele noi; a le aduce pe acestea, şi a demonstra zădărnicia acestei materii subtile…*

Acest principiu universal al reflexiei: Unghiul de reflexie este egal cu unghiul de incidență[840], *pare că trebuie să fie demonstrat sau explicat altminteri decât plecând de la distincția dintre forță și determinare, ele fiind îngemănate, de pildă în mișcarea unei bile, și altele de acest gen; din aceste temeiuri, dacă nu se aduc și altele, rezultă în chip evident contrariul. La fel trebuie socotit despre principiile refracției: cel care vrea să le demonstreze pe baza acelorași lucruri, ajunge, înșelat de analiza lui, la rezultatul opus.*

Dar pentru că opiniile care sunt combătute acolo [în acele Teze] nu au drept autor, din câte știu, pe nimeni în afară de mine, sunt nespus de bucuros că mi-a fost dat prilejul să vă cer stăruitor să binevoiți a-mi atrage atenția asupra greșelilor mele; și, încă, un prilej atât de îndreptățit încât, în numele prudenței și iubirii Cucerniciei voastre, cu greu puteți să mă refuzați. Și, cu toate că nu cunosc nici numele celui care a redactat acele teze împotriva mea, și nici numele științei pe care o predă, este totuși lesne de presupus, plecând de la ceea ce tratează, că este vorba ori de Fizică, ori de Matematică. Și cunoscând că toți membrii Companiei voastre sunt atât de strâns uniți între ei încât nici unul nu face vreodată ceva care să nu fie încuviințat de către toți, și fiindcă din acest motiv cele care sunt scrise de cineva dintre Domniile voastre au mult mai multă autoritate decât cele ale unor [simpli] particulari, socotesc că nu fără temei cer și aștept de la Cucernicia voastră, sau mai degrabă de la întreaga voastră Companie, un lucru care a fost în chip public făgăduit de unul dintre Părinții Companiei voastre.

În plus, declar că sunt pe deplin străin de orice îndărătnicie și că nu sunt mai puțin pregătit să învăț decât oricine altcineva ar fi dispus să predea; lucru pe care l-am declarat deja și în *Discursul despre metodă*, care este prefața *Încercărilor* mele; i-am rugat în chip explicit acolo (pag. 75)[841] pe toți cei care ar avea ceva de spus împotriva lucrurilor pe care le propuneam să binevoiască să-mi trimită obiecțiile lor. Or, printre cele pe care le-am propus, unul dintre cele mai de seamă este *această materie subtilă*, a cărei deșertăciune ați demonstrat-o, cu siguranță, în fața discipolilor Cucerniciei voastre. Nici cele pe care le-am scris despre reflexie și refracție nu sunt dintre cele mai puțin însemnate, dar cu siguranță că, și în privința

lor, le-aţi dovedit că am fost înşelat de propria mea Analiză. Şi socotesc că nu este cu putinţă a bănui pe atâţia bărbaţi de seamă că afirmă în Tezele lor şi că făgăduiesc auditorilor în timpul disputei ceva pe care Domniile lor să nu-l cunoască aşa cum se cuvine şi pe care să nu-l fi predat mai înainte cu grijă discipolilor lor. Dar vă rog cu umilinţă ca, de vreme ce opiniile mele au fost socotite vrednice de a fi respinse în chip public în şcolile Cucerniciilor voastre, să nu mă judecaţi nevrednic de a îmi trimite ceea ce s-a spus pentru a le respinge, iar eu să pot fi socotit în rândul discipolilor voştri.

Şi pentru a vă invita să cercetaţi nu numai cele despre care aţi tratat în Tezele [Cucerniciilor voastre], ci şi celelalte pe care le-am scris, şi să respingeţi pe oricare dintre cele care vor fi străine adevărului, vă voi spune aici în chip deschis că nu sunt puţini, şi cu o inteligenţă ce nu e de disprețuit, cei care înclină cu adevărat să-mi îmbrăţişeze opiniile. Iată de ce este de mare însemnătate pentru binele comun al Republicii Literelor [*rei literariæ*] să fie respinse cât mai curând, dacă sunt false, pentru ca nu cumva să capete întâietate. Şi desigur că nu îi este nimănui mai la îndemână s-o facă decât Părinţilor din Compania voastră: căci aveţi atâtea mii de filosofi dintre cei mai distinşi, încât dacă fiecare dintre ei ar binevoi să-mi aducă măcar o obiecţie, sunt sigur că, puse laolaltă, ar cuprinde lesne tot ceea ce ar putea fi obiectat de oricine altcineva. Şi astfel, dacă socotiţi de cuviinţă, voi aştepta de la Cucernicia voastră ceea ce de multă vreme aştept de fapt, atât pentru că acest lucru pare foarte raţional, cât şi pentru că acum doi sau trei ani am cerut-o deja de la unii dintre Cucerniciile voastre[842]. Şi pentru că odinioară am fost instruit vreme de aproape nouă ani într-unul dintre Colegiile Cucerniciilor voastre[843], m-am pătruns încă de la o vârstă fragedă de atâta admiraţie şi preţuire pentru învăţăturile şi virtuţile voastre, încât prefer să fiu criticat de Cucerniciile voastre mai degrabă decât de oricine altcineva. Sunt,

Preacucernice Părinte,

Al Preacucerniciei Voastre prea devotat slujitor,

RENÉ DESCARTES

Huygens către Descartes
Marţi, 24 iulie 1640[844]

AT III 749-750 = Roth 133-134: LV; AM IV 93-94: 250; B 1214: 260
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Scrisoarea pe are aţi binevoit să mi-o scrieţi în favoarea Strungarului nostru[845] m-a găsit lângă Hulst[846], pe punctul de a pleca într-o călătorie pe care Alteţa Sa mi-a poruncit s-o fac în slujba sa la Haga în mare grabă; vânturile şi mareele, printr-o soartă favorabilă, mi-au fost de folos, astfel încât nu am făcut decât o zi la plecare şi una la întoarcere[847]. Dar toată această strămutare nu a fost în stare să mă facă să uit de poruncile Domniei voastre, pe care le preţuiesc atât de mult. L-am constrâns de îndată pe Căpitanul Gărzilor să îmi dea scrisoarea pe care aţi fost îndemnat să i-o cereţi; iar a doua zi eram eu însumi purtătorul ei la Haga, de unde am expediat-o de îndată la Leiden, nădăjduind că va produce efectele pe care ni le-am făgăduit. Din partea mea am crezut că sunt dator să vă ţin la curent cu toate aceste evenimente, neavând vreme mai înainte din pricina mulţimii de îndeletniciri care m-au luat în stăpânire de atunci şi a deplasărilor neîncetate în care am fost prinşi. Acestea mai ţin încă şi acum; şi vă scriu aceste cuvinte într-un cort ridicat tumultuos într-o mare vijelie de ploaie şi vânt, dar îmi era ruşine să mă achit mai târziu de cele ce vă datorez în cinstea prieteniei voastre. Vă rog cu umilinţă să mi-o acordaţi şi pe viitor şi nicicând să nu luaţi seama la cât de puţin o merit. Mi s-a spus că sunteţi pe cale să scoateţi de sub tipar o lucrare privind Sufletul şi Divinitatea[848] şi am roşit când a trebuit să admit că nu am cunoştinţă despre aceasta. Dacă găsiţi cu cale să mă izbăviţi de această ruşine, vă voi rămâne foarte îndatorat; cum o fac şi o voi face întotdeauna pentru îngăduinţa pe are mi-aţi acordat-o de a mă intitula,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

În Tabăra de la Reeck, la o oră de Graue, astăzi, 24 iulie 1640

Domniei Sale,

Domnului Descartes,

În apropierea reședinței Jonkheer[849]

van Hogelande la Leiden.

Francat

Descartes către Mersenne [pentru Bourdin]
Leiden, duminică, 29 iulie 1640[850]

AT III 106-118: CXCVIII; Clerselier III 76-81: X (textul latin, care nu cuprinde *Velitatio*) şi Clerselier III 81-87: XI (versiunea franceză, care nu cuprinde *Velitatio*); EL III 46-50: VIII (care cuprinde *Velitatio*);
B 1216-1226: 261; AM IV 95-111: 251; JRA I 582-591: Jés 6;
CM IX 501-512: 897
Scrisoare autografă expediată
Paris, Biblioteca Sorbonei, MS. 1187

Preacuvioase Părinte,

Am[851] citit harţa [*velitatio*] fără titlu, fără semnătură şi fără numele Autorului, pe care Cuvioşia voastră mi-a trimis-o, şi îi voi răspunde în puţine cuvinte aici, desigur, nu pentru că este vrednică de răspuns, ci pentru ca nu cumva acest Autor să nu mă fi provocat având credinţa că va rămâne nepedepsit. Şi, pentru ca adevărul să se dezvăluie cu totul, voi relua aici toate cuvintele sale, fără să schimb măcar o iotă, şi voi adăuga observaţiile mele în margine.

Scrierea fără titlu trimisă mie

Pentru că se întâmplă lucruri grave ca marile bătălii să înceapă dintr-o harţă [velitatio], *se impune în disputa de azi să facem la fel.* [A] *Un autor anonim*[852] *a scris despre natura şi legile Reflexiilor, şi a demonstrat temeiurile ei în aşa fel încât deschide calea unei harţe îndreptăţite. Să purcedem şi, într-un lucru atât de înalt, să ne asigurăm de auspiciile unei bătălii cinstite. Voi spune aşadar ce anume a preconizat despre întreaga problemă şi, pornind de aici, voi susţine nu doar că nu a dus nimic la bun sfârşit, dar chiar că a tras concluzia opusă celei pe care ar fi vrut-o. Aşadar, Domnia sa* [*zice*]*:*

Mobilul A se deplasează spre B și întâlnind suprafața CBE ricoșează în F[853]*. Se va vedea următorul lucru în urma ricoșeului: cum mobilul A are o forță care îl poartă, de pildă, într-un minut, până în B, sau la* [*o distanță de*] *5 palme, și o determinare care îl poartă spre B mai degrabă decât altundeva, forța poate fi despărțită de determinare, iar această determinare* [*poate fi*] *descompusă în două determinări parțiale, una către jos și cealaltă către dreapta, astfel încât ambele determină mobilul și îl poartă în B, ducându-l atât în jos cât și spre dreapta. Așadar, zice: de îndată ce mobilul ajunge în B și lovește suprafața CBE, și pentru că suprafața se opune numai determinării spre în jos, și nu celei spre dreapta,* [*B*] *aceea dispare și rămâne doar* [sola] *cea spre dreapta, și continuă mișcarea spre dreapta. Dar până unde? În ce punct? Lucrurile se petrec astfel: într-un minut forța a purtat mobilul la* [*o distanță de*] *5 palme; deci, cum rămâne constantă, în următorul minut mobilul va fi purtat la o distanță egală, adică, dacă se duce cercul descris de centrul B și raza BA, la un punct de pe această circumferință.* [C] *În plus, pentru că rămâne determinarea spre dreapta și pentru că în minutul anterior ea a purtat mobilul spre dreapta la* [*o distanță de*] *4 palme, să zicem, va purta același mobil tot atâtea palme în minutul următor, și mobilul va ajunge așadar pe un punct de pe această circumferință, la 4 palme distanță de mediana HB. Deci, cum în afară de F nu există nici unul de acest fel deasupra CBE, va ajunge în F. Și este ușor de demonstrat astfel cu regulile Geometriei că unghiul de reflexie este egal cu unghiul de incidență.*

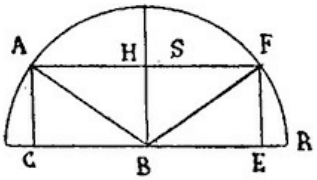

Astfel [*zice*] *Domnia sa; iar noi, dimpotrivă:*

[D] *În primul rând, că desparte forța de determinare, acceptăm, dar câtă vreme își amintește totuși că nu pot fi despărțite una de cealaltă, și că nimic nu se mișcă dacă nu are și forță și determinare; că desparte determinarea în două parțiale, una în jos și cealaltă spre dreapta,* [*acceptăm*] *și aceasta;* [E] *deplângem*[854] *că păstrează tăcerea despre forță și nu o împarte și pe aceasta în două forțe parțiale.*

[F] *Pentru că mișcării îi sunt așadar necesare atât forța, cât și determinarea, dacă determinarea este dual*ă, *spre dreapta și în jos, tot astfel trebuie să fie două forțe, una unită cu determinarea în jos, să zicem de 3 palme, cealaltă spre dreapta, de 4 palme.* [G] *În fine, când spune că suprafața nu se opune determinăriii spre dreapta, ci numai celei spre în jos, este adevărat.*

[H] *Că mai apoi vrea ca determinarea în jos să dispară și să rămână cea spre dreapta, ea singură* [solam] *și aceeași, aceasta o tăgăduim.*

[I] [*Rămâne*] *ea singură? Să facem un experiment, de fapt, mobilul din A lovind în B ricoșează în F, adică atât spre dreapta cât și în sus, deci nu rămâne doar determinarea spre dreapta.*

[K] [*Rămâne*] *aceeași? Dacă ar fi adevărat* [*cum a zis*], *tot ar rămâne o întrebare, și aici se învârte toată chestiunea: de ce rămâne la fel, fără să sporească, nici să se micșoreze? de ce determinarea în jos se schimbă* [*în determinare*] *în sus, nici mai mare nici mai mică? La acestea:*

[L] [*Autorul*] *raționează în felul următor: rămâne aceeași forță ca mai înainte, deci, dacă mobilul a parcurs în primul minut 5 palme, în al doilea va parcurge tot atâtea; aceasta o acceptăm.*

[M] *Și adaugă: rămâne* doar [sola] *determinarea spre dreapta, deci mobilul va fi mișcat spre dreapta, și va parcurge aceeași distanță în al doilea minut cât în primul, adică 4 palme; să ne oprim aici. Multe lucruri sunt aici încâlcite, multe nu se potrivesc între ele și aproape nimic nu este dedus din antecedente.*

[N] *Să le luăm rând pe rând, analizându-le cu grijă: determinarea spre dreapta rămâne; deci, dacă a parcurs 4 palme, va parcurge tot atâtea. Dar este o aberație ca determinarea să parcurgă 4 palme: determinarea nu face nimic altceva decât să definească partea* [*spre care un corp se va mișca*], *spre dreapta sau spre stânga, aceasta sau aceea; că* [*are*] *cutare sau cutare forță, că* [*parcurge*] *cutare sau cutare distanță într-un minut, nu are nimic de-a face cu aceasta, ci cu forța și numai cu ea.*

[O] *Dar să reluăm: Rămâne aceeași determinare și aceeași forță. Deci, opriți-vă înainte de a deduce ceva. Întreb: care forță? cea care face 4 palme într-un*

minut, sau cea care face 5? Nu există nimic care să decidă între amândouă; nimic nu va rezulta din niciuna.

[P] *Le vreţi pe amândouă? Veţi socoti de două ori pe fiecare cu un total de 5 palme, adică o forţă compusă din două părţiale, una de 3 şi una de 4 palme. Deci, câtă vreme rămâne în totalitate, cele două rămân. De ce trebuie atunci invocată o forţă de 4 palme? Nu are nici un drept.*

[Q] *O vreţi doar pe cea de 5 palme? Admit. Dar aici vă veţi depărta de propoziţie sau de opinia Domniei voastre, dacă răspundeţi întrebării mele precedente: dacă mobilul este în A şi are o singură determinare, spre dreapta, şi o forţă de 5 palme, unde va fi purtat? Spuneţi că în S*[855]*. Corect. Dar folosiţi aceeaşi regulă: Mobilul este în B, are o forţă de 5 palme şi o singură determinare, spre dreapta; unde va ajunge? ce îl va reţine? Toate fiind egale, în R, contrar propoziţiei Domniei voastre.*

[R] *Vreţi o singură forţă de 4 palme? Nu veţi obţine nimic în plus. Mobilul din B având o forţă de 4 palme şi o singură determinare, spre dreapta, va fi purtat nu în F, ci în E.*

[S] *Dar spuneţi: rămâne forţa de 5 palme, adică 3 şi 4; rămâne de asemenea determinarea spre dreapta, iar cea de sus în jos, care se pierde, este înlocuită de una asemănătoare de jos în sus. Aşteptam aceasta, care ar fi trebuit să fie avansat încă de la început; dar cu ce succes, voi păstra tăcerea, urmând să răspund dacă sunt întrebat.*

Sfârşit.

RĂSPUNSURILE

[A] Numindu-mă aici *un autor anonim*, pare că vrea să dea impresia că mă învinuieşte că nu mi-am pus numele pe scrierile mele. Dar cât este de înţelept, nu ştiu, de vreme ce însăşi Domnia sa nu a dorit să mi-l scrie pe al său. Şi cu siguranţă nu mă tem că cei care ştiu de ce eu şi Domnia sa am trecut sub tăcere numele noastre îmi vor aduce învinuiri mai mari mie decât Domniei sale.

[B] Aceste cuvinte, anume: *aceea dispare şi rămâne doar* [*sola*] etc., îmi sunt atribuite cu rea-credinţă. Am scris într-adevăr că determinarea este schimbată (anume în *Dioptrica*, pag. 14, l. 16[856]) şi împiedicată (anume la pag. 15, l. 12[857]); niciunde însă nu am scris că *dispare*. Am scris de asemenea că determinarea spre dreapta rămâne (pag. 16, l. 10[858]), dar niciunde că *doar* [solam] aceasta rămâne, ca şi cum nici o determinare de jos în sus nu ar lua locul determinării de sus în jos. Şi mă mir de inteligenţa acestui om care, dorind să-mi atribuie opinii pentru a le combate, a ales ceea ce nimeni, niciodată, nu ar socoti plauzibil că am crezut, şi care nu numai că nu sunt de nici un ajutor concluziei mele ci, dimpotrivă, îi sunt în chip evident contrare.

Pe cine anume va convinge că eu, tratând despre reflexie, n-aş fi ştiut că mobilul, care tindea în parte spre în jos câtă vreme se mişca de la A la B, tindea apoi spre în sus când este reflectat din B în F? Şi câtă trecere ar fi avut argumentele mele dacă aş fi tăgăduit aceasta? Dar nu am explicat această schimbare a determinării de sus în jos într-una de jos în sus pentru că este îndeajuns de cunoscută de la sine; căci din aceasta rezultă că, atunci când mobilul cade perpendicular pe suprafaţa unui corp dur, trebuie să ricoşeze tot perpendicular, lucru de care, din câte ştiu, nimeni nu s-a îndoit niciodată, şi nu îmi stă în fire să zăbovesc explicând lucruri atât de bătute şi de uşoare. În plus, nu trebuia s-o fac în acel loc, unde am tratat despre reflexie doar în trecere, şi în raport cu refracţia, în care nu se petrece nici o astfel de schimbare a determinării într-una care să-i fie contrară.

[C] Aici mă sâcâie din nou şi îmi atribuie nişte vorbe inexacte şi cu totul prosteşti; căci nu *determinarea spre dreapta* este cea care *poartă mobilul la o distanţă de 4 palme* (sau care *face 4 palme*, cum se exprimă tot atât de prosteşte mai jos), ci forţa însăşi în măsura în care este determinată spre dreapta. Şi nu a putut să deducă altceva din vorbele mele, cum se vede limpede la pagina 15, rândul 2[859], şi în toate celelalte locuri în care am tratat despre acest lucru. Într-adevăr am spus că determinarea face ceva, dar nu ca mobilul să se mişte la 4 palme distanţă, şi nici să se mişte pur şi simplu, ca şi cum aceasta ar fi cauza mişcării lui, ci să se mişte spre dreapta, pentru că este cauza anume pentru care se face mişcarea spre dreapta. Dar[860]

semințele acestei sâcâieli le-a aruncat deja mai sus, căci, spunând că mobilul este purtat *până în B*, a adăugat în chip insidios *sau la* [*o distanță de*] *5 palme* (ceea ce nu am scris nicăieri), și apoi a spus că *ambele determinări parțiale poartă mobilul în B*, pentru a părea să conducă la: *deci la* [*o distanță de*] *5 palme*. Dar chiar dacă, vorbind inexact, se poate spune că determinarea poartă mobilul în B, în sensul în care aceasta este cauza pentru care se mișcă spre B, nu se poate totuși spune că aceasta poartă mobilul *în B, sau la* [*o distanță de*] *5 palme*, pentru că nu aceasta este cauza pentru care se mișcă la această distanță. Și mă mir că există cineva pe lume care îmi atribuie, fără rușine, astfel de scorneli în timpul vieții mele și fără să se teamă ca lumea să nu-și dea seama că și-a dat atâta osteneală pentru a nu căuta adevărul.

[D] Ne învață aici un lucru foarte tainic, ca și cum, pentru că spusesem că trebuie distins între figură și mărime, era foarte important să-mi aducă aminte că una nu poate fi totuși despărțită de cealaltă și nici nu există vreun corp întins care să nu aibă mărime și figură.

[E] Aici se întreabă cum de nu am greșit și nici nu m-am împiedicat de obstacolele în care ulterior s-a împotmolit singur. Căci trebuie să observăm că întâlnirea cu suprafața CBE divide, ce-i drept, determinarea în două părți, dar nu divide și forța: iar aceasta nu este de mirare, pentru că, deși nu poate exista forță fără determinare, se poate totuși ca aceeași determinare să fie unită cu o forță mai mare sau mai mică, iar aceeași forță poate să rămână, în orice fel s-ar schimba determinarea. După cum, deși nu există figură fără mărime, ea se poate totuși schimba, fără să se schimbe cealaltă. Și, deși suprafața unui cub este împărțită în 6 fețe pătrate, totuși, cubul în sine nu este împărțit în 6 părți, ci tot corpul lui stă pe fiecare dintre aceste fețe, sau îi corespunde.

[F] Aici argumentează la fel de bine ca și cum ar spune: pentru scriere sunt necesare atât cerneala, cât și hârtia; or, hârtia este albă, deci cerneala trebuie să fie și ea albă. Trebuie[861] observat că, deși unde este vorba doar de reflexie se poate trage o concluzie adevărată, cu toate că născocește că forța se împarte la fel ca determinarea, acest lucru nu se întâmplă prin această împărțire fictivă, care poate fi cu ușurință

înşelătoare în alte cazuri şi prin urmare nu trebuie admisă.

[G] Ceea ce admite aici ca fiind adevărat este suficient pentru concluzia mea.

[H] Ceea ce respinge aici, de fapt nu are nimic de-a face cu aceasta [concluzia] şi ţine numai de cuvântul *doar* [sola], pe care în chip greşit mi l-a atribuit şi din care şi-a făcut o himeră cu care s-a apucat să se războiască.

[I] Cum este evident aici, unde nu dovedeşte nimic, decât că nu rămâne *doar* determinarea spre dreapta, pentru că mai este şi o alta de jos în sus.

[K] Nici aici nu dovedeşte nimic, ci, ca şi cum ar fi ostenit de luptă, propune condiţiile de pace: anume dacă am arătat eu însumi, mai întâi, *de ce rămâne la fel determinarea spre dreapta, fără să sporească, nici să se micşoreze;* şi, apoi, *de ce determinarea în jos se schimbă [în determinare] în sus, nici mai mare, nici mai mică*.

[L] Or, acestea două sunt dovedite în chip evident atât din ceea ce spune aici, cât şi din ceea ce a admis puţin mai înainte, la punctul G. Într-adevăr, pentru că forţa rămâne aceeaşi ca mai înainte, iar suprafaţa CBE nu se opune determinării spre dreapta, nu se poate născoci nici un motiv pentru care această determinare, sau forţa care acţionează după aceasta, să se schimbe, şi prin urmare trebuie să stăruie, fără să sporească, nici să se micşoreze. Şi, pentru că nu se poate întâmpla ca mobilul să parcurgă în al doilea minut o distanţă de 5 palme, dar forţa să rămână determinată în aceeaşi fel spre dreapta ca mai înainte, adică astfel încât să poarte mobilul în al doilea minut la o distanţă de 4 palme spre dreapta, decât dacă determinarea de sus în jos se schimbă de jos în sus, fără să sporească, nici să se micşoreze, rezultă că se schimbă în acest fel.

[M] Dar, cu toate acestea, aici se întoarce iarăşi la himera Domniei sale, şi se aşază în poziţie de luptă. *Multe lucruri sunt încâlcite*, pentru că într-adevăr le-a încâlcit; *multe nu se potrivesc între ele*, pentru că le-a despărţit; *aproape nimic nu este dedus din antecedente*, pentru că a deformat antecedentele doar cu acest cuvinţel: *doar* [sola], cum se va vedea îndată.

[N][862] Precum idolatrii slăvesc nişte zei pe care i-au făurit cu mâinile lor, tot astfel Domnia sa se înspăimântă de un monstru pe care singur şi l-a plăsmuit, anume prin

acele vorbe inexacte pe care le-am semnalat la punctul C. Dar este clar cât de precisă este analiza Domniei sale și cât de legitim a fost motivul de a plămădească acest monstru, pentru că puțin după aceea (la punctul L) îmi pune în gură vorbele: *rămâne aceeași forță*, și puțin mai încolo (la M): *rămâne determinarea spre dreapta* (căci cuvântul *doar* nu adaugă nimic), *deci mobilul va fi mișcat spre dreapta și va parcurge aceeași distanță în al doilea minut cât în primul, adică 4 palme*. Adică mobilul va parcurge aceeași distanță, adică va înainta spre dreapta la fel de mult. În acestea, nimic nu este *încâlcit*, sau *nu se potrivește*, sau *dedus incorect din antecedente*. Dar aici, ca să aibă un monstru cu care să se războiască, născocește că aș fi spus că determinarea parcurge 4 palme, uitând că tocmai am spus aceasta, după propria relatare, despre mobil și nu despre determinare.

[O] Aici, pentru a avea o materie mai bogată de declamat, își propune să respingă trei lucruri în locul unuia singur: dintre care, primul și ultimul sunt false fără discuție, și pot fi prin urmare respinse cu ușurință de oricine; dar cel din mijloc, anume că *forța face*, cum se exprimă Domnia sa, *5 palme, și rămâne aceeași*, poate fi respins doar de cel care l-a acceptat ca fiind adevărat.

[P] Dar nici pe primul nu îl respinge corect; căci presupune că *forța de 5 palme este alcătuită din două, una de trei, și una de 4 palme*, ceea ce este absurd.

[Q] Nici pe al doilea, pentru că toată forța argumentului de care se folosește ține de cuvințelul *doar*, deja de atâtea ori respins.

[R] Nici pe al treilea; căci se bizuie pe același *doar*.

[S] Deși în toată această remarcabilă harță nu se războiește cu ceea ce am scris sau am gândit vreodată, ci doar cu cele două plăsmuiri stupide, care sunt semnalate la punctele B și C, vrea totuși să pară aici că a învins, pentru că m-a silit să admit că *rămâne nu doar determinarea spre dreapta, ci i se adaugă una de jos în sus*. Ceea ce, vezi bine, înainte eu nu știam. Iar apoi îmi pune în gură că *determinarea de sus în jos este înlocuită de una asemănătoare de jos în sus*, unde înșelăciunea constă în cuvântul *asemănătoare*; și fiind vorba despre o forță de 5 palme, îi substituie *adică 3 și 4*: care par să fie noi himere pe care le făurește acum pentru a se război cu ele altă dată.

Dar să se bată sănătos în van cât dorește, dacă nu poate aduce [argumente] mai bune, nu cred că va merita vreodată să-i răspund din nou[863]. Și în curând aștept obiecții mai puternice din partea Cucernicilor Părinți ai Societății lui Iisus, fie referitor la aceeași opinie a mea despre reflexie, fie la celelalte; căci am auzit că tocmai pe acestea le-au atacat public la Paris, și i-am rugat[864] cât am putut de stăruitor printr-o scrisoare să îmi facă cinstea de a-mi arăta argumentele Domniilor lor împotriva mea; ceea ce sunt încredințat că vor face în scurt timp, și poftesc mai degrabă să fiu învins de acei cavaleri în armură decât să-l biruiesc pe acest hărțuitor [*velite*].

Sănătate.

Preacuvioase Părinte,

Sunt al Preacuviosiei voastre, preacredincios slujitor,

DESCARTES

Leiden, 29 iulie 1640

Descartes către Mersenne
[Leiden, luni, 30 iulie 1640][865]

AT III 120-138: CXCIX; Clerselier II 229-239: XL; EL II 159-170: XL;
AM IV 112-123: 252; B 1228-1241: 262; JRA I 385-394: Mers 77;
CM IX 514-532: 899

Cuvioase Părinte,

Voi începe răspunsul meu cu scrisoarea Domnului Meyssonnier[866], pentru că este cea mai veche dintre cele pe care mi le-ați trimis. Sunt întru totul slujitorul său, iată tot ce pot răspunde cuvintelor sale măgulitoare. Cât privește discursurile pe care le ține despre sarea aeriană, și despre deosebirea pe care o stabilește între spiritele vitale și animale, comparându-le cu focul elementar și cu mercurul aerian, acestea sunt lucruri care îmi depășesc capacitatea, adică, între noi fie vorba, care mi se pare că nu înseamnă ceva inteligibil, și că nu sunt bune decât spre a se face admirat de către ignoranți[867].

Privitor la semnele poftei[868], de vreme ce ele nu se întipăresc în copil, atunci când mama mănâncă din fructul de care are poftă, este foarte verosimil ca acestea să poată fi și ele uneori vindecate, când copilul mănâncă din acel fruct, din cauză că aceeași dispoziție care era în creierul mamei și care cauza pofta ei se regăsește și în al lui, și că ea corespunde locului care este însemnat, așa cum mama, frecându-se în acel loc, în timpul poftei ei, a trecut în copil efectul imaginației sale. Căci, în genere, fiecare mădular din trupul copilului corespunde fiecăruia dintre cele ale mamei, așa cum se poate dovedi prin temeiuri mecanice; mai multe exemple o dovedesc, dintre care am citit odinioară unul îndeajuns de remarcabil în Foreest[869], despre o Doamnă care, rupându-și brațul pe când era însărcinată, a dat naștere unui băiat care avea brațul rupt precum ea și, aplicând acestui braț al copilului aceleași leacuri precum celui al mamei, el le-a vindecat pe ambele în parte.

În privința dobitoacelor, suntem atât de deprinși a ne încredința că ele simt

precum noi, încât cu anevoie ni se înlătură această părere. Dar dacă am fi deopotrivă de deprinși să vedem automate, care să imite în chip desăvârșit toate acțiunile noastre pe care sunt în stare să le imite, și să nu le considerăm decât drept automate, atunci nu ne-am îndoi nicicum că toate animalele fără rațiune sunt, de asemenea, automate, din pricină că am afla că ele se deosebesc de noi în exact aceleași lucruri, așa cum am scris la la pagina 56 a *Metodei*[870]. Iar în *Lumea* mea am dedus foarte minuțios cum anume toate organele de care are nevoie un automat pentru a imita toate acțiunile noastre care ne sunt comune cu dobitoacele se află în corpul animalelor.

Trec acum la celălalt pachet în care era Teza Iezuiților, împreună cu scrisoarea Medicului din Sens[871], pe care am socotit că se cuvine să v-o înapoiez, deoarece pare să nu fie decât o parte dintr-un discurs mai lung. Sunt încredințat că Domnul de Martigny vă va fi arătat ceea ce scriu Rectorului Iezuiților cu prilejul acestor Teze[872]; căci Domnia voastră nu mi-ați spus cine este autorul lor, și am fost mulțumit să-l ignor, pentru a avea un prilej mai bun de a mă adresa întregului Ordin.

Povestirile despre mătasea care crește pe fruntea unei fete, și despre spinul care înflorește pe trupul unui Spaniol[873], merită într-adevăr să fie cercetate cu luare-aminte. Cât despre mătase, nu pot crede că ceea ce crește este mătase adevărată, ci o excrescență de carne care, ieșind prin gaura cicatricii pe care a lăsat-o mătasea, îi reprezintă oarecum figura, ori poate niște păr care iese din această gaură, ceea ce se poate vedea lesne cu ochiul liber. Dar deoarece spuneți că acest fenomen nu poate fi explicat, dacă nu se stabilește alt principiu de viață în animale în afara căldurii, mi se pare, dimpotrivă, că este cu putință a-l explica mult mai bine în acest chip decât altcumva; căci, de vreme ce căldura este un principiu împărtășit de animale, de plante și de celelalte corpuri, nu este de mirare că aceasta slujește să facă să trăiască un om și o plantă; în timp ce, dacă în plante ar fi nevoie de vreun principiu de viață care să nu fie de o aceeași specie precum cel care este în animale, atunci aceste principii nu s-ar potrivi atât de bine laolaltă.

Privitor la scrisoarea acestui Medic învățat, ea nu cuprinde nici un argument pentru a contrazice ceea ce am scris despre glanda numită *Conarium*[874], în afară de faptul că spune că ea poate fi alterată precum întregul creier[875]. Ceea ce nu o

împiedică să poată fi principalul sediu al sufletului: căci este sigur că sufletul trebuie să fie unit vreunei părți a trupului; și nu există vreuna care să fie atât de supusă alterării, ori mai mult, decât această glandă, care, deși foarte mică și foarte moale, este totuși atât de bine păzită în locul în care este, încât aproape că nu poate fi supusă vreunei boli, la fel precum umoarea vitroasă sau cristalină a ochiului. Și se întâmplă mult mai des ca unii să aibă mintea tulburată, fără să se știe din ce cauză, caz în care o putem atribui vreunei boli a acestei glande, decât se întâmplă ca vederea să se întunece dintr-o boală a umorii cristaline; în afară de aceasta, toate alterările care cuprind mintea cuiva, în timpul somnului după ce a băut etc., pot fi atribuite unor alterări care se petrec în această glandă.

În privința a ceea ce spune, că sufletul este în stare să se slujească lesne de părțile duble[876], sunt de acord cu el, și de asemenea că se slujește de spirite, care nu pot să-și aibă toate sălașul în această glandă; căci nu-mi imaginez că sufletul este într-atât de cuprins de către ea încât să nu-și extindă acțiunile și în alte părți. Dar un lucru este ca el să se slujească, și altul să fie în chip nemijlocit împreunat și unit; și de vreme ce sufletul nostru nu este dublu, ci unul și indivizibil, socotesc că partea corpului căreia el îi este în chipul cel mai nemijlocit unit trebuie și ea să fie una și nedivizată în două părți asemănătoare, și nu găsesc în tot creierul o astfel de parte în afara acestei glande. Căci privitor la *Cerebellum*, el nu este unul decât *superficie et nomine tenus*[877]; și este sigur că chiar *processus vermiformis*[878], care pare cel mai mult să nu fie decât un corp, este divizibil în două jumătăți, și că măduva spinării este alcătuită din patru părți, dintre care două vin de la cele două emisfere ale creierului, iar celelalte două de la cele două jumătăți ale *Cerebellum*-ului; iar *Septum lucidum*[879], care desparte cele două ventricule anterioare, este de asemenea dublu.

Cât despre Spiritul Fix[880] pe care vrea să-l introducă, acesta este un lucru care nu mi se pare mai inteligibil decât dacă ar vorbi despre o lumină întunecată, sau despre un lichid dur. Și sunt uimit că unii oameni cu mintea întreagă, căutând un lucru probabil, preferă reprezentări confuze și imposibile ale imaginației ideilor mai inteligibile și, dacă nu adevărate, cel puțin posibile și verosimile; dar uzajul părerilor Școlii este cel care le farmecă privirile.

Nu găsesc nimic în scrisoarea lui privitor la cercurile apei[881], despre care Domnia voastră îmi scrieți; dar este sigur că aceste cercuri se formează mult mai lesne, mai perceptibil și în chip diferit pe suprafața apei decât înăuntru. Căci la suprafață, ele se formează din cauză că, odată ce piatra intră în apă, această apă se înalță puțin în jurul ei; apoi, din cauză că apa este mai grea decât aerul care o atinge, ea coboară din nou, în parte în gaura pe care a făcut-o piatra, iar în parte de jur împrejur. Or, deoarece aceasta din urmă împinge apa care este puțin mai încolo, o face să se înalțe într-un cerc mai mare, iar apa acestui cerc, coborând, produce un altul mai mare, și așa mai departe. În plus, apa care intră brusc în gaura pe care a făcut-o piatra, se mai înalță acolo încă o dată mai mult decât nivelul apei, apoi, coborând din nou, începe un al doilea cerc, și astfel se formează mai multe care se succed. Ceea ce nu se petrece în adâncul apei, nici în mijlocul aerului; acolo însă se formează alte cercuri, mai ales în aer, care sunt produse de către condensare și rarefiere, iar aceste cercuri sunt cele care produc sunetul[882]. Căci atunci când un corp se mișcă puțin mai repede în apă sau în aer, partea acestui aer căreia el îi ia locul nu poate să i-l cedeze atât de iute încât să nu se condenseze măcar puțin și, îndată după aceea, ea se dilată pentru a reveni la starea ei naturală, și astfel apasă puțin tot aerul care o înconjoară, și se condensează sub formă de sferă sau sferoid, care, dilatându-se îndată după aceea, apasă alt aer puțin mai încolo, și așa mai departe. Iar un corp nu are nevoie să se miște prea departe, ci numai să miște foarte iute oricât de puțin aer pentru a produce asemenea cercuri. De unde este lesne de înțeles de ce sunetul nu face să se miște în chip perceptibil flacăra unei lumânări, și de ce mai multe mișcări ale unor corpuri mari, dar care nu apăsă aerul și nu sunt nici foarte iuți, nu produc sunet. Și mai multe sunete sau cercuri pot fi laolaltă, din pricină că un același corp este în stare de mai multe mișcări în același timp; cu toate acestea însă, ele nu sunt atât de distincte, după cum și experiența o arată[883].

Nu am tipărit încă cele cinci sau șase coli de Metafizică ale mele, deși sunt gata de multă vreme[884]. Iar ceea ce m-a oprit este că n-aș dori ca ele să cadă în mâinile falșilor Teologi, nici de-acum încolo în cele ale Iezuiților (cu care prevăd că voi intra în război), înainte să le fi arătat mai multor Doctori și să fi fost încuviințate de către

aceştia, şi, dacă aş putea, de către Corpul [profesoral al] Sorbonei. Şi fiindcă în această vară am avut intenţia să fac o călătorie în Franţa[885], îmi propuneam să le duc eu însumi, şi nu am vrut să le tipăresc decât atunci când mă aflam pe punctul de a pleca, ca nu cumva librarul, sustrăgând vreun exemplar, să-l răspândească fără ştirea mea, *ut fit*[886]. Dar vara este deja atât de înaintată, încât mă tem că nu voi putea face această călătorie, iar în acest caz, vă voi trimite[887] zece sau douăsprezece exemplare, sau mai multe dacă socotiţi că este nevoie; căci nu voi tipări decât atâtea câte ar fi necesare în acest scop, şi vă voi ruga să le fiţi distribuitor şi protector, şi să nu le puneţi decât în mâinile Teologilor pe care îi consideraţi cei mai vrednici, cel mai puţin preocupaţi[888] de greşelile Şcolii, cel mai puţin interesaţi să le menţină, în sfârşit, oamenii cei mai buni, asupra cărora adevărul şi mărirea lui Dumnezeu să aibă mai multă putere decât invidia şi gelozia[889].

Ajung la al treilea pachet al Domniei voastre, în care era scrisoarea pe care am adresat-o Domnului Schurman[890]. Locuieşte deasupra cimitirului Domului, la Utrecht, iar Domnul Bannius locuieşte pe strada Saint-Jean, faţă în faţă cu Comandamentul, la Harlem.

Sunt revoltat din pricina *Velitatio* a Părintelui Bourdin[891]; căci nu obiectează nici un cuvânt împotriva a ceea ce am scris, dar îmi atribuie nişte prostii la care nu m-am gândit niciodată, ca mai apoi să le combată, ceea ce revine la a acţiona cu rea-credinţă, lucru foarte ruşinos pentru un particular, darămite pentru un călugăr. Vă rog să-mi spuneţi dacă el este cel care v-a dat această scriere spre a mi-o trimite, sau cum anume aţi căpătat-o, şi dacă nu este Prefaţa pe care respondentul[892] a rostit-o la începutul disputei. Cu adevărat, acest mod de a mă combate, în şcoala lui, este potrivit pentru a mă denigra în faţa elevilor săi, câtă vreme ei îl cred. Dar dacă nu voi muri curând, vă încredinţez că voi avea grijă să dau la iveală adevărul privitor la procedeul său incorect[893]; iar până atunci aş fi nespus de bucuros ca el să fie aflat de toţi cei cărora Domnia voastră va găsi cu cale să le arate răspunsul meu.

În ceea ce priveşte obiecţia potrivit căreia este cu putinţă să vedem diferite obiecte, felurit colorate, printr-o aceeaşi gaură, socotesc că am rezolvat-o îndeajuns în răspunsul meu către Domnul Morin[894]. Şi trebuie să luăm aminte că această gaură

nu trebuie să fie din cale-afară de mică, așa cum cei care caută nod în papură o presupun, ci îndeajuns de mare, altminteri abia ar fi cu putinţă să se vadă prin ea o singură culoare. Dar m-ar interesa ca el să ne explice aceasta mai bine cu ajutorul acelor specii intenționale[895] ori prin vreun alt mijloc, oricare ar fi el: căci dacă există aici vreo dificultate, ea este în lucrul însuși, și nu în modul în care eu îl explic, care este cel mai limpede cu putință a fi imaginat; căci nu se poate găsi ceva mai puțin material, nici, prin urmare, dintre care mai multe să poată fi mai bine laolaltă într-un același subiect, decât diferitele impresii care sunt primite într-un același corp.

Cât privește ceea ce spune: *Ut Causa ad Causam, ita Effectus ad Effectum*[896], i-o admit foarte bucuros; dar aceasta nu explică nimic, căci toată dificultatea este aici de a arăta cum anume cauzele sunt una față de cealaltă.

Cât despre faptul că spune că densitatea mediului este cea care cauzează refracția, se poate dovedi în chip vădit că este fals, deoarece refracția razelor luminii se face în apă *versus perpendicularem*[897], iar cea a bilelor sau a altor corpuri se face acolo *a perpendiculari*[898]; astfel încât aceeași densitate ar avea, în acest caz, două efecte contrare întru totul.

În ce privește obiecția Domniei voastre, de ce mobilul care merge de la A către B nu se întoarce de la B către A[899], răspund că el nu poate atinge vreodată B într-un punct indivizibil, ci întotdeauna *in parte inadæquate sumpta*[900], de care se izbește în chip diferit în unghiuri inegale decât în unghiuri drepte. De asemenea, el nu poate aluneca de la B către E, deoarece forța cu care se izbește în B îl face să urce către F. Dar, pentru a ști cât anume urcă, aceasta se conchide din aceea că el trebuie să facă, în genere, un anumit drum într-un timp anume, iar, în particular, un anumit drum către mâna dreaptă în același timp; și aceasta este ceea ce am scris în *Dioptrica* mea[901].

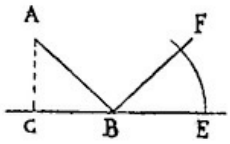

În ceea ce-l privește pe inginerul de soi[902] despre care îmi scrieți, pentru a crede propunerile sale aș vrea să le văd efectele[903]. Este întru totul posibil ca un corp să fie menținut în aer pentru un anumit timp, nu însă și să rămână acolo statornic, dacă el

nu este ținut de jos; precum fierul care va rămâne atârnat prin prezența unui singur magnet, fără a ajunge până la el, va fi fără îndoială ținut cu un simplu fir de mătase atât de fin și de discret încât nu va putea fi perceput, ceea ce nu este decât o invenție copilărească; cât despre păsări, ele lovesc aerul mai mult sau mai puțin, după cum au nevoie pentru a se opri sau a înainta, ceea ce nu este cu putință a fi imitat de o mașină făcută de mâna omului.

Numiți Sarea, Uleiul și Sulful drept Principiile Chimiștilor, punând Uleiul în locul Mercurului, căci ei socotesc că Uleiul și Sulful sunt același lucru, precum și Apa și Mercurul. Or, aceste principii nu sunt altceva decât o închipuire deșartă, întemeiată pe faptul că, în distilările lor, ei extrag ape, care sunt toate părțile mai alunecoase și elastice ale corpurilor din care le extrag, și le pun pe seama Mercurului. Ei extrag, de asemenea, uleiuri, ale căror părți sunt în formă de ramuri, [părți] îndeajuns de fine și elastice pentru a putea fi separate, și le pun pe seama Sulfului; iar Sării îi atribuie părțile mai fine din ceea ce rămâne, care se pot amesteca și aproape încorpora în apă; și în cele din urmă, părțile cele mai grosiere care rămân, sunt, pentru ei, *Caput mortuum*, sau *Terra damnata*[904], pe care le socotesc un lucru de prisos. De altfel, eu nu concep aceste părți ca fiind indivizibile, nici în alt chip diferite între ele decât prin diversitatea figurilor lor.

(1) Ajung la ultima scrisoare a Domniei voastre din cincisprezece iulie, în care mă amenințați să-mi trimiteți o anumită scriere a Geostaticianului[905], ceea ce vă rog să nu faceți: căci sunt încredințat că tot ceea ce provine de la el nu poate avea nici o valoare, și nici măcar nu aș vrea să văd ceea ce a scris împotriva mea.

(2) Concep că materia subtilă[906] se rotește pretutindeni aproape cu aceeași viteză, și de la Apus către Răsărit, și mai repede decât Pământul ori Luna, care sunt susținute de ea, precum sunt păsările de aer. Necesitatea ei se dovedește lesne prin simplul fapt că *non datur vacuum*[907], și că în corpurile dure există pori prin care aerul nu poate străbate; căci de ce anume pot fi umpluți acești pori dacă nu de vreo materie mai subtilă decât aerul?

(3) Lărgimea unui tub întreg nu trebuie să se măsoare decât în locul cel mai îngust, mai ales dacă acest loc mai îngust este evacuarea lui; nici înălțimea lui, decât

începând de la suprafața apei pe care o conține, până la nivelul locului pe unde iese ea. Așa cum, dacă deschiderea C a tubului ABC nu este mai largă decât E, deschiderea tubului DE, iar dacă cele două linii AD și CE sunt paralele cu Orizontul, atunci, cu toate că tot restul unuia dintre aceste tuburi este mai larg, cu condiția ca nici un loc al celuilalt să nu fie mai îngust, și dacă le presupunem întotdeauna deopotrivă de pline, nici unul nu va vărsa mai multă apă decât celălalt în același timp. Dar sunt două lucruri aici de care mă îndoiesc și care pot fi lesne experimentate: unul este dacă apa nu se va scurge mai repede prin gaura E a tubului sau a vasului FE, atunci când ea coboară de sus în jos, decât atunci când este deviată în sus de robinetul EG, pe care îl presupun pretutindeni puțin mai larg decât această gaură E, din cauză că această lărgime nu schimbă nimic, în timp ce, dacă el ar fi oricât de puțin mai îngust, aceasta ar împiedica experimentul; de asemenea, presupun că deschiderea sa G este întocmai la aceeași înălțime sau nivel precum gaura E. Celălalt este: dacă apa conținută într-un vas H se va scurge deopotrivă de repede prin cele două tuburi IK și MN, între care nu presupun nici o deosebire, cu excepția faptului că locul cel mai îngust al unuia este în I, iar cel al celuilalt în N, iar aceste două deschideri I și N sunt egale.

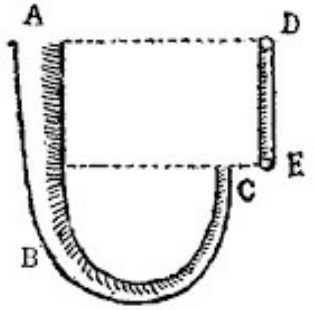

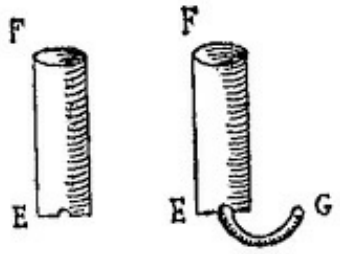

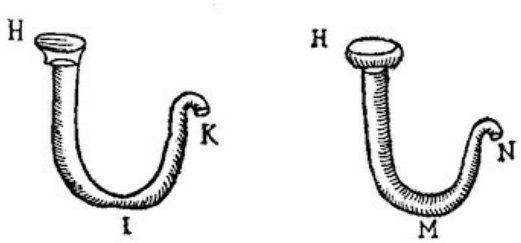

Socotesc că este o mare deosebire între apa care curge pe un plan înclinat, fără a fi închisă, și cea care este închisă într-un tub, precum și față de coborârea unei bile. Căci, de exemplu, dacă tuburile ABDE și BCFG, așezate între paralele AC și DG, au deschideri, ori baze, egale și asemănătoare, cu toate că cel mai lung este mai îngust decât celălalt, din cauză că perpendiculara HI[908] este mai scurtă decât DE, socotesc că aceste tuburi nu vor vărsa mai multă apă, unul decât celălalt. În aer liber însă, apa ar curge mai încet pe panta BF decât pe perpendiculara BE, și totuși nu atât de încet pe cât de încet ar merge o bilă de la B la F față de la B la E, lucru ale cărui temeiuri ar fi prea lungi spre a fi expuse aici[909].

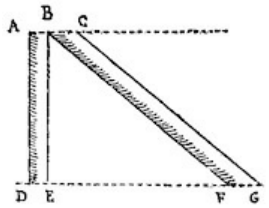

În privința râurilor, mă îndoiesc că dacă albia lor ar fi pretutindeni egală, ele ar curge mai încet la fund decât la suprafață. Dar de vreme ce, îndeobște, ele sunt mai adânci într-un loc decât într-altul, este sigur că acolo unde sunt mai adânci ele trebuie să curgă mai domol la fund decât la suprafață, din cauză că apa de la fund este împiedicată acolo precum într-o groapă. De asemenea, mă îndoiesc că ar fi cu putință să se judece despre înclinarea lor după inegalitatea vitezelor lor, ci doar măsurând-o cu o nivelă.

Îmi dau seama că nu m-am explicat îndeajuns spunându-vă ce înțeleg prin greutate[910], despre care afirm că provine din aceea că materia subtilă, rotindu-se foarte iute în jurul Pământului, împinge Corpurile pământești către centrul mișcării sale, așa cum veți putea experimenta, făcând apa să se rotească în cerc într-un vas mare, și aruncând înăuntru bucăți mici de lemn; veți vedea că aceste mici bucăți se vor aduna către mijlocul cercului pe care îl face apa, și se vor menține acolo precum face Pământul în mijlocul materiei subtile, lucru care nu are nimic în comun cu

Lumina[911]. Dar nici pe una nici pe cealaltă nu le pot explica într-o scrisoare.

De vreme ce toate corpurile sunt din aceeași materie, două părți din această materie, de aceeași mărime și figură, nu pot fi mai grele, una față de alta; astfel încât, dacă ar fi cu putință să se separe părți din Aur care să nu fie mai mari și nici de altă figură decât cele ale aerului, atunci ele nu ar fi cu nimic mai grele. Cât privește însă foițele de aur bătut care zboară în aer, aceasta se explică numai prin figura lor; căci ele sunt totuși mai grele, iar într-un aer în care nu ar fi deloc vânt ele ar coborî puțin câte puțin; iar ceea ce le-ar împiedica să meargă repede este că foița ABC, de pildă, nu poate să coboare câtuși de puțin, fără ca aerul care este dedesubt, către B, să nu meargă până la A sau C, spre a ieși de acolo, ceea ce nu poate face într-un timp scurt, dacă nu ar fi mai împins decât este de foița de aur, din pricină că are mult de parcurs. Dar în aerul obișnuit, care este întotdeauna mișcat de vânt, aceste foițe sunt lesne ridicate de aerul care le înconjoară, atunci când acesta urcă mai repede decât sunt ele în stare să coboare[912].

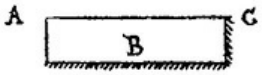

Nu cred să fie nevoie de atâtea pliuri în creier pentru memorie[913]. Dar mi se spune că mesagerul stă să plece, pricină pentru care nu am răgazul să închei. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și afectuos slujitor,

DESCARTES

30 iulie 1640

Descartes către Mersenne
[Leiden, luni, 30 iulie 1640][914]

AT III 139-142: CXCIX *bis*; Borel 29-32 (fragment); Clerselier II 240-242: XL; EL II 159-170: XL; AM IV 124-126: 253; B 1242-1244: 263;
JRA I 395-397: Mers 78; CM IX 533-536: 900
Scrisoare autografă expediată

Pricina care m-a făcut să judec că unele dintre părțile cele mai pătrunzătoare ale sângelui sunt duse prin artere în stomac și în intestine, pentru a ajuta la dizolvarea alimentelor, este că am observat că saliva, care sosește din abundență în gură când mâncăm sau când avem doar dorința de a mânca și imaginația foarte prezentă, nu provine doar de la migdalele[915] care se află la intrarea în gât (de unde poate că nu merge decât înspre gâtlej, dacă nu o atragem în gură cu mușchii limbii), ci și de la arterele care coboară în gingii; căci am făcut în această privință un experiment foarte limpede. Și nu m-am putut îndoi că nu ar fi același lucru cu arterele care merg în intestine și în stomac, dat fiind că se vede că purgativele fac să coboare multe umori din tot trupul prin intestine, și că nu există alte căi, din câte știu, pentru aceste umori decât arterele. Căci privitor la vene, ele au nenumărate valvule care stau piedică, așa cum se poate proba, legându-le pe unele și pe altele în mezenterul unui câine viu; căci se va vedea că arterele se vor dezumfla între intestine și legătură, și nu mai departe, și că venele, lactee[916] ori altele, vor face contrariul. Or, aceste părți ale sângelui care intră astfel în stomac, nu trebuie să păstreze culoarea roșie, nu mai mult decât saliva (care ajută în gură și la dizolvarea alimentelor pe care le mestecăm), ori lacrimile, ori sudoarea etc., care se separă de sânge în același fel, trecând prin extremitățile arterelor, din pricină că această roșeață depinde de părțile lui cele mai lipicioase, care cred că au figuri foarte neregulate și sunt precum ramurile care, împletindu-se unele cu altele, nu pot trece prin găuri atât de înguste, spre deosebire

de cele mai pătrunzătoare, pe care le concep ca pe niște mici anghile care se strecoară prin cele mai mici găuri. Iar experiența arată îndeajuns cât de ușor pot fi separate în sângele scos din vene; căci se vede că serozitatea se separă de la sine și rămâne pe deplin limpede, în timp ce restul, care este roșu sau negru, se încheagă.

Cât privește pricina care face chilul să intre în vene[917], nu cred să fie alta decât aceeași care face intestinele să iasă din burtă când aceasta este împunsă cu o lovitură de spadă, adică presiunea membranelor sau a altor părți care le conțin. În plus, cele mai fluide părți ale acestui chil pot trece și fără această presiune, doar prin greutatea lor, așa cum iese apa din laptele covăsit prin găurile unei site, precum și prin agitația lor naturală; căci socotesc că fiecare mică parte a lichidelor este în mișcare continuă. În sfârșit, acțiunea mușchilor contribuie mult prin aceea că face ca părțile chilului să ajungă față în față cu găurile prin care pot intra în vene, atât cele lactee, cât și celelalte; căci nu socotesc că este vreo deosebire între ele, în afară de faptul că în lactee sucul este alb, din pricină că ele nu au artere care să le însoțească, iar în celelalte, roșu, deoarece se amestecă acolo cu sângele care vine din artere. Or, printre mușchi, îi număr aici nu doar pe toți cei ai burții și ai pieptului, precum și diafragma, ci și aproape tot corpul intestinelor și al stomacului; iar la câinii al căror abdomen este deschis cât mai sunt încă în viață, am observat că intestinele lor au o mișcare regulată aproape ca cea a respirației.

În rest, această mișcare a mușchilor nu este aici întru totul necesară, cum e necesar să miști un ciur spre a scoate din el pulberea, din pricină că părțile chilului se mișcă deja de la sine, ceea ce nu fac părțile pulberii. Dar comparația cu ciurul mi se pare foarte nimerită pentru a face să se înțeleagă feluritele separări ale sângelui care se fac în rezervorul bilei, în rinichi și în alte locuri (din care exclud splina, întrucât nu cred că umoarea melancolică vine acolo prin separare, ci mai degrabă că sângele ia de acolo această calitate); căci se fac ciururi prin care nu trece decât praful și grăunțele rotunde, altele prin care poate trece ovăzul dar nu și secara, altele, dimpotrivă, prin care secara trece dar nu și ovăzul etc., potrivit mărimii sau figurii găurilor lor. Conform acestui exemplu, îmi imaginez că micile treceri prin care bila intră în rezervorul său au o altă figură decât cele prin care trece serozitatea în rinichi

etc.

Cât privește puroiul, când se observă în urină, nu provine în chip obișnuit decât de la rinichi sau de mai jos; iar dacă provine vreodată de mai sus, se poate cunoaște din aceea că este alcătuit din părți mai pătrunzătoare decât cele care fac sângele roșu, ținând seama că trec printr-un loc prin care acestea din urmă nu pot trece. Căci ce facultate s-ar putea imagina, care să aibă forța de a împiedica sângele să curgă prin deschizături îndeajuns de mari spre a-l primi?

280

Descartes către Huygens
Leiden, marţi, 31 iulie 1640[918]

AT III 750-753 = Roth 134-137: LVI şi AT III 101-104: CXCVII;
Clerselier III 591-593: CVII; EL III 389-391: XCVIII; AM IV 127-129: 254; B 1244-1248: 264;
JRA II 83-85: Huyg 55
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Socot drept o mare cinste că printre atâtea îndeletniciri variate şi atâtea treburi importante care de bună seamă că vă ocupă mintea, binevoiţi încă să vă amintiţi de o persoană atât de netrebnică precum sunt eu. Şi nu mă îndoiesc că scrisorile pe care v-aţi dat osteneala să le obţineţi pentru strungar şi-au atins ţinta, chiar dacă Domnia sa încă nu le-a simţit efectul, decât în aceea că Domnii din acest oraş nu au dat nimănui până acum slujba pe care şi-o doreşte, iar chipul celor cu care a vorbit nu i-a spulberat nădejdea. Mă uimeşte faptul că vi s-a spus că am dat la tipar câte ceva de Metafizică pentru că nu am încredinţat încă nimic librarului, şi nici măcar nu am pregătit ceva care să nu fie atât de neînsemnat încât să nu merite discuţia[919]; şi, în sfârşit, nu vi s-a putut relata nimic care să fie adevărat, în afară de ceea ce îmi amintesc a vă fi spus iarna trecută[920], şi anume că îmi propuneam să clarific ceea ce am scris în partea a patra a *Discursului despre metodă*, şi să nu public [scrierea], ci să scot la tipar doar douăsprezece sau cincisprezece exemplare din ea pentru a le trimite la 12 sau 15 dintre principalii noştri Teologi şi de a aştepta judecata formulată de aceştia asupra ei. Căci asemuiesc ceea ce am înfăptuit în această materie cu demonstraţiile lui Apollonius, în care nu există cu adevărat nimic care să nu fie foarte clar şi foarte cert câtă vreme luăm aminte la fiecare lucru în parte, dar, din pricină că sunt puţin lungi şi nu putem înţelege necesitatea concluziei dacă nu ne

amintim cu exactitate tot ceea ce o precedă, cu mare osteneală se găsește un om într-o țară întreagă care să fie capabil să le înțeleagă și, totuși, din pricină că acei puțini care le înțeleg ne încredințează că sunt adevărate, nu există nimeni care să nu le creadă. Astfel socotesc a fi demonstrat în întregime existența lui Dumnezeu și imaterialitatea sufletului omenesc; dar, pentru că aceasta depinde de mai multe raționamente care se înlănțuie și pentru că, dacă scăpăm din vedere până și cel mai mic detaliu al lor, nu putem înțelege bine concluzia, prevăd că vor da foarte puține roade dacă nu găsesc persoane întru totul capabile și cu mare faimă pentru Metafizică, care să-și dea osteneala să cerceteze cu luare-aminte raționamentele mele și care să spună sincer ce gândesc despre ele, dând în acest fel un îndemn altora să le judece pe potriva lor, sau cel puțin să le fie rușine să le contrazică fără temei. Și mi se pare că sunt nevoit să am mai multă grijă să dau oarecare credit acestui tratat ce privește gloria lui Dumnezeu decât mi-ar îngădui firea mea să am dacă ar fi vorba de un alt subiect.

În rest, cred că sunt pe cale să intru în război cu Iezuiții, căci Matematicianul lor de la Paris[921] a respins public *Dioptrica* mea în tezele sale, motiv pentru care i-am scris superiorului său[922] pentru a atrage întreaga lor Societate în această dezbatere, căci deși cunosc de multă vreme proverbul *noli irritare crabrones*[923], socot totuși că dacă se întărâtă ei înșiși, iar eu nu mă pot feri de acest lucru, aș face mai bine să-i înfrunt o dată pentru totdeauna pe toți laolaltă decât să-i aștept unul câte unul, ceea ce nu s-ar sfârși în veci. Între timp, problemele personale mă cheamă în Franța, și dacă pot găsi un prilej în 5 sau 6 săptămâni de a mă duce acolo în siguranță, îmi propun să fac călătoria. Dar Waessenaer nu dorește ca eu să plec înainte să se tipărească ceea ce îndărătnicia adversarului său l-a silit să scrie[924], și deși aceasta este un mărunțiș de care m-am săturat, onoarea nu îmi îngăduie totuși să mă sustrag de la a-i vedea deznodământul, și nici îndatorirea mea față de această țară de la a-i ascunde adevărul. Îl veți găsi aici, în prefața lui Waessenaer, a cărei apariție o voi întârzia cu încă 15 zile, sau chiar mai mult dacă este nevoie, pentru a aștepta judecata Domniei voastre, dacă binevoiți să îmi faceți cinstea de a o scrie, iar aceasta ne va sluji drept lege de neîncălcat. Totuși vă rog să credeți cu tărie că Stampioen a știut prea bine că

întreaga sa carte nu valorează nimic încă înainte de a o publica, cum au dovedit îndeajuns subterfugiile din rămășagul său, și că a avut știința lui Socrate prin aceea că știa că nu știe nimic. Dar, pe lângă acestea, are o nerușinare de necrezut de a calomnia și a se făli cu știința unor lucruri imposibile și nebunești, ceea ce este, după părerea mea, însușirea cea mai dăunătoare și mai primejdioasă pe care un om de rangul său ar putea-o avea. Și socot că sunt dator să vă comunic părerea mea despre aceasta, pentru că sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, ultima zi a lui iulie 1640

Pentru Domnul de Zuylichem

Descartes către Mersenne
Leiden, luni, 6 august 1640[925]

AT III 142-149: CC; Clerselier II 242-245: XLI; EL II 170-172: XLI;
AM IV 130-134: 255; B 1248-1254: 265; JRA I 397-400: Mers 79;
CM IX 546-555: 902
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, nº 8

Cuvioase Părinte,

Mi-am luat atât de puțin timp pentru a vă scrie, acum o săptămână[926], încât nu am avut răgazul să răspund la toate punctele din ultima scrisoare a Domniei voastre, și am rămas la cel de-al nouălea, care privește încrețiturile memoriei[927], despre care socotesc că nu trebuie să fie într-un număr foarte mare pentru a sluji tuturor amintirilor noastre, deoarece o aceeași încrețitură se află în legătură cu toate lucrurile care se aseamănă și, dincolo de memoria corporală, ale cărei întipăriri[928] pot fi explicate prin aceste încrețituri ale creierului, socotesc că mai există în intelectul nostru un alt fel de memorie, care este întru totul spirituală, și nu se găsește în animale; și că de ea ne slujim în primul rând.

De altminteri, este o greșeală să credem că ne aducem aminte cel mai bine de ceea ce am făcut în tinerețe, căci am făcut atunci o infinitate de lucruri de care nu ne mai aducem aminte deloc; iar în privința celor de care ne aducem aminte, nu e doar din pricina întipăririlor acestor lucruri pe care le-am primit în tinerețe, ci în primul rând din cauză că de atunci le-am repetat și am reînnoit întipăririle, aducându-ne aminte de ele în diferite momente.

În ceea ce privește fluxul mării[929], chiar dacă depinde pe de-a-ntregul de *Lumea*[930] mea, și nu îl prea pot explica în chip separat, totuși, pentru că nu vă pot refuza nimic, voi încerca aici să spun câte ceva în linii mari. Fie T Pământul, EFGH

apa care-l înconjoară, L Luna, ABCD cerul, pe care-l concep ca pe un lichid care se învârte continuu în jurul Pământului, astfel încât nimic altceva nu susţine acest Pământ în locul în care se află, în afară de mişcarea circulară a acestui lichid, care l-ar reţine întotdeauna exact în centrul acestui cer, dacă Luna nu ar împiedica acest lucru; căci aceeaşi materie care trece înspre B, trecând de asemenea înspre C, şi înspre D, ar avea nevoie de tot atâta spaţiu dintr-o parte a Pământului ca şi din cealaltă, şi astfel că l-ar apăsa la fel din toate părţile. Dar Luna, aflându-se în acest cer spre suprafaţa lui, de exemplu în punctul L, şi neînvârtindu-se la fel de iute ca el, ea este cauza care face ca materia acestui cer să apese Pământul un pic mai mult spre E decât spre F sau spre H, astfel încât acest Pământ iese puţin din centrul cerului şi se apropie spre N; ceea ce face ca apa care se găseşte spre E şi spre G, este de asemenea un pic apăsată şi mai joasă decât cea care este spre F sau spre H. Or, din cauză că Pământul se învârte în 24 de ore în jurul centrului său, aceeaşi parte a acestui Pământ, care este acum în punctul E, unde mareea e mai joasă, va fi în 6 ore în punctul F, unde mareea este înaltă, şi în 12 ore în punctul G, unde este din nou maree joasă. Şi, în plus, din cauză că Luna face acelaşi înconjur în aproape 30 de zile, trebuie redus în jur de $\frac{2}{5}$ dintr-o oră pentru fiecare maree, astfel încât apa nu are nevoie pentru a urca şi pentru a coborî de fiecare dată decât de 11 şi $\frac{3}{5}$ ore.

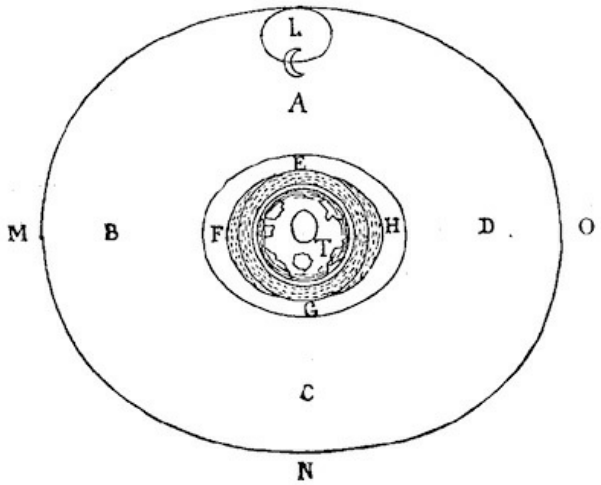

Dincolo de aceasta, socotesc, în *Lumea* mea, că cerul LMNO nu trebuie să fie perfect rotund, ci un pic în [figură de] oval, şi că Luna se găseşte în cel mai mic diametru al acestui oval, atunci când este plină sau nouă, acest lucru fiind cauza pentru care mareele sunt mult mai mari atunci decât oricând altcândva. În ceea ce priveşte celelalte particularităţi pe care le observăm la flux şi la reflux, ele nu depind

decât de diversitatea coastelor unde acestea sunt observate. În rest, nu aș fi prea mulțumit ca rândurile de față să fie publicate sau cunoscute de mai mulți, din pricină că sunt o parte a *Lumii* mele, iar dacă va vedea vreodată lumina, ar fi bine să nu-i fie răpit darul noutății.

În privința magnetului care a fost văzut în Anglia[931], care trage săbiile din teacă de la 10 picioare depărtare, cred că e și un pic de născocire [*fable*].

Iar legat de mișcarea corzii unui arc care se destinde[932], nu am nici o îndoială că este la cea mai mare viteză a ei când ajunge în punctul E[933] și că începe să se micșoreze când se mișcă din E spre C. Dar nu știu dacă nu există vreun loc între E și D, precum spre 2, unde începe să fie la cea mai mare viteză, astfel încât nici nu crește, nici nu scade, de la 2 până în E. Căci aceasta este o chestiune de fapt, care nu poate fi stabilită prin raționament.

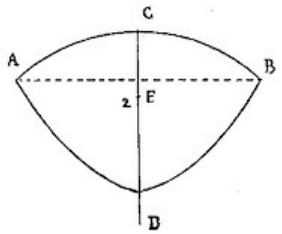

Nu știu ce răspuns am dat ultima dată biletului Domnilor Medici[934] ai Domniei voastre, căci l-am dat atât de repede încât nu am avut vreme să-l revăd defel; dar mă obligați, dacă vă rog, ca atunci când îmi veți trimite vreo scriere, să-mi spuneți mult mai în detaliu numele și calitățile celor care vi le vor fi dat, pentru ca să știu mai bine modul în care am a mă comporta atunci când le răspund. Și[935] orice ar fi, voi fi întotdeauna recunoscător celor care mi se vor adresa pentru a primi lămuriri asupra a ceea ce am scris, și voi căuta să-i mulțumesc. Dar în ceea ce-i privește pe cei care încearcă să-și convingă ascultătorii că am scris lucruri pe care ei știu bine că nu le-am scris niciodată și, după aceea, le combat ca fiind ale mele[936], mă voi strădui să fac în așa fel ca reaua lor voință să fie cunoscută de toată lumea.

Hârtia pe care o veți găsi laolaltă cu această scrisoare cuprinde subiectul unui rămășag despre care Domnul Rivet vă scrisese[937], și Golius este cel care m-a rugat să vi-l trimit, întrucât a aflat că acest șmecher, care a pierdut, a dat la tradus o scriere în franceză pentru a o da la tipar[938] și a cere judecata Matematicienilor din Paris. Și pentru că este din cale-afară de mincinos și nerușinat, va pune acolo cu siguranță cu

totul altceva decât ce este în discuție; căci așa face de obicei, și a știut întotdeauna foarte bine că *factum*-ul său nu valorează doi bani; poate chiar va pune în locul regulii lui, pe cea dată de adversarul său, sau vreo alta găsită în mod asemănător, pentru ca, dacă va putea măcar să obțină din partea unora o declarație că regula pe care le va fi trimis-o este bună, să se poată sluji aici de acest lucru, pentru a face să se creadă că Profesorii din Leiden au judecat greșit[939]. Acesta este motivul pentru care vă trimit aici regula[940] stupidă a Domniei sale, în întregime, fără să fi fost lăsat deoparte ceva sau să se fi schimbat nici măcar un cuvânt, și pentru care doar s-a făcut tot rămășagul; și v-o trimit de asemenea și pe cea a adversarului Domniei sale[941], atât pentru a putea verifica dacă nu se va fi slujit de ea pentru a o îndrepta pe a sa, precum și pentru că născocirea ei este foarte nouă, și pentru că nu se găsește vreuna mai completă despre acest subiect în nici o carte, cu toate că mulți au încercat să o dea[942]. Vă rog, așadar, dacă aflați că acest șmecher ar fi trimis vreo scriere către Matematicienii pe care-i cunoașteți, să le arătați și această hârtie pentru a-i scoate din eroare; dar dacă nu aflați nimic, nu cred că e nevoie să le-o arătați. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și foarte afectuos slujitor,

DESCARTES

Din Leiden, 6 august 1640

Huygens către Descartes
Rhynberck, marţi, 14 august 1640[943]

AT III 754-757 = Roth 138-141: LVII şi AT III 150-154: CCI; CM X 4-5: 906 (parţial); AM IV 135-137: 256; B 1254-1258: 266

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Nu răspund atât de târziu pe cât pare, căci pachetul Domniei voastre s-a învechit 12 zile[944] înainte de a-mi fi înmânat. După această dezvinovăţire, care se întemeiază pe adevăr, şi a cărei slăbiciune sunteţi însă rugat să binevoiţi a o completa luând seama la îndeletnicirile mele neîncetate, voi adăuga că, citind *Prefaţa* care se va publica sub semnătura lui Waessenaer[945], aceasta mi s-a părut un discurs adevărat, chibzuit şi discret, şi dând nişte lovituri cu care ne vom despărţi cu eleganţă de aceste mici sfezi; pentru ca, în cele din urmă, să nu răspundem nebunului după nebunia sa, care nu ar lua niciodată sfârşit. Bănuiesc că nu aţi dorit să vă daţi osteneala să o scrieţi în flamandă; şi de aceea vă consider fericit de a fi găsit traducători atât de buni, care cu adevărat v-au urmat atât de bine, şi cu cuvinte atât de potrivite, încât nici nu pare o traducere, ceea ce nu este un dar comun tuturor tălmacilor. Domnul Van Zurck, care este amabil în toate, vă va fi dat pesemne o mână de ajutor. Oricum ar fi, îi sunteţi destul de îndatorat.

Vă rog cu umilinţă să mă iertaţi dacă v-am povestit *Sabinorum somnia*[946], socotind că aţi avea la tipar o metafizică[947]. Informatorii mei şi-ar fi dorit-o, la fel şi eu, înfometat cum sunt de scrierile Domniei voastre. Astfel, Domnule, mărturisesc că Iezuiţii se pun în poziţia de a-mi câştiga prietenia prin aceea că vă vor da de lucru. Şi, în fine, voi aştepta, şi toate motivele o cer, ca atâtea alte obiecţii care v-au fost făcute să apară într-o bună zi, în ordine, împreună cu rezolvările Domniei voastre,

neputându-se spune cât de mult lumea întreagă va fi îndatorată prieteniei Domniei voastre. Deplasarea continuă a acestei armate m-a făcut să omit a vă trimite anumite Teze filosofice, și în mare parte matematice, despre care Părintele Mersenne m-a informat că au fost dezbătute la Paris, în care a fost atacată de asemenea și materia subtilă a Domniei voastre precum și alte opinii[948]: iar acum când ar fi vreme să vi le trimit, mi se spune că sunt rătăcite[949], iar oamenii mei mă fac să cred că le-aș fi trimis, printre alte colete de rezervă, în vaporul meu. Vor apărea undeva și le veți avea, *si tanti est*[950], și dacă nu doriți mai degrabă să așteptați să le vedeți la sosirea voastră la Paris unde Părintele Mersenne vă va da multe altele. Dar, Domnule, aceasta mă va întrista foarte mult, căci spunându-mi motivul acestei călătorii[951], am avut impresia că m-a lovit trăsnetul. Și vă spun sincer că mă impresionează adânc, cu toate că îmi este *prævisum telum*[952]. Ceea ce socot că am prevăzut este neplăcerea pe care acest băiat prost[953] v-a creat-o; așa cum adesea anumite obiecte neplăcute pot inspira un dezgust universal împotriva unei țări. Dar, dacă am ghicit bine, vă rog ca Soarele să nu apună peste mânia Domniei voastre și vedeți dacă acele probleme personale nu ar putea fi lăsate în seama celor ce s-au ocupat de ele de atâta vreme. Dacă presupunerea mea este falsă, cel puțin redați-ne încrederea că nu ați văzut nimic atât de hidos în patria mea care să vă poată face să aveți oroare de ea pentru totdeauna și spuneți-ne când se va sfârși acest exil pasiv pe care ni l-ați impus. Voi fi neliniștit până ce vă veți da osteneala să mă lămuriți, căci, cu adevărat și fără ascunzișurile de Curte, care sunt nevrednice în relația cu Domnia voastră, nu veți părăsi pe nimeni aici care să resimtă mai tare absența Domniei voastre, nici care să regrete mai adânc că nu a găsit niciodată prilejul de a vă dovedi într-adevăr cât este, plin de afecțiune,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

La Rhynberck, 14 august 1640

Domnule,

Acum pentru că tot vorbim despre discursurile în flamandă, vă rog să acceptați să supun criticii Domniei voastre unul pe care l-am scris iarna trecută (nu ziua, ci noaptea; căci știți că Soarele nu mă găsește nicicând acasă) cu privire la folosirea orgilor în Biserică[954]. Domnul de Wicquefort[955] îl are acum în posesiune; dacă v-ați da osteneala de a i-l cere printr-o scrisoare, fiind atât de aproape de Amsterdam, drumul ar fi mai sigur și mai scurt decât dacă l-aș retrimite fratelui meu[956] pentru a vi-l înmâna. M-ați îndatora foarte mult pierzând câteva ore să-l răsfoiți și să îmi spuneți sincer opinia Domniei voastre; în același timp ați putea, dacă binevoiți, să trimiteți înapoi exemplarul manuscris fratelui meu; căci nu există decât acesta. Și mă prind să îl tipăresc, pentru a introduce ceea ce socot folositor, sau să înlătur ceea ce fără îndoială este revoltător.

283

Descartes către de Wilhelm
Leiden, vineri, 17 august 1640[957]

AT III 154-156: CCII; AM IV 138-139: 257; B 1258-1261: 267;
JRA II 85-86: Huyg 56
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universității, colecția Huygens

Domnule,

Cu cât chestiunea despre care v-ați dat osteneala să-mi scrieți este de mai mică însemnătate, cu atât vă sunt mai îndatorat pentru că mi-ați făcut favoarea de a nu o nesocoti[958]. Waessenaer nu dorește în aceasta decât ceea ce se poate face fără a aprinde controverse, și ceea ce onoarea și conștiința îl obligă să caute; căci, odată ce Stampioen a pariat împotriva lui 600 de livre în beneficiul săracilor și s-a obligat el însuși să-i piardă în cazul în care Domnii Profesori de la această Universitate nu îi vor da dreptate, în privința punctului de Matematică despre care discută în contradictoriu, și odată ce chiar a depus banii în mâinile unei terțe persoane[959], astfel încât să nu existe nici o piedică în calea plății, nu văd nici un motiv pentru care, acum că Domnii Profesori au judecat cu privire la ceea ce era în sarcina lor în defavoarea lui Stampioen[960], cel care are în păstrare banii refuză să îi dea în primire Domnilor din Consiliul Bisericilor acestui oraș, în virtutea destinației pe care Waessenaer le-a făcut-o cunoscută, de a-i primi de la el și a-i împărți săracilor, după cum vor socoti de cuviință. Căci a spune că nu se poate, fără să existe o sentință a magistratului, ar fi un pretext neverosimil, pentru că există deja o obligație voluntară a înseși părții, iar banii au fost depuși tocmai pentru a nu mai fi nevoie de o înfățișare. A spune că Domnia sa se teme ca St[ampioen] să nu-i ceară înapoi ar fi încă și mai rău, pentru că nu poate exista nici un drept, și, pe deasupra, Domnii din Consiliul Bisericii s-au oferit să răspundă pentru ei. Și, în sfârșit, a spune că Domnia

sa a dăruit acești bani celor din *Pestehuys*[961] nu înseamnă că i-a dat săracilor; căci este o casă pe care Domnii din acest oraș, care sunt foarte bogați, se preocupă să o ridice; și, chiar dacă ar fi săraci, Domnul Dedel le-a putut da bani de la el, dacă a binevoit, dar *quo jure*[962] banii altuia fără știința lui, și ce interpretare nu s-ar putea da acestui lucru? E vorba de un *depositum*, de *res sacra*[963], pentru săraci. În sfârșit, Domnule, Waessenaer fiind obligat să dea seamă publicului și lui Stampioen pentru acești bani, și fiind deja trei luni de când o amână, pentru a nu fi constrâns să spună ceva în detrimentul nimănui, las pe seama prudenței Domniei voastre să hotărască ce se cuvine și să porunciți Domniei sale și mie ceea ce veți dori să facem; căci sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preasupus și preaplecat slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, 17 august 1640

[*adresa*:] Domniei sale
Domnului de Wilhelm,
Consilier al Alteței Sale
și al Stărilor din Brabant,
La Haga.

Descartes către Huygens
Leiden, luni, 27 august 1640[964]

AT III 757-760 = Roth 141-144: LVIII şi AT III 157-159: CCIII; Clerselier III 594-595: CVIII; EL III 391-392: XCIX; AM IV 140-142: 258; B 1260-1262: 268; JRA II 87-88: Huyg 57
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Sunt foarte mândru de cinstea pe care aţi binevoit să mi-o faceţi, îngăduindu-mi să văd tratatul flamand al Domniei voastre despre folosirea orgilor, ca şi cum aş fi fost un bun cunoscător al acestei limbi. Dar, deşi necunoaşterea ei este ursită tuturor celor din naţia mea, sunt încrezător totuşi că graiul nu m-a împiedicat să înţeleg sensul discursului Domniei voastre, în care am aflat o ordine atât de clară şi de bine urmată, încât mi-a fost uşor să mă lipsesc de acest amestec de cuvinte străine, cum nu se află înăuntru, şi care îmi înlesneşte de obicei înţelegerea flamandei celorlalţi. Dar nu este treaba mea să vorbesc despre stil, şi nu mi-ar şedea bine s-o fac. Referitor la argumentele Domniei voastre, pot spune însă că sunt atât de puternice şi de bine alese încât îl convingeţi pe de-a-ntregul pe cititor de tot ceea ce aţi arătat că vreţi să dovediţi. Ceea ce mărturisesc aici fără urmă de tăgadă, căci nu am observat nimic care să nu se potrivească cu [învăţătura] Bisericii noastre; cât despre epitetele cu care ne calificaţi în diverse locuri, nu socotesc că ar trebui să ne simţim jigniţi mai mult decât se simte jignit un slujitor când stăpâna lui îl numeşte *schelme*[965] pentru a se răzbuna pe un sărut pe care acesta i l-a furat, sau mai degrabă pentru a acoperi stânjeneala pe care aceasta o încearcă de a i-l fi îngăduit. Este adevărat că acest sărut nu face [lucrurile] să înainteze, şi aş dori ca aruncându-ne astfel de vorbe grele Domnia voastră să fi dedus deopotrivă toate punctele care ar putea sluji la împăcarea Genevei cu Roma[966]. Dar pentru că orga este instrumentul cel mai nimerit dintre

toate pentru a iniția bune acorduri, îngăduiți râvnei mele să spună aici *omen accipio*[967] pentru că ați ales-o drept subiect. Într-adevăr, dacă câțiva Indieni au refuzat să se creștineze de spaimă să nu ajungă în Raiul Spaniolilor, eu am mult mai multe motive să-mi doresc ca religia să mă facă să nădăjduiesc să fiu după această viață împreună cu cei din această țară, cu care am arătat în fapt că îmi place să trăiesc mai mult chiar decât cu rudele mele cele mai apropiate. Și iertați-mă dacă mă plâng puțin de Domnia voastră cu acest prilej, pentru faptul că m-ați considerat *fera bestia*[968] atunci când ați aflat că aveam intenția să plec în Franța; căci, dacă îmi amintesc bine, astfel îi numește Iustinian[969] pe cei care nu au *animum redeundi*[970], iar eu nu îmi propun să fac decât o călătorie de 4 sau 5 luni. Mă plâng, de asemenea, de motivul plecării mele pe care spuneți că l-ați prevăzut; căci nu am, slavă Domnului, o fire atât de irațională, nici atât de susceptibilă, și știu că și cele mai frumoase corpuri au întotdeauna o parte murdară; dar îmi ajunge să o trec cu vederea sau mai bine să fac din ea un subiect de zeflemea dacă mi se înfățișează din întâmplare, și nu am fost nicicând atât de dezgustat încât să iubesc sau să cinstesc mai puțin ceea ce înainte mi se păruse frumos sau bun. În rest, Domnule, plângându-mă de faptul că Domnia voastră m-ați socotit de altă fire decât sunt, nu încetez a mă simți foarte îndatorat bunăvoinței pe care găsiți de cuviință să mi-o arătați chiar prin aceasta, și vă rog cu umilință să credeți că voi fi toată viața,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, 27 august 1640

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem,
Cavaler, Consilier și Secretar
al Alteței Sale,
La oaste.

Descartes către Mersenne
[Leiden, joi, 30 august 1640][971]

AT III 160-168: CCIV; Clerselier III 61-65: VII; EL III 39-43: VI;
AM IV 143-148: 259; B 1264-1270: 269; JRA I 401-405: Mers 80;
CM X 83-91: 914
Textul din Clerselier-Institut

Cuvioase Părinte,

Vă sunt nespus de îndatorat Domniei voastre și Domnului de Martigny[972] pentru osteneala pe care v-ați dat-o bucuros pentru mine și pentru grija pe care o aveți în ceea ce mă privește; dar vă voi spune că, în legătură cu scrisoarea mea către Cucernicul Părinte Rector al Iezuiților[973], considerațiile Domniei voastre au fost întru totul contrare alor mele: căci aceleași pentru care se pare că ați socotit de cuviință ca ea să nu-i fie înmânată sunt pricina pentru care regret că Domnia sa nu a primit-o și pentru care vă rog cu umilință din nou să binevoiți a i-o înmâna, sau să i-o transmiteți prin cine veți dori, de vreme ce se află în mâna voastră. Vă scriu o scrisoare în latină[974] pe care o adaug la cea de față, și pe care voi fi foarte bucuros să o vadă, astfel încât să nu poată ignora, nici să se prefacă a ignora, motivele pentru care i-am scris; altminteri, dacă Domnia sa nu vrea să le înțeleagă, atunci cel puțin să le pot face cunoscute mai departe publicului și posterității. Căci, în sfârșit, dându-mi seama, atât prin acțiunea Părintelui Bourdin, cât și prin cea a multor altora[975], că printre Domniile lor sunt mulți care vorbesc despre mine în chip neprielnic și că, neputând să-mi dăuneze prin forța argumentelor, au prins să o facă prin mulțimea vocilor lor, nu vreau să mă adresez nici unuia dintre Domniilor lor în particular, ceea ce ar fi pentru mine o muncă nesfârșită și imposibilă[976], ci intenția mea este de a-i sili fie să-mi propună o dată pentru totdeauna toate argumentele pe care Domniile lor sunt în stare să le aducă împotriva a ceea ce am scris, cărora trag nădejde să le

răspund cu ușurință în chip mulțumitor, restabilind adevărul prin răspunsurile mele și încheind astfel în curând cu Domniile lor, fie să refuze s-o facă, ceea ce nu pot fără a arăta că nu au nimic bun de contrazis; iar după acest refuz, dacă vreunul dintre Domniile lor va vorbi împotriva mea fără să fiu de față, atunci va fi dovedit drept clevetitor. În sfârșit, mă străduiesc să-i tratez cu atâta respect și supunere încât să nu poată arăta ură ori dispreț, care să nu se întoarcă împotriva lor[977]. Și vă voi spune că puțin îmi pasă dacă refuză să-mi primească scrisoarea, ori dacă o primesc fără să-mi răspundă, ori dacă îmi răspund cu insulte și dispreț, ori dacă, în sfârșit, fac tot răul ce se poate închipui, cu condiția doar să o știu și ca scrisoarea mea să le fi fost prezentată. Îmi pasă mult însă ca ea să le fie prezentată iar eu să știu ceea ce vor fi făcut, din pricină că aș greși întrucâtva dacă mă adresez Domniilor lor cu scrieri tipărite, înainte să o fi făcut prin scrisori particulare, și prevăd că în câtăva vreme voi fi nevoit să ajung la aceasta[978]. Nu mi-ați scris dacă însuși Părintele Bourdin este cel care v-a dat *Velitatio*[979] spre a mi-o trimite, și cu ce prilej ați primit-o; ceea ce sunt curios să aflu din pricină că, scriind înăuntru numai lucruri formulate în chip vădit cu rea-credință[980], mă mir că a vrut ca eu s-o văd.

Nu consider că experimentul Domniei voastre cu un vas de plumb plin cu apă poate să fie de folos spre a vedea cât anume este cu putință a o condensa, din cauză că forța apei condensate poate dilata plumbul. În ceea ce privește [experimentul de] a condensa aerul cât de mult cu putință într-un vas oarecare, iar apoi a-l cântări, socotesc că experimentul ar fi folositor spre a afla greutatea aerului, cel puțin dacă în acest mod ea ar ajunge perceptibilă[981]. Iar pentru a afla cantitatea de aer care va fi fost cântărit, ar fi de ajuns de a-l face să intre într-o vezică întru totul vidă, la ieșirea din vasul în care va fi fost condensat, și de a cântări din nou acest vas, după ce aerul ar fi ieșit[982].

Cât privește instrumentul Meșterului minelor[983], în care sunt magneți pentru toate metalele, nu pot să cred [că există] până ce Domnia voastră nu-l veți fi văzut. Am auzit spunându-se că ei se folosesc de anumite vergele pentru a afla locurile în care se află mine sub pământ; dar cred că în aceasta este mai multă superstiție sau înșelătorie decât adevăr.

Principiul pe care l-am presupus în *Dioptrica* mea și pe care se pare că subtilitățile Părintelui Bourdin v-au împiedicat să-l remarcați, este că forța mișcării nu este nicidecum modificată ori diminuată de reflexie[984]. De unde urmează că determinării de sus în jos trebuie să-i succeadă în chip necesar o alta de jos în sus; și astfel bila nu poate curge de-a lungul suprafeței de care se ciocnește, cu excepția cazului când acea suprafață este atât de moale încât diminuează cu mult mișcarea; dar nu despre aceste suprafețe este vorba aici, căci pe ele reflexia nu se face la unghiuri egale.

Cu siguranță se poate face o mașină care să se mențină în aer precum o pasăre[985], *metaphysice loquendo*[986]; căci păsările înseși sunt, cel puțin după mine, asemenea mașini; nu însă *physice* sau *moraliter loquendo*[987], deoarece ar fi nevoie de resorturi atât de subtile și totodată atât de puternice, încât nu pot fi fabricate de oameni.

Nu ați înțeles bine ceea ce doream să fie experimentat referitor la jeturile de apă, ori mai degrabă eu nu m-am explicat îndeajuns[988]. Căci dificultatea mea este, dacă avem un tub HAK, pretutindeni deopotrivă de larg, cu excepția unui loc în care este îngustat cu ajutorul unui dop găurit în mijloc precum B, care ocupă întocmai întreaga capacitate a tubului astfel încât toată apa trebuie să treacă prin gaura ce o are în mijloc, întreb dacă, atunci când acest dop va fi pus în locul din tub însemnat cu A, el nu va împiedica mai puțin apa să curgă decât dacă este pus în locul însemnat cu K.

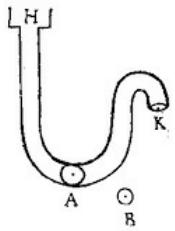

V-am scris deja de mai multe ori[989] că nu cred că viteza corpurilor care coboară crește întotdeauna *in ratione duplicata temporum*[990], ci că poate să crească cam în acest fel, când încep să coboare, dar că acest lucru nu poate continua; ba chiar nu se mai poate mări când au atins o anumită viteză; iar acest lucru este confirmat de ceea ce scrieți despre picăturile de ploaie etc.[991]

Mă întrebați de ce coloana de aer din tubul AB apasă toată pe mâna mea, dacă o țin în dreptul găurii A, și de ce coloana de aer care este de la B până la cer nu o apasă în același mod: aceasta se datorează faptului că, dacă mâna mea se îndepărtează din

punctul A, această coloană de aer nu va coborî, lucru pe care îl va face însă apa. Căci trebuie să știm: 1) că nu apasă nimic altceva decât ceea ce poate coborî atunci când corpul pe care apasă este îndepărtat; și că 2) neexistând vid, atunci când un corp coboară în locul altuia, acela trebuie să intre în locul unui al treilea, și tot așa până ce ultimul intră în locul primului, formând astfel un cerc: precum apa care este către A coborând către C, aerul care este către C trebuie să urce către D, acela către E, iar celălalt către B în locul apei care coboară, astfel încât întreaga coloană de aer care este deasupra lui B până la cer nu se mișcă deloc din această pricină și, prin urmare, nici nu apasă[992]. Ceea ce poate sluji la a înțelege o parte din ceea ce propuneți la începutul scrisorii Domniei voastre din 19 august; nu răspund însă în chip mai precis la ceea ce scrieți despre Arhimede, pentru că nu am cartea.

Este sigur că un pește care înoată într-un vas plin cu apă așezat pe unul dintre talerele unei balanțe nu îl poate face mai greu, nici mai ușor, chiar dacă se duce la fund sau se menține pe jumătate afară din apă. Cred, de asemenea, că toți peștii vii sunt cam la fel de grei precum apa și că, atunci când dorm, doar greutatea lor naturală îi menține fie pe fundul, fie deasupra apei, după cum sunt mai grei sau mai ușori decât ea.

Mă uimesc cei care spun că ceea ce am scris nu sunt decât *Centones Democriti*[993], și aș dori să-mi arate din ce carte am putut scoate pe aceste *Centones*, precum și dacă s-a văzut vreodată vreo scriere în care Democrit să fi explicat ca mine sarea, zăpada hexagonală, curcubeul[994] etc. Acești oameni își arată din plin reaua-voință și neputința, spunând lucruri atât de neverosimile, la fel ca şi cei care se simt jigniți pentru faptul că am spus că voturile [monahale] au rolul de a lecui slăbiciunea oamenilor; căci, dincolo de faptul că am lăsat deoparte în chip expres, în *Discursul* meu, tot ceea ce privește Religia[995], aș vrea ca Domniile lor să mă învețe la ce anume ar fi bune voturile [monahale] dacă oamenii ar fi neclintiți și fără de slăbiciune. A se spovedi este o virtute, tot așa precum a face voturi monahale; dar, cu toate acestea,

această virtute n-ar avea niciodată loc dacă oamenii nu ar păcătui.

Este sigur că figura împiedică mult viteza corpurilor grele, cu toate că nu împiedică mereu întru totul mișcarea lor; așa cum o lamă, ceva mai ușoară decât apa, va ajunge deasupra ei încet-încet, în timp ce o bilă din aceeași materie va ajunge mai repede. Dar ceea ce face ca acele sau alte corpuri asemănătoare să plutească pe apă este faptul că suprafața acestei ape este mai greu de divizat decât interiorul, și că ele o afundă puțin sub ele, așa cum am spus în *Meteorii*[996] mei.

Am cerut Elzevirilor Scrierile lui Viète pe care Domnia voastră li le-ați împrumutat; au răspuns că nu le pot trimite din pricină că au dat deja la făcut figurile și că au intenția de a le tipări[997]; dar că nu pot spune când anume vor începe, și că unul dintre ei se va duce în curând la Paris, care vă va vorbi despre aceasta. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și ascultător slujitor,

DESCARTES

Din 30 august 1640

Descartes către Mersenne pentru [Hayneuve]
[Leiden, joi, 30 august 1640][998]

AT III 168-174: CCV; Clerselier III 66-70: VIII, latină; 70-76: IX, versiunea franceză; EL III 43-46: VII; AM IV 149-158: 260; JRA I 591-596: Jés 7;
B 1270-1276: 270
Textul lui Clerselier

Preacuvioase Părinte,

Dat fiind că scrisoarea[999] mea către Rectorul Colegiului din Clermont nu i-a fost încă remisă acestuia, ci a fost lăsată Cuviosiei voastre de către Domnul de Martigny[1000], gândindu-se poate că va pleca la țară, merită osteneala să vă expun aici intenția pe care am avut-o scriind-o. Căci cred că acest prieten foarte credincios și prudent, căruia i-am trimis-o, s-a temut pentru mine ca nu cumva toți Părinții Societății lui Iisus să se înfurie pe mine și că voi fi incapabil să fac față atâtor adversari, și de aceea a șovăit să i-o dea. Din acest motiv, a întârziat să trimită acea scrisoare. Dar departe de mine gândul să mă tem de vreun pericol legat de aceasta, căci, dimpotrivă, nu doresc și nu nădăjduiesc nimic mai mult decât să câștig bunăvoința Domniilor lor, prin chiar această scrisoare. Căci pe cât i-am putut cunoaște, Domniile lor se bucură mai ales să aibă de a face cu spirite docile, și nu refuză niciodată să le împărtășească propria lor doctrină; or, în această scrisoare nu arăt altceva decât că sunt foarte dornic de a învăța, și chiar de a învăța de la Domniile lor mai mult decât de la oricine altcineva, pentru că au fost altădată învățătorii mei și, ca atare, îi onorez și îi iubesc foarte mult și acum. Și nu mă tem că vor socoti că am disimulat ceva aici, pentru că am arătat întotdeauna prin felul meu de a trăi că le port un respect deosebit și că nu-mi doresc nimic mai mult decât să mă instruiesc. Nu mă tem nici că mă vor ține de rău pentru că am preferat să-i scriu Rectorului Colegiului, mai degrabă decât autorului[1001] însuși al acelor Teze care mi-au dat prilejul de a le

scrie. Căci în primul rând nu-l cunoșteam, și apoi, ca să spun adevărul, nu știam cât este de stăpânit de ardoarea iubirii creștinești; căci, în *Discurs despre metodă*, i-am rugat în mod expres pe toți cei care găsesc vreo greșeală în scrierile mele să-mi facă favoarea să mi le arate[1002], și am arătat atât de clar că sunt întotdeauna gata să le îndrept, încât nu am crezut să fie cineva, care să facă profesiunea unei vieți religioase, și care, în absența mea, să prefere să condamne greșelile mele în fața altora, mai degrabă decât să mi le arate mie însumi, de a cărui iubire [creștinească] pentru aproapele să nu-mi fie îngăduit să mă îndoiesc. Și nu cred că pentru acest motiv, ceilalți Părinți ai Societății se pot supăra pe mine, căci nu m-am plâns de Domnia sa în scrisoarea mea, și toți știu că nu există nicăieri un corp atât de sănătos încât vreo parte a lui să nu fi avut câteodată o mică slăbiciune. Apoi nădăjduiam să primesc obiecții în număr mai mare, mai solide și mai puternice, de la toți deodată mai degrabă decât de la el singur; și nu cred să dezaprobe în aceasta dorința pe care o am de a învăța lucruri cât mai multe și mai bune. Nu mă tem nici ca Domniile lor să nu găsească nimic în scrierile mele pe care să-l poată respinge în mod solid, și de aceea să îmi vrea răul, ca și cum i-aș fi invitat să întreprindă un lucru pe care cred că n-ar putea niciodată să-l ducă la bun sfârșit. Căci nu îndrăznesc să nădăjduiesc cu privire la născocirile mele într-atât încât să nu fi făcut nici o eroare în nici una, și chiar dacă ar fi așa, din partea celor mai religioși și a celor mai mari apărători ai adevărului nu m-aș aștepta la mânie sau ură, ci mai degrabă la cea mai mare prietenie. Și astfel nu văd nimic care să împiedice ca această scrisoare, care, după cum aud, a fost lăsată la Cucernicia voastră de Domnul de M[artigny][1003], să fie trimisă Preacucernicului Rector.

Iar din momentul în care au fost scrise nu s-a petrecut nimic din pricina căruia să-mi doresc acum mai puțin decât înainte să-i fie transmisă. Dimpotrivă, de când am înțeles că acea remarcabilă *Velitatio* [harță] la care am răspuns[1004] este opera autorului Tezelor, și că am aici un martor care a auzit și a văzut[1005], care a spus că a fost de față atunci când ele au fost recitate pe un ton declamatoriu în fața unui întreg auditoriu și că acolo, sub masca unui anonim, care puțini erau însă cei ce nu știau cine este, eu primeam injurii, și lucruri pe care nu le-am spus niciodată erau

prezentate ca fiind ale mele și erau numite opinii monstruoase; de când, așadar, l-am surprins pe autorul acestor Teze cu niște, ca să nu spun mai mult, sâcâieli evidente și aproape de neiertat, dacă nu i-aș fi trimis deja prima scrisoare, aș crede că este de datoria mea să scriu una nouă, prin care să le atrag atenția Superiorilor săi de o purtare care, după judecata mea, este prea puțin vrednică de o astfel de Societate; căci nimeni nu poate cunoaște mai bine decât mine ceea ce Domnia sa mi-a atribuit în chip fals; și e foarte util ca Domniile lor să știe pe ce căi ocolite a apucat-o pentru a arunca praf în ochi și pentru a întina reputația unui om care nu s-a făcut niciodată vinovat de ceva, nici față de Domnia sa, nici față de ai săi.

Cât despre răspunsul pe care l-am primit de curând ca și cum ar veni din partea Domniilor lor, anume că aceste Teze au fost alcătuite de Părintele B[ourdin] singur, fără să se sfătuiască cu ceilalți Părinți, dar că Domnia sa nu a vrut să-mi aducă vreo ofensă, și, în sfârșit, că într-un timp de șase luni Domnia sa va scrie ceva, pe care, înainte de a-l publica, îmi va îngădui să-l citesc, chiar aceasta mă face să-mi doresc mai mult ca scrisoarea mea anterioară să fie înmânată Preacucernicului Rector, pentru că Domnia sa va înțelege cu siguranță din ea că nu am căutat niciodată să obțin așa ceva. Și nici nu am căutat să aflu dacă Părintele B[ourdin] împărtășise celorlalți Părinți intențiile sale, întrucât nu am crezut că are vreo importanță această situație; iar după ce am citit *Velitatio* a Domniei sale, aș crede că le-aș face o mare nedreptate dacă aș bănui așa ceva; ci doar am folosit acest prilej pentru a-i pofti pe toți Părinții, pe cât am putut mai prietenește, să cerceteze scrierile mele. Și nici nu am căutat să aflu dacă Domnia sa a vrut să-mi aducă ofense, căci nu sunt cu siguranță unul dintre aceia care se supără pentru faptul că li se resping opiniile, ci, dimpotrivă, îmi vor face întotdeauna un mare serviciu cei care îmi vor ataca opiniile într-un mod serios și solid, iar dacă cineva îmi arată că există ceva fals în acestea, îi voi fi din cale-afară de îndatorat. Și chiar cei care vor încerca să-mi combată opiniile prin sofisme și sâcâieli pot fi siguri că, deși nu-i țin la mare preț, nu mă vor ofensa; căci, prin chiar acest lucru, Domniile lor vor confirma adevărul acestora, și cu cât mai mult astfel de oameni își vor arăta invidia, cu atât mai mult voi crede că mă prețuiesc. Și în sfârșit, nu sunt foarte interesat să văd scrierea Părintelui B[ourdin],

dacă aceasta vine doar din partea Domniei sale; căci o spun pe șleau, după ce am citit *Velitatio*, în care este atât de limpede că nu caută să găsească adevărul, ci îmi atribuie opinii pe care nici nu le-am scris, nici nu le-am gândit, încât nici o demonstrație Geometrică nu ar face mai sigur dreptul meu, de a putea dispreţui orice va purcede de la acest singur autor și de a socoti că nu este vrednic nici de răspuns și nici măcar de a fi citit.

Însă după ce Rectorul Domniei sale va fi primit scrisoarea mea, voi aștepta cu nerăbdare și voi privi cu cea mai mare atenție ceea ce atât Părintele B[ourdin], cât și ceilalți Părinți ai Companiei vor scrie în legătură cu opiniile mele. Căci atunci voi fi sigur că ceea ce va purta numele oricăruia va fi fost alcătuit, cercetat și corectat nu doar de unul singur, ci de mulți dintre cei mai învățați și cei mai înțelepți membri ai Companiei; și, prin urmare, că nu va conține nici un sofism, nici o săcâială, nici o insultă, nici o vorbă fără rost, ci doar raționamente foarte puternice și solide; și că dintre argumentele care pot fi aduse pe drept împotriva mea nici unul nu va fi lăsat deoparte; nădăjduiesc astfel că mulţumită acestei singure scrieri voi fi eliberat de toate greșelile mele; iar dacă ceva din ceea ce am publicat nu va fi respins acolo, voi socoti că nu poate fi respins de nimeni și că, prin urmare, este întru totul adevărat și neîndoielnic.

Căci lucrurile pe care le-am scris sunt astfel încât, bazându-se numai pe raționamente matematice sau pe experimente sigure, ele nu pot conține nimic fals pe care niște oameni atât de inteligenți și de învățați să nu le poată combate ușor printr-o demonstrație evidentă. Și nădăjduiesc că Domniile lor nu vor șovăi să le cerceteze cu atenție, sub cuvânt că le-am dovedit prin raționamente matematice și, distingând între Matematică și Filosofie, se vor considera mai degrabă filosofi decât matematicieni: căci m-am ocupat de multe lucruri care ţin doar de Filosofie, cum ar fi, printre altele, de toți meteorii; și cred că nimic nu este mai de dorit în materie de Filosofie decât să se poată da o demonstrație Matematică. Și chiar dacă poate m-am înșelat în privința multor lucruri, nădăjduiesc că nu m-am înșelat în privința tuturor. Nu vreau să mă slujesc de nici o ironie: înșiși adversarii mei recunosc că știu câte ceva în Matematică, chiar dacă în privința celorlalte se străduiesc să tăgăduiască ceea

ce prietenii mei spun despre mine. Dar dacă toată Matematica mea nu m-a înșelat și dacă mulțumită ei am descoperit adevărul măcar într-una sau două probleme de Filosofie, voi câștiga recunoașterea acelor Părinți Preacucernici care își dedică întregul lor timp căutării lui. Și chiar dacă nu este nici una în care să nu mă fi înșelat, Domniile lor nu vor putea totuși să nu laude strădania unui om care caută adevărul cu candoare și simplitate, și care este dornic fără încăpățânare să fie instruit și nu vor putea să nu iubească un astfel de om. În sfârșit, pentru că răspunsul meu la *Velitatio* a Părintelui B[ourdin] a fost arătat nu doar Domniei sale, ci și Cucernicului Părinte *Phelippeaux*[1006], ceilalți Părinți nu mai pot de acum să ignore ceea ce conține. Îmi amintesc că am pomenit acolo[1007] scrisoarea trimisă Preacucernicului Rector, astfel încât Domnia sa s-ar putea mira de faptul că încă nu i-a fost remisă și chiar să aibă prilej de a mi-o lua în nume de rău, pentru că am răspuns mai degrabă liber la această *Velitatio*, nebănuind că fusese scrisă de unul dintre Părinții Societății. Și desigur nu mi s-a făcut o favoare că li s-a arătat un răspuns care nu le putea fi pe plac, și nu li s-a înmânat scrisoarea prin care mă străduiam să le câștig bunăvoința. Pentru toate aceste motive o rog pe Cuviosia voastră să se îngrijească să-i fie transmisă cât mai degrabă această scrisoare Preacucernicului Rector, sau, dacă nu o deranjează, să o transmită chiar Cuviosia voastră și de asemenea, dacă binevoiește, să-i fie date și rândurile pe care le scriu acum, pentru ca să înțeleagă cu atât mai bine pricina pentru care i-am scris și cât sunt de mari veneraţia și respectul meu pentru întreaga Companie. Sănătate.

Al Cuviosiei voastre prea îndatorat,

R. DESCARTES

Descartes către Mersenne
[Leiden,] sâmbătă, 15 septembrie 1640[1008]

AT III 175-181: CCVI; Clerselier II 245-248: XLII; EL II 172-174: XLII;
AM IV 159-163: 261; B 1276-1282: 271; JRA I 405-408: Mers 81;
CM X 100-107: 918
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, Registrul de autografe, IV, n° 9

Cuvioase Părinte,

Sunt două săptămâni de când mă gândeam să vă trimit scrisorile alăturate[1009]; dar am plecat pe neașteptate din oraș[1010] înainte să le fi închis, pricină pentru care au rămas aici până acum, iar de atunci am primit alte trei scrisori din partea Domniei voastre.

1. Vă mulțumesc pentru bunele sfaturi pe care mi le dați în cea dintâi cu privire la tratatul meu de Metafizică, în care socotesc că nu am trecut aproape nimic cu vederea din ceea ce este necesar pentru demonstrarea adevărului; adevăr care, odată bine conceput, toate obiecțiile particulare care pot fi aduse nu vor mai avea forță.

2. Cred că Domnul de Zuylichem este bine; nu este multă vreme de când am primit vești de la Domnia sa de la oaste, unde se mai află încă, și îmi dădea de știre că i-ați trimis tezele Părintelui Bourdin, pe care mi le-ar fi trimis dacă n-ar fi fost rătăcite la vremea când îmi scria[1011], ceea ce mă face să cred că nu a primit *Caracterele pasiunilor*[1012], nici vreo altă carte pe care i-ați trimis-o pentru mine, căci, cu siguranță, mi le-ar fi trimis. În acest an ei au avut o campanie foarte neprielnică[1013].

3. Nu răspund aici la câteva întrebări pe care mi le puneți cu privire la jetul de apă și la alte probleme de Mecanică, din pricină că, fiind ocupat cu gânduri foarte îndepărtate de acestea, mi-e teamă să nu mă înșel, și trebuie fac eu însumi câteva

experimente pentru a afla cum se cuvine adevărul despre ele[1014].

4. Nici o sămânță a ierbii senzitive[1015] pe care ne-ați trimis-o nu a încolțit; dar cu multă vreme în urmă, am primit din Indii alta, care a încolțit în foarte puțin timp, în grădina unui om în care am văzut-o, și care a semănat de asemenea din cealaltă.

5. Este sigur că proiectilele nu primesc întreaga lor mișcare într-o clipă, ci într-un anumit timp, și că mâna sau arcul sau praful de pușcă care le împinge, își sporesc forța și viteza într-o anumită perioadă de timp în care proiectilul primește aceeași viteză[1016].

6. În privința materiei subtile, socotesc că revine cam aceeași spre noi după ce a făcut înconjurul Pământului, nu tocmai în 24 de ore, ci într-un alt timp care este foarte anevoie de determinat, și nu constă decât din diferența cu care această materie subtilă se mișcă mai repede decât Pământul; căci dacă s-ar învârti, Pământul și ea, cu viteză egală, anume în 24 de ore, atunci aceeași materie subtilă care este acum deasupra Olandei ar trebui să rămână acolo mereu.

7. Cât privește magnetul, numai[1017] materia subtilă poate fi aceea care îi dă calitățile lui, și nu le pot explica bine pe unul fără cealaltă, nici pe toate într-o scrisoare[1018].

8. Microscoapele [*lunettes à puce*][1019] sunt încă departe de a ne putea face să vedem pori sau protuberanțe pe lentile, chiar neșlefuite; căci acești pori sunt prea mici în comparație cu puterea acestor lupe, cel puțin dacă nu ar fi incomparabil mai desăvârșite decât cele pe care le avem, iar suprafața lentilei este întotdeauna șlefuită de la sine, chiar dacă meșteșugarul nu ar fi șlefuit-o încă o dată.

9. Nu sunt grăbit să văd cartea de Geometrie care v-a fost încredințată pentru mine[1020]; întrucât nutresc mai departe intenția de a veni în Franța, și trag nădejde că iarna nu mă va împiedica; dar nu voi pleca înainte de șase săptămâni[1021].

10. Îmi pasă foarte puțin de strădaniile Părintelui Bourdin și nu mi-e teamă de a nu fi în stare să arăt drept lipsit de relevanță tot ceea ce va scrie împotriva mea; vă rog însă ca Rectorul lui să primească scrisoarea pe care i-am scris-o[1022] și să o vadă și pe cea pe care v-o scriu în latină, alăturată la cea de față[1023]. Aș fi de asemenea mulțumit ca mulți alții să le vadă și să știe că Rectorul le va fi văzut, ori va fi refuzat

să le vadă, astfel încât să nu o poată disimula și, de vreme ce numele de Iezuit a slujit Părintelui Bourdin spre a-i îngădui calomniile, să mă pot adresa și eu lor spre a mă apăra de ele.

11. Nu există nici o asemănare între o bilă care vine de la A la B și un baston AB care este împins în BC[1024]; căci bila fiind întreagă în B și avându-și de continuat mișcarea, nu o poate face fără să urce, așa cum veți putea vedea mai bine presupunând AB perpendicular pe EC, căci atunci bila nu va merge nici la dreapta, nici la stânga, ci va urca doar în sus, în timp ce bastonul, care este condus de mână, curge, ca pe un plan înclinat, de la B către C și dobândește în mod continuu o nouă determinare de mișcare de la mâna care îl conduce. Dar dacă presupuneți că el este aruncat din mână în EC, astfel încât ea să nu-l mai atingă când el este în poziția AB, atunci capătul lui B se va reflecta către D, cu toate că celălalt capăt al său coboară încă spre EC, astfel încât el se va abate și va asuma o mișcare compusă din acestea două. Ceea ce înțeleg atunci când AB este înclinat față de EC; căci dacă AB este perpendicular, atunci el se va reflecta în sus, întocmai unei bile. Iar dacă este condus de mână, atunci se va opri, precum ar face și o bilă care ar fi împinsă cu mâna în punctul B.

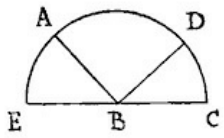

12. Privitor la corpurile moi care nu ricoșează, este un cu totul alt temei și, scriind despre reflexie, am presupus că vorbeam numai despre acelea care nu pierd nimic din mișcarea lor în corpurile care le fac să se reflecte[1025].

13. Sunteți îndreptățit să spuneți, împotriva lui Galilei[1026], că figura corpurilor mai grele decât apa le poate împiedica să se scufunde în ea, iar exemplul Domniei voastre despre metalele dizolvate în apă tare nu admite replică[1027].

14. Sunt încredințat că acel *caput mortuum*[1028] al Chimiștilor poate fi redus întru totul la sare, apă, ulei și materie mai subtilă, dacă este sfărâmat și mistuit cu niște dizolvanți care sunt potriviți în acest scop[1029].

15. Referitor la mărimea stelelor, Lansbergius[1030] le consideră neasemuit mai mari decât Soarele; dar, în ceea ce mă privește, le socotesc cam de aceeași mărime. Și

concep, în tot universul, doar o singură cauză care face ca Pământul să se miște în 24 de ore în jurul centrului său și într-un an în jurul Soarelui, Jupiter în 12 ani, Saturn în 30, și tot așa celelalte [planete], potrivit situațiilor lor diferite. Dar toate acestea pot fi bine explicate doar în *Lumea*, ca de asemenea toate nelămuririle ce pot apărea despre lumină.

16. Cred că cea mai mare forță a unei spade este, precum spuneți, între centrul ei de greutate și vârf, dar aceasta este cu atât mai aproape de vârf cu cât se lovește cu mai multă violență, și mai aproape de centrul de greutate cu cât această violență este mai mică.

17. *Impetus*-ul întipărit într-un glonț de archebuză nu este diferit de mișcarea lui, și astfel temeiul Domniei voastre pentru a dovedi că ea merge mai repede la 30 de pași decât la 2 sau la 3 mi se pare nul, după cum mă îndoiesc și de efect.

18. Este sigur că tot ceea ce concepem în chip distinct este cu putință, întrucât puterea lui Dumnezeu se întinde cel puțin la fel de departe pe cât gândirea noastră[1031]. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și devotat slujitor,

DESCARTES

15 septembrie 1640

Descartes către Mersenne
Leiden, duminică, 30 septembrie 1640[1032]

AT III 183-193: CCVII; Clerselier II 248-255: XLIII; EL II 174-179: XLIII; AM IV 164-171: 262;
B 1282-1290: 272; JRA I 408-414: Mers 82;
CM X 115-126: 921
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms 2001, fol. 24 *recto* – 25 *verso*

Cuvioase Părinte,

Nu credeam să vă scriu deja cu acest curier, dar mi-am dat seama de un lucru despre care aș fi bucuros să aflu părerea și sfatul Domniei voastre. Îmi propusesem mai înainte să nu tipăresc decât 20 sau 30 de exemplare ale micului meu tratat de Metafizică pentru a le trimite la tot atâția Teologi, cerându-le părerea, așa cum vă dădusem de știre[1033]. Dar pentru că nu văd cum aș putea face aceasta fără să fie văzut de aproape toți cei care vor avea curiozitatea de a-l vedea, fie că îl obțin de la cineva căruia îl voi fi trimis, fie de la librarul care cu siguranță va tipări mai multe exemplare decât aș dori[1034], mi se pare că voi face poate mai bine să pun să se facă o tipărire publică încă de prima dată. Căci nu mă tem că ceva i-ar putea nemulțumi pe Teologi; dar aș fi dorit doar să am încuviințarea mai multora pentru a opri sâcâielile ignoranților care au poftă să contrazică și care vor putea fi cu atât mai vorbăreți în această materie cu cât o vor înțelege mai puțin și vor crede că poate fi mai puțin înțeleasă de public, dacă nu îi împiedică autoritatea mai multor persoane învățate. Și pentru aceasta m-am gândit că, dacă v-aș trimite tratatul meu în manuscris, iar Domnia voastră l-ați arăta Cucernicului Părinte Gibieuf, căruia i-aș putea scrie și eu pentru a-l ruga să-l cerceteze[1035], dacă nu mă înșel foarte tare, cu siguranță îmi va face cinstea să îl aprobe. Apoi îl veți putea arăta și altor câțiva, după cum veți crede de cuviință. Și având astfel încuviințarea a 3 sau 4 sau mai mulți, l-am da la tipar, și

l-aș dedica, dacă socotiți de cuviință, Domnilor de la Sorbona în general, pentru a-i ruga să-mi fie apărători întru cauza lui Dumnezeu[1036]. Căci vă voi spune că sâcâielile Părintelui Bourdin m-au hotărât să mă înarmez de aici înainte, pe cât de mult îmi va fi cu putință, cu autoritatea altcuiva, de vreme ce adevărul este atât de puțin cinstit când e de unul singur.

Încă nu-mi voi face călătoria iarna aceasta[1037]; căci, de vreme ce trebuie să primesc obiecțiile Iezuiților peste 4 sau 5 luni, cred că trebuie să mă țin pregătit să le primesc. Iar, între timp, aș vrea să le recitesc puțin Filosofia, ceea ce nu am mai făcut de 20 de ani, pentru a vedea dacă mi se va părea mai bună acum decât odinioară. Iar, în acest scop, vă rog să îmi dați de știre numele autorilor care au scris Cursuri de Filosofie și care sunt cei mai urmați de ei, și dacă au unii noi de 20 de ani încoace; nu îmi mai aduc aminte decât de Coimbrici[1038], Toletus[1039] și Rubius[1040]. Aș dori de asemenea să știu dacă este cineva care să fi făcut un rezumat al întregii Filosofii a Școlii și care să fie urmat; căci aceasta mi-ar cruța timpul de a citi cărțile lor groase. Un Cartuzian sau un Feuillant[1041] îl făcuse, mi se pare; dar nu îmi mai aduc aminte de numele lui. În rest, dacă găsiți de cuviință să dedic tratatul meu de Metafizică Sorbonei, vă rog de asemenea să îmi dați de știre cum ar trebui să redactez adresarea scrisorii pe care le-aș scrie-o înaintea cărții.

Ajung la scrisoarea Domniei voastre din [ziua de] 15 a acestei luni, în care prima dificultate este cea privind forța celui de al treilea scripete[1042], la care pot răspunde cu ușurință, deoarece socotesc că fiecare are dreptate, atât cei ce spun că împătrește forța primului, cât și cei ce spun că doar o triplează. Iar diferența nu provine decât din faptul că o consideră în mod diferit; căci cei care spun că al treilea scripete triplează forța primului și că al patrulea o împătrește, al cincilea o încincește, și tot așa la infinit, înțeleg că acești scripeți depind unul de altul, așa cum o fac în mod obișnuit, astfel încât există o singură funie care trece prin toți. Și atunci este foarte limpede că, așa cum primul scripete dublează forța, tot astfel al treilea o înșesește, deoarece, pentru a ridica, de exemplu, cu un picior sarcina A cu ajutorul funiei C, care este petrecută prin 3 scripeți în D și prin alți 3 în B, este evident că funia trebuie trasă cu lungimea de șase picioare, de vreme ce este îndoită de șase ori. Ceilalți

înțeleg însă, sau ar trebui să înțeleagă, că există câte o funie diferită pentru fiecare scripete: de pildă, pentru a ridica sarcina H, funia petrecută prin scripetele B este prinsă la un capăt de perete în A și la celălalt de scripetele C, în jurul căruia este petrecută o altă funie prinsă în D și de al treilea scripete E, în jurul căruia este petrecută o a treia funie prinsă în F, și este evident că mâna în G trebuie să tragă 8 picioare de funia FG pentru a face să se ridice cu un singur picior sarcina H, așa încât împătrește forța primului scripete.

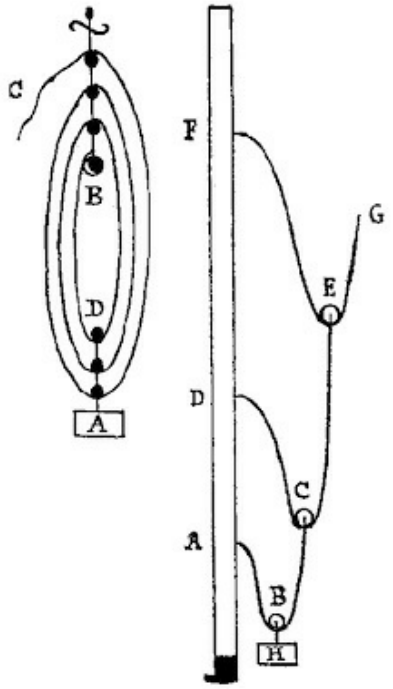

Cât despre regulile pentru a extrage rădăcina cubică din binoame[1043], este sigur că prima este întru totul falsă și nepertinentă[1044]; cât despre ultima nu mi-e teamă să vă spun că eu însumi am dat-o și că nu cred să-i lipsească vreun lucru și chiar este ușor de aplicat rădăcinilor suprasolide[1045], *bis*-suprasolide, și celorlalte la infinit; lucru despre care vreau să dau aici regula pentru Domnul Dounot[1046], pe care îl prețuiesc și îl cunosc din reputație de acum 20 de ani, aflând mai apoi că este prieten cu unul dintre cei mai apropiați prieteni ai mei, anume Domnul Le Vasseur[1047], pe care îl cinstesc foarte mult. Nu este nevoie să vorbim aici decât de binoamele din care o parte este un număr rațional iar cealaltă rădăcina unui număr rațional; căci numai acestea și cele care pot deveni astfel cu ajutorul unei înmulțiri sunt cele din care se poate extrage rădăcina[1048]. Având deci un astfel de binom, trebuie extrasă rădăcina din diferența pătratelor părților sale, dacă aceasta este rațională; sau, dacă nu este astfel, trebuie înmulțit binomul dat cu această diferență, dacă căutăm $\sqrt{}$, sau prin

pătratul său, dacă căutăm $\sqrt[5]{}$, sau prin cubul său, dacă căutăm $\sqrt[7]{}$, și tot așa la infinit, și astfel vom avea un binom pentru care rădăcina diferenței dintre pătratele părților sale va fi rațională. Apoi, trebuie împărțită această rădăcină a diferenței printr-un număr rațional puțin mai mare decât rădăcina întregului binom, dar care să nu o depășească cu o jumătate (iar acest număr rațional este întotdeauna ușor de găsit cu ajutorul Aritmeticii); câtului trebuie să îi adăugăm chiar acest număr rațional, atunci când partea rațională a binomului dat este mai mare decât cea irațională (sau să i-o scădem, când este mai mică), iar produsul este un număr fracționar căruia trebuie să-i dăm la o parte fracția mai mică decât unitatea, iar jumătatea numărului întreg care rămâne este una dintre părțile rădăcinii, din pătratul căreia, scăzând rădăcina diferenței sus-pomenite, atunci când partea rațională este mai mare (sau adunându-i-o atunci când este mai mică), produsul este pătratul celeilalte părți: cel puțin dacă rădăcina binomului dat poate fi exprimată prin numere, lucru a cărui probă se poate totdeauna face prin înmulțire; căci dacă nu putem produce acest binom, cu siguranță că nu are o rădăcină pe care s-o putem exprima. Dar am camuflat puțin această probă în cealaltă regulă, pentru a o face să pară mai ingenioasă. Iar demonstrația tuturor acestor lucruri este foarte clară: căci rădăcina diferenței pătratelor părților binomului dat este întotdeauna diferența pătratelor părților rădăcinii sale; apoi, pe de o parte, știm că dublul părții raționale a rădăcinii căutate trebuie să fie un număr întreg; iar, pe de alta, că acest număr întreg nu poate fi mai mic decât cu o unitate față de numărul fracționar pe care l-am găsit, de unde urmează că, dând la o parte fracția, trebuie să găsim dublul numărului căutat. Iar prin această regulă putem de asemenea extrage rădăcina din 1C – 6N = 40[1049]; căci, prin regula lui Cardano, găsim că această rădăcină este compusă din $\sqrt[3]{20+\sqrt{392}}$ adăugată la $\sqrt[3]{}$ din restul său $20-\sqrt{392}$, astfel încât, extrăgând aceste două $\sqrt[3]{}$, care sunt $2+\sqrt{2}$ și $2-\sqrt{2}$, și adăugându-le unul la celălalt, obținem 4. Am putea-o găsi și în alt mod; dar pentru că nu am zăbovit niciodată asupra acestor lucruri și nu am păstrat nimic scris, ar trebui să mă gândesc din nou pentru a-l regăsi.

1. Este sigur că, dacă un tub este foarte strâmt, aceasta încetinește coborârea apei, din pricină că părțile acesteia nu se desfac cu ușurință unele de altele, așa cum se

vede prin faptul că atunci cad în picături și nu ca în fire, adică se adună și zăbovesc o vreme în partea de jos a tubului înainte ca vreuna dintre ele să poată cădea.

2. Nu este de mirare ca greutatea relativă a unui corp să fie mai mare decât cea absolută[1050]; căci cea absolută rămâne mereu una și aceeași, pe când cea relativă poate varia într-o infinitate de feluri și poate crește sau diminua la infinit.

3. Ceea ce vi s-a scris de la Blaye[1051], că tot ceea ce concepem în mod distinct ca posibil este posibil, și, cum concepem în mod distinct că este posibil ca lumea să fi fost făcută, deci a fost făcută, este un raționament pe care îl încuviințez întru totul. Și este sigur că nu putem concepe în mod distinct că Soarele sau orice alt lucru finit este independent; căci independența, dacă o concepem în mod distinct, cuprinde în sine infinitatea[1052]. Și ne înșelăm amarnic gândind că concepem în mod distinct că un atom sau chiar o parte de materie poate ocupa în mod indiferent un spațiu mai mare sau mai mic[1053]; căci, mai întâi, un atom nu poate fi niciodată conceput în mod distinct, din pricină că însuși înțelesul cuvântului implică o contradicție, anume a fi corp și a fi indivizibil[1054]. Iar cât despre o adevărată parte de materie, cantitatea determinată a spațiului pe care îl ocupă este în mod necesar cuprinsă în gândirea distinctă pe care o putem avea despre aceasta. Scopul principal al Metafizicii mele este de a face să se înțeleagă care sunt lucrurile pe care le putem concepe în mod distinct.

4. Cât despre flux și reflux[1055], sunt încredințat că dacă ați fi văzut puținul pe care vi l-am scris[1056] și restul bucății din care acesta este scos[1057], nu ați căuta altă cauză; aceasta este prea evidentă și se potrivește perfect cu toate experiențele. Căci fluxul, care se face deopotrivă în tot corpul mării, trebuie să arate diferit pe diferitele coaste, după cum acestea sunt dispuse în chip diferit. Precum, în marea care este aici de-a lungul Olandei, apa urcă mult mai iute decât coboară, ceea ce se întâmplă pentru că se scurge pe de o parte în Zuyderzee, iar pe de alta în apele Zeelandei. Iar mascaretul[1058] provine din faptul că toată apa adusă de flux între coastele Spaniei și cele ale Bretaniei se scurge toată spre Dordogne, cum puteți vedea pe hartă. Și astfel, cunoscând bine în mod particular toate coastele, temeiul particular al fluxului care se observă la fiecare dintre ele se poate deduce cu ușurință din cel general pe care l-am

dat.

5. Cât despre obiecțiile omului de la Nîmes[1059], din puținul pe care mi-l scrieți socot că nu valorează mare lucru. Căci a spune că nu trebuie presupus că bila nu are nici greutate, nici figură etc. arată că nu știe ce este aceea știință. Nu ne îndoim că bila este grea și nici că mișcarea ei se micșorează mereu, de unde urmează că niciodată reflexia ei nu se face în unghiuri perfect egale. Dar este caraghios să nu vrei să cercetezi ce s-ar întâmpla în cazul în care ar fi astfel. Iar în cazul luminii, nu iau în considerare mișcarea, ci acțiunea sau tendința de a se mișca, care, fiind instantanee, nu se poate astfel micșora. Și chiar dacă s-ar micșora, este sigur că trebuie s-o facă foarte puțin, de vreme ce nu se pierde în întregime venind de la Soare până la noi, și astfel acest lucru nu trebuie luat în considerare. Mă aștept că voi avea multe sâcâieli de la Părintele Bourdin în această materie; de aceea nu doresc să mai văd și altele.

Cât despre cantitatea de mirosuri pe care le răspândesc florile, aceasta provine doar din micimea extremă a părților care le compun. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea iubitor slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, 30 septembrie 1640

Bourdin către Descartes
[octombrie 1640][1060]

AT VII 568-569; B 1900: 449
Textul *Epistolei către Dinet*

Și în sfârșit Cucernicul Părinte îmi trimise o scrisoare, nu numai scrisă de mâna Domniei sale, ci și însemnată cu sigiliul obișnuit al Companiei, pentru ca să reiasă limpede că scrie din voința Superiorilor, prin care îmi dădu de știre: 1. că fusese instruit de Cucernicul Părinte Rector ca, de vreme ce scrisoarea pe care i-o scrisesem îl privea mai ales pe Domnia sa, să-i răspundă el însuși și să arate motivul demersului său. 2. Că nu întreprind și nici nu vor întreprinde vreo luptă particulară împotriva opiniilor mele[1061]. 3. Că nu dăduse atenție cererii pe care o formulasem în [*Discursul despre*] *Metodă*, p[agina] 75[1062], iar acest lucru trebuia pus pe seama neștiinței sale, deoarece nu citise până la capăt *Metoda*[1063]. 4. Că în prefața sa[1064] nu ar fi adăugat nimic despre notele mele la ceea ce dăduse mai înainte de înțeles și scrisese, dacă prietenii săi nu l-ar fi sfătuit altminteri[1065].

Descartes către de Wicquefort
Leiden, marţi, 2 octombrie 1640[1066]

Studia Leibnitiana, 34, 1, 2002, pp. 100-109; B 1292: 273;
JRA II 834-835: Div 4
Scrisoare autografă expediată
Berlin, Staatsbibliothek

Domnule,

M-aş teme că devin stingheritor aducându-vă din nou aminte de *Meteorii* mei, ce se află în mâinile Domnului Barlæus[1067] şi de care am acum trebuinţă în chip expres, dacă n-ar fi un lucru într-atât de lipsit de importanţă pentru Domnia voastră, încât mi s-ar părea mai ciudat dacă v-aţi mai aminti de el, decât dacă l-aţi fi uitat.

M-aș teme și să nu fi dat impresia că aceasta a fost din lașitate și că, pentru a ocoli lupta, cer înapoi armele pe care mai demult le trimisesem adversarului meu pentru a le folosi împotriva mea – dacă n-aș fi încredințat că a avut deja destul timp pentru a se sluji de ele și dacă politețea cu care a dat dovadă că vrea să mă trateze nu m-ar împiedica să pot bănui așa ceva. În rest, vă rog să-mi iertați libertatea de a mă adresa în această chestiune mai degrabă Domniei voastre decât Domnului Barlæus, întrucât n-am plăcerea de a-l cunoaște prea bine.

Și sunt, Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și supus slujitor

DES CARTES

Din Leiden, 2 octombrie 1640

[*adresa:*]
Domniei sale
Domnului de Wicquefort

Cavaler etc.
op de Cinghel[1068]
la Amsterdam.

Descartes către de Wilhem
Leiden, vineri, 5 octombrie 1640[1069]

AT III 199-201: CCVIII; AM IV 172-174: 263; B 1292-1294: 274;
JRA II 88-89: Huyg 58
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universității, colecția Huygens

Domnule,

Sunt câteva zile de când plănuisem să merg la Haga pentru a avea cinstea de a vă vedea; dar fiind mereu distras de vreo altă îndeletnicire, nu mai pot amâna să vă scriu [scrisoarea] de față, pentru a vă ruga cu umilință să-mi porunciți ce veți găsi de cuviință să-l sfătuiesc pe Waessenaer în privința Domnului Dedel[1070]. Căci se tipărește acum istoria rămășagului, la sfârșitul căreia i se pune în vedere să dea socoteală de bani, căci este punctul principal și concluzia istoriei. Și sunt unii care spun că cei ai lui St[ampioen] i-au fost dați înapoi; și chiar St[ampioen] răspândește zvonul că Waessenaer i-a pierdut pe ai săi. Iar dacă Domnul Dedel ar binevoi să-i dea pe cei pe care St[ampioen] i-a pierdut Domnilor de la *Kercken-raed*[1071], cărora Waesse[naer] le-a trimis actul său de asignare, această socoteală va fi ușor de dat, căci se va tipări doar chitanța lor, așa cum St[ampioen] a tipărit de 2 sau de 3 ori îndatorirea Domnului Dedel. Dar dacă nu, va fi nevoie să se facă o istorisire a întregii întâmplări și despre cum St[ampioen], în loc să încredințeze banii săi unui Profesor de Matematică, așa cum dorise W[aessenaer], i-a dat Domnului Dedel, căruia W[aessenaer] n-a putut să refuze să-i dea pe ai săi, din pricina calității de Rector pe care [Domnul Dedel] o avea pe atunci[1072], cu toate că altminteri nu avea cinstea de a-l cunoaște, și că mai apoi [acesta din urmă] a dovedit că nu i-a primit în calitate de Rector, pentru că, la ieșirea din funcție, nu i-a înmânat succesorului său; și, în sfârșit, fie că era prieten cu St[ampioen], fie că era prieten cu banii, până acum

nu s-a putut face în așa fel încât Domnia sa să-i înmâneze Domnilor de la *Kercken-raed*, deși aceștia s-au oferit să-l despăgubească în cazul în care St[ampioen] ar face vreun demers administrativ pentru a-i recăpăta și cu toate că acești bani nu-i fuseseră înmânați decât pentru a putea fi dăruiți fără întârziere săracilor, numaidecât după sentința primilor Matematicieni, potrivit cererii părților, și fără a lua în seamă orice fel de recurs sau tertip pe care pierzătorul l-ar putea face. Nu vorbesc despre scuza sa, aceea că i-a dat celor de la *Pestehuys*[1073]; căci aceștia nu sunt cunoscuți ca fiind săraci, iar el nu poate să le fi dat decât din proprie inițiativă, fără încuviințarea părților; și, în sfârșit, cu același drept cu care a putut să le înmâneze [banii], le poate și cere înapoi, când îi va fi pe plac: așa încât nu se știe ca altcineva decât Domnia sa să se bucure de ei. Cred că ultima coală a scrierii lui W[aessenaer] se va tipări peste 5 sau 6 zile[1074]; de aceea vă rog stăruitor și cu multă umilință să binevoiți să-mi dați de veste cât mai degrabă ce găsiți de cuviință să fac și mă veți afla întotdeauna,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și supus slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, 5 oct[ombrie] 1640

Vă mulțumesc pentru frumoasa carte pe care D[omnul] Eding mi-a adus-o de curând din partea Domniei voastre. Am găsit în ea atât de multe lucruri frumoase încât, dacă St[ampioen] ar fi fost la fel de învățat în Latină, Ebraică, Filosofie, Chimie și Medicină pe cât este în Matematică, nu m-aș îndoi că el este autorul; dar nu cunosc pe altcineva în afara Domniei sale care să aibă mintea îndeajuns de elevată pentru aceasta[1075].

[*adresa:*]
Domniei sale
Domnului de Wilhem
Consilier al Alteței Sale și
al Stărilor Brabantului

La Haga.

Descartes către de Wicquefort
Leiden, vineri, 5 octombrie 1640[1076]

AT III 735: s.n.; AM VIII 317: 263 bis; B 1296: 275; JRA II 835: Div 5
Scrisoare autografă expediată

Domnule,

Sunt mâhnit că mi-am cerut înapoi armele[1077] într-un moment când cel pe care îl numiți potrivnicul meu se pornise la luptă, dar pentru că nu se obișnuiește să se aștepte la locul înfruntării mai mult de o oră sau două, ori cel mult o zi, pentru bătăliile normale, credeam că a fost îndeajuns că l-am așteptat un an întreg[1078], nemaivorbind de faptul că încă nu aflasem că Domnul Barlæus s-ar fi pornit la luptă, nici măcar că ar fi vrut să fie potrivnicul meu. Și, de vreme ce o aflu prin scrisoarea pe care v-ați dat osteneala să mi-o scrieți, dacă într-adevăr traducerea *Meteorilor* mei i-ar putea sluji pentru acest scop – n-am trebuință de ea aici decât pentru două sau trei săptămâni, după care mă ofer să i-o trimit înapoi, de îndată ce voi afla că și-o dorește. Și voi fi mereu,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și supus slujitor,

DESCARTES

Din Leiden, 5 oct[ombrie] 1640

[*adresa:*]
Domnului de Wicquefort etc.
Op de Cinghel[1079]
la Amsterdam.

Regius către Descartes[1080]
Utrecht, duminică, 7 octombrie [stil nou?] 1640

AT III 202-203: CCIX; Baillet II 62 [A], 63-64 [B]; AM IV 175-176: 264;
B 1296-1298: 276; Bos 54-55: 16
Textul lui Baillet

[A] „Pentru a ne întoarce la Tezele Domnului Regius, nu știm nici în ce zi anume a lunii Iunie au fost susținute și nici măcar dacă Domnul Descartes a fost de față[1081]. Dar știm că marele lor succes i-a displăcut mult lui Voetius și că Medicii adepți ai vechii doctrine au bombănit un pic. Primrose[1082], unul dintre ei, despre care am avut deja prilejul să vorbim și care cutezase cu ceva vreme mai înainte să scrie împotriva lui Harvey[1083], s-a apucat să combată aceste Teze ale Domnului Regius[1084]; iar la scurt timp după aceea a apărut scrierea sa tipărită la Leiden, în care ataca mai ales dogma *Circulației sângelui*[1085]. Domnul Regius a aflat despre aceasta la sfârșitul lunii August și a întocmit de îndată un Răspuns acestui nou adversar, care, nefiindu-i de ajuns că voise să-l combată, găsise de cuviință să-l mai acopere și de ocări. O purtare atât de lipsită de cinste îi înfierbântase fierea și, fără să ia aminte că un om înțelept trebuie să dea întotdeauna un exemplu bun, folosise în Răspunsul său uneori înțepăturile, alteori gluma, când, [de fapt,] nu era loc decât pentru o combatere serioasă și cumpătată.

Îi trimise acest Răspuns Domnului Descartes la VII Octombrie următor[1086] pentru a-l ruga să i-l îndrepte și încercă să se scuze în fața Domniei sale cu privire la asprimea vorbelor, sub cuvânt că stilul tăios al lui Primrose îi stârnise prea multă indignare, și să-l facă să încuviințeze faptul că în câteva locuri făcuse uz de batjocură pentru a răspunde la câteva necuviințe ale acelui autor.”[1087]

[B] „La solicitarea lui Voetius, a lui Dematius[1088] și a altor câțiva Profesori de a pune capăt tulburărilor pe care pretindeau că Tezele și opiniile neobișnuite ale

Domnului Regius începeau să le trezească în jurul Domniilor lor, Curatorii Universității din Utrecht publicaseră o Ordonanță spre a opri introducerea de opinii noi [*nouveautés*] sau de maxime contrare statutului Universității[1089]. Chestiunea era îndeajuns de ambiguă. Aceasta îl hotărî pe Domnul Descartes să o descâlcească și să întocmească o explicație a Ordonanței Curatorilor sub formă de Răspuns[1090]. Domnul van der Hoolck, unul dintre Magistrații orașului care fu chiar Consul anul următor[1091], socoti acest răspuns foarte frumos și foarte chibzuit; și aprecie nespus planul Domnului Descartes de a-l lăsa să continue pe Domnul Regius să predea Filosofia nouă, mulțumindu-se să-i tempereze zelul și să îndrepte ceea ce ar fi fost prea îndrăzneț în concepțiile sale. Domnul Regius îi trimisese diverse mici Scrieri despre diferite subiecte de Fizică, la care [Domnul Descartes] răspunsese la timp, deși era prins pe atunci cu multe alte treburi.”[1092]

Huygens către Descartes
Haga, luni, 8 octombrie 1640[1093]

AT III 760-761 = Roth 144-145: LIX; AM IV 177: 265;
CM X 160-161: 925; B 1300: 277
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Părintele Mersenne, care culege bune şi rele din toate părţile, a dat la copiat aceste tratate[1094] pentru mine unui om căruia am pus să i se dea ordin la Paris să transcrie ceea ce acesta ar dori uneori să-mi transmită. Sunt încă atât de tare prins de urmările campaniei[1095], încât nu pot visa să mă distrez cu aceste delicii. Dacă până apuc şi eu puţin răgaz, Domnia voastră vă faceţi unul pentru o mică lectură, le las în seama voastră; şi voi fi foarte bucuros dacă aş putea afla în trei cuvinte cât preţ puneţi pe aceste lucrări. Nădăjduiesc ca acestea să merite ceva mai mult osteneala decât minunea de tratat pe care un şarlatan tocmai ce l-a publicat aici împotriva Domniei voastre[1096]. Cumnatul meu, de Wilhem[1097], ştie cine e şi mi-a promis ieri că vi-l spune pe nume. Stilul său îngrijit m-a făcut să bănuiesc şi eu cine este.

Adio Domnule, scriu în mare grabă şi sunt,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 8 octombrie 1640

295

Descartes către Mersenne
[Leiden, duminică, 28 octombrie 1640][1098]

AT III 205-216: CCX; Clerselier II 255-262: XLIV; EL II 179-185: XLIV; AM IV 178-185: 266; B 1300-1310: 278; JRA I 414-420: Mers 83;
CM X 167-182: 928
Textul din Clerselier-Institut

Cuvioase Părinte,

Nu aș putea să exprim îndeajuns cât de mult m-ați îndatorat când i-ați spus în chip public Părintelui Bourdin, la cursul lui, că, dacă avea ceva să-mi obiecteze cu adevărat, trebuia să mi-o trimită mie; acesta a fost cel mai valoros semn de prietenie pe care mi-l puteați da vreodată, și sunt încredințat că altminteri s-ar fi păzit să-mi trimită *Velitatio* a sa[1099]; iar aceasta este un document pe care îl voi păstra, spre a mă sluji de el mai târziu. Căci, în sfârșit, dacă se abțin de acum înainte, Domnia sa și ai lui, să mă defăimeze, voi fi nespus de bucuros să uit trecutul, și să nu public ticăloșia lui. Dar dacă aflu că cineva mă învinuiește pentru opiniile mele, fără să-mi trimită mai înainte temeiurile pentru care o face, voi socoti că am dreptul de a publica ceea ce s-a petrecut între Domniile lor și mine. Iar pentru ca toate hârtiile să fie în regulă, vă mai scriu aici o scrisoare în latină[1100], spre a sluji drept răspuns celei pe care mi-ați trimis-o din partea lor[1101]; vă rog să le-o arătați, iar dacă doresc o copie, voi fi chiar bucuros să o aibă, ca și pentru cele de mai înainte, astfel încât să aibă mai mult timp să le vadă și să înțeleagă mai bine intenția mea; căci nu poftesc să îi iau pe nepregătite. Iar dacă nu vor răspunde decât din gură, aș fi bucuros, dacă nu vă e prea greu, să binevoiți a vă da osteneala să puneți în latină, în cinci sau șase rânduri, ceea ce veți avea să-mi scrieți despre acest subiect; și ați putea chiar să li le arătați, înainte de a mi le trimite și să menționați în ele că li le-ați arătat sau că le-ați dat o copie după ceea ce v-am trimis pentru Domniile lor. Vă rog, de asemenea, în cazul în

care Părintele Bourdin ar vrea să vă trimită din partea Domniei sale câteva obiecţii pentru mine, să nu mi le trimiteţi decât după ce i-aţi înştiinţat Superiorii despre aceasta, ceea ce veţi fi îndreptăţit să faceţi de dragul Domniilor lor, deoarece v-am dat de ştire mai dinainte[1102] că voi considera tot ceea ce va veni de la unii dintre ai lor, ca şi cum ar veni de la întregul lor Corp. Ceea ce mă face să iau aceste măsuri este că s-ar putea întâmpla ca Părintele Bourdin, pentru a nu îndura ruşinea de a se dezice, şi a pătimi ca ocara să-i rămână, să dorească să-mi trimită câteva obiecţii, oricât de slabe ar putea fi, pentru a câştiga timp şi a mă face să-l pierd pe-al meu. Dar când vor vedea că este în joc onoarea întregii Societăţi, sunt încredinţat că vor prefera mai degrabă să-l facă să tacă; căci ştiu bine că nu are nimic bun de zis.

Domnul de Zuylichem mi-a trimis patru Tratate, pe care i le-aţi dat să le copieze[1103]. Unul, despre *Cercurile care se fac în apă*[1104], în care văd că autorul[1105] are un stil foarte frumos şi că se străduie să filosofeze aşa cum trebuie; îi lipsesc însă fundamentele şi se slujeşte de vorbe multe pentru un lucru al cărui adevăr s-ar putea explica în cuvinte puţine. Al doilea este Scrisoarea Geostaticianului[1106] împotriva Domnului Desargues, căruia nu văd să-i facă un mare rău. Al 3-lea este al Domnului Fermat privitor la tangente[1107], în care primul punct[1108] nu are nimic nou, iar următorul, pe care spune că l-am socotit dificil[1109], nu este nicidecum rezolvat. Şi cu toate că în exemplul pe care îl dă despre ruletă[1110] *facit*-ul[1111] merge bine, aceasta nu se datorează însă forţei regulii sale, ci mai degrabă pare că şi-a potrivit regula la acest exemplu. Al 4-lea se referă la mişcarea zilnică a Pământului, în care nu văd aproape nimic care să nu se găsească în altă parte[1112]. Cât priveşte *Les Caractères des Passions*[1113], nu mi le-a trimis încă, şi nici *Institution du Dauphin*[1114].

Întrebaţi de unde ştiu că bila care vine din D spre B se întoarce spre E, mai degrabă decât să se încăpăţâneze să rămână în B[1115]; aceasta o aflu prin cunoaşterea legilor Naturii, dintre care una este că *quicquid est, manet in eodem statu in quo est, nisi a causa aliqua externa mutetur*. Astfel, *quod est quadratum manet quadratum* etc.; şi *quod est semel in motu semper movetur, donec aliquid impediat*. Iar cea de-a doua este că *unum corpus non potest alterius motum tollere, nisi illum in se sumat*[1116]. De unde urmează că, dacă suprafaţa ABC este foarte dură şi imobilă,

atunci ea nu poate să împiedice ca bila care vine spre B să nu continue de acolo către E, din cauză că nu poate să primească mișcarea ei; dar dacă această suprafață este moale, ea o oprește și o primește; și de aceea am presupus, în *Dioptrica*[1117] mea, că suprafața și bila sunt pe deplin dure și că bila nu are nici greutate, nici mărime etc., pentru a face ca demonstrația mea să fie matematică. Căci știu bine că reflexia unei bile obișnuite nu se face niciodată exact în unghiuri drepte, și poate că nici cea a vreunei raze de lumină; totuși, în privința razelor, pentru că ele pot veni de la Soare la noi fără a-și pierde forța, tot ceea ce pot pierde din aceasta, ciocnindu-se de un corp șlefuit, nu este nicidecum însemnat.

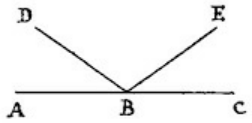

Experimentele constând în a lovi bilele deopotrivă de puternic, cu un ciocan mare și unul mic, sau în a trage săgeți cu un arc mare și cu unul mic, sunt aproape imposibile; dar temeiul este foarte evident și cert[1118]. Căci, fie că arcul sau ciocanul sunt mari sau mici, dacă izbesc cu aceeași forță și viteză, atunci vor avea același efect; dar ceea ce înșală este că îi trebuie neasemuit mai puțină forță mâinii pentru a lovi la fel de puternic cu un ciocan mare decât cu unul mai scurt, ori pentru a încorda un arc mare astfel încât să aibă tot atâta forță pe cât unul mai mic. Iar cât privește archebuzele lungi, ele nu bat mai departe decât cele scurte, decât în măsura în care glonțul, rămânând mai multă vreme în țeavă, este împins mai multă vreme de pulbere, și prin urmare și mai repede. A spune că o ghiulea trasă de un tun are mai multă forță, după ultimele lui sărituri, decât dacă ar fi împinsă cu mâna, astfel încât se miște cu aceeași viteză, socot că aceasta nu e decât o închipuire, și am văzut experimentul într-o cuirasă deformată de săritura unei ghiulele, fără ca acela care o purta să fie ucis; căci fără îndoială că, dacă această ghiulea ar fi fost împinsă de o forță mai mică, dar care ar fi fost în stare să o facă să sară în sus patru sau cinci pași, după cum făcuse lovind acea cuirasă, tot ar fi deformat-o. Este adevărat că rana pricinuită de o ghiulea trasă de un tun este mai primejdioasă decât dacă ar fi fost doar împinsă cu mâna; dar aceasta din alte motive, anume că este mai încinsă, și adesea se învârte în jurul centrului său, și că păstrează încă în jurul ei suflul pulberii,

care poate lesne să producă o cangrenă.

Dificultatea că părţile metalelor plutesc în apă tare se poate rezolva prin ceea ce am spus, în *Meteorii*[1119] mei, despre cele ale sării care plutesc în apă: anume că părţile lor se amestecă şi se întrepătrund în aşa fel între cele ale apei tari, încât acestea din urmă sunt ajutate în mişcarea lor, şi nu împiedicate, iar praful, care nu pluteşte la fel în apă, nu face acelaşi lucru. Şi nu e nici o îndoială că materia subtilă nu este din abundenţă în apă şi în toate corpurile pământeşti.

Când am spus că o bilă care întâlneşte o alta de două ori mai mare[1120], trebuie să-i dea două treimi din mişcarea sa am înţeles că această bilă, alăturându-se celeilalte, a împins-o înaintea sa, astfel încât, după aceea, se mişcau împreună şi erau pe deplin dure şi rotunde, şi pe un plan cu desăvârşire şlefuit, şi astfel calculul este lesne de făcut, prin legea Naturii pe care am scris-o mai înainte[1121], anume că dacă un corp îl mişcă pe altul, atunci trebuie să piardă atâta din mişcarea sa pe cât îi dă celuilalt: căci dacă A şi B se mişcă împreună, fiecare jumătate a lui B are atâta mişcare pe cât A, şi astfel B are două treimi, iar A o treime din întreaga mişcare care era mai înainte numai în A singur.

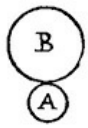

În privinţa fluxului şi refluxului, prin argumentul pe care îl dau, se pare că heleşteiele şi lacurile nu pot să le aibă, dacă nu comunică cu Oceanul prin mai multe canale subterane, după cum fac şi unele puţuri, care au flux şi reflux. Căci nu există decât această mare masă de apă care înconjoară Pământul, care să poată fi apăsată în acelaşi timp în toate părţile sale, din două laturi opuse, şi să aibă în celelalte două mai multă libertate decât înainte spre a se înălţa[1122].

Trec la scrisoarea Medicului din Sens[1123], în care aflu că în tot raţionamentul pe care îl face despre Sare dovedeşte doar că corpurile pământeşti se formează unele din altele, dar nu că Aerul sau Pământul se formează din Sare, mai degrabă decât Sarea din Aer sau Pământ; şi astfel, Domnia sa trebuia doar să conchidă că atât Sarea, cât şi toate celelalte corpuri sunt dintr-o aceeaşi materie; ceea ce se acordă cu Filosofia Şcolii şi cu a mea, doar că în Şcoală nu se explică bine această materie, prin

aceea că se consideră a fi *puram potentiam*, şi că i se adăugă *forme substanţiale şi calităţi reale*, care nu sunt decât năluciri.

Privitor la forţa de percuţie[1124], este sigur că poate fi egalată de greutate; iar ceea ce spune[1125], că *greutatea F, deasupra lui D, este în repaus* etc., nu este nicidecum admisibil; căci este sigur că un corp, sprijinit în acest fel pe un altul, nu cântăreşte mai puţin pentru că este sprijinit pe acesta. Iar exemplul pe care îl daţi, al unei prese cu care se marchează pistolii[1126], este foarte nimerit: căci se poate lesne calcula cu ajutorul lui de câte livre ar trebui să fie greutatea care, apăsând pe un pistol, fără percuţie, ar fi îndeajuns pentru a-l marca, şi astfel să egaleze forţa loviturii de ciocan care poate de asemenea să îl marcheze.

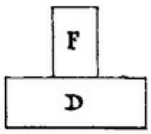

Ajung la cealaltă scrisoare, a unuia dintre Călugării voştri din Blaye[1127]. Şi fiindcă nu ştiu care sunt cele două puncte despre care voiaţi să-mi cunoaşteţi părerea, le voi parcurge pe toate.

1. Cred că un acelaşi efect particular se poate explica în mai multe feluri care să fie posibile; dar sunt încredinţat că nu este cu putinţă a explica posibilitatea lucrurilor în general decât într-un singur fel, cel adevărat.

2. Are dreptate să spună că nu a trebuit să se admită drept principiu că nici un corp nu se mişcă de la sine. Căci este sigur că, din simplul fapt că un corp a început să se mişte, el are în sine forţa de a continua să se mişte; tot aşa cum, din simplul fapt că el s-a oprit într-un oarecare loc, el are forţa de a continua să rămână acolo. Dar cât priveşte principiul de mişcare, pe care îl imaginează diferit în fiecare corp, este întru totul închipuire.

3. Nu sunt de acord nici cu indivizibilele sale, nici cu înclinaţiile[1128] naturale pe care li le atribuie. Căci nu pot concepe asemenea înclinaţii decât într-un lucru care are intelect, şi nu le atribui nici măcar animalelor fără raţiune; ci explic tot ceea ce numim în ele apetituri naturale ori înclinaţii numai prin regulile Mecanicilor. Nu sunt de acord nici cu toate aceste Elemente, care sunt lucruri mai puţin sau tot atât de puţin inteligibile precum cele pe care vrea să le explice cu ajutorul lor.

4. Două indivizibile nu ar putea forma decât, cel mult, un lucru divizibil în două părți; dar înainte de a spune că ele pot forma un corp, se cuvine să știm ce înțelegem prin cuvântul corp, anume un lucru lung, larg și întins; care nu poate fi alcătuit din indivizibile, din cauză că un indivizibil nu poate avea vreo lungime, lărgime, nici adâncime; ori, dacă ar avea, am putea să-l divizăm cel puțin prin imaginația noastră, ceea ce ar fi de ajuns pentru a fi încredințați că nu este indivizibil; căci dacă l-am putea diviza astfel, atunci un Înger ar putea să-l dividă în mod real[1129]. Cât privește ceea ce crede, că nu e de ajuns să se admită mișcarea și figura drept principii, deoarece se teme că nu s-ar putea explica cu ajutorul lor toate calitățile diferite care sunt, de exemplu, în vin, veți putea să-l scăpați de această dificultate asigurându-l că au fost deja explicate toate, și împreună cu acestea toate câte se pot înfățișa simțurilor noastre[1130]. Dar despre miracole nu se tratează acolo.

5. Deoarece nu am văzut scrisoarea căreia îi răspunde, nu înțeleg subiectul acestui articol; dar este sigur că cea mai mare viteză a corzii nu este nici la început, nici la sfârșit, ci cam pe la mijlocul fiecăreia dintre mișcările sale de du-te-vino[1131].

6. Nu spun nimic despre tot acest articol care privește lumina din pricină că acolo nu este nimic pe care Domnia voastră să nu-l puteți fără îndoială rezolva foarte lesne, și nu e de mirare că cei care nu au auzit decât câteva cuvinte din gândurile mele referitoare la aceasta le interpretează greșit și găsesc acolo mai multe lucruri de neînțeles.

7. De vreme ce spune aici că ceea ce îl face să admită toate Elementele sale este că nu vede cum se pot explica fenomenele Naturii cu mai puține supoziții, sunt încredințat că dacă i se explică toate numai cu ajutorul figurilor și al mișcărilor, va putea fi lesne convertit. Căci, de asemenea, Domnia sa nu poate înțelege toate Elementele pe care le presupune, și astfel nu face decât să se străduie a explica *obscurum per obscurius aut saltem æque obscurum*[1132].

8. Nu văd de ce confundă doctrina ateilor cu cei care explică Natura prin figuri și prin mișcări, ca și cum ar exista vreo asemănare între una și cealaltă. Spunând că *Ideea unei Ființe simple, pe care o concepem drept cuprinzând orice Ființă, nu ar putea fi concepută dacă nu ar avea un Exemplar*[1133] *adevărat, și că nu putem*

concepe (adăugaţi: *în chip distinct*) *decât lucrurile posibile şi adevărate*, el pare să fi citit scrierile mele, căci cuprind chiar acest lucru; dar după aceea Domnia sa adaugă multe lucruri pe care nu le pot admite, precum că această Fiinţă ar avea dimensiuni şi că s-ar putea concepe dimensiuni fără compunerea părţilor, adică fără ca ceea ce are dimensiuni să fie divizibil etc. Are dreptate, de asemenea, să spună că tot ceea ce nu concepem în chip distinct nu este din acest motiv fals, şi aplică corect [acest principiu] la Taina Treimii, care ţine de Credinţă, şi nu poate fi cunoscută prin simpla raţiune naturală. Nu găsesc nimic de remarcat la celelalte articole, iar hârtia mi se termină.

Trag nădejde să vă trimit *Metafizica* mea într-o săptămână sau două cel târziu, de vreme ce binevoiţi să o luaţi sub ocrotirea Domniei voastre. V-aş trimite-o încă de pe-acum, dar vreau să pun să se facă mai înainte o copie. O voi trimite poate prin Domnul de Zuylichem[1134]. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea ascultător slujitor,

DESCARTES

Descartes către Mersenne [pentru Bourdin]
[Leiden, duminică, 28 octombrie 1640][1135]

AT III 222-228: CCXI; Clerselier III 88-92: XII şi 92-97: XIII, franceză;
EL III 51-54: IX; AM IV 186-194: 267; B 1310-1316: 279;
JRA I 596-601: Jés 8; CM X 183-189: 929
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, Reg. IV, nr. 10

Preacuvioase Părinte,

Am văzut răspunsul[1136] Cucernicilor Părinţi ai Companiei pe care Cucernicul Părinte Bourdin mi l-a scris, şi este astfel încât socotesc că le datorez cele mai mari mulţumiri pentru bunătatea şi curtenia Domniilor lor: ceea ce le-aş arăta printr-o scrisoare către Domniile lor, dacă nu m-aş teme ca nu cumva, dacă i-aş deranja din nou fără să fie nevoie, să judece că scriu cu prea mare uşurinţă. Şi pentru că am o mai mare familiaritate în corespondenţa cu Cuvioşia voastră decât cu Domniile lor, socot că este mai potrivit să scriu aici cele pe care vor să le ştie de la mine. Anume, în primul rând că mă bucur şi le mulţumesc că au răspuns cu atâta curtenie şi bunăvoinţă. Privitor la ceea ce adaugă, *că nu întreprind* şi *nici nu vor întreprinde o luptă particulară împotriva opiniilor mele*[1137], nu ştiu dacă să mă bucur sau să-mi pară rău: căci dacă Domniile lor se abţin spre a-mi face pe plac, ca şi cum aş fi din rândul celor care îndură cu greu să fie contrazişi, atunci sunt foarte îndurerat de a nu fi putut încă să-i conving că nu-mi doresc nimic mai mult decât să învăţ şi ca opiniile mele, dacă unele sunt false, să fie combătute din timp şi mai cu seamă de Domniile lor, de teamă să nu atragă după sine o sumedenie de alte greşeli. Iar dacă se abţin dintr-o altă pricină, pentru că nu mai poate fi decât una, anume că nu au găsit nimic în scrierile mele (cel puţin, care să merite osteneala) care să poată fi învinuit de falsitate, atunci mă bucur foarte mult. Şi numai conştiinţa insuficienţei mele este cea

care mă împiedică să înclin mai cu seamă către această părere. Căci nu este verosimil ca Domniile lor, de dragul meu, să treacă cu vederea beneficiul pe care întreaga Republică a Literelor [*res literaria*] l-ar obține din respingerea greșelilor mele, dacă am vreunele. Dar oricum ar sta lucrurile, de vreme ce Cucernicul Părinte Bourdin nu a răspuns – după cum scrie[1138] – nimic până acum cererii mele, expusă la pag[ina] 75[1139] din *Discursul despre metodă*, din nici o altă pricină decât pentru că nu îl citise până la capăt, sunt încredințat că, cel puțin de acum înainte, ori de câte ori cineva dintre Domniile lor va găsi ceva pe care îl va socoti potrivnic opiniilor mele, mi-l va comunica însuși Domnia sa, iar aceasta înaintea oricăruia dintre tinerii lor discipoli; atât pentru că eu sunt elevul lor încă și mai vechi, cât și pentru că, dacă s-ar întâmpla ca acela să nu-mi fi urmărit gândul (de vreme ce toți suntem oameni, așa cum exemplul Cucernicului Părinte Bourdin o dovedește), atunci este mai drept să mă ia pe mine însumi drept interpret al acestui [gând], decât să spună altora ceva străin de adevăr; în sfârșit, pentru că i-am venerat și i-am ascultat mereu pe toți ai lor nespus de mult.

Cât privește scrisoarea în franceză[1140] pe care Cuvioșia voastră mi-ați trimis-o în același timp, ca una ce v-a fost înmânată cu câteva săptămâni în urmă de către Cucernicul Părinte Bourdin pentru mine, cu toate că nu are nici adresare, nici iscălitură, și nici nu este pecetluită, totuși, pentru că văd că aceasta este cea despre care se pomenește în [scrisoarea în] latină[1141] în aceste cuvinte: *Nu voi adăuga nimic la ceea cea am anunțat de multă vreme aceluiași Cuvios Părinte* etc., și este scrisă de mâna aceluiași Cucernic Părinte Bourdin, socotesc că sunt îndatorat a răspunde câte ceva și la ea. Anume că nu m-am plâns niciodată din pricină că mi-a trecut numele sub tăcere, ci că, dimpotrivă, îi aduc mulțumiri pentru faptul că, de fiecare dată când ar fi trebuit să primesc lovituri, Domnia sa m-a făcut să apar numai mascat [*personatus*][1142]. Dar mă uimește faptul că repetă, fără totuși să o dovedească, *că rezultă din scrierile mele că numai determinarea spre dreapta rămâne în reflexie*[1143]; căci este sigur că numele însuși de reflexie înseamnă că un corp care este împins în jos sare din nou, nu la dreapta mai degrabă decât la stânga, ci în chip necesar în sus. Și apoi, chiar dacă nu aș fi spus nimic despre această revenire, potrivit cărei analize,

vă întreb, urmează de aici că am tăgăduit-o? Cu aceeași îndreptățire, ori de câte ori Geometrii vorbesc despre unghiurile unui pătrat, fără să spună în chip expres că sunt drepte, ori despre diametrele cercului, fără să adauge că sunt egale între ele, va trebui să se creadă că ei o tăgăduiesc; iar în acest fel, nu va exista niciunde o demonstrație, oricât de exactă și de Matematică, în care să nu să se găsească foarte ușor opinii absurde. Mă uimește, de asemenea, faptul că afirmă că *demonstrația mea privitoare la reflexie nu este validă, ba chiar că în ea se conchide mai degrabă contrariul a ceea ce voiam să spun*[1144], când în tot acest timp Domnia sa nu aduce nici un temei [*ratio*] pentru ceea ce spune. Pentru că, dacă ar spune adevărul, atunci s-ar cuveni să fiu socotit drept cineva foarte nepriceput și foarte neghiob, de vreme ce m-am înșelat atât de rușinos cu privire la un lucru atât de evident, anume, recomandând drept demonstrație matematică niște vorbe care nu demonstrează altceva decât contrariul a ceea ce voiam să spun; iar spunând aceasta fără să o dovedească, mă insultă, este nedrept și mă calomniază. Și nici tratatele[1145] pe care Domnia sa afirmă că le-a alcătuit despre acest subiect nu îl scuză, nu mai mult decât faptul că scrie aici că îmi trimite câteva fragmente din acelea, căci între timp Domnia sa nu îmi trimite nimic. Și este o mare nedreptate în a vrea să fie crezut în prezent cu privire la un lucru ale cărui temeiuri Domnia sa le făgăduiește de pe o zi pe alta, și poate pentru o zi care nu va veni niciodată, pentru că anume, după cum spune, *prietenii l-au sfătuit altminteri*[1146]. În plus, mă uimește ceea ce adaugă, *că pretinsa mea demonstrație poate fi îmbunătățită prin mijloace pe care le cunoaște, despre care însă nu a zărit nici o urmă în scrierile mele, ba chiar pe care le resping*, după cum spune, *ca fără legătură cu subiectul*[1147]. Căci, confruntând aceste [afirmații] cu cea de-a cincea și cea de-a șasea dintre tezele Domniei sale de Optică de la pag[ina] 9, și cu întreaga sa hărțuire [*velitatio*], nu mă pot încredința de altceva decât de faptul că Domnia sa nu a predat discipolilor săi, cu privire la reflexie și refracție, decât ceea ce eu – și nimeni înaintea mea – am demonstrat, modificând numai cuvintele și răstălmăcindu-le înțelesul, astfel încât să pară că spune altceva, și că mi-a atribuit câteva opinii false, ca după aceea să le corecteze și să dea vina pe ele. Căci este limpede din hărțuire [*velitatio*] că mi le-a atribuit; că a răstălmăcit cuvintele, se vădește din a 5-a teză, în

care denumește unghiul de refracție [*angulus refractionis*] nu pe acela pe care eu laolaltă cu toți ceilalți Opticieni îl numim astfel, ci pe celălalt care este numit de obicei unghi refractat [*angulus refractus*][1148]. Iar acolo unde am spus, în *Dioptrica* la pag[ina] 21[1149], r[ândul] 8, că înclinația liniilor trebuie să se măsoare în funcție de perpendiculare, care indică în chip sigur distanța cea mai scurtă de la o latură la cealaltă, și nu în funcție de unghiuri sau de arcurile de cerc, Domnia sa se folosește pentru a măsura această înclinație de unghiuri, și spune că aceste unghiuri trebuie măsurate în funcție de cea mai scurtă distanță de la o latură la cealaltă. Faptul că în tot acest timp Domnia sa a predat același lucru ca mine, se vede din hărțuirea sa [*velitatio*], în care a admis toate cele ce erau necesare pentru demonstrația mea, și nu a combătut altceva decât acele absurdități pe care însuși Domnia sa le-a născocit; precum și din a 6-a teză citată deja, care cuprinde doar același lucru care este partea cea mai de seamă a descoperirii mele asupra acestui subiect, cu excepția faptului că, venind cu prea multe cuvinte diferite de-ale mele, a greșit grav în aceea că a spus: *așa cum mediul în care se face incidența este față de mediul în care se fac reflexia sau refracția* etc. Căci ele nu se fac în mediile înseși, lucru cu care sunt de acord toți cei pricepuți în Optică, ci refracția se face pe suprafața care este între cele două medii, iar reflexia se face pe cea care îl delimitează pe unul dintre ele; căci acolo unde se întâmplă să apară două medii, refracția se adaugă întotdeauna reflexiei. Iar aici Domnia sa nu are cale de scăpare, dacă nu cumva denumește suprafața însăși mediu, pentru că ea este mediană între aceste două spații pe care alții le numesc medii, și continuă astfel să schimbe sensul cuvintelor și să le confunde pe toate: ceea ce adaug aici în treacăt, ca să înțeleagă că, dacă dorește, nu-i va fi greu să obțină din partea mea ceea ce până acum nu am putut obține de la Domnia sa, anume că îi voi înfățișa temeiurile mele împotriva a ceea ce va publica. În sfârșit, faptul că a vrut să se știe că a corectat greșelile mele, o vădește chiar scrisoarea sa, în care *pretinsa mea demonstrație* spune că *poate fi îmbunătățită prin mijloace pe care Domnia sa le cunoaște, nu și eu, care le-am respins ca fără legătură cu subiectul*. E de crezut că Domnia sa se laudă cu acest lucru încă și mai mult pe lângă alții, unde nu e de față nimeni care să-mi fie prieten, de vreme ce mi-a scris-o chiar în această scrisoare ce-

mi este adresată, motiv pentru care poate a lăsat-o deschisă. În rest, nu spun aici că Domnia sa ar fi urmat toate opiniile mele, căci nu am văzut decât foarte puține din scrierile lui, ci afirm deschis că nimeni nu va argumenta vreodată împotriva a ceea ce am publicat despre această materie, și nici nu va spune ceva care să nu fie conform cu [opiniile] mele, fără să dovedesc că a comis un paralogism sau un sofism. Să facă încercarea numai cu un singur exemplu, și anume cu cel pe care îl consideră cel mai bun dintre toate acelea cu care s-a lăudat atât de gălăgios de a fi respins opiniile mele și, dacă nu voi demonstra că este fals sau fără obiect, atunci mă voi declara cu plăcere învins. Dar dacă dovedesc că am dreptate, ori dacă refuză să-mi înfățișeze argumentele lui, îl rog o dată și încă o dată să nu mai stăruie în a mă vorbi de rău, ca să nu mă silească să-mi apăr dreptul în public. Căci aș prefera ca trecutul să fie dat uitării și să încerc să le fiu, tuturor, devotat. Sunt,

Preacuvioase Părinte,

Al Cuviosiei Voastre

Prea devotat slujitor,

DESCARTES

Leiden, 28 oct[ombrie] 1640

Pentru Cuviosul Părinte Mersenne

Descartes către Tatăl său

Leiden, duminică, 28 octombrie 1640[1150]

AT III 228-229; Baillet II 56 [A], 94 [B], 240 [C]; AM IV 195: 268;
B 1316: 280; JRA II 825-826: Fam 8

[A] „Acest lucru [tipărirea rămășagului dintre Waessenaer și Stampioen pe care Descartes trebui să o facă] întârzie sau anulă chiar o călătorie pe care el [Descartes] se gândea să o facă în acel an în Franța pentru afaceri de familie, și pentru a merge să-l mângâie pe Domnia sa, Tatăl său, pentru etatea foarte înaintată și infirmitățile sale.”[1151]

[B] „Zece sau douăsprezece zile după moartea Decanului Parlamentului din Bretania, Domnul Descartes, fiul său, care nu primise nici o înștiințare despre tot ceea ce se întâmplase, îi scrisese din nou din Leiden[1152] pentru a-i da de știre despre piedicile care îi zădărniciseră călătoria pe care avusese de gând să o facă vara trecută în Franța. Îi mărturisea încă o dată dovezile respectului și supunerii pe care i le datora. Îi arăta înflăcărarea pe care o simțea de a-l revedea pentru a-l ruga să-i comunice dispozițiile precum și binecuvântarea sa. Și nu uita să-i dea de înțeles motivele pe care le avea de a rămâne în Olanda, mai degrabă decât în Franța, pentru a filosofa la adăpostul intrigilor anumitor Peripateticieni pe care-i socotea rău intenționați împotriva lui, trăind în convingerea că el era ostil Filosofiei lor.”

[C] „[Descartes] simți că îi renășteau gândurile pe care le avusese altădată, de a combate filosofia pe care [Iezuiții] o predau[1153]. Izbuti totuși de a și le înăbuși.”

Huygens către Descartes
Haga, luni, 29 octombrie 1640[1154]

AT III 761-762 = Roth 145-146: LX; AM IV 196: 269; CM X 190: 930;
B 1318: 281
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Mă achit neregulat, și după cum mi-o îngăduie treburile, de poruncile pe care mi le dă adesea Părintele Mersenne sub formă de *Fidei Commis*[1155]. De multă vreme socotește că această carte[1156] se află în mâinile Domniei voastre; dar numai ce a ieșit din pachetul ce strângea laolaltă o parte din echipamentul meu militar. Îmi imaginez cu toate acestea că nu aveați atâta zor să o primiți și că vă va lua mai mult s-o isprăviți de citit decât mi-a luat mie s-o trimit. Orice ar fi, nu-mi măsurați afecțiunea după datoriile mele pentru că sunt întrerupte de o sumedenie de îndeletniciri diverse. Chiar și acum sunt grăbit să închei, și să nu vă zic decât în grabă că îmi doresc să mor,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 29 octombrie 1640

Descartes către Huygens
[Leiden, duminică, 11 noiembrie 1640][1157]

AT III 762 = Roth 146: LXa şi AT III 229-230: CCXIII; AM IV 197: 270; CM X 235: 940; B 1318: 282; JRA II 90: Huyg 59
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Nădăjduiesc că voi avea cinstea să vă înmânez eu însumi scrierile cuprinse în acest pachet[1158], iar cuvintele de faţă nu sunt decât pentru a vă ruga cu umilinţă, în caz că îmi va fi peste poate, să binevoiţi a le pune împreună cu scrierea de metafizică pe care o trimit Părintelui Mersenne. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus slujitor,

DES CARTES

Descartes către Mersenne
Leiden, duminică, 11 noiembrie 1640[1159]

AT III 230-236: CCXIV; Clerselier II 262-265: XLV; EL II 185-188: XLV; AM IV 198-202: 271; B 1320-1324: 283; CM X 223-231: 938

Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Vă mulţumesc pentru veştile despre Domnul [Voetius][1160]; nu găsesc nimic straniu decât că nu a ştiut cât de apropiat vă sunt[1161]; căci nu există nimeni pe aici care să mă cunoască cât de puţin şi care să nu o ştie. Este cel mai mare pedant de pe Pământ, şi crapă de ciudă pentru faptul că există un Profesor de Medicină[1162] în Academia lor din Utrecht care profesează pe faţă Filosofia mea, ba chiar ţine lecţii particulare de Fizică şi în doar câteva luni îi face pe discipolii săi capabili de a lua în râs toată Filosofia veche. Voetius şi ceilalţi Profesori au făcut tot ce le-a fost cu putinţă ca Magistratul[1163] să îi interzică a o mai preda; dar, dimpotrivă, Magistratul i-a permis, în ciuda Domniilor lor. Acest Voetius a stricat-o şi pe Domnişoara Schurmans; căci cu toate că avea o minte nemaipomenit de bună pentru poezie, pictură şi alte astfel de lucruri plăcute, se împlinesc deja cinci sau şase ani de când o domină atât de complet încât nu se mai îndeletniceşte decât cu disputele de Teologie, ceea ce o face să piardă conversaţia oricărui om de bine; cât despre fratele său[1164], acesta nu a fost niciodată cunoscut decât ca un om de nu prea mare inteligenţă. Am trimis scrisoarea Domniei voastre pentru Voetius prin curier, pentru ca Domnia sa să plătească transportul, ca şi cum aceasta n-ar fi venit deja achitată, şi pentru ca Domnia voastră să fiţi astfel în parte răzbunat pentru cele şase livre pe care v-a făcut să le plătiţi pentru Tezele sale[1165].

Cât despre Filosofia Şcolii, nu o socot defel anevoie de combătut, din pricina diversităţii opiniilor lor; căci se pot răsturna cu uşurinţă toate temeiurile asupra

cărora se pun cu toţii de acord; iar, acest lucru odată făcut, toate disputele lor punctuale devin stupide. Mi-am cumpărat *Filosofia*[1166] fratelui Eust[ache] de Saint P[aul], care mi se pare cea mai bună carte care a fost vreodată scrisă în această materie; aş fi foarte mulţumit să ştiu dacă autorul mai trăieşte încă[1167].

Aproximarea Domniei voastre a forţei de apăsare, comparată cu greutatea[1168], este foarte bună şi nu i-aş putea adăuga nimic. Privitor la şurubul lui Arhimede, acesta nu are alt temei decât că jgheabul, sau concavitatea care conţine apa, urcă mereu pe măsură ce şurubul se roteşte. Căci, de pildă, jgheabul A în care se află apa va fi suit până în B atunci când şurubul va fi făcut o rotaţie completă; iar această apă nu poate ieşi din acest jgheab câtă vreme şurubul se roteşte, sau mai bine zis trebuie ca ea să urce; căci A este mai jos decât C şi D, iar B este şi el mai jos decât C şi E.

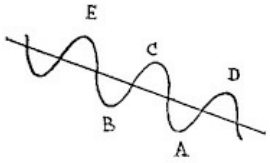

V-aş răspunde cu plăcere la cele ce mă întrebaţi despre flacăra unei lumânări şi alte lucruri asemănătoare; dar văd bine că nu voi putea nicicând să vă mulţumesc pe deplin în legătură cu acestea până ce nu veţi fi văzut toate principiile Filosofiei mele, şi vă voi spune că m-am hotărât să le scriu înainte de a părăsi această ţară şi de a le publica, poate, înainte să treacă un an. Iar planul meu este de a scrie, în ordine, un întreg Curs de Filosofie sub formă de Teze unde, fără nici un fel de prisos de vorbărie, voi prezenta doar toate concluziile mele împreună cu adevăratele temeiuri din care le deduc, ceea ce socot că pot face în foarte puţine cuvinte; şi, în aceeaşi carte, de a publica şi un Curs de Filosofie ordinară, precum cel, poate, al Fratelui Eustache, împreună cu Notele mele la sfârşitul fiecărei chestiuni, unde voi adăuga opiniile diferite ale altora şi ce anume trebuie să credem despre toate, şi poate la sfârşit voi face o comparaţie între aceste două Filosofii[1169]. Dar vă rog stăruitor să nu pomeniţi încă nimănui nimic despre acest plan, mai ales nu înainte ca *Metafizica* mea să fie tipărită; căci s-ar putea, dacă află Regenţii, să facă tot ce este cu putinţă să-mi dea alte îndeletniciri, în vreme ce, dacă lucrul va fi gata, nădăjduiesc că vor fi cu toţii mulţumiţi. De asemenea, aceasta ar putea zădărnici, poate, încuviinţarea Sorbonei[1170], pe care mi-o doresc, şi care mi se pare că poate fi foarte de folos planurilor mele:

căci vă voi mărturisi că această *Metafizică*, atât de scurtă, pe care v-o trimit cuprinde toate principiile Fizicii mele.

Argumentul pentru [existența] Divinității din cartea de care îmi scrieți[1171], potrivit căruia, dacă Soarele a luminat dintotdeauna, el nu a putut lumina o Emisferă înaintea celeilalte etc., nu dovedește nimic altceva decât că mintea[1172] noastră, fiind finită, nu poate cuprinde infinitul.

V-am scris deja că am văzut patru dintre discursurile pe care le-ați dat la transcris pentru Domnul Huygens[1173]; voi avea grijă să îl cer și pe cel despre flux și reflux, și pe cel despre reflexie[1174].

Mă voi uita de asemenea și peste Cursul de Filosofie al Domnului Draconis[1175], care, socot, se găsește aici: căci, dacă ar fi mai scurt decât celălalt și la fel de bine primit, l-aș prefera. Dar nu vreau să fac nimic de acest gen cu scrierile unui om încă în viață, decât dacă este cu încuviințarea Domniei sale, pe care socot că o voi primi cu ușurință atunci când va afla intenția mea, aceea de a-l socoti pe cel pe care îl voi alege drept cel mai vrednic dintre toți cei care au scris Filosofie și de a nu-l corecta mai mult decât pe toți ceilalți. Dar nu este încă vremea să vorbim despre aceasta, cât *Metafizica* mea nu a apărut.

Cât despre viteza proiectilelor care ies dintr-o muschetă, socot că este mai mare la ieșirea din gura puștii decât în orice alt loc. Iar argumentul pe care mi l-ați trimis este complet fals; căci avântul [*impétuosité*] care se află în proiectil nu slujește decât la conservarea mișcării și nu la creșterea acesteia, pe când greutatea produce în fiecare clipă un nou avânt și astfel crește viteza.

Sunt foarte mulțumit că Domnul Cardinal de Bagné[1176] își aduce încă aminte de mine; va trebui să îi trimit *Metafizica* mea când va fi tipărită. Nu este nevoie să-mi expediați nimic pentru Domnul de Zuylichem; mai degrabă, când îmi veți trimite vreun pachet ceva mai gros, îl veți putea adresa lui, când nu este cu oștirea; căci mi-am dat seama că mi se aduc adesea aici scrisori ale Domniei voastre care au fost deschise, lucru pe care îl pun pe seama necredinței mesagerului, care este în cârdășie cu cineva curios să știe ce anume îmi scrieți. Din fericire, nu a existat niciodată nimic care să nu poată fi văzut.

Am trimis încă de ieri *Metafizica* mea Domnului de Zuylichem pentru a v-o adresa[1177]; dar nu o va trimite decât peste o săptămână, căci i-am acordat acest răgaz pentru a o cerceta. Nu i-am pus un titlu, dar mi se pare că cel mai adecvat ar fi *Renati Descartes Meditationes de prima Philosophia*; căci nu tratez în particular despre Dumnezeu și despre Suflet, ci în general despre toate lucrurile prime pe care le putem cunoaște filosofând. Veți vedea îndeajuns, din scrisorile pe care le-am alăturat[1178], care este planul meu; și nu voi spune aici altceva decât că socot că n-ar fi rău, înainte de a le da la tipar, să ne înțelegem cu librarul să ne dea atâtea exemplare câte vom avea nevoie și chiar să ni le dea deja legate; căci nu e nici o plăcere să-ți cumperi propriile Scrieri, și sunt sigur că librarul va putea face acestea fără să iasă în pagubă. Nu voi avea nevoie aici decât de vreo treizeci de exemplare; pentru Paris, vă revine Domniei voastre să socotiți de câte vom avea nevoie. Sunt,

Cuvioase Părinte

Din Leiden, 11 noiembrie 1640

301

Descartes către Gibieuf
Duminică, 11 noiembrie 1640[1179]

AT III 237-238: CCXV; Clerselier II 266-267: XLVI; EL II 188: XLVI; AM IV 203-204: 272; B 1326: 284; CM X 223-231: 938

Textul lui Clerselier

Domnule și Cucernice Părinte,

Cinstea pe care mi-ați făcut-o acum mai mulți ani[1180] de a-mi mărturisi că opiniile mele privind filosofia nu vă par de necrezut, precum și cunoașterea pe care o am despre doctrina de neasemuit a Domniei voastre[1181] mă fac să-mi doresc foarte mult să binevoiți a vă da osteneala să citiți scrierea de Metafizică pe care l-am rugat pe Cuviosul Părinte Mersenne să v-o transmită. Sunt de părere că drumul pe care îl urmez pentru a face cunoscută natura Sufletului omenesc și pentru a demonstra existența lui Dumnezeu este singurul prin care este cu putință să le ducem la bun sfârșit. Socot desigur că ar fi putut fi urmat mult mai bine de altcineva și că eu voi fi scăpat din vedere mai multe lucruri care au nevoie de explicație; dar mă declar vrednic de a îndrepta tot ceea ce lipsește, în caz că mi s-ar atrage atenția, și de a face dovezile de care mă slujesc atât de evidente și de certe încât să poată fi luate drept demonstrații. Mai lipsește însă un punct, anume că nu pot face ca orice fel de minte să fie în stare de a le înțelege și nici măcar să-și dea osteneala de a le citi cu luare-aminte, dacă acestea nu le sunt recomandate de către alții decât mine. Și, deoarece nu cunosc pe nimeni în lume care să poată face mai multe în această privință decât Domnii de la Sorbona, nici de la care să nădăjduiesc judecăți mai sincere, mi-am propus să caut în chip anume protecția Domniilor lor; și, pentru că Domnia voastră sunteți unul dintre cei mai de seamă din Corpul lor[1182] și mi-ați făcut mereu cinstea de a-mi arăta afecțiune, dar, mai presus de toate, fiindcă am întreprins să apăr cauza lui Dumnezeu, nădăjduiesc într-un sprijin substanțial din partea Domniei voastre,

atât prin sfaturi, arătându-i Părintelui Mersenne în ce mod trebuie condusă această treabă, cât și prin protecția Domniei voastre, procurându-mi judecători binevoitori și numărându-vă și Domnia voastră printre aceștia. Prin aceasta mă veți obliga să fiu toată viața, cu înflăcărare,

Domnule și Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Descartes către Mersenne
[Leiden,] duminică, 11 noiembrie 1640[1183]

AT III 238-240: CCXVI; Clerselier II 267-268: XLVII; EL II 189: XLVII; AM IV 205-206: 273; B 1328-1330: 285; CM X 232-234: 939

Cuvioase Părinte,

Vă trimit în sfârșit scrierea mea de Metafizică, căreia nu i-am pus titlu, pentru a vă face pe Domnia voastră nașul ei și a vă lăsa puterea de a o boteza. Cred că ar putea fi numită, așa cum v-am scris în [scrisoarea] mea precedentă[1184], *Meditationes de prima Philosophia*; căci nu tratez înăuntru doar despre Dumnezeu și despre Suflet, ci în general despre toate lucrurile prime care se pot cunoaște filosofând conform ordinii[1185]. Iar numele meu este cunoscut de atâția oameni încât, dacă aș vrea să nu-l pun aici[1186], s-ar crede că am un scop nemărturisit și că am făcut-o mai degrabă din vanitate decât din modestie.

Cât despre Scrisoarea către Domnii de la Sorbona[1187], dacă m-am înșelat în titlu sau dacă îi trebuie vreo semnătură sau vreo altă formulă de adresare, vă rog să i le adăugați și socot că va fi la fel de bun fiind scrisă de mâna altuia precum ar fi de a mea. V-o trimit separată de tratat din pricină că, dacă toate lucrurile merg cum se cuvine, socot că ar fi cel mai bine ca, după ce totul va fi fost văzut de P[ărintele] G[ibieuf][1188] și, dacă binevoiți, de unul sau doi dintre prietenii Domniei voastre, să se tipărească tratatul fără scrisoare, deoarece copia este prea prost scrisă pentru a fi citită de mai mulți și să fie înfățișat, astfel tipărit, Corpului Sorbonei, cu Scrisoarea scrisă de mână; ceea ce odată făcut, socot că regula jocului va cere ca Domniile lor să desemneze pe unii din rândul lor să îl examineze; și va trebui să li se dea atâtea exemplare câte vor avea nevoie pentru aceasta sau mai degrabă atâtea câți Doctori sunt, iar dacă găsesc ceva de obiectat, să mi-l trimită ca să-i aduc un răspuns; ceea ce se va putea tipări la sfârșitul cărții. Iar după acestea, mi se pare că nu vor putea să refuze să-și rostească judecata, care va putea fi tipărită la începutul cărții, împreună

cu Scrisoarea pe care le-o scriu. Dar lucrurile se vor petrece poate cu totul altfel decât socot; de aceea mă las întru totul la voia Domniei voastre și a P[ărintelui] G[ibieuf], pe care îl rog prin scrisoarea mea să binevoiască să vă ajute să conduceți această treabă; căci acea *Velitatio*[1189] pe care o cunoașteți m-a făcut să-mi dau seama că, oricâtă dreptate ar avea cineva, tot are întotdeauna nevoie de prieteni pentru a o apăra. În cazul de față, important este faptul că, de vreme ce apăr cauza lui Dumnezeu, argumentele mele nu pot fi respinse, decât dacă se descoperă vreun paralogism, ceea ce cred că este cu neputință, și nici disprețuite, decât dacă se aduc unele mai bune, ceea ce socot că ar cere multă osteneală. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

DESCARTES

11 noiembrie 1640

Descartes către Huygens
Leiden, luni, 12 noiembrie 1640[1190]

AT III 763-764 = Roth 147-148: LXb şi AT III 241-242: CCXVII;
Clerselier II 563-564, fragment; AM IV 207-208: 274; B 1330: 286;
JRA II 90-91: Huyg 60
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084

Domnule,

Cu toate că motivul cel mai de seamă care m-a făcut să vă stingheresc cu trimiterea reveriilor mele metafizice este faptul că am căutat acest prilej pentru a le putea supune cenzurii Domniei voastre şi de a vă ruga să-mi împărtăşiţi judecata voastră, totuşi, ţinând seama de treburile nesfârşite care, dacă nu sunt destule pentru a vă ocupa, cu siguranţă că cel puţin vă vor întrerupe, mi-e teamă că Domnia voastră nu va prea gusta şi nici nu va găsi o mare plăcere în această lectură, din pricină că nu cred că ar fi cu putinţă ca cineva să găsească vreuna, aş zice: dacă nu foloseşte zile şi săptămâni întregi pentru a medita asupra materiilor anume despre care am tratat, dacă nu m-aş teme că aceasta v-ar dezgusta de tot, dar voi spune: dacă nu îşi dă cel puţin osteneala să citească dintr-o singură suflare primele cinci Meditaţii împreună cu răspunsul meu la scrisoarea care se găseşte la sfârşit[1191], şi dacă nu face un rezumat al concluziilor celor mai de seamă, pentru a le putea înţelege mai bine urmarea. Ar fi o nerușinare din partea mea să vă previn asupra acestui lucru, dacă aş face-o ca pentru a vă da nişte instrucţiuni pe care să nu le puteţi aplica cu uşurinţă de unul singur când veţi parcurge această scriere; dar, fiindcă nu o fac decât pentru a vă cruţa timpul şi osteneala pe care acest lucru vă v-ar costa, sunt încredinţat că veţi fi de acord cu rugămintea pe care v-o adresez de a nu începe să citiţi aceste reverii decât atunci când veţi binevoi să pierdeţi două ore neîntrerupte fără a fi distras de

nimeni[1192]. Și voi fi toată viața,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

12 noiembrie 1640

Descartes către Colvius
Leiden, miercuri, 14 noiembrie 1640[1193]

AT III 247-248: CCXIX; Clerselier II 563, fragment; EL II 404: CXVIII, variantă; AM IV 209: 275; B 1332: 287; JRA II 586: Colv 2
Textul lui Clerselier
Adăugirile formulei de deschidere, de încheiere și data
din textul publicat de Matthijs Balen

Domnule,

M-ați îndatorat atrăgându-mi atenția asupra pasajului Sfântului Augustin care are o oarecare legătură cu *Je pense, donc je suis* al meu[1194]; am fost astăzi să îl citesc în Biblioteca acestui oraș și găsesc într-adevăr că se folosește de el pentru a dovedi certitudinea ființei noastre, și apoi pentru a arăta că există în noi o oarecare imagine a Treimii, prin aceea că suntem, cunoaștem că suntem și iubim această ființă și cunoaștere care se află în noi; pe când eu mă folosesc de el pentru a face cunoscut că acest *eu*, care gândește, este *o substanță imaterială*, și care nu are nimic trupesc; or, acestea sunt două lucruri foarte diferite. Și este ceva de la sine atât de simplu și de natural de dedus, faptul că suntem, din aceea că ne îndoim, încât ar fi putut să se ivească sub pana oricui; dar totuși sunt foarte mulțumit de a mă fi întâlnit cu Sfântul Augustin, fie și numai pentru a închide gura spiritelor înguste care au încercat să-mi găsească nod în papură în legătură cu acest principiu. Puținul de Metafizică pe care l-am scris este deja pe cale de a ajunge la Paris, unde cred că va fi tipărit, iar aici nu mi-a rămas decât o ciornă atât de plină de tăieturi încât mi-ar veni și mie greu să o citesc și din această pricină nu v-o pot oferi; dar de îndată ce va ieși de sub tipar voi avea grijă să vi-l trimit printre primii, de vreme ce binevoiți să îmi faceți cinstea de a vrea să o citiți, și voi fi foarte bucuros să aflu părerea Domniei voastre despre ea. Sunt,

Domnule,

Al domniei voastre preaplecat și foarte devotat slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, 14 noiembrie 1640

Descartes către Mersenne
[Leiden, duminică, 18 noiembrie 1640][1195]

AT III 243-246: CCXVIII; Clerselier II 269-271: XLVIII;
EL II 190-191: XLVIII; AM IV 210-212: 276; B 1332-1336: 288;
JRA I 425-427: Mers 86; CM X 254-257: 943
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Este o săptămână de când vă scrisesem [scrisorile] anexate[1196] spre a vă fi trimise de către Domnul de Zuylichem, împreună cu *Metafizica* mea; dar acum două zile Domnia sa a trecut pe aici, spre a merge la Groningen împreună cu Domnul Pr[incipe][1197], și mi le-a înapoiat, deoarece nu poate scrie în Franța câteva săptămâni. Am stabilit prețul cu mesagerul, care trebuie să primească doar trei livre pentru transport; v-am lăsat deja să plătiți multe altele pentru scrisorile mele, și aș dori să am prilejul să vi le pot înapoia, ceea ce voi face când veți binevoi să mi-l dați.

Sunt nespus de îndatorat Domnului Desargues pentru faptul că a avut bunăvoința să-mi ia apărarea împotriva P[ărintelui] B[ourdin] și sunt foarte bucuros că l-ați făcut martor în demersul nostru. Nu-mi vine să cred că nu încuviințează ca Domnia voastră să arătați ultima mea scrisoare în latină[1198] celor din Compania lui: căci, deși P[ărintele] B[ourdin] nu v-a rugat să-mi trimiteți scrisoarea sa în franceză, totuși, fiindcă nu v-a rugat nici să nu mi-o trimiteți, de vreme ce nu a avut nici un prilej de a o face, având în vedere că v-a trimis-o spre a vă arăta ceea ce avusese de gând să îmi scrie, și fiindcă v-a dat o alta pentru mine, nu văd cum ar putea să socotească nepotrivit că mi-ați trimis-o, dovedindu-mi, în acest fel, același lucru pe care Domnia sa voise să vi-l dovedească prin acea scrisoare, anume că își dăduse osteneala, acum multă vreme, să-mi răspundă; și astfel veți putea spune că mi-ați trimis-o pentru a-i face o favoare. În rest, una peste alta, cred că nu am întrecut

măsura în răspunsul meu, căci, oricâtă prietenie şi blândeţe lasă [Iezuiţii] să se vadă, sunt încredinţat că mă vor iscodi cu de-amănuntul şi că vor avea cu atât mai puţine prilejuri să-mi facă rău cu cât vor vedea că le răspund mai răspicat şi că, dacă mă exprim, pe de altă parte, cu blândeţe, o fac din cumpătare, iar nu din teamă ori din slăbiciune. Pe deasupra, ceea ce a scris P[ărintele] B[ourdin] merită cu vârf şi îndesat ceea ce îi scriu.

Am primit tipăritura[1199] Domnului Desargues; dar nu am putut citi decât prefaţa şi concluzia, din pricină că nu îi am încă figurile, şi mă tem că nu le voi avea încă multă vreme[1200], pentru că sosesc prin Domnul Zuylichem, care este în călătorie.

Vă mulţumesc pentru pasajele din Sfântul Toma despre voturile [monahale], cu toate că nu am avut niciodată o problemă în această privinţă, căci chestiunea este din cale-afară de limpede, iar cei care obiectează astfel de lucruri[1201], precum şi acel *fiat Lux*, despre care îmi scrieţi, dau dovadă de rea-voinţă fără [a avea] ştiinţă. Şi socotesc că sunteţi mai îndreptăţit să-i luaţi în derâdere, pentru faptul că vor să combată lucruri pe care nu le pricep prin altele pe care le pricep chiar mai puţin, decât sunt ei [îndreptăţiţi] să vă zeflemisească. Răspunsul pe care li l-aţi dat, anume că, atunci când Dumnezeu a spus: *fiat Lux*, a făcut să se mişte părţile materiei, şi le-a dat tendinţa să continue această mişcare în linii drepte, este bun; căci chiar aceasta este lumina. Cred însă că aţi face mai bine să-i lăsaţi pe astfel de oameni fără alt răspuns decât că, dacă au ceva să-mi obiecteze, trebuie să mi-o trimită, chiar de ar fi şi un singur cuvânt, şi că eu o voi primi bucuros; dar că nu-mi pasă de nici unul dintre cei care vorbesc despre ceea ce am scris fără să mă prevină, şi că spun pretutindeni că-i consider nişte clevetitori.

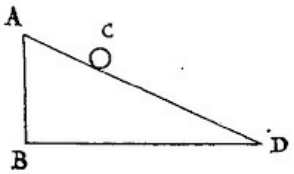

Este sigur că sarcina C nu apasă pe planul AD decât cu diferenţa dintre forţa de care este nevoie pentru a o susţine pe acest plan şi cea de care este nevoie pentru a o susţine în aer. Precum, dacă ea cântăreşte o sută de livre, şi nu este nevoie decât de patruzeci pentru a o susţine pe AD, atunci acest plan AD ţine numai şaizeci[1202]. Şi până şi forţa unei lovituri de tun sau de muschetă se poate măsura astfel, după cum

puteți vedea în *Dioptrica* mea, la pagina 19[1203], unde apa este îndeajuns de puternică pentru a rezista unei lovituri de tun trase pieziș. Cu toate acestea, sunt însă multe lucruri de avut în vedere aici, la care nu pot să mă gândesc acum; căci nu am vreme decât să vă spun că vă sunt,

Cuvioase Părinte

Descartes către Mersenne
[Leiden,] luni, 3 decembrie 1640[1204]

AT III 248-252: CCXX; Clerselier III 97-100: XIV; EL III 54-56: X; AM IV 213-215: 277; B 1336-1338: 289; JRA I 427-429: Mers 87; CM X 297-303: 949

Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Ceea ce îmi scrieți despre Sfântul Augustin și Sfântul Ambrozie, că inima și gândurile noastre nu sunt în puterea noastră, și că *mentem confundunt alioque trahunt*[1205] etc., nu privește decât partea senzitivă a sufletului, care primește impresiile obiectelor, fie exterioare, fie interioare, precum ispitele etc. Iar în această [privință] sunt întru totul de acord cu ei, și niciodată nu am spus că toate gândurile noastre sunt în puterea noastră, ci doar că, *dacă există ceva cu desăvârșire în puterea noastră*, *acestea sunt gândurile noastre*[1206], anume cele care provin din voință și din liberul-arbitru, privință în care ei nu mă contrazic nicidecum; iar ceea ce m-a făcut să scriu aceasta nu a fost decât pentru a da de înțeles că jurisdicția liberului nostru arbitru nu era absolută asupra nici unui lucru corporal, ceea ce este adevărat fără de tăgadă.

Mă uimește că cineva v-a făcut să citiți cartea *Pentalogos*[1207], iar dacă acesta este același cu cel care vă recomandă cartea Germană, în care sunt gânduri atât de mărețe, atunci nu pot avea o bună părere despre ea. Într-adevăr, văd că, dacă smintiții[1208] ar scrie cărți, nu ar avea mai puțini cititori decât ceilalți; căci nu-l socotesc pe autorul cărții *Pentalogos* în altă categorie. Este un Chimist din Boemia, care locuiește în Haga, care mi se pare că mi-a făcut multă cinste prin faptul că, arătând că vrea să spună despre mine tot răul pe care îl putea spune, nu s-a priceput să spună nimic care să mă atingă.

Îi sunt nespus de îndatorat Domnului Desargues[1209] și vreau să cred că Părintele

Bourdin nu înțelesese demonstrația mea[1210]; căci nu există aproape nici un om pe lume atât de nerușinat încât să contrazică o demonstrație pe care o înțelege, măcar de teama de a fi corectat de alții care o înțeleg la rândul lor; și văd că până și marii Geometri ai Domniei voastre, Domnii Fer[mat] și Rob[erval], nu prea s-au descurcat în aceasta[1211]. Dar asta nu face ca *Velitatio* a Părintelui Bourdin să cuprindă altceva decât sâcâieli care au fost născocite nu numai din neștiință, ci dintr-o subtilitate pe care nu o înțeleg. Iar cât privește obstacolul său, care spuneți că stă în aceea că Domnia sa nu putea să conceapă cum anume apa nu încetinește bila de la stânga la dreapta, precum de sus în jos, mi se pare că o prevenisem îndeajuns, prin aceea că la pagina 18[1212] luasem în considerare refracția într-o pânză, pentru a arăta că ea nu se produce în profunzimea apei, ci doar în suprafața ei; și prin aceea că am avertizat în chip expres, la sfârșitul paginii 18, că e nevoie să se ia seama numai către care latură se determină bila care intră în apă, din pricină că, mai apoi, oricâtă rezistență i-ar opune apa, aceasta nu-i poate schimba determinarea. Precum, de exemplu, dacă bila care este împinsă de la A către B, fiind în punctul B, este determinată de suprafața CBE să meargă către I, fie că sub această suprafață este aer, fie că este apă, aceasta nu-i va schimba determinarea, ci numai viteza, care se va micșora cu mult mai mult în apă decât în aer. Cred însă că ceea ce-l va fi încurcat în așa măsură a fost cuvântul *determinare*, pe care va fi vrut să-l considere fără vreo mișcare, ceea ce este himeric și cu neputință[1213]; în vreme ce, vorbind despre determinarea către dreapta, eu înțeleg întreaga parte a mișcării care este determinată către dreapta; cu toate acestea, nu am socotit de trebuință să pomenesc în acest context mișcarea, pentru a nu-l încurca pe cititor cu acest calcul surprinzător din *Velitatio*, în care spune că 3 plus 4 fac 5, și a nu irosi cuvinte pentru a-l explica. Căci se poate vedea îndeajuns în ceea ce am scris că m-am străduit să evit cuvintele de prisos[1214].

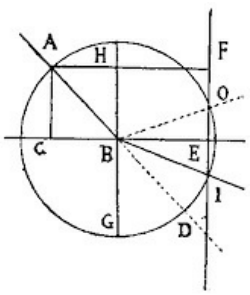

Am văzut Filosofia[1215] Domnului de Raconis, dar ea este mai puțin potrivită

scopului meu decât cea a Părintelui Eustache[1216]; cât privește pe Coimbrici[1217], sunt prea lungi; mi-aș dori din toată inima ca ei să fi scris la fel de concis precum celălalt, și aș prefera cu mult să am de-a face cu întreaga Societate, decât cu un particular. Trag nădejde, cu ajutorul lui Dumnezeu, că temeiurile mele vor ține piept la fel de bine argumentelor lor pe cât celor ale altora.

În rest, ultima scrisoare pe care mi-ați trimis-o îmi aduce știrea morții Tatălui meu[1218], de care sunt foarte îndurerat, și-mi pare rău că nu am putut să merg în vara aceasta în Franța, ca să-l văd înainte să fi murit; dar de vreme ce Dumnezeu nu a îngăduit-o, nu cred să plec de aici până ce Filosofia mea nu este încheiată.

Sunt,

Cuvioase Părinte

Descartes către Fratele său mai mare
[Leiden,] 3 decembrie 1640[1219]

AT III 252: CCXXI; Baillet II 94 [A], 95 [B]; AM IV 216: 278;
B 1340: 290; JRA II 826: Fam 9

[A] „Această scrisoare[1220], fiind primită de către familie la o lună după moartea Tatălui, îi făcu pe copii să-și amintească că mai aveau încă un frate în viață; și cel mai mare dintre frați luă pana, din bună cuviință, pentru a-i aduce la cunoștință noutățile casei.”[1221]

[B] „Domnia sa, Tatăl său, care nu se gândise să-l trateze nici drept *Filosof*, nici drept *Străin*, cum pare că făcură Domniile lor, frații săi, avusese bunătatea să-i lase după moartea lui câteva bunuri pe care să le împartă cu frații săi. D[omnul] Descartes, după ce pierduse ce era mai de seamă, pierzându-l pe Domnia sa, tatăl său, nu socoti că ceea ce a rămas merită osteneala de a se duce în acele locuri. El îl împuternici să se îngrijească de afacerile sale pe prietenul său D[omnul] de la Villaneuve du Boüexic[1222], care îl sluji cu toată afecțiunea, cu toată exactitatea și cu toată sârguința, pe care nu îndrăznise să le aștepte din partea altcuiva.”[1223]

Descartes către Mersenne
[Leiden, luni, 17? decembrie 1640][1224]

AT III 253-261: CCXXII; Clerselier II 271-276: XLIX;
AM IV 217-224: 279; B 1340-1348: 291; JRA I 430-434: Mers 88;
CM X 323-331: 952
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Desigur că vă trimit scrisoarea în franceză a Părintelui B[ourdin][1225], de vreme ce o cereți; dar nu știu cum anume i-o veți putea da, din pricină că ați scris deasupra, iar pe margine este de asemenea o notă scrisă de mâna mea, pe care am adăugat-o acolo mai demult, când am trimis-o unuia dintre prietenii mei pentru a i-o arăta. Căci nu vă pot ascunde că am arătat-o la mai mulți: și întrucât Iezuiții au pretutindeni informatori, iar unul dintre ei, în acest oraș, este foarte apropiat de unul dintre prietenii mei[1226] (de la care totuși nu a aflat nimic pe care acesta să-l fi socotit prejudiciabil mie, căci îmi este un prieten foarte credincios), poate că știu deja că Domnia voastră mi-ați trimis această scrisoare; din acest motiv, în lipsa unui sfat mai bun, pare-mi-se că ar fi cel mai bine să îi spuneți deschis că mi-ați trimis-o, socotind că astfel îi faceți pe plac. Căci, într-adevăr, nu poate avea nici un motiv, pe care cel puțin să-l poată mărturisi cinstit, pentru care să poată spune că v-a trimis-o, fără să fi socotit de asemenea potrivit ca eu să o văd; și nu poate să socotească acest lucru nepotrivit fără să recunoască, totodată, că motivul care l-a mânat să scrie a fost pentru a vă face să credeți că voia să susțină unele lucruri împotriva mea, pe care nu cutează și nici nu e în stare să le susțină dinaintea mea. Și în acest timp a compus niște Tratate groase pentru a le recita discipolilor săi[1227]; căci un Danez[1228] mi-a spus aici că a văzut unul în mâna unuia dintre susținători, pe nume Potier[1229], de la care ar fi dorit să aibă o copie, dar nu a izbutit; poate că Părintele B[ourdin] l-a împiedicat.

Vă trimit însă din nou răspunsul pe care îl dădusem scrisorii lor în latină[1230], astfel încât să li-l puteţi arăta separat, dacă nu vă supăraţi. Căci mi se pare necesar să ştie în ce sens am înţeles cuvintele lor, iar dacă găsiţi de cuviinţă să mărturisiţi Părintelui B[ourdin] că mi-aţi trimis scrisoarea Domniei sale, veţi putea de asemenea să-i arătaţi cu încredere răspunsul pe care i-l dădusem şi să-i spuneţi că nu aţi vrut să i-l arătaţi mai înainte, din pricină că îl consideraţi prea aspru şi că vă temeaţi ca acesta să nu ne împiedice să putem deveni prieteni. În sfârşit, mărturisind tot adevărul curat, sunt încredinţat că le veţi face plăcere şi unuia, şi celuilalt; căci trag nădejde că, văzând că am colţi şi gheare spre a mă apăra, va fi cu atât mai chibzuit când va dori să vorbească despre mine în viitor. Şi cu toate că mi-ar fi poate mai avantajos să fiu în război deschis împotriva lor, şi că sunt întru totul hotărât s-o fac dacă îmi dau un motiv temeinic, iubesc totuşi cu mai mult pacea, cu condiţia să se abţină să vorbească.

În rest, sunt nespus de îndatorat Domnului Desargues pentru faptul că vrea să-şi dea osteneala să-l catehizeze pe Părintele B[ourdin][1231]; este cea mai bună născocire cu putinţă, pentru a-l face să-şi cânte cu bunăvoinţă palinodia, cel puţin dacă vrea să se lase convertit. Dacă o face, voi fi foarte bucuros să ascund trecutul, şi chiar să-i rămân îndatorat în mod deosebit; şi voi avea o părere mult mai bună despre el şi ai Domniei sale.

În ceea ce priveşte muzica Domnului Ban[nius][1232], cred că ea se deosebeşte de aria lui Boësset precum se deosebeşte creya[1233] unui şcolar, care a vrut să pună în practică toate regulile Retoricii lui, de un Discurs al lui Cicero în care este anevoie să le recunoşti. I-am spus acelaşi lucru, şi cred că acum îl admite; aceasta nu-l împiedică însă să fie un Muzician foarte bun, şi pe deasupra un om tare de bine şi un bun prieten al meu, şi nu împiedică nici ca regulile să fie bune, atât în Muzică, cât şi în Retorică.

Vă mulţumesc pentru scrisoarea pe care aţi binevoit să o daţi la transcris pentru mine; dar nu găsesc în ea nimic care să-mi fie de folos, nici care să nu mi se pară la fel de puţin probabil ca Filosofia Şcolii[1234]. În privinţa dificultăţii pe care o ridicaţi, anume de ce părţile foarte subtile se turtesc mai degrabă, pentru a umple ungherele

corpurilor, decât cele mai mari, chiar dacă materia şi a unora şi a altora nu se deosebeşte întru nimic, ea este lesne de rezolvat prin considerentul simplu că, cu cât un corp este mai mic, cu atât are o suprafaţă mai mare în raport cu cantitatea interioară a materiei sale: aşa cum, de pildă, un cub care nu ar avea decât a opta parte din materia altuia nu ar avea doar o optime din suprafaţa lui, ci două optimi, sau un sfert, şi tot aşa pentru celelalte figuri. Căci de cantitatea interioară depinde duritatea sau rezistenţa la diviziune[1235] şi, dimpotrivă, mărimea suprafeţei este cea care o înlesneşte, şi, laolaltă cu ea, viteza foarte mare a acestei materii foarte subtile.

Nu cunosc îndeajuns natura Aurului pentru a determina cum anume se mişcă părţile lui în Apa tare[1236], altfel decât prin exemplul părţilor Sării, pe care le-am descris în *Meteorii*[1237] mei. Sunt însă un milion de experimente care pot dovedi mişcarea părţilor apei, care nu se vede cu ochiul liber: ca de pildă, când s-a dizolvat înăuntru salpetru, cum anume toate părţile acestei Sări se vor prinde în forme de bastoane pe fundul şi pe marginile vasului, dacă nu-şi schimbă poziţia mişcându-se într-acolo? În sfârşit, aruncaţi o picătură de vin roşu în apă şi veţi vedea cu ochiul liber cum se scurge peste tot pentru a se amesteca cu ea. Cred şi eu că părţile aurului şi ale celorlalte corpuri dure au o oarecare mişcare, din cauza materiei subtile care trece prin porii lor, dar nu una care le separă, aşa cum frunzele sau ramurile copacilor sunt clătinate de vânt, fără a fi desprinse.

Cât priveşte apăsarea Lunii[1238], ea nu poate fi simţită pe lacuri, din pricină că acestea nu au nici o proporţie cu întreaga masă a Pământului, asupra căreia se produce această apăsare.

Domnul Saumaise se înşală nespus dacă mă consideră prieten al lui H[einsius][1239], căruia nu i-am vorbit încă niciodată şi despre care am ştiut că are de multă vreme o aversiune faţă de mine, din pricină că eram prieten cu Balzac[1240] şi pentru că Domnia sa este un pedant. Domnul Saum[aise] are talent în a-şi născoci duşmani; H[einsius] a tipărit un vers la sfârşitul Cărţii[1241] sale despre Noul Testament, compus în cinstea sa de Domnul de Z[uylichem]. În Prefaţa celui de-al doilea volum al său[1242], *De Usuris*, Domnia sa [Saumaise] a declamat împotriva acestui vers că cei care îi linguşesc astfel pe autorii cărţilor pe care nu le-au văzut *utrem inflare pergunt*

etc.[1243] Domnul de Z[uylichem] se plânse de aceasta Domnului Rivet, căruia Domnul Sau[maise] îi scrise o scrisoare, nu atât pentru a-şi cere iertare, cât pentru a se apăra; iar Domnul de Z[uylichem] a făcut câteva observaţii asupra acestei scrisori, pe care mi le-a trimis[1244] ca să le văd; eu i-am scris părerea mea, în aşa fel încât, deşi nu îmi mai aduc aminte ce era în scrisoarea mea, care era atât de puţin studiată încât nici nu-i făcusem o ciornă[1245], sunt încredinţat că nu am scris nimic în defavoarea Domnului de Saumaise, afară poate că se supără puţin prea lesne[1246]. Lucru pe care îl confirmă, de vreme ce s-a supărat pe mine pentru această scrisoare; căci aceasta este cea pe care spune că a văzut-o, iar eu, de altminteri, nu am fost niciodată prea familiar cu Domnia sa.

Nu sunt supărat că Pastorii tună şi fulgeră împotriva mişcării Pământului[1247]; acest lucru îi va îndemna poate pe Predicatorii noştri să o încuviinţeze. Iar în această privinţă, dacă îi scrieţi acelui M[edic] al C[ardinalului] de B[aigné][1248], aş fi tare bucuros să-i atrageţi atenţia că nimic altceva nu m-a împiedicat până acum să-mi public *Filosofia* decât opreliştea mişcării Pământului, pe care nu pot să o separ, din pricină că întreaga mea Fizică depinde de ea[1249]; dar că voi fi poate silit să o public curând, din pricina calomniilor mai multora, care, pentru că nu-mi înţeleg principiile, vor să convingă lumea că am păreri foarte îndepărtate de adevăr; şi să-l rugaţi să-şi iscodească Cardinalul asupra acestui subiect, din pricină că, fiindu-i din cale-afară de îndatorat, aş fi tare supărat să nu-i fiu pe plac, şi că, fiind plin de râvnă pentru Religia Catolică, îi venerez în general toţi cârmuitorii. Nu mai spun că nu vreau să mă expun riscului cenzurii lor; căci, crezând neclintit în infailibilitatea Bisericii şi neîndoindu-mă nici de temeiurile mele, nu mă pot teme că un adevăr ar putea fi potrivnic celuilalt.

Aveţi dreptate să spuneţi că suntem tot atât de încredinţaţi de liberul nostru arbitru pe cât suntem de orice altă noţiune primă; căci aceasta este într-adevăr una.

Când o lumânare se aprinde de la alta, un acelaşi foc se transmite de la un fitil la celălalt, deoarece părţile flăcării, agitate de materia foarte subtilă, au forţa să le agite şi să le separe pe cele ale celuilalt fitil şi astfel acel foc se măreşte, apoi se împarte în două focuri când separăm cele două fitiluri[1250].

Dar nu pot explica bine focul decât publicând Filosofia mea întreagă, şi vă voi spune, între noi fie vorba, că încep să întocmesc un Rezumat al ei, în care voi include tot Cursul, în ordine, pentru a-l tipări cu un Rezumat al Filosofiei Şcolii, precum cel al lui F[ratelui] Eust[ache][1251], la care voi adăuga, la sfârşitul fiecărei chestiuni, notele mele, care vor conţine diversele păreri ale autorilor, ce se cuvine să credem despre toate acestea şi utilitatea lor; ceea ce socot să pot face în aşa fel încât se va putea face cu uşurinţă comparaţia între una şi cealaltă, iar cei ce nu au învăţat încă Filosofia Şcolii o vor învăţa mult mai lesne din această carte decât de la dascălii lor, deoarece vor învăţa cu aceeaşi ocazie să o dispreţuiască, iar cei mai modeşti dascăli vor fi în stare să o predea pe a mea numai doar cu această carte. Dacă Părintele E[ustache] de S[aint-]P[aul] mai trăieşte[1252], nu mă voi folosi de cartea sa fără încuviinţarea Domniei sale; dar nu a venit încă vremea să fie cerută, şi nici măcar de a vorbi despre acest lucru, deoarece se cuvine să vedem mai întâi cum anume vor fi primite *Meditaţiile* mele *de Metafizică*.

Tot ceea ce îmi scrieţi privitor la reflexie şi la refracţie este întru totul pe potriva gândurilor mele, şi sunt tare bucuros că ceea ce a scris Părintele B[ourdin][1253] v-a îndemnat să le cercetaţi mai cu luare-aminte; iar ceea ce spuneţi despre cele două determinări diferite, una de la A către D, care rămâne mereu aceeaşi, iar cealaltă de la A către B, care, oricât s-ar schimba, nu împiedică mobilul să ajungă mereu într-un timp egal într-un punct oarecare de pe linia DC, este un lucru atât de limpede şi un mod atât de elegant de a explica demonstraţia mea, încât Părintele B[ourdin], nedorind să le înţeleagă, a dovedit prin aceasta că preferă ca Domnul Desargues, mai degrabă decât Domnia voastră, să fie cel care are cinstea convertirii lui[1254].

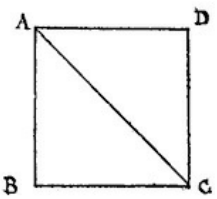

Cred că ceea ce vă scriu pentru Domniile lor în latină[1255] este îndeajuns pentru a-l obliga să-mi trimită obiecţiile sale, dacă poftește, fără să fie nevoie să-i scriu mai în detaliu; căci din partea mea, de vreme ce nu l-a împiedicat nimic să mi le trimită, în afară de faptul că nu citise pagina 75 din Prefaţa sau din *Metoda*[1256] mea, sunt

încredințat că de acum încolo nu va scăpa din vedere să o facă, fiindcă știe ce cuprinde.

Voi vedea [textul] S[fântului] Anselm cu prima ocazie[1257]. Mi-ați atras atenția mai demult asupra unui pasaj din S[fântul] Augustin privitor la al meu *Gândesc, deci exist* despre care mi se pare că m-ați mai întrebat de atunci[1258]; el se găsește în cartea a unsprezecea din *De civitate Dei*, capitolul 26[1259]. Sunt,

Cuvioase Părinte

Descartes către Mersenne
[Leiden, luni, 24 decembrie 1640][1260]

AT III 263-268: CCXXIII; Clerselier II 277-281: L; EL II 196-199: L;
AM IV 237-241: 281; B 1348-1354: 292; JRA I 435-438: Mers 89;
CM X 341-347: 954

Cuvioase Părinte,

Abia ce-am primit scrisoarea Domniei voastre, cu o oră sau două înainte ca mesagerul să trebuiască să se întoarcă; din această pricină nu voi putea răspunde de data aceasta la toate punct cu punct. Dar, fiindcă obiecția pe care o ridicați cu privire la *conarium* pare a fi cea mai presantă și cinstea pe care mi-o face cel[1261] ce vrea să susțină public cele pe care le-am amintit în treacăt în *Dioptrica* mea[1262] mă obligă să încerc să-l mulțumesc, nu vreau să aștept curierul viitor pentru a vă spune că *glandula pituitaria*[1263] are o oarecare legătură *cum glandula pineali*, prin aceea că este situată, precum ea, între [arterele] carotide și pe linia dreaptă pe care spiritele [animale] trec de la inimă la creier. Dar nu putem bănui cu toate acestea că ar avea aceeași funcție [*usage*], din pricină că nu este, precum aceea, în creier, ci dedesubtul lui, și întru totul despărțită de masa acestuia într-o concavitate a osului sfenoid[1264], făcută special pentru a o adăposti, *etiam infra duram meningem*[1265], dacă nu mă înșală memoria, și, în plus, este complet imobilă; și experimentăm [*éprouvons*], imaginând, că sediul simțului comun, adică partea creierului în care sufletul își exercită toate operațiile sale principale, trebuie să fie mobil. Or, nu este de mirare că această *glandula pituitaria* se găsește acolo unde este, între inimă și *conarium*, din pricină că acolo se găsesc o mulțime de mici artere care compun *plexus mirabilis*, și care nu ajung până la creier, căci este aproape o regulă generală în tot trupul aceea că sunt glande acolo unde se întâlnesc mai multe ramuri ale venelor sau ale arterelor. Și nu e de mirare nici că [arterele] carotide trimit în acest loc mai multe ramuri, căci este nevoie de ele pentru a hrăni oasele și celelalte părți, și de asemenea pentru a

despărți părțile mai grosolane ale sângelui de cele mai fine, singurele care urcă, prin ramurile cele mai drepte ale acestor carotide, până în interiorul creierului, unde se află *conarium*-ul. Și nu trebuie să gândim că această separație s-ar face altfel decât *mechanice*[1266], tot așa precum dacă stuf și spumă plutesc într-un torent care se desparte undeva în două brațe, vom vedea că tot stuful și spuma se vor duce în acel braț unde apa va curge într-o linie mai puțin dreaptă. Or, *conarium*-ul este asemănător unei glande pentru un motiv bine întemeiat, din pricină că principala funcție [*office*] a oricărei glande este de a primi cele mai fine părți ale sângelui care se degajă din vasele ce o înconjoară, iar funcția ei este de a primi în același fel spiritele animale. Și deoarece nu există altă parte solidă în tot creierul, în afară de acesta, care să fie unică, trebuie, în mod necesar, ca acesta să fie sediul simțului comun, adică al gândirii și, prin urmare, al sufletului; căci unul nu poate fi despărțit de celălalt. Altminteri, trebuie să admitem că sufletul nu este unit nemijlocit cu nici o parte solidă a trupului, ci doar cu spiritele animale, care se află în concavitățile sale și care intră și ies neîncetat de acolo, precum apa dintr-un râu, ceea ce ar părea prea absurd. Mai mult, situația *conarium*-ului este astfel încât putem înțelege foarte bine în ce mod imaginile care vin de la cei doi ochi sau sunetele care pătrund prin cele două urechi etc. trebuie să se unească în locul în care se află acesta: ceea ce nu s-ar putea întâmpla în concavități, cu excepția celei din mijloc sau în canalul deasupra căruia se află *conarium*-ul, ceea ce nu ar fi suficient din pricină că aceste concavități nu sunt diferite de altele în care imaginile sunt neapărat duble. Dacă mai pot face și altceva pentru cel ce v-a obiectat aceasta, vă rog să-l asigurați că voi face foarte bucuros tot ce-mi stă în putință pentru a-l mulțumi.

Cât despre *Metafizica* mea, mă îndatorați din cale-afară cu grija ce i-o purtați[1267] și mă încredințez întru totul în seama Domniei voastre pentru a îndrepta sau a schimba ceea ce veți socoti cu cale. Dar mă miră că îmi făgăduiți să-mi trimiteți obiecțiile diverșilor teologi într-o săptămână, din pricină că eram încredințat că este nevoie de mai mult timp pentru a lua aminte la tot ceea ce se află acolo; și cel care a ridicat obiecțiile care se află la sfârșit a socotit la fel. Este un Preot din Alkmaar[1268] care nu vrea să-i fie pomenit numele; de aceea, dacă numele său se găsește pe

undeva, vă rog să îl ștergeți. Ar trebui, de asemenea, dacă găsiți de cuviință, să-i atrageți atenția tipografului să schimbe, din obiecțiile acestuia, numerele care citează paginile *Meditațiilor* pentru a le pune în acord cu paginile tipărite.

Cât despre ceea ce spuneți, că nu am scris nici un cuvânt despre nemurirea Sufletului[1269], aceasta nu trebuie să vă mire; căci nu pot demonstra că Dumnezeu nu l-ar putea nimici, ci doar că este de o natură întru totul distinctă de cea a trupului și, prin urmare, că nu este supus în mod natural morții împreună cu el, aceasta fiind tot ceea ce este necesar pentru a întemeia Religia și, de asemenea, tot ceea ce mi-am propus să dovedesc.

Nu trebuie nici să vi se pară ciudat că nu dovedesc, în a doua Meditație a mea, că sufletul este întru totul deosebit de trup și că mă mulțumesc să îl concep fără trup, din pricină că încă nu am în acest moment premisele din care se poate trage această concluzie; dar o aflăm mai apoi, în cea de-a șasea Meditație.

Mai trebuie observat că, în tot ceea ce scriu, nu urmez ordinea materiilor, ci doar pe cea a temeiurilor [*ordre des raisons*], adică nu mă apuc să spun într-un același loc tot ceea ce ține de o materie, din pricină că mi-ar fi cu neputință să o dovedesc cum se cuvine, deoarece sunt unele temeiuri care trebuie deduse de mult mai departe decât altele; ci, raționând după ordinea *a facilioribus ad difficiliora*[1270], deduc din acestea ceea ce pot când pentru o materie, când pentru o alta, ceea ce este, în opinia mea, adevărata cale pentru a găsi și a explica adevărul. Cât despre ordinea materiilor, aceasta nu este bună decât pentru cei ale căror temeiuri sunt cu totul desprinse unele de altele și care sunt în stare să spună același lucru despre o problemă sau despre alta. Astfel încât socot că nu ar fi deloc potrivit și nici cu putință să includ în *Meditațiile* mele răspunsul la obiecțiile care pot fi aduse, căci aceasta ar întrerupe toată înșiruirea și chiar ar distruge forța temeiurilor mele, ce ține în primul rând de aceea că trebuie să ne desprindem gândirea de lucrurile sensibile, din care cele mai multe obiecții ar fi deduse[1271]. Dar le-am pus pe cele ale lui Caterus la sfârșit pentru a arăta locul unde ar putea sta și celelalte, dacă mi se vor aduce.

Voi fi însă bucuros dacă își vor da tot răgazul pentru a le aduce, căci n-are mare importanță dacă acest Tratat ar mai sta încă doi sau trei ani fără să fie divulgat. Iar

deoarece copia este foarte prost scrisă și nu poate fi văzută decât de o singură persoană odată, mi se pare că nu ar fi rău să se tipărească mai înainte douăzeci sau treizeci de exemplare[1272] și voi fi întru totul de acord să plătesc cât va costa aceasta; căci aș fi făcut acest lucru aici, doar că nu am putut să mă încred în nici un librar și nu voiam ca Pastorii din țara aceasta să-l vadă înaintea Teologilor noștri.

Cât despre stil, aș fi foarte bucuros dacă ar fi fost mai bun decât este; dar, lăsând la o parte greșelile de gramatică, dacă acestea există, sau ceea ce poate aminti de limba franceză, precum *in dubium ponere*[1273] pentru *revocare*, mi-e teamă că nu se poate schimba nimic fără a prejudicia sensul; precum în cuvintele: *nempe quicquid hactenus ut maxime verum admisi, vel a sensibus vel per sensus accepi*[1274], cine ar adăuga *falsum esse*[1275], cum îmi scrieți, le-ar schimba cu totul înțelesul, anume că am primit de la simțuri, sau prin simțuri, tot ceea ce am crezut până acum ca fiind cel mai adevărat. Să pun *erutis fundamentis*[1276] în loc de *suffosis*[1277] nu ar fi chiar atât de rău, deoarece și unul, și celălalt sunt latinești și înseamnă cam același lucru; dar mi se pare totuși că cel din urmă, având doar înțelesul în care îl folosesc, este tot atât de potrivit ca şi celălalt, care are mai multe.

Vă voi trimite poate peste o săptămână un Rezumat al principalelor puncte ce se referă la Dumnezeu și la Suflet[1278], care va putea fi tipărit înaintea *Meditațiilor*, pentru a se vedea unde se găsesc acestea, căci altfel înțeleg că mulți vor fi descurajați dacă nu vor găsi într-un același loc tot ceea ce caută. Aș fi bucuros ca Domnul Desargues să fie de asemenea unul dintre judecătorii mei[1279], dacă ar binevoi să-și dea osteneala și mă încred în Domnia sa mai mult decât în trei Teologi la un loc. Nu mi-ar displăcea nici să mi se aducă mai multe obiecții, căci sunt încredințat că acestea ar sluji la a face ca adevărul să fie mai bine cunoscut și, har Domnului, nu îmi este teamă că nu voi putea răspunde. Ora mă silește să închei. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Descartes către Mersenne
[Leiden, luni, 31 decembrie 1640][1280]

AT III 271-277: CCXXV; Clerselier II 281-285: LI; EL II 199-201: LI;
AM IV 242-246: 282; B 1354-1360: 293; JRA I 439-442: Mers 90;
CM X 356-363: 956
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Nu am primit scrisori de la Domnia voastră cu acest transport; dar pentru că nu am avut răgaz, acum o săptămână[1281], să vă răspund la toate, voi adăuga aici ceea ce lăsasem atunci deoparte. Și în primul rând vă trimit un Argument al *Metafizicii* mele, care va putea, dacă îl încuviințați, să fie așezat înaintea celor șase Meditații. După aceste cuvinte care stau înaintea lor: *easdem quas ego ex iis conclusiones deducturos*[1282] vom adăuga *sed quia in sex sequentibus Med.* etc.[1283] Se va putea vedea aici, în rezumat, tot ceea ce am dovedit despre nemurirea Sufletului și tot ceea ce îi pot adăuga publicând *Fizica* mea. Dar nu aș putea, fără a strica ordinea, să dovedesc doar că Sufletul este distinct de Trup, înainte de existența lui Dumnezeu.

Ceea ce spuneți, *că nu știm dacă ideea unei Ființe neasemuit de perfecte nu este la fel cu aceea a Lumii Corporale*[1284], este ușor de lămurit, chiar prin ceea ce dovedește că Sufletul este distinct de Trup, și anume deoarece concepem cu totul altceva într-unul decât în celălalt. Dar este nevoie pentru aceasta să ne formăm idei distincte ale lucrurilor despre care vrem să judecăm, ceea ce majoritatea oamenilor nu fac; și acesta este, în primul rând, ceea ce încerc să arăt prin *Meditațiile* mele. Dar nu mă opresc mai mult asupra acestor obiecții, din pricină că îmi făgăduiți să mi le trimiteți, în scurtă vreme, pe toate cele care se vor putea aduce[1285]. Legat de aceasta, am doar a vă ruga să nu fie făcute în grabă: căci cei care nu vor lua aminte la totul și se vor mulțumi să citească doar *Meditația* a doua, pentru a afla ce am scris despre

Suflet, sau a treia, pentru a afla ce am scris despre Dumnezeu, îmi vor obiecta cu ușurință lucruri pe care le-am explicat deja.

Vă rog ca acolo unde am scris *juxta leges Logicæ meæ*[1286] să puneți în loc *juxta leges veræ Logicæ*[1287]; este cam la jumătatea răspunsurilor mele *ad Caterum*[1288], unde îmi obiectează că am împrumutat argumentul de la Sf. Toma. Iar ceea ce mă face să adaug *meæ*[1289] sau *veræ*[1290] cuvântului *Logicæ* este că am citit niște Teologi care, potrivit Logicii obișnuite, *quærunt prius de Deo* quid sit, *quam quæsiverint* an sit[1291].

Aveți dreptate că acolo unde am scris: *quod facultas ideam Dei in se habendi, esse non posset in nostro intellectu, si ille* etc.[1292], în loc de *ille*[1293] este mai bine să scriu *hic*[1294]; este cam pe a patra sau a cincea pagină din *Răspunsurile* mele la *Obiecții*. Și este bine de asemenea să scriu *sui causam*[1295] în loc de *causam*[1296], pe rândul următor, așa cum ați observat.

Cât despre ceea ce scriu apoi, că *nihil potest esse in me, hoc est in mente, cujus non sim conscius*[1297], am dovedit-o în *Meditații* și urmează din aceea că sufletul este distinct de trup și că esența sa este de a gândi.

Cât despre perioada pe care o găsiți obscură, că ceea ce are puterea de a crea sau de a conserva ceva separat de sine însuși are de asemenea, cu atât mai mult, puterea de a se conserva etc.[1298], nu prea văd nici un chip de a o face mai clară fără să-i adaug multe cuvinte care nu prea și-ar avea rostul cu privire la un lucru despre care nu am spus decât două vorbe în trecere.

Este bine, acolo unde vorbesc de *infinito* să scriu, cum spuneți, *infinitum, qua infinitum est, nullo modo a nobis comprehendi*[1299].

Lumea *fortasse limitibus caret ratione extensionis, sed non ratione potentiæ, intelligentiæ, etc. Et sic non omni ex parte limitibus caret*[1300].

Puțin mai departe putem scrie, cum spuneți, *qua de re nullum dubium esse potest*[1301], după cuvântul *aliquid reale*[1302], închizându-l între două paranteze. Dar nu mi se pare obscur în felul în care este, și se găsesc o mie de locuri în Cicero care sunt și mai și.

Mi se pare foarte clar că *existentia possibilis continetur in omni eo quod clare*

intelligimus, quia ex hoc ipso quod clare intelligimus, sequitur illud a Deo posse creari[1303].

Cât despre Taina Treimii, socot, cu Sfântul Toma, că ține exclusiv de Credință și că nu poate fi cunoscută prin lumina naturală. Dar nu tăgăduiesc că sunt în Dumnezeu lucruri pe care nu le înțelegem, așa cum până și într-un triunghi sunt mai multe proprietăți pe care nici un Matematician nu le va cunoaște niciodată, cu toate că toți [Matematicienii] știu ce anume este un triunghi.

Este sigur că nu există nimic în efect *quod non contineatur, formaliter vel eminenter, in causa* EFFICIENTE *et* TOTALI[1304], două cuvinte pe care le-am adăugat în chip expres. Or, nici soarele, nici ploaia nu sunt cauza totală a animalelor pe care le generează[1305].

Încheiam aceasta când am primit ultima scrisoare a Domniei voastre[1306] care îmi aduce aminte să vă rog să îmi scrieți dacă ați aflat cauza pentru care nu ați primit *Metafizica* mea prin curierul cu care v-am trimis-o și nici măcar odată cu scrisorile pe care vi le-am scris cu o săptămână mai târziu[1307], și dacă pachetul nu a fost deschis; căci îl dădusem aceluiași curier.

Vă mulțumesc pentru *maiorem* pe care l-ați schimbat în *maius*, cum trebuia. Nu mă miră că se găsesc astfel de greșeli în scrierile mele; căci am găsit deseori eu însumi astfel de greșeli în ele, care apar când scriu gândindu-mă la altceva. Dar mă miră că trei sau patru dintre prietenii mei[1308] care le-au citit nu mi-au atras atenția asupra solecismului.

Nu m-aș supăra să văd ceea ce Domnul Morin a scris despre Dumnezeu[1309], fiindcă Domnia voastră spuneți că procedează ca un Matematician, cu toate că, *inter nos*[1310], nu pot trage mari nădejdi, deoarece nu am auzit până acum vorbindu-se că s-ar amesteca în a scrie în acest fel; și de asemenea și cealaltă tipăritură din La Rochelle[1311]. Domnul de Z[uylichem] s-a întors, iar dacă doriți să i le trimiteți împreună cu discursul Englezului[1312], le-aș putea primi prin Domnia sa cu condiția totuși de a fi rugat să mi le trimită de îndată; căci are atâtea alte treburi, încât le-ar putea uita.

În rest, exceptând cele ce privesc *Metafizica* mea, cărora nu voi nesocoti să le

răspund de îndată ce mi le veți trimite, voi fi foarte bucuros să am parte de cât mai puține distracții cu putință, cel puțin în cursul acestui an, pe care m-am hotărât să-l folosesc scriindu-mi *Filosofia* într-o astfel de ordine încât să poată fi predată cu ușurință[1313]. Iar prima parte[1314], pe care o fac acum, este alcătuită din aproape aceleași lucruri precum *Meditațiile* pe care le aveți, doar că este într-un cu totul alt stil, iar ceea ce într-una este spus pe îndelete, în cealaltă este mai pe scurt, și *vice versa*.

Socot că nu mai am nimic să-i răspund Părintelui B[ourdin][1315], în afară de aceea că, în legătură cu ceea ce spune că alții dintre Domniile lor ar putea să mă mai combată în fața discipolilor, fără să-mi dea știre despre respingerile lor, pentru că n-au citit locul din *Metodă* unde îi rog să o facă[1316], iau aceasta drept o înfrângere și vă asigur că, dacă voi afla vreodată că vreunul dintre ei mă nedreptățește, voi ști să fac scandal la locul nimerit; și va trebui să încerc să obțin ceea ce dictează acum, despre reflexie, discipolilor săi.

Cât despre biletul Părintelui Gib[ieuf][1317], de asemenea nu răspund încă nimic; căci, de vreme ce vrea să îmi scrie și să-i arate *Meditațiile* mele Generalului lor[1318], trebuie să aștept aceasta, și voi fi foarte bucuros dacă nu se grăbesc. Vă doresc un An Nou fericit.

Desigur că voi trimite un transport Domnului Soly[1319] pentru Privilegiu, de îndată ce va fi nevoie, și de asemenea copia Privilegiului, dacă nu o aveți. Cred că, în tipăritură, va trebui să fiu numit *Cartesius*, deoarece numele francez este prea grosolan în latină[1320]. Mă rog lui Dumnezeu pentru sufletele Domnilor Dounot[1321] și de Beaugrand[1322]. Cât despre Domnul de Beaune[1323], mă rog lui Dumnezeu să-l țină; căci, de vreme ce nu aveți noutăți privind moartea sa, nu vreau s-o cred, nici să mă întristez înainte de vreme; și mi-ar părea nespus de rău, căci îl socot drept una dintre cele mai strălucite minți care există în lume. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Descartes către Bannius în apărarea lui Boësset

[1640][1324]

[A] AT III 826-829 = Roth 290-293 (*Appendix D*); AM IV 225-230;
JRA II 152-154: Huyg 109;
Copie manuscrisă
Text din *Correspondance et œuvre musicale de Constantin Huygens*, 1882, pp. lxxii-lxxvi
[B] AT III 829-834 = Roth 293-298 (*Appendix D*); AM IV 230-236: 280;
B 1360-1366: 294; JRA II 154-159: Huyg 109;
Copie manuscrisă, inclusă în A 625, *către Huygens*, 30 noiembrie 1646
(AT IV 787-789)
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

[A] Examinare a Domnului Bannius a Ariei

Me veux tu voir mourir

Compusă de Domnul Boësset
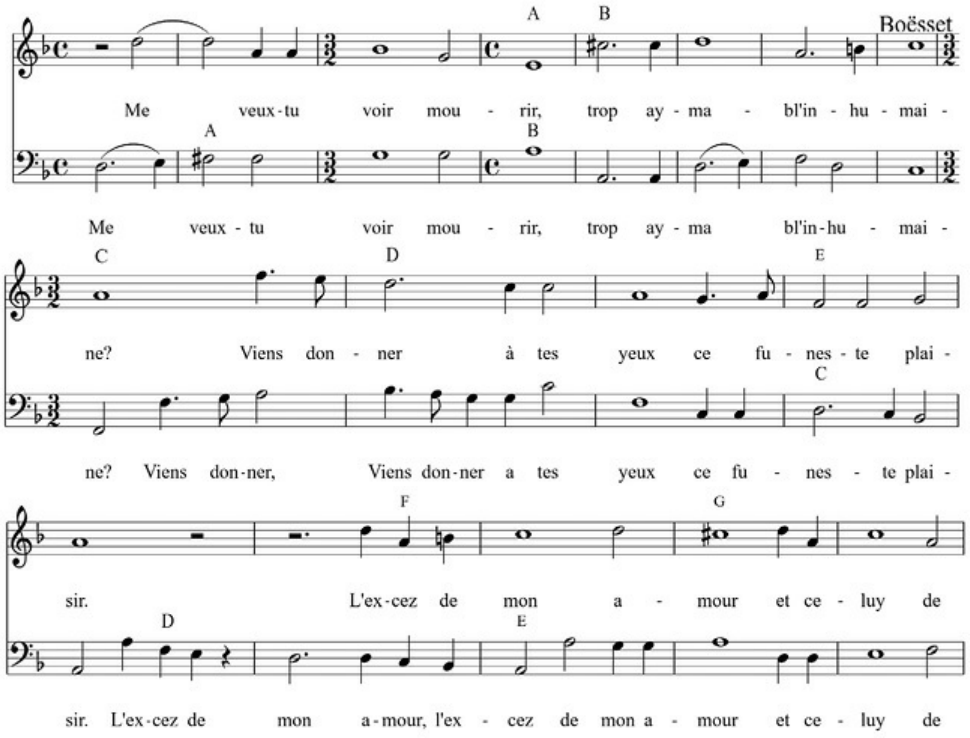
Boësset
Me veux-tu voir mou - rir, trop ay - ma - bl'in - hu - mai -
Me veux - tu voir mou - rir, trop ay - ma bl'in-hu - mai -
ne? Viens don - ner à tes yeux ce fu - nes - te plai -
ne? Viens don-ner, Viens don-ner a tes yeux ce fu - nes - te plai -
sir. L'ex-cez de mon a - mour et ce - luy de
sir. L'ex-cez de mon a-mour, l'ex - cez de mon a - mour et ce - luy de
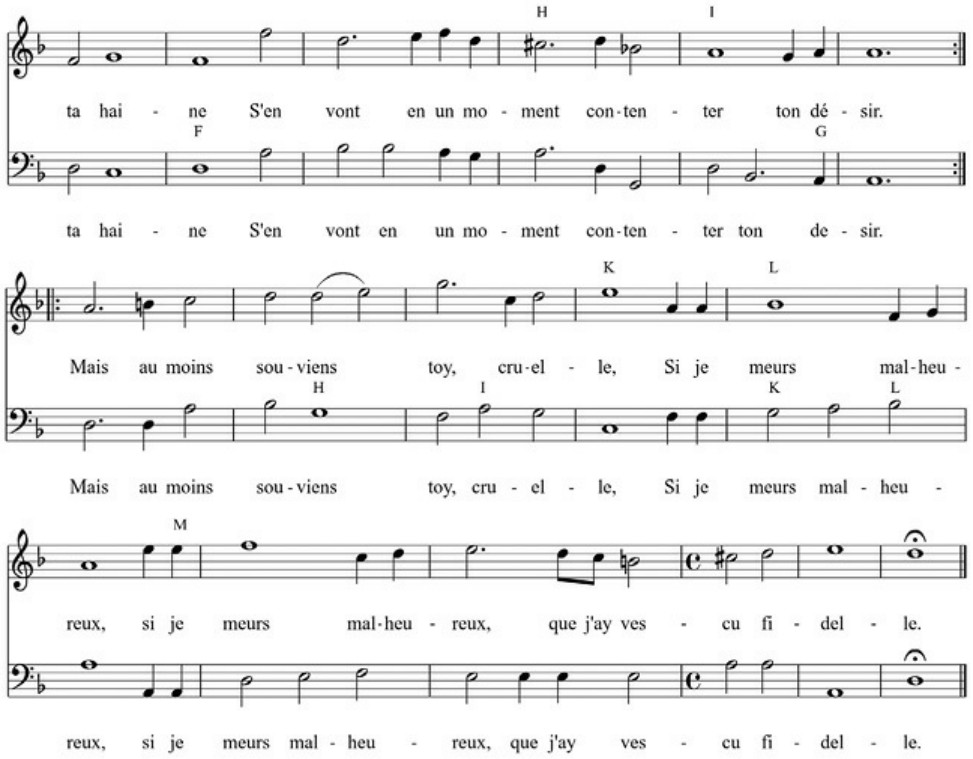
ta hai - ne S'en vont en un mo - ment con-ten - ter ton dé - sir.
ta hai - ne S'en vont en un mo - ment con-ten - ter ton de - sir.
Mais au moins sou-viens toy, cru-el - le, Si je meurs mal-heu -
Mais au moins sou-viens toy, cru - el - le, Si je meurs mal - heu -
reux, si je meurs mal-heu - reux, que j'ay ves - cu fi - del - le.
reux, si je meurs mal - heu - reux, que j'ay ves - cu fi - del - le.

MAI ÎNTÂI MELODIA VOCII SUPERIOARE

În primul rând, nu a ales bine modul *re minor* [*D re sol*]. Trebuia să-l ia pe *fa major* [*F ut*], care este potrivit pentru a exprima mișcările și pasiunile indignării, de care este plină toată aria, pentru că modul *fa major* [*F ut*] are mai multe tonuri potrivite pentru această pasiune și are terța majoră drept fundament al cvintei sale, a cărei terță minoră începe printr-un ton; în vreme ce modul *re minor* [*D sol*] are terța minoră drept fundament al cvintei sale, iar intervalele și succesiunea tonurilor și a semitonurilor sale este prea moale pentru a exprima indignarea.

2. Nu a accentuat sau nu a făcut să se cânte cuvintele potrivit pronunției și accentului care trebuie să le fie date până și în vorbire, și cu atât mai mai distinct în cântec. Accentele sunt ascuțite, grave și circumflexe; monosilabicele trebuie să aibă pe cel ascuțit[1325] [*Bannius*: un accent liber, fie ascuțit ori grav][1326] pentru a fi pronunțate și înțelese bine [*Bannius*: deși de fiecare dată pare să fie unul ascuțit din pricină că acesta este accentul care se aude în mod special foarte bine]. În cântec, accentul ascuțit se exprimă ridicând silaba cu câteva grade sau intervale, și prin note *breves*[1327] și grăbite, iar cel grav, coborând silaba [*Bannius*: și prin note repetate].

3. În prima parte a ariei greșește coborând vocea și făcând moale semitonul sub

voir, căci *me veux-tu voir mourir*[1328] trebuie să fie exprimat înălțând vocea cu indignare, deși este de scuzat întrucât coborârea de la *mourir* arată slăbiciunea pe care o încercăm murind, iar nota *semibrevis*[1329] de sub *-rir* îi slujește drept accent ascuțit. Dar ar fi făcut mult mai bine dacă ar fi exprimat indignarea urcând, cum am făcut în aria mea[1330] pe aceleași cuvinte, pe care o transcriu mai jos după examinarea acesteia.

4. Domnia sa a greșit făcând o sextă majoră de la ultima silabă a lui *mourir* până la *trop aimable*, ceea ce ar fi exprimat mai bine [*Bannius*: căci sexta majoră nu este *vrednică de iubire*, ci mai degrabă *violentă*] cu sexta minoră cu trei semitonuri, în felul următor:

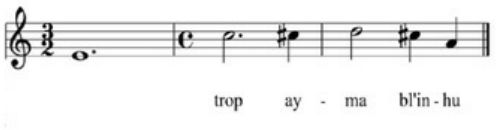

Pentru că *inhumaine* exprimă cruzime, sub ultimele două silabe *-maine* ar fi trebuit făcută terța majoră sau cvinta, și nu terța minoră prea moale, deși așteptarea ditonului[1331] o face suportabilă.

5. Ultima silabă a lui *donner* trebuie să aibă accentul ascuțit, precum și a doua silabă a lui *funeste*, înălțând vocea, în vreme ce, dacă o coborâm, ele au accentul grav; pe lângă faptul că indignarea nu se reprezintă coborând, ci înălțând vocea.

6. Cuvintele *amour* și *haine*, care sunt aici cele mai de seamă, trebuie să stârnească în chip deosebit emoția, iar restul cuvintelor trebuie doar să aibă accentele lor cuvenite. Iar cuvântul *excez* trebuia să fie exprimat, ridicând ultima silabă, printr-o notă *minimă*[1332] sau una *semibrevis*, în vreme ce ea coboară și se încheie printr-o *pătrime* [*noire*], după cum și ultima [silabă] a lui *amour* trebuia să se ridice, pentru a avea accentul ei, cum se vede aici:

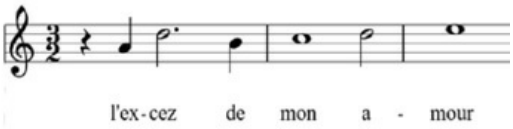

7. A greșit la *moment* deoarece îi coboară ultima silabă, pe care trebuia să o ridice la fel ca pe ultima din *contenter*, de vreme ce sunt ascuțite; și apoi, de ce *moment* se încheie printr-un semiton, câtă vreme nu este vorba de a dezmierda sau de a înduioșa, și unde nu este de exprimat nici durere nici vreo altă pasiune?

8. Această arie se încheie prost cu măsura ternară, sau *sesquialtera*[1333] inegală, care este mai mult pentru bucurie decât pentru durere și moarte, sau pentru plânsetele care sunt exprimate aici. Și apoi, ultima silabă a lui *cruelle* trebuia să coboare prin accentul grav, iar a doua [silabă] circumflexă sau ascuțită trebuia să urce, cum se vede aici [după 9].

9. De unde urmează că Domnul Boësset n-a compus această arie decât la voia întâmplării și la nimereală, fără să se folosească de regulile și știința cerute, de vreme ce nu ar vrea să rostească astfel cuvintele nici măcar în vorbire, iar ultima [silabă] din *cruelle* este greșit accentuată cu ascuțit, și cea din mijloc nu trebuia să coboare; ar fi trebuit să fie astfel:
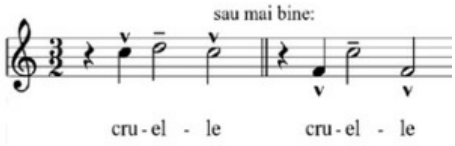
10. Cuvintele *si je meurs malheureux* sunt exprimate prin tonuri, semitonuri și intervale de bucurie, mai degrabă decât de tristețe. Căci ar fi trebuit să coboare prin mici intervale [*Bannius*: *nego, nam cur non per tertiam aut sextam minorem?*[1334]] sau tonuri și semitonuri, și nu să urce, pentru a reprezenta slăbiciunea celor care mor de tristețe.

Examinare a vocii din bas

Primo. Sub *me veux-tu voir mourir* [A], de ce cu inegalitate a notelor? Ultima [silabă] din *mourir* trebuia să coboare cu un semiton, cum se vede aici, căci, urcând, se exprimă mai degrabă viața decât moartea.

2. Repetiția cuvintelor dăunează rostirii; ar fi mai bine să se spună astfel:

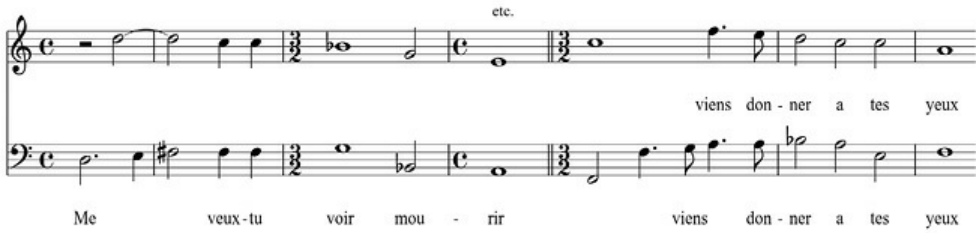

3. Semitonul nu exprimă bine *plaisir* [C]. Ar fi mai bine să fie așezat ca aici:
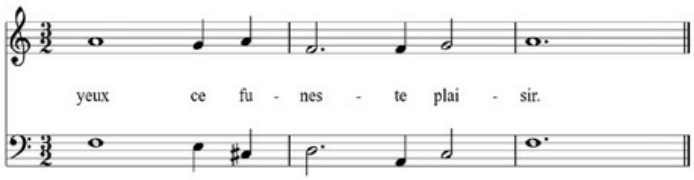
4. Cântecul la *excez de mon amour* este prea confuz în silabele sale, iar *excez* nu are accentul său ascuțit, nici prin mijlocirea intervalului, nici prin cea a tactului [*temps*][1335], cum se vede la D și E.

5. Cuvântul *haine*, plin de indignare, este prost exprimat prin terța minoră [F], iar ultima sa [silabă], care trebuie să aibă accentul grav, îl are pe cel ascuțit. Sexta minoră ar fi putut să exprime mai bine accentul și pasiunea, căci este mai puternică:
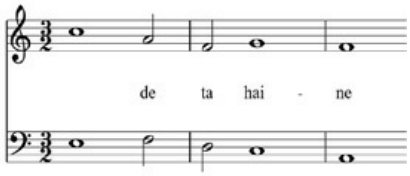
6. *Ton désir* [G] nu este bine exprimat prin semiton; iar consonanța sextei majore care urcă la octavă nu exprimă bine înflăcărarea dorinței.

7. *Souviens* [H]: accentul ascuțit nu este exprimat decât prin tact [*temps*]; de ce nu prin interval?

8. *Toy cruelle* [I]: a doua silabă *-el-* trebuia să aibă accentul ascuțit sau circumflex, dar îl are pe cel grav.

9. *Si je meurs malheureux*: în loc de a coborî pentru a reprezenta forțele care slăbesc, el urcă [K], iar pe ultima silabă a lui *malheureux*, care este ascuțită, coboară [L]; ar fi făcut mai bine astfel [1336]:
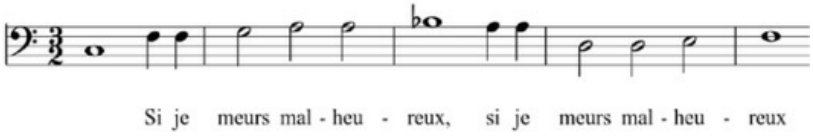
[B] Prealuminate Domn,

De vreme ce mi-ați trimis criticile Domniei voastre asupra melodiei compuse de Boësset și foarte lăudată în patria mea, pentru ca să vă trimit înapoi judecata mea despre ea, nu trebuie să vă mire dacă, poate din pricina onoarei prea mari pe care mi-o faceți, devin necuviincios în această privință și cutez să fiu de partea compatriotului meu împotriva Domniei voastre. Căci cum oare să nu mă mândresc de faptul că Domnia voastră, atât de priceput și rafinat în toate chestiunile Muzicii, vreți ca eu, pe care mă știți atât de nepriceput la muzică încât nu am fost vreodată în

stare să disting cu urechile vreo consonanţă ori de a o reproduce cu vocea, să-mi exprim cu toate acestea aici opinia? Şi pentru că Domnia voastră, ca Olandez, aţi ales-o pe eroina olandeză Anna van Schurman drept apărătoare a cauzei Domniei voastre, nu fără motiv şi eu, ca Francez, voi lua apărarea unui Francez.

Şi astfel, în primul rând, nu încuviinţaţi faptul că Boësset a ales un mod *prin natura lui lin, moale şi mângâietor*, deoarece presupuneţi că în acest cântec sunt cuprinse pasiuni ale indignării şi ale urii ameninţătoare: dar este evident că Francezii mei, dacă ar fi mai prejos decât Domnia voastră în ştiinţa Muzicii, sunt cel puţin mult mai încercaţi în a înţelege fleacurile iubirii, şi aflaţi că ei nu găsesc aici nici urmă de indignare, nici de mânie, ci doar pasiunile cele mai mângâietoare de iubire, de umilinţă, de tristeţe şi de supunere; căci prin ce pot fi acestea mai bine arătate decât prin aceste cuvinte ale primelor 4 versuri al căror sens exprimă: *Te iubesc atât de mult, şi doresc să mă supun voinţei tale şi încerc să-ţi fiu pe plac până într-acolo încât, dacă moartea mea te-ar desfăta, aş fi gata să mi-o dau cu mâna mea*?

3. Aşadar, *Me veux-tu voir mourir* nu este întrebarea unui om indignat, ci jertfa vieţii sale pe care o face îndrăgostitul, gata să se supună şi foarte trist; semitonul silabei *voir* şi coborârea celor ce urmează convin în chipul cel mai potrivit acestei pasiuni; iar actul morţii, după cum spuneţi foarte bine Domnia voastră, este insinuat de scăderea suflului şi a intervalului.

4. De asemenea, după verbul *mourir* vocea se ridică elegant cu o sextă majoră la cuvintele *trop aimable*: căci aşa cum gândul la moarte cere scăderea suflului, tot aşa gândul la o fiinţă vrednică de iubire cere creşterea lui, iar între două gânduri atât de diferite nu trebuie să fie o distanţă mai mică.

2 şi 5. În privinţa accentelor scrise deasupra cuvintelor *donner*, *funeste* şi a altora, iertaţi-i pe compatrioţii mei dacă nu le acceptă şi dacă nu îngăduie ca un străin să le dea lecţii despre limba lor, în care, recunoaştem, ce-i drept, unele silabe mai lungi şi altele mai scurte, dar nu accente care să ceară ridicarea sau coborârea tonul vocii, şi care, astfel, să trebuiască să fie numite ascuţite sau grave; iar desigur, dacă sunt, pot fi modificate în oricare cuvânt într-o mie de feluri în funcţie de locurile în care sunt folosite.

6. Este foarte bine să se înalțe prima silabă din *exces*, pentru că sensul cuvântului, odată înțeles, este exprimat încă de la prima lui silabă, înainte de a începe să fie pronunțat, iar înălțarea cu un interval de cvartă este foarte potrivită pentru aceasta, precum și coborârea cu același interval în silaba următoare, atât pentru a apărea mai bine această înălțare a vocii în care se află caracteristica înțelesului, cât și pentru ca vocea să urce de acolo în tonuri și semitonuri până la prima [silabă] a cuvântului *amour*, ceea ce este elegant; iar pe ultima [silabă] a lui se înmoaie printr-un semiton în chip patetic. Cu măiestrie sunt exprimate cuvintele *amour* și *haine*, primul urcând, ultimul coborând. Cuvântul *moment*, legat de cuvântul *amour*, se înmoaie cum trebuie prin același semiton; și în acesta se află patosul îndrăgostitului care este gata să moară fără zăbavă pentru a fi pe placul prietenei sale.

8, 9 și 10. În ceea ce privește ultimele două versuri, trebuie remarcat că în ele intenția este într-o oarecare măsură schimbată față de cele ce preced: căci după ce și-a mărturisit supunerea cea mai mare, îndrăgostitul începe aici să se gândească la răzbunare; căci vrea ca prietena să-și aducă aminte că el moare nefericit și că a trăit credincios, nădăjduind că ea se va căi după aceea pentru cruzimea sa, iar dorul de el o va chinui. Această schimbare a pasiunii a fost foarte clar exprimată de Poet prin concizia celui de-al cincilea vers, și cu multă măiestrie de Compozitor prin măsura de trei timpi: răzbunarea are nevoie, într-adevăr, de o mișcare mult mai vioaie decât supunerea cea mai tristă. Măiestria cea mai de seamă constă, în această privință, în faptul că toate membrele primelor patru versuri se termină într-un sunet grav (cu excepția versului în care se află cuvântul *plaisir* și, în acord cu acesta, ultima silabă a cuvântului *désir*, care se înalță puțin cu o grație deosebită) și că toate membrele următoarelor două [versuri] se termină pe un sunet ascuțit; pentru că, așa cum vocea celui supus trebuia să coboare, tot așa, după aceea, a trebuit să urce pentru a o preveni pe prietenă să nu uite și o amenință aproape cu răzbunarea.

8 și 9. Și din același motiv, silabele cuvântului *cruelle* se înalță treptat în cel mai frumos chip și se prelungesc, pentru că este rostit ca o chemare, și este uzual, când chemăm pe cineva cu o voce slabă și tânguitoare, să pronunțăm mai ascuțit silabele din urmă ale numelui său și să le prelungim, împotriva naturii lor, ca să fie auzite

mai lesne și mai mult timp. Nu trebuie să se creadă că în aceste silabe trebuie păstrate mereu aceleași accente, căci trebuie adesea schimbate potrivit feluritelor pasiuni și împrejurări.

Este sigur că[1337], într-o compoziție pe mai multe voci, ajută mult să fie înțelese cuvintele dacă niciodată cântăreți diferiți nu pronunță în același timp cuvinte și silabe diferite; și încă și mai mult dacă niciodată nu ar cânta decât o singură voce în solo; sau măcar (în cazul în care ar fi nevoie de mai multe voci pentru a acoperi defectele acesteia) dacă nu ar scoate sunete diferite, ci ar cânta numai la unison; când acest lucru nu se întâmplă, este semn că se urmărește într-un concert pe mai multe voci altceva decât o înțelegere ușoară a cuvintelor: anume, se urmărește să fie exprimate diferitele pasiuni care pot fi stârnite de aceleași cuvinte în oameni diferiți și, totodată, desfătarea obținută din varietate. Acestui scop îi este adaptată nu doar diversitatea sunetelor, ci și aceea a măsurilor și a timpilor. Când însă mai mulţi oameni ascultă aceeași compoziție pe mai multe voci, fiecare este atent mai cu seamă la acea voce prin care simte că pasiunea sa e mai bine exprimată și este mișcat îndeosebi de aceasta. Pe deasupra, fiindcă muzica trebuie să imite tot ceea ce se întâmplă în viața obișnuită, iar adesea în certuri și-n învălmășeli mai multe persoane vorbesc în același timp, spunând lucruri diferite, de ce nu am admite ca ea să imite și acest vălmășag? Recunosc, cu toate acestea, că nu trebuie să se facă uz de această varietate decât cu judecată și măsură, pentru ca învălmășeala să nu fie de fiecare dată reprezentată în muzică. Dar toate acestea mi se pare că au fost observate de către Francezul nostru cu cea mai mare grijă. Într-adevăr, în vocea gravă a vrut să exprime nu atât supunerea umilă, ci ceva mai multă tânguire decât în vocea ascuțită, și de aceea vocea gravă a început mai întâi, pentru că cei care vor să se tânguie au mai multe de spus decât cei care se supun fără să crâcnească.

1 și 2. În cuvintele *me veux-tu voir mourir* urcă întruna, așa cum se cuvine într-o tânguire și într-o întrebare. Cuvântul *aimable* urcă; *inhumaine* coboară, amândouă cu măiestrie. Urcă pe *Viens donner*, o repetă și o rostește mai repede – toate lucruri ale celui care se tânguie; iar repeziciunea rostirii se potrivește bine cu înălțarea vocii.

3. Coboară cu *Plaisir*, pentru că, fiind mai tânguitor decât era pe vocea ascuțită

și, prin urmare, mai puțin supus, nu vrea să-i ofere prietenei sale această mulțumire.

4. Repetă tocmai *l'excès de mon amour* pentru a arăta exuberanța iubirii sale, iar aici nu este nici un vălmășag de silabe; căci cele pe care cântăreții le repetă și le rostesc îndeajuns de repede, ca aici, sunt înțelese, de obicei, mai lesne decât cele pronunțate o singură dată și mai lent.

5. Înălțarea ultimei silabe în cuvântul *haine* este o tânguire, după cum și semiditonul[1338] este mai degrabă trist decât mângâietor: dar ce îl împiedică cu adevărat pe îndrăgostit, în timp ce se plânge de ura iubitei sale, să-i vorbească în chip mângâietor și să pronunțe astfel până și cuvântul *haine*? și, pe deasupra, acest semiditon nu este în cântec, ci în compoziția pe mai multe voci, care trebuie să fie în întregime mângâietoare și tristă și să nu se schimbe în funcție de sensul fiecărui cuvânt.

6 și 7. Ceea ce observați în cuvintele *desir*, *souviens*, *cruelle* nu este nicidecum băgat de seamă de noi, dar în toate aceste cuvinte, vocea gravă, chiar dacă este opusă celei ascuțite, redă totuși în chipul cel mai potrivit împreună cu ea aceeași pasiune.

8. În sfârșit, nu fără motiv cuvintele *si je meurs malheureux* sunt repetate înălțând vocea până la nota cea mai ascuțită, astfel încât iubita să le audă și să le perceapă mai bine. Iar aici, chiar dacă este rostit cuvântul *mors*, nu trebuie nicidecum să fie exprimat actul de a muri, ci să se inculce, prin înălțarea vocii, teama de căință, care o va chinui pe această crudă iubită după ce-l va fi împins la moarte pe nefericitul ei îndrăgostit.

Dar să moară chiar acești palavragii, dacă vor; între timp noi putem să râdem de ei. Și să știți că am scris acestea în joacă, nu pentru a vă contrazice în chip serios, ci pentru a vă arăta că temeiurile de acest fel, care depind nu atât de știința Muzicii cât de interpretarea unui poem Francez, nu mi se par nici matematice, nici fizice, ci doar morale[1339], și că sunt astfel încât cu ajutorul lor aș putea lesne să contrazic nu doar pe un adversar, ci chiar pe mine însumi. Sănătate.

Descartes către X
[martie 1641 – ianuarie 1643?][1340]

AT V 544-546: CCXXII *bis* (latină); Clerselier II 557-560: CXVII (franceză); EL II 400-402: CXVII; AM V 173-178: 337 (latină) și VI 92-94: 421 (latină); B 1368-1370: 295 (latină); JRA II 835-838: Div 6;
Verbeek *et al*. 179-181: 68 (latină)
Textul din EL

Domnule,

Mă copleșiți mereu cu îndatorirea și curtenia Domniei voastre, încât nu aș putea fi niciodată la înălțime răspunzându-vă; dar, la drept vorbind, este foarte plăcut să fii învins în acest fel. Voi asculta pe cât de precis îmi va sta în putință sfaturile și învățămintele Domniei voastre, mai ales în cele care privesc sfânta Teologie și Religia dreptei credințe, în care sunt încredințat că nu este ceva cu care Filosofia mea să nu se potrivească mult mai bine decât cea comună. Cât despre acele Controverse care sunt astăzi aduse în Teologie dintr-o Filosofie falsă, nu mă voi amesteca, desigur, dar, dacă nu mă înșel, ele vor cădea de la sine dacă opiniile mele vor fi acceptate. Mai rămâne doar o singură grijă, în privința mișcării Pământului, despre care m-am îngrijit să fie consultat pentru mine un Cardinal care de mai mulți ani se declară prieten cu mine și care este unul dintre membrii acelei Congregații care l-a condamnat pe Galilei[1341]. Voi afla bucuros de la Domnia sa ce este îngăduit și ce nu și, cu condiția să am Roma și Sorbona de partea mea, sau, cel puțin, să nu le am împotriva mea[1342], trag nădejde să pot face față de unul singur invidiei dușmanilor mei. Împotriva Filosofilor nu pornesc război decât pentru a dobândi pacea; căci văzând de pe acum că îmi vor în ascuns răul și că îmi întind capcane, prefer să-i atac într-un război deschis, astfel încât ori să fie învinși, ori să iasă învingători, decât să aștept clipa când le va veni Domniilor lor mai la îndemână. Nu cred nici că Filosofia

mea îmi va face vreun nou dușman, ci dimpotrivă, aștept de la ea să îmi aducă mulți prieteni și apărători noi; dar, dacă nu se va întâmpla așa, nu-mi voi pierde curajul și nici pacea interioară, și voi păstra în război aceeași liniște pe care am avut-o până acum trăind în tihnă.

Mărturisesc[1343] că nu mă socotesc nefericit și nici nu mă căiesc pentru scrierile pe care le-am dat la iveală, știind că sunt pe lume persoane așa precum epistola Domniei voastre îmi arată că sunteți, anume care să citească până la capăt cu sârguință cele pe care le-am publicat, să le priceapă cum trebuie și să le primească cu dragă inimă. Dar cum sunt foarte puțini din aceștia, pe drept cuvânt mă simt nesfârșit de îndatorat și vă mulțumesc, că binevoiți să fiți unul dintre ei și poate chiar cel mai de seamă. Cel mai de seamă, spun, ținând cont atât de bunăvoința foarte trainică pe care mi-o făgăduiți, cât și de lucrarea compusă cu osteneală și răbdare [*lucubratio*] pe care ați adăugat-o scrisorii Domniei voastre; căci gândurile mele se potrivesc într-atât de bine cu cele pe care le-ați exprimat aici, încât nu-mi amintesc ca altcineva să-mi fi arătat vreo încercare [*specimen*] din care să cunosc atât de sigur că a transformat toate cele conținute în *Meditațiile* mele în sevă și sânge (ca să spun așa)[1344]. Și ca să vedeți cât de sincer și fără ascunziș scriu, voi semnala aici două sau trei locuri, care sunt singurele în care am băgat de seamă că ceva se îndepărtează puțin, nu de înțelesul meu, ci de felul în care mă exprim. Două sunt în coloana a patra; primul conține cuvintele: *și Dumnezeu nu are facultatea de a-și înlătura lui însuși existența*. Căci prin cuvântul *facultate* înțelegem de obicei o *perfecțiune*; și ar fi o imperfecțiune în Dumnezeu să-și poată înlătura existența. De aceea, pentru a preîntâmpina sâcâielile [*cavillationes*], aș prefera să scriu aici: *și e contradictoriu* [*repugnat*] *ca Dumnezeu să-și poată înlătura propria sa existență sau să o poată pierde din altă cauză* etc.[1345]

Al doilea este unde spuneți *că Dumnezeu este cauza lui însuși*. Un cuvânt care, pentru că unii l-au interpretat greșit mai înainte, pare să aibă nevoie de o astfel de explicație: *este cauza lui însuși*, adică *este prin sine și nu are altă cauză decât propria sa esență, care poate fi numită cauză formală*[1346].

În sfârșit, al treilea pe care l-am socotit vrednic de a fi notat se află către sfârșit,

în cuvintele: *Materia este Maşina Lumii.* În locul lor aş fi scris mai degrabă *că Lumea, asemenea unei Maşini, constă din materie* sau *că toate cauzele mişcărilor în lucrurile materiale*[1347] *sunt aceleaşi ca în maşinile făcute cu meşteşug* [*arte factis*], sau ceva asemănător.

Dar acestea sunt atât de mărunte şi de atât de puţină însemnătate, încât găsesc de obicei mult mai multe lucruri în scrierile mele pe care aş vrea să le schimb, ori de câte ori le recitesc. Şi nu putem fi niciodată atât de exacţi, încât să nu lăsăm cârcotaşilor materie de a găsi nod în papură. Altminteri, nu cred că există ceva care să-i poarte mai mult pe oameni către o prietenie reciprocă decât asemănarea gândurilor; şi de aceea, fiindcă mă conving lesne să mă încred în cele pe care Domnia voastră mi le făgăduiţi cu privire la bunăvoinţa voastră, tot astfel vă rog să nu vă îndoiţi de înclinaţia sufletului meu şi de afecţiunea sinceră pentru Domnia voastră şi să continuaţi să îl iubiţi pe al Domniei voastre prea devotat,

RENÉ DESCARTES

Huygens către Descartes
Haga, marţi, 15 ianuarie 1641[1348]

AT III 764-765 = Roth 148-149: LXI; AM IV 249: 284;
CM X 406-407: 963; B 1372: 296
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084, fol. 120 *recto*

Domnule,

Iată o lucrare tipărită[1349] şi începutul alteia scrise de mână[1350] pe care Părintele Mersenne mi le dă cu însărcinarea de a vi le transmite. Prima este de metafizică, aşa cum vedeţi, cealaltă de matematică, şi pare a fi îndreptată în mod direct împotriva *Dioptricii* Domniei voastre. Vă vorbesc astfel despre ea pentru că mă abţin să îmi bag nasul până ce nu voi fi aflat judecata voastră. Pachetul nu a fost suficient ca să cuprindă totul, rândul acesta: la următorul transport ordinar voi avea şi restul; şi vi-l voi trimite pe măsură ce-l primesc. Părintele Mersenne îmi scrie că vi se aduc sau vi se vor aduce câteva obiecţii asupra *Meditaţiilor metafizice*, înainte de a le tipări. Vă rog ca, dacă va fi aşa, să binevoiţi să răspundeţi grabnic îndoielilor oamenilor de bună-credinţă pentru ca să nu fim opriţi multă vreme de a ne bucura pe deplin de această comoară pe care am propus-o drept studiu temeinic pentru a fi printre cei mai râvnitori adepţi ai filosofiei voastre în toate părţile sale, şi în rest, cu întreaga afecţiune,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 15 ianuarie 1640

Descartes către Huygens
Leiden, miercuri, 16 ianuarie 1641[1351]

AT III 765-767 = Roth 149-151: LXII; AM IV 250-251: 285; B 1374: 297; CM X 408-410: 964
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084,
fol. 121 *recto* – 122 *verso*

Domnule,

Rămân foarte îndatorat răbdării Domniei voastre pentru că binevoiți să răbdați comisioanele cu care Părintele Mersenne vă supără din pricina mea, și nu le treceți cu vederea. Am fost bucuros să văd cărticica *Quod sit Deus*[1352] din cauză că este citată în obiecțiile[1353] despre care Părintele Mersenne v-a informat că mi le trimite, și doresc, urmând sfatul Domniei voastre, să nu întârzii a le răspunde, având în vedere mai cu seamă că cei care le-au ridicat dau impresia că s-au grăbit la rândul lor, căci ele nu conțin aproape decât lucruri la care ar fi putut să găsească rezolvarea în ceea ce am scris, dacă și-ar fi dat osteneala să citească totul. Lucru pe care mă feresc totuși să li-l comunic din pricină că ar putea să o ia drept o răutate, și înțeleg că Domniile lor sunt persoane care au dorit să mă îndatoreze, deși nu cunosc încă numele nici uneia dintre ele. Pe de altă parte, astfel de obiecții vor fi probabil cele mai utile deoarece ele se vor naște în mintea multor altora, iar eu sper că aceia care vor lua bine seama la tot nu vor avea nici una; dar prevăd că numărul lor nu va fi mare, ceea ce m-a făcut să îl rog pe Părintele Mersenne să nu se grăbească cu tiparul, căci sper că lucrul va merge cu atât mai bine cu cât va fi fost mai cercetat înainte și cu cât voi fi avut mai multe împotriviri. Cât despre scrierea Englezului[1354], voi mai aștepta, dacă binevoiți, cu cititul până vom fi primit și restul[1355]. Între timp, Domnule, vă sunt îndatorat pentru osteneala pe care v-ați dat-o în afacerea lui Gillot[1356], căci, cu toate că am fost mai înainte supărat pe el din pricina înșelăciunilor

lui, mă bucur totuși la binele ce i se face și mi-a făgăduit de atâtea ori să devină un om de bine, încât vreau să o nădăjduiesc. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea devotat și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Leiden, 16 ianuarie 1641

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem,
Cavaler, Consilier
și Secretar al Alteței Sale,
La Haga

Descartes către [Pollot]
[Leiden, mijlocul lui ianuarie 1641][1357]

AT III 278-280: CCXXVI; Clerselier I 486-488: CVII; EL I 345-346: CVII; AM IV 247-248: 283; B 1376-1378: 298

Textul lui Clerselier

Domnule,

Tocmai am aflat trista veste privind mâhnirea Domniei voastre[1358] şi, cu toate că nu nădăjduiesc să depun nimic, în această scrisoare, care să aibă mare putere de a domoli durerea Domniei voastre, nu mă pot totuşi opri să nu încerc, pentru a vă dovedi măcar că iau parte la ea. Nu sunt dintre aceia care socotesc că lacrimile şi tristeţea aparţin doar femeilor şi că, pentru a apărea ca oameni nobili, trebuie să ne străduim să păstrăm tot timpul o înfăţişare calmă. Am încercat cu puţin timp în urmă pierderea a două persoane[1359] care îmi erau foarte apropiate şi am simţit că cei care doreau să-mi potolească tristeţea mi-o ataţau, în vreme ce eram alinat de compătimirea celor pe care îi vedeam sensibili la nefericirea mea. Astfel, sunt încredinţat că mă veţi simţi mai aproape dacă nu mă voi împotrivi lacrimilor Domniei voastre, decât dacă aş încerca să vă distrag de la o suferinţă pe care o consider întemeiată. Dar totuşi trebuie păstrată o anumită măsură; şi, aşa cum am fi barbari dacă nu am fi deloc mâhniţi, atunci când avem motiv, tot astfel ar fi o laşitate să ne abandonăm în întregime nefericirii; şi ar însemna să ne facem foarte prost socotelile dacă nu am încerca din toate puterile noastre să ne eliberăm de o pasiune atât de dăunătoare. Profesiunea armelor, în care aţi fost crescut, îi deprinde pe oameni să-i vadă murind pe neaşteptate pe cei mai buni prieteni ai lor; şi nu este nimic pe lume atât de neplăcut pe care obişnuinţa să nu-l facă suportabil. Există, mi se pare, o mare asemănare între pierderea unui braţ şi cea a unui frate; aţi suferit-o mai înainte demult pe cea dintâi[1360], fără ca eu să fi băgat vreodată de seamă că

sunteți mâhnit; de ce ați fi mai mult pentru cea de-a doua? Dacă este în cauză propriul vostru folos, este sigur că o puteți repara mai bine decât pe cealaltă, prin aceea că dobândirea unui prieten credincios poate valora tot atât de mult precum prietenia unui frate bun. Iar dacă este folosul celui pe care îl regretați, căci fără îndoială generozitatea Domniei voastre nu vă îngăduie să fiți afectat de altceva, știți că nu există nici o rațiune sau religie pentru care cei care au trăit ca oameni de onoare să se teamă de rău după această viață, ci, dimpotrivă, și una, și cealaltă le făgăduiesc bucurie și răsplată. În sfârșit, Domnule, toate mâhnirile noastre, oricare ar fi, nu depind decât foarte puțin de cauzele cărora noi le atribuim, ci numai de emoția și tulburarea interioară pe care natura o stârnește în noi înșine; căci, atunci când această emoție se domolește, deși toate motivele pe care le-am avut mai înainte rămân aceleași, nu ne mai simțim mâhniți. Or, nu vreau să vă sfătuiesc de a vă folosi toate puterile hotărârii și statorniciei voastre pentru a opri dintr-odată frământarea interioară pe care o simțiți: ar fi probabil un remediu mai neplăcut decât însăși suferința; dar nici nu vă sfătuiesc să așteptați ca doar timpul să vă vindece, și cu atât mai puțin să întrețineți și să prelungiți suferința prin gândurile Domniei voastre. Vă rog doar să încercați puțin câte puțin să o îmblânziți, privind ceea ce vi s-a întâmplat numai dintr-o perspectivă care v-o poate face să pară cât mai suportabilă și distrăgându-vă cât de mult puteți cu alte îndeletniciri. Știu prea bine că nu vă învăț aici nimic nou; dar nu trebuie să disprețuim leacurile bune pentru că sunt comune și, deoarece m-am slujit de acesta cu folos, m-am socotit obligat să vi-l scriu; căci sunt etc.

Descartes către Mersenne
[Leiden, luni, 21 ianuarie 1641][1361]

AT III 282-286: CCXXVII; Clerselier II 285-288: LII; EL II 202-204: LII;
AM IV 252-256: 286; B 1378-1382: 299; JRA I 442-446: Mers 91;
CM X 420-425: 969
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Gheţurile sunt acum pricina pentru care curierul nostru ajunge atât de târziu, încât am primit, acum o săptămână, ultima scrisoare a Domniei voastre, din cea de-a treia zi a anului, abia în momentul în care [curierul] obişnuit trebuia să se întoarcă[1362]. Am fost foarte bucuros să primesc *Obiecţiile* pe care mi le-aţi trimis[1363] şi sunt îndatorat celor care şi-au dat osteneala să le aducă.

Scrisoarea care v-a fost adresată pentru mine vine de la Rennes, de la cel despre care v-am scris mai demult[1364], care vă va mai trimite în continuare şi altele, dacă acest lucru nu vă stinghereşte; căci este un prieten apropiat mie, în grija căruia am hotărât să îi las toate treburile pe care moartea tatălui meu mi le-a putut lăsa în acea ţară, pentru a nu fi silit să plec de aici înainte ca *Filosofia* mea să fie isprăvită şi tipărită.

Voi fi foarte bucuros să primesc şi alte Obiecţii ale Doctorilor, Filosofilor şi Geometrilor, precum mă faceţi să nădăjduiesc[1365]; şi ar fi bine ca acei din urmă să le vadă pe cele ale celor dintâi şi de asemenea pe cele care mi-au fost deja trimise, pentru a nu lua de la capăt aceleaşi lucruri. Şi este, mi se pare, cea mai bună născocire cu putinţă pentru a face ca toate cele în care cititorul ar putea întâmpina dificultăţi să fie clarificate de răspunsurile mele; căci nădăjduiesc că nu va rămâne nici una în privinţa căreia să nu aduc mulţumire deplină, cu ajutorul lui Dumnezeu. Şi îmi este mai degrabă teamă că obiecţiile care mi se vor aduce vor fi prea slabe

decât că vor fi prea puternice. Dar cum îmi scrieți despre Sfântul Augustin, nu pot deschide ochii cititorilor, nici să-i silesc să ia aminte la lucrurile care trebuie avute în vedere pentru a cunoaște în mod clar adevărul[1366]; tot ceea ce pot face este să li-l arăt cu degetul.

Domnul de Zuyt[lichem][1367] mi-a trimis ieri[1368] cartea Domnului Morin, împreună cu trei foi ale Englezului[1369]. Pe prima nu am citit-o încă, cât despre ultimele, veți vedea ce le răspund[1370]. [Răspunsul] l-am scris pe o foaie separată pentru a putea să i-l arătați dacă găsiți cu cale; și de asemenea pentru a nu fi silit să răspund și restului scrisorii, pe care nu îl am încă. Căci, între noi [fie vorba], văd prea bine că nu va merita osteneala; dar, fiindcă este un om care dovedește că îmi arată o oarecare prețuire, aș fi mâhnit să-l rănesc. Nu îmi este teamă că Filosofia sa seamănă cu a mea, deși nu vrea să ia în seamă, ca și mine, decât figurile și mișcarea. Acestea sunt, desigur, adevăratele principii; dar dacă, urmându-le, săvârșim greșeli, acestea apar atât de clar celor ce au cât de cât minte, încât nu trebuie să se grăbească precum o face, pentru a izbuti întru totul. Mă rog lui Dumnezeu să vă țină sănătos; și noi am avut aici mai mulți bolnavi, iar toate zilele acestea nu m-am îndeletnicit decât să le fac vizite și să scriu scrisori de mângâiere[1371].

Revin la scrisoarea Domniei voastre din douăzeci și trei Decembrie[1372] căreia încă nu i-am răspuns. Pasajul din Sfântul Augustin cu privire la aceea *că Dumnezeu este inefabil* nu depinde decât de o mică distincție care este foarte lesne de înțeles. *Non possumus omnia quæ in Deo sunt verbis complecti, nec etiam mente comprehendere, ideoque Deus est Ineffabilis et Incomprehensibilis; sed multa tamen sunt revera in Deo, sive ad Deum pertinent, quæ possumus mente attingere ac verbis exprimere, imo etiam plura quam in ulla alia re, ideoque hoc sensu Deus est maxime Cognoscibilis et Effabilis*[1373].

Tot ceea ce propuneți aici despre refracție este foarte adevărat, anume faptul că dacă bila care vine din A spre B ar pierde într-un punct oarecare al liniei AB toată mișcarea care o poartă de la stânga la dreapta, fără a pierde nimic din aceea care o poartă de sus în jos, ea ar începe în acel punct să coboare pe verticală; și că, dacă ar pierde toată mișcarea care o poartă de sus în jos, fără a o pierde pe cealaltă, ea ar

merge orizontal de la stânga la dreapta. Căci, pierzând această mişcare, se pierde de asemenea determinarea care îi este ataşată; dar determinarea se poate foarte bine pierde şi fără de mişcare.

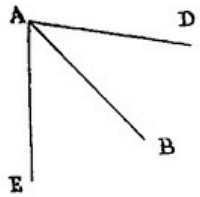

Fiţi sigur că nu există nimic, în *Metafizica* mea, pe care să nu îl socotesc a fi *vel lumine naturali notissimum, vel accurate demonstratum*[1374]; şi mă socotesc în stare să o fac înţeleasă celor care ar vrea şi ar putea să mediteze asupra ei. Dar nu pot să le dau oamenilor minte şi nici să le arăt ce se află în străfundul unui birou unor oameni care nu vor să intre înăuntru pentru a o vedea.

Socot cu adevărat că *inter Corpora Physica*[1375] nu există nimic *quæ non atterantur una ab aliis, quia constant ex particulis variarum figurarum, et fieri potest, ut aëris vel cujuslibet alterius tenuissimi corporis particula sit talis figuræ, et incurrat tali modo in particulam auri, vel cujuslibet alterius corporis densissimi aut durissimi, ut in illam possit agere*[1376]. Dar aceasta nu înseamnă totuşi că *minima vis possit aliquantulum movere id quod maxime resistit*[1377]; şi nici că *nullum corpus movet, nisi moveatur*[1378]. Iar exemplul Domniei voastre cu magnetul nu e constrângător: căci putem spune că nu el atrage în mod nemijlocit fierul, ci că o face prin intermediul unei oarecare materii subtile care se mişcă în locul său[1379]. *Sed etsi hoc verum sit de corporibus, quis dixit illi Authori idem esse de omni alia substantia? nempe nullam aliam agnoscit, sed in eo errat*[1380].

A spune că gândurile nu sunt decât mişcări ale corpului este un lucru la fel de clar precum a spune că focul este gheaţă, sau că albul este negru etc.; căci nu avem două idei mai diferite despre alb şi negru decât avem despre mişcare şi gândire. Şi nu avem altă cale de a cunoaşte dacă acestea două sunt diferite, sau una şi aceeaşi, decât de a cerceta dacă avem despre acestea două idei diferite, sau una singură.

Nu aş fi supărat să aflu cine v-a spus că aş avea aici lucrători: căci, cu toate că este un lucru atât de departe de adevăr încât nu există nimeni care să mă cunoască câtuşi de puţin şi care să nu ştie îndeajuns contrariul, aş fi totuşi foarte bucuros să

aflu cine sunt cei care se complac în a minți astfel pe seama mea.

Sunt mâhnit de moartea Părintelui Eustache[1381]; căci deși aceasta îmi dă mai multă libertate pentru a-mi face Notele asupra Filosofiei sale, aș fi preferat totuși să o fac cu îngăduința și în timpul vieții sale[1382].

Vă rog să-l încredințați pe Domnul de Beaune că sunt cu adevărat slujitorul Domniei sale, dar că nu îmi pun nici o nădejde în lentilele sale concave și convexe[1383]. Dacă m-aș fi dus în Franța vara trecută, așa cum gândeam, ar fi fost unul dintre primii pe care m-aș fi dus să îi văd[1384]; căci aș fi ales drumul prin Blois înadins pentru aceasta și poate că am fi putut hotărî împreună vreun mijloc pentru [lentilele] hiperbolice, mai degrabă făcându-le convexe pe ambele fețe; dar a face una concavă și una convexă este un lucru care mi se pare prea dificil.

Nu am răgazul să duc la bun sfârșit Răspunsul la Obiecțiile împotriva *Metafizicii* mele[1385], ceea ce mă silește să aștept următorul curier pentru a vi le trimite. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Descartes către Mersenne [pentru Hobbes]
[Leiden, luni, 21 ianuarie 1641][1386]

AT III 287-292: CCXXVIII; Clerselier III 119-122: XXIX (latină) şi 122-126: XXX (traducere în franceză); EL III 68-71: XXIV;
AM IV 257-267: 287; B 1384-1388: 300; JRA I 777-781: Hob 1;
CM X 426-433: 970; Hobbes, *Correspondence* I 54-56: 29
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 2001 bis Réserve, fol. 3-4

Prea Cuvioase Părinte,

Am citit o parte din scrisoarea trimisă Cuviosiei voastre din Anglia[1387], pe care mi-a transmis-o aici Domnul de Zuylichem, şi am fost foarte uimit de faptul că autorul ei, deşi din felul în care scrie se arată a fi inteligent şi învăţat, totuşi pare să se îndepărteze de adevăr tocmai în acele lucruri pe care le înaintează drept ale sale.

Voi lăsa deoparte începutul ei, despre sufletul corporal şi Dumnezeul corporal[1388], despre spiritul intern şi celelalte care nu mă privesc. Căci, chiar dacă spune că materia mea subtilă[1389] este acelaşi lucru cu spiritul său intern, nu pot totuşi să fiu de acord: mai întâi, pentru că face din acesta [din spiritul intern] cauza durităţii, în vreme ce [materia] mea [subtilă] este mai degrabă, dimpotrivă, cauza moliciunii; apoi, fiindcă nu văd în ce fel acest spirit foarte mobil poate fi într-atât de închis în corpurile dure încât să nu iasă niciodată din ele – nici cum intră în cele moi atunci când se întăresc. Dar trec la ceea ce scrie împotriva *Dioptricii*.

În primul rând, spune că m-aş fi exprimat mai clar dacă în loc de „determinare" aş fi spus „mişcare determinată"[1390] – lucru pe care nu-l încuviinţez, căci, deşi se poate spune că viteza bilei [care se mişcă] de la A la B este compusă din alte două, de la A la H şi de la A la C, am crezut totuşi că trebuie să mă abţin să vorbesc în acest fel, ca nu cumva să se înţeleagă că în mişcarea astfel compusă se păstrează cantitatea acestor viteze şi proporţia uneia faţă de cealaltă – ceea ce nu este nicidecum adevărat.

Căci dacă presupunem, de pildă, că bila se mișcă de la A la dreapta cu un grad de viteză, iar în jos tot cu un grad, ea va ajunge la B cu două grade de viteză, în același timp în care o altă [bilă], ce se mișcă și ea de la A la dreapta cu un grad de viteză, iar în jos cu două, va ajunge la G cu trei grade de viteză: de unde ar urma că linia AB ar fi față de AG precum 2 față de 3, când, de fapt, este precum 2 față de $\sqrt{10}$ etc.[1391]

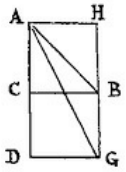

Ceea ce spune după aceea, anume că pământul anihilează viteza în jos, este împotriva ipotezei [mele], căci am presupus că [bila] nu pierdea absolut nimic din viteza ei[1392], precum și împotriva oricărei experiențe, căci, altminteri, o bilă care cade perpendicular pe pământ n-ar ricoșa niciodată. Demonstrația mea nu păcătuiește, așadar, în nici un punct; Domnia sa, dimpotrivă, s-a înșelat foarte tare, pentru că nu a deosebit între mișcare și determinare[1393], căci mișcarea însăși nu trebuie să se micșoreze în nici un fel pentru ca reflexia să se facă la unghiuri perfect egale.

Pe lângă aceasta, ceea ce presupune, anume că *ceea ce nu cedează celei mai slabe forțe nu poate fi mișcat de nici o forță*[1394], nu are nici o aparență de adevăr; căci cine ar crede, de pildă, că o sarcină de o sută de livre aflată pe balanță cedează cât de cât [*aliquantulum*] unei sarcini de o livră puse[1395] de cealaltă parte a balanței, fiindcă cedează unei sarcini de 200 de livre?[1396] Totuși, admit cu dragă inimă că partea de pământ în care bila izbește îi cedează cât de cât[1397], așa cum și partea bilei care izbește pământul se încovoaie puțin înăuntru, și că, după aceea, întrucât pământul și bila își revin după impact la starea inițială, aceasta ajută la ricoșeul bilei; dar afirm că acest ricoșeu este întotdeauna mai degrabă îngreunat de acea încovoiere a bilei și a pământului decât este ajutat de revenirea lor la starea inițială; iar de aici se poate demonstra că reflexia bilei și a altor corpuri de acest fel nu foarte dure nu se face niciodată la unghiuri perfect egale. Dar, și fără demonstrație, e lesne de experimentat că bilele mai moi nu ricoșează atât de sus și nici la unghiuri atât de mari precum cele mai dure. De unde se vede limpede cât de greșit este să invoce această moliciune a pământului pentru a demonstra egalitatea unghiurilor; mai ales că de aici

urmează că dacă pământul şi bila ar fi atât de dure încât să nu cedeze în nici un fel, nu s-ar mai produce nici o reflexie, ceea ce este de necrezut. Se vede limpede, de asemenea, câtă dreptate am avut să presupun că pământul şi bila sunt perfect dure[1398], aşa încât chestiunea să poată[1399] cădea sub o cercetare matematică.

Nu e mai puţin fericit în ce priveşte refracţia[1400], atunci când distinge între cea care se petrece când un corp în mişcare pătrunde prin medii el însuşi şi cea care se petrece când nu pătrunde; căci în ambele cazuri, dacă corpul este de acelaşi gen, refracţia se petrece înspre aceeaşi parte. Şi n-a priceput îndeajuns nici ceea ce am scris despre aceasta, căci nu spun că lumina se propagă mai lesne într-un [mediu] dens decât într-unul rar; ci într-unul dur (anume, într-unul în care materia subtilă nu transmite mişcarea ei pereţilor porilor[1401] în care se află) mai lesne decât într-unul moale[1402], fie că este mai rar sau mai dens; iar în sprijinul acestui lucru am deopotrivă experienţa şi demonstraţia, atât în privinţa luminii înseşi, cât şi a corpurilor perceptibile prin atingere[1403]. Nu este valabilă nici excepţia pe care o aduce, legată de asprimea covorului; căci acelaşi lucru se va petrece într-un covor din mătase sau din piele, care nu e deloc aspru. N-am văzut ceea ce spune că a demonstrat prietenul său[1404] şi, ca atare, nu pot judeca nimic despre aceasta.

Mă mir însă că după aceea adaugă că demonstraţia mea nu este legitimă, deşi nu aduce absolut nimic care să o contrazică, afară de a spune că unele lucruri sunt contrare experienţei, când, de fapt, sunt în acord cu ea şi cât se poate de adevărate. Dar pare să nu fi băgat de seamă diferenţa dintre refracţia unei bile, sau a altor corpuri care cad în apă, şi refracţia luminii – deşi aceasta e cât se poate de mare şi dublă. Mai întâi, pentru că o refracţie se face către perpendiculară, iar cealaltă, dimpotrivă, în direcţia opusă; şi cu toate că razele luminii trec mai lesne prin apă decât prin aer, cu circa o treime din avântul [*impetus*] lor, nu trebuie din acest motiv ca bila să fie încetinită cu o treime din viteza sa de către aceeaşi apă, iar între cele două nu este nici o legătură. Apoi, pentru că o lumină slabă este refractată de către aceeaşi apă la aceleaşi unghiuri precum una puternică, dar lucrurile stau însă cu totul altfel cu o bilă care, aruncată în apă cu multă forţă, nu poate fi încetinită de aceasta cu tot atâta viteză pe cât ar fi dacă [bila] ar înainta mai încet. Şi astfel, nu e de mirare

că a experimentat că un glonte de plumb, tras cu forţă cât de poate de mare dintr-o puşcă, a intrat în apă cu o înălţare de 5 grade[1405], întrucât atunci poate că nu era încetinit[1406] nici măcar cu a mia parte din viteza sa.

După aceea, îmi impută pe nedrept că aş fi presupus[1407] că orice pierdere de viteză ar trebui calculată pe seama mişcării în jos, căci am spus întotdeauna că trebuie calculată pe seama mişcării întregi, luată ca una singură[1408].

Iar felul în care explică Domnia sa însuşi cauza refracţiei e limpede că nu este corect, întrucât contrazice vădit ceea ce admisese înainte ca fiind demonstrat de către prietenul său: anume că în refracţie, aşa cum sinusul unghiului unei înclinaţii[1409] este faţă de sinusul unghiului celeilalte înclinaţii, tot astfel este sinusul unghiului refractat într-o înclinaţie faţă de sinusul unghiului refractat în cealaltă[1410]; căci din paralelogramul Domniei sale reiese o proporţie între aceste sinusuri complet diferită – şi anume cât se poate de iraţională. Nu am văzut încă restul scrisorii şi, ca atare, nu-i pot răspunde[1411]. Sunt,

Al Cuviosiei voastre prea devotat slujitor,

DES CARTES

Descartes către Mersenne
[Leiden, luni, 28 ianuarie 1641][1412]

AT III 293-298: CCXXIX; Clerselier II 289-292: LIII; EL II 204-207: LIII;
AM IV 265-269: 288; B 1388-1394: 301; JRA I 446-449: Mers 92;
CM X 434-446: 971
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Acest bilet este doar pentru a vă spune că nu am putut să vă trimit încă, la această expediere, *Răspunsul* meu la *Obiecţii*[1413], în parte din pricină că am avut alte îndeletniciri, care nu mi-au lăsat aproape nici o zi liberă, şi în parte pentru că cei care le-au făcut par să nu fi înţeles absolut nimic din ceea ce am scris şi par să fi citit doar în graba poştalionului, astfel încât nu-mi dau decât prilejul să repet ceea am scris deja acolo; iar aceasta mă osteneşte mai mult decât dacă mi-ar fi propus dificultăţi care să dea mai mult de lucru minţii mele. Aceasta să rămână totuşi între noi, din pricină că mi-ar părea tare rău să nu fiu cuviincios cu ei; şi veţi vedea, prin grija pe care mi-o dau răspunzându-le, că mă consider îndatorat lor, atât primilor, cât şi celui care le-a făcut pe ultimele[1414], pe care le-am primit abia Marţea trecută, motiv pentru care nu am vorbit despre ele în ultima mea [scrisoare], căci mesagerul nostru pleacă Lunea.

Am parcurs cărţulia[1415] Domnului Morin al cărei principal neajuns este că tratează peste tot despre Infinit ca şi cum mintea sa ar fi deasupra, iar Domnia sa ar putea să-i înţeleagă [*comprendre*] proprietăţile, ceea ce este o greşeală comună aproape tuturor; pe care m-am străduit să o evit cu grijă, căci nu am tratat niciodată despre Infinit decât spre a mă supune lui, şi nu pentru a determina ceea ce este, sau [ceea] ce nu este. Apoi, înainte să explice ceva care să fie în controversă, în a şaisprezecea teoremă[1416] a Domniei sale, unde începe să vrea să dovedească faptul că Dumnezeu

există, își sprijină raționamentul pe pretenția de a fi demonstrat că Pământul nu se mișcă și pe faptul că întregul Cer se rotește în jurul lui, ceea ce nu a dovedit în nici un fel. De asemenea, mai presupune că nu este cu putință să existe un număr infinit[1417] etc., ceea ce nu poate de asemenea dovedi; și astfel, tot ceea ce adaugă până la sfârșit este foarte departe de evidența și de certitudinea geometrică, pe care părea să le făgăduiască la început. Și aceasta să rămână, vă rog, între noi, căci nu doresc deloc să nu-i fiu pe plac[1418].

Am primit adineauri ultima voastră [scrisoare] din nouăsprezece Ianuarie, împreună cu scrierea[1419] Domnului Desargues, pe care tocmai am citit-o în grabă. Născocirea Domniei sale este foarte elegantă, și cu atât mai ingenioasă cu cât este mai simplă. Căci e lesne de recunoscut că este pe potriva Teoriei, considerând numai că aceste trei prime tije reprezintă trei linii drepte pe suprafața conului pe îl care descrie umbra Soarelui în acea zi, și că intersecția lor este vârful acestui con; că triunghiul este imaginat ca fiind înscris în cercul Ecuatorului al cărui centru îl găsește prin intersecția a două perpendiculare pe cele două laturi ale acestui triunghi; și că linia trasă de la intersecția acestor perpendiculare la unul dintre unghiuri este raza acestui cerc: de unde restul este evident.

Dar cât privește practica, mi se pare că folosirea acestor două fire de metal nu este într-atât de exactă precum ar fi dacă ar face un triunghi din carton, sau din alt material, ale cărui trei unghiuri ar fi aplicate la cele trei diviziuni însemnate pe tije, după ce s-ar face acolo o gaură rotundă de grosimea unui stil, al cărei centru ar fi la intersecția perpendicularelor. Căci, trecând stilul prin această gaură și înălțându-l până la intersecția celor trei tije, l-am așeza în poziția lui corectă[1420].

Vă rog să-l încredințați că sunt slujitorul lui devotat și să-i mulțumiți pentru faptul că-și amintește de mine spre a-mi trimite scrierile sale. Nu am putut încă să-i studiez *Tratatul despre tăierea pietrelor*[1421], din pricină că nu i-am primit figurile. Dacă îmi spuneți câte ceva despre ceea ce Domnia sa spune că a descoperit privitor la Algebră, poate că voi putea judeca despre ce este vorba, în puține cuvinte; cât privește însă faptul de a ne folosi în același chip de *plus* și de *minus*, este un lucru pe care noi l-am practicat mereu.

Vă sunt nespus de îndatorat pentru toate sfaturile bune pe care mi le dați privitor la *Metafizica* mea și la alte lucruri.

Susțin că noi avem idei nu doar despre tot ceea ce este în intelectul nostru, ci și despre tot ceea ce este în voință. Căci nu putem să vrem ceva fără să știm că o vrem, și nici să o știm altfel decât printr-o idee; dar nu afirm că această idee ar fi diferită de acțiunea însăși.

Nu va fi, din câte mi se pare, nici o dificultate în a potrivi Teologia felului meu de a filosofa; căci nu văd nimic de schimbat la ea, decât în privința Transsubstanțierii, care este din cale-afară de limpede și de ușoară prin principiile mele[1422]. Și voi fi nevoit să o explic în *Fizica* mea, laolaltă cu cartea întâi a *Facerii*, pe care îmi propun să o trimit și la Sorbona, spre a fi cercetată înainte de a fi tipărită. Iar dacă socotiți că sunt alte lucruri pentru care merită să se scrie un Curs întreg de Teologie, și Domnia voastră vreți să vă apucați de el, o voi socoti o favoare și vă voi sluji în tot ce voi putea.

Am cunoscut odinioară la La Flèche un Domn Chauveau, care era din Melun[1423]; aș fi foarte bucuros să aflu dacă nu acesta este cel care predă Matematicile la Paris[1424]; dar cred că s-a făcut Iezuit, iar noi, el și cu mine, eram foarte buni prieteni.

Am primit, acum deja câteva săptămâni, cartea Domnului de la N.[1425] și o alta cu cea de-a zecea carte a lui Euclid, tradusă în franceză[1426]. Dar ca să vă mărturisesc adevărul, deoarece Domnul de Z[uylichem] îmi spusese, înainte de a mi le trimite[1427], că nu conțin nimic excepțional, și pentru că aveam alte îndeletniciri, după ce am citit din prima două sau trei ceasuri, fără să găsesc altceva decât cuvinte, le-am lăsat să se odihnească.

Nu cred că trebuie schimbat ceva din ceea ce am scris la începutul *Metafizicii* mele unde este vorba de domnul N.[1428]; căci măcar atâta am putut și am socotit de trebuință să spun în această privință. Căci mi-aș fi adus un prejudiciu dacă nu aș fi vorbit deloc despre Domnia sa, având în vedere că scrierea sa a fost văzută de mai mulți, și vă asigur că îmi pasă la fel de puțin dacă Domnia sa o dă la tipar, pe cât mi-a păsat de *Pentalogos*-ul pe care l-ați văzut[1429]. Cred așadar că, dând la tipar *Metafizica* mea, va fi potrivit să-i adaug acest început, astfel încât să se vadă că ceea

ce scrisesem în *Discursul despre metoda* mea este același lucru pe care [aici] îl explic mai pe larg. Dar atunci când cereți să se transcrie cópii, va fi îndeajuns dacă se începe cu Rezumatul pe care vi l-am trimis.

Aș fi tare bucuros să mi se facă pe cât de multe obiecții și pe cât de puternice se va putea, căci trag nădejde ca prin aceasta adevărul să iasă cu atât mai mult la iveală; dar vă rog să arătați răspunsul meu și obiecțiile pe care mi le-ați trimis deja celor care vor dori să-mi facă unele noi, așa încât să nu-mi propună lucruri la care am răspuns deja.

Am dovedit în chip expres că Dumnezeu este Creator al tuturor lucrurilor, și, totodată, toate celelalte atribute ale sale: căci am demonstrat existența lui cu ajutorul ideii pe care o avem despre el; și, de asemenea, pentru că, având în noi această idee, trebuie să fi fost creați de el. Văd însă că se dă mai multă atenție titlurilor din cărți decât la tot restul. Aceasta mă face să cred că titlului celei de-a doua *Meditații, de Mente humana*, se poate adăuga *quod ipsa notior quam corpus*, astfel încât să nu se creadă că am vrut să-i dovedesc acolo nemurirea. Iar apoi, în a treia, *de Deo – quod existat*. În a cincea, *de Essentia rerum materialium – et iterum de Deo, quod existat*. În a șasea, *de Existentia rerum materialium – et reali mentis a corpore distinctione*[1430]. Căci acestea sunt lucrurile la care doresc să se ia cel mai mult aminte. Socotesc însă că am mai pus și multe alte lucruri; și vă voi spune, între noi, că aceste șase *Meditații* cuprind toate fundamentele *Fizicii* mele. Dar nu trebuie să o spuneți, vă rog; căci celor care îi sunt favorabili lui Aristotel le va veni poate mai greu să le admită; și trag nădejde că cei care le vor citi se vor deprinde pe nesimțite cu principiile mele și le vor recunoaște adevărul înainte să-și dea seama că ele le distrug pe cele ale lui Aristotel.

Hobbes către Mersenne [pentru Descartes]
Paris, joi, 7 februarie 1641[1431]

AT III 300-313: CCXXX; Clerselier III 127-136: XXXI (latină) și
137-149: XXXII (traducere în franceză); EL III 71-78: XXV;
AM IV 270-289: 289; B 1394-1406: 302; CM X 487-500: 976; Hobbes, *Correspondence* I 62-70: 30
Textul lui Clerselier

Preacuvioase Părinte,

Îmi pare foarte rău că ceea ce am scris, la porunca Domniei voastre, în scrisoarea de dinainte[1432] nu i-a plăcut Domnului Descartes, atât pentru că prețuiesc foarte mult inteligența Domniei sale, cât și pentru că nu găsesc încă nici un temei pentru care ar trebui să schimb ceea ce critică. Într-adevăr, aș schimba, cu dragă inimă, cele pe care le-am spus greșit (dacă aș putea să-mi descopăr paralogismele), deoarece nu am publicat nimic care să mă oblige să-mi apăr cu îndârjire, odată cu onoarea, greșelile. Totuși, pentru ca prețuirea pe care Domnia voastră o nutriți pentru mine să nu fie strivită de autoritatea unui om atât de însemnat, am găsit cu cale să răspund în această scrisoare obiecțiilor Domniei sale, pe cât de scurt și de limpede îmi stă în putință, în ordinea în care le-ați înfățișat.

În primul rând, spuneți că Domnul Descartes *nu este de acord că acel spirit intern*, pe care îl presupun acolo, *este același lucru cu materia subtilă*[1433] pe care o presupune Domnia sa.

Răspund: am spus într-adevăr că prin spirit înțeleg un corp subtil și fluid; dar ce deosebire este între un corp subtil și o materie subtilă, chiar nu înțeleg.

Puțin după aceea, înfățișați cauzele pentru care Domnia sa nu admite acest lucru, care spuneți că sunt două: *întâi, pentru că eu stabilesc că spiritele interne sunt cauza durității, în vreme ce pentru Domnia sa materia subtilă este cauza*

moliciunii; apoi, fiindcă Domnia sa nu vede pe ce temei acest spirit foarte mobil poate fi atât de închis în corpurile dure încât să nu iasă niciodată din ele; nici cum intră, atunci când cele moi se întăresc[1434].

Vă întreb pe Domnia voastră, Preacuvioase Părinte (căci doar pe Domnia voastră mă străduiesc să vă mulţumesc acum): oare vă este cu neputinţă să concepeţi că spiritul fluid şi subtil poate avea o astfel de mişcare, şi atât de iute, încât părţile lui să cedeze mai puţin atingerii [*tactui*] şi impulsului [*impulsui*] nostru decât ar face-o dacă ar fi agitate de o mişcare diferită şi mai puţin iute? Şi ce este un corp dur, dacă nu unul ale cărui părţi, rămânând un întreg, cedează *mai puţin* impulsului unui corp ce îl ciocneşte, iar ce este un corp moale, dacă nu unul ale cărui părţi cedează *mai mult*? Dacă acest lucru este adevărat (căci am presupus doar ca pe ceva posibil o astfel de diversitate de mişcărie în spirite), va urma că acelaşi corp subţire, sau materie subtilă, va fi cauza atât a moliciunii, cât şi a durităţii, în măsura în care se va mişca cu o viteză diferită şi într-un mod diferit. Aşadar, prima cauză pentru care *tăgăduieşte că spiritul şi materia subtilă sunt acelaşi lucru* vădeşte mai mult voinţa decât temeiul de a nu fi de acord. În ce priveşte a doua cauză a dezacordului, anume că *nu vede pe ce temei etc.*, spun că nu este o cauză suficientă să nu fie de acord, ci mai degrabă una să cerceteze [chestiunea] mai cu grijă. Căci nu am spus că corpurile se întăresc prin intrarea spiritelor, nici că se înmoaie prin ieşirea lor; ci că spiritele subtile şi lichide pot face, prin iuţeala [*vehementia*] mişcării lor, ca unele corpuri să fie dure, precum diamantul, iar prin încetineala [mişcării lor], ca altele să fie moi, precum apa sau aerul. Or, această ipoteză a iuţelii mişcării spiritelor ca fiind mai mare într-un corp decât în altul, pentru a salva fenomenul durităţii[1435], nu mi se pare mai prejos decât aceea a Domnului Descartes, care presupune anumite noduri şi împletituri ale atomilor săi prin care părţile corpurilor dure ar trebui să stea laolaltă[1436]. Căci, dacă cineva l-ar întreba prin ce legături şi prin ce noduri stau laolaltă particulele acelor părţi mai grosiere pe care le presupune în corpurile dure, cred că ar şovăi şi nu ar şti un mijloc mai bun pentru a se ieşi din încurcătură decât să presupună o mişcare oarecare a materiei subtile în acei atomi înşişi despre care afirmă că sunt cei mai mici.

În al treilea rând, acolo unde am spus că *Domnia sa s-ar fi exprimat mai clar dacă în loc de „determinare” ar fi spus „mișcare determinată”*[1437], spuneți că nu este de acord cu mine, ci răspunde cu aceste cuvinte: *căci, deși se poate spune că viteza bilei* [*care se mișcă*] *de la A la B este compusă din alte două, de la A la H și de la A la C, am socotit totuși că trebuie mă abțin să vorbesc în acest fel, ca nu cumva să se înțeleagă că în mișcarea astfel compusă se păstrează cantitatea acestor viteze și proporția uneia față de cealaltă – ceea ce nu este nicidecum adevărat. Căci dacă presupunem, de pildă, că bila se mișcă de la A la dreapta cu un grad de viteză, iar în jos tot cu un grad, ea va ajunge la B cu două grade de viteză, în același timp cu o altă* [*bilă*], *ce se mișcă și ea de la A la dreapta cu un grad de viteză, iar în jos cu două, va ajunge la G cu trei grade de viteză: de unde ar urma că linia AB ar fi față de AG precum 2 față de 3, când, de fapt, este precum 2 față de* $\sqrt{10}$ [1438].

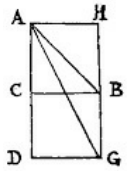

Răspund: de vreme ce Domnul Descartes recunoaște că *se poate spune că viteza bilei* [*care se mișcă*] *de la A la B se poate compune din alte două, de la A la H și de la A la C,* ar fi trebuit să recunoască și că acest lucru este adevărat; căci Domnia sa socotește că nimic nu poate fi spus de un Filosof în Filosofie care să nu fie adevărat. *Dar s-a abținut de la acest fel de a vorbi, întrucât i s-a părut că de aici se poate conchide ceva ce este fals, anume că raportul liniei AB nu este față de linia AG precum este 2 față de* $\sqrt{10}$*, ci precum 2 față de 3*; dar temeiul acestei abțineri nu este just. Căci, dacă acea propoziție falsă nu este corect inferată din acest fel de a vorbi, nu trebuia să se teamă de Paralogismele pe care după aceea alții le-ar putea face ei înșiși; dar a socotit că este adevărată acea concluzie, pe care, de aceea, și Domnia sa a tras-o, dar printr-un raționament falacios. Căci, *deși se presupune că o bilă se mișcă de la A la dreapta cu un grad de viteză, iar în jos tot cu un grad*, totuși [bila] nu va ajunge la B cu două grade de viteză; la fel, *dacă A se mișcă la dreapta cu un grad, iar în jos cu două*, totuși nu va ajunge la G cu trei grade, așa cum presupune Domnia sa. Căci să presupunem două drepte, AB și AC, formând un unghi drept, iar

viteza de la A către B să aibă față de viteza de la A către C același raport pe care îl are AB față de AC; aceste două viteze compun viteza de la B către C[1439]. Spun că viteza de la B către C este față de viteza de la A către C, sau de la A către B, precum dreapta BC față de dreapta AC sau AB. Să se ducă din A dreapta AD perpendicular pe BC, iar prin A dreapta FAE paralelă cu BC; de asemenea, BF, CE perpendiculare pe FE. Astfel, de vreme ce mișcarea de la A la B este compusă din mișcările de la F la A și de la F la B, mișcarea compusă AB nu va contribui cu mai multă viteză la mișcarea de la B către C decât pot contribui componentele FA și FB; dar mișcarea FB nu contribuie cu nimic la mișcarea de la B către C, întrucât acea mișcare este determinată în jos și nu tinde nicidecum de la B către C. Așadar numai mișcarea FA dă mișcarea de la B către C. În chip asemănător se dovedește că AC dă mișcarea de la D către C doar prin aceea a lui AE; dar viteza pe care AB o ia de la FA, și cu care este purtată de la B către C, este față de viteza totală AB în proporția în care FA sau BD sunt față de AB. La fel, viteza pe care o are AC în virtutea lui AE este față de viteza totală AC precum este AE sau DC față de AC. Prin urmare, luate împreună, cele două viteze, prin care se face mișcarea de la B către C, sunt față de viteza luată singură în AC sau în AB precum este întreaga BC față de AC sau AB. De aceea, folosind figura de dinainte, vitezele de-a lungul lui AB și AG vor fi între ele precum [liniile] AB și AG însele, adică precum este $\sqrt{2}$ față de $\sqrt{5}$, adică $\sqrt{4}$ față de $\sqrt{10}$, adică 2 față de $\sqrt{10}$, și nu precum 2 față de 3. Așadar, acea absurditatea nu urmează din acest fel de a vorbi, așa cum socotea Domnul Descartes. Vedeți, Părinte, cât de înclinați la παραλογίζεσθαι[1440] sunt uneori până și oamenii cei mai învățați, dintr-o prea mare nepăsare.

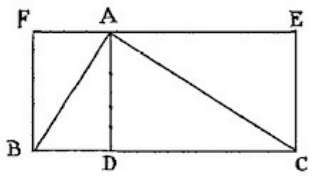

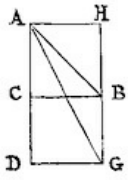

În al patrulea rând, scrieți că Domnia sa spune că *nu trebuia să spun că viteza*

este anihilată de pământ, pentru că Domnia sa presupune contrariul și fiindcă este împotriva experienței; căci, altminteri, o bilă care cade perpendicular pe pământ n-ar ricoșa niciodată[1441].

Răspund: eu cu siguranță nu am desființat ipoteza sa în scrisoarea mea, ci am spus că Domnia sa însuși a desființat-o și, ca atare, nu trebuia să o folosească (căci, în ce privește opinia mea despre această chestiune, cred întru totul că există o mișcare ce nu poate fi niciodată nici anihilată și, prin urmare, nici micșorată). Dar pentru ca Domnia voastră să puteți judeca dacă Domnia sa însuși și-a desființat ipoteza sau nu, să ne întoarcem la figură. Domnia sa presupune că A se mișcă către B cu o mișcare care, ce-i drept, nu va înceta niciodată, dar care totuși nu va fi mereu în acea determinare, potrivit cuvintelor sale, adică, va merge mereu la fel de repede, dar nu întotdeauna pe același drum sau linie dreaptă. Admit. În afară de aceasta, determinarea (sau drumul) de la A către B este compusă din alte două drumuri (sau determinări), dintre care unul este în jos de la A către C, iar celălalt lateral de la A către H. Admit de asemenea. Din acestea, Domnia sa crede că poate dovedi că mișcarea de la A la B continuă de la B la F, printr-un unghi FBE egal cu unghiul ABC, fără distrugerea ipotezei sale. Ceea ce am negat. Căci, atunci când bila care se mișcă de la A către B va fi ajuns la B, își pierde determinarea (sau drumul) pe care o avea în jos de la AH către CB; așadar, rămâne determinarea care era la dreapta, de la AC către HB, dar se păstrează gradul de viteză pe care îl avea de la început, așadar va merge până la circumferința cercului, în G. Prin urmare, Domnia sa avea de demonstrat că, deoarece bila își păstrează toată viteza pe care o avea de la A către B, este cu neputință să înainteze, în aceeași determinare, mai departe decât până la E: ceea ce n-a putut face fără a lua drept o mișcare acea determinare de la A către H. Dar se pare că și Domnia sa înțelege acea determinare drept o mișcare, de vreme ce în demonstrația sa îi atribuie o cantitate; căci determinarea, sau drumul bilei, nu are cantitate, decât în măsura în care bila, urmând-o, descrie o linie de cutare sau cutare lungime. Acum, dacă acele două determinări, perpendiculară și laterală, sunt mișcări, e limpede că, atunci când ajunge la B, bila pierde acea parte a mișcării ei pe care o avea de la A către C. Astfel, după ciocnirea în B, se va mișca mai puțin iute decât

înainte – ceea ce distruge propria sa ipoteză. În ce privește ceea ce adaugă, anume că această micșorare a mișcării este împotriva experienței, pentru că vedem că lucrurile care cad perpendicular pe pământ ricoșează pe perpendiculară, mă întreb cu mirare cum se poate ști din experiență dacă această reflexie se face pe perpendiculară fie pentru că nu are loc nici o pierdere a mișcării, fie pentru că mișcarea este restituită; căci același efect se poate petrece în ambele feluri. E adevărat că experiența ne învață că reflexia se face la unghiuri egale, dar nu și din ce cauză.

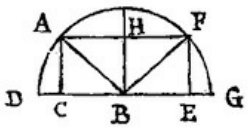

În al cincilea rând, scrieți că Domnul Descartes *admite cu dragă inimă că partea de pământ care este lovită cedează cât de cât* [*aliquantulum*] *bilei și că partea care lovește a aceleiași bile se încovoaie puțin înăuntru și că amândouă, bila și pământul, își revin la starea inițială; și că i se pare că afirmația* ceea ce nu cedează celei mai slabe forțe nu poate fi mișcat de nici o forță *nu are nici o aparență de adevăr*[1442].

Răspund: arătasem, totuși, că dacă cea mai slabă forță nu face să cedeze măcar cât de cât corpul pe care îl lovește, atunci nu va fi îndeajuns nici dublul acelei forțe, pentru că de două ori nimic este tot nimic și, astfel, ori de câte ori ar fi înmulțită acea forță, tot nimic va fi. Aceasta este cu siguranță o demonstrație în care Domnia sa nu descoperă nici o greșeală, dar despre care spune că se contrazice cu experiența: pentru că *într-o balanță, o sarcină de 100 de livre va fi mișcată de 200 de livre atârnate de cealaltă parte a cumpenei, dar nu va fi mișcată de o livră*; ca și cum aș fi spus că cea mai slabă forță e îndeajuns pentru a mișca din locul său nu doar partea în care izbește și pe care o atinge, ci și întregul care aderă la acea parte. Când Domnia sa admite că *partea de pământ în care bila lovește cedează cât de cât* , înțelege că întregul glob pământesc își cedează locul? Cred că nu. Așadar, de ce nu este îndeajuns, pentru confirmarea propoziției mele, a spune că așa cum pământul este apăsat, iar una din părțile sale se afundă din pricina ciocnirii bilei, tot astfel brațul balanței este apăsat cât de cât, iar una dintre părțile sale se coboară din pricina bilei suspendate de el? Și, așa cum forța ciocnirii unei bile, dacă este înmulțită,

ajunge pentru a mișca tot Pământul, tot astfel forța unei livre suspendate, sau a unei bile, sau, dacă doriți, a unei pene, dacă este înmulțită, ajunge pentru a ridica o sarcină de 100 de livre.

În al șaselea rând, spuneți că Domnia sa afirmă *că ricoșeul bilei este mai degrabă îngreunat de acea încovoiere a bilei și a pământului decât este ajutat de revenirea lor la starea inițială; iar de aici se poate demonstra că reflexia bilei și a altor corpuri de acest fel nu foarte dure nu se face niciodată la unghiuri perfect egale*[1443].

Răspund: acest lucru este adevărat în ceea ce privește o bilă și corpurile de acest fel, nu doar pentru că viteza lor este neîntrerupt micșorată sau sporită de greutate, ci și deoarece corpurile pe care le lovesc nu compensează perfect acea pierdere de viteză; astfel, dând bila drept exemplu de reflexie a luminii, am presupus că mișcarea ei nu se micșorează în timp ce înaintează și că mișcarea pe care o pierde în ciocnirea cu un corp rezistent îi este în întregime restituită. Dar în cazul luminii, a cărei mișcare nu este abătută nici de greutate, nici de ușurătate, și a cărei materie este foarte mobilă, mișcarea ei îi poate fi restituită în întregime de corpul care îi rezistă, iar egalitatea unghiurilor poate fi salvată corect printr-o astfel de restituire.

În al șaptelea rând, spuneți că Domnia sa susține *că am greșit să invoc această molicune a pământului pentru a demonstra egalitatea unghiurilor; mai ales că de aici urmează că dacă pământul și bila ar fi atât de dure încât să nu cedeze în nici un fel, nu s-ar mai produce nici o reflexie, ceea ce este de necrezut*[1444].

Răspund: mai întâi, nu atribui reflexia moliciunii pământului, precum nici aceleia a sticlei sau a oțelului; dar știu din ce m-a învățat experiența că reflexia este cu atât mai puternică cu cât sunt mai dure corpul care este izbit și corpul care izbește, cu condiția ca duritatea lor să nu fie infinită în act (ceea ce este cu neputință). Căci, dacă duritatea lor nu este infinită în act, ea va ceda unei anumite forțe și, prin urmare, după cum s-a arătat înainte, chiar celei mai slabe. Dar cu cât corpurile dure sunt mai dure, cu atât își revin mai mult la starea inițială, și fac de aceea o reflexie cu atât mai puternică. Dacă cineva ar presupune acea imposibilă duritate infinită în act atât în corpul care izbește, cât și în corpul care este izbit, nimeni nu va putea cunoaște prin

experiență dacă va avea loc o reflexie sau nu. Căci fie infinit de dure în act atât corpul care coboară pe linia AB, cât și acela care se întinde pe CD – ce temei poate fi dat pentru faptul că acela care izbește în B nu se oprește acolo sau, dacă se poate rupe, pentru faptul că o parte a sa nu se mișcă pe linia BC, iar cealaltă nu se mișcă pe BD? Sau, dacă coboară oblic pe linia EB, ce împiedică (dacă se rupe) ca o parte, eventual aceea mai mare, să se miște pe BC, iar cealaltă mai mică să se miște pe BD? Faptul că vedem că lucrurile stau altfel ar putea proveni din aceea că nu există corpuri de o duritate infinită.

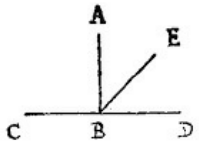

În al optulea rând, spuneți că Domnia sa *nu încuviințează distincția pe care am făcut-o între refracția corpurilor care pătrund prin medii* (ca atunci când bila pătrunde prin aer și apă) *și a celor care nu pătrund, pentru că în ambele cazuri, dacă corpurile sunt de același gen, ele sunt refractate înspre aceeași parte*[1445].

Răspund că nu înțeleg îndeajuns pe care corpuri Domnia sa le așază sub un același gen și care sub unul diferit. În ce mă privește, am stabilit două genuri de propagare a mișcării, chiar dacă în același gen de corpuri: căci o bilă poate pătrunde printr-un corp dur, caz în care spun că drumul bilei este refractat înăuntrul corpului dur într-o direcție care se depărtează de perpendiculară; de asemenea, aceeași bilă poate fi respinsă de duritatea corpului, dar în așa fel încât mișcarea se propagă succesiv prin întreaga grosime a corpului, precum atunci când un clopot este lovit de un ciocan (sau, după cum socotesc, când lumina se propagă printr-un mediu mai dur decât acela din care venea), iar în acest caz am spus că refracția se face către perpendiculară. Aceasta este o distincție pe care Domnia sa nu a respins-o și pe care nu am nici un motiv să o modific, afară doar dacă Domnul Descartes demonstrează ceva ce o contrazice. Căci acele presupuneri pe care Domnia sa le face cu privire la pereții porilor și la mișcarea mai iute a luminii în corpurile dure decât în cele moi, sau în cele dense decât în cele rare (căci nu știu în care dintre aceste două feluri trebuie să vorbesc, până ce îmi va comunica definițiile Domniei sale pentru dur, moale, dens și rar – lucru pe care nu l-a făcut în cartea sa), se abat, după părerea

mea, de la adevărata metodă a demonstrației.

În al nouălea rând, scrieți că Domnului Descartes i se pare *că nu aduc nimic împotriva demonstrației sale a refracției, pe care totuși am condamnat-o, și că nu am băgat de seamă diferența dintre refracția unei bile, sau a altor corpuri care cad în apă, și refracția luminii*[1446].

Răspund că am luat în seamă această distincție și am adus-o în discuție: în fapt, este chiar aceea pe care Domnia sa a condamnat-o la punctul de mai înainte, iar eu am apărat-o. Dar dacă n-am adus nimic împotriva demonstrației sale a refracției, aceasta o veți judeca Domnia voastră, Preacuvioase Părinte, care aveți scrisoarea mea[1447]. Domnia sa mărturisește, totuși, *că am obiectat că ipoteza sa contravine experienței* – ceea ce cu siguranță nu este puțin și, cu toate acestea, Domnia sa nu răspunde obiecției. Am observat, ce-i drept, că în râuri apa curge mai iute între bărci decât acolo unde este neîngrădită și neîmpiedicată. Dar acest lucru nu poate fi aplicat problemei de față, pentru că se petrece din pricina înălțării apei, de unde urmează că, datorită greutății, are o mișcare mai iute, ceea ce nu se poate întâmpla în cazul materiei subtile când pătrunde prin porii corpurilor dure, fiindcă acolo nu se petrece nici o înălțare, iar materia subtilă nu are nici o greutate. La fel, când un corp greu se mișcă mai încet pe un covor de mătase decât pe o masă din marmură, temeiul este că părțile de pe suprafața covorului care se ridică se opun presiunii corpului greu și împiedică mișcarea întregului corp, din pricina consistenței sale; dar aceasta nu se poate petrece în cazul materiei subtile, care este cât se poate de fluidă și câtuși de puțin grea. Adăugați și că un corp plat se mișcă mai lesne pe un covor de mătase, urmând înclinația perilor [decât o face în răspărul lor], cu condiția ca extremitatea corpului în mișcare să se ridice deasupra extremității covorului și presupunând că covorul apăsat de corp nu se străduiește [*conetur*] să-și revină la poziția inițială. Toate aceste opreliști lipsesc în mișcarea materiei subtile prin porii unui corp dur.

Scrieți, în al zecelea rând, că Domnul Descartes se plânge *că i-am imputat pe nedrept că a calculat orice pierdere de viteză pe seama mișcării în jos, în vreme ce Domnia sa a spus întotdeauna că trebuie calculată pe seama mișcării întregi, luată ca una singură*[1448].

Răspund: recunosc că Domnia sa a spus în chip explicit că acea pierdere de viteză trebuie calculată pe seama mișcării întregi; dar cum a spus că numai determinarea perpendiculară, și nu cea laterală, se micșorează îndată ce pătrunde în corpul dur, în consecință Domnia sa a spus că toată mișcarea perpendiculară se micșorează; căci determinarea nu poate fi micșorată decât dacă prin determinare înțelege mișcare. Prin urmare, nu a spus întotdeauna că pierderea de mișcare trebuie calculată pe seama mișcării întregi, luată ca o singură mișcare. Așadar, dacă Domnia sa a făcut două afirmații contradictorii, iar eu i-o atribui pe cea de-a doua, aceasta nu înseamnă că îi imput ceva pe nedrept. În plus, dacă Domnia sa calculează toată pierderea de viteză pe seama mișcării întregi, și nici una pe seama mișcării laterale, în chip necesar trebuie s-o calculeze doar pe seama mișcării perpendiculare.

Vedeți, Preacuvioase Părinte, cât de clar și de evident, și totuși pe scurt, am răspuns obiecțiilor Domniei sale. De unde se vede limpede că acest om cât se poate de învățat și de inteligent – fie din lipsă de grijă, fie datorită prejudecății – nu fost îndeajuns de atent la ceea ce am scris. Cu toate acestea, simțiți-vă liber să-i comunicați și celelalte lucruri cu privire la refracție cuprinse în aceeași scrisoare[1449]; va vedea astfel că paralelogramul acela pe care l-am folosit pentru a explica refracția bilei are prea puțin de-a face cu refracția luminii, așa cum Domnia sa bănuiește[1450].

Cât despre demonstrația prietenului meu[1451], cred că o voi avea săptămâna viitoare, dacă nu s-a pierdut în acea împrejurare pe care o știți[1452]; dacă o voi avea, am să v-o transmit și n-o voi refuza nici Domnului Descartes. Admir nespus puterea sa de judecată și aș dori ca Domnia sa să citească cu mai multă atenție ceea ce am scris, iar dacă, prin mijlocirea Domniei voastre, o va face, nu va fi nimeni ale cărui critici să le accept mai cu dragă inimă. Fiți sănătos și favorabil

Prea supusului vostru,

HOBBES

Paris, 7 februarie 1641

Descartes către Mersenne [pentru Hobbes]
[Leiden, luni, 18 februarie 1641][1453]

AT III 313-318: CCXXXI; Clerselier III 149-152: XXXIII (latină) şi 153-157: XXXIV (traducere în franceză); EL III 79-81: XXVI;
AM IV 290-297: 290; B 1408-1412: 303; JRA I 781-785: Hob 3;
CM X 511-516: 981; Hobbes, *Correspondence* I 86-89: 32
Textul din Clerselier-Institut, colaţionat după scrisoarea autografă expediată

Preacuvioase Părinte,

Deşi nădăjduisem că ceea ce am dat ca răspuns în scrisoarea mea anterioară[1454] la partea de început a scrierii trimise Cuviosiei voastre de un Englez foarte învăţat mă va elibera de povara de a răspunde şi la restul ei, totuşi, întrucât am primit astăzi de la Cuvioşia voastră ultimele opt pagini ale acestei scrieri[1455] şi, totodată, mi s-a adus la cunoştinţă că unii dintre învăţaţii Domniei voastre admit ca fiind adevărate şi corect demonstrate afirmaţiile conţinute acolo cu privire la refracţie, care diferă de acelea susţinute în *Dioptrica* mea, socotesc de datoria mea să arăt pe scurt aici prin ce trăsături poate fi deosebit aurul de alamă.

La sfârşitul celei de-a treia pagini, Domnia sa foloseşte un argument foarte găunos pentru a respinge ceea ce am scris la pagina 19 din *Dioptrica*[1456]: *deoarece*, spune Domnia sa, *ar urma că bila are o înţelegere a lucrurilor specifice Geometriei*; ca şi cum din faptul că ceva se petrece în natură în acord cu legile Geometriei ar urma că există înţelegere în corpurile în care aceasta se întâmplă. În ce mă priveşte, am socotit că, pentru a demonstra că ceva se petrece, este îndeajuns că legile Geometriei ne învaţă că aceasta trebuie să se petreacă. Şi nici nu aduce ceva nou, ci doar explică mai amănunţit un lucru afirmat de mine, spunând că *la o înclinaţie mare, rezistenţa apei depăşeşte impulsul în jos*, lucru pe care nu mă îngrijisem să-l explic fiindcă e cât se poate de lesne de înţeles. Dar, explicându-l,

Domnia sa este adus într-o mare dificultate de propriile principii: și anume, în ce fel ricoșează bila? Căci va spune că suprafața apei se încovoaie și ea precum un arc și, când revine la poziția inițială, împinge bila în sus?

În tot ceea ce urmează este vorba despre refracție, iar în prima sa ipoteză presupune ceva fals, anume că *orice acțiune este o mișcare locală*[1457]. Căci, de pildă, când apăs pământul sprijinindu-mă într-un baston, acțiunea mâinii mele se comunică întregului baston și ajunge până la pământ, chiar dacă nu presupunem că bastonul se mișcă în vreun fel, nici măcar în chip imperceptibil, după cum presupune mai jos Domnia sa.

Cea de-a cincea ipoteză, că *aerul rezistă mai puțin mișcării luminii decât* [*o face*] *apa sau sticla*[1458], nu o dovedește; și, de vreme ce în *Dioptrica*[1459] am demonstrat contrariul, iar Domnia sa nu aduce nici un temei pentru spusele sale, întreb: căruia dintre noi trebuie să-i fie dată mai multă crezare? Căci nu trebuie socotit că este vreo aparență de adevăr în aceasta datorită faptului că aerul cedează mai lesne mișcării mâinii decât [o face] apa sau sticla, pentru că acțiunea luminii nu este în corpurile propriu-zise ale aerului și ale apei, ci în materia subtilă conținută în porii lor.

Cu acest prilej atrag atenția că în scrisoarea mea anterioară scrisesem că *lumina se propagă mai lesne într-un* [*mediu*] *dur decât într-unul moale*[1460]; ceea ce trebuie înțeles în așa fel încât duritatea aceasta să nu se refere la atingerea mâinilor noastre, ci doar la mișcarea materiei subtile. Altfel, cineva ar putea crede că de aici urmează că refracția trebuie să fie mult mai mare în apă decât în sticlă; căci, deși sticla este mult mai dură la atingerea noastră, ea nu rezistă totuși mult mai mult[1461] mișcării materiei subtile.

Prima propoziție[1462] este o pură închipuire, iar dovada ei este distrusă prin aceea că Domnia sa se folosește de prima sa ipoteză, care a fost deja respinsă.

Dacă în a doua propoziție[1463] în loc de *aruncare* se spune *respingere*, așa încât să poată fi înțeleasă despre un impuls fără mișcare, atunci ea este adevărată și îmi aparține.

Cele pe care le susține în cea de-a treia[1464] despre sistolă etc. sunt în întregime

distruse de ceea ce am spus deja, precum și ce spune în corolar cu privire la tendință [*inclinatio*][1465], despre care pretinde că este o mișcare, iar aceasta pentru un temei foarte subțire: *întrucât*, spune Domnia sa, *principiul mișcării este o mișcare*. Dar cine i-a acordat Domniei sale că tendința este principiul sau prima parte a mișcării?

În a patra propoziție[1466] greșește spunând că *raza este un spațiu solid*[1467]; ar fi spus poate mai bine că este o forță [*vim*] răspândită într-un spațiu solid. Dar și mai bine ar fi fost dacă, laolaltă cu toți Opticienii, ar fi socotit raza doar drept o linie: căci după aceea nu se folosește de lățimea ei, nici de ceea ce Domnia sa numește linia luminii, decât pentru a făuri argumente închipuite.

Dar greșeala sa principală rezidă în explicația cauzei fizice a refracției razelor[1468]: căci este pe de-a-ntregul închipuită și contrară principiilor Mecanicii. Închipuită, pentru că se sprijină pe o lățime pe care o atribuie razelor în chip nejustificat și pe care le-o retrage în cea de-a paisprezecea propoziție[1469], spunând cu toate acestea că sunt refractate în același fel [ca și cum ar avea-o]; și pentru că, dacă [această cauză] ar fi adevărată, și-ar avea locul mult mai mult în mișcarea bilei decât în razele luminii, lucru pe care Domnia sa l-a negat însă mai sus și care contravine experienței. La fel și argumentul pe baza căruia pretindea mai sus că bila este refractată în apă abătându-se de la perpendiculară se poate aplica razelor de lumină mai bine decât mișcării bilei – sau cel puțin la fel de bine; căci în acest din urmă argument nu pomenește mișcarea succesivă, în vreme ce în celălalt argument, pe care îl aduce în privința [refracției] razelor, Domnia sa are în vedere mișcarea succesivă a unui paralelogram închipuit, contrar legilor Mecanicii, atât pentru că presupune că mișcarea părții D din paralelogramul ABCD este tot atât întârziată de suprafața apei EDF când începe să intre în ea, pe cât este, puțin după aceea, când mai multe părți din linia CD sunt cufundate în apă, cât și pentru că Domnia sa pretinde că viteza mișcării sporește la trecerea unei raze dintr-un mediu mai dens într-unul mai rar, dar nu poate indica, totuși, vreo cauză pentru această sporire. Căci este lesne de înțeles că mișcarea este întârziată de densitatea mediului, dar nu urmează că acolo unde nu este atâta densitate, mișcarea sporește, ci doar că se micșorează mai puțin. Mai sunt apoi și alte cauze, dar a le înșirui pe toate ar dura mult.

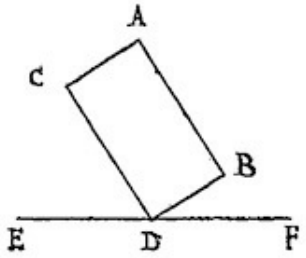

Cea de-a cincea propoziție, anume că *raza care cade oblic trebuie socotită ca având lățime*[1470], a fost deja infirmată și contravine celei de-a paisprezecea. Nu este validă nici dovada ei, pentru care presupune în chip nejustificat: *raza este socotită ca acționând la o distanță mai mare la una din marginile sale decât la cealaltă*[1471]. Lucru pe care nu i-l va concede nimeni dintre cei care socotesc raza ca neavând lățime.

Cele ce urmează până la cea de-a paisprezecea propoziție decurg îndeajuns de corect, după câte socotesc, din principiile Domniei sale. Spun *după câte socotesc*, întrucât n-am citit îndeajuns de atent pentru a putea cuteza să o afirm. De altfel, nu-i de mirare ca din ipoteze false să urmeze ceva adevărat, pentru că Domnia sa le-a adaptat la un adevăr pe care îl cunoștea dinainte.

Partea de la sfârșit despre culori[1472] nu conține nimic pe care eu să nu-l fi scris deja, doar că Domnia sa nu explică îndeajuns materia [*rem*]. Și greșește spunând că, atunci când am presupus micile bile[1473], mi-am distrus ipoteza de dinainte, pentru că, descriind acele mici bile, nu am afirmat că nu se află nimic în spațiile mici care nu sunt umplute de ele; nici nu trebuia să explic mai mult decât aveam nevoie pentru ce îmi propusesem. În fine, ca să o spun într-un cuvânt, n-am găsit în toată această scriere nici cel mai mărunt argument, dintre cele diferite de ale mele, care să mi se pară adevărat și legitim. Sunt,

Prea Cuvioase Părinte,

Al C[uviosiei] V[oastre] prea devotat slujitor,

DESCARTES

321

Descartes către Mersenne
Leiden, luni, 4 martie 1641[1474]

AT III 319-332: CCXXXII; Clerselier III 157-161 (începutul scrisorii, incomplet, în franceză şi fragmentul în latină destinat lui Hobbes, după minută) şi 161-165 (traducere în franceză a fragmentului destinat lui Hobbes): XXXV; EL III 81-84: XXVII; AM IV 298-310: 291; B 1412-1424: 304;

JRA I 449-454: Mers 93 şi I 785-789: Hob 3; CM X 522-536: 986;

Hobbes, *Correspondence* I 94-97: 33 (fragmentul în latină destinat lui Hobbes)

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 5160,

fol. 23 *recto* – 26 *recto*

Cuvioase Părinte,

Am primit scrisori de la Domnia voastră prin ultimii doi curieri, dar se pare totuşi că mi-aţi trimis mai multe decât am primit; căci în cea care a sosit acum o săptămână îmi scriaţi că ar fi trebuit să fi văzut obiecţiile care au fost ridicate în disputa cu privire la *conarium*[1475], pe care nu le-am văzut însă de nici un chip[1476]; iar în cea din urmă, în care era inclusă scrisoarea fratelui meu[1477], îmi scrieţi că trimiseserăţi deja scrisoarea Domniei voastre la poştă când aţi primit-o pe cea a fratelui meu, astfel încât ar trebui să primesc acea scrisoare pe care aţi trimis-o la poştă, şi totuşi curierul spune că nu o are; dacă în ea se afla ceva important, vă rog să mă înştiinţaţi.

Altminteri, după ce am citit în tihnă ultima scriere a Englezului[1478], mi s-a confirmat pe de-a-ntregul opinia pe care v-am scris acum două săptămâni[1479] că o am despre Domnia sa, şi cred că cel mai bine ar fi să nu am chiar nimic de-a face cu Domnia sa, iar pentru acest scop, să mă abţin să-i răspund; căci, dacă are firea pe care o bănuiesc, n-am putea purta o discuţie fără să devenim duşmani; e mai bine ca Domnia sa şi cu mine să rămânem acolo unde ne aflăm. Vă rog, de asemenea, să îi

comunicaţi cât de puţin vă va sta în putinţă din ceea ce ştiţi despre opiniile mele şi nu este încă tipărit; căci m-aş mira foarte tare să nu fie un om care caută să dobândească reputaţie pe seama mea şi prin rele practici. Dacă i-aţi făgăduit că mă veţi pune să-i răspund la această din urmă scriere, scuzaţi-mă, vă rog, în faţa Domniei sale, sub cuvânt că sunt încredinţat că Domnia voastră mă veţi apăra mult mai bine decât aş putea face-o eu însumi. Și ca să vă dați mai puţină osteneală, îmi voi scrie aici părerea cu privire la cele zece puncte ale Domniei sale[1480].

La primul. *Prin spirit* [*spiritum*], scrie Domnia sa, *am spus că înţeleg un corp subtil şi fluid*; *aşadar, este acelaşi lucru cu materia subtilă a Domniei sale*[1481]. Ca şi cum ar trebui din acest motiv să se spună că toate lucrurile cărora li se potrivește aceeași descriere generală sunt același lucru. Calul este un animal patruped; şopârla este de asemenea un animal patruped: deci calul şi şopârla sunt același lucru. Strălucit!

La al doilea. De vreme ce vrea să susţină că spiritul său intern şi materia mea subtilă sunt unul şi acelaşi lucru, are de dovedit aici două lucruri contradictorii, anume că același corp subtil este cauza durităţii în virtutea agitaţiei sale, după cum crede Domnia sa, și totodată, în virtutea aceleiași agitaţii, că este cauza moliciunii, după cum socotesc eu[1482]. Dar Domnia sa schimbă chestiunea şi, după ce și-a închipuit că duritatea provine dintr-o mişcare foarte iute, iar moliciunea dintr-o mişcare mai puţin iute, pretinde că aceasta este îndeajuns pentru ce și-a propus, în vreme ce eu cred, dimpotrivă, că o mişcare mai iute produce moliciunea şi că duritatea provine din repaus. Domnia sa adaugă că *aici vădesc mai mult voinţa decât temeiul de a nu fi de acord*[1483], anume pentru că nu vreau să admit că două lucruri contrare sunt unul și același lucru. Oare nu Domnia sa vădește mai degrabă că ar putea susține orice, atâta timp cât poate astfel disputa? Căci ce importanţă are dacă corpul subtil al Domniei sale este sau nu același lucru cu materia mea subtilă, mai ales că, dacă ele ar fi același lucru, aş putea spune că Domnia sa l-a împrumutat de la mine, pentru că eu l-am scris mai înainte? Ce poate fi mai ridicol şi mai lipsit de rușine decât că vrea ca eu să admit ceva întru totul opus faţă de ceea ce cred cu adevărat – şi am arătat în mii de locuri că cred –, iar aceasta pentru a fi în acord cu

Domnia sa? Celelalte lucruri pe care le adaugă mai apoi sunt încă şi mai nepertinente; şi îmi atribuie o opinie privind cauza durităţii, pe care, după cum ştiţi, nu am avut-o niciodată; dar vă rog să nu afle de la Domnia voastră mai multe despre principiile mele decât ştie deja, căci că nu e vrednic de acestea.

La al treilea. Am crezut că ceea am admis că *se poate spune*[1484] ar putea fi înţeles într-un sens în care e adevărat, dar ar putea fi înţeles şi într-un altul, mai la îndemână, în care e fals; de aceea m-am abţinut de la acest mod de a vorbi, ca fiind mai puţin potrivit şi care le-ar fi dat cititorilor prilej de a se înşela: motiv care a fost cât se poate de just. Domnia sa în schimb este foarte injust neadmiţându-l drept unul just, după cum e cu totul lipsit de măsură şi absurd să vrea să deducă de aici că eu nu am înţeles lucrul corect, de vreme ce Domnia sa nu-l înţelege nici acum, după cum va reieşi numaidecât. Domnia sa propune aici un simulacru de demonstraţie întru totul găunos, pentru a-i înşela pe cei ce nu sunt îndeajuns de atenţi. Căci mai întâi vreau să ştiu ce presupune când spune: *Fie viteza de la A către B faţă de viteza de la A către C în acelaşi raport în care AB se află faţă de AC; aceste două viteze compun viteza de la B către C*[1485]. Căci nu poate presupune că bila se mişcă de la A către B şi către C în acelaşi timp; aceasta e cu neputinţă. Dar fără îndoială că a vrut să spună *de la B către A*, când a spus de la A către B; astfel încât să înţelegem că bila se mişcă de la B către A pe linia BA, în vreme ce, totodată, această linie BA se mişcă către NC, astfel încât, în acelaşi timp, bila să ajungă de la B la A şi linia BA la linia NC – căci aşa mişcarea bilei va descrie linia BC. Dar poate că a încurcat acestea dinadins pentru a părea că spune ceva în cele ce urmează, unde nu spune de fapt nimic altceva decât palavre. Căci pentru a dovedi că viteza de la B la C se compune din vitezele de la B la A şi de la A la C, Domnia sa le divide pe amândouă, spunând: *De vreme ce mişcarea de la A la B* (adică de la B la A) *este compusă din mişcările de la F la A şi de la F la B, mişcarea compusă AB nu va contribui cu mai multă viteză la mişcărea de la B către C decât contribuie FA, nici AC mai mult decât contribuie AE etc*.[1486] De unde ar fi trebuit să infereze că BC se compune din FA şi AE, nu din BA şi AC, iar astfel s-ar fi vădit pălăvrăgeala sa: căci FA şi AE sunt acelaşi lucru cu BC. Dar să spui că viteza BC se compune din BA şi AC, pentru că în

BA şi AC sunt conținute FA şi AE, este ca și cum ai spune că o secure se compune dintr-o pădure şi un munte, pentru că pădurea contribuie cu lemnul pentru mâner, iar muntele cu fierul care a fost extras din el. După aceste neghiobii, mă blamează, ca un om cât se poate de politicos, de parcă aş fi comis un paralogism; dar în ce privinţă, întreb? Cu siguranţă, acolo unde am spus că nu vreau să folosesc acest mod atât de nepotrivit de a vorbi.

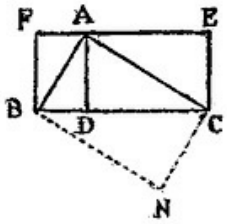

La al patrulea. Aici[1487] Domnia sa arată că greşeşte chiar în ceea ce spunea puţin mai devreme, anume că *nu trebuia să mă tem de paralogismele pe care după aceea alţii le-ar face ei înșiși*[1488]; căci Domnia sa însuși face un paralogism prin aceea că ia în considerare mişcarea determinată în loc de determinarea care este în mişcare. Pentru a înţelege aceasta trebuie luat aminte că mişcarea determinată este faţă de determinarea mişcării precum este un corp plan faţă de planul sau suprafaţa acelui corp. Căci după cum dacă o suprafață se schimbă nu urmează că și celelalte se schimbă sau că dobândesc mai mult sau mai puțin corp, chiar dacă se află toate în acelaşi corp şi nu pot fi fără el, tot astfel, dacă una dintre determinări se schimbă, nu urmează că și cealaltă se schimbă sau că dobândește mai multă sau mai puțină mişcare, cu toate că nici una dintre ele nu poate fi fără mişcare. Dacă Domnul nostru ar fi priceput acest lucru, nu ar mai fi spus că *trebuia să demonstrez că, deoarece bila își păstrează toată viteza de la A către B, este cu neputință să înainteze, în aceeaşi determinare, mai departe decât până la E*[1489]. Căci văzuse că acest lucru era demonstrat prin aceea că am demonstrat că determinarea în jos nu se schimbă, pentru că mişcarea către acea parte nu poate nici spori, nici scădea fără ca acea determinare să crească sau să descrească tot cu atât; după cum un corp nu poate fi schimbat în ce privește suprafaţa fără ca şi suprafaţa să fie schimbată[1490]. Și nici să fi spus după aceea: *Acum, dacă acele determinări sunt mişcări etc*.[1491] Căci ele nu sunt mişcări mai mult decât sunt suprafeţele corpuri; dar Domnia sa a greşit şi a făcut un paralogism prin aceea că a luat în considerare mişcarea determinată în loc de

determinarea mişcării, după cum făgăduisem că voi dovedi[1492].

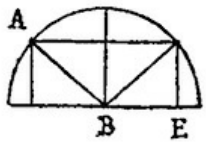

Mi-ar fi ruşine să mai irosesc timp urmărind restul greşelilor Domniei sale, căci sunt peste tot de acelaşi fel. De aceea, nu cred că trebuie să mai răspund vreodată la ceea ce mi-aţi putea trimite din partea acestui om, pe care cred că trebuie să-l dispreţuiesc cât se poate de mult. Şi nu mă las nicidecum măgulit de cuvintele de laudă pe care îmi scrieţi că mi le aduce, căci îmi dau seama că se foloseşte de ele doar pentru a face să se creadă mai lesne că Domnia sa are dreptate când mă critică şi mă calomniază. Sunt mâhnit că Domnia voastră şi Domnul de Beaune v-aţi făcut o părere bună despre Domnia sa. E adevărat că are vioiciune şi uşurinţă în exprimare, ceea ce îi poate conferi o anumită strălucire; dar în scurt timp vă veţi da seama că nu are deloc miez, că are mai multe opinii rătăcite [*extravagantes*] şi că încearcă să dobândească reputaţie prin mijloace necuvenite.

Deşi Domnul de Roberval nu se află printre cei care mă susţin, adevărul vrea totuşi să fiu de partea Domniei sale în privinţa celor pe care le spune despre un arc mare, anume că dacă săgeata se duce la fel de iute când începe să se desprindă de acesta ca atunci când începe să se desprindă de unul mai mic, ea se va duce mai departe[1493]. Dar luaţi aminte că spun *când începe să se desprindă*, căci coarda arcului mare, împingând această săgeată mai mult timp decât pe aceea a arcului mic, va face ca ea să se ducă mai iute înainte de a o părăsi, dacă a fost la fel de iute la început, iar după aceea, ca ea să se ducă mai departe; dar dacă presupunem că săgeata se duce la fel de iute în clipa în care se depărtează de coarda arcului mare ca de coarda arcului mic, ea nu va putea nicidecum să se ducă mai departe şi, astfel, socotesc că aţi avut toţi dreptate; dar Domnia sa a luat în considerare clipa în care săgeata începe să fie împinsă, iar Domnia voastră pe aceea în care săgeata încetează să mai fie împinsă. Dar nu văd de ce Domnia sa conchide din aceasta că *quod semel motum est, sponte postea cessat moveri, etsi non impediatur*[1494].

Este sigur că pentru a face un ţăruş să intre în pământ, căderea unei sarcini foarte mari are mai multă forţă decât mişcarea de o sută de ori mai iute a unei sarcini care

nu are decât a suta parte din greutatea celei dintâi, din pricină că acţionează mult mai mult timp[1495].

Aş vrea ca Domnia voastră să nu-i fi trimis Domnului Fermat o copie a *Metafizicii* mele, iar dacă nu aţi făcut-o încă[1496], vă rog să vă scuzaţi faţă de Domnia sa sub cuvânt că v-am rugat în chip expres să nu trimiteţi nici o copie în afara Parisului, şi nici măcar la Paris să nu înmânaţi copia nimănui care nu vă făgăduieşte că o înapoiază; ceea ce chiar vă rog, pentru a-mi păstra libertatea de a schimba ori adăuga tot ceea ce voi găsi de cuviinţă până când va fi tipărită. Iar între noi, îl socotesc pe Domnul Fermat drept unul dintre cei mai puţin vrednici de a aduce obiecţii bune; cred că ştie Matematici, dar în Filosofie am băgat mereu de seamă că raţionează prost.

În sfârşit, v-am trimis această scriere pentru a obţine judecata Domnilor de la Sorbona, şi nu pentru a mă opri să disput împotriva tuturor minţilor mici care vor vrea să se afle în treabă în a-mi face obiecţii. Cu toate acestea, dacă vreun fanfaron vrea să se afle în treabă, n-are decât; nu voi refuza să-i răspund, dacă cineva socoteşte că ceea ce va propune merită osteneala de a fi tipărit. Cât despre cei care le-au făcut pe primele[1497], m-au îndatorat; iar dacă vor binevoi să replice răspunsurilor mele, voi răspunde şi eu din nou cu dragă inimă. Nu vă trimit încă răspunsul meu către Domnul Arnauld[1498], în parte pentru că am avut alte îndeletniciri, în parte şi pentru că nu vreau să mă pripesc; dar cred, totuşi, că vi le voi trimite peste o săptămână[1499]. Şi de îndată ce le veţi fi primit, cred că va fi venit timpul să le fie arătat totul Domnilor de la Sorbona pentru a afla judecata Domniilor lor[1500], iar după aceea să fie dat la tipar, cel puţin dacă îl socotesc bun, aşa cum nădăjduiesc că o vor face. Căci cred că mai multe obiecţii n-ar folosi decât să îngroaşe cartea şi s-o strice, afară doar dacă sunt foarte bune.

În rest, vă rog să nu modificaţi nimic în copia mea fără să-mi atrageţi atenţia, căci e nespus de uşor ca cineva să se înşele, şi mi s-ar putea întâmpla şi mie însumi ca, privind perioadele fiecare în parte, aşa cum se face când se pun punctele şi virgulele, să iau uneori un înţeles drept altul. Astfel, acolo unde mi-aţi scris acum două săptămâni că aţi pus *intelligere*[1501] în locul lui *adipisci*[1502], unde sunt cuvintele:

reliquas Dei perfectiones adipisci[1503] – am văzut după aceea locul din întâmplare; cred că se află în cea de-a treia *Meditaţie* şi socotesc că trebuie să rămână *adipisci*, căci am spus mai înainte[1504] că *si a me essem, non modo possem intelligere, sed possem revera mihi comparare sive* adipisci *omnes Dei perfectiones*[1505].

Notă[1506] – Vă rog, de asemenea, să corectaţi aceste cuvinte, care se află în răspunsul meu la penultima obiecţie a teologului[1507]: *Deinde quia cogitare non possumus ejus existentiam esse possibilem, quin simul cogitemus aliquam dari posse potentiam cujus ope existat, illaque potentia in nullo alio est intelligibilis quam in eodem ipso ente summe potenti, omnino concludemus illud propria sua vi posse existere, etc.*[1508]; şi să le puneţi în locul lor doar pe acestea: *Deinde quia cogitare non possumus ejus existentiam esse possibilem, quin simul etiam, ad immensam ejus potentiam attendentes, agnoscamus illud propria sua vi posse existere etc.*[1509] Dar vă rog să le corectaţi întocmai în toate copiile, astfel încât să nu se poată în nici un fel citi ori descifra cuvintele: *cogitemus aliquam dari posse potentiam cujus ope existat, illaque potentia in nullo alio est intelligibilis quam in eodem ipso ente summe potenti, omnino concludemus*. Căci mulţi sunt mai curioşi să citească şi să cerceteze cuvintele care sunt şterse decât pe celelalte, pentru a vedea în ce privinţă a socotit autorul că se înşală şi pentru a găsi în ele vreo pricină de obiecţii, atacându-l astfel prin locul pe care l-a judecat el însuşi ca fiind cel mai şubred.

Iar între noi, cred că acesta este motivul care l-a făcut pe Domnul Arnauld să zăbovească mult asupra faptului că am spus că *Deus est a se positive*[1510]; căci îmi aduc aminte că, în felul în care o scrisesem prima dată, era prea aspru; dar după aceea o corectasem şi o îndulcisem până într-atâta încât, dacă Domnia sa nu ar fi citit decât corecturile, fără să zăbovească asupra cuvintelor şterse, poate că nu ar fi găsit absolut nimic de zis; aşa cum, într-adevăr, cred că nu e nimic care să nu fie bine, iar Domnia voastră însivă, când aţi citit-o prima dată, mi-aţi scris că o găseaţi aspră; iar la sfârşitul aceleiaşi scrisori îmi scriaţi că după ce aţi recitit-o nu găseaţi nimic rău; ceea ce pun pe seama faptului că prima oară aţi fost atent la cuvintele care sunt şterse doar uşor, pe când a doua oară n-aţi luat în considerare decât corecturile. Dar voi

explica mai pe larg aceasta şi celelalte în răspunsul meu către Domnul Arnauld, care m-a îndatorat foarte mult prin obiecţiile sale; şi le preţuiesc drept cele mai bune dintre toate: nu pentru că sunt mai sfredelitoare, ci din pricină că Domnia sa a pătruns mai adânc decât oricine altcineva în înţelesul celor pe care le-am scris, înţeles care prevăzusem bine că va fi priceput de puţini oameni, deoarece puţini sunt cei care vor sau pot să zăbovească să mediteze.

Am fost atât de grăbit să vă răspund[1511] când am primit acum două săptămâni pachetul Domniei voastre, încât am uitat cu totul de scrisoarea Domnului de Beaune, pe care mi-aţi trimis-o. Vă rog să îl încredinţaţi că sunt pe de-a-ntregul în slujba Domniei sale şi că sunt tare mândru de mărturia pe care o dă despre *Geometria* mea; căci cred că în această privinţă este mai vrednic de crezare Domnia sa singur, având în vedere dovada pe care o dă rezolvând tot felul de probleme, decât ar fi un milion dintre cei care au blamat-o, dat fiind că nici unul dintre ei nu a înţeles nimic din ea. În ce priveşte lunetele[1512], sunt uimit de dificultatea pe care o găseşte în cazul laturii plate; căci cred că, dacă [lentila] convexă ar fi tot atât de precis tăiată ca suprafaţa plată a tuturor oglinzilor, am avea lunete nespus de bune[1513]. Strungarul care începuse aici să lucreze la aceasta[1514] nu a izbutit să se apropie de acest rezultat, căci nu a putut să taie nici o lentilă care să nu pară ochiului mai groasă într-o parte decât în cealaltă, sau care să nu aibă două centre şi o infinitate de cercuri; şi, cu toate acestea, a făcut unele care, oricât de tulburi şi de prost tăiate în acest fel, funcţionau la fel precum lunetele obişnuite. Dacă m-aş fi dus în Franţa, am fi putut poate face ceva împreună, dar prin scrisori este cu neputinţă, deoarece micile dificultăţi nu se pot scrie.

Vă mulţumesc pentru sfatul pe care mi-l daţi despre Consilier[1515] şi despre celălalt[1516], care vor să vină să mă viziteze; pe cel dintâi l-am văzut şi îl cunosc de demult, după reputaţia sa.

Mai am încă timp şi hârtie; dar nu mai am materie, decât că iarna începe din nou în această ţară şi că a nins într-atât noaptea aceasta, încât pe aici lumea se plimbă acum cu sania pe străzi. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea îndatorat şi afectuos slujitor,

DESCARTES

Din Leiden, 4 martie 1641

Descartes către Mersenne
Leiden, luni, 18 martie 1641[1517]

AT III 334-340: CCXXXIII; Borel 37 (fragment); Clerselier III 596-600: CIX; EL III 392-395: C;
AM IV 311-316: 292; B 1424-1430: 305;
JRA I 454-457: Mers 94; CM X 541-548: 991
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, Reg. IV, nr. 11

Cuvioase Părinte,

Vă trimit în sfârșit răspunsul[1518] meu la obiecțiile Domnului Arnauld și vă rog să schimbați următoarele lucruri în *Metafizica* mea, pentru ca să se poată cunoaște prin aceasta că m-am supus judecății sale, și astfel, ceilalți, văzând cât de gata sunt de a urma sfaturi, să-mi spună mai deschis argumentele ce le vor avea împotriva mea, dacă le au, și să se încăpățâneze mai puțin în a voi să mă contrazică fără motiv.

Prima corectură este *in Synopsi ad 4^{am} Med.*[1519], unde, după cuvintele: *quam ad reliqua intelligenda*[1520], vă rog să le adăugați pe acestea: [*Sed ibi interim est advertendum nullo modo agi de peccato vel errore qui committitur in persequutione boni et mali, sed de eo tantum qui contingit in dijudicatione veri et falsi. Nec ea spectari quæ ad fidem pertinent vel ad vitam agendam, sed speculativas tantum et solius luminis naturalis ope cognitas veritates.*][1521], și să le închideți între aceste semne [ ], astfel încât să se vadă că au fost adăugate.

2. În a 6-a *Med*[*itație*], la pagina 96, după cuvintele: *cum authorem meæ originis adhuc ignorarem*, vă rog să puneți [*vel saltem ignorare me fingerem*][1522], de asemenea între aceste semne [ ].

3. Apoi, în răspunsul meu la primele *Obiecții*, unde se pune problema *an Deus dici possit esse a se ut a causa*[1523], în locul în care sunt cuvintele: *Adeo ut si putarem nullam rem idem quodammodo esse posse erga se ipsam*[1524], vă rog să puneți în

margine: *Notandum est per hæc verba nihil aliud intelligi, quam quod alicujus rei essentia talis esse possit ut nulla causa efficiente indigeat ad existendum*[1525].

4. Și puțin mai jos, unde sunt cuvintele: *Ita, etiamsi Deus nunquam non fuerit, quia tamen ille ipse est qui se revera conservat, etc.*[1526], să puneți de asemenea în margine: *Notandum etiam hic non intelligi conservationem quæ fiat per positivum ullum causæ efficientis influxum; sed tantum quod Dei essentia sit talis ut non possit non semper existere*[1527].

5. Și trei rânduri mai jos, unde sunt cuvintele: *Etsi enim ii qui putant impossibile esse ut aliquid sit causa efficiens sui ipsius, non soleant, etc.*[1528], vă rog să corectați astfel textul: *Etsi enim ii qui non nisi ad propriam et strictam efficientis significationem attendentes cogitant impossibile esse ut aliquid sit causa efficiens sui ipsius, nullumque hic aliud causæ genus efficienti analogum locum habere animadvertunt, non soleant, etc.*[1529] Căci intenția mea nu a fost de a spune că *aliquid potest esse causa efficiens sui ipsius*[1530], vorbind despre *efficiente proprie dicta*[1531]; ci doar că, atunci când se întreabă *an aliquid possit esse a se*[1532], aceasta nu trebuie să se înțeleagă *de efficiente proprie dicta, quia nugatoria esset quæstio*[1533], precum am spus[1534]; și că axioma obișnuită a școlii: *Nihil potest esse causa efficiens sui ipsius*[1535] este motivul pentru care nu s-a înțeles cuvântul *a se*[1536] în sensul în care trebuie să fie înțeles. Prin aceasta nu am vrut totuși să învinuiesc în chip deschis Școala.

6. Vă rog de asemenea să nu uitați de corecturile despre care v-am scris în [scrisoarea] mea precedentă, la sfârșitul acelorași răspunsuri, unde sunt cuvintele: *Deinde quia cogitare non possumus* etc.[1537] Căci, câtă vreme scrierea mea nu este tipărită, cred că am dreptul de a schimba în ea ceea ce voi socoti de cuviință.

Cred, de asemenea, că am un oarecare drept să-mi doresc ca în obiecțiile Domnului Arnauld, spre sfârșitul aceleia în care Domnia sa cercetează *an Deus sit a se ut a causa*[1538] și citează aceste cuvinte ale mele: *Adeo ut si putarem nullam rem idem esse posse erga seipsam etc.*[1539], să se pună: *idem quodammodo esse* etc.[1540] Căci acest cuvânt *quodammodo*[1541], pe care l-a uitat, schimbă sensul, și este mai bine, mi se pare, să vă rog să-l adăugați în textul Domniei sale, decât dacă l-aș acuza

în răspunsul meu că nu l-a citat pe-al meu în chip fidel; mai ales că pare că nu l-a scăpat din vedere decât din neatenție. Căci conchide: *Cum evidentissimum sit nihil ullo modo erga se ipsum etc.*[1542], unde al său *ullo modo*[1543] se referă la al meu *quodammodo*.

Tot astfel, aș putea să vă rog ca la începutul aceleiași obiecții, unde citează cuvintele mele: *Ita ut Deus quodammodo idem præstet respectu sui ipsius, etc.*[1544], să puneți: *Ita ut liceat nobis cogitare Deum quodammodo idem præstare etc.*[1545], așa cum este în textul meu[1546]. Și puțin mai jos, unde mă citează că *efficientis significatio non videtur ita esse restringenda*[1547], Domnia sa scapă din vedere principalul argument pe care l-am dat, anume că *nugatoria quæstio esset etc.*[1548], și îl amintește doar pe cel mai puțin important. Dar am îndreptat aceasta foarte blând prin răspunsul meu; de aceea, nu este atât de important să schimbați [textul], și nu s-ar cădea să o faceți fără îngăduința lui.

Ajung la ultima voastră [scrisoare] din 2 martie pe care am primit-o acum o săptămână, căci cu ultimul curier n-am primit scrisori de la Domnia voastră. Vorbiți aici de opinia Englezului[1549] care pretinde că reflexia corpurilor nu se face decât din cauză că ele sunt respinse, ca de un arc, de către celelalte corpuri pe care le întâlnesc. Dar aceasta se poate combate foarte lesne prin experiență. Căci dacă aceasta ar fi adevărat, atunci ar trebui ca, apăsând o bilă pe o piatră dură, cu aceeași forță cu care izbește această piatră atunci când este aruncată spre ea, doar această presiune să o poată face să sară la fel de sus ca atunci când este aruncată. Iar acest experiment este ușor de făcut, ținând bila cu vârful degetelor, și trăgând-o în jos peste o piatră care să fie atât de mică încât să poată sta între mână și bilă, precum coarda unui arc de lemn este între mână și săgeată, când tragem săgeata cu vârful degetelor spre a o azvârli; se va vedea însă că această bilă nu va țâșni nicidecum, poate doar foarte puțin, în cazul în care piatra se îndoaie foarte tare precum un arc. Și pentru a-i face să admită că bila nu se oprește în nici un fel în punctul de reflexie[1550], trebuie ca Domniile lor să ia seama că, dacă s-ar opri când reflexia are loc chiar în unghiuri drepte, ar trebui deopotrivă să se oprească când acestea sunt puțin mai mici, și tot așa descrescător, chiar dacă ele sunt cele mai ascuțite cu putință; căci nu este vreun temei în plus

pentru unul mai degrabă decât pentru altul. Dar aceste unghiuri mai ascuțite sunt unghiurile de contingență, care se află în toate punctele imaginabile de pe circumferința unui cerc, astfel încât ar trebui să ne închipuim că, atunci când o bilă se mișcă în cerc, ea se oprește în toate punctele liniei pe care o descrie, ceea ce nu se poate susține decât dintr-o încăpățânare ridicolă, dacă nu se admite de asemenea că se oprește în toate punctele mișcării ei când se mișcă în linie dreaptă; căci nu se vede că s-ar mișca considerabil mai iute în linie dreaptă decât în cerc. Și dacă am vrea ca ea să se oprească în toate punctele mișcării ei, atunci nu este nimic deosebit în a spune că se oprește și în punctul de reflexie; și trebuie să li se explice cauza care o face să-și reia mișcarea, după ce a pierdut-o în fiecare din punctele în care se oprește, așa cum pretind Domniile lor să o dea, cu arcul lor, care o face să o reia în punctul de reflexie. Dar nu-mi aduc aminte să fi zis că concluziile sale privitoare la refracție decurg rău din supozițiile sale[1551]; căci, de fapt, cred că ele decurg corect, și nu este anevoie să clădești principii absurde din care se poți deduce adevăruri pe care le-ai învățat din altă parte. Ca și cum aș spune: *omnis equus est rationalis*, *omnis homo est equus*, *ergo omnis homo est rationalis*[1552]; concluzia este bună și argumentul este în bună formă, dar principiile nu valorează nimic.

Sunt foarte bucuros că Domnul [Petit][1553] a prins oarecare gust pentru *Met*[*afizica*] mea; căci știți că este mai multă bucurie în cer pentru un păcătos care se pocăiește, decât pentru mii de drepți statornici[1554].

Vă las în grijă toate titlurile *Metafizicii* mele; căci Domnia voastră le veți fi, dacă sunteți de acord, naș. Cât privește obiecțiile, este foarte bine să fie numite *1^{ae} Objectiones*, *2^{ae} Objectiones* etc., iar apoi să se pună *Responsio ad Objectiones*, mai degrabă decât *Solutiones Objectionum*, pentru a lăsa să judece cititorul dacă răspunsurile mele conțin soluțiile lor sau nu. Căci trebuie lăsați să pună *Solutiones* cei care nu dau decât unele false; așa cum de obicei cei care nu sunt nobili sunt cei care se laudă cel mai mult că sunt[1555].

Nu vă trimit încă ultima coală a răspunsului meu către Domnul Arnauld, în care explic transsubstanțierea pe temeiul principiilor mele[1556], căci mai înainte doresc să citesc conciliile asupra acestui subiect, și nu am reușit încă să fac rost de ele[1557].

Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre prea îndatorat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Din Leiden, 18 martie 1641

Hobbes către Mersenne [pentru Descartes]
Paris, sâmbătă, 30 martie 1641[1558]

AT III 341-348: CCXXXIV; AM IV 317-329: 293; B 1430-1438: 306;
CM X 568-576: 994; Hobbes, *Correspondence* I 102-107: 30
Scrisoare expediată, scrisă de mâna unui copist, semnată şi corectată de Hobbes
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 6206, fol. 1-4

Cuvioase Părinte,

Scrieţi astfel: *întrucât Domnia voastră faceţi din mişcarea iute a spiritului vostru cauza durităţii, în vreme ce Domnia sa face din mişcarea materiei sale subtile cauza moliciunii, iar din repausul ei cauza durităţii, urmează că eu nu înţeleg prin spirit acelaşi lucru pe care Domnia sa îl înţelege prin materie subtilă*[1559]. Argumentaţia aceasta este ca şi cum cineva ar spune: există cineva care crede că Domnul de Cartes este cel mai bun Filosof şi altcineva care crede contrariul, deci cei doi nu se referă la acelaşi Domn de Cartes. Nu pot nicidecum crede că vă aparţine. Prin numele de *spirit* eu[1560] pot şi vreau să înţeleg *corp subtil* şi astfel definesc termenul de *spirit*. Dacă Domnia sa vrea ca *materia* sa să fie *corp* şi ca *subtilul* său să fie *subtil*, atunci vrea în chip necesar ca ceea ce fiecare dintre noi doi desemnăm cu nume diferite să fie acelaşi lucru. Dacă nu vrea, mă împotrivesc.

Când spuneţi că *nu era nevoie de atâta gâlceavă în jurul acestui lucru*, sunt de acord. Dar această gâlceavă a fost începută de Domnia sa, după cum ştiţi. Totuşi, când ziceţi[1561] că *aş fi putut împrumuta acea ipoteză de la Domnia sa, care o scrisese mai înainte*[1562], nădăjduiesc că îmi veţi fi martor că acum şapte ani, când am discutat prima dată cu Domnia voastră despre revenirea arcului la poziţia iniţială[1563], la Domnia voastră acasă, în prezenţa Domnului de Beaugrand, am adus ca temei acea mişcare internă pe care o presupuneam atunci a fi a spiritelor. Acum că am fost avertizat, trebuie să merg mai departe şi să vă spun că am explicat acea doctrină

despre natura și producerea luminii, a sunetului și a tuturor Fantasmelor sau ideilor, pe care Domnul de Cartes o respinge acum[1564], în prezența Domnilor și prea distinșilor frați, William, Conte de Newcastle, și[1565] Cavalerul [*eques auratus*] Charles Cavendish[1566], prietenul nostru comun, în anul *1630*[1567]. Spun aceasta ca nu cumva, în cazul în care Domnia sa va încuviința vreodată acea doctrină, să spună că este întemeiată pe principiile sale. Cu siguranță, principiile doctrinei nici nu există, și nici nu are nevoie de fundamente acela care poate cu forța minții sale să clădească în aer orice dorește[1568].

În ce privește disputa despre diferența dintre *mișcarea determinată* și *determinarea mișcării*[1569], văd că este necesar să-mi înfățișez părerea mai limpede și mai explicit decât a fost făcut până acum.

În primul rând, trebuie știut că, așa cum orice om este fie Petru, fie Socrate, fie alt individ, în măsura în care acest cuvânt, *Om*, este un termen comun (și anume unul dintre cei cinci termeni[1570] pe care Porfir îi statornicește în *Isagoge* la Aristotel[1571]), tot astfel orice mișcare este fie aceasta, fie aceea, adică o *mișcare determinată* de limita începutului și de cea a sfârșitului ei [*per terminos a quo et ad quem*]. Deci, așa cum Socrate și om nu sunt doi oameni, și nici două lucruri, ci un singur om sub două denumiri [diferite] (căci acel lucru numit *Socrate* este același cu cel denumit prin numele *om*), tot astfel *mișcare* și *mișcare determinată* sunt o singură mișcare și un singur lucru sub două nume.

În al doilea rând, trebuie știut despre cauza eficientă a oricărei mișcări date că este și cauza eficientă prin care acea mișcare este determinată în acel chip, astfel încât determinarea mișcării, luată în sens activ, este acțiunea mișcătorului prin care lucrul mișcat [*patiens*] este purtat către o parte mai degrabă decât către alta. Iar dacă acest termen, *determinarea mișcării*, este luat uneori în sens pasiv, adică drept ceva în lucrul mișcat [*patiens*], atunci[1572] înseamnă[1573] același lucru cu *a fi mișcat în acel chip*, adică *a fi mișcat în chip determinat*, iar în acest sens *mișcare determinată* și *determinarea mișcării* sunt același lucru.

Acum, când Domnul de Cartes spune că mă înșel în aceea că *am spus mișcarea determinată în loc de determinarea care este în mișcare*[1574], Domnia sa înțelege

determinarea ca fiind în corpul mișcat și în sens pasiv, iar astfel *mișcarea determinată* și *determinarea mișcării* sunt același lucru. Dar în ce fel înțelege acea *determinare* ca fiind în mișcare? Nu cumva ca într-un subiect? Este absurd, pentru că mișcarea este un accident; așa cum ar fi absurd să spui că albeața[1575] este în culoare, în vreme ce albeața este o determinare a culorii de același fel cum a se mișca la dreapta sau la stânga este o determinare a mișcării. Dar oricât[1576] de absurd ar fi ca *determinarea* să fie *în mișcare* precum *accidentul* în *subiect*, Domnul de Cartes nu s-a abținut totuși s-o spună; nu e nici o îndoială, pentru că Domnia sa a spus că *mișcarea determinată* este față de *determinarea mișcării* precum *un corp plan* [*planum*] față de *planul* [*planitiem*] *sau suprafața acelui corp*[1577]; căci *planul* este în corp ca într-un subiect. Dar comparația ar fi trebuit să fie în felul următor: *mișcarea determinată* este față de *determinarea mișcării* precum *o suprafață determinată* (adică *plană* sau *rotundă* etc.) față de *determinarea suprafeței* (adică față de *plan*, *rotunjime* etc.). *O suprafață plană* va diferi față de *planul* [*planitiem*] *suprafeței* tot atât de mult pe cât *o mișcare determinată* față de *determinarea mișcării*. Nici ceea ce spuneți după aceea, anume că *după cum dacă o suprafaţă se schimbă nu urmează că și celelalte se schimbă, tot astfel, dacă una dintre determinări se schimbă, nu urmează că și cealaltă se schimbă*[1578], nu are vreo[1579] valoare; căci în ce privește *accidentele* dintr-un *subiect* (așa cum sunt două *suprafețe* diferite), unul poate să dispară, altul să rămână. Dar când este *un singur accident* sub *două nume*, precum o singură mișcare sub numele de *mișcare determinată* și cel de *determinare a mișcării*, dacă dispare ceea ce este desemnat printr-unul dintre nume, dispare și ceea ce este desemnat prin celălalt.

În al treilea rând, trebuie luat aminte că *o singură mișcare* nu poate avea *două determinări*. În figura alăturată, fie A corpul care începe să se miște către C având ca drum dreapta AC. Dacă cineva îmi spune că A se mișcă pe un drum drept până la C, acela mi-a *determinat* acea mișcare; căci pot indica acel drum ca fiind singur și cert. Dar dacă spune că A se mișcă[1580] pe un drum drept către dreapta DC, nu mi-a arătat *determinarea* acestei mișcări, pentru că sunt infinit de multe astfel de drumuri; așadar, mișcările de la AB către DC și[1581] de la AD către BC nu sunt determinările

unei singure mișcări a corpului A către C, ci determinările a două mișcări ale două corpuri, dintre care unul înaintează de la AB la DC, iar celălalt de la AD la BC[1582].

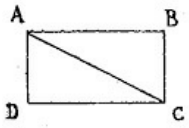

În al patrulea rând, trebuie arătat în ce fel *două mișcări determinate*, dintre care una este a unui corp cu lungimea AB, ce se mișcă perpendicular până la DC, iar cealaltă a unui corp cu lungimea AD ce se mișcă lateral până la BC[1583], produc[1584] *mișcarea* corpului aflat în A, *determinată* de la A la C. Să presupunem, așadar, că AB ajunge pe perpendiculară la DC într-un timp de un minut și, de asemenea, AD ajunge [pe laterală][1585] la BC în același timp de un minut; va urma că la sfârșitul acestui timp dat de un minut corpul A va fi undeva pe DC și totodată undeva pe BC; va fi, deci, în C, unde BC și DC se întâlnesc. Și deoarece AB, AD și A parcurg în același minut spațiile AD, AB, AC, vitezele cu care[1586] se mișcă AB, AD, A vor fi în proporție cu dreptele AD, AB, AC.

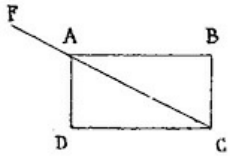

În al cincilea rând, trebuie notat că, fie că A este mișcat către C de cele două mișcătoare AB, AD, ca de două vânturi, fie doar de un singur mișcător, ca de un vânt care ar sufla din F, mișcarea săvârșită de la A către C va fi mereu aceeași și va avea mereu aceleași proprietăți.

În sfârșit, pentru că cele două mișcări ale corpurilor AB și AD contribuie cu vitezele lor la viteza cu care se mișcă corpul A singur, trebuie luat în considerare cu ce parte a vitezei contribuie fiecare mișcare separat. E limpede, totuși, că mișcarea corpului AB către DC nu contribuie[1587] cu toată viteza lui la corpul A și nici mișcarea corpului AD către BC [nu contribuie] cu toată a lui; căci unul îl împiedică pe celălalt să poată continua pe drumul cel mai scurt pe care a apucat, unul către DC, celălalt către BC. Trebuie să ne întrebăm, așadar, în ce proporție scade forța amândurora, a lui AB și AD. Fie perpendiculara DE dusă din D pe AC. Spun că *mișcarea perpendiculară* din AB *în jos* contribuie la mișcarea corpului A către C cu atâta viteză pe cât este de ajuns ca să-l miște către C la o distanță cât AE; în vreme ce

mișcarea laterală a corpului AD contribuie cu atâta viteză la mișcarea aceluiași corp A pe cât este de ajuns ca să-l poarte la o distanță cât EC. Căci, întrucât viteza cu care AD se mișcă lateral este față de viteza cu care AB se mișcă perpendicular precum este dreapta AB față de dreapta AD, așa cum s-a arătat mai sus, iar pe de altă parte, dreptele AD și AB sunt una față de cealaltă precum AE și EC, viteza *laterală* a corpului AD va fi față de viteza *perpendiculară* a corpului AB precum este AE față de EC[1588]. Și, prin compunere, așa cum ambele viteze, cea laterală și cea perpendiculară, sunt față de viteza perpendiculară singură, tot astfel ambele drepte, AE și EC împreună, sunt față de dreapta AE singură. Așadar, întrucât ambele viteze împreună[1589], cea *laterală* și cea *perpendiculară*, mișcă corpul A pe distanța AC într-un minut, viteza *perpendiculară* singură va fi de ajuns ca să miște corpul A în același minut, precis pe distanța cât AE; iar pe același temei, viteza *laterală* singură va fi de ajuns ca să miște corpul A precis pe distanța cât EC, în același minut. Și aceasta este ceea ce am vrut să spun când ziceam[1590] că viteza corpului A către C se compune din cele două viteze AE și EC, diminuate, desigur, în compunere, și nu din vitezele întregi AD și AB[1591].

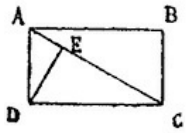

Și am vrut să demonstrez aceasta pentru că Domnul de Cartes deducea din opinia mea o consecință falsă, anume că într-o mișcare astfel compusă apare următoarea absurditate: *Să presupunem că bila se mișcă de la A la dreapta*[1592] *cu un grad de viteză, iar în jos cu un grad de viteză; ea va ajunge la B cu două grade de viteză, în același timp în care o altă [bilă], ce se mișcă și ea la dreapta cu un grad de viteză, iar în jos cu două, va ajunge la G cu trei grade de viteză: de unde ar urma că linia AB ar fi față de linia AG precum 2 față de 3, când, de fapt, este precum 2 față de* $\sqrt{10}$ [1593]. Dar din ultima demonstrație oferită mai sus este îndeajuns de limpede, cred, că viteza de la A la B nu va fi, potrivit principiilor mele, față de viteza de la A la G precum este 2 față de 3, ci precum $\sqrt{2}$ față de $\sqrt{5}$, care este proporția liniei AB față de AG, aceeași cu raportul lui 2 față de $\sqrt{10}$. Căci viteza de la A la B nu este față de viteza de la A la G precum aceea compusă din AH și HB față de cea compusă din AH și[1594]

HG, ci precum [proporţia dintre] liniile subîntinse AB şi AG, adică precum [proporţia dintre] rădăcinile pătratelor construite pe laturi[1595]. Dar recunosc că raţionamentul prin care voiam [să demonstrez] aceasta în scrisoarea mea anterioară către Domnia voastră, trimisă[1596] din Paris pe 7 februarie[1597], nu era valid. Greşelile nu mi le apăr până la capăt şi nici cu încăpăţânare. Dacă Domnul de Cartes nu face la fel, moralicește voi fi cu siguranţă deasupra Domniei sale. Dar ce[1598] importanţă are pentru adevărul lucrului disputat între noi faptul că nu l-am arătat îndeajuns? Ce-ar fi dacă, ştiind adevărul unei propoziţii oarecare din *Elementele* lui Euclid, aş încerca demonstrarea ei şi n-aş izbuti? Ar fi de aceea mai puţin adevărată, deşi a fost demonstrată altădată de alţii sau chiar de mine?

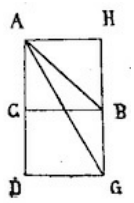

Cât despre celelalte[1599] părţi din scrisoarea mea, oare le încuviinţează pentru că tace[1600] asupra lor? Câtuşi de puţin, cred. Dar pentru că nu obiectează nimic, nu am nimic de adăugat la această scrisoare, decât că este prea nedrept faţă de mine când mă bănuieşte că am vrut dinadins să încurc lucrurile ca să pară după aceea[1601] că am spus ceva[1602]. Dacă aş fi făcut aceasta, aş putea în continuare să le încurc[1603] ca să-mi ascund greşeala; dar chiar şi acum văd că un om care nu s-a îndeletnicit mai înainte cu subiectul ar putea ajunge prin raţionamentul meu greşit la aceeaşi concluzie ca pe calea corectă a demonstraţiei. De bună seamă că Domnia sa îşi ştie intenţia când în cel de-al doilea discurs al *Dioptricii*, la pagina 18, presupune că dreapta HF este de două ori cât AH, dar în figura alăturată o face doar puţin mai mare decât AH[1604]. Domnia voastră, Părinte, o puteţi şti, dacă luaţi aminte că, făcând astfel, linia FI ar fi căzut în afara cercului şi, prin urmare, bila aruncată[1605] în apă de la înălţimea unghiului ABC ar fi trebuit să se reflecte; ceea ce este împotriva experienţei. Nu cumva Domnia sa încurcă dinadins lucrurile ca să pară că dovedeşte ceva în cele ce urmează? Vă reţin prea mult[1606] cu fleacurile altora; închei aşadar, rugându-mă ca tot ce vă doriţi să se împlinească uşor şi prielnic. Sănătate.

Al Domniei voastre prea devotat,

Paris, în ajunul Paştilor, 1641

Descartes către Mersenne
[Endegeest,] duminică, 31 martie 1641[1607]

AT III 349-351: CCXXXV; AM IV 330-331: 294; B 1438-1440: 307;
JRA I 458-459: Mers 95; CM X 578-580: 995
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 2001

Cuvioase Părinte,

Nu am multe lucruri a vă scrie cu prilejul acestui curier, din pricină că nu am mai primit scrisori de la Domnia voastră; dar nu am vrut să amân din această pricină să vă trimit continuarea răspunsului meu la obiecţiile Domnului Arnauld[1608]. Veţi vedea că potrivesc acolo cu Filosofia mea ceea ce este determinat de concilii privitor la Sf[intele] Daruri într-atât, încât pretind că este cu neputinţă să fie explicată bine prin Filosofia obişnuită; astfel încât cred că, dacă a mea ar fi fost cunoscută dinainte, atunci aceea ar fi fost respinsă ca fiind contrară credinţei. Şi vă jur că cred în chip serios acest lucru, aşa cum vi-l scriu. Şi nu am vrut să-l trec sub tăcere, ca să-i bat cu armele lor pe cei care îl amestecă pe Aristotel cu Biblia, şi vor să abuzeze de autoritatea Bisericii spre a-şi exercita pasiunile; mă refer la cei care l-au condamnat pe Galilei şi care, dacă ar putea, ar condamna şi opiniile mele, în acelaşi chip; dar, dacă aceasta va deveni vreodată subiect de dispută, mă declar în stare de a arăta că nu există nici o opinie, în Filosofia lor, care să se acorde atât de bine cu credinţa pe cât sunt ale mele.

În rest, socotesc că, de îndată ce Domnul Arnauld va fi văzut răspunsurile mele, va fi venit momentul de a înainta totul Sorbonei, spre a avea părerea lor şi de a-l da la tipar. Referitor la mărimea volumului şi la caracterele folosite la tipar, la titlurile pe care le-am omis şi la avertismentele către cititor, dacă e nevoie să-l avertizaţi de vreun lucru pe care să nu-l fi scris, mă încredinţez în întregime Domniei voastre,

care v-ați dat deja atâta osteneală pentru această scriere, încât cea mai bună parte vă aparține. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre prea îndatorat și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din ziua Paștelui, 1641

Vă trimit o scriere pentru librar, pe care nu o veți găsi datată din Leiden, din pricină că nu mai locuiesc acolo, ci într-o casă care nu este mai departe de o jumătate de leghe, în care m-am retras spre a lucra mai în tihnă la Filosofie și în același timp la experimente[1609]. Nu este nevoie, din această pricină, să schimbați adresa scrisorilor Domniei voastre, sau mai degrabă nu este nevoie de a pune nici o altă adresă decât numele meu, întrucât curierul din Leiden știe îndeajuns locul unde trebuie să le trimită[1610].

Descartes către [Mersenne pentru Hobbes]
[Endegeest, 21 sau 28 aprilie 1641][1611]

AT III 354-357: CCXXXVI; Clerselier III 165-167: după scrisoarea XXXV; EL III 84-86: după scrisoarea XXXV (traducere în latină a traducerii lui Clerselier); AM IV 332-334: 295; B 1440-1444: 308;
JRA I 789-791: Hob 4; CM X 588-591: 998;
Hobbes, *Correspondence* I 116-117: 36
Textul lui Clerselier (traducere în franceză a originalului latin, pierdut)

În ce privește ceea ce îmi transmiteți din partea Englezului, care spune că spiritul său și materia mea subtilă sunt același lucru, și că a explicat cu ajutorul lui lumina și sunetele încă din anul 1630, ceea ce crede că a ajuns până la mine[1612] – este un lucru copilăros și vrednic de râs. Dacă Filosofia Domniei sale este în așa fel încât se teme să nu-i fie șterpelită, atunci s-o publice; în ce mă privește[1613], îi făgăduiesc că nu mă voi grăbi nici cu o clipă să o public pe a mea din pricina sa.

Ultimele sale raționamente, pe care mi le scrieți, sunt la fel de proaste precum toate celelalte pe care le-am văzut de la Domnia sa. Căci, în primul rând, chiar dacă Omul și Socrate nu ar fi două subiecte [*suppôts*][1614] diferite, totuși prin numele de Socrate se semnifică altceva decât prin numele de Om, anume diferențele individuale sau particulare. La fel, mișcarea determinată nu este diferită de mișcare, dar, cu toate acestea, determinarea este altceva decât mișcarea.

În al doilea rând, nu este adevărat despre cauza eficientă a mișcării că este și cauza eficientă a determinării[1615]. De pildă, arunc o minge de un zid: zidul determină mingea să se întoarcă înapoi spre mine, dar nu este cauza mișcării ei.

În al treilea rând, Domnia sa se folosește o subtilitate foarte subțire când întreabă dacă determinarea este în mișcare precum într-un subiect[1616]; ca și cum aici problema ar fi fost de a ști dacă mișcarea este o substanță sau un accident. Căci nu este nici un neajuns sau o absurditate să spui că un accident este subiectul unui alt accident, cum

se spune că, [de pildă,] cantitatea este subiectul celorlalte accidente. Iar când am spus că mișcarea este față de determinarea mișcării precum corpul plan este față de planul sau suprafața lui[1617], n-am avut în gând să fac prin aceasta o comparație între mișcare și corp ca între două substanțe, ci doar ca între două lucruri concrete, pentru a arăta că ele sunt diferite de cele de care se poate face abstracție.

În sfârșit, conchide în chip foarte nefericit că odată ce se schimbă o determinare, trebuie să se schimbe și celelalte, pentru că, spune Domnia sa, toate aceste determinări nu sunt decât un accident sub diferite nume[1618]. Dacă așa este, atunci urmează că, potrivit Domniei sale, Omul și Socrate sunt unul și același lucru sub două nume diferite și, prin urmare, nici o diferență individuală a lui Socrate n-ar putea pieri, de pildă, cunoașterea în Filosofie pe care o are, fără ca, în același timp, să înceteze să fie Om.

Ceea ce spune în continuare, anume că o mișcare nu are decât o determinare[1619], este același lucru ca și cum aș spune că un lucru întins nu are decât o singură figură; ceea ce nu exclude ca această figură să se poată divide în mai multe părți, așa cum poate și determinarea.

Ceea ce obiectează la *Dioptrica*, la pagina 18[1620], arată doar că nu caută decât prilejuri de a aduce obiecții, de vreme ce vrea să mă învinuiască până și pentru greșelile tipografului. Căci am vorbit în acel loc despre proporția dublă ca fiind cea mai simplă, pentru a explica mai lesne chestiunea, din pricină că cea adevărată nu poate fi determinată, deoarece se schimbă în funcție [*à raison*] de diversitatea subiectelor. Dar dacă, în figură, linia HF nu a fost făcută exact dublă față de linia AH, este greșeala tipografului și nu a mea. Iar în legătură cu ceea ce spune că este contrar experienței[1621], se înșală pe de-a-ntregul, din pricină că în această privință experiența variază potrivit varietății lucrului care este aruncat în apă și a vitezei cu care este mișcat. Și nu m-am ostenit să îndrept în acel loc greșeala tipografului, pentru că am crezut fără să mai stau pe gânduri că nu se va găsi nici un cititor atât de nătâng încât să-i fie greu să priceapă că o linie este dublă față de alta doar pentru că figura înfățișează una care nu are această proporție, și nici care să fie atât de nedrept, încât să spună că pentru aceasta sunt vrednic de a mi se aduce obiecții.

În sfârșit, când Domnia sa spune că încuviințez acea parte a scrierilor sale căreia nu-i aduc obiecții și despre care nu spun nici un cuvânt[1622], se înșală din nou; căci mai aproape de adevăr este că nu le-am acordat destulă importanță pentru a socoti că trebuie să mă îndeletnicesc cu respingerea lor.

Descartes către Mersenne
[Endegeest, duminică, 21 aprilie 1641][1623]

AT III 358-363: CCXXXVII; Clerselier II 293-296: LVI; EL II 207-210: LVI; AM IV 335-339: 296;
B 1444-1448: 309; JRA I 459-462: Mers 96;
CM X 582-587: 997
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Am lăsat să treacă doi sau trei curieri fără a vă scrie, în parte din pricină că am avut puține lucruri să vă aduc la cunoștință, iar în parte pentru că șederea la țară m-a făcut ceva mai delăsător decât eram înainte. Cu toate acestea, nu am încetat să cercetez problema Domnului Desargues[1624], căci modul în care mi-ați propus-o a fost de așa manieră încât nu ar fi fost cinstit să mă sustrag; dar fiindcă nu o încheiasem încă, acum o săptămână, când am aflat din scrisoarea Domniei voastre că Domnul de Rob[erval] găsise [soluția], mi s-a părut că nu trebuie să mai zăbovesc asupra ei, căci calculul este foarte lung și dificil, și cu adevărat nu m-am mai gândit la ea de atunci[1625].

Locurile din Sfântul Augustin, citate de Domnul Arnauld, sunt, la pagina a doua, *Libri secundi de Libero Arbitrio capite tertio*[1626]. Apoi, la pagina a noua citează *de Animæ quantitate, cap. 15*, și *Sol*[*iloquiorum*], *l. 1, cap. 4º*[1627]. Dar, în pasajul principal, care se află pe penultima pagină: *Tria enim sunt, ut sapienter monet Augustinus, etc.*[1628], a uitat să citeze cartea.

Mă încredințez întru totul Domniei voastre în ceea ce privește încuviințarea și tipărirea *Metafizicii* mele; căci știu că îi purtați mai mult de grijă decât aș putea să-i port eu însumi, iar Domnia voastră puteți judeca mai bine ce este util de făcut, fiind la fața locului, decât aș putea-o face eu de aici.

Sunt uimit de ce obiectează Doctorii Domniei voastre[1629], anume că nu avem nici

o certitudine, conform Filosofiei mele, că preotul ține Hostia pe altar sau că are apa pentru a boteza etc. Căci cine a afirmat vreodată, chiar dintre Filosofii Școlii, că ar exista o altă certitudine decât cea morală pentru astfel de lucruri? Iar, cu toate că Teologii spun că ține de Credință să credem că trupul lui Iisus Hristos se află în Împărtășanie, Domniile lor nu spun totuși că se află în această Hostie particulară, decât în măsura în care presupunem, *ex Fide humana, quod Sacerdos habuerit voluntatem consecrandi, et quod verba pronunciarit, et sit rite ordinatus, et talia quæ nullo modo sunt de Fide*[1630].

Cât despre cei care afirmă că Dumnezeu îi înșală tot timpul pe cei osândiți și că ne poate înșela și pe noi tot timpul, Domniile lor contrazic fundamentul Credinței și a întregii noastre evlavii, acela că *Deus mentiri non potest*[1631]; care este repetat în atâtea locuri din S[fântul] Augustin, S[fântul] Toma și alții, încât mă mir că vreun Teolog îi contrazice, și ar trebui să renunțe la orice certitudine dacă nu admit drept axiomă că *Deus nos fallere non potest*[1632].

Cât despre ceea ce am scris, că Indiferența este mai degrabă o lipsă decât o perfecțiune a Libertății[1633] în noi, nu urmează de aici că același lucru ar fi valabil pentru Dumnezeu; totuși, nu știu dacă ține *de fide*[1634] să credem că este indiferent, și nădăjduiesc că Părintele Gib[ieuf] îmi va apăra bine cauza în acest punct; căci nu am scris nimic care să nu se potrivească cu ceea ce a spus în cartea Domniei sale *De Libertate*[1635].

Nu am spus nicăieri că Dumnezeu nu conlucrează în mod nemijlocit în toate lucrurile, și am susținut în mod expres contrariul în răspunsul meu dat Teologului[1636].

Nu am socotit necesar să mă întind mai mult în Răspunsurile mele date Englezului[1637], din cauză că Obiecțiile Domniei sale mi s-au părut atât de puțin credibile, încât ar fi însemnat să le acord o importanță mult prea mare dacă le-aș fi dat un răspuns mai pe îndelete.

Cât despre Doctorul care spune că ne putem îndoi dacă gândim sau nu, la fel ca despre oricare alt lucru, contrariază atât de tare lumina naturală, încât sunt încredințat că nimeni dintre cei ce se vor gândi la cele pe care le spune nu va fi de părerea

Domniei sale.

Mi-ați dat de știre mai demult că în Răspunsul meu către Englez[1638] am folosit cuvântul *Ideam*[1639] de două sau trei ori în locuri foarte aproape unul de altul; dar nu mi se pare că sunt de prisos, deoarece se referă la idei diferite; și așa cum repetițiile sunt butucănoase în unele locuri, în altele pot fi și elegante.

Într-un anume sens includ imaginațiile în definiția [noțiunii de] *cogitatio* sau a gândirii și în altul le exclud, și anume: *Formæ sive species corporeæ, quæ esse debent in cerebro ut quid imaginemur, non sunt cogitationes; sed operatio mentis imaginantis, sive ad istas species se convertentis, est cogitatio*[1640].

Scrisoarea în care mi-ați scris mai demult Obiecțiile despre *Conarion*[1641] trebuie că se va fi pierdut, dacă nu cumva ați uitat să le scrieți; căci nu am din ele decât ceea ce mi-ați scris de atunci, anume că nici un nerv nu merge la *conarion*, și că acesta este prea mobil pentru a fi sediul simțului comun. Dar aceste două lucruri sunt în întregime în favoarea mea: căci dacă, fiecare nerv fiind destinat vreunui simț sau vreunei mișcări particulare, unii ochilor, alții urechilor, brațelor etc., și dacă unul dintre aceștia ar ajunge la *conarion* mai degrabă decât alții, am putea deduce de aici că acesta nu ar fi sediul simțului comun, la care trebuie să se raporteze toți [nervii] în același fel; și este imposibil ca toți să se raporteze la el altfel decât prin intermediul spiritelor, așa cum o fac în *conarion*. De asemenea, sediul simțului comun trebuie să fie cu siguranță foarte mobil pentru a primi toate impresiile care vin de la simțuri; dar trebuie să fie în așa fel încât să nu poată fi mișcat decât de spiritele care transmit aceste impresii, și doar *conarion*-ul este astfel.

Anima[1642] într-o bună latină înseamnă *aërem, sive oris halitum*[1643]; de unde cred că a fost transferat *ad significandam Mentem*[1644], și de aceea am spus că *sæpe sumitur pro re corporea*[1645].

Axioma potrivit căreia *Quod potest facere majus, potest etiam minus*[1646] se înțelege *in eadem ratione operandi, vel in iis quæ requirunt eandem potentiam*[1647]. Căci *inter homines*[1648] cine se îndoiește că cineva care va putea ține un bun discurs, n-ar ști să scrie și un text fără importanță?

Matematicianul din Tübingen este Schickardus[1649], căruia am socotit că-i fac mai

multă cinste numindu-l după numele orașului său decât prin al său propriu, din pricină că este prea grosolan [*rude*] și puțin cunoscut[1650]. Iar cei care spun că am luat altceva de la Domnia sa decât simpla observație pe care o citez nu spun adevărul; căci vă asigur că nici măcar un cuvânt din raționamentele din cărticica sa în germană[1651], pe care o am aici, care să-mi fi fost de folos, nu mai mult decât în Scrisoarea în Latină pe care Domnul Ga[ssendi] i-a scris-o Domnului R[eneri] despre același fenomen[1652]; căci socot că Domnia sa e cel care v-a ținut acest discurs. Dar greșește dacă se simte jignit pentru că am încercat să scriu adevărul despre un lucru cu privire la care Domnia sa scrisese mai înainte doar închipuiri; sau dacă a socotit că trebuia să-l citez în acel loc, în care nu am avut de la Domnia sa nici măcar un lucru, afară de faptul că observația fenomenului de la Roma, care se află la sfârșitul *Meteorilor* mei[1653], a ajuns din mâinile sale la Domnul Ren[eri] și de acolo la mine, precum ca prin mâinile curierilor, fără ca Domnia sa să fi contribuit cu ceva. Și aș fi socotit că-i fac mai mult rău dacă aș fi atras atenția cititorilor că Domnia sa a scris despre acest fenomen, decât am făcut păstrând tăcerea.

Cât despre Obiecțiile care vor mai putea încă sosi împotriva *Metafizicii* mele, voi încerca să le răspund la fel ca şi celor de mai înainte, şi socot că cel mai bine va fi să le dăm la tipar așa cum vor fi, și în aceeași ordine în care au fost aduse, pentru a păstra adevărul istoric, care îi va plăcea mai mult cititorului decât un discurs neîntrerupt în care aș spune tot aceleași lucruri. Socot că am răspuns aici la tot ce se afla în scrisorile Domniei voastre.

Descartes către Huygens
Endegeest, aprilie 1641[1654]

AT III 767-768 = Roth 151-152: LXIII; AM IV 340-341: 297; B 1450: 310; JRA II 92: Huyg 62
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Scrisoarea de față nu este decât pentru a continua să vă plictisesc recomandându-vă pe Domnul Gillot pentru a obține o slujbă în Portugalia[1655]. Căci spune că a aflat că Alteța Sa în persoană îi va da Ambasadorului pe toți aceia pe care acesta trebuie să îi ia cu Domnia sa, și este foarte bucuros să fie printre primii în a-și oferi serviciile. De asemenea pentru a vă spune că am vorbit cu părinții săi, care sunt întru totul hotărâți să-i dea încuviințarea de a pleca în această călătorie, și socot că nu este rău să ducă și un trai mai sărăcăcios, dar totuși în cele mai bune condiții ce vor fi cu putință. A prins toate prilejurile care s-au înfățișat în ultimii 6 sau 7 ani, printre altele asediile orașelor Breda, Louvain și Schencke Schans, și știți că celor care au un pic de minte nu le trebuie o experiență îndelungată pentru a deveni ingineri. Spune că Domnul de Maisonneuve[1656], care l-a văzut cu aceste prilejuri, i-a făgăduit să-l recomande. Cât despre mine nu vă pot spune nimic altceva decât că vă voi fi întru totul îndatorat pentru tot ce veți binevoi să faceți pentru el, și că voi fi toată viața,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, aprilie 1641

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem,

Cavaler, Consilier și
Secretar al
Alteței Sale,
La Haga.

Descartes către Regius
[Endegeest, aprilie 1641][1657]

AT IV 239-240: CCCLXXXVII; Clerselier I 429: XCVI; EL I 313: XCVI; AM IV 253-254: 484; B 2036: 505; JRA II 737: Reg 4; Bos 57: 17
Textul lui Clerselier

Prea Ilustre Domn,

Nu știu ce mi-a stat în cale să răspund mai devreme la scrisoarea Domniei tale[1658], dacă nu faptul, ca să vorbesc pe șleau, că nu sunt bucuros să fiu de o părere diferită de a Domniei tale. Și fiindcă mi se părea că nu trebuie să fiu de acord cu ceea ce scriai, am zăbovit de aceea mai mult să iau pana. Mă uimea, într-adevăr, faptul că vrei să încredințezi tiparului, ale cărui figuri sunt de neșters, ceea ce nu ai cuteza să lași în seama încercării unei disputații de o oră, și că ți-e teamă de învinuirile calomnioase subite și nechibzuite ale adversarilor Domniei tale mai mult decât de cele născocite după un studiu atent și îndelungat. Și pentru că mi-am amintit că am citit în Compendiul tău de Fizică multe lucruri întru totul străine de opinia comună, care sunt propuse fără apărare și neînsoțite de vreun temei care să le poată face probabile pentru cititori, am crezut că ar putea fi tolerabile în niște Teze, unde sunt adesea adunate paradoxuri pentru a oferi adversarilor mai multă materie pentru a disputa; dar într-o carte, pe care ar părea că vrei să o propui drept o Introducere [*Prodromus*] a noii Filosofii, socotesc că trebuie făcut exact pe dos: și anume trebuie aduse temeiuri prin care să convingi cititorul că lucrurile pe care vrei să le deduci sunt adevărate, înainte să le expui, pentru ca nu cumva noutatea lor să îl supere. Dar aflu că Domnul Van S[urck][1659] te-a făcut să-ți schimbi hotărârea, și încuviințez mult mai mult ceea ce întreprinzi acum, și anume acele Teze de Fiziologie în legătură cu Medicina[1660]; căci trag nădejde că le poți stabili mai statornic și apăra mai bine, iar adversarii Domniei tale vor găsi mai puțin lesne prilej să vorbească de rău despre

ele. Sănătate.

Regius către Descartes
Utrecht, 21 aprilie [/1 mai] 1641[1661]

Baillet II 62-63 [A], 140 [B], 141 [C], 142 [D]; AT III 366-367: CCXXXVIII; B 1450-1452: 311; Bos 60-61: 18

[A] „Domnul Regius, dorind să sublinieze că nici Domnia sa nu voia să întreprindă ceva decât cu încuviințarea și cu sfatul colegilor săi, împărtăși răspunsul lui[1662] în chip deosebit acelora dintre ei pe care îi știa a nu fi atât de bine intenționați față de Domnia sa precum alții. L-a arătat lui Voetius, lui Liræus și lui Charles de Maets, zis *Dematius*, unul dintre Profesorii de Teologie, care se mulțumiră să-i spună a trata în mod simplu subiectul său, și a înlătura ceea ce ar putea fi înțepător și batjocoritor. Domnii aceștia îl numesc pe acest adversar *Primerosius*, după cum face și Domnul Regius.”[1663]

[B] „Rectorul, fermecat de deferența și eleganța Domnului Regius[1664], care îi adusese la corectat tezele lui, se mulțumi să-i facă unele observații pentru a salva onoarea Filosofiei antice […].”

[C] „Pentru a apăra opiniile sale împotriva clevetirii și a versurilor satirice ale celor care îl invidiau, Domnul Regius socoti de cuviință să dea la tipar o expunere simplă a acestei prime dispute[1665]. La XXI ale lui Aprilie îi scrise D[omnului] Descartes pentru a-l înștiința de toate lucrurile și pentru a-i sublinia că aceste împotriviri nu făceau altceva decât să-i sporească îndrăzneala cu care trăgea nădejde să înfrunte atacurile adversarilor Filosofiei lor comune. Dar pentru a-l face să înțeleagă nevoia pe care o avea de ajutorul Domniei lui, îl înștiință că cea mai mare parte a Universității se ridica împotriva Domniei sale din pricina acțiunilor lui Voetius, care voia să se folosească de prestigiul rectoratului său spre ruina Cartezianismului[1666]. Îi exageră mai ales înfumurarea tânărului Voetius[1667], *Magister Artium*, care nu ducea lipsă de inteligență, dar pe care autoritatea părintelui său părea să-l fi făcut insolent, ținând seama de învinuirile false și ridicole pe care pretinsese să

i le aducă. Îi trimise totodată continuarea tezelor pe care mai trebuia să le susțină în a V-a zi din Mai, cu observațiile pe care Rectorul i le făcuse înainte de a i le înapoia.”

[D] „Al doilea rând de Teze, susținute la 5 Mai, nu făcură mai puțină vâlvă decât primul, și nu îi necăjiră mai puțin pe Profesorii de Filosofie, de Medicină și de Matematică, pe care Voetius voi să-i convingă că Regius se jurase să nimicească Filosofia pe care Domniile lor o profesau, și că submina fundamentele cunoștințelor lor[1668]. După disputațiile de Fiziologie, Domnia sa susținu și altele, în cursul verii, privitoare la operațiile Minții; privitoare la pasiunile Sufletului, la Substanță, la Cantitate, la Mișcare; și despre cele mai de seamă chestiuni de Medicină.”[1669]

Descartes către Regius
[Endegeest, începutul lui mai 1641][1670]

AT III 369-370: CCXXXIX; Clerselier I 396: LXXXV; EL I 288: LXXXV; AM IV 344-345: 299; B 1456: 312; JRA II 738: Reg 5a; Bos 63: 19A

Textul lui Clerselier

Ilustre Domn,

Toată controversa noastră despre *sufletul întreit*[1671] este mai mult o chestiune de nume [*de nomine*] decât de lucru [*de re*].

Dar mai întâi, pentru că unui Romano-Catolic nu-i este îngăduit să spună că în om *sufletul* este *întreit*[1672], și că mă tem ca oamenii să nu pună în seama mea ceea ce susții în tezele Domniei tale, aș prefera să te abții de la acest mod de a vorbi.

2. Cu toate că *forța vegetativă și cea senzitivă* în animale sunt acte prime, ele nu sunt același lucru în om, pentru că mintea[1673] este mai presus, cel puțin în demnitate.

3. Deși lucrurile care convin sub vreo rațiune generală pot fi admise de Logicieni ca părți ale unui același gen, totuși nu orice rațiune generală de acest fel este un gen adevărat; și nu este vreo altă diviziune bună decât aceea a adevăratului gen în adevăratele sale specii, și oricât ar trebui să fie părțile opuse și deosebite, totuși, ca diviziunea să fie bună, trebuie ca părțile să nu fie prea îndepărtate unele de altele. Căci dacă cineva, de pildă, ar distinge tot corpul omenesc în două părți, iar în una dintre ele ar pune doar nasul, iar în cealaltă toate celelalte membre, această diviziune ar păcătui, precum a Domniei tale[1674], pentru că părțile ar fi prea inegale.

4. Nu admit că *forței vegetative și celei senzitive* în animale li se cuvine denumirea de *suflet*, precum *minții* i se cuvine în om; dar poporul a pretins astfel, pentru că nu a știut că animalele sunt lipsite de *minte*, și de aceea numele de *suflet* este echivoc, cu privire la oameni și la animale[1675].

5. În sfârșit…[1676]

Descartes către Regius
[Endegeest, începutul lui mai 1641][1677]

AT III 371-374: CCXL; Clerselier I 392-396: LXXXIV; EL I 285-288: LXXXIV; AM IV 346-353: 300; B 1458-1460: 313; JRA II 739-741: Reg 5b; Bos 64-67: 19B

Textul lui Clerselier

Ilustre Domn,

Desigur că nu pot să mă plâng de bunăvoința Domniei tale și a Domnului de Raey de a fi vrut să puneți numele meu la începutul tezelor voastre[1678]; dar nici nu știu în ce chip să vă mulțumesc; și văd numai că mi se dă o nouă ocupație, anume pentru că lumea va crede de aici înainte că opiniile mele nu se deosebesc de ale Domniilor voastre și, pe deasupra, că nu voi mai avea scuză pe viitor să nu apăr din toate puterile ceea ce ați declarat; și va trebui să cercetez cu mai multă sârguință ceea ce mi-ați trimis de citit, ca să nu trec cu vederea ceva pe care să nu vreau a-l apăra mai apoi.

Așadar, primul lucru pe care îl încuviințez mai puțin este că Domnia ta spui că *Sufletul omului este întreit*[1679]; căci această vorbă este, în religia mea, o erezie; și, în fapt, lăsând religia deoparte, este chiar împotriva Logicii să concepi *sufletul* ca un gen, ale cărui specii sunt *mintea*, *forța vegetativă* și *forța motrice a animalelor*. Căci prin *suflet senzitiv* nu trebuie să înțelegi altceva decât *o forță motrice*, afară numai dacă îl confunzi cu cel *rațional*. Dar această *forță motrice* nu se deosebește nici măcar ca specie de *forța vegetativă*; și atât una cât și cealaltă diferă întru totul ca gen de minte. Dar pentru că nu ne deosebim în privința lucrului [*in re*], eu ți l-aș explica după cum urmează.

Este un singur suflet în om, anume cel *rațional*; căci nu trebuie socotite drept acțiuni omenești decât cele ce depind de rațiune. Dar *forța vegetativă* și *cea de a mișca corpul*, care la plante și la animale sunt numite *suflet vegetativ* și *senzitiv*, se

află, ce-i drept, și în om, dar la el nu trebuie numite *suflete*, pentru că nu sunt primul principiu al acțiunilor sale, și se deosebesc întru totul ca gen de *sufletul rațional*[1680].

Forța vegetativă, la om, nu este nimic altceva decât o anumită dispunere a părților corpului, care etc.[1681]

Și puțin după:

Dar *forța senzitivă* este etc.[1682]

Și apoi:

Așadar, aceste două [suflete] nu sunt altceva în corpul omenesc decât etc.[1683]

Și apoi:

Și deoarece *mintea, sau sufletul rațional*, este distinctă de corp etc., o numim nu pe nedrept *doar pe ea suflet*[1684].

În sfârșit, unde Domnia ta spui: *Voința și înțelegerea se deosebesc numai ca* [*fiind*] *moduri diferite de a acționa cu privire la obiecte diferite*, aș prefera: *se deosebesc numai ca* [*fiind*] *acțiunea și pasiunea unei aceleiași substanțe.* Căci în sens propriu, înțelegerea este pasiunea minții, iar voința acțiunea ei; dar pentru că nu vrem vreodată un lucru fără să-l înțelegem în același timp, și că nu putem înțelege aproape nimic fără să vrem în același timp ceva, nu distingem lesne în ele pasiunea de acțiune[1685].

Adnotarea pe care a făcut-o aici Voetius al Domniei tale nu-ți este potrivnică în nici un fel. Căci atunci când Teologii spun că nici o substanță creată nu este principiul imediat al activității sale[1686], ei înțeleg aceasta astfel: că nici o creatură nu poate acționa fără concursul lui Dumnezeu, dar nu că ar trebui să aibă vreo facultate creată, distinctă de ea însăși, prin care să acționeze; căci ar fi absurd să se spună că această facultate creată poate fi principiul imediat al vreunei activități, și că substanța însăși nu poate fi. Nu găsesc alte observații ale Domniei sale în cele pe care mi le-ai trimis, și de aceea nu pot judeca nimic despre ele.

În locul unde tratezi despre culori nu văd de ce să scoți negrul din rândul lor, de vreme ce și celelalte culori sunt numai moduri. Deci aș spune doar: *Se socotește de obicei și negrul printre culori, dar nu este nimic altceva decât o anumită dispunere etc.*[1687]

Privitor la judecata în care spui: *Dacă ea nu ar fi precisă și exactă, trebuie ca, hotărând în mod necesar etc.*, în loc de *în mod necesar* aș pune *lesne*. Și puțin după aceea, în loc de *de aceea ea poate fi suspendată* etc. aș pune *și ea* etc.; căci ceea ce adaugi nu urmează din cele ce preced, așa cum cuvântul *de aceea* pare să însemne[1688].

Ceea ce spui despre afecte, *că sediul lor este în creier*, este întru totul paradoxal, și chiar, din câte socotesc, împotriva opiniei tale. Căci, cu toate că spiritele care mișcă mușchii vin de la creier, sediul afectelor trebuie totuși socotit a fi acea parte a trupului care este cel mai mult modificată de ele, parte care este fără îndoială inima; și de aceea aș spune: *sediul principal al afectelor, în măsura în care țin de trup, este în inimă, fiindcă aceasta este cel mai cu seamă modificată de ele; dar în măsura în care afectează și mintea*, [*sediul lor*] *este numai în creier, fiindcă mintea poate pătimi în chip imediat numai de la el*[1689].

Este, de asemenea, un paradox să spui că *receptarea este o acțiune*, când în fapt este numai o pasiune contrară acțiunii; dar aceleași lucruri pe care le-ai avansat par să poată fi păstrate astfel: *Receptarea este o acțiune (sau mai degrabă o pasiune) animală asemănătoare automatelor, prin care primim mișcarea lucrurilor; căci aici, pentru a cuprinde sub un singur gen toate cele care se petrec în om, am unit pasiunile cu acțiunile*[1690].

Nu am cercetat, în sfârșit, ceea ce spui la final, *despre balanța care se abate către cald sau către rece* etc.; pentru că socotesc că nu trebuie crezut în nici un astfel de lucru precum în Evanghelie[1691].

Mă bucur că respondentul[1692] Domniei tale și-a făcut cum trebuie datoria, și nu cred că trebuie să-ți fie teamă de ceva de la cei care vor mânui condeiul împotriva ta. Orice îmi vei trimite voi citi bucuros și îți voi răspunde orice voi gândi, cu libertatea mea de totdeauna. Nu am scris nimic despre centrul de greutate, ci de greutatea diferită a lucrurilor grele, după distanța lor diferită de centrul Pământului. Tratez aceasta doar într-o carte în care sunt adunate laolaltă multe alte lucruri; dar totuși, dacă vrei să le citești, cu primul prilej în care Domnul Van S[urck] va merge la Utrecht, ți le voi trimite prin Domnia sa[1693].

Descartes către Regius
[Endegeest, prima jumătate a lui mai 1641][1694]

AT III 374-375: CCXL; Clerselier I 395-396: LXXXIV; EL I 287-288: LXXXIV; AM IV 351-353: 300; B 1460-1462: 313; JRA II 741-742: Reg 6; Bos 70-71: 20

Textul lui Clerselier

Nu încuviinţez că refuzi să numeşti *solzii peştilor etc. corpuri luminoase, pentru că nu împing ele însele globulele eterice*. Căci nici măcar cărbunele aprins nu face aceasta, ci doar materia subtilă, care împinge când părţile pământeşti ale cărbunelui, când acele globule eterice[1695].

Nu-mi este limpede nici că *venele mezenterice primesc chilul în pancreas*[1696] *de la venele lactee*; nu trebuie cu siguranţă să o afirmi, afară numai dacă o vei fi cunoscut printr-un experiment foarte sigur, şi nici măcar să scrii despre acest lucru, ca şi cum nici o venă lactee nu ar aduce chilul până la ficat, întrucât sunt unii care afirmă că au experimentat aceasta, şi mi se pare întru totul verosimil[1697].

Aş vrea, de asemenea, să ştergi ceea ce susţii împotriva lui Waleus *despre mişcarea inimii*[1698], pentru că este un om paşnic şi nu-ţi poate reveni nici o glorie din faptul că îl contrazici[1699].

Nu sunt de acord cu Domnia ta nici când defineşti că *acţiunile sunt activităţile pe care omul le îndeplineşte prin forţa sufletului şi a corpului*; căci sunt unul dintre cei care afirmă că omul nu înţelege prin trup. Nu sunt impresionat nici de argumentul prin care te străduieşti să dovedeşti contrariul; căci, cu toate că trupul împiedică mintea, în chip limpede totuşi nu îi poate fi de nici un folos în înţelegerea lucrurilor imateriale, ci în această privinţă nu îi poate decât dăuna[1700].

Privitor la *Sufletul întreit* al omului, am răspuns deja în [scrisoarea] precedentă pe care ţi-am trimis-o acum trei zile[1701], şi de aceea adaug aici numai că îţi voi fi întotdeauna nespus de devotat.

Descartes către Regius
[Endegeest, a doua jumătate a lui mai 1641][1702]

AT III 454-456: CCLV; Clerselier I 397-398: LXXXVI; EL I 289: LXXXVI; AM V 76-78: 316; B 1540-1542: 329; JRA II 742-744: Reg 7; Bos 72-73: 21

Textul lui Clerselier

Ilustre Domn,

Am primit tezele Domniei tale și îți mulțumesc; nu găsesc nimic în ele care să nu-mi surâdă[1703]. Cele pe care le spui despre acțiune și pasiune nu mi se pare a cuprinde vreo dificultate, cu condiția ca acei termeni să fie corect înțeleși: anume, în lucrurile corporale, orice acțiune și pasiune constau doar în mișcarea locală, și se numește acțiune când acea mișcare este considerată în lucrul care mișcă [*in movente*], și pasiune, când este considerată în lucrul mișcat [*in moto*][1704]. De unde urmează, de asemenea, când acești termeni sunt extinși la lucrurile imateriale, că trebuie să fie considerat în acestea ceva analog mișcării; și că trebuie să fie numită acțiune ceea ce se petrece de partea motorului, așa cum este voința în minte; și pasiune, ceea se petrece de partea lucrului mișcat, cum este intelectul și vederea în aceeași minte[1705]. Cât despre cei care socotesc că percepția trebuie să fie numită acțiune, par să ia termenul de acțiune pentru orice potență reală, iar pe cel de pasiune numai pentru negarea potenței; căci deoarece cred că percepția este o acțiune, tot așa ar spune fără îndoială că și receptarea mișcării într-un corp dur, sau forța prin care primește mișcarea altor corpuri este acțiune, ceea ce nu se poate spune corect, pentru că pasiunea corelativă acestei acțiuni ar fi în ceea ce se mișcă, iar acțiunea în ceea ce e mișcat. Dar cei care spun că orice acțiune poate fi îndepărtată de la agent, spun corect, dacă prin acțiune înțeleg numai mișcarea, dar nu dacă, sub numele de acțiune, vor să cuprindă orice forță; astfel, lungimea, lățimea, adâncimea și forța de a primi orice fel de figuri și mișcări nu pot fi îndepărtate din materie, sau cantitate,

după cum nici gândul nu poate fi îndepărtat din minte.

În scrierile pe care mi le-ai trimis, la pag[ina] 2, rândul 7, în cuvintele *și îndeosebi a inimii* pare să fie o scăpare de condei, căci părțile nu sunt apăsate de inimă, ci sângele trimis la ficat de alte părți, și îndeosebi de inimă, ajută la digestie. De asemenea, nu înțeleg cele ce urmează acolo despre o ligatură dublă și alternativ dezlegată[1706].

La pagina 4, dacă nu ai făcut experimentul cu inima care se umflă cu foale, nu te sfătuiesc să îl pui; căci mă tem că, inima odată tăiată și răcită, să nu ajungă atât de rigidă încât nu poate fi umflată astfel; dar experimentul este ușor de făcut și dacă reușește, pune-l ca sigur, fără să folosești cuvintele *socotesc* sau *se pare*[1707].

La pagina 5, aș prefera să lași la o parte ceea ce susții despre magnet, căci aceste lucruri nu sunt încă foarte sigure, ca și cele pe care le susții la pag[ina] 6, despre gemeni și asemănarea sexelor[1708]. Sănătate, iubește-mă și salută negreșit în numele meu pe prietenii comuni[1709].

[Hobbes?] către Mersenne [pentru Descartes]
Paris, duminică, 19 mai 1641[1710]

AT III 375-377: CCXLI; Clerselier III 627-628: CXXI (latină) şi
629-631: CXXII (franceză); EL III 415-416: CXII; AM IV 354-358: 301;
B 1462-1464: 314; CM X 643-645: 1008
Textul lui Clerselier

Citind (Preacuvioase Părinte), numai o dată, dar foarte conştiincios, *Meditaţiile* pe care mi le-aţi pus la dispoziţie, mi s-au părut de o mare înălţime şi erudiţie. Totuşi, pe când le citeam, nu puţine sunt îndoielile care mi-au răsărit în minte. Nu e drept să cer rezolvarea lor din partea autorului însuşi, fără să mai citesc aceste *Meditaţii* de mai multe ori şi cu cea mai mare atenţie, pentru a vedea dacă nu m-aş putea astfel mulţumi eu însumi.

Un singur lucru aş vrea să mi se explice mai limpede între timp, anume ce ar trebui să înţeleg prin cuvintele acestea: *ideea de Dumnezeu*, *ideea de Suflet* şi, în general, *ideile lucrurilor non-sensibile*. Filosofii de rând înţeleg de obicei prin *idee* un concept simplu, precum este imaginea care dăinuie (cum spun ei) în imaginaţie, care se numeşte şi fantasmă [*phantasma*]. Dar autorul *Meditaţiilor* spune că nu înţelege o astfel de idee de Dumnezeu. Iar dacă ar înţelege-o aşa, o astfel de idee nu ar putea în nici un fel fi ideea de Dumnezeu. Căci Dumnezeu, fiind de necuprins [*incomprehensibilis*] şi infinit, nu poate fi reprezentat prin facultatea noastră de imaginaţie, care este în stare să cuprindă [*capax*] numai lucruri sensibile şi finite. Pare însă că Domnia sa presupune [*ponit*] o anume idee raţională, care este trezită prin raţionament, şi pe care, de aceea, o atribuie nu imaginaţiei, ci minţii, raţiunii, intelectului. Aşa cum, de exemplu, ideea de Soare din imaginaţie [*phantastica*] este[1711] acea imagine a Soarelui care are acele dimensiuni pe care, prin demonstraţii Astronomice, le concepem a fi în Soare[1712]. De asemenea, dacă un poligon cu o mie

de laturi se înfățișează privirii, dobândim de îndată o idee a acestuia care ține de [facultatea] imaginativă; dar pe cea care ține de intelect [*mens*] nu o dobândim dacă nu îi numărăm mai întâi laturile.

Considerând acum distincția dintre idei prin aceste exemple, eu descopăr că, în primul exemplu, dobândesc de fapt prin văz o idee de Soare ce constă într-un cerc foarte luminos, nu prea mare; idee care este exprimată cu un nume simplu, ca atunci când spun *Soare*; căci numele semnifică numai concepte simple. Dar după ce voi fi judecat prin raționament că Soarele este de multe ori mai mare decât această idee care se înfățișează ochilor, atunci ori îmi imaginez un cerc egal lui, care este tot o idee imaginativă, ori, concepând Soarele fără o altă idee pe lângă cea [care mi-l reprezintă cu diametrul] de un picior, spun totuși că este mult mai mare decât pare. Acum, dacă ceea ce este exprimat prin aceste cuvinte trebuie să se numească idee, în acest sens în care este înțeleasă ideea de Dumnezeu, urmează că ideea de Dumnezeu trebuie să fie exprimată printr-o propoziție, cum ar fi aceasta: *Dumnezeu există*, nu numai printr-un singur nume care nu este decât o parte a unei propoziții. În chip asemănător, ideea de poligon pe care o dobândim prin văz este aceeași în imaginație înainte și după numărarea laturilor; dar ideea pe care o dobândim prin numărarea laturilor (dacă trebuie totuși să fie numită *idee*) este un concept complex și se exprimă printr-o propoziție, cum ar fi aceasta: *Figura aceasta are o mie de laturi.* Iată ce înțeleg eu în legătură cu distincția dintre ideea pe care [autorul] o presupune [*ponit*] în imaginație și cea pe care o situează în minte, sau în intelect, sau în rațiune.

Dacă am înțeles aceste lucruri bine și potrivit gândirii autorului, cea mai înaltă parte a argumentării sale prin care dovedește că Dumnezeu există va fi o *petitio principii*[1713]. Căci ori presupune, fără dovadă, că există ideea de Dumnezeu, și prin ideea de Dumnezeu înțelege o cunoaștere (dobândită prin rațiune) a propoziției acesteia, *Dumnezeu există*, și astfel presupune [ca fiind adevărat] ceea ce trebuia să dovedească. Ori nu presupune, ci dovedește că există ideea de Dumnezeu prin aceea că, prin raționament, putem deduce că Dumnezeu există, și astfel dovedește un lucru prin el însuși [*probat idem per idem*]: căci este același lucru să ai ideea de Dumnezeu și, prin raționament, să deduci că Dumnezeu există. Aceeași greșeală este în

argumentarea prin care ar vrea să dovedească că *Sufletul este necorporal*.

Mă tem însă ca, din pricina îngustimii minții mele, să nu fi izbutit a înțelege gândirea acestuia despre ideile de acest fel. Nu vreau însă să-l tulburați de dragul meu pe un bărbat care, din câte aud, este foarte ocupat cu înaintarea științelor. Cu ajutorul Domniei voastre, când ne vom întâlni și voi recitit acest tratat, trag nădejde că voi descoperi mai bine ce este de înțeles prin ideile acestuia. Rămas-bun.

Paris, 19 mai 1641

Descartes către Mersenne
[Endegeest,] luni, 27 mai 1641[1714]

Archiv für Geschichte der Philosophie, 92, 3, 2010, pp. 290-303;
JRA I 462-466: Mers 97
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 2001 bis Réserve, f° 1-2

Cuvioase Părinte,

Tocmai am primit scrisoarea Domniei voastre, cu *Obiecţiile* Domnului Gassendi şi 4 coli tipărite din *Meditaţiile* mele. Dar prima coală lipseşte, iar dacă mi-aţi trimis-o mai înainte, aşa cum mi-aţi dat de ştire că veţi face prin scrisoarea pe care am primit-o acum două săptămâni, se va fi pierdut, căci nu am primit scrisori de la Domnia voastră acum o săptămână[1715]. Tipăritura este foarte frumoasă, iar forma cărţii foarte potrivită; doar marginea ar fi putut fi ceva mai mare şi aş fi putut avea aici o hârtie mai bună, dar nu aş fi putut niciodată obţine ca titlurile curente [*distinctions*] să fie atât de bine aşezate. Îmi dau bine seama că Domnia voastră v-aţi îngrijit de acest lucru şi că, în această privinţă ca şi în nesfârşit de multe altele, vă sunt foarte îndatorat. E adevărat că nu pot spune dacă nu sunt greşeli de tipar[1716], deoarece nu le-am citit pe toate, neavând încă vreme de când am primit scrisoarea Domniei voastre decât să parcurg lungile obiecţii ale Domnului Gassendi, pe care sunt foarte bucuros că le am şi care mi se par foarte nimerite pentru a fi tipărite în rând cu celelalte, căci stilul şi concepţiile Domniei sale vor fi plăcute cititorului, iar Domnia sa are mai multe gânduri care le-ar putea trece [şi] altora poate prin minte, şi trag nădejde că răspunsurile pe care i le voi da vor fi de mare folos pentru a pricepe înţelesul meu şi a vedea cât e de departe de părerile celor care îmi aduc obiecţii. Voi răspunde pe cât de scurt voi putea, dar sunt atât de lungi, încât cred că voi avea nevoie de nu mai puţin de două sau trei săptămâni pentru aceasta[1717]. Şi vă rog să îmi

daţi de ştire dacă va fi nevoie să vă înapoiez *Obiecţiile* sale, căci ar face să crească mult pachetul, iar Domnul de Zuylichem fiind acum la oştire, nu vi-l pot trimite prin Domnia sa[1718]. În orice caz, vă rog să vă asiguraţi că, peste două sau trei săptămâni, va sosi la Domnia voastră pachetul, oricât de mare ar fi, şi să folosiţi în acest scop biletul cuprins în scrisoarea de faţă[1719].

1. Pasajul din răspunsul meu către teolog în care găsiţi o lipsă în înţeles este: *Quin imo etiam hic addam, quod tamen ante non scripsi, nequidem ad secundam ullam causam deveniri, sed omnino illam in qua tantum potentiæ est ut rem extra se positam conservet, tanto magis se ipsam sua propria potentia conservare, atque adeo a se esse*[1720]. Or, nu văd nici o lipsă în înţeles şi nu trebuie *a se esse posse*[1721], cum scrieţi, ci doar *a se esse*, căci problema este aici *an detur progressus in infinitum inquirendo in causas conservatrices rerum creatarum*[1722], şi spun că nici vorbă să se poată merge de la o cauză la alta la infinit, ba chiar că nu se poate ajunge nici de la cea dintâi la o a doua, ci că aceasta dintâi, care are puterea de a conserva ceva în afara sa, are, cu atât mai mult, şi puterea de a se conserva pe sine[1723] şi, prin urmare, este *a se*[1724], adică este Dumnezeu.

2. Puţin după aceea, unde spun: *quæstio erat utrum in idea quam formamus de Deo aliquid reale contineatur, vel sola rei negatio, ut forte in idea frigoris nihil aliud est quam negatio caloris, qua de re nullum dubium esse potest*[1725], înţelesul este că problema era de a şti dacă este ceva real în ideea de Dumnezeu sau nu, după cum poate că nu e nimic real etc. şi că nu poate fi nici o îndoială sau nici o dificultate în această problemă, unde mi se pare că *forte* elimină ambiguitatea, dar pentru a o elimina încă şi mai mult, dacă nu s-a tipărit, în locul cuvintelor: *qua de re nullum dubium esse potest*, vă rog să cereţi să se pună: *qua in quæstione nulla est difficultas*[1726].

3. În ceea ce priveşte comparaţia cu *corpus infinitum*[1727], care vreţi să fie adăugată în a treia obiecţie *ab amicis Parisiensibus*[1728], mi se pare că poate fi introdusă în felul următor: *At quemadmodum si daretur infinitum corpus, excluderet alia omnia corpora, ita infinitum in omni genere perfectionis excludit quodlibet aliud etc.*[1729] Iar, în acest caz, în locul cuvintelor din răspunsul meu: *Idemque est de*

reliquis omnibus quae Deo tribuuntur, etiam de potentia[1730], vă rog să puneți: *Atque hic apparet quam parum ad rem sit comparatio corporis infiniti; est enim peculiaris corporum proprietas quod unumquodque aliud quodlibet, ratione occupationis loci, excludat: Idemque nullo pacto*[1731] *dici potest non modo de scientia, sed nec de ullis aliis quae Deo tribuuntur nequidem de potentia etc.*[1732] Acești Domni, ale căror nume nu mi le-ați comunicat încă niciodată, mă vor ierta dacă m-am amestecat, scriindu-vă în ce fel pot adăuga Domniile lor această comparație, pe motivul că mi-ar fi cu neputință să-i răspund cum se cuvine dacă nu aș presupune felul în care a fost formulată.

4. Lumina credinței este un dar al lui Dumnezeu și spun că o poate face mai clară decât este orice lumină naturală, ceea ce este foarte adevărat, dar nu spun totuși că ea este în chip actual mai clară în toți oamenii[1733].

Motus voluntatis, adică *interna propensio cogitationis se determinantis ad aliquid volendum*[1734] este un gând, dar *motus voluntarius*[1735] este cu totul altceva, căci nu este decât o acțiune a trupului, care, cu toate că depinde de voință în măsura în care acest *motus est voluntarius*, nu este totuși voința însăși[1736].

5. Deși ideea de Dumnezeu îi este naturală omului, aceasta nu înseamnă că trebuie să fie expresă sau explicită în toți oamenii, după cum nu sunt nici adevărurile matematice, care și ele ne sunt foarte naturale.

6. Am răspuns deja mai demult cu privire la greutatea [*pesanteur*] Euharistiei[1737].

7. De vreme ce Domnul Gassendi a vrut să mă numească „Cartesius”, vă rog să păstrați acest nume în locurile unde l-a pus, ba chiar l-ați putea pune și în obiecțiile Teologului din această țară[1738] în locurile unde a pus „D. Cartes”, dar în prima filă a cărții este mai bine, cred, să se păstreze numele meu adevărat, Des Cartes.

8. În ceea ce privește problema Domnului Desargues, ceea ce Domnul Fermat spune că a găsit este ușor, iar dificultatea constă doar în ceea ce spune că îi mai rămâne de găsit. Am încetat să mă mai gândesc la aceasta când mi-ați dat de știre că Domnul de Roberval o găsise, deoarece eram bucuros să mă lipsesc de un lung calcul ce îmi rămânea de făcut nu pentru a cerceta problema, ci pentru a termina treaba, privință în care sunt mult mai delăsător decât în lucrurile în care este nevoie

de ceva minte. Iar pentru că *Răspunsurile* mele la *Obiecţiile* Domnului Gassendi sunt mai urgente decât aceasta, îl voi ruga pe Domnul Desargues să-mi dea un răgaz de o săptămână, după ce le voi fi făcut.

9. L-am întâlnit aici pe Domnul Picot[1739], pe care îl socotesc într-adevăr drept un om cu capul pe umeri [*de fort bon sens*] şi care mă îndatorează să-i fiu slujitor devotat; cred că va veni astăzi la Leiden să stea o vreme. Are cu Domnia sa un gentilom din Touraine[1740], care mi-a adus cuvinte de laudă de la Părintele Bourdin, al cărui discipol este, şi care mi-a vorbit de asemenea despre Domnul Petit în nişte cuvinte ce m-au silit să îndulcesc ce scrisesem despre Domnia sa, aşa cum veţi vedea în *Prefaţa către cititor*[1741], pe care v-o trimit pentru a fi tipărită, vă rog, la începutul cărţii, după *Epistola dedicatorie către Domnii de la Sorbona*, şi nu se va tipări cea de-a 4-a parte a *Discursului despre metodă*, nici mica prefaţă pe care o pusesem după aceasta şi nici cea care preceda Obiecţiile Teologului, ci doar *Synopsis*[1742]. În rest, fiţi încredinţat că nu e nimic în *Obiecţiile* Domnului Gassendi care să-mi dea vreo bătaie de cap şi că nu voi avea să mă gândesc la nimic altceva decât la alegerea şi aşezarea cuvintelor [*élocution*], deoarece, fiindcă Domnia sa s-a exprimat cu multă eleganţă, se cuvine să încerc şi eu să-i răspund pe măsură. Sunt,

Al Domniei voastre prea îndatorat şi plin de afecţiune slujitor,

DES CARTES

Din 27 mai 1641

Descartes către Regius
[Leiden, iunie 1641][1743]

AT III 65-66: CXC; Clerselier I 385-386: LXXXI; EL I 279-282: LXXXI; AM IV 60-61: 243; B 1184: 253; JRA II 744: Reg 8

Textul lui Clerselier

Ajung acum la Tezele[1744] pe care Domnia ta mi le-ai trimis; și, pentru că știu că dorești să scriu în chip liber ce gândesc, mă voi supune Domniei tale. Acolo unde scrii: *vicinus aer cuius particulæ* etc.[1745], aș prefera: *vicinus aer qui* etc. *potest*[1746]; căci nu fiecare dintre particule se condensează, ci întreg aerul, prin aceea că particulele sale se apropie mai mult unele de altele [decât în starea sa obișnuită][1747].

Descartes către Mersenne
[Endegeest, duminică, 16 iunie 1641][1748]

AT III 382-383: CCXLIII; Clerselier II 296-297: LIV; EL II 207-210: LIV;
AM IV 359-360: 302; B 1466: 315; JRA I 466: Mers 98; CM X 662-663: 1011
Textul lui Clerselier

Nu dau încă un răspuns celor două mici file de Obiecții pe care Domnia voastră mi le-ați trimis[1749], din pricină că îmi scrieți că voi putea să le întregesc cu cele pe care nu le-am primit încă, cu toate că mi le-ați trimis acum o săptămână[1750]. Dar, din pricină că cel care întreabă ce înțeleg eu prin cuvântul *Idea* pare să făgăduiască și alte Obiecții și că modul în care începe mă face să trag nădejde că cele care vor veni din partea Domniei sale vor fi dintre cele mai bune și mai puternice ce pot fi făcute, dacă din întâmplare Domnia sa așteaptă răspunsul meu la această întrebare, înainte de a se hotărî să trimită altele, ați putea să-i faceți cunoscut substanța lui, anume că prin cuvântul *Idea* înțeleg tot ceea ce poate fi în mintea noastră, și că am distins idei de trei feluri[1751]: anume *quædam sunt adventitiæ*, precum ideea pe care o avem îndeobște despre Soare; *aliæ factæ vel factitiæ*, în rândul cărora o putem pune pe cea pe care Astronomii și-o fac despre Soare prin raționamentul lor; și *aliae innatae, ut Idea Dei, Mentis, Corporis, Trianguli, et generaliter omnes quæ aliquas Essentias Veras, Immutabiles et Aeternas representant. Jam vero, si ex Idea facta concluderem id quod ipsam faciendo explicite posui, esset manifesta petitio principii; sed quod ex Idea Innata aliquid eruam, quod quidem in ea implicite continebatur, sed tamen prius in ipsa non advertebam, ut ex Idea Trianguli, quod ejus tres anguli sint aequales duobus rectis, aut ex Idea Dei, quod existat, etc., tantum abest ut sit petitio principii, quin potius est, etiam secundum Aristotelem, modus demonstrandi omnium perfectissimus, nempe in quo vera rei definitio habetur pro medio*[1752].

Descartes către Mersenne [pentru Desargues?]
[Duminică, 16 iunie 1641][1753]

AT III 708-714: CCXLIII (*Additions*); Clerselier III 475-479: anexă la LXXXIII; AM IV 361-370: 303; B 1468-1474: 316; de Buzon, Kambouchner *et al*. 519-524 (traducere franceză); CM X 664-671: anexă la 1011

Textul lui Clerselier

Propoziție demonstrată de Domnul Descartes

Fiind dată o secțiune conică oarecare și un punct situat oriunde în afara planului ei. Se caută un cerc care să fie baza conului, descris de o linie dreaptă rotindu-se din punctul dat ca vârf de jur împrejurul secțiunii conice date; căci nu există nici o îndoială că suprafața astfel descrisă este conică și acest lucru poate fi demonstrat lesne, după ce s-a găsit cercul care este baza lui.

Rezolvare

Împart această propoziție în trei cazuri, astfel:

Primul, când secțiunea dată este o elipsă, iar punctul dat cade perpendicular pe centrul ei;

Al doilea, când perpendiculara dusă din punctul dat cade în altă parte pe o axă a elipsei date sau oriunde pe o axă a unei hiperbole sau unei parabole date.

Al treilea, în sfârșit, când cade în afara axelor.

Primul caz

Fie elipsa BOL și punctul A ridicat perpendicular pe centrul ei D la distanța AD.

Duc liniile AB și AL din vârful A al conului până la extremităţile B și L ale celui mai mic diametru al elipsei date. Apoi, caut o dreaptă *p* care să fie față de AB precum DO este față de DO + DB; la fel și o dreaptă *q*, care să fie față de aceeași AB precum DO este față de DO – DB; și o linie *r*, care să fie media proporţională dintre *p* și *q*. În sfârșit, din punctul A ca centru trasez un cerc a cărui rază este egală cu linia *r*; și acest cerc taie prelungirea diametrului BL în K, astfel încât unind A și K printr-o linie dreaptă, dacă din punctul B este dusă la aceasta paralela BC, această linie BC este un diametru al cercului căutat, așa cum este lesne de demonstrat prin analiză.

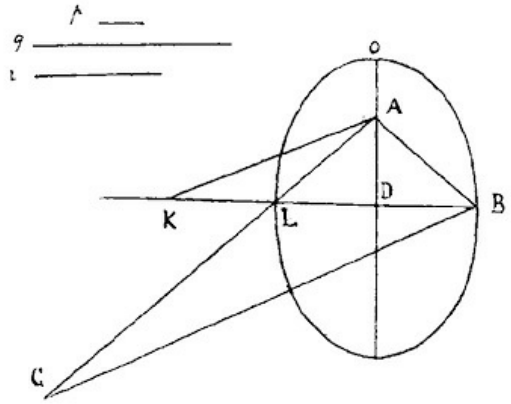

Cazurile care urmează vor fi reduse la acesta, fiindcă va fi mai lesne să se găsească o elipsă pe al cărei centru să cadă perpendiculara dusă din vârful conului, decât un cerc care să fie o bază a aceluiași con.

AL DOILEA CAZ

Fie elipsa BFC și punctul A ridicat perpendicular pe punctul E al axei BC, la distanţa AE. Duc liniile BA și CA, și iau AL pe linia cea mai lungă CA, care să fie egală cu linia cea mai scurtă BA, și obțin linia BL ca unul dintre diametrele elipsei, pe al cărei centru D cade perpendicular punctul A. Și o altă linie, dusă perpendicular prin punctul D la linia AD și paralel planului secțiunii BFC, limitată de amândouă părţile de secțiunea conică, este celălalt diametru al aceleiași elipse, conjugat cu primul. Fiind date diametrele conjugate ale elipsei, este dată astfel și elipsa. Și, odată ce este dată elipsa în centrul căreia vârful conului cade perpendicular, se găsește un cerc care va fi o bază a aceluiași con în modul deja explicat mai înainte.

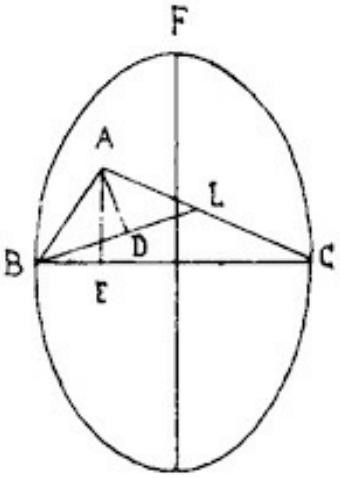

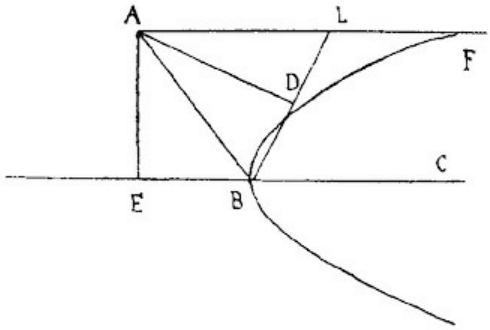

La fel, fiind dată parabola BF și punctul A ridicat perpendicular pe punctul E al axei BC, la distanța AE, duc linia AB și, la fel, AL egală cu AB și paralelă cu BC; iar linia BL este unul dintre diametrele unei elipse în al cărei centru D punctul A cade perpendicular. Şi celălalt diametru conjugat se obține ca mai sus.

La fel, fie hiperbola BF și opusa ei cu vârful C și fie un punct A ridicat perpendicular pe punctul E al axei BC la distanța AE. Duc liniile BA și CA și, luând AL pe linia cea mai lungă CA, prelungită dincolo de punctul A, o lungime AL, egală cu linia cea mai scurtă BA, obțin linia BL drept unul dintre diametrele unei elipse etc. ca mai sus.

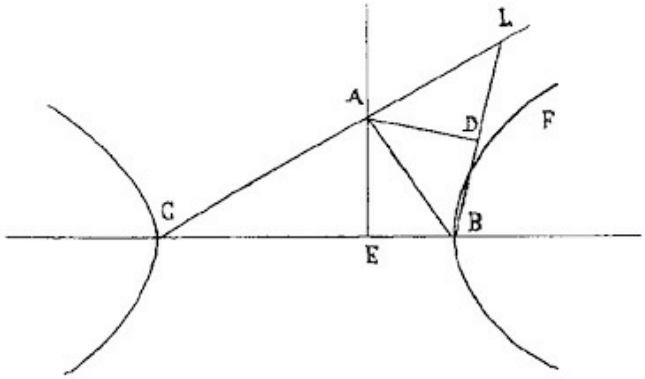

La fel, fie hiperbola BF și opusa ei al cărei vârf este C și fie punctul A ridicat perpendicular pe punctul E al celei de-a doua axe HE, la distanța AE. Pe axa HE iau o

lungime HG egală cu HA și, ducând liniile BG și CG, ultima prelungită în L, astfel încât GL să fie egală cu BG, linia BL este unul dintre diametrele conjugate ale elipsei căutate, pe al cărei centru D punctul A cade perpendicular. Iar cealaltă linie, dusă perpendicular prin centrul D la linia GD sau AE (căci literele A și G reprezintă unul și același punct deasupra planului BCE, pe care trebuie să ni-l imaginăm în spațiu) și paralel cu planul secțiunii conice BFC, limitată în amândouă părțile de suprafața conului, este diametrul ei conjugat cu celălalt, ca mai sus.

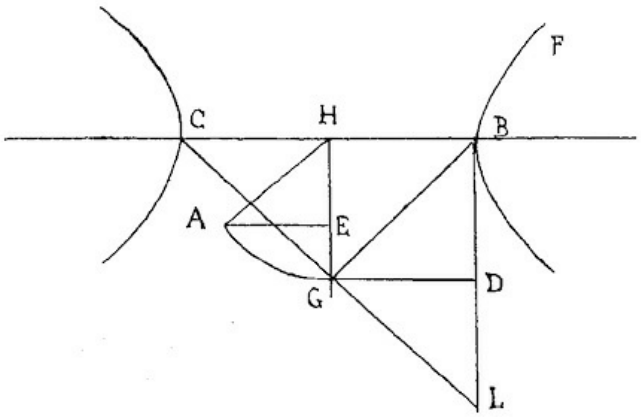

Și toate acestea sunt atât de clare, încât se vede că nu par să aibă nevoie de vreo demonstrație.

Al treilea caz

Fie parabola BGK cu vârful G și o parte din axa GY egală cu jumătate din latura ei dreaptă și fie punctul A în afara planului secțiunii, din care perpendiculara AE cade în afara axei, în punctul E al planului secțiunii. Fie date și liniile:

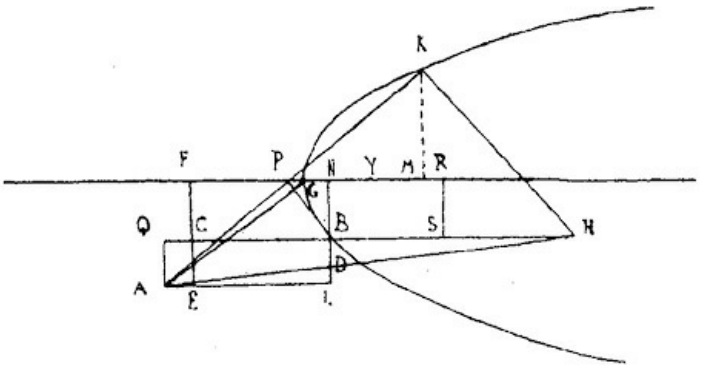

AG pe care o numesc *a*;

EF, perpendiculară din E pe axă, pe care o numesc *b*;

FY pe care o numesc *c*;

și latura dreaptă pe care o numesc *r*;

pornind de la care caut punctul B, unde parabola este tangentă la o elipsă în al cărei centru cade perpendiculara dusă din punctul A, sau caut linia BN perpendiculară pe axa GY, pe care o numesc *x*, și prin analiză aflu:

$$x^3 = +\frac{aa}{b}xx + crx - \frac{1}{4}brr \text{ ,}$$
$$-\frac{cc}{b}xx$$ 1754

și din această ecuație este lesne de obținut punctul B cu ajutorul *Geometriei* mele. Căci, dacă *a* și *c* sunt egale, atunci este de ajuns să iau pe axă o lungime YR, care să fie jumătatea [liniei] date FY, și perpendiculara RS, care să fie jumătatea [liniei] date FE, iar cercul dus din centrul S prin vârful G al secțiunii va tăia parabola în punctul căutat B. Dar dacă *a* și *c* nu sunt egale, atunci această construcție va fi, ce-i drept, puțin mai lungă, dar nu mai anevoioasă. Odată găsit punctul B, duc dreapta AB și, la fel, AL, egală cu prima și paralelă cu axa GY; iar BL este unul dintre diametrele unei elipse căutate. Și linia dusă prin centrul ei D perpendicular pe AD și paralel cu planul secțiunii, limitată în amândouă părțile de suprafața conului, este celălalt diametru conjugat primului.

Pentru a găsi punctul B, analiza se face astfel. Din [liniile] AG, EF, FY, YG, GN și NB, [unele] date și [altele] luate după voie, se caută AB și, la fel, BP, tangentă la parabolă în B; și luându-se BH egală cu AB și paralelă cu axa GY, se găsește AH pornind de la AQ, QB și BH; la fel și HK, paralelă cu tangenta BP; la fel și KM, perpendiculară în punctul K pe axa GY; la fel și MG și MY. Și din [liniile] AG, EF, FY, MY și KM, [unele] date și [altele] luate după voie, se găsește AK, al cărei pătrat trebuie să fie egal cu suma pătratelor lui KH și AH, fiindcă unghiul ADB este drept precum unghiul AHK[1755]. Și ecuația care este aflată pe această cale este următoarea:

$$x^3 = \left.\begin{matrix} +\frac{aa}{b} \\ -\frac{cc}{b} \end{matrix}\right\} xx + crx - \frac{1}{4}brr.$$

Analiza se face în acelaşi fel pentru hiperbolă şi pentru elipsă şi, cu toate că poate fi întru câtva mai complicată şi mai lungă, va trebui totuşi în chip necesar să poată fi redusă la o ecuaţie al cărei grad nu este mai mare de patru şi, de aceea, potrivit *Geometriei* mele, construcţia se va face numai cu rigla şi cercul pentru o secţiune conică dată[1756].

Descartes către Mersenne
Endegeest, duminică, 23 iunie 1641[1757]

AT III 384-389: CCXLIV; AM IV 371-375: 304; B 1476-1480: 317;
JRA I 467-470: Mers 99; CM X 672-678: 1012
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 5160,
fol. 27 *recto* – 28 *recto*

Cuvioase Părinte,

Vă trimit restul *Obiecţiilor* D[omnului] Gassendi, împreună cu răspunsul meu[1758]. Referitor la care vă rog, dacă este cu putinţă, să daţi la tipar sus-numitele *Obiecţii* înainte ca autorul să vadă răspunsul pe care l-am dat[1759]; căci, între noi [fie vorba], socot că sunt atât de puţin raţionale, încât mă tem că nu va mai vrea să îngăduie ca ele să fie tipărite când va fi văzut răspunsul meu; iar eu mi-o doresc întru totul, căci, în afară de faptul că aş fi mâhnit ca timpul pe care l-am folosit să le scriu să fie pierdut, nu mă îndoiesc că cei care au socotit că nu-i voi putea răspunde ar socoti că eu sunt cel care nu a vrut ca ele să fie tipărite, din cauză că nu le-aş fi putut răspunde pe măsură. Aş fi foarte bucuros de asemenea dacă numele său ar apărea în fruntea lor, aşa cum l-a aşezat Domnia sa[1760]. Este adevărat că despre aceasta din urmă, dacă nu vrea să o îngăduie, are dreptul de a o împiedica, deoarece ceilalţi nu şi-au pus numele; dar nu poate împiedica să fie tipărite. Şi vă rog de asemenea să daţi librarului, pentru a fi tipărită, aceeaşi copie pe care am văzut-o eu, ca să nu fie nici o modificare.

În rest, oricâte griji mi-am făcut să aflu de la curier unde a rămas pachetul pe care trebuia să-l primesc acum două săptămâni[1761], în care se aflau cele două coli G şi H, împreună cu unele *Obiecţii* despre care m-aţi informat acum o săptămână, că trebuie să li se adauge două articole, dintre care unul începe cu *Quod enim etc.*, iar

celălalt cu *Quod autem sapiens etc.*, nu am putut afla nici o veste[1762]. De aceea vă rog să îmi trimiteți din nou cât de repede atât aceste două coli G și H, cât și acele *Obiecții*, pentru a le răspunde, dacă nu cumva aflați la Paris ce anume a întârziat pachetul și că îl voi primi totuși mai târziu; căci mi s-a întâmplat destul de des să primesc scrisorile Domniei voastre cu 2 sau 3 săptămâni mai târziu decât trebuia.

1. Tocmai am primit ultimul pachet al Domniei voastre împreună cu colile O, P, Q și cu scrisoarea Domnului abate de Launoy[1763] căruia nu îi voi răspunde cu prilejul acestui transport[1764] din pricină că sunt prea istovit de a fi transcris întregul meu răspuns către Domnul Gassendi. Cât despre obiecțiile Cucernicului Părinte de La Barde, le voi alătura celor dinainte[1765], de vreme ce o socotiți de cuviință; dar din acest motiv nu vă voi putea trimite răspunsul decât după ce voi primi din nou cele care s-au pierdut pe drum.

2. Voi fi foarte bucuros să am câteva exemplare cu marginea lată, de vreme ce Soly le-a tipărit; și ca să nu piardă nimic la această operațiune, îl voi plăti pentru legătura celor care vor fi cu margine lată.

3. Cât despre ceea ce am scris despre libertate, este conform cu ceea ce a scris înaintea mea despre același lucru Cucernicul Părinte Gibieuf și nu mă tem că mi s-ar putea obiecta ceva[1766].

4. Cât despre *a capite*[1767] din tipăritură, găsesc că au fost puse multe în locuri unde nu sunt necesare și că au fost omise în locuri unde ar fi fost mai bine să fie puse: de pildă la începutul paginii 209 nu trebuia; dar trebuia unul 3 rânduri după aceea, la cuvântul *Superest*[1768]. În fine, cred că le-am respectat, pe toate cele care ar trebui să fie, în copia mea; de aceea aș dori să i-o fi dat tipografului pentru a fi urmată și vă rog să o faceți pentru ce a mai rămas, în afară de faptul că poate am omis câteva puncte și virgule, care voi fi foarte bucuros să fie adăugate; dar tipografii au oameni care știu să le pună, fără să fie nevoie ca Domnia voastră să vă dați osteneala s-o faceți, căci vă dau și așa destule bătăi de cap în alte privințe[1769].

5. Nu am văzut *Antoniana Margarita*[1770] și nici nu socot că am mare trebuință să o văd, nu mai mult decât tezele de la Louvain sau cartea lui Jansenius[1771]; dar aș fi foarte bucuros să știu unde a fost tipărită, pentru ca, dacă am trebuință, să o pot găsi.

6. Cât despre cele două locuri din scrisoarea mea către Domnii de la Sorbona[1772] pe care le socotiți de cuviință să fie schimbate, încuviințez cu plăcere și mulțumesc Domnului de S[ain]te Croix pentru grija pe care o are pentru mine. Veți șterge, așadar, vă rog, *forte*[1773], deși nu l-am folosit ca și cum m-aș fi îndoit de acest lucru, ci pentru a nu intra în dispute cu cei care ar putea să se îndoiască. Cât despre celălalt pasaj mi se pare că va putea fi modificat astfel: *hoc a me summopere flagitarunt: ideoque officii mei esse putavi, nonnihil hac in re conari. Quicquid autem etc.*[1774]

7. Cât despre suprafața despre care am spus că nu face parte nici din pâine și nici din aerul care este de jur împrejur, aceasta nu diferă cu nimic nici de *locus Aristotelicus*[1775] al Școlilor, nici de suprafețele pe care le iau în considerare Geometrii, decât în imaginația celor care nu le concep așa cum trebuie și care presupun că *superficies corporis ambientis*[1776] ar fi o parte a corpului învăluitor. Și din această cauză în *Dioptrica* nu am vorbit nici de suprafața lentilei, nici a aerului, ci de acea care desparte aerul de lentilă (p[agina] 22, r[ândul] 15)[1777].

8. Sunt din cale-afară de bucuros că Părintele Gibieuf este de partea mea și încearcă să mă facă să dobândesc încuviințarea Doctorilor: nu voi uita să-i mulțumesc când va veni vremea[1778], iar dacă o voi dobândi prin mijlocirea Doamnei d'Aiguillon[1779] voi fi încă și mai fericit, deoarece, în acest mod, voi avea într-un anume fel favoarea de partea mea.

9. Cât despre greșelile de tipar, nu contează prea mult, am găsit mult mai puține în ultimele coli decât în primele; iar cât privește cele 7 sau 8 principale, care schimbă sensul *Meditațiilor*, mi se pare că am putea cere să fie îndreptate de mână pe toate colile, înainte de a fi cusute și aș prefera să plătesc eu costurile. Și aș dori să știu câte exemplare se vor tipări; căci dacă se tipăresc puține și se va face mai târziu o a 2-a tipărire, ar fi ușor să fie făcută mult mai corectă.

10. Domnul Picot[1780] este aici la Leiden și pare să aibă chef să adaste; suntem destul de des împreună. Cât despre cei doi tovarăși ai Domniei sale[1781], vin și pleacă și socot că în scurtă vreme se vor întoarce în Franța.

11. Veți vedea că am făcut tot ce mi-a stat în putință ca să-l tratez pe Domnul Gassendi cu cinste și delicatețe; dar mi-a dat atâtea prilejuri de a-l disprețui și de a

arăta că nu are raţiune şi nu ştie în nici un fel să gândească, încât aş fi lăsat prea mult de la mine dacă aş fi spus mai puţin decât am făcut-o; şi vă asigur că aş fi putut spune mult mai multe. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre prea înflăcărat şi prea îndatorat slujitor,

DESCARTES

Din 23 iunie 1641

Descartes către Mersenne
[Endegeest, iulie 1641][1782]

AT III 391-397: CCXLV; Clerselier III 632-636: CXXIII; EL III 416-419: CXIII; AM IV 376-380: 305; B 1480-1486: 318; JRA I 470-473: Mers 100; CM X 679-684: 1013

Cuvioase Părinte,

Dacă nu mă înșel, cel a cărui scrisoare în latină, scrisă Domniei voastre, mi-ați arătat-o n-a izbutit încă să se hotărască în judecata pe care trebuie să o facem despre lucruri. Se exprimă prea bine când își explică propriile gânduri ca să credem că nu le-a înțeles pe ale celorlalți; sunt încredințat că, mai degrabă fiind luat în stăpânire de propriile sale opinii, îi vine greu să guste ceva ce se opune judecăților sale. Așa încât mă aștept ca aceasta să nu fie ultima deosebire de păreri pe care o vom avea amândoi; dimpotrivă, îmi închipui că această primă scrisoare este precum o provocare la duel, pe care mi-o trimite pentru a vedea în ce fel o voi primi și dacă, după ce am deschis eu însumi câmpul de bătălie pentru oricine se ivește, nu mă voi preface doar că-mi măsor armele cu ale Domniei sale și că-mi dovedesc forța împotriva sa. Vă mărturisesc că aș avea o plăcere deosebită să am de-a face cu oameni inteligenți precum Domnia sa, dacă, prin ceea ce a lăsat să se vadă, nu mi s-ar părea deja prea înregimentat; dar îmi este foarte teamă ca, în privința Domniei sale, orice strădanie a mea să nu fie zadarnică și ca, oricâtă osteneală mi-aș da pentru a-l mulțumi și pentru a încerca să-l scot din înregimentarea nefericită în care îl văd, să nu se afunde și mai tare de la sine, căutând mijloacele de a mă contrazice.

Este oare de crezut că nu ar fi putut înțelege, cum zice[1783], ce anume înțeleg eu prin ideea de Dumnezeu, prin ideea de Suflet, și prin ideile lucrurilor non-sensibile, de vreme ce nu înțeleg nimic altceva, prin acestea, decât ceea ce cu siguranță a trebuit să înțeleagă Domnia sa însuși atunci când v-a scris că nu le înțelege? Căci Domnia sa nu spune că nu concepe nimic prin numele de Dumnezeu, prin cel de Suflet sau prin cel de lucruri non-sensibile; spune doar că nu știe ce trebuie să se

înțeleagă prin ideile lor. Dar dacă a conceput ceva prin aceste nume, ceea ce nu poate fi pus la îndoială, Domnia sa a știut în același timp ce trebuie să se înțeleagă prin ideile lor, de vreme ce nu trebuie să se înțeleagă altceva decât chiar ceea ce a conceput. Căci nu numesc prin numele de idee doar imaginile care sunt zugrăvite în imaginație; ba, dimpotrivă, nu le numesc cu acest nume în măsura în care sunt în imaginația trupească[1784]; ci numesc în general cu numele de idee tot ceea ce se află în mintea noastră atunci când concepem un lucru, oricare ar fi modul în care îl concepem.

Dar mă tem ca Domnia sa să nu fie dintre aceia care socotesc că nu pot concepe un lucru atunci când nu și-l pot imagina[1785], ca și cum în noi nu ar exista decât această manieră de a gândi și de a concepe. A recunoscut corect că nu sunt de această părere; și a arătat de asemenea îndeajuns că nici Domnia sa nu este, pentru că Domnia sa însuși spune că Dumnezeu nu poate fi conceput prin imaginație. Dar dacă nu prin imaginație este conceput, ori nu concepem nimic când vorbim despre Dumnezeu (ceea ce ar fi semnul unei teribile orbiri), ori îl concepem într-un alt fel; dar, în orice fel l-am concepe, avem ideea de Dumnezeu pentru că nu putem exprima ceva prin cuvintele noastre, când înțelegem ceea ce spunem, fără să nu fie cert prin chiar acest lucru că avem în noi ideea lucrului semnificat prin cuvintele noastre.

Dacă vrea așadar să ia cuvântul *idee* în felul în care am spus în chip expres că îl iau eu[1786], fără a se opri la echivocul celor care îl restrâng doar la imaginile lucrurilor materiale care se formează în imaginație, îi va fi ușor să recunoască că prin ideea de Dumnezeu nu înțeleg altceva decât ceea ce toți oamenii înțeleg de obicei când vorbesc despre el și ceea ce trebuie de asemenea, în mod necesar, să fi înțeles și Domnia sa; altfel, cum ar fi putut spune că Dumnezeu este infinit și incomprehensibil și că nu poate fi reprezentat de imaginația noastră? Şi cum ar putea fi sigur că aceste atribute și o infinitate de altele, care ne arată măreția sa, i se potrivesc, dacă nu ar fi avut ideea de Dumnezeu? Trebuie deci să convenim că avem ideea de Dumnezeu și că nu putem nesocoti care este această idee și nici ce trebuie să înțelegem prin ea; căci altminteri nu am putea cunoaște absolut nimic despre Dumnezeu. Și zadarnic am spune, de exemplu, că noi credem că *Dumnezeu este* și

că un anume atribut sau perfecțiune îi aparține, ar însemna să nu spunem nimic, de vreme ce aceasta nu ar avea nici o semnificație pentru mintea noastră, ceea ce ar fi cel mai mare sacrilegiu și cea mai mare impertinență din lume.

În ceea ce privește Sufletul, lucrul este încă și mai clar. Căci acesta nefiind altceva, așa cum am demonstrat, decât un lucru care gândește, este cu neputință să putem gândi vreodată vreun lucru fără să avem în același timp ideea Sufletului nostru drept un lucru capabil să gândească la tot ceea ce noi gândim. Este adevărat că un lucru de această natură nu se poate imagina, adică nu se poate reprezenta printr-o imagine trupească. Dar acest lucru nu trebuie să ne mire, căci imaginația noastră nu este făcută decât să-și reprezinte lucruri care cad sub simțuri; iar pentru că Sufletul nostru nu are nici culoare, nici miros, nici gust, nici absolut nimic din ceea ce aparține corpurilor, nu este cu putință să ni-l imaginăm sau să formăm o imagine a lui. Dar nu este, din acest motiv, mai puțin cu putință de conceput; dimpotrivă, cum prin el concepem toate lucrurile, el este, astfel, singurul mai cu putință de conceput decât toate celelalte lucruri la un loc.

Mai departe, sunt nevoit să vă spun că prietenul Domniei voastre nu mi-a înțeles deloc gândirea, când, pentru a ilustra diferența ce există între ideile care se află în închipuire și cele care se află în minte, Domnia sa spune că cele dintâi se exprimă prin nume, iar cele din urmă prin propoziții[1787]. Căci, nu faptul că se exprimă prin nume sau prin propoziții face ca ele să aparțină minții sau imaginației; și unele și celelalte se pot exprima în amândouă aceste moduri; ci ele se deosebesc după modul de a le concepe; astfel că tot ceea ce noi concepem fără imagine este o idee a minții pure[1788] și tot ceea ce concepem cu imagine este una a imaginației. Și cum hotarele imaginației noastre sunt foarte scurte și foarte strâmte, în vreme ce mintea noastră aproape că nu are, puține sunt lucrurile, chiar corporale, pe care le putem imagina, deși suntem capabili să le concepem. Și până și toată această știință pe care probabil am putea-o crede cea mai supusă imaginației[1789], pentru că nu ia în considerare decât mărimile, figurile și mișcările, nu este deloc întemeiată pe nălucile acesteia[1790], ci doar pe noțiunile clare și distincte ale minții noastre; ceea ce cunosc îndeajuns cei care au adâncit-o cât de cât.

Dar prin ce inducţie a putut scoate din scrierile mele că ideea de Dumnezeu trebuie să fie exprimată prin propoziţia *Dumnezeu există*, pentru a conchide, aşa cum a făcut, că argumentul principal de care mă slujesc pentru a-i dovedi existenţa nu este nimic altceva decât un cerc vicios?[1791] Trebuie că are văzul foarte ager, dacă a văzut ceea nu am avut nicicând intenţia de a propune şi ceea ce nu îmi trecuse nicicând prin minte înainte să fi văzut scrisoarea sa. Am scos dovada existenţei lui Dumnezeu din ideea pe care o găsesc în mine a unei Fiinţe absolut perfecte, care este noţiunea obişnuită pe care o avem despre el[1792]. Şi este adevărat că simpla considerare a unei asemenea fiinţe ne conduce atât de uşor la cunoaşterea existenţei sale, încât este aproape acelaşi lucru de a-l concepe pe Dumnezeu şi de a concepe că el există; dar aceasta nu împiedică ca ideea pe are o avem despre Dumnezeu sau despre o Fiinţă absolut perfectă să fie foarte diferită de propoziţia: *Dumnezeu există* şi ca una să nu poată sluji drept mijloc sau drept premisă pentru a o dovedi pe cealaltă.

În acelaşi fel, este cert că după ce am ajuns să cunoaştem natura Sufletului nostru, prin treptele prin care am ajuns, şi am cunoscut în acest fel că este o substanţă spirituală, pentru că văd că toate atributele care aparţin substanţelor spirituale i se potrivesc, nu trebuia să fii un mare filosof pentru a conchide, aşa cum am făcut-o, că nu este prin urmare corporal; dar desigur trebuie să ai o minte foarte deschisă şi făcută altfel decât oamenii de rând, pentru a vedea că una nu decurge bine din cealaltă şi a găsi o greşeală în acest raţionament. Este ceea ce îl rog să mă ajute să văd şi ceea ce aştept să învăţ de la el când va binevoi să-şi dea osteneala să mă instruiască. Cât despre mine, nu îi voi refuza micile mele clarificări, dacă are nevoie şi dacă vrea să se poarte cu bună-credinţă. Sunt etc.

[Hyperaspistes] către Descartes
[Paris, iulie 1641][1793]

AT III 398-412: CCXLVI; Clerselier II 110-126: XV, versiunea franceză;
EL II 76-85: XV; AM V 3-29: 307; B 1486-1502: 319; JRA II 838-852: Div 7
Textul lui Clerselier

Domnule,

După ce am citit *Răspunsurile* pe care le-ați dat dificultăților ce v-au fost propuse până acum, am mai găsit totuși câteva, pe ici, pe colo, le-am strâns pe toate laolaltă, pe cât am putut de bine, și îndrăznesc să vi le propun astăzi drept restul de obiecții ce vă mai pot fi aduse. Nu disprețuiți, așadar, vă rog, după ce v-ați măsurat forțele cu atâția vajnici luptători, să vi le încercați și cu mine. Iar dacă, prin înfrângerea mea, la care mă aștept, puneți capăt atâtor lupte strălucite și pline de glorie, toți muritorii vă vor fi recunoscători pe vecie, pentru că le-ați arătat nemurirea sufletului lor, la care toată lumea încearcă, pe cât este cu putință, să ajungă. Iată, așadar, cele din urmă Obiecții care mi se pare că vi se pot aduce.

1. Sunt foarte uimit că ați îndrăznit să afirmați, la pagina 541[1794] a Răspunsului Domniei voastre către subtilul Filosof Pierre Gassendi, precum și adesea în mai multe alte locuri [din traducerea franceză][1795], că în lucrurile ce privesc îndrumarea vieții nu trebuie să căutăm un adevăr tot atât de clar și de cert ca acela pe care îl cereți atunci când ne îndeletnicim cu contemplarea Adevărului. Dar nu trebuie totuși să avem o viață bună? Și cum ați putea trăi o viață bună, adică sfântă, dacă nu vă îndrumați acțiunile potrivit Regulii Adevărului? Adevărul trebuie așadar să lipsească din acțiunile morale ale Creștinilor? Cu siguranță, viața unui Creștin va fi socotită foarte bună, dacă el își măsoară mereu toate acțiunile sale și persoana sa la gloria lui Dumnezeu. Acest lucru nu este oare tot atât de adevărat ca orice alt lucru pe care îl cunoaștem în mod clar și distinct? Și nu trebuie el întotdeauna să se înfrâneze de la

orice acțiune atunci când crede că îi va displăcea lui Dumnezeu? Și este el vreodată obligat să se înfrâneze, dacă nu cunoaște în mod clar că trebuie să se înfrâneze? Iar în lucrurile unde este vorba de a acționa, nu trebuie întotdeauna să facă ceea ce vede în mod clar că îi cere Dumnezeu? Căci cine poate spune că este obligat să facă ceva în virtutea unui alt temei? Și, prin urmare, de vreme ce un Creștin nu este niciodată obligat să facă ceva sau să se înfrâneze de la ceva, fără această lumină și claritate, de ce cereți sau, mai bine-zis, de ce presupuneți că există mai puțin Adevăr în Moravuri decât în Științe, câtă vreme un Creștin trebuie să se sinchisească mult mai puțin dacă greșește în Științele metafizice sau geometrice, decât în Moravuri. Dar, îmi veți răspunde, dacă cineva vrea să se îndoiască, în viața de zi cu zi, de existența corpurilor și de a celorlalte obiecte ce i se înfățișează, așa cum [o face] în Metafizică, nu va mai face aproape nimic. – Ce importanță are? Să nu facă nimic, numai să nu păcătuiască. – Dar atunci îmi veți spune, de pildă, că nu voi asculta Slujba într-o zi de Duminică, din pricină că mă pot îndoi dacă zidurile Bisericii, pe care cred că le văd, sunt ziduri adevărate sau, mai degrabă, așa cum se petrece în vise, nu sunt nimic. – La aceasta răspund că, atâta timp cât vă veți îndoi cu temei că ele sunt ziduri adevărate și că e o adevărată Biserică, nu sunteți obligat să intrați înăuntru; după cum nu sunteți obligat să mâncați, oricât de treaz ați fi, dacă nu știți că aveți înaintea Domniei voastre pâine și dacă credeți că dormiți. – Îmi veți spune, poate, că, dacă procedați astfel, veți sfârși prin a muri de foame. – Iar eu vă voi răspunde că nu sunt obligat să mănânc, dacă nu-mi este limpede că am înaintea mea cu ce să-mi hrănesc viața, pe care, în lipsa unui aliment care să-mi fie cunoscut în mod clar, pot și trebuie să o ofer ca jertfă lui Dumnezeu, care nu mă obligă să acționez, dacă nu știu cu certitudine că acționez și că obiectele care se află în jurul meu sunt reale și adevărate. Așadar, nu ar fi trebuit să stabiliți două genuri de Adevăruri. Și să nu spuneți că nu s-a mai auzit vorbindu-se de astfel de obiecții. Căci ar fi nedrept dacă mi-ați opune prejudecățile de care Domnia voastră însivă ați vrut să mă eliberez întru totul și pe care, în pofida Domniei voastre și a tuturor celor ce ar dori să se împotrivească, vreau să le resping deopotrivă în cele legate de îndrumarea vieții, cel puțin dacă nu-mi demonstrați că aceasta nu se poate sau nu trebuie să se facă.

2. Atunci când spuneți, la pagina 546[1796], că nu urmează că Sufletul este mai imperfect din faptul că acționează mai imperfect într-un copil mic decât într-un adult nu urmează nici că nu este mai imperfect. În același mod, când se spune că Sufletul unui copil nu gândește câtă vreme se află în pântecul mamei sale, chiar dacă Domnia voastră spuneți contrariul, nu urmează că acesta gândește. Căci nu aduceți nici un temei și nici un experiment care să confirme ceea ce spuneți; ci o afirmați doar, din aceea că socotiți că Mintea, oriunde s-ar afla, gândește întotdeauna, chiar dacă nu își aduce aminte de gândurile pe care le-a avut, deoarece nu lasă nici o urmă în creier. Ar putea oare operația Sufletului sau a Minții, care este necorporală, să întipărească prin sine vreo urmă corporală? Căci, de vreme ce tot ce este primit într-un subiect este primit potrivit naturii acestui subiect, creierul în care ele sunt primite fiind corporal, urmează în chip necesar că acele Urme trebuie să fie corporale. Dar nu e mai puțin imposibil ca Mintea să aibă o urmă corporală, decât este imposibil ca un trup să aibă una necorporală. În plus, în ce mod aceste urme corporale întipărite în creier ne vor face să avem gândire necorporală? În ce mod poate Mintea contempla acele urme corporale? Prin sine însăși, fără nici o imagine, așa cum credeți Domnia voastră? Sau chiar fără nici o specie spirituală? Dar Teologii atribuie acest mod de a contempla lucrurile fără nici o specie doar lui Dumnezeu. Poate că veți spune că mintea se folosește de o specie necorporală. Dar prin ce cauză va fi produsă această specie? Nu prin urma creierului, întrucât aceasta este corporală; nici doar prin minte: căci, altminteri, de ce ar mai fi avut nevoie de urmă? Vedeți așadar în ce dificultăți vă aruncați pentru a vă apăra opinia.

3. Atunci când afirmați, la pagina 551, art[icolul] 5[1797], că a spune că ceva vă aparține este ceva și că acel ceva aparține cunoașterii pe care o aveți despre Domnia voastră înșivă este altceva[1798] pare că dați a înțelege că *Metafizica* Domniei voastre nu stabilește nimic altceva în afara lucrurilor ce țin de această cunoaștere; astfel încât nu suntem încredințați dacă există ceva real în lucrurile pe care Domnia voastră credeți sau vă închipuiți că le contemplați. Și, prin urmare, ori mintea Domniei voastre nu va fi necorporală ori, cel puțin, nu se va ști cu siguranță dacă este necorporală, ci va fi adevărată doar în gândirea voastră. Căci nu urmează că un lucru

este cu adevărat astfel cum îl gândiți a fi, ci doar este adevărat că îl gândiți a fi astfel sau că mintea Domniei voastre își imaginează ceva ca fiind un lucru adevărat. Legat de aceasta, aș vrea să vă întreb de ce vă slujiți mai des de verbul *a crede* decât de acela de *a ști*, chiar atunci când pare că ar trebui s-o faceți. Căci, în fapt, noi nu *știm* ceea ce doar *credem*, afară doar dacă nu voiați să spuneți că nu trebuie niciodată să dăm crezare vreunui lucru dacă nu vedem în mod clar că lucrul ce ni se propune să-l credem este adevărat, cum se pare că spuneți în Răspunsul Domniei voastre la al Doilea Rând de Obiecții[1799]; unde toată lumea se miră de faptul că spuneți[1800] că Grația [divină] luminează uneori în așa fel mintea unora, încât aceștia ajung să vadă Adevărurile cele mai obscure ale credinței noastre la fel de clar, sau chiar mai clar, decât orice adevăr al Geometriei[1801] sau altul asemănător. Dar cine e cel care a experimentat aceasta prin sine însuși? Credeți, de pildă, că concepeți mai clar Taina Treimii sau că altcineva o concepe mai clar decât concepe un Evreu sau un Arian contrariul? În plus, vă întreb în legătură cu cei despre care spuneți la începutul paginii 556[1802] că sunt gata să moară pentru apărarea opiniilor lor, al căror adevăr nu îl văd în mod clar; credeți că ei sunt de o condiție mai proastă decât ceilalți, cei care ajung să moară pentru unele adevărate, al căror adevăr totuși nu îl văd mai clar decât percep ceilalți opiniile lor false? Întrucât ați spus mai înainte că probabilitatea este suficientă pentru îndrumarea vieții, și atât unii, cât și ceilalți cred că au această probabilitate, de ce moartea și meritele lor nu vor fi egale? Lucru care, totuși, este absurd; altminteri un Eretic va avea același merit în martiriu ca și un Drept-credincios. Iar dacă refuzați să răspundeți, întrucât nu sunteți Teolog, eu vă spun că sunteți Creștin, și chiar, așa cum socotiți, Drept-credincios, căruia Sfânta Scriptură îi poruncește să fie pregătit întotdeauna să dea socoteală de credința sa; dar nu trebuie să refuzați să îmi răspundeți, de vreme ce chiar în *Răspunsurile* Domniei voastre ați dat prilejul la astfel de dificultăți.

4. În legătură cu ce spuneți către sfârșitul paginii 577[1803], eu tăgăduiesc că Metoda pe care ați oferit-o pentru a ne da să cunoaștem dacă concepem ceva în mod clar sau nu este îndeajuns de exactă. Căci, într-adevăr, gradul cel mai înalt al certitudinii voastre este atunci când credem că vedem un lucru atât de clar, încât îl considerăm

cu atât mai adevărat, cu cât ne gândim mai mult la el. Ca, de pildă, atunci când ne gândim la această axiomă: dacă din cantități egale scoatem cantități egale, cantitățile ce rămân sunt egale sau la propoziția următoare, care potrivit Domniei voastre este o axiomă, anume că mintea omenească este necorporală. Totuși, în egală măsură, unui Turc sau unui Socinian i se pare la fel de clar că implică contradicție afirmația că Logosul, sau Fiul lui Dumnezeu, are de la Dumnezeu-Tatăl tot ceea ce are, fără ca totuși să depindă de el și fără să fie obligat să-i mulțumească pentru esența sau natura pe care a primit-o de la Tatăl; la fel cum implică contradicție faptul că există trei Persoane în Treime, și nu trei Esențe, sau trei Lucruri, sau trei Ființe. Iar unui Calvinist i se pare tot atât de clar că implică contradicție faptul că Trupul lui Iisus Hristos s-ar afla în două sau mai multe locuri [în același timp], ceea ce pare totuși să urmeze din Taina Euharistiei. Și unui Deist, îi este tot atât de evident că implică contradicție că suprema bunătate a lui Dumnezeu ar condamna pe cineva la pedepsele eterne și mai multe lucruri de această natură, pe care Domnia voastră le considerați totuși ca fiind foarte adevărate și sunteți departe de a crede că se află în ele vreo contradicție. Domnia voastră veți spune: aceia nu concep clar și distinct că aceste lucruri cuprind o contradicție, dar ei cred că le concep bine și susțin că nu există nimic mai clar în *Geometrie* sau în *Metafizică*. Ați vrea așadar să încercați, dacă veți putea, să le răspundeți la acele demonstrații, pe care ei spun că le au, astfel încât să le arătați în mod clar că nu au nici o demonstrație adevărată?

5. La pagina 557[1804] pare că negați că este necesar să înțelegeți ce este un *lucru* pentru a concepe că sunteți un lucru care gândește. Se poate întâmpla să concepeți o propoziție fără să concepeți subiectul și predicatul ei? Și totuși pot spune că nu știți ce este *un lucru*, ce este *a exista*, ce este *gândirea* sau, dacă o știți, învățați-mă în chip atât de clar ceea ce sunt ele, încât să concep în mod clar adevărul propoziției *Sunt un lucru care gândește*. Aș mai putea adăuga că nu știți dacă chiar Domnia voastră înșivă gândiți sau dacă gândește sufletul lumii, care este în Domnia voastră, așa cum susțin Platonicienii. Dar, chiar acceptând că Domnia voastră sunteți cel care gândiți, dacă vă întreb de o sută de ori și dacă îmi veți răspunde de o sută de ori, nu vă veți gândi la nimic altceva decât la un lucru corporal, la mărimea sau la părțile

singulare ale căruia se aplică, se ajustează și se proporţionează mintea sau gândirea. Vedeți așadar că este necesar ca, asemenea unui lucru corporal, mintea să se extindă în felul ei, pentru ca o parte a gândirii să corespundă unei părți a obiectului, și altă parte, altei părți a obiectului, așa cum se petrece în ochi, unde fiecărei părți îi răspunde fiecare parte a obiectului.

6. Despre pagina 560[1805]. Zadarnic spuneți Domnia voastră că nu concepem infinitul prin negarea finitului sau a limitării; căci, de vreme ce limitarea conține negația infinitului, urmează că negarea limitării conține cunoașterea infinitului; căci lucrurile contrare au o cauză contrară.

Iar, la pagina 564[1806], Domnia voastră însivă mărturisiți că este de ajuns, pentru a avea adevărata idee a întregului infinit, ca un lucru să fie conceput ca neavând nici o limită. Și prin urmare, acest raționament, pe care-l respingeți, este foarte bun, anume: acest lucru nu are nici o limită, deci este infinit; astfel că se pare că vă contraziceți întru totul.

Și, ceva mai jos, la pagina 567[1807], afirmați că acea facultate a minții, prin care ea mărește lucrurile, ne vine de la Dumnezeu. Dar nu o dovediți și nu ați dovedit-o nicăieri. Nu ar putea veni așadar chiar din mintea însăși, ca de la o substanță eternă și independentă? Căci nu vedeți mai clar că mintea Domniei voastre depinde de altcineva decât văd eu că mintea mea nu depinde; de vreme ce nu urmează că ea trebuie să aibă toate felurile de perfecțiuni din aceea că este prin sine, adică din aceea că nu depinde de nimeni; dat fiind că este de ajuns ca prin natura sa să fie astfel încât să poată să amplifice prin gândirea sa orice obiect finit ce îi este propus. Și sunt unii Filosofi foarte subtili care consideră că atomii și corpurile prime sunt prin ele însele; iar dacă ei nu percep acest lucru în mod îndeajuns de clar, nu pot vedea clar nici că depind de altcineva, dacă nu-i constrângeți printr-o lumină mai puternică să se despartă de prima lor părere pentru a o urma pe a Domniei voastre, pentru care vă vor fi foarte îndatorați.

La pagina 562[1808], afirmați că un titirez care se învârte în jurul său acționează asupra lui însuși, cu toate că acesta nu acționează totuși, ci mai degrabă suferă sub acțiunea curelei[1809], chiar absentă fiind, a cărei lovituri a constrâns titirezul să se

învârtă în jurul lui; ceea ce face că titirezul este mai degrabă pasiv, decât activ, precum o piatră aruncată în înalt și o ghiulea ce iese dintr-un tun.

În sfârșit, puțin după aceea[1810], arătați că Domnia voastră credeți că ideile lucrurilor corporale pot izvorî din intelect sau mintea umană, așa cum se întâmplă în vise, după cum pare că spuneți altundeva. Dacă ar fi așa, urmează că, deși Dumnezeu nu este înșelător, noi nu putem ști dacă există vreun lucru corporal în natură; căci, dacă mintea alcătuiește o dată, din sine însăși ideea unui lucru corporal, de ce nu ar face-o întotdeauna? Pe deasupra, de vreme ce un lucru corporal nu e mai nobil decât ideea pe care mintea o are despre el și întrucât mintea conține în chip eminent toate corpurile, urmează că toate corpurile, precum și întreaga lume vizibilă pot fi produse de către mintea umană, iar dacă este așa, vedeți unde vă conduc opiniile Domniei voastre. Căci de ce o cauză nu ar putea produce tot ceea ce ea conține în chip eminent? Dat fiind că acesta este temeiul pentru care credem că Dumnezeu poate crea lumea.

7. Domnia voastră negați, la pagina 565[1811], articolul 9, că vreun lucru ar putea fi conservat în ființa lui fără concursul continuu al lui Dumnezeu, așa după cum nici lumina nu se conservă fără Soare. Spun, în primul rând, că într-o odaie închisă lumina Soarelui poate fi conservată fără prezența Soarelui, cu ajutorul unei pietre de Bologna[1812], după cum am experimentat-o adesea; așadar se poate de asemenea spune că orice lucru poate fi conservat fără concursul lui Dumnezeu. În plus, chiar dacă Dumnezeu și-ar retrage concursul său, mintea noastră sau Soarele, de exemplu, ar pieri sau mai degrabă nu ar mai subzista în continuare? Cine ar distruge, așadar, substanța lor? Și desigur, de vreme ce este sigur că din nimic nimic nu se face, este de asemenea adevărat că nici un lucru nu se poate anihila de la sine, lucru de care toate ființele au aversiune și fug pe cât pot. Dacă spuneți că creatura nu este altceva decât un influx sau o scurgere a lui Dumnezeu, atunci creatura nu este o substanță, ci doar un accident, asemenea mișcării locale, ceea ce nimeni nu va mai susține vreodată. Dacă este, însă, o substanță, atunci ea poate așadar subzista; iar în aceasta Dumnezeu se dovedește a fi din cale-afară de minunat, prin aceea că a putut face un lucru atât de solid și de statornic, încât nu mai are nevoie de concursul său pentru a

fi conservat; și Domnia voastră înjosiți această putere și această bunătate a lui Dumnezeu când afirmați contrariul.

La aceasta Domnia voastră obiectați că Dumnezeu ar tinde către neființă, dacă ar distruge creatura în alt mod decât doar prin încetarea concursului său: așa cădeți însă în capcana pe care ați întins-o chiar Domnia voastră; căci Dumnezeu nu tinde spre neființă atunci când încetează să-și dea concursul? Căci atunci îl [o] distruge. Într-adevăr, este îndeajuns ca un singur lucru să poată fi distrus de Dumnezeu, pentru a fi dependent de el, în orice fel ar putea-o distruge. Cu toate că, nu trebuie să ne preocupăm mult de modul în care poate distruge un lucru, de vreme ce nu distruge niciodată ceea ce a produs odată, după cum nu distruge natura triunghiului și nici alte entități eterne asemănătoare, pe care le socotiți ca fiind produse de el, după cum vom spune îndată. Dar, mai mult, susțin chiar că Dumnezeu nu poate distruge natura nici unui lucru etern și imuabil, așa cum sunt entitățile geometrice și metafizice și, totuși, potrivit Domniei voastre, aceste entități depind de Dumnezeu pentru a fi produse și pentru a fi conservate. Or, eu dovedesc că aceste entităţi nu pot fi distruse. Dumnezeu facă tot ce va vrea și să presupunem, prin absurd, că Dumnezeu nu s-ar fi gândit niciodată la natura triunghiului și că totuși Domnia voastră ați fi în lume așa cum sunteți acum, nu ați admite că este adevărat că cele trei unghiuri ale unui triunghi sunt egale cu două unghiuri drepte? Dumnezeu poate face ca, dacă din cantități egale înlăturăm cantități egale, cantitățile ce rămân să nu fie egale? Ce trebuie așadar să facă, sau ce ar fi trebuit să facă dintru eternitate, pentru ca aceste lucruri să nu fie acum adevărate? Ce ar fi putut să facă, astfel încât să nu fie adevărat că este imposibil ca un același lucru să fie și să nu fie în același timp? Or, potrivit Domniei voastre, toate aceste adevăruri nu depind mai puțin de Dumnezeu (după cum susțineți la pagina 579[1813]), decât depind de mintea sau trupul Domniei voastre; și, prin urmare, dacă acele adevăruri nu au nevoie de concursul lui Dumnezeu, dacă sunt imuabile, dacă nu pot fi distruse, câtă soliditate și câtă statornicie poate fi în cuvintele Domniei voastre? Dar spuneți-mi, vă rog, dacă e adevărat (cum spuneți) că aceste adevăruri depind de Dumnezeu, în ce gen de cauză depind ele?[1814]

8. În același articol, pagina 567[1815], negați progresul la infinit, în cauzele ce sunt

subordonate, dar mi se pare că nu aveți dreptate, de vreme ce Dumnezeu a putut astfel rândui toate lucrurile, încât fiecare efect să depindă de cauze infinite. Căci că nu a făcut el astfel încât în orice fel de corpuri, oricât de mici ar fi, să fie părți infinite?[1816] Și atunci de ce nu ar fi putut stabili și cauze infinite, dat fiind că, neputând fi reprezentat în întregime printr-o singură cauză, numărul lor să răscumpere într-un oarecare fel acest defect? Și de asemenea nu se dă nici o demonstrație împotriva progresului la infinit al cauzelor care au legătură între ele. Căci, dacă ar fi vreo demonstrație a acestui lucru, ea ar fi în principal bazată pe argumentul că nu s-ar face nimic din pricina numărului infinit de cauze care ar trebui să fie parcurse. Totuși, nu este lucru absurd ca ele să poată fi parcurse într-un timp infinit, după cum fiecare efect o dovedește și cum timpul infinit care a precedat deja l-ar presupune. Și aceasta cu siguranță că nu o mai poate tăgădui Aristotel, cel care a considerat că lumea este dintru eternitate; căci, în chiar acea clipă a eternității când a fost creată, nu a putut fi o generare sau flacăra nu a putut arde câlții sau pulberea unui fitil foarte uscat? Iar dacă presupuneți, laolaltă cu alți Filosofi antici, că lumea a fost prin ea însăși dintru eternitate nu ar fi oare același lucru ca și cum ar fi fost creată dintru eternitate? Or, presupunând că a fost făcută dintru eternitate, așa cum este cu putință, cel puțin după judecata mai multor iluștri Teologi, nu urmează de aici nimic absurd.

9. Se pare că vă mirați de faptul că nu toată lumea percepe în sine ideea de Dumnezeu[1817]. În legătură cu aceasta, am să vă spun că sunt aici Geometri și Teologi, care, după ce și-au desprins mintea, pe măsura puterilor lor, de lucrurile corporale, afirmă că nu au perceput încă în ei înșiși această idee de Dumnezeu, despre care spuneți că s-a născut odată cu noi și care par să nici nu mai nădăjduiască de a o putea găsi vreodată, nici chiar după ce au citit a zecea oară *Meditațiile* Domniei voastre. Din aceasta ei bănuiesc, sau că Domnia voastră aveți o minte angelică, sau că vă înșelați, crezând că vă bucurați de o idee pe care nu o aveți. Și ar dori să afle dacă sunteți atât de încredințat că această idee se află în Domnia voastră, încât să fiți sigur că și în viitor o veți găsi mereu acolo. Căci de ce nu veți putea poate peste douăzeci de ani, când mintea Domniei voastre va fi plină de o doctrină mai solidă, să

vă daţi seama că într-adevăr v-aţi înşelat în privinţa ideii de Dumnezeu şi a minţii voastre, ca un lucru întru totul distinct de trup? Astfel încât să spuneţi la acel moment că, până atunci, aţi crezut că aveţi o cunoaştere clară şi distinctă a acestor idei, dar că ulterior v-aţi dat seama că v-aţi înşelat, în acelaşi mod în care se înşela acela care credea că vede clar că două drepte care se apropie mereu una de cealaltă în acelaşi plan nu pot să nu se întâlnească până la urmă. Căci, chiar dacă aţi spus că trebuie să socotim drept clare şi neîndoielnice toate cele ce ne apar cu atât mai sigure, cu cât le considerăm mai adesea, sau chiar *întotdeauna*; deşi acest cuvânt, *întotdeauna*, poate însemna eternitatea, iar Domnia voastră nu aţi experimentat în chip etern şi nici nu puteţi experimenta în chip etern dacă aceste idei vă vor părea mereu adevărate. Nu veţi fi astfel obligat ca, în sfârşit, să recunoaşteţi că pentru noi nimic nu poate fi adevărat şi nu poate fi socotit astfel, decât atâta timp cât credem că este adevărat? Şi, întrucât suntem nesiguri în privinţa viitorului, nu putem afirma că ceva este adevărat, în afară de ceea ce e prezent în gândirea noastră, şi nu am îndrăzni să anticipăm că mai târziu acest lucru ne va apărea la fel cum ne apare acum, astfel încât nu trebuie să afirmăm nimic ca fiind absolut adevărat.

10. La pagina 572[1818], negaţi că am putea cunoaşte scopurile lui Dumnezeu la fel de uşor precum celelalte cauze, cu toate că este tot atât de clar că scopul lui Dumnezeu este ca toate lucrurile să se facă pentru gloria lui, pe cât este de clar că Dumnezeu are o voinţă; şi nu e nici o îndoială că mintea omenească a fost făcută pentru a-l contempla şi adora pe Dumnezeu; Soarele, pentru a ne lumina şi aşa mai departe. Deşi Dumnezeu şi-ar fi putut prescrie alte scopuri particulare. Din aceasta este limpede că scopul lui Dumnezeu, cel puţin cel principal, este mult mai uşor de cunoscut decât orice altă cauză: împotriva a ceea ce credeţi Domnia voastră.

11. La pagina 576[1819], spuneţi multe lucruri despre determinarea voinţei, dar eu susţin că voinţa nu s-ar putea determina, dacă nu ar fi luminată de Intelect. Căci, dacă ea se determină la ceva pe care intelectul nu i l-a arătat mai înainte, atunci ea îl va vedea fără intelect, adică îl va înţelege fără intelect, şi astfel ea însăşi va fi intelectul, ceea ce este absurd. Şi aş fi mai degrabă de acord cu ceea ce spuneţi, anume că ea este purtată din întâmplare către ceea ce intelectul îi propune, decât că

ea însăși se determină la ceva care să nu-i fi fost deloc propus de intelect. În același loc Domnia voastră afirmați că falsul nu este perceput de intelect sub specia adevărului. Nu este atunci fals să spunem că nu avem în noi ideea de Dumnezeu? Și totuși, Geometrii noștri percep, cred și socotesc drept adevărat că nu avem în noi această idee. Oare atunci ei nu percep falsul sub specia adevărului, contrar a ceea ce Domnia voastră susțineți?

12. Mă mir de faptul că afirmați[1820] undeva în scrierile Domniei voastre că copiii, înainte de a vedea vreun triunghi, au în ei înșiși ideea acestuia[1821]. Așadar, Aristotel s-a înșelat când a spus că sufletul este ca o *tabula rasa*, pe care nefiind întipărit nimic, a crezut mereu că nu poate exista nimic în intelect, care să nu fi fost mai înainte în simțuri. Și cu el au căzut în aceeași greșeală cea mai mare parte a Filosofilor și a Teologilor, căci au crezut cu toții același lucru și au socotit că au oferit dovezi destul de convingătoare. Spuneți-mi, vă rog, care este orbul din naștere care a avut vreodată cea mai mică idee de lumină sau de culoare? Cu siguranță că nu există nici unul. Martori sunt cei 300 de orbi ai noștri din Paris, printre care se află și un Filosof, care, întrebat fiind, a spus că nu poate concepe ce este culoarea sau lumina, cu toate că i-am ținut un discurs despre esența luminii și despre natura culorilor. Și, cu adevărat, nu văd de ce nu ar avea creierul adecvat și dispus să primească urmele gândirii culorii, dacă s-ar fi întâmplat ca mintea lui să se fi gândit la aceasta; dar nu îndrăznesc totuși să afirm nimic despre aceasta, pentru că nu cunosc în chip clar dacă acest defect vine de la creier sau de la sufletul însuși; dar nu o știți nici Domnia voastră, astfel încât, în această privință, nu știți mai mult decât mine. Ba vă arăt chiar că eu știu mai mult, căci îndată ce un orb și-a recăpătat vederea, el vede de îndată lumina; și nu se poate spune că mintea sa ar fi primit ceva, devreme ce este indivizibilă (și, ca atare, nu poate fi nici mărită, nici micșorată), iar Domnia voastră îndrăzniți chiar să afirmați că, încă din pântecul mamei noastre, mintea noastră are ideea și cunoașterea triunghiului, a lui Dumnezeu și a ei înșuși. Totuși, vă întreb de ce în timpul somnului, atunci când simțurile adormite par să redea minții întreaga ei libertate, mintea nu născocește niciodată demonstrații asemănătoare celor ale lui Arhimede?

Îmi aduc însă aminte că la pagina 550[1822] spuneţi că motivul pentru care mintea nu își aduce aminte este că nu rămân, în creier, nici un fel de urme sau vestigii ale impresiilor lăsate [de gânduri]. Dar cum se face că creierul[1823], după o lungă veghe, e mai bine pregătit să primească și să reţină urmele gândurilor sau ale senzaţiilor anterioare? Cu siguranţă, dacă mintea omenească este mai clarvăzătoare fără trup și fără să se folosească de organele de simţ, decât împreună cu acestea, nu văd cum putem să ne împiedicăm să dăm vina pe Dumnezeu însuși pentru acele greșeli ale minţii care îi vin de la trup. Or, acest neajuns nu își face loc în opinia comună a Filosofilor, care spun că sufletul nu poate nici ști și nici învăţa ceva decât prin intermediul organelor corporale, așadar, că nu poate exista nimic în intelect care să nu fi fost mai înainte în simţuri.

13. Spuneţi, la pagina 583[1824], că esenţa lui Dumnezeu nu este asemenea esenţei triunghiului, prin aceea că esenţa lui Dumnezeu nu poate fi concepută fără existenţa lui, așa cum poate fi concepută cea a triunghiului, și anume pentru că Dumnezeu este el însuși fiinţa lui: ce numiţi *fiinţa lui*? Triunghiul este așadar o fiinţă străină, și nu fiinţa lui însuși?

Apoi, la pagina 584[1825], negaţi că Scepticii s-ar fi putut îndoi de adevărul lucrurilor geometrice, dacă l-ar fi recunoscut, cum se cuvine, pe Dumnezeu. Dar eu vă spun, dimpotrivă, că, de vreme ce aveţi aceleași temeiuri de a vă îndoi precum cele pe care le au ei, iar ei demonstrează tot atât de bine ca Domnia voastră, atât pe o cale analitică, cât și pe una sintetică, tot ceea ce Euclid și ceilalţi Geometri au scris (căci ce alte dovezi sau temeiuri puteţi avea, pe care ei să nu le aibă la îndemână la fel ca Domnia voastră?); și, cu toate acestea, se îndoiesc, prin urmare, Domnia voastră vă îndoiţi așișderea, chiar dacă credeţi că îl cunoașteţi pe Dumnezeu cum se cuvine. Căci, de pildă, nu vă îndoiţi alături de toţi Filosofii cei mai celebri, dacă linia e compusă din puncte, ori din părţi finite sau infinite? Căci, dacă o socotiţi compusă din părţi infinite, gândiţi-vă în ce prăpastie vă aruncaţi, anume de a fi constrâns să admiteţi că un picior este egal cu o leghe, și o picătură de apă cu întreg Oceanul. Dacă socotiţi că e compusă din părţi finite, va urma că concoida va trebui să întâlnească în foarte scurt timp dreapta pe care este înclinată. Dacă spuneţi că e

compusă din puncte, luați seama că, astfel, ruinați a zecea carte a lui Euclid și tot ceea ce spune despre Incomensurabile. Dacă spuneți că nu e compusă din puncte, gândiți-vă ce se întâmplă cu toate aplicațiile unui punct care se mișcă pe un plan și diferitele atingeri ale aceluiași punct, care din ele însele generează linia. Așadar, nu vă îndoiți și Domnia voastră de lucrurile geometrice chiar dacă aveți cunoașterea unui Dumnezeu? Dacă răspundeți la aceasta că vedeți mereu în mod limpede că pătratul construit pe ipotenuza unui triunghi dreptunghic este egal cu pătratele construite pe celelalte două laturi, Scepticul va putea spune același lucru, cu toate că nu-l cunoaște pe Dumnezeu. Și chiar va spune tot atât de vitejește precum Domnia voastră: Încerce vreun geniu rău să mă înșele atât cât va putea, sunt totuși încredințat că nu va putea niciodată să mă înșele în propoziția, care îmi este la fel de evidentă când o demonstrez sau când mă gândesc la ea, anume că îmi este limpede că exist[1826].

14. La pagina 589[1827], negați că mintea ar fi întinsă, cu toate că este unită cu un trup întins. Cum se poate însă întâmpla ca ea să fie unită cu un întreg trup fără totuși ca fiecare dintre părțile sale să fie unită cu fiecare parte a acestui trup? Și, fiindcă acest lucru e de neînțeles, ați vrea poate să spuneți că mintea atinge corpul într-un singur punct, așa cum o sferă atinge un plan? Și nu gândiți oare același lucru despre Dumnezeu când îl considerați coextensiv cu lumea întreagă [*coétendu à tout le Monde*]? Nu vă pot spune cât v-aș fi de îndatorat dacă ați putea explica modul în care Dumnezeu este coextensiv cu lumea întreagă atât de inteligibil, încât mintea să-l poată cuprinde; iar dacă adăugați cum trebuie înțeles un pasaj din *Ecleziastul* care, în capitolul 3, spune că *omul nu are nimic mai mult decât dobitocul*[1828]. Cel care spune *nimic* înțelege [prin aceasta] și mintea, care este o parte a omului, pe care prin urmare trebuie să îl admiteți ca fiind muritor, dacă sufletul dobitocului moare. Căci, dacă spuneți că *Ecleziastul* vorbește doar despre trup, cum veți putea s-o dovediți? Nu mai am decât un lucru să vă propun, referitor la cunoașterea clară, anume de a ști dacă trebuie întotdeauna să judecăm că două lucruri nu sunt distincte unul de altul, atunci când nu le putem concepe unul fără altul, în același mod în care spuneți că două lucruri sunt distincte, atunci când unul dintre cele două poate fi conceput în mod clar fără celălalt drept un lucru complet? Într-adevăr, acest mod de a concepe

nu dovedește oare slăbiciunea minții noastre, mai degrabă decât să fie luată drept regula judecății pe care trebuie s-o facem cu privire la adevărata distincție dintre două lucruri? Căci, chiar dacă nu pot concepe pe Fiu fără Tată, totuși Tatăl este distins de Fiu. Iar când concep esența omului, sau a triunghiului, fără existența lor, esența omului nu este distinsă prin aceasta de existența lui decât poate printr-o rațiune raționată [*raison raisonnée*], după cum ne învață Filosofii cei mai învățați.

Iată, Domnule, ce rămâne să fie lămurit prin Răspunsul Domniei voastre, ca fiind străduințele cele din urmă al celor care v-ar putea ataca; căci nu văd că de acum înainte cineva v-ar mai putea obiecta vreun lucru pe care să nu-l puteți disprețui pe drept cuvânt, cel puțin dacă o nouă lume nu va da naștere unor noi Apărători.

342

Descartes către Regius
[Endegeest, iulie 1641][1829]

AT III 66: CXC; Clerselier I 386: LXXXI; EL I 280-281: LXXXI;
AM IV 61: 243; B 1184: 253; JRA II 744: Reg 9; Bos 76: 23
Textul lui Clerselier

Nu văd nici de ce Domnia ta pretinzi că *percepția universaliilor ar ține mai mult de imaginație decât de intelect*[1830]. Căci eu o atribui doar intelectului, care raportează o idee în ea însăși singulară la multe lucruri[1831]. Aș prefera chiar ca Domnia ta să nu fi spus că *afectul este doar de două feluri, bucuria și tristețea*, pentru că suntem afectați altfel de către *mânie* decât de *teamă*, chiar dacă în ambele se află *tristețe*, și tot așa pentru celelalte [afecte][1832].

343

Huygens către Descartes
Oeffelen, miercuri, 17 iulie 1641[1833]

AT III 769-770 = Roth 153-154: LXIV şi AT III 412-414: CCXLVII;
AM V 1-2: 306; B 1502-1504: 320
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Părintele Mersenne îmi porunceşte să vă trimit aceste coli din opera Domniei voastre, din pricină că pachetul în care ar fi trebuit să vă sosească s-ar fi pierdut[1834]. Sunt, spune Domnia sa, pentru a însemna pe ele greşelile de tipar. După ce veţi fi făcut aceasta, vă rog cu mare umilinţă să mi le trimiteţi înapoi, cum sus-pomenitul Părinte mi-o cere; pentru că, din săptămână în săptămână, îmi trimite ceea ce se tipăreşte, ceea ce eu adun laolaltă cu grijă pentru a citi cu atenţie şi sârguinţă de îndată ce totul va fi gata; lucru ce mi se pare *sanius consilium*[1835] decât dacă m-aş apuca pe bucăţi, pe măsură ce soseşte curierul. Căci în răstimpul săptămânii trec atâtea lucruri atât de puţin metafizice prin mâinile mele, încât ar însemna să-mi zăpăcesc mintea fără roade, dacă m-aş apleca asupra lor fără să trec fără întrerupere de la un capăt la altul. Totuşi, socot că am văzut îndeajuns, încât mi se pare că vă voi înţelege şi nu mă pot stăpâni să nu vă spun dinainte că admir *cum stupore*[1836] felul în care depănaţi cele mai subtile lucruri din lume cu o uşurinţă a exprimării atât de clară, de rotundă şi de curată, încât este anevoie, citindu-vă, să nu devii pe dată la fel de învăţat precum v-au făcut îndelungile şi temeinicele meditaţii ale Domniei voastre. Nu ştiu dacă este adevărat ce mi s-a anticipat cu privire la proiectul pe care l-aţi avea de a publica şi *Fizica* Domniei voastre[1837]. Îndatoraţi-mă, dacă binevoiţi, spunându-mi câte ceva despre aceasta. Observaţi că mă stăpânesc de a vă stingheri prea des cu stăruinţele mele şi voi uza tot timpul de aceeaşi discreţie, prea ştiutor

cum sunt de preţul scump al ceasurilor Domniei voastre şi de valoarea pe care o au pentru binele comun al întregii lumi. Aceasta mă face chiar să scurtez aceste rânduri, încredinţându-vă de înflăcărarea cu care sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS DE ZUYLICHEM

La Tabăra din Oeffelen, 17 iulie 1641

Domnule,

Am cutezat a-i spune câteva vorbe Părintelui Mersenne în privinţa obiecţiilor care vor apărea la sfârşitul cărţii Domniei voastre; şi dacă nu ar fi bine ca printre adversarii Catolici ai Domniei voastre să fie de asemenea văzuţi şi unii de Religia noastră. M-am gândit că Barlæus[1838], care este un bun Filosof şi un bun vorbitor, ar putea fi printre aceia[1839]. Dacă propunerea pe care v-ar putea-o face sus-pomenitul Părinte Mersenne vă displace, faceţi cu ea după cum vă sfătuieşte înţelepciunea Domniei voastre; numai nu-l ţineţi de rău pe cel nevinovat. *Meme adsum qui feci*[1840] şi cu bună intenţie.

Descartes către Mersenne
[Endegeest, luni, 22 iulie 1641?][1841]

AT III 415-418: CCXLVIII; Clerselier II 297-299: LV; EL II 211-212: LV;
AM V 30-32: 308; B 1504-1508: 321; JRA I 474-476: Mers 101;
CM X 689-692: 1016
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Vă trimit înapoi cel de-al *Șaselea Rând de Obiecții*[1842] cu *Răspunsurile* mele; și, pentru că aceste *Obiecții* sunt alcătuite din mai multe bucăți, pe care mi le-ați trimis în diverse rânduri[1843], le-am transcris cu mâna mea, în modul în care mi s-a părut că pot fi cel mai la îndemână puse laolaltă. Și anume, mi-ați trimis două articole noi într-una din scrisorile Domniei voastre, dintre care pe unul l-am adăugat la sfârșitul celui de-al cincilea punct, după cuvintele *non poterit reperire*[1844], așa cum mi-ați cerut. Iar în privința celuilalt, pentru că Domnia voastră nu ați însemnat locul unde ar trebui să fie, am găsit de cuviință să îl împart în două părți, dintre care din prima parte să fac al șaptelea punct[1845] și să o pun pe a doua la sfârșitul celui de-al treilea[1846]. Apoi, în sfârșit, am găsit o nouă obiecție în a doua copie pe care mi-ați trimis-o, din care am alcătuit al optulea punct[1847].

În ceea ce privește greșelile de tipar[1848], știu bine că nu au mare importanță, și vă încredințez că nu vă sunt mai puțin îndatorat pentru grija pe care v-ați dat-o de a le îndrepta, ca și cum nu ar fi rămas nici una: căci știu că v-au dat mult de furcă și că este moralmente cu neputință de a împiedica să mai rămână unele, mai ales în scrierile altuia[1849].

Sunt întru totul de acord cu faptul că Domnia voastră ați scos ceea ce am pus la sfârșitul Răspunsului meu către Domnul Arnauld[1850], mai ales dacă aceasta poate fi de folos la obținerea unei aprobări; și, chiar dacă nu am primi-o, cu siguranță nu mă

voi îngrijora prea tare[1851].

În privința Domnului Gas[sendi], mi se pare că Domnia sa ar fi foarte nedrept, dacă s-ar simți jignit de răspunsul pe care i l-am dat[1852]; căci am avut grijă să-i răspund pe măsură, atât la cuvintele sale de laudă, cât și la atacurile sale, chiar dacă întotdeauna am auzit zicându-se că prima lovitură valorează cât două; astfel încât, chiar dacă i-aș fi răspuns de două ori [mai aspru], i-aș fi plătit-o cum se cuvine. Dar poate că se simte încolțit de răspunsurile mele, din pricină că recunoaște în ele adevărul, în vreme ce eu nu am fost deloc de obiecțiile Domniei sale dintr-o rațiune complet opusă; dacă lucrurile stau așa, nu e vina mea. Legat de ceea ce am scris, că *satis commode possum respondere*[1853], sintagma *satis commode* nu privește forța argumentelor, ci doar ușurința pe care o voi avea în a le găsi; și astfel el nu înseamnă altceva decât *facile*[1854], însă mi s-a părut mai plin de cuviință. Iar în celălalt lucru, că *existentia Dei partem divinæ essentiæ facit*[1855], este foarte clar că nu înțeleg să vorbesc *de parte physica*[1856], ci doar [susțin], ca și Domnia voastră, că *existentia est de intrinseco conceptu essentiæ divinæ*[1857]. Și, pentru cei care ar vrea să întemeieze obiecții pe astfel de chichițe, ar dovedi doar prin aceasta că nu au nimic de spus care să fie solid și astfel și-ar face lor mai mult rău decât mie.

În rest, l-am citit pe Hyperaspistes[1858] al Domniei voastre, căruia îi voi răspunde[1859] foarte bucuros; dar, pentru că aceste răspunsuri se fac pentru a fi tipărite și astfel pentru că trebuie să țin seamă de interesul cititorului, care s-ar plictisi dacă ar vedea lucruri deja spuse sau care sunt în afara subiectului, îndatorați-mă, vă rog, să îi cereți mai înainte, din partea mea, să-și revadă obiecțiile, pentru a scoate acele lucruri la care am răspuns deja în alte locuri și pe acelea unde Domnia sa a înțeles absolut contrariul a ceea ce am spus, cum ar fi în al optulea articol[1860] al său și în alte părți. Sau, cel puțin, dacă Domnia sa socotește că aceste lucruri nu trebuie scoase, să îngăduie să i se tipărească numele, pentru a-mi sluji drept scuză față de cititori. Sau, în sfârșit, îi voi răspunde [prin intermediul Domniei voastre], rugându-vă să-i arătați răspunsul meu, precum și celor care vor fi văzut obiecțiile sale, dar nu să-l dați la tipar, de teamă să nu fiu învinuit că am vrut să fac cartea mai groasă cu lucruri de prisos.

Nu înțeleg bine întrebarea pe care mi-o adresați, anume dacă ideile noastre se exprimă printr-un singur termen; căci, cuvintele fiind născocite de oameni, putem întotdeauna să ne folosim de unul sau de mai multe, pentru a explica un același lucru; dar am explicat, în *Răspunsul*[1861] meu *ad primas Objectiones*[1862], cum un triunghi înscris într-un pătrat poate fi considerat drept o singură idee sau mai multe. Și, în sfârșit, socotesc că toate cele care nu conțin nici vreo afirmație, nici vreo negație, ne sunt *innatæ*[1863]; căci organele de simț nu ne fac cunoscut nimic asemănător cu ideea care se trezește în noi fiind prilejuită de ele [de lucruri] și astfel această idee a trebuit să fie în noi mai înainte[1864]. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor

DESCARTES

Descartes către [de Launoy]
[Endegeest, luni, 22 iulie 1641][1865]

AT III 419-421: CCXLIX; Clerselier II 300-301: LVI; EL II 212-213: LVI; AM V 30-32: 308; B 1508-1510: 322

Domnule,

Socot drept o foarte mare cinste să fiu păstrat în amintirea unei persoane de valoarea Domniei voastre și sunt foarte îndatorat Cucernicului Părinte Gibieuf pentru grija pe care binevoiește să mi-o poarte[1866]; bunăvoința sa față de mine nu datează de ieri, de azi, după cum eminența virtuții și științei Domniei sale mi-a trezit de multă vreme o deosebită înclinație de a-l cinsti.

Faima Cucernicului Părinte de la Barde a ajuns și până la mine, în deșert, și aș fi foarte bucuros să pot să răspund întru totul mulțumitor celor trei puncte din aceste mici începuturi de Metafizică pe care le-am schițat, în care v-ați dat osteneala să mă preveniți că Domnia sa găsește mai cu seamă dificultăți[1867]. Dar, pentru că Domnia voastră nu le-ați amintit decât în trei vorbe, mi-e teamă că nu am putut să ghicesc sursa dificultăților pe care Domnia sa le întâmpină; aceasta este cauza pentru care am vorbit, la sfârșitul ultimelor obiecții pe care i le trimit Cuviosului Părinte Mersenne, doar de pricina cea mai generală pentru care mi se pare că cei mai mulți întâmpină dificultăți în a observa distincția care există între suflet și trup: și anume că, de la primele judecăți pe care le-am făcut în copilărie și de asemenea de la Filosofia vulgară, ne-am obișnuit să atribuim trupului mai multe lucruri care nu aparțin decât sufletului și să atribuim sufletului mai multe lucruri care nu aparțin decât trupului; și că ei amestecă de obicei aceste două idei de trup și suflet în compunerea ideilor pe care le formează despre calitățile reale și formele substanțiale, [compunere] care cred că trebuie să fie în totalitate respinsă. Dar dacă cercetăm bine Fizica, se pot reduce toate lucrurile care cad sub cunoașterea intelectului la atât de puține genuri, despre care avem noțiuni atât de clare și atât de distincte unele de altele, încât, după ce le

vom fi considerat, nu mi se pare că am putea da greș să recunoaștem dacă, atunci când concepem un lucru fără un altul, aceasta se întâmplă doar printr-o abstracțiune a minții noastre sau din pricină că lucrurile respective sunt cu adevărat diferite. Căci, în tot ceea ce nu este despărțit decât prin abstracțiunea minții, se observă în mod necesar o conjuncție și o uniune atunci când le considerăm unul împreună cu celălalt; dar nu putem observa nici una între suflet și trup, cu condiția de a nu le concepe decât așa cum trebuie concepute, adică pe unul drept ceea ce umple spațiul, iar pe celălalt drept ceea ce gândește; astfel încât, în afară de ideea pe care o avem despre Dumnezeu, care este cu totul diferită de toate cele pe care le avem despre lucrurile create, nu cunosc două, în întreaga natură, care să fie atât de diferite precum acestea două. Dar prin aceasta nu vă supun atenției decât propria-mi părere și nu pun atâta preț pe ea, încât să nu fiu gata să mi-o schimb, dacă aș putea afla una mai bună de la cei care posedă mai multă lumină. Sunt, Domnule,

Descartes către Huygens
Endegeest, luni, 29 iulie 1641[1868]

AT III 771-774 = Roth 155-157: LXV; AM V 35-37: 310; B 1510-1512: 323; JRA II 94-95: Huyg 64; CM X 696-697: 1018
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq., 23084, fol. 127-128

Domnule,

Am roșit aflând de grija pe care binevoiți s-o arătați strângând coală cu coală ceea ce se tipărește pentru mine la Paris, căci cu bunăvoința Domniei voastre faceți astfel mult mai multă cinste scrierilor mele decât o merită. Și vă voi spune de asemenea că mi-e puțin rușine că ați văzut aceste coli cu toate greșelile de tipar care le desfigurează. Am însemnat aici câteva dintre cele care modifică sensul, dar pe lângă acestea mai sunt o mulțime care nu fac decât să deformeze stilul și, pentru că mi-ar fi teamă să nu par prea ciudat dacă aș zăbovi să le îndrept, îmi sunt cele mai neplăcute. Cauza acestui gen neobișnuit de greșeli vine din prea marea precauție a bunului Părinte Mersenne, care, nedorind să încredințeze manuscrisul meu tipografului, nu i-a înmânat decât o copie în care mai multe cuvinte au fost modificate din toanele copistului[1869]. Iar Părintele Mersenne a înlăturat de asemenea 2 sau 3 pagini din ceea ce am scris la sfârșitul *Răspunsului* meu la *Cel de-al Patrulea rând de obiecții*, privind Euharistia[1870], pentru că se temea ca Doctorii să nu se simtă jigniți de faptul că dovedeam acolo că părerea lor privind această chestiune nu se potrivește la fel de bine precum a mea cu Scriptura și conciliile. În schimb, mi-a dat de știre că un doctor dintre prietenii Domniei sale[1871] trebuie să prezinte *Meditațiile* mele în adunarea Sorbonei care va avea loc Lunea viitoare și să țină un discurs pentru a-i convinge să se declare de partea mea. Dar nu sunt totuși atât de părtinitor încât să nu mă bucur foarte tare de a avea, de asemenea, obiecții din

partea doctorilor din religia Domniei voastre[1872] și vă sunt îndatorat de a vă fi gândit să mi-o propuneți. În orice moment mi-ar veni, le voi primi cu inima deschisă, iar dacă nu vor sosi decât după ce tipărirea va fi gata, voi alcătui cu ele un al doilea volum, mai degrabă decât să le las fără răspuns. Cât despre Domnul Barlæus, aș greși să aștept ceva din partea Domniei sale știind cum a tratat mai demult *Meteorii* mei, despre care a spus într-o companie selectă, după ce i-a ținut mai bine de un an, că nu a găsit nici măcar un cuvânt pe care să-l încuviințeze, nici pe care să nu aibă a-l contrazice și totuși de atunci nu am putut obține de la Domnia sa nici măcar un cuvânt din contrazicerile sale, deși a fost tras îndeajuns de urechi pentru a le arăta[1873]. Cât despre *Fizică*, sau mai bine spus rezumatul întregii *Filosofii*[1874], despre care binevoiți a-mi cere vești, nu îl pot da prea curând la tipar din pricină că este abia început, dar sunt hotărât să nu mă apuc de nimic altceva până când nu va fi gata. Probele pe care le-am avut până acum despre judecățile și obiecțiile ce mi se pot aduce mă fac să nădăjduiesc că nu voi avea prea mult de furcă în a-mi păstra părerile odată ce le voi fi publicat și că aceasta nu mă va abate de la planul pe care îl am de a continua să cercetez cele pe care nu le cunosc. Altminteri, Domnule, vă sunt din cale-afară de îndatorat pentru slujba pe care l-ați ajutat pe Gillot s-o dobândească[1875]; este cea mai bună și cea mai prielnică pe care aș fi cutezat să i-o doresc; deie Dumnezeu să fie vrednic de ea. Are destul de multă minte, dar este singurul lucru pentru care pot răspunde. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 29 iulie 1641

Descartes către [Hyperaspistes]
[Endegeest, august 1641][1876]

AT III 422-435: CCL; Clerselier II 126-139: XVI, versiunea franceză; EL II 85-92: XVI; AM V 38-60: 311; B 1514-1526: 324; JRA II 852-863: Div 8

Textul lui Clerselier

Domnule,

Cu toate că am hotărât, încredinţând tiparului obiecţiile care mi-au fost aduse până acum, să păstrez pentru un alt volum pe acelea care ar putea să mai apară, totuşi, întrucât cele de faţă îmi sunt propuse[1877] drept cele din urmă ce mi se pot aduce, mă voi grăbi cu plăcere să le răspund, pentru ca să poată fi tipărite laolaltă cu celelalte[1878].

1[1879]. Ar fi de dorit [să existe] tot atâta certitudine în lucrurile care privesc îndrumarea vieţii, precum se cere[1880] pentru a dobândi ştiinţa. Dar totuşi este foarte uşor de demonstrat că nu e necesar nici să căutăm, nici să nădăjduim una aşa de mare: şi aceasta se demonstrează prin acel gen de dovadă pe care Filosofii o numesc *a priori*[1881], adică cea care dovedeşte efectele prin cauzele lor. Anume întrucât compusul omului este, prin natura lui, coruptibil, iar mintea este incoruptibilă şi nemuritoare; dar aceasta poate fi demonstrat mai uşor prin acel gen de dovadă pe care ei o numesc *a posteriori*, anume prin consecinţele care ar urma din ele. Ca, de pildă, dacă cineva ar vrea să se abţină cu totul de la orice hrană, până în momentul în care în cele din urmă ar muri de foame, sub cuvânt că nu este încredinţat că nu este nici o otravă amestecată în ea, şi că ar crede că nu este obligat să mănânce pentru că nu cunoaşte în mod clar şi evident că are în faţa lui cu ce să se hrănească, şi că este de preferat să aştepte moartea abţinându-se de la a mânca decât să se ucidă singur hrănindu-se, cu siguranţă acesta ar trebui acuzat de nebunie şi condamnat ca fiind propriul său ucigaş. Iar dacă, dimpotrivă, presupunem că acest om nu poate avea

altă hrană decât alimente otrăvite, care totuși nu i s-ar părea otrăvite, ci, dimpotrivă, foarte plăcute și sănătoase; și, dacă presupunem, de asemenea, că a primit o astfel de constituție de la natură, încât abstinența completă de la mâncare și băutură îi slujește pentru a-și păstra sănătatea, chiar dacă i se pare că nu îi este mai puțin dăunătoare lui decât celorlalți oameni, este sigur, cu toate acestea, că acest om va fi obligat să mănânce și să se slujească de aceste alimente și, astfel, să facă mai degrabă ceea ce i se pare folositor, decât ceea ce este în mod real. Iar aceasta este, prin sine, atât de evident, încât mă mir că cineva s-a putut gândi la contrariu.

2. Nicăieri nu am spus că din faptul că mintea acționează mai imperfect într-un copil mic decât într-un adult urmează că ea nu este mai imperfectă[1882] și, prin urmare, nu trebuie să fiu corectat pentru aceasta. Dar, deoarece din aceasta nu rezultă nici că ar fi mai imperfectă, cel care susținuse acest lucru[1883] a fost, din câte mi se pare, corectat pe drept cuvânt. Și, de asemenea, nu am afirmat fără temei că sufletul omului, oriunde s-ar afla, gândește întotdeauna, chiar și în pântecul mamei sale. Căci ce temei mai sigur sau mai evident am putea dori decât cel de care m-am slujit, de vreme ce am dovedit că natura sau esența lui constă în aceea că este un lucru care gândește, așa cum esența corpului constă în aceea că este un lucru întins? Căci nici un lucru nu poate fi privat de propria lui esență; și, prin urmare, mi se pare că nu ar trebui dată mai multă crezare celui care neagă că sufletul său ar fi gândit în vremea în care el nu-și aduce aminte să-și fi dat seama că gândea decât dacă ar fi negat că trupul său a fost întins în vremea în care el nu și-a dat seama că avea întindere. Aceasta nu înseamnă că sunt încredințat că mintea unui copil mic meditează în pântecul mamei sale la lucruri metafizice. Dimpotrivă, dacă îmi e îngăduit să-mi dau cu părerea despre un lucru pe care nu-l cunosc cu adevărat, de vreme ce noi experimentăm în fiecare zi că mintea noastră este astfel unită cu trupul, încât aproape tot timpul suferă de pe urma lui; și chiar dacă un suflet acționând într-un trup sănătos și robust[1884] se bucură de o oarecare libertate de a se gândi la alte lucruri decât la cele pe care simțurile i le oferă, cu toate acestea, experiența ne învață din plin că nu există o libertate asemănătoare la cei bolnavi, nici la cei ce dorm, nici la copii și chiar că ea este de obicei cu atât mai mică, cu cât vârsta este mai puțin

înaintată. Nimic nu este mai conform cu raţiunea decât să considerăm că mintea unită de curând cu trupul unui copil nu se îndeletniceşte decât să simtă sau să conceapă confuz ideile de durere, de gâdilat, de cald, de frig şi altele asemănătoare care izvorăsc din uniunea, sau aproape amestecul, minţii cu trupul. Şi, totuşi, până şi în această stare, mintea nu are mai puţin în sine ideea de Dumnezeu, de ea însăşi şi ideile tuturor acelor adevăruri cunoscute de la sine, pe care oamenii adulţi le au când nu se gândesc la ele. Căci ei nu le dobândesc mai târziu, odată cu vârsta. Şi nu mă îndoiesc de faptul că, dacă mintea ar fi desprinsă de legăturile sale cu trupul, ea le-ar putea regăsi în sine. Iar această opinie nu ne aruncă în nici un fel de dificultăţi. Căci nu este mai dificil de conceput că mintea, cu toate că este în mod real distinctă de trup, este legată de acesta şi afectată de urmele care sunt întipărite în el, ba chiar întipăreşte ea însăşi în el altele noi, decât le este celor care presupun accidente reale de a concepe (cum o fac de obicei) că aceste accidente acţionează asupra substanţei corporale, cu toate că sunt de o natură întru totul diferită de ea. Şi nu este de nici un folos a spune că aceste accidente sunt corporale; căci dacă prin *corporal* se înţelege tot ceea ce poate, în orice mod, afecta trupul, atunci mintea, în acest sens, va trebui de asemenea să fie numită corporală. Dar dacă prin *corporal* înţelegem ceea ce este compus din substanţa care se numeşte corp, nici mintea şi nici acele accidente pe care le presupunem a fi în mod real distincte de trup nu trebuie numite corporale: şi doar în acest sens negăm de obicei că mintea este corporală. Aşadar, atunci când mintea, fiind unită cu trupul, se gândeşte la ceva corporal, anumite particule ale creierului sunt mişcate de la locul lor, uneori de către obiectele exterioare care acţionează asupra organelor de simţ, alteori de către spiritele animale care urcă din inimă la creier; dar alteori chiar de către minte, anume atunci când ea însăşi şi prin propria ei libertate se îndreaptă înspre un gând oarecare; şi prin mişcarea acestor particule ale creierului apare o urmă de care depinde amintirea. Dar, în ceea ce priveşte lucrurile pur intelectuale, nu avem, în mod propriu, nici un fel de amintire; iar prima dată când ele se înfăţişează minţii, ele sunt gândite la fel de bine ca şi a doua oară; în afară de faptul poate că sunt de obicei legate şi oarecum lipite de unele nume care, fiind corporale, fac ca noi să ne amintim şi de ele. Dar, în toate aceasta,

mai trebuie să luăm aminte la încă multe altele lucruri, pe care nu este nevoie să le explicăm mai pe îndelete, fiindcă nu e locul lor aici.

3. Din faptul că am distins între lucrurile care îmi aparţin mie, adică naturii mele, şi cele care aparţin doar cunoaşterii pe care o am despre mine însumi nu se poate infera cu temei că Metafizica mea nu stabileşte nimic altceva în afara lucrurilor ce ţin de această cunoaştere[1885] şi nici vreunul dintre celelalte lucruri care mi se aduc aici ca obiecţii. Căci cititorul poate recunoaşte cu uşurinţă când am tratat doar despre cunoaşterea pe care o am despre mine însumi şi când am tratat cu adevărat despre adevărul însuşi al lucrurilor. Şi nu m-am slujit nicăieri de cuvântul *a crede*, acolo unde a trebuit să-l folosesc pe cel de *a şti*[1886]; şi chiar în locul citat aici cuvântul *a crede* nu se găseşte. Iar în[1887] Răspunsul la *Cel de-al Doilea Rând de Obiecţii*, am spus că noi, fiind luminaţi în chip supranatural de Dumnezeu, avem încredere că lucrurile care ne sunt propuse spre credinţă au fost revelate de el[1888]; pentru că acolo era vorba despre credinţă, şi nu despre ştiinţa umană. Şi nu am spus că prin lumina graţiei cunoaştem în chip clar tainele credinţei (chiar dacă nu neg că aceasta este cu putinţă), ci doar că avem încredere că trebuie să credem în ele. Or, nimeni nu poate găsi că este straniu, dacă este cu adevărat credincios, şi nici nu se poate îndoi că este foarte evident că trebuie să credem lucrurile pe care Dumnezeu le-a revelat şi că trebuie dată întâietate luminii graţiei în faţa luminii naturii. Iar tot ceea ce mă întrebaţi în continuare nu mă priveşte, de vreme ce nu am dat nici un prilej în scrierile mele de a mi se pune astfel de întrebări. Şi pentru că am declarat deja mai demult, în Răspunsul meu la *Cel de-al Şaselea Rând de Obiecţii*[1889], că nu voi răspunde la astfel de întrebări, nu voi mai adăuga aici nimic în plus.

4. Din câte ştiu, nu am propus nimic care să fi putut sluji drept temei pentru această a patra obiecţie, anume că gradul cel mai înalt al certitudinii mele este atunci când credem că vedem un lucru atât de clar, încât îl considerăm cu atât mai adevărat, cu cât ne gândim mai mult la el[1890]; şi, prin urmare, nu sunt obligat să răspund la ceea ce aţi adăugat în continuare, deşi n-ar fi prea greu pentru cineva care ştie să deosebească lumina credinţei de lumina naturală, şi care o preferă pe prima celei de-a doua.

5. De asemenea, nu am propus nimic care să slujească drept temei pentru această a cincea obiecție[1891]; și tăgăduiesc în mod hotărât că noi am ignora ce este un lucru, ce este gândirea sau că ar fi necesar să explic aceste lucruri altora, pentru că ele sunt atât de evidente prin sine, încât nu le-am putea explica mai clar prin nimic altceva; și, în sfârșit, neg faptul că nu ne gândim la nimic altceva decât la lucruri corporale.

6. Este foarte adevărat să spunem că nu concepem infinitul prin negarea limitării[1892]; iar din aceea că limitarea conține în sine negarea infinitului, zadarnic se deduce că negarea limitării, sau a finitului, conține cunoașterea infinitului[1893]; pentru că acel ceva prin care infinitul diferă de finit este real și pozitiv și că, dimpotrivă, limitarea, prin care finitul diferă de infinit, este o neființă, sau o negație a ființei. Or, ceea ce nu este nu ne poate conduce la cunoașterea a ceea ce este; ci, dimpotrivă, din cunoașterea unui lucru este ușor să concepem negația lui. Și atunci când am afirmat, la pagina 564[1894], că este de ajuns să concepem un lucru care nu are limite, pentru a concepe infinitul, am urmat în aceasta maniera de a vorbi cea mai obișnuită; ca și atunci când am reținut denumirea de *Ființă infinită*, care ar fi putut fi numit în chip propriu *Ființa foarte amplă*, dacă am fi vrut ca fiecare denumire să fie conformă cu natura fiecărui lucru; dar uzajul a vrut să îl [infinitul] exprimăm prin negarea negației, tot așa precum, pentru a desemna un lucru foarte mare, aș spune că el nu este mic sau că nu are deloc micime. Dar, prin aceasta, nu am pretins că arăt că natura pozitivă a infinitului s-ar cunoaște printr-o negație și, prin urmare, nu m-am contrazis în nici un fel.

Sunt întru totul de acord că mintea noastră are facultatea de a mări și de a amplifica ideile lucrurilor; dar tăgăduiesc că aceste idei, astfel mărite, și chiar facultatea de a le mări astfel, s-ar fi putut găsi în ea, dacă mintea însăși nu și-ar trage obârșia de la Dumnezeu, în care toate perfecțiunile, la care această amplificare poate parveni, există cu adevărat, ceea ce am repetat adesea și am dovedit prin acest temei foarte clar și acceptat de toată lumea, anume că un efect nu poate avea vreo perfecțiune care să nu fi fost mai înainte în cauza lui. Și nimeni dintre cei ce cred că atomii există prin ei înșiși nu trece în această privință drept un Filosof foarte subtil, întrucât este evident prin lumina naturală că nu poate exista decât o singură Ființă

supremă, independentă de oricare alta. Iar atunci când se spune că un titirez care se învârte în jurul său nu acționează asupra lui însuși, ci doar că suferă sub acțiunea curelei, chiar dacă ea este absentă, aș vrea să știu în ce fel un corp poate suferi din cauza altuia care este absent și în ce chip acțiunea și pasiunea sunt distinse una de cealaltă. Căci mărturisesc că nu sunt atât de subtil, încât să pot pricepe cum un lucru poate suferi de pe urma altuia care nu este prezent (și care se poate presupune chiar că nu mai există, de pildă dacă, după ce titirezul a primit lovitura curelei, cureaua ar înceta să mai existe). Și nu văd ce ar putea împiedica să spunem în mod asemănător că în prezent nu mai există acțiuni în lume, ci că tot ceea ce se întâmplă sunt efecte [*passions*] ale primelor acțiuni care au avut loc încă de la crearea Universului. În ceea ce mă privește, am crezut întotdeauna că acțiunea și pasiunea nu sunt decât unul și același lucru, căruia i s-au dat două denumiri diferite, după cum poate fi pus în relație când cu termenul *de unde* pleacă acțiunea, când cu termenul *la care* ea se termină sau *în care* este primită. Astfel încât este cu neputință să existe, chiar și pentru cel mai scurt moment, o pasiune fără acțiune. În sfârșit, cu toate că sunt de acord că ideile lucrurilor corporale pot depinde de minte și chiar dacă accept, ce-i drept, nu că toată această lume vizibilă, cum mi se obiectează, ci că ideea tuturor lucrurilor ce se găsesc în această lume vizibilă poate fi produsă de mintea omenească, s-ar raționa greșit dacă s-ar deduce de aici că nu putem ști dacă există vreun lucru corporal în natură. Iar opiniile mele nu ne conduc în nici un fel de dificultate, ci doar consecințele care sunt greșit deduse din ele. Căci nu am dovedit existența lucrurilor materiale din aceea că ideile lor se găsesc în noi, ci din aceea că ele ni se înfățișează în așa fel, încât cunoaștem în mod clar că nu sunt produse de noi, ci că ele ne vin din altă parte.

7. Spun aici[1895], în primul rând, că lumina Soarelui nu se conservă în acea piatră de Bologna, ci că o lumină nouă se aprinde în ea de la razele Soarelui, care este văzută apoi în umbră. Iar, în al doilea rând, din aceasta ar fi greșit dacă am vrea să deducem că orice lucru poate fi conservat fără concursul lui Dumnezeu; pentru că, adesea, este îngăduit să clarificăm lucruri adevărate folosind exemple false; și este mult mai sigur că nici un lucru nu poate exista fără concursul lui Dumnezeu, cum

nici o rază de Soare nu poate exista fără Soare. Și nu trebuie să ne îndoim că, dacă Dumnezeu și-ar retrage la un moment dat concursul său, toate lucrurile pe care le-a creat s-ar întoarce de îndată în neant, pentru că înainte de a fi fost create și de a le fi dat concursul său, ele nu erau decât un neant. Dar aceasta nu le împiedică să fie denumite substanțe, deoarece, atunci când afirmăm despre substanța creată că subzistă prin sine, nu înțelegem să excludem prin aceasta concursul lui Dumnezeu, de care are nevoie pentru a subzista, ci vrem doar să spunem că este astfel încât poate exista fără ajutorul vreunui alt lucru creat, ceea ce nu se poate spune de asemenea despre modurile ce însoțesc lucrurile, precum figura sau numărul etc. Și apoi Dumnezeu nu ar arăta că puterea sa este imensă, dacă ar crea lucruri în așa fel încât să poată exista după aceea fără el, ci, dimpotrivă, ar dovedi prin aceasta că puterea sa este finită, prin aceea că lucrurile pe care le-a creat la un moment dat nu ar mai depinde de el pentru a fi. Și nu cad în capcana pe care am întins-o atunci când afirm că este imposibil ca Dumnezeu să distrugă vreun lucru în alt mod decât prin încetarea concursului său, deoarece altminteri ar urma că, printr-o acțiune pozitivă, el ar tinde la neființă. Căci există o foarte mare diferență între lucrurile care se fac prin acțiunea pozitivă a lui Dumnezeu, ce nu pot fi decât foarte bune, și cele care se întâmplă din pricina încetării acestei acțiuni pozitive, precum toate relele și păcatele, și distrugerea vreunei entități, dacă vreo entitate existentă ar fi vreodată distrusă. Iar ceea ce adăugați despre natura triunghiului nu are putere: căci, după cum am spus[1896] adesea, când este vorba despre lucruri ce-l privesc pe Dumnezeu sau infinitul, trebuie să avem în vedere nu ceea ce putem cuprinde cu mintea [*comprendre*] (de vreme ce știm că nu trebuie ca noi să le cuprindem cu mintea), ci doar ceea ce putem concepe sau atinge printr-un oarecare temei [*raison*] sigur. Acum, pentru a afla în ce gen de cauze depind aceste adevăruri de Dumnezeu, citiți Răspunsul meu la *Cel de-al Șaselea Rând de Obiecții*, articolul 8[1897].

8. Nu-mi aduc aminte să fi scris vreodată și nici să fi gândit ceea ce mi se atribuie aici[1898].

9. Nu-mi aduc de asemenea aminte să mă fi mirat vreodată de faptul că nu toată lumea percepe în sine ideea de Dumnezeu[1899]. Căci am constatat atât de des că

lucrurile pe care oamenii le judecă sunt diferite de cele pe care ei le concep, încât, deși nu mă îndoiesc că fiecare are în sine ideea de Dumnezeu, cel puțin într-un mod implicit, adică are în sine aptitudinea [*disposition*] de a o concepe în mod explicit și distinct, totuși nu mă mir să văd oameni care nu simt că au în ei această idee, sau mai precis care nu își dau seama că o posedă și care poate că nu își vor da seama nici după ce vor fi citit de o mie de ori *Meditațiile* mele. Astfel, atunci când judecă că spațiul pe care-l denumesc vid nu este nimic, îl concep cu toate acestea ca pe un lucru pozitiv. Iar atunci când gândesc că accidentele sunt reale, și le reprezintă ca pe niște substanțe, chiar dacă nu judecă că sunt substanțe. Astfel, deși în noțiunea pe care o au despre suflet nu observă nimic care să aibă legătură cu corpul, sau cu întinderea, ei și-l reprezintă cu toate acestea ca fiind corporal și se slujesc de imaginația lor pentru a-l concepe și mai apoi pentru a judeca despre el și a vorbi despre el ca despre un corp[1900]. Și astfel, adesea, cu privire la multe alte lucruri, judecățile oamenilor sunt diferite de percepțiile lor. Dar cei care nu judecă niciodată decât despre lucrurile pe care le concep în mod clar și distinct (ceea ce mă străduiesc întotdeauna să fac, atâta cât îmi stă în putință), nu pot judeca altminteri despre un același lucru într-un moment și în alt moment. Și cu toate că lucrurile care sunt clare și neîndoielnice ne apar cu atât mai sigure, cu cât le considerăm mai des și cu mai multă atenție[1901], nu îmi aduc totuși aminte să fi dat vreodată undeva acest lucru drept un criteriu al unei certitudini clare și neîndoielnice. Și nu știu nici în ce loc se găsește cuvântul *întotdeauna*, despre care se pomenește aici; dar știu foarte bine că atunci când spunem că facem întotdeauna un anumit lucru, prin cuvântul *întotdeauna* nu înțelegem de obicei eternitatea, ci doar că îl facem de fiecare dată când se ivește prilejul de a face acel lucru.

10. Faptul că nu putem cunoaște scopurile lui Dumnezeu dacă Dumnezeu însuși nu ni le revelează[1902] este evident de la sine. Și cu toate că este adevărat, în Morală, luând în considerare lucrurile în raport cu noi oamenii, că toate lucrurile au fost făcute pentru gloria lui Dumnezeu, pentru că oamenii sunt obligați să-l preamărească pe Dumnezeu pentru toate lucrările sale și că se poate spune și că Soarele a fost creat pentru a ne da lumină, pentru că experimentăm că Soarele ne dă într-adevăr lumină:

ar fi totuşi pueril şi absurd să afirmăm, în *Metafizică*, aceea că Dumnezeu, asemenea unui om orgolios, n-ar fi avut un alt scop, când a zidit lumea, decât acela de a fi preamărit de oameni şi că n-ar fi creat Soarele, care e de câteva ori mai mare decât Pământul, cu alt scop decât acela de a da lumină omului, care nu ocupă decât o mică parte a Pământului.

11. Se confundă aici[1903] funcţiile voinţei cu cele ale intelectului. Căci nu e propriu voinţei să înţeleagă, ci doar să vrea; şi, chiar dacă e adevărat că nu vrem niciodată nimic din ceea ce, într-un oarecare fel, nu concepem câte ceva, după cum am admis[1904] deja mai înainte, totuşi experienţa ne arată îndeajuns că, în privinţa unui anumit lucru, putem vrea mai mult decât putem cunoaşte. De asemenea, nici falsul nu e perceput [*appréhendé*] sub specia [*apparence*] adevărului. Iar cei ce tăgăduiesc că avem în noi ideea de Dumnezeu nu percep acest lucru sau nu îşi dau seama de el, chiar dacă îl afirmă, îl cred şi îl susţin. Căci aşa cum am remarcat cu privire la articolul 9, se întâmplă adesea ca judecăţile oamenilor să fie foarte diferite de percepţia sau sesizarea [*appréhension*] lor.

12. De vreme ce nu mi se opune aici[1905] decât autoritatea lui Aristotel şi a adepţilor lui şi întrucât nu ascund că mă încred mai puţin în acest autor decât în raţiunea mea, nu văd de ce m-aş osteni din cale-afară să răspund.

Or, contează prea puţin dacă cel care s-a născut pe lume orb are sau nu are în sine ideile culorilor; şi în zadar este adusă aici mărturia unui Filosof orb; căci, chiar dacă am presupune că are idei ale culorilor întru totul asemănătoare cu cele pe care le avem noi, el nu poate totuşi şti că sunt asemănătoare cu ale noastre şi, prin urmare, nu trebuie să fie denumite idei ale culorilor, pentru că nu ştie care sunt ale noastre. Şi nu văd prin ce sunt eu mai prejos decât alţii, pentru că, deşi mintea este indivizibilă, nu e totuşi mai puţin capabilă să dobândească diverse proprietăţi. Şi nu trebuie să ne mirăm dacă în timpul somnului ea nu născoceşte nici o demonstraţie asemănătoare cu cele ale lui Arhimede; căci rămâne unită cu trupul chiar şi în somn şi nu e atunci în nici un fel mai liberă decât în starea de veghe. Iar creierul printr-o lungă stare de veghe nu este mai bine pregătit să păstreze urmele care sunt întipărite în el; dar atât în somn, cât şi în starea de veghe, aceste urme se păstrează cu atât mai

bine cu cât au fost mai puternic întipărite; din acest motiv ne aducem câteodată aminte de visele noastre, dar ne aducem mult mai bine aminte de gândurile pe care le-am avut în stare de veghe, lucru despre care voi da seamă în mod clar în *Fizică*.

13. Când am spus că Dumnezeu este *Ființa lui*[1906], m-am slujit de un mod de a vorbi foarte întrebuințat de Teologi, prin care se înțelege că ține de esența lui Dumnezeu să existe, ceea ce nu se poate spune deopotrivă despre triunghi, deoarece putem concepe foarte bine întreaga lui esență, chiar dacă am presupune că în natură nu există nici unul. Or, am spus[1907] că Scepticii nu s-ar fi îndoit niciodată de adevărurile geometrice, dacă l-ar fi cunoscut pe Dumnezeu așa cum se cuvine, pentru că, aceste adevăruri Geometrice fiind foarte clare, ei nu ar fi avut nici un prilej să se îndoiască de ele, dacă ar fi știut că toate lucrurile pe care le concepem în mod clar sunt adevărate. Iar acest lucru îl învățăm din cunoașterea pe care o avem despre Dumnezeu, atunci când este întreagă și suficientă și tot acesta este termenul mediu pe care ei nu îl aveau la îndemână.

În sfârșit, întrebarea dacă linia este compusă din puncte sau din părți nu este de nici un folos pentru subiect și nu e aici locul să răspundem la ea. Dar vă atrag doar atenția că, în locul citat la pagina 584[1908], nu înțelegeam să vorbesc de tot ceea ce privește Geometria, ci doar de acele dintre demonstrațiile acesteia, de care Scepticii se îndoiau, chiar dacă le concepeau în mod clar. Și nu e locul să fie adusă aici mărturia unui Sceptic spunând: Înșele-mă atât cât va putea acel geniu rău etc.[1909] Căci oricine va vorbi în acest fel, chiar prin aceasta nu va mai fi Sceptic, pentru că nu se va mai îndoi de toate lucrurile. Și, desigur, nu am tăgăduit niciodată că Scepticii înșiși, atunci când concepeau în mod clar un adevăr, îi dădeau crezare, astfel încât nu erau sceptici decât cu numele și poate că nici nu stăruiau în erezia de a se îndoi de toate, decât pentru a nu renunța la hotărârea lor și a nu părea nestatornici și ușor de convins. Dar am vorbit doar despre lucrurile pe care ne amintim că le-am conceput în mod clar altădată, și nu de cele pe care le concepem acum în mod clar, așa cum se poate vedea la paginile 84 și 325 și 26[1910].

14. Am explicat deja către sfârșitul Răspunsurilor mele la *Cel de-al șaselea rând de Obiecții*[1911], folosind exemplul greutății [*pesanteur*], atunci când este luată drept o

calitate reală, în ce fel mintea este coextensivă [*co-étendue*] cu un corp întins, deşi ea nu are nici o adevărată întindere, adică nici una prin care să ocupe un loc şi care s-o facă să excludă orice alt corp de acolo. Şi am arătat în aceleaşi Răspunsuri, articolul 5[1912] că atunci când Ecleziastul spune că „omul nu are nimic mai mult decât dobitocul”[1913], el vorbeşte doar despre trup, pentru că imediat după aceea vorbeşte în mod separat despre suflet, în cuvintele următoare: „Cine ştie dacă duhul fiilor lui Adam etc”[1914].

În sfârşit, pentru a recunoaşte care dintre cele două moduri de a concepe este cel mai imperfect şi dovedeşte mai degrabă slăbiciunea minţii noastre, sau cea prin care nu putem concepe un lucru fără altul, precum mintea fără corp sau cea prin care le concepem distinct unul de altul, ca lucruri complete, trebuie să luăm aminte care din cele două moduri de a gândi purcede dintr-o facultate pozitivă, a cărei lipsă [*privation*] să fie cauza celuilalt. Căci vom concepe cu uşurinţă că reală este acea facultate a minţii prin care ea concepe distinct două lucruri, unul fără altul, ca lucruri complete şi că lipsa [*privation*] aceleiaşi facultăţi e cea care o face să perceapă [*appréhender*] aceste două lucruri în chip confuz, ca şi cum nu ar fi decât unul singur. Tot astfel precum vederea este mai perfectă când distinge în chip precis fiecare părticică a unui obiect, decât atunci când le percepe pe toate laolaltă, ca şi cum ar fi una. De exemplu, dacă cineva care are ochii şovăielnici şi alunecoşi ia un lucru ca şi cum ar fi două, cum se întâmplă adesea celor beţi; iar dacă uneori Filosofii disting, nu spun esenţa de existenţă, pentru că ei nu presupun de obicei o altă distincţie între aceste două decât cea care există în fapt, ci concep într-un acelaşi corp materia, forma şi multe diverse accidente, ca tot atâtea lucruri diferite unele de altele, vor recunoaşte atunci cu uşurinţă, după obscuritatea şi confuzia percepţiei lor, că aceasta provine nu doar dintr-o facultate pozitivă, ci şi din imperfecţiunea [*défaut*] vreunei facultăţi, dacă, considerând lucrurile mai îndeaproape, ei iau aminte că ideile pe care le au despre acele lucruri pe care le socotesc astfel ca fiind distincte nu sunt întru totul diferite.

În rest, dacă este adevărat că toate locurile pe care nu le explicasem îndeajuns în răspunsurile mele anterioare au fost arătate în aceste Obiecţii, sunt foarte îndatorat

Autorului lor pentru faptul că, grație lui, am un motiv justificat să nu mai aștept și altele.

Descartes către Mersenne
[Endegeest, începutul lui septembrie 1641][1915]

AT III 436-438: CCLI; Clerselier II (1659, 1666) 301-303: LVII;
EL II 213-214: LVII; AM V 61-63: 312; B 1528-1530: 325;
JRA I 476-477: Mers 102; CM X 759-762: 1034
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Vă sunt nespus de îndatorat pentru toată atenţia pe care mi-o acordaţi şi pentru râvna de care daţi dovadă în ceea mă priveşte; dar întrucât am neasemuit mai puţină decât Domnia voastră, aş crede că săvârşesc o nedreptate dacă nu v-aş ruga stăruitor să nesocotiţi pe de-a-ntregul toate lucrurile ce vi se pot spune împotriva mea şi să nu vă daţi nici măcar osteneala de a le asculta, nici de a-mi scrie despre ele. Căci, în ce mă priveşte, e multă vreme de când ştiu că există nătângi pe lume şi pun aşa de puţin preţ pe judecăţile lor, încât aş fi foarte necăjit să pierd până şi o singură clipă din răgazul sau din odihna mea din pricina lor.

Iar în privinţa *Metafizicii* mele, am încetat cu totul să mă gândesc la ea din ziua în care v-am trimis răspunsul meu *ad Hyperaspisten*[1916], astfel încât nici măcar n-am mai ţinut-o de atunci în mână; şi, de aceea, nu pot să răspund la nici unul dintre lucrurile pe care mi le scriaţi acum o săptămână[1917] decât că vă rog stăruitor să nu vă mai gândiţi la ele, precum o fac şi eu. Publicând-o, am făcut ceea ce credeam a fi de datoria mea pentru gloria lui Dumnezeu şi[1918] pentru descărcarea conştiinţei mele. Dacă planul meu n-a izbutit şi dacă sunt prea puţini oameni pe lume în stare să priceapă raţionamentele [*raisons*] mele nu este vina mea, iar ele nu sunt, cu toate acestea, mai puţin adevărate; dar ar fi vina mea dacă m-aş necăji din această pricină sau dacă mi-aş irosi mai mult timp pentru a răspunde obiecţiilor nefericite ale oamenilor Domniei voastre.

Mă mir că v-aţi hotărât să-mi trimiteţi una dintre scrisorile răposatului D[omn] N.[1919], după moartea sa, având în vedere că nu le-aţi socotit vrednice să le văd câtă vreme trăia. Căci acest om n-a fost niciodată în stare să scrie altceva decât paralogisme cu totul lipsite de obiect, chiar şi atunci când a căutat adevărul; ar fi fost o minune dacă l-ar fi găsit neavând altă intenţie decât de a vorbi de rău despre un om pe care îl ura. Şi nu răspund altceva frumoasei sale scrisori, decât că nu cuprinde nici un singur cuvânt împotriva mea care să nu fie fals şi lipsit de dovezi. Aş fi foarte mâhnit dacă v-aţi da osteneala să-mi trimiteţi şi celelalte scrisori[1920]; căci avem aici destulă hârtie pentru folosinţa cea mai de jos, iar ele nu pot fi de folos la altceva. Dacă tânărul Schooten[1921] nu le pricepe nu este vina mea, şi când vi l-am recomandat, nu cred că v-am încredinţat că are judecata foarte bună şi este foarte învăţat.

În ce priveşte chestiunea de Geo[metrie][1922], v-am înştiinţat deja că nici nu mă gândesc să-mi pierd timpul instruind nişte oameni care nu mi-ar fi recunoscători şi adaug că îi socotesc foarte puţin apţi de a fi instruiţi, având în vedere că n-au priceput nici măcar că *quadratum AK æquatur quadratis ex KH et AH*[1923]. Căci AH fiind perpendiculara care cade din vârful conului pe centrul elipsei căutate, iar HK fiind secţiunea comună dintre această elipsă şi parabola dată, este limpede că unghiul AHK este drept; iar în privinţa liniei PB, ea nu are cum să fie perpendiculară pe AH, din pricină că nu este în acelaşi plan, ci este paralelă cu perpendiculara sa.

Vă rog încă o dată să nu mai îmi trimiteţi nici o obiecţie împotriva *Metafizicii* mele[1924], nici privind *Geometria*, nici lucruri asemănătoare sau, cel puţin, să nu mai aşteptaţi să le dau vreun răspuns. Sunt,

C[uvioase] P[ărinte],

Al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

DESCARTES

349

Descartes către Regius
[Endegeest, între iunie și octombrie 1641][1925]

AT III 456-457: CCLVI; Clerselier I 398-399: LXXXVII; EL I 290: LXXXVII; AM V 76-78: 316; B 1542: 330; JRA II 745: Reg 10; Bos 78: 24

Textul lui Clerselier

Ilustre Domn,

Am citit în mare grabă toate cele pe care mi-ai poruncit să le cercetez, anume o parte din primul și o parte a celui de-al doilea caiet și celelalte cinci în întregime[1926].

Nu îmi place ceea ce susții în primul [caiet] despre lucrurile astringente, cele care îngrașă și despre narcotice; căci propui drept universal un mod particular în care lucrurile se pot întâmpla uneori, în vreme ce totuși pot fi născocite multe altele din care este probabil ca aceleași efecte să urmeze mai des[1927].

În al doilea [caiet], spui că *Idiopatia este o boală care subzistă prin sine*; aș prefera să spun că *nu este dependentă de o alta*, ca nu cumva vreun filosof să nu conchidă că îți imaginezi că bolile sunt substanțe[1928].

Voi spune aici pe scurt ceea ce cred despre febre[1929], pentru ca scrisoarea aceasta să conțină totuși ceva; căci despre celelalte lucruri nu prea voi spune nimic. Așadar, febra este…[1930]

Descartes către Regius
[Endegeest, între iunie și octombrie 1641][1931]

AT III 457-459: CCLVII; Clerselier I 399-400: LXXXVIII; EL I 290-291: LXXXVIII; AM V 81-84: 318; B 1544-1546: 331; JRA II 745-747: Reg 11; Bos 80-81: 25
Textul lui Clerselier

Prealuminate Domn,

Am primit scrisoarea Domniei tale în care îmi propui două dificultăți cu privire la ceea ce ți-am scris despre febre[1932].

În prima, întrebi *de ce am spus că cauza revenirilor regulate ale febrei provine aproape totdeauna din materia care are nevoie să se matureze într-un anume fel înainte de a se putea amesteca cu sângele; iar cea* [*a revenirilor*] *neregulate din acea materie care, umplând o anume cavitate, umflă într-atâta părțile, încât silește porii să se deschidă*. O vei înțelege lesne dacă iei seama că nu există vreun temei [*ratio*] pentru care aceste cavități să fie atât de mari, și în ele să se adune atâta materie, încât ele să se golească mereu în toți oamenii, ori zi de zi, ori o dată la două zile, ori o dată la patru zile; dar există un temei pentru care o anume umoare are nevoie numai de o zi, alta de două, alta de trei pentru a se matura. Și cealaltă: anume, *de ce când porii se deschid, se elimină* [*expurgare*] *toată sau aproape toată materia*, o vei rezolva lesne, băgând de seamă că este mult mai anevoie ca niște pori întru totul închiși să se deschidă, decât să fie împiedicați, odată ce sunt deschiși, să se închidă din nou, astfel încât trebuie să se scurgă o cantitate îndeajuns de mare de materie, înainte să se închidă. Ba chiar trebuie să se scurgă aproape toată, când nu este altă cavitate decât cea formată prin afluența acestei materii care umflă părțile cu forța; pentru că părțile umflate trebuie să revină la poziția lor naturală, înainte ca porii să se închidă. Dar dacă este o cavitate produsă prin eroziunea părților, admit într-adevăr că aceasta rămâne, după eliminare [*expurgatio*], plină de materie coruptă;

astfel încât, când porii sunt deschişi, numai partea în exces, şi care împinge pereţii cavităţii, este eliminată, care poate fi doar a zecea sau a douăzecea parte din materia cuprinsă în acea cavitate; dar, fiindcă numai această parte în exces este cea care aprinde accesul de febră, pare de aceea că numai ea trebuie pusă la socoteală şi astfel este întotdeauna adevărat că toată materia febrei este eliminată în fiecare acces.

În ceea ce priveşte cangrena, cu toate că circulaţia sângelui, împiedicată în vreo parte, poate fi câteodată cauza ei îndepărtată, cauza apropiată este doar o corupere sau o putrezire a părţii înseşi, care poate proveni din alte cauze decât împiedicarea circulaţiei şi, [această corupere] odată produsă, ea împiedică circulaţia[1933].

Cele pe care le susţii despre palpitaţie nu mă mulţumesc şi socotesc că poate avea cauze atât de diferite, încât n-aş cuteza nici măcar să mă apuc a le enumera aici[1934].

Nu cred nici că secreţiile ies mai anevoie prin firele de păr care au fost tăiate decât prin cele rămase întregi, ci dimpotrivă, [aceste secreţii pot ieşi] mult mai lesne, cu condiţia ca ele să nu fie smulse din rădăcini şi ca porii prin care au ieşit să nu fie astupaţi; mulţi suferă de dureri de cap când îşi lasă părul lung şi scapă de ele după ce îşi taie părul. Iar cauza pentru care firele de păr tăiate cresc socotesc că este faptul că secreţiile ies în cantitate mai mare prin [capetele] firelor tăiate. Experienţa o confirmă: pentru că acestea cresc din nou mai lungi decât dacă nu ar fi fost niciodată tăiate, deoarece cantitatea mai mare a secreţiilor care trec prin rădăcinile lor le face să fie mai lungi.

În sfârşit, convulsia nu se produce, socotesc, din cauza densităţii cămăşilor [*tunicæ*], ci doar pentru că unele valvule, care se află în micile tuburi ale nervilor, se deschid sau se închid altfel decât în ordinea firească, ceea ce poate fi cauzat de grosimea [*crassities*] unor spirite şi de leziunea unui organ, aidoma unei împunsături într-un tendon sau într-un nerv[1935]. Sănătate.

Descartes către Regius
[Endegeest, înainte de jumătatea lui octombrie 1641][1936]

AT III 440-441: CCLII; Clerselier I 389-390: LXXXII; EL I 283: LXXXII; AM V 64-66: 313; B 1530-1532: 326; JRA II 747-748: Reg 12; Bos 83-84: 26

Textul lui Clerselier

Prealuminate Domn,

Nu mă aflăm aici când a fost adusă scrisoarea Domniei tale și o primesc abia acum când m-am întors acasă. Obiecțiile lui Sylvius nu mi se par de mare importanță și nu dovedesc altceva decât că Domnia sa înțelege prea puțin din Mecanică; cu toate acestea, aș vrea să-i răspunzi ceva mai blând. Am însemnat pe margine cu o linie transversală locurile care mi se par cam dure[1937].

La primul punct, aș vrea să adaugi: *cu toate că este puțin sânge în corp, venele sunt totuși pline de sânge, pentru că se contractă pe potriva lui*[1938]. Este adevărat că Domnia ta ai afirmat același lucru, dar numai în treacăt și cred că el este esențial pentru a rezolva această dificultate.

La al doilea, cred că sângele unui om care moare de hidropizie s-a răcit în venele lui cele mai mici și care sunt cel mai departe de inimă și, coagulându-se acolo, a împiedicat ca un sânge proaspăt să curgă prin circulația din artere în vene, în vreme ce, între timp, sângele încă cald din vena cavă aproape de inimă cade în ventriculul ei drept și, astfel, vena cavă s-a golit[1939].

La al treilea, greutatea [*gravitas*] este într-adevăr adesea o cauză concomitentă și ajutătoare, dar nu cauza primară; căci, dimpotrivă, dacă s-ar inversa poziția trupului și greutatea s-ar opune, cu toate acestea, nu zic totuși că sângele ar cădea, ci că ar curge sau ar urca în inimă, din pricina circulației și a contracției spontane a vaselor[1940].

La al patrulea, când vorbești despre efervescența sângelui, aș prefera să tratezi

despre rarefierea lui; căci unele lucruri fierb mai mult și, totuși, nu se rarefiază atât de mult[1941].

La al cincilea, unde te acuză că i-ai atribuit o obiecție pe care nu o recunoaște drept a Domniei sale, aș răspunde că nu i-ai atribuit nimic. Căci când ai spus: *și nu este contrar acestor lucruri a spune că, în timpul sistolei, ventriculele nu sunt goale de orice corp* are același sens ca și cum ai fi spus: *este de ajuns să fie măcar în cea mai mare parte goale*[1942]; că ai explicat după aceea pe larg în ce fel sunt goale în cea mai mare parte și că i-ai răspuns fără să te eschivezi în nici un fel.

În sfârșit, privitor la auriculele inimii, se pare că le-ai distins greșit de ostiile venei cave și ale arterei venoase[1943]; căci nu sunt altceva decât continuarea acestei deschideri[1944]. Și le atribui în chip greșit un fel de digestie a sângelui printr-o fierbere specifică etc. Sănătate.

352

Descartes către Regius
[Endegeest, toamna 1641][1945]

AT III 66: CXC; Clerselier I 386: LXXXI; EL 281: LXXXI; AM IV 61-62: 243; JRA II 748-749: Reg 13; B 1184: 253; Bos 85: 27

Textul lui Clerselier

În ce privește auriculele inimii, aș fi adăugat, ceea ce este un fapt, că nu am tratat despre ele mai temeinic pentru că le [consider] ca fiind doar extremitățile venei cave și ale arterei venoase, ceea ce rămâne din corpul lor etc.[1946]

Trecusem cu vederea îndoiala Domniei tale despre fierberea inimii pentru că mi se pare că ai lămurit-o deja îndeajuns; căci, de vreme ce părțile inimii se liniștesc de la sine, fiind încă deschise vasele prin care iese sângele, acesta nu încetează să iasă, nici vasele nu se închid, până ce inima nu se va fi liniștit[1947].

Descartes către Regius
[Endegeest, noiembrie 1641][1948]

AT III 443-446: CCLII; Clerselier I 389-390: LXXXII; EL I 283: LXXXII;
AM V 64-66: 313; B 1532-1534: 327; JRA II 749-751: Reg 14; Bos 87-89: 28
Textul lui Clerselier

Luminate Domn,

Am citit toate cele ce mi-ai trimis, în grabă, ce-i drept, dar totuși cu destulă atenție, încât să consider că nu este cuprins în ele ceva pe care să-l condamn[1949]. Desigur, în Tezele Domniei tale sunt multe lucruri pe care mărturisesc că nu le știu, și încă multe altele despre care, dacă aș ști totuși ceva, le-aș explica cu totul altfel decât le-ai explicat acolo. Ceea ce nu mă miră însă, căci este mult mai anevoie să-ți expui propria părere despre toate câte țin de medicină, ceea ce este datoria unui profesor, decât să alegi lucrurile cele mai lesne de cunoscut și să păstrezi o tăcere totală despre celelalte, ceea ce am făcut în general în toate științele[1950].

Încuviințez întru totul hotărârea Domniei tale de a nu mai răspunde la întrebările lui Sylvius, afară doar de a-l anunța, poate, în foarte scurte vorbe că scrisorile Domniei sale îți sunt nespus de plăcute, ca și râvna sa de a căuta adevărul, și să-i aduci mulțumiri fiindcă te-a ales pe Domnia ta cu care să discute; dar pentru că socoți că ai răspuns din belșug în scrisorile precedente ale Domniei tale la toate cele ce țineau de mișcarea inimii, iar acum pare că vrea numai să continue disputa și să treacă de la o chestiune la alta, lucru care ar putea merge la nesfârșit, îl rogi să te scuze dacă, ocupat cu alte treburi, nu îi mai răspunzi.

Căci la începutul disputei, când întreabă dacă venele, contractate pe potriva sângelui pe care îl conțin, trebuie să fie numite pline sau nu, ridică numai o întrebare despre nume [*de nomine*][1951].

Iar după aceea, când cere să i se arate sângele alipit de fier[1952] și care este

adevărata natură a greutății[1953], Domnia sa ridică noi întrebări, de felul cărora omul cel mai nepriceput ar putea propune mai multe decât ar putea dezlega cel mai învățat dintre toți de-a lungul întregii sale vieți.

Când, din faptul că sângele poate urca din vene în inimă, deduce că venele trebuie așadar să bată, joacă pe un echivoc în cuvântul *insilire*[1954], ca și cum ar spune că sângele sare în vene[1955].

Când remarcă o anume deosebire în comparația cu vezica umflată, anume că se produce într-un mod violent, și că se dezumflă îndată ce iei gura de pe deschizătură[1956], nu câștigă nimic, pentru că o comparație nu se poate potrivi la orice; ca atunci când vrea să explice propulsia sângelui printr-un alt temei [*ratio*] decât prin contracția spontană a venelor; căci se folosește de fibrele transversale care strâng vasele, ceea ce nu este diferit de contracția venelor; într-adevăr, [a spune] că fibrele strâng vasele și că venele se contractă înseamnă același lucru[1957]. Le-aș urmări și pe celelalte, dar Domnia ta ești în măsură [să le tratezi] pe toate mai bine singur și, în parte, le-ai rezolvat deja în Tezele Domniei tale.

Adaugi însă în acestea un corolar despre fluxul și refluxul mării cu care nu sunt de acord; căci nu explici îndeajuns lucrul pentru a-l face de înțeles, nici măcar probabil într-un fel oarecare, ceea ce a fost criticat deja de mulți cu privire la multe altele pe care le-ai înfățișat în același fel[1958].

Cei care afirmă că mișcarea inimii este animală nu spun mai mult decât dacă ar recunoaște că nu știu cauza mișcării inimii, pentru că nu știu ce este mișcarea animală. În ce privește părțile anghilei care se mișcă după ce au fost tăiate, nu există altă cauză decât cea care face să bată vârful inimii, după ce este și ea tăiată, nici alta decât cea prin care corzile chitarei tăiate în părticele și puse într-un loc cald și umed se contractă precum viermii, cu toate că această mișcare este numită artificială, iar cea dintâi animală; căci cauza în toate acestea este dispunerea părților solide și mișcarea spiritelor, sau a părților fluidelor care pătrund în solide[1959].

Tipărirea *Meditațiilor* mele a fost încheiată acum trei luni la Paris[1960], dar totuși nu am primit încă nici un exemplar și, prin urmare, am îngăduit să se facă aici o a doua ediție.

Cauza pentru care corpurile aruncate într-un vârtej sunt purtate către centru mi se pare a fi că apa însăși, când se mișcă circular într-un vârtej, tinde spre părțile exterioare; din acest motiv, împinge în centru alte corpuri care nu au încă această mișcare circulară atât de rapidă.

Îl felicit pe Domnul Van der H[oolck][1961] pentru a fi devenit a doua oară Consul și îl socotesc vrednic de o dictatură pe viață și te felicit și pe Domnia ta pentru faptul că ai în acesta un apărător de nădejde și puternic. Sănătate.

Descartes către Mersenne
[Endegeest,] duminică, 17 noiembrie 1641[1962]

AT III 448-453: CCLIV; Clerselier II 303-306: LVIII; EL II 215-217: LVIII;
AM V 72-75: 315; B 1536-1540: 328; JRA I 477-480: Mers 103; CM X 779-786: 1042
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, Reg. 4, n° 12

Cuvioase Părinte,

N-am primit scrisori de la Domnia voastră cu prilejul ultimelor două călătorii ale curierilor și am puține lucruri să vă răspund în privința celor pe care le primisem mai înainte; dar am a vă spune că *Meditațiile* mele se tipăresc în această țară[1963] și că, fiind pus în gardă de către unul dintre prietenii mei că diferiți librari doreau să o facă și că n-aș putea să-i împiedic, deoarece privilegiul lui Soly este doar pentru Franța[1964], iar ei își iau aici atâta libertate, încât nici măcar un privilegiu al Stărilor nu i-ar opri, am preferat să fie unul care s-o facă cu încuviințarea și cu îndreptările mele și care, răspândind acest zvon, să împiedice planurile altora decât să se facă o tipărire fără știrea mea, care ar fi cu siguranță plină de greșeli: ceea ce m-a făcut să încuviințez ca unul dintre Elzeviri, care locuiește la Amsterdam, să le tipărească, dar cu condiția să nu trimită nici un exemplar în Franța, pentru a nu-l păgubi pe Soly. Și, cu toate acestea, n-am motiv să fiu foarte mulțumit de Domnia sa, fiindcă au trecut deja trei luni de când cartea e gata tipărită [*achevé d'imprimer*][1965] și totuși nu mi-a trimis încă nici un exemplar, ba chiar acum cinci sau șase zile Maire mi-a spus că n-a primit încă nici o înștiințare de la Soly cum că ar fi fost pe drum exemplare pentru Domnia sa sau pentru mine și că îi scrisese doar o singură dată, acum două sau trei luni, că tipărește cartea și că îi va trimite exemplare; Maire însuși spunea că dorește să o tipărească și că îi răspunsese lui Soly că, dacă nu trimite degrabă exemplarele sale, va fi tipărită aici. Așadar nu trebuie să se împotrivească să fie tipărită aici, de

vreme ce nu vrea să trimită exemplare.

Am doar a vă întreba dacă nu socotiți cu cale să cer să fie adăugat ceea ce ați scos din sfârșitul răspunsului meu către D[omnul] Arnauld cu privire la Euharistie[1966], [cât] și Hyperaspistes cu răspunsul meu[1967]; iar, ca urmare, să cer să se pună în titlu *Editio secunda, priori Parisiis facta emendatior et auctior*[1968]. Această tipărire nu va fi gata înainte de două luni, iar dacă cele o sută de exemplare, pe care m-ați înștiințat că Soly le va trimite aici, sunt pe drum, vor putea fi lesne vândute până atunci; iar dacă nu sunt, le poate păstra, dacă găsește de cuviință.

Am a vă aduce o rugăminte din partea unuia dintre prietenii mei apropiați[1969], aceea de a ne trimite planul grădinii Luxemburg[1970], și chiar și al clădirilor, dar mai cu seamă al grădinii. Ni s-a spus că există planuri tipărite; dacă-i așa, mă veți îndatora, vă rog, trimițându-mi unul, sau, dacă nu există, cerându-l chiar grădinarului care l-a făcut, sau, dacă nu puteți altfel, punându-l să-l deseneze pe tânărul[1971] care a făcut figurile *Dioptricii* mele, îndemnându-l să observe cu luare-aminte așezarea copacilor și a straturilor, căci mai cu seamă despre acestea este vorba; și mă voi folosi de indicațiile D[omnului] Picot pentru a plăti la Paris banii pe care îi va costa aceasta și nu mă voi plânge să cheltuiesc 7 sau 8 pistoli[1972], dacă nu se poate obține cu mai puțin.

Trec la ceea ce se află în scrisoarea Domniei voastre.

1. Am spus că un ciocan care are de două ori pe atâta materie față de bila pe care o lovește nu-i imprimă decât o treime din mișcarea sa[1973]; ceea ce veți înțelege lesne dacă socotiți mișcarea sau forța de a se mișca drept o cantitate care nu crește și nu scade niciodată, ci doar se transmite de la un corp la altul, după cum un corp împinge un altul, și care se răspândește în chip egal în toată materia care se mișcă cu aceeași viteză. Căci veți fi cu siguranță de acord cu mine că, atâta vreme cât ciocanul atinge și împinge bila, ele se mișcă împreună, ciocanul și bila, adică cu aceeași viteză; și, astfel, că toată forța de a se mișca ce înainte era numai în ciocan se răspândește atunci în chip egal în toată materia ciocanului și a bilei; și, astfel, că cea care alcătuiește bila, fiind doar o treime din toată această materie, din pricină că ciocanul este presupus a fi dublul bilei, și că 2 și cu 1 fac 3, ea poate primi doar o treime din

această forţă.

2. Este cert că o picătură de apă poate fi atât de mică încât să nu poată coborî în aer. Şi am văzut acest experiment în cețuri, pe care cu ochiul le vedeam a fi alcătuite numai din picături foarte mici de apă care nu coborau în jos decât dacă, mișcând un pic aerul, se uneau mai multe laolaltă și, astfel, devenind mai mari, coborau sub formă de ploaie.

3. Fiţi încredinţat că D[omnul] Picot nu se duce în Persia şi că nu a avut nici un gând în această privinţă.

4. În ce privește experimentul Domniei voastre cu bila A care, fiind împinsă către bilele B și C, o împinge pe cea mică C prin intermediul celei mari B, aproape fără să o mişte pe B, temeiul [*raison*] poate fi lesne dat. Căci, cu toate că în prima clipă în care aceste două bile B și C sunt atinse, ele se mișcă fără îndoială cu o viteză egală, totuși, din pricină că B este mai grea decât C, ea este mult mai frânată de neregularităţile planului pe care se rostogolesc, iar aceste neregularităţi sunt cele care opresc bila B, dar nu sunt în stare să oprească bila C; ba, chiar dacă aceste două bile ar fi de aceeași grosime, C ar putea merge mai iute decât B, căci toate neregularităţile planului care îi opun rezistenţă îi opun și lui B care o urmează, iar ele [bilele] își folosesc împreună forţele pentru a le depăși; dar ceea ce îi opune rezistenţă lui B nu o frânează și pe C, care, din acest motiv, se poate îndepărta numaidecât de ea și, odată ce a început să se îndepărteze, poate continua apoi tot mai mult.

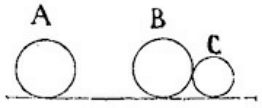

5. Copiii, dând din picioare, se suie pe cai, din pricină că această mișcare îi ajută să-și mişte coastele și mușchii pieptului, cu ajutorul cărora se trag puțin câte puțin în sus pe spinarea calului; dar, pentru că bat aerul cu picioarele, aceasta nu-i poate ajuta prea mult.

Nu mai găsesc nimic altceva în scrisoarea Domniei voastre la care să pot răspunde, căci în ce privește coborârea apelor[1974], nu m-am lămurit încă nici eu însumi și este un lucru la care mi-am propus să mă gândesc mai în amănunt de îndată ce voi avea răgazul. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre prea supus și prea îndatorat și înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din 17 noiembrie 1641

Mă veți îndatora, vă rog, trimițând [scrisoarea] anexată la Rennes.

Descartes către Regius
[Endegeest, a doua jumătate a lui decembrie 1641][1975]

AT III 460-462: CCLVIII; Clerselier I 416-417: XC; EL I 303-304: XC;
AM V 85-88: 319; B 1546-1548: 332; JRA II 751-753: Reg 15; Bos 90-91: 29
Textul lui Clerselier

Prealuminate Domn,

Cu greu ai fi putut să pui în Tezele Domniei tale ceva mai dur și care să dea un mai mare prilej de ocară și de învinuire decât acest lucru: *că omul este o ființă prin accident*[1976]; și nu văd în ce mod poate fi mai bine îndreptat decât să spui că Domnia ta, în teza a noua, ai luat în considerare *omul întreg în raport cu părțile din care este compus* și că, dimpotrivă, în cea de-a zecea, ai luat în considerare *părțile în raport cu întregul*. Că, de bună seamă, în cea de-a noua, Domnia ta ai spus că *omul devine din trup și suflet prin accident*, pentru a arăta că se poate spune că, trupului, îi este *într-un anumit fel* accidental să fie unit cu sufletul, și sufletului cu trupul, de vreme ce trupul poate fi fără suflet, și sufletul fără trup. Căci numim accident tot ceea ce este prezent ori absent fără coruperea subiectului [*subiectum*] – cu toate că, poate, considerat în sine, el este substanță – precum veșmântul este un accident pentru om. Dar că Domnia ta nu ai spus, prin aceasta, că *omul este ființă prin accident*, și că, în teza a zecea, ai arătat îndeajuns că înțelegi că acesta este o ființă prin sine; căci, ai spus acolo că sufletul și trupul, în raport cu omul, sunt substanțe incomplete; și din faptul că sunt incomplete urmează că întregul pe care îl compun este o ființă prin sine. Și ca să fie limpede că ceea ce este ființă prin sine poate fi făcut o ființă prin accident, oare șoarecii nu sunt generați sau nu devin prin accident din gunoaie? Și totuși sunt ființe prin sine[1977]. Se poate obiecta numai că nu îi este accidental trupului omenesc să fie unit cu sufletul, ci aceasta este însăși natura sa; pentru că trupul, având toate dispunerile necesare spre a primi sufletul și fără de care nu este în chip

propriu un trup omenesc, nu se poate întâmpla decât printr-un miracol ca sufletul să nu-i fie unit; de asemenea, se poate obiecta că nu îi este accidental sufletului să fie unit cu trupul, ci doar că îi e accidental după moarte să fie despărţit de trup. Acestea toate în chip absolut nu trebuie negate, pentru ca Teologii să nu se supere din nou; dar trebuie totuşi răspuns că acestea pot fi numite accidentale, pentru că, dacă luăm în considerare trupul singur, nu percepem absolut nimic în acesta care să dorească să fie unit cu sufletul; şi nimic în suflet care să trebuiască să fie unit cu trupul; şi de aceea am spus puţin mai înainte că îi este *într-un anumit fel* accidental, şi nu că îi este *absolut* accidental.

Alterarea simplă este cea care nu schimbă forma subiectului, precum atunci când lemnul se încălzeşte, iar generarea, în schimb, este cea care schimbă forma, precum atunci când lemnul este mistuit de foc; şi, într-adevăr, cu toate că una nu se petrece într-un mod diferit de cealaltă, totuşi este o mare deosebire atât în modul de a le concepe, cât şi în privinţa adevărului lucrului. Căci formele, cel puţin cele mai desăvârşite, sunt o întrunire de mai multe calităţi care au forţa de a se conserva în acelaşi timp una pe alta; dar în lemn este doar o căldură moderată la care se întoarce în chip spontan după ce a fost încălzit; în foc este însă o căldură aprigă pe care, câtă vreme este foc, o conservă mereu.

Nu trebuie să te superi pe acel Coleg care te sfătuia să adaugi un corolar pentru a lămuri Teza Domniei tale; căci mi se pare că a fost sfatul unui prieten.

Ai omis un anume cuvânt în tezele Domniei tale manuscrise, [când ai scris,] în teza a zecea: *toate celelalte*. Nu spui care sunt acele celelalte, anume *calităţile*. Despre toate celelalte nu am nimic de spus; căci nu văd să fie cuprins în ele ceva pe care să nu-l fi pus deja în altă parte şi încuviinţez: ar fi mult de lucru să vrei să născoceşti mereu lucruri noi. Dacă vei veni aici, venirea Domniei tale îmi va face mereu multă plăcere[1978]. Sănătate.

Descartes către Mersenne [pentru Dinet]
[Endegeest, duminică, 22 decembrie 1641][1979]

AT III 465-468: CCLIX; AM V 89-94: 320; B 1548-1552: 333; JRA I 601-603: Jés 9; CM X 825-830: 1054

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 5160,

fol. 49 *recto* – 50 *verso*

René Descartes îl salută pe Preacuviosul Părinte Marin Mersenne

Mă mir[1980] că Preacucernicii Părinți ai Companiei au putut fi încredințați că aș fi avut de gând să scriu împotriva Domniilor lor, căci acest lucru este foarte străin de obiceiurile mele și de regula mea de viață, precum și de considerația pe care am avut-o întotdeauna față de Domniile lor. Ce-i drept, redactez o *Summa* de Filosofie și mărturisesc că în ea se găsesc o sumedenie de lucruri foarte diferite de cele care se învață de obicei în școlile lor; dar, pentru că le propun fără vreo patimă de a contrazice și numai din dragoste de adevăr, sunt convins că ceea ce scriu nu este defel împotriva, ci mai degrabă în favoarea lor, în măsura în care Domniile lor iubesc adevărul mai mult decât orice altceva.

Mă mai mir și că Preacucernicul Părinte Bourdin a alcătuit, în numele întregii Companii, un tratat[1981], pe care l-a arătat Cuviosiei voastre, în care încearcă să demonstreze că în cele ce am scris despre Filosofia primă nu este nimic care să nu fie fals sau ridicol sau cel puțin inutil, dar îmi făgăduiește să nu îl dea în vileag dacă nu voi scrie împotriva Companiei și să mi-l trimită fără ca altcineva în afară de Cuviosia voastră să o știe.

Mă mir, o spun, că mi se împotrivește, mai degrabă decât un altul, chiar Cucernicul Părinte Bourdin, a cărui veche harță [*velitatio*][1982] împotriva *Dioptricii* mele nu a izbutit deloc.

Mă mir că Domnia sa ameninţă cu publicarea tratatului său, câtă vreme, acum un an scrisese unele lucruri împotriva *Dioptricii* pe care mai apoi le-a suprimat, cu toate că făgăduise că le va publica într-un interval de şase luni iar eu îl invitasem să o facă cât mai repede, cu argumente şi cu rugăminţi[1983], încât nu părea că ar fi putut să nu o facă dacă voia să-şi salveze onoarea.

Mă mir că Domnia sa a dat de înţeles în chip deschis că ai Domniei sale vor fi mâhniţi dacă scriu împotriva lor, ca şi cum valoarea mea ar fi atât de mare, încât ei ar trebui să se teamă să mă aibă ca adversar.

Mă mir că a fost atât de prevăzător în pregătirea răzbunării sale încât, înainte de a se interesa dacă am scris într-adevăr împotriva lor, lucru care nu s-a întâmplat, Domnia sa îşi terminase deja tratatul său de răzbunare.

Mă mir de condiţiile de pace pe care le propune: anume că, dacă nu voi scrie împotriva lor, nici Domnia sa nu va da în vileag tratatul său, dar mi-l va trimite fără ca altcineva să-l vadă. Domnia sa ştie, într-adevăr, că nu îmi doresc nimic mai mult decât ca cât mai mulţi şi dintre cei mai eruditi să-mi atace opiniile, astfel încât adevărul lor să strălucească cu atât mai mult, şi că prefer ca toţi mai degrabă decât nici unul, atât dintre cei care trăiesc acum, cât şi dintre cei care vor trăi în viitor să ştie cele pe care le-am făcut şi cele ce s-au făcut împotriva mea. Şi din acest motiv o rog pe Cuviosia voastră să-l îmboldească prin orice argumente va putea să-şi publice tratatul sau măcar să-l trimită aici, astfel încât să fie adăugat celorlalte obiecţii care s-au adus împotriva *Meditaţiilor* mele[1984].

În sfârşit, mă mir foarte tare că Preacucernicul Părinte Bourdin a arătat C[uvioşiei] v[oastre] că ai săi pot foarte uşor să-mi nimicească toată reputaţia, sau onoarea, atât la Roma, cât şi în restul lumii (nu reuşesc să redau mai bine în latină cuvintele: *le R. P. Bourdin m'a bien fait voir combien ils vous peuvent aisément perdre de réputation à Rome et partout*[1985]). Într-adevăr, fiindcă ştiu bine că cine va spune despre mine doar lucruri adevărate nu va putea niciodată să-mi strice reputaţia, oricine va vrea să o rănească trebuie să mintă, lucru de care socotesc că nu este îngăduit să mă tem din partea preasfinţilor Părinţi; şi dat fiind că viaţa mea e cunoscută de mulţi, iar scrierile mele se află în mâinile oamenilor, oricine va spune

ceva de rău fie despre viața, fie despre scrierile mele va fi lesne socotit drept un calomniator, și astfel le va dăuna mai mult Domniilor lor decât mie, ceea ce niște persoane atât de prudente nu vor face niciodată. Și chiar dacă poate la Roma și în alte locuri depărtate de aici, unde sunt mai puțin cunoscut, calomniile despre mine ar putea fi crezute pentru o vreme, nu cred totuși că trebuie să se teamă de ele prea mult cineva care nu așteaptă nici un beneficiu din partea nimănui, ci trăiește foarte mulțumit și nu cere nimic altceva decât ceea ce are.

Considerând foarte atent toate acestea, cred sigur că Preacucernicul Părinte Bourdin, de unul singur și fără ca ceilalți Părinți ai Companiei să știe, a născocit această manevră pentru a mă face să scriu împotriva Domniilor lor, stârnindu-i pe toți împotriva mea: căci nu este de crezut ca niște bărbați atât de prudenți și atât de pioși să fi vrut să-mi transmită astfel de lucruri prin Domnia sa și este mult mai vrednic de crezare că Domniei sale, care m-a hărțuit anul trecut fără nici un motiv, îi pare rău că nu ar fi izbutit să-i adune pe toți ai Domniei sale în jurul cauzei sale, în vreme ce eu m-am străduit să-mi apăr dreptul meu în așa fel încât am încercat să obțin bunăvoința Companiei atât prin supunerea cât și prin considerația mea.

De aceea nu mi-am dorit nimic mai mult decât ca Preacucernicul Părinte Dinet, Provincial, care am auzit că se află acum la Paris, să poată fi pus la curent cu toate acestea: căci îmi amintesc că a fost destul de multă vreme Prefectul meu pe când eram intern la Colegiul din La Flèche[1986] și păstrez îndeajuns de bine întipărite în memorie acele vremuri ca să știu cât de înțelept este: de aceea nu mă îndoiesc că, dacă aș avea prilejul să-i fac cunoscut temeiul întreprinderii mele și ceea ce cred că pot și trebuie să fac, mi-ar fi ușor să dobândesc prin Domnia sa grația și bunăvoința întregii Companii și să-l împac până și pe Cucernicul Părinte Bourdin. Nu îndrăznesc să cer mai mult de la Cuviosia voastră, pentru că nu știu dacă Preacucernicul Părinte Provincial poate fi abordat în ciuda Cucernicului Părinte Bourdin și pentru că văd că Cuviosia voastră sunteți foarte bun prieten cu acesta și că nutriți sentimente de respect și considerație față de toți Părinții acestei Companii: dar vă voi spune, la ureche, că sunt cu adevărat încredințat că favorizarea întreprinderii mele slujește nu atât mie, cât gloriei Domniilor lor.

[*adresa*:]
Cuvioșiei sale,
Cuviosului Părinte Mersenne
Călugăr din ordinul Părinților
Minimi în mănăstirea lor
aproape de la place Royale, Paris.
13 S [însemnul francării].

357

Descartes către Mersenne
Endegeest, duminică, 22 decembrie 1641[1987]

AT III 469-470: CCLX; Clerselier III 117-118: XXVIII; EL III 67-68: XXIII; AM V 95-96: 321; B 1552-1554: 334; JRA I 480-481: Mers 104;
CM X 822-824: 1053
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Scrisoarea Domniei voastre a înghețat pe drumuri, căci data îmi dă de știre că ar fi trebuit să le primesc acum două săptămâni[1988], acesta fiind motivul pentru care nu am putut răspunde mai devreme. Vă mulțumesc pentru ce îmi scrieți din partea Părinților Iezuiți și, veți vedea, în scrisoarea mea în latină[1989], în ce fel răspund; dar vă rog să i-o arătați Provincialului[1990] lor și aș vrea mult ca altă dată, dacă Domniile lor vă roagă din nou să-mi transmiteți ceva din partea lor, să-i refuzați, dacă Domniile lor nu o fac în scris, din pricină că își pot mai ușor lua înapoi cuvântul, decât scrisul. Și prevăd deja că Domniile lor vor tăgădui o parte din ceea ce mi-ați scris de data aceasta din partea lor și la care am fost obligat să răspund; dar nu are a face, aceasta vă va sluji drept scuză ca să nu vă mai însărcinați cu comisioanele lor, dacă Domniile lor nu le dau în scris. Vă trimit înapoi scrisoarea Părintelui Bourdin[1991], pe care am găsit-o nechibzuită; dar nu am vrut să spun nici un singur cuvânt, din cauză că m-ați oprit s-o fac. Cred că Provincialul său l-a trimis ca să vă întrebe dacă este adevărat că scriu împotriva Domniilor lor, dar nu pentru a mă amenința cu lucruri de care Domniile lor știu bine că nu mă tem și care, mai degrabă decât să mă împiedice, m-ar putea sili să scriu. E adevărat că aș fi ales Compendiumul Părintelui Eustache[1992] ca fiind cel mai bun, dacă aș fi vrut să combat pe cineva; dar e la fel de adevărat că am renunțat complet la intenția de a combate această Filosofie, căci văd că este distrusă într-un mod atât de absolut și de clar, doar

prin statornicirea Filosofiei mele, încât nu e nevoie a fi combătută altfel, dar nu am vrut să le scriu nimic despre aceasta, nici să le făgăduiesc ceva, din pricină că poate aș putea să-mi schimb planul, dacă Domniile lor mi-ar da prilejul. Și totuși vă rog să nu vă fie teamă pentru mine de nimic, căci vă asigur că, dacă am vreun interes să fiu în relații bune cu Domniile lor, nici Domniile lor nu sunt poate mai puțin interesați să fie în relații bune cu mine și să nu se opună proiectelor mele: căci dacă ar face-o, m-ar obliga să cercetez vreunul dintre Cursurile lor și să-l cercetez într-un asemenea fel încât să îi fac de rușine pentru vecie.

M-am prefăcut că nu îndrăznesc să vă rog să-i arătați scrisoarea mea Părintelui Provincial[1993], dar aș fi totuși foarte mâhnit dacă nu ar vedea-o. Sunt, Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

22 decembrie 1641

Descartes către Fratele său mai mare
[Endegeest,] 28 decembrie 1641[1994]

AT III 471-472: CCLXI; Baillet II 95, 462; AM V 97: 322;
B 1554-1556: 335; JRA II 827: Fam 10

„Acest prieten[1995], în care se încredea mai mult decât în sine însuşi, primind procura sa[1996], nu întârzie să-şi îndeplinească însărcinarea: şi, aranjând toate lucrurile cu rudele sale, aceştia încheiară între ei diverse contracte în anul 1641, ale căror copii colaţionate le trimiseră Domnului Descartes şi care fură, mai apoi, găsite printre hârtiile Inventarului său.”[1997]

„Dacă [Domnul Descartes] avea nepăsarea Filosofilor pentru bogăţii, nu avea în schimb îngâmfarea acestora. Nu doar că privea în chip favorabil pe cei care le întrebuinţau cu folos: dar nu crezu de cuviinţă să neglijeze nici măcar pământul pe care tatăl său avusese bunătatea de a i-l păstra şi de a i-l lăsa la moartea lui. Nu vru ca absenţa sa să dăuneze grijii pe care trebuia să o aibă: şi cu toate că era în Olanda, conlucră cu fraţii şi cumnaţii săi[1998] prin mandatari, şi anume prin Domnul Jacques de Boüexic sau Boissic, senior de Villeneuve, Trezorier la Quimper, domiciliat la Rennes; Domnul Claude de Boüexic, fratele acestuia, domn de Chapelle, Consilier în Parlamentul Bretaniei; şi Domnul abate Picot, Egumen de Rouvre, domiciliat la Paris. Nu făcea mare caz de toate bunurile care se pot dobândi pe parcursul acestei vieţi, faţă de cele ale unui patrimoniu legitim, pe care îl considera mai degrabă ca un dar al Naturii decât al Norocului: şi nu găsea un altul a cărui posesie să i se pară mai nevinovată şi mai potrivită ordinii divine. Este ceea ce i-a scris într-o zi Domnului de Bretaillière, fratele său mai mare[1999], anume că *preţuieşte mai mult o mie de franci dintr-o moştenire decât zece mii de livre care vin din altă parte*.”

Descartes către Gibieuf
[Endegeest,] duminică, 19 ianuarie 1642[2000]

AT III 472-480: CCLXII; Clerselier I 479-484: CV; EL I 340-344: CV;
AM V 98-102: 323; B 1560-1564: 337; JRA II 792-796: Orat 4
Scrisoare autografă expediată
Regiunea valonă a Belgiei, Muzeul regal din Mariemont,
Fonds des Autographes, 344/1
Copie manuscrisă
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 6205, f° 71 (p. 143)

Domnule şi Cucernice Părinte,

Am simţit întotdeauna îndeajuns cât sunteţi de favorabil dorinţei pe care o am de a face un oarecare progres în căutarea Adevărului[2001], iar dovada pe care Domnia voastră mi-o daţi şi prin scrisori mă îndatorează din cale-afară. Sunt foarte îndatorat şi Cucernicului Părinte de la Barde[2002] de a-şi fi dat osteneala să examineze cugetările mele de Metafizică şi de a-mi fi făcut favoarea de a le apăra împotriva celor care mă acuzau de a pune totul la îndoială. A înţeles în chip desăvârşit intenţia mea, iar dacă aş avea mai mulţi apărători[2003] asemenea Domniei voastre şi Domniei sale, nu m-aş îndoi că partida mea ar deveni curând cea mai tare; dar, deşi nu am decât foarte puţini, am totuşi o mare mulţumire pentru faptul că oamenii cei mai însemnaţi şi minţile cele mai bune sunt cei ce gustă şi pun cel mai mare preţ pe opiniile mele. Mă las cu uşurinţă convins că, dacă Cucernicul Părinte de Gondran[2004] ar fi trăit, ar fi fost unul dintre cei mai de seamă; şi, cu toate că Domnul Arnauld nu este de multă vreme Doctor[2005], nu pot să nu preţuiesc judecata Domniei sale mai mult decât pe cea a unei jumătăţi dintre [Doctorii] cei vechi. Nădejdea mea nu a fost să obţin încuviinţarea lor *in corpore*[2006]: am ştiut prea bine şi am prevestit acum multă vreme[2007] că cugetările mele nu vor fi pe gustul mulţimii, şi că unde îşi va face loc pluralitatea vocilor, ele vor fi cu uşurinţă condamnate. Nu am dorit-o nici pe cea a

particularilor, pentru că aș fi mâhnit dacă ei ar face ceva pentru mine care să nu fie pe placul confraților lor și de asemenea pentru că de obicei este obținută atât de lesne pentru toate cărțile care nu sunt mai eretice decât a mea, încât am socotit că motivul pentru care s-ar putea socoti că nu o am nu ar fi în dezavantajul meu. Dar aceasta nu m-a împiedicat să ofer *Meditațiile* mele Facultății Domniei voastre pentru ca să fie cu atât mai bine cercetate și pentru că, dacă cei dintr-un Corp atât de vestit nu vor găsi temeiuri juste pentru a le corecta, aceasta m-ar putea încredința în privința adevărurilor pe care le conțin[2008].

În ceea ce privește principiul prin care mi se pare că știu că ideea pe care o am despre vreun lucru, *non redditur a me inadæquata per abstractionem intellectus*[2009], nu îl scot decât din propria mea gândire sau conștiință. Căci, fiind încredințat că nu pot avea vreo cunoaștere a ceea ce este în afara mea decât prin intermediul ideilor pe care le am în mine, mă păzesc cu grijă de a pune în legătură judecățile mele în chip nemijlocit cu lucrurile și de a le atribui ceva pozitiv pe care să nu-l percep mai înainte în ideile lor[2010]; cred însă și că tot ceea se află în aceste idei este în chip necesar în lucruri. Astfel, pentru a ști dacă ideea mea nu este făcută incompletă, sau *inadæquata*, prin vreo abstracție a minții mele, cercetez numai dacă nu am scos-o, nu din vreun lucru din afara mea care să fie mai complet, ci din vreo altă idee mai amplă sau mai completă pe care să o am în mine, iar aceasta *per abstractionem intellectus*, adică, abătând gândirea mea de la o parte din ceea ce este cuprins în această idee mai amplă, pentru a o aplica cu atât mai bine și a mă face cu atât mai atent la cealaltă parte. Bunăoară, atunci când consider o figură, fără să mă gândesc la substanța și nici la întinderea căreia îi este figură, fac o abstracție a minții pe care pe urmă pot cu ușurință să o recunosc, cercetând dacă nu am scos cumva această idee, a figurii singure, din vreo altă idee mai amplă pe care să o am deopotrivă în mine și de care să fie în așa fel legată, încât, chiar dacă ne putem gândi la una fără a da vreo atenție celeilalte, nu o putem totuși nega despre cealaltă atunci când ne gândim la amândouă. Căci văd clar că ideea figurii este în așa fel legată de ideea întinderii și a substanței, de vreme ce este cu neputință să concep o figură, negând că are o întindere și nici o întindere, negând că este întinderea unei substanțe.

Dar ideea unei substanțe întinse și figurate este completă, pentru că pot să o concep numai pe ea și să neg despre ea toate celelalte lucruri despre care am idei. Or, este, pare-mi-se, foarte clar că ideea pe care o am a unei substanțe care gândește este completă în acest fel și că nu am în mintea mea nici o altă idee care să o preceadă și care să fie în așa fel legată de ea, încât să nu le pot concepe bine, negându-le una despre cealaltă; căci, dacă ar fi măcar una în mine care să fie așa, ar trebui în chip necesar să o cunosc[2011]. Pesemne că se va spune că dificultatea dăinuie, din pricină că, deși concep sufletul și trupul precum două substanțe pe care le pot concepe una fără cealaltă, și chiar negând-o pe una despre cealaltă, nu sunt totuși încredințat că ele sunt așa cum le concep. Dar trebuie să ne întoarcem la regula stabilită mai înainte, anume că nu putem avea vreo cunoaștere despre lucruri decât prin ideile pe care le concepem despre ele și că, prin urmare, nu trebuie să judecăm despre ele decât potrivit acestor idei și trebuie chiar să gândim că tot ceea ce repugnă acestor idei este absolut cu neputință și implică contradicție. Bunăoară, nu avem nici un alt temei de a asigura că nu este vreun munte fără vale[2012] decât că vedem că ideile lor nu pot fi complete când le considerăm pe una fără cealaltă, cu toate că putem avea, prin abstracție, ideea unui munte, sau a unui loc care urcă de jos în sus, fără a lua aminte că, tot pe acolo, se poate și coborî de sus în jos. Astfel, putem spune că implică contradicție să fie atomi sau părți ale materiei care să aibă întindere și totuși care să fie indivizibile, din cauză că nu putem avea ideea unui lucru întins fără să o putem avea și pe cea a jumătății sau a treimii lui, nici, prin urmare, fără să îl concepem ca fiind divizibil în 2 sau în 3. Căci, din simplul fapt că consider cele două jumătăți ale unei părți de materie, oricât de mică ar putea fi, precum două substanțe complete, și *quarum ideæ non redduntur a me inadæquatæ per abstractionem intellectus*[2013], conchid cu certitudine că ele sunt realmente divizibile. Și dacă mi s-ar spune că, în pofida faptului că pot să le concep pe una fără de cealaltă, nu știu, totuși, dacă Dumnezeu nu le-a unit sau legat laolaltă cu o legătură atât de strânsă, încât să fie întru totul de nedespărțit și că astfel nu am dreptate să o neg; aș răspunde că, oricare ar fi legătura prin care poate să le fi unit, sunt încredințat că poate să le și despartă în așa fel, încât, absolut vorbind, am dreptate să le numesc divizibile,

fiindcă mi-a dat facultatea de a le concepe în acest fel. Și spun același lucru despre suflet și despre trup și, în general, despre toate lucrurile despre care avem idei deosebite și complete, anume că implică contradicție ca ele să fie de nedespărțit. Nu neg însă, din acest motiv, că s-ar putea afla în suflet sau în corp mai multe proprietăți despre care nu am nici o idee; neg numai că se află vreuna care repugnă ideilor pe care le am despre ele și, printre altele, celei pe care o am despre distincția lor; căci, altminteri, Dumnezeu ar fi înșelător, iar noi nu am avea nici o regulă pentru a ne asigura de adevăr.

Motivul pentru care cred că sufletul gândește întotdeauna[2014] este același cu cel care mă face să cred că lumina luminează mereu, chiar dacă nu sunt ochi care să o privească; căldura este mereu caldă, [chiar dacă nu ne încălzim la ea][2015]; corpul, sau substanța întinsă, are mereu întindere și, în general, ceea ce constituie natura unui lucru este mereu în el, câtă vreme există, astfel încât mi-ar veni mai lesne să cred că sufletul ar înceta să existe, când se spune că încetează să gândească, decât să concep că ar rămâne fără gândire. Și nu văd aici vreo altă dificultate decât că [unii] socotesc de prisos să creadă că gândește atunci când nu ne rămâne vreo amintire după aceea. Dar dacă luăm aminte că avem în fiecare noapte mii de gânduri și, chiar când suntem treji, că am avut o mie în ultima oră, din care nu ne-a mai rămas nici o urmă în memorie și a căror utilitate nu o vedem mai bine decât a celor pe care poate că le-am avut înainte de ne naște, ne va veni mult mai puțin greu să ne convingem decât să socotim că o substanță a cărei natură este de a gândi ar putea să existe și totuși să nu gândească.

Nu văd de asemenea nici o dificultate în a înțelege că facultățile de a imagina și a de a simți aparțin sufletului, din cauză că sunt specii de gânduri, și, cu toate acestea, nu aparțin decât sufletului întrucât este unit cu trupul, din cauză că sunt niște feluri de gânduri fără de care sufletul poate fi conceput întru totul pur. În ceea ce privește animalele, băgăm de seamă la ele mișcări asemănătoare celor care urmează din imaginațiile sau sentimentele noastre, dar totuși nu imaginații sau sentimente. Și, dimpotrivă, de vreme ce aceleași mișcări se pot face și fără imaginație, avem temeiuri care dovedesc că așa se fac în ele, după cum trag nădejde să arăt limpede,

descriind amănunțit toată arhitectura membrelor lor și cauzele mișcărilor lor.

Mă tem însă să nu vă fi plictisit deja prin lungimea acestei scrisori; mă voi socoti foarte fericit dacă îmi veți dărui în continuare cinstea bunăvoinței și favoarea protecției Domniei voastre, precum a celui care este,

Domnule și Preacucernice Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și preaascultător și îndatorat slujitor,

DESCARTES

Din împrejurimile [orașului] Leiden, 19 ianuarie 1642

Domniei sale

Cucernicului Domn Părinte Gibieuf, din Congregația Oratoriului, și Superior al mănăstirii lor

La Paris.

Descartes către Mersenne
[Endegeest,] duminică, 19 ianuarie 1642[2016]

AT III 480-485: CCLXIII; Borel 38 (fragment tradus în latină);
Clerselier III 609-611: CXIV; EL III 402-404: CV; AM V 103-106: 324;
B 1566-1570: 338; CM XI 9-16: 1058; JRA I 482-484: Mers 105
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, vol. 4 (IV), nr. 13

Cuvioase Părinte,

Vă trimit răspunsul meu pentru Cucernicul Părinte Gibieuf[2017]; l-am închis doar din bună-cuviinţă, căci nu cuprinde nimic pe care să nu-l poată vedea toată lumea, iar dacă-i arătaţi că doriţi să aflaţi ce răspund Cucernicului Părinte de La Barde[2018], nu mă îndoiesc că vi-l va arăta.

În ce-i priveşte pe Iezuiţi, nu văd încă sinceritate în purtarea lor; am primit biletele Părintelui Bourdin[2019], care vădesc că Domniile lor nu caută decât căi indirecte, iar câtă vreme nu vor trata cu mine decât prin Domnia sa, nu voi crede că vor pacea; de aceea sunt hotărât să nu tăinuiesc publicului ce se va petrece între Domniile lor şi mine. Puteţi să le daţi cuvântul că nu am nici o intenţie să scriu împotriva lor, adică să folosesc injurii şi calomnii pentru a încerca să-i defăimez, aşa cum a făcut-o mai demult Părintele Bourdin împotriva mea; dar vă rog să nu le daţi cuvântul că nu voi lua unul dintre cursurile lor de Filosofie[2020] pentru a-i arăta greşelile; căci, dimpotrivă, vreau neapărat ca Domniile lor să afle că o voi face, dacă voi socoti că acest lucru este de folos pentru ca adevărul să fie cunoscut, şi că nu trebuie nicidecum să-l găsească nepotrivit, dacă preferă adevărul în locul deşertăciunii de a vrea să fie socotiţi mai învăţaţi decât sunt. Dar aştept obiecţiile Domniilor lor pentru a decide ce voi face cu ele. Domnul de Zuylichem nu mi-a trimis încă nimic; îi voi scrie peste 4 sau 5 zile[2021], pentru a-l ruga să nu reţină prea

mult în mâinile sale obiecţiile Iezuiţilor.

Cât despre calculul ce priveşte mişcarea unei bile de lemn [*mail*][2022] lovite de mai multe ori cu aceeaşi forţă, l-aţi întreprins foarte bine; căci la prima lovitură [bila] primeşte $\frac{1}{3}$ din forţa ciocanului [*mail*], la cea de-a doua $\frac{1}{9}$, la cea de-a treia $\frac{1}{27}$, la cea de-a patra $\frac{1}{81}$ şi tot aşa la infinit. Aţi lăsat însă să se strecoare o greşeală de condei, anume că treimea lui 13 este $4\frac{1}{4}$, în vreme ce este $4\frac{1}{3}$, ceea ce v-a împiedicat să găsiţi rezultatul corect.

Nu am ceasuri de răgaz pentru a mă gândi la ruleta[2023] Domnului de Roberval; iar după ce i-am arătat mai demult tangentele pe care mărturisise că nu le poate găsi[2024], mi se pare că ar fi lipsit de cuviinţă din partea Domniei sale să se laude că a găsit încă ceva, spunând că eu nu aş putea-o găsi. Şi rămâne de văzut dacă a găsit ceva; poate că Domnia sa se laudă ca să mă stârnească s-o caut şi să i-o spun; dar nu aceasta este calea, cu toate că nu cred că ceea ce propune este foarte dificil[2025].

Referitor la ceea ce Domnul Vitus[2026] îmi obiectează cu privire la rarefierea apei, atunci când aceasta se transformă în vapori, spunând: *Sed ei primo declarandum est unde talis ille motus competat, et quæ necessitas tantam violentiam iis exprimens; deinde in vacuo vel in pleno fit hæc volutatio etc.*[2027], răspund că această forţă sau violenţă a mişcării este transmisă părţilor apei de materia subtilă[2028] şi că, de asemenea, aceasta [materia subtilă] umple tot spaţiul pe care ele nu-l ocupă şi, astfel, că mişcarea lor se face *in pleno*[2029]. Dar nu găsesc de mirare că acest lucru i se pare dificil, căci nu am explicat încă îndeajuns natura acestei materii subtile. Voi încerca să o fac mai târziu la locul cuvenit şi l-am auzit pe Domnul D'Igby[2030] preţuindu-l într-atât pe Domnul Vitus, încât trag nădejde să-l am de partea mea.

Găsirea punctului de reflexie *datis speculo, oculo et objecto*[2031] este o problemă de geometrie în spaţiu [*solide*] pe care Vitellion a rezolvat-o, pentru oglinzile convexe, cu o hiperbolă; iar pentru cele concave nu este mai dificil, astfel încât nu merită osteneala de a o căuta; şi sunt mai bine de 20 de ani de când am găsit-o, dar nu mi-o mai aduc aminte[2032].

Aici a nins puţin, iar apoi, săptămâna trecută, a fost îngheţ 4 sau 5 zile; şi cel mai frig a fost duminica din 12 Ianuarie. De atunci a fost un aer de primăvară, cum

fusese și mai înainte. Iată răspunsul la tot ceea ce am primit de la Domnia voastră cu cei 3 curieri din urmă.

Altminteri, am experimentat zilele acestea un mijloc de a cântări aerul care mi-a izbutit[2033]; căci, având o fiolă mică de sticlă, foarte ușoară și suflată la lampă, de figura pe care o vedeți zugrăvită aici, de mărimea unei mingi mici de *jeu de paume* și având o singură mică deschizătură la capătul vârfului ei B, cât să intre un fir de păr, am cântărit-o cu o balanță foarte exactă și, fiind rece, cântărea $78\frac{1}{2}$ drame. După aceea, am încălzit-o pe cărbuni; apoi, punând-o din nou pe balanță în poziția zugrăvită aici, adică cu vârful în jos, am găsit că de-abia cântărea 78 de drame. Apoi, cufundând vârful B în apă, l-am lăsat astfel să se răcească din nou și, aerul condensându-se pe măsură ce ea se răcea, a pătruns înăuntru atâta apă pe cât aer scosese căldura afară mai înainte. În sfârșit, cântărind-o cu toată această apă, am găsit că cântărea cu $72\frac{1}{2}$ drame mai mult decât înainte; de unde am tras concluzia că aerul, care fusese scos afară de foc, este față de apa care a pătruns în locul lui precum este $\frac{1}{2}$ față de $72\frac{1}{2}$ sau precum 1 față de 145[2034]. Dar se poate să mă fi înșelat în aceasta, căci cu greu poți fi exact; sunt sigur doar că greutatea aerului este perceptibilă în acest fel și am înfățișat aici amănunțit procedeul meu, astfel încât, dacă aveți curiozitatea să-l experimentați, să puteți să-l faceți întocmai.

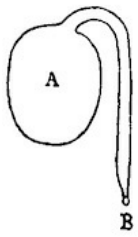

Nu am primit nici un exemplar de la Soli[2035], iar dacă îi veți vorbi sau îl veți face să vorbească, cred că ar trebui să fie prevenit că îl voi împiedica să se folosească de privilegiul meu, de vreme ce nu a îndeplinit condițiile pentru care i l-am dat și pe care le am în scris, semnat de mâna Domniei sale. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre prea supus și prea îndatorat slujitor,

DESCARTES

Din 19 ian[uarie] 1642

Scrieți-mi cine este acum Generalul Oratoriului[2036].

Descartes către Huygens
Endegeest, miercuri, 22 ianuarie 1642[2037]

AT III 775-776 = Roth 159-160: LXVI; AM V 141-142: 328;
CM XI 21-22: 1061; B 1570-1572: 339; JRA II 95-96: Huyg 65
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084,
fol. 130 *recto – verso*

Domnule,

M-aș aventura mai des decât o fac în a vă stingheri cu scrisorile mele, pentru a-mi păstra cinstea amintirii Domniei voastre și a mulțumi dorința înflăcărată pe care o am de a fi vrednic de bunăvoința voastră; dar știu că Părintele Mersenne vă întreține îndeajuns de des despre mine în [scrisorile] sale pentru a vă împiedica să mă dați uitării și, temându-mă că vă plictisește prea din cale-afară cu un subiect atât de lipsit de importanță, mă simt stânjenit să vă mai vorbesc în plus despre el. Vreau doar să vă rog acum ca, dacă primiți de la Domnia sa anumite obiecții[2038] pe care Iezuiții le-au ridicat împotriva mea și pe care le-a obținut de la aceștia cu multă trudă, să îmi faceți hatârul să le pot avea la Leiden, la Domnul de Hoghelande[2039] *by Theunis Brugghe*[2040], cât mai curând va fi cu putință. Mi-a dat de știre că vi le va trimite cu acest transport și că își va lua această libertate pentru că, adesea, curierul de aici întârzie sau îmi deschide scrisorile. Cred că vă va fi trimis de asemenea pentru mine și un *Tratat despre magnet*[2041], dar n-am nici o grabă să îl văd și îmi va face tot atâta plăcere peste o lună ca și acum; ceea ce mă face să stărui iarăși asupra obiecțiilor este faptul că voi vrea poate să le alătur *Meditațiilor* pe care le retipăresc aici; și, pentru că tipărirea se încheie[2042], aș pierde prilejul dacă nu le primesc de îndată. Binevoiți prin urmare să iertați supărarea pe care v-o pricinuiesc, și să mă credeți,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din Endegeest, 22 ianuarie 1642

Domniei sale,
Domnul de Zuylichem,
Cavaler, Consilier și Secretar
al Alteței Sale.
La Haga.

Regius către Descartes
[Utrecht, 14/]24 ianuarie 1642[2043]

Baillet II 142 [A]; II 146-147 [B]; 147-149 [C]; AT III 367-368 CCXXXVIII [A]; III 488, 490-491: CCLXV [B, C]; AM IV 343: 298 [A]; V 109-110: 326 [B, C]; B 1452: 311 [A]; 1574, 1578: 340 [B, C]; Bos 95-97: 30 [A, B, C]

Textul lui Baillet

[A] „Dar tezele Domniei sale, deşi corectate de Domnul Descartes, căruia nu i-a dat puţină ocupaţie în tot restul anului 1641, nu făcură decât să sporească invidia pe care o aveau pentru reputaţia lui şi să înăsprească spiritele celorlalţi Profesori care nu-l mai priveau deja cu ochi buni.”[2044] [B] „Aceste corolare, urmate de un apendice, cu Tezele Teologice asupra Jubileului Roman, trebuiau să fie susţinute public în a XVIII-a, a XXIII-a şi a XXIV-a zi din Decembrie. Dar planul lui Voetius era de a obţine iscălitura celorlalţi Profesori de Teologie, şi chiar a tuturor teologilor care erau Pastori sau Predicatori, şi de a-i împuternici apoi pe unii dintre colegii săi să meargă la Magistrat pentru a-i da de ştire că Medicul, adică Domnul Regius, ar fi fost condamnat de erezie de către un Consistoriu, sau Consiliu Bisericesc, şi aşezat în rând cu Taurellus şi Gorlæus[2045], pentru ca astfel Magistratul să nu poată să nu fie silit în chip onest de a-l înlătura de la catedră.”[2046] [C] „Corolarele au fost aşadar modificate; s-a înlăturat din titlul lor numele Facultăţii de Teologie şi s-a corectat ceea ce îi putea privi personal pe Domnul Regius şi pe Domnul Descartes. Dar cum locurile din teze, în care şi unul şi altul erau numiţi sau indicaţi prin scrierile sau opiniile lor erau deja tipărite, precauţia Consulului, în această privinţă, fu zadarnică; iar Voetius se socoti foarte norocos de a avea acest pretext pentru a-şi acoperi nesupunerea şi reaua sa voinţă[2047].

Tezele fură susţinute în a XVIII-a zi a lui Decembrie, începând cu prima disputaţie, şi continuate în decursul celor două zile care precedau sărbătoarea

Crăciunului. Respondentul, domnul Lambert van den Waterlaet[2048], se remarcă tot atât pe cât președintele său[2049] prin căldura de care dădu dovadă împotriva opiniilor noi, susținute și ele cu tot atâta ardoare de către oponenți, aproape toți studenți ai Domnului Regius.

Președintele, socotind că nu era îndeajuns vorba despre Domnul Descartes, căută spre sfârșitul disputației o problemă foarte dificilă pentru a-l pune în încurcătură pe unul dintre acești oponenți, fără a avea însă intenția de a-l asculta binevoitor. De aceea, văzând că oponentul se pregătea să-i dea satisfacție asupra problemei prin răspunsuri conforme principiilor filosofiei noi, îl întrerupse brusc pentru a spune că cei care nu se deprind cu felul obișnuit de a filosofa, așteaptă un altul de la Domnul Descartes, precum Evreii îl așteaptă pe Ilie care trebuie să-i învețe orice adevăr.”[2050]

[…]

„Domnul Regius […] se hotărî să răspundă în scris la tezele lui Voetius. Îi scrise despre aceasta Domnului Descartes în a 24-a zi din Ianuarie a anului următor pentru a-l înștiința despre tot ceea ce se petrecuse și pentru a-i cere sfatul despre viitor[2051]. Îi povesti cât se înăspreau spiritele împotriva lui și cum partida lui Voetius se întărea pe zi ce trece; adăugând că Domnul Consul Van der Hoolck, protectorul lor, era de părere ca Domnia sa să păstreze tăcerea sau să se mai domolească, tratându-i pe Voetius și pe ceilalți Profesori cu cea mai mare blândețe și respect pe cât i-ar sta în putință. Îi trimise totodată răspunsul pe care îl pregătise împotriva tezelor lui Voetius spre a le examina cu același drept pe care îl avea asupra celorlalte scrieri ale Domniei sale.”

Huygens către Descartes
Haga, sâmbătă, 25 ianuarie 1642[2052]

AT III 777-780 = Roth 161-164: LXVII; AM V 143-145: 329;
CM XI 23-25: 1062; B 1580-1582: 341; JRA II 96-98: Huyg 66
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084,
fol. 133 *recto* – 134 *verso*

Domnule,

Nu am ştiut că sunt patru zile de drum de aici până la Endegeest. Tocmai ce am aflat acest lucru de la purtătorul scrisorii voastre din 22, pe care mi-a înmânat-o acum un sfert de oră. După această introducere, aflaţi, vă rog, că a trecut deja ceva vreme de când Părintele Mersenne îmi făgăduieşte cinstea acestei angajări în slujba Domniei voastre de care vorbiţi: şi mărturisesc că l-am aşteptat cu ceva nerăbdare pentru a putea să vă reamintesc că sunt pe Pământ şi că sunt al vostru slujitor, stingherindu-vă mai puţin decât o fac de obicei. Dar aşteptarea mi-a fost zădărnicită odată cu penultimele scrisori ale sus-pomenitului Părinte, care îmi dădea de ştire că s-a răzgândit şi că obiecţiile Iezuiţilor[2053] vor fi trimise pe altă cale direct Domniei voastre. Totuşi, bunătatea Domniei sale a fost atât de mare că la ultimul curier obişnuit, care ne-a adus pachetele astăzi, a vrut să mă aline cu aceste vorbe:

„Deşi nu am primit nici o ştire despre Domnia voastră cu acest transport, vă scriu totuşi acum, pentru a vă înştiinţa că tocmai am trimis o carte mare despre partere sau grădini din Franţa Domnului Euskercken[2054], pentru a vă o înmâna cu primul prilej, potrivit rugăminţii făcute mie de Domnul Descartes[2055]”.

Vedeţi, Domnule, că prin această bunătate a firii sale o dovedeşte de asemenea şi pe cea a judecăţii sale, socotindu-mă mai vrednic de grădinăritul din Franţa decât de *Metafizica* Domniei voastre şi de cele ce-i obiectează învăţaţii. Aceste partere, aşadar,

care vor veni pe mare, nu vor trece lin din mâinile mele în cele ale Domniei voastre; și socot că Euskercken le va trimite prin Calais, odată cu alte efecte personale pe care mi le va încredința. Încredeți-vă în mijlocirea mea; departe de mine gândul de a trândăvi când vine vorba de mulțumirea Domniei voastre, dar Părintele Mersenne greșește întru câtva făcându-vă să tânjiți atâta după bucățile de care aveți atâta trebuință în clipa celei de a doua tipăriri a cărții Domniei voastre. Cât privește *Tratatul despre magnet*[2056], pe care vi-l trimit, mi-a îngăduit să îl citesc înainte de a mă desprinde de el; ceea ce am făcut cu multă osteneală găsindu-l plin de greșeli grosolane ale copistului, care îl fac și mai neclar decât hârtia sa proastă în câteva locuri. Căci, în general, intenția autorului este foarte vizibilă; și nu îmi pare rău că am parcurs-o. Este adevărat că ceea ce numește demonstrație nu mi se pare a fi așa ceva de fiecare dată, dar, citindu-l, m-am gândit, după ce am ieșit de curând din lectura *Meditațiilor* Domniei voastre, că de la acestea mi-am ascuțit într-atâta gustul, încât nici o hrană obișnuită nu mă mai poate mulțumi. În plus, experimentele pe care le înfățișează și dintre care unele îmi erau necunoscute, mi s-a părut că au meritat puținul timp pe care i l-am acordat. Și îmi amintesc că acesta era unul dintre motivele pentru care mi-ați spus într-o zi că regretați moartea Baronului Verulam[2057], anume pentru că era atât de grijuliu și de liberal în experimente particulare[2058]. Am început să mă interesez ce mijloace ar putea exista de a trage foloase din observațiile răposatului Domn Reael[2059] cu privire la această piatră, pe care a studiat-o îndelung. Am stăruit mult pe lângă Domnia sa, când mai trăia, să scrie câteva capitole și mi le-a făgăduit: dar mi-e teamă că *obitu immaturo præventum fuisse*[2060]. Dacă nu aș crede că sunteți pe punctul de a termina studiul despre *vitæ producendæ*[2061], aș spune că vi s-ar putea întâmpla același lucru și v-aș ruga să dați lumii *Lumea* Domniei voastre, înainte de a o părăsi; dar am învățat că este un semn de înțelepciune al nebunilor să-i lase pe înțelepți în pace; și *proinde tibi te committo*[2062], și, în orice caz, și stăruințelor Părintelui Mersenne, care e departe de a vă da răgaz, atâta vreme cât își va putea închipui că vă mai rămâne de scos ceva. Pentru a umple și cea de-a treia pagină (vedeți ce înseamnă să-l lăsați pe flecar să vorbească), vă voi ruga să primiți o cărticică alăturată, unde am pus să fie adunate o parte din ceea ce au scris cei de

confesiunea noastră pentru și împotriva Discursului meu despre Orgi[2063]. Un om învățat și un alt nebun (a cărui pedeapsă o veți găsi în ultimele foi, pe lângă ceea ce Magistratul i-a adăugat din autoritatea sa Politică) m-au silit să procedez astfel. Vă cer iertare dacă nu o încuviințați și voi fi foarte bucuros cu adevărat să cunosc judecata Domniei voastre. Dar ar trebui să fiți informat în legătură cu învățatul, care nu este prea priceput cu literele; și nici discursul său nu este vrednic de atenția Domniei voastre. Vă sărut mâinile cu multă smerenie și, sub apăsarea lumii în care mă învârt, vă cer mereu vești despre *Lume*, ca cel mai puțin priceput, dar dintre cei mai lacomi și mai nesătui dintre cititorii Domniei voastre și, în sfârșit,

Domnule, ca

Al Domniei voastre prea umil și prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 25 ianuarie 1642

Descartes către [Huygens]
[Endegeest,] vineri, 31 ianuarie 1642[2064]

AT III 780-782 = Roth 164-166: LXVIIa și AT III 520-524;
Clerselier II 306-308: LIX; EL II 217-218: LIX; AM V 146-148: 330;
CM XI 28-29: 1064; B 1582-1586: 342; JRA II 98-100: Huyg 67
Scrisoare autografă expediată
Philadelphia, The Historical Society of Pennsylvania,
colecția Ferdinand Julius Dreer

Domnule,

Nu mă mai mir că scrierile mele sunt contrazise și că părerile mele întâlnesc adversari[2065], câtă vreme nevinovatul vostru tratat despre folosirea orgilor[2066], care este mai dulce decât armonia acestora și care ar trebui să fie tot atât de puternic, pentru a liniști spiritele răutăcioase, precum harpa lui David sau cântecele lui Orfeu, a găsit iubitori de sfadă care l-au contestat[2067]. M-am bucurat văzând, la sfârșitul cărții pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o trimiteți, cum simpla umbră a numelui vostru îi poate trăsni pe cei care nu merită bătuți de mâna Domniei voastre; nu puteați găsi o metodă mai bună de a răspunde obrăzniciilor unui zăpăcit. Cât despre N.B. pe care le-am văzut la începutul aceleiași cărți, sunt de acord că provin de la un om învățat; dar nu văd să conțină demonstrații și mi se pare că vrea prea mult să facă pe Cenzorul, în materii unde sunt temeiuri de afirmat și de o parte, și de cealaltă, mai degrabă decât să vrea să se împotrivească celor ce au fost scrise de cineva cum sunteți Domnia voastră. Nu cunosc deloc istoria timpului și de aceea nu pot vedea decât pojghița lucrurilor.

Nu-mi pare rău mai mult decât Domniei voastre de a fi citit *Tratatul despre magnet*[2068], cu toate că nici unul din raționamentele sale nu valorează ceva și că nu am găsit în el decât un singur experiment care să fie nou, anume că axa magnetului, fiind perpendiculară pe orizont, există un punct anume pe Ecuatorul acestuia care se

întoarce în chip natural spre polul lumii, şi că totdeauna acelaşi punct vizează astfel polul, chiar dacă piatra este mutată în diverse locuri. Dar acest unic experiment este foarte preţios, mai ales dacă este adevărat, cum ne încredinţează, că acest punct nu declină deloc dinspre pol, aşa cum fac acele, ceea ce îmi vine foarte greu să cred. Iar dacă aş şti unde să găsesc magneţi sferici, aş încerca să deslușesc adevărul lor; dar nu îmi aduc aminte să fi văzut vreunul în mâinile regretatului Domn Reael, ceea ce mă face să cred că nu există în această ţară; şi nu fac atâta caz de cercetările mele, încât să vreau să dau la strung unul înadins.

Sunt foarte ruşinat de libertăţile pe care şi le ia Părintele Mersenne de a se sluji de adresele Domniei voastre pentru mine şi vă sunt foarte îndatorat pentru cele ce-i îngăduiţi. Nu ne aflăm încă în anotimpul în care se privesc grădini şi trag nădejde că vor sosi în chip mult mai potrivit spre primăvară.

Se fac 4 sau 5 zile de când am scrierea Iezuiţilor[2069]. Este prizonieră în mâinile mele şi doresc să o tratez pe cât de curtenitor îmi stă în putinţă; dar o găsesc atât de păcătoasă că nu văd nici un mijloc de a o mântui; îmi convoc zilnic consiliul de război pe această temă şi sper ca în scurtă vreme să-i puteţi vedea judecata.

Poate că aceste războaie scolastice vor fi pricina pentru care *Lumea* mea se va face în curând văzută în lume, şi cred că aceasta se va întâmpla încă de pe acum, doar că vreau mai înainte să o învăţ să vorbească latineşte; şi o voi numi *Summa Philosophiæ*, ca să pătrundă mai lesne în conversaţiile dintre oamenii Şcolii, care acum o persecută şi caută s-o înăbuşe înainte de a se naşte, atât Pastorii, cât şi Iezuiţii[2070]. Domnul de Pollot vă poate spune noutăţi despre ceea ce a văzut la Utrecht[2071] unde a dat o mână de ajutor în luptă, de partea mea. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea umil şi prea supus slujitor,

DESCARTES

Din Endegeest, 31 ianuarie 1642

Descartes către Regius
[Endegeest, sfârșitul lui ianuarie 1642][2072]

AT III 491-502, 509: CCLXVI; Clerselier I 401-410, 414-415: LXXXIX;
EL I 292-298, 302: LXXXIX; AM V 111-125, 135-136: 327;
B 1586-1596, 1604: 343; JRA II 753-763: Reg 16; Bos 98-107: 31
Textul lui Clerselier

Prea Luminate Domn,

L-am avut aici toată după-amiaza pe prea distinsul Domn Al[phonse][2073], cu care m-am întreținut în chip foarte prietenos și foarte înțelept despre treburile de la Utrecht. Sunt întru totul de părerea Domniei sale că trebuie să te abții pentru câtva timp de la disputații publice și să te ferești mai cu seamă ca prin cuvinte prea aspre să nu iriți pe cineva împotriva Domniei tale. Aș vrea, de asemenea, mai presus de toate să nu propui cumva vreodată vreo opinie nouă, ci, păstrând numai cu numele pe toate cele vechi, să aduci doar argumente noi: ceea ce nimeni nu ar putea să critice; iar cei care ar pricepe cum trebuie argumentele Domniei tale, ar conchide singuri din acestea ceea ce ai vrea să se înțeleagă. Bunăoară, privitor chiar la formele substanțiale și la calitățile reale, ce trebuință ai avut să le respingi pe față? Nu ți-ai adus aminte că eu, în *Meteorii* [la pagina 164 a ediției franceze][2074], am prevenit în cuvinte exprese că nicidecum nu le resping sau nu le tăgăduiesc, ci numai că nu am nevoie de ele pentru a explica temeiurile mele. Dacă ai fi urmat aceeași cale, nimeni dintre auditorii Domniei tale nu le-ar fi adoptat, îndată ce ar fi văzut limpede că nu sunt de nici un folos, nici nu ai fi atras între timp o asemenea invidie a colegilor Domniei tale.

Dar ceea ce s-a făcut s-a făcut. Acum trebuie să te îngrijești să aperi pe cât de cuviincios vei putea lucrurile adevărate pe care le-ai propus, iar dacă ți-au scăpat unele mai puțin adevărate, ori doar spuse într-un chip nepotrivit, să le îndrepți fără

nici o îndărătnicie, considerând că nu este ceva mai vrednic de laudă la un filosof decât să-şi recunoască singur propriile greşeli. De pildă, când spui *quod homo sit ens per accidens*[2075], ştiu că Domnia ta nu ai înţeles nimic altceva decât ceea ce toţi ceilalţi admit, anume că acesta este compus din două lucruri distincte în chip real; dar, pentru că expresia *ens per accidens* nu este întrebuinţată cu acest sens în şcoli, este cu mult mai bine (dacă totuşi nu te poţi folosi de explicaţia pe care ţi-o dădusem în scrisoarea mea anterioară[2076]: căci văd că te-ai îndepărtat întru câtva de aceasta, iar în ultima scriere[2077] a Domniei tale nu ocoleşti îndeajuns primejdiile) să recunoşti deschis că nu ai înţeles corect acest termen al şcolii, decât să ascunzi lucrul în chip nefericit, şi, de aceea, în vreme ce gândeai despre aceasta absolut acelaşi lucru ca alţii, te-ai deosebit numai în cuvinte. Şi oricând se iveşte prilejul, trebuie să declari, atât în privat, cât şi în public, că crezi că omul este *verum ens per se, non autem per accidens*[2078] şi că mintea este unită cu trupul în chip real şi substanţial, nu prin poziţie sau dispunere, precum ai afirmat în ultima scriere (căci acest lucru din nou poate fi supus criticii, şi în opinia mea neadevărat), ci printr-un adevărat mod al uniunii, pe care toţi o admit în chip curent, chiar dacă nimeni nu explică de ce fel este, şi de aceea nici Domnia ta nu eşti ţinut să o faci; cu toate acestea, poţi [să o explici] ca mine în *Metafizica*[2079] mea, spunând că percepem că senzaţia de durere şi toate celelalte nu sunt gânduri pure ale minţii distincte de trup, ci percepţii confuze ale acesteia, care este unită în chip real [cu trupul]; căci dacă un Înger ar sălăşlui într-un trup omenesc, nu ar avea senzaţii ca noi, ci ar percepe doar mişcări care ar fi cauzate de obiecte externe şi prin aceasta s-ar distinge de un om adevărat.

Cât priveşte scrierea Domniei tale, deşi nu văd ce anume vrei să faci cu ea, mi se pare, ca să-ţi mărturisesc simplu şi sincer ceea ce gândesc, că nu este îndeajuns de potrivit nici pentru lucrul pe care ţi-l propui, nici pentru timpurile de acum, căci spui în ea multe lucruri destul de dure şi nu explici îndeajuns de limpede temeiurile cu ajutorul cărora se poate apăra cauza cea bună, astfel încât s-ar zice că, în timp ce o scriai, inteligenţa Domniei tale a lâncezit, pesemne din pricina dezgustului şi a indignării. Îmi vei scuza, sunt încredinţat, libertatea; şi, pentru că mi-ar fi mai anevoie să-ţi fac cunoscut ceea ce gândesc despre fiecare dintre lucrurile pe care le-

ai scris decât să schiţez o altă scriere de acest fel, voi face mai degrabă aceasta şi, cu toate că sunt zorit de alte treburi, voi închina totuşi acestui lucru una sau două zile. Sunt, aşadar, de părere că merită osteneala să răspunzi printr-o scriere publică la *Appendix*-ului[2080] lui Voetius, pentru că, dacă ai tăcea de tot, duşmanii Domniei tale te-ar acoperi poate şi mai mult cu insulte ca pe un învins; dar să răspunzi atât de blând şi de cuviincios, încât să nu iriţi pe nimeni şi, în acelaşi timp, atât de temeinic încât Voetius să-şi dea seama că este învins de argumentele Domniei tale şi, astfel, pentru a nu fi învins de mai multe ori, să lase la o parte dorinţa de a te contrazice şi să suporte de a fi astfel mângâiat de Domnia ta.

Voi aşterne în grabă argumentul acelui răspuns, aşa cum aş socoti eu că trebuie făcut, dacă aş fi în locul Domniei tale; şi îl voi scrie parte în franceză şi parte în latină, după cum îmi vor sosi mai repede cuvintele, ca nu cumva, dacă aş scrie numai în latină, să omiţi să-mi schimbi cuvintele, iar stilul prea neîngrijit să nu fie confundat cu al Domniei tale.

Henrici Regii etc. Responsio ad Appendicem, vel Notæ in Appendicem ac Corollaria Theologico-Philosophica Domini Gisb. Voetii, etc.[2081]

Aş vrea apoi să încep cu o scrisoare cuviincioasă către Domnul Voetius, în care aş spune că, văzând prea învăţatele, excelentele şi prea subtilele Teze pe care le-a publicat cu privire la formele substanţiale şi la alte materii care ţin de Fizică şi pe care le-a adresat anume Profesorilor de Medicină şi de Filosofie ai acestei Universităţi, în rândul cărora mă număr, am fost din cale-afară de bucuros pentru faptul că un om atât de mare a binevoit să trateze despre aceste materii, fără a mă îndoi că nu s-ar fi folosit de toate temeiurile cele mai bune care se pot găsi pentru a dovedi opiniile pe care le apară, astfel încât după ale Domniei lui, nu mai e nevoie să se mai aştepte altele. Şi chiar că m-am bucurat pentru faptul că cea mai mare parte dintre opiniile pe care a voit să le apere în aceste Teze, fiind strict potrivnice celor pe care le-am predat, pare că mi-a adresat mie anume Prefaţa Domniei lui şi că a vrut prin aceasta să mă poftească să-i răspund şi să mă invite, astfel, într-o întrecere

cinstită să caut adevărul fiind cu atât mai dornic de cunoaștere. Că mă socotesc mândru pentru că a voit să-mi facă această cinste. Că nu pot să nu mă fălesc cu acest atac, deoarece, chiar dacă voi fi învins de un adversar atât de puternic, va fi pentru mine o mândrie. Că îi mulțumesc pentru aceasta plin de afecțiune și o așez în rândul lucrurilor pentru care îi sunt îndatorat și pe care le recunosc a fi foarte mari. *Hic fuse commemorarem quomodo me juverit in professione acquirenda, quomodo mihi patronus, mihi fautor, mihi adjutor semper fuerit, etc*.[2082] În sfârșit, că nu m-aș fi dat în lături să răspund Tezelor Domniei lui prin alte Teze și să fac precum Domnia sa disputații publice privitoare la aceste materii, dacă aș fi putut nădăjdui să am un auditoriu la fel de favorabil și de liniștit; dar că, în această privință, are un mare avantaj față de mine, din pricină că respectul și venerația ce i se arată, nu doar pentru calitățile sale de Rector și de Pastor, ci cu mult mai mult pentru marea sa evlavie, pentru doctrina sa de neasemuit și pentru toate celelalte calități excelente ale Domniei sale, sunt în stare să-i țină în frâu pe cei mai nerușinați, și să-i împiedice să nu provoace vreo tulburare în locurile în care Domnia sa prezidează; în vreme ce, neavând același respect pentru mine, doi sau trei derbedei, pe care vreun dușman îi va fi trimis la disputațiile mele, vor fi de ajuns pentru a le tulbura; și, fiindcă am avut această soartă în ultimele mele [disputații][2083], aș socoti că mă înjosesc prea mult și că nu păzesc îndeajuns prestigiul locului pe care prea înțeleptul nostru Magistrat mi-a făcut cinstea de a binevoi să îl ocup în această Academie, dacă m-aș așeza de acum înainte în această situație periculoasă. Nu că aș fi supărat din acest motiv, nici că aș socoti că se cade în vreun fel să fiu rușinat pentru ce s-a întâmplat; căci, dimpotrivă, fiindcă acești scandalagii au întrerupt întotdeauna răspunsurile noastre, înainte ca ele să poată fi înțelese, a fost foarte lesne de remarcat că nu am prilejuit nerușinării lor prin greșelile noastre, ci că ei au venit la disputațiile noastre înadins pentru a le tulbura și a ne împiedica de a avea timpul să ne facem temeiurile bine înțelese. Iar din aceasta nu se poate conchide altceva decât că dușmanii mei, folosindu-se de un mijloc atât de răzvrătit și de nedrept, au dovedit că nu caută adevărul și că nu trag nădejde ca argumentele lor să fie la fel de puternice ca ale mele, de vreme ce nu au vrut să fie înțelese. Și chiar dacă nu s-ar ști că aceste tulburări mi-ar fi fost prilejuite

de șiretlicurile unor dușmani, *sed a sola juvenum aliquorum lascivia*[2084], se știe bine că, atunci când sunt înfățișate în public, cele mai bune lucruri sunt tot atât de des supuse acestei sorți precum cele mai rele și mai neadecvate. Astfel, altădată, unii erau foarte prinși de giumbușlucurile unui dansator pe funie, acolo unde cei care reprezentau o foarte frumoasă și foarte elegantă Comedie de Terențiu erau izgoniți din teatru prin aceste bătăi din palme[2085]; astfel etc. Aceste temeiuri îmi dau, așadar, motiv de a publica mai degrabă acest răspuns decât de a face Teze; iar pe deasupra și faptul că se poate afla mai bine adevărul, cercetând pe îndelete și cu sânge rece două scrieri potrivnice cu privire la un același lucru, mai degrabă decât în fierbințeala unei disputații, în care nu este îndeajuns timp pentru a cântări temeiurile de o parte și de alta; și în care rușinea de a părea învins, dacă ale noastre ar fi cele mai slabe, ne lasă adesea fără voința de a o face. Iată de ce îl rog cu umilință să îl primească cu bunăvoință, căci l-am făcut doar pentru a-i fi pe plac și a-i dovedi că nu sunt atât de lăsător, încât să nu răspund cinstitei mustrări pe care mi-a făcut-o prin Tezele sale, de a înfățișa publicului temeiurile pe care le am pentru a susține opiniile pe care le-a contestat; și aceasta pentru binele general *totius rei litterariæ*[2086], și în chip deosebit pentru binele și gloria acestei Universități; și că îl voi cinsti și îl voi prețui mereu *ut patronum, fautorem amicissimum, etc. Vale*[2087].

După o scrisoare cu acest argument, aș tipări: *Domini Gisberti Voetii præfatiuncula, ad Doctiss*[*immum*] *expertiss*[*immum*] *Medic*[*um*] *etc.*[2088], până la prima Teză.

RESPONSIO AD PRÆFATIONEM

Că laud aici din plin politețea și curtenia Domniei sale pentru faptul că, în pofida puterii pe care Teologia sa, care este știința cea mai de seamă, i-o dă peste toate celelalte și a celei pe care calitatea sa de Rector i-o dă în chip deosebit în această Academie, Domnia sa nu a vrut să trateze despre materii de Fizică fără a se scuza întru câtva față de Profesorii de Filosofie și de Medicină. Că sunt întru totul de acord cu Domnia sa pentru faptul că îi învinuiește pe *adolescentes, qui vix elementis*

Philosophiæ imbuti, absque evidenti et valida demonstrationum evictione, omnem sc[*h*]*olarum Philosophiam exsibilant, antequam terminos ejus intellexerint, eorumque notione destituti, auctores superiorum facultatum sine fructu legant, lectionesque et disputationes, tanquam mutæ personæ aut statuæ Dedaleæ, audire cogantur. Sed quia valde diligenter ipsos hoc in exordio admonet, ne tam facile id agant*[2089]. Dar pentru că, în cuvântul înainte, îi previne pe aceștia cu mare băgare de seamă să nu se poarte cu atâta ușurință și ca și cum ar fi o greșeală foarte obișnuită, care totuși este nemaiauzită până acum, *non immerito suspicor hoc de solis auditoribus meis intelligi*[2090]: căci am aflat deja că unii, fiind invidioși la vederea marilor progrese pe care auditorii mei le făceau într-un timp scurt, au încercat să ponegrească felul meu de a preda, spunând că nu am grijă să le explic termenii Filosofiei și că astfel îi las fără putința de a înțelege cărțile sau pe ceilalți Profesori și că nu îi învăț decât anumite subtilități, a căror cunoaștere le prilejuiește mai târziu atâta înfumurare, încât cutează să ia în derâdere opiniile comune. Și, de aceea, sunt încredințat că Domnul Voetius (sau *Rector magnificus*[2091] etc.; dați-i titlurile cele mai îndatoritoare și cele mai favorabile cu putință), fiind prevenit de această calomnie, a vrut să vorbească aici în trecere despre aceasta, pentru a-mi da prilejul de a mă curăți de ea; ceea ce voi face lesne, arătând că nu omit să le explic [auditorilor] toți termenii meseriei mele, când se ivesc prilejurile, cu toate că am încă mai multă grijă să-i învăț lucrurile [înseși]. Și vreau să mărturisesc că, întrucât nu mă slujesc decât de temeiuri care sunt foarte evidente și inteligibile pentru cei care n-au altceva decât înțelegerea obișnuită [*sens commun*], nu am nevoie de mulți termeni străini pentru a le face înțelese; și, astfel, că cineva poate mai degrabă să fi învățat adevărurile pe care le predau și să-și mulțumească mintea cu privire la toate dificultățile cele mai de seamă ale Filosofiei decât să fi învățat toți termenii de care alții se folosesc pentru a-și explica opiniile privitoare la aceleași dificultăți și cu care nu mulțumesc niciodată în același fel mințile care se slujesc de judecata lor naturală, ci le umplu doar de îndoieli și de confuzii. Și, în sfârșit, că am grijă să predau și termenii care nu îmi sunt de folos și că, făcându-i înțeleși în adevăratul lor sens, *celerius a me quam vulgo ab aliis discuntur*[2092]. Ceea ce pot dovedi prin experiența pe care mai mulți dintre

auditorii mei au avut-o, și pe care au dovedit-o, disputând în chip public, după ce n-au studiat decât atâtea luni etc. Or, sunt încredințat că nu există cineva cu capul pe umeri [*de bon sens*] care să cuteze a spune că este ceva de condamnat în toate acestea, ba chiar care să nu fie întru totul vrednic de apreciere. *Et si enim sæpe hinc contingat, ut qui mea audiverunt, ea quæ ab aliis in contrarium docentur, ut minus rationi consentanea, contemnant, vel etiam, si placet, exsibilent*[2093], ar fi bine să nu se arunce vina pe modul meu de a preda, ci mai degrabă pe cel al altora, și să fie invitați să-l urmeze pe al meu atât cât le va fi cu putință, mai degrabă decât să-l calomnieze, *et velle ipsam calumnia sua obruere*[2094].

THESIS PRIMA etc.

Responsio ad primam Thesim[2095]

Sunt întru totul de părerea Domnului Rector Magnific[2096], potrivit căruia *innoxia illa entia*, care se numesc forme substanțiale și calități reale, *non sint temere de antiqua sua possessione deturbanda*[2097]; dar noi nu le-am respins până acum în chip absolut, ci declarăm numai că nu avem nevoie de ele pentru a arăta cauzele lucrurilor naturale și socotim că temeiurile noastre sunt recomandabile mai cu seamă pentru faptul că nu depind în nici un fel de acest soi de presupuse ființe incerte și obscure. Dar fiindcă în astfel de lucruri este aproape tot una a spune că nu vrei să te folosești de ele și a spune că nu le admiți, pentru că alții le admit din singura pricină că le socotesc necesare pentru a explica cauzele efectelor naturale, nu ne va fi greu să mărturisim că le respingem întru totul. Trag nădejde că Magnificul Rector nu va da vina pe noi, pentru că este deja multă vreme de când *sc*[*h*]*olarum Philosophiam, nominatim Logicam, Metaphysicam, Physicam, si non accuratissime, saltem mediocriter perdidicimus*[2098], și am priceput că *misera illa entia*[2099] nu sunt de nici un folos, afară doar de a orbi intelectul tinerilor studioși și de a le impune în locul *doctæ illius ignorantiæ*[2100], pe care Magnificul Rector o recomandă într-atât, o anume altă ignoranță trufașă. Dar ca să nu fim considerați mai puțin liberali, laud și

faptul că Magnificul Rector vrea să-i aducă înapoi pe tineri *a feroce contemptu et fuga studii Philosophici*[2101], și de *insuper ab idiotica, rustica et superba ignorantia*[2102], și în nici un fel nu pot bănui că Domnia sa s-a referit la acea plângere împotriva auditorilor mei despre care [am vorbit] puțin mai înainte, anume că odată ce au înțeles Filosofia, ei o disprețuiesc pe cea comună. Căci nu cred că se cuvine a socoti că un bărbat atât de evlavios, atât de străin de orice pornire de a cleveti, și care, în privat, îmi este foarte bun prieten, ar fi vrut să se folosească de cuvinte atât de dușmănoase, ca să numească *rusticam, idioticam, et superbam ignorantiam* cunoașterea Filosofiei pe care o predau și care este atât de adevărată și de clară, încât cel care a învățat-o o dată lesne le disprețuiește pe altele, și să numească *ferocem, et fugam studii Philosophici* disprețul față de acele opinii care sunt socotite false, și care se ivește din cunoașterea unei Filosofii mai adevărate; ca și cum, prin studiul Filosofic nu ar trebui să se înțeleagă nimic altceva decât studiul acelor controverse în care nu se găsește niciodată nici un adevăr cert, și nu studiul adevărului însuși[2103].

THESIS SECUNDA, etc.

Responsio ad Thesim secundam, etc.[2104]

Aici sunt propuse douăsprezece puncte care pe bună dreptate au fost numite cu puțin înainte de către însuși Magnificul Rector *præjudicia et dubia*[2105]; pentru că nu le pot da prilejul de a afirma nimic, ci numai de a se îndoi celor care sunt conduși mai mult de prejudecăți decât de argumente, dar ele sunt rezolvate foarte ușor de cei care cercetează greutatea temeiurilor.

In primo, se întreabă *an conciliari possit opinio negans formas substantiales cum sacra scriptura*[2106]. De acest lucru nu se poate îndoi nimeni, cu condiția numai să știe că Profeții și Apostolii, și alții care, sub dictarea Duhului Sfânt, au compus sfintele Scripturi, nu s-au gândit niciodată la aceste entități filosofice și cu totul necunoscute în afara școlilor. Ca să nu rămână vreo ambiguitate în aceste cuvinte, trebuie să se observe aici că prin termenul de formă substanțială, pe care îl tăgăduim,

se înțelege o anume substanță adăugată materiei și care compune împreună cu aceasta un anume tot pur corporal și care este, nu mai puțin decât materia, o adevărată substanță, sau un lucru subzistent prin sine, sau este chiar mai mult decât ea, pentru că este numită act, iar materia numai potență. Credem însă că nu se pomenește niciunde în sfânta Scriptură despre această substanță sau formă substanțială, diferită de materie în lucrurile pur corporale. Și ca să se înțeleagă cât de puțin constrângătoare sunt aceste locuri din Scriptură, pe care le citează aici Magnificul Rector, printre altele, cred că este de ajuns să le redăm pe toate. Și anume, la *Facerea* 1, versetul 11 este scris: *Et ait: Germinet terra herbam virentem et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum juxta genus suum.* Şi [versetul] 21: *Creavit Deus cete grandia, et omnem animam viventem atque motabilem, quam produxerunt aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum etc.*[2107] Vă rog să adăugați toate celelalte pasaje, căci le-am căutat pe toate și nu găsesc ceva care să-i fie în vreun fel de folos subiectului său[2108]. Căci nu se poate spune că termenii de *gen* și de *specie* desemnează diferențe substanţiale, de vreme ce există și genuri și specii ale accidentelor și ale modurilor, precum figura este gen cu privire la cercuri și la pătrate, despre care totuși nimeni nu presupune că au forme substanțiale etc.

Altminteri, în acestea am fost mai lung decât aș fi vrut și, pentru că nu sunt sigur că vei folosi această scriere a mea, nu vreau să scriu mai mult; dar dacă vrei să o folosești, te rog să-mi dai de știre numaidecât și voi încheia de îndată restul până la capăt; să-mi scrii și ce limbă preferi să întrebuinţez. Unde am pus *etc.*, m-am gândit că lipsește ceva pe care trebuie să-l adaugi de la Domnia ta. Vei trimite totul, dacă binevoiești, lui Ahile și Nestor al nostru, Domnul V.L.[2109], și nu vei întreprinde absolut nimic fără sfatul Domniei sale; altminteri, dacă este ceva pe care pretinde că nu-l știe, te vei folosi de sfatul Domnului *Æmilius*[2110], un bărbat foarte înțelept și prietenul nostru foarte bun; și te vei încrede în Domniile lor mult mai mult decât în mine, pentru că sunt mai inteligenți ca mine și, fiind prezenți acolo, pot să judece despre toate mai lesne decât [pot] eu ghici, absent fiind. Nu cred că poți folosi cuvinte prea curtenitoare vorbind despre Voetius și aș vrea, de asemenea, să iei

seama de a nu trezi în această privinţă vreo bănuială de ironie, alta decât se va naşte din bunătatea cauzei tale, pentru ca, după aceea, dacă ne sileşte să schimbăm stilul, să o putem face cu atât mai mare îndreptăţire, iar Domnia lui să iasă cu atât mai ridicol. Ar fi bine ca răspunsul Domniei tale să fie publicat cât mai curând cu putinţă şi, dacă se poate, înainte de sfârşitul vacanţei[2111].

Regius către Descartes
Utrecht, [23 ianuarie/]2 februarie 1642[2112]

AT III 525-527: CCLXVIII; Baillet II 150-152, 297; AM V 149-151: 331;
B 1606-1608: 344; Bos 110-112: 32
Textul lui Baillet

„Domnul Regius, care credea că proiectul de răspuns pe care îl trimisese Domnului Descartes era o capodoperă de moderație, prin aceea că se abținuse de a vorbi cu asprime și de a pomeni corolarele și apendicele tezelor, fu îndeajuns de surprins de felul în care Domnul Descartes i-a explicat părerile Domniei sale. Se duse de îndată să-l întâlnească pe Consul, Domnul Van der Hoolck, sub cuvânt de a-i transmite cuvintele măgulitoare ale Domnului Descartes: și îl consultă asupra a ceea ce avea de făcut. Domnul Van der Hoolck, care asistase la o consfătuire cu câteva zile în urmă cu ceilalți Magistrați ai orașului pentru a potoli frământările din Universitate și pentru a recomanda celor trei Profesori de Teologie să vegheze la protejarea Religiei Protestante împotriva noutăților primejdioase[2113], îi păru foarte rezervat cu privire la problema lui; și se mărgini să-i spună că risca să-și piardă catedra de Profesor. Că, date fiind împrejurările, orice răspuns va fi prost primit; și că este de temut ca mijloacele blânde și cuviincioase pe care i le sfătuise Domnul Descartes să nu fie luate drept batjocuri[2114]. Domnul Æmilius, Profesor de Elocință și de Istorie, căruia Domnul Regius îi arătase scrierea sa înainte de a o trimite Domnului Descartes, chibzuia asemănător că era primejdios de a alcătui un răspuns și că, pentru a domoli furtuna, nimic nu era mai nimerit decât tăcerea[2115].

Aceste sfaturi nu au schimbat hotărârea Domnului Regius, care socoti că, dacă răspunsul Domniei sale nu era bun pentru public, cel puțin ar fi de un oarecare folos pentru elevii lui. Văzând că se vorbea deja despre aceasta în chip public la Amsterdam și la Haga, de unde Domnul de Zuylichem, Domnul Rivet, Domnul

Pollot şi alţi prieteni şi adepţi ai noii Filosofii scriseseră deja la Utrecht să li se trimită acest răspuns cu tezele lui Voetius, îi scrise Domnului Descartes la 2 februarie şi îl rugă, indiferent care ar fi scopul, să binevoiască să-l corecteze şi să i-l trimită înapoi în forma în care credea că ar putea fi publicat. Îi propuse în acelaşi timp să o dea la iveală sub un nume străin şi să-l ia pe cel de *Hornius* sau Van Hoorn[2116], care era cel al unuia dintre foştii elevi ai Domniei sale, ce locuia pe atunci la Leiden. În sfârşit, îl rugă stăruitor să aibă în vedere că, dacă făcuse câteva greşeli în toate demersurile sale, ele nu izvorau decât din râvna ieşită din comun pe care o avea pentru a face cunoscută şi împărtăşi Filosofia Domniei sale şi că, atrăgându-şi ura altor Profesori numai pentru că preferase principiile Domniei sale în loc de cele ale Filosofiei vechi, era drept şi în propriul lui interes de a nu-l părăsi când se confrunta cu nevoi atât de urgente.

Pentru a-i zugrăvi nedreptatea lui Voetius cu o şi mai mare evidenţă, i-o înfăţişă aşa cum se vădise în trei împrejurări. Mai întâi, Voetius, citind *Fiziologia* şi o parte din *Fizica* lui Regius, pe care Van der Hoolck îl sfătuise pe acesta să o supună examenului Domniei sale pentru a vedea dacă totul era în acord cu Sfânta Scriptură, departe de a găsi ceva de obiectat, îngăduise chiar în timpul Rectoratului său să devină materia unor disputaţii publice[2117]. În al doilea rând, tolerase înainte de Rectoratul Domniei sale, şi încă după aceea, ca Domnul R[avensperger] să susţină public în prezenţa sa mişcarea circulară a Pământului[2118]. În al treilea rând, aflând că teza în care se disputase dacă *Omul este o Fiinţă prin sine sau prin accident* îi displăcuse, Regius se dusese a doua zi să-i întâlnească pe cei trei Profesori de Teologie[2119] pentru a le cere scuze şi a-i încredinţa că nu avusese nici o intenţie de a lovi adevărurile teologice[2120]. Pe de altă parte, că teza fusese introdusă de Respondentul Domniei sale fără ca Domnia sa să fi luat parte; dar că, în rest, era gata să repare această greşeală în maniera în care Domniile lor ar socoti-o de cuviinţă. Profesorii au privit toţi trei lucrul cu destulă nepăsare. Mainard Schotanus se mărginise să spună că lucrul nu avea urmări grave. Mergând chiar mai departe, Dematius aprobase conduita lui Regius în această împrejurare. Iar Voetius, deşi se declarase deja împotriva Domniei sale, spusese numai că nu voia să se amestece în

această treabă. Cu toate acestea, la puține zile după aceea, și împotriva intenției Magistratului, au fost publicate corolarele injurioase ale tezelor Domniei sale, fără a mai vorbi despre o altă Scriere ce a urmat corolarele, cu titlul *Appendix ad Corollaria Theologico-Philosophica nuperæ disputationi de Jubileo Romano subjecta, etc.*[2121]”

„Cât îl privește pe Domnul Pollot, care era încă unul dintre prietenii Domnului Descartes[2122], care avea cel mai mult acces pe lângă Prințesă[2123] pentru științe și care se interesase în chip foarte eficace pe lângă Prințul de Orania și câțiva prieteni de la Utrecht în afacerea D[omnului] Descartes împotriva lui Voetius[2124] […].”

367

Descartes către Regius
[Endegeest, 3 sau 4 februarie 1642][2125]

AT III 509-510, 503-509: CCLXVI; Clerselier I 415, 410-414: LXXXIX;
AM V 137-138, 125-135: 327; B 1604, 1596-1604: 343; JRA II 763-769: Reg 17; Bos 113-118: 33
Textul lui Clerselier

Am fost foarte uimit de faptul că scrii că îţi pui în primejdie catedra dacă îi răspunzi lui Voetius; căci nu ştiam că Domnia lui domneşte în oraşul vostru, pe care îl credeam mai liber şi mi-e milă de el, pentru faptul că îndură să-i slujească unui Pedagog atât de fără valoare şi unui atât de nenorocit tiran. Pe Domnia ta, fiindcă trăieşti acolo, te îndemn la răbdare şi să faci numai ceea ce vei considera că este pe placul Stăpânilor tăi. De aceea socotesc că nu trebuie răspuns în nici un fel lui Voetius, nici din partea Domniei tale şi nici măcar din partea altora, pentru că aceasta nu l-ar jigni mai puţin. Îţi trimit totuşi notiţele improvizate care mi-au venit în minte, confruntând scrierea Domniei tale cu toate Tezele, ca să te foloseşti de ele cum vei crede de cuviinţă. Dar aduci o jignire Filosofiei noastre dacă o impui celor care nu o vor, ba chiar dacă o împărtăşeşti altora care nu o cer cu stăruinţă[2126]. Îmi amintesc că odinioară mi-ai adus mulţumiri pentru faptul că, mulţumită ei, ai obţinut catedra[2127] şi de aceea credeam că ea nu le displăcea Stăpânilor tăi. Dar, dacă lucrurile stau altfel şi dacă Domniile lor preferă să predai ceea îi place lui Voetius, decât ceea ce socoteşti mai adevărat, îţi recomand să te porţi după obicei şi să citeşti fabulele lui Esop mai degrabă decât să le displaci în această privinţă.

Nu înţeleg ceea ce spui la sfârşitul Scrisorii Domniei tale despre globulele de eter; pentru că nu cred că sunt mişcate de materia subtilă, ci de ele însele, deoarece au o mişcare ce le-a fost întipărită de la începutul lumii. Nu cred nici că cele mai mari se mişcă mai iute decât cele mai mici, ci absolut contrariul: este adevărat că am spus în *Meteorii*[2128] că cele mai mari, fiind agitate mai tare, produc o căldură mai mare, dar

nu că se mișcă de aceea mai repede. Sănătate.

2. Se teme *ne, si formas substantiales in rebus pure materialibus negemus, dubitare etiam possimus, an detur aliqua in homine, illorumque errores qui Animam Mundi Universalem aut quid simile imaginantur, non tam fœliciter et tuto retundere, quam assertores formarum*[2129].

Ad secundum, se poate adăuga că, dimpotrivă, din opinia care afirmă formele substanțiale se poate cădea foarte ușor în opinia celor care spun că Sufletul omenesc este corporal și muritor; care fiind singurul recunoscut drept formă substanțială, iar altele constând din configurația părților și din mișcare, această prerogativă foarte mare a lui asupra altora arată că acesta se deosebește de ele prin natură, iar deosebirea de natură deschide calea cea mai ușoară pentru a demonstra imaterialitatea și nemurirea lui, precum se poate vedea în *Meditațiile despre Filosofia primă*, tipărite de curând; astfel încât nu se poate născoci, în această privință, vreo opinie care să fie mai favorabilă Teologiei.

Ad quintum. Este întru totul absurd, pentru cei care stabilesc formele substanţiale să spună că acestea sunt principiul nemijlocit al acțiunilor lor; nu poate fi însă absurd pentru cei care nu disting aceste forme de calitățile active. Dar noi nu tăgăduim calitățile active, ci tăgăduim numai că trebuie să li se atribuie vreo entitate mai mare decât cea modală; căci aceasta nu este cu putinţă fără a le concepe drept substanțe. Nu tăgăduim nici dispozițiile [*habitus*], ci le înțelegem sub două genuri: anume, unele sunt pur materiale, care depind numai de configurația sau de vreo altă dispunere a părților, iar altele sunt imateriale sau spirituale, precum dispoziția [*habitus*] de a crede, de a primi harul, despre care vorbesc Teologii, care nu atârnă de aceasta [de configurația părților], ci sunt moduri spirituale care există în minte, după cum mișcarea, sau figura, este un mod corporal care există în corp.

Ad octavum. Aș vrea să explic în ce fel până și automatele sunt lucrări ale naturii și că oamenii, făurindu-le, nu fac decât să aplice lucrurile active celor pasive, cum fac de pildă când seamănă grâul sau când se îngrijesc de zămislirea unui catâr, ceea ce nu aduce nici o deosebire esențială, ci doar una datorată naturii, dar le face totuși să se deosebească foarte mult potrivit lui mai mare și mai mic, așa cum spui, pentru

că acele puține rotițe din orologiu nu pot fi nicidecum asemănate cu nenumăratele oase, nervi, artere etc. ale celui mai neînsemnat animal. Aici ar trebui însă aduse din nou toate locurile din Scriptură pe care [Voetius] le citează, astfel încât să se vadă calomnia, căci ele nu dovedesc nimic.

Ad decimum. Pe același motiv ar trebui să fie aruncate Geometria și toate Mecanicile; ceea ce toată lumea vede cât este de ridicol și de potrivnic rațiunii. Nu aș putea să trec peste aceasta fără să râd, dar nu ți-o recomand.

Ad undecimum. Nu spunem că Pământul se mișcă față de locul, poziția și figura lui, ci numai că este dispus către mișcare. Și nu este un cerc [a afirma] că un lucru este mișcat de ceva și dispus către mișcare de altceva. Nu este un cerc vicios nici [a afirma] că un corp mișcă pe altul și acesta îl mișcă pe un al treilea și acest al treilea îl mișcă din nou pe primul, dacă primul a încetat să fie mișcat; după cum nu e un cerc ca un om să dea niște bani altuia, pe care acest altul să îi dea unui al treilea, care poate să-i dea din nou primului.

Ad duodecimum. Cei care spun că prin aceste principii nu se explică nimic să citească *Meteorii* noștri și să-i confrunte cu *Meteorii* lui Aristotel; de asemenea *Dioptrica* cu scrierile altora care au scris despre aceeași materie: și vor recunoaște că ocara cade toată pe opiniile îndepărtate de natură.

AD TERTIAM THESIM[2130]

Toate temeiurile pentru dovedirea formelor substanțiale pot fi aplicate formei orologiului, pe care totuși nimeni nu o numește substanțială.

AD QUARTAM THESIM[2131]

Rationes, sau demonstrațiile Fizicii, *contra formas substantiales*, pe care socotim că *intellectum veritatis avidum plane cogere*[2132], sunt în primul rând acestea *a priori* ale Metafizicii sau ale Teologiei. Că este cu totul contradictoriu ca vreo substanță să existe din nou, afară doar dacă este creată din nou de Dumnezeu; vedem

însă că în fiecare zi multe dintre acele forme numite substanţiale încep să fie din nou, deşi cei care le socotesc a fi substanţe nu cred că Dumnezeu le creează; aşadar se înşală în această privinţă. Ceea ce se confirmă prin exemplul Sufletului, care este adevărata formă substanţială a omului; căci se crede că acesta este creat în chip nemijlocit de Dumnezeu nu din altă cauză, ci pentru că este o substanţă şi, prin urmare, de vreme ce nu se crede că altele sunt create în acelaşi mod, ci doar că sunt scoase din potenţa [*potentia*] materiei, nu trebuie să se creadă nici că acestea sunt substanţe. Şi de aici este evident că nu cei care tăgăduiesc formele substanţiale, ci mai degrabă cei care le afirmă *eo tandem per solidas consequentias adigi posse, ut fiant aut Bestiæ, aut Athei*[2133]. Nu aş vrea, aşadar, să respingi argumentul scos din originea formelor [substanţiale], şi nici să îl numeşti Thersitic[2134], pentru că pare *ad-hoc*; aş scrie numai că lucrurile pe care alţii le-au spus în această privinţă nu ne privesc, deoarece nu îi urmăm pe aceia. Cealaltă demonstraţie este scoasă din scopul sau utilitatea formelor substanţiale, căci Filosofii nu le-au introdus pe acestea decât pentru a putea să dea seamă, prin ele, de acţiunile proprii ale lucrurilor naturale, al căror principiu şi rădăcină ar fi această formă, după cum stă scris în Teza anterioară. Dar prin aceste forme substanţiale nu se poate da seama de nici o acţiune naturală, de vreme ce apărătorii lor recunosc că ele sunt oculte şi că nu le înţeleg; căci dacă spun că vreo acţiune purcede dintr-o formă substanţială este acelaşi lucru ca şi când ar spune că purcede de la un lucru pe care nu îl înţeleg, ceea ce nu explică nimic. Aşadar, aceste forme substanţiale nu trebuie în nici un fel introduse pentru a da seamă de cauzele acţiunilor naturale. Dimpotrivă, temeiuri manifeste şi matematice ale acţiunilor naturale sunt aduse de acele forme esenţiale, pe care noi le explicăm, după cum se vede în *Meteorii* mei cu privire la forma sării obişnuite. Şi aici se poate adăuga ceea ce spui despre mişcarea inimii.

AD QUINTAM THESIM[2135]

Ceea ce Domnia lui tot spune despre *docta ignorantia* este vrednic de o explicaţie[2136]. Astfel, de vreme ce ştiinţa omenească este foarte mărginită, şi tot ceea

ce se știe nu este aproape nimic în comparație cu cele care nu se știu, este un semn de învățătură că cineva recunoaște de la sine că nu știe ceea ce într-adevăr nu știe: și în aceasta constă propriu-zis acea doctă ignoranță, căci este particulară acelora care cu adevărat sunt învățați [*docti*]. Căci alții care profesează public învățătura, fără a fi totuși cu adevărat învățați, nefiind în stare să deosebească ceea ce orice erudit știe de cele pe care un învățat poate să mărturisească fără dezonoare că nu le știe, susțin că știu toate lucrurile deopotrivă; și, pentru a da seamă cu ușurință de toate lucrurile (dacă dau seamă de vreun lucru când explică ceea ce este obscur prin ceva încă mai obscur), au născocit formele substanțiale și calitățile reale; privință în care ignoranța lor nu trebuie nicidecum numită doctă, ci doar trufașă și pedantă; căci în aceasta ei manifestă o evidentă trufie, fiindcă din aceea doar că ignoră natura vreunei calități, conchid că ea este ocultă, adică impenetrabilă pentru orice om, ca și cum cunoașterea lor ar fi măsura oricărei cunoașteri omenești.

AD SEXTAM[2137]

Nu văd care este raționamentul acestui om în cele pe care le introduce despre mine. Afirmă că în *Disertația despre Metodă* nu am demonstrat îndeajuns de evident că Dumnezeu există, ceea ce eu însumi am declarat acolo[2138]. Ce poate deduce așadar în această privință din cuvintele: *cogito ergo sum*? și cât de greșit citează acolo și îmi opune tratatul Părintelui Mersenne și pe al Domniei sale, câtă vreme al Domniei sale este încă doar o făgăduință, iar Mersenne nu s-a îngrijit de altceva decât să publice *Meditațiile* mele *despre Filosofia primă*.

AD SEPTIMAM[2139]

În loc de cuvintele: *ipsa tamen, ut verum fatear etc.*[2140], aș scrie: Despre aceasta, totuși, nu am susținut nimic asemănător opiniilor lui Taurellus sau ale lui Gorlæus și nimic care să se despartă în vreo privință de părerea răspândită și ortodoxă a tuturor Filosofilor în această privință. Afirmăm așadar că omul este compus din Trup și

Suflet, nu prin simpla prezenţă, sau apropiere unul de altul, ci printr-o adevărată uniune substanţială; (*ad quam quidem ex parte corporis requiritur naturaliter situs et partium conformatio, sed quæ tamen sit diversa a situ et figura modisque aliis pure corporeis: non enim solum Corpus, sed etiam Animam, quæ incorporea est, attingi*[2141]). Cât priveşte însă modul de a vorbi, considerăm că, deşi este poate mai puţin întrebuinţat, totuşi, a fost îndeajuns de potrivit pentru ceea ce am vrut să se înţeleagă. Căci nu am spus că omul este *ens per accidens*, decât în ceea ce priveşte părţile [care îl compun], anume sufletul şi trupul: anume spre a da de înţeles că este întru câtva accidental uneia sau alteia dintre aceste părţi să fie unită cu cealaltă, pentru că fiecare poate subzista separat şi se cheamă accident ceea este prezent sau absent fără ca subiectul să fie nimicit. Dar întrucât considerăm omul în sine ca un întreg, spunem negreşit că el este o fiinţă una *per se*, şi nu prin accident, pentru că uniunea prin care trupul omenesc şi sufletul sunt legate între ele nu îi este accidentală, ci esenţială, de vreme ce fără ea omul nu este om. Dar fiindcă mult mai mulţi greşesc în aceea că socotesc că sufletul nu se distinge în chip real de trup, decât, odată ce admit distincţia lor, în aceea că tăgăduiesc uniunea substanţială; şi fiindcă este de mai mare greutate, pentru a respinge pe aceia care cred că sufletul este muritor, să declari această distincţie a părţilor în om decât să declari uniunea, trăgeam nădejde să intru mai mult în graţiile Teologilor, spunând că omul este *ens per accidens*, pentru a lăsa să se înţeleagă această distincţie, decât dacă, având în vedere uniunea părţilor, aş fi spus că el este o fiinţă *per se*. Şi astfel, nu îmi revine mie îmi să răspund la ceea ce se obiectează pe larg opiniilor lui Taurellus şi ale lui Gorlæus, ci numai a mă plânge că îmi sunt atribuite atât de nedrept şi atât de aspru greşelile altora.

Descartes către Dotzen
Endegeest, joi, 6 februarie 1642[2142]

AT III 736: f.n.; B 1608: 345; JRA I 720: Math 27
Scrisoare autografă expediată
Hanovra, Niedersächsische Landesbibliothek MS XLII 1989 vol. 1, Bl. 69 a, b

Domnule,

Ceea ce mi-ați arătat ultima dată din felul Domniei voastre [de a proceda] m-a făcut să cred că sunteți atât de înaintat în Matematică, încât este nevoie să aveți învățăcei cărora să le puteți împărtăși din preaplinul științei voastre și pentru aceasta vi-l trimit pe Domnul Picot, om de condiție bună și merituos, care este unul din prietenii mei cei mai apropiați: căci, propunându-și să petreacă ceva vreme la Utrecht și dorind să învețe calculul *Geometriei* mele, dar neștiind deloc flamanda, îi va veni foarte greu să se înțeleagă cu Waessenaer, care nu cunoaște nici o altă limbă, dacă nu sunteți atât de milostiv pentru a-i sluji drept tălmaci. Și vă știu că sunteți în așa fel, și unul, și celălalt, încât trag nădejde că îmi veți fi recunoscători că vă voi fi făcut cunoștință. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

DESCARTES

Din Endegeest, 6 februarie 1642

Domniei sale
Domnul Roderick Dotzen
Nobil German
La Utrecht.

369

Descartes către Regius
Endegeest, joi, 6 februarie 1642[2143]

Bos 119: 34; B 1610: 347; JRA II 769-770: Reg 18
Copie manuscrisă
Debreţin, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R 164,
f. 259 *verso*

Prealuminate Domn,

Nu voi vorbi aici nici despre Voetius, nici despre Filosofie, ci voi spune doar că Domnul Picot[2144], care este foarte prieten cu mine şi pe care îl preţuiesc cel mai mult din lume, vrea să locuiască pentru o vreme aproape de Domnia ta pentru a vedea dacă aerul din Utrecht este mai plăcut decât cel din Leiden. Dar Domnia sa se îndreaptă către Domnia ta cu atâta încredere doar pentru că socoteşte că, fiind recomandat de mine, vei avea grijă bucuros să-şi găsească o locuinţă în care să poată să stea îndeajuns de comod pentru câteva săptămâni sau luni. Îţi va spune Domnia sa însuşi ce preferă mult mai bine decât pot eu să scriu, dar să ştii că tot ceea ce vei face pentru Domnia sa îmi va produce mai multă bucurie decât dacă ai face-o pentru mine.

Fii sănătos şi continuă să îl iubeşti,

Pe cel care este întru totul al Domniei tale,

DES CARTES

Din casa de la Endegeest
6 februarie 1642

Descartes către Regius
[Endegeest, joi, 6 februarie 1642][2145]

Bos 122: 35; B 1610: 346; JRA II 770: Reg 19
Copie manuscrisă
Debreţin, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára

Prealuminate Domn,

Îţi scrisesem deja scrisoarea dinainte când am primit-o pe a Domniei tale[2146]. Ţi-am trimis de curând puţinele lucruri care mi se păreau că trebuie adăugate răspunsului Domniei tale[2147]. Dacă ţi-ai putea primejdui câtuşi de puţin prin acest răspuns catedra, după cum tocmai ai scris[2148], te sfătuiesc cu căldură să păstrezi tăcerea şi să te adaptezi împrejurărilor. Altminteri, cred că e uşor să alcătuieşti un răspuns din ceea ce deja ai scris şi din notiţele pe care le-am adăugat, sub orice nume ai vrea să-l publici. În rest, nu cred că trebuie să-ţi fie prea mult teamă că, dacă nu îi răspunzi nimic, adversarul va avea câştig de cauză sau va scrie altceva împotriva Domniei tale, căci cu cât ar scrie mai mult, cu atât mai mult ne va oferi materie pentru a arăta prostiile sale şi pentru a-l face mai de râs decât pe Stampioen. Dacă te sileşte să faci acest lucru, nu mă voi da înapoi să-mi aduc contribuţia, vezi doar să aduni de îndată ceea ce a dat la tipar. Dar acum sunt foarte ocupat cu alte treburi. Sănătate!

Regius către Descartes
[Endegeest,] 17/27 februarie 1642[2149]

AT III 527-528: CCLXIX; Baillet II 153; AM V 152: 332; Bos 125: 36; B 1612: 348
Textul lui Baillet

[…] Domnul Regius, smulgându-i în sfârşit consimţământul Domnului Æmilius[2150], îşi încredinţă răspunsul[2151] tiparului, de unde acesta ieşi la 16 februarie, iar în ziua următoare îi trimise Domnului Descartes două exemplare[2152].

Scrierea avea ca titlu: *Responsio seu Notae in Appendicem ad Corollaria Theologico-Philosophica, etc.*[2153]

Regius către Descartes
[Utrecht,] [23 februarie/]5 martie 1642[2154]

AT III 534-535: CCLXXI; Baillet II 153-154; AM V 156-157: 334;
Bos 126-127: 37; B 1614-1616: 350
Textul lui Baillet

[…] Domnia sa [Voetius] socoti că trebuie să înăbușe cartea[2155] din față și, sub cuvânt că ea fusese tipărită fără ordinul Magistratului, că tipograful ei era un Catolic, iar librarul ei un Remonstrant[2156], convocă Adunarea generală a Universității sale[2157] unde se plânse de această scriere ca de un pamflet făcut împotriva Domniei sale, împotriva demnității rectorale, împotriva onoarei Profesorilor și a întregii Universități, de unul dintre colegii săi[2158]. Ceru interzicerea cărții și în același timp stârpirea întregii acestei noi filosofii care tulbura liniștea întregii Universități. Mulți subscriseră acestui îndemn, iar trei dintre ei[2159], anume Dematius, sau de Maets, Profesor de teologie, Mathæus, Profesor de drept, și Lyræus de umanioare, au fost delegați către Magistrat pentru a-i înmâna plângerile Adunării[2160].

Magistratul, pentru a-i domoli, trimise să se confiște 130 de exemplare ale cărții de la librar, care vânduse din prima zi 150, și trimisese apoi un număr mare la Amsterdam și la Haga[2161]. Astfel că ce mai rămăsese din exemplare deveni exorbitant de scump, și făcu să se caute cartea ca un lucru foarte rar și foarte prețios. Aceste împrejurări, departe de a-l domoli pe Voetius după intenția Magistratului, nu făcură decât să-l înfurie, văzând că interzicerea avusese drept rezultat ca această carte a lui Regius să fie căutată cu mai mult entuziasm decât înainte și să fie citită cu mai multă atenție[2162]. Nu mai visa decât să se răzbune atât pe Domnul Regius, cât și pe Domnul Descartes și convocă aproape în fiecare zi adunarea Universității sale pentru a obține noi hotărâri împotriva filosofiei celui din urmă, fără ca Domnului Regius să-i fi fost îngăduit să asiste[2163]. La 21 februarie întocmi un rezultat al deliberării care fu semnat

de majoritatea Profesorilor, pentru a putea fi înaintat Senatului sau Consiliului orașului în numele Adunării celor patru Facultăți, astfel încât să se poată obține o sentință a Magistratului, atât pentru proscrierea filosofiei celei noi, cât și pentru interzicerea scrierii lui Regius ca fiind un pamflet jignitor la adresa Rectorului Universității și capabil să-i abată pe tineri de la cursurile Domniei sale[2164]. Domnul Regius scrise la 5 martie următor Domnului Descartes pentru a-i aduce la cunoștință nereușita răspunsului său către Voetius și tot ceea ce se întâmpla în defavoarea Domniei sale, precum și pentru a-l ruga să se folosească de trecerea pe care o avea pe lângă Domnul Vander-Hoolck și pe lângă ceilalți prieteni ai săi pentru a abate furtuna care amenința filosofia lor comună și propria lui persoană.

Descartes către Regius
[Endegeest, între 5 și 10 martie 1642][2165]

AT III 536-542: CCLXXII; Clerselier I 420-424: XCIII; EL I 306-310: XCIII;
AM V 158-168: 335; B 1616-1622: 351; Bos 130-134: 38; JRA II 771-776: Reg 20
Textul lui Clerselier

Prealuminate Domn,

Te felicit pentru că ai îndurat persecuția de dragul adevărului[2166]; te felicit, o spun, și din inimă, căci nu văd să ți se poată întâmpla vreun rău din cauza acestor tulburări, dimpotrivă, onoarea Domniei tale va fi mai mare. Ar trebui să te bucuri că Dumnezeu i-a lipsit pe dușmanii Domniei tale de judecată și de dreapta socotință; vezi că interzicerea cărții tale[2167] nu a avut nici un alt efect decât că a sporit dorința de a o cumpăra, de a o studia cu mai multă atenție, și mulți vor recunoaște nedreptatea Domniei sale[2168] și adevărul cauzei tale. Mai mulți își vor da seama de aici înainte cât de înverșunat, cât de nedrept și fără motiv, îmboldit doar de propria sa invidie a fost Domnia sa când te-a provocat cel dintâi; iar Domnia ta, dimpotrivă, cu câtă moderație, cu cât blândețe și chiar cu cât respect (de care într-adevăr nu este vrednic) i-ai răspuns și câte motive juste și grave te-au silit să îi răspunzi. Mai mulți își vor da seama cât de șchioape sunt temeiurile cu care a încercat să-ți atace opiniile și, dimpotrivă, cât sunt de sănătoase cele prin care-l îl combați. Mai mulți vor socoti că Domniei sale nu i-a mai rămas nimic altceva să-ți mai răspundă. Și mai mulți vor fi foarte indignați pentru că Domnia sa are atâta putere împotriva a ceea ce este drept și justiției din orașul Domniei tale, încât să-i fie îngăduit să te numească[2169], într-o scriere publică, ateu, bestie și cu alte nume de același fel și să aducă temeiuri false pentru ca să te învinuiască de nelegiuiri închipuite; în timp ce Domniei tale, pentru a te apăra, să nu-ți fie îngăduit să te folosești de temeiuri foarte adevărate și de cuvinte întru totul moderate.

Este[2170] cu adevărat remarcabil ceea ce am auzit că a propus, și anume să i se îngăduie să aibă o dispută verbală cu Domnia ta în fața unor Comisari care să judece cine dintre cei doi va avea dreptate[2171]; fără nici o îndoială pentru că argumentele Domniei sale, asemenea unor fierturi, trebuie sorbite cât timp sunt încă calde, iar dacă se răcesc, se strică. În această privință, ca în multe altele, seamănă foarte mult cu St[ampioen][2172] al nostru; și sunt sigur că nu ai de ce să te temi de la un asemenea adversar. Căci ce ar mai putea urzi în plus? Poate să ți se interzică de către Magistrat să nu mai predai ceea ce predai de obicei? Sau poate să fie condamnată [învăţătura Domniei tale] drept falsă și eretică? În sfârșit poate, ceea ce ar fi cel mai rău, să ți se ia catedra? Dar totuși Consilierii[2173] [orașului] tău nu cred că vor fi atât de ascultători încât să hotărască orice i-ar fi pe plac Domniei sale. Ba chiar nu cred că este măcar unul unul dintre ei care să nu bănuiască lesne din ce motiv filosofia Domniei tale este atât de dur atacată, atât de Voetius, cât și de majoritatea colegilor tăi: căci ea este mult mai adevărată decât ar vrea-o Domniile lor și are argumente atât de limpezi, încât răstoarnă opiniile lor eronate chiar fără să le combată și le dovedește ca fiind ridicole. Căci, desigur, nu i se poate imputa că este nouă, deoarece și acei filosofi născocesc în fiecare zi opinii noi și caută astfel faima cea mai mare fără ca cineva să le-o fi interzis vreodată; dar motivul pentru care Domniile lor nu-și arată nici o invidie unul altuia este că nu le socotesc adevărate și nici pe ale Domniei voastre nu le-ar invidia dacă le-ar socoti false. Dar cu siguranță că Magistrații, care până acum nu le-au interzis să predea opinii noi și false, nu îți vor interzice nici Domniei tale să predai unele noi și adevărate. Și chiar dacă poate că unii dintre ei, care nu au învățat niciodată aceste nimicuri ale școlii, ca prea puțin folositoare pentru buna conducere a Republicii, nu văd justețea cauzei Domniei tale, am încredere totuși că Domniile lor vor fi la fel de imparțiali și înțelepți, încât să nu dea mai multă crezare mărturiei adversarilor tăi, decât celei a Domniei tale; și cred că măcar Domnul V[an der Hoolck], care fără îndoială înțelege bine adevărul întregii controverse, va avea, Domnia sa singur, destulă autoritate asupra colegilor săi, încât să te apere de orice nedreptate. Dar, chiar dacă lucrurile se vor petrece altfel și vei fi îndepărtat de la catedră, ceea ce ar fi din cale-afară de absurd și fără precedent, totuși nu cred că

pentru aceasta ar trebui să te necăjești, de vreme ce nu asupra Domniei tale va cădea acea rușine, ci, pentru totdeauna, asupra altora. Și atunci cu siguranță, sau ignoranța nerușinată, sau ura față de adevăr, sau puterea vrednică de râs în orașul vostru va fi cunoscută de toată lumea. Mai mult, dacă aș fi în locul Domniei tale, aș vrea să știu de la Consilieri câți stăpâni am și aș renunța eu însumi la catedra mea, mai degrabă decât să fiu sluga lui Voetius. Nu am nici o îndoială că în scurt timp, dacă ai vrea, ai găsi foarte lesne altundeva o catedră care să fie mai onorabilă și mai folositoare; și că s-ar găsi mii de alții care să predea ceea ce predau adversarii tăi, dar doar unul care să predea ceea ce predai Domnia ta; și poate că tocmai acela unul va fi poate mai dorit de studenți[2174].

În ceea ce mă privește, până acum am crezut că beneficiez de favoarea Magistraților Domniei tale, pentru că, deși știau că nu ești departe de opiniile mele în Filosofie, nu au fost mai puțin bucuroși să te-aleagă profesor; și poate că, așa cum ai vrut să mă convingi, te-au ales mai cu seamă din acest motiv[2175]. Aceasta m-a îndatorat în mod particular față de Domniile lor și de aceea îmi doresc mult ca cei ce vor veni după noi să poată spune că orașul vostru a fost cel dintâi dintre toate în care Filosofia noastră a fost primită public, ceea ce trag nădejde să nu le facă nici o dezonoare, după cum, dimpotrivă, nu îi va fi spre laudă dacă acum nu te apără de nedreptățile adversarilor tăi[2176]. Căci cei ce te-au primit printre primii în calitate de profesor ar fi trebuit să știe că nu era cu putință ca lucrurile noi pe care le predai să nu conțină ceva excepțional fără ca imediat mulți dintre colegii Domniei tale, care nu au suficientă inteligență pentru a le îmbrățișa, să se aprindă și mai tare de invidie împotriva Domniei tale; și astfel ar fi trebuit să fie pregătiți să te apere împotriva lor.

Ceea ce nu le va fi cu siguranță dificil, căci, chiar recurgând la calomnie, de ce poți fi acuzat? De faptul că predai lucruri noi?[2177] Ca și cum într-adevăr nu ar fi un lucru obișnuit în Filosofie ca cei care nu sunt întru totul lipsiți de inteligență să nu născocească opinii noi și să caute astfel să-și facă un nume; dar ei nu și le invidiază unul altuia, pentru că nu le socotesc adevărate, după cum nu le-ar invidia nici pe ale Domniei tale dacă le-ar socoti false. Dar este oare just ca, în vreme ce sunt îngăduite opiniile altora, care sunt noi și false, ale Domniei tale să fie interzise pentru că sunt

noi și adevărate?

Ți se obiectează o altă gravă nelegiuire, aceea că ai scris împotriva lui Voetius[2178]. Ca și cum cineva cu mintea sănătoasă, citind scrierea unuia și a celuilalt[2179] și luând aminte la ceea ce a făcut Domnia sa mai înainte, nu ar vedea limpede că Domnia sa a fost cel care a scris foarte aspru împotriva Domniei tale și a încercat să te nimicească prin calomnii; și că te-ai mărginit să-i răspunzi prea civilizat și prea blând, în același fel în care, dacă cineva te-ar urmări să te ucidă cu spada scoasă din teacă, ai fi parat lovitura cu mâna și n-ai fi făcut nimic altceva decât să încerci să-i domolești mânia cu vorbe foarte civilizate, în timp ce el, roșu de furie, te-ar acuza că nu-i îngădui să te ucidă.

Totuși, poate că nu Voetius însuși e cel care te acuză, ci alți colegi? Ca și cum ar fi un lucru neștiut că ei o fac prin voința lui și că sunt mânați de aceeași invidie față de Domnia ta; și ca și cum ar fi o acuzație îndreptățită că ai respins lovitura împotriva Domniei tale și că tocmai agresorul și calomniatorul este cel care trebuie pedepsit. Îl numesc calomniator mai ales pentru că știu că a vrut să te acuze întru totul pe nedrept că ai predat unele opinii contrare Teologiei tale, deși toate opiniile tale se potrivesc mai bine cu Teologia decât cele comune și ar fi ușor, pornind doar de la tezele sale *Despre Ateism*[2180], pe care le-am văzut, să se arate prin consecințe certe și evidente că mai degrabă Domnia sa este ceea ce a vrut să se creadă în mod fals despre noi. Ba chiar, dacă ar merita osteneala de a-l înfățișa așa cum este și de a-i dezvălui toate șiretlicurile, ar părea poate într-o asemenea lumină, încât ar fi rușinos pentru orașul vostru să-l mai păstreze la amvon sau la catedră; căci mare este forța adevărului.

Ultima și cea mai de seamă obiecție este prejudiciul adus Academiei voastre, după cum spun ei, care ar apărea din dușmăniile între profesori. Dar, în primul rând, nu văd cu ce pot dăuna Universității aceste dușmănii private; dimpotrivă, aceasta ar face ca fiecare, temându-se de critica celorlalți, să-și îndeplinească sarcinile cu mai multă silință. Și apoi, dacă acestea ar dăuna atât de mult, cu siguranță ceilalți, care sunt autorii dușmăniilor, ar trebui demiși sub această acuzație, mai degrabă decât Domnia ta care fugi de ele. Și nu vor spune, socotesc eu, că dogmele Domniei tale

sunt de natură să-i îndepărteze pe studenţi să frecventeze Academia voastră; pentru că aud că ai îndeajuns de mulţi auditori, şi dintre cei mai eminenţi; şi aceasta pare să fie soarta opiniilor noastre, nu numai în oraşul Domniei tale, ci şi în toate celelalte locuri, anume să fie iubite şi preţuite de oameni cei mai inteligenţi şi să fie urâte doar de învăţătorii de şcoală cei mai lipsiţi de valoare, care ştiu că au câştigat o oarecare faimă de eruditi doar prin şiretlicuri şi se tem, din această cauză, dacă s-ar afla adevărul, să nu o piardă. Iar dacă ar fi să mă încred în presimţirea mea, nădăjduiesc că, într-o zi, vor frecventa Academia voastră mult mai mulţi graţie Domniei tale decât graţie tuturor celor care ţi se opun; iar la aceasta nu va dăuna poate publicarea *Filosofiei*[2181] pe care o pregătesc, astfel încât, dacă Magistraţii Oraşului vostru ar avea în vedere interesul şi prestigiul Academiei, Domniile lor îi vor alunga mai degrabă pe toţi adversarii Domniei tale decât pe Domnia ta singur; căci vor găsi cu mai mare uşurinţă o mie care să predea ceea ce predau aceştia decât unul care să predea ceea ce predai Domnia ta.

Şi nu mă tem, ca nu cumva vreunul dintre Consilierii voştri, prea puţin instruiţi de studii academice, nu într-atât de necesare pentru a guverna Republica, să-i creadă mai degrabă pe adversari decât pe Domnia ta. Şi nici nu-i socotesc atât de lipsiţi de miros, încât să nu-şi dea seama de invidia acelora; şi măcar Domnul V[an der Hoolck][2182], care a văzut cu siguranţă desfăşurarea întregii controverse şi justeţea cauzei Domniei tale şi înţelege pe de-a-ntregul aceste lucruri, va avea, Domnia sa singur, destulă autoritate asupra colegilor săi pentru a te apăra de orice nedreptate; ştiu că are atâta integritate şi prudenţă, încât nu mă tem că i-ar favoriza pe adversarii Domniei tale mai mult decât adevărul.

În sfârşit, trebuie să te bucuri mai ales de faptul că cauza Domniei tale este de asemenea natură, încât, după ce va fi fost supusă judecăţii Magistraţilor voştri, va trebui să fie judecată şi de locuitorii lumii întregi şi, întrucât e vorba doar de o chestiune de onoare, dacă cei dintâi te vor fi prejudiciat de ceva ce-ţi este în drept, ceilalţi ţi-o vor restituit cu dobândă. Sănătate!

Descartes către Regius
[Endegeest, între 10 și 25 martie 1642][2183]

AT III 528-529: CCLXX; Clerselier I 419-420: XCII; EL I 305-306: XCII;
AM V 153-155: 333; B 1612-1614: 349; Bos 137-138: 39; JRA II 776-777: Reg 21
Textul lui Clerselier

Prealuminate Domn,

Din câte aud de la prietenii mei, toți cei care citesc răspunsul Domniei tale împotriva lui Voetius[2184] îl laudă foarte mult și foarte mulți sunt cei ce l-au citit; nu e nimeni care să nu râdă de Voetius și să nu spună că Domnia sa și-a pierdut nădejdea în cauza sa, de vreme ce a avut nevoie de Magistrații voștri ca s-o apere. Toată lumea respinge formele substanțiale și spune pe față că dacă tot restul Filosofiei noastre ar fi explicat în acest fel, nu ar fi nimeni care să nu o îmbrățișeze. Nu trebuie să te necăjești că ți s-a interzis explicarea problemelor de Fizică; aș vrea chiar să ți se fi interzis să le predai și în particular; căci toate acestea se vor întoarce în onoarea Domniei tale și spre necinstea adversarilor tăi. În ceea ce mă privește, dacă aș fi în locul Consilierilor Domniei tale și dacă aș vrea să-l răstorn pe Voetius, nu m-aș comporta altfel cu Domnia ta în această privință decât așa cum o fac Domniile lor; și cine știe ce au în minte? Nu am nici o îndoială că Domnul V[an der] H[oolck] e de partea Domniei tale, trebuie să-i urmezi îndeaproape sfaturile și ordinele sale. Mă bucur că Domnia sa nu a vrut să arătați nimănui scrisoarea pe care ți-am scris-o de curând[2185]; căci cu toate că, înainte de a ți-o trimite, mă angajasem față de mine însumi să fac, dacă ar fi fost necesar, ceea ce îi făgăduiam acolo lui Voetius, aș prefera cu mult ca acest lucru să nu fie necesar; prea multe lucruri mă abat zilnic de la Filosofia[2186] mea, pe care am hotărât totuși să o termin în acest an. În rest, supune-te îndeaproape și cu inima împăcată la tot ceea ce îți vor porunci Magistrații tăi, căci este sigur că aceasta nu se poate întoarce spre necinstea Domniei tale. Ține-te la

distanţă de disputaţiile ce se vor face împotriva Domniei tale şi spune doar că, dacă autorii lor au ceva bun de zis, ei pot să o facă de asemenea şi în scris şi că Domnia ta nu poţi răspunde decât unor scrieri publicate. Sănătate.

Descartes către Regius
[Endegeest, între 25 şi 31 martie 1642][2187]

AT III 486: CCLXIV; Clerselier I 418: XCI; AM V 107-108: 325;
B 1558: 336; JRA II 777: Reg 22; Bos 139: 40
Textul lui Clerselier

Prealuminate Domn,

Te-am aşteptat aici de câteva zile, dar aud ceva care, deşi nu pare să fie de ceva importanţă, mă tem totuşi să nu fi întârziat cumva călătoria Domniei tale; iar eu, dimpotrivă, sunt cu atât mai dornic să-ţi vorbesc ca să vedem împreună ce trebuie făcut în privinţa acestui lucru. Şi anume, aud că adversarii Domniei tale au izbutit în cele din urmă, şi că au obţinut să ţi se interzică să mai predai [Filosofia] noastră. Nu ştiu cum iei această veste, dar, dacă te încrezi în mine, o vei lua în râs şi o vei disprețui, socotind că invidia făţişă îți aduce mai multă faimă decât aplauzele nepricepuţilor [*imperitorum*]. Desigur, nu e de mirare că într-un lucru în care se hotărăște prin mulţimea voturilor, Domnia ta singur, alături de adevăr şi de puţinii susţinători, nu ai putut ține piept mulţimii adversarilor. Dacă vrei să te răzbuni pe aceasta doar cu râs interior şi cu tăcere şi să cauţi pacea, nu te voi îndemna să n-o faci; dacă nu, atât cât îmi va sta în putință, te voi sprijini. Între timp, te rog să mă anunţi cât mai curând, prin viu grai ori printr-o scrisoare, intenția ta. Fii sănătos şi iubeşte-mă.

Dacă vii aici, te rog să aduci cu tine cât mai multe dintre tezele adversarului tău. Sănătate.

Descartes către Mersenne
[Endegeest, martie 1642][2188]

AT III 542-546: CCLXXIII; Clerselier II 308-311: LX; EL II 218-220: LX; AM V 169-172: 336;
CM XI 73-79: 1074; B 1622-1626: 352;
JRA I 484-487: Mers 106
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Îi sunt din cale-afară de îndatorat Domnului de Sainte-Croix[2189] pentru bunăvoința pe care îmi dați de știre că mi-o arată. Prețuiesc mult sfaturile pe care îmi face cinstea să mi le dea și le voi urma, cu siguranță, atât cât îmi va sta în putere; și nici nu mi-ar părea rău să fac o călătorie până în Franța înadins pentru a le putea asculta din gura sa; dar marea și cei din Dunkerque[2190] fac acum trecerea prea grea și prea primejdioasă.

Cât despre faptul de a mărturisi public că sunt Romano-Catolic, mi se pare că am făcut-o deja foarte explicit de mai multe ori, ca atunci când am dedicat *Meditațiile* mele Domnilor de la Sorbona, când am explicat cum anume Speciile rămân fără Substanța Pâinii în Împărtășanie[2191], și în alte locuri. Și sper ca de aici înainte rămânerea mea în această țară nu va mai da prilej nimănui să aibă dubii despre Religia mea[2192], ținând cont că este refugiul Catolicilor, dovadă R[egina] care a sosit de puțin timp[2193] și R[egina] despre care se spune că trebuie să se întoarcă în scurtă vreme[2194].

Vă trimit primele trei foi ale *Obiecțiilor* Părintelui B[ourdin][2195]; nu vă pot încă trimite totul din pricina neglijenței librarului. Vă rog să păstrați copia scrisă de mână pe care o aveți, ca să nu poată spune că am schimbat ceva în copia Domniei sale, care am avut grijă să fie tipărită cât de corect mi-a fost cu putință și fără să schimb nici măcar o singură literă. Vă veți mira poate că îl acuz de atâta falsitate; dar veți

vedea altele încă şi mai rele şi, cu toate acestea, m-am purtat cu Domnia sa cât de curtenitor mi-a fost cu putinţă, dar nicicând nu am văzut o scriere atât de plină de greşeli. Nădăjduiesc totuşi să despart atât de bine pricina sa de cea a Confraţilor Domniei sale, încât aceştia să nu îmi poată vrea răul, dacă nu cumva vor să se declare pe faţă duşmani ai adevărului şi aţâţători ai calomniei.

Am căutat în Sfântul Augustin pasajele despre care mi-aţi dat de ştire despre Psalmul al patrusprezecelea; dar nu le-am putut găsi şi nimic [scris] de el despre acest Psalm[2196]. Am căutat de asemenea în el despre erorile lui Pelagius[2197], pentru a afla pe ce se pot întemeia cei care spun că eu împărtăşesc părerea sa, pe care nu o cunoşteam până acum. Dar sunt uimit că cei care au poftă să bârfească se gândesc să caute pretexte atât de puţin verosimile şi trase de păr. Pelagius a spus că putem, fără Har, să facem fapte bune şi să fim vrednici de Viaţa veşnică, ceea ce a fost condamnat de Biserică; iar eu spun că putem cunoaşte prin raţiunea naturală că Dumnezeu există, dar nu spun, astfel, că această cunoaştere naturală ne învredniceşte prin sine, şi fără Har, de Slava supranaturală pe care o aşteptăm în Ceruri. Căci, dimpotrivă, este evident că, această Slavă fiind supranaturală, este nevoie de puteri mai mult decât naturale pentru a ne învrednici de ea[2198]. Iar privitor la cunoaşterea lui Dumnezeu nu am spus nimic pe care să nu-l fi spus de asemenea toţi Teologii. Dar trebuie luat aminte că ceea ce se cunoaşte prin raţiune naturală, cum ar fi că Dumnezeu este întru totul bun, atotputernic, cu totul veridic etc., poate fi de folos, ce-i drept, să-i pregătească pe necredincioşi să primească Credinţa, dar nu poate fi de ajuns pentru a-i face să câştige un loc în Cer; căci, pentru aceasta, este nevoie să creadă în Iisus Hristos şi în celelalte lucruri revelate, ceea ce ţine de Har.

Văd că unii se înşală cu uşurinţă privind lucrurile pe care le-am scris; căci adevărul fiind indivizibil, cel mai mic lucru pe care îl înlăturăm sau pe care îl adăugăm îl falsifică. Precum, de exemplu, îmi scrieţi despre o axiomă care ar proveni de la mine: *că tot ceea ce concepem clar este sau există*[2199]; ceea ce nu este deloc de la mine, ci doar aceea că tot ceea ce percepem clar este adevărat, şi astfel că există, dacă percepem că nu poate să nu existe; sau că poate exista dacă percepem că existenţa sa este posibilă. Căci, deşi fiinţa obiectivă a ideii trebuie să aibă o cauză

reală, nu întotdeauna este nevoie ca această cauză să o conţină *formaliter*, ci doar *eminenter*.

Vă mulţumesc pentru ceea ce îmi daţi de ştire despre Conciliul de la Konstanz asupra condamnării lui Wycliffe[2200]; dar nu văd ca acest lucru să poată fi cumva adus împotriva mea. Căci, dacă toţi cei din Conciliu ar fi urmat părerea mea, ar fi trebuit condamnat în acelaşi fel; şi, negând că Substanţa Pâinii şi a Vinului rămâne pentru a fi subiectul Accidentelor, nu au stabilit, cu aceasta, că acele Accidente ar fi reale, ceea ce este singurul lucru pe care am scris că nu l-am citit în Concilii. Totuşi vă sunt extrem de îndatorat fiindcă purtaţi atâta grijă pentru tot ceea ce mă priveşte.

Sunt bucuros că Domnul de Z[uylichem] v-a arătat neruşinarea lui Voetius[2201], care vă cheamă ca martor împotriva mea[2202]; aveam intenţia de a vă da de ştire despre aceasta, dar i-am acordat atât de puţină atenţie încât am uitat de fiecare dată. Marea sa duşmănie pentru mine vine din aceea că este un profesor la Utrecht, care predă Filosofia mea[2203], iar discipolii săi, gustând felul meu de a gândi, îl disprețuiesc atât de mult pe cel obişnuit, încât îşi bat joc de el pe faţă. Ceea ce a trezit o foarte mare gelozie împotriva Domniei sale din partea tuturor celorlalţi Profesori, cărora V[oetius] le este şef[2204]; şi îl supără în fiecare zi pe Magistrat pentru a obține de la el să ia apărarea acestui fel de a preda. Trebuie să vedeţi răspunsul pe care i l-am dat lui Voetius la câteva din Tezele sale, în care el a cuprins tot ceea ce a putut din Filosofia mea. Le voi trimite Domnului de Z[uylichem] pentru a vi le transmite, căci altfel transportul lor ar costa prea mult.

În rest, am citit judecata binevoitoare pe care Domnul Chanut[2205] a făcut-o despre mine, socotindu-mă în stare de a răspunde Părintelui B[ourdin][2206]. Voi încerca să arăt că în aceasta este tot atât de îndreptăţit pe cât de puţin este celălalt, şi voi fi bucuros să ştie că sunt,

Cuvioase Părinte

Descartes către Dotzen
Endegeest, marţi, 25 martie 1642[2207]

AT III 553-556: CCLXXV; AM V 181-183: 339; B 1628-1630: 353;
JRA I 720-722: Math 28
Scrisoare autografă expediată şi copie manuscrisă
Bremen, Staatsarchiv, StAB 2-P.6.b.1.a.16.1
Hanovra, Niedersächsische Landesbibliothek, Leibnitiana, IV. Philos. Vol. I, c.

Domnule,

Am amânat câteva zile să răspund la scrisoarea pe care v-aţi dat osteneala să mi-o scrieţi, pentru a vă putea da de ştire în mod detaliat în ce fel ecuaţiile în x^6 se reduc la [ecuaţii] în x^5, dar mă năpădesc în fiecare zi atâtea îndeletniciri diferite şi mi-am îndepărtat atât de mult gândul de la Algebră, încât trebuie să mă mulţumesc să vă spun că tot ceea ce îmi amintesc despre acest subiect este că aceleaşi linii curbe care slujesc la rezolvarea geometrică a ecuaţiilor în x^5 sunt de ajuns pentru a le rezolva pe cele în x^6 şi că mi se pare că am găsit o modalitate de a împărţi o [ecuaţie în] x^6 la care nu aveam nevoie decât de o ecuaţie în x^5, dar, cum nu am făcut niciodată prea mare caz de aceste lucruri, nu am păstrat nimic în scris şi aproape nu mai ţin minte nimic. Mi se pare totuşi că era astfel.

Având ecuaţia

$$x^6 - ax^5 + bx^4 - cx^3 + dxx - ex + f = 0,$$

o împărţeam în două părţi, din fiecare dintre acestea putându-se extrage rădăcina, iar aceste părţi fiind egale una cu alta, rădăcinile lor erau şi ele [egale], anume,

$$x^3 - 1/2\ axx + px - q = nxx - nrx + ns,$$

ale căror cantități p, q, r, s și n le căutam (sau o alta în loc de n), căci a cincea cantitate necunoscută poate fi luată aici în mai multe feluri diferite, iar ultima mea Ecuație nu urca decât până la x^5.

În rest, aceasta nu privește soluția numerică a Ecuațiilor și nu vă împiedică în nici un fel să puteți da o regulă pentru a găsi rădăcinile lui x^6 când acestea sunt binoame simple: așa cum ați dat una pentru x^5. Și în aceasta nu mă îndoiesc că veți ajunge la o ecuație în y^{12} sau y^{10}. Iar ce este vrednic de cercetat aici este faptul că toate cele 10 sau 12 sunt rădăcini ale acestor ecuații, precum, de exemplu, în cea a Domniei voastre,

$$y^{10} + ay^8 - by^7 \text{ etc.},$$

puteți mai întâi cunoaște toate rădăcinile pe care vi le va da o ecuație în x^5, pe care veți fi alcătuit-o din mai multe binoame cunoscute, și, după ce veți fi împărțit ecuația în y^{10} etc. prin toate rădăcinile sale știute, nu mă îndoiesc că veți reuși să găsiți și altele, și poate aceasta vă va da prilejul să găsiți un mijloc de a scurta regula. Dar toate aceste lucruri se pot mai anevoie scrie decât spune. Ca de asemenea cele ce aș putea răspunde privind restul scrisorii Domniei voastre, unde vă folosiți de un fel de a raționa foarte bun și foarte util în matematică, cu condiția să ne slujim de el doar pentru a deschide căi de a cerceta adevărul și nu pentru a ne încrede în gândurile care apar în acest fel ca și cum ele ar fi pe de-a-ntregul certe.

În rest, am aflat aproape în același timp de la Domnia voastră și de la Domnul Picot, cât vă bucurați unul de conversația celuilalt. Nu mă îndoiesc că timpul va spori din ce în ce mai mult prietenia Domniilor voastre și voi socoti drept o mare bucurie dacă binevoiți să mă primiți ca pe un al treilea, căci sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

DESCARTES

Din Endegeest, 25 martie 1642

Domniei sale Domnului Dozen, Gentilom German la Utrecht

Regius către Descartes
[Utrecht, 21/]31 martie 1642[2208]

AT III 557-558: CCLXXVI; Baillet II 30 [A], 155-156 [B];
AM V 184-185: 340; B 1630-1632: 354; Bos 141-142: 41
Textul lui Baillet

[A] „[Voetius] avea un spirit ursuz şi nestatornic, potrivit Domnului de Sorbière, care era de confesiunea lui atunci când îl caracteriză astfel[2209]; [era] atât de necugetat şi de indiscret încât, în predicile sale, nu se sfia să vorbească de rău şi să calomnieze[2210]. Ceea ce îl sili într-o zi pe Domnul Pastor Heydanus, din această pricină, să-l facă să coboare de la amvon şi să-i interzică să predice[2211].”

[B] „Triumfând ca urmare a acestei hotărâri[2212], Voetius îşi convocă adunarea încă din 17 ale aceleiaşi luni; şi obţinu de la aceasta, împotriva oricărei aparenţe de dreptate, o judecată care părea dată în numele întregii Universităţi[2213], dar pe care o ticluise singur şi o rostise în calitate de Rector[2214], fiind, în acelaşi timp, şi judecător, şi parte împotriva Domnului Regius, care nu fu nici chemat, nici ascultat în apărarea sa. O neregulă a cărei vină părea să cadă mai puţin pe Profesori[2215], de la care nu trebuia să se pretindă altceva decât arta de a preda bine, cât pe Magistraţi, care îi făcuseră pe Dascăli judecători, fără a le da totodată autonomia şi integritatea necesare pentru a judeca. [Numai opt Profesori luaseră parte la această judecată[2216], anume G. Voetius, Ch. Dematius, M. Schotanus, A. Matthæus, G. Stratenus, J. Lyræus, Arn. Senguerdius şi Dan. Berckringer, care se pronunţară împotriva Răspunsului Domnului Regius către Voetius şi împotriva Filosofiei celei noi. Celorlalţi le fu ruşine să urmeze patima lui Voetius, dar erau cei mai slabi. Numai Domnul Æmilius se împotrivi acestei judecăţi şi Domnul Profesor de Drept, care, văzând că nu se aducea nici un temei admisibil pentru a face validă această judecată, ceru anularea ei. Ţinu chiar ca împotrivirea sa să fie pomenită în actul judecăţii, sub numele său,

pentru a nu fi confundat într-un chip nefericit cu autorii unei acţiuni atât de puţin judicioase sub numele general al Profesorilor Universităţii][2217].

Domnul Regius îi scrise despre toate aceste proceduri Domnului Descartes la XXXI ale lui Martie 1642[2218] şi îi trimise decretul Magistratului din XV ale aceleiaşi luni, judecata Profesorilor despre care tocmai am vorbit şi tezele lui Voetius fiul redactate de tatăl lui[2219]. Îi dădu totodată de ştire că Voetius corupsese un student tânăr[2220] pentru a scrie împotriva răspunsului său, dar că învăţaţii şi oamenii de bine [*honnêtes gens*], atât de la Utrecht, cât şi din celelalte oraşe din Olanda, începeau a se declara împotriva purtării lui Voetius.”

Descartes către Regius
[Endegeest, începutul lui aprilie 1642][2221]

AT III 558-560: CCLXXVII; Clerselier I 425-426: XCIV; EL I 310-311: XCIV; AM V 186-188: 341; B 1632-1634: 355; JRA II 778-779: Reg 23;
Bos 144-145: 42
Textul lui Clerselier

Ilustre Domn,

Am citit râzând atât tezele lui Voetius cel mic, sau copilul, vreau să spun Voetius fiul[2222], cât și judecata Academiei voastre[2223], căreia poate că pe bună dreptate i se potrivește tot numele de copil[2224]. Îi laud pe *Æmilius* și Cyprianus[2225], pentru că nu au voit să ia parte la aceste inepții. Dar sunt puțin supărat pe Domnia ta, pentru că prea pari să pui la inimă astfel de lucruri; căci ar trebui să te bucuri tare văzând că adversarii Domniei tale se nimicesc cu propriile lor arme. Într-adevăr, cu siguranță nu e nimeni dintre cei cât de cât inteligenți care, citind scrierile acestea, nu-și va da seama că adversarilor Domniei tale le lipsesc și argumentele cu care să le respingă pe ale voastre și prudența cu care să-și acopere ignoranța. Astăzi am auzit din nou că Monahul[2226] pregătește răspunsul lui Voetius al Domniei tale; și e lucru sigur pentru că l-am aflat de la Librarul[2227] care o tipărește. Va conține în jur de zece coli [de tipar], iar *Appendix*-ul lui Voetius cu notele tale va fi publicat și el încă o dată. Îmi plac astfel de scriitori și aș vrea ca și Domnia ta să te bucuri. În ceea ce privește decizia Magistraților voștri, mi se pare că Domniile lor nu ar fi putut face nimic mai blând și mai înțelept pentru a scăpa de plângerile colegilor tăi. Dacă ai încredere în mine, vei asculta de ordinelor lor în chip foarte precis și cu dorință de a-i mulțumi și vei preda Medicina Domniei tale după Hippocrate și Galen și nimic mai mult. Dacă vreun student îți cere altceva, te vei scuza foarte civilizat, spunând că nu-ți este îngăduit; te vei feri mai ales să explici orice lucru particular și vei spune, potrivit

adevărului, că aceste lucruri sunt atât de legate între ele, încât nu pot fi înțelese îndeajuns de bine unul fără altul. Câtă vreme te vei purta astfel, dacă cele ce ai predat până acum sunt vrednice de a fi învățate și ai discipoli vrednici să le învețe, nu am nici o îndoială că în scurt timp vei avea din nou prilejul și împuternicirea de a le preda fie la Utrecht fie aiurea, cu o onoare de două ori mai mare. Între timp, mi se pare că nu ți s-a întâmplat nici un lucru rău ci, dimpotrivă, mult bine; căci toată lumea te laudă și te prețuiește mai mult decât ar fi făcut-o dacă adversarii Domniei tale ar fi tăcut. Adaugă la aceasta răgazul pe care-l câștigi, pentru că ești eliberat de o parte din povara de a preda, fără a pierde din salariu. Ce îți lipsește, afară de hotărârea de a lua lucrurile cu moderație? Liniștește-te așadar, te rog, și râzi de acestea; și nu-ți fie teamă că adversarii Domniei tale nu vor fi pedepsiți îndeajuns de repede[2228]. În sfârșit, vei obține victoria doar dacă vei păstra tăcerea; dacă preferi să începi din nou bătălia, te vei lăsa din nou în voia sorții. Sănătate.

Regius către Descartes
[Utrecht,] vineri, 4 aprilie 1642[2229]

AT III 562: CCLXXVIII; Baillet II 157, 175; AM V 189-190: 342;
B 1634-1636: 356; Bos 146-147: 43
Textul lui Baillet

[A] În ceea ce privește respingerea pe care Voetius a întreprins-o, prin intermediul studenților săi, împotriva răspunsului Domnului Regius la tezele sale[2230], se poate spune că ea ajunse în mâinile unui călugăr[2231] renegat, sau fugar, după cum îl numește Domnul Regius, pentru că a vrut să ascundă faptul că Domnia sa era autorul. Pentru a îndepărta și mai mult publicul de acest gând, [Voetius] încredințase scrierea acestui călugăr pentru a merge să o dea la tipar la Leiden, astfel încât să pară că Domnii Descartes și Regius mai aveau dușmani și altundeva decât la Utrecht. […][2232] Dar Rectorul Universității din Leiden, care era Domnul Golius[2233], fiind înștiințat de ceea ce se petrecea, se duse numaidecât la tipograful acestei respingeri și ceru să i se facă o informare în prezența Domniei sale asupra acestei acțiuni[2234]. Tipograful aruncă toată răspunderea pe spatele călugărului, care din fericire lipsea din tipografie și care o luă la sănătoasa, ducându-se la Utrecht să-i dea de știre lui Voetius despre ceea ce se întâmplase cu lucrarea lui și să-i dea socoteală în legătură cu ceea ce îi dăduse de făcut.

[B] Filosofia veche, sau, pentru a vorbi mai corect, modul vechi de a filosofa, primea de la o zi la alta atacuri noi din partea noilor filosofi. Cei doi Boots, medici la Londra, au vrut, printre alții, să se distingă printr-o carte pe care au tipărit-o[2235] la Dublin în 1642[2236] împotriva lui Aristotel. Regius îi dădu de știre despre aceasta Domnului Descartes printr-o scrisoare din 4 aprilie[2237], în care îi mărturisi că ceea ce citise i se păruse îndeajuns de bun pentru a răsturna materia primă și a nimici formele substanțiale. Cartea era subțire, și nu părea încă îndeajuns pentru a submina

principiile lui Aristotel și ale Peripateticienilor. Ea avea ca titlu, *Philosophia Naturalis Reformata. Id est Philosophiæ Aristotelicæ accurata examinatio ac solida confutatio, et novæ ac verioris introductio. Per Gerardum ac Arnoldum Botios fratres Hollandos Medicinæ Doctores*[2238].

Descartes către Huygens
Endegeest [sâmbătă, 26 aprilie 1642][2239]

AT III 783-784 = Roth 167-168: LXVIII; AM V 191-192: 343;
B 1636-1638: 357; JRA II 100-101: Huyg 69; CM XI 128-129: 1087
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084,
fol. 135 *recto-verso*

Domnule,

Părintele Mersenne mi-a oferit prilejul să vă salut printr-o scrisoare, căci mi-a trimis-o pe cea alăturată[2240] ca apendice la cea pe care îmi dă de știre că v-a scris-o cu prilejul aceluiași transport. Încă de mult am tras nădejde să vă trimit răspunsul meu către Iezuit[2241], dar Librarul este foarte încet; iar această întârziere îmi va da prilejul să adaug un cuvânt în favoarea lui Voetius[2242], care a condamnat Filosofia mea într-o judecată tipărită sub numele Academiei din Utrecht, pe care merită să o vedeți, dacă nu ați văzut-o deja[2243], pentru ca să puteți admira forța raționamentelor pe care le conține. Nădăjduiesc că se va înțelege că planul meu nu este acela de a mă amesteca în disputele religioase când se va vedea cum îi pun laolaltă pe Pastor și pe Iezuit. De fapt, nu cer decât pacea și de la unii, și de la ceilalți, dar văd bine că pentru a o dobândi e nevoie să fac un pic de război. Mi-am propus deja de mai multă vreme să fac un drum până la Haga pentru a vă oferi serviciile mele prea umile și pentru a-mi acorda cinstea de a vă vedea, măcar o dată înainte să plecați în campanie, dar librarul care îmi trimite aici de la Amsterdam șpalturile a ceea ce tipărește pentru mine m-a ținut în loc până acum. Vă rog cu umilință să-mi dăruiți în continuare cinstea prieteniei Domniei voastre și să mă credeți că sunt cu înflăcărare,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

Din Endegeest, Duminică la prânz

Descartes către Huygens
Endegeest, sâmbătă, 26 aprilie 1642[2244]

AT III 784-785 = Roth 168-169: LXIX; AM V 193: 344; B 1638: 358;
JRA II 100: Huyg 68; CM XI 130: 1088
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084, fol. 137 *recto*

Domnule,

I-am spus Domnului Van Zurck că ați primit din Franța cartea despre grădini pe care l-am făcut s-o nădăjduiască, nu pentru ca să vi-o ceară, căci știu că este atât de curtenitor, încât ar vrea mai degrabă să v-o ofere dacă ar socoti că v-ar fi pe plac, ci pentru ca să vă poată cruța de osteneala de a mi-o trimite, dacă aveați de gând. Și l-am rugat în schimb să vă dăruiască un exemplar din *Meditațiile* mele în ediția de la Amsterdam[2245], căci cu toate că nu sunt vrednice să le citiți mai mult decât o dată și știu că le-ați văzut deja, totuși nu aș fi mulțumit cu mine însumi dacă nu vi le-aș trimite; în afară de faptul că această ediție este mai corectă decât cea de la Paris, și chiar puțin mai întinsă, în special la sfârșitul răspunsului meu la cel de-al patrulea rând de obiecții, unde mi-am luat libertatea de a scrie că opinia comună a Teologilor privind Împărtășania nu este atât de ortodoxă ca a mea, ceea ce Părintele Mersenne eliminase pentru a nu displăcea Doctorilor noștri. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 26 aprilie 1642

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem,

Cavaler, Consilier și
Secretar al Alteței Sale,
La Haga.

Huygens către Descartes
27 aprilie 1642[2246]

AT III 786-787 = Roth 170-171: LXX; AM V 194-195: 345; B 1640: 359; JRA II 101-102: Huyg 70; CM XI 131-132: 1089

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084, fol. 139 *recto* – 140 *verso*

Domnule,

Răspund azi, duminică seară, scrisorii pe care aţi datat-o *azi duminică la prânz* şi pe care nu am primit-o decât ieri[2247]. Vă rog cu umilinţă să porunciţi ca prietenii Domniei voastre să nu se declare duşmanii mei până într-acolo încât să reţină sau să sustragă veştile de la Domnia voastră, la care ţin atât de mult. Ceea ce aţi binevoit să-mi trimiteţi de la Părintele Mersenne[2248] nu este aproape nimic altceva decât o ocară împotriva P[ărintelui], vreau să spun Pedantului, Voetius despre purtarea pe care o are faţă de Domnia voastră şi nu este decât reflexul a ceea ce am scris deja foarte adesea după ce am admirat îndelung marea voastră ingeniozitate din răspunsul tipărit sub numele lui Regius şi bine ticluit la frumoasa Cenzură a Profesorilor de la Utrecht. Dar toate acestea nu sunt decât vorbe frumoase şi mă fac să îmi doresc mult să-i fi venit de hac Iezuitului[2249] ca să-mi daţi răgazul de a sta de vorbă într-o după-amiază asupra a tot ce s-a întâmplat şi asupra unei părţi din ce va să vină. Am clădit un castel aici aproape, mare, poate, cât odaia Domniei voastre; aici încerc să mă ascund de lume; poartă numele de *Hofwyck* în flamandă şi de *Vitaulium* în latină[2250]. Şi aici vă voi oferi o audienţă de trei ceasuri pentru un sfert [de ceas] cât vă voi cere în schimb pentru a vă explica cele mai bune sentimente ale mele asupra celor de mai sus. Dacă este cu putinţă să aflu când îmi veţi da cu aproximaţie nădejdea acestui hatâr, mă voi pregăti cu atât mai bine. Mâine voi trimite răspunsul lui Waterlaet[2251]

către Părintele Mersenne, care trebuie să știe mai multă latină decât mine pentru a-l pricepe cum se cuvine. Domnul Rivet vorbește la fel. Stilul acestor Domni este tot atât de încâlcit și, după mine, are calități tot atât de oculte precum Filosofia Domniilor lor. Vă sărut mâinile și vă rog cu umilință să credeți că dacă există vreo formă substanțială în lume[2252], a mea este cea prin care sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea înflăcărat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 27 aprilie 1642

Domniei sale,
Domnului Descartes,
Te bestellen ten Huyse
van Jonkheere van Hooghelande,
op de Bree Straet,
Tot Leiden.
Post[2253].

Descartes către Huygens
Endegeest, duminică, 4 mai 1642[2254]

AT III 788-789 = Roth 172-173: LXXI; AM V 196-197: 346; B 1642: 360; JRA II 102-103: Huyg 71

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084

Domnule,

Îi faceți o mare nedreptate Domnului de Roy [Regius] spunând că nu Domnia sa a scris răspunsul pe care l-ați văzut[2255]. Vă încredințez că eu am contribuit atât de puțin încât nici nu știam că s-a hotărât să-l facă, până ce l-am primit de la Domnia sa gata tipărit, căci i-a luat mai mult timp să se hotărască decât să-l scrie. Este adevărat că încuviințez cu tărie temeiurile pe care le-a dat și că m-aș fi slujit cam de tot acelea dacă ar fi trebuit să răspund pentru el, dar nu sunt din această pricină mai puțin ale sale; cât despre mine, nu sunt mai puțin bucuros să aflu că le-ați încuviințat decât dacă ar fi fost toate ale mele. Sunt de asemenea foarte bucuros să aflu că Domnul Rivet[2256] le judecă favorabil și cred că îi sunt îndatorat pentru faptul că afecțiunea pe care sunt încredințat că o are pentru Teologia sa nu îl împiedică să recunoască adevărul în dauna unui Teolog și în folosul unui Papistaș. Scrisoarea mea v-a fost înmânată, acum o săptămână, în aceeași zi în care am scris-o, și anume sâmbătă[2257]; dar din neatenție și grăbindu-mă am datat-o duminică, iar imaginația mea s-a înșelat pentru că nu eram obișnuit să primesc scrisorile din Franța decât Duminica, în vreme ce am primit-o pe cea pe care v-am trimis-o[2258] încă de sâmbătă înainte de prânz, dar pachetul stătuse două săptămâni pe drumuri. L-am lăsat acum în pace pe librarul meu, nu pentru că ar fi isprăvit între timp, ci pentru că m-am plictisit într-atât de încetineala sa, pentru care dădea vina pe faptul că îmi trimitea aici șpalturile, încât îl las acum să isprăvească pe încredere. Când veți avea plăcerea să îmi îngăduiți cinstea

de a vă întâlni, fie la casa Domniei voastre din Hofwyck, fie altundeva, voi veni cu siguranță, și voi rămâne toată viața,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din Endegeest, duminică, 4 mai 1642

Aen Myn Heer,
Myn Heer van Zuylichem,
Ridder Raed ende Secretaris
van siin Hoocheyt,
Inden Haghe[2259].

Huygens către Descartes
Haga, luni, 26 mai 1642[2260]

AT III 789-791 = Roth 173-175: LXXII şi AT III 563-564: CCLXXIX;
AM V 198-199: 347; B 1644: 361; CM XI 158-159: 1099
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084, fol. 143

Domnule,

Acest exemplar[2261] mi-a sosit de la Părintele Mersenne pentru a-l înmâna Domniei voastre. Mie îmi rămâne un altul pentru folosința mea, care va fi pentru la țară, în mai mare tihnă. Dacă într-o zi vă va părea că merită osteneala, voi fi foarte bucuros să aflu, după judecata pe care o veți face, la ce preț se cade să-l apreciez. La Amsterdam[2262] i-am lăsat pe Născocitorii mașinii pe care ați văzut-o pe hârtie[2263], plini de bucurie și de încredere în lucrarea lor. Dar aceasta nu mă face să cred despre ea mai mult decât ceea ce mi-ați precizat Domnia voastră[2264]. Dacă ați fi vorbit folosind doar [un argument de] autoritate, v-aș fi condescins totul: credeți că îndrăznesc să mă împotrivesc raționamentelor Domniei voastre? Totuși modul cel mai bun de a gospodări apa și vântul, sau o altă forță în locul lui, este o preocupare de o așa mare importanță în aceste Țări de Jos în care ne străduim atâta de a înlătura, cu costuri mici, apele stătătoare, încât, dacă studiile Domniei voastre mai vrednice o îngăduie, aș fi din cale-afară de doritor să văd vreun proiect [izvorât] din gândirea voastră, în care știu că adevăratul, excepționalul, și unicul δυνατόν[2265] al tuturor lucrurilor este întipărit precum *in archetypo*[2266]. Vă rog, Domnule, cu umilință să acceptați rugămintea pe care îndrăznesc să v-o fac după acea neasemuită lucrare de mecanici, cu care altădată[2267] ați avut plăcerea să mă îmbogățiți: intenția mea nu este de a vă constrânge. Fiindcă v-o cer când doresc, Domnia voastră nu mi-o veți dărui decât atunci când vă va veni cel mai bine; și atât de bine încât Domnia voastră să nu

aveți nici o neplăcere[2268]. Sunt foarte mulțumit de relatarea pe care ați făcut-o Provincialului Iezuiților[2269] asupra a ceea ce s-a petrecut între adversarii voștri și Domnia voastră, atât de o parte, cât și de cealaltă. Cu această frumoasă cărțulie, care poartă peste tot marca temeiniciei voastre neasemuite, m-am delectat de minune în ultima călătorie. Și vă aduc preaplecatele mele omagii, rămânând nestrămutat și fără oprelişti,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 26 mai 1642

Regius către Descartes
Utrecht, duminică, 1 iunie 1642[2270]

AT III 570-574: CCLXXXI; Baillet I 13 și Baillet II 165, 177, 179, 170-171; AM V 206-210: 349; B 1650-1654: 363; Bos 149-151: 44

„După Domnia sa [Descartes], *Cartesius* era un nume fictiv, mai curând potrivit pentru a-l face de nerecunoscut în fața cunoscuților săi și pentru ca rudele sale să se lepede de Domnia sa, decât pentru a-l face cunoscut posterității[2271]. Urmările au arătat că avea să se teamă și de altceva din pricina acestei permisiuni de a i se latiniza numele[2272], de vreme ce unii dintre dușmanii săi, încercând să-i adreseze cuvinte de ocară, cutezară să-l numească *Cartaceus Philosophus*[2273].”

„[…] această ediție[2274], fiind astfel mai completă decât prima, păru mai mult decât îndestulătoare pentru a răsplăti răbdarea cu care Olandezii și ceilalți Străini așteptaseră să citească lucrarea[2275].”

„[…] D[omnul] Descartes, care după judecată multora îl scufundase [pe Voetius] în *Epistola către Părintele Dinet*[2276].”

„*Epistola către P*[*ărintele*] *Dinet* îi stătea pe inimă [lui Voetius]. Expunerea foarte simplă pe care D[omnul] Descartes o făcuse despre purtarea sa ca și micul comentariu pe care îl adusese Judecății Academice a Universității, făcând-o cu totul vrednică de râs, îi tulburase mintea.”

„D[omnul] Regius, în pofida sfatului pe care i-l dăduse D[omnul] Descartes de a aduce întru totul la îndeplinire Hotărârea Magistraților, prin care îi era oprit să predea altceva decât Hipocrat și Galen[2277], precum și opiniile general acceptate în Universitate, nu se putea stăpâni să nu propună noile opinii alături de cele vechi. Îi dădu de știre D[omnului] Descartes[2278] «că se vedea silit să procedeze astfel pentru că îi era teamă să nu îi alunge pe cei mai mulți dintre auditori, care nu voiau să se mulțumească doar cu opiniile lui Galen, Hipocrat și Aristotel».”[2279]

„[…] D[omnul] Regius îi făcea vizite dese D[omnului] Descartes la Endegeest, pe

care îl vedea ca pe școala unde mergea să afle învățăturile pe care doar schimbul de scrisori nu i le putea oferi îndeajuns. Domnul Descartes îl socotea adesea în casa sa mai puțin drept un discipol care are nevoie de învățătură cât drept un prieten căruia trebuia să îi ofere o oarecare distracție. Astfel, vedem[2280] că avea grijă să îi invite, dimpreună cu el, și pe soția și pe fiica sa să vină să-l vadă la Endegeest[2281]. Nu îi era greu D[omnului] Regius să-și ducă des familia la D[omnul] Descartes, care o privea cu aceeași afecțiune pe care ar fi avut-o pentru a Domniei sale. […] Acolo îl întâlni și pe D[omnul] Picot care locuia cu D[omnul] Descartes de la sfârșitul anului trecut[2282]: iar relația pe care o avură între ei, socotindu-se discipoli ai aceluiași Profesor și hrăniți cu aceeași învățătură, legă între Domniile lor o prietenie asemănătoare cu cea care îi unea de D[omnul] Descartes.”

Descartes către Regius
[Endegeest, iunie 1642][2283]

AT III 565-568: CCLXXX; Clerselier I 426-428: XCV; EL I 311-312: XCV; AM V 200-205: 348; B 1646-1648: 362; JRA II 779-781: Reg 24; Bos 152-155: 45
Textul lui Clerselier

Prealuminate Domn,

Sunt bucuros că istoria noastră despre Voetius[2284] nu le-a displăcut prietenilor voştri; nu am văzut până acum pe nimeni, nici chiar printre teologi, care să nu fie mulţumit că Domnia sa a fost ciomăgit[2285]. Nu pot fi acuzat că am fost prea aspru în istorisirea mea, fiindcă nu am făcut decât să povestesc ceea ce s-a întâmplat şi pentru că am scris încă şi mai multe împotriva unuia dintre Părinţii Companiei[2286].

Am citit pe fugă ceea ce mi-aţi trimis[2287] şi nu am găsit nimic care să nu fie bun şi care să nu fie la subiect, în afară de aceste câteva lucruri.

În primul rând, în multe locuri stilul nu este îndeajuns de îngrijit.

În afară de aceasta, la pagina 46, unde spui că *materia nu este un corp natural*, aş adăuga: *potrivit celor care definesc corpul în acest mod* etc.; căci, în ceea ce ne priveşte pe noi, care socotim că este o substanţă adevărată şi completă, nu văd de ce am tăgădui că materia este un corp natural.

Şi, la pagina 66, pare că stabileşti o diferenţă mai mare între lucrurile vii şi cele lipsite de viaţă decât cea dintre un orologiu, sau orice alt automat, şi o cheie, o spadă sau orice altă unealtă care nu se mişcă prin sine însuşi: lucru cu care nu sunt de acord. Dar, aşa cum *a se mişca prin sine însuşi* este gen faţă de toate maşinile care se mişcă prin ele însele, excluzând alte maşini care nu se mişcă în felul acesta, la fel *viaţa* poate fi luată ca genul care cuprinde formele tuturor fiinţelor vii.

Şi, la pagina 96, unde spui: *efectul său e mult mai mare* etc., aş prefera: *efectul său nu e mai mic* etc.; căci nu e mai mare într-unul decât în celălalt.

În sfârșit, la pagina 106, spui că în acel loc din *Ecleziast*, Solomon vorbește în numele celor lipsiți de evlavie. Dar eu, la pagina 579 a ediției pariziene[2288], am explicat acel loc[2289] afirmând că Solomon vorbește în numele aceluiași Ecleziast, în măsura în care este păcătos el însuși.

Dar nu văd cui i-ar putea fi de folos acest răspuns al Domniei tale, întrucât Capadocianul[2290] este nevrednic de el, aceasta dacă nu întreprinde ceva nou, iar atunci el ar putea apărea împreună cu răspunsul la acel [demers] nou sub numele vreunui discipol de-al Domniei tale; dar acum socotesc că trebuie să stăm liniștiți. Și nu trebuie să amesteci în lecțiile Domniei tale filosofia noastră cu cele ale lui Galen și Aristotel, cel puțin dacă nu ești sigur că aceasta este pe placul Magistratului tău; aș prefera să nu ai deloc auditori, iar acest lucru nu-ți va fi luat ca o dezonoare[2291].

Pentru a rezolva ceea ce obiectezi cu privire la ideea de Dumnezeu, e necesar să bagi de seamă că nu este vorba despre esența ideii potrivit căreia ea este doar un mod oarecare existent în mintea umană, mod care nu este mai perfect decât omul, ci este vorba despre perfecțiunea ei obiectivă, despre care principiile metafizicii învață că trebuie să fie conținută în chip formal sau eminent în cauza ei[2292]; tot așa cum ar trebui să răspundem cuiva care ar spune că orice om poate picta un tablou la fel de bine precum Apelles[2293] pentru că nu e vorba decât de niște culori amestecate în diferite moduri și pe care oricine le poate amesteca în orice fel, ar trebui să răspundem, așadar, că, atunci când este vorba despre pictura lui Apelles, nu avem în vedere în ea doar un amestec oarecare de culori, ci acel amestec care este produs printr-o artă precisă a pictorului de a reprezenta unele asemănări ale lucrurilor, amestec, prin urmare, care nu poate fi făcut decât de cei mai pricepuți în ale artei[2294].

La al doilea [punct] răspund că, din aceea că admiți că gândirea este un atribut al unei substanțe care nu include nici o întindere și, invers, că întinderea este atributul unei substanțe care nu include nici o gândire, trebuie să admiți de asemenea că substanța gânditoare este distinsă de cea întinsă. Căci nu avem nici un alt semn prin care să cunoaștem că o substanță este diferită de alta decât acela că o înțelegem pe una fără cealaltă. Și cu siguranță că Dumnezeu poate face tot ceea ce putem înțelege în mod clar; și dacă sunt alte lucruri despre care spunem că Dumnezeu nu le poate

face înseamnă că acelea implică contradicție în conceptul lor [*repugnantiam involvunt in conceptu*], adică nu sunt inteligibile[2295] [*intelligibilia*]; dar noi putem înțelege în chip limpede o substanță care gândește și care nu e întinsă, și una care e întinsă și care nu gândește, după cum admiți Domnia ta. Acum, chiar dacă Dumnezeu le leagă și le unește oricât ar putea, nu se poate totuși priva de atotputernicia sa și nici nu își poate anula puterea de a le despărți, prin urmare ele vor rămâne distincte[2296].

Nu am putut remarca din textul Domniei tale dacă sub termenul Capadocian te gândești la Monah[2297] sau la Voetius, ceea ce nu-mi displace: și-l va lua cel ce va vrea. Dar aud că nu se știe din ce țară este Voetius; așa încât îi faci un bine, dacă îi atribui Capadocia drept patrie. Îi ești foarte îndatorat Monahului, pentru că îți sporește numărul auditorilor.

În rest, am aflat de la Domnul P.[2298] că ai de gând să ne faci o vizită. Eu vă invit din toată inima, nu doar pe Domnia ta, ci și pe soția și pe fiica ta; îmi veți face multă plăcere. Arborii sunt deja verzi de frunzișul cel nou și în curând cireșele și perele noastre vor fi și ele coapte. Sănătate și iubește-mă.

Descartes către Mersenne [pentru Cavendish]
[Endegeest, august-septembrie 1642][2299]

AT III 585-586: CCLXXXVI; Clerselier III 589-590: CV;
EL III 387-388: XCVI; AM V 226-227: 358; B 1656: 364;
JRA I 487-488: Mers 107; CM XI 253-255: 1124
Textul lui Clerselier

Cuvioase Părinte,

Cu ardoare mi-aș dori să pot contribui cu ceva la planul lăudabil al Domnului Cavendish pentru a asigura reușita lunetelor[2300]; dar socot că v-am scris deja mai demult tot ceea ce știu despre aceasta[2301]: anume că există diferență între Teorie și Practică în aceea că, aceasta din urmă neputând ajunge la perfecțiunea celei dintâi, trebuie să ne mulțumim să ne apropiem de ea cât de mult vom putea și că, în rest, trebuie mai cu seamă să avem grijă ca lentilele să fie foarte netede, adică fără valuri sau noduri înăuntru, și bine șlefuite, atât pe partea pe care o lăsăm plată, cât și pe cealaltă[2302]. Uneori s-a izbutit să se facă lunete destul de bune încercând doar să se facă lentile sferice, din cauză că figura acestor lentile, fiind mică, nu era sensibil diferită de una hiperbolică[2303]; dar, când este mai mare, diferența devine foarte sesizabilă, precum vedeți că cercul A*b*C și hiperbola *dbe* aproape se ating pe un spațiu destul de lung în jurul lui *b*, dar spre A*d* și C*e* ele se îndepărtează mult. Or, lucru cel mai important este de a face lentile convexe îndeajuns de mari și de bine șlefuite care să aibă aproape figura unei hiperbole. Cât despre lentilele mici, deși în Teorie nu este nevoie decât de câte una pentru fiecare om în așa fel încât să-i poată sluji să o unească cu toate lentilele convexe, în Practică îi trebuie mai multe de diverse concavități, pentru că, figura lentilei convexe nefiind exactă, trebuie ca cea concavă să suplinească acest neajuns. Și deoarece cu cât lentila mică este mai concavă, primește razele de la o parte mai mare a celei convexe, așa cum se poate

vedea la pagina 85[2304] a *Dioptricii* mele, și pentru că se întâmplă deseori ca o parte mică a celei convexe să se apropie mai mult de adevărata figură decât una mare, de aici rezultă că aproape întotdeauna lentilele mici cel mai puțin concave izbutesc mai bine să dea o imagine mai deslușită, dar nu măresc așa mult obiectele. Sunt,

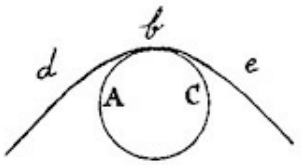

389

Descartes către Huygens
Endegeest, luni, 1 septembrie 1642[2305]

AT III 791-792 = Roth 175-176: LXXIII; AM V 211-212: 350; B 1658: 365; JRA II 103-104: Huyg 72

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Acum ceva vreme un medic din Polonia[2306] a venit la Leiden la Domnul de Hogelande pentru a-l întreba unde locuiesc și i-a spus că are să-mi înmâneze o scrisoare de la Domnia voastră, dar nu știu dacă vântul sau mareea l-au luat cu ele a doua zi după ce își propuseseră să vină aici împreună; de atunci nu am mai auzit vorbindu-se despre aceasta, nici nu am primit scrisoarea Domniei voastre. Dar cu acest prilej v-o scriu pe cea de față, pentru ca, dacă includea ceva pe care să-l pot face pentru a vă fi de folos, să știți că nu este vina mea dacă nu le-am dus la îndeplinire și să mă îndatorați din nou prin a mi-o da de știre. M-am gândit mult la modalitățile de a evacua apele[2307], dar pentru că nu am găsit nici una care să-mi făgăduiască miracole, vă mărturisesc că nu am putut încă să mă hotărăsc a începe modelul celui pe care îl socotesc cel mai bun dintre toate, căci mi se pare că nu trebuie să mă amestec dacă nu pot face ceva care să merite osteneala. Între timp am încheiat un armistițiu cu dușmanii mei și nu cred ca cineva să mă atace, cel puțin pe față. De aceea filosofez aici foarte pașnic și în felul meu, adică fără să mă grăbesc. Mă rog lui Dumnezeu să vă dea tot ceea ce doriți și să vă umple de harurile sale. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat, prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 1 septembrie 1642

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem,
Cavaler, Consilier și
Secretar al
Alteței Sale,
La Oștire.

Huygens către Descartes
Bodberg, sâmbătă, 6 septembrie 1642[2308]

AT III 792-793 = Roth 176-177: LXXIV; AM V 213: 351;
B 1658-1660: 366
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Acest volum mare cu lucruri mărunte[2309], ajungând într-un Balot de cărți trimise din Franța pentru Alteța Sa, precum vă spusesem înaintea acestei Campanii, când îmi luasem gândul că vă voi putea-o trimite înaintea întoarcerii mele, s-a găsit din întâmplare în bagajele Oștirii, în cuferele Bibliotecarului Alteței Sale, și nu am vrut să scap primul prilej pentru a v-o oferi; căci pândesc întotdeauna pe cele care îmi pot da motiv să vă reamintesc de preaplecata mea slujire.

Mă aflu într-o gâlceavă cu Domnul Polotti, pentru că mi-a spus că v-a somat în numele meu despre o făgăduială pe care aș fi pretins că mi-ați făcut-o, cu privire la evacuarea apelor. Chiar nu am uitat până unde am mers. Am spus că v-am rugat cu umilință[2310] să vă gândiți la aceasta când veți avea tihnă, și v-o repet, și vă rog iarăși cu umilință și de data aceasta. Este lucrul cel mai important din lume pe care am nevoie să-l știu; și, dacă ar fi cu putință, aș deveni încă și mai mult decât sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

La Tabăra de la Bodberg,
prea departe de Domnia voastră, 6 septembrie 1642

Descartes către Părintele Bourdin
Endegeest, duminică, 7 septembrie 1642[2311]

AT III 575-577: CCLXXXII; Clerselier III 100-101: XV (latină) și
101-103: XVI (versiune franceză); EL III 56-57: XI; AM V 214-216: 352;
B 1660-1662: 367; JRA I 603-605: Jés 10; CM XI 256-258: 1125
Copie autografă
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 2001, fol. 29 *recto*

Cuvioase Părinte,

Am primit ultima scrisoare a Domniei voastre, datată din 7 August[2312], abia alaltăieri, când era 6 septembrie; și am răspuns cu trei săptămâni în urmă la cea dinaintea ei, care mi-a fost și ea înmânată cu mai mare întârziere decât ar fi cerut-o drumul pe care l-a urmat. Cu adevărat mă mir că nu ați șovăit să atacați și să condamnați drept cu totul ridicolă și falsă o doctrină despre care spuneți că vi s-a părut îndoielnică; în vreme ce mie îmi reproșați cu toate acestea că am combătut o scriere care mi s-a părut falsă fără nici o îndoială. Într-adevăr, prea puțin conta dacă această scriere era completă sau doar începută, de vreme ce în aceasta începută eu am găsit îndeajuns de multe argumente pentru a o respinge fără nici o șovăială, în timp ce Domnia voastră, după cum mărturisiți, nu ați găsit îndeajuns de multe într-o scriere completă nici cât să o puneți la îndoială.

Las deoparte celelalte lucruri care se găsesc în scrisoarea Domniei voastre, căci la astfel de întrebări am răspuns deja în alte dăți. Dar am o singură rugăminte, anume ca, așa cum eu m-am îngrijit să public scrierea Domniei voastre, împreună cu însemnările mele așa cum o primisem[2313], fără să omit nici o singură silabă, tot așa să faceți și Domnia voastră, dacă veți vrea să scrieți ceva împotriva acestor însemnări, vă rog să nu le publicați trunchiate și incomplete, ci întregi, laolaltă cu scrisoarea pe care le-am atașat-o. Mai adăugați-le, dacă socotiți cu cale, și toate celelalte întrebări

ale Domniei voastre: dar, dacă adăugați vreuna, aveți grijă să nu o lăsați deoparte pe cea de a 4-a în care veți trata despre existența lui Dumnezeu. Căci știți cât de necinstiți și clevetitori sunt ateii. Și dacă, după ce îmi respingeți argumentele nu veți aduce altele mai bune, vor spune cu siguranță că nu aveți nici unul și poate chiar, ceea ce să dea Dumnezeu să nu se întâmple, vor arunca poate această dezonoare asupra întregii Companii. În sfârșit, nu trebuie să vă fie teamă că eu voi interveni ca să fiți împiedicat să vă încheiați și să faceți publice scrierile Domniei voastre împotriva mea; căci, dimpotrivă, vă sfătuiesc să o faceți, mai degrabă decât să continuați să vă amuzați scriind scrisori private; căci aceasta ar putea da prilejul răuvoitorilor să creadă că amânați și căutați șiretlicuri, fără a putea face nimic într-o luptă deschisă.

Nu mă tem nici de înverșunarea stilului, nici de mulțimea sau de renumele adversarilor. De ceva vreme, am încercat să fac astfel încât să nu se poată spune nici un lucru adevărat despre mine pe care să nu-l ascult bucuros; iar dacă unii se folosesc de calomnii, nădăjduiesc că-mi va fi lesne să le dau în vileag înșelăciunile, și ei să se expună batjocurii cititorilor prudenți. Și cu cât aceștia vor fi mai mulți și mai celebri, cu atât mă voi felicita mai mult de mărimea invidiei lor. Dar în privința celor ce iubesc adevărul, cum sunt încredințat că sunt toți Părinții Companiei, nu mă îndoiesc că toți îmi sunt prieteni; iar eu, care îi venerez și îi respect pe toți acei oameni remarcabili pentru doctrina și pietatea lor, sunt de asemenea slujitorul preaplecat și foarte ascultător al tuturor prietenilor.

Descartes către Pollot
Endegeest, luni, 6 octombrie 1642[2314]

AT III 577-578: CCLXXXIII; AM V 217: 353; B 1662: 368; JRA II 173: Élis 1
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé

Domnule,

Auzisem deja mai demult spunându-se atâtea minunăţii despre mintea strălucită a Doamnei Prinţese de Boemia[2315], încât nu sunt atât de mirat să aflu că Alteţa Sa citeşte scrieri de metafizică pe cât mă socotesc de fericit de faptul că, găsind de cuviinţă să le citească pe ale mele, arată că nu le dezaprobă; şi pun mai mult preţ pe judecata Alteţei Sale, decât pe cea a acelor Domni Doctori care iau drept regulă a adevărului opiniile lui Aristotel mai degrabă decât evidenţa raţiunii. Mă voi întoarce negreşit la Haga, de îndată ce voi şti că vă veţi afla acolo, pentru ca, prin mijlocirea Domniei voastre, să pot avea cinstea de a-i aduce omagiile mele şi de a primi poruncile sale. Şi pentru că nădăjduiesc că aceasta se va întâmpla curând, mă păstrez pentru acel moment, pentru a sta mai pe îndelete de vorbă cu Domnia voastră şi a vă mulţumi pentru obligaţiile pe care le am faţă de Domnia voastră. Sunt etc.

DESCARTES

Din Endegeest, 6 octombrie 1642

Descartes către Huygens
Endegeest, luni, 6 octombrie 1642[2316]

AT III 793-794 = Roth 177-178: LXXV; AM V 218: 354; B 1664: 369;
JRA II 104: Huyg 73
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Cartea[2317] pe care v-ați dat osteneala să mi-o trimiteți a sosit totuși îndeajuns de la timp pentru ceea ce aveam de făcut cu ea, nimic altceva decât să i-o trimit Domnului Van Zurck în locul în care plănuiește să facă o grădină, iar cartea l-a găsit încă acolo, chiar dacă socot că nu va începe să se folosească de ea anul acesta; dar vă sunt foarte îndatorat pentru că ați găsit de cuviință să vă amintiți atâta amar de vreme din pricina mea de un lucru atât de neînsemnat. Nu aveți de ce vă plânge de Domnul de Pollot pentru că mi-a cerut să îmi țin făgăduiala față de Domnia voastră, căci așa cum cele mai neînsemnate vreri ale voastre îmi țin loc de porunci, tot astfel vreau să fiu obligat să-mi respect cuvântul dat, ca și cum ar fi făgăduieli exprese. Dar pentru că, orice făgăduială am putut face, nu suntem niciodată siliți la lucruri imposibile, și cum nu văd nimic posibil privind evacuarea apelor care să prețuiască mai mult decât ceea ce se aplică deja, mi-e foarte teamă că nu vă voi putea mulțumi. Păstrez, pentru a vă spune prin viu grai, puținul pe care l-am putut pricepe și sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 6 octombrie 1642

Domniei sale,

Domnului De Zuylichem,
Cavaler, Consilier și
Secretar al Alteței Sale,
La Haga.

Huygens către Descartes
Haga, marţi, 7 octombrie 1642[2318]

AT III 795-796 = Roth 179-180: LXXVI; AM V 219: 355;
B 1664-1666: 370; CM XI 288-289: 1133
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Astăzi Domnul Spanheim[2319], persoană de înaltă ştiinţă, care va fi Profesor de Teologie rezident la Leiden, tocmai a lăsat un pachet cu două exemplare[2320], dintre care unul vă aparţine din porunca Părintelui Mersenne, care le-a încredinţat Ambasadorului nostru la Paris. Mă grăbesc să vă înmânez acest *fideicommis*, pentru că socot că este multă vreme de când îl aşteptaţi şi, poate, doriţi să îl vedeţi; subiectul fiind aşa cum este, iar autorul îndeajuns de temerar pentru a fi îndrăznit să vă contrazică. Cu un prilej viitor, vom vedea ce veţi fi găsit vrednic de luare aminte. Încă nu am mintea pregătită pentru aceste distracţii, de când cu rana adâncă pe care am îndurat-o prin moartea răposatului meu iubit şi unic Frate[2321], pe care Dumnezeu l-a chemat afară din lume pe 24 ale lunii trecute. Vă rog cu umilinţă să iertaţi tulburarea în care acest lucru m-a adus. Altă dată îmi voi da osteneala să vă spun lucrurile într-un mod mai elegant, ca şi mereu de a vă arăta prin slujirea mea că sunt întru totul,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea mâhnit slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 7 octombrie 1642

Descartes către Huygens
Endegeest, vineri, 10 octombrie 1642[2322]

AT III 796-799 = Roth 180-183: LXXVII şi AT III 578-581: CCLXXXIV (minuta); Clerselier III 625-626: CXX (minuta); EL III 413-414: CXI; AM V 220-222: 356; B 1666-1668: 371; JRA II 105-106: Huyg 74;
Briefwisseling III 335-336: 3175 (minuta)
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084

Domnule,

Am folosit ziua de ieri pentru a citi Dialogurile *De Mundo*[2323] pe care mi-aţi făcut favoarea de a mi le trimite, dar nu am băgat de seamă nici un loc în care să pot zări ca autorul să fi avut dorinţa să mă contrazică, căci în ceea ce priveşte acela unde spune că nu se pot face lunete de apropiere mai desăvârşite decât cele pe care le avem deja[2324], vorbeşte atât de favorabil despre mine încât ar fi de prost gust să i-o iau în nume de rău. Este adevărat că în multe alte locuri are păreri foarte diferite de ale mele, dar nu arată că se gândeşte la mine, nu mai mult decât în câteva altele unde are unele care se potrivesc cu ceea ce am scris, şi las fiecăruia cu dragă inimă libertatea pe care mi-o doresc şi pentru mine, aceea de a putea scrie în mod sincer ceea ce socoteşte a fi cel mai adevărat, fără a se sinchisi dacă se potriveşte cu părerile altuia sau diferă de ele. Găsesc câteva lucruri foarte bune în al treilea dialog al Domniei sale, cât despre al doilea, în care a dorit să-l imite pe Galilei, socot că tot ceea ce conţine este prea subtil pentru a fi adevărat, căci natura nu se foloseşte decât de mijloace foarte simple. Mi-ar plăcea să se scrie multe lucrări de acest fel, pentru că socot că ar putea pregăti minţile să primească alte păreri decât cele ale Şcolii şi nu cred că le-ar dăuna alor mele. Altminteri, Domnule, vă sunt de două ori îndatorat pentru că nici mâhnirea[2325] Domniei voastre şi nici mulţimea de îndeletniciri care, precum socot, o însoţesc nu v-au împiedicat să vă gândiţi la mine şi să vă daţi

osteneala de a-mi trimite această carte, căci știu că aveți multă dragoste pentru rudele apropiate ale Domniei voastre și că pierderea lor vă este cu siguranță foarte dureroasă. Știu bine de asemenea că aveți o minte foarte puternică și că știți toate leacurile care vă pot fi de folos pentru a vă alina durerea, dar nu mă pot totuși stăpâni să nu vă spun unul pe care l-am aflat a fi foarte puternic, nu doar pentru a mă face să îndur răbdător moartea celor pe care îi iubeam, ci și pentru a mă opri să mă tem de a mea, cu toate că sunt dintre cei ce iubesc cel mai mult viața. El constă în a lua aminte la natura sufletelor noastre, pe care socot a cunoaște atât de limpede că trebuie să dureze mai mult decât corpurile[2326] și că sunt născute pentru plăceri și desfătări cu mult mai mari decât cele de care ne bucurăm în lumea aceasta[2327], încât nu pot concepe altceva despre cei ce mor[2328] decât că trec la o viață mai blândă și mai tihnită decât a noastră, și că într-o zi vom merge să îi întâlnim din nou, păstrând chiar amintirea trecutului; căci recunosc în noi o memorie intelectuală, care este cu siguranță independentă de trup. Și cu toate că religia ne învață multe lucruri despre acest subiect, mărturisesc totuși că am în mine o slăbiciune care este, din câte mi se pare, comună celor mai mulți dintre oameni, anume că, deși vrem să credem și chiar socotim că credem în chip foarte hotărât tot ceea ce religia ne învață, aceasta nu ne mișcă totuși într-atât[2329] precum cele de care suntem convinși prin temeiuri [*raisons*] naturale foarte evidente. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 10 octombrie 1642

Aen Myn Heer,
Myn Heer van Zuylichem,
Ridder, Raed ende
Secretaris van siin Hoocheyt,
Inden Haghe[2330].

Descartes către Mersenne
[Endegeest, luni, 13 octombrie 1642][2331]

AT III 581-584: CCLXXXV; AM V 223-225: 357; B 1668-1672: 372;
JRA I 488-490: Mers 108; CM XI 298-302: 1136
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 2001, fol. 28 *recto* și *verso*

Cuvioase Părinte,

De când m-am plâns curierului nostru că îmi aduce scrisori deschise, nu o mai face, dar, în schimb, le întârzie; căci am primit ultimele trei scrisori ale Domniei voastre abia săptămâna aceasta și chiar mi-a fost teamă să nu vă fi simțit rău, din pricină că mi-ați scris că ați avut febră; și mi-ar fi fost și mai teamă dacă nu aș fi primit apoi o scrisoare de la Domnia voastră în care nu mai vorbiți despre acest lucru.

Am primit acum cele două cărți despre grădini[2332]; este aproape o lună de când Domnul de Zuylichem mi-a trimis-o pe cea dintâi[2333], pe care mi-a scris că nu a putut-o găsi mai devreme printre cărțile Domnului Principe; iar cealaltă a sosit și ea, pe mare, acum o săptămână. Vă mulțumesc cu multă supunere.

Am primit de asemenea, cu trei sau patru zile în urmă, prin Domnul de Zuylichem, dialogurile *de Mundo*[2334], pe care le-am parcurs. Socotesc că autorul are multă minte și spune multe lucruri, mai ales în ce privește Metafizica, cu care sunt de acord cu el; dar spune de asemenea și multe altele, în care ne despărțim *toto cælo*[2335], precum, în general, în toate cele legate de fluxul mării și mișcările planetelor. În rest, am roșit citind un pasaj unde a trecut numele meu în margine, căci vorbește despre mine mult mai favorabil decât merit[2336]. Vă rog, dacă îl vedeți, să-i transmiteți salutările mele pentru aceasta și că îi mulțumesc cu multă umilință pentru exemplarul pe care l-am primit, cel puțin dacă Domnia sa mi l-a trimis, căci nu mi-ați scris

despre aceasta.

Sunt tare mâhnit de vestea pe care mi-o dați despre Domnul Digby, anume că este arestat de Parlamentul Angliei; căci treburile acelui regat merg foarte prost[2337].

Prietenul[2338] căruia îi trimisesem scrisoarea în care Domnia voastră îmi vorbiți despre Rivet, mi-a trimis-o înapoi demult, și nu îi va spune nimic despre aceasta. Domnia sa mi-a mai trimis încă una a aceluiași Rivet[2339], care nu-i scrie nimic rău despre mine, din pricină că nu-l socotește dispus să creadă astfel de lucruri și din același motiv nu vă mai scrie nici Domniei voastre așa ceva. Doar cei mai lași clevetitori procedează astfel.

Secretul pentru a cunoaște punctul de conjuncție a Lunii nu merită atenție; căci nu este verosimil[2340].

Cei care corectează figurile *Dioptricii* și *Geometriei* mele sunt și ei ridicoli și nu dau dovadă decât de ignoranță sau de răutate copilărească. Căci, în ceea ce privește figura ochiului[2341], ea este mult mai bună așa cum e decât dacă ar reprezenta un ochi de om așa cum se poate vedea în natură, pentru că-i distinge mai bine părțile. Iar în figura de la pagina 19[2342], dacă unghiul este mai mare decât ar trebui, este pentru a-l vedea mai bine; la pagina 17[2343], am vorbit despre proporția dublă, pentru că, fiind mai simplă decât celelalte, este mai ușor de conceput, în timp ce figura exprimă o alta care se apropie mai mult de ceea ce se vede prin experiență, pentru a arăta că acest același discurs trebuie să fie înțeles ca valabil pentru orice fel de proporție[2344]. Și a vrea, la pagina 331[2345], să marchezi toate punctele în care linia dreaptă intersectează hiperbola înseamnă a vrea un lucru lipsit de pertinență, din cauză că aceste intersecții nu ajută cu nimic scopului; iar hiperbola, fiind o figură fără sfârșit, nu poate fi niciodată trasată pe de-a-ntregul[2346]. Discursul de la pagina 342[2347] nu se referă doar la figura care se găsește acolo, ci și la următoarele două, în care se află linia AB, pe care o căutați; și toate acestea au fost făcute cu un anume rost și nu să vreau să le schimb la retipărirea cărții.

În rest, dacă m-ați asculta, nu ați mai dori să călătoriți în Italia, căci nu cred că este o țară care vi se potrivește, și acolo nu veți afla cu siguranță nimic nou și nimic care să întărească opinia pe care poate că o aveți despre ea[2348].

I-am spus lui Maire să pună în contul meu exemplarul din *Dioptrica* mea pe care l-ați luat de la Soly; prin urmare nu-i datorați nimic. Vă rog să trimiteți [plicurile] atașate curierului din Rennes și Tours.

De vreme ce îmi mai rămâne hârtie, voi transcrie aici ultima mea scrisoare către Părintele Bourdin[2349], pentru ca, dacă tipărește ceva împotriva mea fără a adăuga argumentele pe care le are pentru a demonstra existența lui Dumnezeu, sau dacă preschimbă adevărul istoriei, Domnia voastră să știți că nu este pentru că nu l-aș fi avertizat că nu trebuie să o facă. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și foarte îndatorat slujitor,

DESCARTES

Descartes către Mersenne
Endegeest, luni, 20 octombrie 1642[2350]

AT III 587-590: CCLXXXVII; Borel 38-39 (fragment);
Clerselier II 503-505: CVII; EL II 360-361: CVII; AM V 228-230: 359;
B 1672-1676: 373; JRA I 490-492: Mers 109; CM XI 303-306: 1137
Scrisoare autografă expediată
Paris, Sorbona, Biblioteca Victor Cousin, nº 16

Cuvioase Părinte,

Avem diverse mijloace pentru a împiedica şemineele să scoată fum, după diferitele cauze ale fumului; iar cauza cea mai comună e aceea că cel mai adesea nu intră în cameră îndeajuns de mult aer de afară pentru a umple locul fumului care trebuie să iasă din cameră. Căci trebuie să observăm că forţa focului împinge afară o mare cantitate de aer împreună cu micile bucăţi de lemn care, amestecate cu acest aer, alcătuiesc fumul, după cum cele mai mari bucăţi de lemn alcătuiesc cenuşa; şi cum, nefiind vid în univers, este necesar să intre întotdeauna tot atâta aer proaspăt în cameră pe cât fum iese afară; aşa cum limpede vedem în unele cuptoare ale Alchimiştilor, în josul cărora se află o deschizătură prin care pătrunde neîncetat un vânt puternic care suflă spre foc; căci acest vânt nu e altceva decât aerul împins afară din locul unde pătrunde fumul care iese din foc. Astfel că, atunci când o cameră este bine închisă, e necesar să fie fum, adică fumul care iese din foc să intre în cameră, din pricină că doar aerul din cameră se poate întoarce spre foc. De obicei îndreptăm aceasta, deschizând vreo uşă sau vreo fereastră. Dar pentru că uneori e neplăcut, putem să o evităm făcând deschizături în spatele şemineului, care să fie întoarse doar spre foc; şi chiar putem ascunde aceste deschizături sub picioarele acelor suporturi mari de aramă pe care le folosim de obicei.

De exemplu: dacă A este şemineul, B unul dintre suporturi, D focul, Cc

deschizătura care vine din spatele peretelui și care conduce aerul înspre focul D pe măsură ce acest foc scoate fumul prin A spre E.

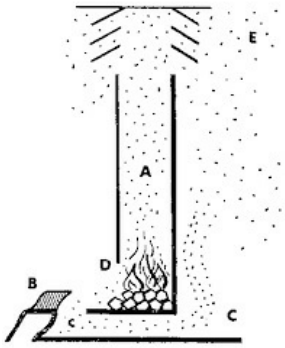

O altă cauză a fumului, care și ea e foarte des întâlnită, e aceea că vântul sau Soarele, care bat deasupra coșului, îl împiedică să poată ieși, și în special vânturile care aduc ploaia, care suflă de sus în jos, după cum am observat în *Meteorii*[2351] mei. Putem îndrepta aceasta astupând toată partea de sus a coșului și nelăsând altă deschizătură decât pe laturi, printre niște scânduri așezate înclinat, așa cum vedeți spre E, sau mai bine cu un foraibăr, care se folosește, mi se pare, în mod obișnuit la Paris.

Dar dacă partea de sus a coșului se află mai jos decât alte clădiri care resping vântul către ea, aceste soluții nu sunt îndeajuns, dacă nu înălțăm mai mult coșul sau nu îl închidem complet înspre partea unde se află acele clădiri.

În sfârșit, coborând învelișul șemineului foarte jos, sau chiar închizându-l aproape până jos cu lame de aramă sau din alt material care, fiind încălzite, răspândesc în cameră aceeași căldură pe care ar da-o focul, transformând așadar șemineele în sobe, putem îndrepta toate aceste neajunsuri.

Iată tot ceea ce mi-a venit să scriu în privința acestei materii, și nu am vrut să amân să vă scriu despre aceasta, deoarece este pentru Domnul Desargues, pe care aș fi tare bucuros să-l pot sluji; dar sunt convins că nu vă scriu ceva pe care Domnia sa să nu îl știe deja mai bine ca mine.

În privința celor care corectează figurile din *Dioptrica* mea, v-am scris[2352] deja, acum o săptămână, ce cred despre aceasta, anume că am vorbit despre proporția dublă în Discursul de la paginile 17 și 18[2353] pentru a-l face mai inteligibil, pentru că este cea mai simplă, dar am reprezentat una mai mică în figură pentru a arăta că același Discurs trebuie înțeles pentru proporții de tot felul și, de asemenea, pentru ca

[această proporție] să nu pară atât de îndepărtată de experiență. A te opri să corectezi astfel de lucruri înseamnă să arăți copilărește că ai vrea să corectezi ceva, dar nu ai nici o materie de corectat.

Legat de ceea ce mă întrebați despre jetul de apă[2354], nu vă pot spune nimic precis, căci aceasta depinde de anumite experimente pe care nu le-am făcut niciodată și ar trebui să am un venit mai mare decât Regele Chinei, dacă aș vrea să mă apuc să le fac pe toate cele care mi-ar putea fi folositoare pentru cunoașterea adevărului; trebuie să mă mulțumesc să le fac pe cele mai necesare și să mă măsor potrivit puterii mele[2355].

Încă nu mi-ați scris nimic despre Părintele Bourdin[2356], nici de ceea ce se spune la Paris despre cel de-al *Șaptelea Rând de Obiecții*, după ce au sosit.

Tocmai am primit o scrisoare de la Domnul de Cavendish[2357], dar Domnia sa nu spune nimic despre lunete; nu e decât un cuvânt de laudă pentru a mă pofti să-mi public *Fizica*. Mi s-a mai spus că Domnul Digby a fost pus în libertate, lucru pentru care sunt tare bucuros. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voatre preaplecat și plin de afecțiune slujitor,

DESCARTES

Din Endegeest, la 20 oct[ombrie] 1642

Descartes către Mersenne
[Endegeest, luni, 17 noiembrie 1642][2358]

AT III 591-594: CCLXXXVIII; Clerselier III 607-609: CXIII;
EL III 401-402: CIV; AM V 231-233: 360; B 1676-1678: 374;
JRA I 493-494: Mers 110; CM XI 348-352: 1144
Textul lui Clerselier
Copie manuscrisă
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 10056
(ms Vicq d'Azyr), fol. 47 *recto*

Cuvioase Părinte,

Scrisoarea Părintelui Vatier[2359] nu face decât să mă îndatoreze, căci arată cu tărie că este de partea mea şi spune că s-a dezis, atât cu inima, cât şi cu vorba, de cele ce s-au făcut împotriva mea[2360] şi adaugă şi aceste cuvinte: *Nu pot să mă opresc să vă mărturisesc că, potrivit principiilor Domniei voastre, lămuriţi foarte clar taina Sfintei Cuminecături de pe Altar, fără nici o entitate accidentală* [*sans aucune entité d'accidens*][2361]. Scrisoarea Domniei sale are ca subiect presupunerea că mi s-a spus că Domnia sa ar fi plănuit să cenzureze scrierile mele, la care îi răspund[2362] că nu am auzit nicicând vorbindu-se şi nici nu am avut vreo părere despre aceasta.

Cât despre motivul pentru care apa coboară, iar vinul urcă în două sticle aşezate una peste alta, acesta nu provine decât din aceea că apa este puţin mai grea şi că părţile ei sunt de aşa natură, încât curg uşor pe lângă cele ale vinului, fără ca totuşi să se amestece în totalitate cu acestea, aşa cum se vede vărsând un strop de vin roşu în apă; căci vedem că se desparte în mai multe firişoare care se împrăştie în toate părţile înainte de a se contopi de tot cu apa. Dar nu acelaşi lucru se întâmplă cu aerul, ale cărui părţi sunt de o natură atât de diferită de cele ale apei, încât nu se pot amesteca cu ele în acest fel. Dar când există aer sub apă, acesta se adună de jur împrejur şi formează o bulă îndeajuns de mare precum face şi apa când se află deasupra aerului;

și, pentru că aceste două bule nu pot trece în același timp prin gâtul unei sticle când este prea strâmt, rezultă că apa care este înăuntru nu poate ieși.

Nu văd nimic mai bun pentru a-i convinge pe cei care susțin că un corp trece prin toate gradele de viteză când începe să se miște[2363] decât să le propunem două corpuri extrem de dure, unul foarte mare care să se miște cu forța care i-a fost întipărită când a fost împins, astfel încât cauza care a început să îl miște să nu mai acționeze, precum o ghiulea de tun care zboară în aer după ce a fost aruncată de praful [de pușcă]; și un altul foarte mic care să fie suspendat în aer în calea pe unde trece cel mare; și să îi întrebăm dacă socot că acest corp mare, de pildă ghiuleaua de tun A, fiind împinsă cu mare violență spre B, trebuie să-l arunce din fața sa pe acest corp B care nu este ținut de nimic care să-l împiedice să se miște. Căci dacă spun că această ghiulea de tun trebuie să fie oprită de B sau să ricoșeze în cealaltă parte, din pricină că presupun aceste corpuri extrem de tari, vor deveni caraghioși, căci nu există nimic care să arate că duritatea lor împiedică ca acela mai mare să îl împingă pe cel mai mic; iar, dacă admit că A trebuie să îl împingă pe B, trebuie să admită, de asemenea, că se mișcă, încă din prima clipă în care este împins, cu aceeași viteză ca și A și, astfel, că nu trece prin mai multe grade de viteză. Căci dacă spun că trebuie să se miște mai încet în prima clipă în care este împins, va trebui ca A, de care va fi lipit, să se miște la fel de încet ca el; căci ambele fiind foarte dure și atingându-se, cel care urmează nu poate merge mai repede decât cel care-i este înainte. Dar dacă cel care urmează merge foarte lent fie doar o clipă, nu va fi nici un motiv care să-l facă mai apoi să își reia viteza inițială, din pricină că pulberea de tun, care îl împinsese, nu mai acționează; iar când un corp a rămas o clipă fără să se miște, sau mișcându-se foarte încet, este același lucru ca și când ar fi rămas astfel mai mult timp. Nu mai am răgaz decât pentru a vă spune că sunt,

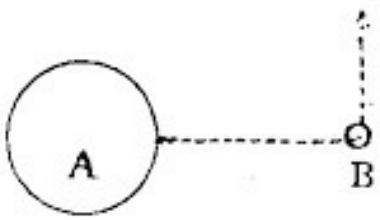

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și plin de afecțiune slujitor,

Din 17 noi[embrie] 1642

Acolo unde am calculat forța ciocanului[2364], am presupus că prima dată era mișcat cu o anumită viteză, care se micșora în momentul în care atingea bila, și că a doua oară era mișcat cu aceeași viteză ca prima dată înainte de a atinge bila și că, atingând-o, mișcarea sa se micșora mai puțin, din pricină că întâmpina mai puțină rezistență; dar trebuie presupus de asemenea că aerul nici nu ajută nici nu împiedică aceste mișcări.

Cutiuța alăturată este, vă rog, pentru Domnul Picot[2365].

399

Descartes către Părintele [Vatier]
[Endegeest, luni, 17 noiembrie 1642][2366]

AT III 594-597: CCLXXXIX; Clerselier I 526-528: CXVI; EL I 373-375: CXVI; AM V 234-236: 361; B 1680-1682: 375; JRA I 605-607: Jés 11

Textul lui Clerselier

Cucernice Părinte,

Nu îmi aduc aminte să-mi fi spus vreodată cineva că aveţi de gând să-mi cenzuraţi scrierile[2367] şi nici nu mi-a trecut prin minte aşa ceva, căci nu am obiceiul să-mi închipui lucruri despre care nu am dovezi, mai cu seamă din cele care mi-ar putea fi neplăcute, precum vă mărturisesc că ar fi acesta, deoarece, ţinându-vă la mare cinste, nu aş putea crede că Domnia voastră aveaţi de gând să mă învinuiţi, fără să cred, totodată, că o merit. Şi cu toate că nu am nici o îndoială că în ceea ce am scris sunt mai multe greşeli, sunt încredinţat totuşi că sunt şi câteva adevăruri care ar da motiv minţilor de calitatea Domniei voastre, şi care ar fi tot atât de sincere precum Domnia voastră, să-i ierte defectele. Lucru de care sunt încredinţat într-atât încât, scriind, acum patru sau cinci luni Cucernicului Părinte Charlet[2368], privitor la obiecţiile Părintelui Bourdin, l-am rugat, dacă îndeletnicirile sale nu-i îngăduie să cerceteze Domnia sa însuşi actele procesului meu, să binevoiască să vă creadă pe Domnia voastră şi pe cei asemenea vouă, mai degrabă decât pe cei asemenea adversarului meu. Iar, numindu-vă doar pe Domnia voastră în acel loc, mi se pare că am arătat îndeajuns că sunteţi acela dintre toţi cei ai Companiei voastre pe care am cinstea de a-i cunoaşte, de la care am nădăjduit judecata cea mai binevoitoare. Acum patru sau cinci ani mi-aţi făcut cinstea de a-mi scrie o scrisoare care mi-a dat această nădejde[2369], iar acum am fost încântat să primesc o a doua care mi-o întăreşte. Vă rog cu mare umilinţă să credeţi că numai împotriva voinţei mele am răspuns la acel al *Şaptelea rând de Obiecţii* care precedă scrisoarea mea către Cucernicul Părinte

Dinet[2370], pe care aţi văzut-o; şi a trebuit să fac uz de aceeaşi hotărâre de care aş fi avut nevoie ca să-mi tai un braţ sau un picior, dacă aş fi avut în ele vreo suferinţă pentru care să nu cunosc un leac mai blând; căci am avut întotdeauna o mare veneraţie şi afecţiune pentru Compania Domniei voastre. Dar aflând cu cât de puţină consideraţie au fost întâmpinate scrierile mele în nişte dispute publice la Paris, acum doi ani[2371], şi văzând că în pofida celor mai umile rugăminţi pe care le făcusem, ca [Părinţii] să aibă bunăvoinţa de a mă avertiza de greşelile mele, dacă le-ar cunoaşte, pentru ca să le îndrept, mai degrabă decât să le condamne în absenţa mea şi fără să mă asculte, Domniile lor au continuat să le disprețuiască într-un fel care m-ar putea face de râsul celor care nu mă cunosc, nu am putut imagina un leac mai bun decât cel de care m-am folosit. Sunt foarte îndatorat Cucernicului Părinte Dinet pentru sinceritatea şi înţelepciunea de care a dat dovadă cu acel prilej şi mă aştept la nu mai puţină bunăvoinţă de la Cucernicul Părinte Filleau[2372], care i-a urmat, cu toate că nu am avut până acum cinstea să-l cunosc, căci ştiu că doar cei ale căror înţelepciune şi virtute sunt remarcabile sunt de obicei aleşi pentru funcţia pe care o deţine. Mă tem numai ca adversarul meu să nu aibă prieteni la Paris, care să le înfăţişeze superiorilor lucrurile altfel decât sunt. Mi-aş dori pentru aceasta ca Domnia voastră să fiţi acolo, mai degrabă decât la Orléans; căci sunt încredinţat că i-aţi întoarce în favoarea mea. Nu mi s-ar părea ciudat ca unii să nu înţeleagă *Meditaţiile* mele, de vreme ce însuşi Domnul de Beaune întâmpină dificultăţi în privinţa lor; căci preţuiesc din cale-afară mintea Domniei sale; şi chiar dacă le-ar înţelege, aş socoti că sunt nedrept dacă aş dori să le aprobe înainte de a şti cum anume vor fi primite de public; ori chiar să se declare în favoarea Filosofiei mele, înainte de a o fi văzut şi înţeles în întregime. Nu aceasta este bunăvoinţa pe care o cer, ci numai ca Părinţii să înceteze de a condamna ceea ce nu înţeleg şi, dacă au ceva de spus împotriva scrierilor mele sau împotriva mea, să binevoiască să mi-o spună mie însumi, mai degrabă decât să clevetească în absenţa mea şi să folosească mijloace care se întorc în mod sigur spre ocara şi ruşinea celor care se slujesc de ele.

Descartes către Mersenne
Endegeest, duminică, 7 decembrie 1642[2373]

AT III 597-605: CCXC; Borel 40-42 (fragment); Clerselier II 511-514: CIX; EL II 366-369: CIX;
AM V 237-240: 362; B 1682-1686: 376;
JRA I 495-497: Mers 111; CM XI 363-371: 1147
Copie manuscrisă
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 10556
(ms Vicq d'Azyr), fol. 48 *verso*

Cuvioase Părinte,

Nu sunt nemulțumit să fi aflat noutăți despre cel de la care Domnia voastră mi-ați trimis câteva vorbe[2374]; este un om foarte curios, care știa o mulțime din micile secrete de chimie care se spun între oamenii de această meserie încă de când era cu mine; dacă a continuat, așa cum s-ar părea, trebuie că știe acum mult mai multe. Dar Domnia voastră știți că nu pun nici un preț pe toate aceste secrete: ceea ce prețuiesc la Domnia sa este că are mâinile pentru a pune în practică ceea ce i s-ar putea cere și că socot că are o fire blândă[2375]. Îmi oferă să vină aici, ceea ce nu aș dori în acest moment, din pricină că nu vreau să mă apuc să fac nici un experiment până când *Filosofia* mea nu va fi tipărită. Dar după aceea, dacă va fi cu totul liber și nu va avea o situație mai bună, nu m-ar nemulțumi să îl primesc pentru o vreme la mine; ceea ce vă rog să nu îi spuneți, căci se pot întâmpla o sumedenie de lucruri între timp care ar putea împiedica aceasta și nu aș dori să îi dau prilejul de a se înșela în socotelile sale, ceea ce este greșeala cea mai obișnuită a Chimiștilor; dar dacă aveți cunoștință despre situația sa și despre ce face în momentul de față, nu voi fi nemulțumit să o aflu de la Domnia voastră[2376].

Cartea lui Voetius împotriva mea este în tipar, i-am văzut primele foi; o intitulează *Philosophia Cartesiana*[2377]. Este cam tot atât de bine făcută ca un anume *Pentalogos*[2378], pe care l-ați văzut acum doi ani; și nu aș catadicsi să-i răspund cu

vreun cuvânt dacă aș urmări doar propriul meu interes; dar, pentru că cârmuiește poporul de rând într-un oraș în care se află o mulțime de oameni cumsecade [*honnêtes gens*] care îmi doresc binele și care vor fi foarte bucuroși ca autoritatea sa să scadă, voi fi nevoit, de dragul Domniilor lor, să-i răspund și sper să dau la tipar răspunsul meu[2379] la fel de repede precum Domnia sa cartea; căci va fi scurt, câtă vreme cartea sa va fi foarte groasă și atât de fără de temei, încât după ce voi fi cercetat primele foi și voi folosi prilejul să îi spun tot ceea ce socot că trebuie să-i spun, voi lăsa la o parte tot restul, ca nefiind nici măcar vrednic să îl citesc. La pagina 44, unde vorbește de nădejdile deșarte cu care zice că întreţin lumea, scrie aceste cuvinte: *Ut vero animose sperare hominem liqueat, alicubi etiam sperare audet sua deliria locum inventura esse circa Doctrinam de Transsubstantiatione; cujus occasione se Romano-Catholicæ Religioni favere profitetur, in gratiam scilicet Patrum Societatis Jesu, ad quorum asylum fugit, quo ab iis defendi possit contra Doctissimum Mersennum, aliosque Theologos ac Philosophos Gallos, a quibus inflictas plagas pertinacius persentiscit, quam ut dissimulare queat*[2380]. Unde vedeți că stăruie în ceea ce ați văzut în Tezele sale pentru *Formele Substanțiale*[2381], în care spunea că Domnia voastră scrieți împotriva mea, cu toate că Domnia voastră mi-ați dat, mi se pare, de știre că i-ați făcut reproșuri[2382]. Nu aș dori să vă rog să vă amestecați aici în gâlceava mea, dacă nu cumva sunteți pe deplin înclinat Domnia voastră înșivă; căci am atâtea alte lucruri să îi spun spre a arăta nerușinarea minciunilor sale, încât nu mai am nevoie să mă leg și de aceasta; dar, dacă sunteți înclinat, aș avea o modalitate foarte sigură pentru a-l face să recunoască, dacă, de exemplu, îi scrieți o scrisoare foarte scurtă[2383], în care să îi dați de știre că vi s-a scris că a dat la tipar o carte împotriva mea, în care, la pagina 44, sunt aceste cuvinte etc.; ceea ce v-a uimit tare, pentru că, aflând mai demult că a pus ceva asemănător în Tezele sale, i-ați scris pentru a-i deschide ochii etc. Și să amintiți de asemenea în această scrisoare că v-a scris deja acum doi sau trei ani pentru a vă instiga să scrieți împotriva mea; dar că Domnia voastră i-ați răspuns că ați face-o de bunăvoie dacă ați avea pricină și dacă ar vrea să vă trimită niște memorii conținând ceea ce Domnia sa sau ai săi ar fi putut găsi de îndreptat în scrierile mele, iar Domnia

sa nu v-a răspuns nimic la aceasta, astfel încât ați socotit că doar din răutate a vrut să vă întărâte împotriva mea, ați dorit să îi scrieți și această scrisoare și să mi-o trimiteți deschisă pentru a i-o adresa și a-mi arăta că dezaprobați ceea ce a scris despre Domnia voastră etc. Dacă mi-ați trimite o astfel de scrisoare și dacă aș da-o la tipar, aceasta i-ar spulbera întreaga reputație. Dar aș fi foarte nemulțumit să vă spun ce să faceți sau ca Domnia voastră să faceți vreun lucru împotriva înclinației voastre; și puteți să faceți o sumedenie de alte lucruri, căci gândul unei astfel de scrisori nu mi-a venit în minte decât după ce am început să vă scriu.

Ceea ce am spus despre o ghiulea de tun întru totul dură, care întâlnește un alt corp mai mic și de asemenea întru totul dur[2384], nu era pentru a dovedi că există astfel de corpuri întru totul dure pe Pământ, ci numai pentru a spune că legile naturii nu cer ca corpurile care încep să se miște să treacă prin toate treptele de viteză: căci, dacă nu le cer în cele care sunt întru totul dure, nu există nici un motiv pentru care să le ceară mai degrabă în toate celelalte.

Vă mulțumesc pentru experimentul Domniei voastre privind greutatea aerului[2385]; dar ar fi nevoie să știu amănuntele pe care le-ați observat, pentru a mă putea încredința; căci găsesc că este din cale-afară de mare, dacă este față de apă precum 225 față de 19, ceea ce este aproape precum 12 față de 1[2386].

Nu îi scriu Domnului Picot, pentru că nu am avut scrisori de la Domnia sa la acest transport; dar vă rog să-l încredințați că sunt slujitorul Domniei sale, dacă îl vedeți.

Cele câteva vorbe alăturate sunt pentru cel ce mi-a scris prin Domnia voastră cu prilejul acestui transport. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Din Endegeest, 7 decembrie 1642

400 *bis*

Mersenne către Voetius

Paris, sâmbătă, 13 decembrie 1642[2387]

AT III 602-604; Clerselier II început, nepaginată: nenumerotată (franceză); EL II început, nepaginată: nenumerotată; CM XI 372-376: 1148

Textul din EL

După ce am aşteptat un an întreg, Prea luminate Domn, ca Domnia ta însuţi, care îmi dăduseşi sfatul şi mă provocaseşi să-mi ascut peniţa împotriva Filosofiei lui Descartes, să-mi dai ajutor şi să-mi trimiţi sulițele tale şi pe ale prietenilor Domniei tale cărora să li le adaug pe ale mele, aruncându-le în acea Filosofie, dacă mi se vor părea de folos la aceasta, şi cu toate acestea nu mi-ai trimis nimic, credeam că ai lăsat la o parte spiritul războinic şi că te-ai încredinţat că nu i se poate obiecta nimic; dar, auzind de curând că te gândeşti [să scrii] un volum întreg[2388] în care să ataci după puterile Domniei tale metoda aceea de a filosofa şi că, publicând această carte, făgăduieşti că eu mă voi ridica împotriva ei, am socotit că merită să afli ce gândesc sau ce am considerat până acum despre acest lucru.

În primul rând, aşadar, după ce am citit temeinic acele şase *Meditaţii despre filosofia primă*, de mai multe ori, după cum Autorul mărturiseşte că o vrea, am propus acel al *Doilea rând de obiecţii* (ceea ce aş vrea să-ţi spun la ureche, căci Domnia sa nu a ştiut ale cui erau[2389]), cărora le-am adăugat mai târziu şi al *Şaselea rând*, pe care[2390] le ai deja la îndemână şi care m-au umplut de admiraţie, pentru că bărbatul acela care nu s-a îndeletnicit deloc cu Teologia a răspuns într-un mod atât de potrivit. Pentru că am cântărit aceasta eu însumi şi am parcurs din nou acele şase *Meditaţii* şi *Răspunsurile* pe care le-a adăugat celui de-al *Patrulea rând de Obiecţii*, care sunt foarte pătrunzătoare, am crezut că Dumnezeu a răspândit asupra acestui bărbat o lumină remarcabilă, pe care am găsit-o apoi atât de conformă cu spiritul şi doctrina Sf[ântului] Augustin, încât deslușesc că aproape toate sunt la fel şi la unul,

și la celălalt. Căci, de pildă, cu ce se deosebește ce spune în *Prefața către cititor*[2391]. „Astfel încât, cu condiția doar să ne amintim că minţile noastre trebuie considerate ca fiind finite, dar Dumnezeu ca incomprehensibil și infinit, acestea [toate cele pe care le spun ateii pentru a combate existența lui Dumnezeu] nu ne vor ridica nici o dificultate” de ceea ce susține Augustin în [cel de-al treilea capitol al cărții *Despre cunoașterea pe care trebuie s-o avem despre adevărata viață*, în care, după ce arată puterea Dialecticii, adaugă]: „Dialectica, într-adevăr, care este capabilă să dezvolte un raționament și să determine cu hotărâre lucruri îndoielnice, care învârtește și istovește toate textele scrise, care nimicește întreaga înțelepciune omenească, când se întoarce către Divinitate, orbită de lumina unei asemenea măreții, își întoarce tremurând capul înspăimântat și, fugind, se ascunde în tainica înțelepciune lumească și, dezlegându-și înlănțuirile de silogisme, amuțește neghioabă”[2392]?

În al doilea rând, văd că spiritul Domniei sale se potrivește într-atât în toate răspunsurile pe care le-a dat, că este atât de Creștin și că respiră o iubire atât de dumnezeiască, încât nu pot crede că viitoarea *Filosofie* a Domniei sale nu va fi o mare podoabă și un mare sprijin al adevăratei religii.

În al treilea rând, după ce l-am întrebat pe nobilul Autor[2393] al celui de-al *Patrulea rând de Obiecții*, care este socotit drept cel mai subtil Filosof și Doctor în Teologie din toată Universitatea din Paris, dacă vrea să ridice din nou întâmpinări împotriva răspunsurilor, mi-a răspuns că nu mai are absolut nimic de spus, că a fost întru totul satisfăcut și că Domnia sa însuși a predat și a susținut public acea Filosofie; pe care, când a fost supusă discuției în formă de teze în prezența unei adunări generale a Doctorilor, am atacat-o după puterile mele, dar nu am izbutit să o biruiesc[2394]; l-am văzut, în afară de aceasta, pe un excelent Geometru[2395] susținând cu tărie că doctrina aceea nu poate fi tăgăduită de cel care a înțeles-o pe deplin și convingându-i pe cei care i se împotriveau cu oricâtă încăpățânare, așa încât în mintea mea a prins rădăcini încă și mai puternice gândul că adevărul se află în această Filosofie și în acea metodă de a filosofa, care își va face drum prin razele ei de lumină. Să așteptăm, așadar, până ce ea va fi publicată, de vreme ce nu am putea și nici nu ar trebui să emitem o judecată despre un lucru ce ne este necunoscut. Și cu

adevărat, în ceea ce mă privește, dacă acel bărbat excelent va bate același drum pe care a călcat până acum, mi se pare că pot arăta că Domnia sa nu susține nimic pe care să nu îl fredoneze Platon și Aristotel dacă sunt corect înțeleși și pe care să nu-l încuviințeze acel vârf și vultur al Doctorilor, Augustin; cu cât cineva va ajunge mai învățat în doctrina lui Augustin, cu atât va îmbrățișa mai degrabă Filosofia lui Descartes.

În al patrulea rând, diverse scrieri de Filosofie și de Geometrie care sunt în manuscris și nu au fost publicate și pe care acel autor mi le-a comunicat m-au adus într-o admirație atât de mare în fața unei minți atât de subtile, încât nu cred că Dumnezeu i-a dat cuiva dintre muritori o cunoaștere mai mare a lucrurilor naturale. Și nici nu pot înțelege din ce motiv Domnia ta ataci Filosofia aceluia dacă nici măcar nu ai văzut-o. Oricum ar fi, am o foarte mare dorință de a vedea lucrarea Domniei tale, în care, dacă va fi ceva adevăr, chiar dacă se va opune principiilor aceluia, nu te îndoi că o voi îmbrățișa și o voi susține: fii sănătos, până atunci, Prealuminate Domn, și fii încredințat că sunt al Domniei tale preasupus,

MERSENNE

3 Decembrie, Anul Mântuirii 1642, Paris

Regius către Descartes
[Utrecht, iarna 1642-1643][2396]

Baillet II 157 [A], 177 [B], 184-185 [C]; AT III 562: CCLXXVIII [A],
AT III 571: CCLXXXI [B]; AT VIII-2 195-196 [parţial C];
AM V 190: 342 [A], AM V 207: 349 [B]; B 1636: 356 [A], B 1650: 363 [B]; CM XI 130: 1088 [A]; Bos 157-160: 46

Textul lui Baillet

[A] În ceea ce privește respingerea pe care Voetius a întreprins-o, prin intermediul studenților săi, împotriva răspunsului Domnului Regius la tezele sale[2397], se poate spune că ea ajunse în mâinile unui călugăr[2398] renegat, sau fugar, după cum îl numește Domnul Regius, pentru că a vrut să ascundă faptul că Domnia sa era autorul. Pentru a îndepărta şi mai mult publicul de acest gând, [Voetius] încredinţase scrierea acestui călugăr pentru a merge să o dea la tipar la Leiden, astfel încât să pară Domnii Descartes și Regius mai aveau dușmani și altundeva decât la Utrecht. […][2399] Dar Rectorul Universității din Leiden, care era Domnul Golius[2400], fiind înştiinţat de ceea ce se petrecea, se duse numaidecât la tipograful acestei respingeri şi ceru să i se facă o informare în prezenţa Domniei sale asupra acestei acţiuni[2401]. Tipograful aruncă toată răspunderea pe spatele călugărului, care din fericire lipsea din tipografie şi care o luă la sănătoasa, ducându-se la Utrecht să-i dea de ştire lui Voetius despre ceea ce se întâmplase cu lucrarea lui și să-i dea socoteală în legătură cu ceea ce îi dăduse de făcut.

[B][2402] Până atunci Voetius nu avusese nici o dificultate în a-şi pune numele pe toate pamfletele pe care le publicase în formă de teze împotriva filosofiei [lui Descartes], şi al căror număr se ridica la şapte scrieri diferite, cuprinzând aici şi tezele fiului său despre formele substanţiale şi Judecata Academică a Universităţii din Utrecht, care fusese şi ea redactată de Domnia sa[2403]. Dar pentru a nu plictisi publicul

cu numele său, şi pentru a face să se creadă că Domnul Descartes mai avea şi alţi duşmani în afară de Domnia sa, dori ca Schoockius să-şi pună numele în fruntea cărţii ca şi cum ar fi fost adevăratul ei părinte sau unic autor[2404]. Era un şiretlic menit să-l scoată pe Voetius din încurcătură, în cazul că soarta cărţii nu ar fi fost fericită. Dar cum acest şiretlic nu se vădi decât odată cu încheierea tipăririi cărţii, când de obicei se trage pagina de titlu şi prefaţa, Domnul Descartes fu înşelat[2405]. Căci aflând că la Utrecht cartea despre care se spunea că este întocmită de Voetius se tipărea prin grija lui, şi primind primele şase coli, fără ca acolo să fie pomenit Schoockius, şi fără chiar să se fi auzit vorbindu-se despre acel tânăr; şi dorind să-l combată[2406], pe măsură ce ea se tipărea, fără a aştepta încheierea tipăririi, fu surprins să vadă că adversarul căruia i se adresase în răspunsul său cu faţa descoperită nu i se mai păru, mai apoi, decât o mască.

[C] Frumoasa purtare a Domnului Desmarets[2407] nu avut alt efect decât a-l irita pe acest spirit încăpăţânat [Voetius], aşa cum o făcuse cea folosită de Domnul Regius în Răspunsul său la tezele Domniei lui despre formele substanţiale. Câteva zile mai târziu Domnia sa întocmi în mare neorânduială un pamflet în câteva coli împotriva cărţii lui Desmarets şi avu neobrăzarea să-l dea la tipar sub presupusul nume al unui Pastor de la Bois-le-Duc şi sub titlul *Retorsio Calumniarum quas Tertullus Societatis Marianæ Advocatus*, etc.[2408] Dar acesta fu condamnat neîntârziat de către Magistratul poliţiei[2409] drept un pamflet defăimător, plin de minciuni şi de imposturi şi făcut pentru a stârni revolte; lectura lui fu oprită prin strigări publice în sunet de tobă[2410] şi de trâmbiţă[2411], după cum Voetius însuşi a avut grijă să o facă cunoscut posterităţii[2412].

Pamfletul defăimător al aşa-zisului Pastor de la Bois-le-Duc împotriva cărţii lui Desmarets nu era decât preambulul la un întreg volum pe care Voetius îl întreprinse în grabă pentru a îşi bate joc de confreria Notre-Dame din Bois-le-Duc. Magistraţii acestui oraş fură înştiinţaţi; şi, adunându-se pentru a dezbate mijloacele de a reprima obrăznicia acestei maculaturi, Domniile lor scriseseră în grup Stărilor provinciei Utrecht şi Magistraţilor Oraşului[2413]. Voetius se lăudă chiar, după aceea[2414], că Domniile lor îi făcură cinstea de a-i scrie personal, pentru a-l convinge să lase pana

din mână, dar că fu în zadar[2415]. Căci cu toate că Magistratul din Utrecht opri tipărirea acestei noi cărți[2416] și îi interzise lui Voetius să o continue pentru a îndeplini ordinele Stărilor provinciei[2417], Domnia sa continuă să acționeze în taină în decursul lunilor Noiembrie și Decembrie, mulțumindu-se să schimbe tipograful și forma cărții, care din *in octavo* deveni *in duodecimo*, astfel încât izbuti să o arate[2418] la Sinodul *Franco-Belgian* care trebuia să se adune la Haga în 1643[2419] și descotorosindu-se de supunerea pe care o datora Magistraților laici prin autoritatea ecleziastică a Sinodului, în seama cărora Domnii de la Bois-le-Duc se lăsaseră pentru a hotărî în privința confreriei lor, el găsi un mijloc de a face să triumfe cauza lui.[2420] Domnii de la Bois-le-Duc fură avertizați de nesupunerea de care da dovadă Domnia sa față de superiorii săi. Unii dintre ei fură indignați, și printre aceștia Domnul Brederodius[2421], protestant[2422], un personaj din nobilime, care era din confrerie, și care-l amenință pe Voetius că va pune să fie bătut cu cureaua[2423]. Dar ceilalți, preferând să-l disprețuiască, socotiră mai nimerit să-l lase în voia propriilor lui neliniști. Se dovedi că Voetius se bizuise prea tare pe favoarea Pastorilor celor șapte Provincii unite care se aflau la Sinodul Franco-Belgian[2424]. Dincolo de zelul pe care-l aveau toți pentru a distruge până și cele mai neînsemnate rămășițe ale vechii Religii, Domniile lor se socotiră obligați să aprobe purtarea Domnilor de la Bois-le-Duc și să o blameze pe cea a confratelui lor Voetius. Doar considerația pastoratului pe care îl cinsteau în ei înșiși și teama de a da motiv Catolicilor de a le mulțumi fură cele care opriră cenzura Domniilor lor.

Regius către Descartes
[Utrecht, înainte de mai 1643][2425]

AT III 573: CCLXXXI; Baillet II 165; AM V 210: 349; B 1654: 363; Bos 163: 47
Textul lui Baillet

„Domnul Regius împărtăşea soarta Domnului Descartes; dar, cu toate că vâltoarea furtunii părea să fi fost abătută de la capul său de marea diversiune pe care *Epistola către Părintele Dinet* o stârnise asupra lui Descartes, părea totuşi mai vrednic de plâns decât Domnia sa, pentru că era sub jurisdicţia tribunalului pe care Voetius îl asedia prin prietenii şi intrigile sale[2426]. Voetius remarcase că majoritatea adevărurilor pe care Domnul Descartes le livrase despre Domnia sa Părintelui Dinet nu puteau să-i fi fost dezvăluite decât de Domnul Regius. Şi nu se înşela; dar pretindea a-l urmări pe viitor ca pe un trădător, printr-o nouă nedreptate, fiindcă nu-l privise până atunci decât drept un novator, un agitator şi un duşman al Aristotelului Şcolilor[2427]. Nu-i cerea nimic altceva decât să renunțe, iar în jur se vorbea deja explicit despre pierderea catedrei lui [Regius] ca despre istoria unui fapt împlinit[2428]. Astfel încât era socotit nici mai mult nici mai puțin decât o victimă a Universităţii şi *primul Martir* al sectei carteziene[2429].”

Descartes către Mersenne
Endegeest, duminică, 4 ianuarie 1643[2430]

AT III 607-611: CCXCII; AM V 243-246: 364; B 1690-1694: 378;
JRA I 497-500: Mers 112; CM XII 1-5: 1152
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 2001 Réserve,
fol. 30 *recto* – 31 *verso*

Cuvioase Părinte,

Vă mulțumesc pentru scrisoarea pe care ați avut bunăvoința să vă dați osteneala de a o scrie pentru mine[2431]; dar vorbiți atât de favorabil despre mine încât nu am putut-o citi fără să mă rușinez și, din această pricină, de asemenea, m-aș păzi s-o tipăresc, cu toate că aș putea cere o copie celui căruia îi este adresată, ceea ce nu cred că cineva poate obține de la Domnia sa. M-am gândit să o trimit Domnului de Zuylichem[2432] și să îl rog să spună că a primit-o de la Domnia voastră și să las în seama discreției sale să o închidă și să i-o trimită direct lui Voetius, sau să o arate mai înainte la diverse persoane. Și sunt încredințat că așa va face, căci nu cred că îl iubește pe Voetius, sau cel puțin nu are motiv pentru aceasta. Și nu cred să fie vreun rău dacă spune că Domnia voastră i-ați trimis această scrisoare deschisă, ca să vadă în ce fel scrieți despre mine și chiar s-o trimită astfel deschisă lui Voetius, ceea ce va fi la fel de mult sau chiar mai mult ca și când ar fi tipărită; căci se vor face cópii și toți cei care vor vrea să vadă o vor vedea, iar Voetius nu va putea arunca aceasta în cârca Domniei voastre. Când veți vedea ce anume a dat la tipar[2433], veți fi surprins că un om atât de lipsit de temei a trecut aici drept un învățat; cartea sa nu va fi mai bună decât acel *Pentalogos* pe care l-ați văzut acum un an sau doi[2434]; va fi chiar mai rea, pentru că va fi mult mai groasă. Am văzut deja o parte și nu mă tem de altceva decât să nu aibă vreun prieten care să-l sfătuiască să o suprime înainte de a fi gata și,

astfel, să mă facă să pierd 5 sau 6 foi de hârtie pe care le-am mâzgălit deja[2435], nu pentru a-i răspunde, căci nu spune nimic care să merite răspuns, ci pentru a face cunoscute cinstea și doctrina sa.

Scrisoarea pe care mi-ați trimis-o vine de la Părintele Dinet, care îmi dă de știre că a sosit cu bine la Roma, că i-a arătat ultima mea scrisoare Părintelui Charlet[2436], care mă iubește și mă prețuiește, că această scrisoare este vrednică de mine și de mărinimia [*généresité*] mea și că Părintele Charlet îmi va scrie părerea sa despre studiile mele și despre simțămintele mele pentru Domnia sa și pentru Domniile lor. Iată tot ceea ce conține și, pentru că nu este însoțită de nici o scrisoare a Părintelui Charlet, socot că nu vor să se declare nici pentru și nici împotrivă, înainte ca *Filosofia* mea[2437] să fie publicată, lucru pentru care îi prețuiesc.

Vă mulțumesc pentru experimentul Domniei voastre și vreau să cred că l-ați făcut foarte exact, dar sunt multe lucruri de luat în seamă înainte de a putea deduce proporția dintre greutatea aerului și a apei[2438]. Ar trebui cântărită o lamă de aramă la fel de mare precum para Domniei voastre, dar care să nu fie goală pe dinăuntru, și ar trebui văzut dacă, fiind la fel de calde, greutatea lor rămâne egală; căci dacă se întâmplă așa, aerul închis în pară nu cântărește nimic, sau cel puțin nimic sensibil. Și, de fapt, aș fi vrut să-mi fi scris greutatea acestei pere; căci nu poate fi, mi se pare, atât de ușoară, încât diferența de un dram[2439] sau două să poată fi simțită. Trebuie de asemenea băgat de seamă, încălzind-o, să nu se prindă de ea cenușă, care să o facă mai grea; și cel mai important este că, încălzind și de jur împrejur aerul din afară care o înconjoară, căldura acestei pere îl face mai rar și în felul acesta ea este mai grea. Totuși nu îndrăznesc să fiu sigur de aceasta fără să o cercetez; căci acest aer ridicându-se spre înalt, înspre celălalt aer, pare a nu face decât un corp cu aceasta [para] și astfel o face mai ușoară. Ar fi trebuit ca Domnul Cardinal[2440] să vă fi lăsat două sau trei din milioanele sale pentru a putea înfăptui toate experimentele trebuincioase pentru a descoperi natura specifică a fiecărui corp; și nu mă îndoiesc că am putea ajunge la cunoștințe importante care ar fi mult mai folositoare lumii decât toate victoriile pe care le-am putea repurta mergând la război. Observația pe care ați făcut-o, că para fiind foarte caldă nu trage apă până nu se răcește ajungând la

un anumit prag, este foarte însemnată și merită repetată; și poate chiar se va găsi că, fiind foarte fierbinte, în loc să tragă apă, va elimina un pic de aer când va începe să se răcească; astfel că apa care se condensează, pe măsură ce se răcește, când încă nu a ajuns la un anume prag de răcire, se dilată mai apoi, răcindu-se și mai mult, înainte de a îngheța, așa cum am scris în *Meteorii* mei[2441]. Cât despre îndoiala Domniei voastre, anume dacă para nu trage mai multă apă decât elimină aer, este simplu de rezolvat; căci dacă trage prea multă, o va elimina de îndată de la sine; și cred că aceasta s-ar putea întâmpla, dacă va fi răcită foarte repede, aruncând-o iarna într-o apă foarte rece și scoțând-o chiar atunci când ar înceta să tragă apă, astfel că am vedea-o cum o elimină. Dar, lăsând-o să se răcească încet, nu socot că acest lucru ar fi perceptibil. Nu socot nici că această invenție poate fi de folos medicinei[2442]; căci dacă piedica de a urina nu poate fi eliminată cu ajutorul canulei pe care o punem pe canal, nu va putea fi nici prin această atragere. Și am auzit zicându-se că deschizând trupurile celor ce au murit astfel, li s-a găsit uneori vezica complet goală; astfel că mor mai degrabă din cauză că urina nu poate intra în vezică decât din pricină că nu mai poate ieși de acolo. Sunt,

Al Domniei voastre prea supus slujitor,

DESCARTES

În a 4-a zi a anului 1643, pe care vi-l doresc fericit

Cuviosiei Sale,
Cuviosului Părinte Mersenne,
La Paris.

Descartes către Huygens
Endegeest, luni, 5 ianuarie 1643[2443]

AT III 799-801 = Roth 183-185: LXXVIII; AM V 247-248: 365;
CM XII 6-7: 1153 (parţial); B 1694-1696: 379; JRA II 106-107: Huyg 75; Verbeek *et al*. 15-16: 5
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, 23.084, f. fr. nouv. acq.,
fol. 155 *recto* – 156 *verso*

Domnule,

Cum Părintele Mersenne mi-a dat de ştire mai demult că D[omnul] Voetius scrie o carte împotriva mea[2444], crezând a fi primul care mă previne, i-am scris că văzusem deja primele coli şi că Autorul a susţinut la pagina 44 că umblu să dobândesc prietenia Iezuiţilor: „*quo ab iis defendi possim contra doctissimum Mercennum aliosque Theologos et Philosophos Gallos, a quibus inflictas plagas pertinacius persentisco quam ut dissimulare queam*”[2445].

Domnia sa a vrut să nu piardă acest prilej de a scrie scrisoarea alăturată[2446] şi mi-a trimis-o deschisă pentru ca, după ce o citesc, s-o adresez D[omnului] Voetius. Dar pentru că ar putea fi motiv de ceartă dacă celălalt ar afla că a trecut prin mâinile mele, îmi iau libertatea de a o depune în ale Domniei voastre şi de a vă ruga să binevoiţi a considera că Părintele Mersenne însuşi v-a trimis-o nemijlocit de la Paris şi a încredinţat-o curteniei voastre. Dar v-aş ruga să o puneţi pe foc dacă aş socoti că l-ar putea împiedica pe D[omnul] Voetius să-şi încheie frumoasa sa carte, a cărei tipărire aflu că a oprit-o de câtăva vreme pentru a face loc răspunsului său împotriva lui Desmarets[2447], care a pus stăpânire acum pe tiparniţa librarului său şi care va fi groasă de 20 de coli. Mă binedispune să citesc câteodată seara declamaţiile pe care le face împotrivă-mi, sau mai degrabă împotriva himerei căreia îi dă numele meu, şi nu mă plâng decât de faptul că profesiunea Domniei sale de Teolog mă împiedică să-mi

bat joc de el; ceea ce va face răspunsul meu mai rece, dar nu îi va fi, pesemne, mai de folos, și nădăjduiesc că nu va întârzia tipărirea *Filosofiei* mele[2448], în care mă apropii de locul în care trebuie să tratez despre magnet[2449]. Dacă socotiți că cartea cea groasă[2450], pe care o aveți despre această materie, al cărei nume nu îl știu, mi-ar putea fi de folos și dacă vă face plăcere să mi-o trimiteți, vă voi rămâne îndatorat[2451] și voi fi întreaga mea viață,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 5 Ian[uarie] 1643

Huygens către Descartes
Haga, miercuri, 7 ianuarie 1643[2452]

AT III 801-803 = Roth 185-187: LXXIX; AM V 249-250: 366; B 1696: 380; CM XII 10-11: 1155
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084, fol. 157

Domnule,

Am găsit scrisoarea Părintelui Mersenne[2453] prea bună pentru a-l înfunda pe acest Filosof supărător în bătălia pe care o pregătește fără să știe împotriva cui, ca să o păstrez. Va pleca deci mâine cu [poșta] obișnuită, într-un plic făcut de mine, care îl va împiedica să bănuiască că a trecut prin mâinile voastre. Iată, de altfel, *Magnetul* lui Kircherus, în care veți găsi mai multă prefăcătorie decât stofă bună[2454], ceea ce este obișnuit la Iezuiți. Acești mâzgâlitori de hârtie vă pot totuși sluji pentru lucrurile *quæ facti sunt, non juris*[2455]. Au mai mult răgaz decât aveți Domnia voastră pentru a vă îngriji de experimente. Celelalte texte sunt de Gassendi, pe care Părintele Mersenne mă zorește fără zăbavă să vi le împrumut[2456]. Cu greu mă supun de bunăvoie acestui lucru și vă rog să-mi înapoiați iute cărțile. Nu aveți nimic de învățat din ele și, prin urmare, nu ar trebui să le țineți în mână decât după ce veți fi scris tot ceea ce aveți în gând să produceți. Prostiile neștiutorilor ne răpesc tot atâta timp să le citim pe cât o fac lucrurile bune ale învățaților. Descotorosiți-vă de aceste gunoaie pentru a acționa liber și cu toată iuțeala pe care ne-o dorim; dintre toți,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și supus slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 7 ianuarie 1643

Mi s-a spus că Domnia voastră disprețuiți observațiile privind modificarea

declinației magnetului de câțiva ani[2457]. Aș fi foarte bucuros să știu, în trei cuvinte, cum stau lucrurile.

Descartes către Huygens
Endegeest, miercuri, 14 ianuarie 1643[2458]

AT III 803-804 = Roth 187-188: LXXX şi AT V 548-549: CCLXVII bis/A; Clerselier II 562 (fragment); EL II 403 (fragment); AM V 251-252: 367;
B 1698: 381; JRA II 107-108: Huyg 76; CM XII 29-30: 1160
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084, fol. 159 *recto-verso*

Domnule,

Ştiu prea bine că nu aveţi ce face cu aceste cărţi groase, dar pentru a nu mă acuza că pierd prea multă vreme citindu-le, nu am mai vrut să le păstrez[2459]. Am avut atâta răbdare cât să le răsfoiesc şi socot că am văzut tot ceea ce conţin deşi nu am citit nimic altceva decât titlurile şi notele marginale. Iezuitul are o grămadă de lăudăroşenii; este mai mult un Şarlatan decât un învăţat. Vorbeşte, printre altele, de o materie, pe care spune că o are de la un negustor Arab, care se roteşte ziua şi noaptea după Soare[2460]. Dacă acest lucru ar fi adevărat, ar fi curios, dar nu explică care este această materie. Părintele Mersenne mi-a scris odinioară, acum aproape 8 ani, că ar fi sămânţă de Heliotrop; ceea ce nu cred, afară doar dacă această sămânţă are mai multă forţă în Arabia decât în ţara aceasta, căci am avut destul răgaz să fac experimentul, dar nu a izbutit[2461]. Cât despre modificarea declinaţiei magnetului[2462], tot timpul am socotit că aceasta nu provine decât din inegalităţile Pământului, astfel că acul se îndreaptă spre partea unde se află cea mai multă materie capabilă de a-l atrage: şi pentru că această materie poate să îşi schimbe locul pe fundul mării sau în concavităţile Pământului fără ca oamenii să o poată şti, mi se pare că această schimbare de declinaţie care a fost observată la Londra şi de asemenea în alte câteva locuri, aşa cum spune Kircher[2463] al Domniei voastre, este doar o chestiune de fapt şi că Filosofia nu este în drept să o judece[2464]. Vă mulţumesc cu umilinţă că aţi avut

bunăvoința ca scrisoarea Părintelui Mersenne să treacă prin mâinile Domniei voastre[2465]. Sunt încredințat că cel căruia i se adresează nu va fi atât de supărat de a o primi, pe cât de a ști că ați văzut-o și că are, în Domnia voastră, un martor atât de ilustru. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 14 ianuarie 1643

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem
Cavaler, Consilier și
Secretar al Alteței Sale,
La Haga.

Descartes către [Desmarets]
[Endegeest, sfârșitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643][2466]

AT III 605-607: CCXCI; Clerselier II 540-541: CXV; EL II 387-388: CXV;
AM V 241-242: 363; B 1688-1690: 377; JRA II 597-598: Proc 1;
Verbeek *et al.* 21-22: 8
Textul lui Clerselier

Scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o scrieți, mi-a strecurat îndoiala că v-ați fi dus poate la Groningen; iar aceasta m-a făcut să întârzii până astăzi, când l-am văzut pe Domnul H[oolck][2467], care mi-a spus că nu se îndoiește că Domnia voastră vă aflați încă la B[ois-le-Duc] până în Mai[2468]. Astfel, veți primi, dacă binevoiți, copia primelor trei coli din ceea ce se tipărește împotriva Domniei voastre[2469]; căci, de vreme ce acum o lună nu le-ați văzut încă, socotesc că nu le-ați văzut nici de atunci. Mi s-a scris că este cu neputință să se obțină vreun exemplar de la librar, și chiar mi s-a cerut înapoi cu atâta stăruință tipăritura acestor trei coli pe care am păstrat-o câteva săptămâni aici în mâinile mele, încât a trebuit să o restitui, și nu mi-a rămas decât această copie, pe care vă rog să nu o arătați altora, din pricină că nu aș vrea să i se recunoască scrisul, nici să se știe de unde mi-a venit; și vă pot spune cu adevărat că eu însumi nu o știu. Dacă aveți intenția de a-i răspunde, este bine să vedeți încă de pe-acum în ce fel anume sunteți atacat. Cele trei coli erau *in octavo* și au venit nu știu de unde; dar între timp au fost retrase cu grijă toate exemplarele și se tipărește acum *in duodecimo* la un alt librar decât cel al Universității, unde se tipărește și cartea împotriva mea[2470]; nu știu pricina acestei schimbări și nu pot decât să fac de aici conjectura că Domnii [din Consiliul] Orașului nu vor să autorizeze această tipăritură[2471]. Am aflat că această carte împotriva Domniei voastre va cuprinde în jur de douăzeci de coli, ceea ce m-ar mira, dacă aș socoti că Autorul nu ar vrea să scrie decât lucruri bune; dar știind cât este de prolix în acest gen de scriere,

nu sunt nicidecum uimit. Nu pot încă spune cu certitudine ce voi face, deoarece nu vreau să iau nici o hotărâre înainte să văd concluzia cărții împotriva mea și mi se spune că nu se va isprăvi până când cea împotriva Domniei voastre nu este publicată. Dar, întrucât socot că vor urma una după alta foarte îndeaproape, cred că voi dedica două sau trei pagini în răspunsul meu pentru a-mi spune părerea despre diferendul vostru[2472], de vreme ce Domnia voastră o doriți; iar ceea ce mă obligă cel mai mult este că ceea ce voi scrie va fi publicat în Latină și în Flamandă, căci cred că este binevenit ca norodul să fie eliberat de prea buna părere pe care o are despre acest om[2473].

Descartes către Mersenne
[Endegeest,] luni, 2 februarie 1643[2474]

AT III 612-615: CCXCIII; Borel 42 (2 fragmente traduse în latină);
Clerselier II 514-516: CIX; EL II 368-369: CIX; AM V 253-255: 368;
B 1700-1702: 382; JRA I 500-502: Mers 113; CM XII 38-42: 1164;
Verbeek *et al*. 23-25: 9
Scrisoare autografă expediată
Bruxelles, Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, fondul Baron de Stassart, autografe nr. 1533, fol. 1 *recto* – 2 *recto*

Cuvioase Părinte,

Sunt foarte bucuros că mi-ați adus la cunoștință că o lamă de aramă nu cântărește mai mult rece decât atunci când e caldă[2475], căci este cel mai de seamă punct din tot experimentul Domniei voastre privitor la eolipilă[2476] și în privința căruia trebuie să fim pe deplin încredințați; căci, așa stând lucrurile, nu e nici o îndoială că ceea ce o face mai ușoară cu 4 sau 5 drame atunci când e caldă față de când e rece este doar rarefierea aerului care se află înăuntru[2477] și, astfel, că mijlocul de a cântări aerul a fost găsit. Aș dori de asemenea să băgați de seamă dacă, atunci când eolipila este foarte caldă, atrage apă de îndată ce ciocul ei este băgat înăuntru sau dacă așteaptă o vreme, așa cum mi-ați scris mai demult; ceea ce se poate vedea foarte lesne ținând-o în echilibru pe balanță, căci, dacă atrage, se va cufunda mai adânc în apă numaidecât din pricină că va deveni mai grea.

Nu pot ghici dacă aerul obișnuit se poate rarefia mai mult decât se poate condensa prin forțe naturale, căci este o chestiune pur de fapt; dar printr-o forță îngerească[2478] sau supranaturală cu siguranță că poate fi rarefiat la infinit, în vreme ce nu poate fi condensat decât până ce nu mai are pori și până ce toată materia subtilă care îi umple este scoasă din ei. Nu știu nici în ce proporție trebuie să fie sporită forța pentru a-l condensa din ce în ce mai mult, decât că e aceeași cu cea pentru a

încorda un arc, afară doar că pot exista mijloace mai ușoare de a condensa aerul, fiindcă nu e nevoie să dăm afară tot aerul deja condensat, ci doar o mică parte, în vreme ce în fiecare clipă în care vrem să îndoim un arc mai mult decât este îndoit deja, trebuie să avem toată forța pe care am avut-o pentru a-l îndoi până acolo ca să-l reținem în același punct și încă ceva ca să-l îndoim și mai mult.

Cred că două corpuri din materii diferite, împinse de jos în sus și începând să urce cu aceeași viteză, nu vor ajunge niciodată atât de sus unul precum celălalt, căci aerul îi va opune întotdeauna mai multă rezistență celui mai ușor.

Ceea ce face ca un foale să se umple cu aer când îl deschidem este că, deschizându-l, aerul este scos afară din locul în care intră partea de sus a foalelui care se umflă, iar acest aer nu găsește în tot restul lumii vreun loc unde să intre, decât înlăuntrul acestui foale, căci *ex suppositione*[2479] nu există vid[2480] pentru a primi acest aer în nici un alt loc din lume.

Ajung la cea de-a doua scrisoare a Domniei voastre, pe care am primit-o aproape în același timp cu cealaltă; iar mai întâi, fiindcă doriți să folosiți în scrierile voastre câte ceva din ceea ce am scris despre *Mecanici*[2481], mă las cu totul în seama hotărârilor Domniei voastre și aveți libertatea de a face întocmai cum vă va fi pe plac; în această țară, mai mulți l-au văzut deja și au obținut chiar o copie. Or, temeiul [*raison*] care mă face să-i critic pe cei care se folosesc de viteză pentru a explica forța pârghiei[2482] și altele de acest fel nu este că tăgăduiesc că aceeași proporție a vitezei se regăsește mereu, ci pentru că această viteză nu cuprinde temeiul pentru care forța crește sau scade, așa cum o face cantitatea spațiului, și pentru că sunt multe alte lucruri de luat în considerare în ce privește viteza, care nu sunt lesne de explicat. De pildă, pentru că spuneți că o forță care va putea ridica o sarcină de la A la F într-o clipă, o va putea ridica într-o clipă și de la A la G, dacă este dublată, nu văd nicidecum temeiul acestui lucru și cred că veți putea lesne experimenta contrariul, dacă, având o balanță în echilibru, puneți pe ea cea mai mică sarcină care o poate face să se încline, căci atunci se va înclina foarte încet, în vreme ce dacă puneți dublul acestei sarcini, se va înclina mai bine de două ori mai iute. Și, dimpotrivă, dacă luați un evantai în mână, veți putea să-l ridicați sau să-l coborâți cu

aceeași viteză cu care ar putea coborî de la sine în aer dacă l-ați lăsa să cadă, fără să aveți nevoie să folosiți vreo forță afară de cea de care aveți nevoie pentru a-l susține; dar, pentru a-l ridica sau coborî de două ori mai iute, veți avea nevoie să folosiți o forță care va fi mai mult decât dublul celeilalte, de vreme ce aceea era nulă.

Nu am nevoie deocamdată să văd *Geometria* Domnului Fermat[2483]. În ce privește *Filosofia*[2484] mea, voi începe să o dau la tipar la vară, dar nu pot spune când va putea fi văzută, căci aceasta depinde de librari, iar Domnia voastră știți că *Dioptrica* a stat în tiparniță mai bine de un an[2485]. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre prea supus și prea devotat slujitor,

DES CARTES

Din 2 feb[ruarie] 1643

Descartes către Picot
Endegeest, luni, 2 februarie 1643[2486]

AT III 615-616: CCXCIV; Baillet II 198-199; AM V 256: 369; B 1704: 383; JRA II 501: Pic 1

„Încă de la începutul anului, sau la sfârșitul celui precedent, Abatele Picot, care venise să-l viziteze împreună cu Abatele de Touchelay, Nobil din orașul Tours, frate cu prietenul său[2487], se despărțise de el pentru a se înapoia în Franța: și deoarece îi împărtășise intenția sa de a face o călătorie în Touraine pentru a cumpăra acolo o bucată de pământ, Domnul Descartes îi răspunse în a 2-a zi a lui a lui Februarie cu cuvintele următoare[2488]: «Vă doresc să puteți găsi în Touraine un pământ care să vă fie pe plac. E un ținut frumos: dar mi-e teamă că mica Nobilime este supărătoare, cum se întâmplă cam peste tot în Franța. Pentru firea mea, aș alege mai degrabă să cumpăr ceva într-un ținut sărăcăcios decât într-unul înfloritor, căci pentru aceiași bani aș obține o întindere de pământ mult mai mare și, astfel, vecinii nu m-ar stingheri atât de lesne. Dar, pe de altă parte, este o mare mulțumire să ai drept vecini niște oameni cumsecade: și vă voi da ca exemplu pe Domnul de Touchelaye a cărui vecinătate v-ar fi cu siguranță foarte plăcută». Îi împărtăși la rândul său intențiile pe care le avea de a tipări mai întâi *Filosofia* sa[2489], adică *Principiile Fizicii*, în anul ce avea să-l petreacă în casa pe care tocmai o închiriase la Egmond an den Hoef și, la capătul anului de închiriere, ce avea să se încheie la 1 mai 1644, de a veni în Franța, pentru a încerca să iasă din socotelile cu Domnul de la Bretaillière, fratele său mai mare[2490], a cărui atitudine prea puțin binevoitoare Domnul Picot o cunoștea.”

Descartes către Huygens
Endegeest, miercuri, 18 februarie 1643[2491]

AT III 805-806 = Roth 189-190: LXXXI şi AT III 617-618: CCXCV; Clerselier II 540: CXV; EL II 386-387: CXV; AM V 257-258: 370;
CM XII 57-58: 1167; B 1704-1706: 384; JRA II 108-109: Huyg 77;
Verbeek *et al*. 30-31: 11; *Briefwisseling* III 370: 3224
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084, fol. 161 *recto-verso*

Domnule,

Am întârziat să vă răspund la chestiunea pe care mi-aţi făcut cinstea să mi-o trimiteţi pentru a adeveri părerea pe care a avut-o despre mine Părintele Mersenne, aceea că, din preţuire faţă de Domnia voastră, aş răspunde cât de precis aş putea[2492]. Şi pentru că nu mă încred în experimentele pe care nu le-am făcut eu însumi, am pus să se facă un tub de 12 picioare în acest scop. Dar dispun de atât de puţini oameni, iar meşterii fac atât de prost ceea ce li se cere, încât nu am putut afla nimic altceva decât că, pentru a face apa să sară atât de sus pe cât spune Părintele Mersenne, gaura prin care iese trebuie să nu aibă decât aproximativ diametrul unei linii[2493]; astfel încât, dacă este mult mai strâmtă sau mult mai largă, sare mai puţin sus. Pe aceasta mi-am întemeiat argumentele pe care le veţi vedea aici, care îmi par atât de adevărate încât, dacă aş socoti că *perpetuum mobile* al omului din Amsterdam ar fi tot atât de adevărat, aş fi încredinţat că l-ar putea face să câştige 15 sau 20 milioane de scuzi de care mă tem că va mai avea nevoie pentru a-l duce la bun sfârşit[2494]. Am primit[2495] de vreo 10 sau 12 zile un alt pachet din partea Părintelui Mersenne[2496] pe care adresa era scrisă pe deasupra de mâna Domniei voastre[2497], pentru care vă mulţumesc cu umilinţă, şi sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

Din Endegeest, 18 feb[ruarie] 1643

APPENDIX [pentru Mersenne]

AT III 806-814 = Roth 190-198: LXXXI şi AT III 618-630: CCXCV; Clerselier II 542-549: CXV;
EL II 388-396: CXV; AM V 258-264: 370;
B 1706-1716: 384; JRA II 109-117: Huyg 77; Verbeek *et al*. 31-36: 11;
CM XII 58-68: 1167 (fără ultima parte)
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084,
fol. 162 *recto* – 165 *verso*

Fie[2498] tubul AB lung de 4 picioare şi fie BF a patra parte a lui. S-a aflat din experimente că, dacă este umplut cu apă până sus, jetul său orizontal este BD, iar dacă nu este umplut decât până la F, acest jet orizontal este BC; astfel încât, BH fiind perpendiculară pe orizont, HD este dublul lui HC. S-a aflat de asemenea că jetul vertical de la B către A este de 8 degete, când tubul nu este umplut decât până la F, dar că este de 3 picioare şi 1/4 când este umplut de tot. Şi se cere temeiul.

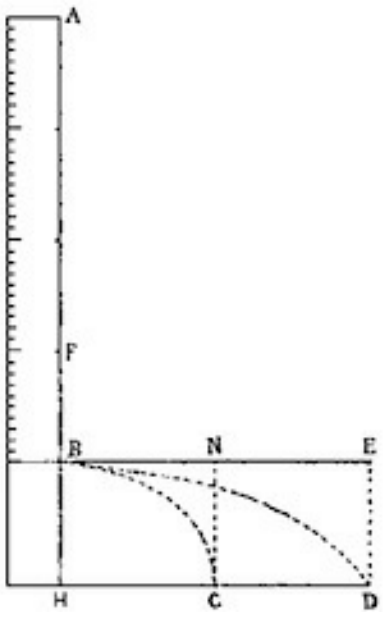

Referitor la aceasta consider că natura mişcării este astfel încât, când un corp a început să se mişte, aceasta ajunge pentru a-l face să continue mereu după aceea cu aceeaşi viteză, şi în aceeaşi linie dreaptă, până ce este oprit sau abătut de o altă cauză.

Consider de asemenea, în privinţa greutăţii, că aceasta măreşte viteza corpurilor

pe care le face să coboare aproape în aceeași proporție în care se află timpii în care coboară: astfel că, dacă o picătură de apă coboară vreme de 2 minute, se deplasează aproape de 2 ori mai repede la sfârșitul celui de al doilea [minut] decât la sfârșitul primului. De unde urmează că drumul pe care îl parcurge este aproape proporțional cu pătratul [*en raison double*] timpului[2499], adică, dacă în timpul primului minut coboară cu înălțimea de un picior, pe parcursul primului și al celui de-al doilea luate împreună trebuie să coboare cu înălțimea de 4 picioare. Ceea ce se lămurește lesne cu ajutorul triunghiului ABC[2500], în care latura AD reprezintă primul minut, latura DE viteza pe care o are apa la sfârșitul acestui prim minut, iar spațiul ADE reprezintă drumul pe care, în acest timp, îl parcurge, care are lungimea de un picior. Apoi DB reprezintă al doilea minut, BC viteza apei la sfârșitul acestui al doilea minut care este dublă față de precedenta, iar spațiul DECB drumul care este triplul față de precedentul. Se poate observa de asemenea că, dacă această picătură de apă ar continua să se miște înspre o altă parte cu viteza pe care a dobândit-o în primul minut prin coborârea ei de la înălțimea de un picior, fără ca greutatea să-i mai adauge ceva după aceea, ar parcurge într-un minut drumul reprezentat prin paralelogramul DEFB care este de două picioare; dar că, dacă ar continua vreme de 2 minute cu viteza pe care a dobândit-o coborând 4 picioare, ar parcurge drumul reprezentat de paralelogramul ABCG, care este de 8 picioare.

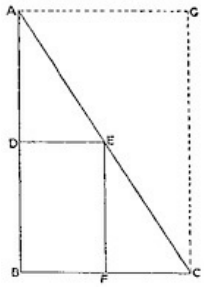

În plus, consider că, de vreme ce o picătură de apă, după ce a coborât 4 picioare, are dublul vitezei pe care o are dacă nu coboară decât un picior, apa care iese prin B din tubul AB, trebuie să iasă de două ori mai repede când este umplut de tot decât când este umplut până la F. Căci nu este nici o îndoială că primele picături ale acestei ape ies la fel de repede ca următoarele, cu condiția să presupunem că tubul rămâne mereu la fel de plin tot timpul: iar dacă luăm aminte că, atunci când apa iese din acest tub prin gaura B, nu este nevoie din această pricină să se miște toată apa pe

care o conține, ci doar ca toate picăturile care compun un mic cilindru a cărui bază este gaura B și care se întinde până la limita de sus a tubului să coboare una după alta, se va înțelege cu ușurință că picătura care se află acum în punctul A, când ajunge până la B, va fi dobândit prin coborârea ei de la A la B dublul vitezei pe care ar fi dobândit-o dacă ar fi coborât doar de la F și, prin urmare, că, atunci când iese prin B, se mișcă de două ori mai repede când tubul este umplut până la înălțimea de 4 picioare decât când este umplut doar până la înălțimea de un picior și că se întâmplă la fel cu toate celelalte picături, de vreme ce toate se mișcă în același fel.

După aceasta, observ de asemenea că cilindrii de apă, sau de orice altă materie, din primele clipe în care încep să coboare se mișcă cu atât mai repede cu cât sunt mai lungi, iar aceasta proporțional cu rădăcina pătrată [*en raison sous-double*] a lungimii lor, adică un cilindru de 4 picioare va avea o viteză de două ori mai mare decât unul de un picior, iar unul de 9 picioare va avea una de 3 ori pe atâta. Și se poate înțelege același lucru cu privire la toate celelalte corpuri, anume că cu cât au mai multă înălțime sau grosime după direcția în care coboară, cu atât coboară mai repede. Căci când prima picătură de apă iese prin gaura B, tot cilindrul de apă AB sau FB coboară în același timp, iar cel din urmă coboară de două ori mai puțin repede decât cel dintâi. Ceea ce nu schimbă însă proporțiile triunghiului pe care l-am propus mai înainte, atâta doar că, în loc să-l socotim ca o simplă suprafață, trebuie să îi dăm o grosime precum AI sau BK care reprezintă viteza pe care o are fiecare corp în primul moment în care începe să coboare. În așa fel încât, dacă acest corp este un cilindru care are 4 picioare lungime, trebuie să facem latura AI de două ori ori mai lungă decât dacă cilindrul n-ar avea decât un picior și să socotim că în timpul de coborâre parcurge totdeauna de două ori drumul pe care l-ar fi parcurs dacă ar fi avut lungimea de numai un picior. Și același lucru se întâmplă cu o picătură de apă al cărei diametru este de patru ori mai mare decât al alteia, adică coboară de două ori mai repede decât cealaltă.

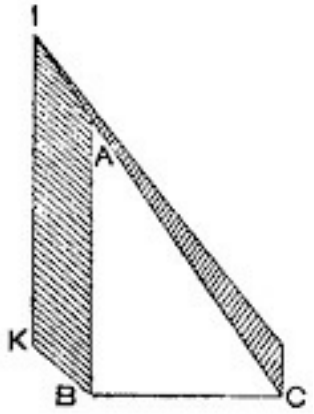

În sfârșit, privitor la natura apei, socotesc că părțile ei au o anume legătură între ele, care o face să nu poată trece printr-o gaură tare strâmtă fără a pierde mult din viteza sa; și care o face de asemenea să se strângă în mici sfere perfect rotunde, mai mult sau mai puțin mari în funcție de mișcările pe care le au, dar care nu întrec totuși o anumită mărime; și că gaura B, fiind atât de strâmtă, deși apa iese din ea sub forma unui mic cilindru, acest cilindru se divide îndată după aceea în mai multe picături care sunt mai mult sau mai puțin mari după cum gaura este mai largă sau mai puțin largă, deși aceasta nu se vede cu ochiul liber decât când se mișcă destul de încet, căci, dacă merg foarte repede, par totdeauna a fi un cilindru. Aș adăuga de asemenea că proporțiile pe care tocmai le-am găsit nu sunt întru totul corecte, din pricină că acțiunea greutății se micșorează pe măsură ce corpurile se mișcă mai repede și, de asemenea, din pricină că aerul le întâmpină cu o rezistență tot mai mare. Dar socot că diferența pe care acestea o pot pricinui în coborârea apei printr-un tub de 4 sau 5 picioare nu prea este perceptibilă.

O dată stabilite aceste lucruri, calculez tot astfel jetul orizontal din tubul AB. De vreme ce fiecare picătură de apă iese de două ori mai repede prin gaura B când tubul este umplut până sus decât când nu este umplut decât până la F, fiind dusă de la B spre E prin poziția acestei găuri, trebuie să continue apoi să se miște de două ori mai repede în acea direcție. În așa fel încât, dacă prin această mișcare ajunge, de exemplu, în punctul E după un minut, când tubul este umplut până sus, va ajunge în același minut exact până în punctul N, care este la jumătatea liniei BE, dacă tubul nu este umplut decât până la F. Dar odată cu aceasta, mai are și o altă mișcare pe care i-o dă greutatea și care o face în același minut să coboare cu lungimea liniei BH, fără ca rapiditatea sau încetineala primei mișcări să schimbe ceva în aceasta; de aceea

aceste două mișcări o vor face să ajungă în punctul D într-un minut atunci când tubul este umplut până sus și în punctul C atunci când este umplut doar până la F. Și chiar, din pricină că greutatea o face să parcurgă mai mult din drum în ultimele clipe ale acestui minut decât în primele, și aceasta proporțional cu pătratul [*en raison double*] timpului, de aici rezultă că liniile BC și BD nu sunt drepte, ci au curbura unei parabole, așa cum foarte bine a băgat de seamă Galilei[2501]. Și nu văd nimic care poate schimba în chip perceptibil această proporție dublă a jetului orizontal, afară poate de faptul că gaura B, fiind foarte strâmtă, micșorează mai mult viteza apei când vine doar de la înălțimea de un picior decât când vine de la cea de patru picioare și astfel poate face linia HC mai scurtă decât CD. Dar în legătură cu aceasta nu am făcut totuși nici un experiment.

Calculez de asemenea jetul vertical ținând seama de aceleași două mișcări pentru fiecare picătură de apă, adică cea a vitezei pe care o are ieșind din B din pricina înălțimii locului de unde provine și care o face să se miște egal de jos în sus, cu cea a greutății care o face însă să coboare inegal de sus în jos. Astfel că urcă întotdeauna atâta vreme cât viteza pe care i-o dă greutatea este mai mică decât cea a celeilalte mișcări; dar că începe să coboare din nou de îndată ce această viteză o întrece pe cealaltă; și că punctul cel mai înalt până la care se ridică este cel în care ele sunt egale. Astfel, atunci când tubul nu este umplut decât până la F, ea are așadar, când iese prin gaura B, viteza reprezentată mai jos[2502] [prin linia DE, care, fiind dusă de la B spre A prin poziția găurii, o face să parcurgă, urcând vreme de un minut, drumul reprezentat de paralelogramul DEFB care este de 2 picioare. Dar, în același minut, coborând, greutatea sa o face să parcurgă drumul reprezentat de triunghiul ADE, care este de un picior, care fiind scăzut din cele două picioare pe care le urcă, mai rămâne încă un picior cu care se înalță în acest minut, la capătul căruia greutatea ei îi dă exact viteza reprezentată] prin linia DE, adică egală cu cealaltă viteză a sa care o făcea să urce și o tot crește după aceea și de aceea nu poate urca mai mult de un picior. Dar se poate foarte bine să nu urce atât de sus din alte motive pe care le vom lua în considerare mai târziu. Totuși, când tubul de 4 picioare este umplut de tot, fiecare picătură de apă care iese prin gaura B, urcând și ea cu viteza reprezentată de

linia BC, parcurge în 2 minute drumul reprezentat de paralelogramul ABCG, care este de 8 picioare, și în aceste două minute greutatea sa o face să parcurgă, coborând, drumul reprezentat de triunghiul ABC, care este de patru picioare, care fiind scăzute din cele 8 pe care le urcă, îi rămân 4 cu care se înalță în aceste două minute, la capătul cărora greutatea ei îi dă exact viteza reprezentată de linia BC, astfel încât nu urcă dincolo de aceasta. Și prin acest calcul jetul vertical este totdeauna egal cu înălțimea apei care se află în tub. Dar trebuie neapărat să mai scădem ceva, din pricina naturii apei, căci gaura B poate fi făcută atât de strâmtă, încât apa, pierzându-și aproape toată viteza când trece prin aceasta, nu va țâșni decât la înălțimea de un picior sau două când tubul va fi plin până sus și nu va țâșni decât un deget sau două, sau chiar deloc, și doar va curge puțin câte puțin când va fi plin doar până la F. Cum, dimpotrivă, poate fi făcută atât de largă, încât fiecare picătură de apă care iese, fiind foarte mare, sau chiar toată apa fiind legată laolaltă ca o masă, va avea o greutate cu mult mai mare decât cea pe care am presupus-o în acest calcul raportată la viteza cu care urcă, ceea ce o va împiedica să urce atât de sus. Și în vreme ce cealaltă cauză micșorează mai mult jetul de un picior decât cel de 4 picioare, aceasta le micșorează și pe una, și pe cealaltă în aceeași proporție. Iar dacă facem gaura de mărime medie, deși fiecare din cele două cauze acționează mai puțin, ele acționează cu toate acestea în chip foarte perceptibil din pricină că amândouă conlucrează pentru a micșora înălțimea jeturilor. De unde conchid că în experimentul propus, în care jetul venind de la 4 picioare a fost de 3 picioare și 1/4, care sunt 39 de degete, jetul venind de la un picior ar fi fost de 9 degete și 3/4 dacă micimea găurii B nu l-ar fi micșorat cu un deget și 3/4 mai mult decât pe celălalt. Este lesne să se calculeze în același fel toate celelalte jeturi de apă înclinate la orizontală și să se găsească liniile curbe pe care le descriu, dar nu mi s-a mai cerut mai mult[2503].

În primul rând, pentru jetul orizontal, nu iau în considerație altceva decât faptul că, atunci când tubul este umplut de tot, apa iese în mod obișnuit de două ori mai repede prin gaura B decât când este umplut doar până la F, și că mișcarea pe care o are, când iese astfel prin această gaură, o duce de la BH spre ED sau NC, fără a o

împiedica pe cea a greutăţii ei, care o duce de la BE spre HD. De unde este evident că, de vreme ce apa folosește tot atâta timp pentru a coborî de la BE până la HD, cât îi trebuie pentru a ajunge de la BH până la NC, astfel încât aceste două mișcări luate împreună o duc de la B la C, când va fi umplut de tot, nu trebuie să folosească nici mai mult și nici mai puțin timp decât înainte pentru a coborî de la BE la HD, din pricină că are aceeași greutate; doar că, în acest timp, trebuie să ajungă de două ori mai departe de la BH până la ED, din pricină că se mișcă de două ori mai repede în această direcție și astfel aceste două mișcări trebuie să o ducă de la B la D.

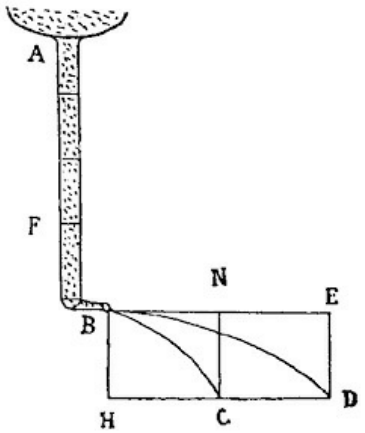

Apoi, pentru jetul vertical, consider, în același fel, că forța cu care apa iese prin gaura B o face să urce aproape de două ori mai repede de la B spre A, atunci când tubul este umplut de tot față de atunci când nu este umplut decât până la F și că în același timp greutatea sa o face să coboare fără ca aceste două mișcări să se confunde. Dar consider, dincolo de aceasta, că greutatea ei nu o mișcă întotdeauna la fel de repede și că ea sporește gradual viteza pe care i-o dă; astfel încât, dacă, de exemplu, vreme de un minut îi dă zece grade de viteză, în două minute trebuie să îi dea douăzeci. Acest lucru fiind presupus, pentru a înțelege bine efectul celor două mișcări ale ei, o compar pe cea care face să urce fiecare picătură de apă de la B spre A, și care nu este nici mai rapidă și nici mai lentă la început decât la sfârșit, cu cea prin care se poate înălța bățul PQ până la R, iar greutatea, care face să coboare în același timp această picătură dinspre A spre B, cu o viteză inegală și mai mare la sfârșit decât la început, cu cea pe care ne-o putem imagina că ar avea-o o furnică care ar merge de-a lungul acestui băț de la P la Q în același timp în care acesta ar fi înălțat spre R. Căci dacă această furnică ar coborî mereu cu aceeași viteză de-a lungul acestui baston, iar viteza ei ar fi egală cu cea cu care am înălța bățul, este

evident că cele două mișcări ar face ca furnica să rămână mereu în dreptul punctului B; și că, dacă viteza ei este mai mică decât cea a bățului, ea ar urca mereu spre R; și în sfârșit, dacă viteza sa ar fi mai mare decât cea a bățului, ar coborî mereu mai jos de B. Dar, presupunând-o inegală, astfel încât, de exemplu, la primul pas pe care îl face această furnică, ea nu are decât un grad de viteză, la al doilea două, la al treilea trei etc., câtă vreme se mișcă mai puțin repede decât bățul, se înalță mereu către R, iar în clipa în care începe să se miște mai repede începe să coboare, așa cum face fiecare picătură de apă.

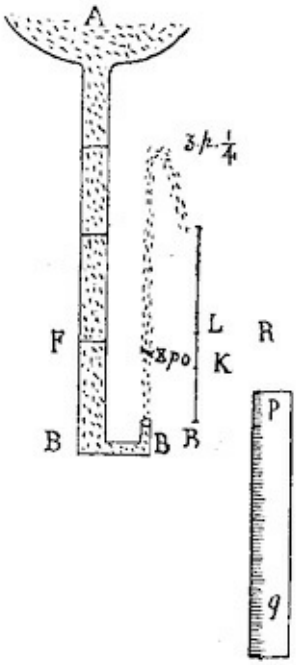

Acum, pentru a ghici care trebuie să fie raportul dintre aceste două mișcări, pentru a face ca furnica, mărindu-și mereu viteza în același fel, să nu urce decât până la opt degete, în vreme ce bățul va fi înălțat încet, și să urce până la trei picioare și 1/4, în vreme ce va fi înălțat de două ori mai repede, mă folosesc de un pic de Algebră; și pun opt degete plus x pentru linia BL, la înălțimea căreia îmi imaginez că se ridică bățul PQ într-un timp de un minut; minut în care furnica coboară dinspre P spre Q cât lungimea liniei LK, pe care o numesc *x*, mărindu-și mereu viteza, astfel că la sfârșitul acestui minut ea coboară exact la fel de repede pe cât urcă bățul și îndată după aceea coboară mai repede; de aceea nu urcă dincolo de punctul R[2504], pe care îl presupun depărtat de B cu opt degete. După aceasta, raționez astfel: de vreme ce bățul, fiind înălțat încet, s-a ridicat la înălțimea de opt degete plus *x* într-un minut, când va fi înălțat de două ori mai repede trebuie să se ridice șaisprezece degete plus

doi *x* într-un minut și treizeci și două de degete plus patru *x* în două minute. Și pentru că furnicii i-a trebuit un minut pentru a dobândi o viteză egală cu cea cu care era înălțat bățul mai înainte și a coborât în acest timp cu lungimea liniei *x*, îi trebuie două minute pentru a dobândi una egală celei cu care este mișcat acum, care este dublă față de cea dinainte, și în aceste două minute, trebuie să coboare cu lungimea de 4*x*: căci, de vreme ce viteza sa crește în acest fel, trebuie să parcurgă un drum de trei ori mai lung în al doilea minut decât în primul. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Descartes către Mersenne
Endegeest, luni, 23 februarie 1643[2505]

AT III 631-637: CCXCVI; Clerselier II 506-510: CVIII;
EL II 362-366: CVIII; AM V 265-269: 371; B 1718-1724: 385;
JRA I 502-505: Mers 114; CM XII 69-79: 1168; Verbeek *et al*. 39-42: 12
Scrisoare autografă expediată
Lille, Bibliothèque municipale, colecţia Dubrunfaut, MS 857 (Rigaux 986), fol. 728

Cuvioase Părinte,

Nu știu cum vă dataţi scrisorile, dar am primit una, acum o săptămână, din 10 Februarie, iar astăzi alta din întâi, în care se găsea o alta de la Domnul Picot[2506]; și sunt două săptămâni de când Domnul Zuylichem mi-a trimis planul Grădinilor[2507], pentru care vă mulţumesc și îi mulţumesc preaplecat de asemenea Domnului Hardy, care, după câte aflu din scrisoarea voastră, a binevoit să se îngrijească de acest lucru în lipsa Domnului Picot; când vom avea și celălalt plan, pe care mă faceţi să-l nădăjduiesc, vom avea atât cât ne dorim. Dar vă rog să aflaţi de la cei care le-au făcut, anume de la grădinarul [Grădinii] Luxembourg și al [Grădinii] Tuileries[2508], la ce preţ le pun în vânzare și să le spuneţi că doar Domnia voastră le daţi bani, căci de îndată ce voi afla cât cer, vi-i voi trimite negreșit; sau, dacă Domnul Picot i-a plătit deja, voi fi bucuros să aflu cât îi datorez pe această cale.

Apa urcă în lungul unei fâșii de postav exact la fel ca într-un tub încovoiat[2509]; căci trebuie mai întâi înmuiat tot acest postav în apă, fiindcă altfel nu ar putea sluji drept filtru; dar părţile exterioare ale apei cu care este îmbibat se strecoară în așa fel între firele sale, încât fac precum o pojghiță mică prin care aerul nu poate pătrunde, iar în acest timp cele interioare, urmând una după alta, curg către acea parte a postavului care coboară cel mai jos, în același fel ca într-un tub. Dar dacă întrebaţi cum se petrece același lucru într-un tub, trebuie doar să luaţi aminte că, neexistând

vid, toate mișcările sunt circulare, adică dacă un corp se mișcă, intră în locul altuia, iar acesta din urmă în locul altuia și așa mai departe; astfel încât ultimul intră în locul celui dintâi și există un cerc întreg de corpuri care se mișcă în același timp[2510]. De pildă, când tubul ABC este pe de-a-ntregul plin cu apă în ambele părți, e lesne de înțeles că apa aceasta trebuie să coboare prin C, luând în considerare tot cercul ABCD, a cărui parte ABC e alcătuită din apă, iar cealaltă, CDA, e alcătuită din aer, ale căror părți se mișcă toate împreună. Căci fiind mai multă apă în jumătatea acestui cerc BCD decât în cealaltă jumătate BAD, el [cercul] trebuie să se învârtă urmând ordinea literelor ABC, mai degrabă decât urmând ordinea literelor CBA, astfel încât apa curge prin C; căci fiecare picătură din această apă, odată ce iese din tub, coboară de-a dreptul către E, iar în locul ei pătrunde aer pentru a întregi cercul mișcării, aer care pătrunde în partea AB a tubului. Dar nu la fel se întâmplă cu un codru de pâine sau cu zahărul, în care apa urcă din pricină că părțile ei sunt într-o agitație neîntreruptă, iar porii lor sunt dispuși în așa fel, încât aerul mai lesne iese decât intră, pe când apa, dimpotrivă, intră mai lesne decât iese, așa cum urcă un spic de grâu de-a lungul brațului când este pus în mânecă cu vârful în jos[2511].

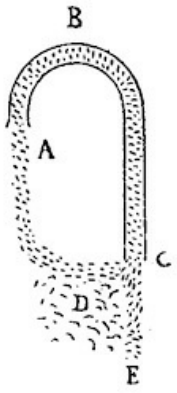

Nu sunt curios să văd scrierile Englezului[2512]. Am avut aici pentru câteva zile *Epistolele* Domnului Gassendi[2513], dar nu am citit decât indicele pe care l-a pus la început, din care am aflat că nu tratează despre nici o materie pe care să fi avut nevoie să o citesc. Mi se pare că mi-ați scris altădată că are luneta cea bună a lui Galilei; aș vrea să știu dacă este atât de grozavă pe cât a vrut Galilei să se creadă, și cum apar acum Sateliții lui Saturn cu ajutorul ei[2514].

Vă mulțumesc pentru experimentul cu aerul cântărit într-o archebuză cu vânt, atunci când este condensat înăuntru, dar cred că mai degrabă apa amestecată cu aerul

astfel condensat este cea care cântărește atât, și nu aerul însuși[2515].

În privința bilelor de lemn [*mail*][2516] despre care vorbiți în cealaltă scrisoare a Domniei voastre din 10 Februarie, prima voastră dificultate privește faptul că atunci când o bilă mică de lemn este lovită de una mai mare, se întâmplă adesea că mișcarea aceleia mai mari slăbește, iar cealaltă se mișcă după aceea îndeajuns de iute. Dar temeiul [*raison*] pentru aceasta este simplu și nu contrazice nicidecum ceea ce am scris mai demult[2517], căci depinde de faptul că aceste bile nu sunt perfect dure, și nici planul pe care se află nu este perfect neted – două lucruri pe care le lăsasem deoparte. Fie așadar [bila] B oprită pe planul D, unde este puțin afundată în nisip, și să luăm aminte mai întâi că bila A, venind către ea cu viteză mare, o atinge în punctul I, care este mai sus decât centrul ei, acesta fiind cauza pentru care nu o dizlocă imediat către E, ci mai degrabă o afundă încă și mai adânc în nisipul D; și, totuși, și una, și cealaltă dintre aceste bile se încovoaie puțin în interiorul lor, ceea ce face să se piardă puțin câte puțin[2518] mișcarea bilei A, până când B, fiind strânsă între A și planul D, iese de acolo cu forță, precum un sâmbure de cireașă strâns[2519] între două degete, ceea ce îi dă multă viteză. Iar dacă A își pierde toată forța înainte ca B să poată ieși din locul în care se află, părțile celor două bile, fiind încovoiate în interiorul lor în punctul în care se ating, tind să revină, precum un arc, la figura lor dintâi, iar astfel ele o dizlocă pe A către H și pe B către E, dar pe B mai iute decât pe A[2520], din pricină că este mai lesne de mișcat. Iar B fiind dislocată înainte ca A să-și fi pierdut toată forța, bila A va mai merge către E, dar mai încet, sau se va opri de tot.

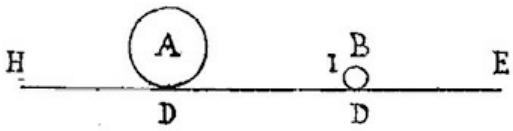

Este sigur că sâmburele de cireașă care iese dintre degete se mișcă mai iute decât aceste degete, din pricină că iese oblic; iar când se spune că corpul care îl mișcă pe un altul trebuie să aibă atâta viteză pe cât îi dă celuilalt, aceasta este valabil doar pentru mișcările într-o aceeași linie dreaptă[2521]. Dar văd în toate acestea că nu distingeți mișcarea de viteză și că dificultățile pe care le aveți provin doar din acest lucru, căci deși sâmburele de cireașă are mai multă viteză decât degetele care îl dizlocă, el nu are, totuși, tot atâta mișcare; iar bila A fiind de patru ori mai mare decât

bila B, dacă ele se mișcă împreună, una are tot atâta viteză ca cealaltă, dar cea de patru ori mai mare are[2522] de patru ori mai multă mișcare.

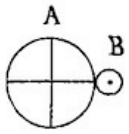

În privința opiniei celor care cred că cu cât o mișcare ia mai mult timp pentru a fi întipărită, cu atât acea mișcare este mai mare, ea nu este adevărată decât atunci când, la capătul acestui timp, corpul mișcat dobândește o viteză mai mare, căci dacă se mișcă la fel de iute, are întotdeauna tot atâta mișcare, oricare ar fi fost cauza prin care această mișcare i-ar fi fost întipărită; și cu mâna nu se poate arunca o bilă la fel de departe precum cu un pistol, afară doar dacă este ridicată mai sus, din pricină că aruncătura orizontală a pistolului nu ajunge atât de departe ca aruncătura la 30 sau 45 de grade făcută cu mâna.

În sfârșit, impulsul [*impression*][2523], mișcarea și viteza, considerate în același corp, sunt același lucru; dar în două corpuri diferite, mișcarea sau impulsul sunt diferite de viteză. Căci dacă aceste două corpuri parcurg și unul și celălalt tot atâta drum în același timp, se spune că au aceeași viteză; dar acela care conține mai multă materie, fie din pricină că este mai solid, fie din pricină că este mai mare, are nevoie de mai mult impuls și mișcare ca să meargă la fel de iute ca celălalt. Dar nu există vreun *medium*[2524] care să nu împiedice mișcarea corpurilor, decât doar pentru o *anumită viteză*, și, astfel, nu poate fi presupus în privința unor corpuri diferite, precum unul din miez de soc, iar celălalt din plumb; căci *medium*-ul care nu-i rezistă unuia, rezistă în chip necesar celuilalt.

Altminteri, am a mă plânge de Domnia voastră pentru că, dorind să știți opinia mea cu privire la jeturile de apă, v-ați adresat Domnului Zuylichem, mai degrabă decât mie, ca și cum nu ați avea la fel sau chiar mai multă putere asupra mea decât oricine altcineva. Sunt 4 sau 5 zile de când i-am scris îndeajuns de amănunțit opinia mea; veți vedea dacă vă va mulțumi[2525]. Și sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 23 februarie 1643

Descartes către Mersenne
Endegeest, luni, 23 martie 1643[2526]

AT III 637-645: CCXCVII; Clerselier II 552-553: CXVI;
EL II 396-397: CXVI; AM V 270-275: 372; B 1724-1730: 386;
JRA I 506-510: Mers 115; CM XII 102-113: 1173; Verbeek *et al*. 45-49: 13
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 2001, fol. 32 *recto* – 33 *verso*

Cuvioase Părinte,

Am primit acum o săptămână trei dintre scrisorile Domniei voastre, una datată din 15 Februarie, alta din 7 Martie, iar alta din 14. În cea dintâi îmi spuneţi că Părintele Vatier v-a scris că nu i-am răspuns, lucru care mă uimeşte, căci acum în jur de două luni am primit o scrisoare din partea sa, despre care îmi scriaţi că nu ştiţi de la cine vine; v-am trimis cu acelaşi curier o scrisoare pentru Domnia sa[2527] şi v-am scris că cea pe care mi-o trimiseserăţi era de la Domnia sa. Vă rog să vă aduceţi aminte dacă aţi primit acest pachet, căci mi se pare că înăuntru erau şi scrisori pentru Domnul de La Villeneuve[2528] la Rennes, de la care nu am primit răspuns, iar dacă aceste scrisori s-au pierdut, ar trebui să scriu altele. Între timp, dacă aveţi prilejul, aş fi bucuros ca Părintele Vatier să ştie că îl preţuiesc şi îl cinstesc mult şi că i-am răspuns. De îndată ce voi şti cu siguranţă că Părintele Dinet[2529] s-a întors, îi voi scrie negreşit şi Domniei sale. Înţeleg că Părintelui Bourdin i s-a fost poruncit să tacă până ce apare *Filosofia* mea[2530]; ceea ce Domnia sa numeşte planul *Filosofiei* mele nu este altceva decât titlul părţilor, pe care l-am scris într-o scrisoare către Părintele Dinet[2531], ceea ce nu are nici o importanţă.

Experimentul Domniei voastre privitor la greutatea aerului în archebuza cu vânt este foarte frumos, dar nu cred că ar putea folosi la cântărirea aerului, din pricină că nu se poate şti lesne cantitatea de aer comprimat [*pressé*] pe care o conţine[2532]. Când

îl veți fi făcut pe cel cu arcul[2533], voi fi bucuros să o aflu.

Vă voi trimite negreșit *Cicero*[2534] și *Med*[*itațiile*] pentru Domnul Hardy cu primul prilej, pe mare, ceea ce va întârzia poate mult, după cum știți.

Sunt bucuros că ceea ce îi trimisesem Domnului de Zuylichem privitor la jetul apelor[2535] se potrivește cu gândurile voastre[2536]. Dacă mi se face cinstea de a fi luat drept arbitru sau judecător, după cum spuneți, nu voi răspunde nimic pe care să nu încerc să-l dovedesc cum se cuvine[2537].

Aș vrea din toată inima să pot răspunde cu precizie la problema pe care mi-o propuneți ca fiind cea mai de seamă din scrisoarea voastră, anume de a determina bătaia [*la portée*] orizontală a unei arme de foc, dacă se cunoaște cea verticală, dar e un lucru pe care nu-l pot face, ba chiar pe care nu îl cred cu putință, dacă nu presupunem alte *data*[2538].

Aș vrea de asemenea să determin pentru Domnia voastră jetul de apă de 45 de grade, care, fără nici un calcul, cred că este o parabolă[2539]: anume, presupunând doar principiile stabilite în scrierea mea[2540], fără a lua în considerare rezistența aerului și nici scăderea forței care cauzează greutatea. Dar pentru a-l demonstra și a-i găsi axa și mărimea, mi-ar trebui poate mai mult timp decât am înainte să plece curierul, lucru care se va întâmpla astă-seară; de aceea nu pot face calculul, dar toți cei care știu puțină algebră îl pot face lesne, dacă li se propune problema în felul următor[2541].

Fie ABCD o scândură de lemn, sau de altă materie, înclinată la 45 de grade față de orizontul AE sau BF, și să ne-o închipuim înălțându-se dinspre AB către CD cu o viteză mereu egală și păstrând mereu aceeași înclinație față de orizont, în vreme ce o furnică merge pe ea cu pași inegali și sporindu-și viteza în aceeași proporție [*raison*] precum corpurile grele care coboară în aer liber, iar această furnică merge urmând linia CG perpendiculară pe orizont, astfel încât, atunci când capătul scândurii CD era unde se află acum celălalt capăt AB, furnica, care era în punctul C, a început să se miște către G. Și pentru că mișcarea ei era la început mai înceată decât cea a scândurii, care este întotdeauna egală, ea a rămas o vreme pe orizont; dar pentru că [mișcarea ei] a devenit după aceea mai iute, ea a trebuit mai târziu să coboare și, astfel, cele două mișcări, a ei și a scândurii, au făcut-o să descrie linia curbă AD.

Întrebați care este această linie, căci e aceeași cu cea a jeturilor de apă și este nevoie doar de calcul pentru a o găsi. Domnul Roberval sau altcineva o va găsi lesne.

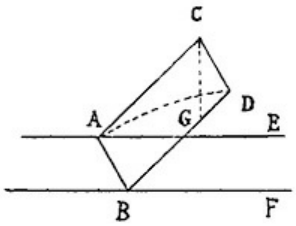

În privința dragonului din Ruel[2542], nu pot pricepe cum determinați că apei îi ia 2 secunde pentru a coborî, căci aceasta depinde de înălțimea sursei de apă, pe care nu o determinați; căci cu cât vine de mai de sus, apa iese mai iute și, astfel, îi ia cu atât mai puțin timp să curgă pe o distanță de 30 picioare.

Nu am răgaz să cercetez ceea ce îmi scrieți despre elice și parabolă[2543], dar dacă s-ar fi găsit o linie dreaptă egală cu o hiperbolă, cum i-ați scris Domnului de Zuylichem, aș găsi-o mai vrednică de admirație[2544].

Fiți încredințat că Domnul Huygens nu s-a gândit nicidecum să vă corupă trimițându-vă versurile sale[2545]; dacă a scăpat vreun cuvânt, nu va fi fost decât din voioșie și pentru a râde, fără să se gândească că aveați să îl luați în serios.

Veți vedea, poate, din ce se va petrece cu cartea pe care Voetius a scris-o împotriva mea sub numele acestui caraghios din Groningen[2546] că, în această țară, Catolicii nu sunt dușmăniți. Această carte este din cale-afară de defăimătoare și plină de injurii fără nici o aparență de adevăr sau de dovezi [*raison*] și nu merită osteneala de a fi citită mai mult decât acel *Pentalogos*[2547] pe care l-ați văzut acum 2 sau 3 ani, dar este de 10 ori mai groasă. Nu i-aș răspunde nici măcar cu un cuvânt, dac-ar fi numai după interesul meu, dar, fiindcă am niște prieteni pentru care este important ca Voetius să-și piardă creditul, dau la tipar un răspuns[2548] împotriva Domniei sale, care nu-l va măguli.

Titlul[2549] cărții lui Voetius împotriva mea este *Admiranda Methodus novæ Philosophiæ Renati des Cartes*, iar deasupra fiecărei pagini a cerut să se pună *Philosophia Cartesiana*, ceea ce a făcut pentru a vinde cartea sub numele meu. Și vă pun în gardă ca să-i puteți să-i lămuri pe cei care, văzând acest titlu, ar putea crede că e ceva scris de mine. Vă rog încă o dată să aflați, dacă puteți, cât au costat cele 2 planuri ale grădinilor pe care ni le-ați trimis; cei care le-au făcut sunt grădinarii

[grădinii] Luxembourg și Tuileries[2550].

În ceea ce privește cilindrii de lemn, dintre care unul este de 4 ori mai lung decât celălalt, nu pot crede că coboară la fel de iute, cu condiția să coboare întotdeauna având un capăt în jos și celălalt în sus; dar, fiindcă acest lucru se poate schimba în aer, s-ar face mai bine experimentul cu 2 bile de lemn, una foarte mare, iar cealaltă foarte mică, al cărei diametru să fie doar un sfert din celălalt, iar greutatea să fie a șaizeci și patra parte din aceea a celei mari; căci cred că acesteia mici îi va lua de două ori mai mult timp să coboare decât celei mai mari[2551]. Și chiar dacă prima picătură de apă care coboară din vasul BC prin gaura C nu ar veni din B, măcar după ce din acest vas a ieșit un cilindru de apă de lungimea liniei BC și de grosimea găurii C, picăturile de apă care urmează după aceea vin într-adevăr din B, iar acestea nemișcându-se mai iute decât cea dintâi, o putem socoti ca și cum ar veni și ea tot de acolo.

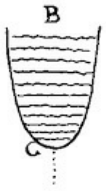

Viteza orizontală mare împiedică coborârea corpurilor din pricina aerului, ale cărui părți nu pot ceda așa de rapid; căci, de pildă, bila A, fiind împinsă foarte iute către B, rămâne atât de puțin pe fiecare parte a aerului C dintre cele două, încât nu are timpul și nici forța să le facă să cedeze în fața greutății ei; căci cu cât se mișcă mai iute, cu atât mai puțin apasă pe fiecare parte a acestui aer, iar Domnia voastră știți că un corp care cântărește foarte puțin, precum o foiță de aur foarte subțire, nu are forța să împingă [*enfoncer*] aerul. Or, această stăvilire a aerului nu se face în cazul jetului de apă vertical.

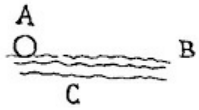

Dacă 2 mâini, una în B, cealaltă în C, împing piatra A către D cu aceeași viteză cu care ar putea-o face una singură, nu o vor face să se miște mai iute, dar de asemenea fiecare dintre ele nu va putea folosi pentru această acțiune decât jumătate din forța pe care ar folosi-o dacă ar fi singură.

Nimic nu constrânge apa care iese din sifon să facă un cerc, afară de faptul că nu

există un vid în care să poate intra când iese din sifon; ci intră într-un loc în care se afla aer, iar acest aer se duce într-un alt loc, unde se afla alt aer, și așa mai departe; dar pentru că aceasta nu se petrece la infinit, trebuie în cele din urmă ca acest aer să poată să intre înapoi în locul apei, și aceasta este ce numesc un cerc[2552]. Dar dacă vasul în care se află sifonul este închis complet, astfel încât acest cerc nu se poate forma, apa nu va curge prin sifon. Nu mai am hârtie decât pentru a vă spune că sunt,

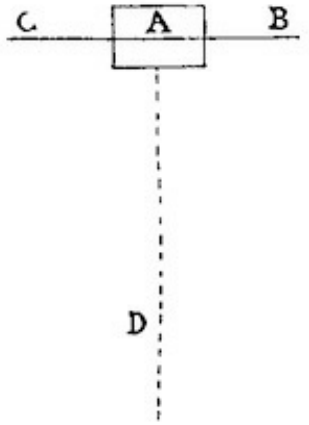

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 23 martie 1643

Părintele[2553] Bourdin nu pare foarte înțelept, iar eu nu am a răspunde nimic biletului Domniei sale, căci nu i-am făgăduit nimic, iar dacă le-am făcut câteva propuneri alor săi, atâta timp cât nu le-au acceptat, nu sunt legat de vreun cuvânt.

X către Mersenne pentru Descartes
Paris, sâmbătă, 4 aprilie 1643[2554]

AT III 654-655, notă; AM 278-279, notă; B 1730-1732: 387;
JRA I 729-731: Math 31; CM XII 131-133: 1176; Verbeek *et al*. 52-53: 14
Copie manuscrisă
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 5160,
fol. *recto* și *verso*

Trei probleme propuse[2555]

După ce am socotit că noi nu putem cădea de acord asupra următoarelor trei dificultăţi, orice lămuriri le-am fi putut aduce, și după ce am pus prinsoare și am convenit cu bună-credinţă că vom fi de acord cu ceea ce va spune Domnul des Cartes, le-am rânduit aici într-un mod inteligibil, după cum urmează.

Și anume, dacă două proiectile egale în toate privinţele, anume ca materie, mărime și figură, pornind cu aceeași viteză, în același aer, pe aceeași linie, trebuie în mod necesar să ajungă la fel de departe unul precum celălalt.

Asupra acesteia, unul susţine că se poate întâmpla ca unul dintre proiectile să meargă mai departe, după cum susţine, atunci când impulsul [*impression*] dat a avut la dispoziţie mai mult timp pentru a se întipări, cum se petrece cu un arc mare care, pentru că a fost încordat până mai departe, chiar dacă cu mai puţină forţă, azvârle săgeata mult mai departe decât un arc mai mic, care se încordează totuși cu mult mai multă forţă. Celălalt [susţine] că este imposibil ca două viteze egale, din orice parte și prin orice fel de impuls s-ar putea naște într-un același proiectil sau într-unele egale, zburând prin același aer și pe aceeași linie, adică la aceeași înălţime faţă de planul orizontal, să producă efecte diferite, adică una dintre săgeţi să ajungă mai departe decât cealaltă[2556].

A doua, anume dacă este necesar ca corpul care întipărește o mișcare unui alt corp, să se miște la fel de iute ca acela căruia îi întipărește această mișcare. De exemplu, fie cele două bile A și B, perfect dure, dintre care cea mai mare A se rostogolește pe un plan foarte neted, iar cea mai mică B, fiind în repaus, a fost lovită de cea mare A, sau ciocnirea lor se petrece în aer liber.

Unul spune că este imposibil ca bila mare A, chiar dacă ar fi de o sută de ori mai mare decât B, să îi dea lui B mai multă viteză decât cea cu care ea se rostogolește, de vreme ce ea nu poate transmite ceea ce nu are. Celălalt consideră că mai multe observații arată contrariul și crede că acest lucru se întâmplă din cauză că mai multe părți ale aceleiași viteze, răspândite în bila mare, se strâng în cea mică și că, așa cum 2 cu 2 fac 4, 2 cu 2 grade de viteză ale bilei mai mari A întipăresc 4 grade de viteză în cea mică[2557].

A 3-a dificultate este aceea de a ști dacă impulsul prin care aruncăm un proiectil va dispărea încetul cu încetul, chiar dacă aerul nu ar împiedica proiectilul în nici un fel, iar Pământul nu l-ar atrage spre sine.

Unul susține că există două feluri de calități, unele care nu pier, precum cea prin care piatra se îndreaptă către centru sau cea prin care bate inima, și celelalte care pier, precum căldura pe care focul o produce în apă și în fier, și că impulsul întipărit în proiectile este de acest fel.

Celălalt [susține] că mișcarea sau impulsul fiind întipărite în proiectil, nu poate pieri, chiar dacă el ar fi *minimae Entitatis*[2558], pentru a vorbi ca Filosofii, dacă ceva contrar nu-i anulează acest impuls.

Oricum ar sta lucrurile, vom fi de acord cu ceea ce va hotărî Domnul des Cartes, pe care îl rugăm să cerceteze lucrurile când are răgaz, în credința cărui lucru ne punem aici sigiliile. La 4 aprilie 1643, la Paris[2559].

Descartes către Colvius
Endegeest, luni, 20 aprilie 1643[2560]

AT III 646-647: CCXCVIII; AM V 276-277: 373; B 1734: 388;
JRA II 586-587: Colv 3; Verbeek *et al*. 54-55: 15
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universităţii, PAP 2

Domnule,

Veştile din cer pe care mi-aţi făcut cinstea să mi le scrieţi m-au îndatorat nespus[2561]; pentru mine au fost nespus de noi şi nu auzisem mai înainte vorbindu-se despre ele; dar, de atunci, mi s-a scris de la Paris că Domnul Gassendi[2562], care a moştenit buna şi faimoasa lunetă a lui Galilei[2563], vrând să cerceteze cu ajutorul ei aceste 5 planete noi din jurul lui Jupiter, a judecat că erau doar stele fixe, pe care bunul Părinte capucin le va fi luat drept planete. Chestiune în care se va putea lesne descoperi adevărul, iar cele 4 planete descoperite încă de mai demult în jurul lui Jupiter[2564] au stârnit atâta mirare, încât celelalte cinci nu prea pot s-o sporească.

Ajunsesem la descrierea cerului şi mai precis a planetelor[2565], când mi-a fost înmânată scrisoarea Domniei voastre; dar, fiind pe punctul de a pleca de aici pentru a merge să locuiesc în apropiere de Alkmaar op de Hoef, unde am închiriat o casă[2566], şi având în mâini o carte proastă *de philosophia cartesiana*, pe care veţi fi văzut-o poate şi al cărei autor se spune că este Domnul Voetius[2567], am lăsat cerul deoparte pentru câteva zile şi am înnegrit câteva pagini[2568] pentru a încerca să mă apăr de insultele care mi se aduc pe Pământ; şi sunt încredinţat că toţi cei care au onoare şi conştiinţă vor găsi cauza mea atât de dreaptă, încât nu mă voi teme să o supun judecăţii Domniei voastre[2569], chiar dacă am de-a face cu un om de profesiunea [de credinţă] a Domniei voastre[2570]; şi vă rog cu umilinţă să mă credeţi,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Endegeest, 20 Aprilie 1643

[*adresa:*]
Domniei sale,
Domnului Colvius,
Pastor al cuvântului lui Dumnezeu
la Dordrecht.

Descartes către Mersenne
[Endegeest,] duminică, 26 aprilie 1643[2571]

AT III 655-659: CCC; AM V 283-286: 375; B 1740-1744: 390;
JRA I 510-512: Mers 116; CM XII 163-167: 1182; Verbeek *et al*. 56-58: 16
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 5160,
fol. 29 *recto* – 30 *recto*

Cuvioase Părinte,

Vă mulţumesc că aţi făcut încă o dată, la rugămintea mea, experimentul de a cântări o lamă de aramă[2572]; de vreme ce nu este mai uşoară caldă decât rece, iar un balon de aramă este mai uşor, iată un indiciu foarte sigur că aceasta provine din aerul închis în balon, care este greu, orice ar spune peripateticienii.

Veţi găsi răspunsul meu la ceea ce întrebaţi despre arcurile de lemn şi de oţel în hârtia despre prinsoare[2573]. Sau, dacă nu am fost îndeajuns de explicit, voi mai repeta aici cele două temeiuri [*raisons*] pe care le-am scris: unul, că săgeata arcului mare fiind mai mare şi, proporţional, mai uşoară, nu coboară atât de iute; celălalt, că dacă s-ar folosi o săgeată la fel de uşoară pentru arcul de oţel ca pentru cel de lemn, forţa mare cu care ar fi lovită această săgeată ar face ca acel capăt apropiat de coardă să se mişte mai iute decât celălalt, căruia aerul îi opune rezistenţă. *Sit*[2574] arcul ABC; spun că coarda împinge capătul săgeţii D cu atâta viteză cu cât aerul din jurul lui F opune rezistenţă şi împiedică acest capăt F să înainteze tot atât de prompt către G, astfel încât, dacă această săgeată este din lemn uşor şi poros, ea se scurtează şi, imediat după ce se desprinde de coardă, se lungeşte către D, ceea ce îi micşorează mult din viteză. Dar una care este din lemn mai dur şi mai solid pleacă cu-adevărat mai iute din arcul de oţel decât o face cealaltă din arcul de lemn şi are de asemenea mult mai multă forţă la o distanţă medie; dar nu ajunge mai departe, din pricină că, fiind mai

grea, are o tendință mai mare să coboare.

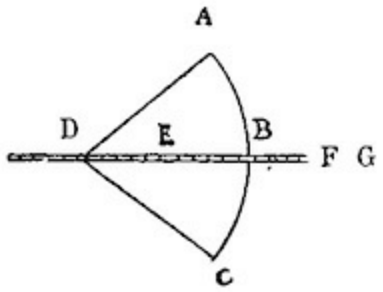

Când o săgeată urcă în aer, se mișcă mai iute la început decât la sfârșit; și, dimpotrivă, coborând, se mișcă mai iute la sfârșit decât la început[2575]. Dar această proporție nu este egală, căci, urcând, viteza ei scade întotdeauna în același fel, iar coborând, creșterea ei este mai mare la început decât la sfârșit[2576]. De pildă, o săgeată care urcă de la A către C se mișcă din cale-afară de iute de la A până la B și mult mai încet de la B până la C; dar, coborând de la C până la D, își sporește viteza aproape proporțional cu pătratul timpilor [*en raison double des temps*], în vreme ce de la D până la E și-o sporește mult mai puțin. De unde urmează că, dacă săgeata urcă foarte sus, ca de la A către C, are nevoie de mult mai puțin timp ca să urce decât ca să coboare; dar dacă urcă mai puțin, ca de la B, nu mă îndoiesc că are nevoie întotdeauna de ceva mai puțin timp ca să urce, dar diferența nu va fi așa mare.

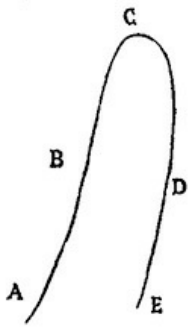

Nimic din ceea ce îmi trimiteți despre flux și reflux, scos din scrierile Englezului[2577], nu mi s-a părut de folos, decât că spune că, *habente luna latitudinem Borealem, citius implentur tempora quam habente Australem*[2578], ceea ce judecasem că trebuie să fie adevărat acum multă vreme, dar nu știusem că se făcuse vreun experiment[2579].

În ce privește cea mai mare forță a unei spade, nu mă îndoiesc că se află în centrul de greutate, dacă, dând lovitura, ar fi lăsată să scape din mână; și, dimpotrivă, că se află tocmai la capătul spadei, dacă ar fi ținută perfect strâns, căci acest capăt este mișcat mai iute decât restul. Dar pentru că nu este ținută niciodată din cale-afară

de strâns și, de asemenea, nu este lăsată cu totul, această forță mai mare se află [undeva] între centrul de greutate și capătul spadei, și se apropie mai mult sau mai puțin de unul decât de celălalt, după cum cel care o folosește ține mâna mai strâns[2580].

Nu știu ce mă întreabă Domnul de Vitry La Ville[2581] cu privire la mărimile inexplicabile, căci e sigur că toate cele care sunt cuprinse în ecuații se explică prin câteva semne, de vreme ce ecuația însăși care le conține este un fel de a le exprima. Dar dincolo de acestea, mai sunt o infinitate de altele care nu pot fi nici măcar conținute în vreo ecuație; iar între cele care sunt cuprinse în ecuații sunt unele care nu pot fi explicate prin semnele $\sqrt{\ }$ sau $\sqrt{c}$, adică rădăcina pătrată sau rădăcina cubică, în afara ecuației. De pildă, dacă am un cub egal cu trei rădăcini plus trei, nu aș putea exprima valoarea acestei rădăcini prin semnele rădăcinii pătrate sau cubice și, totuși, nu este mai incomensurabilă decât cele care se explică astfel[2582].

Sunt 10 sau 12 zile de când *Cicero*[2583] pentru Domnul Hardy a plecat pe mare și vi l-am trimis fără nici o scrisoare, din pricină că nu aveam atunci răgaz să scriu; îl veți primi poate înaintea scrisorii de față. Sunt,

Cuvioase Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din 26 aprilie 1643

Descartes către Mersenne pentru X
Endegeest, duminică, 26 aprilie 1643[2584]

AT III 648-653: CCXCIX; Clerselier II 553-557: CXVI;
EL II 397-400: CXVI; AM V 278-282: 374; B 1736-1740: 389;
JRA I 731-734: Math 32; CM XII 155-160: 1181; Verbeek *et al*. 61-63: 17
Copie manuscrisă
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 5160,
fol. 61 *verso* – 63 *recto*

Opinia mea cu privire la aceste chestiuni depinde de două principii de Fizică, pe care trebuie să le stabilesc aici înainte de a o putea explica.

Primul este că nu presupun în natură nici un fel de *calităţi reale* care să fie adăugate substanţei precum [ar fi adăugate] mici suflete trupurilor lor şi care să poată fi separate de ea de către puterea divină; şi, astfel, nu atribui mai multă realitate mişcării, nici tuturor celorlalte varietăţi ale substanţei care sunt numite *calităţi*, decât atribuie filosofii de obicei figurii, pe care ei nu o numesc *qualitatem realem*[2585], ci doar *modum*[2586]. Temeiul [*raison*] principal care mă face să resping aceste calităţi reale este că nu văd ca mintea omenească să aibă în sine vreo noţiune, sau idee particulară, pentru a le concepe; astfel încât cineva care le numeşte şi garantează că există garantează un lucru pe care nu-l concepe şi nu se înţelege pe sine. Al doilea temei este că filosofii au presupus aceste calităţi reale doar pentru că au socotit că altminteri nu pot explica toate fenomenele naturii, iar eu sunt de părere, dimpotrivă, că se pot explica mult mai bine fără ele.

Celălalt principiu este că tot ceea ce este, sau există, rămâne întotdeauna în starea în care este, dacă vreo cauză exterioară nu-l schimbă[2587]; astfel încât nu cred să poată fi vreo *calitate* sau *mod* care să piară de la sine. Şi, aşa cum un corp care are o anumită figură nu o pierde niciodată dacă nu îi este înlăturată de întâlnirea cu vreun alt corp, tot astfel, având o anumită mişcare, trebuie să o păstreze mereu, dacă vreo

cauză care vine de altundeva nu-l împiedică [s-o facă]. Ceea ce dovedesc prin Metafizică: căci Dumnezeu, care este autorul tuturor lucrurilor, fiind întru totul desăvârșit și imuabil, mi se pare contradictoriu ca vreun lucru simplu care există, și căruia, prin urmare, Dumnezeu îi este autor, să aibă în sine principiul propriei distrugeri. Iar căldura, sunetele sau alte calități de acest fel nu-mi ridică nici o dificultate, căci sunt doar mișcări care se petrec în aer, unde dau peste diferite piedici care le opresc.

Or, mișcarea nefiind o *calitate reală*, ci doar un *mod*, nu se poate concepe că ar fi altceva decât schimbarea prin care un corp se depărtează de altele, iar în aceasta [în mișcare] sunt de luat în seamă doar două varietăți: una, că poate fi mai mult sau mai puțin iute, iar cealaltă, că poate fi determinată către părți diferite. Căci, deși această schimbare poate izvorî din cauze diferite, este totuși cu neputință ca aceste cauze, dacă o determină către aceeași parte și o fac la fel de iute, să-i confere vreo modificare [*diversité*] de natură.

De aceea nu cred ca *două proiectile egale ca materie, mărime și figură, pornind cu aceeași viteză, în același aer, pe aceeași linie* (adică spre aceeași parte, căci dacă unul și-ar începe mișcarea de la un capăt al acestei linii, iar celălalt de la celălalt [capăt], ele n-ar porni în același aer), *să poată ajunge unul mai departe decât celălalt*. Iar experimentul cu Arcurile[2588] nu-mi ridică nici o dificultate, căci săgeata care este împinsă de un arc mare de lemn, fiind mai mare și mai ușoară decât cea împinsă de un arc mic de oțel, poate ajunge mai departe, cu toate că nu pornește atât de iute, din pricină că greutatea ei nu o apasă într-atât să coboare. Dar dacă ne întrebăm de ce această săgeată mare împinsă de arcul mic va ajunge mai puțin departe decât [dacă este] împinsă de cel mare, răspund că aceasta provine din aceea că, fiind împinsă prea iute, ea nu dobândește o mișcare egală în toate părțile ei. Căci lemnul din care este făcută nefiind perfect dur, violența mare cu care este împins acela dintre capetele ei care atinge coarda îl face să intre puțin înăuntru și, astfel, săgeata scurtându-se, [capătul acesta] se mișcă mai iute decât celălalt capăt; și, pentru că coarda îl părăsește înainte ca celălalt capăt să fi dobândit aceeași viteză, în săgeată se află imediat după aceea două mișcări diferite, una care o poartă înainte și cealaltă

prin care se alungește; iar pentru că aceasta din urmă este potrivnică celeilalte, o încetinește.

Cred, de asemenea, că este cu neputință ca o bilă perfect dură, oricât de mare ar fi, întâlnindu-se în linie dreaptă cu una mai mică[2589], tot perfect dură, să o poată mișca urmând aceeași linie dreaptă mai iute decât se mișcă ea însăși; dar adaug că aceste două bile trebuie să se întâlnească în linie dreaptă, adică centrele uneia și celeilalte trebuie să se afle pe aceeași linie dreaptă de-a lungul căreia se petrece mișcarea. Căci, de pildă, dacă bila mare B, venind în linie dreaptă de la A către D, întâlnește dintr-o parte bila mică C, pe care o va face să se miște către E, nu e nici o îndoială că, chiar dacă aceste bile ar fi perfect dure, cea mică ar trebui să pornească mai iute decât s-ar mișca cea mare după ce a întâlnit-o; și ducând unghiurile drepte ADE și CFE, proporția dintre liniile CF și CE este aceeași cu cea care ar fi între viteza bilelor B și C. [Observați că presupun centrul acestor bile în același plan și, astfel, că nu le imaginez rostogolindu-se pe pământ, ci întâlnindu-se în aerul liber.][2590] Mai adaug că aceste bile trebuie să fie perfect dure; căci, dacă sunt din lemn sau dintr-o altă materie flexibilă, așa cum sunt toate pe care le avem pe Pământ, este sigur că, dacă cea mare H, venind din G, o întâlneşte pe cea mică K în linie dreaptă și găsește în ea rezistență, aceste două bile se îndoaie [*se replient*] puțin înăuntru în punctul I, unde se ating, înainte ca centrul bilei K să înceapă să se miște și, astfel, fac precum două mici arcuri care, destinzându-se imediat după aceea, pot să o împingă pe cea mică K mai iute decât se mișca cea mare. Căci fiind H, de pildă, de zece ori mai mare decât K și având zece grade de viteză, unul dintre ele fiindu-i de ajuns lui K pentru a o face să se miște la fel de iute ca H, dacă ea transmite toate aceste zece grade de viteză acestor mici arcuri, iar ele le transmit apoi lui K, bila K se va mișca de zece ori mai iute decât se mișca H, care se va opri cu totul, ceea ce moralmente[2591] nu se poate întâmpla; dar se întâmplă totuși că ea [H] transmite 6 sau 7 [grade de viteză] acestor mici arcuri, care îi dau două sau 3 din ele bilei mici, cedându-i sau restituindu-i 7 sau 8 celei mari, cu care ea continuă către L sau se întoarce către G, după cum ceea ce ele [micile arcuri][2592] îi cedează din mișcare este mai mult sau mai puțin decât ceea ce îi restituie; iar 8 grade în bila mare o fac să se

mișteˆ mult mai încet decât 2 în cea mică.

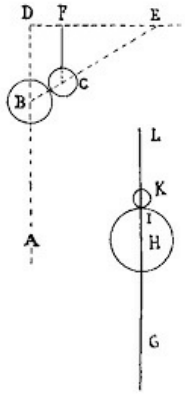

În privința celui de-al treilea punct, anume că mișcarea nu poate pieri, dacă nu este distrusă de vreo cauză exterioară (sau, mai degrabă, dacă nu este schimbată, căci nu cred că poate fi vreodată ceva care să o distrugă), l-am statornicit mai devreme[2593] drept un principiu; de aceea nu este nevoie să spun mai mult.

La Endegeest, în apropiere de Leiden, 26 aprilie 1643

Regius către Descartes
[Utrecht, începutul lui decembrie 1642 – mai 1643][2594]

Baillet II 155 [A], II 188-189 [B]; AT III 557-558: CCLXXVI [B];
AM V 184-185: 340 [B]; B 1630-1632: 354 [B]; Bos 165-166: 48 [A], [B]
Textul lui Baillet

[A] „Numai opt Profesori luaseră parte la această judecată[2595], anume G. Voetius, Ch. Dematius, M. Schotanus, A. Matthæus, G. Stratenus, J. Lyræus, Arn. Senguerdius şi Dan. Berckringer, care se pronunţară împotriva Răspunsului Domnului Regius către Voetius şi împotriva Filosofiei celei noi. Celorlalţi le fu ruşine să se conformeze patimii lui Voetius, dar erau cei mai slabi. Numai Domnul Æmilius se împotrivi acestei judecăţi şi Domnul Cyprianus[2596], Profesor de Drept, care, văzând că nu se aducea nici un temei admisibil pentru a face validă această judecată, ceru anularea ei. Ţinu chiar ca împotrivirea sa să fie pomenită în actul judecăţii, sub numele său, pentru a nu fi confundat într-un chip nefericit cu autorii unei acţiuni atât de puţin judicioase sub numele general al Profesorilor Universităţii[2597].

[B] La puţine zile după publicarea ei[2598], apăru la Amsterdam, la Elsevir[2599], răspunsul Domnului Descartes sub titlul *Epistola Ren. Descartes ad celeberrimum virum D. Gisbertum Voetium, in qua examinantur duo libri nuper pro Voetio Ultrajecti simul editi; unus de confraternitate Mariana, alter de Philosophia Cartesiana*[2600]. […][2601] [Partea] a doua şi a şaptea sunt un fel de dare de seamă particulară despre purtarea lui Voetius; iar cea de-a patra este o judecată despre cărţile şi doctrina Domniei sale, de unde lipsesc cele pe care le scrisese împotriva Bisericii Romane, şi alte câteva pe care Domnul Regius nu le putuse găsi la Librarii de la Utrecht[2602].

Prinţesa Elisabeta către Descartes
[Haga,] 6[/16] mai [1643][2603]

AT III 660-662: CCCI; AM V 287-288: 376; B 1744-1746: 391; JRA II 174-175: Élis 2; Foucher de Careil 1879 47-48: I; Verbeek *et al*. 65-66: 18

Copie manuscrisă

Arnhem, Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, Biblioteca Castelului Rosendael, *Recueil de quelques Lettres écrites à Monsieur Descartes*, nr. 18, pp. 95-98

Domnule Descartes,

Am aflat, cu multă bucurie şi regret, despre intenţia Domniei voastre de a mă întâlni[2604], cu câteva zile în urmă şi sunt totodată mişcată de bunătatea Domniei voastre de a vă împărtăşi gândurile unei persoane neştiutoare şi indisciplinate, cât şi mâhnită de nefericirea de a fi pierdut o convorbire atât de folositoare. Domnul Pallotti[2605] a sporit această din urmă pasiune, relatându-mi soluţiile pe care i le-aţi dat cu privire la neclarităţile conţinute în fizica Domnului Rhegius[2606], despre care însă aş fi fost mai lămurită ascultându-vă chiar pe Domnia voastră, aşa cum aş fi fost şi cu privire la o chestiune pe care am supus-o aceluiaşi profesor, atunci când a trecut prin acest oraş, şi în legătură cu care m-a trimis la Domnia voastră pentru a afla mulţumire. Ruşinea de a vă înfăţişa un stil atât de neglijent m-a împiedicat până acum să vă cer această favoare printr-o scrisoare.

Dar astăzi Domnul Pallotti m-a încredinţat într-atât de bunătatea Domniei voastre pentru toată lumea, şi în particular pentru mine, încât am alungat din minte orice alt gând, în afara aceluia de a mă bizui pe aceasta, rugându-vă să-mi spuneţi în ce fel sufletul omului poate determina spiritele [animale ale] trupului să execute acţiunile voluntare[2607] (nefiind altceva decât o substanţă gânditoare). Căci se pare că orice determinare a mişcării se face printr-un impuls [*pulsion*] asupra lucrului mişcat, prin felul în care este împins de acela care îl mişcă ori prin calificarea[2608] şi figura

suprafeţei acestuia din urmă[2609]. Atingerea este cerută în primele două cazuri, iar întinderea în cel de-al treilea. O excludeţi întru totul pe aceasta din urmă din noţiunea pe care o aveţi despre suflet[2610], iar cea dintâi mi se pare incompatibilă cu un lucru nematerial. De aceea vă cer o definiţie a sufletului mai detaliată decât daţi în *Metafizica* Domniei voastre, anume a substanţei acestuia, separată de acţiunea lui, de gândire[2611]. Căci, deşi le presupunem inseparabile (ceea ce este însă dificil de dovedit în ce priveşte copilul aflat în burta mamei sau în cazul leşinurilor îndelungate[2612]), întocmai ca pentru atributele lui Dumnezeu, putem, dacă le privim separat, să dobândim despre ele o idee mai desăvârşită.

Recunoscându-vă drept cel mai bun doctor pentru sufletul meu, vă înfăţişez fără ascunziş toate slăbiciunile speculaţiilor lui şi trag nădejde că, ascultând de jurământul lui Hippocrate, le veţi aduce leacuri fără a le aduce la cunoştinţa publicului[2613]; ceea ce vă rog să faceţi, precum şi să îngăduiţi, Domnule Descartes, stăruinţele acestea plictisitoare ale

Prietenei Domniei voastre, prea devotată în a vă sluji,

ELISABETA

În această zi de 6 Mai

Descartes către Prinţesa Elisabeta
[Egmond aan den Hoef, joi, 21] mai 1643[2614]

AT III 663-668: CCCII; Borel 51-55; Clerselier I 89-92: XXIX;
EL I 59-61: XXIX; AM V 289-294: 377; B 1746-1750: 392;
JRA II 175178: Élis 3; Verbeek *et al*. 67-70: 19
Copie manuscrisă
Haga, Koninklijke Bibliotheek, KA 47, fos. 74r–76r (cu o notă marginală de mâna lui C. Huygens)

Doamnă,

Semnul de bunăvoinţă pe care Alteţa Voastră mi l-a dăruit trimiţându-mi poruncile ei în scris este mai însemnat decât aş fi putut vreodată să nădăjduiesc; şi el vine mai bine în ajutorul defectelor mele decât acela pe care mi-l dorisem din adâncul inimii, şi anume de a le primi verbal de la Alteţa Voastră, dacă mi s-ar fi îngăduit, de curând, pe când mă aflam la Haga, cinstea de a vă aduce salutul şi de a vă oferi preaplecatele mele servicii. Căci aş fi avut prea multe minunăţii de admirat în acelaşi timp; şi văzând cum, dintr-un trup atât de asemănător celor pe care Pictorii îl atribuie Îngerilor, ies vorbe supraomeneşti, aş fi fost fermecat aşa cum sunt pesemne cei ce, venind de pe pământ, pătrund pentru prima oară în Ceruri. Ceea ce m-ar fi făcut cu siguranţă să nu fiu în stare de a răspunde Alteţei Voastre, care a ghicit cu siguranţă la mine acest defect când am avut prilejul, rândul trecut, să-i vorbesc şi care s-a îndurat să îmi sară în ajutor, aşternându-mi urmele gândurilor ei pe o foaie de hârtie. Citindu-le astfel de mai multe ori şi obişnuindu-mă să le privesc, mă las desigur mai puţin orbit de ele, dar sunt cu atât mai cuprins de admiraţie, băgând de seamă că nu par numai ingenioase la prima vedere, ci cu atât mai judicioase şi mai întemeiate cu cât sunt cercetate mai îndeaproape.

Şi pot spune, în adevăr, că întrebarea pe care Alteţa Voastră mi-o adresează îmi pare a fi aceea care mi se poate pune cu cea mai mare îndreptăţire, ţinând seamă de

scrierile pe care le-am publicat. Căci, fiind două lucruri în sufletul omenesc de care depinde întreaga cunoaştere pe care o putem avea despre natura lui, dintre care unul este că gândeşte, iar celălalt, că, fiind unit cu trupul[2615], poate să acţioneze şi să pătimească împreună cu el, nu am spus aproape nimic despre acesta din urmă, ci m-am străduit doar să îl explic bine pe primul, din pricină că scopul meu cel mai de seamă era de a dovedi distincţia care este între suflet şi trup; pentru care doar acesta a putut sluji, iar celălalt ar fi fost dăunător. Dar, fiindcă Alteţa Voastră are o vedere atât de pătrunzătoare încât nu i se poate ascunde nimic, voi încerca să explic aici felul în care concep uniunea sufletului cu trupul şi în ce fel cel dintâi are forţa de a-l mişca pe cel din urmă.

Mai întâi, socotesc că sunt în noi câteva noţiuni primitive, care sunt ca nişte originale, după modelul cărora alcătuim toate celelalte cunoştinţe ale noastre. Şi nu sunt decât foarte puţine asemenea noţiuni; căci după cele mai generale, ale fiinţei, ale numărului, ale duratei etc., care convin tuturor lucrurilor pe care le putem concepe, nu avem, pentru trup, decât noţiunea de întindere, din care urmează aceea a figurii şi aceea a mişcării; iar pentru sufletul luat separat, nu o avem decât pe aceea a gândirii, în care sunt cuprinse percepţiile intelectului şi înclinaţiile voinţei; în sfârşit, pentru suflet şi trup luate împreună, o avem numai pe aceea a uniunii lor, de care depinde aceea a forţei pe care sufletul o are de a mişca trupul, şi trupul de a acţiona asupra sufletului, pricinuind senzaţiile şi pasiunile acestuia[2616].

Mai socotesc apoi că toată ştiinţa oamenilor nu constă decât în a distinge cu grijă între aceste noţiuni, şi în a nu atribui pe fiecare dintre ele decât lucrurilor care ţin de ea. Căci, atunci când vrem să explicăm o dificultate cu ajutorul unei noţiuni care nu ţine de ea, nu putem decât să ne înşelăm; ca şi atunci când vrem să o explicăm pe una dintre aceste noţiuni prin alta; căci, fiind primitive, fiecare dintre ele nu poate fi înţeleasă decât prin ea însăşi. Şi fiindcă deprinderea de a ne folosi simţurile ne-a făcut noţiunile de întindere, figuri şi mişcări mult mai familiare decât celelalte, cauza cea mai de seamă a erorilor noastre este faptul că voim, de regulă, să ne slujim de aceste noţiuni pentru a explica lucrurile care nu ţin de ele, ca de pildă atunci când vrem să concepem cu ajutorul imaginaţiei natura sufletului, ori atunci când vrem să

concepem felul în care sufletul mişcă trupul prin felul în care un corp este mişcat de un alt corp.

Prin urmare, de vreme ce în *Meditaţiile* pe care Alteţa Voastră a binevoit a le citi am încercat să-l fac pe cititor să conceapă noţiunile care ţin de sufletul luat separat, distingându-le de acelea ce ţin de trupul luat separat, cel dintâi lucru pe care trebuie să-l explic mai apoi este felul de a concepe noţiunile ce ţin de uniunea dintre suflet şi trup, fără acelea care ţin doar de trup ori doar de suflet. La aceasta poate sluji ceea ce am scris la sfârşitul *Răspunsului* meu la cel de-al *Şaselea Rând de Obiecţii*; căci nu putem căuta aceste noţiuni simple în altă parte decât în sufletul nostru, care le are pe toate în sine prin natura sa, dar care nu le deosebeşte întotdeauna îndeajuns unele de altele, sau care nu le atribuie obiectelor cărora trebuie să le fie atribuite[2617].

Astfel, socot că am confundat până acum noţiunea de forţă cu care sufletul acţionează asupra trupului, cu aceea cu care un corp acţionează asupra unui alt corp; şi că am atribuit şi pe una, şi pe cealaltă nu sufletului, căci nu îl cunoşteam încă, ci diverselor calităţi ale corpurilor, cum ar fi greutăţii[2618], căldurii şi altora, pe care ni le-am închipuit ca fiind reale, adică având o existenţă distinctă de aceea a corpului, şi prin urmare ca fiind nişte substanţe, cu toate că le-am numit calităţi. Şi ne-am slujit, pentru a le concepe, ba de noţiunile care se află în noi pentru a cunoaşte corpul, ba de cele de care dispunem pentru a cunoaşte sufletul, după cum ceea ce le-am atribuit a fost material sau nematerial. De pildă, presupunând că greutatea ar fi o calitate reală despre care nu avem altă cunoştinţă decât că are forţa de a mişca acel corp în care sălăşluieşte către centrul Pământului, nu avem nici o dificultate de a concepe cum anume mişcă ea acel corp, şi nici cum este legată de el; iar nu credem că aceasta se face printr-o atingere reală a unei suprafeţe de altă suprafaţă, căci experimentăm, în noi înşine, că avem o noţiune particulară pentru a concepe aceasta; or, cred că utilizăm incorect această noţiune aplicând-o la greutate, care nu este nimic realmente distinct de corp, cum nădăjduiesc să arăt în *Fizica*[2619], şi că ne-a fost dată pentru a concepe felul în care sufletul mişcă trupul[2620].

Aş dovedi că nu cunosc îndeajuns mintea fără de seamăn a Alteţei Voastre, dacă aş folosi mai multe cuvinte pentru a explica ce gândesc, dar aş fi prea prezumţios

dacă aş îndrăzni să cred că răspunsul meu ar putea să o mulţumească întru totul; voi încerca însă să ocolesc şi una şi cealaltă, neadăugând nimic aici, afară de faptul că, dacă sunt vrednic de a scrie sau de a spune ceva care să-i poată fi pe plac, mă voi socoti întotdeauna foarte onorat să pun mâna pe condei ori să merg la Haga, pentru aceasta, şi că nu este nimic în lume care să-mi fie atât de drag decât să pot asculta de poruncile ei. Însă nu pot găsi cu nici un chip vreun motiv pentru a mă supune jurământului lui Hippocrate de care îmi porunceşte să-mi amintesc, de vreme ce nu mi-a comunicat nimic care să nu merite să fie văzut şi admirat de toată lumea[2621]. Pot numai să spun, în legătură cu acest subiect, că, preţuind fără limite scrisoarea pe care am primit-o, o voi folosi aşa cum fac zgârciţii cu comorile lor, pe care le ascund cu atât mai grijuliu cu cât le preţuiesc mai mult, şi neîngăduind să fie văzute de restul lumii, îşi fac cea mai mare mulţumire din a le privi. Tot aşa voi fi foarte mulţumit să mă bucur numai eu de plăcerea de a o vedea; iar cea mai mare ambiţie a mea este de a-mi putea spune, şi de a fi cu adevărat,

Doamnă,

Al Alteţei Voastre,

Preaplecatul şi prea supusul slujitor,

DES CARTES

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, vineri, 22 mai 1643[2622]

AT III 814-815 = Roth 198-199: LXXXII; AM V 293-294: 378;
B 1752: 393; JRA II 117: Huyg 78; Verbeek *et al*. 71-72: 20; CM XII 171: 1184
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084,
fol. 167 *recto* – 168 *verso*

Domnule,

Veţi vedea aici cartea[2623] în care mă plâng de calomniile pentru care Părintele Mersenne i-a condamnat deja pe autori să îşi pună cenuşă în cap cu funia la gât. Nu sunt deloc atât de aspru precum Domnia sa, dar totuşi nu îi iert, iar dacă vă daţi osteneala să citiţi ultima parte a scrierii mele[2624], veţi vedea că le-am făcut un proces în puţine cuvinte, nu fiindcă îmi pasă de ceea ce li se va întâmpla, ci pentru că mi se pare că onoarea mă sileşte să fac cunoscut posterităţii că mă folosesc de tot ceea ce îmi stă în putere pentru a-mi face dreptate pentru faptul că m-au acuzat că aici, în secret, predau Ateismul. Căci dacă au putut, nepedepsiţi, scrie aceasta despre mine, nu este o crimă atât de nemaipomenită de care să nu poată învinovăţi pe orişicine, şi astfel Domnul Voetius şi discipolii Domniei sale sunt stăpânii absoluţi ai onoarei şi ai bunului nume al orişicui. Sunt bucuros că m-am achitat de povara de a scrie despre un subiect atât de urât şi îmi este ruşine de a fi scris atât, dar bogăţia materialului m-a silit. Nădăjduiesc că mă veţi ierta revăzând ceea ce aţi scris altădată privitor la o scrisoare a Domnului de Saumaise[2625], pe care v-o trimit, căci aţi mărturisit prin aceasta că nu sunteţi împotriva apărărilor legitime. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Egmond pe lângă Hoeff, 22 mai 1643

Vă rog să mă iertaţi că mi-am luat libertatea de a pune două cărţi în acest pachet, una pentru Domnul de Wilhelm[2626], cealaltă pentru Domnul de Mori[2627].

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, duminică, 24 mai 1643[2628]

AT III 815-818 = Roth 199-201: LXXXIII şi AT III 669-672: CCCIII; Clerselier III 605-607: CXII;
EL III: 399-400: CIII; AM V 295-297: 379;
B 1754-1756: 394; JRA II 118-119: Huyg 79; *Briefwisseling* III 383;
CM XII 172-176: 1185; Verbeek *et al*. 73-74: 21
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084,
fol. 169 *recto* – 170 *verso*

Domnule,

I se pare Părintelui Mersenne, din câte socot, că sunt încă oştean şi că trebuie să urmez oastea cu Domnia voastră, de vreme ce îmi trimite scrisorile pe care vi le scrie[2629]. Cea pe care o veţi găsi aici a făcut o săptămână ca să sosească de la Leiden şi, dacă aţi plecat de la Haga, aşa cum gazeta îmi dă de crezut, nu ştiu când vă va putea parveni[2630]. Cel mai important este că nu se află nimic însemnat înăuntru, căci, deoarece mi-a fost trimisă deschisă, am avut privilegiul de a o citi şi, pentru că filosofează în primul rând despre magnet, voi alătura aici cercetărilor Domniei sale pe ale mele pentru ca această scrisoare să nu fie cu desăvârşire goală.

Cred că v-am spus deja că explic toate proprietăţile magnetului cu ajutorul unei anume materii foarte subtile şi imperceptibile, care, ieşind încontinuu din Pământ, nu doar pe la pol, ci şi prin toate celelalte locuri ale emisferei Boreale, trece de acolo spre cea Australă, intrând din nou în Pământ, prin toate locurile acestuia, şi al unei alte materii asemănătoare care iese din Pământ prin emisfera Australă şi intră prin cea Boreală, din cauză că părţile acestor două materii sunt de asemenea figuri încât porii aerului, ai apei şi ai multor altor corpuri nu le primesc cu uşurinţă, iar porii Pământului şi ai magnetului pe unde pot trece cele care provin dintr-o emisferă nu pot face loc celor care provin din cealaltă emisferă, aşa cum socot că voi demonstra

în *Fizica* mea[2631], unde explic originea acestor materii subtile și figurile părților lor, care sunt lungi și răsucite în formă de șurub, cele Boreale [în sens] contrar celor Australe[2632]. Or, ceea ce provoacă declinația acelor [magnetice], când acestea sunt paralele cu orizontul, este faptul că, deoarece materia subtilă care le face să se miște provine din părți ale Pământului îndeajuns de îndepărtate de acel loc printr-o suprafață care este inegală, această inegalitate este pricina pentru care nu provine de la pol atât de abundent precum din locurile care declină puțin față de acesta. Pricină care conține în parte când acele sunt perpendiculare pe orizont, căci atunci ele sunt ridicate mai cu seamă de materia subtilă care iese din locul de pe Pământ unde se află ele. Dar, din pricină că cealaltă materie subtilă care provine de la polul opus contribuie de asemenea la a le ridica, cred că nu vor declina într-atât precum celelalte, dar nu că nu vor declina deloc, și voi fi foarte bucuros să văd printr-un experiment dacă privitor la aceasta am presupus corect.

Cât despre motivul care face că aceste ace perpendiculare se întorc mereu către aceeași parte, îl explic aproape în același mod ca Părintele Mersenne, căci cred că depinde de aceea că fierul are o anumită latitudine și că materia subtilă care trece prin el nu urcă de-a dreptul de jos în sus, ci își urmează drumul declinând în această emisferă dinspre polul Boreal spre cel Austral. De pildă, dacă acul este ACBD, materia subtilă care iese din Pământ formează în acest ac niște pori care sunt înclinați de la B spre A; iar oțelul este de așa natură încât porii săi, prin atingerea cu o piatră de magnet, pot fi astfel dispuși, pentru că este mereu o mare abundență din această materie subtilă în jurul magnetului, iar oțelul, după ce primește această dispunere a porilor săi, o reține în continuare[2633]. Îmi este teamă să nu vă plictisesc. Sunt cu înflăcărare,

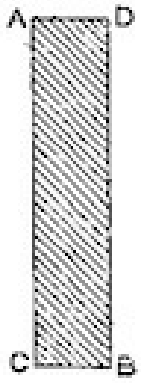

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Hoeff, 24 mai 1643

Descartes către Mersenne
Amsterdam, sâmbătă, 30 mai 1643[2634]

AT III 672-675: CCCIV; Clerselier II 510-511: CVIII; EL II 365-366: LVIII; AM V 298-300: 380; B 1756-1758: 395; CM XII 196-200: 1188; JRA I 512-514: Mers 117

Scrisoare autografă expediată

Florența, Biblioteca Nazionale, colecţia Gonnelli, cart. 11, nr. 17

Copie manuscrisă

Roma, colecția Boncompagni

Cuvioase Părinte,

Nu v-am scris de 4 sau 5 săptămâni[2635], din pricină că mi-am schimbat locuința[2636] şi mă aflu acum într-o regiune ceva mai îndepărtată, unde nu primesc scrisorile trimise la Leiden decât la o săptămână după ce ajung acolo. De aceea vă rog să mi le trimiteți de acum înainte prin Amsterdam, dar nu știu încă la cine[2637].

Am primit scrisorile Domniei voastre din 9 mai și din 25 aprilie, împreună cu scrisorile din Bretania și o poliță [*lettre de change*], pentru care vă mulţumesc; eram la Haga când am primit-o pe cea din urmă, dar pe punctul de-a pleca de acolo. De aceea nu v-am răspuns, și nu am primit-o pe cealaltă decât săptămâna aceasta, și de aceea cea pe care i-ați scris-o Domnului de Zuylichem nu-i va fi înmânată înainte de multă vreme; căci cred că plecase din Haga pentru a merge la oștire înainte să apuc să i-o trimit[2638].

Vă mulţumesc pentru născocirea Părintelui Grandamy pentru a face un ac [magnetic] care nu declină[2639], şi raţiunea mă face să cred că declină cu siguranță mult mai puţin decât celelalte, dar nu că nu declină deloc[2640]. Aş fi foarte bucuros să aflu care este experimentul, ca să văd dacă se potriveşte cu temeiurile, sau mai degrabă cu ipotezele mele [*mes conjectures*]: anume că forța [*la vertu*] magnetului, care se află în toată masa Pământului, se transmite în parte potrivit întinderii acestuia de la poli spre ecuator şi în parte şi potrivit liniilor care vin din centru spre

circumferinţă. Or, declinaţia acului paralel cu orizontul este pricinuită de forţa [*la vertu*] care se transmite potrivit întinderii Pământului, deoarece, suprafaţa aceasta fiind inegală, această forţă este mai puternică într-un loc decât în altul[2641]. Dar acul care arată spre centru, fiind întors spre pol mai cu seamă de forţa care provine din acest centru, nu primeşte nici o declinaţie [magnetică], şi nici nu ar declina deloc dacă forţa care provine de la suprafaţă nu ar acţiona şi ea întru câtva asupra lui.

Experimentul cu sarcina care se deplasează de la Miazăzi la Septentrion[2642] este cu totul deosebită şi se potriveşte de minune cu observaţiile mele [*mes spéculations*] cu privire la flux şi la reflux[2643]. Dar aş dori să ştiu câte picioare avea lungimea firului de care era atârnată acea sarcină, ca să îmi dau seama dacă aş putea face aici experienţa; căci socotesc că trebuie să fi fost foarte lung[2644]. Aş dori să ştiu şi la ce timp se deplasează spre Nord sau spre Sud; dacă presupunerile mele sunt corecte, ar trebui să o facă la timpul când Luna se apropie sau se îndepărtează de Meridianul Domniei voastre[2645].

Închei[2646] această scrisoare fiind la Amsterdam, de unde voiam să vă trimit răspunsul meu la cartea duşmănoasă împotriva mea pe care aţi văzut-o[2647]. Dar m-am gândit că nu merită să fie trimis prin poştă şi l-am rugat pe librar să vi-l trimită pe mare cât mai curând, ceea ce mi-a făgăduit, şi de asemenea să-mi trimită cu grijă scrisorile Domniei voastre de îndată ce vor sosi aici. De aceea vă rog să le trimiteţi de acum înainte Domnului Louis Elzevir[2648], neguţător librar la Amsterdam.

Domnul Hardy mă întreabă cât a costat un [exemplar din] Cicero[2649], ceea ce nu m-am învrednicit să-i scriu, fiindcă este atât de puţin lucru, încât nu merită osteneala. Totuşi, dacă doreşte neapărat s-o afle, îi veţi putea spune că a costat doisprezece franci şi jumătate (pe care-i poate încredinţa, dacă binevoieşte, Portarului Domniei voastre pentru a plăti transportul scrisorilor cu care vă obosesc), astfel încât să se simtă mai liber să mă roage şi altă dată decât ar face-o dacă aş refuza să-i spun cât a costat această carte. Sunt,

Cucernice Părinte,

Al Domniei voastre preaplecat şi plin de afecţiune slujitor,

DESCARTES

Din Amsterdam, 30 mai 1643

I-am spus lui Elzevir să vă trimită 6 exemplare din răspunsul meu către Voetius, dintre care unul va fi, dacă binevoiţi, pentru Domnul Picot.

Descartes către Desmarets
[Egmond aan den Hoef, mai-iunie 1643][2650]

AT VIII-2 321 (*Éclaircissements*); B 1760: 396; JRA II 598-599: Proc 2; Verbeek *et al*. 80-81: 23

Textul lui Samuel Desmarets

„Cât despre ceea ce se spune despre mine, că l-am ademenit pe Prealuminatul Domn Profesor Schoock să dezvăluie în fața tribunalului Misterele Eleusine ale Domnului Voetius, este oarecare adevăr[2651]: de vreme ce este cert şi reiese limpede din Actele publice, că Prealuminatul Domn Schoock, citat în judecată de către Nobilul Descartes, a declarat toate acestea din propria pornire şi din îndatorirea conştiinţei[2652]. Că sunt străin de mișcarea acestei Camarine[2653] este limpede, în primul rând, din aceea că, atunci când[2654] acelaşi Domn Descartes mi-a cerut să binevoiesc să dăruiesc Prea Nobililor Curatori ai Academiei noastre, în numele Domniei sale, câteva exemplare ale Scrisorii sale împotriva Domnului Voetius, care răspundea [lucrării] *Admiranda Methodus Philosophiae Cartesianæ*, nu am vrut să o fac, ca să nu par a căuta sfadă, ci am lăsat-o în seama acelui Librar la care fuseseră trimise.”[2655]

Desmarets către Descartes
[Groningen, iunie 1643][2656]

AT VIII-2 320 (*Eclaircissements*); B 1762: 397; Verbeek *et al.* 100: 31

Textul lui Samuel Desmarets

„Căci îl iau pe Dumnezeu drept martor şi judecător a toate, pentru faptul că nici direct, nici indirect nu am inspirat planul acelei scrieri[2657] a Domnului Descartes, om pe care, mai înainte să primesc acea scriere, îl cunoşteam numai după nume; şi că nu am contribuit la aceasta, nici mijlocit, nici nemijlocit, cu vreo materie, şi că nu am văzut-o mai înainte să fie publicată[2658]. Şi cum aş fi putut eu să-i comunic Actele Sinodale recente ca Domnia sa să le folosească în avantajul său, de vreme ce nu le-am văzut decât mult timp după ce am sosit aici? O singură dată i-am scris ca să-i mulţumesc pentru un exemplar al cărţii pe care mi-a trimis-o; iar atunci a fost, mai întâi, peste măsură de uimit că tocmai Domniei sale nu îi fuseseră ascunse lucrurile care au fost discutate în Sinod; astfel (o spun potrivit conştiinţei mele), a aflat de ele şi i-au ajuns la cunoştinţă fără ştirea mea.”

Huygens către Descartes
Voorn, sâmbătă, 6 iunie 1643[2659]

AT III 818-821 = Roth 202-205: LXXXIV şi AT III 676-679: CCCV (copie manuscrisă); AM V 301-303: 381; B 1762-1764: 398; Verbeek *et al*. 82-83: 24; *Briefwisseling* III 386-387 (copie manuscrisă); CM XII 210-211: 1190 (parţial)
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084,
fol. 171 *recto* – 172 *verso*

Domnule,

Dacă nu ar fi grija faţă de neplăcerile la care sunteţi supus din pricina mea, aş fi încântat de greşeala care îl face pe Părintele Mersenne să vă încarce, ca pe un soldat, cu trimiterea pachetelor mele[2660]. Dar a venit vremea să-i arătăm că se înşală. Cât despre mine, ştiu prea bine cât preţuiesc cele mai scurte clipe de tihnă pentru a tolera ca cei care nu le preţuiesc într-atâta să abuzeze de ele, chiar şi în beneficiul meu. Acelaşi respect, Domnule, m-a făcut să privesc cu oarecare indignare faptul că v-aţi dat osteneala să copiaţi biata mea apărare împotriva Domnului de Saumaise[2661]. Şi, de altfel, mărturisesc că m-am simţit atât de mândru încât, deşi Domnia voastră aveţi poate nevoie de ea, m-am hotărât să păstrez această copie cu aceeaşi grijă şi preţuire pe care o dau oricărei scrieri de mâna Domniei voastre, cât de mărunte ar fi. Nădăjduiesc că veţi fi atât de bun să încuviinţaţi schimbul acestei Copii cu o alta, care nu va fi mai puţin fidelă, dacă mai aveţi dorinţa de a da un loc acestui nefericit document în Biroul vostru.

Am văzut, de-a lungul drumurilor pe care le-am străbătut până aici[2662], judecata dreaptă[2663] pe care i-aţi făcut-o lui Voetius şi aghiotantului său. Astfel trebuie numită scrierea Domniei voastre, căci s-au făcut de două ori vrednici de biciul pe care li-l aplicaţi. Unul din cei mai înţelepţi dintre Domnii din Stările din Utrecht, care se află aici, îmi mărturisea ieri acelaşi lucru, şi că acest om (acestea sunt cuvintele Domniei

sale) începe să duhnească în orașul lor nemaiavând decât niște fameni și alți câțiva nătângi care îi țin partea. Totuși sunt încredințat că va muta pietrele din loc pentru a se răzbuna pentru ceea ce îl faceți să pătimească cu un braț atât de vârtos, care, la urma urmei, nu s-a ridicat decât cu indignarea legitimă într-o dreaptă apărare împotriva celei mai negre defăimări cu care poate fi mânjit un Nobil Creștin.

Combateți înțelept[2664] obrăznicia Predicatorilor care veștejesc fără reținere păcatele oamenilor de rând sau ale magistratului în jilț, dar aceasta va neliniști pe mulți alții împreună cu Voetius împotriva voastră. Un om fără minte a făcut într-o zi o comparație hazlie spunând că Teologii sunt precum purcelușii care, când îl tragem pe unul dintre ei de coadă, guiță toți. Lucrul acesta vă așteaptă din partea celor din aceeași plămadă: dar cei înțelepți vă vor fi recunoscători fie de a-i fi întărit în părerea lor, fie de a-i fi îndatorat cu o învățătură de seamă. Orice s-ar întâmpla, Domnule, fie ca acesta să fie sfârșitul acestor murdării[2665]; și nu vă mai risipiți ceasurile prețioase răspunzând celor răi în nebunia lor. Ați folosit, precum spuneți, tot ceea ce v-a stat în putință pentru a vă face dreptate împotriva acuzațiilor lor, iar posteritatea o va ști. Aceasta este mulțumirea deplină pe care v-o datorați. *Si pergunt latrare*[2666], respingeți totul cu blândețe și cumpătare, și oferiți oricărui om de bine să-i lămuriți ceea ce nu poate admite sau pricepe din Filosofia Domniei voastre.

Vă aduc smerite mulțumiri pentru a vă fi dat osteneala să mă luminați asupra mișcărilor Magnetului, și a ce anume depinde de ele[2667]. Toate acestea nu fac decât să-mi ațâțe și mai mult dorința de a vedea toată Fizica voastră întreagă; fără de care plutim într-o nesiguranță supărătoare și, prin urmare, punem mereu în seama Domniei voastre păreri care nu sunt câtuși de puțin ale voastre, așa cum ați dovedit-o deja îndeajuns. Asupra acestei probleme a Magnetului și a mișcării de reflux care ne-a adus la ea[2668], adaug aici, din porunca Părintelui Mersenne, un extras din scrisoarea Domniei sale, conținând câteva caracteristici noi ale mișcării firului perpendicular[2669], care se pot experimenta atât de ușor la o lungime de 5 sau 6 picioare, de-a curmezișul unei țevi sau a altui tub având o bucată de sticlă ordinară la capăt pentru a elimina orice mișcare din afară, încât sunt încredințat că veți vrea să o încercați pentru a filosofa apoi despre aceasta cu mai multă încredere. Ale cărui

pronunciata[2670] abia aştept să le văd, ca şi de a găsi întotdeauna prilejurile de a vă putea dovedi cât de adevărat sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea credincios slujitor,

C. HUYGENS

În fortul Voorn, 6 iunie 1643

Domnului Descartes

Colvius către Descartes
Dordrecht, marţi, 9 iunie 1643[2671]

AT III 680-682: CCCVI; AM V 304-307: 382; B 1766-1768: 399;
Verbeek *et al*. 84-86: 25
Minută autografă
Leiden, Universiteitsbibliotheek, colecţia Huygens, PAP 2

Preanobile Domn,

Am primit scrierea apologetică[2672] a Domniei voastre; am citit-o şi m-a îndurerat. Căci ce altceva puteam să fac în faţa teribilei lupte dintre prietenii mei? L-am preţuit întotdeauna pe unul pentru eminenta cunoaştere a lucrurilor filosofice, iar pe altul pentru cele teologice. Până acum, Domniile voastre aţi fost marii preoţi ai lui Dumnezeu şi ai naturii, care trebuie să ne conducă pe noi, neamul omenesc, pe cele mai bune şi mai lesnicioase căi către fiinţa supremă şi atributele ei. Ce îngrozitor, însă, ca și unul, și celălalt să fie învinuiți de ateism, și aceasta de către cei care urăsc ateismul cel mai mult! Acela [Voetius] încearcă să dovedească că sunteţi un ateu speculativ[2673] (din care, însă, afirmă el însuşi că nu există niciunul[2674]), dar fără temei şi fără dragoste, care cel puţin nu gândeşte răul[2675] și nu este bănuitoare; Domnia voastră încercaţi să dovediţi că acela este un ateu practic[2676] (povestind-o, mă îngrozesc[2677]), un om de nimic, perfid, foarte mincinos şi diabolic. Dacă este astfel, cum va îndrăzni de acum înainte să se urce la catedră sau la amvon? Cum va putea Magistratul să-l sufere mai departe? Cum vor putea poporul şi tineretul studios să primească cuvântul sfânt din gura Domniei sale? La ce bun sunt aceste scrieri dacă nu ca întreaga ştiinţă să fie expusă bătăii de joc a tuturor, şi ca toţi să judece că învăţaţii în realitate delirează întru totul şi nu ştiu nimic în propriul domeniu? Mă tem că, răspunzându-i Domnului Voetius, nu aţi ascultat de legile iubirii pe care le-aţi prescris[2678]; căci trebuie nu numai să nu facem nimănui rău primii, nici cu fapta, nici

cu vorba şi nici cu scrisul: ci trebuie nici să nu răspundem răului cu rău[2679] pentru a ne astâmpăra setea de răzbunare; iar toate cele ce provin dintr-un suflet răuvoitor fac de obicei mai mult rău decât altceva. Cele ce provin din voinţă sunt, după cum pe bună dreptate spuneţi, cu adevărat ale noastre. Cu cât ar fi mai nobil ca şi unul şi celălalt să se ia la întrecere pentru slava lui Dumnezeu, arătându-ne, din cartea naturii, puterea, înţelepciunea şi bunătatea lui, iar din cartea Sfintei Scripturi, adevărul, dreptatea şi milostenia. De ce însă în ochii şi în mintea Domniilor voastre se perindă numai vicii şi slăbiciuni, şi nu vedeţi, ori nu vreţi să vedeţi virtuţile şi însuşirile alese? De ce nu vede acela [Voetius] în Domnia voastră inteligenţa [*ingenium*] subtilă şi cu adevărat matematică, cumpătarea unei scrieri care nu jigneşte pe nimeni, marile făgăduinţe[2680] pe care ar trebui să le invoce sau, cel puţin, să le aştepte odată cu noi? De ce Domnia voastră nu lăudaţi la Domnia sa sârguinţa neobosită, cunoaşterea diversă a limbilor şi a lucrurilor, cumpătarea vieţii, pe care cei mai potrivnici duşmani ai săi i le recunosc? Iubirea acoperă mulţimea păcatelor[2681]; fără ea suntem vulturi şi şerpi[2682] în iscodirea viciilor altora; şi, cu toate acestea, fără iubire nu suntem nimic[2683]. Vă rog, desăvârşite Domnule, daţi lumii ceea ce aţi făgăduit de atâta vreme şi lăsaţi deoparte acele încăierări urâcioase care otrăvesc inteligenţele [*ingenia*] cele mai înalte şi sunt oprelişti în calea raţiunii [*bonæ mentis*]. Luaţi aminte că aceste cuvinte purced dintr-un suflet lipsit de orice rea-voinţă ca să vă legaţi de mine cu o afecţiune mai trainică. Sănătate.

Dordrecht, 9 iunie 1643

Beverwijck către Descartes
Dordrecht, miercuri, 10 iunie 1643[2684]

AT III 682: CCCVII; Clerselier I 354: LXXV (franceză);
EL I 261-262: LXXV; B 1768: 400; Verbeek *et al*. 87:26
Textul lui Beverwijck

Prea nobile și prea învățate Domn,

Aș râvni cu o nețărmuită dorință să văd demonstrațiile mecanice prin care aud că Domnia voastră întemeiați fără tăgadă circulația sângelui, înlăturând orice motiv de îndoială în această învățătură; vă rog stăruitor să mi le transmiteți când vă va veni mai la îndemână. Având de gând să public *Epistolicas Quæstiones* cu răspunsurile unor bărbați de seamă, nădăjduiesc ca, printre altele, să le includ și pe ale Domniei voastre despre circulația [sângelui], după cum nădăjduiesc, prea neasemuite Domn, să trăiți mereu fericit printre noi ca cetățean de onoare al Olandei și întemeietor al științelor [*disciplinarum instaurator*][2685].

Fiți sănătos.

Dordrecht, 10 iunie 1643

Prinţesa Elisabeta către Descartes
[Haga,] 10[/20] iunie [1643][2686]

AT III 683-685: CCCVIII; AM V 315-317: 385; B 1768-1770: 401; JRA II 178-180: Élis 4;
Foucher de Careil 1879 49-51: II; Verbeek *et al*. 88-89: 27
Copie manuscrisă
Arnhem, Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen,
Biblioteca Castelului Rosendael, *Recueil de quelques Lettres écrites à Monsieur Descartes*, nr. [19], pp. 99-104

Domnule Descartes,

Bunătatea Domniei voastre nu se mărgineşte la a-mi arăta şi îndrepta neajunsurile raţionamentului, cum mă aşteptasem, ci încearcă, pentru a-mi face cunoaşterea lor mai puţin supărătoare, să mă consoleze, în detrimentul judecăţii Domniei voastre, prin false laude, ce ar fi fost, ce-i drept, necesare pentru a mă încuraja să găsesc un remediu, dacă educaţia mea, într-un loc în care felul obişnuit de a vorbi al unor persoane incapabile de a aduce laude veritabile nu m-ar fi încredinţat că nu greşesc socotind adevărat contrariul a ceea ce se spun, şi dacă nu mi-ar fi făcut, prin aceasta, vederea imperfecţiunilor mele atât de familiară încât nu îmi mai dă decât atâta emoţie cât îmi este de trebuinţă pentru a dori să mă despart de ele.

Aceasta mă face să mărturisesc, fără ocol, că am găsit în mine toate pricinile de greşeală pe care le enumeraţi în scrisoarea Domniei voastre şi că nu pot încă să le izgonesc cu totul, deoarece viaţa pe care sunt nevoită să o duc nu-mi îngăduie răgazul suficient pentru a dobândi obiceiul de a medita după regulile Domniei voastre. Ba interesele casei mele[2687], pe care nu le pot nesocoti, ba întrevederi şi obligaţii pe care nu le pot ocoli îmi lovesc slaba mea minte cu supărări sau cu necazuri, încât ea devine pentru multă vreme de nefolosit pentru orice altceva: ceea ce va sluji, cum trag nădejde, drept scuză pentru neputinţa mea de a înţelege ideea prin care trebuie să judecăm felul în care sufletul (care nu are întindere şi este

imaterial) poate mişca trupul, cu ajutorul aceleia pe care aţi avut-o odinioară despre greutate; şi nici de ce acea putere pe care, sub numele unei calităţi, i-aţi atribuit-o atunci în mod greşit, de a duce corpul către centrul Pământului trebuie să ne convingă că un corp poate fi împins de ceva imaterial mai degrabă decât demonstraţia unui adevăr contrar (pe care o făgăduiţi pentru *Fizica* Domniei voastre) ne-ar putea întări în opinia că acest lucru este cu neputinţă. Mai cu seamă fiindcă această idee (neputând pretinde la aceeaşi perfecţiune şi realitate obiectivă ca aceea de Dumnezeu) poate fi închipuită din ignoranţa a ceea ce cu adevărat mişcă acele corpuri către centru[2688]. Şi de vreme ce nici o cauză materială nu se prezenta simţurilor, ea a fost poate atribuită contrariului acesteia, imaterialul, pe care însă nu l-am putut niciodată concepe altfel decât ca pe o negaţie a materiei care nu poate avea nici o comunicare cu aceasta.

Şi mărturisesc că mi-ar fi mai lesne să conced materia şi întinderea ca aparţinând sufletului, decât să atribui unei fiinţe imateriale capacitatea de a mişca un corp şi de a fi mişcat de acesta[2689]. Căci, dacă cea dintâi [mişcare] s-ar face prin informare, ar trebui ca acele spirite care produc mişcarea să fie inteligente, ceea ce nu acordaţi nici unei entităţi corporale. Şi cu toate că în *Meditaţiile Metafizice* ale Domniei voastre arătaţi posibilitatea celei de-a doua[2690], este însă foarte greu de înţeles că un suflet, aşa cum l-aţi descris, după ce a avut facultatea şi obiceiul de a raţiona bine, ar putea să piardă toate acestea prin câţiva aburi[2691], şi că, deşi poate subzista fără trup şi nu are nimic în comun cu acesta, ar fi dominat de el în aşa măsură.

Dar, de când aţi început să mă instruiţi, nu întreţin aceste opinii decât ca pe nişte prieteni pe care nu cred că îi voi păstra, fiind încredinţată că îmi veţi explica atât natura unei substanţe imateriale[2692] şi felul în care ea produce acţiuni şi pasiuni în trup[2693], cât şi celelalte lucruri pe care aţi voit să le indicaţi. Vă rog, de asemenea, să credeţi că acest dar al bunătăţii Domniei voastre nu l-aţi putea face nimănui care să fie mai recunoscător, Domnule Descartes, pentru obligaţia pe care v-o datorează, decât

A Domniei voastre prea devotată prietenă,

ELISABETA.

În această zi de 10 iunie

Descartes către Vorstius
[Egmond aan den Hoef,] vineri, 19 iunie 1643[2694]

AT III 686-689: CCCIX; AM V 309-314: 384; B 1772-1774: 402;
JRA II 440-443: Méd 18; Verbeek *et al*. 90-92: 28
Copie manuscrisă
Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 293 B, fos. 95r–96v

R. Des Cartes transmite salutări
Prealuminatului Domn
Adolphus Vorstius, preavrednic Profesor de Medicină

Domnul de Bergen[2695] îmi dăduse deja de veste că mi-aţi trimis o scrisoare, fără să-mi pomenească nimic despre conţinutul ei; aşadar, cea pe care o primesc acum nu numai că mă bucură, dar era chiar aşteptată. Şi pentru că înţeleg din ea că vreţi să ştiţi cât mai repede care este părerea mea despre Spiritele conţinute în trup [*humano corpore*], v-o voi înfăţişa pe scurt în cele ce urmează.

Aflaţi că în Fizică nu iau în considerare nimic altceva decât mărimile, figurile, locurile şi mişcările particulelor din care sunt compuse corpurile; căci, cu toate că orice corp este divizibil la infinit, nu este nici o îndoială că poate fi divizat mai lesne în anumite părţi decât în altele. Ceea ce ştiu foarte bine Medicii, care obişnuiesc să spună că unele corpuri au părţi mai fine, altele mai grosiere etc.[2696]

Aflaţi de asemenea că, din faptul că nu poate exista vid şi că totuşi în toate corpurile pământeşti apar mulţi pori foarte mici, trag concluzia că aceşti pori sunt umpluţi cu o anume materie subtilă; şi cred că nu există nici o altă diferenţă între această materie subtilă şi corpurile pământeşti, decât că aceasta este compusă din particule cu mult mai mici şi care, fără să adere unele la altele, se mişcă întotdeauna cu viteză, şi astfel, trecând prin porii corpurilor pământeşti şi împingând particulele

din care aceste corpuri sunt formate, le ciocnesc adesea, și chiar le despart unele de altele și pe unele le iau cu sine.

Iar acestea, care sunt luate astfel cu sine de materia subtilă, compun Aerul, Spiritele și Flacăra. Dar este o mare diferență între aer și flacără pentru că particulele pământești care compun focul sunt agitate mult mai iute decât cele care compun aerul. Dar spiritele sunt ceva intermediar între acestea două, căci se înțelege că este în ele o agitație mai mare decât în aerul liniștit și mai mică decât în flacără. Și pentru că de la mișcarea înceată la cea mai rapidă se trece printr-un număr infinit de [pași] intermediari, poate fi numit Spirit orice corp compus din particule pământești în suspensie [*innatantibus*] în materia subtilă, mai agitate decât cele care formează aerul dar mai puțin decât cele ale flăcării.

Că sunt multe astfel de spirite în trup [*humano corpore*] se demonstrează ușor. Într-adevăr, mai întâi, în stomac se face mistuirea alimentelor prin puterea căldurii, dar căldura nu este nimic altceva decât o agitație a particulelor materiei mai mari decât cea obișnuită, cum am explicat în *Meteorii*[2697]; iar spiritele sunt făcute din acele particule ale corpurilor pământești care se desprind cel mai ușor dintre toate. Și prin urmare este nevoie ca multe spirite, din alimentele aflate în stomac, să treacă odată cu chilul în vene, iar aceste Spirite se numesc Naturale.

Ele sporesc, în ficat și vene, prin căldură, adică prin agitația care se petrece acolo, și prin puterea căreia, în timp ce chilul se transformă în sânge, o mare parte din aceste particule se separă unele de altele, și astfel se produc acolo și mai multe spirite. Pe urmă, acest sânge, ajungând în inimă, din pricina căldurii care este mai mare aici decât în vene, se rarefiază dintr-odată și se umflă, ceea ce produce bătăile inimii și ale tuturor arterelor, iar această rarefiere separă din nou unele de altele multe particule de sânge, transformându-le astfel în Spirite, pe care Medicii le numesc Vitale.

În sfârșit, particulele de sânge care ies din inimă prin artera mare, agitate în cel mai înalt grad, se duc direct, prin arterele carotide, spre mijlocul creierului și intră în cavitățile acestuia, unde, separându-se de restul sângelui, compun Spiritele Animale. Și nu socot să fie altă pricină pentru care se separă de restul sângelui decât aceea că

porii prin care intră în creier sunt atât de strâmți încât restul sângelui nu îi poate străbate.

Iar aceste Spirite Animale curg din cavitățile creierului, prin nervi, în toți mușchii corpului, unde slujesc la mișcarea membrelor. Iar la sfârșit ies din corp printr-o transpirație imperceptibilă, nu doar acelea care au trecut prin nervi, ci și celelalte care au traversat doar prin artere sau vene. Căci tot ceea ce iese din corpul unui animal printr-o transpirație imperceptibilă are, prin chiar acest lucru, forma unui Spirit. Și de aceea mă mir foarte tare că cineva poate tăgădui că există spirite în animale, numai dacă nu cumva pune în cauză denumirea, și nu vrea să numească Spirite particulele corpurilor pământești separate unele de altele și agitate foarte iute.

Acestea sunt cele ce îmi vin acum în minte despre originea și mișcarea acestora, de unde se va deduce cu ușurință diversitatea, proprietățile și folosința lor. Anume, nu este aproape nici o diferență între [Spiritul] Natural și [Spiritul] Vital, și nici unul din cele două nu este separat de sânge. Doar [Spiritul] Animal este pur, dar are diferite proprietăți, potrivit diverselor particule din care este compus. De aceea Spiritele provenite din vin care urcă în cantități prea mari în creier pricinuiesc beția; cele din opium, somnul; și așa mai departe. Dar acestea vor deveni mai clare celui care citește capitolele întâi, al doilea și al patrulea al Tratatului meu despre *Meteori*[2698]; căci ceea ce am scris acolo despre vapori, exhalații și vânturi se poate aplica ușor Spiritelor.

Vă aduc cele mai mari mulțumiri pentru că mi-ați apărat cu prietenie cauza împotriva detractorilor, ceea ce îmi fusese deja dat de știre de către alții. Am citit cărticica[2699] pe care v-o trimit înapoi și nu am găsit nimic altceva în ea decât că autorul crede că turbarea este un soi de angină, ceea ce ar fi de mare folos pentru a i se găsi remediul, dacă ar fi adevărat; dar nu mi se pare verosimil, pentru că unii oameni atinși de turbare au fost în deplinătatea facultăților, și ar fi putut arăta cu ușurință că suferă de angină, iar astfel acest lucru ar fi fost cunoscut tuturor. Vă rog să mă iubiți, mai departe, ca pe al Domniei voastre preadevotat [slujitor]. Sănătate.

19 iunie 1643

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, vineri, 26 iunie 1643[2700]

AT III 821-824 = Roth 205-208: LXXXV; AM V 318-321: 386;
CM XII 219: 1193; B 1776-1778: 403; JRA II 121-123: Huyg 81;
Verbeek *et al*. 93-95: 29
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084
fol. 173 *recto* – 174 *verso*

Domnule,

Îmi scriați în precedenta că l-am tratat cum se cuvine pe Voetius[2701], dar veți vedea aici, în copia unei tipărituri[2702] pe care Domnii de la Utrecht au pus să fie afișată zilele acestea în orașul lor, în ce fel îmi răspund[2703]. Dacă aș fi săvârșit vreo mare nelegiuire și aș fi un fugar sau un vagabond, nu s-ar fi putut purta cu mine într-un chip mai ieșit din comun. Căci, prefăcându-se că nu știu locul în care trăiesc, mă citează să mă înfățișez înaintea lor pentru a verifica ceea ce am scris împotriva unui pastor al orașului lor, lucru pentru care au pus să se strige această citație în sunet de clopot și au afișat-o la răspântii. Lucru referitor la care bag seamă în primul rând că nu au putut să nu știe unde locuiesc, decât în chip voit, deoarece cartea mea le-a fost înfățișată în numele meu celor doi primari[2704] de către persoane de viță[2705] de la care ar fi putut s-o afle dacă ar fi vrut. Și mai bag seamă de asemenea că nu spun că mă citează la cererea lui Voetius, ci că o fac din propriul lor imbold, astfel încât Domniile lor se declară părți ale mele [în proces] sau potrivnici și, prin urmare, nu trebuie să-mi fie judecători. Ceea ce îmi dă, mi se pare, prilejul de a mă putea adresa Domnilor din Stările Generale pentru a mă plânge de această procedură neobișnuită, adăugând cartea lui Schoock tipărită la Utrecht prin grija lui Voetius în care sunt acuzat că profesez Ateismul, și de asemenea judecata publicată în numele Academiei din Utrecht, pe vremea când Voetius îi era Rector, în care opiniile mele au

fost condamnate ca dăunătoare religiei fără ca totuși să poată fi adusă vreo dovadă[2706]. Dacă m-aș adresa Domnilor de la Stările acestei provincii aceasta nu ar putea fi decât pentru a mă apăra, din pricină că nu au jurisdicție asupra părților mele și astfel nu mi s-ar putea face dreptate pentru insultele ce mi s-au adus. Cercetând procedura Domnilor de la Utrecht, mi se pare că urmează drumul cel bun pentru a se descotorosi de Voetius, căci au adus chestiunea până într-un punct în care trebuie neapărat ca fie Voetius, fie eu să fim condamnați, și știind prea bine că nu am scris nimic care să nu fie foarte adevărat, și chiar care să nu fie deja știut și aprobat de toți oamenii de bine [*honnêtes gens*] din orașul lor, nu cred că ar îndrăzni să mă condamne, chiar dacă aș fi atât de delăsător încât să nu mă apăr; căci toată chestiunea reducându-se doar la scrieri tipărite, nu vor fi Domniile lor singurii care le vor judeca. Dar ar fi putut foarte bine să se lipsească de a afișa și de a publica numele meu în tot orașul lor, ca și cum aș fi un mare nelegiuit, lucru cu care Voetius fără îndoială că se fălește acum și îl scrie în Franța[2707]. Aceasta mă învață că nu trebuie sub nici un chip să mă las în puterea lor, de teamă că vor voi să mulţumească evlavia poporului lor în dauna mea.

În rest, Domnule, știți de câte ori v-am tulburat altădată în legătură cu cearta mea cu Stampioen[2708], iar răbdarea cu care ați îndurat-o m-a făcut atât de nerușinat încât să îndrăznesc să vă spun că de astă dată veți fi și mai tulburat, asta dacă nu puneți lucrurile în ordine încă dintru început, dându-mi astfel de sfaturi și de sprijin încât chestiunea să se sfârșească așa cum trebuie și repede. Planul meu este de a nu începe nimic și chiar de a nu pleca de aici 7 sau 8 zile, după care am de gând să merg la Haga la Domnul de Wilhem, să văd dacă nu are vești de la Domnia voastră pentru mine[2709]. Dacă voi fi atât de norocos să le aflu, mă voi supune întru totul poruncilor Domniei voastre; iar dacă voi afla acolo de asemenea și câteva scrisori de recomandare către cei cărora Domnia voastră veți socoti de cuviință să mă adresez, vă voi rămâne foarte îndatorat. Nu aș îndrăzni să vă rog stăruitor să binevoiți a-i vorbi Alteței Sale despre aceasta, căci dorința pe care am avut-o mereu de a-i fi de folos nefiind vreodată urmată de vreo faptă, știu bine că nu pot fi vrednic ca bunăvoința sa să se reverse asupra mea. Dar atâta vreme cât pricina mea este în

vreun fel legată de cea a Domnului de Brederode[2710], care ar fi fost prost apărată de mine dacă cartea mea ar fi declarată mincinoasă, veți socoti poate cu cale să îl înștiințați și, fără a se folosi de puterea sa, mă poate îndeajuns susține *nutu quo cœlum tempestatesque serenat*[2711]. Dacă este nevoie să se aștepte niște *molles aditus*[2712] în această chestiune, deși nu îi voi scrie Domnului de Pollot, sunt atât de încredințat de prietenia Domniei sale încât nu mă îndoiesc că mă va îndatora privitor la această chestiune pe cât îi va sta în putință.

Nu am auzit încă ca vreun pastor să fi dezaprobat ceea ce am scris împotriva lui Voetius; dimpotrivă, am fost încredințat că cei din Utrecht sunt foarte bucuroși. Nu am putut vedea încă experimentul sarcinii suspendate de un fir care se mișcă din 6 în 6 ore[2713]. De asemenea, nu am putut să mă asigur de cel cu acul magnetic care nu declină, dar mi se pare că am văzut că este doar o părere falsă a Iezuitului[2714] care l-a născocit fără să îl încerce. Voi aștepta să vă amintesc de copia scrierii Domniei voastre privindu-l pe Domnul de Saumaise până vă reîntoarceți, dar aș fi mâhnit ca acest document să lipsească din biblioteca mea, și privesc ca pe o cinste faptul că doriți să o păstrați în a Domniei voastre pe cea pe care eu am scris-o. Sunt mereu datornicul Domniei voastre, și

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Hoeff, 26 iunie 1643

Descartes către Prinţesa Elisabeta
Egmond aan den Hoef, duminică, 28 iunie 1643[2715]

AT III 690-695: CCCX; Borel 55-59; Clerselier I 93-97: XXX;
EL I 61-64: XXX; AM V 322-325: 387; B 1780-1784: 404;
JRA II 180-183: Élis 5; Verbeek *et al*. 96-99: 30
Copie manuscrisă, Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 293B, fos. 87r–88v (B1)
Copie manuscrisă, Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 293B, fos. 89r–90v (B2)
Copie manuscrisă, Leiden, Universiteitsbibliotheek, Per Q 293B, fos. 86r–90v (P)

Doamnă,

Sunt foarte îndatorat Alteţei Voastre pentru faptul că, după ce a băgat de seamă că nu m-am făcut bine înţeles în scrisoarea mea precedentă, cu privire la chestiunea pe care a binevoit să mi-o supună, mai are încă răbdarea de a mă asculta în legătură cu acelaşi subiect şi de a-mi oferi prilejul de a reveni asupra lucrurilor pe care le trecusem cu vederea. Astfel, după ce am distins trei genuri de idei sau noţiuni primitive pe care le cunoaştem pe fiecare în parte într-un fel anume, iar nu una prin comparaţie cu alta, şi anume noţiunea pe care o avem despre suflet, aceea despre trup şi aceea a uniunii care este între suflet şi trup, s-ar fi cuvenit să lămuresc ce diferenţă este între aceste trei feluri de noţiuni, precum şi între operaţiunile sufletului care ni le mijlocesc, şi să desluşesc în ce fel ni le putem face pe fiecare familiare şi apropiate; apoi, după ce am spus de ce m-am slujit de comparaţia cu greutatea, ar fi trebuit să arăt că, oricât am vrea să concepem sufletul ca fiind material (ceea ce înseamnă a concepe propriu-zis uniunea lui cu trupul), ajungem negreşit până la urmă să cunoaştem că poate fi despărţit de trup. Iată, din câte cred, toată materia pe care Alteţa Voastră mi-a prescris-o.

În primul rând, aşadar, observ că există o mare diferenţă între aceste trei feluri de noţiuni, prin aceea că nu concepem sufletul decât cu ajutorul intelectului pur; corpul, adică întinderea, figurile şi mişcările, le putem cunoaşte şi pe ele doar prin intelect,

dar mult mai bine prin intelect ajutat de imaginaţie; şi, în sfârşit, lucrurile care ţin de uniunea sufletului cu trupul le cunoaştem numai în mod obscur doar prin intelect, şi chiar prin intelectul ajutat de imaginaţie; în schimb le cunoaştem foarte clar prin simţuri[2716]. De unde urmează că acei care nu fac niciodată filosofie şi care nu se slujesc decât de simţuri nu pun la îndoială că sufletul mişcă trupul, şi nici că trupul acţionează asupra sufletului; ci socotesc şi pe unul, şi pe celălalt ca fiind acelaşi lucru, cu alte cuvinte, concep uniunea lor; căci a concepe uniunea a două lucruri înseamnă a le concepe ca pe unul singur. Iar gândurile metafizice, care exersează intelectul pur, au darul de a ne familiariza cu noţiunea de suflet; studiul matematicii, care exersează în principal imaginaţia, prin observarea atentă a figurilor şi a mişcărilor, ne obişnuieşte să alcătuim despre corp noţiuni întru totul distincte; în sfârşit, numai în îndeletnicirile vieţii şi în conversaţiile obişnuite, abţinându-ne să medităm şi să studiem lucruri care exersează imaginaţia, învăţăm să concepem uniunea sufletului cu trupul[2717].

Aproape îmi este teamă că Alteţa Voastră ar putea crede că nu vorbesc serios; dar aceasta ar fi împotriva cinstirii pe care i-o datorez şi pe care nu voi neglija niciodată să i-o aduc. Şi pot spune cu dreptate că cea mai de seamă regulă pe care am respectat-o întotdeauna în strădaniile mele şi cea care socotesc că mi-a fost cel mai de folos în a dobândi cunoştinţe a fost că n-am petrecut decât foarte puţine ceasuri pe zi cu gândurile ce ocupă imaginaţia şi foarte puţine ceasuri pe an cu cele care ocupă intelectul pur, şi că mi-am dăruit tot restul timpului destinderii simţurilor şi repausului minţii; iar printre exerciţiile imaginaţiei număr şi conversaţiile serioase, şi toate câte cer atenţie. Aceste motive m-au făcut să mă retrag la ţară; căci, cu toate că până şi în oraşul cel mai forfotitor din lume aş putea avea pentru mine tot atâtea ceasuri câte folosesc acum pentru studiu, nu le-aş putea totuşi întrebuinţa cu atâta folos dacă mintea mea ar fi ostenită de atenţia pe care o cere viaţa de fiecare zi. Îmi iau îngăduinţa să scriu acestea pentru a arăta că sunt cu adevărat în admiraţia Alteţei Voastre, pentru faptul că, printre treburile şi grijile de care nu sunt lipsiţi niciodată cei ce au totodată o minte pătrunzătoare şi sunt de viţă înaltă, a putut să găsească tihna cerută pentru a medita la ceea ce distinge sufletul de trup.

Dar am socotit că tocmai aceste meditaţii, mai degrabă decât gândurile care cer mai puţină atenţie, au făcut-o pe Alteţa Voastră să socotească obscură noţiunea pe care o avem despre uniunea lor; căci nu cred că mintea omenească este capabilă să conceapă cu adevărat distinct şi, în acelaşi timp, atât distincţia dintre suflet şi trup, cât şi uniunea lor; pentru că este nevoie, pentru aceasta, să le concepem ca un singur lucru şi totodată să le concepem ca două lucruri, operaţiuni care se opun una alteia. Şi din acest motiv (presupunând că Alteţa Voastră mai avea încă foarte prezente în minte temeiurile care dovedesc distincţia sufletului de trup şi nevrând să o rog să le lase deoparte pentru a-şi reprezenta noţiunea de uniune, pe care, fără a face filosofie, fiecare o încearcă întotdeauna în sine însuşi, şi anume că este o singură persoană care are laolaltă un trup şi o gândire, care sunt de asemenea natură încât această gândire poate mişca trupul şi simţi accidentele care i se întâmplă) m-am slujit mai demult[2718] de comparaţia cu greutatea şi cu celelalte calităţi pe care ni le imaginăm de obicei ca fiind unite cu nişte corpuri aşa cum gândirea este unită cu trupul nostru; şi nu m-am sinchisit că această comparaţie şchioapătă prin faptul că respectivele calităţi nu sunt reale, aşa cum ni le închipuim, deoarece am socotit că Alteţa Voastră era deja întru totul convinsă că sufletul este o substanţă distinctă de trup.

Dar, odată ce Alteţa Voastră spune că este mai lesne să atribuim materie şi întindere sufletului, decât ca, fără să aibă materie, să-i atribuim capacitatea de a mişca un trup şi de a fi mişcat de acesta, o rog din suflet să se simtă liberă de a atribui sufletului materia şi întinderea; căci aceasta nu înseamnă altceva decât a o concepe unită cu trupul. Iar odată acest lucru bine conceput şi încercat în sine, îi va fi lesne să-şi dea seama că materia pe care o va fi atribuit acestei gândiri nu este gândirea însăşi, iar întinderea acestei materii este de altă natură decât întinderea acestei gândiri, prin faptul că cea dintâi este determinată să ocupe un anume loc, din care exclude orice altă întindere a vreunui corp, ceea ce a doua nu face[2719]. Şi astfel, Alteţa Voastră se va întoarce negreşit şi lesne la cunoaşterea distincţiei dintre suflet şi trup, cu toate că va fi cunoscut şi uniunea lor.

În sfârşit, cu toate că este foarte necesar, din câte cred, să fi înţeles bine măcar o dată în viaţă principiile metafizicii, deoarece ele sunt cele care ne dau cunoaşterea lui

Dumnezeu şi a sufletului nostru, socotesc de asemenea că ar fi foarte dăunător să ne ocupăm prea des intelectul cu ele, deoarece acesta nu s-ar mai putea consacra îndeajuns funcţiilor imaginaţiei şi simţurilor; iar cel mai bine este să ne mulţumim să reţinem în memorie şi să dăm crezare concluziilor pe care le-am tras o dată în această privinţă, apoi să dăruim restul timpului de care dispunem pentru studiu gândurilor în care intelectul operează împreună cu imaginaţia şi cu simţurile[2720].

Devotamentul nestrămutat pe care îl am în slujba Alteţei Voastre mă îndeamnă să sper că sinceritatea mea nu-i va fi neplăcută; aş fi putut face aici o expunere mai lungă în care să încerc să lămuresc dintr-odată toate dificultăţile chestiunii propuse; dar o veste supărătoare pe care am aflat-o de curând de la Utrecht, unde Magistratul mă citează pentru a verifica ce am scris despre unul dintre Pastorii lor[2721] – deşi este un om care m-a calomniat fără ca eu să o fi meritat în vreun fel, iar ceea ce am scris despre el, pentru dreapta mea apărare, este notoriu pentru toată lumea –, mă sileşte să închei aici, pentru a mă duce să mă interesez de mijloacele de a o scoate la capăt cât mai repede cu putinţă cu aceste neplăceri. Sunt,

Doamnă,

Al Alteţei Voastre,

Preaplecatul şi prea supusul slujitor,

DES CARTES

Din Egmond aan den Hoef, 28 iunie 1643

Descartes către Van Beverwijck
Egmond aan den Hoef, duminică, 5 iulie 1643[2722]

AT IV 3-6: CCCXII; Clerselier I 355-357: LXXVI; EL I 262-263: LXXVI; AM VI 3-7: 389; B 1788-1790: 406; JRA II 427-429: Méd 9;
Verbeek *et al*. 103-105: 33
Textul lui Beverwijck
Copie manuscrisă, Leiden, Universteitsbibliotheek, BPL 191 AK,
fol. 1 *recto* – 2 *verso*

Lui Johannes Berovicius, Doctor în Medicină, Renatus Des Cartes îi aduce salutul său.

Prealuminate și preaînsemnate Domn,

Mă simt din cale-afară de onorat că, împreună cu răspunsurile unor mari oameni pe care vreți să le adunați, îmi cereți și mie obolul, care nu are nimic de seamă[2723]; și îmi este teamă că nu am mare lucru cu care să contribui la ele. Tot ceea ce am avut de spus despre chestiunea pe care o propuneți am publicat deja în *Discursul despre Metodă*, tipărit în Franceză, acum câțiva ani, iar acolo am dedus întreaga mișcare a sângelui doar din căldura inimii și din conformația vaselor [de sânge][2724]. Și, deși sunt întru totul de acord cu Harvey în ceea ce privește circulația sângelui, și îl privesc ca pe primul autor al acelei admirabile descoperiri[2725] despre care socot că nu este nici una mai mare și mai folositoare în medicină, totuși mă despart întru totul de Domnia sa în ceea ce privește mișcarea inimii.

Domnia sa ar vrea, dacă îmi aduc bine aminte, ca inima în diastolă, dilatându-se, să primească sângele, iar în sistolă să-l dea afară, contractându-se; eu explic însă tot acest lucru în felul următor.

Când inima este golită de sânge, un nou sânge cade în ea cu necesitate în ventriculul ei drept, prin vena cavă, iar în cel stâng, prin vena pulmonară [*arteriam venosam*]; spun cu necesitate, căci, fiind fluid, iar deschizăturile acestor vase, ale

căror încreţituri formează urechile inimii, fiind foarte largi, iar valvulele cu care sunt înzestrate fiind atunci deschise, dacă vreo minune nu îl opreşte, sângele intră în inimă. Apoi, după ce puţin sânge intră în acest fel în cele două ventricule ale inimii, găsind acolo mai multă căldură decât în venele din care a coborât, se dilată cu necesitate şi are nevoie de mult mai mult loc decât înainte; spun cu necesitate, pentru că astfel este natura sa, după cum se poate cu uşurinţă experimenta prin aceea că, atunci când ne este frig, toate venele corpului nostru se contractă şi cu greu se mai văd; iar când după aceea ne încălzim, ele se umflă într-atât, încât sângele care se află în ele pare să ocupe un spaţiu de zece ori mai mare decât mai înainte. Sângele se dilată în inimă şi împinge dintr-odată şi cu năvală [*cum impetu*] toţi pereţii ventriculelor inimii încât face să se închidă valvulele cu care sunt prevăzute deschizăturile venei cave şi ale arterei venoase şi să se deschidă cele ce sunt în deschizăturile venei arteriale şi ale arterei mari[2726]. Căci aceste valvule sunt astfel alcătuite încât unele se deschid şi celelalte se închid, în mod necesar, după legile Mecanicii, doar prin năvala sângelui; şi această dilatare a sângelui produce diastola inimii[2727]. Dar acelaşi sânge, în acelaşi moment în care, dilatându-se în inimă, deschide valvulele venei arteriale şi ale arterei mari, împinge orice alt sânge conţinut în artere în aşa fel încât are loc diastola acestora. Apoi, acelaşi sânge, cu acelaşi impact cu care s-a dilatat, intră în artere şi astfel inima se goleşte, iar în aceasta constă sistola ei. Iar sângele dilatat în inimă, ajungând în artere, se condensează din nou, pentru că aici nu este atât de multă căldură, şi în aceasta constă sistola arterelor, care urmează atât de repede după cea a inimii încât pare că se petrece în acelaşi timp. La sfârşitul acestei sistole, sângele conţinut în artere (iau mereu artera pulmonară [*venam arteriosam*] ca arteră şi vena cavă [*arteriam venosam*] ca venă) coboară din nou către inimă, dar nu intră în ventriculele ei, pentru că alcătuirea valvulelor, care se află în acele deschizături, este astfel încât această revenire a sângelui le închide în mod necesar. Dimpotrivă, valvulele care se află în deschizăturile venelor se deschid de la sine când inima se dezumflă, şi astfel un nou sânge pătrunde din vene în inimă şi începe o nouă diastolă. Toate aceste lucruri sunt, cu adevărat, mecanice, după cum sunt experimente Mecanice prin care se dovedeşte că există diverse anastomoze ale

venelor și ale arterelor prin care sângele trece din unele în altele: de acest fel sunt cele despre poziția valvulelor în vene, despre legarea brațului la secționarea venei, despre scurgerea totală a sângelui din corp prin deschiderea unei singure vene sau artere etc.[2728]

Mai multe nu găsesc vrednic de spus despre acest lucru; iar toate acestea mi se par atât de evidente și de sigure încât socot că este de prisos să le dovedesc cu mai multe argumente. Totuși, cu șase ani în urmă, de la Louvain[2729], mi-au fost aduse unele obiecții privitoare la aceste lucruri la care am răspuns atunci pe dată și, pentru că autorul lor, cu rea-credință, a dat la lumina tiparului răspunsurile mele deformate și mutilate[2730], vi le voi trimite bucuros pe acestea, așa cum le-am scris, dacă îmi veți da de înțeles că le doriți; și, în orice alt lucru, voi sta la dispoziția voinței Domniei voastre și a studiilor foarte meritorii pe care le întreprindeți, pe cât îmi va sta în putință. Sănătate.

Egmond op de Hoef, 5 iulie 1643

433

Descartes către Colvius
Egmond aan den Hoef, 5 iulie 1643[2731]

AT IV 7-8: CCCXIII; AM VI 8-10: 390; B 1790-1792: 407;
JRA II 587-588: Colv 4; Verbeek *et al.* 106-107: 34
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universităţii, colecţia Huygens, PAP 2

Prea Ilustrului şi prea distinsului Domn
A[ndreas] Colvius, Doctor în Teologie,
R[ené] Des Cartes îi aduce S[alutul] S[ău]

Nu sunt aşa de mulţumit de mine încât să consider că nimic din ceea ce fac nu poate să-mi fie reproşat cu îndreptăţire; şi sunt stăpânit de o atât de mare râvnă de a-mi cunoaşte greşelile, încât sunt, de obicei, foarte recunoscător chiar şi celor care, fără rea-voinţă, mi le reproşează pe nedrept. Nu trebuie să vă îndoiţi că scrisoarea pe care am primit-o din partea Domniei voastre mă leagă strâns de Domnia voastră: căci, deşi în ea îmi reproşaţi unele lucruri în care nu mi se pare că am greşit foarte tare, şi mă apropiaţi de un om de care aş vrea să mă deosebesc cât mai mult cu putinţă, cu toate acestea, pentru că iau seama că ea a purces dintr-un suflet foarte prietenos şi, totodată, cinstit şi pios, nu doar că am citit-o bucuros, ci am încuviinţat chiar reproşurile Domniei voastre. Este de regretat faptul că nu toţi oamenii se pun în slujba intereselor publice, iar unii încearcă să-şi facă rău unii altora; dar eu eram silit să-mi apăr pe bună dreptate reputaţia şi să fac, poate, rău unui om spre a fi de folos mai multora[2732]. Am încălcat legile dragostei, dar am socotit că nu sunt legat de ele faţă de acel om mai mult decât faţă de un păgân sau de un vameş[2733], fiindcă auzeam că acela nu putea fi înduplecat nici de rugăminţile fraţilor săi, nici chiar de cele ale Magistraţilor. Nu am lăudat însuşirile lui alese, ori nu le-am văzut; căci am socotit că

străduinţele sale neobosite, memoria şi învăţătura sa, oricare ar fi ea, sunt nu de lăudat, ci de temut ca tot atâtea instrumente ale viciilor; într-un cuvânt, nu am văzut, în Domnia sa, probitatea şi cumpătarea vieţii. Întrebaţi și: cui folosește aceasta[2734]? Eu unul am căutat binele păcii; dar dacă nu aş răspunde niciodată la nici o insultă, prea mulţi adversari s-ar ridica în fiecare zi împotriva mea. Nu spun ce se va întâmpla cu Domnia sa acum, căci nici nu ştiu măcar. Dar stăpânii săi par că vor să chibzuiască asupra acestui lucru, după cum aţi observat pesemne din vestita lor placardă[2735]. Ce răspund însă la aceasta, să o citiţi, vă rog, în hârtiile[2736] alăturate scrisorii de faţă, şi să știți că preţuiesc cu atât mai mult virtuţile Domniei voastre pe cât de mult resping viciile altora. Sănătate.

Egmond aan den Hoef, 5 iulie 1643

Domniei sale
Domnului Colvius,
Pastor al cuvântului
lui Dumnezeu
la Dordrecht.

Descartes către Consiliul Orașului [*Vroedschap*] Utrecht
Egmond aan den Hoef, 6 iulie 1643[2737]

AT IV 9-12: CCCXIV şi 646-648 (*Additions*, traducere franceză);
AM VI 11-16: 391; B 1792-1796: 408; JRA II 599-602: Proc 3 (traducere nouă); Verbeek *et al*. 108-110: 35
Antwoordt van den Wel-Eedelen Heer René Descartes, Heere du Perron, Op het ghepubliceerde van de Heeren van de Vroetschap der Stadt Utrecht den 13/23 Junii des Iaers 1643. Uyt de Fransche tale overgheset, Amsterdam, 1643, pp. 119-120
Textul publicat în 1643

Domnilor,

Am motiv să vă mulţumesc Domniilor voastre pentru că faptul că plângerile mele îndreptăţite v-au îndemnat să cercetaţi purtarea unui om[2738] care, deţinând o funcţie publică în oraşul Domniilor voastre, mi-a adus cea mai mare jignire; precum şi pentru faptul că Domniile voastre aţi avut bunăvoinţa de a mă preveni, astfel încât să mai pot avea o dată *prilejul de a vă informa asupra celor pe care le-aş socoti prielnice intenţiilor mele*[2739], în caz că aş fi neglijat vreo dovadă pertinentă în ceea ce am scris despre Domnia sa. Şi cu acest prilej voi veni la Utrecht pentru a fi de ajutor Domniilor voastre şi a mă pune la dispoziţia voastră pe cât îmi stă în putinţă, în măsura în care prezenţa mea ar fi socotită necesară în acest scop, iar procedeul meu ar fi să îl citez înaintea Domniilor voastre. Fiindcă am fost jignit de Domnia sa în chip public, tot în chip public, aşa cum se cuvine, îmi voi pleda cauza. Şi propunându-mi să-l satisfac pe cititorul cu simţul dreptăţii şi să-l mulţumesc, mi-am redactat dinadins în aşa fel ultima mea tipăritură, al cărei titlu este: *Epistola Renati des Cartes ad celeberrimum virum etc.*, încât dovezile invocate pentru a proba ceea ce am scris despre acest om se află pretutindeni în text, în măsura în care în chip rezonabil se pot pretinde de la mine. De aceea, am lăsat la o parte diferite acţiuni particulare ale sale care îmi sunt cunoscute, ca să nu fiu nevoit să furnizez mărturii

despre ele, mărginindu-mă să mă refer la unele dintre acţiunile sale care au avut loc în public sau, cel puţin, în prezenţa unor persoane care deţin funcţii publice în slujba Domniilor voastre, de la care puteţi afla adevărul, dacă vă îndoiți de cuvântul meu. În afară de aceasta, m-am străduit mai ales să cercetez scrierile Domniei sale, în aşa fel încât să fie de ajuns să se vadă locurile pe care le-am menţionat și citat pentru a înțelege cu ce drept ridic aceste întâmpinări. Şi chiar dacă încearcă, aşa cum mi s-a relatat, să se dezvinovăţească de calomniile cuprinse în scandaloasa carte, nu demult tipărită în oraşul vostru, cu titlul *Admiranda Methodus novæ Philosophiæ Renati des Cartes* sau *Philosophia Cartesiana*[2740], Domniile voastre veți găsi, în orice caz, diverse alte lucruri[2741] pe care le-am dovedit limpede numai în scrierile care îi poartă numele şi pe care nu le poate tăgădui, pentru a înțelege ceea ce Domniile voastre aţi binevoit să cercetaţi, anume dacă este vrednic să-și exercite funcțiile. În aşa fel încât oamenii nepărtinitori şi înzestrați cu discernământ care au judecat că o persoană de o asemenea fire pe care am descris-o, ar fi nu numai de prisos, ci chiar întru totul dăunătoare dacă se află în funcţii publice, atât ale Academiei, cât și ale Bisericii, l-au condamnat şi par a fi pronunţat sentinţa împotriva lui. Căci nu am făcut în general altceva decât să-mi înfățișez argumentele, lăsându-i cititorului libertatea de a trage concluziile ce pot decurge din acestea. Astfel încât acest om nu va putea să se apere de ceea ce persoane nepărtinitoare au conchis împotriva lui, afară doar dacă respinge argumentele mele prin altele într-atât de solide încât să nu le pot dovedi slăbiciunea, şi care să-i facă pe cititorii nepărtinitori să poată conchide împotriva mea. Dar deşi toată lumea socoteşte că Domnia sa este principalul autor al calomniilor care se găsesc în cartea defăimătoare împotriva mea mai sus menţionată, vă cer Domniilor voastre să binevoiţi a cerceta adevărul în această privinţă, care se va putea lesne afla de la tipograf şi de la alte persoane, şi să nu suferiţi ca acest om să caute a vă amăgi pe Domniile voastre într-un lucru care este atât de limpede. Aştept aceasta nu numai ca urmare a bunăvoinței voastre, ci mă bizui şi pe bunul meu drept; căci, dacă Domniile voastre luați în considerare cu atenție ceea ce am scris privitor la acest lucru, veți afla că, prin legitima apărare a onoarei mele, m-am străduit în mod deosebit să aduc un serviciu binelui comun, şi să păstrez demnitatea Oraşului şi

Academiei voastre. De aceea sunt uimit de modul de care Domniile voastre aţi uzat pentru a-mi aduce la cunoştinţă opinia voastră, ca şi cum aş fi fost atât de puţin cunoscut în aceste Provincii şi, în particular, în Oraşul vostru, încât să fi fost cu putinţă să nu știți unde este domiciliul meu, sau ca şi cum aş fi comis vreo acţiune reprobabilă, sau, în sfârşit, ca şi cum Domniile voastre ați fi avut vreun drept asupra mea, ceea ce sunt aici silit să tăgăduiesc, iar în cazul în care Domniile voastre aţi susține acest lucru, să mă plâng de faptul că mi s-ar aduce atingere. Dar nu aştept așa ceva din partea înțelepciunii voastre şi socotesc că Domniile voastre aţi vrut să faceţi cunoscut, în acest mod, că numai spre marele vostru regret v-aţi văzut siliţi să cercetaţi moravurile şi viaţa acestui om, şi că părerea voastră este că, aşa cum tot diferendul pe care l-am avut cu Domnia sa este cuprins în cărţi tipărite, tot aşa, tot ceea ce ar mai putea urma trebuie să fie făcut public prin tipărire, pentru ca toată lumea să fie în măsură să judece. În cazul în care mai găsiți în scrierile mele vreun lucru particular vrednic de observat asupra căruia Domniile voastre să doriți lămuri mai ample, vi le voi pune la dispoziţie foarte bucuros în acelaşi fel, arătându-vă astfel cât vă prețuiesc şi cât sunt cu adevărat,

Domnilor,

Al Domniilor voastre,

Prea supus şi prea respectuos slujitor,

DESCARTES

Din Egmond aan den Hoef, 6 iulie, *stylo novo*, 1643

Descartes către [Colvius?]
[Egmond aan den Hoef, luni, 6 iulie 1643?][2742]

AT IV 678-680: CDLXXVI *bis*; Clerselier III 587-588: CIV; EL III 386-387: XCV; AM VII 389-390: 390 *bis*; B 1796-1798: 409; JRA II 588-589: Colv 5

Textul lui Clerselier

Domnule,

N-am primit ultima scrisoare a Domniei voastre decât luni dimineaţă, cu o oră după ce am trimis-o pe cea pe care v-am scris-o duminică seara[2743], motiv pentru care nu am adăugat în ea sistemul meu pentru a construi un instrument muzical care să fie desăvârşit[2744]; căci nu mă gândeam că mai vreţi încă să-l vedeţi şi ştiu prea bine că n-aveţi deloc nevoie de el pentru spineta pe care vreţi să o comandaţi pentru Domnişoara fiică a Domniei voastre; căci, pentru [un copil de] vârsta pe care o are, trebuie căutate numai lucrurile cele mai uşoare, iar acest sistem este mult mai dificil decât cel obişnuit. Dar vă veţi putea da lesne seama; iată-l.

Anume, în loc să se împartă octava în douăsprezece părţi, după cum se obişnuieşte pentru instrumentele obişnuite, trebuie împărţită în optsprezece[2745]. De pildă, treptele unei octave sunt dispuse la spinete astfel etc.[2746], iar ele ar trebui să fie astfel etc.[2747]

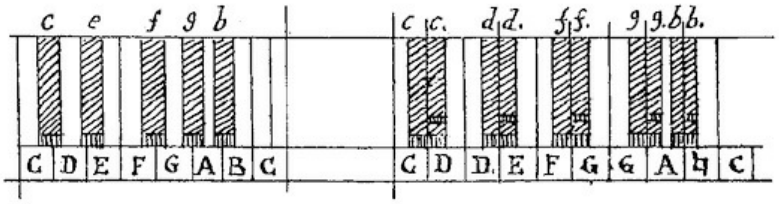

Iar sunetele acestor trepte trebuie să aibă între ele aceeaşi proporţie precum numerele aşternute aici[2748]; în aşa fel încât, dacă coarda care produce sunetul C ar fi împărţită în 3600 de părţi egale, 3456 din părţile sale ar da sunetul *c*, 3375 sunetul *c.*, 3240 sunetul D, şi tot astfel celelalte[2749]. Iar această spinetă trebuie acordată potrivit acestei [proporţii]. Şi poate fi folosită pentru a cânta aceleaşi piese care se cântă la

altele, fără a fi nevoie de a schimba ceva, afară de faptul că trebuie avut grijă că, atunci când vrem să ne folosim de clapa[2750] *c* cu A sau E, trebuie să luăm primul *c*; și că, atunci când o folosim cu F, trebuie să apăsăm al doilea *c*.; și că trebuie să apăsăm primul D cu A sau F, iar D. cu G[2751] sau ; și *d* cu , iar *d*. cu G[2752]; și *f* cu A, iar *f*. cu ; și *g* cu E, iar *g*. cu F sau C; și, în sfârșit, *b* cu F, iar *b*. cu G[2753]; ceea ce se aplică la piesele cântate în becar[2754]; iar pentru cele cântate în bemol[2755], trebuie pus doar F în loc de C; G și G. în de D și D., și așa mai departe. Iar ceea ce am spus aici despre o octavă trebuie înțeles cu privire la întreaga claviatură, în care toate octavele trebuie să fie împărțite în același fel. Sunt,

Prinţesa Elisabeta către Descartes
[Haga,] 1[/10] iulie [1643][2756]

AT IV 1-3: CCCXI; AM VI 1-2: 388; B 1786: 405; JRA II 184-185: Élis 6; Foucher de Careil 1879 52-53: III; Verbeek *et al.* 101-102: 32
Copie manuscrisă
Arnhem, Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen,
Biblioteca Castelului Rosendael, *Recueil de quelques Lettres écrites à Monsieur Descartes*, nr. 16, pp. 89–92

Domnule Descartes,

Mi-e teamă să nu vă aduc tot atâtea neplăceri de pe urma preţuirii mele pentru instrucţiunile Domniei voastre şi a dorinţei mele de a mă folosi de acestea, pe câte vă vin de la nerecunoştinţa celor care se privează ei înşişi de ele şi ar vrea să priveze întreaga omenire; şi nu v-aş fi trimis încă un produs al neştiinţei mele înainte de a vă şti eliberat de acelea ale încăpăţânării lor, dacă Domnul Van Bergen nu m-ar fi silit aproape, prin hotărârea lui curtenitoare de a rămâne în oraş până îi voi da un răspuns la scrisoarea Domniei voastre din 28 ale lui iunie, în care îmi arătaţi cu limpezime cele trei feluri de noţiuni pe care le avem, obiectul lor şi cum trebuie să ne slujim de ele.

Şi eu socotesc că simţurile îmi arată că sufletul mişcă trupul, dar ele nu mă învaţă (ca de altfel nici intelectul şi imaginaţia) felul în care o face. Şi de aceea cred că sunt unele proprietăţi ale sufletului care ne sunt necunoscute şi care ar putea să răstoarne eventual ceea ce *Meditaţiile Metafizice* ale Domniei voastre m-au convins, prin temeiuri atât de bune, cu privire la lipsa de întindere a sufletului. Iar îndoiala mea se întemeiază pe regula pe care o daţi în acea carte, vorbind despre adevărat şi fals, când spuneţi că toată greşeala ne vine din faptul că alcătuim judecăţi asupra a ceea ce nu percepem îndeajuns[2757]. Deşi întinderea nu este necesară gândirii, întrucât nu-i este nici contrară, ea ar putea sluji altei funcţiuni a sufletului, care nu-i este mai puţin

esenţială[2758]. Cel puţin ea dărâmă contradicţia Scolasticilor, conform căreia sufletul este întreg în tot trupul, şi întreg în fiecare dintre părţile lui[2759]. Nu-mi cer scuze de a confunda noţiunea de suflet cu aceea de trup din acelaşi motiv ca cei profani; dar această obiecţie nu mă scapă de îndoiala de mai sus, şi voi pierde nădejdea de a afla vreo certitudine în lucrurile din lumea noastră, dacă nu îmi daţi vreuna Domnia voastră, care singurul m-aţi împiedicat să fiu sceptică, atitudine spre care judecata mea mă împingea mai înainte.

Cu toate că vă datoram această mărturisire, pentru a vă aduce mulţumiri, aş socoti-o foarte imprudentă, dacă nu aş cunoaşte bunătatea şi generozitatea Domniei voastre, egală cu celelalte virtuţi, atât după experienţa pe care am avut-o cât şi după reputaţie. Nu mi le puteţi arăta într-un fel mai îndatoritor decât prin lămuririle şi sfaturile ce-mi împărtăşiţi, pe care le apreciez mai presus de comorile cele mai de preţ pe care le-ar putea deţine,

Domnule Descartes,

Prietena Domniei voastre prea devotată în a vă sluji,

ELISABETA

În această zi de 1 a lui Iulie

Descartes către [de Wilhem]
Amsterdam, vineri, 10 iulie 1643[2760]

AT IV 16-17: CCCXVI; AM VI 19: 393; B 1800: 410; JRA II 124: Huyg 82; Verbeek *et al*. 111: 36
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Universiteitsbibliohteek, BPL 293B, fol. 68 *recto* – 69 *verso*

Domnule,

Nu veți vedea aici decât ceea ce ați văzut deja[2761]; căci fiindcă avocatul[2762], pe care Domnul Parmentier[2763] și-a dat osteneala să vină să-l consulte împreună cu mine, ne-a încredințat că înscrisul Domnilor de la Utrecht nu mă obligă la nimic, am socotit că aceasta este de ajuns pentru a-i răspunde[2764]. Nădăjduiesc că, dacă au aflat ceea ce se spune pretutindeni despre procedura lor, nu vor mai voi să facă lucruri asemănătoare și că mă vor lăsa în pace, ceea ce este tot ceea ce le cer. Vă rog să-i comunicați tipăritura mea și Domnului de Zuylichem[2765]. Graba pe care am avut-o miercuri[2766] de a veni aici pentru a o publica fără întârziere m-a împiedicat să am cinstea să vă revăd, pentru a vă mulțumi și a vă încredința că sunt cu înflăcărare,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DESCARTES

Din Amsterdam, 10 iulie 1643

Descartes către Huygens
Amsterdam, vineri, 10 iulie 1643[2767]

AT IV 749-750 = Roth 209-210: LXXXVa și AT IV 13-14: CCCXV;
AM VI 17-18: 392; B 1800-1802: 411; JRA II 124-125: Huyg 83; *Briefwisseling* III 404; Verbeek *et al.* 112-113: 37
Scrisoare autografă expediată
Uppsala, Universiteitsbibliotheek, colecția de manuscrise autografe Waller

Domnule,

Sfatul pe care mi-ați făcut cinstea să mi-l trimiteți nu ar fi putut ajunge mai la vreme decât a făcut-o și nici nu l-am așteptat mai devreme[2768]. Mi-a luat orice piatră de pe suflet și m-a încredințat de ceea ce deja bănuiam, chiar dacă împotriva părerii tuturor, și anume că nu am atât a mă plânge de Domnii de la Utrecht cât mai degrabă a le mulțumi pentru că vor să îmi facă dreptate față de adversarul meu[2769]. De aceea, fiindcă am întocmit deja de mai înainte scrisoarea pe care o veți vedea aici în Flamandă[2770], m-am gândit că ar putea ține locul cererii pe care mă sfătuiți s-o fac, și care nu ar putea fi gata la vreme; mai ales că nu știu de ce avocat m-aș putea sluji și doresc mai presus de toate să mă feresc de un proces. Văd atâtea persoane care dezaprobă procedura acestor Domni, încât nu pot crede că vor continua să facă la fel. Totuși, din pricină că putem judeca doar ceea ce trebuie și nu ceea ce pot face oamenii, nu pot fi încredințat de nimic afară de grija și de sârguința cu care binevoiți a mă îndatora, despre care am dovezi atât de proaspete și de sigure încât nu mă pot îndoi. Tot astfel sunt fără nici o tăgadă și foarte înflăcărat,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Amsterdam, 10 iulie 1643

Descartes către Brandt
Egmond aan den Hoef, sâmbătă, 18 iulie 1643[2771]

AT IV 17-18: CCCXVII; AM VI 20-21: 394; B 1802: 412; JRA 384: Ferr 7; Verbeek *et al*. 114-115: 38

Scrisoare autografă expediată

Leiden, Universiteitsbibliotheek, PAP 2

Domnule Gerrit Brandt[2772],

Trimit Domniei voastre Orologiul meu pentru a vă ruga să binevoiți să faceți lanțul și să-l montați așa cum am vorbit împreună[2773], atâta numai că vă vorbisem de un lanț de 12 coți[2774], care mă tem că, fiind lung, ar da multă bătaie de cap pentru a fi montat și s-ar încurca mai lesne. De aceea, cred că ar fi mai bine să fie făcut la jumătate din această lungime, anume atât de lung precum coarda pe care am pus-o lângă ceas. Trimit de asemenea greutățile și roata de scripete de care trebuie să atârne greutatea cea mai mică. Iertați-mă că scriu atât de rău în Neerlandeză. Sunt,

Al Domniei voastre prieten foarte binevoitor,

DES CARTES

Din Egmond aan den Hoef,
18 iulie 1643

[*adresa*:]
Domniei sale,
Domnului Gerrit Brandt
La „Douăsprezece ceasuri”,
pe Rokin, lângă
bursă,
la Amsterdam.

Transportul este plătit.

Regius către Descartes
[Utrecht, sfârşitul lui iulie sau august 1643][2775]

Baillet II 177 (A); 178-179 (B); 204-205 (C); AT III 571-572 (A); 572-573 (B); VIII-2 337, nota *c* (C); B 1652-1654: 363; Bos 167-169: 49

Textul lui Baillet

[A] „Dar bănuind disimularea personajului din pricina anumitor expresii din cartea Domniei sale[2776] care nu i se potriveau [lui Voetius] şi care indicau că Autorul[2777] *preda Filosofia în cel mai îndepărtat colţ din Ţările de Jos, şi îl cinstea pe Maestrul său Voetius ca şi cum i-ar fi fost părinte*[2778], [Descartes] s-a mulţumit să-l trateze în continuarea Răspunsului său ca pe un autor deghizat, fără a conteni totuşi să i se adreseze Domniei sale, pentru că lipsa de politeţe a stilului, grosolănia injuriilor, repetarea neîncetată a aceloraşi calomnii şi celelalte trăsături ale spiritului lui Voetius pe care le recunoştea în această carte[2779] nu îi îngăduiau să se adreseze altora.”

[B] „[Voetius][2780] consultă câţiva Avocaţi ai prietenilor săi privitor la afrontul public pe care îl suferise, şi luă măsuri pentru a-l chema în faţa Justiţiei şi a-i intenta un proces în toată regula pentru a repara onoarea unei persoane de rangul său, prim Profesor de Teologie, prim Pastor Evanghelic cât se poate de reformat, care ocupa locul pe care Prelaţii îl avuseseră înainte de Reformă. Astfel, scriind şi acţionând deopotrivă împotriva Domnului Descartes, avea de gând *să câştige* [procesul] *şi să-l facă să plătească şi amenda*[2781].

Încă din luna iunie a anului 1642 începuse uneltirea între cei doi Voetius, tatăl şi fiul, şi Schoockius, pe care Domnul Regius nu îl desemnează în scrisorile sale decât sub numele de Călugăr renegat[2782], pentru a scrie laolaltă împotriva Domnului Descartes. Dar ea nu şi-a produs efectul decât la iarmarocul din iulie următor[2783], când Schoockius, sosit la Utrecht să-şi vadă prietenii potrivit obiceiului său, se lăsase

convins, la sfârşitul unui mare şi minunat ospăţ oferit de Voetius, să ia pana în favoarea fostului său Profesor împotriva *Epistolei către Părintele Dinet*. Schoockius nu arătă de la început toată înflăcărarea care se putea dori de la un discipol zelos pentru onoarea Maestrului: dar stăruinţele repetate ale lui Voetius, care făcu să i se alăture şi Dematius şi alţi prieteni ai săi pe care îi invitase la acel ospăţ, izbutiră să îl convingă să facă ceea ce voia [Voetius][2784]. Se stabili, aşadar, că Schoockius urma să ia la Groningen memoriile care îi vor fi încredinţate de la Utrecht şi că, după ce le va pune în ordine, va trimite de îndată ceea ce va fi redactat pentru a fi tipărit la Utrecht sub îndrumarea Domniei sale[2785]. Aceasta este ceea ce a făcut în parte să stagneze tipărirea lucrării până în 1643[2786]. Dar Voetius, pentru a susţine nădejdea elevilor săi şi a oamenilor de rând, cărora le împărtăşea amărăciunile şi proiectele sale împotriva Domnului Descartes, avea grijă să repete vechile sale calomnii şi să născocească altele noi în amfiteatru şi în celelalte conversaţii, fără a uita de a le introduce din nou în ultimele teze Teologice din acelaşi an, pe care le prezida[2787].”

[C] „[…] pamfletul *In primam Philosophiam Cartesianam Notæ, auctore Theophilo Cosmopolita*[2788], tipărit in-XVI° în timpul verii acelui an [1643], fără numele tipografului, după o copie care se pretindea a fi fost tipărită mai întâi la Haga. Impostura şi calomnia domneau de la titlu până la încheierea pamfletului. Extravaganţa stilului şi grosolănia injuriilor de care era ticsit se asemănau atât de tare celor pe care Domnul Regius le atribuia lui Voetius în amfiteatru şi în conversaţii, încât se poate presupune în chip rezonabil că din tot ceea ce putea să-i aparţină lui Voetius, doar numele Domniei sale era tăinuit în tot acest pamflet, şi că spiritul i se arăta pretutindeni[2789]. Voetius aproape că nu proceda mult mai diferit nici în scrierile defăimătoare pe care avea grijă să le răspândească împotriva Domnului Descartes, adesea sub un nume împrumutat, iar câteodată sub un nume fictiv.”

Descartes către Colvius
Egmond aan den Hoef, sâmbătă, 5 septembrie 1643[2790]

AT IV 717-718: CCCXVII *bis*; AM VI 22-23: 395; B 1804: 413;
JRA II 592-593: Colv 6; Verbeek *et al*. 116-117: 39
Scrisoare autografă expediată (astăzi distrusă)

Domnule,

Veți vedea aici un efect însemnat al delăsării mele, anume că de trei săptămâni de când am primit scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o scrieți, n-am izbutit să obțin de la mine răgazul de a reciti hârtiile pe care le făgăduisem Domnului Beverovicius[2791]. În sfârșit, le veți găsi laolaltă cu această scrisoare și mă veți îndatora, vă rog, dându-i-le și încredințându-l de faptul că sunt slujitorul său preaplecat. Am înlăturat numele medicului din Louvain[2792]; căci, de vreme ce m-a nemulțumit, ar fi trebuit să-l încondeiez în treacăt, dar prefer să-l disprețuiesc. Într-un loc am adăugat câteva cuvinte în margine, care trebuie să fie distinse de rest, pentru a nu se putea spune că am schimbat vreun cuvânt în răspunsul meu[2793], așa cum a făcut medicul din Louvain, care l-a dat la tipar falsificat pe de-a-ntregul[2794].

E multă vreme de când l-am parcurs pe Kircher[2795], dar n-am găsit nimic solid la el. Nu sunt decât lăudăroșenii în stilul italian, cu toate că este German ca nație.

De asemenea, văzusem deja lampa lui Vendelinus[2796], dar nu m-a luminat. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea credincios slujitor,

DES CARTES

Egmond aan den Hoef, 5 sept[embrie] 1643

[*adresa:*]

Domniei sale,

Domnului Colvius etc.

Descartes către X
[Egmont aan den Hoef] [între 15 și 23 septembrie] 1643[2797]

AT III 550-551: CCLXXIV; Clerselier III 590-591: CVI;
EL III 388-389: XCVII; AM V 179-180: 338; B 1806: 414; JRA II 602-603: Proc 4; Verbeek *et al*. 118-119: 40
Textul lui Clerselier

Domnule,

Veștile pe care le aflu din diferite locuri, legat de ceea ce se petrece la Utrecht, îmi oferă multe motive de minunare, chiar dacă ele nu mă uluiesc și nu mă mâhnesc în nici un fel, decât în măsura în care îl ating pe Domnul le Roy[2798]. Căci la Leiden nu se spune nimic mai puțin decât că Domnia sa a fost deja destituit din Profesiunea sa, ceea ce nu-mi vine totuși a crede, nici a-mi închipui că acest lucru se poate întâmpla vreodată; și nu văd ce pretext ar fi putut născoci dușmanii săi pentru a-i face rău. Dar orice s-ar întâmpla, vă rog să-l încredințați din partea mea că mă voi pune în slujba Domniei sale cu tot ceea ce îmi stă în putință, mai mult decât aș face-o pentru mine însumi; și că nu trebuie să se mâhnească defel, întrucât această cauză este atât de celebră și de cunoscută de toată lumea, încât nu se poate săvârși nici un fel de nedreptate care să nu se întoarcă pe de-a-ntregul în dezavantajul celor care ar săvârși-o, și către cinstea, și chiar poate, cu timpul, în folosul celor care ar suferi-o. În ceea ce mă privește, până acum, judecând numai despre lucrurile pe care le știu în mod sigur, nu pot să-i blamez pe Domnii de la Utrecht într-atâta cât văd că o face toată lumea, și pare că ceea ce au făcut Domniile lor se poate transforma cu ușurință într-un lucru bun, și să facă să fie lăudați de toată lumea, în cazul în care ar vrea să se despartă de așa-zisul lor Pedagog[2799], care, din ceea ce mi se mai spune încă, s-a apucat să predice împotriva lor, din pricină că nu au interzis Cartea mea[2800]; căci, în privința acestor ultime zvonuri, care spun că Domnul le Roy este destituit, eu nu le

dau crezare. Dar am fost asigurat că Domniile lor au adoptat o Lege în acea Academie, prin care interzic în mod expres să se predea orice altă Filosofie decât cea a lui Aristotel[2801]. Aș fi foarte bucuros să am o copie a ei, dacă e cu putință; ceea ce nu aș cere dacă m-aș gândi că o socotesc nedreaptă; dar pentru că au publicat-o, cred că Domniile lor chiar doresc să o cunoaștem, și că sunt prea înțelepți pentru a urma regulile impertinente ale unui om care mă numește *in aliena Republica curiosus*[2802] și care se plânge de toți cei care îndrăznesc să scrie greșelile pe care Domnia sa îndrăznește să le facă în public. Totuși, nu aș vrea ca prietenii mei să-mi scrie vreun lucru care să nu poată fi văzut de toți, așa după cum eu nu scriu nimic din ceea ce nu sunt de acord ca toată lumea să vadă. Și vă rog mai ales să nu vă faceți nici un dușman din pricina mea: vă sunt deja foarte îndatorat fără aceasta, iar aceasta nu m-ar ajuta cu nimic.

Sunt,

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, duminică, 20 septembrie 1643[2803]

AT IV 750-754 = Roth 210-214: LXXXVI; AM VI 24-27: 396;
B 1808-1810: 415; JRA II 125-127: 84; Verbeek *et al*. 120-123: 41
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084,
fol. 175 *recto* – 176 *verso*

Domnule,

Am fost foarte ușurat să aflu astăzi din gazete că v-ați întors de la arme, atât din pricină că astfel veți fi mai mult în largul vostru la Haga, cât și din pricină că socot că în acest fel îl am pe sprijinul meu mult mai aproape de mine decât când erați departe. Căci se pare că Domnii de la Utrecht încă au dorința să mă atace și sunt încredințat în bună parte că *aliquid monstri alunt*[2804]. Se zice de pe acum că vor să-i interzică să profeseze bietului Domn de Roy, care va fi primul martir al Filosofiei mele dacă așa ceva se întâmplă; iar ceea ce îmi dă de bănuit că se poate întâmpla este faptul că au făcut de puțină vreme noi reguli în Academia lor, printre care este una care oprește să se predea alte opinii în Filosofie decât cele ale lui Aristotel, căci, în acest fel, de Roy, care nu le poate admite, le este de prisos[2805]. Știu de asemenea că Primarii l-au convocat printr-un aprod și l-au interogat ca pe un nelegiuit, și că i-au pus niște întrebări care l-au tulburat din cale-afară, dar nu știu care sunt acestea[2806]; și, pe câtă vreme socoteam mai demult că aceste provincii sunt libere, văd acum că inchiziția este atât de strașnică la Utrecht încât nu doar că Domnul de Roy nu îndrăznește să-mi scrie, dar chiar ceilalți prieteni pe care îi am acolo șovăie, sau dacă îmi scriu nu îndrăznesc să aducă vorba de Voetius în scrisorile lor de frică să nu fie acuzați de a fi dezvăluit *secreta Reipublicæ*[2807], iar toate acestea le-am aflat doar din gura unui om care a venit aici de la Utrecht în chip expres pentru a mă preveni despre ceea ce se

întâmplă împotriva mea. Toată fărădelegea pentru care ne putem închipui că i-au găsit pricină lui de Roy este aceea de a fi comunicat cu mine și de a-mi fi atras atenția asupra unor lucruri pe care le-am scris în scrisoarea mea către Părintele Dinet. Și mi s-a spus că Voetius a găsit martori care să probeze că nu a văzut cartea *de Philosophia Cartesiana* înainte de a fi tipărită și că a luat certificate de la Academie și de la Ordinul [*Classis*] Pastorilor din Utrecht, care se tipăresc împreună cu o scrisoare către mine de către Sc[h]oock, avocatul său, care îl apără și se declară singurul autor al cărții împotriva mea, pe baza cărora se crede că Domnii de la Utrecht își vor face depozițiile[2808]. În ciuda acestui lucru, în orice fel mi-aș face calculele urmând regulile Algebrei mele, găsesc de fiecare dată că tot răul trebuie să cadă până la urmă pe Voetius, și știu că, unii dintre Magistrați cerând pastorilor un certificat împotriva mea, aceștia s-au eschivat și mi s-a spus de asemenea că mărturia Ordinului nu conține nimic în dauna mea. Știu că cea mai mare parte dintre Pastori sunt împotriva sa și cred același lucru despre cei mai de seamă Magistrați, căci vă voi spune (dar vă rog să rămână între noi) că înainte de a începe să scriu am pus să li se dea de veste și să fie încredințați că nu o voi face dacă nu le va fi pe plac, și că nu am urmat decât sfaturile care am socotit că vin de la Domniile lor[2809]; dar toți aceștia sunt depășiți ca număr de unii oameni care nu iau seama la nimic altceva în această chestiune decât că eu sunt papist iar Voetius pastor. În rest, nu mi-e frică că îmi vor face mult rău, căci nu mă aflu în mâinile lor și chiar dacă evlavia i-ar fi împins să aţâţe martori mincinoși împotriva mea socotind că tot ceea ce se face în folosul unui om atât de necesar bisericii precum profetul Voetius este o faptă de milostenie, pricina este deja atât de publică și a fost atât de mult judecată în favoarea mea de către toți oamenii de bine [*honnêtes gens*] din țară, încât nu o mai pot schimba. Lucrul de care mă tem este să nu facă ceva care să nu-mi fie pe plac și astfel să am ca dușman un întreg oraș, căci totdeauna ne urăsc mai mult cei care ne-au făcut vreo nedreptate decât cei pe care i-am jignit. Iar pentru că mai mulți sunt deja în favoarea mea, poate că aceasta s-ar putea împiedica cu ușurință. De îndată ce voi putea obține tipăritura lui Sc[h]oock, îi voi răspunde negreșit printr-o a doua scrisoare *ad Celeberrimum virum etc.*, dacă nu sunt sfătuit să nu o fac; și mi se pare că regula

jocului ar fi ca în acelaşi timp să mă plâng Domnilor de la Groningen de defăimările profesorului lor şi să le cer să-mi facă dreptate. Dar nu cunosc nici măcar un om în toată acea provincie, în afară de Domnul des Marets, astfel încât nu pot afla nici dacă li s-ar părea cu cale să fac acest lucru, nici de ce avocat m-aş putea sluji. Dacă aceasta s-ar putea face printr-o cerere tipărită, aşa cum sunt deja toate piesele din proces, mi-ar fi mult mai uşor, căci librarii stau mai degrabă la porunca mea decât procurorii şi mi-e teamă în chip absolut de tertipuri. Dar ceea ce mi se pare cel mai necesar este ca Domnii din Bois-le-Duc să se plângă de Voetius la Sinodul care se ţine sau trebuie să se ţină în curând la Utrecht, căci fără îndoială că, dacă o fac, va fi osândit, iar aceasta va ajuta mult în a le deschide ochii şi Domnilor din Consiliul Oraşului [*Vroetschap*] care cred în Domnia sa. Iertaţi-mă dacă vă plictisesc cu aceste fleacuri şi de asemenea pentru că zăbovesc eu însumi asupra lor. Vă încredinţez că nu mă ating defel şi nu m-au făcut să slăbesc precum pe Voetius, despre care se zice că a pierdut treisprezece livre de carne, dar nu de grăsime, din pricină că nu a avut nicicând atâta.

Şi aceasta nu mă împiedică să-l aştept săptămâna acesta aici pe fiul profesorului Schooten, care a desenat figurile *Dioptricii* mele, pentru a-l pune să le deseneze şi pe cele ale *Filosofiei* mele, pe care librarul mi-a promis că o va fi terminat înainte de Paşti[2810]. Aceasta îmi aduce aminte de făgăduiala pe care aţi avut plăcerea să mi-o faceţi de a-mi da o copie scrisă bine de mâna unuia din oamenii Domniei voastre, în locul celei pe care o aveţi scrise foarte prost de către mine[2811]; şi sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Hoef, 20 sep[tembrie] 1643

Cei care îmi vor face cinstea să îmi scrie să trimită scrisorile lor *aen Gelain Adriaenssen, schuytvoerder, op de Hoef, tot Alcmaar*[2812], sau la Leiden la Domnul Hogeland.

Huygens către Descartes
Haga, luni, 5 octombrie 1643[2813]

AT IV 754-756 = Roth 214-216: LXXXVII; AM VI 28-30: 381;
B 1812-1814: 416; Verbeek *et al*. 124-125: 42
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084,
fol. 177 *recto* – 178 *verso*

Domnule,

Nu am ajuns atât de devreme la Haga pe cât v-a făcut să credeţi Gazeta. La încheierea Campaniei, Alteţa Sa mi-a îngăduit să mă bucur de o odihnă de 6 sau 7 zile şi de plăcerea ultimilor pajişti verzi la Zuylichem[2814]. La întoarcerea de acolo am găsit-o pe cea pe care aţi avut bunăvoinţa să mi-o scrieţi la 20 septembrie, şi am văzut cum vă temeţi *ne quid monstri alerent Ultrajectini*[2815]. Este ceea ce cred că socotiţi că a izbucnit prin interzicerea pe care au făcut-o cărţii Domniei voastre, adică prin dorinţa pe care au trezit-o în fiecare de a o vedea şi a-i cerceta conţinutul. Dacă, aşadar, nu au lovituri mai puternice de dat, *tuto et impune contemnantur*[2816]. Şi, la urma urmei, ce motiv au să vă facă alt rău, şi ce mijloace? Nu este nimic mai uşor şi mai plăcut decât de a lăsa în seama celorlalţi ceea ce socotim a le fi de folos sau de trebuinţă şi de a lăsa *ad captum lectoris*[2817] câtă importanţă îi va da fiecare: *functus es parte viri probi et honesti*[2818]; să se întâmple ce o vrea cu primirea făcută bunelor voastre oficii; ce vă pasă? Este Filosofia mea, Domnule, *salvo justo calculo*[2819] celei a Domniei voastre căreia mă supun *libens meritoque*[2820]. Cât despre Profesorul Regius, mi se spune că nu riscă toată nenorocirea de care vă temeţi, cununa de martir nefiind încă întru totul pregătită pentru Domnia sa; de aceea mi se pare că îi este foarte lesne să îşi salveze viaţa dacă vrea, la fel ca altor Profesori din Leiden, care în privat nu se reţin de a ridica în slăvi Filosofia Domniei voastre, deşi în public o

contrazic potrivit regulilor Aristotelice ale universităţii[2821].

Sunt mâhnit doar de faptul că li s-a dat un oarecare pretext celor de la Utrecht scriind fățiș împotriva lui Voetius, care găsește motiv să susțină că nu este nici autor nici coautor la scrierea lui Schoockius, lucru pe care se întemeiază acum întreaga acțiune *ex lege diffamari*[2822]. Cât despre Groningen, după părerea mea, ați face mai bine să vă adresați Magistraților prin mijlocirea Domnului des Marets decât printr-o scrisoare publică, de teamă să nu fie folosită ca un nou motiv de sâcâială şi să nu se zică că *aliquod te etiam in illa republica turbare velle*[2823]. Dacă plângerea celor de la Bois-le-Duc ajunge să izbucnească la Sinodul de la Utrecht, aceasta mi se pare că ar urma să dea lovitura cea mai puternică[2824]; iar, în ceea ce mă privește, aș dori ca pe această cale procesul să iasă încet încet din mâinile voastre şi ca din Avocat să fiți lăsat să deveniți din nou Filosof. *Neque enim tantum tibi a te vacare decet*[2825], în ciuda nu știu căror oameni. Ce anume vor unii să-mi zică despre faptul că veți înlătura o anumită parte din Fizica voastră când va apărea?[2826]

Scriu fără șir, după cum vedeți, întrerupt de 7 ori numai la această scrisoare. Copia copiei voastre nu va fi uitată[2827]. Nu este vrednică de teama Domniei voastre, nu mai mult decât sunt eu de cinstea prieteniei voastre, căreia trebuie să fie de ajuns să mă socotiți,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 5 octombrie 1643

Domniei sale,

Domnului Descartes.

Ten Huyse van

J^re van Hogelande tot

Leiden[2828].

F[rancat].

Descartes către Van Zurck
[Leiden, marţi, 13 octombrie 1643][2829]

AT IV 31-32: CCCXXII; AM VI 42: 403; B 1824: 422;
JRA II 129: Huyg 86; Verbeek *et al*. 126-127: 43
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 7 (dispărută)

Domnule,

După scrisoarea unei femei, pe care aţi văzut-o, am mai găsit aici una de la un bărbat, şi încă un bărbat care nu se sperie cu una cu două[2830], în care repetă acelaşi lucru, şi că există o înţelegere între provinciile Utrecht şi Olanda, potrivit căreia sentinţele date acolo se pot executa aici. Mi s-a spus, pe deasupra, că au scris în această privinţă Curţii din Olanda, astfel încât, dacă obţin ce doresc, s-ar putea întâmpla ca, fără să prind de veste, să vină cineva la Hoef să-mi ridice hârtiile, care sunt toate bunurile ce le-ar putea ridica, şi să ardă această nefericită filosofie, care este pricina întregii lor asprimi[2831]. Şi nu trebuie să ne lăsăm în nădejdea că, potrivit uzanţelor, trebuie să mai aşteptăm şi greşeli; căci sunt hotărâţi să facă totul contrar uzanţelor. De aceea vă rog să mergeţi la Domnul de Pollot şi să îi transmiteţi această scrisoare, pentru a-l ruga să îl întâlnească pe Domnul Brasset[2832] şi să obţină de la Domnia sa să-şi ducă mai departe intenţia pe care o avea duminică, de a o ruga cu umilinţă pe Alteţa Sa să binevoiască să dea poruncă să se scrie din partea sa ofiţerului de justiţie de la Utrecht să oprească aceste proceduri.

Sunt, etc.

DESCARTES

Din Leiden, în trecere, marţi la prânz

Descartes către [Graswinckel]
Egmond aan den Hoef, sâmbătă, 17 octombrie 1643[2833]

AT IV 19: CCCXVIII; AM VI 31-33: 398; B 1814: 417;
Verbeek *et al*. 130: 45; JRA II 603: Proc 5
Copie manuscrisă
Geneva, colecția Budé

Domnule,

Vă socotesc drept un Înger bun pe care Dumnezeu l-a trimis din ceruri pentru a mă ajuta; și pentru că singură virtutea Domniei voastre v-a făcut să aveți milă de nevinovăția mea, înainte chiar de a mă vedea vreodată, sunt mai încredințat de bunăvoința Domniei voastre decât [aș fi fost] dacă aș fi dobândit-o într-un alt fel. De aceea, îmi iau aici libertatea de a vă ruga preaplecat – de vreme ce socotiți că doar autoritatea Alteței Sale, pusă în mișcare prin mijlocirea Domnului Ambasador[2834], m-ar putea scoate din capcanele ce mi s-au întins – de a binevoi să mă îndatorați într-atâta încât să vorbiți cu unul și cu celălalt, zugrăvindu-le starea lucrurilor și marea nevoie pe care o am de ajutorul lor, și, de asemenea, cât este de drept să mă ajute. Scriu separat Domnului Ambasador[2835] și îi spun că îl veți întâlni și veți merge cu el, dacă va binevoi, la Alteța Sa; căci Domnul de Pollot m-a făcut să nădăjduiesc că nu-mi veți refuza această favoare. Și voi fi întreaga mea viață, Domnule, etc.

DES CARTES

Din Egmond aan den Hoef, 17 octombrie 1643

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, sâmbătă, 17 octombrie 1643[2836]

AT IV 23-25: CCCXIX; AM VI 34-35: 399; B 1816: 418;
Verbeek *et al*. 128-129: 44; JRA II 553-554: Poll 8
Scrisoare autografă expediată

Domnule,

Cu toate că certurile de la Utrecht îmi displac și sunt indignat să mă văd încriminat pentru o faptă prin care cred că îndatorasem publicul și meritam mulţumiri, totuși, aceasta nu mă necăjește într-atâta pe cât mă mângâie dovezile de afecțiune pe care mi le aduceți. Îi scriu Domnului de Graswinckel[2837], urmând sfatul Domniei voastre, și îi scriu și Domnului Ambasador[2838], pe care Domnul de Graswinckel se va duce să-l întâlnească pentru a-i spune în ce pricină am nevoie de favoarea Domniei sale și pentru a merge tot cu Domnia sa, sau cu Domnul Brasset, să-i înfățișeze Alteței Sale starea în care se află cauza. Dacă aceasta mă poate pune în siguranță, voi fi bucuros să amân plecarea mea de aici până când prezența mea va fi necesară la Haga, pentru a mă dezvinovăți; dar dacă rămâne cea mai mică îndoială, mă voi duce numaidecât, de cum o voi afla; și aș pleca încă de pe acum, dacă n-aș aștepta vești de la Utrecht și dacă n-aș crede că afacerea nu este încă atât de urgentă[2839]. Dar vă rog să-l puneți în gardă pe Domnul de Graswinckel ca, vorbind despre ea Domnului Ambasador și Alteței Sale, să o înfățișeze ca fiind foarte urgentă și foarte dificilă, pentru ca Domniile lor s-o neglijeze cât mai puțin.

Vă mulţumesc tuturor cu umilință pentru locuințele pe care mi le oferiți, dar pentru că o am deja pe cea din orașul Tours, care este îndeajuns de confortabilă, nu vă voi stânjeni.

Nu cunosc nici o cale pentru a avea o copie a ceea ce s-a petrecut la Utrecht[2840], dacă nu o dobândiți de la Domnul Van der Hoolck[2841]; un prieten al Domnului Van

Zurck mi-a făgăduit-o, ce-i drept, dar nu pun mare temei pe Domnia sa[2842]. În sfârșit, mă las în întregime în seama Domniei voastre și voi aștepta tot de aici poruncile voastre. Și sunt cu înflăcărare,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea îndatorat slujitor,

DESCARTES.

Din Hoef, 17 oct[ombrie] 1643

[*adresa*:]
Domniei sale,
Domnului de Pollot,
Gentilom al Camerei
Alteței Sale
La Haga.

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, sâmbătă, 17 octombrie 1643[2843]

AT IV 756-757 = Roth 216-217: LXXXVIII; AM VI 36: 400; B 1818: 419; JRA II 130: Huyg 87; Verbeek *et al*. 131: 46

Scrisoare autografă expediată

Paris Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084, fol. 179 *recto* – 180 *verso*

Domnule,

Gândindu-mă din nou, cu mintea odihnită, la invenția șurubului[2844], nu o mai găsesc atât de bună ca la început, căci, deși se rotește foarte repede, nu va ridica apa decât cu încetul și o va învârti mult; de aceea mi-e teamă că nu este mai de preț decât cealaltă. În rest, mi s-a spus că afacerea mea de la Utrecht[2845] este într-o stare mai jalnică decât mi-aș fi putut închipui și văd că formele dreptului[2846] pot deseori sluji tot atât de bine pentru a face o nedreptate în loc să o împiedice. Le scriu despre aceasta D[omnului] Ambasador[2847] și D[omnului] de Graswinckel[2848], pe care îi rog să binevoiască să-și spună opinia Alteței Sale, după sfatul D[omnului] de Pollot[2849], care vă va putea spune restul. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Hoef, 17 octombrie 1643

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem,
Cavaler, Consilier și
Secretar al Alteței Sale,

La Haga.

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, miercuri, 21 octombrie 1643[2850]

AT IV 25-27: CCCXX; AM VI 37-38: 401; B 1818-1820: 420;
Verbeek *et al*. 132-133: 47; JRA II 554-555: Poll 9
Scrisoare autografă expediată

Domnule,

Am făcut bine că nu am rămas mai mult la Haga[2851], căci n-aș fi putut avea atâta grijă de propriile mele treburi pe cât ați avut Domnia voastră și n-aș fi obținut atâtea rezultate. Nu am cuvinte pentru a exprima recunoștința pe care o port pentru toate lucrurile cu care m-ați îndatorat; dar vă încredințez că este nețărmurită și că o voi păstra întreaga mea viață. Peste 3 sau 4 zile, voi scrie Domnului Van der Hoolck și Domnului Brasset pentru a le mulțumi[2852]. Și, cu toate că socotiți că nu mai am nimic de făcut la Haga, sunt totuși foarte ispitit să mă întorc peste câteva zile acolo pentru a vorbi nemijlocit cu Domnul Van der Hoolck și pentru a afla mai pe îndelete ocolișurile pe care le-a propus pentru a încheia chestiunea mea; căci mi-e teamă că le este prea frică de pastor[2853] și, fiindu-le frică de el, îi dau puteri. Potrivit tuturor regulilor algebrei mele, după zarva pe care au stârnit-o, nu pot scăpa de oprobriu dacă nu îl pedepsesc, nu pentru ce a făcut împotriva mea, căci eu nu merit osteneala și nu le-am câștigat îndeajuns încrederea, ci pentru ce a făcut împotriva Domnilor de la Bois-le-Duc[2854], în legătură cu care toți martorii mincinoși pe care i-ar putea aduce nu sunt suficienți pentru a-l dezvinovăți de clevetire, minciună și calomnie; căci le dovedesc propriile sale scrieri.

În rest, am multe remușcări pentru că i-am propus ultima oară Doamnei Prințese a Boemiei problema celor 3 cercuri[2855], căci este atât de dificilă, încât mi se pare că un înger care n-ar fi avut alte cunoștințe de Algebră afară de cele pe care St[ampioen][2856] i le-ar fi oferit n-ar putea să-i dea de capăt fără un miracol. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre prea supus și prea înflăcărat slujitor,

DESCARTES

Din Hoef, miercuri 21 oct[ombrie] 1643

A trecut deja o săptămână[2857] de când mi s-a dat de știre de la Utrecht că nu se mai tem pentru mine și că numele Alteței Sale, în scrisorile Domnului de Rynswoud[2858], a liniștit toată furtuna. Cea mai de seamă bucurie pe care am simţit-o este de a vedea că acest nume este venerat, dacă nu așa cum se cuvine, cel puțin îndeajuns pentru a împiedica nedreptatea, într-un oraș aplecat către răzmeriță și unde domnește spiritul rebel al lui Voetius.

[*adresa*:]

Domniei sale,

Domnului de Pollot,

Gentilom al Camerei Alteței Sale,

la Haga.

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, vineri, 23 octombrie 1643[2859]

AT IV 28-30: CCCXXI; AM VI 39-41: 402; B 1820: 421;
JRA II 555-557: Poll 10; Verbeek *et al*. 134-135: 48
Copie manuscrisă
Geneva, colecția Budé, nr. 6

Domnule,

Am luat de trei ori pana în mână pentru a-i scrie Domnului Van der Hoolck, şi de trei ori m-am reţinut, căci, recitind scrisoarea pe care mi-aţi făcut cinstea a mi-o scrie[2860], văd că nu m-am eliberat încă de reţineri; şi, deşi nu mă îndoiesc că Domnul van der [Hoolck] îmi vrea binele şi că este întru totul un om de bine [*honnête homme*], mă tem totuşi că, pentru a salva onoarea Oraşului său, ar putea voi să îndrepte lucrurile pe un făgaş care să-mi fie prielnic. Căci mă înştiinţaţi că s-au găsit modalităţi astfel încât cauza să nu se sfârşească printr-o Sentinţă; iar, în ce mă priveşte, cu firea mea, aş prefera să mă condamne şi să facă tot răul pe care îl pot face, numai să nu fiu în mâinile lor, mai degrabă decât ca lucrurile să rămână nelămurite. Căci atunci le-ar sta totdeauna în putere să o redeschidă când ar vrea, şi astfel nu aş fi niciodată în siguranţă. Pe deasupra, m-au defăimat deja, condamnându-mi cartea ca infamă[2861] şi punându-l pe Ofițerul de justiție[2862] să mă citeze, în absenţa căruia marţi[2863], ziua în care trebuia să mă înfățișez, procurorul său ceru judecată în lipsă şi arestarea mea[2864]; în această privință, judecătorii nu hotărâră nimic, ci amânară afacerea pentru o altă dată. Lucrurile punându-se în aceşti termeni, nu văd nici o altă modalitate de a mă scoate din încurcătură decât să-i acţionez în judecată pe Ofițerul de justiție şi pe Magistraţi, care m-au condamnat deja fără să aibă nici o putere asupra mea, şi să mă folosesc de înrâurirea Domnului Ambasador pentru a-i cere Alteţei Sale să pot avea judecători în afară de orice bănuială care să

hotărască afacerea. Este un lucru care nu poate fi refuzat, iar această cauză a fost deja judecată, în favoarea mea, de atâtea mii de oameni care au citit cărţile şi de-o parte, şi de alta, încât nişte judecători care ţin cât de cât la cinstea lor nu ar îndrăzni să nu îmi facă dreptate. Ştiu bine că asta mi-ar da bătaie de cap; dar ştiu tot atât de bine că, orice întorsătură ar lua lucrurile, ele ar fi în mare măsură spre necinstea Domnilor de la Utrecht; şi, după toate regulile Algebrei[2865] mele, nu văd cum s-ar putea feri de oprobriu, altfel dacă vor vrea ei înşişi să deschidă ochii pentru a recunoaşte minciunile şi defăimările lui V[oetius], şi, condamnându-l, mă vor achita şi vor declara că au fost rău informaţi. Ceea ce ar fi foarte la îndemână, dacă ei ar vrea: căci întreaga lor acţiune împotriva mea fiind întemeiată, după câte aud, pe aceea că V[oetius] declară că nu este complice cu cartea lui Schoock[2866], or, dacă ar vrea să cerceteze, vor descoperi lesne contrariul; şi, fiindcă Domnia sa le-a cerut pedeapsă aşa de aspră pentru ponegrirele pe care pretinde că le-am scris împotriva sa, în baza aceloraşi legi vor avea dreptul să-l pedepsească pentru cele ce a pus să fie scrise împotriva mea. Sau, dacă nu sunt vrednic să mi se facă dreptate în această privinţă, dacă vor să ia în considerare măcar ceea ce a făcut Domnia sa împotriva Domnilor de la Bois-le-Duc, vor găsi şi aşa destule motive pentru a-l condamna.

Vă voi spune deci, aici, între noi, că dacă Domnul van der Hoolck plănuieşte ceva asemănător şi dacă îşi închipuie că va izbuti, cu timpul, voi fi foarte mulţumit să tergiversez, şi să fac totodată tot ce îmi stă în putinţă ca să contribui. Dar dacă Domnia sa vrea numai să adoarmă lucrurile, ca să nu se mai vorbească despre ele, acesta este ultimul lucru din lume pe care mi-l doresc şi, mai degrabă decât să mă resemnez, prefer să mă mut la Haga, pentru a solicita şi a cere să mi se facă dreptate, până când ea îmi va fi dată sau refuzată. De aceea îndrăznesc să vă rog cu stăruinţă să binevoiţi a-i afla mai în detaliu intenţiile, dacă se poate; m-am obişnuit atât de mult să vă dau bătaie de cap, încât mi se pare că am dreptul să vă dau încă şi mai multă, şi, cu toate acestea, nu aş putea să fiu mai mult decât sunt, Domnule, al Domniei voastre.

Din Hoef, vineri 23 octombrie 1643

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, luni, 2 noiembrie 1643[2867]

AT IV 758-759 = Roth 216-217: LXXXIX; AM VI 43-44: 404;
B 1824-1826: 423; JRA II 131-132: Huyg 89; Verbeek *et al*. 136-137: 49
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084,
fol. 181 *verso* – 182 *verso*

Domnule,

Am aflat de la Domnul de Pollot că Domnia voastră și Domnia sa mi-ați făcut cinstea de a avea grijă să nu pot fi luat pe nepregătite de scrisorile cu sigiliu [*lettres d'attache*][2868], lucru pentru care vă sunt foarte îndatorat și vă rog cu umilință să binevoiți a nu înceta cu această grijă, căci am mai multă nevoie de ea ca niciodată; dușmanii mei nu dorm, sunt mult mai violenți și mai vicleni decât ne putem imagina; iar acum, când aud vorbindu-se de arestare, nu aș mai rămâne aici în siguranță, dacă nu aș fi pe deplin încredințat de prietenia voastră. Dar totuși, pentru ca Domnia voastră să știți că *mihi etiam vacat in vicinia mortis carmen facere*[2869] și că aceste dezbinări nu împiedică distracțiile mele obișnuite, vă voi spune că acum mă aflu la explicarea greutății[2870], și pentru că găsesc felurite motive pentru care mi se pare că corpurile grele nu trebuie mereu să tindă spre un același punct, dacă veți putea găsi fără osteneală printre hârtiile Domniei voastre o tipăritură a Domnului Gassendi privind observarea unei sarcini atârnate de un fir, pe care Părintele Mersenne mi-a dat de știre că v-a trimis-o acum 3 sau 4 luni[2871], m-ați îndatora, căci nu am știut de această observație decât pe jumătate și aș vrea să văd dacă se potrivește cu cercetările mele. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

Din Hoef, 2 noiembrie 1643

Domniei sale,
Domnului de Zuylichem, Cavaler,
Consilier și Secretar al
Alteței Sale,
La Haga.

Huygens către Descartes
Haga, luni, 2 noiembrie 1643[2872]

AT IV 759-761 = Roth 219-221: XC; AM VI 45-46: 405;
CM XII 359: 1228; B 1826-1828: 424; Verbeek *et al*. 138-139: 50
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. f. fr. 23084,
fol. 183 *recto* – 184 *verso*

Domnule,

Mă despovărez pe dată de un pachet[2873] pe care Părintele Mersenne mi-l trimite pentru Domnia voastră alături de aceste patru rânduri, fără să fi avut de la Domnia sa alte noutăți de multă vreme, și, în ceea ce privește subiectul, mă las în seama cunoașterii pe care pare că trebuie să o aveți.

Ceea ce Cumnatul meu[2874] vă va fi transmis despre scrisoarea doctorului Voetius vă va fi făcut să vedeți cum, și de o parte, și de alta, vă plângeți în același fel de faptul că prin suspendarea procedurilor care s-au desfășurat până acum cinstea Domniilor voastre rămâne neîmpăcată sau prost garantată[2875]. În ceea ce vă privește pe Domnia voastră, Domnule, sunt întru totul de aceeași părere de care puteți fi și Domnia voastră. Dar pentru că Alteța Sa a fost implicat în obținerea acestei suspendări, pentru care a stăruit într-atâta Domnul Ambasador al Franței, nu știu dacă veți putea găsi rezonabil să desfaceți ceea ce legăturile sale au făcut, mai ales acum când înțelegeți că răutatea acestui om și agitația pe care o stârnește din nou vă vor da tot atâtea motive să ajungeți din nou în proces oricând vă va face plăcere. Dacă ajungeți, vă rog să vă gândiți să vă înarmați cu dovezi și probe formale ale celor două sau cel puțin ale uneia dintre cele două mari nedreptăți de care Voetius este învinuit a vi le fi adus, anume de a fi colaborat la pamfletul lui Schoock sau de a vă fi calificat drept Ateu. Fără aceste documente, se va juca în continuare așa cum o

face și va face să meargă mașinăria fără să dea impresia și fără să primească nici una dintre loviturile pe care le veți da.

Inventatorul șurubului[2876] nu vrea să admită nici un neajuns în obiecția pe care i-o faceți. A venit să îmi arate două modele, dintre care unul reprezintă șurubul drept, celălalt pe cel culcat, funcționând cu diverse ghiventuri opuse care, adunând apa, o fac să iasă, *qua data porta*[2877], cu prisosință. Vă va transmite acestea cu primul prilej. Vă rog stăruitor să cântăriți totul cu grijă, și în chip deosebit această ultimă invenție, pe care o găsește mai bună în teorie, dar mai dificilă în practică, din pricină că roțile care o vor pune în mișcare trebuie să lucreze sub apă, pentru care folosirea lemnului nu ar fi atât de nimerită. Sunt nerăbdător să aflu sentința marii voastre judecăți asupra acestor lucruri, care în această țară au importanța pe care o știți, iar eu sunt mereu mai mult decât bănuiți,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga,
2 noiembrie 1643

Descartes către de Wilhem
Egmond aan den Hoef, sâmbătă, 7 noiembrie 1643[2878]

AT IV 33-35: CCCXXIII; AM VI 47-49: 406; B 1828-1830: 425; JRA II 132-134: Huyg 90; Verbeek *et al*. 143-144: 53

Scrisoare autografă expediată

Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 293B, folio 66 *recto* – 67 *verso*

Domnule,

Am citit cu atenție scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o scrieți[2879], și vă sunt foarte îndatorat. Nu știu dacă articolul din cutumă pe care dușmanul meu se sprijină se poate referi la cei care nu sunt sub jurisdicția Domniilor lor[2880]; căci, dacă ar fi așa, nu ar fi nici o persoană pe lumea asta asupra căreia să nu-și poată întinde puterea, scriind cărți împotriva ei pline de tot felul de jigniri și defăimări, iar apoi, dacă aceasta îndrăznește să se plângă, învinuind-o de a fi ea însăși defăimătoarea. De asemenea, a spune că am scris împotriva Orașului sau Academiei este un lucru foarte neadevărat și fără nici un temei; căci am avut peste tot mai multă grijă să-i cruț decât ar fi trebuit. Dar văd bine că nu se pune problema de a disputa cu privire la lege; trebuie doar să am grijă să mă apăr de violență și să veghez la siguranța mea; căci, la cinstea mea, mi se pare că veghează Domniile lor înșiși. Nu aș vrea ca V[oetius] să aibă puterea de a obține arestarea mea în vreun han nenorocit, și nici în oricare alt loc, căci, dacă ar fi așa, aș fi nevoit să pornesc un proces, iar la aceasta nu mă voi hotărî decât cel mai târziu pe cât îmi va fi cu putință. Dar nu am intenția să merg mai departe decât de aici până la Haga până ce afacerea nu este în altă stare decât este, și nu știu dacă în provincia aceasta ar putea pune să mă aresteze astfel și dacă, în acest caz, cauza nu ar trebui să fie cercetată dinaintea judecătorilor locului în care aș fi astfel arestat. Dacă este așa, nu cred să o facă; dar dacă, punând să fiu arestat aici, ar putea să-și continue procedurile la Utrecht, aș prefera să merg la Haga, căci dacă vrea

să pună să mă aresteze, să fie mai degrabă acolo decât în altă parte[2881]. Între timp, vă mulţumesc din toată inima pentru sfatul pe care mi-aţi făcut cinstea să mi-l daţi şi nădăjduiesc încă să ajung să vă mulţumesc la Haga, când va veni vremea să merg acolo. Sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Hoef, 7 noi[embrie] 1643

După ce am scris scrisoarea am primit şi citit *Testimonium Academiæ Ultrajectinæ*, despre care V[oetius] dădea de ştire că este la tipar[2882]; nu mi se pare că este mult nici în favoarea Domniei lui, nici împotriva mea. Toată *Narratio historica*[2883], ce-i urmează, nu îmi aduce atingere şi se poate potrivi cu a mea, şi poate chiar fi de folos pentru a o adeveri, din pricină că Domniile lor nu neagă faptele, ci doar le dau alte interpretări, care nu sunt atât de vrednice de crezare ca a mea.

Iar, în *Testimonium*, Domniile lor nu mă învinuiesc decât de trei lucruri. Primul este că am scris că *quidam ex Collegis Regii, eum sibi præferri advertentes, manifeste ipsi inviderunt*[2884], ceea ce nu se referă la V[oetius]; şi nu este o crimă să fi spus că cineva pizmuieşte pe altcineva, şi chiar dacă o pot nega, acţiunile Domniilor lor totuşi o dovedesc[2885].

Al doilea este ceea ce Domniile lor numesc *improbam conjecturam*[2886], din pricină că, vorbind *de supplosionibus*[2887], am spus: *eas non dico a Theologo per amicos fuisse excitatas, neque enim scio, sed antea non fiebant*[2888]; ceea ce iar nu mi se pare a fi de ajuns pentru a justifica un proces de defăimare.

În sfârşit ultimul, pe care îl numesc *manifestam calumniam*[2889], este faptul că am spus că V[oetius] este principalul autor al judecăţii pe care au făcut-o împotriva mea, numindu-l *mordacem et seditiosum Rectorem*[2890]. Şi vor cu toţii să fie părtaşi, iar prin aceasta îşi fac mai mult rău decât le-am făcut eu. Şi încă nu socot să fie vreo

crimă în aceasta; dimpotrivă, ar trebui să-mi mulțumească dacă ar avea onoare[2891]. Dar Domniile lor numesc prost sentința *de retinenda vetere Philosophia*[2892]; căci a fost *de condemnenda nova ut orthodoxæ theologiæ adversa*[2893], deși aceasta le era cu totul necunoscută.

Domniei sale,
Domnului de Wilhem,
Consilier al Alteței Sale și
al Consiliului din Brabant,
La Haga.

Descartes către Picot
[Egmond aan den Hoef,] sâmbătă, 7 noiembrie 1643[2894]

AT IV 36-37: CCCXXIV; Baillet II 194 [A], 197 [B]; AM VI 50-51: 407;
B 1832: 426; JRA II 501-502: Pic 2; Verbeek *et al*. 140-141: 51
Textul lui Baillet

[A] „[…] după răspunsul pe care [Descartes] îl dăduse la şase Iulie[2895], stilul procedurii se schimbase întru totul; iar duşmanii săi avuseseră atâta grijă să nu dea în vileag ceea ce puneau la cale împotriva Domniei sale de parcă ar fi fost vorba de a ataca pe neaşteptate vreun oraş duşman. Ţinuseră, totuşi, să respecte câteva forme: din această pricină, sentinţa pe care o obţinuseră de la Magistraţi fusese citită în Primărie, dar la o oră obişnuită, după alte înscrisuri, şi după ce se încredinţaseră de absenţa celor care ar fi putut să-i dea de veste Domnului Descartes[2896]. Cât despre citaţiile Executorului Judecătoresc, care ar fi trebuit să urmeze după sentinţă, nu au avut grija de a-și lua atâtea precauţii, crezând că Domnul Descartes, fiind departe de acele locuri, nu va putea fi prevenit la timp pentru a se putea apăra. În fapt, de vreme ce cărţile sale erau deja condamnate, şi Domnia sa însuşi citat în persoană[2897], bănuiau că nu se va înfăţișa și că sentinţa va fi pronunţată în lipsă. Erau încredinţaţi că această sentinţă ar merge până acolo încât să-l condamne la amenzi mari, să-l izgonească din Provinciile Unite, şi să i se pună pe foc cărţile sale: şi se susţinea că Voetius se înţelesese deja cu călăul, pentru a face un rug peste măsură de înalt, despre care să se poată pomeni în istorie ca despre un lucru extraordinar.”

[B] „Această afacere avu drept rezultat ştirbirea reputaţiei lui Voetius printre oamenii de bine [*honnêtes gens*] din Credinţa sa[2898]. Ea acoperi de ocară pe Magistraţii de la Utrecht, dintre care mai mulţi se străduiră să se scuze prin faptul că, neavând studii şi neştiind care puteau fi neînţelegerile dintre oamenii de Litere, se crezuseră datori să apere interesele Pastorului şi Teologului lor împotriva unui

Catolic străin[2899], socotind că râvna pentru Credinţa lor va îndrepta îndeajuns neştiinţa şi procedurile lor întru totul lipsite de corectitudine. Ea sluji, de asemenea, la a face cunoscută mulţimea de prieteni pe care Domnul Descartes îi avea la Haga, la Leiden, la Amsterdam şi, în general, pretutindeni în Provinciile Unite, şi să-i câştige numeroşi alţii, care dezaprobară cu voce tare procedurile de la Utrecht, îndată ce deveniră publice: astfel încât principala îndeletnicire a Domnului Descartes, în cursul lunilor Octombrie şi Noiembrie, fu de a scrie scrisori de mulţumire cu sutele[2900], o distracţie ceva mai plăcută, dar deopotrivă de dăunătoare îndeletnicirilor sale precum demersurile în vederea procesului său.”

Descartes către Desmarets
[Egmond aan den Hoef,] sâmbătă, 7 noiembrie 1643[2901]

AT VIII-2 321 (*Éclaircissements*); B 1760: 396; JRA II 598-599: Proc 2; Verbeek *et al*. 81, 142: 52

Textul lui Samuel Desmarets, *Ultima patientia tandem expugnata a D.G. Voetio*, p. 402

„În al doilea rând, când Nobilul Descartes mi-a scris, la 7 Noi[embrie] 1643, că are de gând să-l târască în judecată pe Prealuminatul Domn Schoock şi să întreprindă ceva serios împotriva Domniei sale, dacă Domnia sa nu declară de bunăvoie că Voetius este instigatorul şi autorul a ceea ce a scris, [întrebându-mă] dacă vreau fie să continui ceea ce întreprinsese deja, fie măcar să-l sfătuiesc pe ce cale ar trebui să o apuce în această privinţă, l-am îndemnat să oprească orice litigiu.”

Brasset către Descartes[2902]
[Haga,] marți, 10 noiembrie 1643

AT IV 653-654: CCCXXIV *bis*; AM VI 58-59: 410; B 1834: 427;
Verbeek *et al*. 146-147: 54; JRA II 604-605: Proc 6
Minută manuscrisă
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. 17895, fol. 375^{v}-376^{v}

Domnule,

Puneți pe seama unei favori ceea ce cred că datorez meritului Domniei voastre, iar atunci când amintiți timpul îndelungat de când am început să îl cunosc, aveți mare dreptate să vă făgăduiți că voi încerca, cu toate prilejurile, să vă arăt dovezi adevărate ale prețuirii pe care i-o port. Cea care s-a ivit de câteva zile îmi displace, pentru că vă necăjește și pentru că cei care au pricinuit-o nu vă lasă libertatea de a scăpa din încurcătură, așa cum cu siguranță ați putea să o faceți, cu cinste și spre ocara lor[2903]. Se folosesc de înlesnirile oferite de locul unde se află și de poziția lor și, îmbrățișând maxima anticei Mame a Republicilor, socotesc drept Barbar pe toți cei ce nu aparțin națiunii lor. Domnul Amb[asador][2904] se străduiește să-i facă să înțeleagă că a noastră nu trebuie să fie privită ca străină în Statul lor[2905] și că se înșală voind să izgonească virtutea care și-a aflat sălașul împreună cu Domnia voastră. Îngăduiți-mi, fără supărare, să vă spun că nu mi-ar fi părut rău dacă v-ar fi obligat (mai politicos, totuși) să părăsiți țara lor, pentru că a noastră ar câștiga adăpostindu-vă cu tot atâta bucurie pe cât le este greu acestor oameni să vă vadă cu niște ochi ce nu pot îndura lumina. Mă plec, totuși, înaintea interesului Domniei voastre, iar când va fi vorba ori de dorința, ori de cinstea voastră, o voi urma la fel de mult pe una, pe cât voi fi mereu gata să o sprijin pe cealaltă; dar mă tem că voi duce mai mult lipsă de putere decât de bunăvoință, iar neîncrederea pe care o am mă face să spun că Domnul Pollot v-a oferit umbra drept trup atunci când v-a făcut să prețuiți serviciile

mele neajutorate. Dacă discreţia i-ar fi îngăduit-o, ar fi trebuit să vă vorbească el însuşi; căci lucrează neîntrerupt şi cu folos pentru mulţumirea Domniei voastre, lăsând altora doar puţin loc pentru a-l sprijini. Mi-a făcut astăzi propuneri pe care le-am urmat; şi, de vreme ce este autorul lor, îl las pe Domnia sa să le istorisească[2906]. În orice caz, D[omnule], cu încuviinţarea Domnului Amb[asador], care are o plăcere deosebită de a consimţi la orice când vine vorba de Domnia voastră, am vorbit atât A[lteţei] S[ale], cât şi tuturor celor care reprezintă aici suveranitatea Utrecht-ului[2907]. Mi-au făgăduit, în chip unanim şi de bunăvoie, să lucreze la o învoială dreaptă şi statornică. Aş vrea să pot folosi un cuvânt care să însemne ceva mai pe gustul Domniei voastre. Dar care? Se spune tot atât de făţiş aici despre partea adversă principală[2908]: *Noli tangere Christos meos*[2909], ca şi cum ar fi un episcop sfânt. Să vedem, aşadar, ce putem trage cu funii de mătase şi fiţi încredinţat că nu veţi avea niciodată atâta mulţumire pe cât vă doreşte…

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, duminică, 15 noiembrie 1643[2910]

AT IV 761-766 = Roth 221-226: XCI; AM VI 60-63: 411;
B 1836-1838: 428; JRA II 134-137: Huyg 91; Verbeek *et al*. 148-150: 55
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084,
fol. 185 *recto* – 187 *verso*

Domnule,

Este o săptămână de când Domnul de Baerle[2911] și-a dat osteneala să vină până aici cu inventatorul șurubului[2912], și am amânat până acum să vă scriu părerea mea privind acest șurub pentru a mă gândi pe îndelete[2913]. Cel culcat este ingenios, în teorie, dar nu socot să fie cu putinţă ca cineva să se folosească de el, nu doar din pricina dificultății de a pune o roată sub apă pentru a-l învârti, dar și pentru că, ieșind din apă de jos de tot, nu poate avea forţa de a o împinge din abundenţă până la 10 sau 12 picioare înălțime așa cum se dorește, dacă nu cumva nu se învârte cu o viteză extraordinară. Punerea în practică a celui drept este cel mai ușor și mai simplu lucru dintre toate, și cu cea mai mică cheltuială; dar îi găsesc încă multe neajunsuri, căci nu ridică apa decât în măsura în care spiralele lui o împing cu putere întâlnind-o oblic, și nimic nu împiedică ca greutatea acestei ape să o facă să coboare mereu pe același drum pe care a urcat. Ceea ce diferă mult de șurubul înclinat, la care coborârea apei este oprită de fiecare margine a spiralei lui iar însăși greutatea lui îl ajută să o urce. Dincolo de aceasta, am o părere bună despre acest șurub drept și socot că dacă se poate găsi proporția corectă între grosimea sa, spiralele sale și viteza cu care trebuie să se învârtă, va deveni cea mai bună dintre toate invenţiile pentru a ridica din abundenţă apa care au fost până acum puse în practică. Dar aceste lucruri nu pot fi stabilite decât prin experienţă și tot ce mă învaţă micul meu raționament

este că aș vrea ca inventatorul, așa cum i-am spus deja, să facă un model cât de mic ar dori pentru grosimea șurubului, dar care să fie destul de lung pentru a ridica apa la o înălțime de zece picioare, și aș dori ca acest șurub să fie foarte simplu, adică alcătuit dintr-o singură spirală, în vreme ce al său are două sau trei una în cealaltă (nu că aceste două sau trei spirale nu ar fi poate utile, dar ne vom putea mai bine da seama de efect într-una singură), iar marginile acestei spirale să fie continue până în vârful modelului, căci sunt sigur că aceasta ar fi de ajutor, deși în cel pe care l-a făcut ele nu ajung decât până la o treime sau la jumătate. Dacă apa urcă îndeajuns de ușor în acest model și fără ca șurubul să trebuiască să se învârtă cu o viteză prea mare, ar putea fi măsurată acolo sus și voi merge cu mare plăcere acolo unde va fi pentru a ajuta cu ce voi putea. Dar dacă nu poate face apa să urce atât de sus fără multe dificultăți, nu voi fi de părere să se meargă mai departe[2914].

Tipăritura pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o trimiteți ultima dată din partea Părintelui Mersenne este o provocare [*cartel*] împotriva întregii societăți a Iezuiților din partea Domnului Arnauld[2915], doctor la Sorbona, și fiul cel mai mic al Avocatului[2916] care a pledat altădată împotriva lor pentru ca aceștia să fie alungați din Franța. Cearta provine din aceea că acum puțină vreme a scris o carte[2917] pentru a dovedi că nu trebuie să mergem la împărtășanie decât după ce ne-am pocăit pentru păcatele noastre și l-a combătut pe un anume Iezuit fără totuși a-l numi[2918]; pentru aceasta, ceilalți, care profesează părerea contrară, s-au simțit jigniți, iar un anume Părinte Nouët[2919], predicator al lor, a ținut imediat 5 sau 6 predici una după alta împotriva acestei cărți, dând de știre mai întâi, așa cum se face la Teatru, că va juca duminica următoare această piesă, ceea ce a făcut să vină oameni din toate părțile. Moment în care Domnul Arnauld își dă din nou la tipar cartea și îi adaugă această tipăritură[2920] pentru a sluji ca prefață și răspuns la predicile Părintelui Nouët. Materia nu este în preocupările Domniei voastre, dar dacă vă dați osteneala să o citiți veți vedea că scrie mai pe șleau împotriva întregului corp al Iezuiților decât am făcut eu împotriva lui Voetius. Este adevărat că se mândrește cu încuviințarea a 15 Episcopi și a 20 de doctori[2921], dar dacă aș fi adunat voturile tuturor celor care nu-i dau dreptate adversarului meu, aș fi avut mult mai multe de partea mea. Și sunt încredințat, cu

toate acestea, că Domnul Arnauld nu se teme de purtarea de care ar fi trebuit să am parte. Vă sunt foarte îndatorat pentru ceea ce ați făcut pentru a o împiedica. Aștept vești de la Utrecht pentru a-i scrie Domnului de Pollot. Domnia sa caută să-mi fie de folos, nu aș spune ca un frate, pentru că nu primesc servicii atât de bune de la ai mei[2922], dar ca un prieten care are mai multă grijă de cele ce mă privesc decât aș putea avea eu însumi. Încrederea pe care o am în Domnia voastră și în Domnia sa este pricina pentru care nu am mers zilele acestea la Haga[2923], cu toate că mi se scrisese că socotiți potrivit să merg, și pentru care sunt întru totul,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Hoef, 15 noiembrie 1643

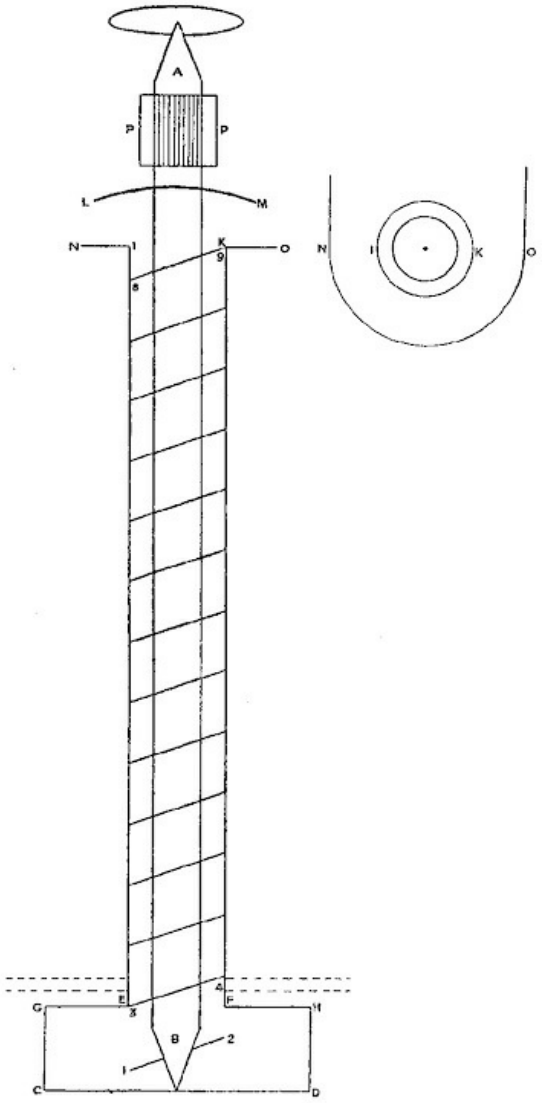

AB este axul sau arborele șurubului; EI, FK este tubul sau butoiul în care se învârte; CD una dintre bârnele care susțin arborele; și CGE, DHF o parte din cele ce

susțin butoiul, în care socotesc că CG și DH sunt îndeajuns de depărtate de arbore încât să nu împiedice trecerea apei.

1 2 3 4 8 9 sunt marginile spiralei care alcătuiește șurubul. Iar prima margine 1 2 3 este dedesubtul butoiului, pentru ca apa să intre în el cu mai multă ușurință. Ultima, 8 9, ajunge până sus la K.

IN, KO este locul în care se varsă apa care se împrăștie de jur-împrejurul butoiului din pricină că apa iese pe toate părțile circumferinței.

LM este un capac care împiedică apa să țâșnească mai sus spre turnulețul sau mica roată care învârte arborele.

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, marți, 17 [noiembrie] 1643[2924]

AT IV 51-52: CCCXXIX; AM VI 65-67: 412; B 1848-1850: 432;
Verbeek *et al*. 152-153: 56; JRA II 558-559: Poll 12
Copie manuscrisă
Geneva, colecția Budé, nr. 8

Domnule,

Ați făcut mult mai mult pentru mine decât aș fi putut face eu însumi, ba chiar decât aș fi îndrăznit să mă apuc de făcut, iar recomandările care vin de la Domnia voastră au, fără comparație, mai multă greutate decât cele care vin de la mine. De aceea, pun pe seama norocului meu că nu m-am aflat zilele acestea la Haga[2925], dar vă făgăduiesc că voi merge altă dată, la cel mai mic semn pe care îl voi avea de la Domnia voastră sau de la vreun alt prieten de-al meu care va găsi de cuviință. Dar, de vreme ce Domnul Ambasador a declarat că se va ocupa cu adevărat de cauza mea, iar Alteța Sa însăși mi-a făcut cinstea de a pune să se scrie și să se vorbească despre ea, nu mi se pare că am de ce mă teme și îmi propun să aștept evenimentele fără neliniște[2926].

Mi se scrie de la Utrecht că Domnii de la Stările Provinciei s-au întrunit în ultimele trei zile din săptămâna trecută și că au disputat, cu multă aprindere, cu privire la privilegiile Academiei lor, dar că Orașul a fost constrâns să se plece dinaintea Canonicilor și Nobililor și să caseze ceea ce făcuse. Mi se mai dă de știre că, între alte lucruri, Președintele[2927] a pomenit de procedurile incorecte folosite împotriva mea; iar ceea ce mă uimește cel mai mult este că se mai spune că Domnii din Consiliul Orașului [*Vroedschap*] sunt încredințați că eu sunt pricina faptului că au fost puși să rupă ceea ce făcuseră[2928] și că de aceea sunt cu atât mai mânioși împotriva mea.

Câțiva dintre ei au ținut și discursuri de față cu cei despre care credeau că mă vor pune în gardă, ceea ce dovedește că le e teamă să nu răspund la *Testimonium Academiæ etc.*[2929] al lor. Și într-adevăr, dacă lucrul ar merita osteneala, nu mi-ar trebui decât o după-amiază pentru a dovedi limpede lipsa de adecvare și reaua-credință a celor care l-au scris; dar știți că l-am socotit nevrednic de un răspuns de cum l-am văzut, iar cauza mea aflându-se în mâini atât de bune, nu sunt atât de indiscret[2930] încât să mă apuc de vreun lucru fără să am poruncă sau îngăduință.

Mi s-a dat de asemenea de știre că s-a început din nou tipărirea cărții lui Schoock împotriva mea[2931] și că e multă vreme de când primele trei coli sunt gata, dar că restul nu iese și, după cum se crede, nu va ieși[2932]. E mare păcat să nu mergi pe drumul cel drept; ești constrâns să te întorci adesea pe urmele tale și să te ostenești în zadar. Eu nu mă frământ atâta; dar, mulțumită lui Dumnezeu, umblu întotdeauna cu același mers și sunt mereu, cu aceeași înflăcărare, etc.

Din Hoef, 17 mai [*sic!*] 1643

Descartes către Pollot

[Egmond aan den Hoef, marți, 17 noiembrie 1643][2933]

AT IV 43: CCCXXVI; AM VI 57: 409; B 1846: 430; Verbeek *et al*. 154: 57; JRA II 557-558: Poll 11

Copie manuscrisă

Geneva, colecția Budé, nr. 9

Domnule,

Privitor la ceea ce îmi scriați ultima oară despre Doamna Prințesă a B[oemiei][2934], am socotit că sunt dator să-i trimit soluția[2935] problemei pe care Alteța Sa crede că a aflat-o și temeiul [*raison*] pentru care, dacă presupunem o singură rădăcină, nu cred că poate fi corect rezolvată. Ceea ce fac, totuși, cu reținere, căci poate va prefera să o mai caute, decât să se uite la ceea ce îi scriu; iar dacă așa stau lucrurile, vă rog să nu-i dați scrisoarea mea de îndată. N-am trecut data. Poate, de asemenea, a găsit soluția, dar n-a dus la capăt calculele, care sunt lungi și plictisitoare, iar în acest caz aș fi bucuros să-mi vadă scrisoarea, căci încerc să o conving să nu-și dea această osteneală, care este de prisos.

Descartes către Prinţesa Elisabeta
[Egmond aan den Hoef, marţi, 17 noiembrie 1643][2936]

AT IV 38-42: CCCXXV; Clerselier III 461-465: LXXX;
EL III 296-299: LXXII; AM VI 52-56: 408; B 1842-1846: 421;
JRA II 185-188: Élis 7; Verbeek *et al*. 155-158: 58
Copie manuscrisă, Londra, British Library, Add. 4278 (Birch),
fos. 150r – 151v (B1)
Copie manuscrisă, Londra, British Library, Add. 4278 (Birch),
fos. 159r – 160v (B2)

Doamnă,

Aflând de la Domnul de Pallot că Alteţa Voastră s-a ostenit să cerceteze şi că a găsit mijlocul de a soluţiona, presupunând o singură cantitate necunoscută, problema celor trei cercuri[2937], m-am gândit că este de datoria mea să explic aici din ce pricină propusesem mai multe şi în ce fel le disting[2938].

De fiecare dată când caut soluţia pentru o problemă de geometrie, am grijă ca liniile de care mă slujesc pentru a o găsi să fie, dacă se poate, paralele sau să se intersecteze în unghiuri drepte, şi nu folosesc alte teoreme în afara celei conform căreia laturile unor triunghiuri asemenea au o proporţie asemenea între ele şi că, în triunghiurile dreptunghice, pătratul bazei este egal cu suma celor două pătrate ale laturilor. Şi nu mă tem să presupun mai multe cantităţi necunoscute, pentru a reduce problema la atâţia termeni cât este necesar încât problema să nu mai depindă decât de aceste două teoreme; dimpotrivă, prefer să presupun mai multe astfel de cantităţi decât mai puţine. Căci astfel văd mai clar tot ceea ce fac, iar, distingându-le, găsesc mai uşor căile cele mai scurte şi evit înmulţiri de prisos; în vreme ce, dacă cineva ar trage şi alte linii şi ar folosi alte teoreme, deşi s-ar putea, din întâmplare, să găsească o cale mai scurtă decât a mea, aproape mereu se întâmplă contrariul. Căci nu înţelege atât de bine ceea ce face, dacă nu are foarte prezentă în minte demonstraţia teoremei

de care se slujeşte; iar în acest caz află, aproape mereu, că aceasta depinde de observarea unor triunghiuri, care sunt fie dreptunghice, fie asemenea între ele, şi astfel ajunge tot la calea mea.

De pildă, dacă cineva ar vrea să cerceteze problema celor trei cercuri cu ajutorul unei teoreme care ne învaţă să aflăm aria unui triunghi cu ajutorul laturilor lui[2939], n-are într-adevăr nevoie să presupună decât o singură cantitate necunoscută. Căci dacă A, B, C sunt centrele a trei cercuri date, iar D este centrul cercului căutat, cele trei laturi ale triunghiului ABC sunt date, şi cele trei linii[2940] AD, BD, CD sunt compuse din cele trei raze ale cercurilor date, care se adaugă razei cercului căutat, astfel încât, presupunând *x* ca mărime a acestei raze, avem toate laturile triunghiurilor ABD, ACD, BCD; prin urmare, putem avea ariile lor, care, adunate împreună, sunt egale cu aria triunghiului dat ABC; şi putem, prin această ecuaţie, să aflăm raza *x*, care este singura cerinţă pentru rezolvarea problemei.

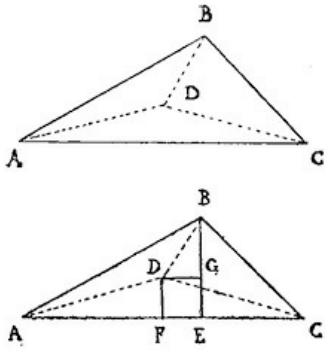

Dar această cale mi se pare că duce la atâtea înmulţiri de prisos, încât n-aş vrea să fiu nevoit să le rezolv nici în trei luni. De aceea, în locul celor două linii oblice AB si BC, duc cele trei perpendiculare BE, DG, DF şi, presupunând trei cantităţi necunoscute, una pentru DF, alta pentru DG, şi alta pentru raza cercului căutat, am toate laturile celor trei triunghiuri dreptunghice ADF, BDG, CDF, din care obţin trei ecuaţii, deoarece în fiecare dintre ele pătratul bazei este egal cu suma celor două pătrate ale laturilor.

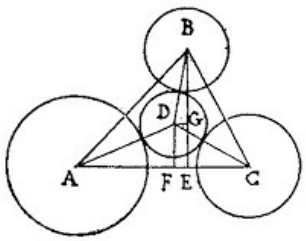

După ce am alcătuit atâtea ecuaţii câte cantităţi am socotit necunoscute, încerc să

văd dacă prin fiecare dintre ecuaţii pot să găsesc una dintre necunoscute în termeni îndeajuns de simpli; iar dacă nu pot, încerc să o scot la capăt alăturând două sau mai multe ecuaţii prin adunare sau scădere; în sfârşit, dacă nici calea aceasta nu este de ajuns, cercetez cu atenţie dacă nu ar fi mai bine să schimb termenii între ei într-un fel sau altul. Căci, dacă priveşti ecuaţiile cu luare-aminte, găseşti cu uşurinţă căile cele mai scurte şi poţi încerca foarte multe în foarte puţin timp.

Astfel, în acest exemplu, presupun că cele trei baze ale triunghiurilor dreptunghice sunt:

$$\text{AD} = a + x,$$
$$\text{BD} = b + x,$$
$$\text{CD} = c + x,$$

şi, socotind că:

$$\text{AE} = d\ ,\ \text{BE} = e\ ,\ \text{CE} = f\ ,\ \text{DF sau GE} = y,\ \text{DG sau FE} = z,$$

am pentru laturile aceloraşi triunghiuri:

$$\text{AF} = d - z \text{ şi FD} = y,$$
$$\text{BG} = e - y \text{ şi DG} = z,$$
$$\text{CF} = f + z \text{ şi FD} = y.$$

Apoi, ţinând seama că pătratul fiecăreia dintre aceste baze este egal cu suma pătratelor celor două laturi, am următoarele trei ecuaţii:

$$aa + 2ax + xx = dd - 2dz + zz + yy,$$
$$bb + 2bx + xx = ee - 2ey + yy + zz,$$
$$cc + 2cx + xx = ff + 2fz + zz + yy,$$

şi văd că, doar printr-una singură, nu pot găsi nici una dintre cantităţile necunoscute fără să extrag rădăcina pătrată, ceea ce ar încurca prea mult problema. De aceea trec la cea de-a doua cale, care este de a aduna două ecuaţii, şi observ imediat că, termenii *xx*, *yy* şi *zz* fiind asemenea în toate trei, dacă o scad pe una din ecuaţii din alta, oricare ar fi aceasta, ei se vor simplifica, şi astfel nu voi mai avea ca termeni necunoscuţi decât *x*, *y* şi *z* simpli. Văd de asemenea că, dacă o scad pe a doua din prima sau din a treia, voi avea toţi cei trei termeni *x*, *y* şi *z*; dar dacă o scad pe prima din a treia, nu voi avea decât *x* şi *z*. Aleg aşadar această ultimă cale, şi obţin:

$$cc + 2cx - aa - 2ax = ff + 2fz - dd + 2dx,$$

sau

$$z = \frac{cc - aa + dd - ff + 2cx - 2ax}{2d + 2f},$$

sau

$$\frac{1}{2}d - \frac{1}{2}f + \frac{cc - aa + 2cx - 2ax}{2d + 2f},$$

Apoi, scăzând a doua ecuaţie din prima sau din a treia (căci una revine la cealaltă), iar în loc de *z* punând termenii pe care tocmai i-am găsit, obţin prin prima ecuaţie şi cea de-a doua:

$$aa + 2ax - bb - 2bx = dd - 2dz - ee + 2ey,$$

sau

$$2ey = ee + aa + 2ax - bb - 2bx - dd + dd - df + \frac{ccd - aad + 2cdx - 2adx}{d + f},$$

sau

$$y = \frac{1}{2}e - \frac{bb}{2e} - \frac{bx}{e} + \frac{ccd + aaf + 2cdx + 2afx}{2ed + 2ef}.$$

În sfârşit, întorcându-ne la una din primele trei ecuaţii şi în locul lui *y* sau *z* punând cantităţile care sunt egale cu ele şi, pentru *yy* şi *zz*, pătratele acestor cantităţi, găsim o ecuaţie în care necunoscute nu mai sunt decât *x* şi *xx*; aşa încât problema este plană, şi nu mai este nevoie să mergem mai departe. Căci ce urmează nu ne mai slujeşte să ne cultivăm sau să ne recreăm mintea, ci doar să încercăm răbdarea vreunui calculator sârguincios. Ba chiar mi-e teamă că am plictisit-o astfel pe Alteţa Voastră, fiindcă am zăbovit asupra unor lucruri pe care le ştie fără îndoială mai bine decât mine şi care sunt uşoare, dar care sunt cu toate acestea cheia Algebrei mele. O rog cu mare umilinţă să creadă că de vină este numai devotamentul pe care îl am în a o sluji şi că sunt,

Doamnă,

Al A[lteţei] V[oastre]

Preaplecatul şi prea supusul slujitor,

DES CARTES

461

Huygens către Descartes
Haga, luni, 23 noiembrie 1643[2941]

AT IV 766-768 = Roth 226-228: XCII; AM VI 74-75: 415; B 1852: 433; Verbeek *et al*. 161-162: 60

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, n. a. fr. 23084, fol. 188 *recto* – 189 *verso*

Domnule,

Vă aduc cele mai smerite mulţumiri pentru osteneala pe care aţi binevoit să v-o daţi cercetând Şurubul pe care Cumnatul meu îşi luase libertatea să vi-l arate. Îi voi trimite copia părerii Domniei voastre, ca să se hotărască să cerceteze restul prin experimente, neapărat necesare în aceste materii. Domnul de Bergen[2942] ne-a spus ieri despre piesele care v-au fost trimise din Franţa. Toate sunt de luat în seamă şi vor fi de folos cândva. Dar cea din urmă dintre ele dă lovitura cea mai tare, dovedind în chip cum nu se poate mai evident făţărnicia acestui sfânt om[2943], cu condiţia să putem obţine declaraţia sa împotrivă, lucru de care Domnul de Bergen a făgăduit că va voi să se ocupe cât mai degrabă. Domnul Pollotti şi cu mine am fi întru totul de părere ca, publicând *Fizica*[2944] Domniei voastre, să nu o ciuntiţi de acea parte despre om[2945], întrezărind destul de probabil că ceea ce ascundeţi va da mereu noi prilejuri de defăimare, cum vi s-a întâmplat şi până acum. Dacă aţi fi un om care să puteţi ascunde această parte chiar de prietenii Domniei voastre, ar putea părea că interesele noastre ne împing să v-o cerem pentru toată lumea, dar îndrăznind să pretindem că o vom obţine de la Domnia voastră în particular, nădăjduim că veţi înţelege că vorbim doar spre folosul Domniei voastre. Lucru în legătură cu care îngăduiţi-mi să adaug aici că, atunci când va apărea această nouă Ediţie, mi se pare că trebui să o însoţiţi cu câteva cuvinte în chip de prefaţă prin care să lăsaţi să se înţeleagă că acestea fiind gândurile Domniei voastre şi publicarea făcându-se spre plăcerea celor ce au socotit

că ele pot fi de folos neamului omenesc, veți fi mereu gata să vorbiți despre ele cu oamenii de cinste care vă vor solicita, fie prin viu grai, fie în scris; dar că pe pizmuitori și bârfitori *quorum contumelis nimium hactenus sit datum*[2946], îi veți disprețui neîncetat și-i veți lăsa să-și piardă silințele pe care se vor strădui să vi le dea etc. Îmi face plăcere să vă spun ce să faceți. Iertați sârguința nestrămutată pe care o am în a vă sluji, precum și aceste rânduri rău scrise [datorate] îndeletnicirii mele de astăzi, care este aceea de a reorganiza întreaga Oaste în Garnizoanele ei; lucru atât de încurcat și pentru care aproape că aș avea nevoie de algebra Domniei voastre. Domnul de Bergen a întreprins ieri să vă întrebe, din partea mea, dacă doriți să vedeți cartea lui Gassendi[2947], coală cu coală, pe măsură ce se tipărește. Voi aștepta porunca Domniei voastre despre aceasta, și vă voi asculta mereu ca,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 23 noiembrie 1643.

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, luni, 30 noiembrie 1643[2948]

AT IV 53-56: CCCXXX; AM VI 76-78: 416; B 1858-1860: 435;
JRA II 559-561: Poll 13; Verbeek *et al*. 167-169: 62
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 10

Domnule,

Nu auzisem încă de ceea ce îmi aduceţi la cunoştinţă, anume că Domnii Deputaţi[2949] au obținut cuvântul Primarilor [*Bourguemaistres*] şi al Consilierilor [*Eschevins*] că nu vor merge mai departe în procedura lor împotriva mea. Prietenii mei de la Utrecht nu mi-au scris ceva asemănător, ci, dimpotrivă, că aceşti Domni din Consiliul Orașului [*Vroedschap*] sunt încă mai porniți împotriva mea decât mai înainte, deoarece socotesc că eu sunt pricina pentru că au fost siliţi de a revoca noile legi ale Academiei lor[2950]; şi, într-adevăr, sunt pricina, întrucât cu intenţia de a-mi face mie rău i-a împins duşmanul meu să le facă şi, dacă nu le-ar fi făcut, nu ar fi fost siliţi să le rupă[2951]. Ba, de atunci, am fost şi amenințat, din partea lor, că, dacă voi răspunde cărţii intitulate *Testimonium Academiæ etc*.[2952], unde mă învinuiesc că mi-am umplut scrierile de minciuni, fără totuşi a putea să dovedească nici una, – şi au tipărit această carte după ce Domnul R[enswoude][2953] le-a scris, în favoarea mea, din porunca A[lteţei] Sale – m-au amenințat, zic, că îmi vor confisca o anume rentă pe care au aflat că o am în această Provincie[2954], şi astfel vor să mă las bătut fără să mă apăr, şi să se înstăpânească asupra onoarei şi bunurilor unui om care nu este supusul lor şi care nu le-a pricinuit vreodată nici o supărare, fără ca numele Alteţei Sale, ori îndreptăţirea cauzei mele, ori judecata tuturor oamenilor de onoare din această ţară, care îi dezaprobă, să-i oprească. Acestea mă fac să cred că se lasă mai departe călăuziți de spiritul violent al duşmanului meu şi că această ceartă nu a slujit

decât la a-i întări puterea. Dar, cu toate acestea, nu mă tem că-mi vor dăuna, şi nu scriu aceasta pentru a micşora datoria pe care o am faţă de cei care mi-au făcut cinstea de a-şi da osteneala pentru mine; dimpotrivă, o socotesc cu atât mai mare cu cât văd că cei care voiau să-mi dăuneze sunt mai porniți împotriva mea, şi nu aş fi cutezat să nădăjduiesc la ceva mai prielnic decât de a fi scos astfel, cu forţa, din mâinile lor de către cei doi membri mai de seamă din Stările lor[2955].

Nu sunt mâhnit nici de faptul că acest prilej m-a făcut să implic multe persoane[2956]: cei care au o fire nerecunoscătoare se tem să fie îndatoraţi cuiva; cât despre mine, care socotesc că cea mai mare mulţumire de pe lume este să îndatorez, aş fi aproape necuviincios dacă le-aş spune prietenilor mei că îmi datorează ceva în schimb, atunci când le-am dat prilejul de a o primi, lăsându-mă îndatorat de ei[2957]. Dar, mai ales, socotesc a fi câştigat mult cu cearta aceasta, pentru că mulţumită ei am cinstea de a fi cunoscut de Alteţa Sa, şi de a avea faţă de ea îndatoriri foarte mari; căci, până la urmă, numai bunăvoinţei sale îi datorez acum siguranţa şi liniştea mea, care sunt bunurile pe care le preţuiesc cel mai mult pe lume. Tot ceea ce au făcut Domnii Deputaţi se datorează exclusiv autorității Alteţei Sale; şi sunt încredinţat că Domnia voastră înşivă, cu toate că nu mă îndoiesc nicidecum de afecţiunea pe care mi-aţi arătat-o mereu, nu aţi fi cutezat vreodată să faceţi atâtea pentru mine, dacă n-aţi fi judecat că Alteţa Sa nu ar fi încuviințat-o. În sfârşit, după cum cred că Domnii din Consiliul Orașului [Vroedschap] Utrecht îmi vor [răul], fiindcă socotesc că mi-au făcut rău fără ca eu să le fi dat vreun motiv, tot aşa cutez acum să mă încredinţez că Alteţa Sa îmi vrea binele, de vreme ce mi-a făcut deja mult bine fără să-l fi meritat prin vreo faptă în slujba sa. Dar, de vreme ce nu am cinstea de a fi cunoscut de ea, decât prin relatarea favorabilă pe care Domnia voastră şi Domnul de Zuylichem i-aţi putut-o face despre mine, cred, cu toate acestea, încheindu-mi socoteala, că tot Domniei voastre îi datorez totul. De aceea sunt, Domnule, etc.

Din [Egmond aan den] Hoef, 30 noi[embrie] 1643

Descartes către [Pollot]
[Egmond aan den Hoef, luni, 30 noiembrie 1643][2958]

AT IV 690, r. 29 – 691, r. 4: CDLXXVI *ter* (latină) şi AT IV 710 = Clerselier II 159: XXIII (franceză); EL II 105: XXIII; B 318: 81 (latină); JRA I 134: Mers 36 (frag. 17)
Textul lui Clerselier

Nu sunt mâhnit că prilejul pe care îl ştiţi m-a făcut să implic multe persoane; cei care au o fire nerecunoscătoare nu vor să fie îndatoraţi nimănui. Cât despre mine, care socotesc că cea mai mare mulţumire de pe lume este să îndatorez un prieten, aş fi aproape necuviincios dacă le-aş spune Prietenilor mei că îmi datorează ceva în schimb, atunci când le-am dat prilejul de a se bucura de ea, lăsându-mă îndatorat de ei.

Desmarets către Descartes
[Groningen, noiembrie-decembrie 1643][2959]

AT VIII-2 321 (*Éclaircissements*); B 1760: 396; JRA II 598-599: Proc 2; Verbeek *et al*. 81, 169: 63

Textul lui Samuel Desmarets, *Ultima patientia tandem expugnata a D.G. Voetio*, pp. 402-403

„Am indicat că nu mi se pare verosimil că Prealuminatul Domn Schoock, despre care se spunea că a luat de bunăvoie totul asupra Domniei sale pentru a acoperi pe altul, ar fi făcut ceva împotriva aceluia; l-am sfătuit ori să se răzbune pe cei de la Utrecht cu un dispreţ nobil, ori să se apere cu propriile arme, şi anume cu vreo scriere; i-am cerut, dacă s-ar fi hotărât să pună la cale ceva, să-mi îngăduie să rămân cu totul în afara părţilor, şi să caute pe altcineva[2960] de ale cărui servicii să se slujească; căci Domnul Schoock era capul Academiei noastre (era, atunci, Rector Magnific[2961]), iar între colegi domnea o pace pe care nu voiam să o tulbur; că eram, într-adevăr, mulţumit că socotise vrednică de susţinut acea cauză pe care o apărasem, dar că, de vreme ce părerile noastre erau diferite, nu aş fi fost ferit de pizmă, dacă aş fi devenit părtaş la ale lui.”

Prinţesa Elisabeta către Descartes
[Haga,] 21 noiembrie [/1 decembrie? 1643][2962]

AT IV 44-45: CCCXXVII; AM VI 68-69: 413; B 1848: 431; JRA II 188-189: Élis 8; Foucher de Careil 1879 54-55: IV; Verbeek *et al*. 159-160: 59
Copie manuscrisă, Arnhem, Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, Biblioteca Castelului Rosendael, *Recueil de quelques Lettres écrites à Monsieur Descartes*, nr. [17], p. 92-94

Domnule Descartes,

Dacă aş fi avut tot atâta dibăcie de a urma părerile Domniei voastre pe cât aveam dorinţa de a o face, aţi fi constatat deja rezultatele bunătăţii voastre în progresele pe care le-aş fi făcut pe calea raţionamentului şi a Algebrei, dar deocamdată în această materie nu vă pot arăta decât greşelile. Sunt însă atât de obişnuită să o fac, încât mi se întâmplă, ca păcătoşilor bătrâni, să nu mă mai ruşinez. De aceea plănuisem să vă trimit soluţia problemei pe care mi-aţi dat-o, cu ajutorul metodei care mi-a fost predată odinioară[2963], atât pentru a vă da prilejul să-mi arătaţi neajunsurile ei, cât şi pentru că nu sunt prea experimentată în aceea a Domniei voastre. Vedeam desigur că soluţia mea nu era lipsită de neajunsuri, căci nu mi-era destul de limpede pentru a ajunge la o teoremă; dar nu aş fi găsit niciodată motivul dacă nu ar fi fost ultima voastră scrisoare, care îmi dă toată satisfacţia pe care o ceream şi mă învaţă mai multe decât aş fi aflat în şase luni de la profesorul meu. Vă sunt foarte îndatorată şi nu i-aş fi iertat niciodată Domnului de Palloti dacă ar fi urmat ordinele Domniei voastre[2964]. Domnia sa nu a consimţit însă să-mi încredinţeze scrisoarea, decât cu condiţia să vă trimit ceea ce am făcut. Nu-mi luaţi aşadar în nume de rău dacă vă aduc o neplăcere de prisos, de vreme ce nu sunt multe lucrurile pe care nu le-aş face, pentru a obţine aceste urmări ale bunăvoinţei voastre, Domnule Descartes, care aveţi stima nesfârşită a

Prietenei Domniei voastre, prea devotate în a vă sluji,

În acest 21 al lui noiembrie

Descartes către Prinţesa Elisabeta
[Egmond aan den Hoef, decembrie 1643?][2965]

AT IV 45-50: CCCXXVIII; Clerselier III 465-468: LXXXI; EL III 299-301: LXXIII; AM VI 70-73: 414; B 1854-1858: 434; JRA II 189-192: 9; Verbeek *et al*. 163-166: 61
Copie manuscrisă, Londra, British Library, Add. 4278 (Birch),
fos. 153r – 154v (B1)
Copie manuscrisă, Londra, British Library, Add. 4278 (Birch),
fos. 157r – 158v (B2)

Doamnă,

Soluţia pe care Alteţa Voastră îmi face onoarea de a mi-o trimite[2966] este atât de corectă, încât nu se poate dori nimic în plus; şi am fost nu numai uimit, văzând-o, ci – nu mă pot abţine să adaug – de-a dreptul încântat şi mândru de a constata că Alteţa Voastră se slujeşte de un calcul care este cu totul asemănător celui pe care l-am propus în *Geometria* mea. Experienţa îmi arătase că cele mai multe dintre minţile care înţeleg cu uşurinţă raţionamentele de metafizică nu le pot pricepe pe cele de Algebră, şi reciproc, că cele care le înţeleg lesne pe ultimele sunt îndeobşte incapabile de a le concepe pe cele dintâi; şi nu am întâlnit decât mintea Alteţei Voastre căreia toate să îi fie deopotrivă de uşoare. Este adevărat că avusesem deja atâtea dovezi în acest sens, încât mi-era cu neputinţă să mă îndoiesc; însă mă temeam doar să nu-i lipsească răbdarea, care este necesară pentru a depăşi, la început, dificultăţile de calcul, căci este o însuşire ce se întâlneşte arareori la minţile excelente şi la persoanele de condiţie înaltă.

Acum că această dificultate este depăşită, Alteţa Voastră va avea mult mai multă plăcere pentru restul; iar substituind doar o literă în loc de mai multe, cum a făcut aici foarte adesea, calculul nu i se va părea plictisitor. Este un lucru pe care îl putem face aproape de fiecare dată când vrem doar să vedem de ce natură este o problemă, adică dacă se poate rezolva cu rigla şi compasul, sau dacă este nevoie să mai folosim

alte câteva linii curbe de primul sau de-al doilea gen etc., precum şi care este calea de a o rezolva; lucruri cu care mă mulţumesc de obicei, în problemele particulare. Căci mi se pare că restul, care constă în a căuta construcţia şi demonstraţia cu ajutorul propoziţiilor lui Euclid, ascunzând procedeul algebrei, nu este decât un divertisment pentru micii geometri şi nu cere nici multă minte nici multă ştiinţă. Dar când avem vreo problemă pe care vrem să o rezolvăm până la capăt, pentru a obţine o teoremă care să slujească drept regulă generală pentru a rezolva multe altele asemenea, este necesar să reţinem până la sfârşit toate literele pe care le-am stabilit la început; sau, dacă le schimbăm pe unele pentru a înlesni calculul, trebuie să le restabilim apoi, când ajungem la sfârşit, din pricină că de obicei multe se simplifică una cu alta, ceea ce nu se poate vedea dacă le-am schimbat.

Este bine, de asemenea, să luăm seamă ca acele cantităţi pe care le denumim prin litere să aibă, pe cât se poate, un raport asemănător unele cu celelalte; aceasta face teorema mai frumoasă şi mai scurtă, deoarece ceea ce este enunţat despre una din aceste cantităţi este enunţat în acelaşi fel despre celelalte, şi ne împiedică să greşim la calcul, prin faptul că literele care denumesc cantităţi ce au acelaşi raport trebuie să se regăsească distribuite într-un acelaşi fel; iar când nu se întâmplă aşa, recunoaştem greşeala.

Astfel, pentru a găsi o teoremă care să ne arate care este raza cercului ce atinge trei cercuri date prin poziţie, nu ar trebui, în acest exemplu, să stabilim literele *a*, *b*, *c* pentru liniile AD, DC, DB, ci pentru liniile AB, AC şi BC, deoarece acestea din urmă au acelaşi raport fiecare dintre ele cu cele trei linii AH, BH şi CH, ceea ce primele nu au. Urmând aşadar calculul cu aceste şase litere, fără a le schimba şi fără a mai adăuga altele, pe calea pe care Alteţa Voastră a luat-o (căci este mai bună, în această privinţă, decât aceea pe care o propusesem eu), va trebui să ajungem la o ecuaţie foarte armonioasă [*régulière*] şi care ne va da o teoremă destul de scurtă. Căci cele trei litere *a*, *b*, *c* vor fi dispuse în acelaşi fel, iar *d*, *e*, *f* de asemenea.

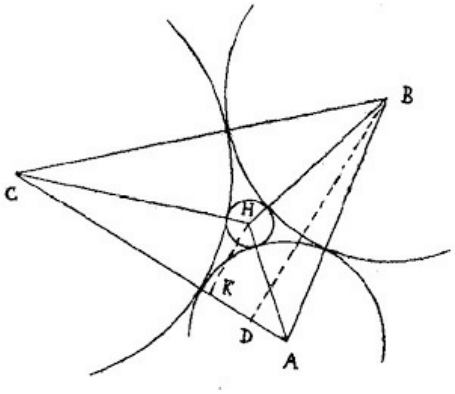

Dar, fiindcă acest calcul este plictisitor, dacă Alteţa Voastră vrea să-l încerce, îi va fi mai uşor presupunând că cele trei cercuri date se ating între ele şi, folosind în tot calculul doar cele patru litere *d*, *e*, *f*, *x*, care, fiind razele celor patru cercuri, au un raport asemenea una cu cealaltă. Şi, mai întâi, Alteţa Voastră va găsi:

$$\text{AK} = \frac{dd+df+de-fe}{d+f} \text{ şi AD} = \frac{dd+df+de-fe}{d+f},$$

unde poate observa deja că *x* este în linia AK, aşa cum *e* este în linia AD, deoarece se găseşte prin triunghiul AHC, aşa cum cea de-a doua prin triunghiul ABC. Apoi va avea ecuaţia următoare:

$$ddeeff + ddeexx + ddffxx + eeffxx = 2deffxx + 2deeffx + 2deefxx + 2ddeffx + 2ddefxx + 2ddeefx$$

din care urmează, ca teoremă, că cele patru sume, care se produc înmulţind împreună pătratele a trei dintre aceste raze, sunt egale cu de două ori şase, care se produc înmulţind două dintre aceste raze una cu cealaltă şi cu pătratul celorlalte două; ceea ce este de ajuns pentru a sluji drept regulă spre a găsi raza cercului celui mai mare care poate fi descris între cele trei cercuri date care se ating între ele. Căci, dacă razele acestor trei cercuri date sunt, de pildă, $\frac{d}{2}\ \frac{e}{3}\ \frac{f}{4}$, voi avea 576 pentru *ddeeff* şi 36*xx* pentru *ddeexx*, şi tot aşa pentru celelalte. Astfel voi găsi:

$$x = -\frac{156}{47} + \sqrt{\frac{31104}{2209}},$$

dacă nu m-am înşelat la calculul pe care tocmai l-am încheiat.

Iar Alteţa Voastră poate vedea aici două proceduri foarte diferite într-o singură problemă, după scopurile diferite pe care ni le propunem. Căci dacă vrem să aflăm de ce natură este problema, şi pe ce cale se poate rezolva, socotesc drept date liniile perpendiculare sau paralele, şi presupun câteva alte cantităţi necunoscute, pentru a nu face nici o înmulţire de prisos, şi a vedea mai bine căile cele mai scurte; în vreme ce, dacă vrem să o rezolvăm, socotesc drept date laturile triunghiului şi nu presupun decât o literă necunoscută. Dar sunt o mulţime de alte probleme, în care aceeaşi cale duce şi la una şi la cealaltă, şi nu mă îndoiesc că Alteţa Voastră va vedea în curând până unde poate merge mintea omenească în această ştiinţă. M-aş socoti din cale-afară de fericit dacă aş putea contribui cu ceva la aceasta, fiind însufleţit de o râvnă fără pereche de a fi,

Doamnă, Al A[lteţei] V[oastre],

Preaplecatul şi prea supusul slujitor,

DES CARTES

Descartes către Mersenne
[Egmond aan den Hoef], vineri, 11 decembrie 1643[2967]

AT IV 37 [B], 56-58 [A, C-E], 105 [F]; Baillet II 130 [A], 197 [B], 199-200 [C], 202 [D], 208 [E], 250 [F]; AM VI 51 [B], 79-81 [A, C-E], 135 [F]; B 1860-1864: 436; JRA I 514-516: Mers 118; CM XII 376-379 [A-C, D incomplet, E]; Verbeek *et al*. 170-172: 64
Textul lui Baillet

[A] Geniul său [al lui Desargues] îl făcu să mai producă şi alte lucrări de-a lungul timpului, iar Domnul Descartes le primi întotdeauna printre cei dintâi[2968]. Dintre acestea au fost cartea despre *Perspectivă*, şi cea despre *modul de a grava metalul cu acvaforte*[2969].

[B] Domnul Descartes primi de asemenea câteva cărţi noi în cursul acestui an. Cele mai de seamă fură *Perspectiva* Domnului Desargues, de care am vorbit în altă parte[2970].

[C] Domnul de Villebressieu încercă să-şi înfrâneze pasiunea[2971] vreme de aproape un an: dar, deoarece îşi întărea stăruinţele prin noi scrisori şi alte solicitări[2972], Domnul Descartes îl rugă pe Părintele Mersenne să-l înştiinţeze că îl cruţa de această călătorie, pentru că trebuia să meargă la Paris peste patru sau cinci luni pentru treburile lui personale. Acest motiv nu fu atât de puternic pentru a-l opri pe Domnul de Villebressieu[2973]. Domnia sa merse să-l întâlnească pe Domnul Descartes în Olanda de Nord şi rămase la Domnia sa până la călătoria sa în Franţa, în care îl însoţi, după cum o aflăm de la prietenul său, Domnul Borel, care arată că nu l-a părăsit nici măcar la Paris.

[D] Domnia sa mai primi, dar ceva mai încolo, în timpul anului, o frumoasă problemă[2974] de Geometrie din partea Domnului de Roberval, cu figura şi cu demonstraţia acestuia. Cu toate că nu putem spune acum care era această

problemă[2975], avem datoria, pentru onoarea Domnului de Roberval, să înfățișăm dovezile de prețuire pe care i le dădea Domnul Descartes[2976]. „Este foarte multă vreme, îi spune el Părintelui Mersenne, de când am primit problema Domnului de Roberval cu figura, și credeam că v-am mulțumit pentru aceasta, și că v-am scris că o socotesc drept una dintre cele mai frumoase pe care am văzut-o vreodată. Demonstrația Domniei sale este nemaipomenit de justă și de ingenioasă. Se cuvine să-i mulțumesc Domniei sale însuși pentru judecata favorabilă pe care o face despre mine la sfârșitul scrisorii sale. La care adaug că îi mulțumesc cu multă umilință Domnului de Carcavy de a-mi fi făcut favoarea să-mi trimită această scriere; ceea ce nu putusem să fac înainte, pentru că nu mi-ați scris că venea de la Domnia sa.” Această mărturie merită să devină publică, pentru a arăta că, dacă prietenia Domnului de Roberval cu Domnul Descartes era șovăitoare și supusă răsturnărilor pe care le produceau diversele mișcări ale inimii Domnului de Roberval, măcar prețuirea lor reciprocă era mereu egală și mereu desăvârșită.

[E] În acest timp, Domnia sa află că tipograful Blaew își pregătea matrița pentru a pune sub tipar *Meditațiile* sale laolaltă cu Scrierea Domnului Gassendi[2977]. Dar îl sfătui să nu facă așa ceva, pentru că exemplarele sale ar fi fost confiscate în Franța în virtutea privilegiului [pe care îl obținuse] în beneficiul Librarului[2978] de la Paris, care se bucura de el. Nu pentru că Domnia sa și-ar fi făcut prea multe griji pentru interesul Librarului[2979] din Olanda; ci, după cum îi explicase Domnia sa Părintelui Mersenne încă din luna Decembrie a anului precedent 1643, îi era teamă ca Librarul din Paris să nu se înțeleagă cu cel din Olanda prin mijloace care să aducă prejudicii reputației Autorului. Astfel încât privilegiul i se părea mai degrabă dăunător decât folositor, în mâinile Librarului din Paris. „Dacă Soly, îi spune el acestui Părinte, a vândut ediția sa din *Meditațiile* mele, mi se pare că privilegiul nu ar mai trebui să fie al său; sau, dacă îl reține, ar trebui să facă o [ediție] nouă cu consimțământul meu, la care aș adăuga sau aș scoate ceea ce aș socoti de cuviință, și nu să înghit una, pentru a ajuta să se vândă bârfele dușmanilor mei.”

[F][2980] Stările din Provincia Utrecht, indignate de comportamentul greșit al Magistraților orașului, fuseseră nevoite să ia apărarea Domnului Descartes împotriva

acestora[2981]. Ele le opriseră procedurile și, pentru a da un exemplu public al jignirii pe care o merită niște Judecători care abuzează de autoritatea și de sfințenia legilor, ele îi siliseră pe acești Magistrați să revoce anumite privilegii sau puteri pe care ei le dăduseră Universității lor cu acel prilej.

Descartes către Desmarets
[Egmond aan den Hoef,] sâmbătă, 12 decembrie 1643[2982]

AT VIII-2 321 (*Éclaircissements*); B 1760: 396; JRA II 598-599: Proc 2; Verbeek *et al*. 81, 173: 65

Textul lui Samuel Desmarets, *Ultima patientia tandem expugnata a D.G. Voetio*, p. 403

„Mulţumit de aceste cuvinte, Prea Nobilul Bărbat, scriindu-mi la 12 Dec[embrie] 1643, lăudându-mi sinceritatea, a declarat că nu mai vrea ca lucrurile să se desfăşoare aşa cum le plănuise iniţial; că urmăreşte acum altele de mai mare însemnătate, şi că avea să urmeze o cu totul altă cale; că îmi va rămâne cu toate acestea prieten, chiar întrerupând orice schimb de scrisori între noi; iar de atunci, nici eu nu i-am scris Domniei sale, nici Domnia sa mie; şi nu am ştiut ce planuri a mai avut[2983].”

Descartes către un Părinte iezuit
[mai 1642 – iulie 1644][2984]

AT IV 66-67: CCCXXXIII; Clerselier III 103-105: XVII; EL III 57-58: XII; B 1868: 438; AM VI 87-88: 419; JRA I 607-608: Jés 12;
Verbeek *et al*. 177-178: 67
Textul din Clerselier

Preacucernice Părinte,

Sunt mai fericit decât știam, prin aceea că am onoarea de a fi înrudit cu cineva de meritul Domniei voastre și din Compania voastră, și care este deosebit de priceput în Matematică. Căci este o știință pe care am prețuit-o întotdeauna, și în care m-am străduit într-atât, încât îi cinstesc și îi îndrăgesc foarte tare pe toți cei care o cunosc, și socotesc că am un oarecare drept să nădăjduiesc la bunăvoința lor, cel puțin a celor care sunt Matematicieni nu numai cu numele, ci și prin realizări; căci numai cei ce vor să pară [Matematicieni], dar nu sunt, îi pot urî pe cei ce încearcă cu adevărat să fie. Lucru care m-a mirat din partea Cucernicului Părinte Bourdin, a cărui patimă nu am nici o îndoială că ați observat-o. Și aș îndrăzni să vă rog cu stăruință să binevoiți a face astfel încât să-i intru din nou în voie, dacă aș socoti că acest lucru ar fi cu putință. Dar pentru că Domnia sa a arătat o oarecare dușmănie față de mine, fără nici un motiv, și înainte chiar ca eu să fi aflat că Domnia sa există pe lume, aproape că nu pot nădăjdui ca rațiunea să-l schimbe. De aceea vreau doar să vă încredințez că, dat fiind ceea ce s-a petrecut între Domnia sa și mine, nu-l socotesc în nici un fel ca aparținând Companiei voastre, față de care am o sumedenie de îndatoriri, care nu suferă nici o comparație cu puținul în care m-a supărat[2985]. Și pentru că vă sunt încă mai deosebit îndatorat Domniei voastre decât altor [membri ai Companiei], datorită legăturii prin alianță a fratelui meu[2986], aș fi încântat dacă aș putea avea un prilej să vă dovedesc câtă cinste vă port și cât de mult doresc să vă fac pe plac în toate

privințele. Și nu cu siguranță v-aș scrie ceea ce am gândit cu privire la fluxul și refluxul mării, dacă mi-ar fi cu putință să-l explic fără a mă folosi de câteva supoziții care ar părea poate mai greu de crezut decât refluxul[2987] însuși, pentru cei care n-au văzut încă *Principiile* mele, pe care nădăjduiesc să le public în scurtă vreme și să vă mulțumesc atunci în privința acestei părți, și poate că și în privința multor altora.

Tot ce pot spune despre Cartea *de Cive*[2988] este că socotesc că autorul ei este același cu cel care a făcut *cel de-al Treilea Rând de Obiecții* împotriva *Meditațiilor* mele și că îl găsesc mult mai priceput în Morală decât în Metafizică sau în Fizică, chiar dacă nu pot deloc încuviința principiile și nici axiomele sale, care sunt foarte rele și foarte primejdioase în aceea că Domnia sa îi presupune pe toți oamenii ca fiind răi, sau că le dă motive să fie răi. Unicul său țel este de a scrie în favoarea Monarhiei, ceea ce s-ar putea face în chip mult mai folositor și mai solid decât a făcut-o, construind pe maxime mai virtuoase și mai solide. Și Domnia sa scrie de asemenea în dauna Bisericii și a Religiei Romano-Catolice, astfel încât, dacă nu e deosebit de sprijinit prin hatârul cuiva foarte puternic, nu văd cum cartea Domniei sale ar putea fi cruțată de cenzură.

Sunt,

Mersenne către Descartes
[Paris, sfârșitul lui 1643 sau începutul lui 1644?][2989]

AT IV 68-69: CCCXXXIV; AM VI 89-91: 420; B 1870: 439;
CM XIII 84-85: 1257 I
Textul lui Mersenne

Ilustrului și preanobilului René Descartes,
Domn de Perron,
Părintele Mersenne îi dorește mult noroc

În timp ce mulți ar fi dorit ca privirea generală asupra ediției noastre să fie îndepărtată, vă rog, Nobile Domn, să acceptați ca partea ei cea mai ingenioasă, cea care tratează despre Conice[2990], completată cu cărțile foarte învățate ale Ilustrului Domn Claude Mydorge[2991], să iasă la lumină împodobită cu numele Domniei voastre. Nu e nimeni, într-adevăr, mai îndreptățit decât Domnia voastră să fie numit în acest context, care ați descoperit noi secțiuni [conice] și care, cu *Geometria* voastră, oricât de scurtă ar fi, ați împins fruntariile științelor într-atâta încât ați început-o acolo de unde cei vechi păreau să îi fi pus capăt.

Dar de ce să vorbesc de Hiperbole și de Elipse, cu care, grației luminii Domniei voastre, putem de aci înainte să ne jucăm la fel de ușor precum cu mingea, și să deviem, să prelungim și să scurtăm, după plac, razele de lumină: cei care, pentru o vreme, au presimțit, împreună cu Kepler, ceva măreț în mecanici, nu ar avea, azi, dacă li s-ar preda adevăratele legi ale refracției, de ce să se bucure cu atât mai mult, și să-și exprime recunoștința mai întâi față de Domnia voastră?

După toate acestea, acum că sunteți, după cum aud, foarte aproape să publicați *Fizica*[2992] Domniei voastre atât de așteptată de oamenii învățați, și care se potrivește cu tainele credinței noastre și cu dogmele teologice într-un chip cu mult mai

desăvârșit decât cea Peripatetică, vă sunt îndatorat în numele tuturor Catolicilor pentru că ați apărat cu atâta succes nu doar adevărurile filosofice, ci și pe cele teologice.

Fiți la fel de perseverent, Domn de neasemuit, pentru gloria lui Dumnezeu și în folosul tuturor celor buni, care, ca mine, îl venerează pe Dumnezeu cel mai Mare și mai Bun, astfel încât, cu lumina lui divină să facă să strălucească din ce în ce mai mult mintea Domniei voastre, până când veți contempla, Preafericit, în lumina Gloriei, acea lumină eternă și fără margini care va călăuzi munca voastră.

Descartes către Pollot
[Egmond aan den Hoef,] vineri, 1 ianuarie 1644[2993]

AT IV 70-75: CCCXXXV; AM VI 95-98: 422; B 1872-1874: 440;
JRA II 561-563: Poll 14
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 11

Domnule,

Nu aş fi putut primi, cu prilejul acestui An Nou, daruri pe care să le preţuiesc mai mult decât scrisorile pe care mi-aţi făcut cinstea a mi le scrie; nu numai pentru că mă încredinţează de prietenia Domniei voastre, despre care aveam deja atâtea alte dovezi încât aş fi [omul] cel mai nerecunoscător din lume dacă nu i-aş da crezare şi nu m-aş strădui prin toate mijloacele să fiu vrednic de ea; ci şi pentru că mă înştiinţaţi că Alteţei Sale nu i se pare supărătoare dorinţa mea de a-i fi de folos în problema despre care v-am vorbit[2994].

Ceea ce mă face să cred că aş putea să-i fiu poate de folos în această privinţă este faptul că, aflându-mă de curând la Haga, Domnul de Bergen mi-a prezentat la el acasă un avocat pe nume, cred, Vergoes, care, arătându-mi pe harta generală a Olandei lacul care se află între Dordrecht şi Geertruydenberg, mi-a spus că problema constă în aceea că, dat fiind că o parte din acest lac aparţine A[lteţei] Sale şi cealaltă Comitatului Olandei, hotarele care disting aceste două domenii au fost măsurate odinioară după distanţa faţă de câteva locuri imobile, şi după Nord şi Sud, şi [mi-a spus] că, după aceea, au fost aruncate câteva pietre în apă pentru a le însemna, dar că acum locurile unde se află acele pietre diferă mult de cele arătate de măsurători, anume că sunt mai aproape de Geertruydenberg, şi, de asemenea, că apa este mai adâncă acolo, şi că pescarii de partea cealaltă, luându-se după această adâncime a apei, au înaintat puţin câte puţin spre acea parte, uzurpând astfel o posesiune în

detrimentul A[lteţei] Sale. Dar cred că pot demonstra, printr-un temei de mecanică foarte sigur, că aceste pietre, oricât ar fi de mari, trebuie să-şi fi schimbat locul şi să fi înaintat spre Geertruydenberg, pentru că pământul este acolo mai jos decât în partea cealaltă, unde spune că începe a se usca. Şi poate că, la faţa locului, cercetând diferitele curente de apă ale acelui lac, am putea desluşi cauza pentru care fiecare piatră şi-a schimbat mai mult sau mai puţin locul; căci nu mă îndoiesc că şi l-au schimbat, dat fiind că nu se mai potrivesc cu măsurătorile Topografilor, care cu siguranţă că nu au greşit, pentru că le-au luat în diverse feluri. Iar ceea ce se aduce ca pretext, legat de declinaţia magnetului[2995], nu are nici o putere; căci ea a fost întotdeauna corectată de Busole, şi chiar dacă acum 50 de ani ar fi fost alta decât este astăzi, Busolele de atunci ar fi arătat Nordul în acelaşi loc unde îl arată cele de astăzi. Dar încă nu îndrăznesc să afirm cu certitudine nimic din toate acestea pentru că am prea puţină pregătire în acest domeniu; pot numai să spun că voi fi gata, pe orice vreme şi în orice clipă, să merg la faţa locului şi să fac tot ce-mi va sta în putinţă pentru a încerca să-i fiu cât de cât de folos A[lteţei] Sale, şi că voi fi din cale-afară de fericit dacă voi izbuti[2996].

Nu am scris niciodată un tratat despre magnet[2997]; dar a treia parte a filosofiei mele, pe care o scriu în latină, cuprinde principiile[2998], şi îi explic proprietăţile la sfârşitul celei de-a patra[2999], pe care o termin acum, astfel încât am ajuns [chiar] în acel loc. Odată ce le voi fi isprăvit în latină, vi le voi trimite negreşit şi în franceză; căci nu voi avea nevoie decât de două sau trei ore pentru a le traduce[3000]. Dar voi avea poate nevoie de câteva săptămâni pentru a le mântui în latină; căci am multe alte îndeletniciri, iar librarul, care a început să tipărească această carte, neputând duce treaba la bun sfârşit înainte de două sau trei luni, nu mă grăbesc să o isprăvesc şi nu mă gândesc la ea decât în zilele în care nu mi se iveşte vreo altă treabă.

Sunt deosebit de bucuros că i-aţi răspuns Domnului Brasset[3001] că doresc să mi se facă dreptate; şi îi sunt îndatorat că a făgăduit să-l roage pe Domnul Ambasador[3002] să scrie pentru ca s-o pot obţine. Văd astfel că Domnia sa este mai îndatoritor în faptă decât [se vede] după înfăţişare, şi de acest fel sunt prietenii pe care îi preţuiesc cel mai mult. Ceea ce mi-a spus de curând, de faţă cu Domnia voastră, m-a oprit să

grăbesc mai mult afacerea; căci nu-mi stă în fire să navighez împotriva vântului; şi, cu toate că mi-a vorbit în chip mai favorabil două sau trei zile mai târziu, iar Domnul Amb[asador] mi-a oferit între timp ajutorul Domniei sale cu toată sinceritatea pe care mi-aş fi putut-o dori, mi s-a părut totuşi că trebuie să aştept, ca să nu devin supărător.

Acum, de vreme ce mi-am pus nădejdi în Domnia sa, trebuie să mă străduiesc să conlucrez cu bunăvoinţa sa pentru a nu o lipsi de roade, iar în acest scop voi mai scrie două scrisori, în formă de cerere, una către Domnia sa, pentru a-i explica temeiurile care mă silesc să apelez la bunăvoinţa sa, şi care să poată fi alăturată scrisorii sale, dacă i se va părea nimerit, iar cealaltă către Domnii de la Groningen, pentru a le arăta îndreptăţirea cauzei mele[3003]. Voi scrie aceste două scrisori în latină, dacă nu cumva pare mai cuviincios să-i scriu Domnului Amb[asador] în franceză[3004]. Şi, fiindcă locuiesc în deşert, îngăduiți-mi să vă întreb, pe Domnia voastră, care sunteţi maestru de ceremonii, cum trebuie să adresez aceste scrisori către Domnii de la Groningen. Cred că *Illustrissimis et Praepotentibus, Groninguæ atque Omlandiæ Ordinibus*[3005]. Dar, în ce-l priveşte pe Domnul Amb[asador], m-aş bucura s-o aflu de la Domnul Brasset, pentru a o face în forma cea mai potrivită şi mai avantajoasă.

Astfel nu pot trimite aceste scrisori decât peste o săptămână; căci nu avem aici alt mesager sigur decât cel care pleacă sâmbăta din Alkmar şi trebuie să i-o trimit pe cea de faţă încă de astă seară, două sau trei ore după ce am primit pachetul de la Domnia voastră în care am găsit o scrisoare care îmi aduce veşti foarte bune de la Groningen, aşa cum cel care mi-a trimis-o[3006] vă va putea spune.

Sunt, Domnule, etc.

Din Hoef, cea dintâi zi a anului 1644, pe care vi-l doresc fericit şi urmat de alţi o sută.

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, vineri, 8 ianuarie 1644[3007]

AT IV 76-78: CCCXXXVI; AM VI 99-101: 423; B 1876-1878: 441;
JRA II 564-565: Poll 15
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 12

Domnule,

Mânia mea nu este atât de nestăpânită încât să nu pot aştepta foarte bine până la sfârşitul domniei adversarului meu[3008], dacă se socoteşte că altminteri nu-l pot învinge cu uşurinţă. Iar acesta este motivul pentru care nu voi trimite încă Domnului Amb[asador] cererea mea cu acest curier[3009]; dar o voi trimite totuşi peste o săptămână sau două, căci nu contează dacă va ajunge puţin prea devreme. Dar mai stau încă pe gânduri dacă ar trebui să fac una şi pentru Domnii de la Groningen[3010], căci îmi amintesc că Domnul de Graswinckel[3011] mi-a spus de curând că nu era nevoie şi că, Domnul Amb[asador] făcându-mi cinstea de a le cere dreptate pentru mine, ar fi obligaţi să o facă, fără ca eu să mă constitui ca parte. Iar aceasta mi se pare şi foarte rezonabil, căci, de vreme ce V[oetius] nu a făcut nimic în numele său la Utrecht, ci s-a amestecat numai Magistratul, au făcut ca afacerea să devină publică.

Am mai găsit şi sfatul următor în scrisoarea cuprinsă în cea din urmă a Domniei voastre[3012]: *Dacă binevoiţi să mergeţi la Groningen cu scrisorile A*[*lteţei*] *Sale şi ale Ambasadorilor pentru a cere dreptate, nu este nici o îndoială că o veţi obţine şi încă foarte avantajos*. Dar în acesta nu iau aminte decât la ultimele cuvinte, căci nu pare să fie nevoie de scrisori ale A[lteţei] Sale pentru aceasta; şi mi s-ar părea că îi fac o nedreptate Domnului de La Thuillerie dacă m-aş adresa altor Amb[asadori] decât Domniei sale. Iar primind doar scrisoarea Domniei sale vor fi obligaţi mai degrabă să facă dreptate, decât dacă aş merge eu să o duc, căci ar putea să mă

răsplătească cu amânări nesfârșite.

În rest, este nespus de important pentru mine să cer dreptate la Groningen, căci mi s-a spus, cu certitudine, că Schoock a spus deja că, dacă va fi atacat de mine, va declara fără ascunziș ce este scris de Domnia lui și ce este scris de V[oetius], că prefața, care este lucrul cel mai rău, nu este nicidecum scrisă de Domnia sa, și că Magistratul spune că a văzut o scrisoare pe care i-o scrisese lui V[oetius], în care îi spunea că prevede prea bine că această carte nu-i va aduce cinste și că nu s-a apucat să o scrie decât de dragul Domniei sale și că se bizuie pe autoritatea sa. Astfel, se vor descoperi poate diferite lucruri prin intermediul său. Iar dacă aș putea avea depoziția sa, nu mă îndoiesc că voi obține dreptate și la Utrecht. Îi voi mulțumi de îndată Domnului Brasset pentru ceea ce a făcut pentru mine și pentru faptul că l-a îndemnat și pe Domnul Aldringa[3013] să scrie.

Tocmai am citit Tezele unui Profesor de Filosofie din Leiden[3014], care se declară mai deschis în favoarea mea și mă citează cu mult mai multe cuvinte de laudă decât a făcut-o vreodată Domnul de Roy. A făcut aceasta fără sfatul meu și fără s-o știu; ba chiar sunt trei săptămâni de când sunt tipărite, iar eu nu le-am primit decât ieri. Dar ele îi vor supăra tare pe dușmanii mei; căci acum ceva vreme același [Profesor] a făcut altele, *de formis substantialibus*[3015], în care părea să fie în favoarea lui Aristotel și totuși era, de fapt, în favoarea mea – din câte mi s-a spus, căci eu nu le-am văzut –, iar Voetius i-a scris de îndată pentru a-l felicita și a-l îndemna să continue. Mi se spune, de asemenea, că este cineva la Groningen[3016] care vrea să fie de partea mea. Aceste lucruri nu mă impresionează prea mult, dar sunt lovituri de Stat pentru adversarul meu, care nu doarme, cred, așa de bine ca mine.

Vă sunt îndatorat atât de nespus de mult și în plus sunt pe cale să vă stingheresc într-atâta, încât nici nu îndrăznesc să vorbesc despre aceasta și nici să vă spun altceva, decât că sunt, Domnule, al Domniei voastre etc.

[DESCARTES]

Alătur aici trei scrisori, dintre care două vin din Franța și pe care vă rog să le înaintați printr-unul dintre oamenii Domniei voastre, care o va duce și pe cea de-a 3-

a Domnului de Mori[3017] și Doamnei de Wilhem, așa încât să o facă să ajungă la Bois-le-Duc; căci nu știu dacă am trecut bine adresa.

Din Hoef, 8 ianuarie 1644

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, vineri, 15 ianuarie 1644[3018]

AT IV 80-81: CCCXXXVII; AM VI 102-103: 424; B 1878-1880: 442;
JRA II 565-566: Poll 16
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 13

Domnule,

Tocmai am aflat că domnia lui Schoock va mai dura încă atât de mult, încât nu văd nici o nădejde de a putea aştepta sfârşitul, care va fi, după cum [mi] se scrie, abia către zilele caniculare[3019]. Iată de ce am scris scrisorile mele[3020] şi vi le trimit deschise, astfel încât, dacă lipseşte sau trebuie schimbat câte ceva, să mă îndatoraţi atrăgându-mi atenţia. Lunga scrisoare în latină nu-mi va fi de folos numai în clipa de faţă, ci va fi o parte din apărarea mea, în cazul în care voi fi constrâns să scriu una.

Mi se pare că Rectoratul adversarului meu nu-l prea poate ajuta, căci nu este probabil ca scrisorile ce cuprind plângeri directe împotriva lui să-i fie înmânate şi, prin urmare, nici să poată împiedica să fie văzute; iar cei care m-au asigurat că mi se va face dreptate au ştiut că este Rector şi că le revine Profesorilor să afle despre cauza Domniei sale, şi totuşi nu s-au dat în lături.

Cred că este foarte important ca Domnul Aldringa să scrie, odată cu Domnul Amb[asador], căci le va putea arăta că afacerea este luată în serios. Iar pentru a nu părea că această cauză a mea are puţini sorţi de izbândă, întrucât la prima vedere s-ar socoti că ceea ce cer este o răzbunare, aş fi mulţumit să se afle că intenţia mea nu este de a-i face vreun rău lui Schoock, ci doar de a scăpa de persecuţiile de la Utrecht, cu a căror continuare Voetius mă ameninţă de încă zi de zi; şi nu văd alt mijloc pentru a le face să înceteze decât constrângându-l pe Schoock să spună adevărul ori să fie condamnat. Las deoparte cuvintele de laudă, căci ceea ce vă

datorez e dincolo de orice cuvinte. Și sunt, Domnule, etc.

Din Hoef, 15 ianuarie 1644

Vă las Domniei voastre osteneala de a sigila, vă rog, scrisorile alăturate.

Descartes către La Thuillerie
[Egmond aan den Hoef, vineri, 15 ianuarie 1644][3021]

AT IV 85-95: CCCXXXIX; AM VI 104-121: 425; B 1880-1890: 443;
JRA II 605-612; Foucher de Careil 1859-1860 II 42-64: XIX;
43-63: XX (traducere franceză)
Copie manuscrisă, Groningen, *Oud-Archief*

Excelenţei Sale, Prea Ilustrului Domn,
Domnul de La Thuillerie[3022],
Consilier privat al Regelui Prea Creştin,
Ambasador al Maiestăţii sale în Provinciile Unite,
René Descartes îi prezintă salutul său

Fiindcă am recurs de curând la refugiul autorităţii Domniei voastre[3023], ca să nu fiu învinuit de fărădelege pentru că am publicat unele scrieri împotriva altuia[3024], mă tem acum să nu par necuviincios şi nedrept pentru faptul că îndrăznesc din nou să cer stăruitor ajutorul vostru, pentru ca un altul[3025] să fie învinuit de fărădelege pentru ceea ce a scris împotriva mea. De aceea vă rog cu umilinţă şi vă conjur să nu refuzaţi a mă asculta binevoitor, explicând pe scurt aici cât de mare este deosebirea între cele două pricini şi ce trebuinţă însemnată mă împinge în ambele cazuri de a cere şi a aştepta ajutor de la Domnia voastră.

De mulţi ani ştiam că un oarecare Gisbertus Voetius, Teolog al Oraşului Utrecht, mă ataca pe ascuns urzind intrigi şi defăimări, cu toate că nu i-am făcut niciodată vreun rău, şi nu pot bănui altă origine a duşmăniei lui decât faptul că ar fi din rândul acelora cărora le este de ajuns, pentru a persecuta pe cineva cu ură, să ştie că acesta este lăudat de către alţii. Şi pentru că bunăvoinţa unor oameni iluştri îmi atrage multe astfel de ostilităţi, fiind obişnuit cu ele, la început mă sinchiseam prea puţin de acest

lucru; dar în urmă cu aproape doi ani, după ce am publicat *Meditationes de Prima Philosophia*, mi-am dat seama că acela se slujeşte împotriva mea de un gen de calomnie nou şi nemaiauzit, şi că din faptul însuşi că am demonstrat existenţa lui Dumnezeu, încearcă să convingă pe unii că profesez pe ascuns Ateismul, precum acel Vanini care a fost ars pe rug la Toulouse[3026].

Şi ca să nu par că-i pun în seamă ceva pe nedrept, adaug aici o scrisoare scrisă şi subsemnată de mâna Domniei sale în care acest lucru este cuprins în chip expres, precum şi altele în care se vădesc reaua-voinţă inveterată şi intrigile sale ascunse[3027]. La scurt timp a fost dată, sub numele Academiei de la Utrecht, o judecată[3028] prin care opiniile mele privitoare la chestiuni de filosofie era condamnate, ca şi cum din acestea ar rezulta lucruri absurde şi potrivnice teologiei ortodoxe. Cu toate că la prima vedere mi s-a părut că pot să o privesc cu dispreţ, totuşi, din pricină că ura teologului Voetius îmi era cunoscută şi că judecam că acesta este principalul autor ale acestei judecăţi, am socotit că trebuie în chip absolut să o combat. Căci dacă aş fi tăcut, nu ar fi fost nimic mai lesne decât să fie folosit ca temei pentru a convinge mulţimea că sunt un perturbator al religiilor, expunându-mă astfel la cea mai mare primejdie. Şi nu era cazul să mă îndoiesc că acest om, care pretinsese mai înainte că profesez Ateismul, ar fi tras sârguincios foloase de pe urma acestui prilej pus la cale de el însuşi. Ştiu cât de lesne prind puteri zvonurile, oricât ar fi de străine de orice adevăr şi de orice lucru verosimil chiar, când sunt răspândite de teologi care, pe deasupra, simulează o pietate rară, şi cărora nu li se opune rezistenţă exact când trebuie. Ştiu în ce fel odinioară tribunii Romei, ţinând discursuri în faţa plebei, au nimicit oameni de vază şi întru totul nevinovaţi, cu toate că acel Oraş era cel mai de seamă de pe faţa Pământului, iar în el se găseau mult mai mulţi oameni cinstiţi, înţelepţi şi învăţaţi decât ştiu că se află la Utrecht. Eram, aşadar, silit să-mi apăr nevinovăţia opiniilor mele împotriva acestei judecăţi a Academiei, şi nu aş fi putut [să o fac] altfel decât printr-o scriere publică. Ce altceva să fi făcut? Să fi cerut poate Magistratului acelui Oraş revocarea ei? Dar nu puteam trage nădejde că, despre un lucru care ţinea de domeniul Literelor, ar fi decretat ceva împotriva judecăţii Academiei sale. Să fi cerut stăruitor, prin urmare, ajutorul Domniei voastre? Atunci

m-aţi fi respins şi dispreţuit pe bună dreptate. Căci este de prisos a căuta în târg ceea ce avem acasă; şi, rănit de pana altora, având eu însumi una la îndemână, nu am putut să nu mă folosesc de ea pentru a mă proteja. Aveam, de bună seamă, tot dreptul să ridic condeiul împotriva întregii acestei Academii: nu cred că are vreun drept de maiestate, pe care l-aş respecta până şi la un duşman; şi, întrucât mi-am tras mâna de sub nuia[3029], nu văd de ce ar trebui să suport nedreptăţile acesteia mai mult decât pe cele ale unor particulari. Desigur, aş fi putut s-o ating straşnic aşa cum merita; dar pentru că, o spune ea însăşi, este tânără şi se află încă în leagăn[3030], am cruţat-o pe cât am putut; şi socot că prin această îngăduinţă a mea, atât Academia, cât şi stăpânii ei chiar au primit din partea mea o favoare deloc neînsemnată. Căci aşa cum părinţii îşi iubesc proprii copii cu mai mare grijă când sunt încă la o vârstă fragedă decât când sunt deja mari, tot aşa nu mă îndoiesc că aceasta le este foarte dragă acelora care au înfiinţat-o în urmă cu câțiva ani, şi de aceea sunt de părere că aceştia ar trebui să fie foarte recunoscători pentru faptul că eu, lăsând-o la o parte şi scuzând-o chiar pentru slăbiciunile ei, m-am plâns numai de Voetius, ca de autorul cel mai de seamă al acestei judecăţi care mi-a adus prejudicii. Și, în această privință, nu i-am făcut nici o nedreptate lui Voetius: căci era pe atunci rector al Academiei, şi ştiam de multă vreme că îmi este duşman, şi păstrez încă şi acum o scrisoare scrisă de el în care se făleşte că este autorul acestei judecăţi cu aceste cuvinte: *prin judecata noastră pe care o vedeţi aici, i s-a adus un prejudiciu deloc neînsemnat, în această Academie a noastră, noii filosofii Carteziene (care se mai ascunde încă și acum în potenţa materiei sau în principiile particulelor imperceptibile).* Iar în această dispută m-am purtat, în toate privinţele, cu cea mai mare cumpătare; căci nu l-am numit nici pe Domnia sa, după cum n-am numit nici Academia, sau oraşul, pentru ca lucrurile ce se cuvenea să fie spuse despre Domnia sa să fie puse în legătură cu Domnia sa doar de către cei care ştiu că m-a rănit, iar răzbunarea mea să nu se întindă mai departe decât nedreptatea pe care am îndurat-o. În plus, nu am compus vreo scriere specială despre această chestiune, ci am introdus în treacăt numai câteva pagini despre ea într-o scrisoare[3031] în care mă plângeam de un anume Părinte al Companiei [lui Iisus][3032]. Și nu fără chibzuinţă am pus laolaltă cele două plângeri,

astfel încât să se vadă că în ele este vorba nu despre religie, ci numai despre nedreptăţi private, anume pentru că nu m-am purtat altfel cu Teologul de la Utrecht decât cu Părintele Companiei, şi că am scris chiar mult mai puţin despre primul decât despre cel din urmă.

Dar aud totuşi că aceste puţine lucruri nu au fost întru totul pe placul lui Voetius. Să nu vorbesc aici despre mânia Domniei lui, despre ameninţările şi cruzimea răzbunării pe care se spunea că o pregăteşte împotriva mea printr-o carte înspăimântătoare. Dar, în sfârşit, după un an, au apărut două cărţi, publicate în acelaşi timp la Utrecht, la acelaşi tipograf, cu aceleaşi caractere, în acelaşi format şi cu un titlu de o cadenţă asemănătoare: una *de Confraternitate Mariana*[3033], purtând numele lui Voetius, pe care a compus-o împotriva unuia dintre confraţii săi; alta *de Philosophia Cartesiana*, purtând numele lui Martin Schoock, profesor de filosofie în Academia din Groningen şi Ommelanden şi discipol al lui Voetius, care, prefăcându-se că ataca opiniile mele privitoare la filosofie, totuşi nu le atingea, ci îşi îndrepta toată lunga sa scriere în sensul de a convinge că sunt vinovat de nelegiuiri, ce sunt de obicei ispăşite în şţreang, pe roată sau pe rug; şi afirma în chip explicit că eu, aici, asemenea unui alt Vanini, ars pe rug la Toulouse, predau cu viclenie şi întru totul pe ascuns Ateismul, în aproape aceleaşi cuvinte cu cele prin care acelaşi lucru fusese scris mai înainte de Voetius; şi tot acolo mă ameninţa cu proces de calomnie, cu judecătorul, cu călăul, fără îndoială pentru faptul că am îndrăznit să deschid gura împotriva învăţătorului său şi nu m-am lăsat străpuns în trup de săgeata pe care o azvârlise în mine; în sfârşit, numindu-mă nu numai străin, ci şi, uitând de cuvântul lui Dumnezeu, Cain şi vagabond, părea că vrea să convingă că oricine mă poate ucide fără să fie pedepsit.

De aceea eu, luând aminte la monstruozitatea acestei defăimări, m-am întrebat mai întâi dacă acest nume, Schoock, nu este cumva fictiv şi dacă este la Groningen vreun profesor cu acest nume: căci nu puteam să nu mă mir îndeajuns de faptul că un om, pe care nu îl rănisem vreodată nici cu fapta, nici cu vorba, despre care nu ştiam până atunci nici că se născuse, mă atacă atât de lipsit de ruşine, şi cutează să mă rănească cu calomnii dintre cele mai cumplite şi mai vrednice de pedeapsă fără

nici o scuză, în aceeaşi carte în care mă ameninţa cu primejdia procesului pentru cele câteva lucruri, drepte şi adevărate, pe care le scrisesem, ca şi cum ar fi dictatorul Belgiei şi ar prezida astfel toate procesele, încât să nu fie nimic atât de nedrept care să nu-i fie îngăduit, şi ceva atât de drept pentru care să nu se poată îngriji să condamne pe un altul de vreo nelegiure nemaipomenită. Dar, văzându-l că acţionează pretutindeni drept împuternicit al lui Voetius, am crezut că, dacă le-aş pune pe seama Domniei sale, s-ar folosi pe dată de scuza că nu a scris nimic din proprie iniţiativă, împotriva mea, faţă de care nu are nici o duşmănie, şi pe care poate că nici nu mă cunoaşte, ci numai din porunca lui Voetius.

De aceea, judecând că este foarte drept să pun cele săvârşite de împuternicit pe seama stăpânului său, l-am lăsat la o parte pe Schoock şi mi-am îndreptat plângerile către Voetius, iar într-o scrisoare[3034] care a fost încredinţată tiparului am înfăţişat candid şi firesc judecata mea despre aceste două cărţi, publicate în acelaşi timp pentru aceeaşi persoană. Ba chiar, amintindu-mi de ameninţările împuternicitului său, şi anume că mă va chema la judecată, mi-am apărat acolo cauza dinaintea cititorului ca şi cum [aş fi făcut-o] dinaintea judecătorilor; şi am vegheat cu cea mai mare grijă să nu-mi scape nici un cuvânt, oricât de mic, pe care să nu-l pot proba foarte lesne într-un proces legitim, unde sunt ascultate argumentele ambelor părţi. Astfel încât cele care se spune că s-au făcut mai apoi împotriva mea la Utrecht au fost atât de departe de orice aşteptare a mea, încât şi acum în vine greu să le dau crezare.

Dar, cu toate acestea, fiindcă am auzit că au fost invocate acolo nu ştiu ce legi împotriva mea, de care se folosesc de obicei numai împotriva duşmanilor şi a fugarilor, nu însă împotriva oaspeţilor şi a prietenilor, nu am putut să nu recurg la Domnia voastră, ca cel puţin să ştie că nu sunt un proscris şi ca cele ce se pregătesc împotriva mea să fie oprite, mulţumită intervenţiei Domniei voastre. Şi ştiu din experienţă că sunteţi atât de favorabil şi atât de dispus să îndepliniţi ceea ce v-am rugat, încât m-aţi îndatorat cu un serviciu nu mai puţin însemnat decât dacă autoritatea Domniei voastre mi-ar făcut un bine cu mult mai mare.

Prea târziu, într-adevăr, v-am cerut ajutorul; toate lucrurile s-au făcut acolo atât

de pe ascuns, încât chiar dinainte, fără ştirea mea, fusesem condamnat[3035]. Şi nu am putut afla încă nici până acum, în ciuda tuturor silințelor prietenilor mei, ce anume este cuprins în această condamnare; afară de faptul că ştiu că este o condamnare. Şi cum nu am conştiinţa că aș avea vreo vină, ci socotesc dimpotrivă că mi-am câștigat bune merite de la toți oamenii de bine, şi în mod deosebit din partea oraşului Utrecht, pentru aceleași scrieri, care se spune că au fost condamnate acolo, nu cred că se cuvine să bănuiesc că m-aș putea teme de ceva mai rău pentru mine decât ceea ce s-a făcut de către acel oraş [Groningen]. Şi de aceea mi se pare acum că am obținut să fiu numit de către duşmani nu numai vinovat, pentru că am fost condamnat, ci și nesfârşit mai vinovat decât se poate conchide din această condamnare, pentru că ei se laudă că multe altele mai grave ar fi trebuit să urmeze dacă nu mi s-ar fi făcut o favoare ca urmare a intervenţiei Domniei voastre. Aflu însă că singurul temei al condamnării precedente a fost faptul că, odată ce prietenii lui Voetius au susținut în favoarea Domniei sale el (căci el însuși, fiind un bărbat blând şi pios, nu a vrut să se amestece în această afacere), odată ce, zic, au susținut că Domnia sa nu a făcut niciodată nimic împotriva mea şi au adus mărturiile unora care spun că Domnia sa este un om cinstit, nu s-a cercetat nimic altceva afară doar dacă în scrierile mele s-ar afla ceva care să declare că nu este cinstit; şi cum s-au găsit lesne multe lucruri de acest fel, m-au condamnat drept autor al scrierilor prin care acel bărbat, cinstit după socotința lor, era defăimat.

Dar principalul autor al întregii acestei afaceri nenorocite a fost Schoock, nu numai pentru că mi-a dat pricină, cu cartea lui foarte nepotrivită, de a mă plânge de Voetius, ci mai ales pentru că, după aceea, rămânând la Utrecht pentru o mare parte a verii, s-a lăudat acolo de faţă cu toată lumea şi a încercat în toate felurile să convingă că Domnia sa însuși a scris cartea sa defăimătoare, fără ca Voetius să-l ajute sau să ştie; şi astfel nu s-a temut să ia asupra sa toată vina unui fapt ce nu poate fi în nici un fel scuzat şi să se înfățișeze drept atacator, pentru ca eu să par a fi comis ceva nu foarte diferit, chiar dacă mai uşor şi mai de scuzat, anume să par că l-am atacat primul pe Voetius, chiar dacă Domnia sa mi-a dat prilejul de a-l ataca; şi astfel să obţină ca eu să pot fi condamnat de către judecători sub un oarecare pretext, fără să

se sinchisească de faptul că dovedea şi el în acest chip, şi cu mai multă dreptate, că trebuie să fie condamnat. Ba aud că ar avea acum sub tipar o altă carte împotriva mea, cu care îl scuză pe Voetius al său în public în faţa tuturor, precum a făcut-o în privat în faţa judecătorilor, şi ia asupra sa întreaga vină a primei scrieri.

Dacă aş trece sub tăcere toate aceste lucruri, sau le-aş combate numai printr-o scriere, aş da duşmanilor mei un bun prilej de a afirma că lucrurile pe care Domnia sa le-a scris despre mine sunt confirmate de condamnarea de la Utrecht. Căci este greu de crezut că judecătorii acestui Oraş nu au luat aminte la o carte tipărită în oraşul lor şi plină de tot soiul de ocări, în acelaşi timp în care se pregăteau cu atâta sârguinţă şi asprime să cerceteze şi să condamne cumpătatul meu răspuns la acea carte, afară doar dacă nu ar fi presupus că cele cuprinse în ea sunt adevărate şi nu le-ar fi încuviinţat măcar tacit. Aud deja că acoliţii Domniei sale se laudă pretutindeni că este îndeajuns de evident că cele pe care Schoock le-a scris despre mine sunt adevărate; în vreme ce cele pe care eu [le-am scris] despre Voetius sunt false, pentru că nu m-am dus nici la Utrecht să-mi apăr cauza împotriva lui Voetius, nici la Groningen să intentez un proces de calomnie[3036].

Şi mai adaugă că, prin intervenţia Domniei voastre, nu mi s-a acordat vreo pace, ci doar un armistiţiu scurt şi înşelător, şi că mă pândeşte primejdia unui nou război şi a unor noi procese, mai de temut decât cele de până acum, astfel încât pare că vor să folosească din nou cartea lui Schoock drept o mărturie certă şi neîndoielnică pentru a mă covârşi. Iar necuviinţa duşmanilor merge până într-acolo încât să nu-mi pot asigura îndeajuns nu doar reputaţia, ci chiar siguranţa vieţii mele, dacă nu mă plâng aici la Domnia voastră de această carte a lui Schoock şi dacă nu obţin, cu sprijinul autorităţii şi intervenţiei Domniei voastre, de la judecătorii de care acest lucru depinde ca această carte să fie declarată defăimătoare şi mincinoasă, iar Schoock însuşi să fie silit să retragă cele pe care le-a scris în chip fals şi injurios despre mine şi să-şi cânte în public palinodia. Lucru care este, de fapt, atât de just şi înţeleg că întreg ţinutul Provinciei Groningen şi Ommelanden, în care trăieşte acum, este cârmuit de oameni atât de iluştri şi atât de integri încât, dacă nu refuzaţi să mă ajutaţi pe lângă ei cu recomandarea Domniei voastre, sunt încredinţat că aceştia vor decreta

tot ceea ce eu cer şi ceea ce dreptatea porunceşte. Iar cauza nu va fi dificilă; căci, dacă citesc pagina 23 din prefaţa lui Schoock şi penultimul capitol al cărţii, vor vedea acolo afirmat în cuvinte clare că *eu predau*, cu viclenie *şi întru totul pe ascuns, Ateismul*. Dacă răsfoiesc mai departe restul cărţii, în afară de nenumărate ocări cu totul nevrednice şi de învinuiri pe de-a-ntregul false de care este umplută, vor găsi că îmi sunt atribuiți discipoli […][3037], şi nu ştiu ce legi absurde, odioase şi lipsite de cuviință, ca şi cum eu le-aş prescrie discipolilor mei şi, în acest fel, aş înființa o nouă sectă absurdă şi pedepsibilă prin legi. Dacă îl întreabă însă în care table[3038] a găsit aceste legi, cine sunt acei discipoli cărora eu le prescriu şi cu ce argumente sau martori poate proba că le predau acestora Ateismul, şi, în sfârşit, ce nedreptate i-am făcut vreodată Domniei lui şi ce pricină i-am dat pentru a scrie atât de neruşinat şi de clevetitor, nu mă îndoiesc că orice scuză îi va lipsi.

Iar eu, Excelență și Prea Ilustre Domn, mă adresez, nu fără sfială şi deferență, Domniei voastre, care sunteți de obicei ocupat cu treburile cele mai de seamă ale regatului, aducându-vă în atenție aceste fleacuri mărunte ale mele. Dar, fiindcă cele ce s-au întâmplat deja la Utrecht fac cauza mea cunoscută şi aproape publică, socotesc că ține de onoarea Franței, patria mea, ale cărei principale interese le reprezentaţi aici, dacă acele groaznice fărădelegi de care sunt acuzat sunt adevărate, să nu fiu cruţat – şi nu doresc în general vreo îngăduință ori iertare –; dar dacă ele sunt false şi, aşa cum cu siguranță sunt, întru totul false, pe aceste meleaguri pe care am trăit deja vreme de 15 ani cu o asemenea încredere încât aş fi tras nădejde să mă bucur de aceleași drepturi cu oamenii pământului, și să nu mi se opună numele de străin astfel încât să le fie îngăduit altora să arunce asupra mea fără teamă de pedeapsă tot soiul de calomnii care mai de care mai îngrozitoare, şi să se folosească apoi de acestea chiar pentru a mă amenința cu primejdia proceselor, iar eu să nu cutez să deschid gura chiar ca să mă apăr cu argumente drepte şi adevărate de frică să nu fiu numaidecât condamnat drept calomniator. Şi, pe deasupra, acea înțelegere și bunăvoință rară cu care mi-aţi întâmpinat deja în trecut rugăminţile m-a făcut să vă cinstesc cu tot devotamentul şi toată prețuirea încât să nu preget a mă arăta îndatorat Domniei voastre pentru aceste binefaceri, fiindcă nu tăgăduiesc că vă datorez totul.

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, vineri, 22 ianuarie 1644[3039]

AT IV 82-84: CCCXXXVIII; AM VI 122-123: 426; B 1890-1892: 444;
JRA II 566-568: Poll 17
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 14

Domnule,

Deoarece mi-aţi făcut cinstea de a-mi da de ştire despre greutăţile Domnului Brasset şi, de asemenea, despre faptul că Domnul Aldringa socoteşte de cuviinţă ca scrisorile să fie adresate Senatului Academic, vă mai trimit încă o cerere [*un mot de requeste*][3040], în care cred că nu am aşternut nimic care să nu poată fi înaintat la fel de bine Stărilor Provinciei, cât şi Senatului Academic, şi n-am trecut titulatura, pentru a putea fi adăugată, după cum Domnia voastră şi acei Domni veţi socoti de cuviinţă; căci n-are importanţă dacă este scrisă de o altă mână decât a mea. Şi poate că Domnul Amb[asador] nu va vrea să scrie decât Stărilor; dar dacă Domnul Aldringa îl sfătuieşte, cererea mea va fi totuşi adresată Senatului. Iar aceasta va înlătura şi greutatea Domnului Brasset, căci nu cer altceva de la Domnul Amb[asador] decât să binevoiască a sprijini cauza mea. Iar cât despre aceea că am adăugat că, aşa cum Magistratul de la Utrecht a luat asupra sa cauza lui V[oetius], tot astfel aş nădăjdui ca Domnia sa să ia asupră-şi cauza mea[3041], n-am făcut-o pentru ca Domnia sa s-o afle, nici ca să facă mai mult, ci din pricină că afacerea este atât de limpede, încât nădăjduiesc că simpla recomandare a Domniei sale mă va face să o câştig şi, de asemenea, pentru că Domnul de Graswinckel[3042] mi-a spus că ar fi îndeajuns ca Domnul Amb[asador] să-şi dea osteneala să scrie în favoarea mea, fără să mai fie alăturate scrisorile.

În rest, mă îndatoraţi în toate atât de nespus de mult, încât mi-aş face rău singur

dacă v-aș ruga vreun lucru în particular, căci faceți mereu mai multe pentru mine decât am îndrăznit să-mi doresc. Și ca să nu vă dați mai mult osteneala decât este nevoie, vă voi spune numai că, în genere, singura mea intenție este de a cere dreptate, pe cât de bine voi putea, pentru a avea conștiința împăcată și fără a mă sinchisi prea mult dacă mi se face sau nu; căci cred că aceasta este mai degrabă treaba judecătorilor decât a mea.

Sunt încântat de faptul că A[lteța] Sa a binevoit să reflecteze asupra celor pe care vi le scrisesem cu privire la procesul său[3043]. Încercasem să explic pe îndelete punctul în privința căruia mi-am închipuit că, eventual, îi pot aduce vreun mic serviciu, pentru a putea avea prilejul, dacă mă socotește vrednic, lucru pe care l-aș prețui drept o bucurie nespusă și, totodată, pentru a nu mă amesteca în chip nepotrivit în lucruri în care sunt nefolositor, dacă situația este alta decât ce am fost lăsat să-mi închipui. Voi fi încântat, de asemenea, să răspund la întrebările pe care îmi scrieți că aveți să mi le înaintați și voi fi întreaga mea viață, Domnule, etc.

Din Hoef, 22 ianuarie 1644

Regius către Descartes
[Utrecht, 9/]19 februarie 1644[3044]

Baillet II 207-208 [A], 215 [B]; AT IV 97: CCCXL [B], notă [parţial C]; AM IV 126: 428 [B]; B 1892: 445 [B]; Bos: 172-173: 50 [A, B, C]

Textul lui Baillet (A, B) şi nota marginală manuscrisă pe un exemplar din *Principes de la Philosophie*, Paris, 1647, pp. 382-383, Paris, Bibliothèque de l'Institut de France (C)

[A] „Limbajul Domnului Regius, care pretindea că această carte groasă de *Stăruinţe* era plină de cuvinte jignitoare şi de insulte, era foarte deosebit de cel al Domnului Heereboord[3045]. Dar pentru a le pune de acord între ele, este de ajuns a se observa că unul vorbea despre Domnul Gassendi Domnului Gassendi, cu intenţia de a-i câştiga bunăvoinţa fără ştirea Domnului Descartes; şi că celălalt vorbea despre Domnul Gassendi Domnului Descartes pentru a-l îmboldi să se răzbune împotriva unui adversar a cărui vrednicie i se părea foarte de temut pentru izbânda filosofiei lor."

[B] „Domnul Regius care, deşi se despărţise în interese de câtăva vreme de Domnul Descartes, de comun acord[3046], pentru a nu-şi dăuna unul altuia în afacerea de la Utrecht, nu era mai puţin legat de Domnia sa decât înainte, nu simţea mai puţin dureros această depărtare de Maestrul său drag decât dacă ar fi fost vorba de despărţirea propriului său suflet de propriul său trup. Domnul Descartes, care avea motive precise pentru a-l dezlega puţin câte puţin[3047], îşi luase măsurile din vreme pentru a-l pregăti pentru această împrejurare, şi părea să-l fi îndrumat îndeajuns în această privinţă prin scrisori şi prin viu grai."

[C] „După focul prafului de puşcă, care este unul dintre cele care durează cel mai puţin, să luăm aminte dacă, dimpotrivă, este cu putinţă să fie vreun foc care durează foarte mult timp, fără a avea nevoie de o materie nouă pentru a se întreţine: precum se povesteşte despre anumite lămpi care au fost găsite aprinse în morminte, când au

fost deschise după ce stătuseră închise mai multe veacuri[3048]. Nu vreau să fiu chezaş al adevărului unor astfel de istorii […].”

Huygens către Descartes
Haga, luni, 15 februarie 1644[3049]

AT IV 768-769 = Roth 228-229: XCIII; AM VI 124-125: 427;
CM XIII 25-26: 1251; B 1894: 446
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084, fol. 190 *recto*

Domnule,

Vă trimit cu adevărat o Copie[3050], căci originalul rămâne la mine; astfel trebuie să vorbesc despre exemplarul [scris] de mâna Domniei voastre, pe care îl păstrez ca pe moaște și ca semn al nemăsuratei voastre bunătăți și răbdări. Părintele Mersenne, spunând că nu poate primi vești despre Domnia voastră decât prin mijlocirea mea[3051], îmi încredințează aceste cuvinte și adaugă că înfrigurata așteptare a *Fizicii*[3052] Domniei voastre îl face să-și amâne călătoria în Italia[3053], unde n-ar vrea să ajungă decât având-o asupra sa; rugându-mă prin urmare să-i dau de veste pe când trebuie să o așteptăm de la Tipograf. Pe deasupra dorește să vă transmit această Teoremă, pe care o numește nouă și necunoscută până acum: „Este același raport între excesul de cantitate al celor 3 Unghiuri ale unui Triunghi [sferic] față de 2 Unghiuri drepte, precum între Cercul mare al Sferei și Aria Triunghiului Sferic. De exemplu, dacă valorile celor 3 Unghiuri ale sale sunt egale cu 3 [unghiuri] drepte, pentru că 3 [unghiuri] drepte sunt față de două [unghiuri] drepte în raport sesquialter[3054], Cercul mare al Sferei va fi sesquialter față de Triunghi”[3055]. Veți vedea, Domnule, cât prețuiește aceasta. Am îndeplinit dorința bunului călugăr, care umple Aria universului cu scrisorile sale. Îndatorați-mă crezând că rămân întotdeauna neclintit în a mă numi și recunoaște,

Domnule, Al Domniei voastre preaplecat și prea devotat slujitor,

C. HUYGENS

La Haga, 15 februarie [16]44

Ce să-i spun Părintelui Mersenne privind ediția *Fizicii*? *et ad Gassendi volumen quid respondes*?[3056]

Descartes către de Wilhem
Egmond aan den Hoef, vineri, 26 februarie 1644[3057]

AT IV 98-99: CCCXLI; AM VI 129-130: 430; B 1896: 447;
JRA II 140: Huyg 94
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universităţii

Domnule,

Am fost foarte mulţumit să aflu veşti despre J[ean] Gillot al nostru, şi vă mulţumesc. Dacă nu izbuteşte să se îmbogăţească în situaţia în care se află nu va fi decât vina sa[3058].

Vă mărturisesc că cei care se grăbesc să susţină în public opiniile mele, înainte de a le cunoaşte bine, nu se poartă mai bine decât cei ce le osândesc, în afară de faptul că voinţa unora este bună şi a celorlalţi rea, şi că cei ce le încuviinţează socotesc că le înţeleg, şi înţeleg măcar unele părţi, pe când ceilalţi nu pricep nimic.

Trecuseră 3 săptămâni de când tezele de la Leiden fuseseră disputate înainte să fi auzit vorbindu-se despre ele[3059]. Astfel că nu se poate spune că aş fi contribuit câtuşi de puţin; şi chiar dacă autorul mi-ar fi cerut sfatul, l-aş fi rugat să nu mă pomenească, aşa cum am făcut mai târziu cu prilejul altor teze pe care le pregăteşte. Dar nu pot totuşi tăgădui că, în această întâmplare, nu am fost foarte mulţumit că s-a găsit cineva la Leiden care să susţină în public că nu împărtăşeşte opinia celor de la Utrecht, şi pentru acelaşi motiv voi accepta bucuros ca să fie încă cineva la Groningen de aceeaşi părere, aşa cum ne dau de veste scrisorile pe care mi-aţi făcut cinstea să mi le transmiteţi[3060]. Nu ştiu încă dacă mi se va face vreo dreptate în acele locuri *eminus*[3061]; chestiunea se află în mâinile Domnului Amb[asador][3062], care s-a dus să-l întâlnească, acum ceva vreme, pe Domnul Aldringa[3063] în această chestiune, aşa cum mi-a dat de veste Domnul de Pollot. Las restul în seama Providenţei şi sunt,

cu înflăcărare,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și ascultător slujitor,

DESCARTES

Din Hoef, 26 feb[ruarie] 1644

Descartes către Huygens
Egmond aan den Hoef, vineri, 26 februarie 1644[3064]

AT IV 770-771 = Roth 230-231: XCIV; AM VI 127-128: 429; B 1898: 448; JRA II 141: Huyg 95; CM XIII 29-31: 1253

Scrisoare autografă expediată

Paris, Bibliothèque Nationale de France, f. fr., nouv. acq. 23084, fol. 192 *recto* şi *verso*

Domnule,

Mi-aţi îmbogăţit biblioteca cu documentul pe care îl voi păstra ca pe cel mai scump dintre toate şi vă aduc mulţumiri preaplecate[3065]. Nu am început să citesc stăruinţele Gassendiene[3066] decât de 4 sau 5 zile, şi după ce am citit prefaţa şi primele 5 sau 6 pagini mi se părea că trebuie să îi răspund ceva, pentru a arăta falsitatea acuzaţiilor sale, şi cu câtă nedreptate se plânge de mine ca şi cum eu l-aş fi jignit cel dintâi şi i-aş fi tipărit obiecţiile împotriva voinţei sale: ceea ce este tare neadevărat, căci chiar Domnia sa a avut grijă să corecteze şpalturile şi, împotriva exemplului celorlalţi, a voit să-şi pună numele[3067], socotind că va obţine mare preţuire pe urma acestei cărţi. Dar după ce am citit acum până la pagina 100 a volumului său gros, găsesc atât de puţine lucruri vrednice de osteneala de a fi respinse, încât nici nu socot că pot măcar să am răbdarea de a citi restul, iar dacă prietenii mei nu mă fac să-mi schimb părerea, nu voi face altceva decât că, atunci când se vor tipări iarăşi *Meditaţiile*, le voi despovăra de cel de-al *5-lea Rând de Obiecţii*, care nu fac doi bani şi ocupă aproape o treime din carte, iar în locul lor voi spune în puţine cuvinte motivul pentru care le voi fi îndepărtat şi lămurirea tuturor acelor dificultăţi ridicate de autorul lor din care cred că cititorii pot să tragă vreun folos. Librarul meu îmi dă de ştire că *Dioptrica* a ieşit de la tipar şi că figurile *Meteorilor* sunt gata[3068]; încep să se graveze cele ale *Filosofiei*[3069], care sunt în număr de 40; aşa încât nu cred că totul

poate fi gata înainte de trei luni, cu toate că librarul se grăbește pe cât îi stă în putință. Iată toate veștile care mi le aduce singurătatea mea; sunt de atât de mică însemnătate, încât mi-ar fi rușine să vă întrețin cu ele dacă bunăvoința Domniei voastre nu m-ar încredința că nu le socotiți supărătoare, și sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Hoef, 26 februarie 1644

Nu înțeleg problema Părintelui Mersenne[3070].

Aen Myn Heer,
Myn Heer van Zuylichem,
Ridder, Raed ende
Secretaris van siin Hoocheyt
In's Graven Haghe[3071]

Buysero către Descartes
Haga, marți, 8 martie 1644[3072]

AT IV 99-100: CCCXLII și AT IV 657-658 (traducere franceză);
AM VI 131-132: 431; B 1900: 449
Scrisoare autografă expediată
Amsterdam, Biblioteca Universității

Domnule,

Alteța Sa dorește să vorbească și să trateze cu Ex[celența] V[oastră] despre anumite hotărniciri de mare importanță, asupra cărora au apărut unele dispute între Alteța Sa și Contele de Olanda[3073]. Și de aceea, ar vedea cu plăcere ca E[xcelența] V[oastră] să binevoiți să faceți în acest scop un ocol pe aici, în măsura în care împrejurările v-o îngăduie. Aceasta am fost însărcinat să scriu Ex[celenței] V[oastre], păstrând restul până la venirea Ex[celenței] V[oastre]. Și rămân,

Domnule,

Al Ex[celenței] V[oastre] prea supus slujitor,

BUYSERO.

Haga, VIII martie 1644

Domniei sale,

Domnului de Cartes

Huygens către Descartes
Haga, luni, 14 martie 1644[3074]

AT IV 772 = Roth 232: XCV şi AT IV 102: CCCXLIII; AM VI 133: 432;
B 1900: 450; *Briefwisseling* III 470: 3481
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France

Domnule,

De vreme ce Domnia voastră aţi îndrăznit să-mi mărturisiţi că odinioară aţi scris poezii, deşi între timp aţi urcat atât de sus încât, precum omul nostru de pe Lună, aţi pierdut din vedere culmile Parnasului, îndatoraţi-mă cu un *semel insanivimus omnes*[3075]. Creierul meu a avut crampe astă-noapte[3076] şi iată-l pe *ridiculus mus*[3077], *quo*

insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ[3078],

şi iată-mă,

Domnule,

al Domniei voastre preaplecat slujitor,

C. HUYGENS

14 martie 1644

Domniei sale
Domnului Descartes etc.

Descartes către Picot

[Egmond aan den Hoef,] vineri, 1 aprilie 1644[3079]

AT IV 103-106: CCCXLIV; Baillet II 215 [A], 129 [B], 250-251 [C];
AM VI 134-136: 433; B 1902-1904: 451; JRA II 502-504: Pic 3

Textul lui Baillet

[A] „Între timp, vestea călătoriei Domnului Descartes [în Franţa] îi îngrijora pe prietenii săi, iar aceia dintre ei care pretindeau că sunt cei mai prevăzători în privinţa întâmplărilor neaşteptate pe care le rezerva viitorul se temeau de piedicile care ar fi putut să se împotrivească întoarcerii sale. Îngrijorarea lor putea fi întemeiată pe o ambiguitate asemănătoare cu aceea din cuvintele pe care le scrisese abatelui Picot cu două luni mai înainte[3080]:

«M-am hotărât», îi spunea, «să merg Vara aceasta la Paris pentru a vedea ce se mai întâmplă, iar dacă găsesc aerul îndeajuns de prielnic pentru a putea rămâne în tihnă, voi fi încântat să mă bucur de conversaţia Domniei voastre, ceea ce nu mai nădăjduiesc pe aceste meleaguri».”

[B] „[Domnul Descartes] dădu dovezi [ale preţuirii pe care o avea pentru Domnul Arnauld] trei ani după aceea, scriindu-i Abatelui Picot[3081] despre necazurile pe care i le aduceau procesele pe care Teologii Protestanţi i le intentaseră la Utrecht şi la Groningen:

«Căderea în dizgraţie a Domnului Arnauld[3082]», spunea el, «mă tulbură mai mult decât [procesele] mele. Căci îl număr printre cei care îmi vor binele; şi mă tem, dimpotrivă, că duşmanii Domniei sale sunt în cea mai mare parte şi ai mei. Totuşi, nu ştiu încă motivul de nemulţumire pe care a putut să li-l dea; şi mă mângâi cu faptul că scrierile mele nu privesc nici de aproape, nici de departe Teologia şi că nu cred că pot găsi vreun pretext pentru a mă învinui».”

[C] „Stările provinciei Utrecht, indignate de purtarea răuvoitoare a Magistraţilor

oraşului, fuseseră constrânse să ia partea Domnului Descartes împotriva acestora[3083]. Le opriseră procedurile, iar pentru a da o pildă publică a ocării pe care o merită Judecătorii care abuzează de autoritatea şi de sfinţenia legilor, îi siliseră pe acei Magistraţi să revoce anumite privilegii sau puteri pe care le dăduseră Universităţii lor cu acel prilej[3084]. Câțiva dintre Magistraţi își reveniră apoi din rătăcirea lor, iar părerea de rău pe care o vădiră pentru a fi urmat prea orbeşte patima Pastorului lor [Voetius] şi pentru a se fi amestecat în procesul Domnului Descartes fu de ceva folos Judecătorilor de la Groningen pentru a-și pune la cale demersurile lor în judecata pe care o aveau de dat [în litigiul] dintre Profesorul lor Schoock şi Domnul Descartes. Procesul era pendinte de Senatul Academic sau Consiliul Universităţii, care era Tribunalul legitim în competența căruia trebuia să intre în chip firesc pricinile lui Schoock; în joc era reparaţia publică pentru injuriile cumplite şi calomniile[3085] din care era alcătuită cartea în Latină intitulată *Philosophia Cartesiana* sau *Admiranda Methodus*, publicată de Voetius sub numele lui Schoock, care se declara autorul şi, prin urmare, responsabilul ei. Domnul de La Thuillerie, Ambasador al Franţei la Haga, pe lângă care Domnul Descartes stăruise din nou cu o scrisoare în latină[3086] sub formă de Petiţie în care îi înfățișa întreaga sa poveste[3087], scrisese încă din luna Martie 1644 o scrisoare de recomandare[3088] către Domnii din Groningen care reprezentau Stările provinciei, pentru a-i ruga să vegheze asupra acestei cauze şi pentru a nu lăsa dreptatea să piară din neputinţa ori prejudecata Judecătorilor, așa cum s-ar fi întâmplat la Utrecht fără intervenţia sa.”

„[Domnul Descartes,] […] privind cele două procese ale sale de la Utrecht şi de la Groningen drept *două partide de şah*[3089], al căror câștig sau a căror pierdere nu era în stare să-l afecteze și nici să-l facă mai mult sau mai puţin fericit decât era.”

Descartes către Pollot
Egmond aan den Hoef, vineri, 8 aprilie 1644[3090]

AT IV 106-107: CCCXLV; AM VI 137-138: 434; B 1904: 452;
JRA II 568: Poll 18
Copie manuscrisă
Geneva, colecţia Budé, nr. 15

Domnule,

Întâlnirea cu 4 sau 5 chipuri franceze, care coborau de la Regină în aceeaşi clipă în care ieşeam de la Doamna Prinţesă de B[oemia], a avut drept urmare că nu am avut ultima dată cinstea de a vă revedea şi că am plecat fără să-mi iau rămas-bun. Căci, auzind de departe că îmi rosteau numele şi temându-mă ca aceste fiinţe treze să nu mă reţină cu vorbele lor la o oră la care aveam chef să dorm, m-am retras pe cât de iute mi-a fost cu putinţă şi n-am apucat decât să spun unuia dintre oamenii Domniei voastre că vă doresc seară bună.

Acum sunt mâhnit să aflu că mergeţi la Zutphen, căci mă tem ca de acolo să nu mergeţi în campanie, iar aceasta să nu îmi răpească bucuria la care nădăjduiam de a vă găsi încă la Haga peste două sau trei săptămâni, când îmi propusesem să merg.

Nu mă neliniştește aşa de mult plecarea grabnică a Domnului de la Thuillerie[3091], chiar dacă aceasta va nimici poate afacerea mea de la Groningen[3092], căci nu i-am dat niciodată prea mare importanţă. Dar vă sunt totuşi foarte îndatorat pentru osteneala pe care v-aţi dat-o pentru a o face să izbutească. Dacă de la Zutphen vă duceţi la armată, îmi propun să mă fac soldat pentru câteva zile şi, în orice loc v-aţi afla, nu mă voi aşterne la drum către Franţa[3093] fără a merge să primesc mai întâi poruncile Domniei voastre şi să vă spun prin viu grai că sunt cu inima şi sufletul, Domnule, al Domniei voastre etc.

Din Hoef, 8 ale lui Aprilie 1644

Descartes către Picot
Leiden, luni, 2 mai 1644[3094]

AT IV 108: CCCXLVI; Baillet II 211-212; AM VI 139: 435; B 1906: 453; JRA II 504: Pic 4

Textul lui Baillet

„[Descartes] trebuia însă să plece în călătoria sa în Franţa. După ce şi-a rânduit procesul său de la Groningen în aşa fel încât să nu-i poată pricinui vreo surpriză, părăsi Hoef[3095] în ziua întâi a lunii Mai a anului 1644, iar a doua zi sosi la Leiden, de unde îi dădu de ştire Abatelui Picot că nu va alege o altă gazdă decât pe el, de vreme ce Domnia sa o dorea, şi că va merge cale-întinsă până pe *rue des Écouffes*[3096] să se instaleze în casa lui[3097]. Trăgea nădejde să vadă isprăvită tipărirea cărţii sale înainte de a pleca din Olanda şi să ia cu Domnia sa însuşi exemplarele pe care voia să le împartă în Franţa. Dar încetineala celor care îi tăiau figurile îl făcu să creadă că nu avea să fie gata înainte de două luni şi mai bine[3098]. Lăsă astfel lucrul în grija prietenilor săi.[3099]”

Descartes către Părintele [Mesland]
[Leiden, 2 mai 1644?][3100]

AT IV 111-120: CCCXLVII; Clerselier I 519-526: CXV; EL I 368-373: CXV; AM VI 140-147: 436; B 1906-1914: 454; JRA I 608-615: Jés 13

Textul lui Clerselier

Cucernice Părinte,

Știu că este foarte greu să pătrunzi în gândurile altcuiva, iar experiența m-a învățat cât de dificile par ale mele multora. Iată de ce vă sunt tare îndatorat pentru osteneala pe care v-ați dat-o de a le cerceta; și nu pot decât să am o opinie foarte înaltă despre Domnia voastră, văzând că le stăpâniți în așa fel încât sunt acum mai mult ale voastre decât ale mele. Iar dificultățile pe care ați binevoit să mi le propuneți se află mai degrabă în materie și în neajunsurile exprimării mele, decât în vreun neajuns al înțelegerii Domniei voastre, căci ați adăugat soluția celor mai de seamă dintre ele. Dar cu toate acestea îmi voi spune aici părerea despre toate.

Admit, desigur, că în cauzele Fizice și Morale, care sunt particulare și limitate, știm adesea din experiență că cele care produc un anume efect nu sunt în stare să producă multe altele care ni se par nouă mai mărunte. Astfel, un om, care poate produce un alt om, nu poate produce o furnică; iar un Rege, care este ascultat de un întreg popor, nu izbutește uneori să fie ascultat de un cal. Dar când este vorba despre o cauză universală și nedeterminată, mi se pare că este o noțiune comună[3101] foarte evidentă că *quod potest plus, potest etiam minus*[3102], după cum și *totum est majus sua parte*[3103]. În plus, această noțiune, înțeleasă cum trebuie[3104], se întinde și la toate cauzele particulare, atât morale, cât și fizice; căci pentru un om ar fi mai mult să poată produce oameni și furnici, decât să poată produce doar oameni, iar pentru un Rege ar fi o putere mai mare să poruncească până și cailor, decât să poruncească doar poporului său; așa cum se spune că Muzica lui Orfeu putea mișca până și

dobitoacele, pentru a-i atribui cu atât mai multă forță.

Nu este prea important dacă cea de-a doua demonstrație a mea, întemeiată pe propria noastră existență[3105], este socotită diferită de prima, sau numai o explicație a acesteia. Dar, așa cum este un efect al lui Dumnezeu faptul de a mă fi creat, tot astfel este și acela de a fi pus în mine ideea lui[3106]; și nu este nici un efect ce provine de la el prin care să nu se poată demonstra existența lui. Totuși, mi se pare că toate aceste demonstrații care pornesc de la efecte se reduc la una [singură]; ba chiar că nu sunt desăvârșite, dacă aceste efecte nu ne sunt evidente (iată de ce am luat în considerare mai degrabă propria mea existență, decât aceea a Cerului și a Pământului, de care nu sunt atât de sigur) și dacă nu le adăugăm ideea pe care o avem despre Dumnezeu. Căci sufletul meu fiind finit, nu pot cunoaște că ordinea cauzelor nu este infinită decât în măsura în care am în mine această idee a cauzei prime; și chiar dacă admitem o cauză primă care mă conservă, nu pot spune că aceasta este Dumnezeu, dacă nu am cu-adevărat ideea de Dumnezeu. Ceea ce am strecurat în răspunsul meu la *Primul Rând de Obiecții*[3107], dar în cuvinte puține, pentru a nu desconsidera argumentele [*raisons*] altora, care admit în mod obișnuit că *non datur progressus in infinitum*[3108]. Eu, însă, nu o admit; dimpotrivă, cred că *datur revera talis progressus in divisione partium materiæ*[3109], după cum se va vedea în tratatul meu de *Filosofie*[3110], a cărui tipărire este aproape gata.

Nu știu să fi afirmat că Dumnezeu face întotdeauna ceea ce cunoaște a fi cel mai desăvârșit și nu mi se pare că o minte finită poate judeca asupra acestei chestiuni. Dar am încercat să lămuresc dificultatea ce mi-a fost propusă cu privire la cauza greșelilor[3111], presupunând că Dumnezeu a creat lumea întru totul desăvârșită; căci dacă se presupune contrariul, această dificultate dispare în întregime.

Vă sunt foarte îndatorat pentru faptul că îmi aduceți la cunoștință locurile din Sfântul Augustin care pot fi de folos pentru a autoriza opiniile mele; alți câțiva prieteni de-ai mei[3112] făcuseră deja ceva asemănător și sunt foarte mulțumit de faptul că gândurile mele se potrivesc cu cele ale unui personaj atât de sfânt și de eminent. Căci nu am deloc firea celor care doresc ca opiniile lor să pară noi; dimpotrivă, le potrivesc pe ale mele la cele ale altora, atât cât mi-o îngăduie adevărul.

Între suflet și ideile lui nu stabilesc altă diferență decât este aceea dintre o bucată de ceară și diferitele figuri pe care aceasta le poate primi. Și cum, pentru ceară, a primi diferite figuri nu este propriu-zis o acțiune, ci o pasiune[3113], mi se pare că, în suflet, a primi o idee anume sau alta este tot o pasiune, și că numai voințele lui sunt acțiuni; iar că ideile lui sunt puse în el în parte de obiectele care vin în contact cu simțurile, în parte de întipăririle [*impressions*] care sunt în creier și în parte și de dispozițiile care au precedat în sufletul însuși și de mișcările voinței acestuia; tot așa cum ceara își primește figurile în parte de la celelalte corpuri care o apasă, în parte de la figuri sau alte calități care sunt deja în ea, cum ar fi aceea că e mai mult sau mai puțin grea sau moale etc., și în parte și de la mișcarea ei, când, odată ce a fost agitată, are în ea forța să continue să se miște.

În ce privește dificultatea pe care o întâmpinăm de a învăța științele și aceea de a ne reprezenta cu claritate ideile care ne sunt cunoscute în mod natural, ea provine de la falsele prejudecăți din copilărie și din celelalte cauze ale greșelilor noastre, pe care am încercat să le explic îndeajuns de amănunțit în scrierea pe care o am sub tipar[3114].

Cât despre memorie, cred că cea a lucrurilor materiale depinde de urmele care rămân în creier după ce o imagine oarecare s-a întipărit în el; iar cea a lucrurilor intelectuale depinde de alte câteva urme, care rămân în gândirea însăși. Dar acestea din urmă sunt de un cu totul alt gen decât cele dintâi și n-aș putea să le explic cu ajutorul nici unui exemplu împrumutat din lucrurile corporale care să nu fie extrem de diferit; în vreme ce urmele din creier îl fac [pe acesta] capabil să miște sufletul în același fel în care îl mișcase mai demult, făcându-l astfel să-și amintească de ceva, la fel precum încrețiturile dintr-o bucată de hârtie sau într-un cearceaf le fac mai ușor de pliat din nou cum erau înainte, decât dacă n-ar fi fost niciodată pliate astfel[3115].

Greșeala morală care apare atunci când credem cu temei [*raison*] un lucru fals, pentru că ni l-a spus un om de bine etc., nu conține nici o privațiune, atâta vreme cât nu ne bizuim pe el decât pentru a rândui acțiunile vieții noastre ce privesc lucruri pe care nu le putem moralmente cunoaște mai bine; și în acest sens nu este propriu-zis o greșeală. Dar ar fi o greșeală dacă ne-am bizui pe el ca pe un adevăr al Fizicii, pentru că mărturia unui om de bine nu este de ajuns pentru aceasta.

Privitor la liberul-arbitru, n-am văzut ce a scris Cucernicul Părinte Pétau[3116], dar din felul în care explicați opinia Domniei voastre asupra acestui subiect, nu mi se pare că a mea ar fi foarte departe. Căci, mai întâi, vă rog stăruitor să luați aminte că nu am spus că omul este indiferent numai atunci când îi lipsește cunoașterea, ci că este cu atât mai indiferent cu cât cunoaște mai puține temeiuri [*raisons*] care să-l îndemne să facă o alegere mai degrabă decât cealaltă[3117]; ceea ce mi se pare că nimeni nu poate tăgădui. Și sunt de acord cu Domnia voastră când spuneți că ne putem suspenda judecata, dar am încercat să explic mijlocul prin care ne-o putem suspenda[3118]. Căci este cert, mi se pare, că *ex magna luce in intellectu sequitur magna propensio in voluntate*[3119], astfel încât, văzând foarte clar că un lucru ni se potrivește, este foarte anevoie, ba chiar, cred eu, cu neputință câtă vreme rămânem cu acest gând, să ne oprim cursul dorinței. Dar pentru că sufletul prin natura lui nu este atent decât pentru o clipă la un singur lucru[3120], de îndată ce atenția noastră se abate de la temeiurile [*raisons*] care ne fac să cunoaștem că acel lucru ni se potrivește și reținem în memoria noastră doar că ni s-a părut de dorit, putem să ne reprezentăm în minte un alt temei [*raison*] oarecare pentru care să ne îndoim de acel lucru și, astfel, să ne suspendăm judecata, ba poate chiar să ne formăm una opusă. Astfel, de vreme ce pentru Domnia voastră libertatea nu stă în indiferență, tocmai, ci într-o putere reală și pozitivă de a se determina, între opiniile noastre este doar o diferență de nume, căci eu recunosc că această putere se găsește în voință. Dar pentru că nu mi se pare că ea ar fi diferită când este însoțită de indiferență, care recunoașteți că este o imperfecțiune, decât atunci când nu este însoțită de aceasta și când în intelect nu este altceva decât lumină, precum în acela al preafericiților ce sunt confirmați în har, numesc liber, în chip general, tot ceea ce este voluntar, iar Domnia voastră vreți să restrângeți acest nume la puterea de a se determina care este însoțită de indiferență. Dar în ce privește numele, nu doresc altceva decât să urmez felul obișnuit de a vorbi și exemplul[3121].

Cât despre animalele lipsite de rațiune, este evident că nu sunt libere, pentru că nu au această putere pozitivă de a se determina; dar în ele faptul de a nu fi forțate sau constrânse este o pură negație.

Nimic nu m-a împiedicat să vorbesc despre libertatea pe care o avem să urmăm binele sau răul, afară doar de faptul că am vrut să ocolesc, pe cât am putut, controversele de Teologie și să mă mențin în granițele Filosofiei naturale. Dar sunt de acord cu Domnia voastră că în toate cele în care se ivește prilejul de a păcătui există indiferență. Și nu cred că pentru a face rău este nevoie să vedem cu claritate că lucrul pe care îl facem este rău; e de ajuns să o vedem în chip confuz, sau doar să ne amintim că altădată am judecat că este astfel, fără să o vedem în nici un fel, adică, fără a fi atenți la temeiurile [*raisons*] care o dovedesc. Căci dacă am vedea-o cu claritate, ne-ar fi cu neputință[3122] să păcătuim atâta vreme cât am vedea-o în acest fel; de aceea se spune că *omnis peccans est ignorans*[3123]. Și totuși avem merite[3124], chiar dacă, văzând foarte clar ce trebuie să facem, o facem în chip infailibil și fără nici o indiferență, așa cum a făcut Iisus Hristos în această viață. Căci omul putând să nu aibă întotdeauna o atenție desăvârșită la lucrurile pe care le are de făcut, este o acțiune bună aceea de a o avea și de a face în așa fel, cu ajutorul ei, încât voința noastră să urmeze într-atât de aproape lumina intelectului nostru, încât să nu mai fie absolut deloc indiferentă. Altminteri, n-am scris că harul ar împiedica în întregime indiferența, ci doar[3125] că ne face să înclinăm într-o parte mai degrabă decât într-alta, și că astfel micșorează indiferența, fără a micșora libertatea; de unde urmează, mi se pare, că o astfel de libertate nu constă în indiferență.

În ce privește dificultatea de a concepe cum Dumnezeu a putut fi liber și indiferent să facă astfel încât să nu fie adevărat ca cele trei unghiuri ale unui triunghi să fie egale cu două unghiuri drepte sau, în general, ca lucrurile contradictorii să nu poată fi [adevărate] laolaltă[3126] – o putem înlătura cu ușurință luând în considerare că puterea lui Dumnezeu nu poate avea nici o graniță; apoi, de asemenea, luând în considerare că mintea noastră este finită și creată de o așa natură încât poate concepe drept posibile lucrurile care Dumnezeu a vrut să fie cu adevărat posibile, dar nu de o așa natură încât să poată de asemenea concepe drept posibile cele pe care Dumnezeu ar fi putut să le facă posibile, dar pe care a vrut totuși să le facă imposibile. Căci cea dintâi considerație [infinitatea puterii divine] ne învață că Dumnezeu nu a putut fi determinat să facă să fie adevărat ca lucrurile contradictorii să nu poată fi [adevărate]

laolaltă și că, prin urmare, ar fi putut face contrariul; apoi, cealaltă [finitudinea minții omenești] ne încredințează că, deși acest lucru este adevărat, nu trebuie să încercăm să-l înțelegem, pentru că natura noastră nu este în stare de așa ceva. Și chiar dacă Dumnezeu a vrut ca unele adevăruri să fie necesare, aceasta nu înseamnă că le-a vrut în chip necesar; căci este cu totul altceva să vrea ca ele să fie necesare și să le vrea în mod necesar, sau să fie necesitat să le vrea. Recunosc, desigur, că există contradicții care sunt atât de evidente, încât nu le putem reprezenta minții noastre fără a le judeca în întregime drept imposibile, precum cea pe care o propuneți: *Că Dumnezeu ar fi putut face ca creaturile să nu fie dependente de el*. Dar nu este nevoie să ni le reprezentăm pentru a cunoaște imensitatea puterii sale, nici să concepem vreo preferință sau prioritate între intelectul și voința lui, căci ideea pe care o avem despre Dumnezeu ne învață că nu există în el decât o singură acțiune, cu totul simplă și întru totul pură. Ceea ce cuvintele Sfântului Augustin exprimă foarte bine: *Quia vides ea, sunt etc.*[3127], pentru că în Dumnezeu *videre*[3128] și *velle*[3129] sunt unul și același lucru.

Disting liniile de suprafețe și punctele de linii, precum un mod de un alt mod; dar disting corpul de suprafețele, liniile și punctele care îl modifică, precum o substanță de modurile sale. Și nu este nici o îndoială că un anumit mod, care aparținea pâinii, rămâne în Sfânta Taină, de vreme ce figura ei exterioară, care este un mod, rămâne. Cât despre întinderea lui Iisus Hristos în această Sfântă Taină, n-am explicat-o, pentru că n-am fost obligat și pentru că mă abțin, pe cât îmi stă în putință, de la chestiunile de Teologie; și, pe deasupra, Conciliul de la Trento a spus că el [Iisus Hristos] este în Sfânta Taină *ea existendi ratione quam verbis exprimere vix possumus*[3130]. Cuvinte pe care le-am introdus înadins la sfârșitul răspunsului meu la cel de-al *Patrulea Rând de Obiecții*[3131], pentru a mă lipsi să o explic. Dar îndrăznesc să spun că, dacă oamenii ar fi fost ceva mai obișnuiți decât sunt cu modul meu de a filosofa, li s-ar putea arăta un mijloc de a explica această taină[3132], care ar închide gura dușmanilor religiei noastre și pe care [aceștia] nu l-ar putea contrazice.

Există o mare diferență între *abstracție* și *excluziune*. Dacă aș spune numai că ideea pe care o am despre sufletul meu nu mi-l reprezintă ca fiind dependent de trup și identificat cu el, aceasta ar fi doar o abstracție pornind de la care n-aș putea

formula decât un argument negativ, a cărui concluzie ar fi greșită. Dar eu spun că această idee mi-l reprezintă drept o substanță care poate exista, chiar dacă tot ceea ce aparține trupului ar fi exclus din ea; de unde formez un argument pozitiv și conchid că el poate exista fără trup. Iar această excluziune a întinderii se vede foarte clar în natura sufletului, prin aceea că nu se poate concepe jumătatea unui lucru care gândește, după cum foarte bine ați băgat de seamă.

N-aș vrea să vă dați osteneala să-mi trimiteți ceea ce ați avut bunăvoința de a scrie cu privire la *Meditațiile* mele, pentru că nădăjduiesc să merg în Franța în curând, unde voi avea, dacă e cu putință, cinstea să vă întâlnesc[3133]. Iar până atunci, vă rog cu stăruință să mă credeți etc.

Descartes către Părintele [Grandamy?]
[Leiden, luni, 2 mai 1644?][3134]

AT IV 121-123: CCCXLVIII; Clerselier III 105-106: XVIII;
EL III 58-59: XIII; AM VI 148-149: 437; B 1916: 455; JRA I 615-616: Jés 14
Textul lui Clerselier

Cucernice Părinte,

Am fost nespus de bucuros să văd semne ale amintirii pe care binevoiți să mi-o purtați și să primesc admirabila scrisoare a Cucernicului P[ărinte] Mesland. Încerc să-i răspund[3135] cu toată sinceritatea și fără să ascund nimic din gândurile mele. Dar nu cu atâta grijă pe cât mi-aș fi dorit, căci mă aflu aici într-un loc unde am multe distracții [*divertissements*][3136] și puțin răgaz, căci mi-am părăsit cu puțină vreme în urmă sălașul meu obișnuit pentru a căuta prilejul de a trece în Franța, unde îmi propun să merg în scurt timp. Iar de-mi va sta în vreun fel în putință, voi avea cu siguranță cinstea de a vă vedea; căci voi fi încântat să mă întorc la La Flèche, unde am stat opt sau nouă ani de-a rândul în tinerețea mea; acolo am primit primele semințe a tot ceea ce am învățat vreodată, lucru pentru care sunt îndatorat întru totul Companiei Domniei voastre[3137].

Dacă mărturia Domnului de Beaune este de-ajuns pentru a pune preț pe *Geometria* mea[3138], cu toate că puțini alții o pricep, sunt încredințat că cea a Cucernicului Părinte Mesland nu va fi mai puțin eficace pentru a autoriza *Meditațiile* mele, având mai ales în vedere că și-a dat osteneala să le potrivească stilului folosit îndeobște pentru a preda[3139], lucru pentru care îi sunt foarte îndatorat. Și nădăjduiesc că se va vedea prin experiență că opiniile mele nu au nimic care trebuie să le facă de temut și de respins celor care predau; ci, dimpotrivă, că se vor vădi foarte de folos și la îndemână.

Sunt două luni de când *Principiile Filosofiei* mele ar fi trebuit să fie gata tipărite,

dacă librarul s-ar fi ținut de cuvântul pe care mi l-a dat; dar a rămas în urmă din pricina figurilor, pe care n-a putut să le dea la gravat atât de iute pe cât credea. Nădăjduiesc, totuși, să vi le trimit curând, dacă vântul nu mă va purta de aici mai departe, înainte de a fi încheiate. Sunt,

Descartes către Tobias Andreæ
[Leiden,] vineri, 27 mai 1644[3140]

AT IV 123: CCCXLIX; Baillet II 250-251; AM VI 150: 438; B 1918: 456; JRA II 613: Proc 8

Textul lui Baillet

„Domnul Descartes, socotind că Schoock, [în calitate de] parte [adversă în cauza] sa, şi Voetius, care se prezentă drept apărătorul lui, nu aveau să se domolească în timpul călătoriei sale în Franţa, şi aveau să încerce să profite de absenţa Domniei sale, îi scrisese[3141] la 27 Mai unui Profesor din Groningen, pe nume domnul *Tobias Andreæ*, pe care nu-l văzuse decât o singură dată în viaţa sa, dar la care remarcase îndeajuns de multă bunăvoinţă spre a-l sluji. Îl rugase pe acest Profesor să-i dea de ştire, prin mijlocirea Domnului de Hogelande, corespondentul său din Leiden, despre tot ceea ce avea să se petreacă în timpul cât se va afla în afara Provinciilor Unite.”

Regius către Descartes
[Utrecht,] luni, 4 iunie 1644[3142]

AT IV 124: CCCL [A]; Baillet II 215-216; AM IV 151: 439 [A];
B 1918: 457; Bos 174: 51
Textul lui Baillet

„Și totuși, toată Filosofia nu fu în stare să-i insufle [Domnului Regius] tăria sufletească necesară pentru a îndura acea despărţire [de Domnul Descartes], a cărei mâhnire ne-a descris-o în cuvinte cu atât mai emoționante cu cât părea să se încreadă tot mai puţin în făgăduiala pe care i-o făcuse de a se întoarce în Olanda. După ce i-a transmis urările soţiei și fiicei sale, ale Domnului Baron de Haestrecht[3143], ale Domnului Consilier van Leeuwen[3144], ale Domnului Parmentier[3145] şi ale Domnului van Dam[3146], medic vestit din Utrecht, îl încredinţă în scrisoarea[3147] sa de rămas-bun că de n-ar fi fost îndatoririle care îl legau de soţie, de copii şi de profesia sa, l-ar fi urmat pretutindeni şi s-ar fi legat de persoana Domniei lui în felul în care nădăjduia să fie legat și de inima lui pentru întreaga viaţă. În sfârşit, îl rugă cu stăruinţă să binevoiască să îndulcească rigorile îndatoririlor care îl rețineau, continuând, oriunde s-ar fi aflat, să-i stea alături prin sfaturile şi învățăturile sale.”

Caramuel către Descartes
Spira, 7 iulie 1644[3148]

B 2808-2810: 723; *Rivista critica di storia della filosofia*,
XXVII, 1972, 2, pp. 187-188
Scrisoare autografă
Archivio Diocesano di Vigevano, 36.26

CĂTRE PREA NOBILUL ŞI PREA SUBTILUL DOMN
RENÉ DESCARTES DOMN DU PERRON

Vă voi mai spune încă ceva, preabunule Domn, înainte să aşez pana. Dacă aceste demonstraţii ale mele sunt, în opinia Domniei voastre, nevrednice de rezolvare, nu este nevoie de răspuns; dar să ştiţi, în treacăt, că oameni de seamă sunt de o altă părere. Dacă mă îndatoraţi prin a-mi răspunde, să fiţi întru totul o Minte[3149], spre a le citi cu plăcere. V-am respins argumentele, nu vorbele înţepătoare. Vă va face plăcere dacă din cerul senin al Domniei voastre aruncaţi fulgere foarte puternice [în aceste demonstraţii]; dar nu vă va face plăcere dacă aruncaţi trăsnete dintr-un cer tulburat de batjocuri. Obiectaţi adesea, împotriva lui Gassendi, lucruri frumoase, dar cât de tare s-a stricat atâta carne pusă la păstrare fără sare, coaptă fără căldura consecvenţei; iar, dacă aceasta se strică, atunci împovărează sufletul şi mintea care gândeşte multe! Aceasta aş fi spus, pentru că, atâta câtă este aceea, nu pe altul, ci pe Domnia voastră v-a atacat; căci Domnia sa nu vrea să fie lipsit de carne, precum nici Domnia voastră nu puteţi, care, dacă aţi fi fost lipsit de ea, l-aţi fi întâmpinat prietenos cu o vorbă amabilă, pentru că s-ar fi înclinat mai degrabă în faţa unei linguşiri prietenoase, şi nici nu ar fi trebuit să-l insultaţi atât de nesărat pe un mare bărbat; dar de vreme ce aşa a fost pe placul Domniei voastre, aşa s-a petrecut chiar. Lucru pe care eu nu l-am făcut, şi nici nu l-aş face, chiar dacă aş fi nu numai chinuit de un prieten, ci chiar

rănit. Cele pe care le-am scris împotriva voastră, am vrut [să le scriu] cât mai politicos; dacă s-ar ivi ceva care să vă stârnească [facultatea] irascibilă (dacă o aveţi, căci o minte pură e lipsită de orice mânie), puneţi-o pe seama neştiinţei, nu pe cea a unei firi ursuze; iar că eu mă sinchisesc de autoritatea Domniei voastre desprindeţi-o încă din aceea că, spre sfârşitul *Meditaţiei a VI-a*, aş fi putut multe, şi totuşi nu am vrut să pot. Câte ceva, aici, şi despre stilul Domniei voastre. Nu condamn în el elocvenţa, căci şi aceasta îmi place; ba, chiar dacă nu o spun, preţuiesc, la Domnia voastră sau la alţii, sârguinţa şi discernământul cuvintelor; dar bogăţia nestânjenită a scrisului vostru mă pune serios în încurcătură, căci ştiţi să desfundaţi izvoarele elocinţei şi să împodobiţi cu digresiuni o pagină întreagă, pe care eu, ca unul mai puţin elocvent, le-aş reduce la un singur silogism. Ori mă înşel, ori *brevis* şi *verbis* sunt alcătuite din aceleaşi litere, pentru că, potrivit părerii vechiului nomenclator, omul ar trebui să fie scurt la vorbă. Este de partea mea şi vă pune în gardă Autorul de epigrame:

perspicua brevitate nihil magis afficit aurem;

In verbis, ubi res postulat, *esto* brevis[3150].

Căci Retorii trec cu vederea forma dialectică deoarece le place să desfete, iar nu să convingă. Iar prin stilul demonstrativ, o singură Suada[3151], mai degrabă decât o mie de Venere, ar aduna [oamenii] laolaltă. De la scolastici, punem Majora, Minora şi Concluzia, strâns unite; le legăm bucuros şi ne îngrijim să convingem că amândouă premisele sunt învăţate; discursurile altora, de această formă severă şi riguroasă, dacă sunt frumoase, le lăudăm; totuşi, simţim forţa şi greutatea raţionamentelor, chiar dacă sunt greoaie; ba chiar socotim că marii bărbaţi care procedează altcumva decât prin silogisme sunt nedrepţi. Acestea vi le spun ca prieten; oricum v-aţi folosi de ele, veţi avea mereu în opinia mea locul cel mai înalt, iar în inima mea autoritatea şi cinstea cea mai de preţ.

Să trăiţi, să fiţi sănătos, şi în continuare să întrebuinţaţi, aşa cum aţi făcut-o şi până acum, acea inteligenţă divină a Domniei voastre spre a cerceta tainele Filosofiei Prime.

Spira, 7 Iulie MDCXLIV

Preaplecat Domniei voastre Prealuminate,

I. Caramuel Lobkowitz

Descartes către Prinţesa Elisabeta
[Paris, vineri, 8 iulie 1644][3152]

AT V 64-66: CDXCI; Clerselier I 68-69: XXI; EL I 45-46: XXI;
AM VI 153-154: 440; B 1920-1922: 458; JRA II 192-193: Élis 10
Textul lui Clerselier

Doamnă,

Călătoria mea[3153] nu putea fi pândită de nici o nenorocire, de vreme ce am avut fericirea, în tot cursul ei, de a fi rămas în amintirea Alteţei Voastre; scrisoarea[3154] atât de binevoitoare, care îmi dă dovezi despre aceasta, este lucrul cel mai de preţ pe care îl pot primi în ţara aceasta. Ea m-ar fi făcut întru totul fericit dacă nu mi-ar fi adus ştirea că boala de care Alteţa Voastră suferea dinainte ca eu să plec din Haga i-a mai pricinuit încă unele neplăceri la stomac. Leacurile pe care le-a ales, anume regimul şi exerciţiul fizic, sunt, după părerea mea, cele mai bune dintre toate, nu însă şi decât acelea ale sufletului, care, fără nici o îndoială, are multă putere asupra trupului, aşa cum o arată marile schimbări pe care le stârnesc în el mânia, teama şi celelalte pasiuni. Totuşi sufletul nu poate conduce direct prin voinţa lui spiritele animale în locurile unde acestea pot fi folositoare sau dăunătoare; ci doar voind sau gândind la altceva[3155]. Căci trupul nostru este aşa alcătuit, încât anumite mişcări decurg natural înlăuntrul lui din anumite gânduri: după cum vedem că roşeaţa feţei urmează ruşinii, lacrimile compătimirii, iar râsul bucuriei[3156]. Şi nu cunosc vreun gând mai nimerit pentru a ne păstra sănătatea decât ferma convingere şi puternica încredere că arhitectura trupurilor noastre este aşa de bună încât, odată ce suntem sănătoşi, nu ne putem îmbolnăvi cu uşurinţă, dacă nu comitem vreun exces notabil, ori dacă aerul sau celelalte cauze exterioare nu ne dăunează; iar dacă suferim de vreo boală, că ne putem însănătoşi cu uşurinţă prin singura forţă a naturii, şi mai ales când mai suntem încă tineri. Această convingere este fără îndoială mult mai adevărată şi mai raţională

decât aceea a unora care, consultând un astrolog ori un medic, se lasă încredinţaţi că vor muri într-un timp anume şi, prin chiar faptul acesta, se îmbolnăvesc şi chiar adesea mor, aşa cum am văzut că s-a întâmplat cu unele persoane[3157]. Dar aş fi din cale-afară de mâhnit dacă aş socoti că neplăcerea Alteţei Voastre mai ţine încă; prefer să trag nădejde că s-a isprăvit; cu toate acestea, dorinţa de a mă încredinţa că este aşa îmi dă îndemnuri grozave de a mă întoarce în Olanda.

Îmi propun să plec de aici, peste patru sau cinci zile, pentru a mă duce în Poitou şi în Bretania, la treburile pentru care m-am pornit la drum; dar de îndată ce le voi fi rânduit întru câtva, nu îmi mai doresc nimic decât să mă întorc spre meleagurile unde am fost atât de fericit încât să am cinstea de a-i vorbi din când în când Alteţei Voastre. Căci, cu toate că sunt aici multe persoane pe care le cinstesc şi le preţuiesc, nu am văzut încă nimic care să mă poată opri. Şi sunt, dincolo de toate câte le pot spune, etc.

491

Descartes către de Wilhem
Paris, sâmbătă, 9 iulie 1644[3158]

AT IV 126-127: CCCLI; AM VI 155: 441; B 1922: 459; JRA II 142: Huyg 96
Scrisoare autografă expediată
Leiden, Biblioteca Universităţii

Domnule,

M-aş teme să nu intraţi la bănuială că, trecând marea, am pierdut amintirea celor cărora le-am făgăduit că îi voi sluji cel mai mult, dacă aş omite să vă arăt, prin scrisori, că-mi păstrez aici toate înclinaţiile pe care le-am avut în Olanda, şi că am la fel de multă înflăcărare de a vă sluji. Voi pleca mâine din acest oraş[3159] pentru a merge în Bretania şi nu cred să mă întorc înainte de două luni. Dacă, între timp, aflaţi ceva de la Groningen, vă voi fi îndatorat dacă îmi faceţi favoarea să i-o daţi de ştire Domnului de Hogelande, care se află la Leiden. Şi voi rămâne toată viaţa,

Domnule,

al Domniei voastre preaplecat şi prea supus slujitor,

DESCARTES

Din Paris, 9 iulie 1644

Domniei sale,
Domnului de Wilhem,
Consilier al Domnului Principe
de Orania şi al Consiliului
Brabantului,
La Haga.

Regius către Descartes
[Utrecht, sfârşitul lui iulie sau august 1644][3160]

AT IV 124: CCCL [A], IV 149: CCCLXI [B, parţial]; Baillet II 216 [A], 228 [B]; AM IV 152: 439 [A]; B 1918-1920: 457 [A]; Bos 176-177: 52 [A], [B]

Textul lui Baillet

[A] „Anotimpul frumos înainta fără ca Tipograful şi Gravorul figurilor să poată isprăvi[3161]. Domnul Descartes, pentru a nu pierde avantajele călătoriei care se anunța, se văzu nevoit să plece cu mâna goală, după ce s-a încredinţat[3162] de afecțiunea şi hărnicia Domnului Schooten, Profesor de Matematici la Leiden, care se însărcinase cu figurile, şi după ce a lăsat lista prietenilor săi din Olanda cărora ceruse să li se dea în dar cartea sa[3163]. Înainte de a se îmbarca în Zeelanda, îl întâlni în trecere pe Domnul Johan van Beverwijk[3164], zis *Beverovicius*, Gentilom din Dordrecht, Consilier şi Medic al oraşului, care dăduse pe atunci la tipar la Rotterdam, în a patra ediţie, *Culegerea*[3165] sa de probleme epistolare, îmbogăţită cu un număr mare de bucăți noi, dintre care cea mai de seamă era cea care cuprindea opinia Domnului Descartes asupra circulaţiei Sângelui[3166].”

[B] „Dar se poate spune pentru gloria adevărului, pentru care Domnul Descartes a fost întotdeauna gata să jertfească totul, că, dintre toate lucrurile pe care le-a explicat[3167], nu este nici unul care să nu pară cel puţin moralmente cert privite dinspre utilitatea vieţii[3168], deşi sunt incerte privite dinspre puterea absolută a lui Dumnezeu[3169]. Cei care vor lua aminte la iscusința cu care reduce [*rappelle*] la un număr foarte mic de principii clare şi inteligibile o mulțime aproape nesfârşită de lucruri foarte obscure, chiar dacă ar crede că n-a stabilit aceste principii decât la întâmplare şi fără temei [*raison*], vor recunoaște totuși că este aproape cu neputinţă ca atâtea lucruri să fi putut fi urmărite atât de firesc şi înlănțuite atât de fericit, dacă principiile din care sunt deduse ar fi fost false.”

Descartes către Picot
[Rennes,] vineri, 29 iulie 1644[3170]

AT IV 129-130: CCCLII [A, B]; Baillet II 217-218 [A], 221 [B];
AM VI 156-158: 442 [A, B]; B 1924-1926: 460 [A, B]; JRA II 504-506: Pic 5

Textul lui Baillet

[A] „[Descartes] plecă încă de a doua zi[3171] de la Paris la Orléans, iar de acolo coborî la Blois, la Domnul de Beaune, Consilier al Tribunalului[3172], care a alcătuit despre *Geometria* sa excelentele Note[3173] despre care am avut prilejul să vorbim în altă parte. Îl găsi pe acest prieten destul de suferind de gută. Boala sa era îndeajuns de gravă pentru a-l împiedica să exercite funcţii publice, dar nu într-atât încât să-l ţină departe de practicarea Filosofiei şi a Matematicilor, în odaia sa.

«Nu renunţase încă să lucreze la lunete, şi îi arătă Domnului Descartes câteva, ale căror lentile erau Sferice şi care erau destul de izbutite.»[3174]

De la Blois merse la Tours, unde îl întâmpină fratele mai mic al Domnului de Touchelaye, făcându-i primirea călduroasă pe care ar fi putut-o nădăjdui de la un prieten foarte apropiat şi câştigat printr-o lungă conversaţie.

«Datora aceasta recomandărilor şi bunăvoinţei fratelui său mai mare, care nu izbutise să ajungă la Tours precum şi-ar fi dorit [Descartes].»[3175]

Acest Gentilom nu îi îngădui să locuiască altundeva decât la el, în timpul cât rămase în acel oraş, iar [Descartes] nu întâlni acolo decât şase persoane, în afară de el: Domnul Preşedinte *Le Blanc*, Domnul *de la Barre*, Preşedinte al oficiului de finanţe din Tours, care mai trăieşte şi astăzi, Domnul *Sain*, vărul său, fiul Naşei sale, *şi trei Feuillants*[3176], ale căror nume nu le ştim. Cu toţii auziseră deja vorbindu-se despre cartea *Principiilor* sale precum despre o operă tipărită, astfel încât Descartes nu putu să nu ceară să fie trimise în acel oraş, pentru ei, o jumătate de duzină de exemplare, şi o duzină pentru Nantes, odată ce s-a întors din Olanda[3177].

De la Tours se duse drept la Nantes, unde nu găsi pe nimeni dintre cei care pe care îi căuta. Ceea ce îl făcu să meargă, fără oprire, până la Rennes. Acolo se întâlni cu cei doi fraţi, Consilieri în Parlamentul [Bretaniei], dintre care cel mai mare era Domnul Descartes de la Bretallière, iar celălalt, care era din a doua căsnicie [a tatălui său], şi se numea Domnul de Chavagne. La 29 iulie, plecă împreună cu ei pentru a merge la Le Crévy, la douăsprezece leghe de Rennes, la Domnul Rogier, cumnatul lor, Domn al locului, care era văduv al surorii[3178] mai mari a Filosofului nostru, şi Tutore [*Garde-noble*] al celor doi copii pe care Domnia ei îi lăsase. De îndată ce întreaga familie s-a strâns acolo, în afară de o soră, Doamna du Bois-d'Avaugour[3179], mai mică decât Domnul de Chavagne, şi care locuia în apropiere de Nantes, s-au îndeletnicit împreună cu găsirea unei înţelegeri în treburile familiale, care erau singurul motiv al călătoriei Filosofului nostru în Franţa. Avu toate prilejurile să fie încântat de Domnul de Chavagne şi de cumnaţii săi, dar cu greu găsi tot atâta nepărtinire şi raţiune la fratele său mai mare, care părea să nu fi avut niciodată prea multă consideraţie pentru el. Lipsa aceasta de afecţiune pentru un frate, căruia i se cuvenea cu totul altceva decât puteau pretinde legăturile de sânge, ar fi lăsat o pată pe numele Domnului Descartes de la Bretallière, dacă acest neajuns nu ar fi fost îndreptat cu vârf şi îndesat de către copiii lui, care restituie cu dobândă memoriei Unchiului lor ceea ce tatăl lor părea că-i refuzase în timpul vieţii."

[B] „Sosind la Paris, Domnul Descartes îi găsi pe Abatele Picot şi pe Părintele Mersenne îngrijindu-se să trimită în Provinciile Regatului exemplarele *Principiilor* sale menite prietenilor din afara [Oraşului][3180], dar aşteptându-l pe Autor pentru a-i lăsa mulţumirea de a-şi dărui Domnia sa însuşi cadourile celor din Oraş."[3181]

Prinţesa Elisabeta către Descartes
[Haga,] 1[/11] august [1644][3182]

AT IV 131-133: CCCLIII; AM VI 159-160: 443; B 1928-1930: 462;
JRA II 194-195: Élis 11; Foucher de Careil 1879 56-58: V
Copie manuscrisă, Arnhem, Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, Biblioteca Castelului Rosendael, *Recueil de quelques Lettres écrites à Monsieur Descartes*

Domnule Descartes,

Darul pe care Domnul Van Bergen mi l-a făcut din partea Domniei voastre[3183] mă obligă să vă aduc mulţumiri, iar conştiinţa mă învinuieşte de a nu o putea face aşa cum se cuvine. Chiar dacă astfel nu aş fi primit decât binele pe care el îl aduce veacului nostru, acesta datorându-vă tot ceea ce veacurile precedente au plătit descoperitorilor ştiinţelor, de vreme ce numai Domnia voastră aţi demonstrat că ştiinţele există, până unde se va ridica oare datoria mea, odată ce îmi dăruiţi, împreună cu învăţătura, o parte din gloria Domniei voastre prin mărturia publică pe care mi-o faceţi despre prietenia şi aprobarea voastră? Pedanţii vor spune că sunteţi silit să clădiţi o nouă morală pentru a mă face vrednică de ea. Dar o iau drept o regulă a vieţii mele, simţind în primul rând, lucru pe care îl încuviinţaţi în carte, dorinţa de a-mi instrui intelectul şi de a urma binele pe care acesta îl cunoaşte. Voinţei mele îi datorez înţelegerea operelor Domniei voastre, care nu par obscure decât celor ce le cercetează după principiile lui Aristotel, ori cu foarte puţină grijă, precum cei mai cumsecade dintre profesorii din această ţară, care mi-au mărturisit că nu le studiază, deoarece sunt prea bătrâni pentru a începe o nouă metodă şi şi-au sleit forţa trupului şi a minţii în cea veche.

Însă mă tem că vă veţi schimba, cu îndreptăţire, părerea pe care v-aţi alcătuit-o despre înţelegerea mea când veţi afla că nu pricep cum se formează argintul viu, atât de plin de agitaţie şi atât de greu totodată, contrar definiţiei pe care aţi dat-o greutăţii;

şi deşi corpul E, în figura celei de a 225-a pagini[3184], îl apasă când este dedesubt, de ce s-ar resimţi el de această constrângere când este deasupra, mai mult decât o face aerul când iese dintr-un vas unde a fost comprimat?

Cea de-a doua dificultate pe care am întâmpinat-o este de a face să treacă particulele, în formă de cochilii, prin centrul Pământului, fără a fi îndoite şi deformate de focul ce se găseşte acolo, cum au fost de la început pentru a forma corpul M. Doar viteza lor le-ar putea salva, şi scrieţi, la pagina 133 şi 134[3185], că ea nu le este necesară pentru a se deplasa în linie dreaptă şi, în consecinţă, că părţile mai puţin agitate din primul element sunt acelea care se scurg astfel prin globulele celui de-al doilea. Mă mir, de asemenea, că fac un ocol atât de mare, ieşind din polii corpului M, şi că trec prin suprafaţa Pământului, pentru a se întoarce la celălalt, de vreme ce pot găsi un drum mai scurt prin corpul C.

Nu vă înfăţişez aici decât motivele îndoielilor mele cu privire la cartea Domniei voastre; acelea ale admiraţiei fiind fără număr, ca şi acelea ale obligaţiei mele, printre care aşez de asemenea bunătatea pe care aţi avut-o de a-mi da veşti despre Domnia voastră şi poveţe pentru păstrarea sănătăţii mele. Cele dintâi îmi aduceau multă bucurie prin izbânda călătoriei voastre şi păstrarea intenţiei de vă întoarce, iar cele din urmă mult câştig, de vreme ce verific deja virtutea lor asupra mea însămi. Nu aţi arătat Domnului Voetius primejdia de a fi duşmanul Domniei voastre, precum mi-aţi arătat mie beneficiul bunăvoinţei voastre; altminteri, ar ocoli acel titlu tot atât precum eu caut să fiu vrednică de acela de

Prietenă a Domniei voastre, prea devotată în a vă sluji,

ELISABETA

În această zi de întâi al lui August.

Domnului Descartes.

Descartes către Picot
Le Crévy, joi, 18 august 1644[3186]

AT IV 134-135: CCCLIV; Baillet II 218-219; AM VI 161-162: 444;
B 1930-1932: 463; JRA II 506-507: Pic 6
Textul lui Baillet

„Domnul Descartes du Perron (astfel trebuie să-l numim pe Filosoful nostru câtă vreme se va afla în ţara sa, şi printre rudele sale, pentru a-l deosebi de fratele său mai mare)[3187] îşi iubea mult apropiaţii, şi era cu siguranţă mai indiferent decât ei privitor la posesia bunurilor despre a căror împărţire era vorba între ei. Aceasta l-a făcut să pună capăt treburilor mai repede decât s-ar fi cuvenit dacă ar fi avut în vedere propriul avantaj. La 18 august îi scrise din nou despre aceasta Abatelui Picot, căruia îi făcuse deja cunoscut itinerarul călătoriei sale de la Rennes până la Le Crévy, şi îi semnalase să folosească adresa Domnului de La Sébinière la Nantes[3188] pentru a-i trimite scrisorile pe care avea să i le scrie de la Paris pe durata şederii sale în Bretania. Îi scrise acestui Abate că, mulţumită lui Dumnezeu, mântuise cea mai însemnată treabă pe care o avea pe acele meleaguri, ce-i drept, nu atât de bine pe cât ar fi putut să o dorească, dar fără îndoială mai bine decât dacă ar fi fost silit să ajungă la un proces. Trăgea nădejde să le încheie şi pe celelalte de mai puţină însemnătate precum şi toate vizitele sale înaintea iernii, şi să plece spre mijlocul lunii Octombrie la Paris, unde susţinea că nu avea să rămână decât cinci sau şase zile. Dragostea pentru nepreţuitul său loc retras din Olanda de Nord, aprinzându-se în inima lui, îl făcuse deja să-şi aranjeze întoarcerea, iar încurcăturile treburilor familiale îi sporiseră mult nerăbdarea. Mai mulţi dintre prietenii lui nutriseră nădejdea de a-l vedea statornicindu-se la Paris[3189], şi, pentru a spune adevărul, Domnia sa însuşi dorea să aibă prilejul de a o face. Dar, în fiecare zi, experienţa îl învăţa că adesea este mai bine să te faci dorit de la depărtare, decât să te laşi luat în

stăpânire, cu prea multă uşurinţă, de către persoane cărora ar fi neplăcut să le devii după aceea antipatic. Domnia sa însuşi îşi dădea seama că cu cât era mai aproape de acele persoane, cu atât mai puţină pasiune simţea pentru ele; şi că avea mai puțină aversiune pentru Franţa şi pentru Paris când se afla în Olanda şi la Egmond, decât atunci când se afla în Franţa și la Paris.”

Descartes către Prinţesa Elisabeta
[Chavagne en Sucé, septembrie 1644][3190]

AT IV 136-138: CCCLV; Clerselier I 148-150: LI; EL I 99-100: LI;
AM VI 163-164: 445; B 1926-1928: 461; JRA II 195-197: Élis 12
Textul lui Clerselier

Doamnă,

Bunăvoinţa pe care Alteţa Voastră mi-o arată de a nu socoti neplăcut faptul că am îndrăznit să mărturisesc în public cât de mult o preţuiesc şi o cinstesc[3191] este mai mare şi mă îndatorează mai mult decât orice altă dovadă aş fi putut primi de la altcineva. Şi nu mi-e teamă să fiu acuzat că aş fi schimbat ceva în filosofia morală pentru a înfăţişa părerea mea despre acest subiect, căci ceea ce am scris este atât de adevărat şi de limpede încât sunt încredinţat că nu este vreun om raţional care să nu o confirme. Dar mi-e teamă că ceea ce am scris în restul cărţii este mai îndoielnic şi mai obscur, de vreme ce Alteţa Voastră întâmpină unele dificultăţi.

Cea care priveşte greutatea argintului viu[3192] este de mare însemnătate şi aş fi încercat să o lămuresc, dacă nu ar fi fost faptul că, necercetând încă îndeajuns natura acestui metal, mi-a fost teamă să nu scriu ceva contrar faţă de ceea ce aş putea afla mai apoi. Tot ce pot spune acum este că sunt încredinţat că particulele de aer, apă şi din toate celelalte corpuri pământeşti au mulţi pori, prin care materia foarte subtilă poate străbate; iar aceasta urmează destul de limpede din felul în care am spus că sunt alcătuite. Or, este de ajuns să spunem că particulele de argint viu şi din celelalte metale au mai puţini astfel de pori, pentru a explica de ce aceste metale sunt mai grele. Căci, de pildă, deşi mărturisim că particulele de apă şi cele de argint viu sunt de aceeaşi mărime şi formă, şi că mişcările lor sunt asemănătoare, dacă însă presupunem că fiecare dintre particulele de apă este ca o mică coardă foarte moale şi destinsă, dar că acelea de argint viu, având mai puţini pori, sunt ca alte mici corzi

mult mai dure şi mai întinse, aceasta este de ajuns pentru a arăta că argintul viu trebuie să cântărească mai mult decât apa.

În ce priveşte particulele în formă de cochilii, nu este de mirare că nu sunt distruse de focul aflat în centrul Pământului. Deoarece acel foc, nefiind alcătuit decât din materie foarte subtilă, le poate mâna foarte repede, dar nu le poate izbi de alte corpuri dure; ceea ce ar fi necesar pentru a le rupe sau a le diviza.

În rest, aceste particule în formă de cochilie[3193] nu fac un ocol prea mare pentru a se întoarce de la un pol la altul. Căci presupun că majoritatea trece prin interiorul Pământului; astfel încât doar cele care nu găsesc vreo trecere mai jos se întorc prin aerul nostru. Acesta este temeiul pe care îl dau pentru a arăta de ce virtutea magnetului nu ni se pare atât de puternică în toată masa Pământului precum în pietricele de magnet.

Dar o rog pe Alteţa Voastră, cu mare umilinţă, să mă ierte, dacă nu-i scriu aici decât într-un fel prea nedesluşit. Încă nu dispun de cartea ale cărei pagini a binevoit a mi le indica, şi sunt tot mereu în călătorie; dar nădăjduiesc, peste două sau trei luni, să am cinstea de a îi face plecăciune la Haga. Sunt etc.

Descartes către Picot
Chavagne en Sucé, 11 septembrie 1644[3194]

AT IV 138-139: CCCLVI; Baillet II 219-220; AM VI 165-166: 446;
B 1932-1934: 464; JRA II 507: Pic 7
Textul lui Baillet

„La Le Crévy [Descartes] află că exemplarele tipărite ale *Principiilor* sale ajunseseră, în sfârşit, din Olanda la Paris, iar Domnul Picot îi scrise că nu găsise vreun mijloc mai potrivit de a se mângâia pentru absenţa lui decât traducerea acestei lucrări în franceză, pe care o începuse încă de la plecarea lui din Paris pe exemplarul incomplet[3195] pe care îl adusese mai înainte din Olanda în valiza sa. [Descartes] rămase la Le Crévy până la Sărbătoarea S[fântului] Ludovic[3196], fără a se putea îndeletnici cu altceva decât cu vizitele nobilimii vecine şi cu ocupaţiile plăcute şi cuviincioase pe care i le procurau Domnii Rogier, tatăl şi fiul. Trebui să meargă, după aceea, la Chavagne[3197], pe meleagurile [oraşului] Nantes, pentru a-i face pe plac Domnului din acel loc, care îl reţinu mult mai mult decât şi-ar fi dorit, cu distracţii asemănătoare acelora care îl ocupaseră la Le Crévy. La 11 septembrie îi scrise din Chavagne Abatelui Picot, care îi dăduse de ştire în ultima lui [scrisoare] că tradusese deja primele două părţi ale *Principiilor* lui, şi îi semnală că, în ceea ce-l priveşte, de la plecarea sa din Paris nu izbutise încă să găsească răgazul pentru a citi traducerea în franceză a *Meditaţiilor* sale, făcută de Domnul Duce de Luynes[3198], pe care o luase cu sine în ideea de a-şi oferi o îndeletnicire plăcută pe parcursul călătoriei sale.”

„[Descartes] plecă Joia următoare[3199] pentru a merge în Poitou după ce se achitase de vizitele pe care le avea de făcut în oraşul Nantes persoanelor celor mai îndreptățite. Se folosi de toată sârguinţa cu putinţă pentru a scurta treburile şi vizitele cu care era dator în acea provincie, pentru a nu încălca cuvântul pe care şi-l dăduse, de a se întoarce la Paris către jumătatea lui Octombrie. La plecarea din oraşul

Angers, aflându-se în parohia Sfântului Mathurin, pe punctul de a trece Loara, chemă un Notar[3200] din oraşul Beaufort şi, la 19 septembrie, făcu o nouă procură[3201] Domnului de Bouëxic de la Villeneuve pentru a putea vinde şi înstrăina toate contractele de constituire de rentă care i se cuveneau prin cesiunea Domnului de la Bretallière, fratele lui mai mare.”

Descartes către Părintele [Charlet]
[Paris, 8? octombrie 1644][3202]

AT IV 140-141: CCCLVII; Clerselier III 106-107: XIX; EL III 59-60: XIV; AM VI 168-169: 448; B 1934-1936: 465; JRA I 618-619: Jés 17
Textul lui Clerselier

Cucernice Părinte,

Cum am publicat în sfârșit *Principiile* acestei Filosofii care a dat unora de bănuit, Domnia voastră sunteți unul dintre cei cărora doresc cel mai mult să le ofer, atât din pricină că vă sunt îndatorat pentru toate roadele pe care le pot culege de pe urma studiilor mele, ținând seama de grija pe care ați purtat-o instruirii mele în tinerețea mea[3203], cât și din pricină că știu cât vă stă în putere să împiedicați ca bunele mele intenții să nu fie greșit interpretate de către cei din Societatea Domniei voastre care nu mă cunosc. Nu mă tem ca scrierile mele să fie învinuite sau disprețuite de cei care le vor cerceta; căci voi fi mereu bucuros să-mi recunosc greșelile și să le îndrept, atunci când mi se va face cinstea să-mi fi aduse la cunoștință; dar doresc să evit, pe cât îmi va sta în putință, falsele prejudecăți ale celor pentru care este îndeajuns să știe că am scris câte ceva privitor la Filosofie (în care n-am urmat în întregime stilul obișnuit) ca să-și facă o părere proastă. Și pentru că iau deja seama, din experiență, că lucrurile pe care le-am scris au avut norocul de a fi primite și încuviințate de un număr îndeajuns de mare de persoane, n-am a mă teme din cale-afară că opiniile mele vor fi respinse. Ba chiar bag de seamă că cei care au bunul-simț [*sens commun*] îndeajuns de sănătos și nu sunt încă impregnați de opinii potrivnice sunt într-o așa măsură atrași să le îmbrățișeze, încât se prea poate ca, în timp, să fie acceptate de majoritatea oamenilor, ba chiar îndrăznesc să spun de cei cu mai mult bun-simț [*sensés*]. Știu că unii au crezut că opiniile mele sunt noi; și totuși, se va vedea aici că nu mă folosesc de nici un principiu care să nu fi fost acceptat de Aristotel și de toți

cei care s-au îndeletnicit vreodată să filosofeze. Alţii şi-au mai închipuit că intenţia mea era de a respinge opiniile acceptate în Şcoli şi de a încerca să le fac de râs; dar se va vedea că nu vorbesc mai mult despre ele decât dacă nu le-aş fi învăţat niciodată. În sfârşit, alţii au nădăjduit că, atunci când Filosofia mea va vedea lumina zilei, se vor găsi înăuntru o mulţime de greşeli, care o vor face lesne de respins; iar eu, dimpotrivă, mă aştept ca toate minţile mai bune să o socoată atât de rezonabilă, încât cei care se vor apuca să o atace nu vor primi decât ocări şi cei mai chibzuiţi se vor mândri că au fost printre primii care au judecat-o favorabil, fiind urmaţi, mai apoi, de posteritate, dacă va fi găsită adevărată. Lucru la care, dacă veţi contribui cu ceva, prin autoritatea şi purtarea Domniei voastre, după cum ştiu că vă stă mult în putere, vă voi rămâne şi mai îndatorat decât vă sunt deja, fiind etc.

Descartes către Părintele [Dinet]
[Paris, 8? octombrie 1644][3204]

AT IV 142-143: CCCLVIII; Clerselier III 107-108: XX; EL III 60-61: XV; AM VI 170: 449; B 1936: 466; JRA I 619-620: Jés 18
Textul lui Clerselier

Cucernice Părinte,

Iată, în sfârşit, *Principiile* acestei Filosofii năpăstuite pe care unii au încercat să o înnăbuşe înainte să se nască. Nădăjduiesc că, văzând-o, îşi vor schimba atitudinea şi o vor găsi mai nevinovată decât îşi închipuiseră. Vor mai avea, poate, câte ceva de criticat, pentru că nu vorbesc nici despre animale, nici despre plante şi că tratez numai despre corpurile neînsufleţite; dar vor putea băga de seamă că ceea ce am lăsat deoparte nu este în nici un fel necesar pentru a înţelege ceea ce am scris. Şi chiar dacă tratatul meu este îndeajuns de scurt, pot spune totuşi că am inclus tot ceea ce mi se pare a fi necesar pentru a înţelege materiile despre care am tratat, aşa încât nu voi mai avea niciodată nevoie să scriu despre ele.

Zilele trecute am fost foarte mulţumit de a fi avut cinstea să-l întâlnesc pe Cucernicul Părinte Bourdin, şi fiindcă m-a făcut să nădăjduiesc favoarea bunăvoinței Domniei sale. Ştiu că datorez în chip special Domniei voastre bucuria acestei împăcări şi de aceea vă sunt îndatorat într-un chip cu totul deosebit şi voi fi întreaga mea viaţă etc.

Descartes către Părintele [Bourdin]
[Paris, 8? octombrie 1644][3205]

AT IV 143-144: CCCLIX; Clerselier III 108-109: XXI; EL III 61: XVI;
AM VI 167: 447; B 1938: 467; JRA I 617-618: Jés 16
Textul lui Clerselier

Bunăvoinţa pe care mi-aţi făcut favoarea de a mi-o făgădui, atunci când am avut cinstea să vă întâlnesc, este motivul pentru care mă adresez aici Domniei voastre, pentru a vă ruga cu umilinţă să binevoiţi a primi o duzină de exemplare din *Filosofia* mea şi, păstrând unul pentru Domnia voastră, să vă daţi osteneala să le împărţiţi pe celelalte acelora dintre Părinţii [Companiei voastre] de care am cinstea să fiu cunoscut. În special, vă rog cu umilinţă să binevoiţi a trimite unul sau două Cucernicului Părinte Charlet şi tot atâtea Cucernicului Părinte Dinet, împreună cu scrisorile pe care le scriu Domniilor lor[3206]; iar celelalte vor fi, vă rog, pentru C[ucernicul] P[ărinte] F.[3207], fostul meu Dascăl, şi pentru Cucernicii Părinţi Vatier, Fournier[3208], Mesland, Grandamy etc.

501

Descartes către Picot
[Calais,] marţi, 8 noiembrie 1644[3209]

AT IV 147: CCCLX; Baillet II 246-247; AM VI 171: 450; B 1938: 468;
JRA II 508: Pic 8
Textul lui Baillet

„După sărbătoarea Sfântului Simon[3210], P[ărintele] Mersenne, eliberat de tipărirea amplei culegeri de lucrări de Fizică şi Matematică pe care a intitulat-o *Cogitata Physico-Mathematica*[3211], şi, după plecarea Domnului Descartes, nemaiavând nimic care să-l poată reţine în Oraş, plecă într-o călătorie de opt sau nouă luni pe care o avea de făcut în Italia[3212]: iar Domnul Descartes, lăsând restul exemplarelor din *Principiile* sale la dispoziţia Abatelui Picot, la văduva Pelé, Librăreasă de pe strada S[aint] Jacques, luă drumul spre Calais pentru a se întoarce în Olanda[3213]. În acel oraş fu oprit de vânturi vreme de aproape două săptămâni, când nu se putu îndeletnici cu altceva decât cu citirea traducerii franceze a cărţii sale despre *Principii*, pe care Abatele Picot, gazda sa, o făcuse, şi ale cărei două prime părţi le adusese cu el. La 8 noiembrie, îi scrise Traducătorului pentru a-i semnala că o găsea excelentă şi că nu putea râvni la ceva mai bun.”

502

Descartes către Cornelis de Glarges
Calais, joi, 10 noiembrie 1644[3214]

AT IV 726: f.n.; B 1940: 469; JRA II 866: Div 10
Notă autografă
Biblioteca Regală de la Haga

Moartea-i rea doar pentru omul
Prea știut de toți, dar care
Nu s-a cunoscut pe sine[3215].

În semn de prietenie și de respect am scris acestea la 10 noiembrie 1644.

R. DESCARTES

Descartes către Huygens
Dordrecht, duminică, 13 noiembrie 1644[3216]

AT IV 773 = Roth 233: XCVI; AM VI 172: 451; B 1940: 470;
JRA II 142: Huyg 97
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France

Domnule,

Această scrisoare mi-a fost înmânată joi seara la Calais[3217] de un anume Domn Aquilius[3218], despre care mi s-a spus că este Trimisul Domnilor de la Stările [Generale] pe lângă oștile Franței. Nu a dorit de la mine decât să vi le înmânez când voi fi la Haga și nu mi-a spus că ar fi ceva urgent. Dar venerez atât de mult numele pe care l-am văzut în adresă încât, neputând avea cinstea de a vă vedea decât peste o zi sau două, m-am socotit îndatorat să vi le trimit cât mai curând cu putință. Și sunt,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea credincios slujitor,

DES CARTES

Din Dordrecht, 13 noiembrie 1644

Descartes către Bruno
[Egmond-Binnen, noiembrie 1643][3219]

AT IV 661-662: CCCLXI *bis*; AM VI 175-176: 453; B 1942: 471;
JRA II 143: Huyg 98
Text din Huygens, *Momenta desultoria*, ediția a II-a, 1655, secțiunea *Rescripta de Momentis*, fără paginație [p. 47]

R. Des Cartes către H. Bruno
S. P.[3220]

Abia întors la Haga[3221], am primit cartea Domnului de Zuylichem pe care mi-ați trimis-o în Franța, tocmai atunci când, plecând de acolo, mă grăbeam încoace: iar acesta a fost singurul motiv pentru care nu v-am mulțumit mai devreme pentru un astfel de dar, atât de drag mie. De atunci am citit multe dintre versurile sale; dar, cu toate că se numesc doar *Momente nestatornice*[3222], mi-am dat seama că un moment de lectură nu mi-a fost de ajuns pentru a aprecia toate ascuțimile lor, cuvintele de spirit și eleganța, care țin mai degrabă de o cercetare foarte atentă și scrupuloasă; și nimic nu mă uimește mai mult decât faptul că un Bărbat care se îndeletnicește neîntrerupt cu treburi atât de serioase și obositoare a putut să aibă în același timp gânduri atât de plăcute și de ușoare, iar în momente atât de scurte și întretăiate să scrie lucruri care vor ajunge mulți ani pentru o lectură agreabilă și folositoare. Cu bine.

Regius către Descartes, prin Van Hogelande
Utrecht, [8/]18 noiembrie 1644[3223]

AT IV 148-149: CCCLXI; Baillet II 248-249; AM VI 173-174: 452;
B 1942-1944: 472; Bos 178-179: 53
Textul lui Baillet

„Domnul[3224] Descartes merse fără ocol în Olanda de Nord să se retragă la Egmond-Binnen[3225], hotărât să se închidă mai adânc ca niciodată în străfundul locului său retras şi să se dedice, departe de sâcâielile vecinilor şi de vizitele prietenilor săi, cunoaşterii animalelor, plantelor şi mineralelor. Între timp, prietenii săi din Utrecht erau încă foarte îngrijoraţi de traversarea Domniei sale [din Franţa în Olanda], în urma veştilor rele pe care le primiseră de la Calais.[3226] Câţiva erau la 17 noiembrie la Domnul de Haestrecht, unde Domnul Regius ajunsese în tovărăşia unui Gentilom eminent şi foarte bun prieten cu Domnul Descartes, pe nume *Antoine Studler van Zurck*, domn de Bergen în Kennemerlandt, de la care Domnul Descartes obișnuia să împrumute banii de care avea nevoie. În timp ce discutau despre primejdiile călătoriei Domniei sale, mai mult sau mai puţin mari, pe mare sau pe uscat, sosi un alt Gentilom, pe nume *Cornelis van Hogelande*[3227], care venea să-i facă o vizită Domnului de Haestrecht şi să-i aline neplăcerile pricinuite de piatră cu leacurile sale şi cu vestea bună a întoarcerii prietenului lor. Se arătă într-un chip la fel de nimerit precum *Zeul care iese din maşină* pentru a-i scăpa pe toți cei adunați de îngrijorările Domniilor lor. Le arătă o scrisoare de mâna Domnului Descartes[3228], care prefăcu temerile lor într-o bucurie cu totul ieşită din comun. Domnul Regius duse de îndată vestea tuturor prietenilor lor din oraş, şi încă de a doua zi îi scrise[3229] Domnului Descartes o scrisoare de bucurie în numele lor. Era plină de rugăminți adresate Cerului, să nu îi mai expună primejdiei de a pierde binele pe care tocmai îl primeau îndărăt, și cel pe care îl numeau *lumina strălucitoare a ţării lor* să nu mai

înceteze de a-i lumina. Scrisoarea fu adresată Domnului de Hogelande […].”

506

Regius către Van Hogelande
[Utrecht, 8/]18 noiembrie 1644[3230]

AT IV 149: CCCLXI [B]; Baillet II 38 [A], II 249 [B]; AM VI 174: 452 [B]; B 1944: 472 [B]; Bos 180: 54 [A], [B]

Textul lui Baillet

[A] „Domnul[3231] Regius […] își răzbună profesorul într-un fel care pesemne îi deschise ochii lui Plempius, de vreme ce își schimbă opinia asupra circulaţiei sângelui pentru a o îmbrăţişa pe cea a Domnului Descartes.”[3232]

[B] „Scrisoarea[3233] fu adresată Domnului de Hogelande alături de un frumos răspuns[3234] la cea[3235] pe care acest Gentilom o scrisese personal Domnului Regius, pe care nu credea să-l găsească la Domnul de Haestrecht.”

Descartes către Huygens
Egmond-Binnen, miercuri, 21 decembrie 1644[3236]

AT IV 774-775 = Roth 234-235: XCVII; AM VI 177: 454;
B 1944-1946: 473; JRA II 143-144: Huyg 99
Scrisoare autografă expediată
Paris, Bibliothèque Nationale de France

Domnule,

Întorcându-mă să caut un loc de retragere aici, în ținutul Egmond, unde mă simțisem îndeajuns de bine mai demult, l-am întâlnit pe Domnul Schooten în casa Domnului de Bergen[3237] și, văzând că era ispitit să meargă la vară să stea la Haga pentru a preda Matematicile[3238], i-am încurajat pe cât de mult am putut acest plan, ba chiar am vrut să-l conving să se ducă de pe acum, gândindu-mă că poate ați fi bucuros să vă slujiți de Domnia sa pentru a-i iniția în Algebră pe aceia dintre Domnii copii ai Domniei voastre care vor fi mai atrași; căci nu știu pe nimeni în această țară, și nici altundeva nu prea cunosc, care să fie atât de vrednic precum Domnia sa. Dar este atât de doritor să se instruiască pe sine însuși și îi place atât de mult acest fel de studiu, care mi se pare a fi cheia tuturor celorlalte, încât motivul pentru care mi-a spus că nu se poate hotărî să stea la Haga din această iarnă este teama că ar avea atâția discipoli încât nu i-ar rămâne îndeajuns răgaz pentru a-și vedea de propria instruire. Mi-a făgăduit, totuși, să meargă să vă ofere serviciile sale de îndată ce se va afla la Leiden și am vrut să-i dau această scrisoare pentru a-l sili s-o facă, și prin același mijloc, să vă încredințez că sunt cu înflăcărare,

Domnule,

Al Domniei voastre preaplecat și prea supus slujitor,

DES CARTES

Din Egmond, 21 decembrie 1644

Descartes către Charlet
[Egmond, duminică, 28 decembrie 1644?][3239]

AT IV 156-158: CCCLXIV; Clerselier III 109-110: XXII;
EL III 61-62: XVII; AM VI 184-185: 459; B 1956: 479; JRA I 620-621: Jés 19
Textul lui Clerselier

Cucernice Părinte,

Îi sunt foarte îndatorat Cucernicului Părinte Bourdin pentru faptul că mi-a prilejuit fericirea de a primi o scrisoare de la Domnia voastră, care m-a umplut de bucurie aducându-mi vestea că vă îngrijiți de interesele mele și că îndeletnicirile mele nu vă sunt neplăcute. Am avut de asemenea o foarte mare bucurie să văd că Părintele amintit era dispus să-mi acorde câte ceva din bunăvoința sa, de care voi încerca să mă arăt vrednic prin felurite servicii. Căci, fiind foarte îndatorat față de cei din Compania voastră și, mai ales, față de Domnia voastră, care mi-ați ținut loc de Tată de-a lungul întregii mele tinereți, aș fi nespus de mâhnit să fiu în relații proaste cu vreunul dintre membrii [Companiei] cărora le sunteți Conducător în Franța[3240]. Înclinația mea proprie și gândul la datoria pe care o am mă îndeamnă să-mi doresc cu înflăcărare prietenia lor; iar, dincolo de aceasta, drumul pe care am apucat, publicând o nouă *Filosofie*, îmi poate aduce atâta folos de pe urma bunăvoinței Domniilor lor și, dimpotrivă, atâtea neajunsuri din răceala lor, încât cred că ajunge să știe că nu sunt cu totul lipsit de rațiune [*hors de sens*] pentru ca Domniile lor să fie încredințați că voi face mereu tot ce îmi va sta în putință pentru a mă arăta vrednic de cinstea lor. Căci, deși această *Filos*[*ofie*] este într-atât de întemeiată pe demonstrații încât nu mă pot îndoi că pe măsură ce trece timpul va fi acceptată și încuviințată de toată lumea, totuși, din pricină că Domniile lor alcătuiesc cea mai mare parte a celor care o pot judeca, dacă răceala lor i-ar împiedica să o citească, nu aș putea nădăjdui să trăiesc îndeajuns pentru a prinde acel timp; în vreme ce, dacă

bunăvoința Domniilor lor îi aduce să o cerceteze, îndrăznesc să îmi făgăduiesc că vor găsi atâtea lucruri care le vor părea adevărate, și care pot fi lesne puse în locul opiniilor comune și sluji cu folos la explicarea adevărurilor Credinței, chiar fără să contrazică textul lui Aristotel, încât cu siguranță le vor accepta, iar astfel, în câțiva ani, Filosofia aceasta va dobândi toată încrederea pe care altminteri nu ar putea să o dobândească decât peste un secol. Admit că în această privință am un oarecare interes; căci, fiind un om ca oricare altul, nu sunt într-atât de indiferent încât să nu-mi pese de succes; și în aceeași privință Domnia voastră mă puteți îndatora foarte mult. Dar îndrăznesc să mai cred și că publicul are și el un interes în aceasta, și mai ales Compania voastră; căci ea nu trebuie să îngăduie ca niște adevăruri, care au o anumită însemnătate, să fie acceptate mai degrabă de către alții decât de ea. Vă rog cu umilință să îmi iertați libertatea cu care vă destăinui sentimentele mele: nu că aș trece peste respectul pe care vi-l datorez, ci, privindu-vă ca pe Tatăl meu, cred că nu socotiți neplăcut să mă port cu Domnia voastră așa cum aș face-o cu Domnia lui, dacă ar mai fi încă în viață. Și sunt cu înflăcărare etc.

Descartes către [Dinet]
[Egmond, duminică, 28 decembrie 1644?][3241]

AT IV 158-160: CCCLXV; Clerselier III 110-111: XXIII; EL III 63: XVIII; AM VI 186-187: 480; B 1958-1959: 480; JRA I 621-622: Jés 20

Cucernice Părinte,

Nu aș fi în stare să vă spun cât de multă recunoștință am față de cât de mult m-ați îndatorat, căci m-ați îndatorat nemărginit, pentru că sunt încredințat că bunăvoința și îndrumarea Domniei voastre au făcut ca, în loc ca întreaga voastră Companie să-mi întoarcă spatele, lucru cu care începuturile [disputei cu] Cucernicul Părinte Bourdin părea să mă fi amenințat, să îndrăznesc acum să îmi făgăduiesc bunăvoință din partea ei. Am primit o scrisoare de la Cucernicul Părinte Charlet, care mă fac să o nădăjduiesc și, fără să pun la socoteală că înclinația și îndatoririle pe care le am față de Domnia voastră și către Domniile voastre toți pentru instruirea din tinerețea mea mă fac să o doresc din dragoste, ar trebui să fiu lipsit de judecată ca să nu o doresc în folosul meu. Căci, fiindcă m-am apucat să scriu o *Filosofie*, știu că singură Compania voastră e mai în stare decât tot restul lumii să o facă să fie apreciată sau disprețuită. De aceea nu mă tem că oameni cu judecată, și care socotesc că aceasta nu îmi lipsește nici mie cu totul, s-ar îndoi că nu fac întotdeauna tot ce îmi stă în putere ca să fiu vrednic de această bunăvoință.

Nu mică mi-a fost mulțumirea să aflu că v-ați dat osteneala de a o citi și că nu vă este neplăcută. Știu cât de neplăcute pot fi la început opiniile foarte îndepărtate de cele comune și n-am tras nădejde ca ale mele să capete dintru început încuviințarea celor care le-ar citi; în schimb am nădăjduit ca aceștia să se deprindă, încetul cu încetul, să le guste și ca, pe cât le vor cerceta mai mult, pe atât le vor găsi mai vrednice de crezare și mai raționale. Mă dusesem astă-vară în Franța pentru a vedea de treburile familiei mele, dar, încheindu-le repede, m-am întors în aceste ținuturi ale Olandei, unde totuși niciun alt motiv nu mă reține, afară doar de acela că aici mă pot

îndeletnici mai lesne cu distracţiile mele din studiu, căci obiceiul în această ţară nu cere ca oamenii să-şi facă vizite atât de slobod pe cât o fac în Franţa. Dar, în orice loc din lume m-aş afla, voi fi cu înflăcărare toată viaţa mea…

Descartes către [Bourdin]
[Egmond-Binnen, duminică, 28 decembrie 1644?][3242]

AT IV 160-161: CCCLXVI; Clerselier III 112: XXIV; EL III 64: XIX;
AM VI 188: 461; B 1960: 481; JRA I 622-623: Jés 21
Textul lui Clerselier

Cucernice Părinte,

Vă sunt foarte îndatorat pentru grija pe care binevoiți să mi-o purtați, și, în chip special, pentru că mi-ați comunicat o scrisoare de la Cucernicul Părinte Charlet; căci de foarte multă vreme nu mai avusesem cinstea să primesc vreuna de la Domnia sa: și este un om foarte vrednic, pe care îl respect nemărginit și socotesc drept o mare onoare că îi sunt rudă, fără să pun la socoteală că îi sunt recunoscător pentru instruirea din toată tinerețea mea, pe care a îndrumat-o vreme de opt ani, pe când eram la La Flèche, unde era Rector[3243].

Vă mulțumesc de asemenea pentru dorința pe care mi-o mărturisiți de a mă revedea la Paris. Aș vrea mult ca distracțiile mele de la studiu, care cer mai ales odihnă și singurătate, să se poată potrivi cu plăcuta conversație a unei sumedenii de prieteni pe care îi am acolo; căci aceasta mi-ar fi nespus de dragă, dacă aș fi îndeajuns de fericit să mă bucur de ea. Și pot să vă încredințez că unul dintre motivele care m-ar face îndeosebi să îmi doresc să stau la Paris ar fi să am mai multe prilejuri de a dovedi că vă sunt slujitor, și să vă arăt că sunt din inimă și cu afecțiune etc.

Descartes către Mesland
[Egmond, decembrie 1644][3244]

AT IV 162-175: CCCLXVII [A] şi CCCLXVII *bis* [B];
AT III 378-382: CCXLII [B] (versiune franceză);
AT III 704-706: CCXLII [B] (retroversiune latină); Baillet II 162 [începutul părţii A]; Clerselier I 506-509: CXII [B] (versiune franceză);
EL I 358-363: CXII [B] (retroversiune latină);
AM VI 189-199: 462 [A] şi 463 [B]; B 1960-1970: 482 [A] şi 483 [B];
JRA I 623-628 şi 628-630: Jés 22 şi 23
Copie manuscrisă, Chartres, Bibliothèque de la Ville, 366 [508], pp. 1-6 [A]
Copie manuscrisă, Paris, Bibliothèque Mazarine, 2001 [1399], p. 534 [B]

[A] Cucernice Părinte,

Scrisoarea Domniei voastre din 22 octombrie mi-a fost înmânată abia acum o săptămână, aceasta fiind pricina pentru care nu am putut să vă mărturisesc mai curând cât de îndatorat mă simt Domniei voastre, nu pentru că v-aţi dat osteneala să citiţi şi să cercetaţi *Meditaţiile* mele, căci, nefiindu-vă cunoscut de mai înainte, îmi place să cred că doar materia [lor] vă va fi îndemnat să o faceţi, şi nici pentru că le-aţi mistuit în felul în care aţi făcut-o[3245], căci nu sunt atât de vanitos încât să cred că aţi făcut-o de dragul meu, şi am o părere destul de bună despre raţionamentele mele, încât să fiu încredinţat că aţi socotit că merită osteneala de a fi făcute uşor de înţeles mai multora, lucru la care poate sluji mult noua formă pe care le-aţi dat-o; ci pentru că, explicându-le, aţi avut grijă să le faceţi să apară cu toată forţa lor şi să interpretaţi în folosul meu mai multe lucruri care ar fi putut fi denaturate sau ascunse de către alţii. În aceasta recunosc mai cu seamă buna credinţă a Domniei voastre şi văd că aţi vrut să-mi daţi o mână de ajutor. Nu am găsit nici un cuvânt în scrierea pe care aţi avut plăcerea să mi-o trimiteţi la care să nu subscriu întru totul; şi, cu toate că sunt mai multe gânduri care nu se găsesc în *Meditaţiile* mele, sau cel puţin care nu sunt

deduse în același fel, totuși nu este nici unul pe care să nu vreau să îl admit ca fiind al meu. Astfel, nu despre cei care au cercetat scrierile mele precum ați făcut-o Domnia voastră am vorbit în *Discursul despre metodă*[3246] când am spus că nu recunosc gândurile pe care mi le atribuie, ci doar despre cei care au vrut să le adune din vorbele mele spuse în conversații private.

Când, în ce privește Sf[intele] Daruri [*St. Sacrement*], vorbesc despre suprafața intermediară dintre două corpuri, anume dintre pâine (sau trupul lui Iisus Hristos după rugăciunea de sfințire [*consécration*]) și aerul care o înconjoară[3247], prin cuvântul suprafață nu înțeleg vreo substanță sau natură reală care să poată fi nimicită de atotputernicia lui Dumnezeu, ci doar un mod sau fel de a fi care nu poate fi schimbat fără să se schimbe lucrul în care sau prin care [*ce en quoy ou par quoy*] există; așa cum implică o contradicție ca figura pătrată a unei bucăți de ceară să fie îndepărtată și totuși nici o parte a acestei bucăți de ceară să nu-și schimbe locul. Or, această suprafață intermediară între aer și pâine nu se deosebește în mod real nici de suprafața pâinii și nici de cea a aerului care atinge pâinea, ci aceste trei suprafețe sunt, de fapt, un același lucru și se deosebesc doar din perspectiva gândirii noastre. Anume, când o numim suprafață a pâinii, înțelegem că, chiar dacă aerul care o înconjoară se schimbă, ea rămâne totuși *eadem numero*[3248] câtă vreme pâinea nu se schimbă, dar că, dacă pâinea se schimbă, se schimbă și ea. Și când o numim suprafață a aerului care înconjoară pâinea înțelegem că se schimbă odată cu aerul și nu odată cu pâinea. În sfârșit, când o numim suprafață intermediară între aer și pâine, înțelegem că nu se schimbă nici odată cu unul, nici odată cu cealaltă, ci doar odată cu figura dimensiunilor care le separă pe unul de cealaltă; în așa fel încât, în acest sens, pâinea există doar prin această figură, și tot doar prin ea se poate schimba. Căci trupul lui I[isus] H[ristos] fiind pus în locul pâinii și venind alt aer în locul celui care înconjura pâinea, suprafața care se află între acest aer și trupul lui I[isus] H[ristos] rămâne *eadem numero* care era mai înainte între celălalt aer și pâine, pentru că nu își ia identitatea numerică din identitatea corpurilor în care există, ci doar din identitatea sau asemănarea dimensiunilor [lor]: precum putem spune că Loire[3249] este același râu care era acum zece ani, cu toate că nu mai este aceeași apă și

că, de asemenea, poate nu mai este nici o parte din același pământ care înconjura această apă.

În ce privește felul în care putem înțelege că trupul lui I[isus] H[ristos] este în Sf[intele] Daruri, cred că nu trebuie eu să-l explic, după ce am aflat de la Conciliul din Trento că [trupul] este acolo *ea existendi ratione quam verbis exprimere vix possumus*[3250]. Cuvinte pe care le-am citat înadins la sfârșitul răspunsului meu la cel de-al 4-lea rând de obiecții[3251] pentru a fi scutit de a spune mai multe: și totodată pentru că, nefiind Teolog de meserie, mi-ar fi teamă că lucrurile pe care le-aș putea scrie ar fi primite mai puțin bine de la mine decât de la un altul. Totuși, datorită faptului că Conciliul nu hotărăște că *verbis exprimere non possumus*[3252], ci doar că *vix possumus*[3253], mă voi aventura aici să vă spun, în chip confidențial, un fel care mi se pare destul de prielnic și foarte folositor pentru a ocoli defăimarea ereticilor, care ne obiectează că, în aceasta, noi credem un lucru care este cu totul incomprehensibil și care implică o contradicție. Dar o fac, vă rog, numai cu condiția ca, dacă îl comunicați altora, s-o faceți fără a-mi atribui ticluirea lui; și chiar vă rog să nu îl spuneți nimănui dacă judecați că nu este întru totul întocmai cu ceea ce a fost hotărât de Biserică[3254].

Mai întâi, iau aminte la ce anume este trupul [*corps*] unui om și găsesc că acest cuvânt corp [*corps*] este foarte echivoc[3255]; căci, când vorbim despre un corp în general, înțelegem o parte determinată a materiei, și totodată a cantității, din care este compus universul, astfel încât nu se poate îndepărta câtuși de puțin din această cantitate fără să judecăm numaidecât că corpul este mai mic și că nu mai este întreg; și nici schimba nici o particulă din această materie fără să gândim mai apoi că corpul nu mai este întru totul același, sau *idem numero*[3256]. Dar, când vorbim de trupul unui om, nu înțelegem nici o parte determinată de materie, nici care să aibă o mărime determinată, ci înțelegem doar toată materia care este laolaltă unită cu sufletul acestui om; în așa fel încât, cu toate că această materie se schimbă, iar cantitatea ei sporește sau se micșorează, credem totuși că este același trup, *idem numero*, câtă vreme rămâne legat și unit substanțial cu același suflet; și credem că acest trup este absolut întreg câtă vreme are în sine toate dispozițiile cerute pentru a păstra această uniune.

Căci nu este nimeni care să nu creadă că avem aceleași trupuri pe care le-am avut încă din copilărie, deși cantitatea lor este mult sporită, și deși, potrivit opiniei obișnuite a Medicilor, și fără îndoială potrivit adevărului, nu se mai află în ele nici o parte din materia care era atunci și deși nu mai au aceeași figură; în așa fel încât sunt *eadem numero*, doar datorită faptului că sunt informate de același suflet. Eu, care am cercetat circulația sângelui, și care cred că hrănirea se face numai printr-o continuă eliminare a unor părți din corpul [*corps*] nostru, care sunt alungate de la locul lor de altele care intră înăuntru, nu cred să existe nici o particulă a membrelor noastre care să rămână *numero* aceeași măcar o singură clipă, deși corpul [*corps*] nostru, în calitate de trup omenesc [*corps humain*], rămâne totdeauna *numero* același, câtă vreme este unit cu același suflet. Și chiar, în acest sens, este indivizibil: căci, dacă tăiem unui om un braț sau un picior socotim desigur că corpul [*corps*] său este fragmentat, luând numele de corp în primul sens, dar nu luându-l în al doilea, și nu socotim că cel care are un braț sau un picior tăiat este mai puțin om decât un altul. În sfârșit, oricare ar fi materia, în orice cantitate sau de orice figură ar putea fi, cu condiția să fie unită cu același suflet rațional, o luăm întotdeauna drept trupul aceluiași om și drept trupul absolut întreg, dacă [această materie] nu are nevoie să fie însoțită de o altă materie pentru a rămâne legată de acest suflet.

Pe deasupra, iau aminte că, atunci când mâncăm pâine și bem vin, particulele acestei pâini și ale acestui vin, dizolvându-se în stomacul nostru, ni se scurg numaidecât în vene și, doar prin aceea că se amestecă cu sângele, se transsubstanțiază în mod natural, și devin părți ale trupului nostru; cu toate că, dacă am avea vederea atât de subtilă pentru a le diferenția de celelalte particule de sânge, am vedea că sunt încă *numero* aceleași care alcătuiau mai înainte pâinea și vinul; astfel încât, dacă nu am avea în vedere uniunea pe care o au cu sufletul, le-am putea numi pâine și vin, ca mai înainte.

Or, această transsubstanțiere se petrece fără vreun miracol. Dar, după acest exemplu, nu văd nici o greutate să gândim că tot miracolul transsubstanțierii, care se petrece în Sf[intele] Daruri, constă în aceea că, în vreme ce particulele acestei pâini și ale acestui vin ar fi trebuit să se amestece cu sângele lui I[isus] H[ristos] și să se

dispună în anumite feluri specifice, pentru ca sufletul său să le informeze în mod natural, acesta le informează, fără toate acestea, prin forța cuvintelor rugăciunii de Sfințire; și în vreme ce acest suflet al lui I[isus] H[ristos] nu ar putea rămâne legat în chip natural cu fiecare dintre aceste particule de pâine și vin decât dacă ar fi îmbinate cu multe altele care alcătuiesc toate organele trupului omenesc [*corps humain*] necesare vieții, el rămâne legat în chip supranatural cu fiecare dintre ele, chiar dacă cineva le desparte. În acest fel, este lesne de înțeles cum trupul lui Iisus Hristos este o singură dată în toată cuminecătura, înainte să fie împărțită, și totuși este absolut întreg în fiecare dintre părțile ei, după ce a fost [împărțită]; pentru că toată materia, oricât de mare sau de mică ar fi, care este laolaltă informată de un același suflet omenesc, este luată drept un trup absolut întreg.

Această explicație va șoca fără îndoială la început pe cei obișnuiți să creadă că pentru ca trupul lui I[isus] H[ristos] să fie în Euharistie, trebuie ca toate mădularele lui să fie acolo cu aceeași cantitate și figură a lor, și *numero* aceeași materie din care erau alcătuite când s-a înălțat la Ceruri[3257]. Dar vor ieși cu ușurință din aceste dificultăți dacă iau aminte că nimic din acestea nu a fost hotărât de Biserică; și că toate mădularele exterioare, și cantitatea și materia lor, nu sunt necesare integrității trupului omenesc [*corps humain*], și nu sunt cu nimic folositoare și nici potrivite acestor daruri în care sufletul lui I[isus] H[ristos] informează materia ostiei pentru ca [El] să fie primit de către oameni și să se unească mai strâns cu ei; și chiar aceasta nu micșorează cu nimic adorarea acestei taine. Și în sfârșit trebuie luat aminte că este imposibil, și că pare evident că implică o contradicție ca aceste mădulare [ale trupului] să fie acolo; căci ceea ce numim, de pildă, brațul sau mâna unui om este ceea ce are figura exterioară, mărimea și funcția [unei mâini]; astfel încât, orice ne-am putea imagina în ostie ca fiind mâna sau brațul lui I[isus] H[ristos], înseamnă a jigni toate dicționarele, iar a le numi braț sau mână înseamnă a schimba cu totul înțelesul cuvintelor, de vreme ce nu are nici întinderea, nici figura exterioară, nici funcția[3258].

Vă voi rămâne îndatorat dacă îmi faceți cunoscută opinia Domniei voastre privind această explicație; și aș dori de asemenea să o cunosc și pe aceea a

C[ucernicului] P[ărinte] Va[tier][3259]; dar timpul nu îmi dă răgazul să-i scriu.

[B] În ce privește libertatea alegerii [*libertatem arbitrii*], încuviinţez întru totul cele care au fost scrise aici de Cucernicul Părinte[3260]. Și ca să expun mai limpede opinia mea, aș vrea să se ia aminte că *indiferența* mi se pare că semnifică, vorbind în mod propriu, acea stare în care se află voința când nu este împinsă de nici o percepție a ceea ce este adevărat sau a ceea ce este bine într-o parte mai degrabă decât în alta; și astfel am luat-o când am scris că cel mai mic grad de libertate este acela în care ne hotărâm pentru niște lucruri față de care suntem indiferenți[3261]. Dar alții înțeleg poate prin *indiferență* facultatea pozitivă de a ne hotărî pentru oricare dintre două lucruri contrarii, adică să urmăm sau să evităm, să afirmăm sau să negăm [unul dintre acele lucruri]. Nu am tăgăduit că această facultate pozitivă se află în voință. Ba chiar socot că aceasta se află nu doar în acele acte în care voința nu este împinsă de nici un temei [*ratio*] evident într-o parte mai degrabă decât în alta, ci și în toate celelalte; astfel încât[3262], atunci când un temei foarte evident o mișcă într-o parte, chiar dacă, moralmente vorbind [*moraliter loquendo*], cu greu putem face ca ea să fie purtată în partea contrară, cu toate acestea, [vorbind] în chip absolut, putem. Căci întotdeauna ne este îngăduit să ne abținem de a urmări un bine cunoscut în mod clar, sau de a admite un adevăr evident, dar numai cu condiția să judecăm că este un bine să atestăm prin aceasta libertatea alegerii [*arbitrii*] noastre.

Mai trebuie de asemenea avut în vedere că libertatea poate fi considerată în acțiunile voluntare, fie înainte ca ele să fie îndeplinite fie în timp ce sunt îndeplinite.

Și anume privită în acestea înainte ca ele să fie îndeplinite, ea implică *indiferența* luată în al doilea sens, dar nu în primul[3263]. Și cu toate că, atunci când opunem judecata noastră poruncilor altora spunem că suntem mai liberi în privința lucrurilor de făcut despre care nu primim nici o indicație de la alții și în privința cărora ne este îngăduit să ne urmăm propria judecată, decât în privința lucrurilor care ne sunt interzise, totuși nu putem spune că, atunci când opunem judecățile noastre, sau cunoștințele noastre, unele altora, suntem mai liberi în privința acelor lucruri de făcut care nu ni se par nici bune nici rele, sau pe acelea în care cunoaștem, ce-i drept, multe temeiuri bune dar tot atâtea altele rele, decât pe cele în care percepem

mult mai mult bine decât rău. Căci o mai mare libertate constă fie într-o ușurință mai mare de a ne hotărî, fie într-o mai mare folosire a acelei puteri pozitive pe care o avem de a urma lucruri mai rele, în ciuda faptului că vedem unele mai bune. Dar dacă urmăm ceva în care se zăresc mai multe temeiuri bune, ne hotărâm mai ușor; dacă urmăm însă opusul, ne folosim mai mult de acea putere pozitivă a Domniei voastre; și astfel putem întotdeauna acționa mai liber în privința celor în care percepem mult mai mult bine decât rău, decât în privința celor pe care le numim ἀδιάφορα, sau *indiferente*. Și tot în acest sens, facem mai puțin liber lucrurile care ne sunt poruncite de alții și pe care altminteri nu le-am face de la sine, decât cele care nu ne sunt poruncite; pentru că judecata că acele lucruri sunt greu de făcut se opune judecății că este bine să facem cele ce ne sunt cerute; iar aceste două judecăți, cu cât ne mișcă în chip mai egal, cu atât pun în noi mai mult această indiferență, luată în primul sens[3264].

Dar privită în acțiunile voluntare, în timp ce acestea sunt îndeplinite, libertatea nu implică nici o indiferență, nici luată în primul, nici în al doilea sens, pentru că ceea ce se face nu poate rămâne nefăcut odată ce se face. Dar [libertatea] constă doar în ușurința de a acționa; și atunci liber, spontan și voluntar sunt absolut același lucru[3265]. În acest sens am scris că sunt purtat cu atât mai liber spre ceva cu cât sunt împins de mai multe temeiuri; pentru că este sigur că voința noastră se mișcă atunci cu mai multă ușurință și avânt[3266].

Descartes către X
[1644?][3267]

AT V 549-552: CCCLXI *ter*; Clerselier III 585-587: CIII; EL III 384-386: XCIV; B 1946-1948: 474; AM VI 178-179: 455; JRA I 616-617: Jés 15

Textul lui Clerselier

Am fost încântat să văd, din scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o scrieți, că mă sfătuiți să mă uit peste începutul Capitolului al șaptelea din prima Carte a *Meteorilor* lui Aristotel, pentru a-mi fi de folos la apărarea mea. Căci este un loc pe care l-am citat la sfârșitul Filosofiei mele, și singurul din Aristotel pe care l-am citat[3268]. Astfel, pentru mine nu e o dovadă neînsemnată a afecțiunii Domniei voastre, să văd că mă sfătuiți chiar același lucru de care eu am socotit că trebuie să mă folosesc.

În ce privește cenzura Romei referitoare la mișcarea Pământului, nu mi se pare verosimilă, căci eu tăgăduiesc în chip cât se poate de expres această mișcare. Sunt sigur că, la prima vedere, se va putea socoti că o tăgăduiesc doar cu cuvântul, pentru a ocoli cenzura, pentru că reține sistemul lui Copernic; dar, atunci când se vor cerceta temeiurile [*raisons*] mele, sunt pe deplin încredințat că se va afla că sunt serioase și solide, și că arată în chip clar că trebuie să spunem urmând sistemul lui Tycho, mai degrabă decât pe cel al lui Copernic, explicat în felul în care îl explic eu, că Pământul se mișcă. Or, dacă nu-l putem urma pe nici unul dintre acestea două, trebuie să ne întoarcem la acela al lui Ptolemeu, ceea ce nu cred că Biserica ne constrânge s-o facem, de vreme ce este în chip vădit împotriva experienței. Iar toate pasajele din Scriptură, care sunt împotriva mișcării Pământului, nu privesc sistemul lumii, ci doar felul de a vorbi; astfel încât, dovedind, așa cum o fac, că, pentru a vorbi în chip propriu trebuie să afirmăm, urmând sistemul pe care-l expun, că Pământul nu se mișcă, sunt în acord cu acele pasaje. Dar vă sunt totuși foarte îndatorat pentru că m-

ați pus în gardă cu privire la ceea ce poate fi împotriva mea[3269].

Temeiul [*raison*] pentru care cred că o coardă întinsă sau un arc sau un resort revine la poziția inițială[3270], este că materia subtilă, care curge neîntrerupt, precum un torent, prin porii corpurilor pământești, negăsind o cale atât de liberă prin acești pori ca de obicei, depune efort pentru a-i readuce în starea lor obișnuită. De pildă, dacă porii unei bucăți de oțel călit, atunci când este dreaptă, sunt pe de-a întregul rotunzi și exact de mărimea de care este nevoie pentru a lăsa cale părților materiei subtile, pe care mi le închipui ca fiind tot rotunde, atunci când va fi îndoită, vor deveni ovale; iar aceste părți ale materiei subtile, apăsând marginile acestor ovale în locul unde sunt cele mai înguste, vor depune efort pentru a le aduce la figura lor dintâi etc.

Ați înțeles foarte bine ce-am vrut să spun scriind despre întinderea suprafețelor, anume că aerul rezistă mai mult la aceeași cantitate de materie, după cum suprafețele ei sunt mai mult sau mai puțin întinse; căci nu consider inerția *absolute loquendo*[3271] sau potrivit naturii lucrului, ci având doar în vedere corpurile înconjurătoare. Astfel, atunci când spun că cu cât un corp este mai mare, cu atât mai bine își poate transmite mișcarea altor corpuri și poate fi mai puțin mișcat de ele, temeiul [*raison*] meu este că le împinge pe toate în aceeași parte; în vreme ce micile corpuri care îl înconjoară nu se pot niciodată potrivi toate laolaltă să-l împingă împreună în aceeași clipă, în aceeași direcție și, dacă îl împing, unul pe unele dintre părțile sale într-un fel, și altul pe altele dintre părțile sale în alt fel, nu-l fac să se miște atât de mult[3272]. Vă rog să continuați să-mi faceți cinstea de a-mi acorda bunăvoința Domniei voastre și să mă credeți etc.

1. Traducere din franceză de VA și CCP. Data lipsește în Clerselier, dar este așezată între A 206 [6 decembrie 1638] și A 210, 9 ianuarie 1639, într-o serie în care scrisorile se înșiruie cronologic. Clerselier-Institut II 431 notează în margine: „Vedeți, la p. 452 a acestui Vol[um]. Frénicle. 20 Decembrie 1638. Vedeți Caietul mare”. AT II 471 observă că Descartes vorbește aici despre o chestiune ce îi fusese propusă „acum nu mai mult de un an” și la care a răspuns la 31 martie 1638 (A 168), după ce o primise către sfârșitul lui februarie 1638. În sfârșit, el trimite la această scrisoare, în A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639, dar nu pomenește nimic de ea în A 210, 9 ianuarie 1639, ceea ce pare să arate că scrisoarea de față a fost trimisă

în acelaşi timp cu cea din urmă (*cf.* AT II 471).

2. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 429).

3. Părţile *alicote* ale unui întreg sunt părţile egale obţinute în urma diviziunii acestuia cu un număr. În aritmetică, părţile *alicote* ale unui număr întreg sunt toţi divizorii acelui număr (mai puţin numărul dat) (*cf.* AT II 477, notă). Despre părţile *alicote* ale unui număr Descartes îi scrisese lui Mersenne, în A 45 [13 ianuarie 1631] (AT I 221-222) şi A 52 [octombrie-noiembrie 1631] (AT I 229-230). De Waard observă că Descartes le folosise şi în *Geometria*, III (AT VI 454-455), fără să le dea un nume (CM VIII 279, nota 1).

4. *Cf.* AT (nota citată anterior), Descartes le cunoştea dinainte. Vezi A 52, *către Mersenne* [octombrie sau noiembrie 1631] (AT I 229-230).

5. Această problemă era formulată în scrierea pierdută a lui Roberval şi Étienne Pascal. Vezi A 168, *către Mersenne*, 31 martie 1638 (AT II 93-94).

6. Vezi şi felul în care Descartes se corectează pe sine însuşi, la sfârşitul lui A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 493-508) şi la sfârşitul lui A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 530-539). Problema propusă de Frénicle, precum şi indicaţiile notate de Mersenne pe un exemplar din volumul al II-lea din *Harmonie universelle* sunt reproduse în CM VIII 282, notă – 283, notă.

7. Vezi A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638 (AT II 254).

8. Sunt numere de forma $2n^2 + 2n + 1$ (*cf.* CM VIII 279, nota 4).

9. Inadvertenţa acestei fraze, observată de AT II 472, nota *b*, este explicată de CM VIII 279, nota 5, presupunând că Clerselier a tipărit, în fapt, o copie a scrisorii lui Descartes, făcută de Frénicle şi comunicată lui Mersenne.

10. Vezi reconstrucţia din CM VIII 280, notele 1 şi 2.

11. Asupra chestiunii elipselor lui Frénicle, vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 505-506); A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 536-539); A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 561); şi, de asemenea, CM VIII 746-753: *Appendice I. Études de Frénicle*. B. *Les lignes rationnelles dans l'ellipse*.

12. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 428).

13. Vezi A 184, *către Mersenne*, 13 iulie 1638 (AT II 250-251); şi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 427-428).

14. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 429).

15. O verificare a acestei afirmaţii a lui Descartes, în CM VIII 282, nota 1.

16. E vorba despre numărul 198585576189. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 430).

17. Existența numerelor perfecte impare nu este stabilită: s-a demonstrat doar că astfel de numere, dacă există, trebuie să fie foarte mari – *cf.* CM VIII 282, nota 3. B 963, nota 18 trimite la G.H. Hardy și E.M. Wright, *An Introduction to the Theory of Numbers*, Oxford, 2008, pp. 312-313.
18. Adică în raportul $\frac{n+1}{n}$.
19. Traducere din franceză de VA și MDV. AT publică scrisoarea autografă. Data lipsește în Clerselier, care publică minuta. Clerselier-Institut II 435, în margine: „1639 la începutul iernii”, iar într-un fluturaș: „Cea de-a 96-a din cel de-al 2-lea volum, p. 435 este de la Domnul D[escartes] către P[ărintele] Mersenne. Este cea de-a 21-a dintre Ms. lui La Hire și datată în chip precis din 9 ianuarie 1639”.
20. În 1618, tânărul Descartes se înrolase la Breda în armata principelui de Orania, Mauriciu de Nassau. Tratatul său pierdut despre *Arta scrimei*, care atestă pasiunea sa pentru arme, a fost datat în 1628 (AT X 535-538) sau în 1618-1619 (*Écrits de jeunesse*, pp. 35-36).
21. Prelungirea vieții și conservarea sănătății sunt teme care apar în *Discurs*, VI (AT VI 62), în corespondența cu Huygens și în A 559, *către Marchizul de Newcastle* [octombrie 1645] (AT IV 329).
22. Este vorba despre capucinul François Joseph Le Clerc du Tremblay (1577-1638), din 1613 om de încredere și agent al cardinalului de Richelieu (în această calitate, cunoscut și sub numele de „Eminența cenușie”). Împreună cu Antoinetta de Orléans, a întemeiat Congregația Fiicelor Calvarului. La 18 decembrie 1638 a murit în urma unui atac de apoplexie.
23. *Dioptrica*, VI (AT VI 144, r. 13). Îndreptarea propusă de Mersenne este adoptată în traducerea latină din 1644, *Specimina philosophiæ* (vezi nota explicativă a lui Pierre Costabel, AT II 735, notă – 736, notă).
24. Referința lui Descartes nu corespunde textului tipărit al *Dioptricii* în ediția din 1637 de care dispunem. Din acest motiv, Costabel conchide că Descartes și Mersenne utilizau exemplare ale *Discursului* și *Încercărilor* pierdute astăzi și față de care exemplarele păstrate din acea ediție prezintă modificări.
25. Pare că dezbaterea pornește dintr-un context galilean (vezi și nota următoare) și de la observațiile lui Mersenne din *Les Nouvelles pensées de Galilée*, Paris, 1639, pp. 9-10 (*cf.* CM VIII 119, notă). Potrivit observației din B 965, nota 5, Descartes face aluzie, în aceste rânduri, la poemul lui Lucrețiu *De rerum natura* (I, 385-400). „Fără-ndoială trebuie ca aerul/ Să umple iar tot golul ce se face/ La mijloc, între cele două corpuri./ Dar orișicât ar fi să năvălească/ De iute adierile de aer,/ Nu vor putea aceste să cuprindă/ Tot locul dintr-odată: ele trebuie/ Treptat să-l umple, și pe urmă numai/ Să pună stăpânire pe tot locul./ De crede cineva că în clipita/ Când cele două talere răsaltă/ Aceasta se întâmplă din pricină/ Că aerul întâi se

condensează,/Acela se înşal-amar: atunce/ Se face-un vid ce nu era ’nainte,/ Iar cel abia făcut se umple iară./ Nici nu se poate aerul în felul/ Acesta condensa; chiar să se poată/Eu cred că fără vid nu-i cu putinţă/ Ca el în sine însuşi să se tragă/ Şi într-un loc grămadă să se facă./ De-aceea dar, oricât ai pune pricini,/ Oricât ai sta la cumpănă, tu trebuie/ Să recunoşti că este vid în lucruri” (Lucreţiu, *Poemul naturii*, traducere de Teodor Naum, Bucureşti, 1965, pp. 40-41).

26. Despre aşa-zisa putere a vidului de a ţine împreună corpurile continue sau contigue, vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 382); A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 439-440); *Lumea*, IV (AT XI 16 şi urm.); şi *Principii*, II, art. 16-19. Despre ipoteza anihilării lumii, care urcă la atomismul antic, vezi Gianni Paganini, „«Le lieu du néant». Gassendi et l’hypothèse de l’*annihilatio mundi*”, *Dix-septième siècle*, 2006, 4, 233, pp. 587-600. Aşa cum remarcă JRA I 906, nota 74, Descartes utilizează comparaţia cu raportul dintre un munte şi o vale, în A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 440); A 359, *către Gibieuf*, 19 ianuarie 1642 (AT III 476-477); în *Meditaţii*, V (AT VII 66); şi în *Notæ in programma* (AT VIII-2 347-348). În scrisoarea citată *către Gibieuf*, el explică înţelesul noţiunilor *munte* şi *vale*: „Cu toate că putem avea, prin abstracţie, ideea unui munte, sau a unui loc care urcă de jos în sus, fără a lua aminte că, tot pe acolo, se poate şi coborî de sus în jos”.
27. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 440, 444).
28. CM 266, nota 3 aminteşte că Beeckman admitea mici spaţii vide între particulele materiei sale subtile – Beeckman II 96 (august 1620), 105-106 (august 1620) şi 381-392 (decembrie 1626).
29. *Lumea*, V (AT XI 23-25).
30. „Toate celelalte rămânând neschimbate” (lat.).
31. „În chip demonstrativ” (lat.).
32. Materia subtilă este un subiect central al corespondenţei dintre Morin şi Descartes din anul 1638. Morin îi obiectase lui Descartes că porii corpurilor pământeşti nu ar putea fi umpluţi întocmai de părţile rotunde ale materiei subtile şi că, prin urmare, ceea ce nu se umple rămâne vid. Descartes, în răspunsul său A 182, *către Morin*, 13 iulie 1638, respinsese consecinţa, motivând că „pot fi foarte bine umpluţi de vreun alt lucru pe care, pentru aceasta, nu am nevoie să-l explic aici” (AT II 207).
33. Despre experimentele lui Mersenne privitoare la rezistenţa corpurilor la rupere, vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 439); A 206 [6 decembrie 1638] (AT II 465); şi CM VIII 203, nota 2.
34. CM VIII 268, nota 3 aminteşte că teoria mecanicistă a căldurii fusese îmbrăţişată de Beeckman înainte de 1618 (Beeckman I 493) şi fusese limpede expusă de Francis Bacon în *Novum organum*. Pentru concepţia lui Descartes despre natura căldurii, vezi *Principii*, IV, art. 29, 46

(AT VIII-1 218, 231).

35. Potrivit CM VIII 269, nota 1, corporalitatea unui fluid subtil ce umple spaţiul era deja admisă de Basson (CM II 308) şi, de multă vreme, de Beeckman (Beeckman I 28, 36, 195; III 17, 31, 99-100, 117, 158-159), care i se împotriveşte lui Kepler, ce socotise lumina ca fiind alcătuită din *species immateriatæ*.

36. După cum remarcă JRA I 952, nota 45, îngerul face ceea ce omul îşi poate doar imagina şi, ca atare, este chemat, la Descartes, să exemplifice discursul ştiinţific: el împarte, de pildă, lucrurile în particule insesizabile – A 296, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 214); şi A 641, *către Mersenne*, 15 martie 1647 (AT IV 623).

37. Experimentele lui Isaac Beeckman din anii 1631-1633 atribuie o importanţă deosebită acestei chestiuni: Beeckman III 182-183, 219, 225, 237, 252, 305 şi opusculul lui Hortensius din 1633, citat în Beeckman IV 211-213 (CM VIII 271, nota 1).

38. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 446), precum şi CM VIII 218, notă.

39. Despre experimentele lui Mersenne cu privire la forma jetului de apă ce iese printr-o gaură practicată în peretele unui vas, vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 422 şi urm.) şi CM VIII 212, notă – 214, notă. Acest experiment, precum şi cel menţionat la punctul 12 au fost prilejuite de cartea lui Galilei *Discorsi e dimostrazioni matematiche, intorno à due nuove scienze* (1638), relevante pentru cercetările lui Mersenne asupra traiectoriilor ghiulelelor.

40. Potrivit CM VIII 273, nota 1, poate fi recunoscut aici principiul maşinii lui Atwood (inventată în 1784), dar dispreţul lui Descartes s-ar putea explica prin neputinţa lui de a deduce legile căderii corpurilor pornind de la principiile lui *a priori*.

41. „Celelalte condiţii nefiind schimbate” (lat.).

42. Scrisoare pierdută.

43. Pe baza acestor rânduri, CM VIII 275, notă – 276, notă consideră că foaia pe care Desargues i-a trimis-o lui Descartes ar fi fost o parte din lucrarea sa *Brouillon project d’une atteinte*. Pentru specificul demersului lui Desargues, care l-a influenţat şi pe Pascal, CM trimite şi la studiul lui Michel Chasles, *Aperçu historique sur l’origine et le développement des méthodes en géométrie*, Paris, 1837, p. 75.

44. Clerselier adaugă: „privitor la centrul de greutate al unei sfere”.

45. A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 431, 448, notă – 449, notă).

46. A 135, *către Huygens*, 5 octombrie 1637, scrisoare ce conţine *Tratatul de mecanică* (AT I 432-454).

47. Este vorba despre scrisoarea pierdută *către de Beaune*, 11 octombrie 1638 la care Descartes

face referire în A 206, *către Mersenne* [6 decembrie 1638] (AT II 466).

48. AM III 169, nota 2 susţine că acesta este Beaugrand, în timp ce CM VIII 275, nota 1 îl propune pe Roberval, care îi scrisese lui de Beaune despre prima sa linie curbă – *cf. de Beaune către Mersenne*, 13 noiembrie 1638 (CM VIII 171-181).
49. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoare publicată prima dată de Roth.
50. Vezi A 165, *către Huygens*, 9 martie 1638 (AT II 659 şi 660).
51. Vezi A 165, *către Huygens*, 9 martie 1638 (AT II 660).
52. Este vorba de Antoine Vatier. Vezi A 165, *către Huygens*, 9 martie 1638 (AT II 661).
53. Santpoort era un sătuc „la o leghe de Harlem în drum către Alkmaar" (A 221, *către Pollot*, 6 mai 1939, AT II 546), unde Descartes a locuit din 1637 până în 1641, în tovărăşia slujnicei şi prietenei sale Helena, de la care a avut o fată, pe Francine, decedată în 1640; vezi, în vol. I al *Corespondenţei*, nota complementară *Familia lui Descartes*.
54. „Domniei sale,/ Domnului de Zuylichem,/ Cavaler, Consilier şi Secretar/ al Alteţei Sale,/ în detaşamentul Alteţei Sale,/ Principele de Orania,/ în tabără" (neerl.).
55. Traducere din franceză de VA şi MDV. Baillet II 8-9 reproduce un rezumat [„*le sens en abrégé*"] al scrisorii latine a lui Regius. AT II 527 o datează, conform menţiunii explicite a lui Baillet, la 9 martie 1639. Bos 13, se sprijină pe indicaţia din fragmentul reprodus de Baillet, în care Regius îşi anunţă intenţia de a-l vizita pe Descartes „în săptămâna care va încheia vacanţa noastră" şi pe calendarul anului academic al Universităţii din Utrecht, datând scrisoarea din perioada 24 ianuarie – 3 februarie 1639.
56. Vezi A 195, *către Regius* [19-23 august 1638] (Bos 10).
57. Bos observă (12, nota 3) că Regius foloseşte expresia baconiană „*viæ naturæ*"; vezi *Novum Organum*, II, aforismele 5 şi 29.
58. Henricus Reneri avea să moară la 20 martie 1639.
59. Potrivit reconstrucţiei lui Bos 13, vizita aceasta avea să fie prima pe care Regius i-o va face lui Descartes. În august 1638, Descartes i-a îngăduit lui Regius să îl însoţească pe Reneri cu prilejul următoarei sale vizite. După câteva luni, Regius ar fi înţeles că Reneri nu-l va vizita pe Descartes în viitorul apropiat, şi îi cere aici permisiunea lui Descartes să vină la Santpoort fără Reneri.
60. Traducere din franceză de VA şi MDV. Clerselier publică minuta şi indică doar destinatarul acestei scrisori. Data de 9 februarie 1639 este precizată de către Clerselier-Institut II 444 într-o adnotare marginală şi apoi într-un fluturaş: „Cea de-a 97-a din al 2-lea Vol[um], p. 444 este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Este a 22-a dintre M[anu]s[crisele] La Hire şi datată cu precizie la 9 februarie 1639". AT, AM, CM, JRA publică scrisoarea autografă.

61. Ştirea îi fusese comunicată lui Mersenne de către Giovanni Diodati (1576-1649), pastor italian de origine elveţiană – vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 445); A 207, *către Huygens* [decembrie 1638] (AT II 675); şi CM VIII 216, notă – 217, notă.
62. Presupunerea lui Descartes era greşită, lentilele din luneta lui Francesco Fontana fiind de fapt sferice (*cf.* CM VIII 216, notă – 217, notă).
63. Vezi A 21, *către Ferrier*, 8 octombrie 1629 (AT I 32-36, 38, notă); A 22, *Ferrier către Descartes*, 26 octombrie 1629 (AT I 38-52); A 23, *către Ferrier*, 13 noiembrie 1629 (AT I 53-69).
64. *Cf.* A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 422, 439); şi A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 489).
65. Este vorba despre lucrarea *Gemmatum et Lapidum historia* (1609) a mineralogistului Anselmus de Boodt (1550-1632). Cartea fusese retipărită de curând la Leiden, în 1636 (*cf.* CM VIII 289, nota 3).
66. În A 161 [1 martie 1638] (AT II 28), Descartes îi scria lui Mersenne că îi trimite înapoi, fără s-o citească, lucrarea lui Fermat *Ad Locos Planos et Solidos Isagoge*, publicată postum în 1679, dar care circula în manuscris încă din 1636.
67. Este vorba de Pierre Descartes, care îi ceruse lui Mersenne un exemplar din *Discurs* şi *Încercări* – A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 436-437).
68. În corespondenţa sa cu Mersenne, Descartes se referă de mai multe ori la Gaudais, un personaj necunoscut – A 20, *către Mersenne*, 8 octombrie 1629 (AT I 25); A 24, *către Mersenne* [13 noiembrie 1629] (AT I 71); A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638 (AT II 269).
69. Descartes şi de Beaune purtaseră o corespondenţă (pierdută) cu privire la tăierea lentilelor hiperbolice – *cf.* A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT II 512-513).
70. *Cf.* A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 385, r. 7-11).
71. *Cf.* A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 483).
72. *Meteorii*, III (AT VI 257-258).
73. Descartes aflase, cu mirare, despre fenomenul plutirii acelor de oţel de la Beeckman, care îl menţionează în 1618 (Beeckman I 223-224, 244) – *cf. Cogitationes privatæ* (AT X 226).
74. Descartes se referă la *Discurs* şi la *Încercări*, ca în A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 443). Avea, poate, în vedere retipărirea lor.
75. „Numeric aceiaşi” (lat.).
76. *Meteorii*, II (AT VI 241-242).
77. Despre diferendul dintre Petit şi Descartes cu privire la refracţia pe corpurile solide, vezi A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 564). Petit compusese *Tabelele* de refracţie

considerate de către Descartes o *Antidioptrică*, opusă *Dioptricii* sale. Totuşi Fermat va susţine în 1664 că experimentele inginerului „se potriveau întocmai cu proporţia Domnului Descartes” (Fermat II 486-487).

78. Este vorba despre Desargues, care admisese că în formula lui Descartes AB = AC/R^2; AB determină centrul de greutate B al întregii sfere – vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 431); CM VIII 215, notă – 216, notă.

79. În A 183, *către Mersenne*, 13 iulie 1638 (AT II 245) şi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 431).

80. Este vorba despre medicul şi alchimistul german Oswald Crollius (cca 1563-1609), continuator al lui Paracelsus şi autorul unui tratat de alchimie, *Basilica chymica* (1609). Despre unguentele simpatetice şi interesul lui Mersenne pentru acestea, vezi CM I 17 şi CM II 520-521.

81. Este vorba despre *Brouillon project d’une atteinte aux événements des rencontres d’un cône avec un plan* (1639), publicat, după un exemplar al ediţiei originale, în René Taton, *L’Œuvre mathématique de Desargues*, Paris, 1951. Vezi A 220, *către Desargues*, 30 aprilie 1639 (AT II 554-555, 556, notă – 557, notă).

82. Aceste *Note* vor fi traduse în latină şi vor fi incluse, cu titlul *In geometriam Renati Descartes Notæ Breves*, în traducerea în latină a *Geometriei*, realizată de Franz van Schooten (fiul) în 1649 (AT II 499, nota *b*). Notele lui de Beaune completau *Geometria* şi semnalau unele omisiuni, atât în analize, cât şi în construcţii; vezi CM VIII 305, notă – 306, notă.

83. Teze susţinute la Colegiul Clermont, la Paris, sub preşedinţia părintelui Bourdin, pe care Descartes le va primi de la Mersenne în aprilie 1639 (*cf.* A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639, AT II 530, 540, notă). Nu sunt încă tezele împotriva *Dioptricii*, susţinute de Potier, la Colegiul Clermont, la 30 iunie şi 1 iulie 1640, acompaniate de o prefaţă (*Velitatio*) a părintelui Bourdin.

84. Este vorba despre instrumentul monocord numit „trompetă marină”. CM VIII 251-255 publică două scrisori ale lui Gaudais către Mersenne, probabil din decembrie 1638, care tratează această chestiune.

85. *Cf.* A 61, *către Mersenne* [vara 1632] (AT I 258-259).

86. În această problemă există o adnotare a lui Mersenne pe exemplarul său personal din *Harmonie universelle* – vezi CM VIII 306, notă – 307, notă.

87. Este vorba despre Æmilius Parisanus (1567-1643), medic italian originar din Roma, adversar al lui William Harvey, care publicase *Lapis Lydius de Motu cordis et sanguinis*, Veneţia, 1635. CM VIII 296, nota 1 emite ipoteza că Gabriel Naudé, care coresponda cu Emilio Parisano, îi atrăsese atenţia lui Mersenne asupra acestei cărţi.

88. Deşi Descartes împărtăşeşte cu Harvey opinia despre circulaţia sângelui în sistemul circulator, alcătuit din inimă, artere şi vene, diferenţa majoră dintre cei doi provine de la filosofiile subiacente explicaţiilor fiziologice. Din punctul de vedere al filosofiei mecaniciste a lui Descartes, inima este un organ pasiv, o pompă care pune în mişcare sângele şi care funcţionează pe temeiul rarefierii şi condensării, pornind de la căldura pe care o conţine (*Discurs*, V, AT VI 46-55). Din punctul de vedere al aristotelismului lui Harvey, inima este un organ activ, cu un principiu inerent de mişcare care îi produce contracţia intermitentă.

89. *Cf. Fermat către Mersenne*, 26 decembrie 1638 (Fermat II 178; CM VIII 250, r. 38-39): „Voi propune restul după ce voi primi hârtiile Domnului Descartes". Fermat voia să vadă pesemne scrisorile A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638; A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638; A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638.

90. Noile probleme erau destinate „Domnilor de la Paris", şi nu lui Descartes – *cf. Fermat către Mersenne*, 26 decembrie 1638 (Fermat II 177; CM VIII 250, r. 21).

91. Este vorba, probabil, tot despre *Appendix ad Isagogen topicam*, ca mai sus, AT II 495.

92. Despre a doua curbă a lui de Beaune, vezi *de Beaune către Roberval*, 16 octombrie 1638 (CM VIII 139-140 şi 151, notă), şi *de Beaune către Roberval*, 13 noiembrie 1638 (CM VIII 176-177). Descartes va da soluţia lui în A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT II 514 şi urm.).

93. CM VIII 298, nota 1 trimite la A 534, *către X*, iunie 1645 (AT IV 230) şi observă că nu reiese de nicăieri că problema i-ar fi fost propusă şi lui Fermat. Despre această a doua curbă a lui de Beaune, vezi nota lămuritoare a lui Paul Tannery, AT II 520, notă – 521, notă.

94. *Cf.* A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 434-435).

95. Este vorba, probabil, de primele două dintre cele trei circulare anonime răspândite de Beaugrand împotriva lui Descartes: *Qu'il est faux que les équations qui ne montent que jusques au carré soient toutes comprises en celles dont le Méthodique s'est servi en sa résolution prétendue du lieu* ad quatuor lineas; *Erreurs du Sr Descartes touchant le nombre des racines de chaque équation*; *Défauts de quelques règles du Sr Descartes, et que sa distinction des racines en réelles et imaginaires est impertinente et ridicule*. Descartes nu le-a răspuns. Vezi A 168, *către Mersenne*, 31 martie 1638 (AT II 98) şi lămuririle din AT II 508, notă – 509, notă; CM VII 140 şi urm.

96. Cele două probleme menţionate în acest paragraf au fost propuse de Mersenne în acelaşi timp lui Descartes şi lui Fermat. Ele aparţin jurisconsultului şi matematicianului francez Didier Dounot (1574-1640), autorul unei traduceri a *Elementelor* lui Euclid, *Les Éléments de la Géométrie d'Euclide Megarien traduits et restitués selon l'ordre de Theon, le tout par*

Dounot de Bar-le-Duc (Paris, 1610) – *cf.* AT II 509, notă; CM VIII 307, notă. Fermat a răspuns într-o scrisoare *către Mersenne*, 20 februarie 1638 (CM VIII 321). B 984, nota 36 traduce semnificaţia simbolismului astfel: C reprezintă cubul necunoscutei, Q pătratul ei, iar N necunoscuta. Notaţia *eg.* reprezintă semnul egalităţii.

97. Vezi *Geometria*, III (AT VI 444-445).

98. Vezi *Geometria*, III (AT VI 454-455).

99. În formula următoare, semnul „∞” stă pentru „=”.

100. Pentru explicaţia găsirii algebrice a rădăcinii ecuaţiei cubice $x^3 – 6x = 40$, vezi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 190, 196, notă – 197, notă).

101. „A căuta nod în papură” (lat.). Pentru reducerea ecuaţiei cubice atunci când problema este plană, vezi *Geometria*, III (AT VI 454-455).

102. „A irosi ulei [de lampă] şi osteneală” (lat.).

103. Cu rigla şi compasul.

104. Experimentul pare să fie în relaţie cu problema ridicată de Peiresc, de care Mersenne se preocupa încă din 1634, cu privire la mărimea unei găuri la baza unui vas din care se scurge apa. Potrivit A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 422-423), Mersenne pare să fi conchis că viteza de scurgere a apei este proporţională cu rădăcina pătrată a înălţimii sarcinii (CM VIII 307, notă – 308, notă).

105. Vezi A 205, *către de Beaune* [noiembrie-decembrie 1638] (AT II 452-455).

106. *Cf. Dioptrica*, X (AT VI 216).

107. Despre cercetările de optică ale lui de Beaune, vezi CM VIII 308, notă – 309, notă.

108. *Cf. Dioptrica*, VII (AT VI 146-147).

109. *Cf.* A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 487-488).

110. Vezi A 209, *către Frénicle*, 9 ianuarie 1639 (AT II 471-472 şi 478, notă – 479, notă) şi explicaţia soluţiei lui Descartes în AT II 509, notă.

111. Scrisoarea A 210 ar fi fost aşadar tipărită de Clerselier după o copie dată de Frénicle şi nu după minută.

112. Traducere din franceză de VA şi GV. Este vorba, probabil, de răspunsul la scrisoarea lui *de Beaune către Mersenne*, 13 noiembrie 1638 (AT V 526-529), pe care Mersenne întârziase să i-o trimită lui Descartes.

113. Vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 499). Aceste note au fost publicate în latină zece ani mai târziu, cu titlul *In Geometriam Renati Descartes notæ breves*, în ediţia latină a *Geometriei* întocmită de van Schooten, Leiden, 1649, pp. 119-161 (reproduse în AM III 353-401).

114. *Geometria*, II (AT VI 396-406).

115. *Geometria*, II (AT VI 398).

116. *Geometria*, II (AT VI 402-403).

117. *Geometria*, II (AT VI 392-393).

118. Vezi *De refractione* (AT XI 645-646).

119. Probabil Pierre Petit, ale cărui măsurători au confirmat însă legea lui Descartes; vezi Fermat II 486-487 (*cf.* AT II 512, nota *b*).

120. Vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 505); A 205, *către* [*de Beaune*] [noiembrie-decembrie 1638] (AT II 454).

121. Vezi şi A 22, *Ferrier către Descartes*, 26 octombrie 1629 (AT I 49).

122. *Dioptrica*, X (AT VI 219-220).

123. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 445); A 207, *către* [*Huygens*] [decembrie 1638] (AT II 675).

124. Florimond de Beaune a rămas în istoria matematicii pentru „problema lui de Beaune", pe care a formulat-o în comentariile sale la *Geometria* lui Descartes, anume determinarea unei linii curbe pornind de la o proprietate a tangentei sale. Despre cele patru curbe propuse de de Beaune, vezi explicaţia lui P. Costabel din AT II 520, notă – 521, notă.

125. Propoziţie conversă (geom.), cea care, după ce a fost dedusă dintr-o altă concluzie, slujeşte la rândul ei drept principiu pentru aceasta.

126. Este vorba despre curba care oferă soluţia la problema inversă a tangentelor; o reconstrucţie a soluţiei lui Descartes se află în AT II 521, notă – 522, notă. Vezi şi *de Beaune către Mersenne* (AT V 528).

127. Despre procedeul aplicat de Descartes unui caz particular, dar prezentându-l ca general, vezi AT II 522, notă – 523, notă; AM III 191, nota 1. Fără a folosi terminologia lui Napier (*Mirifici logarithmorum canonis constructio*, Lyon, 1620), Descartes ajunge să înţeleagă logaritmul unui număr raţional prin două serii, în care numărul termenilor creşte indefinit, iar diferenţa lor devine pe cât posibil de mică (*cf.* B 995-994, nota 18).

128. Este vorba, probabil, de curba a cărei subtangentă este presupusă a fi constantă (*cf.* B 995, nota lui Marco Panza).

129. *Cf. de Beaune către Mersenne*, 26 martie 1639 (AT V 537).

130. Vezi A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 380-402). De Beaune le ceruse de mai multe ori lui Mersenne: *de Beaune către Mersenne*, 13 noiembrie 1638 (AT V 529); 26 martie (AT V 538-539); 3 aprilie (AT V 541).

131. Traducere din franceză de VA şi CCP. Nedatată în Clerselier. Clerselier-Institut II 454

precizează într-un fluturaş: „A 98-a din cel de-al 2-lea Vol[um], p. 454, este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Nu se află printre cele ale D[omnului] de La Hire. Nu este datată, dar, fiind scrisă şi trimisă P[ărintelui] Mers[enne] în acelaşi timp cu cea de-a 71-a din cel de-al 3 Vol[um], adresată D[omnului] de Beaune şi precis datată din 20 Februarie 1639, p. 409, din cel de-al 3-lea Vol[um], este limpede că cea de faţă este din 20 Februarie 1639".

132. Asupra *Notelor* lui de Beaune, vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 499) şi A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT II 510).

133. CM VIII 328, notă – 329, notă bănuieşte că ar putea fi vorba despre Jean-Baptiste Chauveau, profesor de matematică la Paris. Acesta ar fi primit de la Mersenne *Geometria* lui Descartes, fără ca acesta din urmă să ştie. În disputa asupra tangentelor, din 1638, Chauveau s-ar fi declarat, potrivit lui Baillet I 349, în favoarea lui Descartes.

134. Andreas Vesalius (1514-1564): *De Humani corporis fabrica* (1543); *Suorum de humani corporis fabrica* (1543). CM VIII 326, nota 1 încearcă să precizeze ce ediţii ale celor două lucrări ar fi putut citi Descartes.

135. Vezi A 26, *către Mersenne*, 18 decembrie 1629 (AT I 102) şi A 32, *către Mersenne*, 15 aprilie 1630 (AT I 137).

136. *Meteorii*, III (AT VI 256 şi urm.) şi VI (AT VI 296 şi urm.).

137. Vezi A 60, *către Mersenne* [iunie 1632] (AT I 254), A 62, *către Mersenne* [noiembrie sau decembrie 1632] (AT I 263); şi *Omul* (AT XI 119-202).

138. Vezi A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 380-388).

139. Descartes l-a avertizat pe de Beaune în aceeaşi zi despre faptul că îl ruga pe Mersenne să-i trimită observaţiile sale despre Galilei: A 214, 20 februarie 1639. Vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 379-388).

140. Vezi A 178, *către Hardy* [29? iunie 1638] (AT II 170-173).

141. Traducere din franceză de VA şi MDV. Baillet II 20-22 relatează două scrisori, a lui Regius şi a lui *Æ*milius, trimise lui Descartes în aceeaşi perioadă. AT II 528-529 reproduce textul lui Baillet într-o singură scrisoare, iar cea mai mare parte din relatarea scrisorii lui *Æ*milius (Baillet II 21-22) o alătură altei scrisori a lui Regius către Descartes, din ianuarie 1640 (AT III 2-3). Ediţia Bos împarte textul în cele două scrisori. Cea de faţă este datată, de Bos 15, 19/29 martie 1639, la o zi după funeraliile lui Reneri. Aşa cum reiese din A 224, *Regius către Descartes*, 17 mai 1639 (AT II 548-549), Descartes nu a primit această scrisoare.

142. Începutul scrisorii relatează funeraliile lui Reneri. Potrivit unei menţiuni din arhivele Domului din Utrecht, Reneri a murit pe 10/20 martie 1639 – vezi A. Drakenborch, „Overluidingen te Utrecht, 1614-1651", *De Navorscher*, 35-51 (1885-1901). Mai multe despre împrejurările

acestui deces, survenit pe neașteptate, în teza lui Robin Buning *Henricus Reneri (1593-1639). Descartes' Quartermaster in Aristotelian Territory*, Utrecht, 2013, pp. 61-65, care îl pune pe seama unei munci intelectuale epuizante (*overworked*), în contextul în care Reneri își pierduse prima soție, ceea ce a dus la o suferință psihică, „*scholars' disease*". Aceasta a putut alimenta opinia pastorului André Rivet, care spunea că Reneri a murit din pricina filosofiei lui Descartes – *cf. Mersenne către Rivet* [jumătatea lui august 1642] (CM XI 233-234).

143. Baillet II 20 notează în margine: „18 martie".

144. Vezi A. Æmilius, *Orationes ac nonnulla eiusdem poëmata*, 1651, pp. 105-124, 412-413.

145. Bos 15, nota 4 observă că Descartes aflase deja vestea morții lui Reneri. De îndată ce auzise despre înrăutățirea sănătății prietenului său, Descartes se dusese să-l vadă, dar îl găsise într-o stare în care „nu mai putea primi nici un ajutor de la prietenii săi" (A 221, *către Pollot*, 6 mai 1639, AT II 545).

146. Traducere din franceză de VA și MDV. A noua scrisoare din colecția de scrisori manuscrise ale lui Regius, deținută de Clerselier, era adresată de Æmilius lui Descartes. Baillet relatează această scrisoare la pp. 21-22 și se referă la ea la p. 57. AT a crezut că ar fi fost vorba despre două scrisori și a publicat acest text în două locuri diferite: prima parte împreună cu A 252, *Regius către Descartes* [ianuarie 1640] (AT III 1-2), iar ultima frază împreună cu A 216, *Regius către Descartes*, 19/29 martie (AT II 528). Penultima frază este preluată de Bos din Baillet, care publică părțile enumerate mai sus ale scrisorii lui Æmilius către Descartes drept un singur text; vezi Bos 17-18. Data acestei scrisori nu este precizată de Baillet, dar Bos presupune că a fost trimisă după discursul funebru ținut de Æmilius la înmormântarea lui Reneri, la 18/28 martie 1639.

147. Baillet II 21, în margine: „Scrisoare manuscrisă a lui Æmilius către Descartes, n. IX printre cele ale lui Regius".

148. La 10 martie 1637. Æmilius fusese prieten apropiat cu Beeckman. Studiaseră împreună la Leiden (1607-1610) și Saumur (1612). În 1619, Æmilius fusese numit rector al Școlii Hieronymus de la Utrecht, unde îl luase pe Beeckman ca director adjunct, până în 1621, când Beeckman se angajase profesor la Școala Latină de la Rotterdam, înainte de a deveni, în 1627, rector al Școlii Latine de la Dordrecht (*cf.* Bos 16, nota 1).

149. Fie cu prilejul unei vizite a lui Æmilius la Dordrecht, în perioada rectoratului lui Beeckman, fie între 1615 și 1619, când Æmilius fusese el însuși rector al Școlii Latine de acolo (*cf.* Bos 16, nota 3).

150. Baillet II 22, în margine: „A se vedea Scrisorile lui Regius și Æmilius către Descartes". Baillet trimite probabil aici și la A 252, *Regius către Descartes* [începutul lui 1640] (AT III 1-

2).

151. Este vorba despre Van der Hoolck, prieten cu Descartes.

152. Baillet II 22, în margine: „Cuvintele *unicul Arhimede al secolului nostru, unicul Atlas al Universului, confident al Naturii, puternic Hercule, Ulise, Dedal*, şi multe alte expresii figurate de care Domnia sa s-a slujit în latină, nu i-au venit decât pentru că nu găsea cum să exprime ceea ce vroia să spună”.

153. Discursul funebru al lui Æmilius, ce era însoţit de un poem de laudă la adresa lui Descartes şi a lui Reneri, a prilejuit critica voalată a lui Voetius, care, în disputaţiile din vara acelui an, l-a acuzat pe Descartes de ateism. La rândul său, Descartes nu a fost încântat de abordarea lui Æmilius, susceptibilă a stârni invidie şi ură din partea mediului olandez calvinist; vezi A 684, *Scrisoare apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 205); Th. Verbeek, „From «learned ignorance» to scepticism: Descartes and Calvinist Orthodoxy”, în R.H. Popkin şi A.J. Vanderjagt (eds.), *Scepticism and Irreligion in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Leiden, 1993, pp. 31-44. Descartes îl considera totuşi pe Æmilius prieten personal, îngăduindu-i să citească o versiune preliminară a *Meditaţiilor* (A 265, *Regius către Descartes*, 5[/15] mai 1640, AT III 61).

154. Traducere din franceză de VA şi CCP. Clerselier publică minuta, fără dată. Clerselier-Institut III 480, în margine: „1639/30 Aprilie”. AT publică o copie de la sfârşitul secolului al XVIII-lea; despre diferenţele dintre originalul autograf şi copie: AT V 529-530 (*Additions*). CM publică scrisoarea autografă. Traducem după CM.

155. *Longitudinum terrestrium necnon cœlestium nova et hactenus optata scientia*, Paris, 1639, părţile VIII şi IX. Despre primirea primei părţi a lucrării, vezi A 75, *către Morin* [septembrie-octombrie 1634] (AT I 313-314).

156. *Refutation de la manière de trouver un quarré égal au cercle…*, Paris, 1638 (CM VIII 417, nota 1). Este vorba despre un răspuns la publicarea culegerii lui Pujos, citată mai jos, în nota 6.

157. Potrivit AT 540, notă, acestea nu sunt tezele pe care Bourdin le va susţine la 30 iunie şi 1 iulie 1640, ci tezele pe care Descartes le ceruse în A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 499, r. 21-22).

158. E vorba despre cartea călugărului minim Jean-François Niceron (1613-1646) *La perspective curieuse, ou Magie artificielle des effets merveilleux: de l’Optique, par la vision directe. De la Catoptrique, par la reflexion des miroirs plats, cylindriques et coniques. De la Dioptrique, par la refraction des Crystaux*, Paris, 1638. Vezi AT II 540, nota 4.

159. E vorba despre textul *Propositions mathématiques de Monsieur de Laleu, demonstrées par I. Puios*, Paris, 1638. Vezi AT II 540, nota 5.

160. Vezi *Meteorii*, III (AT VI 251 şi 254-255).

161. Vezi A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT II 541-544).

162. Vezi *Meteorii*, III (AT VI 252-253).

163. Despre amestecurile frigorifice folosite de Marcantonio Zimara, Blasius Villafranca, Giambattista della Porta, Giovanni Francesco Sagredo, Francis Bacon, vezi CM VIII 418, notă.

164. Vezi AT 540 (nota lui Paul Tannery) despre ecuaţiile parabolelor de grad oarecare, pe care a dat-o prima dată Fermat. Descartes foloseşte termenul de curbe de genuri diferite potrivit definiţiei pe care o dă în *Geometria*, unde prin curbe de gen *n* înţelege cele de grad 2*n* şi 2*n* – 1.

165. Potrivit notei anterioare a lui Paul Tannery din AT, geometrul pare să fie Roberval.

166. E vorba despre cicloidă. Despre contestările lui Descartes privitoare la găsirea tangentei cicloidei de către Roberval, vezi AT II 540-541, notă; AT II 338-341, notă, CM VIII 5, notă – 6, notă, şi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 394).

167. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 434).

168. Roberval ajunsese probabil încă din 1636 la construcţia tangentei la cicloidă prin metoda sa proprie bazată pe considerarea compunerii mişcărilor: vezi CM VIII 419, notă.

169. Descartes se referă la A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638], care cuprindea obiecţii la *Încercări* şi mai ales la demonstrarea existenţei lui Dumnezeu. Vezi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 144-145); şi A 185, 27 iulie 1638 (AT II 266-267).

170. Despre culegerea lui Petit de experimente cu privire la refracţii, pe care Descartes o mai aştepta încă la 11 octombrie 1638 (AT II 391), vezi A 161, *către Mersenne* [1 martie 1638] (AT II 32-33, nota 1); şi *de Beaune către Mersenne*, 5 martie 1639 (CM VIII 351) şi 3 aprilie 1639 (CM VIII 371).

171. Este pesemne vorba despre un instrument astronomic al lui Benedetto Castelli.

172. Despre lunetele lui Francesco Fontana, vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 445); şi A 207, *către Huygens*, decembrie 1638 (AT II 675).

173. Vezi A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT II 544) şi *de Beaune către Mersenne*, 26 martie 1639 (AT V 537-538).

174. *Cf. de Beaune către Mersenne*, 5 martie 1639 (AT V 534, CM VIII 348); şi *de Beaune către Mersenne*, 26 martie 1639 (CM VIII 363 şi 366, notă).

175. Vezi A 209, *către Frénicle*, 9 ianuarie 1639 (AT II 472-474); A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 506-507); şi AT II 541, notă.

176. Vezi A 209, *către Frénicle*, 9 ianuarie 1639 (AT II 472-474).

177. Descartes recunoaşte astfel că soluţiile pe care le propunea în A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 506-507) erau insuficiente.

178. CM VIII 415, nota 1 observă, asupra acestui prim punct, că este improbabil ca Frénicle să fi comis greşeala pe care i-o impută Descartes şi că e mai verosimil să se fi creat o neînţelegere. Acest prim punct le comandă pe următoarele.

179. „De asemenea” (lat.).

180. CM VIII 416, nota 1 observă că Descartes menţine aici punerea problemei din A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639, presupunând axa CD reprezentată de un număr impar.

181. CM VIII 416, nota 2 comentează că prin faptul că recunoaşte că $629^2 = 17^2 \times 37^2$ poate sluji drept ipotenuză la patru triunghiuri dreptunghice, Descartes nu mai caută să enunţe o regulă pentru a determina numărul de descompuneri de acest fel, ceea ce alcătuia partea interesantă a problemei lui Frénicle.

182. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără dată şi destinatar în Clerselier. Clerselier-Institut II 166, în margine: „De Beaune/ Către Domnul de Beaune, Noiembrie 1639”, iar într-un fluturaş: „Cea de-a 25-a scrisoare a celui de-al 2-lea volum, p. 166, este foarte sigur adresată Domnului de Beaune de către Domnul Desc[artes], în acelaşi timp cu cea de-a 84-a a celui de-al 3-lea volum, către Părintele Mersenne. Ajunge să le compari una cu cealaltă pentru a fi convins de aceasta. Amândouă sunt scrise la 30 aprilie 1639”. Întrucât scrisoarea lui de Beaune către Descartes s-a pierdut, AT V (*Additions*) reproduce patru scrisori ale lui *de Beaune către Mersenne*, din care se poate deduce conţinutul acesteia. Ele datează din: 26 februarie 1639 (AT V 531-534; CM VIII 334-340), 5 martie 1639 (AT V 534-536; CM VIII 347-352), 26 martie 1639 (AT V 536-539; CM VIII 360-368), 3 aprilie 1639 (AT V 539-524; CM VIII 369-373).

183. Vezi A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT II 513-518).

184. Vezi A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 312).

185. Clerselier-Institut II 166 îl indică în margine pe Pierre Petit. Vezi A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 533, r. 11-25).

186. Probabil aceeaşi scriere a lui Petit menţionată şi în A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 533, r. 19-20).

187. Acelaşi joc de cuvinte ofensator („*petit chien*”, cu referire la Pierre Petit) în A 211, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 533, r. 14-15).

188. Vezi A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638 (AT II 267, r. 8-9); A 211, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 533).

189. Vezi A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT II 512-513).

190. Faptul că de Beaune suferea de gută este pomenit în *de Beaune către Mersenne*, 26 februarie

1639 (AT V 531). Descartes vorbeşte despre gută în *Notæ in programma quoddam* (AT VIII-2 358) şi o pomeneşte în A 41, *către de Condren*, 2 decembrie 1630 (AT I 188) şi A 622, *către Mersenne*, 23 noiembrie 1646 (AT IV 565).

191. Vezi A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT II 517-518).

192. Vezi A 206, *către Mersenne*, 6 decembrie 1638 (AT II 466).

193. Întregul paragraf este reluat aproape identic în A 688, *către* [*Silhon*] [martie sau aprilie 1648] (AT V 135-136).

194. Vezi A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 559).

195. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără destinatar şi dată în Clerselier. Clerselier-Institut, în margine: „Desargues/ 1639 sau 1638”, apoi: „Se pare că este mai degrabă Domnul Desargues decât Domnul Mydorge, pentru că este vorba aici despre un Tratat în limba noastră, în vreme ce Domnul Mydorge a scris *Conicele* sale în latină”. Iar într-un fluturaş: „Cea de-a 27-a scrisoare al celui de-al 2-lea Vol[um] este a Domnului D[escartes] către Domnul Desargues. Vedeţi p. 448 a acestui Vol[um] şi p. 187 a aceluiaşi Vol[um] 2, unde se vorbeşte despre *Conicele* Domnului Desargues. Este anterioară celei de-a 96-a a celui de-al 2-lea vol[um], datată precis pe 9 Ianuarie, de vreme ce Domnul D[escartes] vorbeşte despre această scrisoare la p. 442 şi 443, iar în acelaşi loc spune, în conformitate cu ceea ce îi scrisese Domnului Desargues la pagina 171 a scrisorii de faţă, că nu răspunsese biletului său pentru motivele pe care le deduce. Ca atare, stabilesc această scrisoare la 4 Ianuarie 1639; pentru a justifica în plus că această scrisoare este adresată mai degrabă Domnului Desargues decât Domnului Mydorge, este nevoie doar să luăm seama că aici este vorba despre un tratat în limba noastră, în vreme ce Domnul Mydorge a scris *Conicele* sale în latină”. Spre deosebire de AT şi AM, care datează scrisoarea din 19 iunie 1639, CM consideră că a fost trimisă în aceeaşi zi cu A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 530-539) şi A 219, *către* [*de Beaune*] [30 aprilie 1639] (AT II 541-544). B şi JRA urmează datarea din CM.

196. E vorba despre *Brouillon project d’une atteinte aux evenemens des rencontres d’un cone avec un plan, par le sieur G[irard] Desargues Lionnois*, Paris, 1638 (Desargues I 97-230, după o copie făcută de La Hire în 1679). La data scrisorii de faţă, Descartes pare că nu cercetase cu mare atenţie lucrarea lui Desargues; o va face probabil mai târziu, de vreme ce la 1 aprilie 1640 îi va scrie lui Mersenne: „Am primit *Încercarea despre Conice* a fiului Domnului Pascal şi înainte de a o citi până la jumătate am socotit că a aflat-o de la Domnul Desargues” (A 262, AT III 47, r. 7-9) (*cf.* AT II 556, notă).

197. În franceză *„de l’esprit et de la grâce”*, *hapax* în corpusul cartezian (*cf.* B 1018, nota 3).

198. Vezi Desargues I 104 şi AT II 557, notă.

199. Vezi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 431, r. 19-21); A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 491); A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 498, r. 7-16). *Brouillon*-ul lui Desargues era urmat de o anexă, *Atteinte aux evenements des contrarietez d'entre les actions des puissances ou forces*, publicată, după un exemplar al ediţiei originale, în René Taton, *L'Œuvre mathématique de Desargues*, Paris, 1951, pp. 181-184; un fragment priveşte centrul de greutate al sferei (reprodus în AT II 649-650, dintr-un text al lui Beaugrand); vezi şi AT II 650, notă.

200. Traducere din franceză de VA şi GV. Publicată pentru prima dată în Budé 5-6.

201. Această ofertă se găsea probabil în scrisoarea trimisă de Pollot lui Descartes la 15 aprilie.

202. Este vorba despre Jan Stampioen cel Tânăr, *Algebra, ofte Nieuwe stel-regel*, 's Graven-Hage, 1639, o carte despre care Huygens îi cerea de asemenea lui Descartes o părere; vezi A 222, *către Huygens*, 6 mai 1639 (AT II 677, r. 2-3).

203. Reneri a murit la Utrecht la 10/20 martie 1639. Baillet II 19, sprijinindu-se pe o notă a editorului corespondenţei lui Gassendi cu Reneri (Gassendi VI 31), dă informaţia greşită după care Reneri ar fi murit în noaptea nunţii sale (în fapt, s-a însurat cu Anna van Velthuysen, a doua sa soţie, la 21 octombrie 1638 stil nou, la Utrecht). Vezi Bos 15, nota 1; şi AT II 529 şi 545, nota *a*.

204. Descartes se referă la bătălia de la Callo din 14 iunie 1638, în care Pollot a fost făcut prizonier; vezi AT II 546, nota *a* şi AM III 219, nota 1. Vezi şi A 194, *către Huygens*, 19 august 1638 (AT II 673).

205. Traducere din franceză de VA şi RA.

206. Este vorba de *Algebra* lui Jan Jansz Stampioen cel Tânăr (1610 – cca 1690). Vezi AT II 686-687; A 253, *către Huygens*, 3 ianuarie 1640 (AT III 739); A 208, *către Schooten* [sfârşitul lui 1638 – începutul lui 1639] (AT II 601-611). Stampioen va fi angajat în 1644 ca profesor de matematică, de către Huygens, pentru al doilea fiu al său, Christiaan.

207. Este vorba de *Cyclometrica Elementa Duo* (1594) de Joseph Juste Scaliger (1540-1609).

208. Stampioen avea o tipografie. Vezi AT II 677, nota *c*.

209. Vezi A 211, *către Huygens*, 29 ianuarie 1639 (AT II 675).

210. Vezi A 187, *Huygens către Descartes*, 30 iulie 1638 (AT II 668).

211. Traducere din franceză de VA şi RA.

212. Vezi A 222, *către Huygens*, 6 mai 1639 (AT II 677-678).

213. William Boswell (†1650), prieten şi corespondent al lui Huygens, ambasador rezident în Provinciile Unite (1632-1649).

214. Horaţiu, *Epistulae*, I, XVII, 50-51: „*Sed tacitus pasci si posset corvus, haberet/ plus dapis et*

rixae multo minus invidiaeque” („Ah, dacă ar putea să tacă, şi corbul ar avea la prânz/ Mai multă hrană, însă ceartă şi pizmuire mai puţină!” – traducere de Ion Acsan, în Horatius, *Opera omnia*, vol. II, Bucureşti, 1980, p. 253).

215. În textul autograf publicat de Roth: „*dans le public*”, dar în copia manuscrisă: „*sans le public*”. Traducem după copie, bănuind o eroare tipografică în Roth.

216. „Ceartă şi pizmuire mai puţină” (lat.).

217. Vezi A 90, *Huygens către Descartes*, 31 martie 1636 (AT I 604); A 102, *Huygens către Descartes*, 25 februarie 1637 (AT I 618-619); A 150, *Huygens către Descartes*, 2 februarie 1638 (AT I 654).

218. Huygens plecase din Haga la 23 aprilie, unde s-a întors cu principele de Orania la 6 mai 1639.

219. Traducere din franceză de VA şi MDV. AT II 548-549 reproduce două fragmente din Baillet II 21, 23 care se referă la o scrisoare pierdută a lui Regius către Descartes din 17 mai 1639. Bos 20-21 include textele [C] şi [D] pe baza precizărilor marginale ale lui Baillet care trimit la aceeaşi scrisoare.

220. Este vorba despre A 216, *Regius către Descartes*, 19/29 martie 1639 (AT II 528).

221. Baillet II 21, în margine: „A 3-a scrisoare manuscrisă a lui Regius către Descartes”.

222. Potrivit lui Bos 20, nota 4, perioada vacanţei universitare de Rusalii a fost între 2/12 şi 6/16 iunie 1639, iar Descartes nu locuia în acea vreme încă la Egmond, ci la Santpoort.

223. Aluzie la răpirea lui Pavel în al treilea cer, *2 Cor.* 12.2.

224. Baillet II 23, în margine: „17 mai 1639”.

225. „*Les voies de la nature*”, o expresie baconiană, ca şi în A 212, *Regius către Descartes* [începutul lui februarie 1639] (AT II 527).

226. Baillet II 23, în margine: „A 3-a scrisoare a lui Regius către Descartes”.

227. Baillet II 52, în margine: „A 3-a scrisoare manuscrisă a lui Regius către Descartes”. Bos 21, nota 8 presupune că Regius îl pomeneşte pe Van der Hoolck, în contextul în care îl anunţă din nou pe Descartes (socotind scrisoarea anterioară, A 216, ca fiind pierdută) de decizia Consiliului oraşului, la 18/28 martie, de a-l numi profesor ordinar, însărcinat cu instruirea studenţilor în *hortus botanicus*.

228. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

229. Baillet II 51, în margine: „A 3-a scrisoare a lui Regius către Descartes”.

230. Jan Jansz Stampioen era un matematician stabilit la Rotterdam (nu la Amsterdam). Inspector funciar al Stărilor Olandei din 1621 şi, începând din 1624, şi inspector al greutăţilor şi măsurilor la Rotterdam. A publicat un tratat despre măsurarea latitudinii, *Nieuwe tafelen der polus-hooghte*, Rotterdam, 1618 (*cf.* Bos 21, nota 10).

231. Este vorba aici despre Jan Stampioen cel Tânăr, *Algebra ofte Nieuwe stel-regel*, Haga, 1639, o lucrare în chip evident îndreptată împotriva *Geometriei* lui Descartes.

232. Baillet II 52, în margine: „Regius ca mai sus [= Scrisoarea a 3-a: A 224, *Regius către Descartes*, 17 mai 1639, Baillet II 52] şi a 6-a Scrisoare; Lipstorp, *de certitud*[*ine*] *Phil*[*osophiæ*] *Cart*[*esianæ*], p. 12 şi 13".

233. Traducere din franceză de VA şi RA.

234. Vezi A 223, *Huygens către Descartes*, 15 mai 1639 (AT II 678-679).

235. „Dar nici eu, nici Domnia voastră nu vom trăi ziua aceea" (neerl.).

236. „Cine nu va insulta un leu mort?" (lat.) – Fedru, *Fabule*, I, XXI şi Marţial, *Epigrame*, X, 90.

237. „Acestea [le fac] cu lemnul verde, ce [vor face] cu cel uscat?" – după *Luca* 23.31 (Vulgata): „*quia si in viridi ligno hæc faciunt in arido quid fiet*" („Căci dacă fac acestea cu lemnul verde, cu cel uscat ce va fi?"). Huygens pare să utilizeze o altă traducere latină a Bibliei.

238. În *Dagboek* al lui Huygens apare o altă dată: 26 mai. Vezi AT II 551, nota *a*.

239. Traducere din franceză de VA şi RA. În Clerselier II 168 scrisoarea este nedatată şi adresată lui de Beaune. Dar în 19 iunie 1639 Descartes îi scrie lui Mersenne (A 228) că nu i-a dat un răspuns lui de Beaune cu privire la publicarea *Lumii*. În plus, scrisoarea răspunde celor ale lui Huygens din 15 şi 28 mai (A 223 şi A 225). Clerselier-Institut II 168, în margine: „Cea de-a 26-a scrisoare din cel de al 2-lea Vol[um], p. 168, este a D[omnului] D[escartes] către D[omnul] de Beaune. Este anterioară scrisorilor 28 şi 29 [de fapt, două părţi ale aceleiaşi scrisori – *n.n.*] ale acestui al 2-lea Vol[um] care sunt datate precis din 19 iunie 1639, de vreme ce la pagina 172 a acestei scrisori 28 spune că nu i-a răspuns D[omnului] de Beaune decât ceva care nu este legat neapărat de această a 26-a scrisoare. Prin urmare, nu putem să greşim prea mult datând această scrisoare 10 iunie 1639".

240. Vezi A 140, *către Huygens*, 4 decembrie 1637 (AT I 649).

241. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut III 528, în margine: „După anul 1638". Oricum, *Dioptrica* este deja apărută. Ch. Adam (AT II 373) şi AM (III 72) propun septembrie 1638, iar P. Tannery (AT II 374) – vara anului 1639, urmat de JRA.

242. Constantijn Huygens.

243. Vezi A 207, *către Huygens*, decembrie 1638 (AT II 674-675). Huygens a tocmit, în două perioade diferite, un strungar din Amsterdam (1635-1636 şi 1637-1638), a cărui maşină fusese executată „încă de anul trecut", ceea ce pledează în favoarea conjecturii de datare a lui Paul Tannery.

244. Vezi *Dioptrica*, X (AT VI 216 şi urm.).

245. Potrivit *Jurnalului* său, Huygens nu se afla la Haga nici în vara anului 1638, nici în cea a lui

1639 (*cf.* AT II 376, notă).

246. Traducere din franceză de VA şi MDV. Clerselier publică minuta, împărţind scrisoarea în două, ambele adresate lui Mersenne, nedatate, dar publicând mai întâi partea a doua şi apoi partea întâi. AT, AM, CM publică scrisoarea autografă. Data 19 iunie 1639 este precizată în exemplarul Clerselier-Institut II 174 într-un fluturaş: „Această scrisoare a 29-a din cel de-al 2-lea Volum, p. 174, este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Este a 24-a dintre [scrisorile] m[anu]s[crise] ale D[omnului] de La Hire". În dreptul celei de-a doua (prima în ordinea lui Clerselier) se indică anul: 1639, şi într-un fluturaş (Clerselier-Institut II 171): „Revin la alta dintre scrisorile Domniei voastre în care scrieţi să-mi fi trimis în timpul Păresimilor două scrisori de la fratele meu, una prin Cramoisy şi cealaltă prin Maire, dintre care nu am primit decât una care cred că a sosit prin Maire"; acest paragraf este cuprins în textul scrisorii autografe (*cf.* AT II 563, punctul 1).

247. Despre legea potrivit căreia un vas se goleşte într-un timp proporţional cu rădăcina pătrată a înălţimii apei, vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 504, 509, notă; vezi şi CM VIII 307, notă – 308, notă).

248. A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 534).

249. Frază adăugată de Descartes în margine.

250. Vezi A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT II 544, r. 3-7): „În ce priveşte greutatea, nu imaginez altceva decât că toată materia subtilă care se află de aici şi până la Lună, rotindu-se foarte iute în jurul Pământului, împinge către acesta toate corpurile care nu se pot mişca atât de iute".

251. Mersenne dăduse o lungă expunere asupra acestor lunete în *Harmonicorum libri XII* (1638) şi în *Harmonie universelle* (CM V 360, notă – 362, notă). De Waard presupune că Mersenne revenise asupra acestor propuneri în ultimele sale scrisori, cum avea s-o facă şi în *Cogitata* (1644), în secţiunea *Phœnomena hydraulico-pneumatica*.

252. Despre rolul cercului ocular în telescop şi despre telescopul catoptric, vezi CM VIII 457, notă.

253. *Meteorii*, II (AT VI 238).

254. *Dioptrica*, VII (AT VI 155-156).

255. Clerselier-Institut II 176: „Urmarea acestei scrisori se află la pag. 173 a acestui al 2-lea Volum, în primul paragraf: *Nu am nimic de răspuns…*".

256. Vezi A 209, *către Frénicle*, 9 ianuarie 1639 (AT II 471-479); şi CM VIII 282, notă – 283, notă; A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 506-507); *de Beaune către Mersenne*, 3 aprilie 1639 (CM VIII 372 şi nota 1); A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 536-539).

257. Vezi A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 536-537).

258. Clerselier-Institut II 173 precizează într-un fluturaş: „Urmarea acestei scrisori se află la pag. 176 a Volumului al 2-lea, în paragraful al 3-lea: *Eram la acest punct*”.

259. Vezi *de Beaune către Mersenne*, 3 aprilie 1639 (AT V 539-542; şi CM VIII 369-373).

260. Este vorba despre eclipsa de Soare din 1 iunie 1639, pomenită în *de Beaune către Bouillaud*, 18 iunie 1639 (CM VIII 443-444). Vezi şi CM VIII 445, notă – 446, notă.

261. Clerselier-Institut II 177, pe un fluturaş: „Urmarea acestei scrisori se află la pag. 171 a acestui al 2-lea Volum, la începutul scrisorii 28: *Revin la alta dintre scrisorile Domniei voastre*”.

262. Este vorba despre fratele mai mare al lui René, Pierre Descartes (1591-1660), domn de la Bretaillère şi de Kerteau.

263. Sébastien Cramoisy (1585-1669), librar şi tipograf parizian.

264. Jan Maire, librar şi tipograf stabilit la Leiden, editorul *Discursului* şi al *Încercărilor*.

265. A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT 513-518).

266. Vezi A 209, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639, art. 5 (AT II 482-484).

267. În *La Perspective curieuse*, Paris, 1638, pp. 100-101, în legătură cu lentilele hiperbolice şi cu eşantionul fabricat de Ferrier, *cf.* AT II 376, notă.

268. Este vorba despre *Propositions mathématiques* (1638) a lui Paul Yvon, domn de Laleu, trimisă lui Descartes (*cf.* A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639, AT II 530; şi CM VIII 417, notă – 418, notă).

269. În A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639.

270. Cardinalul Giovanni Francesco Guidi di Bagno (1578-1641) – vezi A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 400); şi A 206, *către Mersenne* [6 decembrie 1638] (AT II 464).

271. Clerselier-Institut II 173, pe un fluturaş: „Continuarea acestei scrisori este la primul alineat de la pagina 177 a acestui volum. Desc[artes]”.

272. În 1639, Mersenne traduce şi tipăreşte în franceză opera lui Herbert de Cherbury *De veritate, prout distinguitur a revelatione, a verisimili, a possibili, et a falso* (1624). Vezi judecata lui Descartes în A 174, *către* [*Johann Wilhelm Eding*] *pentru Hartlib* [aprilie sau mai 1638] (AT II 658). Despre rolul lui Mersenne, vezi CM VIII 478, notă.

273. *Philolai sive Dissertationis de vero systemate Mundi libri IV*, Amsterdam, 1639.

274. Vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 506); A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 536); şi, în scrisoarea de faţă, AT II 561.

275. În continuare, ultimul paragraf este redat de Clerselier-Institut II 178 într-un fluturaş.

276. Ca răspuns la o scrisoare a fratelui său, vezi A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 530); şi în scrisoarea de faţă, AT II 563.

277. Nu se știe nimic despre acest grup de obiecții și nici despre această persoană.

278. Volumul 4 al lucrării sale; vezi A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 530 și 539, notă).

279. Traducere din franceză de VA și MDV. Baillet dă doar data, 14 iulie 1639, fără să indice ce calendar folosește. De vreme însă ce consemnează că la 14 iulie începea vacanța universitară de vară, care a început în acel an luni, 15/25 iulie, se poate reconstitui că Regius folosise calendarul iulian. AT II 568-569 reproduce un text mai amplu din Baillet care, pe lângă rezumatul scrisorii lui Regius către Descartes din 14/24 iulie 1639 și a unui pasaj din acea scrisoare, relatează despre disputația *pro gradu* a lui Florentius Schuyl. La 9/19 iulie 1639 Schuyl își susținuse la Utrecht disputația despre natura și calitățile oculte ale magnetului sub coordonarea profesorului său, aristotelicianul Arnold Senguerd, în vederea obținerii licenței în filosofie. Potrivit relatării din *Narratio Historica*, atacul altui student de pe pozițiile „noii filosofii" și intervenția lui Regius, care s-a ridicat de pe fotoliul său pentru a proclama victoria oponentului, probabil unul dintre studenții săi, a stârnit dezaprobarea colegilor săi profesori. Baillet pune însă la îndoială credibilitatea sursei și reconstruiește altfel incidentul (II 34); vezi Bos 23-25. Pentru încadrarea acestui episod în disputa de la Utrecht dintre Descartes și Voetius, vezi *La Querelle*, pp. 86-87.

280. Baillet II 34, în margine: „A 4-a scrisoare manuscrisă a lui Regius către Descartes".

281. Târgul anual tradițional avea loc în fiecare an la Utrecht între 15 iulie și 4 august (AT II 569), iar Universitatea avea vacanță între 15 iulie și 15 august (*cf.* Bos 23, nota 2).

282. Se pare însă că cei doi nu s-au mai întâlnit în acea vară, de vreme ce Baillet consemnează în A 225, *Regius către Descartes*, septembrie 1639 (AT II 582) că Regius nu izbutise încă în septembrie să se sfătuiască cu Descartes.

283. Traducere din franceză de VA și GV. AT, AM, CM publică scrisoarea autografă expediată, iar Clerselier minuta (fără destinatar și dată). Clerselier-Institut, în margine: „1639"; iar într-un fluturaș: „Cea de-a 30-a scrisoare din cel de-al 2-lea Vol[um], p. 178 este a Domnului D[escartes] către Părintele Mers[enne]. Este cea de-a 25-a din manuscrisele [Domnului] de La Hire, precis datată pe 27 August 1639".

284. Mersenne fusese plecat pentru două luni din Paris, într-o călătorie în estul Franței (*cf. Mersenne către Herbert de Cherbury*, 7 august 1639, CM VIII 475).

285. Johann Elichmann (Heylichman), medic și lingvist silezian, prieten cu Saumaise și specialist în limbile orientale, murise la 18 august 1639, la Leiden. Descartes îl întâlnise în timpul primei sale șederi la Amsterdam (*cf.* AT II 573, notă). Fusese în corespondență și cu Mersenne, *cf. Mersenne către Elichman* [iulie sau august 1633] (CM III 462-463). La Biblioteca Regală din

Copenhaga există un catalog al bibliotecii lui Elichman, care cuprindea şi manuscrise orientale, vândută după moartea acestuia, la 24 mai 1640, la Leiden (CM VIII 499, notă).

286. Hortensius murise la 17 august 1639, la Leiden.

287. Mai precis, la 10/20 martie 1639, la Utrecht. Despre moartea sa, vezi A 216, *Regius către Descartes*, 19 martie 1639 (AT II 528); A 217, *Æmilius către Descartes* [sfârşitul lui martie – începutul lui aprilie 1639] (AT II 528); A 221, *către Pollot*, 6 mai 1639 (AT II 545). Despre Reneri în general, vezi teza lui Robin Buning, *Henricus Reneri (1593-1639): Descartes' Quartermaster in Aristotelian Territory*, Utrecht, 2013.

288. Este vorba despre *De veritate* a lui Herbert de Cherbury, în traducerea franceză a lui Mersenne (prima ediţie apăruse la Paris, în 1624, în latină). Descartes nu ştia şi nici nu va afla identitatea traducătorului (vezi şi A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639, AT II 566, r. 12-15). Referitor la interesul lui Mersenne pentru această lucrare, vezi *Herbert de Cherbury către Mersenne*, 1636 (CM VI 353-357); *Herbert de Cherbury către Mersenne*, mai sau iunie 1637 (CM VI 358-360); *Mersenne către Herbert de Cherbury*, începutul lui octombrie 1637 (CM VI 361-367).

289. Va termina de citit lucrarea până la 16 octombrie – vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 596, r. 16-17).

290. *Cf.* A 174, *către* [*J.W. Eding*] *pentru Hartlib* [aprilie sau mai 1638] (AT II 658), pentru judecata lui Descartes despre *De veritate*.

291. Este vorba despre [Ismaël Boulliau,] *Philolai sive Dissertationis de vero systemate mundi libri IV*, Amsterdam, 1639 (publicată anonim), pe care Saumaise i-o trimisese lui Descartes (*cf.* CM VIII 614, notă).

292. Despre mărimea aparentă a stelelor, vezi *Dioptrica*, VI (AT VI 146); A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 487); A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 505-506). Despre explicaţia scânteierii stelelor prin umiditatea aerului la Cardano, vezi CM VIII 496, nota 3.

293. Vezi *Lumea*, XV (AT XI 107-110).

294. Vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 504) şi CM VIII 307, notă.

295. În minuta publicată de Clerselier, textul continuă cu un paragraf ce lipseşte în scrisoarea autografă: „Dar lăsând aceasta la o parte şi presupunând, precum Galilei şi mulţi alţii, că viteza corpurilor care coboară sporeşte în aceeaşi proporţie [*raison*] ca spaţiul pe care îl parcurg, experimentul Domniei voastre este lesne de demonstrat. Iată cum: fie ţeava ABC, plină cu apă până la C; trebuie luat aminte că apa care iese prin A vine de la înălţimea C şi că, dacă întreaga ţeavă ar fi goală şi ar fi o singură picătură de apă către C care să fie lăsată să cadă către A, iar alta către B, care să fie lăsată să cadă tot către A, şi partea AB să fie $\frac{1}{9}$ din AC; şi dacă ar fi

doar două picături de apă în această țeavă, una către C, iar cealaltă către B, care cad separat, în așa fel încât se întâlnesc și se unesc atunci când ajung în punctul A – este limpede că picătura de apă care va veni din punctul C, odată ajunsă în punctul A, va avea de nouă ori mai multă viteză decât cea care va veni din punctul B și, ca urmare, că viteza acestor două picături unite în punctul A va fi media proporțională între 1 și 9, adică triplă". Clerselier-Insitut II 179, în margine: „Nu știu cărei scrisori îi aparține acest paragraf de la pagina 179: «Dar lăsând aceasta deoparte…» până la primul alineat". AT II 571-572, AM III 241, CM VIII 497 reproduc acest pasaj în cadrul variantelor din aparatul critic; Cousin VIII 139-140 îl inserează în text, preluând într-o notă observația din Clerselier-Insitut. Descartes mai negase și altă dată existența unui punct de egalitate a vitezei: vezi A 26, *către Mersenne*, 18 decembrie 1629 (AT I 83-105), unde critica poziția lui Beeckman și, de asemenea, însemnarea sa din *Anatomica* (AT XI 629-630). În privința acțiunii materiei subtile asupra căderii corpurilor, vezi și A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT II 543) (*cf.* CM VIII 497, nota 2).

296. Descartes va reveni asupra acestei probleme în A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 805-814), scrisoare menită să fie văzută și de Mersenne. Potrivit lui De Waard, este posibil ca adăugirea din minuta lui Clerselier să fie în legătură mai degrabă cu această din urmă scrisoare (CM VIII 498, nota 1).

297. Vezi A 199, *către Morin*, 12 septembrie 1638 (AT II 364).

298. Despre aceste experimente, vezi *Huygens către Mersenne*, 26 august 1639 (CM VIII 493; AT II 574).

299. Bernard Joly crede că sub această descriere s-ar putea ascunde cartea *Alchymista Christianus* a lui Pierre Jean Fabre, apărută șapte ani mai devreme, în 1632, la Toulouse (*Descartes et la chimie*, Paris, 2011, p. 57).

300. Traducere din franceză de VA și CCP. În Baillet textul e așezat după ultimul paragraf al scrisorii A 229, *Regius către Descartes*, 14/[24] iulie 1639 (AT II 568-569). Data pare să fie înainte de nașterea copilului lui Regius.

301. Ar fi vrut să se sfătuiască cu Descartes, care îi făgăduise că va veni la Utrecht, cu privire la conținutul cursului său pentru următorul an universitar – *cf.* A 229, *Regius către Descartes*,

14/[24] iulie 1639 (AT II 569). Din relatările lui Baillet II 35-36, consultările epistolare din lunile septembrie şi octombrie s-au purtat asupra naturii îngerilor, naturii sufletului omenesc, asupra uniunii sufletului cu trupul, asupra sufletului animalelor şi plantelor, asupra vieţii, asupra mişcării inimii şi circulaţiei sângelui. Bos 27, nota 5 emite rezerve asupra afirmaţiei lui Baillet că aceste teme ar fi fost abordate în 1639, arătând că ele apar în corespondenţa cu Regius din anii următori.

302. Potrivit lui Bos 26, nota 2, în 1639 Descartes locuia la Santpoort şi nu la Egmond, cum afirmă Baillet.

303. Baillet II 35, în margine: „Scrisoarea a 5-a manuscrisă a lui Regius către Descartes".

304. La 13/23 septembrie 1639, Maria de Swart, soţia lui Regius, a născut un fiu, care nu a trăit însă decât trei zile – *cf.* A 243, *Regius către Descartes*, 3 decembrie 1639 (AT II 624). Regius a avut cinci copii, însă doar fiica sa Maria (†1657) a supravieţuit copilăriei (*cf.* M.J.A. de Vrijer, *Henricus Regius, een „Cartesiaansch" hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool*, 's-Gravenhage, 1917, p. 16).

305. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără destinatar şi fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 181, în margine: „Zuylichem/ 1640". Baillet II 15 îl identifică de asemenea drept destinatar pe Huygens.

306. Johannes-Albertus Bannius şi Augustin Alsten Bloemaert sunt cei cărora Caterus (Jan de Kater) le trimite primul set de obiecţii la *Meditaţii*, destinat lui Descartes. Acesta le adresează *Răspunsuri I*. Joan Albert Ban (cca 1597-1644), preot catolic, avocat, compozitor şi teoretician al muzicii neerlandez, canonic la Haarlem, corespondează cu Constantijn Huygens între 1636 şi 1644. Augustin Alsten Bloemaert (1585-1659), preot catolic iezuit şi canonic la Haarlem.

307. Este vorba de regele Spaniei, care avea prin tradiţie titulatura de „Maiestatea Sa Catolică" şi care se afla în război cu Provinciile Unite protestante. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Europa între 1596 şi 1650*.

308. În fapt, în două scrisori trimise în această perioadă lui Huygens, Bannius nu face nici o referire la această chestiune.

309. Descartes va respinge o acuzaţie de calvinism în A236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 619).

310. Traducere din franceză de VA şi CCP. Conform AT II 587. Data lipseşte în Clerselier, însă apare în Clerselier-Institut II 183, în margine: „1639", iar pe un fluturaş: „Cea de-a 32-a [scrisoare] a celui de al 2-lea Vol[um], p[agina] 183, este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne]. Este a 26-a [scrisoare] dintre [scrisorile] m[anu]s[crise ale]

D[omnului] de La Hire. Nu este tipărită în întregime. Este precis datată la 16 Octombrie 1639”.

311. De Waard (CM VIII 552, notă) aminteşte doctrina clasică: elementele nu cântăresc atunci când se află în locul lor propriu, iar într-un lichid nu există presiune decât pe verticală. Stevin părăsise această concepţie (*Les Œuvres mathématiques*, Leiden, 1634, *Hydrostatique*, prop. III, p. 500). Mersenne rămâne la doctrina clasică (*Questions inouyes*, Paris, 1634, pp. 9-12). Descartes admite într-un lichid doar presiuni pe verticală – *cf.* A 72, *către Reneri*, 2 iulie 163[4] (AT I 300), *Principii*, IV, art. 26 (AT VIII-1 214).

312. Vezi *Cogitationes privatæ* (AT X 228).

313. Vezi A 20, *către Mersenne*, 8 octombrie 1629 (AT I 25, r. 9-12), cu privire la concepţia lui Sébastien Basson, pentru care un *æther* sau *spiritus* umple ungherele rămase libere între particulele corpurilor, fără să fie însă greu şi fără să poată fi descompus. Potrivit CM II 307, notă – 308, notă, fără îndoială că Descartes îl citise pe Basson, care i-ar fi fost trimis de Mersenne. Potrivit CM III 195, notă, Descartes pare să adopte o explicaţie pe care o înfăţişase Platon (*Timaios*, 79^{b}, 79^{e}, $80^{a\text{-}c}$ şi 90^{d}). Vezi şi explicaţia pe care o dă Descartes unuia dintre efectele vidului în A 49, *către Reneri* [2 iunie 1631] (AT I 205-208) şi acţiunii sifonului în A 72, *către Reneri*, 2 iulie 163[4] (AT I 300-302).

314. Vezi A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 573, r. 8-10); şi *Huygens către Mersenne*, 26 august 1639 (CM VIII 493 şi AT II 574, notă). Cu privire la diverse aparate care ridică apa, cu ajutorul unor pompe supraetajate, vezi CM VIII 541, nota 1.

315. Pentru telescopul cu oglinzi al lui Mersenne, vezi A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 559, r. 17 – 560, r. 2).

316. Vezi A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 559, r. 20-21).

317. Potrivit CM VIII 542, nota 1, încă dintr-un afiş publicat în 1625, Daniel Chorez anunţase şi descrisese construcţia binoclului [*lunettes d’approche binoculaires*] care putea fi folosit şi ca microscop. Acest îndemânatic şlefuitor de lentile şi optician este pomenit în *Gassendi către Neuré*, 1643 (Gassendi VI 169^{a}) şi într-o scriere a lui Pierre Borel, *De vero telescopii inventore*, Haga, 1655, p. 11. Descartes îl menţionează şi pentru magneţii săi: A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 8) şi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 42).

318. Chestiunea originii culorii albe îl preocupa pe Mersenne: *Questions théologiques*, Paris, 1634, XLII; vezi şi CM I 355, notă, şi CM I 514, notă – 515, notă.

319. *Dioptrica*, V (AT VI 129).

320. *Dioptrica*, VI (AT VI 140-141).

321. „A unghiului de vedere” (lat.).

322. *Dioptrica*, VII (AT VI 155).

323. Vezi A 22, *Ferrier către Descartes*, 26 octombrie 1629 (AT I 49).

324. *Dioptrica*, VII (AT VI 160-161).

325. Despre Daniel Aubery du Maurier (1612-1645), vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 397) şi A 206, *către Mersenne* [6 decembrie 1638] (AT II 464).

326. Vezi A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 336, r. 11); şi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 397, r. 16). Obiecţiile vărului lui du Maurier i-au sosit lui Descartes în acelaşi timp cu cele ale lui Pierre Petit (A 144) şi constituie împreună cu acestea cele „*duo scripta satis longa*" pe care Descartes le va pomeni în prefaţa la *Meditaţii*.

327. *Dioptrica*, X (AT VI 225-226).

328. „În vid" (lat.).

329. Opinia potrivit căreia corpurile s-ar mişca în vid cu o viteză infinită este formulată de Aristotel în *Fizica*, IV, 8, 214^{b}. Pentru istoria receptării acestei păreri la Scaliger, Cardano, Benedetti, Beeckman şi Mersenne, vezi CM VIII 553, notă.

330. În A 253, *către Huygens*, 3 ianuarie 1640 (AT III 741) Descartes va pomeni de asemenea despre „un bărbat pe care îl cunoaşteţi şi care scrisese mai înainte că filosofia mea a fost pricina morţii domnului Reneri". Roth a formulat ipoteza că era vorba de André Rivet.

331. Vezi A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 565, r. 18).

332. Beeckman foloseşte o comparaţie similară, în 1613 sau 1614 (Beeckman I 24; III 103, 117, 207). Vezi, despre Beeckman şi Kepler, CM VIII 554, notă – 555, notă.

333. Descartes răspunde probabil unor observaţii privitoare la fosile de lemn descoperite încă din 1635 în localitatea Acquasparta, în regiunea Umbria, şi asupra cărora membri ai Accademia dei Lincei au discutat îndelung. Vezi CM VIII 547, nota 1.

334. Legat de iarba senzitivă, vezi A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 329, r. 1). O explicaţie a proprietăţilor *mimosei pudica*, la Regius, *Fundamenta Physices* Amsterdam, 1646, cartea IV.

335. Descartes ceruse să se tipărească exemplare doar din *Geometria*, pe o hârtie specială, şi să se lege separat, pentru a le difuza unor matematicieni (*cf.* Baillet I 305, care citează o relatare manuscrisă a lui [Jean-Baptiste] Chauveau).

336. Guillaume Pelé, librar din Paris. Vezi AT II 596, nota *a*.

337. Jeanne Descartes, sora mai mare a lui Descartes, s-a căsătorit în 1613 cu Pierre Rogier, domn de Crévy. Fiul lor, François, botezat la 1 august 1622, va deveni consilier în Parlamentul din Rennes în 1650 şi va muri în 1662.

338. Potrivit AT 596, nota *b*, care trimite la A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633, r. 15).

339. „*Le Petit Saint-Antoine*” era o casă de canonici întemeiată la Paris în 1361 pentru a da îngrijire bolnavilor de „*feu infernal*” sau „*mal des ardents*” (o otrăvire lentă cauzată de ingestia unor alcaloizi produși de o ciupercă a secarei). Situată pe strada Saint-Antoine, la nr. 67, a fost reconstruită în 1689, apoi demolată în 1792.

340. A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 569-573).

341. *De la vérité*, a lui Herbert de Cherbury, în traducerea franceză a lui Mersenne. O judecată despre lucrarea în latină în A 174, *către* [*Johann Wilhelm Eding*] *pentru Hartlib* [aprilie sau mai 1638] (AT II 658), dar care nu include discuția fundamentală despre adevăr din scrisoarea de față.

342. „Dar nu pe gustul publicului” (lat.).

343. *Hapax* în corpusul cartezian.

344. „Cercetez așadar mai întâi Adevărul însuși și apoi lucrurile care sunt înfățișate ca adevărate, căci tot așa cercetăm balanța înainte de mărfurile pe care vrem să le cântărim, de vreme ce ele nu pot fi distribuite în mod echitabil dacă nu o potrivim mai întâi” (*De la vérité*, p. 2).

345. „Ce semnifică numele” (lat.).

346. „Este actul ființei în potență întrucât este în potență” (lat.). Tema este tratată deja în *Reguli*, XII (AT X 426) și în *Lumea*, VII (AT XI 39) și va fi reluată de Pascal în câteva pagini celebre despre „*les mots primitifs*” din *De l’Esprit géométrique* (*Œuvres complètes*, éd. J. Mesnard, vol. III, pp. 393-402).

347. „Vom primi așadar drept adevărat tot ceea ce este mărturisit de toți, căci ceea ce se întâmplă pretutindeni nu se poate petrece fără providența universală a lui Dumnezeu, care dispune momentele acțiunilor” (*De la vérité*, p. 3).

348. „Sunt tot atâtea facultăți câte diferențe sunt între lucruri” (*De la vérité*, pp. 40 și urm.). Prin „facultate”, Herbert înțelege „forța sau puterea internă care răspunde obiectului ei propriu în condițiile cerute” (*De la vérité*, Prefață).

349. Calc din latină: „*a parte rei*”, dinspre partea lucrului.

350. „A doua condiție cerută pentru adevărul aparenței este ca obiectul să aibă un mediu propriu pentru a trece” (*De la vérité*, p. 22).

351. „…totuși conceptul nu este întotdeauna egal cu lucrurile, căci dacă organul nu este întreg, dacă este afectat de vreo calitate defectuoasă, dacă opiniile care au luat în stăpânire mintea sunt false, întreg conceptul este alterat și pervertit” (*De la vérité*, p. 14; vezi și pp. 33-34).

352. „Despre instinctul natural” (*De la vérité*, p. 51): „De vreme ce ceea ce se dovedește prin consimțământul universal trebuie să fie adevărat și conformat prin vreo facultate internă, și omul nu are nici o altă facultate căreia să i se poată atribui mai curând acest adevăr, spun că

instinctul natural este facultatea conformantă […]. Astfel încât consimţământul universal va fi regula suverană a adevărului şi nu este nimic de o însemnătate mai mare decât de a alege bine noţiunile comune şi de a le pune pe fiecare la locul ei ca pe nişte adevăruri indubitabile".

353. „Privirea minţii" (lat.). Descartes foloseşte rar în franceză expresia „*lumière naturelle*". Din cele şase ocurenţe în *Corespondenţă*, trei se întâlnesc în această scrisoare. O altă ocurenţă se află în *Discurs*, I (AT VI 10). În latină, el foloseşte „*lumen naturale*". Vezi F.A. Meschini, „Elementi di lessico nelle Lettere di Descartes", în B 3033 (*cf*. JRA I 923, nota 43).

354. Facultăţile zetetice sunt, în cartea lui Herbert de Cherbury (pp. 207-268), un soi de dispoziţii ale sufletului de a determina lucruri cu ajutorul formulării unor întrebări fundamentale: dacă lucrul este, ce este, cum este, cât este, în relaţie cu ce este, în ce fel, prin ce şi cu ce mijloace este, unde este, când este, de unde este, cu ce scop este. Aceste întrebări se constituie într-o Artă, care este „cheia tuturor ştiinţelor" (p. 208).

355. *Discurs*, II (AT VI 19).

356. Ultima parte a cărţii, intitulată „Noţiuni comune cu privire la religie", pp. 269-318, oferă o platformă deistă în privinţa adevărurilor religioase, compusă din câteva propoziţii (există o putere suverană; ea trebuie adorată; buna conformare, sau dispoziţie, a facultăţilor omului alcătuieşte partea cea mai însemnată, sau mai bună, a cultului divin; toate viciile şi crimele trebuie ispăşite şi şterse prin căinţă; există recompense şi pedepse după această viaţă etc.).

357. Traducere din franceză de VA şi GV. Spre deosebire de AT, AM şi B, Bos adaugă un pasaj [C] din Baillet II 52 care figurează şi în A 224, *Regius către Descartes*, 17 mai 1639, întrucât în marginea sa este menţionată şi Scrisoarea a 6-a a lui Regius, adică cea de faţă.

358. Este vorba despre circulaţia sângelui.

359. Baillet II 54, în margine: „Scrisoarea a 6-a a lui Reg[ius] m[anu]s[crisă]".

360. W. Harvey, *De motu cordis* […]. *Cum refutationibus Æmilii Parisani et Jacobi Primirosii*, Leiden, 1639. Este vorba despre o ediţie ce conţinea scrierea lui Harvey, împreună cu o retipărire a lucrărilor lui Æmilius Parisanus (1567-1643), *Exercitationes de subtilitate*, Veneţia, 1635 şi James Primrose / Jacobus Primerosius (1598-1659), *Exercitationes et animadversiones in librum de motu cordis et circulatione sanguinis adversus G. Harvei*, Londra, 1630. Baillet II 36 continuă referindu-se la disputa dintre Descartes şi Plempius; vezi şi A 146, *Plempius către Descartes* [ianuarie 1638] (AT I 497-499); A 153, *către Plempius*, 15 februarie 1638 (AT I 521-534); A 163, *Plempius către Descartes* [martie 1638] (AT II 52-54); A 166, *către Plempius*, 23 martie 1638 (AT II 62-69).

361. Baillet II 54, în margine: „Scrisoarea a 6-a a lui Reg[ius] m[anu]s[crisă]". Baillet se referă la disputa dintre Jan Stampioen şi Jacob van Waessenaer; vezi şi A 208, *către Schooten* [sfârşitul

lui 1638 – începutul lui 1639] (AT II 601-611); A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 5-7); A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 69-70); A 268, *Regius către Descartes*, 30 mai 1640 (AT III 71); în vol. I al *Corespondenței*, nota complementară *Polemica Waessenaer–Stampioen*.

362. Banii lui van Waessenaer au fost înmânați, cu titlu de depozit, la 14 noiembrie 1639, rectorului Universității din Leiden de către notarul Jacob Verwey; se păstrează actul întocmit cu această ocazie. Roth 274-277 îl publică în neerlandeză, împreună cu o traducere în engleză; AT II 720-721 oferă o traducere în franceză. Descartes afirmă că în ziua de 14 noiembrie 1639 Waessenaer nu a fost prezent la Leiden; vezi A 237, *către Huygens*, 17 noiembrie 1639 (AT II 689).

363. Baillet II 52, în margine: „Regius ca mai sus [= Scrisoarea a 3-a: A 224, *Regius către Descartes*, 17 mai 1639 (Baillet II 52)] și Scrisoarea a 6-a; Lipstorp, *de certitud[ine] Phil[osophiæ] Cart[esianæ]*, p. 12 și 13".

364. Traducere din franceză de VA și GV. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 189, în margine: „1639", iar într-un fluturaș: „Este sigur că cea de-a 33-a scrisoare din cel de-al 2-lea Vol[um] este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne] și scrisă între cea de-a 32-a a aceluiași tom, din 16 Octombrie, și cea de-a 34-a a aceluiași tom, precis datată pe 25 Decembrie. Sămânța de iarbă senzitivă (p. 190), călătoria în Italia (p. 193), opiniile Analiștilor privitoare la existența lui Dumnezeu (p. 192) din această scrisoare 33 au o legătură esențială cu iarba senzitivă de la p. 198, cu Fratele Valentin de la aceeași pagină și cu cel de-al 4-lea paragraf de la p. 195 a scrisorii 34. Mai mult, la pagina 198 a scrisorii 34, D[omnul] Desc[artes] trimite la scrisoarea sa precedentă. Prin urmare, nu se poate greși plasând această scrisoare la 15 Noiembrie 1639". AT propune 13 sau 14 noiembrie; CM este de acord.

365. Vezi A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 573); A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 589).

366. Vezi figura din A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 632).

367. Vezi A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 382) și, despre experimentele fântânarilor și teoria lui Galilei, CM VIII 120, notă – 121, notă.

368. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 590); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 632). Vezi și *Dioptrica*, I (AT VI 91).

369. Împotriva concepției lui Mydorge, menționată în A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 592).

370. Lemn fosilizat; vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 595).

371. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 595); A 241, *către Van Zurck*, 26

noiembrie 1639 (AT II 713); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633).

372. Guy de La Brosse, administratorul Grădinii Regale de Plante, întemeiată în 1635 (astăzi, considerabil mărită, sub numele de *Jardin des Plantes*), făcuse diferite descrieri ale acestor plante rare. Descartes avea probabil în vedere lucrarea acestuia *Description du Jardin des plantes médicinales*, Paris, 1636.

373. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633). Catalogul îi era probabil destinat lui Antoine Studler van Zurck, pentru grădina pe care acesta intenţiona să o construiască în jurul castelului său din Bergen – vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450).

374. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 595).

375. Vezi A 233, *către Huygens*, octombrie 1639 (AT II 585); A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 593). În A 253, *către Huygens*, 3 ianuarie 1640 (AT III 741) Descartes va pomeni de asemenea despre „un bărbat pe care îl cunoaşteţi şi care scrisese mai înainte că filosofia mea a fost pricina morţii domnului Reneri”. Roth a formulat ipoteza că era vorba de André Rivet. Totuşi, De Waard se arată prudent faţă de această ipoteză (CM VIII 608, nota 6).

376. Poate Hogelande, catolic ca şi Descartes (*cf.* AT II 624, notă). CM VIII 609, nota 1, înclină mai degrabă către René de Nicastre, majordom, din 1633, al principelui Frederic Henric de Orania.

377. În anii 1636-1637, când se afla la Leiden pentru tipărirea *Discursului* şi a *Încercărilor*.

378. Un pasaj din *Sorberiana, sive Excerpta ex ore Samuëlis Sorbiere*, Toulouse, 1691, oferă câteva detalii despre aceste întruniri ale anabaptiştilor: „Sunt anumiţi oameni, cunoscuţi sub numele de *Prophetantes*, care se întrunesc din toată Olanda la Warmont, în apropiere de Leiden, în prima duminică a lunii şi care se îndeletnicesc întreaga zi cu lectura Sfintei Scripturi, fiecare propunând problemele sale şi folosind libertatea de a profeţi, adică exerciţiul raţionării pe care îl îngăduie Scriptura. Dar este o adunare de oameni foarte de bine [*fort honnêtes gens*], dintre care majoritatea înţeleg greaca şi ebraica şi care nu diferă de remonstranţi decât printr-o disciplină mai strictă în privinţa războiului, pe care îl condamnă fără excepţie” (pp. 22-23, citat în AT II 624, notă).

379. CM VIII 609, nota 2, formulează îndoieli cu privire la faptul că anabaptiştii, care nu aveau propriu-zis pastori şi care vorbeau pentru oameni simpli, ar fi folosit franceza în Provinciile Unite.

380. Este vorba despre bătălia navală de la Downs, din 21 octombrie 1639, în cadrul Războiului de Optzeci de Ani, când armata Provinciilor Unite, sub comanda locotenentului-amiral Maarten Tromp, a înfrânt flota spaniolă condusă de amiralul Antonio de Oquendo.

381. În iarna 1629-1630; vezi A 32, *către Mersenne*, 15 aprilie 1630 (AT I 137).

382. [Ismaël Boulliau,] *Philolai sive Dissertationis de vero systemate mundi libri IV*, Amsterdam, 1639. Vezi A 206, *către Mersenne*, 6 decembrie 1638 (AT II 464); A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 566); A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 571). Descartes primise cartea de la Saumaise (*cf.* CM VIII 674, notă).

383. Prin numele de „Analişti", Descartes se referă la geometrii din Paris, în special la Roberval. CM VIII 611, nota 2, presupune că Mersenne primise din nou obiecţii privind dovezile carteziene ale existenţei lui Dumnezeu.

384. Vezi A 110, *către Mersenne*, cca 20 aprilie 1637 (AT I 349); A 109, *către X*, martie-mai 1637 (AT I 353).

385. Proiect din care vor rezulta *Meditaţiile*.

386. Despre această teză, propusă de Simon Stevin şi Isaac Beeckman, vezi A 57, *către Mersenne*, 3 mai 1632 (AT I 244-249).

387. Despre legea conservării cantităţii de mişcare, vezi A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT II 543).

388. „Toate celelalte rămânând neschimbate" (lat.).

389. Prima parte a pasajului enunţă teza lui Benedetto Castelli (*Della Misura dell' Acque correnti*, Roma, 1628, pp. 7, 65, 77): cantităţile de apă care se scurg ar fi proporţionale cu secţiunile orificiilor (*cf.* CM IV 112). De vreme ce aceste secţiuni sunt proporţionale cu pătratele razelor, cantitatea de apă ce iese din orificiul cel mai mic va fi un sfert din cealaltă, dacă razele sunt în raportul de 1 la 2. Cât despre sfârşitul pasajului, nu este limpede dacă Mersenne presupune aici că înălţimile rămân constante (*cf.* CM VIII 612, nota 3).

390. Ordinul Minimilor, foarte auster, ţinea un post permanent, aşadar un regim vegetarian.

391. O opinie întru câtva diferită în A 48, *către Balzac*, 5 mai 1631 (AT I 204).

392. Traducere din franceză de VA şi RA. Această scrisoare ajunge la Huygens odată cu A 238, *Van Zurck către Huygens*, 19 noiembrie 1639 (AT II 710-711).

393. Descartes ortografiază deseori greşit, din cauza pronunţiei neerlandeze, numele lui Waessenaer şi al lui Stampioen. „Se scrie Waessenaer şi Stampioen, dar se pronunţă *Wassenar* şi *Stampioun* sau *Stampion*" (Baillet II 51).

394. Pe 9 noiembrie Descartes se afla la Haga; vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 620).

395. Luni, 14 noiembrie; vezi *Le Dépôt devant notaire*, 14 noiembrie 1639 (AT II 720-721). Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

396. Waessenaer fiind bolnav în acea perioadă, nu a putut depune banii în persoană, însărcinându-l

cu aceasta pe notarul Jacob Verwey.

397. „Citaţie, scrisori de chemare în judecată” (neerl.).

398. „Să declare şi să dovedească că ceea ce Waessenaer a scris împotriva metodei sale nu au fost decât erori şi că toate au fost adevărate glume, iar Waessenaer, dimpotrivă, s-a legat să susţină că *Noua Metodă* a lui Stampioen conţine diverse erori grave, astfel încât scrierea nu corespunde în nici un fel titlului său; în al doilea rând, dacă Domnia sa, Stampioen, nu se mulţumeşte să recunoască şi să accepte ca arbitri în sus-menţionata dispută matematică pe Profesorii de matematică ai Universităţii din Leiden, recunoscându-le acestora puterea de a rezolva această chestiune fără nici o oprelişte, într-un interval de şase luni” (neerl.).

399. Vezi *Les trois points de Stampioen*, 23 noiembrie 1639 (AT II 722) şi *Minute du compromis de Huygens*, noiembrie 1639 (AT II 723).

400. Literal, „când o zbura Willenspiegel” (neerl.). Willenspiegel (Till Eulenspiegel) este un personaj popular năzdrăvan din folclorul german.

401. Notă marginală a lui Descartes: „Adică este foarte imperfectă şi lucrul în care rezidă principala dificultate nu este absolut deloc explicat, astfel că, urmărind-o cuvânt cu cuvânt, aşa cum a scris-o, nu vom găsi o dată dintr-o sută de ori ceea ce se caută, nici chiar dintr-o sută de mii de ori pentru numerele foarte mari, ceea ce în materie de regulă pe care o numeşte *foarte simplu de învăţat* [neerl.] e ca şi cum ai zice că este falsă”. Vezi Roth 102.

402. „Spun că este mai dificil pentru cel ce o poate face, dar pentru el este imposibil etc.” (*Aenmerckingen*, p. 11, neerl.)

403. „Scrisori de citaţie” (neerl.).

404. „La cuptorul albastru lângă poarta crucii” (neerl.).

405. Traducere din franceză de VA şi CCP. Această scrisoare însoţeşte A 237, *către Huygens*, 17 noiembrie 1639 (AT II 687-691) şi Declaraţia notarului Jacob Verwey din 14 noiembrie 1639 privind depunerea a 600 de lire din partea lui Waessenaer în contul pariului acestuia cu Stampioen (Roth 274-277). Vezi şi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

406. Stampioen.

407. Vezi A 237, *către Huygens*, 17 noiembrie 1639 (AT II 688, r. 6).

408. Pentru acest epitet, vezi lucrarea în care Waessenaer critica *Algebra* lui Stampioen, *Aenmerckingen*, p. 26, r. 6.

409. Traducere din franceză de VA şi GV.

410. Claude Saumaise, *De usuris liber*, Leiden, 1638, în care încerca o reabilitare a practicii cămătăreşti pornind de la mărturii din creştinismul timpuriu.

411. Claude Saumaise, *De modo usurarum*, Leiden, 1639, continuarea lucrării anterioare. AT X 559-561, notă lămureşte motivele publicării separate a volumelor, pe baza unor scrisori ale lui *Saumaise către Dupuy*.

412. Heinsius publicase la sfârşitul lucrării sale *Sacrarum exercitationum ad Novum Testamentum*, Leiden, 1639 (pp. 963-964) o epigramă în 34 de versuri a lui Huygens, *In viri summi Danielis Heinsii Equitis ad libros novi Fœderis exercitationes*, în care autorul era preamărit. Saumaise, un duşman al lui Heinsius, l-a atacat pe Huygens pentru această epigramă în prefaţa la *De modo usurarum*. Textele referitoare la disputa între Saumaise şi Huygens au fost publicate în Roth 310-337 = AT III 836-863. Descartes relatează episoadele acestei dispute în A 308, *către Mersenne* [decembrie 1640] (AT III 257-258). Pentru o reconstrucţie, vezi şi AM III 287-288, nota 1; vezi şi CM VIII 621, notă şi CM IX 408, notă. În A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1639 (AT II 698), Descartes afirmă că a primit al doilea volum al lui Saumaise despre camătă.

413. Expresie neotestamentară: „Ioan le-a răspuns, zicând: Eu botez cu apă; dar în mijlocul vostru se află acela pe care voi nu-l ştiţi, cel care vine după mine, care înainte de mine a fost şi căruia eu nu sunt vrednic să-i dezleg cureaua încălţămintei” (*Ioan* 1.26-27).

414. Traducere din franceză de VA şi RA. Purtătorul acestei scrisori este Van Zurck (vezi A 241, *către Van Zurck*, 26 noiembrie 1639, AT II 712-714), care o va trimite către Huygens la 30 noiembrie (vezi scrisoarea de însoţire, A 242, *Van Zurck către Huygens*, 30 noiembrie 1639, AT II 714-715).

415. Vezi *Minute du compromis de Huygens*, noiembrie 1639 (AT II 723); *Proiect de compromis de Huygens* (AM III 278-279). Vezi, în vol. I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

416. *Regulă* şi *principiu, metodă*. Această ambiguitate va fi rezolvată prin corecturile lui Huygens. Vezi AT II 692, nota *b*.

417. „Că erau înăuntru diverse erori grave” (neerl.). Vezi A 237, *către Huygens*, 17 noiembrie 1639 (AT II 688-689); *Le dépôt devant le Notaire*, 14 noiembrie 1639 (AT II 721); A 241, *către Van Zurck*, 26 noiembrie 1639 (AT II 713).

418. Din 15 noiembrie 1639; vezi A 238, *Van Zurck către Huygens*, 19 noiembrie 1639 (AT II 711).

419. „Regula scrisă la paginile 25, 26 şi 27 în cartea intitulată *Noua metodă*” (neerl.).

420. „Că sunt înăuntru diverse erori” (neerl.); vezi *Minute du compromis de Huygens*, noiembrie 1639 (AT II 723); A 241, *către Van Zurck*, 26 noiembrie 1639 (AT II 713).

421. „Întâi de toate, eu, Jacob van Waessenaer, [declar că] din punctul meu de vedere, regula scrisă

în numita *Stel-Regel*, paginile 25, 26 şi 27, este eronată şi nepotrivită scopului pentru care autorul pretinde să o folosească; şi de aceea nu corespunde în nici un fel titlului său etc." (neerl.).

422. „Diverse erori" (neerl.).

423. Ceilalţi trei arbitri, deja stabiliţi, erau: Jacob Golius (1596-1667), Frans van Schooten (1581-1645), ambii profesori la Leiden, şi Andries van Berlicom (1587-1656). Asupra celui din urmă, vezi A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1639 (AT II 696).

424. Gerard van Wassenaer (1589-1664), avocat şi primar la Utrecht.

425. Traducere din franceză de VA şi CCP. Această scrisoare o însoţeşte pe A 240, *către Huygens*, 26 noiembrie 1639 (AT II 692-694).

426. Cornelius van Hogelande, medic în Leiden şi prieten apropiat al lui Descartes.

427. Vezi *Minute du compromis* redactată de Huygens în noiembrie 1639 (AT II 723), compromisul (minuta lui Stampioen), decembrie 1639 (AT II 724) şi copia lui Van Zurck a minutei lui Stampioen cu notele lui Descartes, decembrie 1639 (AT II 724-726).

428. „Diverse greşeli" – vezi A 240, *către Huygens*, 26 noiembrie 1639 (AT II 693, r. 34) şi *Minute du compromis de Huygens*, noiembrie 1639 (AT II 723).

429. Vezi A 240, *către Huygens*, 26 noiembrie 1639 (AT II 694).

430. Vezi A 240, *către Huygens*, 26 noiembrie 1639 (AT II 694, r. 40-44).

431. Vezi A 247, *către Van Zurck*, 20 decembrie 1639 (AT II 717, r. 25). Pentru descrierea lui Godefroot van Haestrecht, vezi şi Baillet II 35.

432. De *mimosa pudica* era nevoie pentru experimente. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 595, r. 13-16); A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 619, r. 11); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633, r. 4); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40, r. 9-13); A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47, r. 3-6); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 78, r. 22-24); A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 176, r. 17-21).

433. Vezi A 236, *către Mersenne*, noiembrie 1639 (AT II 619, r. 14-19). Acest catalog a sosit abia şase luni mai târziu. Vezi A 264, *Huygens către Descartes*, 29 aprilie 1640 (AT III 748, r. 3).

434. Traducere din franceză de VA şi CCP. Această scrisoare o însoţeşte pe A 240, *către Huygens*, 26 noiembrie 1639 (AT II 692-694).

435. Această scrisoare s-a pierdut.

436. Este vorba de Jacob Golius. Vezi şi A 247, *către Van Zurck*, 20 decembrie 1639 (AT II 716).

437. Este vorba despre Andries van Berlicom. Vezi A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1639 (AT II 696, r. 30).

438. Traducere din franceză de VA şi CCP. Datarea scrisorii este făcută de Baillet, dar nu avem indicaţia calendarului folosit.

439. Descartes locuia în fapt la Santpoort în acea vreme.

440. Harderwijk, pe Zuiderzee, între Deventer şi Utrecht, la aproape 30 de kilometri de ambele localităţi, dar Bos 30, nota 1 observă că nu există o altă sursă care să confirme această informaţie.

441. Baillet II 47, în margine: „Pe data de 3 a acestei luni”.

442. Potrivit lui Baillet II 51, Descartes a acceptat invitaţia şi a locuit o vreme într-o *maison de campagne* lângă Utrecht.

443. Potrivit lui Bos 30, nota 3 şi Bos 251-252, şi *contra* B 1083, nota 4.

444. Potrivit lui Bos 30, nota 5, ar fi fost septembrie, cu prilejul licenţei lui Hugo de Roy.

445. Potrivit lui Bos 30, nota 5, un văr al lui Regius, Hugo de Roy (cca 1617-?), înmatriculat la Universitatea din Leiden la 30 octombrie 1631, licenţiat în drept la 29 septembrie 1639, devenind apoi avocat la Utrecht.

446. În Baillet II 48 urmează nişte detalii legate de Heidanus, luate din Sorbière: „Înţeleptul Domn Heidanus, pe care şcoala carteziană îl respectă ca pe cel mai de seamă protector al ei şi care, în ciuda unei profesiuni de credinţă severe faţă de orice plăcere, [are] felul de a gândi pe care cineva şi-l poate dori la o persoană desăvârşită” (Samuel Sorbière, *Relations, lettres et discours, sur diverses matières curieuses*, Paris, 1660, p. 137).

447. Traducere din franceză de VA şi RA. Data este adăugată după semnătură de către Huygens.

448. Vezi *Le compromis: minute de Stampioen*, decembrie 1639 (AT II 724) şi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

449. Vezi *Le compromis: copie de Van Surck de la minute de Stampioen avec notes* [*de Descartes*], decembrie 1639 (AT II 724-726).

450. Andries van Berlicom, autor al *Elementorum libri XII* (1656). Vezi şi A 240, *către Huygens*, 26 noiembrie 1639 (AT II 694); *Les trois points de Stampioen*, 23 decembrie 1639 (AT II 722).

451. Bernard Schotanus sau Bernard Schoten, profesor de matematică la Utrecht. Descartes l-ar fi putut cunoaşte de când acesta fusese profesor la Franeker.

452. „Scrisori de citaţie pentru a demonstra etc.” (neerl.).

453. Adăugire a lui Huygens. Din cauză că Huygens îi răspunde chiar a doua zi, 13 decembrie, scrisoarea fie a fost primită în aceeaşi zi în care a fost expediată, fie Huygens, contrar obişnuinţei sale, a notat data primirii scrisorii şi nu a expedierii.

454. Vezi A 239, *Saumaise către Descartes*, 22 noiembrie 1639 (AT X 558), pentru motivele polemicii sale cu Huygens.

455. După *De Usuris Liber*, Leiden, 1638, apăruse în anul următor, tot la Elzevir, continuarea cărţii lui Saumaise, *De modo usurarum liber*.

456. Vezi şi A 245, *Huygens către Descartes*, 13 decembrie 1639 (AT II 701); A 246, *către Huygens*, 17 decembrie 1639 (AT II 704).

457. André Rivet (1573-1651), profesor la Universitatea din Leiden.

458. Vechi instrument muzical cu clape şi coarde, asemănător cu clavecinul.

459. În sens de afon, fără ureche muzicală: vezi A 625, *către Huygens*, 30 noiembrie 1646 (AT IV 788, r. 8-10) şi A 311, *către Bannius în apărarea lui Boësset*, 1640 (AT III 830).

460. Vezi A 233, *către Huygens*, octombrie 1639 (AT II 684).

461. Traducere din franceză de VA şi RA. Aceasta este răspunsul la scrisoarea A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1638 (AT II 695-699).

462. Vezi *Le compromis: copie de Van Surck de la minute de Stampioen avec notes* [*de Descartes*], decembrie 1639 (AT II 725); şi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

463. Mainard Schotanus, profesor de teologie la Utrecht.

464. Asupra polemicii dintre Heinsius şi Saumaise în care a fost implicat şi Huygens, vezi A 239, *Saumaise către Descartes*, 22 noiembrie 1639 (AT X 557-558).

465. „În concluzie” (lat.).

466. „Am spus” (lat.).

467. „În ce furtună într-un pahar cu apă m-a prins” (lat.; Cicero, *De Legibus*, III, 16).

468. „În papură caţi nodul” (lat.) – Plaut, *Gemenii*, II 1, 22, în *Teatru*, traducere de N. Teică, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 145; *cf.* şi Terenţiu *Fata din Andros*, V 4, 38, în *Teatru*, traducere de N. Teică, vol. I, Bucureşti, 1975, p. 94.

469. Traducere din franceză de VA şi RA. Trimisă lui Van Zurck pentru Huygens cu scrisoarea A 247, *către Van Zurck*. Va ajunge la Huygens împreună cu scrisoarea A 248, *Van Zurck către Huygens*, 21 decembrie 1639.

470. Principelui de Orania i se născuse un al doilea fiu pe 30 noiembrie, care a murit la scurt timp, pe 29 decembrie.

471. „Constrâns prin forţă” (lat.).

472. Răspunsul lui Huygens la o scrisoare a lui *Saumaise către Rivet* s-a păstrat într-o copie de mâna lui Descartes, octombrie-decembrie 1639 (AT III 836-859). Despre această copie va mai fi vorba în scrisorile către Huygens care urmează.

473. AT III 841. Vezi nota de mai sus şi AM III 287, nota 1.

474. André Rivet avea să-i trimită în secret lui Saumaise o copie a scrisorii de faţă, precum şi a

celei precedente, A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1639 (AT II 695-699); vezi AT II 704, nota *a* şi scrisoarea de răspuns a lui Saumaise către Rivet, din aprilie 1640, în AT III 859-863.

475. Vezi A 239, *Saumaise către Descartes*, 22 noiembrie 1639 (AT X 557-558); A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1639 (AT II 698 şi nota *b*).

476. Traducere din franceză de VA şi CCP.

477. Vezi A 242, *Van Zurck către Huygens*, 30 noiembrie 1639 (AT II 714, r. 7).

478. Vezi A 241, *către Van Zurck*, 26 noiembrie 1639 (AT II 712, r. 2).

479. „Complet” (neerl.).

480. Un mic oraş lângă Dordrecht.

481. Este vorba despre Gerard van Waessenaer, avocat din Utrecht; vezi A 240, *către Huygens*, 26 noiembrie 1639 (AT II 604, r. 44).

482. Traducere din franceză de VA şi CCP.

483. Vezi A 245, *Huygens către Descartes*, 13 decembrie 1639 (AT II 700-702).

484. Vezi A 246, *către Huygens*, 17 decembrie 1639 (AT II 702-705).

485. Waessenaer, bolnav în acel moment, trimite cu întârziere compromisurile. Vezi A 237, *către Huygens*, 17 noiembrie 1639 (AT II 688, r. 8).

486. Bernardus Schotanus era la acea vreme profesor de matematică la Universitatea din Utrecht. Vezi A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1639 (AT II 696, r. 33-34 şi Roth 108, nota *c*).

487. „Printre toate numerele binoame” (neerl.). Vezi şi *Le compromis: copie de Van Surck de la minute de Stampioen avec notes* [*de Descartes*], decembrie 1639 (AT II 724-726).

488. „Date” (neerl.).

489. Provincie din Ţările de Jos. Potrivit genealogiei familiale, ar putea fi vorba de Cornelis van Dorp, născut în jurul anului 1587, la Leiden, mort după 1640 (*cf.* JRA II 949, nota 5).

490. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 193, în margine: „Această a 34-a scrisoare a celui de-al 2-lea V[olum] este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne]. Este a 27-a dintre m[anu]s[crisele] lui La Hire şi precis datată pe 25 Decembrie, ziua de Crăciun a anului 1639”. Clerselier publică minuta, iar AT o copie manuscrisă după scrisoarea autografă expediată, după care este colaţionat şi textul din Clerselier-Institut. Borel 35-37 a publicat o traducere latină a unor fragmente ale scrisorii de faţă, la final cu menţiunea: „Această scrisoare era din anul 1639, către sfârşit”.

491. Vezi A 71, *către Mersenne*, 15 mai 1634 (AT I 295); A 88, *către Mersenne* [martie 1636] (AT I 341); AT I 580, notă – 581, notă. Vezi şi *Principii*, IV, art. 132 (AT VIII-1 274-275). CM VIII 696, nota 1 şi JRA I 925, nota 3 presupun că întrebarea pe care Mersenne i-o pusese lui Descartes este aceeaşi cu cea pe care i-o adresase şi lui Gassendi; vezi *Mersenne către*

Gassendi, 17 noiembrie 1635 (CM V 494-495).

492. Vezi A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT I 543); A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 618). Copia manuscrisă a scrisorii, în margine: „Aceasta este contrară principiilor sale”. Vezi şi CM VIII 422, notă – 423, notă, despre aplicarea încă din 1618 de către Beeckman a teoremei conservării cantităţii de mişcare la ciocnirea corpurilor moi.

493. Descartes enunţă aici două legi care se sprijină pe principiul conservării cantităţii de mişcare şi pe împărţirea acesteia între cele două corpuri care se ciocnesc. În primul caz, după ciocnire, se mişcă cu viteza $\frac{1}{2}v$, iar în al doilea cu $\frac{1}{3}v$. Rezultatele erau cunoscute de Beeckman încă din 1618 (Beeckman I 265-267), de pe vremea când lucra cu Descartes. În 1629, Descartes se depărtase de deducţia legii căderii corpurilor grele, aşa cum o stabilise cu Beeckman în 1618; de asemenea, va abandona şi calea pe care o urmează în scrisoarea de faţă: în A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 210-211), păstrează încă proporţia de $\frac{1}{3}$ a celui de-al doilea caz, dar deja vorbeşte despre „bile perfect dure şi rotunde”. Iar în *Principii*, II, art. 49 şi 51 (AT VIII-1 68-69) va formula reguli care sunt în contradicţie cu cele expuse în scrisoarea de faţă şi pe care le va susţine şi în A 521, *către Clerselier*, 17 februarie 1645 (AT IV 184-187), ceea ce explică şi însemnarea în margine din copia manuscrisă – vezi nota precedentă (*cf.* CM VIII 708, notă – 709, notă). CM VIII 708, nota 2 remarcă faptul că Descartes nu pare să fi cunoscut cercetările contemporane ale lui Giovanni Battista Baliani, *De motu gravium*, Genova, 1639, sau ale lui Johannes Marcus Marci, *De proportione motus*, Praga, 1639, unde sunt enunţate legi despre ciocnirea centrală a două corpuri elastice. De asemenea, Descartes nu cunoştea tratatul lui Galilei *Della forza della percossa* (Galilei VIII 321-346), redactat cam în aceeaşi perioadă şi pe care Mersenne l-ar fi dorit publicat în *Mersenne către Galilei*, 1 mai 1640 (CM IX 301 şi Galilei XVIII 187).

494. Clerselier-Institut, în margine: „Pascal fiul”. Blaise Pascal (născut la 19 iunie 1623), despre care Mersenne îi vorbise prima dată lui Descartes într-o scrisoare (pierdută) din 12 noiembrie 1639, în legătură cu o tipăritură în formă de afiş intitulată *Essay pour les Coniques* şi datată „Paris, 1640”. Vezi şi A 259, *Huygens către Descartes*, 8 martie 1640 (AT III 744); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40); şi A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47): „…am judecat că învăţase de la Domnul Desargues; lucru care mi-a fost confirmat îndată după aceea prin mărturisirea pe care o făcu Domnia sa însuşi”. JRA I 926, nota 8 aminteşte de dezaprobarea lui Blaise Pascal faţă de intervenţia tatălui său Étienne, în aprilie 1638, în polemica lui Descartes cu Fermat.

495. *Cf. Discurs*, IV (AT VI 35).

496. Silogism extras din Simon Stevin, *Les Œuvres Mathématiques*, Leiden, 1634, p. 500. Vezi A

234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 587-588). Stevin demonstrase că presiunea se exercită în toate direcţiile, în vreme ce pentru tradiţia scolastică elementele nu cântăresc în locul lor propriu şi nu există, ca şi pentru Descartes, decât presiune verticală.

497. Descartes adoptă punctul de vedere al scolasticii tradiţionale, precum Galilei, în *Discorso intorno alle cose* (Galilei IV 99-100).

498. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 587); A 49, *către* [*Reneri*], 2 iunie 1631 (AT I 205-208).

499. Vezi şi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 420).

500. Edward Herbert, baron de Cherbury; vezi, despre el, A 174, *către* [*Johann Wilhelm Eding*] *pentru Hartlib* [aprilie sau mai 1638] (AT II 658) şi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 596).

501. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 622).

502. Ramon Llull (cca 1232 – cca 1315), filosof catalan; vezi A 6, *către Beeckman*, 29 aprilie 1619 (AT X 164-165).

503. Despre aceşti analişti, vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 622). CM VIII 611, nota 2 crede că Mersenne primise noi obiecţii la adresa dovezilor carteziene ale existenţei lui Dumnezeu, care l-au condus pe Descartes la proiectul *Meditaţiilor*. În prefaţa acestora, Descartes vorbeşte despre două feluri de obiecţii cărora le răspunde, fără să le detalieze (AT VII 7-8). Unul dintre obiectori pare să fi fost Pierre Petit; vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Pierre Petit şi obiecţiile la* Discurs *şi* Încercări.

504. Vezi A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 399).

505. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 10); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 33-35); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 74-75).

506. Această problemă se regăseşte în *Christophe de Villiers către Mersenne*, 4 octombrie 1640 (CM X 155-156; AT III 217, notă – 219, notă). Mersenne îi va comunica scrisoarea medicului de la Sens (cca 1585 – cca 1650) lui Descartes, care îi va răspunde în A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 212).

507. Despre pompe, vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 589).

508. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 617-618). Un aparat precum cel descris de Descartes fusese semnalat la Augsburg, probabil între 1538 şi 1558, de către G. Cardano în *De Subtilitate*, cartea I, Lyon, 1580, pp. 33-34 (ultima ediţie revăzută de autor: Basel, 1560) (*cf.* CM VIII 701, nota 2).

509. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 590); A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 618).

510. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 618).

511. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 618-619).

512. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 619).

513. Este vorba despre Pieter Pauw, *Hortus publicus Academiæ Lugduno-Batavæ*, Leiden, 1601 (retipărită în 1603 şi 1607), lucrare ce cuprindea o gravură a Grădinii din Leiden şi inventaria cca 800 de plante (*cf.* CM VIII 702, nota 4).

514. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 623).

515. Personaj neidentificat.

516. Consilier al Parlamentului din Paris, căruia Descartes îi mai trimisese scrisori prin intermediul lui Mersenne; vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 596).

517. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 623).

518. Daniel Aubery.

519. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 592).

520. Când Mersenne va face în cele din urmă călătoria în Italia (în toamna anului 1644), va lua cu sine câteva documente referitoare la lucrările lui Fermat şi o copie a *Tratatului de mecanică* redactat de Descartes pentru Huygens (vezi A 135, *către Huygens*, 5 octombrie 1637, AT I 435-447). Această copie se găseşte încă la Biblioteca Naţională din Florenţa (*cf.* CM VIII 703, nota 1).

521. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 623).

522. În mai 1625, Descartes se întorsese în Franţa din Italia trecând prin regiunea muntelui Cenis din Alpii francezi (Baillet I 128).

523. Astronomul danez Christen Sørensen Longomontanus (1564-1647), care fusese între 1589 şi 1600 asistentul lui Tycho Brahe, clamase în mai multe rânduri aşa-zisa lui descoperire a cvadraturii cercului în publicaţii apărute între 1612 şi 1639 (*cf.* CM VIII 682, nota 1). Descartes îl întâlnise personal şi încercase timp de o zi să îi demonstreze temeiul erorii sale (*cf. John Pell către Charles Cavendish*, 12 martie 1646, AT IV 731). Acest episod s-a petrecut fie în 1619, când părăsea Provinciile Unite pentru a călători în Europa, fie în 1631, când a călătorit în nordul Europei (*cf.* CM VIII 705, nota 2).

524. Este vorba despre lucrarea lui Henry Gellibrand (1597-1636) *A Discourse Mathematical on the Variation of the Magneticall Needle*, Londra, 1635, pe care John Pell o menţionase într-o scrisoare *către Mersenne* din 21 noiembrie 1639 (CM VIII 631). Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 7).

525. Este vorba despre disputa Waessenaer-Stampioen. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 4-7); A 208, *către Schooten* [iarna 1638-1639] (AT II 601-611); A 235, *Regius*

către Descartes [prima jumătate a lui noiembrie 1639] (AT II 616-617); vezi şi vol. I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

526. *Dioptrica*, VIII (AT VI 165 şi urm.), anume că razele incidente paralele cu axa unei curbe conice se unesc, după refracţia pe faţa convexă, într-unul din cele două focare ale curbei conice. Beeckman dăduse o demonstraţie pentru cazul hiperbolei în 1628 şi i-o comunicase lui Descartes, care l-a felicitat şi i-a promis că o va utiliza în *Algebra* sa (AT X 341-342 şi Beeckman III 109-110). Chiar în toiul disputei lor, Descartes îi recunoştea lui Beeckman paternitatea asupra ei – vezi A 37, *către Beeckman*, 17 octombrie 1630 (AT I 163) (CM VIII 706, nota 1).

527. *Dioptrica*, VIII (AT VI 169-170 şi 179-180, unde sunt reproduse ambele redactări). Aceste corecturi au fost introduse în *Specimina* (vezi şi ed. critică C. Vermeulen, p. 204 şi *Introducerea* ei, pp. 61-63), iar în franceză ceva mai târziu, începând cu ediţia părintelui Nicolas Poisson din 1668 a *Discursului* şi *Încercărilor* (fără *Geometria*) (*cf.* nota lui P. Costabel din AT II 737, *Appendice*).

528. Vezi A 689, *către Schooten*, martie-aprilie 1648 (AT II 575). *Notele* lui de Beaune au fost publicate de Van Schooten în ediţia sa latină a *Geometriei*, Leiden, 1649.

529. Traducere din franceză de VA şi RA.

530. Compromisul la care se referă Huygens a fost publicat de D. Bierens de Haan, *Verslagen en Medeelingen*, 3de Reeks, Deel III, pp. 84-86, Amsterdam, 1887. Vezi AT II 642, notă; în volumul I al *Corespondenţei*, vezi şi nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

531. Stampioen a reeditat în 1632 scrierea *Sinustafels* a lui Frans van Schooten-tatăl. Din această cauză, Schooten-fiul ezita să se pronunţe împotriva lui Stampioen. Descartes îi va scrie lui Golius la 3 aprilie 1640, A 263 (AT III 56-59). Sentinţa va fi dată pe 20 martie 1641. Vezi AT II 642, notă.

532. „Cum s-a spus, aşa va fi” (lat.).

533. „Coborând fasciile dinaintea Domniei tale” (lat.) – semn de supunere în Antichitatea romană.

534. Părerea lui Saumaise despre Descartes este menţionată în AT II 642, notă. Asupra controversei dintre Saumaise şi Huygens, vezi A 308, *către Mersenne*, decembrie 1640 (AT III 257).

535. Traducere din latină de VA, CCP şi GV. Copia manuscrisă a scrisorii de faţă a fost descoperită de Jeroen van de Ven şi Erik-Jan Bos la Arhivele municipale din Haga şi publicată în 2004 în articolul „*Se nihil daturum* – Descartes’s Unpublished Judgement of Comenius’s *Pansophiæ prodromus* (1639)”; ea se afla într-un mic dosar de documente care aparţinuseră medicului Cornelis van Hogelande din Leiden. Descartes mai formulase o judecată asupra lui Comenius

într-o scrisoare adresată poate tot lui Hogelande, mai precis asupra lucrării *Conatuum Comenianorum præludia*, publicată în 1637 de Samuel Hartlib şi Joachim Hübner; vezi A 193, *către* [*Hogelande*] [august 1638?] (AT II 346-348). De asemenea, mai există o „Judecată asupra Operei pansofice" mai timpurie, dar paternitatea ei a fost contestată cu argumente puternice; vezi A 162, [*Descartes?*] *către X* [*pentru Hartlib*] [primăvara 1638?] (AT II 651-652). Nu se cunoaşte reacţia lui Comenius la aceste judecăţi (dacă au ajuns vreodată la el). Cei doi s-au întâlnit în vara anului 1642 şi, potrivit relatării lui Comenius, s-au despărţit în termeni amicali; vezi *Continuatio admonitionis*, Amsterdam, 1669, §59.

536. Este vorba despre *Conatuum Comenianorum præludia ex bibliotheca S*[*amuelis*] *H*[*artlib*], Oxford, 1637.

537. Vezi A 193, *către* [*Van Hogelande*] [august 1638?] (AT II 346-348).

538. „*Specimina*" (lat.), în sens de „eşantioane", cuvânt care trimite la *Încercările* care însoţesc *Discursul*, traduse în latină cu titlul *Specimina philosophiæ*, ceea ce redă exact noţiunea de „*Încercări*" („*Essais*") din ediţia franceză din 1637.

539. Este vorba despre *Pansophiæ prodromus*, Londra, 1639. Volumul conţinea patru lucrări: *Operis pansophici prodromus* (o retipărire a *Conatuum Comenianorum præludia*, vezi *supra*); *Didactica dissertatio, de latini sermonis studio, per vestibulum, ianuam, palatium, & thesauros latinitatis*; *Conatuum pansophicorum dilucidatio*; *Didacticæ magnæ, jam absolutæ, titulus, & capitum lemmata*. Mersenne a primit un exemplar al lucrării de la Theodore Haak (1605-1690), care i-a fost dat de J.F. Gronovius (1611-1671) şi Ph.E. Vegelin van Claerbergen. J. van de Ven şi E.-J. Bos observă că exemplarul Bibliotecii Naţionale a Franţei, consultabil pe Gallica (Z-39175), poartă un *ex dono* al lui Gronovius, datat Paris, 15 octombrie 1639 („*Se nihil daturum*", p. 375, nota 16).

540. „Poarta", „Intrarea" (lat.). În 1631, Comenius publicase la Leszno un manual de latină, *Ianua linguarum reserata*, iar doi ani mai târziu o versiune îmbunătăţită, *Ianuæ linguarum reseratæ vestibulum* (*cf.* J. van de Ven, E.-J. Bos, „*Se nihil daturum*", p. 379, nota 3).

541. Vezi *Didactica dissertatio*, *Pansophiæ prodromus*, p. 121: „[…] *Pictor non ideò lineamenta prima ducit, ut lineamenta maneant, sed ut magis magisque diducta, distinctam omnium membrorum formam accipiant, eoque totam rem prefectè uti est repræsenterit*" (*cf.* J. van de Ven, E.-J. Bos, „*Se nihil daturum*", p. 379, nota 4, dar cu trimitere eronată la p. 149 a volumului).

542. Vezi *Iezechiel* 41.

543. Vezi *Conatuum pansophicorum dilucidatio*, *Pansophiæ prodromus*, p. 275: „*Septem partium templi pansophiæ christianæ tituli speciales. I. Templi sapientiæ propylæum. Anteriora ejus*,

nempe structuram externam, cum ejus condendi et adeundi necessitate, possibilitate, facilitateque, spectanda exhibens” (*cf.* J. van de Ven, E.-J. Bos, „*Se nihil daturum*”, p. 379, nota 6).

544. Vezi *Conatuum pansophicorum dilucidatio, Pansophiæ prodromus*, pp. 276-277: „*II. Templi sapientiæ porta. Per quam in omnium scibilium cognitionem veram aditus primus datur. Sive sapientiæ apparatus generalis, in quo summa rerum omnium genera, structuræ, legesque spectandæ exhibentur. Idque ductu ferè communium notitiarum, omni humanæ menti insitarum, quæ probatione nullâ indigent, illustrata solum exemplis, mox admittuntur: è quibus tamen, ut veritatis fontibus primis, omnes particularium scientiarum rivuli dimanabunt*” (*cf.* J. van de Ven, E.-J. Bos, „*Se nihil daturum*”, pp. 379-380, nota 7).

545. Traducere din franceză de VA şi MDV. AT publică laolaltă patru fragmente din Baillet care se referă la a 8-a şi a 10-a scrisoare manuscrisă a lui Regius către Descartes şi la o scrisoare a lui Æmilius către Descartes introdusă între primele două. În traducerea de faţă am urmat reconstrucţia lui Bos şi am publicat separat scrisoarea lui Æmilius (A 217 [martie-aprilie 1639]). Privitor la a 8-a scrisoare a lui Regius, aceasta este menţionată o singură dată alături de scrisoarea a 10-a. Fragmentul [D] este o adnotare din exemplarul Clerselier-Institut care trimite la scrisorile 8 şi 10 ale lui Regius, dar nu are legătură cu corespondenţa dintre acesta şi Descartes (vezi Bos 34-36). Data scrisorilor de faţă lipseşte din Baillet, dar adnotarea exemplarului Clerselier-Institut oferă o indicaţie: la începutul anului 1640 Regius a primit o copie a cărţii lui Plempius *De fundamentis medicinæ* (1638).

546. Baillet II 20, în margine: „Pagina 144 şi următoarele ale discursului funebru al lui Æmilius”. Baillet trimite la retipărirea discursului funebru în *Antonii Æmilii Orationes, quarum pleræque tractant argumentum politicum, accedunt nonnulla ejusdem poematia*, Traiecti ad Rhenum, typis Gisberti a Zyll, et Theod. ab Ackersdyck, 1651.

547. Baillet II 20, în margine: „A 10-a scrisoare m[anu]s[crisă] a lui Regius către Descartes”.

548. Prima dată, discursul a fost publicat în *Antonii Æmilii Oratio in obitum clariss[imi] & præstantissimi viri, Henrici Renerii, liberalium artium magistri, & philosophiæ in Academia Ultrajectina professoris*, Utrecht, 1639. Bos observă că tipărirea discursurilor funebre era o practică răspândită.

549. Baillet II 36, în margine: „A 10-a scrisoare m[anu]s[crisă] a lui Regius”.

550. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Disputa dintre Descartes şi Plempius*. În A 153, *către Plempius*, 15 februarie 1638, Descartes răspunde la mai multe întrebări ale lui Plempius. Acesta din urmă le dezbate în volumul său din 1638 *De fundamentis medicinæ libri VI*, Leuven (vezi şi AT I 534-536).

551. Discursul funebru ţinut de *Æmilius* a fost publicat, destul de probabil, la sfârşitul anului 1639, perioadă în care tipograful Academiei de la Utrecht, *Ægidius Roman*, percepea oraşului o taxă pentru publicarea acestui tip de lucrări – *cf.* Bos 33, nota 6.

552. Baillet II 57, în margine: „Scrisorile m[anu]s[crise] 8 şi 10 ale lui Regius, Scrisoarea lui *Æmilius* către Descartes”.

553. Plempius, *De fundamentis medicinæ libri VI*, Leuven, 1638.

554. Corespondenţa dintre Descartes şi Plempius privitoare la circulaţia sângelui a fost publicată de Clerselier fără dată şi destinatar, aceştia fiind precizaţi în adnotarea de faţă din Clerselier-Institut.

555. Traducere din franceză de VA şi RA.

556. Vezi A 263, *către Golius*, 3 aprilie 1640 (AT III 57). Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

557. Viitorul rege Wilhelm al II-lea (1626-1650). Roth 121, nota *b* menţionează că este cu atât mai remarcabil faptul că Stampioen a devenit preceptorul copiilor lui Huygens. Un program de studiu, datat din 1645, conceput pentru Christiaan Huygens, cuprinde de altfel lucrările lui Descartes, recomandate pentru optică şi algebră.

558. *Aenmerckingen*.

559. Vezi A 222, *către Huygens*, 6 mai 1639 (AT II 667).

560. „Dacă nu cumva părinţii m-au învăţat rău arta profeţirii” (lat.) – Vergiliu, *Eneida*, I 392.

561. După Roth 125, nota *a* este vorba probabil de Rivet, cel care a răspândit vestea în Franţa; vezi şi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 636) şi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 4).

562. Reneri moare la 20 martie 1639.

563. Poreclă care-l desemnează pe Waessenaer; vezi AT III 741, nota *c*.

564. Traducere din franceză de VA şi RA.

565. După această scrisoare, în corespondenţa dintre Descartes şi Huygens nu mai apare menţionat conflictul dintre Waessenaer şi Stampioen, deşi ar fi putut exista discuţii în persoană precum cea din 21 ianuarie menţionată în A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 14). Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

566. Traducere din franceză de VA şi CCP. Această scrisoare este a 28-a din colecţia La Hire şi a 22-a din clasamentul lui Poirier. Nedatată în Clerselier, dar datată în Clerselier-Institut II 202, în margine: „1640/ 29 ianuarie/ Vedeţi, în Caietul mare, al 28-lea dintre m[anu]s[crisele] lui La H[ire]”. Facsimilul publicat în 1828 reproduce prima şi ultima pagină a scrisorii autografe.

567. În Clerselier, „N”. Completăm după Clerselier-Institut, care a colaţionat după original, iar

completarea aceasta corespunde cu cea dintâi pagină a facsimilului păstrat.

568. Vezi *Mersenne către Rivet*, 10 decembrie 1639 (CM VIII 676-677) şi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 636, r. 25).

569. Adnotare în Clerselier-Institut II 202: „El se numea Stampioen”. Vezi A 250, *Huygens către Descartes*, 28 decembrie 1639 (AT II 706-708); şi A 253, *către Huygens*, 3 ianuarie 1640 (AT III 737). Despre polemica Stampioen-Waessenaer, vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară.

570. Este vorba de *Algebra ofte Nieuwe Stel-Regel* a lui Jan Stampioen cel Tânăr – *cf.* CM IX 85, nota 1.

571. „Numit Vaessenaer” (*cf.* Clerselier-Institut II 202) – aşadar Jacob van Waessenaer, geometru din Utrecht, cu patru ani mai mare decât Stampioen.

572. J. van Waessenaer, *Aenmerckingen op den Nieuwen Stel-Regel*, la care Descartes a colaborat.

573. J. Stampioen, *Dagh-vaerd-brief. Gesonden en den Student van Padua, anders genaemt Jacob à Waessenaer* a apărut la sfârşitul lui octombrie 1639 (*cf.* CM IX 85, nota 4).

574. Este vorba despre *Antwoorde* a lui Waessenaer (*cf.* CM IX 85, nota 5).

575. Nicolaus Dedel, profesor de drept (*cf.* CM IX 86, nota 1).

576. J. Stampioen, *Tweede-dagh-vaerd-brief*, datată 5 noiembrie 1639 (*cf.* CM IX 86, nota 2).

577. J. Stampioen, *Derde-dagh-vaerd-brief*, datată 15 noiembrie 1639 (*cf.* CM IX 86, nota 3).

578. Vezi *Mersenne către Rivet*, 28 februarie 1640 (CM IX 144), *Mersenne către Rivet*, 24 aprilie 1640 (CM IX 286), precum şi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 88).

579. Este vorba despre cartea astronomului şi matematicianului englez Henry Gellibrand (1597-1636) *A Discourse Mathematical of the Variation of the Magneticall Needle. Together with its admirable diminution lately discovered*, Londra, 1635. John Pell menţionase această lucrare în *Pell către Mersenne*, 21 noiembrie 1639 (CM VIII 631).

580. Este vorba despre cartea *A Discovery of Infinite Treasure hidden since the World's Beginning. Whereunto all men, of what degree soever, are friendly invited to be sharers with the Discoverer*, Londra, 1639, a naturalistului englez Gabriel Plattes (cca 1600-1644). Vezi CM VIII 584 şi CM IX 14. Vezi şi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 636).

581. Descartes scrie Pallu în loc de [Bernard] Palissy, după cum recunoaşte în A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 37). Două tratate ale lui Palissy fuseseră retipărite la Paris, în 1636, sub titlul *Le Moyen de devenir riche et la manière veritable, par laquelle tous les hommes de la France pourront apprendre à multiplier & augmenter leurs thresors et possessions*. Vezi şi *Mersenne către Theodore Haak*, 24 noiembrie 1639 (CM VIII 636-637).

582. Cele trei postulate se găsesc în Clerselier II 204, în latină: „Orice unghi drept este divizibil în

două unghiuri egale; pe orice dreaptă se poate duce o perpendiculară printr-un punct oarecare; la orice dreaptă, printr-un punct oarecare, se poate duce o paralelă". Clerselier-Institut II 204 precizează pe margine: „Aceste trei rânduri în latină nu erau în originalul Domnului de La Hire". Potrivit AM IV 13, nota 3 și CM IX 87, nota 5, pare să fie părintele iezuit Jean Deriennes, profesor la Colegiul din La Flèche (1616-1618 și 1635-1662).

583. E vorba despre Daniel Chorez, meșteșugar optician din Paris. Descartes îl pomenește în două scrisori, în care vorbește despre lentile și magneți. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 590) și A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 42, r. 13). Vezi și CM IX 87-88, nota 6. JRA I 930, nota 30 sugerează că Daniel Chorez pare să fi inventat lunetele binoculare.

584. Acestea nu apar în *Lumea*, dar vor fi tratate în 1644, în *Principii*, IV, art. 134 și urm. (AT VIII-1 279 și urm.).

585. Este vorba despre evaluarea volumului obținut prin revoluția cicloidei în jurul axei sale (*cf.* CM IX 88, nota 2). Vezi mai multe scrisori pe această temă: A 172, *către Mersenne*, 28 aprilie 1638 (AT II 116-117); A 176, *către Mersenne*, 27 mai 1638 (AT II 135, nota *a*); A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638 (AT II 257); A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 482); A 617, *către Mersenne*, 2 noiembrie 1646 (AT IV 533); A 750, *Carcavi către Descartes*, 24 septembrie 1649 (AT V 420).

586. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 626-627, 635); și *Mersenne către Gassendi*, 17 noiembrie 1635 (CM V 494-495).

587. Daniel Aubery du Maurier. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633, r. 18-20); A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 592); *Mersenne către Théodore Haack*, 31 decembrie 1639 (CM VIII 723).

588. Vezi A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 380-389).

589. Fr. „*tardivité*" traduce termenul galilean „*tardità*" (B 1138, nota 25).

590. Referitor la viteza și greutatea corpurilor în cădere, vezi A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 385-386, 399); A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT II 544).

591. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 593-594); și A 219, *către de Beaune*, 30 aprilie 1639 (AT II 544).

592. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 630-631); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 33-35); A 201, *către Mersenne*, 11 octombrie 1638 (AT II 380-389); *Christophe Villiers către Mersenne*, 26 martie 1640 (CM IX 210-213); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 74-75).

593. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 631). Explicația, ce reia idei

exprimate cu mult timp în urmă de Beeckman, este reluată în *Principia*, III, art. 30 şi IV, art. 20 (AT VIII-1 92 şi 211).

594. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 632).

595. Este vorba despre Claude Mydorge, *cf.* A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 592). Vezi şi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 618).

596. Despre forţa percuţiei, vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 630); *Mersenne către Pell*, 20 ianuarie 1640 (CM IX 53) şi 1 martie 1640 (CM IX 170); *Mersenne către Haack*, 12 februarie 1640 (CM IX 112); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 34-35); *Digby către Mersenne*, 15 martie 1640 (CM IX 205); *Pell către Mersenne*, 29 martie 1640 (CM IX 232); *Mersenne către Galilei*, 1 martie 1640 (CM IX 301); A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 209); A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 232); *Christophe Villiers către Mersenne*, 4 octombrie 1640 (nota marginală a lui Mersenne) (CM X 154-156).

597. „În mişcarea proiectilelor” (lat.).

598. „Baliverne” (lat.).

599. Acelaşi exemplu în A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 590) şi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 619).

600. Mersenne discutase despre aceasta cu Beeckman, în august 1630 (Beeckman III 160-163). Vezi CM IX 92, nota 1.

601. „În mod intensiv” (lat.).

602. „În mod extensiv” (lat.).

603. Vezi *Huygens către Mersenne*, 26 august 1639 (CM VIII 943); A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 617); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 631-632).

604. Sărbătoarea Bobotezei (6 ianuarie).

605. Descartes crede că Hortensius a fost în Italia, ca intermediar între Galilei şi Stările Generale, în ceea ce privea invenţia celui dintâi referitoare la calculul longitudinilor. În realitate, Martin van den Hove nu făcuse acea călătorie în Italia. Vezi A 168, *către Mersenne*, 31 martie 1638 (AT II 95, 100, nota); şi CM IX 95, notă.

606. A murit la 17 august 1639. Vezi A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 570).

607. Poate fiul lui Albert Coenraedsz Burgh, primar al oraşului Amsterdam.

608. Nicolas Heinsius (1620-1681).

609. Vezi A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT III 18-21).

610. Este vorba despre *Pentagonum Philosophico-medicum, seu ars nova reminiscentiæ*, Lyon, 1639 – vezi *Meyssonnier către Mersenne*, 25 ianuarie 1639 (CM VIII 330). Vezi şi AT III 17,

notă.

611. Vezi *Mersenne către Edward Herbert de Cherbury*, 7 august 1639 (CM VIII 476); A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 623); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633-634).

612. Traducere din franceză de VA, CCP şi TPB. Publicată de Clerselier fără dată şi fără destinatar. Conform AT III 18, copia manuscrisă nu este completă. Aceasta are ca titlu: „Extras dintr-o scrisoare a Domnului Descartes scrisă Domnului Meyssonnier, Medic din Lyon", dar nu indică nici dată, nici destinatar. Mersenne a adăugat la începutul copiei: „Despre glanda pineală". AT şi CM reproduc primele paisprezece rânduri din Clerselier II 208-209. Clerselier-Institut II 209, în margine: „Numele celui căruia îi este adresată această scrisoare începe cu litera M/ 1640 Martie", mai jos: „Meissonnier Medic de Leyde" şi, într-un fluturaş: „Cea de-a 36-a scrisoarea a acestui Vol[um] este a D[omnului] D[escartes] către D[omnul] Meissonnier, Medic din Lyon. Această scrisoare este cu siguranţă trimisă P[ărintelui] Mersenne cu cea de-a 35-a a acestui Vol[um], datată din 29 Ianuarie. V[edeţi] ultimele rânduri ale celei de-a 28-a dintre [scrisorile] M[anu]s[crise] ale D[omnului] de La Hire. Astfel, această scrisoare este datată din 29 Ianuarie 1640, ca precedenta". A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 15, r. 15) trimite la scrisoarea de faţă. Răspunsul lui Meyssonnier s-a pierdut, ca şi prima sa scrisoare trimisă lui Descartes prin intermediul lui Mersenne, la 10 martie 1640: vezi A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47, r. 12-13). CM IX 152 formulează ipoteza că acest răspuns ar putea fi constituit de fragmentul ce compune *Meyssonnier către Mersenne* [sfârşitul lui iunie – început de iulie 1640] (CM IX 152-153), ipoteză menţionată şi de editorii noii prezentări a ediţiei AT (vezi AT III 865). Franco A. Meschini, în studiul citat în nota următoare, este însă de părere că răspunsul lui Meyssonnier, dat înainte de 10 martie 1640, pierdut.

613. Despre această glandă, Descartes amintise vag în *Dioptrica*, V (AT VI 129): „O anume mică glandă care se găseşte aproximativ în mijlocul scobiturilor [creierului] şi este în chip propriu sălaşul simţului comun". Descartes nu publicase *Traité de l'Homme*, unde vorbea pe larg despre „glanda H" (AT XI 176 şi urm.). Mersenne coresponda despre sălaşul sufletului cu Christophe Villiers (la Sens) (sfârşitul lui aprilie 1640 – CM IX 291-298) şi cu Lazare Meyssonnier (la Lyon) (31 mai 1640 – CM IX 357-368), comunicând fiecăruia răspunsurile celuilalt. Reconstituirea cronologiei acestei corespondenţe, făcută de Franco A. Meschini, în „Jean Cousin e un dibattito poco conosciuto sul *Conarion*", în J.R. Armogathe, G. Belgioioso, C. Vinti (a cura di), *La Biografia intelettuale di René Descartes attraverso la* Correspondance, Napoli, 1999, pp. 629-630.

614. Cu privire la teoria *conarion*-ului, un loc privilegiat al uniunii sufletului cu trupul, vezi A 262,

către Mersenne, 1 aprilie 1640 (AT III 49); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 84-85); A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 136); A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 143).

615. În *Villiers către Mersenne*, 7 iulie 1640 (CM IX 480-481), comunicarea unor observaţii despre un pacient atins de turbare: „I-am văzut sângele, iar în acesta nu apăru vreo imagine a unui câine”.

616. Vezi *Dioptrica*, V (AT VI 129).

617. Traducere din neerlandeză şi franceză de VA şi CCP. Publicată de D.J. Korteweg, „Notes sur Constantijn Huygens considéré comme amateur des sciences exactes, et sur ses relations avec Descartes”, *Archives néerlandaises des sciences exactes et naturelles*, XXII, 1888, pp. 422-466; şi de D. Bierens de Han, *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, Afdeeling, 3de Reeks, Deel III, 1887. AT şi AM publică scrisoarea autografă descoperită de D.J. Korteweg la British Museum. Textul constituie dovada colaborării lui Descartes la a doua scriere a lui Jacob van Waessenaer împotriva lui Stampioen: *Den onwissen Wis-Konstenaer*. În AT III 30, notă – 31, notă, descrierea celor trei părţi din care se compune scrierea lui Waessenaer (cea dintâi conţine o prezentare a polemicii dintre Stampioen şi Waessenaer). În AT III 31, notă – 32, notă, textul *incipit* din *Additamentum* al lui Schooten-fiul publicat în *Schooten*, pp. 369-400, unde se găsesc diverse materiale relative la această polemică. Reconstrucţia detaliată a polemicii dintre Stampioen şi Waessenaer în AM III 152, notă – 154, notă. Vezi şi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

618. Andreas van Berlicom (cca 1587-1656), din Rotterdam, care va publica o lucrare de filosofie naturală: *Elementorum de rerum naturalium gravitate, pondere, impulsu, motu, loco et motuum et actionum caussis, rationibus ac modis*, Rotterdam, 1656.

619. În margine: „scrise de propria mână şi semnate, însă nu sigilate”.

620. Adică după calendarul gregorian. Descartes şi-a antedatat aşadar scrisoarea de faţă.

621. Este vorba de Frans van Schooten-senior (1581-1646), profesor la Universitatea din Leiden.

622. „Repede repede” (lat.).

623. Aici se termină o primă parte în neerlandeză, demonstraţia ce urmează fiind în franceză. În margine: „Vă mai las şi sarcina de a-l ruga pe Domnul Schotanus să binevoiască să ne dea sentinţa lui etc. Trebuie, apoi, să-i rugaţi pe toţi Arbitrii să răspundă la cele trei puncte care sunt în scrisoarea către Domnul Berlicom”. Celor doi arbitri, profesori la Universitatea din Leiden, Golius şi Schooten-senior, li se vor adăuga profesorii Bernardus Schotanus din Utrecht şi Andries van Berlicom din Rotterdam; vezi AT III 33, notă.

624. Unde apare semnul matematic „egal” (=), Descartes foloseşte ∞.

625. „Dublul părţii raţionale” (neerl.).

626. Aici se încheie demonstraţia dată în limba franceză. Ceea ce urmează este în neerlandeză în original.

627. Adică irațional.

628. De gradul cinci.

629. Traducere din latină de VA, CCP şi GV. Scrisoarea de faţă conţine judecata lui Descartes asupra lucrării lui John Pell (1611-1685) *Idea matheseωs* (apărută iniţial fără titlu şi fără autor), distribuită de Samuel Hartlib şi apropiaţii săi unui cerc larg de învăţaţi, atât în Anglia, cât şi pe continent. La Paris, de pildă, au ajuns còpii după *Idea* (prin Johann Friedrich Gronovius) la Ismäel Boulliau şi Denis Petau, iar la Leiden (probabil prin Theodore Haak) la André Rivet, care i-a rezumat lui Mersenne conţinutul într-o scrisoare (s-a păstrat însă numai răspunsul lui Mersenne – vezi CM VIII 238-246; Minimul a primit mai târziu textul propriu-zis al lui Pell). Tot la Leiden, medicul şi orientalistul Johann Elichmann a primit de la Haak o copie pe care a reuşit să i-o transmită lui Descartes prin intermediul prietenului său, Cornelis van Hogelande. Scrisoarea lui Descartes a apărut în *Philosophical Collections* (ed. Robert Hooke), 5, 1682, pp. 144-145, de unde a fost preluată în AT. O copie manuscrisă a scrisorii a fost descoperită de J. van de Ven şi E.-J. Bos printre hârtiile lui Van Hogelande, păstrate la Arhivele municipale din Haga, şi publicată în 2004 în articolul „*Se nihil daturum* – Descartes’s Unpublished Judgement of Comenius’s *Pansophiæ prodromus* (1639)”, alături de A 251, *către Hogelande* [sfârşitul lui 1639 – începutul lui 1640]. Faţă de textul din AT după *Philosophical Collections*, copia manuscrisă conţine câteva mici diferenţe (dintre care am semnalat unele în note) şi un paragraf în plus la final.

630. Scrierea lui Pell a fost tipărită de Hartlib în 1638, atât în engleză, cât şi în traducere latină. S-a mai păstrat un singur exemplar în engleză, la British Library; textul său a fost publicat în P.J. Wallis, „An Early Mathematical Manifesto – John Pell’s *Idea of Mathematics*”, *Durham Research Review*, 5, 18, 1967, pp. 141-147. O versiune engleză mai târzie, revăzută de Pell, a apărut în J. Dury, *The Reformed Librarie-Keeper with a Supplement to the Reformed-School*, Londra, 1650, pp. 33-46. Recent au fost descoperite două exemplare ale placardei în latină: unul la Staats- und Universitätsbibliothek din Hamburg (printre hârtiile lui Joachim Jungius), celălalt la Bodleian Library (legat la sfârşitul unui volum care a aparţinut lui Christopher Wren). Textul latin a fost publicat în *Philosophical Collections*, 5, 1682, pp. 127-134, după o copie a tipăriturii iniţiale furnizate de Haak. Despre diferenţele dintre textul englez din 1638, cel din 1650 şi cel latin din 1682, vezi J. Bernhardt, „Une Lettre-programme pour

«l'avancement des mathématiques» au XVIIe siècle: l'«idée générale des mathématiques» de John Pell", *Revue d'histoire des sciences*, 24, 1971, pp. 309-316. *Cf.* N. Malcolm, J. Stedall, *John Pell (1611-1685) and his Correspondence with Sir Charles Cavendish*, Oxford, 2005, p. 67, nota 22, p. 68, nota 27 şi p. 69, nota 34.

631. În textul din *Philosophical Collections* care introduce scrisoarea lui Descartes se menţionează că filosoful a primit lucrarea lui Pell împreună cu „*schedis quibusdam Comenianis*" – o exprimare vagă ce a lăsat loc unor confuzii. Dar, odată cu descoperirea scrisorii inedite A 251, *către Van Hogelande* [sfârşitul lui 1639 – începutul lui 1640] şi a paragrafului final din scrisoarea de faţă, nu mai este nici o îndoială că Descartes se referă la volumul tipărit *Pansophiæ prodromus*, Londra, 1639.

632. „*Specimen*" (lat.), echivalentul lui „*essai*" (fr.); vezi A 251, *către Van Hogelande* [sfârşitul lui 1639 – începutul lui 1640], nota 4.

633. „Autosuficient" (gr.).

634. „*Sciat*" (copia manuscrisă), şi nu „*faciat*" („a face", AT după *Philosophical Collections*).

635. „*Noster*" (copia manuscrisă), şi nu „*vester*" („vostru", AT după *Philosophical Collections*).

636. Aici se încheie textul din AT după *Philosophical Collections*.

637. Vezi A 251, *către Hogelande* [sfârşitul lui 1639 – începutul lui 1640].

638. „*Tuus ad omne obsequium/ paratissimmus famulus*" („Al Domniei tale slujitor, prea respectuos şi gata de orice", AT după *Philosophical Collections*).

639. Traducere din franceză de VA şi RA.

640. *Eseu despre conice* de Blaise Pascal (1623-1662). Scrisă în 1639, lucrarea este tipărită în 1640 pe o singură coală *in folio*, pliată în 4. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 628); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40); A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47).

641. „…[Descartes] trăieşte tot în această ţară, în câte un orăşel mic, ferit [*à l'escart*], iar unii susţin că şi-a luat numele d'Escartes…" (*Saumaise către Du Puy*, aprilie 1637, AT X 555, r. 1-3, *cf.* Roth 129, nota *a*).

642. Traducere din franceză de VA şi CCP. Nedatată în Clerselier. Clerselier-Institut II 210, în margine: „1640 Martie sau Aprilie"; şi, într-un fluturaş: „Cea de-a 37-a a celui de-al 2-lea Vol[um] este a D[omnului] Desc[artes] către P[ărintele] M[ersenne], datată precis în 11 Martie 1640". Începutul scrisorii este publicat în facsimil în *Journal für die reine und angewandte Mathematik*, 1844, şi reluat tot în facsimil în CM IX 187.

643. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 10).

644. În loc de fragmentul începând cu „dar întregul…" şi până la „…sau pe o nicovală", în

Clerselier II 210-211 se află următorul text: „Căci, când v-am scris prima oară, am folosit termenii pe care suntem obişnuiţi să-i folosim când înfăţişăm acest experiment, din pricină că eram sigur că îl cunoaşteţi. Dar văzând mai apoi că vă era necunoscută, dacă ţin bine minte, am adăugat că printr-o pernă [*coussin*] înţeleg o nicovală suspendată sau mai degrabă o placă de fier aşezată pe o pernă; căci dacă am lua doar o pernă, şi foarte moale, e lesne să credem că bila se va afunda înăuntru în loc să se turtească; iar în loc de nicovală, luaţi o bucată de fier pusă pe un perete, unde poate că se va putea supune loviturii atât cât trebuie pentru a-i mări forţa. Trebuie deci să aveţi pe de o parte o nicovală bună aşezată pe perne, astfel încât să poată ceda puţin, sau doar o placă de fier pusă pe pernă; şi, lovind două bile de plumb cu aceeaşi forţă şi cu un acelaşi ciocan de mărime medie, astfel încât să nu poată turti prea mult bila care va fi pe o nicovală rigidă, sunt încredinţat că o va turti mai mult pe cealaltă. Şi în toate acestea efectul se schimbă după cum se schimbă proporţia; precum sunt lucruri pe care le înfigem mai bine cu un ciocan de lemn decât cu unul de fier, iar altele dimpotrivă; astfel, tâmplarii şi dulgherii se folosesc de un mai de lemn pentru a lovi în daltă, şi în acest fel crapă mai uşor lemnul decât dacă s-ar folosi de un ciocan de fier”.

645. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 630-631); şi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 10).

646. Chestiunea foarte delicată a lovirii implică factorii interni ai coeziunii corpului de sfărâmat (elasticitatea corpului lovit sau a suportului său, prelungirea duratei de ciocnire, însumarea efectelor) (JRA I 932, nota 8).

647. Cardinalul Gianfrancesco Guidi di Bagno (1578-1641) fusese în 1627 nunţiu apostolic în Franţa. Este citat în A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 234); A 206, *către Mersenne* [6 decembrie 1638] (AT II 464-465); A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 565).

648. Vezi A 206, *către Mersenne* [6 decembrie 1638] (AT II 464, r. 16-17); şi A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 565).

649. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 622); şi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 629).

650. „Ca mod” (lat.).

651. „Presupunând ceea ce trebuie presupus” (lat.).

652. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 94-98).

653. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 7, r. 18), unde Descartes se referise la Palissy cu numele de la Pallu.

654. „Aproape proporţia pătratică” (lat.).

655. Vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 79).

656. „În mişcarea proiectilelor” (lat.).

657. Vezi A 172, *Mersenne către Descartes* [28 aprilie 1638] (AT II 119); şi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 139).

658. Potrivit *Mersenne către Theodore Haack*, 25 februarie 1649 (CM IX 135-136) şi *Mersenne către John Pell*, 7 martie 1640 (CM IX 183), Jean de Beaugrand susţinea că a găsit cvadratura hiperbolei, ţinându-şi descoperirea secretă. Cornelis de Waard bănuieşte că era vorba de cubatura hiperboloidului de revoluţie (volumul generat de revoluţia unei hiperbole în jurul unei ordonate).

659. În Clerselier II 213 mai există următorul pasaj care lipseşte din manuscrisele lui La Hire (*cf.* Clerselier-Institut II 213): „Şi nu am nici o intenţie de a le da vreodată la tipar, şi nici restul *Fizicii* mele, nici vreun alt lucru, în afară de cele cinci sau şase coli privind existenţa lui Dumnezeu, la care cred că sunt constrâns de conştiinţă; căci despre restul nu cunosc vreo lege care să mă oblige să dau lumii nişte lucruri pe care arată că nu le doreşte. Iar dacă unii le doresc, să aflaţi că toţi cei care fac pe învăţaţii fără să fie şi care ţin mai mult la propria trufie decât la adevăr nu le vor; iar pentru douăzeci de susţinători, care nu mi-ar face nici un bine, ar fi mii de răuvoitori, care nu s-ar da înapoi de a-mi face rău când ar avea prilejul. Este ceea ce am învăţat acum trei ani din experienţă; şi, cu toate că nu mă căiesc pentru nimic din ceea ce am dat la tipar, am totuşi atât de puţină tragere de inimă să mă întorc la acestea, încât nu vreau nici măcar să las să fie tipărite în latină, împiedicând lucrul acesta pe cât voi putea”.

660. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 8-9).

661. „Chiar dacă se îndepărtează greutatea” (lat.).

662. Este vorba despre *Essai pour les Coniques* de Blaise Pascal, pe care Huygens i-l trimisese la 8 martie (AT III 744-745). Vezi textul în Blaise Pascal, *Œuvres complètes*, ed. Jean Mesnard, vol. 2, Paris, 1970, pp. 220-236, şi judecata lui Descartes în A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 628).

663. Despre acest catalog al plantelor din Grădina Regală, vezi scrisorile lui Descartes *către Mersenne*: A 236, 13 noiembrie 1639 (AT II 619); A 249, 25 decembrie 1639 (AT II 633); A 262, 1 aprilie 1640 (AT III 50).

664. Despre iarba senzitivă, vezi scrisorile lui Descartes: A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 595); A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 619); A 241, *către Van Zurck*, 26 noiembrie 1639 (AT II 713); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633).

665. Clerselier II 214 continuă astfel: „…este ca şi încheiată, căci răgazul care i s-a dat pentru a-şi tipări apărarea este numai pentru a-i da prilejul să-şi arate mai bine neştiinţa, care este atât de

mare încât, prin comparaţie, B[eaugrand] şi P[etit] sunt nişte Arhimede. Aş vrea să înţelegeţi Flamanda pentru a vă trimite darea de seamă care se va publica peste câteva luni". Numele lui Beaugrand şi Petit sunt întregite de AT III 44, notă, care crede că Descartes a renunţat la aceste cuvinte din pricina judecăţii severe pe care o face asupra celor doi matematicieni. Darea de seamă [*histoire*] pomenită va apărea doar în noiembrie 1640, *Den Onwissen Wis-Konstenaer I. I. Stampioenius outdeckt*, Descartes având o contribuţie majoră la scrierea acesteia. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 4) şi nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* din volumul I al *Corespondenţei*.

666. Este vorba despre o călugăriţă de 38 de ani care avea viziuni şi stigmate, despre care Pierre Petit îi povestise lui Mersenne, iar acesta, la rândul său, o menţionează în corespondenţa sa din martie 1640. Descartes emite un punct de vedere sceptic în A 261, *către Huygens*, 12 martie 1640 (AT III 746). Jean Brun, un farmacist din Bergerac, îi scrie lui Mersenne: „Sunt fraude pioase" (CM IX 282, r. 148-149).

667. Un şarlatan italian, bine cunoscut în literatura vremii (CM VIII 726). Vezi şi relatarea lui *Mersenne către Theodore Haak*, 31 decembrie 1639 (CM VIII 724-725).

668. Daniel Chorez. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 7).

669. E vorba despre inginerul englez William Wheeler, care cerea la 18 iunie 1639 Stărilor Generale ale Provinciilor Unite un brevet pentru o maşină care să ridice apa cu 3, 6 sau chiar 12 picioare şi diverse alte invenţii (CM IX 197, VIII 40, nota 1).

670. Jacques de Valois (1582-1654), trezorier al Franţei în ţinutul Dauphiné, prieten şi corespondent al lui Gassendi, astronom amator (JRA I 934, nota 53).

671. Potrivit textului minutei, publicat de Clerselier, este vorba Charles Cavendish (1591-1654), fratele lordului William Cavendish, marchiz de Newcastle, cu care Descartes va intra în corespondenţă mai târziu. Mersenne îi trimisese lui Charles Cavendish, la 1 martie 1640, introducerea lui Van Haestrecht. CM este de părere că aici este vorba de micul tratat de *Mecanică* pe care Descartes i-l trimisese lui Mersenne în A 183, 13 iulie 1638 (AT II 222-245).

672. Care se rănise la mână tăind o lentilă – *cf.* A 261, *către Huygens*, 12 martie 1640 (AT III 747).

673. Traducere din franceză de VA şi RA.

674. Pare să fie vorba de Pierre Petit (1598-1677), matematician, inginer militar şi expert în fortificaţii. În 1638, Petit aduce unele obiecţii *Dioptricii*, primite prost de Descartes; vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 41).

675. Florimond de Beaune. Vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 43); A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 9); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II

633).

676. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* şi A 254, *Huygens către Descartes*, 8 ianuarie 1640 (AT III 743-744).

677. Traducere din franceză de VA, CCP şi GV. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 216, în margine: „1640 Martie”, iar pe un fluturaş: „Cea de-a 38-a din al 2-lea Vol[um] este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne]. Este din anul 1640, fără nici o îndoială, şi scrisă după 20 Martie, de vreme ce răspunde la o scrisoare a P[ărintelui] Mersenne datată în acea zi. V[edeţi] p. 219 din acest Vol[um]. Aşadar, o socotesc scrisă la 1 Aprilie 1640”. Descartes răspunde aici scrisorilor lui Mersenne din 4, 10 şi 20 martie, dar nu o primise încă pe cea din 25 martie, la care a întârziat multă vreme să răspundă – vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 72, r. 2). Datarea ţine seamă de acest element şi de faptul că în Clerselier scrisoarea de faţă este inserată între A 260, *către Mersenne*, 11 martie (AT III 33-45) şi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 72-90); *cf.* AT III 45 şi CM IX 262.

678. Este vorba de John Pell, care îi scrisese lui Mersenne trei scrisori asupra acestui subiect: la 21 noiembrie 1639 (CM VIII 631-632), la 24 ianuarie 1640 (CM IX 57-64, 267, notă) şi la 29 martie 1640 (CM IX 228-230). În contextul de faţă, CM IX 267, notă aminteşte şi ideile lui Pierre Petit, al cărui nume Mersenne evita probabil să i-l pomenească lui Descartes, din pricina antipatiei acestuia din urmă. Potrivit lui Petit, faptele cunoscute autorizau concluzia că acul magnetic nu se îndreaptă mereu către polul pământesc sau punctul corespunzător din cer, cum susţineau Cesare Marsili şi Henry Gellibrand, ci că variaţia observată are drept cauză deplasarea polului însuşi şi a axei Pământului.

679. Vezi *Principii*, IV, art. 169 (AT VIII-1 301).

680. Este vorba despre opinia lui William Gilbert, *De Magnete*, Londra, 1600, p. 153, şi de cea a lui Athanasius Kircher, autorul lucrării *Magnes, sive de arte magnetica*, Roma, 1641 (*cf.* CM IX 263, nota 2). Vezi şi *John Pell către Mersenne*, 29 martie 1640 (CM IX 234-235, notă).

681. Prima dată o făcuse în A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40, r. 10).

682. Blaise Pascal publica în 1640, la Paris, *Încercarea privitoare la conice*, în care îşi expune teorema potrivit căreia punctele de intersecţie ale laturilor opuse ale unui hexagon înscris într-o secţiune conică sunt trei puncte coliniare. Mai târziu, în tratatul despre conice rămas neterminat, Pascal a dat acestui hexagon înscris numele de „hexagramă mistică” (potrivit însemnărilor lui Leibniz, care a văzut textul tratatului – *cf.* Blaise Pascal, *Œuvres complètes*, ed. Jean Mesnard, Paris, vol. II, 1970, pp. 1120 şi 1129). Vezi şi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 628); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40).

683. În cuprinsul *Lemmei II*, Pascal recunoaşte explicit înrâurirea lui Desargues, când îşi propune

să demonstreze, sub altă formă, teorema fundamentală pe care Desargues o înfăţişase în *Brouillon project* din 1639, anume aceea a involuţiei celor şase puncte în care o dreaptă intersectează o conică şi cele patru laturi ale unui patrulater înscris: „Vom demonstra şi această proprietate, al cărei prim născocitor este Domnul Desargues, lyonez, una dintre marile minţi ale vremii noastre şi dintre cei mai pricepuţi în Matematici, şi între altele în conice, ale cărui scrieri despre această materie, cu toate că în număr mic, au dat o mărturie amplă celor care vor fi voit să-i primească înţelegerea; şi doresc să mărturisesc că datorez puţinul pe care l-am găsit în această materie scrierilor Domniei sale şi că am încercat să imit, pe cât mi-a stat în putinţă, metoda Domniei sale despre acest subiect” (*Œuvres complètes*, vol. II, p. 234). Pascal se prezintă aşadar ca discipol al lui Desargues, din al cărui *Brouillon project* preia, de altfel, prima definiţie din *Încercarea privitoare la conice* (vezi Desargues I 104). Spre deosebire de prima ediţie (1659), în ediţia a doua (1666) a celui de-al doilea volum de scrisori Clerselier a tipărit cu litere cursive cuvintele „că învăţase de la Domnul Desargues” şi a adăugat în dreptul lor următoarea notă: „Nişte persoane care se socotesc informate *spun* că acest lucru este fals: oricât ar fi de fals, nu mă îndoiesc că D[omnul] Descartes spune adevărul, căci nu era omul care să urzească minciuni”. În Clerselier-Institut II 217, cuvântul „fals” (a doua ocurenţă) este şters şi înlocuit cu: „vorbind în chip absolut”. Nota lui Clerselier are o istorie destul de complicată: între cele două ediţii ale celui de-al doilea volum de corespondenţă survenise moartea lui Pascal (1662), iar în 1663 Florin Périer publicase la Paris *Tratatul despre echilibrul lichidelor* al cumnatului său. În prefaţă, Périer susţinea că Descartes ar fi preferat să creadă că tratatul (de fapt, „încercarea”) despre conice n-ar fi fost opera unui copil de 16 ani, ci a tatălui său, Étienne, care s-ar fi „despuiat de gloria ce-i aparţinea în mod legitim” pentru a i-o ceda fiului său. Baillet II 40 preia informaţia lui Périer şi afirmă că Descartes ar fi ajuns la această părere după ce şi-a dat seama că lucrarea lui Pascal nu este tributară lui Desargues, aşa cum crezuse iniţial. Tot Baillet relatează că Domnii de la Port-Royal i-au atras atenţia lui Clerselier asupra nedreptăţii faţă de Pascal conţinută în pasajul de faţă. *Încercarea privitoare la conice* a avut o circulaţie restrânsă (a fost retipărită abia în 1779) şi e foarte probabil că Baillet nu a văzut-o vreodată, căci altfel şi-ar fi dat seama că la mijloc este o falsă problemă, dată fiind recunoaşterea explicită de către Pascal a influenţei lui Desargues. Cât despre informaţia dată de Périer, nu e limpede de unde a obţinut-o (nu apare nicăieri în corespondenţă) şi este cât se poate de neverosimilă, după cum remarca deja Pierre Bayle, întrucât presupune o admiraţie pentru *Încercare* de care Descartes era complet străin (*cf.* AT III 53, notă – 56, notă şi introducerea lui Jean Mesnard la *Încercarea privitoare la conice* în Pascal, *Œuvres complètes*, vol. II, pp. 221-224).

684. Este vorba despre răspunsul la A 256, *către Meyssonnier* [29 ianuarie 1640] (AT III 18-21). Vezi şi *Meyssonnier către Mersenne* [sfârşitul lui februarie 1640] (CM IX 152).

685. Vezi *Meyssonnier către Mersenne*, sfârşitul lui februarie 1640 (CM IX 152-153).

686. Vezi *Dioptrica*, IV (AT VI 112-113).

687. Adriaan van Valckenburgh sau Falcoburgius (1581-1650), profesor de anatomie.

688. Vezi A 256, *către Meyssonnier* [29 ianuarie 1640] (AT III 20-21); şi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 120-121).

689. Clerselier-Institut II 219, în margine: „Cred că este [Pierre] Petit".

690. Vezi A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 619); şi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 633).

691. Kenelm Digby îi împărtăşise lui Mersenne acest proiect, fără să-l roage, din câte se vede aici, să i-l transmită lui Descartes. Mersenne l-a pomenit însă în anturajul său. *Cf. Jean Chapelain către Balzac*, 13 mai 1640 (CM IX 319) şi *Jean Chapelain către Balzac*, 19 mai 1640 (CM IX 320), şi i-a transmis propunerea lui Digby la 1 iunie lui Descartes însuşi, care a răspuns că nu va da curs invitaţiei în A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 87).

692. Charles I Stuart, decapitat la Londra la 9 februarie 1649.

693. Este vorba despre evaluarea volumului obţinut prin revoluţia cicloidei în jurul axei sale (*cf.* CM IX 88, nota 2). Despre cicloidă, vezi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 135 şi nota *a*); A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638 (AT II 257); A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 9); A 750, *Carcavi către Descartes*, 24 septembrie 1649 (AT V 420); *Fermat către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (CM IX 248).

694. A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 38).

695. Pentru cercetările lui Mydorge asupra acestui subiect, vezi CM III 89, notă.

696. Traducere din franceză de VA şi CCP. Publicată pentru prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 8-12. Există şi o copie manuscrisă a lui Despeyroux (1845) după scrisoarea autografă de la Viena, Bibliothèque Nationale de France, ms. fr. n. a. 3252, f° 164 *verso*.

697. E vorba despre judecata lui Golius şi a lui Schooten în afacerea Stampioen-Waessenaer, pe care Descartes o aştepta deja pentru sfârşitul lui martie; vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 7); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 41): într-o săptămână sau două. Cu privire la afacerea Waessenaer-Stampioen, vezi: A 208, *către* [*Schooten*] [sfârşitul lui 1638 – începutul lui 1639] (AT II 606-608); A 235, *Regius către Descartes*, prima jumătate a lui noiembrie 1639; A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640. Vezi reconstrucţia întregului episod în AT II 611, notă – 612, notă şi AM III 153, notă – 154, notă; iar în AM III 275-281, publicarea documentelor aferente. Vezi şi nota complementară *Polemica Waessenaer-*

Stampioen din volumul I al *Corespondenței*.

698. Tatăl lui Stampioen obținuse în mai multe rânduri recompense publice pentru lucrările sale științifice, iar funcțiile oficiale pe care le exercita la Rotterdam îi asigurau relații importante (vezi AT II 581, notă – 582, notă). În afară de aceasta, Stampioen cel tânăr îl cunoștea personal pe Frans van Schooten-tatăl, unul dintre judecătorii afacerii (vezi AT III 32, notă – 33, notă).

699. „Mai apropiatul" (neerl.).

700. „Prin regula falsului" (lat.).

701. Vezi A 208, *către* [*Schooten*] [sfârșitul lui 1638 – începutul lui 1639] (AT II 606-608).

702. Unde se găsesc cuvintele: „*den naesten Teerling-Wortel*", adică rădăcina cubică cea mai apropiată.

703. Încă din primele luni ale anului 1640, Stampioen tipărise trei pamflete – vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 41).

704. Descartes era îngrijorat în privința judecății lui Golius – A 161, *către Mersenne* [1 martie 1638] (AT II 30, r. 26).

705. Paștele a fost la 8 aprilie 1640. Decizia nu a fost dată decât la 24 mai 1640.

706. Vezi AT III 22, nota *b*, și 33, notă.

707. Traducere din franceză de VA și RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

708. Descartes îi ceruse lui Mersenne un catalog al plantelor rare cultivate în *Jardin royal des Plantes médicinales*, grădina botanică creată la Paris de Guy de La Brosse în 1635 (astăzi, sensibil mărită, sub numele de *Jardin des Plantes*); vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 619); A 241, *către Van Zurck*, 26 noiembrie 1639 (AT II 714); A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 50). Catalogul îi era probabil destinat lui Antoine Studler van Zurck, pentru grădina pe care acesta intenționa să o construiască în jurul castelului său din Bergen; vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450).

709. Din *Jurnalul* lui Huygens reiese că acesta s-a alăturat armatei principelui de Orania la 5 mai (vezi AT III 748, nota *b*).

710. Traducere din franceză de VA și GV. Baillet menționează data de 5 mai 1640, fără a preciza calendarul folosit. Pe baza unei însemnări în margine și a unui fluturaș din Clerselier-Institut la A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (răspunsul lui Descartes la scrisoarea de față) se poate stabili că este vorba de 5 mai stil vechi / 15 mai stil nou.

711. Baillet II 24, în margine: „*Narrat*[*io*] *Hist*[*orica*] *Acad*[*emiæ*] *Ultr*[*ajectinæ*] pag. 12". Traducere în franceză a pasajului respectiv în *La Querelle*, pp. 85-86. Cererea privea mărirea salariului lui Regius.

712. Willem Stratenus / Willem van der Straten (1593-1681).

713. Baillet II 24, în margine: „A XI-a Scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius] către Desc[artes]”.

714. De fapt, la 17/27 aprilie 1640 Senatul aprobase ca Regius să primească noul salariu începând din 5/15 aprilie (*cf.* Bos 37, nota 3).

715. Baillet II 59, în margine: „În Mai 1640”.

716. Baillet II 59, în margine: „A XI-a scris[oare] a lui Regius, m[anu]s[crisă]”.

717. Încă înainte de începerea corespondenţei cu Descartes, Regius se hotărâse să alcătuiască un compendiu de filosofie naturală de inspiraţie carteziană, pornind de la *Meteorii* şi *Dioptrica*. În primăvara anului 1639, Regius îl înştiinţa pe Descartes că aproape l-a încheiat şi îi cerea părerea asupra lui; la vremea scrisorii de faţă, o primă versiune a acestui manual era finalizată. Textul nu s-a mai păstrat, afară de câteva fragmente citate de Schoock în *Admiranda Methodus* (*cf.* Bos 40).

718. Comentariile lui Descartes se găsesc în A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 66-70). Disputaţia în cauză este *Disputatio Medico-Physiologica pro Sanguinis Circulatione*, Utrecht, 1640, susţinută la 10/20 iunie 1640 (text reprodus în AT III 726-736).

719. E vorba de manuscrisul *Meditaţiilor*, a cărui redactare fusese încheiată în martie 1640; vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 622), A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 35).

720. Baillet II 103, în margine: „Încă din luna lui Mai 1640”.

721. Baillet II 103, în margine: „A 11-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Regius din 5 ale lui Mai”. Vezi şi A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 64-65).

722. Baillet II 103, în margine: „Volumul I al scris[orilor], pagina 384, 385 [= A 269, *către Regius* (iunie 1640) (AT III 63-64)]”. Totuşi, Baillet continuă cu A 268, *Regius către Descartes*, 20/30 mai 1640 [C] (AT III 72), unde arată că Regius şi *Æ*milius i-au trimis lui Descartes şi două obiecţii cu privire la „ideea Fiinţei infinite şi infinit de perfecte”, care au primit un răspuns în A 269, *către Regius* [iunie 1640] (AT III 64-65).

723. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată în Budé 7-8.

724. Este vorba de lucrările lui Waessenaer (la care a participat şi Descartes) în care îi răspunde lui Stampioen: *Aenmerckingen op den Nieuwen Stel-Regel*, Leiden, 1639; şi *Antwoorde Iacobi à Waessenaer, op den Dagh-vaerd-Brief van Ian Stampioen de Ionge*, fără loc, 1639. Pollot şi Waessenaer se aflau în această perioadă la Utrecht, iar Descartes la Leiden, supraveghind tipărirea *Meditaţiilor*; vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 35).

725. Foarte probabil este vorba de opusculul lui Stampioen anterior disputei în jurul *Nieuwe Stel-Regel*, anume *Openbaeringe der Valscher Practycken ghepleeght door Jacobus a Waessenaer*,

’s Gravenhage, 1638 (*cf.* AT III 63, notă).

726. Traducere din latină de VA şi CCP. Fără dată în Clerselier, dar datată în Clerselier-Institut I 384 în două adnotări marginale: „1640 Mai/ Aceasta slujeşte drept răspuns celei a Domnului Le Roy din 5 Martie 1640. Cea de-a 12-a scrisoare a Domnului Le Roy, datată din 20 Mai 1640, slujeşte drept răspuns acesteia; prin urmare, aceasta este scrisă între 5 Mai şi 20 Mai 1640”; şi într-un fluturaş: „Această a 81-a scrisoare din Vol[umul] I p[agina] 384 est a D[omnului] D[escartes] către D[omnul] le Roy. Ea răspunde la cea de-a 11-a dintre [scrisorile] m[anu]s[crise] ale lui Regius datată din 15 Mai 1640, iar cea de-a 12-a dintre [scrisorile] m[anu]s[crise] ale lui Regius din 30 Mai 1640 răspunde acesteia, astfel aceasta a fost scrisă între 15 şi 30 Mai. De aceea o fixez la 22 Mai 1640”. AT o datează 24 mai 1640, pe baza referirii la sentinţa în cazul Stampioen-Waessenaer, care fusese dată chiar în această zi (vezi AT III 63). Potrivit lui Bos 46, varianta publicată de AT este un amalgam din cinci scrisori, astfel încât doar paragrafele de la 9 la 20 aparţin scrisorii lui Descartes către Regius din 24 mai. Urmăm aici împărţirea sa, ca şi JRA.

727. De la acest paragraf începe scrisoarea în ediţia Erik-Jan Bos. Este vorba despre tezele susţinute la 10/20 iunie 1640 (*Disputatio medico-physiologica*), pe care Regius i le trimisese lui Descartes odată cu A 265, 5[/15] mai 1640, pentru a le „corecta” şi în legătură cu care acesta avea să îi mai dea unele sfaturi în scrisoarea sa următoare, A 269, *către Regius* [iunie 1640] (AT III 63-65). Odată disputate, tezele au fost tipărite la Utrecht: *Disputatio medico-physiologica pro sanguinis circulatione* quam […] sub præsidio […] Henrici de Roy […] exercitii gratia, publice defendere conabitur Ioannes Haymannus […] ad diem 10. Iunii (retipărit în AT III 727-734).

728. Este vorba de o dedicaţie a lucrării. Potrivit AT III 70, notă, C trimite la *Cartesius*, iar N trimite la Harvey şi Walæus. Regius ar fi scris aşadar dedesubtul titlului: „*pro Hervæo, Waleo et Cartesio*”, numindu-i astfel pe autorii a căror opinie o apăra în privinţa circulaţiei sângelui.

729. Johannes de Waal (1604-1649) studiase filosofia şi medicina la Leiden, unde fusese angajat, în 1633, ca profesor asociat. Mai întâi critic la adresa teoriei circulaţiei sângelui a lui William Harvey, a fost convins de demonstraţiile publice făcute de Sylvius. Şi-a publicat propriile experimente sub forma a două scrisori către Thomas Bartholin (Bos 255).

730. Descartes voia probabil să evite alăturarea numelui său de ale celorlalţi doi autori, pentru a nu induce ideea unei unităţi de concepţie – *cf.* A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 500-502).

731. Cuvintele nu se mai află în textul tipărit al disputaţiei.

732. Cu mici modificări, Regius a adoptat textul lui Descartes.

733. În *Physiologia*, 1641 (IIb, 29), Regius include transpiraţia imperceptibilă printre excreţiile corpului (vezi Bos 42, nota 9).

734. Descartes era interesat de chimie (*cf.* A 32, *către Mersenne*, 15 aprilie 1630 – AT I 137), dar nu avea o părere prea bună despre aşa-zişii (al)chimişti, predecesorii lui Jan Baptist van Helmont (1577-1644) (vezi A 279, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 – AT III 130-131; A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 – AT III 598; A 622, *către Newcastle* [23 noiembrie 1646] – AT IV 569-570) (*cf.* Bos 42, nota 10). Vezi şi lucrarea recentă a lui Bernard Joly, *Descartes et la chimie*, Paris, 2011.

735. Explicaţia a fost într-adevăr înlăturată în textul final al disputaţiei.

736. Regius a optat pentru formula „*viri Nobilissimi et Incomparabilis D. Renati des Cartes*”. Descartes şi-a publicat toate lucrările sub numele său francez, dar şi-a schimbat părerea despre cel de Cartesius – vezi A 310, *către Mersenne*, 31 decembrie 1640 (AT III 277): „Socot că în tipăritură trebuie să mă numiţi *Cartesius*, din pricină că numele francez este prea grosolan în latină”. Vezi însă şi Baillet I 13, unde biograful se referă la un joc de cuvinte injurios, prin care Descartes, în iulie 1639, la Utrecht, a fost numit „*Cartaceus philosophus*” („filosof de hârtie”) în cursul unei disputaţii despre magnet a lui Florentius Schuyl, care ataca principiile aristotelice.

737. Vezi A 252, *Regius către Descartes* [începutul lui 1640] (AT III 3).

738. Regius a ascultat şi acest sfat şi a eliminat cuvintele.

739. Regius a preluat cuvintele lui Descartes cu excepţia formulei „*in adultis*” („la adulţi”), pe care a modificat-o în „*in lucem editis*” („ieşind la lumină”). Explicaţia urmăreşte îndeaproape un pasaj din *Discurs*, V (AT VI 53), unde observaţia că, deşi fătul nu respiră, o parte din sânge trece totuşi prin plămânii săi nu se regăseşte. Ea nu se regăseşte nici în *Descrierea trupului omenesc* (AT XI 238) (Bos 43, nota 15).

740. Vasele limfatice sau chilifere, descoperite de Gaspare Aselli (1581-1625), profesor la Padova, în 1622, în cursul unei vivisecţii (Bos 44, nota 17): *De lactibus seu lacteis venis*, Milano, 1627.

741. François de le Boë, numit Sylvius (1614-1672), ţine prelegeri de anatomie la Universitatea din Leiden începând din 1638. Studiase la Jena, Wittenberg şi la Basel. La Leiden a făcut demonstraţii publice privind circulaţia sângelui pe câini, atrăgând mulţi spectatori, printre care pe Descartes şi pe Walæus. Din 1641 practică la Amsterdam, iar în 1658 a fost numit profesor de medicină la Leiden. Precum Descartes şi Regius, credea că sângele este expulzat din inimă în timpul diastolei, dar explica fenomenul în chip diferit. Fiind un iatrochimist, concepea procesele fiziologice şi patologice analog cu procesele observate în laboratorul de chimie, pe

baza efervescenţei, fermentării şi putrefacţiei (*cf.* Bos 253-254).

742. Franciscus van der Schagen (cca 1615-1673) obţinuse un doctorat în medicină la Leiden în 1639, cu lucrarea *De epilepsia*. Ca medic, a practicat mai întâi la Leiden, apoi la Amsterdam. În 1640, era de faţă la o demonstraţie a circulaţiei sângelui făcută de Walæus (*cf.* Bos 43, nota 16). Vezi şi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 141).

743. Regius a renunţat la corolar. Din A 279, *către Mersenne* [30 iulie 1640] este limpede că Descartes făcea vivisecţii pe câini. Bos 44, nota 18 apropie un pasaj din acea scrisoare de formulări asemănătoare ale lui Regius. Pentru asemănarea cu Walæus, vezi F. Trevisani, *Descartes in Germania*, Milano, 1992, pp. 242-244; şi V. Aucante, *La philosophie médicale de Descartes*, Paris, 2006, pp. 158-163.

744. Asupra polemicii Stampioen-Waessenaer vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară. Sentinţa fusese dată la 24 mai 1640, ceea ce îngăduie datarea acestui fragment.

745. Clerselier-Institut I 388: „V[edeţi] sfârşitul celei de-a 12-a scrisori a D[omnului] Le Roy, datată din 20 Mai 1640”.

746. Vezi A 268, *Regius către Descartes*, 20/30 mai 1640 (AT III 71).

747. Anna Maria van Schurman (1607-1678) era faimoasă pentru erudiţia sa, pentru cunoaşterea limbilor orientale şi pentru poezie. L-a cunoscut personal pe Descartes (*cf.* B 1189, nota 17). Putea urmări evenimente academice dintr-o lojă închisă, unde scăpa privirilor auditoriului, exclusiv masculin, al Universităţii.

748. Traducere din franceză de VA şi CCP. Scrisoarea este un rezumat redactat de Baillet după scrisoarea, astăzi pierdută, a lui Regius, care răspundea la A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 63-70). Conform AT, această scrisoare este a 12-a din colecţia de scrisori către Regius, din 20/30 mai.

749. Este vorba despre membrii juriului din afacerea Stampioen, Golius şi Van Schooten Sr. (*cf.* Bos 49 nota 1).

750. Baillet II 55, în margine: „Vol[umul] I al scrisorilor, p. 388”. Presupunerea lui Baillet că Descartes ar fi trimis lui Regius copia sentinţei se bazează pe o lectură grăbită a pasajului respectiv din A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 69).

751. Baillet II 55, în margine: „Scrisoarea a 12-a a lui Regius m[anu]s[crisă]”.

752. Cele două calendare luate în considerare sunt cel iulian (data de 20) şi cel gregorian (data de 30).

753. Nu există alt indiciu că Descartes avea în plan o mutare la Amersfort, un orăşel la 20 de kilometri nord-est de Utrecht. Dar ar fi putut merge să-şi viziteze fetiţa, pe Francine (sau Fransintgen, în neerlandeză), care avea să moară la 7 septembrie 1640, la Amersfort (*cf.* Baillet

II 90). Dacă Descartes a locuit la Amersfort în mai sau iunie 1640, s-a întors apoi curând la Leiden, unde prezența lui este atestată la 11 iunie, 24 iunie și 31 iulie 1640 (AT III 88, 93 și 753) (*cf.* Bos 49, nota 3).

754. Baillet II 55, în margine: „Anne Marie". Vezi A 267, *către Regius*, 24 mai 1640 (AT III 70).

755. Baillet II 55, în margine: „Scrisoarea a 12-a a lui Regius m[anu]s[crisă]".

756. Baillet II 103, în margine: „Vezi sfârșitul scrisorii a 12-a m[anu]s[crisă] a lui Regius".

757. Potrivit AT III 72, aceste dificultăți sunt cele la care Descartes răspunde în A 269, *către Regius* [iunie 1640] (AT III 63-65).

758. Bos 50, nota 7 crede că fraza nu-l angajează decât pe Baillet.

759. Traducere din latină de VA și CCP. Bos datează această scrisoare, care în AT este un fragment din scrisoarea CXC, în iunie 1640. Ea reprezintă un răspuns al lui Descartes la două scrisori ale lui Regius. Prima dintre ele conținea două obiecții ale lui Æmilius și ale lui, suscitate de lectura *Meditațiilor* lui Descartes în manuscris. A doua scrisoare („În ultima scrisoare a Domniei tale") Regius a trimis o a treia obiecție. Potrivit lui Baillet II 103, A 268, *Regius către Descartes*, 20/30 mai 1640 (AT III 71-72), astăzi pierdută, conținea primele două obiecții ale lui Regius și Æmilius. La această scrisoare răspunde aici Descartes în prima parte a scrisorii. A doua scrisoare a lui Regius s-a pierdut. Ea data probabil din iunie 1640, astfel încât scrisoarea de față, scrisă imediat, datează și ea din iunie 1640 (*cf.* Bos 53).

760. Vezi A 265, *Regius către Descartes*, 5 mai 1640 (AT III 61). Scrierea despre care amintește Descartes este un manuscris al *Meditațiilor*.

761. Vezi *Meditația a III-a* (AT VII 45-47). Obiecția este formulată și de Gassendi în *Obiecții V* (AT VII 287). Pentru Regius, ideea de Dumnezeu nu este înnăscută, ci este un rezultat al experienței. Cu toate că Descartes pare să accepte formarea prin amplificare a acestei idei, el arată că ideea de Dumnezeu nu s-ar putea forma în acest mod decât în temeiul existenței unei ființe în care aceste perfecțiuni să fie infinite în act de la care omul să-și tragă obârșia, ceea ce ar face astfel cu putință amplificarea potențială a atributelor divine.

762. Vezi *Obiecții II* (AT VII 124-125) și *Răspunsuri II* (AT VII 140-141).

763. Regius dă o explicație mecanicistă pentru *bona temperies* în *Physiologia* Ia-b, 4-14 (Bos, *Appendix*, 201-209). Opinia sa despre judecată și voință este în *Physiologia* IIIb, 43-45 (Bos, *Appendix*, 234-236).

764. Despre greșeală, vezi *Meditația a IV-a* (AT VII 53-62).

765. Sursa conceptului de „*amplitudo*" o găsim la Gibieuf, *De libertate Dei et creaturæ*, cap. VI, pp. 44-45; vezi F. Ferrier, „Spontanéité et liberté: la discussion Gibieuf-Descartes", *Les Études philosophiques*, 28, 1973, pp. 329-338; „L'amplitude chez Gibieuf", *Revue internationale de*

philosophie, 29, 1975, pp. 475-495 (Bos 52, nota 7).

766. Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 60-61).

767. Traducere din franceză de VA şi CCP. AT, AM, CM şi JRA publică scrisoarea autografă, iar Clerselier minuta. Clerselier-Institut II 220 precizează data în margine: „(1640)” şi, într-un fluturaş: „Cea de-a 39-a [scrisoare] a celui de-al 2-lea Vol[um], p. 220 este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Este a 30-a dintre [scrisorile] m[anu]s[crise ale Domnului] de La Hire. Este datată din 11 Iunie 1640 de mâna D[omnului] D[escartes]”.

768. Descartes a părăsit Santpoort, unde locuia din vara anului 1637, la sfârşitul lui martie sau aprilie 1640 (vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640, AT III 35-36), pentru a se instala la Leiden, unde va rămâne până în februarie sau martie 1641.

769. În minuta publicată de Clerselier (II 220): „Nu ştiu cine poate fi pricina pentru care aceasta din urmă a întârziat atâta; este cea în care se găsea scrisoarea pe care Domnul Conte d’Igby v-a scris-o”.

770. Vezi A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 50, r. 9-10).

771. Vezi A 264, *Huygens către Descartes*, 29 aprilie 1640 (AT III 748).

772. Este vorba de Pierre Petit. Vezi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 144, r. 13 şi urm.); A 179, *către Mersenne* [29 iunie 1638] (AT II 191, r. 25); A 261, *către Huygens*, 12 martie 1640 (AT III 746, r. 22 şi urm.); A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 50, r. 2).

773. Galilei avea să moară la 8 ianuarie 1642.

774. Galilei, *Frammenti di calcole medicee* (Galilei III 811-864). Peiresc întocmise şi el astfel de tabele, prin 1611, împreună cu astronomul Gaultier, din Aix (CM IX 393, nota 6).

775. Vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 34, r. 10 şi urm.).

776. Descartes scrisese mai întâi „forţă”, apoi a corectat: efectul variază potrivit duratei de aplicare a forţei.

777. Vezi A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 571, r. 9 şi urm.); şi A 236, 13 noiembrie 1639 (AT II 623).

778. Despre duritate, Descartes vorbeşte în *Meteorii*, I (AT VI 233, r. 10 – 234, r. 2); A 52, *către Mersenne* [octombrie sau noiembrie 1631] (AT I 228, r. 10-13); A 168, *către Mersenne*, 31 martie 1638 (AT II 97, r. 17-23); A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*], 21 ianuarie 1641 (AT III 289, r. 15-26).

779. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 93-97).

780. Adică tradiţia filosofică neoaristotelică a Şcolilor.

781. Descartes va detalia acest model al rarefierii şi condensării în *Principii*, II, art. 5 şi 6 (AT VIII-1 42-43).

782. Vezi A 72, *către Reneri*, 2 iulie 163[4] (AT I 301, r. 1-12); A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 588, r. 21 şi urm.); şi A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 632, r. 20 şi urm.).

783. O explicaţie similară în A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 593-594) (*cf.* CM IX 395, nota 4). Figura este preluată din CM IX 396, care o preia din scrisoarea autografă, desenul fiind de mâna lui Descartes.

784. Pentru rolul materiei subtile în cosmologia carteziană, B. Rochot (CM IX 397, nota 1) trimite la A 189 [*către Mersenne*?] [august 1638?] şi la o notă din CM II 606-608, unde De Waard expune teoria efluviilor dintre Soare şi planete a lui Kepler şi a materiei subtile interplanetare a lui Beeckman.

785. Vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40, r. 10 şi urm.).

786. Vezi *Dioptrica*, VIII (AT VI 179-180).

787. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 637-638). În minuta publicată de Clerselier şi în Clerselier-Institut II 224, art. 8 este omis.

788. Vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 37, r. 25 şi urm.). În Clerselier II 224 şi în AT III 79 sunt reprezentate trei pătrate pe orizontală, iar în CM IX 398 – trei bile pe verticală.

789. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 9, r. 25 şi urm.).

790. Vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 36, r. 4-10).

791. Acid sulfuric (H_2SO_4).

792. Acid azotic (HNO_3).

793. Jean de Beaugrand. Despre scrierile lui Beaugrand împotriva lui Descartes, vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 502, r. 21-23).

794. Vezi A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 212, r. 6-22).

795. Vezi *Dioptrica*, I (AT VI 87-88).

796. Vezi *Principii*, I, art. 16 (AT VIII-1 10-11).

797. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 93-96).

798. Vezi *Geometria*, II (AT VI 390-391).

799. Vezi A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 313).

800. Chestiunea face parte din tezele supuse de Regius, la 9 martie, lui Descartes, care i-a răspuns la 24 mai (AT III 66-69). Descartes menţionează aceste teze, susţinute la Utrecht la 10 iunie, în A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 95).

801. În această problemă, vezi A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT III 20, r. 21 şi urm.) şi A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47-48).

802. Vezi A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT III 20, r. 21 şi urm.); A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 47-48).

803. Vezi *Omul*, III, art. 29 (AT XI 143-144).

804. *Mersenne către Rivet*, 22 mai 1640 (CM IX 332-333) povesteşte că prin 1625 un consilier de la Dijon, pe nume Carré, ar fi auzit în vis cuvinte în greceşte, pe care le-ar fi reprodus şi le-ar fi dat la tradus a doua zi colegului său Bénigne Saumaise: „Ieşi, nu vezi primejdia în care eşti", „şi două zile mai târziu casa i s-a prăbuşit". Mersenne se declară sceptic cu privire la această povestire.

805. Privitor la aceste trei minuni, vezi *Sur trois prodiges* (AT X 574-577), unde sunt publicate două scrisori ale lui Claude Saumaise, din 9 aprilie şi 7 mai 1640. Cele trei minuni sunt: un cutremur de pământ în Ţările de Jos, însoţit de o misterioasă forţă ridicătoare, dintele spânzuratului şi o sarcină de trei ani. Vezi CM IX 306, notă – 307, notă.

806. „Este o chestiune de fapt" (lat.). Vezi A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 46, r. 10 şi urm.).

807. Scrierea lui Fermat începe cu cuvintele *Doctrinam tangentium* (Fermat I 158-167). Aici Fermat dezvoltă aplicarea metodei sale la cisoidă, concoidă şi, de asemenea, la curbele mecanice (cicloida şi cvadratricea). El mai arată şi cum pot fi găsite punctele de inflexiune. Descartes va confirma primirea ei la 28 octombrie 1640 (AT III 207, r. 16-24). Vezi lămuririle din AT III 88-89 şi CM IX 407, notă – 408, notă.

808. *Geometria*, II (AT VI 423-424).

809. Construcţia pe care Descartes o oferise – fără demonstraţie – se întemeia, precum aceea a tangentei la cicloidă (vezi A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 – AT II 310 şi urm.), pe folosirea centrului instantaneu de rotaţie.

810. La aceste cuvinte din *Geometria*, II (AT VI 424) vor face aluzie atât Beaugrand, cât şi Fermat în metodele lor de construcţie a tangentelor – vezi CM IX 310, notă şi urm.

811. Vezi *Geometria*, II (AT VI 423). Este vorba despre punctul unde normala intersectează BH, linia directoare a concoidei.

812. „Căci sângele are în el viaţă" (*Deut*. 12.23, lat.).

813. Vezi A 133, *către Plempius pentru Fromondus*, 3 octombrie 1637 (AT I 414, r. 26 – 415, r. 1).

814. Vezi A 62, *către Mersenne* [noiembrie sau decembrie 1632] (AT I 261, r. 21-25); A 73, *către Mesenne*, 14 august 1634 (AT I 304, r. 7-11). Descartes explică fluxul şi refluxul mării în A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 144, r. 4 şi urm.).

815. Aici se încheie minuta publicată de Clerselier, cu formula de salut „Al Domniei voastre preaplecat şi foarte ascultător slujitor, Descartes". JRA I 940, nota 83 trimite la S. Werret,

„Wonders never cease: Descartes's *Météores* and the rainbow fountain", *British Journal for the History of Science*, 2011, 34, 2, pp. 129-147.

816. E vorba despre cartea *Les Caractères des passions* a lui Marin Cureau de La Chambre (1594/6-1669), Paris, 1640. Scrisoarea către Huygens s-a pierdut.

817. Conform AT III 89, notă – 90, notă, care se bazează pe minuta publicată de Clerselier, unde la începutul scrisorii (AT III 73, r. 5) Descartes vorbeşte despre o scrisoare pe care „Domnul Conte d'Igby" i-ar fi scris-o lui Mersenne, ar fi vorba despre cavalerul Kenelm Digby (1580-1684), care manifestase interes pentru Descartes (A 179, *către Mersenne* [29 iunie 1638] AT II 192, r. 20; A 196, *către Mersenne*, AT III 336, r. 11), locuise la Paris între 1636 şi 1638 şi se întorsese în 1639 în Anglia. Digby nu îl va cunoaşte personal pe Descartes decât în 1641, când îl vizitează în Provinciile Unite. Baillet II 67 susţine însă că ar fi vorba de cavalerul Charles Cavendish (cca 1594 – 1654).

818. Vezi A 32, *către Mersenne*, 15 aprilie 1630 (AT I 147, notă) şi A 42, *către Mersenne* [2 decembrie 1630] (AT I 191, r. 15).

819. E vorba de rămăşagul dintre Stampioen şi Waessenaer care s-a încheiat la 24 mai 1640. Vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40, r. 19) şi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

820. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 12-13. Data lipseşte în manuscrisul autograf, dar este identificată în AT III 90.

821. AT III 92, notă şi AM IV 82, nota 1 ezită cu privire la care dintre fiicele lui Wilhem (căsătorit la 16 ianuarie 1633 cu sora cea mică a lui Huygens, Constantia) este vorba. Ar putea fi prima fiică, născută pe 21 decembrie 1633, ori a doua, născută în 1634, ori poate chiar cea mai mică, Joanna, născută la sfârşitul lui 1637 (dar expresia lui Descartes „Domnişoara" pare să infirme ultima variantă).

822. „Pe strada lemnului" (neerl.).

823. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 14-15.

824. Fr. „*il faut souvent faire la guerre à l'œil*". „*On dit faire la guerre à l'œil, pour dire, épier tout ce qui se passe en quelque affaire où l'on a intérêt, pour y trouver ses avantages, quand l'occasion s'en offre*" (A. Furetière, *Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots françois, tant vieux que modernes et les termes des sciences des arts*, Paris, 1690).

825. Traducere din franceză de VA şi GV. Acest fragment pare să fie anterior lui A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100), în care Descartes îi cere rectorului Colegiului

Clermont să arbitreze disputa sa cu părintele Bourdin, şi ulterior lui A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 72-88). O altă posibilitate ar fi ca fragmentul de faţă să provină din aceeaşi scrisoare ca fragmentul publicat sub A 157, *către X* [începutul lui 1638?] (AT IV 689, r. 8 – 690, r. 28 şi AT IV 709-710). Vezi nota complementară *Asupra scrisorilor CDLXXVI* ter *şi* quater *din AT*, din volumul I al *Corespondenţei*.

826. Probabil părintele Julien Hayneuve (*cf.* AM I 417, nota 2). Totuşi, de ce ar fi folosit Descartes particula „*de*”? O altă ipoteză este că avem de-a face cu o greşeală de tipar în Clerselier pentru „*le P. de C.*”, iar în spatele acestor iniţiale s-ar afla părintele de Condren, singurul ecleziastic căruia Descartes îi atribuie particula nobiliară. Dacă mergem pe această variantă, a doua datare propusă devine mai probabilă.

827. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă se referă la disputaţia părintelui iezuit Pierre Bourdin (1595-1653), profesor de matematică la Colegiul Clermont din Paris, şi la acţiunea pe care Descartes o va întreprinde împotriva acestuia. Referitor la disputaţia lui Bourdin, vezi A 275, *către Hayneuve*, 22 iulie 1640 (AT III 97-100), nota 2, precum şi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

828. Vezi A 275, *către Hayneuve*, 22 iulie 1640 (AT III 97-100).

829. Este vorba despre prefaţa disputaţiei lui Bourdin.

830. Vezi A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 106-118).

831. Întregului Ordin iezuit, potrivit credinţei lui Descartes că iezuiţii reacţionează precum un singur om – vezi A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 99, r. 1-4).

832. Clerselier-Institut III 50: „Petit”. Baillet II 79 confirmă identificarea şi precizează că Bourdin era rudă sau aliat cu Pierre Petit, care nu reuşise să-i trimită lui Descartes obiecţiile făgăduite împotriva *Dioptricii*. Vezi A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638].

833. „Determinarea spre în jos încetează ca şi cum ar fi anulată, şi nu i-ar urma nici una în sus”; „rămâne o singură [*sola*] şi aceeaşi determinare spre dreapta” (lat.). Vezi A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 107, r. 20-21).

834. Într-o *disputatio*, respondentul (*Respondens*) îi replica oponentului (*Opponens*). Mediatorul era *Præses*. Potrivit lui Baillet II 73, respondentul disputaţiei lui Bourdin era „Charles Potier, fiu al locotenentului particular al Tribunalului din Château-Thierry, domn de Berales, care a fost în tot restul vieţii sale unul dintre admiratorii şi adepţii Domnului Descartes, în pofida impresiilor maestrului său”.

835. Clerselier-Institut III 51: „Vrea să se refere la Domnul Regius. Vedeţi scrisorile pe care le-a scris către Domnul Descartes în anul 1640”. Este vorba despre tezele din *Disputatio medico-*

physiologica pro sanguinis circulatione, susţinută la Utrecht în iunie 1640 de către Regius. Vezi A 265, *Regius către Descartes*, 5[/15] mai 1640 (AT III 60-61); A 268, *Regius către Descartes*, 20/30 mai 1640 (AT III 71-72).

836. Traducere din latină de VA şi MDV. Clerselier indică generic destinatarul acestei scrisori, *Ad Reverendissimum Rectorem Collegij Claromontani*, care era la acea dată părintele iezuit Julien Hayneuve, iar data 22 iulie 1640 este precizată într-o însemnare marginală în Clerselier-Institut III 51. Mersenne a amânat ceva vreme să-i transmită părintelui Hayneuve scrisoarea de faţă, ce-i fusese trimisă odată cu A 274, *către Mersenne* (AT III 94-96). Descartes i-a adresat o a doua scrisoare, A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 160-168), trimisă abia la 15 septembrie. Hayneuve l-a rugat chiar pe Bourdin să răspundă, iar partea mai importantă a acestui răspuns s-a păstrat în *Epistola către Dinet*, tipărită în ediţia a doua din *Meditaţii*.

837. În cele ce urmează este vorba despre articolul 3 de la pagina 11, şi articolele 3 şi 4 de la pagina 15 din cadrul *Tezelor* a căror susţinere fusese organizată de către Pierre Bourdin (1595-1653), iezuit, profesor de matematică la Colegiul Clermont din Paris, într-o disputaţie publică ţinută în acel colegiu pe parcursul a două zile, la 30 iunie şi 1 iulie 1640 (*cf.* Baillet II 73). Disputa privea în special materia subtilă, reflexia şi refracţia. Mersenne a asistat la această dispută şi i-a trimis lui Descartes cele trei articole împreună cu preambulul tezelor, numit de Descartes *Velitatio* („harţă”), după un cuvânt din primul rând al textului, pe care îl redactase Bourdin însuşi, îndreptat, de asemenea, împotriva lui Descartes (vezi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640, AT III 94-96; A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640, AT III 106-118; vezi şi *Epistola către Dinet*, inclusă în a doua ediţie din *Meditaţii*, în care Descartes rezuma Provincialului Franţei conflictul pe care l-a avut cu Bourdin, AT VII 566-570 şi urm.). Vezi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

838. Vezi *Dioptrica*, I (AT VI 86).

839. Vezi *Dioptrica*, I (AT VI 85).

840. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 96).

841. Vezi *Discurs*, VI (AT VI 75).

842. Vezi A 124, *către Părintele* [*Noël*] [14 iunie 1637] (AT I 383, r. 17 şi urm.); A 154, *către* [*Deriennes*] [22 februarie 1638] (AT I 457); A 156, *către Părintele* [*Vatier*] [22 februarie 1638] (AT I 561, r. 28 – 562, r. 8).

843. Este vorba despre Colegiul Iezuit din La Flèche, unde Descartes a fost elev între 1607 şi 1615. Vezi, în volumul I din *Corespondenţă*, nota complementară *Colegiul din La Flèche şi formarea lui Descartes*. Scrisoarea de faţă, alături de A 486, *către* [*Grandamy*] [2 mai 1644] (AT IV 122, r. 10-11), este o piesă importantă pentru datarea perioadei formării lui Descartes.

844. Traducere din franceză de VA şi RA. Autograf publicat pentru prima oară în Roth. Scrisoarea este răspunsul la o scrisoare ce s-a pierdut.

845. Vezi A 151, *către Huygens*, 8 februarie 1638 (AT I 655). Referitor la prezenta cerere, vezi A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640 (AT III 751).

846. După cum reiese din *Dagboek* al lui Huygens, armata era staţionată la Hulst din 2 până la 21 iulie; la 24 iulie se mută la Reeck: vezi AT III 749, nota *b*.

847. Huygens părăseşte Hulst la 7 iulie, merge la Rotterdam şi la Haga şi se întoarce pe 10 – vezi AT III 749, nota *c*.

848. *Meditaţiile*. Descartes va începe să distribuie primele cópii manuscrise în decembrie 1640.

849. Jonkheer este titlul nobiliar al lui Cornelis van Hogelande.

850. Traducere din latină de VA şi RA. Este vorba de răspunsul la *Velitatio* (harţa) lui Bourdin, care a servit drept preambul la tezele împotriva *Dioptricii* lui Descartes susţinute la Colegiul Clermont din Paris la 30 iunie şi 1 iulie 1640. Vezi şi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94-96); A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100). Clerselier publică minuta. AT publică scrisoarea autografă expediată păstrată la Biblioteca Sorbonei. Aceasta este redactată pe două coloane, cu cele 18 note ale lui Descartes, punctate cu litere de la A la S în coloana din stânga, iar obiecţiile pe coloana din dreapta. În volumul de faţă, publicăm întâi textul obiecţiilor, apoi cel al răspunsurilor şi marcăm cu litere între paranteze drepte locurile din *Velitatio* la care trimit observaţiile lui Descartes. Vezi şi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

851. Potrivit Clerselier III 76, minuta începe astfel: „Am citit Harţa împotriva Dioptricii mele a unui Domn care n-a dorit să-şi dea numele, primită de la Cuvioşia voastră, şi am citit-o desigur cu mirare; nu pentru că ar fi o noutate să-i văd pe unii care se străduiesc mult ca să nu spună nimic, ci pentru că nu pot să îmi dau seama în ce scop a dorit acest autor să mi-o trimită; aici de fapt îmi atribuie nişte născociri pe care nu numai că nu le-am scris sau gândit, dar în plus sunt atât de departe de orice lucru verosimil, încât nimeni nu ar putea să le dea crezare: şi acesta este singurul lucru pe care îl respinge. Căci, într-adevăr, nu pare să fi vrut a-mi da o sarcină dificilă, nici să-mi dovedească inteligenţa sau sinceritatea sa. Căci ce îmi este mai uşor decât să tăgăduiesc că am scris ceea ce nu am scris; şi ce măiestrie i-a trebuit fie să născocească, fie să respingă lucruri care sunt departe de orice verosimilitudine. În sfârşit, cum a putut să îmi atribuie acestea fără să fie conştient de acest fapt. Îi voi răspunde totuşi pe scurt, desigur, nu pentru că socot această scriere vrednică de vreun răspuns, ci ca nu cumva acest autor să nu-mi fi trimis aceasta având credinţa că nu îi voi răspunde, pentru ca să se laude între timp printre neştiutori că nu am avut nimic să-i răspund”.

852. Este vorba de Descartes, al cărui *Discurs* a apărut anonim.

853. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 93-97).

854. În manuscris „*quærimur*” = căutăm. Traducem după corecţia propusă de AT III 108, nota *a*: „*querimur*”, aplicată şi mai jos la AT III 112, r. 21, „*queritur*”.

855. În loc de „S”, în autograf şi în AT apare „5”, ceea ce nu are sens. AM şi ediţiile ulterioare corectează prin „S”.

856. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 94).

857. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 95).

858. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 96).

859. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 95).

860. Această a doua jumătate a punctului C – „Dar semnţele… a căuta adevărul” – lipseşte în Clerselier.

861. În Clerselier III 78-79, a doua parte a punctului F are următorul conţinut: „Asta înseamnă oare să-şi ajusteze analizei sale, argumente precise? Desigur, chiar dacă aici, unde este vorba doar despre reflexie, se poate trage o concluzie adevărată, cu toate că născoceşte că forţa se împarte la fel ca determinarea, nu trebuie însă să o născocim, pentru că acest lucru nu s-ar întâmpla prin această împărţire fictivă. Şi ar apărea atâtea dificultăţi noi şi inutile când ar încerca să explice în ce fel forţele, una de trei şi alta de patru palme, cum se exprimă, pot compune, odată unite, o forţă de cinci palme etc. Şi în plus, când ar fi vorba de refracţie, dintr-o astfel de născocire nu s-ar mai putea trage vreo concluzie adevărată, ci doar una falsă”.

862. În Clerselier III 80, punctele P, Q, R şi S lipsesc, iar punctele N şi O au următorul conţinut: „[N] Continuă până la sfârşit să depună mari eforturi fără să facă nimic. Întreabă, insistă, răspunde şi scrie în aşa fel încât pare că gesticulează şi asudă. Căci în această remarcabilă harţă de fapt nu se găseşte nici cel mai mic lucru pe care să-l fi scris sau gândit, pe care să îl combată câtuşi de puţin, în afară de cele două plăsmuiri stupide, care sunt semnalate la punctele B şi C. [O] Cu toate acestea vrea să pară aici că a învins; pentru că m-ar fi silit, vezi bine, să admit că rămâne o forţă de cinci palme, şi determinarea spre dreapta, dar acum nu *doar* ea, căci cea de sus în jos este înlocuită de una asemănătoare de jos în sus, ceea ce, spune Domnia sa, ar fi trebuit să fie spus de la început: desigur, dar de Domnia sa, dacă ar fi dorit să procedeze cu bună-credinţă. Dar observ aici că se pregăteşte de o nouă campanie; căci îşi făureşte aici noi himere pentru a se război cu ele altă dată; căci aici repetă că o forţă de cinci palme este acelaşi lucru cu o forţă de trei şi o forţă de patru palme şi că determinării de sus în jos este înlocuită de una asemănătoare de jos în sus, unde înşelăciunea constă în cuvântul *asemănătoare*”.

863. Clerselier III 80-81 adaugă: „Căci va fi îndeajuns de clar pentru cei ce vor citi acestea ce fel

de om este și, deși pot să scriu mai multe, nu pot cu toate acestea să fac să fie citite de mai mulți”.

864. Clerselier III 81 adaugă: „acum o săptămână”. Scrisoarea în cauză este A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100).

865. Traducere din franceză de VA și MDV. Data acestei scrisori este precizată în marginea textului în Clerselier-Institut II 229: „1640 Iulie”, și apoi pe un fluturaș: „A 40-a scrisoare a celui de-al doilea Vol[um] pag. 229 este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne], ea se sfârșește la primul alineat de la pag. 239; este a 31-a din m[anu]s[crisele] de La Hire și este precis datată din 30 iulie 1640”. Clerselier nu reproduce textul integral al scrisorii, iar la paginile 239-240 inserează un fragment din scrisoarea lui Descartes către Mersenne din 6 august 1640 (A 281, AT II 146-147), apoi răspunsul lui Descartes la biletul unor medici (A 279, AT III 139-142). AT publică textul din exemplarul Bibliotecii Institutului, colaționat cu scrisoarea autografă. În varianta sa, AT va reține figurile din Clerselier II 235-239, și nu pe cele păstrate de Biblioteca Institutului (care sunt publicate însă de CM IX 514-529).

866. Scrisoare pierdută. Aceasta era, probabil, un răspuns la A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT III 18-21). Lazare Meyssonnier (1611/1612-1673), medic lyonnez format și apoi catolic, corespondent al lui Mersenne.

867. Descartes are pesemne în vedere cartea *Pentagonum philosophicomedicum* (1639) a lui Lazare Meyssonnier.

868. Vezi A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT II 20-21); și A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 49).

869. Este vorba despre *Observationum et Curationum Medicinalium ac Chirurgicarum libri XLI* (1584, frecvent reeditate în secolul al XVII-lea) ale fiziologului olandez Pieter van Foreest (1521-1597).

870. *Discurs*, V (AT VI 56)

871. Vezi *Christophe de Villiers către Mersenne* [sfârșitul lui aprilie 1640] (CM IX 289-298).

872. Vezi A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100); A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94).

873. Mersenne fusese informat de farmacistul Jean Brun, din Bergerac, despre un măceș care înflorea pe burta unui căprar și despre un fir de mătase care creștea pe fruntea unei fete din Clairac (lângă Bergerac) – vezi *Brun către Mersenne*, 22 aprilie 1640 (CM IX 280).

874. Sau glanda pineală, în care mintea își exercită funcțiile privitoare la trup; vezi A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT III 19-20) și V. Aucante, *La Philosophie médicale de Descartes*, Paris, 2006, Appendice 9, pp. 267-268.

875. Potrivit lui de Villiers, glanda pineală, o particulă doar din întregul creier, este mai frecvent supusă alterării decât orice altă parte a creierului şi, implicit, ea nu poate da seama de uniunea statornică dintre minte şi trup; vezi *Christophe de Villiers către Mersenne* [sfârşitul lui aprilie 1640] (CM IX 291-292; pasajul la care Descartes răspunde este reprodus de AT III 137, notă); vezi şi răspunsul lui Meyssonnier la acea scrisoare a lui de Villiers, AT III 137, notă.

876. Vezi *Christophe de Villiers către Mersenne* [sfârşitul lui aprilie 1640] (CM IX 293).

877. „Doar în ceea ce priveşte suprafaţa şi numele” (lat.).

878. „Apendicele vermiform” (lat.).

879. Denumit şi *septum pellucidum.*

880. Drept principalul instrument cu ajutorul căruia sufletul sau mintea poate interacţiona cu trupul, vezi *Christophe de Villiers către Mersenne* [sfârşitul lui aprilie 1640] (CM IX 294-297), [a doua jumătate a lui mai 1640] (CM IX 348), [jumătatea lui iulie 1640] (CM IX 425), [7 iulie 1640] (CM IX 475-480).

881. Despre formarea cercurilor în apă, vezi *Christophe de Villiers către Mersenne* [a doua jumătate a lui mai 1640] (CM IX 351). Pe 28 octombrie 1640, Descartes îi scria lui Mersenne că a primit din partea lui Huygens patru tratate, dintre care unul „despre cercurile care se fac în apă” (AT III 207). AT III 216, notă – 217, notă nu stabileşte autorul şi titlul tratatului (vezi şi *Jacques Pujos către Mersenne*, 9 mai 1641, CM X 633 şi 639), iar B 1232-1233, nota 15 precizează că ar fi vorba despre tratatul lui Guiraud.

882. Vezi A 147, *către Mersenne* [25 ianuarie 1638] (AT I 503).

883. Vezi şi *Christophe Villiers către Mersenne* [jumătatea lui noiembrie 1633] (CM III 548), 14 decembrie 1633 (CM III 581), 17 august 1634 (CM IV 312).

884. Este vorba despre manuscrisul *Meditaţiilor*, publicat un an mai târziu la librarul Michel Soly din Paris. Vezi A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 35-36); A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640 (AT III 751-752).

885. „Treburile mele familiale mă cheamă în Franţa”, reproduce Baillet II 56 un citat dintr-o scrisoare a lui Descartes către Huygens. Este vorba despre intenţia lui Descartes de a se întoarce în Franţa spre a-şi vizita tatăl, „aflat la o vârstă înaintată şi suferind” (Baillet II 56). Disputa dintre Waessenaer şi Stampioen îl va reţine însă pe Descartes în Provinciile Unite, aşa încât nu-şi va mai revedea tatăl, care a decedat şi a fost înmormântat la 20 octombrie 1640 (Baillet II 94).

886. „Cum se întâmplă de obicei” (lat.).

887. Descartes va izbuti să-i trimită lui Mersenne textul *Meditaţiilor* la 11 şi 18 noiembrie 1640 (AT III 235, 243).

888. Cuvântul „preocupat”, precum şi corespondentul lui francez, „*préoccupé*”, trebuie înţeles în sensul lui etimologic: „*occupare*” (lat.) înseamnă a ocupa, a ţine sau a lua în stăpânire, inclusiv după un asediu, de unde şi cuvântul compus „*præoccupare*”. A fi preocupat de greşelile şcolii înseamnă aşadar a fi luat în stăpânire de acestea, a avea prejudecăţile induse de ele.

889. Prin „falşii teologi”, Descartes are în vedere teologii speculativi, care cercetează raţional, filosofic (ceea ce pentru formula istorică a scolasticismului însemna în bună parte aristotelic), adevărul de credinţă primit prin revelaţie şi pecetluit în Scripturi. Falsitatea acestora decurge din această supunere a adevărului de credinţă în faţa raţiunii omeneşti, inversiune ce le tăgăduieşte tocmai legitimitatea de teologi. Vezi Henri Gouhier, *La pensée religieuse de Descartes*, ediţia a doua, Paris, 1972, apendixul, „La crise de la Théologie au temps de Descartes”, pp. 279-310.

890. Jan Godschalck van Schurman era fratele Annei Maria van Schurman (1607-1678), pictoriţă, poetă, erudită şi poliglotă neerlandeză, cunoscută pentru cultura şi pledoaria ei în favoarea educaţiei pentru femei.

891. Vezi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94-95); A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 106-118).

892. *Respondens* – este vorba despre unul dintre cei trei protagonişti ai disputaţiei (*disputatio*); ceilalţi doi sunt *opponens* (oponentul) şi *præses* (mediatorul). În sistemul educaţional scolastic, disputa era o metodă formală de dezbatere cu scopul de a descoperi şi dovedi adevărul.

893. Vezi *Epistola către Dinet* (AT VII 566-574).

894. Vezi A 181, *către Morin*, 13 iulie 1638 (AT II 219-220).

895. În teoria aristotelică a percepţiei, imagini ale obiectelor sensibile care străbat aerul către ochi, cu ajutorul cărora se formează senzaţiile, vezi *Dioptrica*, I (AT VI 85).

896. „Aşa cum Cauza este faţă de o Cauză, tot aşa Efectul este faţă de un Efect” (lat.).

897. „Către perpendiculară” (lat.). Vezi A 60, *către Mersenne* [iunie 1632] (AT I 255).

898. „De la perpendiculară” (lat.).

899. Vezi A 295, *către Mersenne*, [28 octombrie] 1640 (AT III 208); *Mersenne către Pell* [ianuarie 1640] (CM IX 54); *Deschamps către Mersenne*, 29 august 1640 (CM X 77-79).

900. „Într-o parte luată în chip inadecvat” (lat.). Vezi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 192-193).

901. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 94-95).

902. „*Ingénieur de race*” – AT III 868, notă atrage atenţia asupra neclarităţii acestei expresii, precizând că avem de-a face, probabil, cu neînţelegerea de către Descartes a grafiei minimului. Potrivit AT, probabil că Mersenne îl are în vedere pe inginerul Nicolas de Son (sau de Esson)

din Reims, preocupat de maşinile de zbor. CM IX 531 susţine însă că ar fi vorba despre William Gascoigne (1612-1644), producător de instrumente ştiinţifice şi discipol al lui Kepler.

903. Vezi *Mersenne către Pell*, 20 ianuarie 1640 (CM IX 53); *Mersenne către Rivet*, 15 iulie 1640 (CM IX 484).

904. „Cap de mort" şi „pământ blestemat" (lat.). Acestea reprezentau în alchimie o substanţă reziduală, rămasă la fundul cuptorului alchimic, în urma unor operaţii precum distilarea, şi care simbolizau declinul şi decăderea. Vezi şi A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 178).

905. Este vorba despre Jean de Beaugrand. Vezi AT III 217, notă; A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 81).

906. A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 79).

907. „Nu există vid" (lat.). Vezi *Principii*, II, art. 16, 17, 18 (AT VIII 49-50).

908. Linia HI se construieşte perpendicular între liniile BF şi CG.

909. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 634-635).

910. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 9-10).

911. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 593-594); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 79-80).

912. Textul lui Clerselier II 239 se opreşte la acest paragraf. Ultimul paragraf, precum şi data figurează pe fluturaşul din exemplarul Institutului.

913. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1639 (AT II 593-594), A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 79-80).

914. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Această scrisoare constituie în Clerselier II 240-241 finalul scrisorii A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (Clerselier II 230-239). Este introdusă acolo prin fraza: „Pentru a răspunde biletului pe care mi l-aţi trimis din partea unora dintre Medicii Domniei voastre, vă voi spune pe scurt că pricina…". Clerselier-Institut face din ea o scrisoare de sine stătătoare, precizând pe un fluturaş următoarele: „Primul alineat de la p[agina] 240 şi restul acestei scrisori, până la [scrisoarea] a 41-a, este un răspuns al D[omnului] D[escartes] la un bilet ce-i fusese trimis de către P[ărintele] Mersenne. Nu se poate şti în chip precis în ce zi a fost scris acest răspuns; ceea ce se poate afirma mai sigur este că D[omnul] D[escartes], la pag[ina] 244 a scrisorii a 41-a din al doilea vol[um], datată precis la 6 August 1640, vorbeşte despre acest răspuns ca fiind trimis puţin mai înainte, astfel încât o datez în aceeaşi zi precum scrisoarea pe care o trimisese [cu transportul] obişnuit anterior: adică la 30 Iulie 1640. Acest răspuns este [scris] de mâna lui Descartes şi este a 78-a scrisoare dintre m[anu]s[crisele] lui La Hire".

915. Este vorba despre amigdale. Despre formarea salivei, vezi *Omul*, I, art. 11 (AT XI 127). Descartes nu recunoaşte o activitate proprie a glandelor. Ele se mărginesc la a lăsa să treacă sau a opri diverse părţi ale sângelui.

916. Este vorba despre vasele chilifere. Descoperirea vaselor chilifere, pe care Descartes pare să o cunoască, a fost făcută de către medicul italian Gaspare Aselli (1581-1626) în lucrarea sa, publicată postum, *De Lactibus sive lacteis venibus* (1627). Descartes nu cunoştea această descoperire când scrisese *Omul*. Potrivit lui V. Aucante, *La Philosophie médicale de Descartes*, Paris, 2006, p. 159, el a aflat despre această descoperire fie prin intermediul lui Sennert (*Practicæ medicinæ liber tertius*, Lyon, 1633, pars III, cap. 1, pp. 542-549), fie prin editorul său, Jan Maire, care pregătea în 1640 o ediţie a tratatului lui Aselli.

917. Vezi *Omul*, I, art. 3-4 (AT IX 121-123).

918. Traducere din franceză de VA şi RA. Data şi destinatarul, lipsă în Clerselier, sunt precizaţi în Clerselier-Institut III 591 într-o însemnare marginală (Zuylichem/ 1640) şi într-o adnotare pe o foaie separată: „A 107-a a celui de al 3-lea Vol[um] p[agina] 591 este a D[omnului] D[escartes] trimisă D[omnului] de Zuylichem. Vezi începutul scrisorii, p[agina] 591. Nu este datată, dar, cum spune la p[agina] 593, a scris superiorului Iezuiţilor o scrisoare precis datată pe 22 iulie. Vezi a 3-a şi a 4-a a acestui al 3-lea vol[um]. Nu pot data această scrisoare mai departe de 25 iulie 1640. Două lucruri ridică totuşi dificultăţi la această scrisoare: în primul rând, călătoria în Franţa, despre care spune că vrea să o facă în şase săptămâni. Totuşi, în scrisoarea către P[ărintele] Mersenne datată cu precizie în 30 iulie a aceluiaşi an spune că îi este teamă să facă această călătorie din pricină că vara este deja pe trecute. În al doilea rând, spune, la p[agina] 593 a scrisorii de faţă, că Waessenaer nu vrea să îl lase să plece înainte să se tipărească ceea ce adversarul l-a silit să scrie şi că, oricât s-ar fi săturat de acest mărunţiş, cinstea nu îi permite să se sustragă deznodământului. Şi totuşi, într-o scrisoare datată 11 iunie îi spune P[ărintelui] Mers[enne] acestea: «Uitam să vă spun că rămăşagul despre care vă scrisese D[omnul] Rivet s-a încheiat şi a fost cu totul pierdut de către neghiobul despre care vă scria că vrea să se ia la întrecere cu mine»”. Notă în colţul din stânga sus, de mâna lui Huygens: „*R*[*eceptæ*] *9. Aug. 40. Rhynbeeck*”.

919. Totuşi Regius şi Æmilius îi trimiseseră deja la 30 mai 1640 (*cf.* A 268, AT III 71-72) două obiecţii la manuscrisul *Meditaţiilor*.

920. Probabil în ianuarie 1640 – vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 14).

921. Pierre Bourdin – vezi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

922. Julien Hayneuve, vezi A 275, *către Hayneuve*, 22 iulie 1640 (AT III 97-101).

923. „Nu-ntârâta bondarii” (lat.) – Plaut, *Amfitrionul*, II, 2, în *Teatru*, traducere de N. Teică, vol. V,

Bucureşti, 1974, p. 51.

924. Waessenaer, *Den on-wissen*. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

925. Traducere din franceză de VA şi CCP. Clerselier publică două fragmente din această scrisoare în scrisoarea sa precedentă XL: AT III 143, r. 14 – 144, r. 3 şi AT III 146, r. 13 – 147, r. 5. AT, AM, CM, JRA publică scrisoarea autografă expediată.

926. Vezi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 120-136).

927. Vezi A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT III 20, r. 4 şi urm.); A 262, *către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (AT III 48, r. 7 şi urm.); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 84, r. 19 şi urm.); A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 136, r. 7-10).

928. În manuscrisul autograf, Descartes scrisese iniţial „*images*” („imagini”), apoi a tăiat şi a scris „*impressions*” („întipăriri”).

929. Vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 87, r. 4-6).

930. Pentru explicarea fenomenului mareelor, vezi *Lumea*, XII (AT XI 80-83).

931. Clerselier-Institut II 244, în margine: „Se referă la ceea ce este tipărit la pag[ina] 240 a acestui Vol[um], şi care este cea de-a 78-a dintre [scrisorile] m[anu]s[crise] ale D[omnului] de La Hire”, iar, într-un fluturaş, că sfârşitul acestei scrisori este la p. 239 a aceluiaşi volum: „Vedeţi continuarea acestei scrisori în paragraful al doilea de la pag[ina] 239 a acestui al 2-lea Vol[um] privitor la magnetul ce a fost văzut în Anglia”.

932. Vezi şi *Roberval către Mersenne*, 28 aprilie (CM VII 174) şi 17 mai 1638 (CM VII 228).

933. Despre diferenţele dintre schiţa lui Descartes în scrisoarea autografă expediată şi desenul tipărit în Clerselier şi în AT, vezi adnotările lui Pierre Costabel din AT II 869 (*Appendice*).

934. Este vorba despre medicii Lazare Meyssonnier şi Christophe de Villiers. Vezi şi A 256, *către Meyssonnier* [Santpoort, 29 ianuarie 1640] (AT III 18-21).

935. În Clerselier II 245 şi, deci, în minută, textul continuă aici şi se termină în felul următor: „Cât despre autorul acestui bilet, socot că îi sunt îndatorat de a mi se adresa, pentru a primi lămuriri despre ceea ce am scris; căci această procedură este cu mult mai cinstită şi mai dreaptă decât cea a lui N. [adnotare în Clerselier-Institut: «a Părintelui Bourdin»], care a încercat să-i convingă pe auditorii săi că am scris lucruri la care nu m-am gândit niciodată, pentru a le putea combate. Sunt…”.

936. Descartes se referă la *Velitatio* a lui Pierre Bourdin. Vezi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94, r. 2 şi urm.).

937. Este vorba despre rămăşagul dintre Waessenaer şi Stampioen. Vezi nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* din volumul I al *Corespondenţei*. Descartes îl ţinea la curent

în linii mari pe Mersenne cu evoluţia concursului – vezi, de pildă, A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 636, r. 25 – 637, r. 2); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 40, r. 19 – 41, r. 4); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 88, r. 3-6).

938. Din câte se ştie, această scriere nu a apărut (AT III 148, nota *c*).

939. Descartes se referă la sentinţa din 24 mai 1640. Vezi şi A 267, *către Regius*, 24 mai 1640 (AT III 69 şi 70-71, notă).

940. Regula se găseşte în a doua lucrare a lui Waessenaer, *Den On-wissen Wis-Konstenaer I.I. Stampioennius ontdeckt…*, Leiden, 1640, pp. 35-36. Vezi AT III 149-150, notă şi nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* din volumul I al *Corespondenţei*.

941. Vezi A 257, *către Waessenaer*, 1 februarie 1640 (AT III 27, r. 21 – 28, r. 12).

942. Un studiu despre regula dată de Descartes a scris Pierre Costabel, „Descartes et la racine cubique des nombres binômes – Propos sur un document retrouvé concernant le dernier acte de la controverse Stampioen-Waessenaer”, *Revue d'Histoire des sciences*, 22, 2, 1969, pp. 97-116, studiu reluat în P. Costabel, *Démarches originales de Descartes savant*, Paris, pp. 121-140. Vezi AT III 869-870 (*Appendice*) şi CM IX 554, notă – 555, notă.

943. Traducere din franceză de VA şi RA.

944. Pachetul fusese trimis pe 31 iulie, dar nu a ajuns decât pe 9 august. Vezi A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640.

945. Vezi A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640 (AT III 753); şi A 267, *către Regius*, 24 mai 1640 (AT III 69).

946. „Visele Sabinilor” (lat.); proverb latin: „*Sabini quod volunt somniant*” („Sabinii visează ceea ce vor”).

947. Vezi A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640 (AT III 751-752).

948. Vezi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94-96); A 275, *către Hayneuve*, 22 iulie 1640 (AT III 97-100).

949. Tezele lui Bourdin; vezi A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 176) şi A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640 (AT III 752).

950. „Dacă este atât de important” (lat.).

951. Vezi A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640 (AT III 752-753).

952. „O lovitură aşteptată” (lat.).

953. Este vorba de Stampioen. Vezi nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* din volumul I al *Corespondenţei*.

954. Lucrarea va fi publicată în 1641 cu titlul *Gebruyck of Ongebruyck van 't Orgel* şi republicată în 1974 la Amsterdam.

955. Joachim de Wicquefort, cumnatul lui Wilhem, care este la rândul său cumnatul lui Huygens.

956. Maurits Huygens (1595-1642).

957. Traducere din franceză de VA şi CCP. Publicată pentru prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 16-19.

958. Vezi nota complementară *Polemica Wassenaer-Stampioen* din volumul I al *Corespondenţei*.

959. Nicolaus Dedel, *Rector Magnificus* la acea vreme.

960. Judecata a fost pronunţată la 24 mai 1640. Vezi A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 69).

961. Lazaretul unde călătorii ce puteau fi purtători ai ciumei erau puşi în carantină.

962. „Cu ce drept” (lat.).

963. „Un depozit, un lucru sacru” (lat.).

964. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără dată şi destinatar în Clerselier. Clerselier-Institut III 594, în margine: „Această scrisoare are legături cu a 59-a a celui de al 2-lea Vol[um]/ 1643/ Am fixat această scrisoare în 1643, până vom afla mai multe”.

965. „Pungaş” (neerl.).

966. Geneva şi Roma sunt folosite ca metafore pentru calvinism şi catolicism.

967. „Primesc semnul” (lat.).

968. „Animal sălbatic” (lat.).

969. În *Corpus Iuris Civilis Institutiones* al împăratului Iustinian se face diferenţa între animalele sălbatice (*animalia fera*) şi cele semidomesticite (*animalia mansueta*) – ultimele, chiar dacă fug de acasă, se întorc singure înapoi.

970. „Dorinţa de a reveni” (lat.).

971. Traducere din franceză de VA şi MDV. Data acestei scrisori este precizată de Clerselier-Institut III 61: „1640, 30 August” şi pe un fluturaş: „Această scrisoare a 7-a din cel de-al 3-lea vol[um], p[agina] 61, este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne]. Ea este cea de-a 33-a [scrisoare] dintre m[anu]s[crisele] lui La Hire şi este precis datată din 30 August 1640”. Aceasta, împreună cu A 286, *către Mersenne pentru* [*Hayneuve*] [30 august 1640] (AT III 168-174) au fost trimise abia pe 15 septembrie din pricina călătoriei pe care Descartes a făcut-o la Amersfoort, unde fiica sa Francine căzuse bolnavă (a murit la 7 septembrie, la vârsta de 5 ani).

972. În textul lui Clerselier apare numele lui Mydorge. Corectat în Clerselier-Institut. Martigny, consilier la Parlamentul din Paris.

973. Vezi A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100).

974. Vezi A 286, *către Mersenne pentru* [*Hayneuve*] [30 august 1640] (AT III 168-174).

975. Este vorba despre scrisori de la unul sau mai mulţi iezuiţi ce au intervenit în polemica dintre Descartes şi Bourdin. În A 286, *către Mersenne pentru* [*Hayneuve*] [30 august] (AT III 173-174), alături de Bourdin, Descartes îl menţionează pe Jean Philippeau (1577-1645), profesor al lui Mersenne la Colegiul de la La Flèche. Vezi şi lămuririle din AT III 118-119.

976. Textul lui Clerselier III 61 continuă: „[…] dar trag nădejde că voi fi îndeajuns de puternic să le fac faţă tuturor la un loc” .

977. Textul lui Clerselier III 62 continuă: „[…] şi care să nu fie spre confuzia lor”.

978. Descartes a relatat toată controversa în *Epistola către Dinet*, publicată după *Obiecţii VII* şi *Răspunsuri VII* în ediţia a doua a *Meditaţiilor*, în 1642 (vezi AT VII 566-570 şi urm.).

979. Vezi A 277, *către Mersenne pentru Bourdin*, 29 iulie 1640 (AT III 106-110).

980. De la „din pricină că” până la „mă mir”, Clerselier III 62 oferă următorul fragment: „scriind înăuntru numai lucruri, în care mi se pare că şi-a arătat ori disprețul, ori ignoranţa, două lucruri pe care nu prea-mi vine să i le atribui…”.

981. Vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 385, 405, notă), pentru judecata despre experimentul lui Galilei, dar şi CM III 285-287; CM V 383 şi, pentru vezica umplută cu aer, CM IX 214.

982. Aristotel observase deja – în *De cœlo*, IV, 4, 311^b 9 – că o băşică plină cu aer este mai grea decât una vidă, iar Galilei încercase şi el să cântărească aerul (*cf.* De Waard, *L’Expérience barométrique: ses antécédents et ses explications, étude historique*, Thouars, 1936, p. 41 şi urm.).

983. *Le maître des mines* era un meşter care conducea activităţile minerilor.

984. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 94-95); A 277, *către Mersenne pentru Bourdin*, 29 iulie 1640 (AT III 108, r. 14 şi urm.).

985. Vezi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 130, r. 8 şi urm.). Vezi şi *Cogitationes privatæ* (AT X 231-232). În *Mersenne către Theodore Haak*, 13 decembrie 1640: „Ni se vorbeşte aici despre un bărbat din Rheims care a fost în Anglia Domniei voastre, care are o maşinărie de 32 de picioare în formă de pătrat pe care susţine că o face să zboare în aer pretutindeni unde va dori, cu 8 sau 10 oameni, care îl vor putea însoţi; vom afla astăzi ce este de fapt, sau ce se va întâmpla. Socotesc că este foarte dificil, ca să nu zic imposibil, de a face să zboare o locuinţă sau o maşinărie înzestrată cu mai multe bârne şi alte lucruri” (CM XI 435, r. 36 – 436, r. 43). Privitor la recepţia mecanicismului lui Descartes în epocă, vezi comentariul părintelui Oratorian Nicolas-Joseph Poisson, din 1670, în AT X 231, nota *b*.

986. „Metafizic vorbind” (lat.).

987. „Fizic sau moralmente vorbind” (lat.). Descartes reia aici distincţia scolastică între

posibilitate metafizică şi posibilitate fizică (sau morală). Practic vorbind, nu se poate fabrica o pasăre artificială.

988. Vezi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 132).

989. Vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 386, r. 13-16); A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 442, r. 21 şi urm.); A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 571, r. 14 şi urm.); A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 11, r. 1 şi urm.); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 37, r. 25 şi urm).

990. „Proporţional cu pătratul timpului" (lat.).

991. Dacă picăturile de ploaie au viteza de cădere constantă *v*, problema se rezolvă prin legea lui Sir George G. Stokes (1819-1903) (*cf.* CM X 88, nota 2).

992. Privitor la această mişcare circulară, relevantă pentru determinarea greutăţii sau a apăsării corpurilor, vezi A 72, *către Reneri*, 2 iulie 163[4] (AT I 300) şi A 408, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 632-633). Împărtăşind opinia curentă potrivit căreia părţile aerului se susţin una pe alta, fără ca aerul să apese în locul său propriu, Descartes atribuie o greutate relativă părţilor separate ale aerului, ceea ce îl împiedică să admită presiunea lui în orice direcţie în interiorul atmosferei (vezi De Waard, *L'expérience barométrique*, Paris, 1966, pp. 90-93); vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 382). În privinţa circumpulsiunii platoniciene admise de Descartes, vezi şi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 75-77); A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 632-633).

993. „Centoane scoase din Democrit" (lat.). Astronomul francez Ismaël Boulliau pare să fi fost cel care asocia filosofia lui Descartes cu cea a lui Epicur – vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 396); dar, cum observă JRA I 946, nota 20, Plempius îl apropie pe Descartes de Democrit într-un apendice al celei de-a treia ediţii din *Fundamenta medicinæ: Doctorum aliquot virorum iudicia de Philosophia cartesiana*, Louvain, 1654.

994. Vezi *Meteorii*, II (AT VI 239-248), VI (AT VI 291-311), VIII (AT VI 325-344).

995. Vezi *Discurs*, I (AT VI 8).

996. Vezi *Meteorii*, III (AT VI 257-258). Vezi şi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 495-496). Acest fenomen al acelor plutitoare îi fusese comunicat lui Descartes de către Beeckman încă din 1618 – vezi *Cogitationes privatæ* (AT X 226) şi Beeckman I 233-234 (CM X 90, nota 3; JRA I 946, nota 25).

997. Fraţii Bonaventura şi Abraham Elzevir vor publica în 1644, la Leiden, *Opera mathematica* a lui François Viète, sub îngrijirea lui Frans van Schooten.

998. Traducere din latină de VA şi CCP. În AT este indicat ca destinatar doar Mersenne, pe baza A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT 160, r. 14 – 161, r. 2), unde Descartes îl previne pe

Mersenne că îi trimite şi o scrisoare în latină pe care îl roagă să i-o arate rectorului Colegiului Clermont. În Clerselier, scrisoarea de faţă este fără dată; Clerselier-Institut o datează, într-o adnotare barată (III 66), la 30 august 1640, iar în alta (III 70), din 1640. Un fluturaş precizează: „Cea de-a 8-a şi cea de-a 9-a din al 3-lea vol[um] este o scrisoare scrisă Părintelui Mersenne în scopul de a o arăta P[ărintelui] Rector al Iezuiţilor. Scrisoarea aceasta nu este datată, dar a fost trimisă P[ărintelui] Mersenne în acelaşi timp cu cea de-a 7-a a acestui al 3-lea volum (v[edeţi] pagina 61 a acestui al 3-lea vol[um]), iar această a 7-a scrisoare este în chip precis datată 30 August 1640: este limpede că a 8-a este din aceeaşi zi 30 August 1640". CM X 84, nota 1 consideră că Mersenne este doar intermediarul şi nu destinatarul scrisorii de faţă şi nu o reproduce în ediţia sa. Scrisoarea este scrisă în aceeaşi zi cu A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 160-168), dar trimisă abia la 15 septembrie (*cf.* A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640, AT III 175, r. 2-6).

999. Vezi A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100).

1000. Clerselier-Institut III 70 (în traducere) corectează cu acest nume numele „Mydorge", tipărit în Clerselier, după cum face aceeaşi corectură (III 61) în A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 160, r. 2). O ipoteză probabilă este că în minută se găsea doar iniţiala „M", pe care Clerselier a completat-o cum a crezut. Este vrednic însă de remarcat că Baillet (II 78) merge pe mâna lui Clerselier în această privinţă.

1001. Părintele Pierre Bourdin.

1002. Vezi *Discurs*, VI (AT VI 75).

1003. Numele nu apare în traducerea franceză publicată de Clerselier, dar îl îndreptăm pe cel din textul latin („Mydorge"), potrivit ocurenţei anterioare.

1004. Vezi A 277, *către Mersenne pentru Bourdin*, 29 iulie 1640 (AT III 106-118).

1005. Martorul pare să fi fost Mersenne însuşi – vezi *Epistola către Dinet* (AT VII 567) şi A 308, *către Mersenne* [decembrie 1640] (AT III 253-261).

1006. Părintele Jean Philippeau (1577-1645), teolog iezuit, este menţionat drept om de bine [*honnête homme*] şi cenzor iezuit al lui André Rivet în *Mersenne către Rivet*, 25 noiembrie 1641 (CM X 797, r. 28). Fusese profesor al lui Mersenne la Colegiul din La Flèche – vezi *Note sur la Vie de Mersenne*, CM I XX şi XXXII, nota 6.

1007. Vezi A 277, *către Mersenne pentru Bourdin*, 29 iulie 1640 (AT III 117, r. 20-21).

1008. Traducere din franceză de VA şi MDV. Data acestei scrisori este notată pe margine în exemplarul Clerselier-Institut II 245.

1009. A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 160-168) şi A 286, *către Mersenne pentru* [*Hayneuve*], 30 august 1640 (AT III 168-174).

1010. Către Amersfoort, spre a-şi vedea fiica, Francine, bolnavă; la 7 septembrie 1640 ea a murit, la vârsta de 5 ani.

1011. Vezi A 282, *Huygens către Descartes*, 14 august 1640 (AT III 754-757).

1012. Este vorba despre lucrarea medicului francez Marin Cureau de la Chambre *Les Caractères des passions* (1640) – vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 87).

1013. Cu privire la această campanie, vezi A 264, *Huygens către Descartes*, 29 aprilie 1640 (AT III 748) şi A 298, *Huygens către Descartes*, 29 octombrie 1640 (AT III 761). Începută la 8 mai 1640, ea fusese pregătită de negocieri cu Franţa. Dar, după ce a încercat să cucerească Bruges şi Gand, principele Frederic Henric de Orania-Nassau a plecat cu armata sa în Renania, unde operaţiunile militare au trebuit însă să fie suspendate, mai ales din pricina vremii nefavorabile, la sfârşitul lui septembrie 1640 (CM 101, nota 3).

1014. Vezi A 285, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 132); A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 164).

1015. Vezi A 234, *către Mersenne*, 16 octombrie 1939 (AT II 595) şi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 78). Fără îndoială, o varietate de *Mimosa pudica*. Robert Hooke (1635-1703) a fost unul dintre primii care au cercetat mişcările *Mimosei pudica*, iar la epoca aceea se credea că plantele au nervi şi ţesuturi asemănătoare cu cele ale animalelor.

1016. *Cf. Beeckman către Mersenne*, iulie 1629 (CM II 233), 1 octombrie 1639 (CM II 280), 30 aprilie 1630 (CM II 456).

1017. CM X 102 şi AT III 870 (*Supplément*) urmează textul minutei reprodus de Clerselier: „*ce ne peut être* que *la seule matière subtile*”, şi nu textul scrisorii autografe, unde Descartes a omis a doua parte a locuţiunii adverbiale restrictive „*ne… que*”. Pentru explicarea calităţilor magnetului *numai* pe temeiul materiei subtile, vezi A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 815-818) şi *Principii*, IV, art. 133 (AT VIII 397-398).

1018. Vezi A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 815-818).

1019. Vezi A 22, *Ferrier către Descartes*, 26 octombrie 1629 (AT I 49-50). Printre primele lucruri observate cu ajutorul microscopului au fost puricii (*puces*), de unde şi denumirea de „*lunette à puce*”.

1020. Potrivit lui Bernard Rochot (CM X 103, nota 1), probabil este vorba despre scrierea lui Desargues *Brouillon project d’exemple d’une manière universelle touchant la practique du traict à preuves pour la coupe des pierres*, publicată în august 1640, pe care Descartes o va primi de la Mersenne, două luni mai târziu (*cf.* A 305, *către Mersenne*, 18 noiembrie 1640, AT III 244), sau despre cartea matematicianului Jacques-Alexandre Le Tenneur, corespondent al lui Mersenne, *Traité des quantitez incommensurables*, Paris, 1640 (vezi CM X 99 şi nota 2).

1021. Descartes va ajunge în Franţa abia în mai 1644 şi nu-şi va mai revedea nici tatăl, nici sora mai mare înainte de moartea lor.

1022. Este vorba despre A 275, *către Hayneuve*, 22 iulie 1640 (AT III 97-100).

1023. A 286, *către Mersenne pentru* [*Hayneuve*], 30 august 1640 (AT III 168-174), expediată, de fapt, pe 15 septembrie.

1024. Descartes se referă la explicaţia reflexiei luminii – vezi A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 214-215 şi 220, notă – 221, notă).

1025. Este vorba despre corpurile perfect dure – *cf. Dioptrica*, II (AT VI 93). Teoria durităţii este un punct în care Descartes i se împotriveşte lui Hobbes – *cf.* A 317, *către Mersenne pentru Hobbes*, 21 ianuarie 1641 (AT III 287-288).

1026. Împotriva cărţii lui Galilei *Discorso intorno alle cose che stanno in su l'acqua o che in quella si muovono*, 1612 (Galilei IV 57-141).

1027. Despre explicarea modului în care figura determină mişcarea, vezi A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 167).

1028. Despre *caput mortuum*, vezi A 279, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 131). În tradiţia alchimică, *caput mortuum* (numit uneori *nigredo*) semnifica o substanţă nefolositoare rămasă după o operaţie chimică, cum ar fi sublimarea, simbolizând declinul şi decăderea; alchimiştii îl reprezentau adesea printr-un craniu omenesc stilizat, un cap de mort.

1029. Fără a mai fi nevoie de invocarea formelor substanţiale şi a calităţilor reale. *Cf.* scrisoarea lui *Villiers către Mersenne*, 4 octombrie 1640, reprodusă de AT III 181, notă – 182, notă şi CM X 154 şi urm., precum şi răspunsul A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 211-212).

1030. Este vorba despre lucrarea matematicianului, medicului şi astronomului olandez Philip van Lansberge (1561-1632) *Commentationes in motum Terræ*, Middelburg, 1630. Părerea citată se află la p. 58: „*Nam unaquæque* (dintre stele) *non Terram tantum, sed et Solem, et totum fere orbem Terræ excedit*".

1031. Mersenne îi citase probabil lui Descartes un pasaj din scrisoarea părintelui J. Lacombe din 18 august 1640, reprodusă în CM X 12, r. 178 şi urm. şi, fragmentar, în AT III 182, notă.

1032. Traducere din franceză de VA şi RA. Clerselier publică minuta; AT, AM şi CM publică scrisoarea autografă. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 248: „1640"; pe un fluturaş: „Cea de-a 43-a [scrisoare] a celui de al 2-lea vol[um], p. 248, este din partea D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Este a 35-a din [scrisorile] m[anu]s[crise] [din colecţia] lui La Hire. Este datată precis, la 30 Septembrie 1640".

1033. Vezi A 236, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1639 (AT II 622, r. 21 şi urm.).

1034. Vezi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 127, r. 8 şi urm.).

1035. Vezi A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 237-238). Descartes dorise să supună judecăţii părintelui Gibieuf şi „Micul tratat de Metafizică" redactat la Franeker – *cf.* A 18, *către Gibieuf*, 18 iulie 1629 (AT I 16-17).

1036. Textul *Meditaţiilor* a fost supus Facultăţii de Teologie din Paris la 1 august 1641, iar trei doctori în teologie au fost desemnaţi ca raportori, dar nu mai sunt alte menţiuni în arhivele Facultăţii; *cf.* J.R. Armogathe, „L'Approbation des *Meditationes* par la Faculté de Théologie de Paris [1641]", *Bulletin cartésien* XXI, pp. 1-3, *Archives de philosophie*, 57, 1, 1994.

1037. Vezi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 127); A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 178).

1038. *Commentarii Collegii Conimbricensis*, cursuri de filosofie peripatetică dictate la Colegiul Iezuiţilor de la Coimbra (Portugalia) şi publicate, începând din 1592, de E. Goës, C. de Magelhães şi S. Couto, sub îndrumarea Superiorului general al Companiei lui Iisus, Claudio Acquaviva, şi a Provincialului Portugaliei, Pedro Fonseca. Vezi o listă în AT III 194, notă.

1039. Franciscus Toletus (1532-1596), cardinal iezuit spaniol, profesor la Colegiul Roman, autor a numeroase comentarii la opera lui Aristotel, primul fiind *Introductio in Dialecticam Aristotelis*, publicat la Roma în 1561. Vezi şi AT III 194-195, notă.

1040. Antonius Ruvius sau Rubius (1548-1615), iezuit spaniol, autor a numeroase comentarii la Aristotel, printre care *Commentarii in universam Aristotelis dialecticam* (1603) şi *Commentarii in libros Aristotelis Stagiritæ De cœlo et mundo* (1615). Vezi şi AT III 195-196, notă.

1041. Este vorba de Eustache Asseline de Saint-Paul, călugăr cistercian al congregaţiei Les Feuillants, autor al *Summa philosophica quadripartita*, Paris, 1609, cu numeroase ediţii până în 1649. Vezi *infra*, nota complementară *Elaborarea* Principiilor; AT III 196, notă; A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 233); A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 251); A 357, *către Mersenne*, 22 decembrie 1641 (AT III 470).

1042. Despre scripeţi, vezi micul tratat de mecanică trimis împreună cu A 135, *către Huygens*, 5 octombrie 1637 (AT I 437-438) şi cel trimis împreună cu A 183, *către Mersenne*, 13 iulie 1638 (AT II 229-231). Vezi şi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 13).

1043. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*; şi Pierre Costabel, „Descartes et la racine cubique des nombres binômes", *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 1969, vol. 22, nr. 2, pp. 97-116.

1044. Regula lui Stampioen. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* şi A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 148).

1045. Suprasolidele sunt puteri al căror exponent este un număr prim, superior lui 3. Primul suprasolid este deci puterea a cincea (numită şi suprasolid simplu); bis-suprasolidele sunt puterea a şaptea; al treilea suprasolid, puterea a unsprezecea etc.

1046. Vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 503); A 310, *către Mersenne*, 31 decembrie 1640 (AT III 277).

1047. Nicolas Le Vasseur, d'Étioles, administrator general al Finaţelor, prieten cu tatăl lui Descartes. Descartes a locuit la el în iarna 1622-1623. Vezi *Claude Bredeau către Mersenne*, 23 februarie 1623 (CM I 149, notă) şi *Robert Cornier către Mersenne*, 16 ianuarie 1626 (CM I 335, notă).

1048. Notă marginală a lui Descartes: „Luaţi aminte că peste tot unde pun rădăcină, fără să precizez pătrată sau cubică, o înţeleg pe cea care are acelaşi exponent precum cea căutată. Iar pentru rădăcina cubică scriu $\sqrt[3]{}$), pentru rădăcina suprasolidă (pe care unii o numesc pătrat de cub) scriu $\sqrt[5]{}$), pentru *bis*-suprasolidă $\sqrt[7]{}$), şi tot astfel la infinit". În traducere am optat pentru transcrierea modernă. În *Geometrie*, Descartes foloseşte expresia „pătratul cubului" pentru a desemna puterea a şasea. Despre notaţia lui Descartes, vezi şi AT III 196-197, notă. Despre pătratul de cub, vezi AT III 188, nota *b* şi CM X 120, nota 3.

1049. $x^3 - 6x = 40$. Vezi A 213, *către Mersenne*, 9 februarie 1639 (AT II 503-504).

1050. Vezi A 183, *către Mersenne*, 13 iulie 1638 (AT II 222-224).

1051. Călugărul F.J. Lacombe, din Ordinul Minimilor, îi scrisese de la Blaye lui Mersenne trei scrisori: *Lacombe către Mersenne*, 30 iunie 1640 (CM IX 441-447), 18 august 1640 (CM X 6-16) şi 3 octombrie 1640 (CM X 133-149) (pasajele relevante sunt reproduse şi în AT III 182, notă; 197, notă – 198, notă; vezi şi 219, notă – 221, notă). Descartes răspunde aici la scrisoarea părintelui Lacombe din 18 august.

1052. După „este independent", în Clerselier II 254 urmează „dacă nu cumva concepem în ele o Putere infinită care nu există decât în Dumnezeu".

1053. Mersenne pusese aceeaşi întrebare în acelaşi timp lui Descartes şi lui Lacombe; răspunsul acestuia din urmă în *Lacombe către Mersenne*, 3 octombrie 1640 (CM X 134 şi urm.).

1054. Identitatea conceptuală între întindere şi substanţă furnizează o dovadă împotriva existenţei atomilor, pornind de la contradicţia noţiunii. Descartes va reveni asupra acestui subiect în A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 213, r. 20 – 214, r. 5).

1055. Descartes revine la prima scrisoare a părintelui Lacombe, din 30 iunie 1640 (CM IX 445, r. 119), adăugând câteva observaţii asupra unui pasaj din scrisoarea din 18 august (CM X 13, r. 202 şi urm.).

1056. Vezi A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 144, r. 4 – 146, r. 12).

1057. Referinţă la *Lumea*, XI şi XII (AT XI 74-80). Vezi A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 144).

1058. Valul care urcă pe gura fluviilor, provocat de flux. Vezi şi *Lacombe către Mersenne*, 18 august 1640 (CM X 13, r. 208-215).

1059. Claude Guiraud (†1657), matematician şi fizician francez calvinist, autor al *Dissertation sur la Réflexion à angles égaux*, dezbătută în *Deschamps către Mersenne*, 29 august 1640 (CM X 78-79).

1060. Traducere din latină de VA. Scrisoarea de faţă este menţionată şi rezumată de Descartes în *Epistola către Dinet* (AT VII 568, r. 21 – 569, r. 13), dar nu figurează nici în AT, nici în AM. B decide să o semnaleze, prin analogie cu semnalările scrisorilor rezumate de Baillet. Descartes îi va răspunde în A 296, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 221-228). Menţinem datarea din B.

1061. *Cf.* A 296, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 222, r. 12-14).

1062. Este vorba de cererea lui Descartes de a primi obiecţii de la cititorii *Discursului*, VI (AT VI 75, r. 21 şi urm.).

1063. *Cf.* A 296, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 223, r. 10-14).

1064. Vezi A 277, *către Mersenne pentru Bourdin*, 29 iulie 1640 (AT III 106-118).

1065. *Cf.* A 296, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 225, r. 13-14).

1066. Traducere din franceză de VA şi GV. Această scrisoare a fost descoperită de Erik-Jan Bos şi Corinna Vermeulen la Staatsbibliothek din Berlin şi publicată cu titlul „An Unknown Autograph Letter of Descartes to Joachim de Wicquefort”.

1067. Caspar van Baerle sau Barlæus (1585-1648), profesor de logică la Universitatea din Leiden şi de filosofie la Athenæum Illustre din Amsterdam. Bun prieten al lui Huygens, a scris prefaţa la lucrarea acestuia *Momenta desultoria*, Leiden, 1644.

1068. „Pe Cingătoare [Singel]” (neerl.), un canal din Amsterdam.

1069. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată pentru prima oară în Foucher de Careil 1859-1860 II 19-22.

1070. Vezi A 283, *către Wilhem*, 17 august 1640 (AT III 155), unde se vede că banii îi fuseseră încredinţaţi lui Nicolaus Dedel, în calitatea sa de *Rector magnificus* al Universităţii; şi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

1071. „Consiliul Bisericilor” (neerl.). Este vorba despre *classis* sau Consiliul în care se reuneau reprezentanţii bisericilor locale ale unei regiuni.

1072. Rectorii Universităţii din Leiden intrau în funcţie în primele zile ale lui februarie şi o păstrau timp de un an. La 6 februarie 1639 a fost numit rector Antonius Walæus, care s-a retras însă

înainte de termen, fiind înlocuit la 14 august de profesorul de drept Nicolaus Dedel. Acestuia din urmă i-a succedat, la 7 februarie 1640, Johannes Polyander, profesor de teologie (*cf.* AT III 199-200, nota *c*).

1073. „Lazaret” (neerl.). Vezi şi A 283, *către de Wilhem*, 17 august 1640 (AT III 156).

1074. Disputa s-a încheiat 12 zile mai târziu: conducătorii lazaretului din Leiden au eliberat o chitanţă pentru cei 600 de guldeni, datată 17 octombrie 1640, care a fost tipărită pe ultima pagină (p. 88) din *Den on-wissen wis-konstenaer J. Stampioenius ontdeckt*, lucrarea lui Waessenaer la care a avut şi Descartes o contribuţie (*cf.* AT III 200, nota *b*).

1075. Cu tonul său ironic, Descartes se referă probabil la Mercurius Cosmopolita, *Pentalogos*, Haga, 1640, lucrare judecată aspru în A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 249, r. 14-24). În A 294, *Huygens către Descartes*, 8 octombrie 1640 (AT III 761), Huygens se referea probabil la aceeaşi lucrare. Despre acest pamflet, vezi Th. Verbeek, „Mercurius Cosmopolita and Others”, în *Descartes and the Dutch*, Carbondale & Edwardsville, 1992, pp. 93-95.

1076. Traducere în franceză de VA şi GV. Această scrisoare a fost publicată pentru prima dată în AM VIII 317; G. Milhaud a primit autograful de la Paul Largeault.

1077. Vezi A 290, *către Wicquefort*, 2 octombrie 1640 (inedită în AT).

1078. Vezi şi A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 772), unde Descartes reia această afirmaţie.

1079. „Pe Cingătoare [Singel]” (neerl.), un canal din Amsterdam.

1080. Traducere din franceză de VA şi GV. Din scrisoarea de faţă s-a păstrat doar relatarea lui Baillet. Nu se poate stabili cu certitudine dacă data este 7 octombrie stil nou sau stil vechi (caz în care ar fi 17 octombrie). Aceasta figurează în Baillet şi în două note cu grafii diferite din Clerselier-Institut; Bos consideră că al doilea adnotator al exemplarului Institutului foloseşte întotdeauna stilul nou şi, ca atare, înclină în favoarea ipotezei că scrisoarea ar fi datată potrivit calendarului gregorian.

1081. Vezi A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 65 şi urm.); şi A 268, *Regius către Descartes*, 20/30 mai 1640 [B] (AT III 71-72). Tezele (reproduse în AT III 727-734) au fost susţinute la 10/20 iunie 1640. Nu există vreo dovadă că Descartes ar fi asistat la susţinere.

1082. Medicul scoţian James Primrose (1598-1659), adversar al teoriei circulaţiei sângelui a lui William Harvey, studiase medicina la Bordeaux, Paris şi Montpellier. Primrose nu îl ataca doar pe Harvey, ci şi pe mulţi dintre cei care apărau teza acestuia. Regius i-a trimis un exemplar al disputaţiei sale, ceea ce a aprins polemica dintre cei doi (vezi Bos 56, comentariu).

1083. J. Primrose, *Exercitationes et animadversiones in librum de motu cordis et circulatione sanguinis adversus Guilielmum Harveum*, Londra, 1630.

1084. Baillet II 62, în margine: „*Narrat*[*io*] *Hist*[*orica*] *Acad*[*emiæ*] *Ultraj*[*ectinæ*] [p. 15/ *La Querelle*, p. 88]. De asemenea, scris[oarea] a XIV-a a lui Reg[ius] [= A 329, *Regius către Descartes*, 21 aprilie / 1 mai 1641 [A] (Baillet II 62-63)]".

1085. J. Primrose, *Animadversiones adversus Theses, quas pro circulatione sanguinis in Academia Ultrajectina Regius disputandas proposuerat*, Leiden, 1640.

1086. Baillet II 62, în margine: „Scris[oarea] a XIII-a a lui Regius".

1087. Regius a mai arătat acest răspuns şi colegilor săi Voetius, Dematius şi Lyræus; aceştia l-au sfătuit să se rezume la subiectul în cauză şi să se abţină de la ironii (*Narratio Historica*, p. 15/ *La Querelle*, p. 88). Regius l-a publicat cu titlul *Spongia qua eluuntur sordes Andimadversiones* […], Leiden, 1640; este posibil ca Descartes să fi supervizat tipărirea acestui volum, aşa cum a făcut-o şi cu cel al lui Waessenaer, apărut în acelaşi an la acelaşi tipograf, W. Christiaens pentru J. Maire (*cf.* Bos 54, nota 5).

1088. Charles de Maets (Carolus Dematius, 1597-1651), profesor de teologie la Universitatea din Utrecht.

1089. Potrivit lui Bos, evenimentele relatate aici de Baillet nu par să se fi petrecut cu adevărat în 1640. La acea vreme, Universitatea din Utrecht nu avea încă un statut; acesta a fost aprobat de *Vroedschap* în august 1643 şi prevedea în chip explicit că numai filosofia aristotelică poate fi predată (*cf.* Bos 55, nota 6 şi 56, comentariu).

1090. Baillet II 63, în margine: „Scris[oarea] a 13-a a lui Regius".

1091. Baillet II 64, în margine: „Pag[ina] 392 a celui dintâi vol[um] al *Scris*[*orilor*] [= A 353, *către Regius* (noiembrie 1641) (AT III 446, r. 3)]".

1092. Baillet II 64, în margine: „Scris[oarea] a 13-a m[anu]s[cri]s[ă] a lui Reg[ius]".

1093. Traducere din franceză de VA şi RA.

1094. Patru tratate menţionate în A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 207).

1095. Huygens se întorsese din campania militară, începută la 8 mai, abia pe 28 septembrie.

1096. Scrierea *Pentalogos* publicată sub pseudonimul *Mercurius Cosmopolita*. Vezi A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 249).

1097. David le Leu de Wilhem.

1098. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Data şi locul acestei scrisori sunt indicate în Clerselier-Institut II 255: „Această scrisoare este din 28 octo[mbrie] 1640. Vedeţi a 37-a [scrisoare] din m[anu]s[crisele] lui La Hire, datată la Leiden. Este îndeajuns de conformă cu originalul". AT, AM, CM, B şi JRA reproduc acest text, probabil al minutei.

1099. Despre *Velitatio*, vezi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*; A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94); şi A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29

iulie 1640 (AT III 106). În A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 160 şi urm.), Descartes nu era atât de mulţumit de demersurile făcute de Mersenne.

1100. Este vorba despre A 296, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 222-228).

1101. O scrisoare în latină a părintelui Bourdin, probabil A 289, *Bourdin către Descartes* [octombrie 1640], scrisoarea rezumată în *Epistola către Dinet*, despre care Descartes se preface a crede că fusese scrisă în numele Companiei. Ea răspundea scrisorilor A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] şi A 286, *către Mersenne pentru* [*Hayneuve*] [30 august 1640].

1102. Vezi A 286, *către Mersenne* [*pentru Hayneuve*], 30 august 1640 (AT III 172).

1103. Anunţate în A 294, *Huygens către Descartes*, 8 octombrie 1640 (AT III 760-761).

1104. Despre acest subiect, vezi A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 124); *Jacques Pujos către Mersenne*, 9 mai 1641 (CM X 633 şi 639); şi *Pierre de Fermat către Mersenne*, 26 martie 1641 (CM X 565).

1105. Claude Guiraud (†1657), un erudit protestant din Nîmes, autor al unei *Dissertation sur la réflexion à angles égaux*.

1106. Scrisoarea lui Jean de Beaugrand împotriva lui Desargues a fost publicată încă din 1640. Reprodusă integral în Desargues II 354-360 şi parţial în AT III 55, notă.

1107. Este vorba despre scrierea care începe prin „*Doctrinam Tangentium*”, reprodusă în Fermat I 158-167; vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 86, 88, notă – 89, notă) şi *Excerpta Mathematica* (AT X 305-308).

1108. Aplicarea metodei lui Fermat la curbele algebrice (cisoidă, concoidă etc.).

1109. Aplicarea metodei lui Fermat la curbele mecanice (cvadratrice, cicloidă etc.). Cu privire la distincţia dintre curbele mecanice şi curbele geometrice, vezi *Geometria* (AT VI 388-390).

1110. Este vorba despre cicloidă. Vezi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 135) şi A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638 (AT II 257).

1111. Adică modul de rezolvare. Vezi A 168, *către Mersenne*, 31 martie 1638 (AT II 94).

1112. Nu s-a putut reconstitui natura acestui al patrulea tratat. C. de Waard aduce însă unele argumente că ar fi vorba despre relatarea unor experimente făcute de Gassendi la Marsilia cu privire la o greutate ce cade la piciorul unui catarg pe o corabie în mişcare (CM X 178, notă – 180, notă).

1113. Cartea lui Marin Cureau de la Chambre, *Les Charactères des Passions*, Paris, 1640; vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 87, r. 12) şi A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 176, r. 7).

1114. Este vorba despre cartea apărută anonim a libertinului François de La Mothe Le Vayer, *De l’instruction de Monsieur le Dauphin*, Paris, 1640.

1115. Obiecţia lui Mersenne privea cauza reflexiei luminii. Bila nu era decât un mijloc de comparaţie (CM X 170, nota 4).

1116. „Tot ceea ce este rămâne în starea în care este dacă nu este schimbat de vreo cauză externă […] ceea ce este pătrat rămâne pătrat etc., iar ceea ce este odată în mişcare se mişcă mereu, până când ceva îl împiedică […] un corp nu poate retrage mişcarea altuia fără să o preia el însuşi” (lat.). Vezi *Lumea*, VII (AT XI 38; 41) şi *Principii*, II, art. 37 şi 40 (AT VIII 95-96, 98-99).

1117. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 94 şi urm.).

1118. Despre comparaţia efectelor unui arc mare şi ale unui arc mic, *cf.* A 172, *Mersenne către Descartes* [28 aprilie 1638] (AT II 117-119); A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 138-139); A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 427).

1119. Vezi *Meteorii*, III (AT VI 249).

1120. Vezi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 627). B. Rochot observă că Descartes presupune corpurile ca fiind perfect elastice (CM X 172, nota 2).

1121. În această scrisoare chiar (AT III 208, r. 11).

1122. Vezi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 192).

1123. Christophe de Villiers. Este reprodusă în *de Villiers către Mersenne*, 4 octombrie 1640 (CM X 150-159). Concepţia lui Descartes despre sare este expusă în *Meteorii*, III (AT VI 249).

1124. Vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 81). Despre cele două forţe care nu sunt uşor comparabile deşi sunt egale şi substituibile în efectele lor, vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 11-12).

1125. *De Villiers către Mersenne*, 4 octombrie 1640 (CM X 155, r. 152 şi urm.).

1126. Monedă spaniolă de aur din secolele XVI-XVII. Cu acest nume erau desemnaţi şi ludovicii de aur, monede introduse de Ludovic al XIII-lea în 1640. *Cf.* A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 81).

1127. Este vorba despre minimul F.J. Lacombe şi scrisoarea sa: *Lacombe către Mersenne*, 3 octombrie 1640 (*cf.* AT III 870, notă – 871, notă), reprodusă în CM X 133-149. Câteva fragmente din scrisorile anterioare ale lui Lacombe către Mersenne sunt reproduse şi în AT III 219-221.

1128. Traducem termenul „*inclination*” (fr.) cu „înclinaţie” şi nu cu „tendinţă”. Deşi diferenţa dintre cele două opţiuni este infimă, utilizăm termenul „înclinaţie” pentru oameni, în timp ce termenul „tendinţă” îl rezervăm corpurilor fizice şi animalelor concepute drept maşini; vezi A 181, *către Morin*, 13 iulie 1638 (AT II 203, de exemplu).

1129. Un înger poate realiza ceea ce noi ne putem doar imagina, de pildă să dividă realmente

lucrurile pe care doar ni le putem imagina drept divizibile. Pentru această corelație dintre putința imaginației noastre și putința efectivă a unui înger, vezi A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 487) și A 641, *către Mersenne*, 15 martie 1647 (AT IV 623).

1130. *Meteorii*, I (AT VI 231-239).

1131. A 172, *Mersenne către Descartes* [28 aprilie 1638]; A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638]; și A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640.

1132. „Obscurul prin mai obscur, ori cel puțin deopotrivă de obscur" (lat.).

1133. „*Exemplaire*" (fr., subst. masc.) este una din traducerile pentru Idee la Platon.

1134. Descartes a trimis *Meditațiile* prin Huygens, *cf.* A 300, *către Mersene*, 11 noiembrie 1640 (AT III 235, r. 10-11) și A 305, *către Mersene*, 18 noiembrie 1640 (AT III 243, r. 1-4), dar nu a izbutit să realizeze copia intenționată.

1135. Traducere din latină de VA și MDV. Clerselier publică minuta, iar AT, CM, AM, B, JRA, scrisoarea autografă. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut III 88 și 92, în margine: „Această scrisoare este datată din Leiden la 28 octomb[rie] 1640. V[edeți] a 36-a dintre scrisorile m[anu]s[crise din colecția] lui Hire/ 1640". Scrisoarea, trimisă lui Mersenne pentru a fi arătată mai departe, este din aceeași dată cu A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 205-216).

1136. Este vorba despre A 289, *Bourdin către Descartes* [octombrie 1640] (AT VII 568-569), răspunsul la A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100), o scrisoare în latină din care se păstrează fragmentul citat în *Epistola către Dinet*. În A 275, Descartes solicita o confruntare cu întreaga Companie a Iezuiților, prilejuită de respingerea publică a trei dintre tezele sale de optică de către Părintele Bourdin. Vezi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes și Bourdin*.

1137. Vezi A 289, *Bourdin către Descartes* [octombrie 1640] (AT VII 568-569).

1138. *Ibidem*.

1139. *Discurs*, VI (AT VI 75).

1140. Răspunsul părintelui Bourdin la A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 106-118), în care Descartes răspundea obiecțiilor formulate în *Velitatio*. După răspunsul dat de Descartes aici, este vorba despre o scrisoare deschisă în limba franceză, fără titlu și nesemnată, din august sau septembrie 1640, care continuă demersul din *Velitatio* cu noi critici. Această scrisoare, astăzi pierdută, este pomenită și în *Epistola către Dinet* (AT VII 568): „La care nu același Cucernic Părinte Rector, ci Cucernicul Părinte mi-a răspuns la început că îmi va trimite într-o săptămână tratatele sale, sau argumentele cu care Domnia lui îmi ataca opiniile".

1141. A 289, *Bourdin către Descartes* [octombrie 1640] (AT VII 568-569).

1142. Exprimarea lui Descartes aminteşte aici de deviza sa din tinereţe: „*Larvatus prodeo*” („înaintez mascat”, *Cogitationes privatæ*, AT X 213).

1143. Scrisoarea autografă reproduce în margine pasajul din scrisoarea franceză pierdută a lui Bourdin: „Că determinarea către dreapta rămâne singură, aşa cum rezultă din scrierile Domniei voastre”.

1144. Pe margine, în scrisoarea autografă, formularea din scrisoarea în franceză: „raţionamentul nu arăta nimic, ci mai degrabă conducea la contrariu”.

1145. Este vorba despre *Prima Geometriæ Elementa*, publicată în 1631.

1146. Vezi A 289, *Bourdin către Descartes* [octombrie 1640] (AT VII 568-569).

1147. Pe margine în scrisoarea autografă, formularea în franceză: „Că s-ar putea ajusta pretinsa demonstraţie prin mijloace care mi se înfăţişează, şi despre care nu văd nici o urmă în scrierile Domniei voastre, ba voi adăuga chiar că le-aţi respins ca neavând nici o legătură”.

1148. În terminologia medievală, pe care o utilizează şi Descartes, *angulus refractionis* se referea la unghiul de deviaţie, *i.e.* unghiul dintre raza refractată şi prelungirea razei incidente, în vreme ce *angulus refractus* se referea le ceea ce fizica modernă numeşte unghi de refracţie. Terminologia modernă este stabilită de Newton, care numeşte unghiul de refracţie *angulus refractionis*, unghiul de deviaţie nemaifiind utilizat în descrierea modernă a refracţiei.

1149. *Dioptrica*, II (AT VI 101).

1150. Traducere din franceză de VA şi CCP. Rezumatul scrisorii dat de Baillet. Conform AT, această scrisoare nu a ajuns la destinatar. Tatăl filosofului, Joachim Descartes, tocmai murise. A fost înmormântat la 20 octombrie 1640, la Nantes.

1151. Baillet II 56, în margine: „Din Leiden, scrisoarea manuscrisă a lui Desc[artes] către tatăl său, din 28 octombrie 1640”.

1152. În margine: „Scrisoarea manuscrisă a lui Desc[artes] către tatăl său, din 28 octombrie 1640”.

1153. În margine: „Pagina 512, vol. I [= A 601, *către Părintele Charlet*, august 1646, AT III 269-271]. De asemenea, scrisoarea manuscrisă către Tatăl său, scrisă încă la 28 octombrie 1640”.

1154. Traducere din franceză de VA şi RA.

1155. Dispoziţie testamentară prin care testatorul dispune ca moştenitorul sau legatarul său să remită unei terţe persoane o parte din averea pe care i-o lasă (< lat. *fidei commissum*).

1156. Primul volum – *Des passions pour le bien* – al lucrării lui Marin Cureau de La Chambre *Les Charactères* este trimis de către Mersenne lui Huygens pentru Descartes în iunie 1640. Al doilea volum, *Passions courageuses*, va fi publicat în 1645.

1157. Traducere din franceză de VA şi RA.

1158. B 1319, nota 2 socoteşte că este vorba despre *Meditaţii*, *Scrisoarea de dedicaţie*, *Obiecţii I*

şi *Răspunsuri I*, scrisorile A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 238-240) şi A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 236-238). Roth credea că este vorba despre *Scrisoarea către Domnii de la Sorbona* şi scrisorile către Gibieuf şi Mersenne (AT 762, nota *a*).

1159. Traducere din franceză de VA şi RA. Datarea, care lipseşte din Clerselier, este făcută de Clerselier-Institut II 262 în margine: „1640, 11 noiembrie". Şi pe un fluturaş: „A 45-a a celui de al 2-lea Vol[um] este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mersenne, precis datată la Leiden, în 11 noiembrie 1640".

1160. Identificarea este dată de Clerselier-Institut II 262.

1161. Voetius a încercat să îl atragă pe Mersenne de partea sa printr-o scrisoare din octombrie 1640. Vezi *Gisbertus Voetius către Mersenne* (CM X 163-166), precum şi *Scrisoarea apologetică către Magistraţii de la Utrecht* (AT VIII-2 205).

1162. Henricus Regius.

1163. Magistratul este Gijsbert van der Hoolck, primar al oraşului Utrecht în perioada 1634-1641, apoi reprezentant al Stărilor Generale la Haga. Vezi Baillet II 63-64 şi A 293, *Regius către Descartes*, 7 octombrie 1640 (AT III 203).

1164. Johan Godschalk van Schurman, medic.

1165. Este vorba despre lucrarea *De atheismo*, trimisă de Voetius lui Mersenne.

1166. *Summa quadripartita*.

1167. Eustache de Saint Paul moare pe 26 decembrie 1640.

1168. Vezi *de Villiers către Mersenne*, 4 octombrie 1640 (CM X 155-156), precum şi A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 212).

1169. Din acest proiect, modificat, se va naşte *Principia philosophiæ* (1644). Vezi A 288, *către Mersenn*e, 30 septembrie 1640 (AT III 185); A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 251); A 357, *către Mersenne*, 22 decembrie 1641 (AT III 470); A 601, *către Charlet*, august 1646 (AT III 270) şi *infra*, nota complementară *Elaborarea* Principiilor.

1170. Încuviinţarea nu va fi obţinută, deşi în prima ediţie apare menţiunea: *Cum privilegio et Approbatione Doctorum*, menţiune eliminată din a doua ediţie. Vezi *infra*, nota complementară *Scrierea* Meditaţiilor.

1171. Este vorba despre cărticica *Quod Deus sit* al lui Jean-Baptiste Morin, pe care Descartes o va primi abia în decembrie, dar din care Mersenne îi rezumase probabil un argument pentru existenţa lui Dumnezeu. Vezi A 310, *către Mersenne*, 31 decembrie 1640 (AT III 275) şi *infra*, nota complementară *Despre folosirea infinitului la R. Descartes şi J.-B. Morin*.

1172. Fr. „*âme*", la Descartes sinonim cu suflet. Am tradus prin minte deoarece argumentul se

referă la un proces de înțelegere, activitate specifică minții.

1173. Vezi A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 207).

1174. CM 230, notă presupune că al doilea ar putea fi lucrarea lui Claude Guiraud *Dissertation sur la reflexion à angles égaux*; cel dintâi este neidentificat.

1175. Charles-François d'Abra de Raconis (1590-1646). Cursul la care se referă Descartes este *Summa Totius Philosophiæ*, apărut la 1619 și care a cunoscut mai multe ediții.

1176. Giovanni Francesco Guidi di Bagno. Vezi, despre el, A 206, *către Mersenne*, 6 decembrie 1638 (AT II 464); A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 565); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 35).

1177. Vezi A 303, *către Huygens*, 12 noiembrie 1640 (AT III 763).

1178. În același pachet cu *Meditațiile* se aflau, probabil, *Epistola dedicatoria*, *Primele Obiecții și Răspunsuri*, A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 238-240) și A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 236-238). Vezi și A 299, *către Huygens*, 11 noiembrie 1640 (AT III 762).

1179. Traducere din franceză de VA și RA. Data și destinatarul lipsesc în Clerselier, care indică doar: „Către un cucernic Părinte, Doctor la Sorbona", dar sunt precizate în exemplarul din Bibliothèque de l'Institut de France, unde este notat în margine (II 266): „1640 noiembrie/ Gibieuf", iar pe un fluturaș: „A 46-a [scrisoare] a celui de al 2-lea Vol[um], p[agina] 266, este din partea D[omnului] D[escartes] către un P[ărinte] al Oratoriului care este Părintele Gibieuf. V. pag[ina] 249 a acestui al 2-lea Vol[um] și pag[ina] 268 a acestui al 2-lea Vol[um]. Este scrisă după cea către P[ărintele] Mersenne din 11 noiembrie 1640 și trimisă împreună cu a 48-a [scrisoare] a acestui al 2-lea Vol[um] adresată P[ărintelui] Mersenne în 19 noiembrie 1640. Pentru a ști data acestei scrisori, le-am alăturat pe acestea 3 la datarea precisă a celei de a 47-a [scrisori] a acestui al 2-lea Vol[um]". AT III se sprijină pe aceste însemnări pentru a identifica destinatarul cu Gibieuf și a data scrisoarea 11 noiembrie 1640.

1180. Vezi A 18, *către Gibieuf*, 18 iulie 1629 (AT I 16).

1181. Fr. „*singulière doctrine*". După Gibieuf, *De libertate Dei et Creaturæ* (1630), Dumnezeu nu poate fi constrâns de Intelect (adevăr) sau Voință (bine) în sensul omenesc al termenilor. Dumnezeul lui Gibieuf, spre deosebire de cel al Scolasticilor, este independent de argumente și scopuri finale. *Cf.* É. Gilson, *La liberté chez Descartes et la théologie*, Paris, 1913, pp. 196-199. Vezi A 34, *către Mersenne*, 27 mai 1630, AT I 151-153 și A 45, *către Mersenne*, 13 ianuarie 1631, AT I 219-220.

1182. Gibieuf devenise *Socius* la Sorbona în 1609.

1183. Traducere din franceză de VA și RA. Data lipsește la Clerselier, dar este reconstituită în

Clerselier-Institut II 267, în margine: „1640 în noiembrie”, iar pe un fluturaş: „A 47-a [scrisoare] a acestui al 2-lea Vol[um], p[agina] 267, este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne], precis datată la Leiden, 11 noiembrie 1640”.

1184. Vezi A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 235).

1185. Fr. „*en philosophant par ordre*”. Ordinea este cea indicată în itinerarul minţii din *Meditaţii*.

1186. Referinţă la faptul că *Discursul* fusese publicat fără menţionarea autorului.

1187. Dedicaţia către profesorii Sorbonei, publicată la începutul *Meditaţiilor* cu titlul *Sapientissimis Clarissimisque viris Sacræ Facultatis Theologiæ Parisiensis Decano et Doctoribus. Renatus Des Cartes. S.D.*

1188. Vezi A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 238).

1189. *Velitatio* (harţa) este introducerea lui Bourdin la tezele susţinute de Charles Potier la Colegiul Clermont din Paris, sub conducerea preotului iezuit Pierre Bourdin, care conţin trei articole împotriva materiei subtile, reflexiei şi refracţiei. Vezi nota complementară *Polemica Descartes-Bourdin*.

1190. Traducere din franceză de VA şi RA. În Clerselier, scrisoarea aceasta este un fragment. Clerselier-Institut II 563-564 notează pe un fluturaş: „Ultimul alineat de la pag[ina] 563 a celui de al 2-lea Volum este a D[omnului] D[escartes]. Pare a fi un fragment dintr-o scrisoare trimisă D[omnului] de Zuylichem mai ales pentru că prin mijlocirea şi bunăvoinţa acestuia dorea să trimită la Paris *Tratatul* său *de metafizică*. V[edeţi] a 48-a scrisoare a celui de al 2-lea volum, datată 11 noi[embrie]. Datorită începutului acestui fragment şi a scrisorii 48 pare că acest fragment este dintr-o scrisoare trimisă D[omnului] de Zuylichem datată 11 noi[embrie] 1640”. Roth 147 precizează că scrisoarea este scrisă în urma dezamăgirii lui Descartes de a nu se fi putut întâlni cu Huygens.

1191. *Răspunsuri I* (AT VII 101-121), sub forma unei scrisori către Bannius şi Bloemaert, intermediarii dintre Descartes şi Caterus, autorul *Obiecţiilor I*.

1192. Huygens nu a avut vreme nici măcar să trimită aceste scrieri în Franţa (vezi A 305, *către Mersenne*, 18 noiembrie 1640, AT III 243), necum să le citească. Îi va scrie lui Descartes opiniile sale abia în scrisoarea A 343, *Huygens către Descartes*, 17 iulie 1641 (AT III 769-770).

1193. Traducere din franceză de VA şi RA. Clerselier publică scrisoarea ca fragment fără dată şi destinatar. AT III 247 indică data: „noiembrie 1640”, cu destinatar necunoscut. Ediţia AT X 578 (*Supplément*) indică data şi destinatarul pe baza aceluiaşi text, publicat cu variante în *Beschryvinge der Stad Dordrecht*, door Matthijs Balen, Jans Zoon, Dordrecht, 1677.

1194. „Gândesc, deci exist” (fr.). Vezi *Discurs*, IV (AT VI 32) şi Augustin, *De civitate Dei*, XI 26.

În *Meditaţii* formularea este diferită. Vezi, mai recent, Jean-Luc Marion, *Au lieu de soi. L'approche de saint Augustin*, Paris, 2008, pp. 88-146.

1195. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Fără dată în Clerselier; aceasta este precizată în Clerselier-Institut II 269 într-o adnotare marginală: „1640 19 Noiembrie", şi pe un fluturaş: „Cea de-a 48-a [scrisoare] din al 2-lea Vol[um] p[agina] 269 este a D[omnului] Desc[artes] către P[ărintele] Mersenne, datată 19 noiembrie 1640; este de ajuns de a vedea data precedentei şi primele trei rânduri ale acestei scrisori spre a fi convins". Pe baza confruntării cu *Dagboek*-ul lui Huygens şi a aluziei din primul rând la scrisorile anterioare A 301, *către Gibieuf* [11 noiembrie 1640] (AT III 237-238) şi A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 238-240), AT o datează 18 noiembrie 1640.

1196. Este vorba despre cele două scrisori menţionate în nota precedentă.

1197. Prinţul de Orania, Frederic Henric de Nassau (1584-1647). Huygens scria în *Dagboek*, în 1640: „16 noiembrie. Am purces la drum cu principele de la Haga la Groningen. – 17. Dimineaţa în zorii zilei ajungem la Utrecht". Leiden fiind la două leghe de Haga, Huygens trebuie să fi trecut în cursul zilei de 16 noiembrie.

1198. Este vorba despre A 296, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 222-228), răspunsul la scrisoarea în franceză a lui Bourdin (astăzi pierdută), care era, la rândul ei, un răspuns la A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 106-118).

1199. *Brouillon project d'exemple d'une maniere universelle touchant la practique du traict à preuves pour la coupe des pierres*, Paris, 1640 – vezi AT III 246.

1200. În A 318, *către Mersenne*, 28 ianuarie 1641 (AT III 395), Descartes va scrie că tot nu le-a primit.

1201. Vezi A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 166-167).

1202. B. Rochot menţionează că Descartes pare aici să nu fi citit cu atenţie nici *L'Art pondéraire ou la Statique* a lui Simon Stevin, nici *Traité de Méchanique* al lui Roberval, reprodus de Mersenne în *Harmonie universelle* (CM X 256, nota 2). Astfel, Descartes crede că cele două componente ale unei greutăţi au drept sumă algebrică această greutate însăşi. Referitor la calcularea greutăţii pe un plan înclinat, vezi AT III 246, notă.

1203. *Dioptrica*, II (AT VI 99).

1204. Traducere din franceză de VA şi MDV. Datată de Clerselier.

1205. „Tulbură mintea şi o târăsc în altă parte" (lat.), citat aproximativ din Ambrozie, *De virginitate*, 57.

1206. *Discurs*, III (AT VI 25).

1207. *Pentalogos in Libri cujusdam Gallico idiomate evulgati quatuor discursuum, de la*

méthode; dioptrique; météorique; & géométrique…, Haga, 1640, publicată sub pseudonimul Mercurius Cosmopolita, trimisă lui Mersenne de Rivet la 25 noiembrie 1640 – *cf.* A 294, *Huygens către Descartes*, 8 octombrie 1640 (AT III 760-761). Descartes pare să se refere la ea în A 291, *către Wilhem*, 5 octombrie 1640 (AT III 201, r. 8-15). În A 294, *Huygens către Descartes*, 8 octombrie 1640 (AT III 761), Huygens susţine că Wilhem îl cunoştea pe autorul lucrării: „Cumnatul meu, de Wilhem, ştie cine e şi mi-a promis ieri că vi-l spune pe nume. Stilul său îngrijit m-a făcut să bănuiesc şi eu cine este". O copie digitală a unuia dintre rarele exemplare păstrate se află pe site-ul Bibliotecii Universităţii din Utrecht: http://objects.library.uu.nl/reader/resolver.php?obj=002375248&type=2 [accesat la 17.04.2015].

1208. „*Ceux des petites Maisons*" – *Les Petites Maisons* era un spital în Paris în care erau închişi bolnavii mintal.

1209. Pentru intervenţia lui Desargues, vezi A 305, *către Mersenne*, 18 noiembrie 1640 (AT III 243).

1210. Asupra mecanismului refracţiei.

1211. Fermat şi-a formulat obiecţiile în scrisorile către Mersenne din aprilie sau mai 1637 (AT I 354-363) şi noiembrie 1637 (AT I 463-474). Roberval îşi încredinţase observaţiile elevului său François du Verdus şi ele circulau în manuscris (vezi CM X 302, notă – 303, notă).

1212. *Dioptrica*, II (AT VI 97-98). Critica explicaţiei carteziene a refracţiei constituie obiectul uneia dintre cele trei teze susţinute alături de *Velitatio* – vezi A 275, *către* [*Hayneuve*], 22 iulie 1640 (AT III 97-100).

1213. Vezi şi A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*], 21 ianuarie 1641 (AT III 288).

1214. Vezi şi A 277, *Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 110-111).

1215. Este vorba despre *Summa totius philosophiæ* (1629) a teologului şi episcopului francez Charles-François d'Abra de Raconis (1580-1646).

1216. Vezi A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 233) şi A 308 [18 decembrie 1640] (AT III 259).

1217. Este vorba despre *Commentarii Collegii Conimbricensis*, cele mai importante opere scolastice din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea şi primul deceniu al secolului următor. Acestea au fost compuse de iezuiţii de la Universitatea din Coimbra (Portugalia). Vezi şi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 185).

1218. Joachim Descartes (1563-1640), îngropat la 20 octombrie în Biserica Cordelierilor din Nantes – vezi A 297, *către Tatăl său*, 28 octombrie 1640 (AT III 228-229) şi A 307, *către Fratele mai mare*, 3 decembrie 1640 (AT III 252).

1219. Traducere din franceză de VA şi CCP. Scrisoare pierdută, al cărei rezumat se găseşte în Baillet II 94-95.

1220. A 297, *către Tatăl său*, 28 octombrie 1640 (AT III 228-229).

1221. Baillet II 94, în margine: „Scrisoarea Domnului Descartes către fratele său mai mare, din 3 decembrie 1640".

1222. Jacques Boüexic de La Villeneuve (1590-1658). Actul notarial al procurii din partea lui Descartes este din 13 februarie 1641; vezi G. Cohen, *Écrivains français en Hollande*, Paris, 1920, pp. 216, 252. Asupra lui, vezi şi A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 282).

1223. Baillet II 95, în margine: „Vol[umul] II al scrisorilor, p[agina] 285. Şi scrisoarea Domnului Descartes către fratele său, din 3 decembrie 1640".

1224. Traducere de VA, RA, CCP şi MDV. Clerselier nu precizează data acestei scrisori, iar Clerselier-Institut II 271 notează pe marginea textului: „1640, sfârşit de Noiembrie", şi pe un fluturaş: „Cea de-a 49-a din al 2-lea vol[um] este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Cu siguranţă este [scrisă] cu 17 sau 18 zile după cea de-a 48-a, datată în chip precis 19 Noiembrie, căci, netrimiţând scrisoarea P[ărintelui] Bourdin prima dată când P[ărintele] Mersenne îi vorbise despre ea, a fost desigur nevoie de 18 zile pentru a primi al 2-lea răspuns. Astfel, această scrisoare este, potrivit ipotezei mele, din 6 Decembrie 1640". AT observă că ordinea incidentelor sau proiectelor abordate (Desargues, părintele Bourdin, redactarea unui manual de filosofie carteziană împotriva celor din colegiile iezuite) este aceeaşi ca în A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640, şi propune ca datare zilele de 10, 17 sau 25 decembrie, în timp ce CM X 323 indică datele de 10 sau 17 decembrie 1640.

1225. Vezi A 296, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 28 octombrie 1640 (AT III 223); şi A 305, *către Mersenne* [18 noiembrie 1640] (AT III 244).

1226. Este pesemne vorba despre medicul catolic Cornelis van Hogelande. Identitatea iezuitului din Leiden nu este cunoscută – *cf.* AT III 253, nota *b*.

1227. Este vorba de nişte cursuri de optică pe care părintele Bourdin le ţinea la Colegiul Clermont din Paris înaintea susţinerii tezelor dintre 30 iunie şi 1 iulie 1640 (*cf. Epistola către Dinet*, AT VII 566). *Le Cours de mathematique***,** Paris, 1645, a luat probabil naştere din unul dintre aceste cursuri (CM X 332, notă).

1228. AT III 254, nota *a* şi AM 218, nota 1 presupun că este vorba despre Thomas Bartholin (1616-1680), fizician, matematician şi teolog danez, ipoteză respinsă convingător către de Waard (CM X 324, nota 1).

1229. Este vorba despre Charles Potier, „fiul Locotenentului particular al Tribunalului din Château-Thierry, domn de Berales", „un tânăr cu mult spirit şi mult foc", studentul ales de Bourdin să-i

susţină tezele împotriva lui Descartes – *cf.* Baillet II 73. Despre el pare să fie vorba în A 286, *către Mersenne* [*pentru Hayneuve*] [30 august 1640] (AT III 170, r. 25).

1230. Vezi A 296, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*] [28 octombrie 1640] (AT III 222-228).

1231. Vezi A 305, *către Mersenne* [18 noiembrie 1640] (AT III 243-244); A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 249).

1232. Este vorba despre Joannes Albertus Bannius (sau Joan Albert Ban) (1597-1644), preot catolic, jurist, compozitor şi teoretician al muzicii neerlandez. Descartes îl cunoaşte încă din 1638. Vezi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 150). În a doua jumătate a anului 1640, Descartes trimisese A 311, *către Bannius* [*în apărarea lui Boësset*] (AT III 829-834). Mai târziu, i-a trimis o copie a acestei scrisori lui Huygens (AM IV 226-231), împreună cu A 624, *către Huygens*, 30 noiembrie 1646. Privitor la controversa dintre Bannius şi Antoine Boësset (1587-1643), intendent de muzică al regelui Ludovic al XIII-lea, vezi *Huygens către Boësset*, 19 ianuarie 1641 (AT X 579-580) şi, îndeosebi, pentru un rezumat al polemicii şi lista documentelor în legătură cu ea, AT III 261-262 şi André Pirro, *Descartes et la musique*, Paris, 1907, în special pp. 109-120.

1233. Este vorba, de fapt, despre „*chreia*” – exerciţiu retoric la care erau supuşi elevii constând în elaborarea câte unei dezvoltări diferite a unei aceleiaşi teme pentru fiecare dintre locurile comune (sau *loci*) pe care tema le cuprinde (*cf.* CM X 325, nota 2).

1234. B. Rochot presupune că este vorba despre o scrisoare a lui de Villiers, poate cea din 24 noiembrie 1640 (CM X 275-283), în care medicul din Sens, deşi refuză decizia lui Descartes de a renunţa la „forme”, încearcă să se apropie de el, sau cea din 4 octombrie 1640 (CM X 150-154) (CM X 326, nota 1).

1235. Privitor la duritate, vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 75).

1236. Acid azotic diluat în apă folosit în procedeul de gravură acvaforte. Vezi A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 210).

1237. Vezi *Meteorii*, III (AT VI 263-264).

1238. Este vorba de motivul pentru care nu există maree în lacuri. Vezi A 295, *către Mersenne*, 28 octombrie 1640 (AT III 211).

1239. Vezi A 239, *Saumaise către Descartes*, 22 noiembrie 1639 (AT X 557-558); legat de intervenţia lui Huygens, vezi şi A 244, *către Huygens*, 12 decembrie 1639 (AT II 698-699).

1240. Balzac criticase cartea cărturarului olandez Daniel Heinsius (1580-1655) *Herodes infanticida* în *Discours sur une tragédie* (Paris, 1636), la care Heinsius răspunsese cu o *Epistola* – *cf.* G. Cohen, *Écrivains français en Hollande*, Paris, 1920, pp. 275-291. Vezi şi A 180, *către Huygens* [iunie 1638] (AT II 666).

1241. Este vorba despre cartea lui Heinsius *Sacræ exercitationes ad Novum Testamentum* (1639), care retipărește comentariul său la Noul Testament, publicat în 1627 (vezi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638], AT II 150), împreună cu un poem al lui Huygens, *In Viri Danielis Heinsii Equitis ad Libros Novi Fœderis Exercitationes*, tipărit la începutul volumului.

1242. Este vorba despre *De modo usurarum liber*, Leiden, 1639, al doilea volum al unei lucrări al cărei prim volum purta titlul *De usuris liber*, Leiden, 1639.

1243. „Dau mai departe apă la moară îngâmfatului" (lat.).

1244. Vezi A 245, *Huygens către Descartes*, 13 decembrie 1639 (AT II 701-702); și A 250, *Huygens către Descartes*, 28 decembrie 1639 (AT II 708).

1245. A 246, *către Huygens*, 17 decembrie 1639 (AT III 702-705), publicată de Roth după scrisoarea autografă expediată.

1246. Vezi documentele publicate în secțiunea „*Descartes and Huygens's dispute with Saumaise*" în AT III 836-863=Roth 310-337 (Appendix H).

1247. B. Rochot este de părere că ar fi vorba despre Voetius. Poziția lui Rivet pare să fi fost alta, potrivit scrisorilor lui *Rivet către Mersenne*, 20 noiembrie (CM VIII 222) și 27 decembrie 1638 (CM VIII 239) (CM X 328, nota 3).

1248. „Domnul Naudé, slujitor al Cardinalului de Baigné" – este însemnat pe margine în Clerselier-Institut (II 274). Gabriel Naudé era medic și bibliotecar al acestui cardinal din 1631. Referința ce corespunde textului lui Baillet I 253 datează din jurul anului 1691, când a fost publicată *La Vie de Monsieur Des-Cartes*. Despre cardinalul Gianfrancesco Guidi di Bagno, fost nunțiu papal la Paris în noiembrie 1627 sau 1628, pe vremea întâlnirii lui Descartes cu cardinalul de Bérulle, a mai fost vorba în A 43, *către Mersenne* [23 decembrie 1630] (AT I 195) și A 206, *către Mersenne* [6 decembrie 1638] (AT II 464).

1249. Vezi A 65, *către Mersenne* [sfârșitul lui noiembrie 1633] (AT I 270-271); A 68, *către Mersenne* [februarie 1634] (AT I 281-282); A 70, *către Mersenne* [aprilie 1634] (AT I 285-291); A 73, *către Mersenne*, 14 august 1634 (AT I 306).

1250. Vezi A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 232, r. 24 și urm.); *Christophe de Villiers către Mersenne*, 3 ianuarie 1641 (CM X 385).

1251. Eustache de Saint-Paul (1573-1640). Vezi A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 233) și, *infra*, nota complementară *Elaborarea* Principiilor.

1252. Eustache de Saint-Paul a murit la 26 decembrie 1640, la Paris.

1253. În *Velitatio*, vezi A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 106-110).

1254. Vezi A 308, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*] [17? decembrie 1640] (AT III 255, r. 12).

1255. Vezi A 296, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 28 octombrie 1640 (AT III 222-228); vezi și

A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640] (AT III 254, r. 20).

1256. *Discurs*, VI (AT VI 75-76). Vezi şi A 296, *către Bourdin* [28 octombrie 1640] (AT III 223, r. 12).

1257. Pare să fie un sfat al lui Mersenne de a consulta *Proslogion*-ul lui Anselm de Canterbury, în privinţa argumentului ontologic pe care el însuşi îl reprodusese în *Quæstiones in Genesim*, Paris, 1623 printre cele 35 de dovezi ale existenţei lui Dumnezeu, precum şi printre cele 8 temeiuri din *L'Impiété des déistes*, Paris, 1624. De Waard opinează că Descartes nu cunoştea argumentul ontologic al lui Anselm nici din lectura acestuia, nici din cea a volumelor lui Mersenne, ci mai degrabă prin combaterea lui de către Toma de Aquino (*Summa Theologica*, pars I, quæstio 2, art. 1) (CM II 567, notă; É. Gilson, *Discours de la méthode. Texte et commentaire*, Paris, 1925, pp. 352-353); *cf.* A 39, *către Mersenne* [25 noiembrie 1630] (AT I 182).

1258. Vezi A 120, *către Mersenne* [prima jumătate a lui iunie 1637] (AT I 376); şi A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 435).

1259. Vezi, despre aceeaşi chestiune, A 304, *către Colvius*, 14 noiembrie 1640 (AT III 247, r. 1 – 248, r. 7).

1260. Traducere din franceză de VA şi RA. Nedatată în Clerselier. Datată în Clerselier-Institut II 277, în margine: „decembrie 1640"; şi pe un fluturaş: „A 50-a [scrisoare] a celui de al 2-lea Vol[um] p[agina] 277 este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Se vede că este scrisă în luna Decembrie 1640, dar nefiind datată este greu de stabilit ziua; o datez 31 decembrie 1640". AT stabileşte datarea la 24 decembrie 1640, socotind scrisoarea de faţă ca fiind anterioară scrisorii A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640].

1261. Probabil Jean Cousin, student la Facultatea de Medicină din Paris, care la 24 ianuarie 1641 propusese o *quæstio medica* cu titlul *An* χοναριον *sensus communis sedes?* („Sediul simţului comun este în conarium?"). Descartes va reveni asupra acestei dispute publice în A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 319); A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 361). Identificarea a fost propusă de F.A. Meschini, *Neurofisiologia cartesiana*, Florenţa, 1998, pp. 47-54.

1262. Vezi *Dioptrica*, V (AT VI 129), precum şi A 256, *către Meyssonnier* [29 ianuarie 1640] (AT III 18-21); A 262, *către Mersenne* [1 aprilie 1640] (AT III 48-49); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 84); A 278, *către Mersenne* [30 iulie 1640] (AT III 136 şi 137, notă); şi CM X 341, nota 1.

1263. Vezi *Descrierea trupului omenesc* (AT XI 252).

1264. Vezi *Pasiunile sufletului*, I, art. 31-35 (AT XI 351-356). Glanda pineală, al cărei nume

provine din faptul că forma ei seamănă cu o sămânță de pin, este menționată de anatomistul francez Jacobus Sylvius (Jacques Dubois, 1478-1555) în lucrarea *In Hippocratis et Galeni Physiologiæ partem anatomicam isagoge*, Paris, 1555 (*cf.* Bernard Rochot, în CM X 342, nota 1).

1265. „Chiar sub *dura mater*" (lat.).

1266. „În mod mecanic" (lat.).

1267. Vezi A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 238-240), și *infra*, nota complementară *Scrierea Meditațiilor*.

1268. Jan de Kater (Caterus), arhipreot catolic în Alkmaar. Descartes arată manuscrisul *Meditațiilor* mai întâi lui Jan-Albert Bannius și lui Augustin Bloemaert. Aceștia i-l trimit lui Caterus, ale cărui observații, redactate sub forma unei scrisori, vor constitui *Obiecții I*. Acestea, împreună cu *Răspunsuri I*, vor însoți manuscrisul *Meditațiilor* către Franța.

1269. Primul titlu al *Meditațiilor*, dat de Mersenne, era *Renati Des-Cartes Meditationes de prima philosophia, in qua Dei existentia et animæ immortalitas demonstratur*. Descartes îl va schimba la a doua ediție: *…in quibus Dei existentia et animæ humanæ a corpore distinctio demonstrantur*.

1270. „De la cele mai simple la cele mai dificile" (lat.).

1271. Vezi *Răspunsuri II* (AT VII 130), iar despre semnificația crucială a acestui text, Martial Gueroult, *Descartes selon l'ordre des raisons*, 2 vol., Paris, 1953.

1272. Bunăoară, Descartes nu i-a arătat lui Colvius ciorna acoperită de ștersături care îi rămăsese, ci i-a făgăduit să-i trimită lucrarea tipărită – *cf.* A 304, *către Colvius*, 14 noiembrie 1640 (AT III 248).

1273. „A pune la îndoială" (lat.), calc după expresia franceză *mettre en doute*. Titlul *Meditației I* este *De iis quæ in dubium revocari possunt* („Despre cele ce pot fi puse la îndoială").

1274. „Tot ceea ce până acum am admis ca fiind întru totul adevărat am primit fie de la simțuri, fie prin simțuri" (lat.) – *Meditația I* (AT VII 18).

1275. „Este fals" (lat.).

1276. „Odată distruse fundamentele" (lat.) – *Meditația I* (AT VII 18).

1277. „Odată ruinate" (lat.).

1278. *Synopsis sex sequentium Meditationum* (AT VII 12-16). Vezi și A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 271).

1279. De Waard și Rochot, în CM X 346, nota 5, 410, nota 1, 421, nota 2, emit ipoteza că Mersenne i-ar fi putut consulta pentru *Obiecții II* și *VI* pe Desargues și chiar pe Roberval.

1280. Traducere din franceză de VA și RA. Fără dată în Clerselier. În Clerselier-Institut II 281 este

precizat în margine: „1641 Ianuarie”, iar pe un fluturaş: „Cea de-a 51-a [scrisoare] din cel de-al 2-lea Vol[um] este de la D[omnul] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne]. Nu este datată, dar din primele două rânduri ale scrisorii se vede că este [scrisă] cu o săptămână mai târziu decât cea dinainte care, fiind datată 31 Decembrie, o datează pe aceasta la 8 Ianuarie 1641. În scrisoare, la pagina 284, apare «Z. dorindu-vă un An Nou fericit»”. AT, AM şi CM o datează 31 decembrie pe baza faptului că Descartes ar fi transmis anticipat urările de Anul Nou şi nu la 7/8 ianuarie, cum credea adnotatorul lui Clerselier-Institut. Scrisoarea precedentă a fost redactată la 24 decembrie 1640. Vezi A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 263-268).

1281. Vezi A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 263-268).

1282. „Vor trage din acestea aceleaşi concluzii ca şi mine” (lat.).

1283. „Dar pentru că în următoarele şase med[itaţii] etc.” (lat.). Aceste două fragmente de propoziţie nu se regăsesc nici în prima, nici în a doua ediţie tipărită. Redactarea primitivă a fost aşadar modificată. Ediţia întâi, ca şi cea de-a doua, începe cu *Epistola* către decanul şi doctorii Facultăţii de Teologie din Paris, urmează apoi *Præfatio ad Lectorem*, *Index*-ul (redactat probabil de Mersenne, care lipseşte în ediţia a doua), *Synopsis sex sequentium Meditationum*, iar apoi textul propriu-zis al *Meditaţiilor*. Indexul ediţiei întâi începe astfel: „*Post synopsim perlegendam, a prima pagina usque ad 7, sequuntur sex Meditationes quarum prima*…”. Argumentul de care vorbeşte Descartes în scrisoarea de faţă este chiar *Synopsis* (AT III 271, nota *a*).

1284. Pare să fie o variantă a obiecţiei ridicate în *Obiecţii II* privitoare la formarea ideii de Dumnezeu pornind de la perfecţiunea lucrurilor materiale – *cf.* AT VII 124, r. 9-18: „Astfel încât ideea Domniei voastre nu reprezintă nimic altceva decât această lume corporală care cuprinde toate perfecţiunile pe care le-aţi putut imagina, şi de aceea nu puteţi conchide altceva decât că există o fiinţă corporală neasemuit de perfectă, afară doar dacă aţi adăuga ceva în plus, care ar înălţa mintea Domniei voastre până la cunoaşterea lucrurilor spirituale sau necorporale”.

1285. Descartes aştepta al doilea rând de *Obiecţii*, la care au contribuit mai mulţi prieteni ai lui Mersenne, inclusiv J.-B. Morin, şi pe care Mersenne le va aduna în ianuarie 1641. La sfârşitului anului 1640, Mersenne îi ceruse deja obiecţii lui Antoine Arnauld. Trimise în februarie 1641, acestea vor fi publicate ca *Obiecţii IV*, nefiind alăturate la *Obiecţii II*, probabil din pricina întinderii lor (CM X 357, nota 3). *Obiecţii III*, primite în ianuarie 1641, erau opera anonimă a lui Thomas Hobbes. *Obiecţii V*, scrise de Gassendi, au fost primite în mai 1641. Mersenne a mai trimis o serie, *Obiecţii VI*, la care au colaborat mai mulţi autori, în iunie-iulie

1641. *Obiecţii VII* ale părintelui Bourdin, primite în ianuarie 1642, vor apărea abia în ediţia a doua a *Meditaţiilor* (Amsterdam, 1642).

1286. „După legile Logicii mele” (lat.).

1287. „După legile adevăratei Logici” (lat.).

1288. „Către Caterus” (lat.). În prima ediţie, Mersenne a corectat: „*juxta leges Logicæ veræ*” – *Răspunsuri I* (AT VII 107).

1289. „A mea” (lat.).

1290. „Adevărata” (lat.).

1291. „Se întreabă mai întâi *ce este* Dumnezeu, înainte de a se întreba *dacă este*” (lat.).

1292. „Că facultatea de a avea în sine ideea de Dumnezeu nu ar putea fi în intelectul nostru dacă acela etc.” (lat.) – *Răspunsuri I* (AT VII 105).

1293. „Acesta” (lat.).

1294. „Aceasta” (lat.).

1295. „Cauza sa” (lat.).

1296. „Cauză” (lat.).

1297. „Nu poate fi nimic în mine, adică în minte, de care să nu fiu conştient” (lat.). În prima ediţie, Mersenne a corectat: „*nihil in me, cujus nullo modo sum conscius, esse posse*” – *Răspunsuri I* (AT VII 107).

1298. Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 111).

1299. „Infinitul, întrucât este infinit, nu poate fi cuprins în nici un fel de către noi” (lat.). Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 112).

1300. „Probabil nu are limite în ceea ce priveşte întinderea, dar nu în ceea ce priveşte puterea, inteligenţa etc. Şi astfel nu este nelimitată în orice privinţă” (lat.). Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 113).

1301. „Lucru despre care nu poate exista nici o îndoială” (lat.). Aceste cuvinte nu au fost inserate.

1302. „Ceva real” (lat.). Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 114).

1303. „Existenţa posibilă este conţinută în tot ceea ce înţelegem clar, căci din însuşi faptul că îl înţelegem clar rezultă că poate fi creat de Dumnezeu” (lat.). Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 116).

1304. „Care să nu fie conţinut, formal sau eminent, în cauza EFICIENTĂ şi TOTALĂ” (lat.). Vezi *Meditaţii* (AT VII 40).

1305. Referire la doctrina generaţiei spontane.

1306. O scrisoare, pierdută, din 23 decembrie 1640. Descartes va reveni asupra ei, în A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 284).

1307. Vezi A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 238-240); A 305, *către Mersenne*

[18 noiembrie 1640] (AT III 243-246).

1308. Încă din luna mai 1640 Descartes trimisese manuscrisul *Meditaţiilor* lui Regius, lui Æmilius şi lui Pollot, la Utrecht, cu rugămintea de a-l cerceta „atât în calitate de gramatici, cât şi de filosofi” (Baillet II 103). Vezi A 265, *Regius către Descartes*, 5/[15] mai 1640 (AT III 61); A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 63).

1309. Este vorba despre opusculul lui J.-B. Morin *Quod Deus sit*, Paris, 1635, pe care Descartes nu-l cunoştea, dar care îi este recomandat de Mersenne în contextul obiecţiilor pricinuite de *Meditaţii*. Descartes va reveni asupra cărţii în A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641 (AT III 765), A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 283) şi A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie] 1641 (AT III 293).

1310. „Între noi” (lat.).

1311. Bernard Rochot sugera că ar fi vorba de o carte a matematicianului Paul Yvon, domn de Laleu şi primar hughenot în La Rochelle, cu observaţia că toate cărţile sale au apărut la Paris (CM X 260, nota 4 şi AT III 872, notă).

1312. Probabil prima critică a lui Thomas Hobbes la *Dioptrica* lui Descartes, cuprinsă într-o scrisoare, pierdută, din 5 noiembrie 1640, compusă din „56 de file” şi semnalată de Arbogast în inventarul său al unui volum dispărut al corespondenţei adresate lui Mersenne (CM X 210-212). Vezi A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 287-292).

1313. Vezi *infra*, nota complementară *Elaborarea* Principiilor.

1314. Prima parte a *Principiilor*, publicate în 1644.

1315. Vezi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

1316. *Discurs*, AT VI 75.

1317. Biletul este răspunsul la scrisoarea A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 237-238), cu care Descartes îi trimitea *Meditaţiile*.

1318. Charles de Condren, general al Oratoriului, succesor al lui Pierre Berulle, moare la 17 ianuarie 1641.

1319. Michel Soly, librarul parizian care tipăreşte prima ediţie a *Meditaţiilor*. Vezi *infra*, nota complementară *Scrierea Meditaţiilor*.

1320. Cu toate acestea, pe pagina de titlu a primelor două ediţii apare *Renati Des-Cartes Meditationes*.

1321. Didier Dounot (1574-1640), matematician şi jurist, unul dintre cei mai vechi prieteni ai lui Descartes, care l-a întâlnit la Paris în 1622. În 1610 publicase o traducere franceză din *Elementele* lui Euclid (JRA I 914, nota 41).

1322. Beaugrand a murit în jurul zilei de 22 decembrie 1640.

1323. Florimond de Beaune va trăi până în 1652.

1324. Traducere din franceză şi latină de VA şi MDV. La sfârşitul anului 1639, Mersenne îi trimitea lui Joan Albert Ban (Bannius, cca 1597-1644) – preot catolic la Haarlem, jurist, compozitor şi teoretician al muzicii neerlandez – un poem al abatelui Habert de Cérizy pentru a fi transpus melodic. La 5 mai 1640, aria compusă de Bannius era trimisă la Paris, unde avea să fie comparată cu o arie de curte (*air de cour*) a lui Antoine Boësset (1587-1643), compozitorul regelui Ludovic al XIII-lea. Boësset a ieşit învingător, spre nemulţumirea lui Bannius, care şi-a apărat compoziţia într-o scrisoare în neerlandeză către Anna Maria van Schurman (iulie-august 1640). Scrisoarea a fost însoţită de un rezumat în franceză întocmit la Paris, dar revăzut de autorul însuşi, publicat de W.J.A. Jonckbloet şi J.P.N. Land, *Correspondance et œuvre musicale de Constantin Huygens*, Leiden, 1882, pp. lxx-lxxix (dosarul acestei dispute continuă până la p. cxx). Invitat de Bannius să se pronunţe asupra celor două arii, Descartes se va declara de partea compatriotului său – vezi JRA II 984-985, nota 1. Am inclus în scrisoarea de faţă fragmente din rezumatul francez al lui Bannius, care este cel la care se referă Descartes, precum şi aria lui Boësset. Pasajele între paranteze drepte au fost adăugate chiar de Bannius, cu prilejul revizuirii sale. Copia manuscrisă a acestei scrisori a fost publicată de Roth. Deşi scrisoarea datează probabil din 1640, căci Descartes se referă la toată afacerea în A 308, *către Mersenne* [decembrie 1640] (AT III 255, vezi şi nota de la pp. 261-262), Descartes o va rescrie şi i-o va trimite lui Huygens la 30 noiembrie 1646 (vezi A 624, AT IV 787-788), iar la 7 februarie 1648 îi făgăduieşte lui Mersenne că o va aduce cu sine la Paris. Într-o carte recentă, *The Philosopher, the Priest, and the Painter: A Portrait of Descartes*, Princeton, 2013, S. Nadler presupune că Bannius şi Descartes au fost prieteni apropiaţi şi susţine că portretul lui Descartes aflat la Galeria Naţională din Copenhaga, şi care va ilustra coperta volumului al III-lea al *Corespondenţei* în traducerea românească, a fost realizat de Frans Hals pentru Bannius.

1325. Bannius are aici în vedere accentul tonic, adică accentul principal al unui cuvânt, fie el mono- sau plurisilabic (Ionuţ Vîlcu).

1326. Cuvintele sunt adăugate de Bannius.

1327. Notă întreagă dublă sau mare (deci cu valoarea cea mai mare în notaţia actuală), utilizată uneori în muzica vocală, dar dispărută aproape cu desăvârşire din partiturile instrumentale. Era simbolizată cu o notă albă, pătrată, fără coadă, fiind înlocuită cu două note întregi legate.

1328. Am lăsat în original cuvintele din poemul lui Germain Habert, abate de Cérisy (1615-1654), pentru a fi înţelese observaţiile lui Bannius şi ale lui Descartes.

1329. „*Semibrevis*” (lat. *semi* „jumătate” + *brevis* „scurt”), în notaţia mensurală, prima notă rombică înnegrită, valorând jumătate din *brevis*. Corespunde notei întregi din notaţia actuală;

forma rotunjită de astăzi a apărut în jurul anului 1600.

1330. Vezi *Correspondance et œuvre musicale de Constantin Huygens*, pp. LXXVI-LXXVII.

1331. În notația veche, ditonul (*diton*, fr.; *ditonus*, lat.) echivalează cu terța majoră, alcătuită din două tonuri, iar semiditonul (*semiditonus*, lat.) cu terța minoră.

1332. În notația veche, nota *minima* (minimă) echivalează cu doimea.

1333. În matematică, sesquialtera (*sesquialtère*) indică raportul dintre două cantități, dintre care una o cuprinde pe cealaltă o dată și jumătate (6 în raport cu 4); în muzică, termenul este folosit când trei valori înlocuiesc două – *cf.* JRA II 985, nota 5.

1334. „Spun nu, căci de ce nu prin terță sau sextă minoră?" (lat.).

1335. Tactarea reprezintă marcarea periodică regulată a timpilor accentuați și neaccentuați ai unei măsuri muzicale. Tactul este timpul dintr-o măsură (Ionuț Vîlcu).

1336. Examinarea continuă cu „Dovada că aria Domnului Bannius este mai bună decât precedenta și că totul în ea este respectat cu rațiune", care reproduce mai întâi melodia lui Bannius, apoi comentariul acesteia, sub două rubrici: „Despre bunătatea melodiei vocii superioare" și „Despre Bunătatea melodiei vocii din bas", *Correspondance et œuvre musicale de Constantin Huygens*, pp. lxxvi-lxxix.

1337. Urmează răspunsul lui Descartes la examinarea vocii din bas a lui Bannius.

1338. Adică terța minoră.

1339. Vezi A 624, *către Huygens*, 30 noiembrie 1646 (AT IV 787-788).

1340. Traducere din latină de VA, RA și GV. Editarea și datarea scrisorii de față pune probleme redutabile. Un element din textul latin, semnalat mai jos în notă, indică faptul că EL a avut la dispoziție textul originar sau o copie a lui. Clerselier a publicat o traducere în franceză („*version*"). Textul latin din EL are și semnătura lui Descartes și, în plus, nu este despărțit în paragrafe, spre deosebire de traducerea lui Clerselier, care are mai multe reluări de la capăt, printre care cea care începe cu „Mărturisesc etc.", ceea ce a permis lui AT (V 543, notă – 544, notă) și AM (V 174, notă și VI 92, notă) să creadă că este vorba de un montaj al lui Clerselier a două scrisori de dată diferită, dar poate către același destinatar. AT îl sugerează ca destinatar pe Denis Mesland, iar AM, în volumul V, pe André Jumeau, abate de Sainte-Croix, dar în volumul VI republică al doilea fragment, abținându-se de la orice atribuire. Verbeek *et al*. (179, lămurire) nu vede nici o inconsistență internă care să ceară împărțirea scrisorii în două fragmente cronologic diferite, dar nu determină nici un destinatar. Formula de adresare „*Clarissimo Viro Domino*" pare să sugereze că nu este vorba de un ecleziastic, dar nici AT, nici Verbeek *et al*. nu exclud un părinte iezuit. Opțiunea noastră a fost să considerăm că este o singură scrisoare, pe baza unității textului publicat de EL. Datarea trebuie să țină seama de un

termen *post quem*, care este elaborarea *Răspunsurilor IV*, către Arnauld, în care Descartes adoptă soluția „cauzei formale” pentru explicitarea felului în care Dumnezeu își este cauză sieși. Descartes îi trimite lui Mersenne prima parte a *Răspunsurilor IV* la 18 martie 1641, odată cu A 322, *către Mersenne* (AT III 340, r. 18-19). Un alt termen *post quem* ar putea fi publicarea *Meditațiilor*, la 28 august 1641: „scrierile pe care le-am dat la iveală [*in lumen edidi*]”, „cele pe care le-am publicat [*ea quaæ vulgavi*]”. Termenul *ante quem* ar fi 2 februarie 1643, când Descartes îi comunică lui Mersenne hotărârea de a publica *Principiile*, fără a mai formula rezerve legate de admisibilitatea ipotezei heliocentrice: „cât despre *Filosofia* mea, voi începe să o tipăresc în această vară” (A 408). Destinatarul pare să fie un catolic, probabil din Franța, poate teolog, dar nu ecleziastic. Acest personaj pare să fi fost investit cu multă încredere, de vreme ce Descartes îi încredințează temerile sale în privința heliocentrismului și dorința de a avea „Roma și Sorbona” de partea sa. În prima parte a scrisorii, Descartes se arată încrezător că publicarea *Principiilor* va sprijini teologia catolică și va face să cadă de la sine controversele izvorâte dintr-o filosofie falsă. Tema este recurentă în *Corespondență* în acea perioadă; ea apare, de pildă, în A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641 (AT III 349). Grija obstacolului pe care l-ar putea reprezenta opoziția Bisericii Catolice față de modelul cosmologic heliocentric mai este pomenită în A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640] (AT III 258), când Descartes roagă să fie consultat la Roma, în numele lui, cardinalul Guidi di Bagno. În sfârșit, în A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 296) vorbește despre o cercetare a *Principiilor* la Sorbona, înainte de a fi tipărite.

1341. Clerselier-Institut II 558, în margine: „Barberini, [căci] Baigné nu era [membru al congregației care l-a condamnat pe Galilei]”. Baillet I 254 presupune că este vorba de cardinalul Francesco Barberini (1597-1679), care făcuse parte din congregația cardinalilor care îl condamnase pe Galilei. În A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640] (AT III 258, r. 13 – 259, r. 8) Descartes formulează un demers asemănător ce îl vizează pe cardinalul Gianfrancesco Guidi di Bagno, prin medicul și secretarul acestuia, Gabriel Naudé. AT V 546-547, notă optează pentru Barberini, bazându-se pe o notă marginală a lui Baillet în Clerslier-Institut II 558 și pe Baillet I 254. De Waard înclină însă pentru Guidi di Bagno, socotind că în cele două scrisori este vorba de același demers (CM X 329, nota 1). Guidi di Bagno a murit la 24 iulie 1641, iar la moartea lui, Gabriel Naudé a trecut din serviciul de bibliotecar al lui în serviciul cardinalului Barberini, tot ca bibliotecar. Fie consultarea s-a făcut tot prin intermediul lui Naudé, ca aceea a lui Guidi di Bagno, dar atunci este din a doua jumătate a anului 1641, fie s-a făcut pe filiera neerlandeză, Barberini fiind protectorul mai multor oameni de litere, printre care Gerhard Johann Vossius.

1342. Descartes încerca să obţină în perioada septembrie 1640 – august 1641 aprobarea Facultăţii de Teologie din Paris pentru textul *Meditaţiilor*. Vezi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 184, 185); A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 233); A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 237-238); A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 772). Vezi *infra*, nota complementară *Scrierea* Meditaţiilor, şi J.R. Armogathe, „L'approbation des *Méditations* par la Faculté de Théologie de Paris (1641)", *Bulletin cartésien*, XXI, *Archives de philosophie*, 57, 1994, pp. 1-3.

1343. AT formulează ipoteza potrivit căreia Descartes ar răspunde în această a doua parte a scrisorii părintelui Mesland, care făcuse o „reducere" a *Meditaţiilor* în propoziţii adaptate predării; ea este semnalată în A 485, *către* [*Mesland*] [2 mai 1644] (AT IV 120), iar primirea ei este confirmată în A 511, *către Mesland* [decembrie 1644] (AT IV 163). Acest lucru nu ar fi posibil decât dacă scrisoarea ar fi alcătuită din două părţi distincte, de dată diferită. Un text publicat de J. Clauberg în *Initiatio philosophi, sive Dubitatio cartesiana*, Leiden, 1655, pp. 170-176, care se referă la *Meditaţia I* şi la începutul *Meditaţiei a II-a*, pare să fie un fragment din „reducerea" lui Mesland, singurul care s-a păstrat (*cf.* G. Monchamp, *Notes sur Descartes*, Liège, 1913, pp. 44-47, urmat de K. Six, „P. Denis Mesland, ein junger Freund Descartes' aus dem Jesuitenorden", *Zeitschrift für katholische Theologie*, 39, 1915, pp. 1-33). Monchamp reconstituie trimiterea acestei „reduceri" împreună cu scrisoarea lui Mesland (care s-a pierdut) din 22 octombrie 1644 (pomenită în A 511, *către Mesland* [decembrie 1644], AT IV 162).

1344. Scrisoarea evocă aici tema nefericirii [*infelicem*] şi a căinţei [*pœnitere*] posibile pentru publicarea *Meditaţiilor*. Tema este contracarată de apariţia acestui corespondent, dintre cei mai rari [*rarissimi*] în lume [*in mundo*]. Pasajul presupune experienţe anterioare nefericite (unii obiectori, care nu l-au înţeles?), dar şi o oarecare resemnare cu faptul că *Meditaţiile* nu au întâlnit cititori care să le „*studiose perlegant, accurate percipiant & gratis animis admittant*". Cu atât mai preţios apare corespondentul, cu cât promite o bunăvoinţă foarte trainică [*arctissima*] şi a redactat acea *lucubratio* care dovedeşte o potrivire a gândurilor pe care Descartes nu îşi aminteşte să o fi întâlnit la altcineva (din nou tema experienţei nefericite).

1345. Un comentariu filosofic şi teologic la paragraful de faţă: Richard Glauser, „Dieu peut-il s'anéantir? La lettre de Descartes CCXXII bis [II] à un destinataire inconnu", în J.-R. Armogathe, G. Belgioioso, C. Vinti (a cura di), *La biografia intellecttuale di René Descartes attraverso la* Correspondance, Napoli, 1999, pp. 333-361.

1346. *Causa sui*, introdusă în *Răspunsuri I*, este asimilată în *Răspunsuri IV* (AT VII 235 şi urm.) cu cauza formală, ca replică la obiecţia lui Arnauld potrivit căreia Dumnezeu nu-şi poate fi sieşi cauză eficientă. Stăruinţa în scrisoarea de faţă pe „*causa formalis*", un rezultat al

Răspunsurilor IV, pare o precauţie pentru a evita sâcâielile („*cavillationes*”). De vreme ce Antoine Arnauld a acceptat argumentul, toţi teologii îl vor accepta. Un alt punct interesant în acest paragraf este că, în textul latin, „*Deum esse sui causam*” este un acuzativ cu infinitiv, cerut de „*ais*” („spuneţi”). În reformularea pe care o propune, Descartes foloseşte tot acuzativul cu infinitiv: „*esse sui causam, hoc est esse per se, nec aliam habere etc.*”. Toate infinitivele din acest paragraf se traduc la un mod personal, ca în traducerea noastră, fiindcă toate sunt după „*ais*”: „*este* cauza lui însuşi, adică *este* prin sine şi nu *are* altă cauză etc.”. Clerselier nu a văzut însă acest lucru şi a tradus cu infinitivul: „*être la cause de soi-même, c'est-à-dire être par soi et n'avoir point d'autre cause de soi-même que sa propre essence, etc.*”. Aceasta arată că textul din EL este originalul, şi nu o retraducere a versiunii franceze.

1347. În traducerea franceză a lui Clerselier: „lucrurile naturale”, ceea ce ar apropia pasajul de *Principii*, IV, 203.

1348. Traducere din franceză de VA şi RA.

1349. Este vorba de *Quod Deus sit* de Jean-Baptiste Morin (1591-1659). Descartes se va pronunţa asupra acestei scrieri în A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 293-294).

1350. Este vorba de prima parte a unei scrisori pierdute care conţine obiecţiile lui Thomas Hobbes la *Dioptrica*. Descartes va răspunde acestor obiecţii în A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*], [21 ianuarie 1641] (AT III 287-292).

1351. Traducere din franceză de VA şi RA.

1352. Este vorba de *Quod Deus sit* de Jean-Baptiste Morin.

1353. Este vorba de *Obiecţii II*, unde însă nu se găsesc citate din *Quod Deus sit*. Acest lucru i-a făcut pe unii comentatori să presupună că au existat mai multe variante ale *Obiecţiilor*.

1354. Este vorba de Thomas Hobbes şi de scrisoarea ce conţinea obiecţiile acestuia la *Dioptrica*. Prima parte a acestei scrisori, acum pierdută, fusese trimisă prin intermediul lui Huygens odată cu scrisoarea acestuia din 15 ianuarie 1641 (A 313).

1355. Descartes va răspunde acestor obiecţii după primirea întregii scrieri, în A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie] 1641 (AT III 287-292).

1356. Jean Gillot, slujitor şi discipol al lui Descartes. Va deveni, datorită intermedierii făcute de Huygens, matematicianul regelui Portugaliei.

1357. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără dată şi destinatar în Clerselier. Acestea sunt precizate în Clerselier-Institut I 486: „A 107-a [scrisoare] din primul Vol[um], p[agina] 486, este a D[omnului] D[escartes] către un gentilom care îşi pierduse fratele. D[omnul] D[escartes] spune, la pagina 486 a acestei scrisori, că a încercat de puţină vreme pierderea a două persoane care îi erau foarte dragi. Este evident că se gândeşte la moartea tatălui său şi a fiicei sale

întâmplate la sfârşitul anului 1640. De aceea datez această scrisoare la 10 ianuarie 1641”. AT III 278 stabileşte destinatarul şi datarea.

1358. Fratele său, Jean-Baptiste, murise pe 14 ianuarie 1641.

1359. Poate fi vorba despre tatăl lui Descartes, Joachim Descartes, decedat în octombrie 1640, despre sora sa, Jeanne, decedată câteva zile mai târziu, în noiembrie 1640, sau despre fiica sa, Francine, decedată în 7 septembrie 1640.

1360. În 1630, Pollot şi-a pierdut braţul drept în război.

1361. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 285 indică, în margine: „1641 Ianuarie”, iar într-un fluturaş: „Cea de-a 52-a [scrisoare] din al 2-lea Vol[um] p[agina] 285 este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Tratează despre metafiz[ica] sa. Este din 21 Ianuarie, căci primise cu o săptămână în urmă scrisoarea Părintelui Mers[enne] din a 3-a zi a anului, când a scris scrisoarea de faţă, a 52-a, şi era nevoie cu siguranţă de 7 sau 8 zile pentru călătoria scrisorii, aşadar scrisoarea de faţă este din 21 Ianuarie 1641”. CM X 420 observă, de asemenea, că în textul scrisorii de faţă Descartes spune că Huygens i-a trimis „ieri” volumul lui Morin *Quod Deus sit* şi prima parte a *Obiecţiilor* lui Hobbes împotriva *Dioptricii*. Or, Huygens i le expediase la 15 ianuarie (A 313, *Huygens către Descartes*, 15 ianuarie 1641, AT III 764), iar Descartes îi confirmase primirea a doua zi (A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641, AT III 765). Scrisoarea de faţă ar fi aşadar din 17 ianuarie, care era într-o zi de joi. Dar aceasta ar însemna că Descartes primise deja scrisoarea lui Mersenne din 3 ianuarie încă din data de 10 ianuarie, în pofida întârzierilor. Cum curierul pleca de obicei luni (vezi A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641], AT III 293), B. Rochot socoteşte că nu are destule temeiuri să afirme că scrisoarea de faţă nu ar fi fost scrisă la 21 ianuarie 1641.

1362. De obicei curierul ajungea la Leiden sâmbătă sau duminică şi pleca luni seara.

1363. *Obiecţii II* (AT III 282, nota *b*; B 1378, nota 3), dar B. Rochot emite ipoteza că ar putea fi deja *Obiecţiile IV* ale lui Arnauld (CM X 421, nota 2).

1364. Jacques Bouëxic de La Villeneuve (aşa cum precizează Clerselier-Institut II 585, în margine), pe care Descartes avea să îl mandateze, printr-un act notarial emis la 16 februarie 1641, să se ocupe de afacerile sale din Franţa. Vezi A 307, *către Fratele mai mare*, 3 decembrie 1640 (AT III 252).

1365. Cu siguranţă, cele ce vor deveni *Obiecţii VI*, la sfârşitul cărora se găsesc cele care au ca titlu *Philosophi et Geometræ ad Dominum Cartesium.*

1366. Tema este frecventă în *Predicile* lui Augustin şi se găseşte şi în comentariul *De Genesi ad litteram* (*cf.* JRA I 959, nota 7).

1367. Constantijn Huygens, domn de Zuylichem.

1368. Vezi A 313, *Huygens către Descartes*, 15 ianuarie 1641 (AT III 764-765); şi A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641 (AT III 765).

1369. Începutul scrisorii pierdute a lui Thomas Hobbes împotriva *Dioptricii*. Descartes nu cunoştea numele autorului.

1370. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 287-292).

1371. Cum ar fi A 315, *către* [*Pollot*] [mijlocul lui ianuarie 1641] (AT III 278-280).

1372. Vezi A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 274).

1373. „Nu putem îmbrăţişa în cuvinte toate care sunt în Dumnezeu, nici să le cuprindem cu mintea, şi de aceea Dumnezeu este inefabil şi incomprehensibil; dar multe sunt, cu toate acestea, în Dumnezeu, sau aparţin lui Dumnezeu, pe care le putem atinge cu mintea şi exprima în cuvinte, şi chiar mai multe decât în oricare alt lucru, şi de aceea, în acest sens, Dumnezeu este în cel mai înalt grad cognoscibil şi exprimabil” (lat.).

1374. „Ori foarte bine cunoscut prin lumina naturală ori precis demonstrat” (lat.).

1375. „Între corpurile fizice” (lat.).

1376. „Care să nu se frece unele de altele, deoarece constau din particule de diferite figuri, şi se poate întâmpla ca o particulă de aer sau de orice alt corp foarte fin să fie de o asemenea figură şi să întâlnească în aşa fel particula de aur, sau de oricare alt corp foarte dens sau foarte dur, încât să poată acţiona asupra ei” (lat.).

1377. „O mică forţă poate să mişte câtuşi de puţin ceea ce îi opune o rezistenţă foarte mare” (lat.).

1378. „Vreun corp mişcă fără să fie mişcat” (lat.).

1379. Despre explicaţia acţiunii magnetului, vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 7-8); A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 816); şi *Principii*, IV, art. 133 şi urm.

1380. „Dar chiar dacă aceasta ar fi adevărat despre corpuri, cine a spus acestui Autor că este la fel despre orice altă substanţă? Desigur, nu recunoaşte că ar exista alta, dar aici se înşală” (lat.).

1381. Eustache de Saint-Paul (1573-1640), călugăr cistercian francez. Vezi *infra*, nota complementară *Elaborarea* Principiilor.

1382. Vezi A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640] (AT III 260).

1383. S-ar părea că Mersenne îi trimisese lui Descartes, cu ceva vreme înainte, o scrisoare a lui de Beaune despre tăierea lentilelor, la care Descartes omisese să răspundă la 18 februarie (vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641, AT III 331).

1384. O întâlnire între Descartes şi de Beaune este posibil să fi avut loc în 1644 şi, cu siguranţă, în 1647, la Blois.

1385. Este vorba de *Răspunsuri II* (AT VII 128-159). Vezi A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie

1641] (AT III 293).

1386. Traducere din latină de VA şi GV. La 5/15 noiembrie 1640, Thomas Hobbes îi scria o lungă scrisoare (56 de file) lui Mersenne, inclusă mai târziu în al patrulea volum de corespondenţă manuscrisă a minimului; acest volum s-a pierdut pe la începutul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XIX-lea, dar nu înainte ca Louis-François Arbogast (1759-1803) să-i facă un inventar, menţionând scrisoarea lui Hobbes împreună cu data şi numărul de pagini (vezi Fermat I xxviii; CM X 210; Hobbes, *Correspondence* I lii-liii). Din scrisoarea lui Hobbes, Mersenne i-a trimis mai întâi trei coli lui Descartes prin intermediul lui Huygens (*cf*. A 313, *Huygens către Descartes*, 15 ianuarie 1641, AT III 764; şi A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641], AT III 283), iar scrisoarea de faţă este răspunsul la acestea. A fost trimisă împreună cu A 316, dar pe coli separate şi în latină, pentru a-i putea fi înaintată lui Hobbes. Scrisoarea autografă expediată a făcut parte din colecţia La Hire, dar pe la mijlocul secolului al XIX-lea a fost furată (împreună cu multe altele) de contele Guglielmo Libri (1803-1869), pierzându-i-se urma pentru mai bine de un veac şi jumătate. A fost cumpărată în 1998 la o licitaţie desfăşurată la Berlin de Jean Bonna, care a donat-o în 2011 Bibliotecii Institutului Franţei. Nici una din ediţiile de până acum nu a avut acces la acest document şi toate s-au bazat pe următoarele surse: minuta publicată de Clerselier, colaţionată parţial în Clerselier-Institut după scrisoarea autografă expediată, şi o copie manuscrisă (Ms Vicq d'Azyr, Paris, Bibliotèque Nationale de France, MS f. fr. n. a. 10556, fol. 34 *recto-verso*). AT şi AM au publicat textul copiei manuscrise; CM şi Hobbes, *Correspondence* au urmat tot copia manuscrisă, dar, spre deosebire de AT, au preferat uneori anumite lecţiuni din Clerselier. Pe acestea le-am putut verifica acum pe baza unei reproduceri digitale a scrisorii autografe expediate, semnalând în note şi alte diferenţe textuale pe care le aduce manuscrisul lui Descartes rămas necunoscut până de curând. Reproducerea digitală este disponibilă pe pagina de internet http://descartes.institut-de-france.fr/visuels.php [accesată la 17.04.2015].

1387. Clerselier III 119, în margine: „Este un artificiu, căci scrisoarea fusese scrisă la Paris, la începutul anului 1641, de către Th[omas] Hobbes". Totuşi, Descartes are dreptate: scrisoarea a fost scrisă la Londra la 5/15 noiembrie 1640, iar Hobbes a plecat la Paris la scurtă vreme după 11/21 noiembrie 1640, când a fost arestat contele Strafford (vezi şi A. Martinich, *Hobbes: A Biography*, Cambridge, 1999, pp. 161-162).

1388. În *Tractatus opticus II* (redactat cel mai probabil în 1640), Hobbes criticase poziţia lui Descartes din *Dioptrica*, IV (AT VI 109) potrivit căreia sufletul este cel care are senzaţii, şi nu trupul: „*Cum autem* visio […] *nihil aliud sit præter motum, sequitur etiam* videns […] *aliud non esse præter id quod movetur, nempe corpus aliquod*" (IV, 14, MS Harl. 6796, fol. 248

recto). Totuşi, următorul paragraf din *Tractatus opticus II* precizează: „exceptându-l pe Dumnezeu, care nu poate fi conceput” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 60, nota 4).

1389. *Dioptrica*, I (AT VI 87).

1390. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 94-95). Pentru diferenţa dintre cele două expresii, vezi şi A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 251). Hobbes criticase conceptul de „determinare a mişcării” în *Tractatus opticus II*, II, 4, 8, afirmând că este ambiguu şi că un posibil înţeles ar fi acela de „mişcare determinată” (vezi MS Harl. 6796, fol. 205 *verso* – 206 *recto*, 208, *cf.* Hobbes, *Correspondence* I 60-61, nota 6).

1391. Despre raportul dintre „mişcare” şi „determinare”, vezi şi A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 250-251).

1392. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 93).

1393. Vezi şi A 138, *Fermat către Mersenne* [noiembrie 1637?] (AT I 466-468), în care Fermat îl acuza chiar pe Descartes că nu şi-a amintit de distincţia pe care a stabilit-o între determinare şi forţa care pune în mişcare sau viteza mişcării (*cf.* CM X 428, nota 2).

1394. Vezi şi *Tractatus opticus II*, I, 13: „*Ergo pars corporis quæ incurrenti opponitur, vel levissimo motui cedit, vel nullo omnino motu commoveri potest*” (MS Harl. 6796, fol. 200 *verso*, *cf.* Hobbes, *Correspondence* I 61, nota 11).

1395. „*Positæ*” în copia manuscrisă (iniţial „*positi*”, apoi modificat) şi Clerselier (variantă reluată AT, CM, B, Hobbes, *Correspondence*), „*positi*” în scrisoarea autografă expediată. Forma corectă este „*positæ*” (acord prin atracţie), lucru remarcat probabil de copistul care într-o primă fază transcrisese *ad litteram* textul lui Descartes.

1396. Clerselier-Institut III 120, în margine: „Colaţionat până aici”. De fapt, textul conţine şi în continuare corecturi.

1397. „*Aliquantulum ei cedere*” (scrisoarea autografă expediată şi textul lui Clerselier), şi nu „*aliquantulum vi cedere*” (textul copiei manuscrise, reprodus în AT III 289). CM X 428, AT III 873, notă (*Appendice*), B 1386, nota 10, Hobbes, *Correspondence* I 55 preferau aici textul lui Clerselier, opţiune confirmată acum de scrisoarea autografă expediată.

1398. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 93, r. 21-22).

1399. „*Posset*” (imperfect, activ, subjonctiv) în scrisoarea autografă expediată şi Clerselier-Institut, „*possit*” (prezent, activ, subjonctiv) în copia manuscrisă şi Clerselier, varianta din urmă fiind reluată în AT, CM, B, Hobbes, *Correspondence*.

1400. „*Reflexionem*” în scrisoarea autografă expediată şi copia manuscrisă, dar „*Refractionem*” în Clerselier. Din context e limpede că este vorba despre refracţie, prin urmare nu avem de-a face cu o „inadvertenţă a copistului” (CM X 429), ci cu una a lui Descartes în scrisoarea autografă

expediată.

1401. „*Meatuum*” („drumurilor, căilor”). Am optat aici pentru traducerea din Clerselier III 125.

1402. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 103).

1403. Propagarea luminii în mediile dense şi rare fusese criticată şi de Pierre Petit; vezi A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638].

1404. Walter Warner (cca 1557-1560 – cca 1642-1644), al cărui tratat despre refracţie, adus în Franţa de Hobbes, va fi publicat de Mersenne drept cartea a VI-a a *Opticii* în *Universæ geometriæ, mixtæque mathematicæ synopsis*, Paris, 1644, pp. 549-566.

1405. În *Tractatus opticus II*, II, 8, Hobbes afirma că, potrivit propriilor experimente, un glonte de plumb ar intra în apă la un unghi de 5 grade şi ar fi reflectat la 2 grade sau mai puţin (MS Harl. 6796, fol. 208 *recto*, *cf.* Hobbes, *Correspondence* I 61, nota 18).

1406. „*Mulctabatur*” (pasiv, indicativ, imperfect) în scrisoarea autografă expediată şi Clerselier, „*mulctabitur*” (pasiv, indicativ, viitor) în copia manuscrisă, urmată de AT, CM, B, Hobbes, *Correspondence*.

1407. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 97).

1408. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 95-96).

1409. Unghiul de incidenţă.

1410. Probabil se referă la a VIII-a teoremă din tratatul despre refracţie al lui Walter Warner: „În vederea refractată, sinusurile unghiurilor de incidenţă sunt proporţionale cu sinusurile unghiurilor refractate care corespund acelor unghiuri de incidenţă” (Mersenne, *Universæ geometriæ*, p. 564 – *cf.* Hobbes, *Correspondence* I 61, nota 20).

1411. Descartes va primi mai apoi şi restul scrisorii lui Hobbes şi îi va răspunde în A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641] (AT III 313-318).

1412. Traducere din franceză de VA şi MDV. Data lipseşte în Clerselier. Clerselier-Institut II 289, în margine: „1641 Ianuarie”; şi, într-un fluturaş: „Scrisoarea de faţă este din 28 Februarie 1641, fiindcă la pag[ina] 290 a acesteia răspunde la o scrisoare a P[ărintelui] M[ersenne], datată 19 Ianuarie, şi nu i-a putut răspunde mai devreme”. La 21 ianuarie 1641 (AT III 286, r. 18-21), Descartes îi făgăduia lui Mersenne că îi va trimite răspunsul la *Obiecţii II* la *Meditaţii* cu „următoarea expediere” a poştei, adică o săptămână mai târziu, iar în prezenta scrisoare Descartes se scuză de a nu fi reuşit încă să o facă „la această expediere”. În consecinţă, AT, AM, CM şi JRA datează scrisoarea 28 ianuarie 1641.

1413. Este vorba despre *Obiecţii II* (AT VII 121-128), „adunate de către Cuviosul Părinte Mersenne din gura diverşilor teologi şi filosofi” (subtitlu adăugat în traducerea franceză a *Meditaţiilor* şi a *Obiecţiilor* şi *Răspunsurilor* din 1647, AT IX-1 96). Problema paternităţii

celui de-al doilea rând de *Obiecţii* este încă disputată în exegeza cartezian㠂. Cu toate că Mersenne le revendică într-o scrisoare către Voetius din 13 decembrie 1642 („…după ce am citit de mai multe ori, urmând sfatul autorului, cele șase *Meditații despre Filosofia primă*, i-am propus acele obiecţii care sunt în al doilea rând [aş fi vrut să vă spun asta la ureche, căci Domnia sa nu ştie ale cui au fost], la care am adăugat după aceea pe cele din al şaselea…” – A 400 *bis*, AT III 602), pare cel mai probabil că el a strâns şi a redactat observaţiile unui cerc de prieteni, dintre care trebuie menţionaţi Pierre Petit, Jean-Baptiste Morin. Descartes le reproşa obiectorilor că citiseră *Meditaţiile* în grabă – vezi A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 265); A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 272); A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641 (AT III 766).

1414. Thomas Hobbes, autorul *Obiecţiilor III* (AT VII 171-196), primite de Descartes, încă anonime, la 22 ianuarie.

1415. Este vorba despre *Quod Deus sit*, Paris, 1635, în care Jean-Baptiste Morin îşi propunea să demonstreze existenţa lui Dumnezeu în manieră geometrică, utilizând axiome, teoreme şi definiţii. Vezi A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 275, r. 15); şi A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 283, r. 10).

1416. Vezi *Quod Deus sit*, p. 18.

1417. *Ibidem*, p. 16.

1418. Chestiunea raportului intelectual al lui Descartes cu Morin este deosebit de interesantă, iar cel care i-a pus oarecum în competiţie este chiar Mersenne, trimiţându-i lui Descartes *Quod Deus sit*, după ce primise textul celor şase *Meditaţii* – vezi A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 275). Vezi *infra*, nota complementară *Despre folosirea infinitului la R. Descartes şi J.-B. Morin*.

1419. Este vorba despre *Manière universelle*, unde Desargues încearcă să determine axa lumii, *i.e.* dreapta ce trece prin observator paralelă cu axa Pământului, cu ajutorul a trei tije şi a unui cadran solar; vezi nota lui Paul Tannery, AT III 298.

1420. În 1643, Abraham Bosse (1602-1676), studentul lui Desargues, este cel care a descris în *La manière universelle de M. Desargues Lyonnois* maniera profesorului său de aşeza stilul în razele Soarelui, adică de a căuta axa unui con circular drept ale cărui generatoare sunt date – vezi AT III 298, notă – 299, notă.

1421. *Brouillon project d’exemple* – vezi A 305, *către Mersenne* [18 noiembrie 1640] (AT III 244). Figurile originale lipseau adesea din exemplarele distribuite, deoarece se aflau pe planşe distincte – *cf.* René Taton, *L’œuvre mathématique de G. Desargues*, Paris, 1951, pp. 92 şi 68, nota 2.

1422. Vezi scrisorile *către Mersenne*: A 39 [25 noiembrie 1630] (AT I 179); A 236 [13 noiembrie 1639] (AT II 622); A 288, 30 septembrie 1640 (AT III 183-184); A 309 [24 decembrie 1640] (AT III 265-267); şi A 310 [31 decembrie 1640] (AT III 272 şi urm.).

1423. Este vorba despre iezuitul François Chauveau (1589-1647). A predat la La Flèche, la Nevers, din nou la La Flèche şi a fost prefect de studii la Paris (1629-1630). A avut apoi diverse funcţii la La Flèche (1631-1644) şi la Paris (1644-1647).

1424. Descartes pare să-l încurce pe iezuitul François Chauveau cu fratele lui, Jean-Baptiste Chauveau, „fostul său camarad de clasă la Colegiul de la La Flèche” (*cf.* Baillet I 349) şi matematician (CM X 438, nota 2). CM VIII 328, notă – 329, notă presupune că el este geometrul care ar fi spus că Descartes îl studiase împreună cu el pe Viète la Paris – *cf.* A 215, *către Mersenne* [20 februarie 1639] (AT II 524). Potrivit lui Baillet I 349, în disputa din 1638 privitoare la tangente, Chauveau s-ar fi declarat de partea lui Descartes.

1425. Ar putea fi vorba de lucrarea lui Marin Cureau de La Chambre *Les Charactères* – vezi A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 87); A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 207).

1426. S. Agostini (B 1393, nota 18) presupune că este vorba despre cartea matematicianului Jacques Alexandre Le Tenneur *Traité des quantites incommensurables où sont décidées plusieurs belles Questions des Nombres rationaux et irrationaux, les erreurs de Stevin réfutées, le dizième livre d’Euclide illustré de nouvelles démonstrations plus faciles*, Paris, 1640.

1427. Vezi A 298, *Huygens către Descartes*, 29 octombrie 1640 (AT III 761).

1428. În *Præfatio ad Lectorem* (AT VII 8-9) la *Meditaţii*, Descartes aminteşte de două scrieri („*vidi quidem præterea duo scripta satis longa*” etc.) despre care afirmă că obiectau părţii a patra a *Discursului* cu argumente împrumutate din „locurile comune ale ateilor”. Una dintre ele îi aparţine lui Pierre Petit, A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638], al cărui nume este înlocuit de Clerselier cu litera N. Cealaltă este fie a vărului lui du Maurier – *cf.* A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 397) –, fie a „analiştilor” – *cf.* A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 622) şi A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 629).

1429. Despre cartea publicată (Haga, 1640, 56 p.) sub pseudonimul Mercurius Cosmopolita, comunicată lui Mersenne de André Rivet, vezi A 294, *Huygens către Descartes*, 8 octombrie 1640 (AT III 761) şi A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 249), în care Descartes o atribuie unui „chimist” venit din Boemia. O copie digitală a acestei lucrări foarte rare se află pe site-ul Bibliotecii Universităţii din Utrecht:

http://objects.library.uu.nl/reader/resolver.php?obj=002375248&type=2 [accesat la 14.04.2015].

1430. „Despre mintea omenească (…) că aceasta este mai cunoscută decât corpul”; „despre Dumnezeu – că există”; „despre esența lucrurilor materiale – și, din nou, despre Dumnezeu, că există”; „despre existența lucrurilor materiale – și distincția reală dintre minte și corp” (lat.).

1431. Traducere din latină de VA și GV. Clerselier: „Răspunsul Domnului Hobbes la scrisoarea de dinainte [= A 317, *către Mersenne* (*pentru Hobbes*) (21 ianuarie 1641) (AT III 287-292)]”; Cleselier-Institut III 127, pe un fluturaș: „Cea de-a 31-a și cea de-a 32-a din al 3-lea Vol[um] sunt o scrisoare a D[omnului] Hobbes adresată P[ărintelui] Mersenne[;] este un răspuns la scrisoarea 30 din al 3-lea Vol[um], a D[omnului] Desc[artes]. Este precis datată Paris, 7 Februarie 1641”.

1432. Scrisoarea pierdută a lui *Hobbes către Mersenne* [5 noiembrie 1640].

1433. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 287, r. 10 – 288, r. 1).

1434. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 288, r. 2-7).

1435. „A salva”, adică a explica. „A salva fenomenele” era o expresie folosită în astronomie încă din Antichitate și viza o teorie care dădea seama matematic de datele observaționale fără un angajament ontologic. Pierre Duhem a scris o carte cu acest titlu, devenită celebră: ΣΩZEIN TA ΦAINOMENA. *Essai sur la notion de théorie physique de Platon à Galilée*, Paris, 1908.

1436. Vezi *Meteorii*, I (AT VI 233, r. 29): „*elles s’accrochent et se lient les unes aux autres*”.

1437. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 288, r. 9-10).

1438. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 288, r. 11-26).

1439. Clerselier III 130 (urmat de AT III 304) reproduce figura din răspunsul lui Descartes, A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 323), ce conține însă și un triunghi despre care nu este vorba aici. O figură care corespunde mai precis descrierii lui Hobbes este dată în CM X 491 (de unde am reprodus-o) și în Hobbes, *Correspondence* I 73.

1440. „A comite paralogisme” (gr.).

1441. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 288, r. 27 – 289, r. 3).

1442. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 289, r. 7-17).

1443. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 289, r. 17-22).

1444. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 289, r. 25 – 290, r. 2).

1445. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 290, r. 5-9).

1446. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 290, r. 21 – 291, r. 1).

1447. Scrisoarea pierdută a lui *Hobbes către Mersenne* [5 noiembrie 1640].

1448. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 291, r. 17-20).

1449. Descartes va răspunde la următoarele opt coli din scrisoarea lui Hobbes în A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641] (AT III 313-318).

1450. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 291, r. 27 – 292, r. 1).

1451. Demonstraţia la care se referă Descartes în A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 290, r. 19 şi 291, r. 24). Prietenul este cel mai probabil Walter Warner.

1452. Hobbes nu-şi primise încă din Anglia cufărul cu hârtii, întrucât vaporul care îl aducea fusese capturat. Vezi *Hobbes către Charles Cavendish*, 29 ianuarie / 8 februarie 1641 (CM X 502 şi Hobbes, *Correspondence* I 81).

1453. Traducere din latină de VA şi GV. Fără dată în Clerselier (care reproduce textul minutei), dar, în A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 320, r. 3), Descartes afirmă că a scris-o „acum două săptămâni”. Clerselier-Institut III 149, în margine: „Colaţionat după originalul D[omnului] de La Hire”, adică după scrisoarea autografă expediată; AT reproduce textul din Clerselier-Institut.

1454. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 287-292), în care Descartes răspunsese celor „trei pagini” ale lui Hobbes, primite de la Mersenne prin intermediul lui Huygens – *cf.* A 313, *Huygens către Descartes*, 15 ianuarie 1641 (AT III 764) şi A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 283).

1455. Din pasajele citate de Descartes rezultă că ultima parte a acestor opt pagini corespunde îndeaproape tratatului de optică al lui Hobbes (aşa-numitul *Tractatus opticus I*) publicat de Mersenne drept cartea a VII-a a *Opticii*, în *Universæ geometriæ, mixtæque mathematicæ synopsis*, Paris, 1644, pp. 567-589. *Cf.* F. Brandt, *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, Copenhaga, Londra, 1928, pp. 94-96; şi N. Malcolm, „Textual Introduction”, în Hobbes, *Correspondence* I liii.

1456. *Dioptrica*, II (AT VI 99).

1457. Vezi *Tractatus opticus I*, hyp. 1: „Orice acţiune este o mişcare locală în agent” (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 567).

1458. Vezi *Tractatus opticus I*, hyp. 5: „Numesc mediu rar acel mediu care este mai puţin rezistent faţă de primirea mişcării, iar un mediu dens acel mediu care este mai rezistent” (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 567).

1459. *Dioptrica*, II (AT VI 102-103).

1460. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 290, r. 10-13).

1461. Clerselier III 151: „*magis*”; Clerselier-Institut: „*minus*”.

1462. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. I: „Orice corp luminos se dilată şi se umflă devenind o masă mai mare, iar apoi se contractă, executând mereu o sistolă şi o diastolă” (Mersenne, *Universæ*

geometriæ synopsis, p. 568).

1463. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. II: „Mişcarea se propagă de la corpul luminos la ochi printr-o continuă aruncare a părţii învecinate din mediu” (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 568).

1464. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. III, intitulată: „*Considerare quomodo fiat lumen, & quid sit?*” („Se cercetează cum se face lumina şi ce este” – Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 568).

1465. Corolarul la prop. III din *Tractatus opticus I* nu pomeneşte tendinţa. În *Tractatus opticus II*, I, 10 (MS Harl. 6796, fol. 198 *recto*), Hobbes respinge distincţia lui Descartes între mişcare şi tendinţa către mişcare (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 93, nota 26).

1466. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. IV: „Raza este un spaţiu solid” (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 571).

1467. „Solid”, adică tridimensional. Descartes preferă aici modelul matematic al liniei, fără lăţime.

1468. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. IV, secţiunea intitulată „*Causa physica radiorum directorum*” („Cauza fizică a direcţiei razelor” – Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, pp. 571-573).

1469. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. XIV, unde Hobbes tratează raza drept o linie matematică (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, pp. 588-589).

1470. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. V: „O rază care cade perpendicular pe o suprafaţă plană poate fi socotită drept o linie matematică, dar una care cade oblic trebuie socotită ca având lăţime” (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 537).

1471. Vezi *Tractatus opticus I*, prop. V: „care, însă, este socotită ca acţionând la o distanţă mai mare la una din marginile sale decât la cealaltă” (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 537).

1472. Vezi discuţia despre prismă din *Tractatus opticus I*, prop. XIV, ultimul paragraf (Mersenne, *Universæ geometriæ synopsis*, p. 589). Pentru concepţia lui Descartes despre originea culorilor, vezi *Meteorii*, VIII (AT VI 333-334) şi *Dioptrica*, I (AT VI 84-85); vezi şi CM II 669, notă – 670, notă pentru o discuţie a teoriilor atomiştilor (Castelli, Beeckman) cu privire la acest subiect.

1473. Vezi *Meteorii*, VIII (AT VI 331).

1474. Traducere din franceză şi latină de VA, CCP şi GV. Incompletă şi fără dată în Clerselier, cu titlul: „Răspunsul Domnului Descartes la scrisoarea Domnului Hobbes”, aşadar la A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 300-313). Clerselier-

Institut III 157, în margine: „Această scrisoare este din 4 Martie 1641. Corespunde îndeajuns de bine până la ultimul rând de la pagina 164. Trebuie recurs la copia Domnului de La Hire, care este a 38-a”. Textul lui Clerselier după minută cuprinde începutul în franceză, fără primul paragraf, fragmentul în latină destinat lui Hobbes şi, mai departe, o frază în franceză. Scrisoarea autografă expediată a fost publicată prima dată de Paul Tannery, în „Neuf lettres inédites de Descartes à Mersenne”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 4, 1891, pp. 445-449.

1475. Vezi A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 263-265).

1476. Vezi A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 361).

1477. Scrisoarea de la fratele mai mare, Pierre Descartes (1591-1660), s-a pierdut; avea probabil legătură cu succesiunea tatălui lor, Joachim Descartes (1563-1640), înmormântat la 20 octombrie. Vezi A 307, *către Fratele mai mare*, 3 decembrie 1640 (AT III 252).

1478. Vezi A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 300-313).

1479. Vezi A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641] (AT III 313-318).

1480. De aici urmează fragmentul în latină destinat lui Hobbes.

1481. Vezi A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 301, r. 16-19).

1482. Vezi A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 301-303); şi A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 288).

1483. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 302, r. 15-16).

1484. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 303, r. 9 şi 25).

1485. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 304, r. 13-17).

1486. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 304, r. 24 – 305, r. 1).

1487. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 305-307).

1488. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 305, r. 3-5).

1489. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 306, r. 18-21).

1490. Adăugire în Clerselier III 161: „Cu toate acestea, determinarea nu este mişcarea, după cum nici suprafaţa nu este corpul”.

1491. A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 306, r. 28-29).

1492. Aici se încheie fragmentul în latină destinat lui Hobbes.

1493. Vezi A 172, *Mersenne către Descartes*, 28 aprilie 1638 (AT II 117); şi A 176, *către Mersenne*, 27 mai 1638 (AT II 138-139). Vezi şi *Părintele J. Lacombe către Mersenne*, 18 august 1640 (CM X 9); 3 octombrie 1640 (CM X 134, 139).

1494. „Ceea ce este mişcat o dată încetează de la sine să se mişte după aceea, chiar dacă nu este

împiedicat” (lat.). Vezi şi A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 618-619).

1495. Despre problemele referitoare la forţa de percuţie, vezi A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 212).

1496. Mersenne i-a transmis lui Fermat manuscrisul *Meditaţiilor*, dar nu se ştie dacă îl trimisese deja la această dată sau nu a ţinut cont de rugămintea lui Descartes exprimată aici (*cf.* AT III 332-333, notă). Fermat însă nu a transmis nici o obiecţie, „temându-[se] de un răspuns supărător, precum cele pe care le-au primit Domnul Gassendi şi alţi câţiva care şi-au expus părerea în chip liber” – *cf. Bonnel către Mersenne*, 2 iulie 1646 (AM IV 383 şi CM X 530, nota 2).

1497. Primele obiecţii trimise de Mersenne au fost *Obiecţii II* (AT VII 121-128), având în vedere că *Obiecţii I* (AT VII 91-101), ale lui Caterus, erau deja ataşate manuscrisului lui Descartes.

1498. Adică la *Obiecţii IV* (AT VII 196-218), ale lui Antoine Arnauld.

1499. *Răspunsuri IV* (AT VII 218-256) au fost trimise în două părţi – vezi A 322, *către Mersenne* [18 martie 1641] (AT III 334); şi A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641 (AT III 349).

1500. Descartes va exprima aceeaşi dorinţă în A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641 (AT III 350); dar numai Arnauld îi va răspunde – *cf.* CM X 580, nota 3.

1501. „A înţelege” (lat.).

1502. „A dobândi” (lat.).

1503. „A dobândi celelalte perfecţiuni ale lui Dumnezeu” (lat.). Vezi *Meditaţia a III-a* (AT VII 47, r. 5-6).

1504. De fapt, după textul citat anterior şi cu un text uşor diferit (AT VII 48, r. 7-10): „*Atqui, si a me essem, nec dubitarem, nec optarem, nec omnino quicquam mihi deesset; omnes enim perfectiones quarum idea aliqua in me est, mihi dedissem, atque ita ipsemet Deus essem*”.

1505. „Dacă aş fi de la mine, nu numai că aş putea înţelege, dar aş putea într-adevăr să-mi dau, adică să *dobândesc* toate perfecţiunile lui Dumnezeu” (lat.).

1506. Scris în margine, de mâna lui Descartes.

1507. Este vorba despre *Obiecţii I*.

1508. „Apoi, pentru că nu putem gândi că existenţa lui este posibilă, fără să gândim în acelaşi timp că poate exista o putere prin a cărei lucrare el există, iar acea putere nu este de înţeles în nimeni altcineva decât în aceeaşi fiinţă atotputernică, vom conchide negreşit că el poate exista prin propria lui forţă etc.” (lat.).

1509. „Apoi, pentru că nu putem gândi că existenţa lui este posibilă fără ca, în acelaşi timp, luând aminte la imensa lui putere, să cunoaştem şi că poate exista prin propria lui forţă etc.” (lat.). Corectura a fost introdusă – vezi *Răspunsuri I* (AT VII 119).

1510. „Dumnezeu este prin sine pozitiv” (lat.). Vezi *Obiecţii IV* (AT VII 208).

1511. Vezi A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641] (AT III 313-318).

1512. Despre încercările lui de Beaune de a tăia lentile hiperbolice şi judecata lui Descartes asupra lor, vezi A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 286).

1513. Descartes s-a înşelat în această privinţă, lentilele biconvexe sau biconcave fiind preferabile celor cu o latură plată.

1514. Este vorba despre strungarul din Amsterdam pe care Huygens îl găsise în 1638 – vezi A 227, *către Ferrier* [vara lui 1639] (AT II 374).

1515. Probabil Jacques Vallée, domn des Barreaux (1599-1673), consilier al regelui; vezi Baillet II 176 şi CM X 534, nota 2.

1516. Abatele Claude Picot, pomenit în scrisoarea următoare, A 322, *către Mersenne* [18 martie 1641] (AT III 340), şi care se va afla la Leiden în vara anului 1641 – *cf.* A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 388).

1517. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Clerselier publică minuta şi nu indică data scrisorii, iar Clerselier-Institut III 596 trimite doar către colecţia La Hire: „Această scrisoare este corect datată. Vedeţi a 39-a [scrisoare] dintre m[anu]s[crisele] D[omnului] de La Hire”. AT, AM, CM şi JRA publică scrisoarea autografă expediată.

1518. Este vorba despre cea mai mare parte din *Răspunsuri IV* (AT VII 218-247), la *Obiecţii IV*, ale lui Antoine Arnauld. Despre trimiterea ultimei părţi, care tratează despre transsubstanţiere (AT VII 247-256), vezi A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641 (AT III 349). Descartes anunţase *Răspunsuri IV* încă din A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 328, r. 24-28).

1519. „În *Synopsis* cu privire la a 4-a Meditaţie” (lat.).

1520. „Pentru a înţelege tot restul” (lat.).

1521. „Dar aici se cuvine să atragem atenţia în treacăt că nu este vorba nicidecum despre păcat sau despre eroarea care este comisă în urmărirea binelui şi a răului, ci numai despre aceea care apare în judecarea adevărului şi a falsului. Nici nu sunt considerate lucruri care privesc credinţa sau conduita vieţii, ci numai adevărurile speculative şi cunoscute doar cu ajutorul luminii naturale” (lat.). Instrucţiunile au fost urmate întocmai – vezi AT VII 15.

1522. „Necunoscând încă autorul originii mele”; „sau cel puţin prefăcându-mă că nu-l cunosc” (lat.). Instrucţiunile au fost urmate, dar fără a pune adăugirea între paranteze drepte – vezi AT VII 77.

1523. „Dacă se poate spune că Dumnezeu este de la sine precum de la o cauză” (lat.).

1524. „Până acolo încât, dacă ar trebui să se considere că nici un lucru nu poate fi într-un anume fel de la sine însuşi” (lat.).

1525. „Trebuie remarcat că prin aceste cuvinte nu se înțelege altceva decât faptul că esența unui lucru poate fi astfel încât să nu aibă nevoie de nici o cauză eficientă pentru a exista” (lat.). Adăugire făcută nu în margine, ci între paranteze drepte – vezi AT VII 108.

1526. „Tot așa Dumnezeu, chiar dacă a existat dintotdeauna, pentru că, totuși, el însuși este cel care se conservă de fapt pe sine” (lat.).

1527. „Trebuie remarcat că aici nu se înțelege o conservare care se face prin vreun influx pozitiv al cauzei eficiente; ci numai că esența lui Dumnezeu este astfel încât nu poate să nu existe întotdeauna” (lat.). Instrucțiunile au fost urmate întocmai – vezi AT VII 109, r. 16-19.

1528. „Căci, chiar dacă cei care consideră că nu e cu putință ca un lucru să-și fie sie însuși cauză eficientă, nu obișnuiesc etc.” (lat.).

1529. „Căci, chiar dacă cei care, fiind atenți numai la sensul propriu și îngust al [cuvântului] *eficient*, gândesc că nu este cu putință ca un lucru să-și fie sie însuși cauză eficientă, și nu bagă deloc de seamă că aici își are locul un alt gen de cauză, analog cauzei eficiente, nu obișnuiesc etc.” (lat.). Instrucțiunile au fost urmate – vezi AT VII 109, r. 22-26.

1530. „Un lucru poate să-și fie sie însuși cauză eficientă” (lat.).

1531. „[Cauza] eficientă în sens propriu” (lat.).

1532. „Dacă un lucru poate fi de la sine” (lat.).

1533. „Despre [cauza] eficientă în sens propriu, întrucât ar fi o întrebare zadarnică” (lat.).

1534. Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 108).

1535. „Nimic nu-și poate fi sie însuși cauză eficientă” (lat.).

1536. „De la sine” (lat.).

1537. „Apoi, pentru că nu putem gândi” (lat.). Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 329, r. 22-23).

1538. „Dacă Dumnezeu este de la sine precum de la o cauză” (lat.).

1539. „Până acolo încât, dacă s-ar considera că un lucru poate fi față de sine însuși etc.” (lat.). Vezi AT VII 213, r. 27 – 214, r. 1.

1540. „Fi într-un anume mod” (lat.).

1541. „Într-un anume mod” (lat.).

1542. „Fiind foarte evident că nimic nu este în vreun mod față de sine însuși etc.” (lat.).

1543. „În vreun mod” (lat.). Vezi AT VII 213.

1544. „Astfel încât Dumnezeu face într-un anume mod același lucru față de sine însuși etc.” (lat.).

1545. „Astfel încât ne este îngăduit să gândim că Dumnezeu face într-un anume mod același lucru etc.” (lat.).

1546. Instrucțiunile nu au fost aplicate – vezi AT VII 208.

1547. „Sensul [cuvântului] *eficient* nu pare să trebuiască restrâns astfel” (lat.) (AT VII 209, r. 17-18).

1548. „Este o chestiune futilă” (lat.). Vezi AT VII 208-209 și 108, r. 12-13.

1549. Thomas Hobbes.

1550. Descartes neagă doctrina medievală a lui *quies media*, admisă de Beeckman, potrivit căreia între două mișcări în direcții diferite sau opuse ale unui corp există un moment de repaus. Vezi CM II 400, notă – 401, notă; 551, notă – 552, notă; 566, notă – 567, notă. Vezi și A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 399, r. 7-19); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 630, r. 7 și urm); A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 9, r. 10 și urm.); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 36, r. 11 și urm.). Teoria carteziană a reflexiei luminii este înfățișată în *Dioptrica*, II (AT VI 94-95).

1551. Vezi A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641] (AT III 318, r. 2-7).

1552. „Orice cal este rațional, orice om este cal, deci orice om este rațional” (lat.).

1553. În originalul autograf „D[omnul] Picot”. Urmăm aici minuta publicată de Clerselier. C. de Waard și B. Rochot (CM X 546), urmați de AT III 874, notă și JRA I 964, nota 18 și 968, nota 30, observă că în text se potrivește mai bine numele lui Pierre Petit. Pesemne că Descartes a săvârșit un *lapsus calami*, copiindu-și scrisoarea expediată după minută, pe care o urmează textul lui Clerselier (III 599). Această observație pare a fi confirmată de menționarea numelui lui Petit în A 335, *către Mersenne*, 27 mai 1641 (scrisoare descoperită acum câțiva ani la Haverford College, în Statele Unite ale Americii, și transferată în 2010 la Paris, la Bibliothèque de l’Institut de France).

1554. *Cf. Luca* 15.7: „Zic vouă: Că așa și în cer va fi mai multă bucurie pentru un păcătos care se pocăiește, decât pentru nouăzeci și nouă de drepți, care n-au nevoie de pocăință”.

1555. Mersenne a respectat voința lui Descartes. *Index*-ul dă peste tot *Responsiones*.

1556. Descartes a trimis această ultimă coală la 31 martie, împreună cu A 324. Ea a fost însă retrasă de Mersenne la prima ediție a *Meditațiilor* și publicată abia la a doua (1642).

1557. Vezi *Obiecții IV* (AT VII 248-256); A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641 (AT III 349-351).

1558. Traducere din latină de VA și GV. Scrisoarea de față este scrisă de un copist, dar cu semnătura și modificările lui Hobbes (pe care le-am semnalat în note). Clerselier nu o cunoștea. A fost publicată prima dată de Tannery în AT III (1899), apoi de Ferdinand Tönnies, „Hobbes-Analekten II”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 19, 2, 1906, pp. 153-159.

1559. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 321, r. 8-13).

1560. „*Ego*”; în AT III 341: „*ergo*”, greșit (corectat însă în AT III 874 și CM X 569). Transcris

corect de Tönnies („Hobbes-Analekten II”, p. 153).

1561. „*Ais*”, adăugat de Hobbes.

1562. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 322, r. 6).

1563. Pentru explicaţia lui Descartes a revenirii arcului la poziţia iniţială, vezi A 71, *către Mersenne*, 15 mai 1634 (AT I 294). Charles Cavendish va relata explicaţia lui Hobbes într-o scrisoare *către Joachim Jungius*, 11 mai 1645 (*cf.* CM X 569, nota 2).

1564. Vezi A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 285).

1565. „*Et*”; în manuscris: „*est*”, greşit (*cf.* CM X 569 şi Hobbes, *Correspondence* I 102 şi 113, nota 6).

1566. „*Cauendisti*”, înlocuit de Hobbes cu „*Cauendish*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 102).

1567. Hobbes se întorsese în Anglia în noiembrie 1630 – vezi *Hobbes către Sir Gervase Clifton*, 12 noiembrie 1630 (Hobbes, *Correspondence* I 17).

1568. Vezi *Discurs*, V (AT VI 42).

1569. Vezi A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 288); A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 303); A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 324-325).

1570. „*Vox*” („φώνημα”, „voce”). *Isagoge* era cunoscută şi sub numele *De quinque vocibus sive in Aristotelis Categorias*. Am optat pentru traducerea cuvântului folosită în Porfir Fenicianul, *Isagoga*, traducere de G. Chindea, Bucureşti, 2002. Cele cinci „voci” ale lui Porfir erau: genul, specia, diferenţa, propriul şi accidentul.

1571. „*Ad Ar*[*istote*]*lem*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 103 şi 113, nota 9); „*ad Artem*”, lecţiune greşită în toate celalalte ediţii.

1572. „*Tam*”, înlocuit de Hobbes cu „*tum*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 103).

1573. „*Valet*”, adăugat de Hobbes (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 103).

1574. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 324, r. 19-20).

1575. „*Albedinem*”; în manuscris: „*Abbedinem*”, greşit. La fel şi în următoarea ocurenţă (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 103 şi 113, notele 13 şi 15).

1576. „*Quantum in*”, înlocuit de Hobbes cu „*quantumvis*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 103).

1577. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 324-325).

1578. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 325, r. 3-7).

1579. „*Nihil*”, tăiat şi înlocuit de Hobbes cu „*quicquam*” (*cf.* CM X 571 şi Hobbes, *Correspondence* I 104).

1580. „*Movere*”, înlocuit de Hobbes cu „*moveri*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 104).

1581. „*Et*”, adăugat de Hobbes (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 104).

1582. „*DC*”, corectat de Hobbes cu „*BC*” (*cf.* CM X 572 și Hobbes, *Correspondence* I 104).

1583. „*DC*”, corectat de Hobbes cu „*BC*”, apoi „*sed perpendiculariter ad BC*”, tăiat (*cf.* CM X 572 și Hobbes, *Correspondence* I 104).

1584. „*Efficiant*”; în manuscris „*efficiat*”, greșit (*cf.* CM X 572 și Hobbes, *Correspondence* I 104 și 113, nota 19).

1585. Adăugirea lui Tannery, preluată de CM, dar nu și de Hobbes, *Correspondence*.

1586. „*Quæ*”, înlocuit de Hobbes cu „*quibus*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 104).

1587. „*Confert*” în manuscris; Tannery propune „*conferat*” – CM și Hobbes, *Correspondence* nu-l urmează.

1588. Aici raționamentul este greșit: în loc de o proporție între AD, AB, pe de o parte, și AE, EC, pe de alta, ar fi trebuit spus că dreptele AE și EC sunt între ele precum AD^2 și AB^2. Descartes n-a observat această greșeală (*cf.* CM X 573, nota 1).

1589. „*Simul*”, adăugat de Hobbes (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 105).

1590. Hobbes pare să se refere aici la prima sa scrisoare, din 5/15 noiembrie 1640, care s-a pierdut (*cf.* AT III 347, nota *a* și CM X 574, nota 1).

1591. Vezi A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 303-305).

1592. „*Dextrorum*”, înlocuit de Hobbes cu „*dextrorsum*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 106).

1593. Vezi A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 288, r. 19-26). În manuscris, în locul semnului „$\sqrt{\ }$” apare un „R” cu piciorul oblic barat, o abreviere pentru „*radix*” („rădăcină”).

1594. „*Et*”; în manuscris „*ad*”, greșit (*cf.* CM X 575, nota 1 și Hobbes, *Correspondence* I 114, nota 28).

1595. De Waard consideră că acest pasaj corespunde unui fragment din Mersenne, *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644 (*Ballistica*, p. 110): „Unde trebuie notat că corpul greu A, dacă este purtat sau împins cu un grad de viteză în dreapta până la H și cu un grad de viteză în jos la C, ajunge până la B și nu a dobândit două grade de viteză, nici trei grade în punctul G; iar dacă este mișcat cu două grade de viteză de la A la D și cu unul de la A la H, ajunge la G; altminteri, linia AB ar fi față de dreapta AG precum este 2 față de 3 (fiindcă linia este față de linie precum viteza față de viteză), ceea ce nu este adevărat, de vreme ce AB este față de AG precum 2 față de rădăcina lui 10 sau precum rădăcina lui 2 față de rădăcina lui 5, adică viteza de la A la B față de viteza de la A la G nu este precum este cea compusă din AH și HB față de cea compusă din AH și HG, căci vitezele sunt precum subîntinsele AB și AG sau precum rădăcinile pătratelor construite pe laturi” (*cf.* CM X 577, care schimbă literele folosite de Mersenne pentru a se potrivi cu cele folosite de Hobbes în scrisoarea de față).

1596. „*Datam*”, înlocuit de Hobbes cu „*data*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 106).

1597. Vezi A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 303-305).

1598. „*Qui*”, înlocuit de Hobbes cu „*quid*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 106).

1599. „*Cæteras*”, înlocuit de Hobbes cu „*Cæteris*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 106).

1600. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 326).

1601. „*Potuisse ut videret*”, înlocuit de Hobbes cu „*voluisse ut viderer*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 106-107).

1602. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 323, r. 18-20).

1603. „*Turbore*”, înlocuit de Hobbes cu „*turbare*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 107).

1604. Figura se află de fapt la pagina 17 a primei ediții (AT VI 97).

1605. „*Proceda*”, înlocuit de Hobbes cu „*proiecta*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 107).

1606. „*Mirum*”, înlocuit de Hobbes cu „*nimium*” (*cf.* Hobbes, *Correspondence* I 107).

1607. Traducere din franceză de VA și MDV. Publicată de Victor Cousin în *Fragments philosophiques*, ediția a 3-a, vol. 2, Paris, 1838, p. 153, și în *Journal des Savants*, august 1884, p. 469. AT publică scrisoarea autografă și presupune că Clerselier nu a fost în posesia minutei sau că el nu a tipărit-o din pricina pasajelor despre Euharistie sau despre Galilei. Această scrisoare face parte din colecția La Hire (nr. 40) și din clasamentul lui Poirier (nr. 34).

1608. Este vorba despre ultima parte din *Răspunsuri IV* (AT VII 247-256). Vezi și A 322, *către Mersenne*, 18 martie 1641 (AT III 340), precum și A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641] (AT III 416).

1609. Privitor la reședința de la Endegeest, AT III 351, notă – 353, notă oferă fragmente din două scrisori ale lui Samuel Sorbière (1615-1670), fizician și cărturar francez, către Pierre Petit, din 10 noiembrie 1657 și 20 februarie 1658, care descriu felul în care Sorbière l-a găsit instalat pe Descartes.

1610. AT III 351, nota *a* precizează că acest ultim alineat este scris perpendicular, în margine.

1611. Traducere din franceză de VA și GV. Clerselier publică fragmentul de față la finalul scrisorii XXXV (= A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641, AT III 319-322, incompletă și fără dată în Clerselier), cu mențiunea: „Iar într-o altă scrisoare se află ceea ce urmează; iată traducerea ei” (Clerselier III 165). Este singura scrisoare în latină din vol. III pentru care Clerselier nu reproduce și textul original alături de traducerea în franceză; EL III 84-86 oferă o traducere în latină a traducerii în franceză din Clerselier. Întrucât este vorba de un răspuns la A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 341-348), necunoscută lui Clerselier, fragmentul de față datează din 21 sau 28 aprilie 1641, aceeași dată cu scrisoarea următoare, A 326, *către Mersenne* (AT III 358-363), cu care trebuie să fi fost trimis.

1612. Vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 342).

1613. *Ibidem.*

1614. Descartes scrisese probabil *supposita*, cu sensul de ὑποκείμενα (AT III 354, nota *b*), adică „substraturi". EL III 85 traduce cu „*hypotheses*". N. Malcolm redă prin „*substances*" (Hobbes, *Correspondence* I 118). Cuvântul „*suppost*" apare în franceză în jurul anului 1375, cu sensul de „ceea ce există prin sine însuşi, ipostază, substanţă" (Nicole Oresme, *Le Livre du Ciel et du Monde*, ed. A.D. Menut & A.J. Denomy, Madison, 1968, p. 314), împrumutat din lat. *suppositum*, „ceea ce este aşezat dedesubt", supinul lui „*supponere*", folosit drept substantiv în latina medievală, cu sensul de „subiect, ipostază", termen de logică, metafizică şi de teologie (*cf. Trésor de la Langue Française*).

Pentru afirmaţia lui Hobbes, vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 343).

1615. Vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 343).

1616. *Ibidem.*

1617. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 325).

1618. Vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 344).

1619. *Ibidem.*

1620. *Dioptrica*, II (AT VI 98). Vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 348).

1621. Vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 348).

1622. Vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 348). AT III 357, nota *b*, AM IV 334, nota 2 şi CM X 591, nota 1 semnalează o eroare a lui Hobbes neremarcată de Descartes: el afirma că raportul lui AD faţă de AB este egal cu raportul dintre AE faţă de EC (A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641, AT III 346).

1623. Traducere din franceză de VA, RA şi CCP. Data, care lipseşte din Clerselier, este precizată în Clerselier-Institut II 293, în margine: „1641", iar pe un fluturaş: „Cea de-a 54-a [scrisoare] a celui de al 2-lea Vol[um] p[agina] 293 este de la D[omnul] Desc[artes] pentru P[ărintele] Mersenne. Nu este datată, dar pentru că în cea de-a 40-a [scrisoare] a m[anu]s[criselor] La Hire, precis datată din 31 martie 1641, D[omnul] Desc[artes] spune că va locui la ţară la o jumătate de leghe de Leiden, iar la începutul acestei scrisori, la pag[ina] 293, D[omnul] Desc[artes] îşi cere iertare pentru că trecuseră trei săptămâni fără să-i scrie din pricină că şederea la ţară l-a făcut mai delăsător, este uşor să presupunem că această scrisoare datează din 22 aprilie". Cum 22 aprilie 1641 a fost într-o zi de luni, ziua curierului, atunci probabil că

scrisoarea de faţă a fost scrisă duminică, în ziua dinainte.

1624. Probabil problema conicelor propusă de *Fermat către Mersenne*, 1 aprilie 1640 (CM IX 249) şi de *Mersenne către Cavalieri*, 1 martie 1641 (CM X 520) (CM X 582, nota 1).

1625. Problema a fost de asemenea rezolvată de Mydorge. Cavalieri şi-a trimis soluţia în scrisoarea sa *către Mersenne*, 23 noiembrie 1641 (CM X 788 şi urm.). Descartes o va trimite pe a sa odată cu A 338, *către Mersenne* [*pentru Desargues?*] [16 iunie 1641] (AT III 708-717).

1626. *Despre liberul-arbitru*, cartea a II-a, cap. 3. Vezi *Obiecţii IV* (AT VII 197).

1627. *De animæ quantitate*, cap. 15 şi *Solilocvii*, cartea I, capitolul 4. Vezi *Obiecţii IV* (AT VII 205).

1628. „De fapt, cum cu înţelepciune ne arată Augustin, trei sunt lucrurile etc.” (lat.). Mersenne a adăugat referinţa care lipsea încă de la prima ediţie a *Meditaţiilor*: *De utilitate credendi*, cap. 15. Vezi *Obiecţii IV* (AT VII 216).

1629. Este vorba de *Obiecţii VI*: despre Euharistie (AT VII 417), despre înşelătoria lui Dumnezeu (AT VII 415-416) şi despre indiferenţă (AT VII 416).

1630. „Printr-o Credinţă omenească, că Preotul a avut voinţa de a o consacra, şi că a pronunţat cuvintele, şi este hirotonisit după rânduială, şi altele de acest fel care în nici un caz nu ţin de Credinţă” (lat.).

1631. „Dumnezeu nu poate minţi” (lat.).

1632. „Dumnezeu nu ne poate înşela” (lat.).

1633. Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 58).

1634. „De credinţă” (lat.).

1635. Este vorba de cartea *De Libertate Dei et creaturæ*, Paris, 1630. Gibieuf este menţionat şi în alte momente-cheie: A 34, *către Mersenne* [27 mai 1630] (AT I 153); A 45, *către Mersenne* [13 ianuarie 1631] (AT I 219-220). Vezi şi A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640, nota 3.

1636. Răspunsul dat lui Caterus. Vezi *Obiecţii I* (AT VII 109).

1637. Thomas Hobbes. Vezi *Obiecţii III* (AT VII 171-196).

1638. Vezi *Obiecţii III* (AT VII 187-189).

1639. „Idee” (lat.).

1640. „Formele sau speciile corporale, care trebuie să se afle în creier pentru ca să ne imaginăm ceva, nu sunt gândiri; dar operaţiunea minţii care imaginează, sau care se transformă în aceste specii, este gândire” (lat.).

1641. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 319, r. 5-8). Aceste obiecţii fuseseră ridicate cu prilejul unei dispute publice ţinute la Paris la 24 ianuarie 1641. F.A. Meschini l-a identificat pe disputant ca fiind Jean Cousin (*Neurofisiologia cartesiana*, Florenţa, 1998, pp.

47-54).

1642. „Suflet” (lat.).

1643. „Aer sau suflarea gurii”, în sens de duh (lat.).

1644. „Să semnifice Mintea” (lat.).

1645. „Este luată adesea drept lucru corporal” (lat.). Vezi *Rationes* […] *more geometrico dispositæ*, în *Obiecţii II* (AT VII 161).

1646. „Ceea ce poate face mai mult poate [face] de asemenea şi mai puţin” (lat.). Vezi *Rationes* […] *more geometrico dispositæ*, în *Obiecţii II* (AT VII 166).

1647. „Sub acelaşi raport de a acţiona, sau în acele lucruri care necesită o aceeaşi putere” (lat.).

1648. „Între oameni” (lat.).

1649. Wilhelm Schickhard (1592-1635). Vezi *Meteorii*, X (AT VI 361) şi nota complementară *Observarea parheliei şi* Meteorii din volumul I al *Corespondenţei*.

1650. Pe exemplarul său din Clerselier, Leibniz a notat în dreptul cuvântului „*rude*” „*nugæ*” (prostii), iar în margine: „dimpotrivă, este destul de cunoscut” (JRA I 966, nota 18).

1651. Este vorba de Wilhelm Schickhard, *Grundtlicher Bericht von den zwo roten Neben-Sonnen…*, [Straßburg], 1633.

1652. Descartes se referă aici la opusculul lui Gassendi *Parhelia sive Soles quatuor spurii* (reprodus în Gassendi III 651-662). Descartes a utilizat figura din acest opuscul în *Meteorii*, fără a spune că i-o datora lui Gassendi, iar acesta din urmă s-a supărat. Vezi şi nota complementară *Observarea parheliei şi* Meteorii din volumul I al *Corespondenţei*.

1653. Vezi *Meteorii*, X (AT VI 361-362). Menţionat de asemenea în A 79, *către Golius*, 19 mai 1635 (AT I 318).

1654. Traducere din franceză de VA şi RA.

1655. În 1640, după 60 de ani de dominaţie spaniolă, Portugalia îşi redobândeşte suveranitatea. Bunele relaţii dintre Portugalia şi Franţa, Anglia şi Provinciile Unite fac ca aceste ţări să ajute noul regat cu specialişti. În aceste condiţii, Gillot va deveni matematicianul regelui Portugaliei, fiind însărcinat cu fortificaţiile.

1656. Isaac de Perponcher, domn de Maisonneuve, comandantul unui regiment francez din Provinciile Unite.

1657. Traducere din latină de VA şi MDV. Clerselier nu indică data scrisorii de faţă. Clerselier-Institut I 429 presupune că această scrisoare este răspunsul la A 538, *Regius către Descartes*, [13/]23 iunie 1645 (AT IV 235) şi îi fixează data la 3 iulie 1645: „Cea de-a 96-a scrisoare din vol[umul] I este a D[omnului] D[escartes] către D[omnul] Roy. Ea răspunde la cea de-a 3-a a lui Roy, datată 23 Iunie 1645, astfel încât este scrisă la începutul lui iulie. Datez acest răspuns

din 3 Iulie şi îi fixez o dată pe cât mai îndepărtată cu putinţă din pricină că D[omnul] D[escartes], la începutul acestei scrisori, spune: «Nu ştiu ce mi-a stat în cale să răspund mai devreme la scrisoarea Domniei tale». Dar răspunsul D[omnului] R[oy] la această scrisoare este din 6 Iulie 1645, cum se poate convinge oricine din lectura ei". Această datare este preluată de AT IV 239. Verbeek propune însă datarea în „primăvara 1641" (*La Querelle*, 1988, pp. 451-452, nota 87), precizând chiar „probabil sfârşit de martie 1641" (*Descartes et Regius*, Amsterdam, Atlanta, 1993, pp. 6-7). Verbeek observă astfel că, în scrisoarea de faţă, Descartes îi recomandă lui Regius să nu publice o lucrare care se pretinde „introducerea" sau „precursoarea" („*prodromus*") noii filosofii. Această recomandare nu poate data din 1645, de vreme ce, în 1644, Descartes avea să publice *Principii*. Tot aici, Descartes discută despre intenţia lui Regius de a redacta *Teze de fiziologie în legătură cu medicina* (*Theses de Physiologia in ordine ad Medicinam*), pe care Regius le susţine în formă de disputaţii începând din 17/27 aprilie 1641 şi pe care le va reuni în *Disputationes medicæ de Physiologia sive Cognitione sanitatis* (1641). Un alt argument contextual sprijină această datare: la 16/26 martie 1641, Voetius era numit rector al Academiei din Utrecht, iar Regius, oscilând între planul de a publica o carte şi acela de a susţine disputaţii de medicină teoretică (*i.e.* care cuprindeau chestiuni de fiziologie), i-ar fi cerut sfatul (*cf. Narratio Historica*, pp. 16-18). Bos 58-59 situează scrisoarea în aprilie 1641, când Regius şi-a început seria disputaţiilor.

1658. Scrisoare pierdută.

1659. Anton Sudler van Surck sau Zurck (cca 1608-1666), domn de Bergen (din 1640), corespondent şi prieten apropiat al lui Descartes. S-au cunoscut în 1633, când locuiau amândoi la Amsterdam (A 64, *către Mersenne*, 22 iulie 1633, AT I 268, r. 24 – 269, r. 2). În octombrie 1633, a mers la Leiden să studieze Dreptul, şi s-a înscris din nou la Leiden în 1636 şi în 1639. Îi slujea lui Descartes drept bancher (Bos 254).

1660. În aprilie 1641, Regius a început o serie de disputaţii medicale intitulate *Physiologia, sive cognitio sanitatis*.

1661. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă nu s-a păstrat decât în relatarea lui Baillet. Clerselier-Institut I 392 precizează pe un fluturaş că scrisoarea lui Descartes către Regius de la începutul lunii mai „slujeşte de răspuns la cea a Domnului Regius din 21 Aprilie 1641", anume prezenta scrisoare, datată potrivit vechiului calendar iulian, menţinut în mediile calviniste olandeze. Am urmat reconstrucţia din ediţia Bos. Fragmentul [A] nu apare în AT; [B] omite pasajul „*La première dispute*…"; [D] omite încheierea „*Mais ces thèses*…" care face parte din A 362, *Regius către Descartes*, 24 ianuarie 1642 (Bos 95). De asemenea, omitem pasajul din *Narratio Historica*, pp. 17-18 (AT III 366), introdus de Baillet în scopul prezentării

contextului acestei scrisori. Vezi *La Querelle*, pp. 89-90.

1662. Este vorba de răspunsul lui Regius la Primerose, *Spongia qua eluuntur sordes Animadversionum quas Jacobus Primirosius Doctor Medicus adversus Theses pro Circulatione sanguis in Academia Ultrajectina disputatas nuper edidit*, Leiden, 1640.

1663. Baillet II 63, în margine: „*Narrat*[*io*] *Hist*[*orica*], p. 15, Reg[ius], Scris[oarea] a 14-a". Prima disputaţie *Physiologia Ia. De sanitate, pars prior* a fost susţinută la 17/27 aprilie 1641 de Johannes de Raey. Regius îi arătase lui Voetius textul disputaţiei înainte de susţinere, întrebându-l dacă existau puncte în conflict cu doctrina calvinistă. Voetius îi făcuse câteva observaţii asupra unor chestiuni de teologie, dar refuzase să judece opiniile medicale (Bos 58-59 şi 60, nota 2). Patru zile mai târziu, Regius îi trimite lui Descartes textul tipărit al disputaţiei, împreună cu prima versiune din *Physiologia Ib* şi *Physiologia IIIa-b*. Descartes discută una dintre observaţiile lui Voetius în A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 372, r. 17-26).

1664. Baillet II 140, în margine: „A 14-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Regius către Desc[artes]".

1665. Proiect la care Regius a renunţat. Referitor la poemele satirice care au circulat la Utrecht în jurul acestei disputaţii, vezi Bos 60, nota 4.

1666. Baillet II 141, în margine: „A 14-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Regius".

1667. Este vorba despre fiul lui Gisbertus Voetius, Paul Voet (1619-1667), care terminase Facultatea de Filosofie şi Arte la 29 iulie / 9 iulie 1640 şi fusese angajat profesor asociat de metafizică la Universitatea din Utrecht începând cu 24 mai 1641. Acesta va juca un rol important în polemica dintre Descartes şi pastorul remonstrant Desmartes, pe de o parte, şi Voetius, pe de altă parte, cu privire la conflictul academic de la Utrecht şi la cel religios al Confreriei Mariale de la Bois-le-Duc.

1668. A doua disputaţie, *Physiologia Ib. De sanitate, pars posterior*, a fost susţinută probabil la 5/15 mai 1641 de Cornelis Bruinvisch (cca 1623-1652). Despre acesta din urmă, vezi Bos 61, nota 6.

1669. Baillet II 142, în margine: „A 14-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Regius".

1670. Traducere din latină de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă este o primă redactare a răspunsului lui Descartes la A 329, *Regius către Descartes*, 21 aprilie [/1 mai] 1641 (AT III 366-369), care cunoaşte forma finală în A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 371-374). Clerselier le publică pe amândouă, una după alta, în ordine inversă (I 392-395 şi 396). Într-adevăr, cele patru articole ale scrisorii sunt repetate în scrisoarea următoare (*cf.* Bos 63, nota 1 şi discuţia de la pp. 67-69). Data este precizată în margine în Clerselier-Institut I 396: „1641".

Aceasta este un fragment din răspunsul lui Descartes la scrisoarea lui Regius din 1 mai 1641.

1671. Doctrina sufletului omenesc alcătuit din trei părţi, anume vegetativă sau nutritivă, senzitivă şi raţională, este atribuită lui Aristotel, *De anima*, II, 3, 419^{b}, 19-31. În perioada scolastică, aceasta a întâmpinat obiecţii din pricina nepotrivirii ei cu unicitatea persoanei din antropologia creştină şi cu problema teologică a nemuririi sufletului. Vezi D. Des Chene, *Life's Form: Late Aristotelian Conceptions of the Soul*, Ithaca, 2000, cap. 8, „The tripartite soul".

1672. Doctrina sufletului omenesc tripartit, revigorată de averroismul padovan, a fost condamnată ca eretică de Conciliul de la Viena (1311-1313) şi de Conciliul al V-lea de la Lateran (1512-1517). Vezi şi A 153, *către Plempius*, 15 februarie 1638 (AT I 523, r. 26-28): „Prin credinţă, se ştie că sufletul raţional e indivizibil şi că nu are ataşat nici un alt suflet senzitiv sau vegetativ".

1673. După ce a vorbit despre suflet (*anima*), Descartes îi substituie aici termenul de minte (*mens*), socotindu-le echivalente; vezi A. Bitbol-Hespériès, „Descartes et Regius: leur pensée médicale", în Th. Verbeek (ed.), *Descartes et Regius*, Amsterdam, Atlanta, 1993, pp. 47-68; C.F. Fowler, *Descartes on the Human Soul. Philosophy and the Demands of Christian Doctrine*, Dordrecht, 1999, pp. 161-186 şi 356.

1674. În prima versiune a cărţii *Physiologia Ib*, Regius pare să fi conceput sufletul ca gen ale cărui specii sunt mintea, forţa vegetativă şi cea motrice; vezi A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 371, r. 12-21) (Bos 63, nota 2).

1675. Pentru Descartes, în opinia lui Fowler, disputa de secole despre pluralitatea sufletului se bazase pe utilizarea echivocă a termenului *anima*, iar substituirea lui prin termenul *mens* rezolva problema, eliminând toate funcţiile sufletului în afară de aceea de *cogitatio*. Despre echivocitatea utilizării termenului „suflet" (*anima*) de-a lungul istoriei, vezi C. Fowler, *Descartes on the Human Soul*, pp. 315-320.

1676. Clerselier I 396 adăugă: „*Deest reliquum*" („Restul lipseşte").

1677. Traducere din latină de VA şi MDV. Această scrisoare este varianta finală a răspunsului lui Descartes la A 329, *Regius către Descartes*, 21 aprilie [/1 mai] 1641 (AT III 366-369), prima variantă fiind A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 371-374). Clerselier nu-i precizează data, iar Clerselier-Institut I 392 notează în margine: „1641/ Scrisoarea aceasta slujeşte drept răspuns celei a D[omnului] Le Roy din 21 Aprilie 1641"; şi pe un fluturaş: „Cea de-a 84-a din vol[umul] I, p[agina] 392, este a D[omnului] Desc[artes] către D[omnul] Le Roy. Este un răspuns la o scrisoare a D[omnului] Le Roy datată 21 Aprilie/1 Mai 1641. De aceea o datez pe aceasta 11 Mai 1641". Pentru Bos, scrisoarea de faţă constituie comentariile lui Descartes la prima versiune din *Physiologia Ib*. Conform lui Baillet II 142, *Physiologia Ib* a fost susţinută ca disputaţie pe 15 mai 1641, iar textul acesteia cuprindea *verbatim* comentariile

lui Descartes. Din acest motiv, Bos plasează această scrisoare în intervalul 2-10 mai 1641. În privința textului, am urmat, de asemenea, reconstituirea lui Bos, împărțind ceea ce în AT era scrisoarea CCXL în două scrisori diferite, A 331 și A 332.

1678. La 17/27 aprilie 1641, Johannes de Raey (1622-1702), filosof neerlandez, ce avea să devină unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai cartezianismului în Provinciile Unite, era respondentul disputației *Physiologia Ia*. Nu s-a păstrat nici un exemplar al paginii de titlu, așa încât nu se știe dacă numele lui Descartes se afla pe ea (Bos 64, nota 1).

1679. Pentru acest paragraf și următorul, vezi prima versiune din A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 371-374) și notele aferente.

1680. Cu o modificare minoră, întregul paragraf apare în *Physiologia Ib*, 15 (Bos, *Appendix*, p. 209, r. 28-33).

1681. *Cf. Physiologia Ib*, 15 (Bos, *Appendix* 209, r. 34-35).

1682. *Cf. Physiologia Ib*, 15 (Bos, *Appendix* 210, r. 1).

1683. *Cf. Physiologia Ib*, 15 (Bos, *Appendix* 210, r. 5-6).

1684. *Cf. Physiologia Ib*, 15 (Bos, *Appendix* 210, r. 15-17).

1685. Modificarea și explicația lui Descartes reapar literal în *Physiologia Ib*, 16 (Bos, *Appendix* 210, r. 33-37).

1686. Voetius, consultat de Regius, făcuse câteva observații asupra aspectelor teologice ale disputației. Bos observă (65, nota 10) că probabil explicația lui Regius a definiției „*Sufletul omenesc* este primul principiu al acțiunilor omenești în om” (*Physiologia Ib*, 15, în Bos, *Appendix* 209, r. 23) a fost cea care l-a incitat pe Voetius să își enunțe observația.

1687. Regius a acceptat sugestia – *cf. Physiologia IIIa*, 37 (Bos, *Appendix* 226, r. 32-33). Disputația a fost susținută de Jacobus Blockius (cca 1619-1645). Mai multe detalii despre acesta, în Bos 66, nota 12.

1688. Regius a acceptat sugestia – *cf. Physiologia IIIb*, 43 (Bos, *Appendix* 234, r. 40, 235, r. 3).

1689. Regius a preluat explicația lui Descartes – *cf. Physiologia IIIb*, 44 (Bos, *Appendix* 235, r. 19-21). În *Pasiunile sufletului*, I, art. 33 (AT XI 353-354), Descartes respinge concepția tradițională a sediului afectelor: acesta nu se află în inimă, ci în creier, mai precis în glanda pineală. În art. 36 (AT XI 357) recunoaște însă rolul fiziologic al inimii, ceea ce face ca sufletul să simtă afectele ca și cum ar fi în inimă.

1690. Preluat literal în *Physiologia IIIb*, 46 (Bos, *Appendix* 237, r. 13-15).

1691. Bos observă că *Physiologia IIIb* se încheie cu o clasificare tradițională a bolilor potrivit principiilor doctrinei umorilor. Boala este definită ca o deviere de la balanța dreaptă (*temperies*) a uneia sau mai multor calități ale umorilor, cald (*calidus*), rece (*frigidus*), umed

(*humidus*) şi uscat (*siccus*) (*Physiologia IIIb*, 48-49; Bos, *Appendix* 239, r. 2-39). Descartes nu ar fi cercetat explicaţia, spunând că nu trebuie crezut prea tare în teoria umorilor dezvoltată de Galen (Bos 67, nota 17).

1692. Este vorba despre studentul la teologie Jacob Block (Jacobus Blockius) – vezi *supra*.

1693. AT III 374, nota *a* presupune că este vorba despre *Examen de la question géostatique*, o anexă la A 184, *către Mersenne* [13 iulie 1638] (AT II 223-245). În articolul său „Regius's *Fundamenta Physices*", *Journal of the History of Ideas*, 4, 1994, pp. 543-544, Th. Verbeek susţine că Descartes se referă la *Lumea*. În acelaşi sens, vezi argumentele lui Bos 67, nota 18.

1694. Traducere din latină de VA şi MDV. În ediţia AT, scrisoarea de faţă constituie ultimele cinci paragrafe din scrisoarea CCXL. În traducerea noastră am urmat reconstrucţia lui Bos. Potrivit acestuia, ultimul paragraf al scrisorii CCXL din AT se referă la cele două scrisori ale lui Descartes A 330, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 369-370), respectiv A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 371-374), şi, de aceea, le este ulterioară. În privinţa datei, comentariul lui Descartes din prezenta scrisoare se regăseşte în *Physiologia Ib*, susţinută ca disputaţie pe 15 mai 1641. Prin urmare, ea precedă această dată.

1695. Pe lângă unele exemple de corpuri luminoase (*Physiologia IIIa*, 35, în Bos, *Appendix*, pp. 224, r. 40 – 225, r. 1), Regius ar fi enumerat în prima versiune a disputaţiei unele corpuri dintre cele pe care le credea pseudo-luminoase (Bos 70, nota 1).

1696. Potrivit lui Bos, nu ar fi vorba de pancreasul propriu-zis, ci de glanda pe care Aselli o numea *pancreas* şi Walæus *glandula mesenterii* (vezi şi nota următoare).

1697. Clerselier-Institut I 395 precizează: „Aceasta este opinia lui Bartholinus. V[edeţi] remarca Domnului de La Forge asupra celui de-al 3-lea art[icol] din *L'Homme* al Domnului Desc[artes]". De fapt, aşa cum a remarcat F. Trevisani, *Descartes in Germania. La ricezione del cartesianesimo nella Facoltà filosofica e medica di Duisburg (1652-1703)*, Milano, 1992, p. 244, nota 152, Descartes face aluzie la prima scrisoare, din 22 septembrie 1640, dintre cele două scrisori ale lui Johannes Walæus către Caspar Bartholinus, despre circulaţia sângelui, publicate începând cu ediţia din 1641 din *Institutiones anatomicæ* al aceluiaşi Thomas Bartholinus (1616-1680); vezi şi A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 69). În scrisoare, Walæus observă că chilul din intestine se adună într-o glandă (*glandula mesenterii*, în vocabularul actual *cisterna chyli*), de unde ajunge în ficat prin vase limfatice foarte subţiri. Regius menţinea însă în disputaţia lui că alte vase decât vasele limfatice transportă chilul către ficat (*Physiologia IIa*, 19-20, în Bos, *Appendix*, 213, r. 14-15); vezi Bos 70, nota 3.

1698. Vezi A 267, *către Regius* [24 mai 1640] (AT III 66).

1699. În textul tipărit din *Physiologia* a dispărut orice aluzie polemică la Walæus.

1700. Nimic asemănător acestui argument nu se afla în *Physiologia*. Pe de altă parte, Regius definește însă acțiunile tot ca „activități pe care omul le îndeplinește prin forța sufletului, sau a trupului, sau a amândurora” (*Physiologia Ib*, 15, în Bos, *Appendix* 209, r. 21-22). Acțiunile sunt împărțite, mai departe, în „naturale” și „animale”. Ultimele, care sunt fie acțiuni ale gândirii (*actiones cogitativæ*), fie acțiuni automate sau senzitive (*automaticæ seu sensitivæ*), țin de trup, dar au nevoie de sufletul rațional (*vis animæ seu mentis*) pentru a fi îndeplinite (*Physiologia IIa*, 17; *IIIa*, 33, în Bos, *Appendix* 211, r. 2-3; 233, r. 1-3). Aici apare o diferență de vederi față de Descartes (Bos 71, nota 5).

1701. A 331, *către Regius* [începutul lunii mai 1641] (AT III 371-374).

1702. Traducere din latină de VA și MDV. Data acestei scrisori nu apare în ediția lui Clerselier. Fără să țină seama de *Physiologia sive cognitio sanitatis* a lui Regius, AT III 454 datează această scrisoare în intervalul aprilie-decembrie 1641. G. Micheli (*Opere scientifiche di Descartes*, vol. I, Torino, 1966, p. 358) o datează în mai 1641. Potrivit lui Bos, comentariile lui Descartes din primele rânduri ale scrisorii trimit la textul publicat al disputației *Physiologia Ib*, susținută la 15 mai 1641. Comentariile lui asupra „scrierilor” (*carthulis*) din al doilea paragraf se referă probabil la disputația *Physiologia IIa*, susținută la sfârșitul lui mai ori la începutul lui iunie. Drept urmare, această scrisoare datează probabil din zilele de dinainte.

1703. Descartes a primit versiunea tipărită din *Physiologia Ib*, pe care o comentează în prima parte a scrisorii de față, și o primă versiune din *Physiologia IIa*, pe care o discută în a doua parte. *Physiologia IIa* a fost susținută, la sfârșitul lui mai sau începutul lui iunie 1641, de Johannes Hayman, care avea să susțină și *Physiologia IIb* (Bos 72, nota 1).

1704. Teza 21 din *Disputatio medica secunda. De illustribus aliquot quæstionibus physiologicis*, Utrecht, 1641 a lui Regius pare să fie un ecou al explicației lui Descartes de aici: „De aici urmează că toate acțiunile și pasiunile corpurilor naturale sunt doar mișcări locale, fie active, fie pasive” (Bos 72, nota 2).

1705. Ultimul paragraf din *Physiologia Ib* este consacrat diferenței dintre voință și intelect, ca acțiune și pasiune a sufletului, *cf. Physiologia Ib*, 16 (Bos, *Appendix* 210, r. 31-37), subiect la care Descartes se referise deja în A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 372, r. 9-16) (Bos 72, nota 3).

1706. Referință posibilă la *Physiologia IIa*, 19 (Bos, *Appendix* 213, r. 9-11) (Bos 73, nota 4).

1707. Descrierea experimentului făcută de Descartes se potrivește cu cea pe care o folosește Regius pentru a-și ilustra teoria bătăilor inimii, anume că inima se dilată puternic în timpul diastolei – *cf. Physiologia IIa*, 22 (Bos, *Appendix* 215, r. 21-24) (Bos 73, nota 5).

1708. În *Physiologia* nu se află nici o discuție despre magnetism sau despre gemeni.

1709. Printre aceştia se numără Van der Hoolck, Van Haestrecht, Æmilius şi Van Waessenaer Jr. (Baillet II 249).

1710. Traducere din latină de VA şi MDV. Clerselier indică numai data şi destinatarul, fără expeditor, adăugând drept titlu „C[uviosului] Părinte Mersenne, obiecţii metafizice”. Descartes îi va răspunde în A 337 [16 iunie 1641] (AT III 382-383) şi în A 340 [iulie 1641] (AT III 391-397). Într-un articol recent, Gianluca Mori pledează foarte energic pentru atribuirea scrisorii de obiecţii lui Thomas Hobbes, care revine astfel *incognito* în polemică, după ce primise *Răspunsuri III* („Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate”, *Journal of the History of Philosophy*, 50, 2, 2012, pp. 197-212). Primul paragraf al scrisorii ar fi aşadar o mică punere în scenă, spre a-l face pe Descartes să nu bănuiască cine era adevăratul ei autor, pentru a putea reveni cu întrebări despre aceleaşi teme care fuseseră deja în discuţie. Reconstrucţia lui Mori, cu argumente de natură pur conceptuală, pare convingătoare.

1711. Bernard Rochot propune corectarea textului prin adăugarea negaţiei „*non*” înaintea lui „*sit*” (CM X 644) – vezi şi AT III 874, notă.

1712. Vezi *Meditaţia a III-a* (AT VII 39).

1713. Raţionament greşit prin care se dă ca dovadă ceea ce trebuie dovedit.

1714. Traducere din franceză de VA. Publicată pentru prima oară de Erik-Jan Bos, „Two Unpublished Letters of René Descartes: On the Printing of the *Meditations* and the Groningen Affair”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 92, 3, 2010, pp. 290-303. Sustrasă din arhivele Institutului Franţei de contele toscan Guglielmo Libri Carucci dalla Sommaia (1803-1869), scrisoarea a intrat, după ce a trecut prin mai mulţi intermediari, în posesia colecţionarului american Charles Roberts (1846-1902). La moartea acestuia, văduva sa a donat colecţia Bibliotecii Haverford College (Pennsylvania). După ce a fost identificată şi publicată de E.-J. Bos, Haverford College a restituit-o, prin donaţie, Institutului Franţei, la 8 iunie 2010. Scrisorile lui Descartes către Mersenne fuseseră lăsate moştenire Academiei de Ştiinţe de către Roberval, care preluase hârtiile lui Mersenne la moartea acestuia, în 1648.

1715. Prima coală a *Meditaţiilor* ar fi fost aşadar trimisă cu o scrisoare anterioară, care, dacă a urmat drumul obişnuit, fusese expediată în jur de 4 sau 5 mai 1641, ceea ce situează începutul tipăririi *Meditaţiilor* la începutul lui mai (*cf.* E.-J. Bos, „Two Unpublished Letters”, p. 296).

1716. Descartes va observa abia mai târziu numeroasele greşeli de tipar ale acestei prime ediţii (A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641, AT III 388; A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?], AT III 415 şi urm.). Nu văzuse încă prima coală de tipar, adică primele 16 pagini ale volumului, dar primise în schimb colile B, C, D, E, în total 64 de pagini, mergând de la începutul *Meditaţiei a II-a* până la mijlocul *Meditaţiei a IV-a*.

1717. *Răspunsurile V* i-au fost trimise lui Mersenne în două tranşe, prima probabil la 16 iunie (*cf.* AT III 384, nota *a*), iar a doua la 23 iunie 1641 (vezi A 339, *către Mersenne,* 23 iunie 1641, AT III 384, r. 1-2). Judecata pozitivă asupra obiecţiilor lui Gassendi formulată aici contrastează puternic cu tonul negativ adoptat în A 339 (AT III 384) şi A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 416 şi urm.).

1718. Descartes apela la curierul diplomatic din motive de siguranţă şi de economie (*cf.* JRA I 966, nota 4).

1719. Biletul era pesemne o poliţă destinată să acopere cheltuielile de transport. E.-J. Bos („Two Unpublished Letters", p. 294, nota 6) este de părere că pachetul anunţat nu putea conţine *Răspunsuri V,* deoarece Descartes tocmai precizase că va avea nevoie de două sau trei săptămâni pentru a le scrie, şi nici *Răspunsurile* la primele patru rânduri de obiecţii, care fuseseră trimise mult mai devreme (ultima parte a *Răspunsurilor* către Arnauld, la 31 martie).

1720. Este vorba despre *Obiecţii I,* formulate de pastorul calvinist Johannes Caterus (1590-1655) şi pasajul din *Răspunsuri I* (AT VII 111): „Ba chiar voi adăuga aici ceea ce nu am scris până acum, [anume] că nu se poate ajunge nici până la o a doua cauză, ci, pur şi simplu, că aceea care are atâta putere încât să conserve un lucru ce se află în afara ei cu atât mai mult se conservă pe sine însăşi prin propria ei putere şi, astfel, este prin sine" (lat.).

1721. „Poate fi prin sine" (lat.).

1722. „Dacă există o înaintare la infinit în cercetarea cauzelor ce conservă lucrurile create" (lat.).

1723. Din imaginile digitale pe care E.-J. Bos a avut amabilitatea de a ni le pune la dispoziţie, manuscrisul autograf al scrisorii expediate poartă în chip limpede: „*cet[t]e première qui a pouvoir de conserver quelque chose hors de soy a aussy à plus forte raison la puissance de* se *conserver et par consequent est* a se*, c'est à dire est Dieu*". În transcrierea Domniei sale s-a strecurat o greşeală („Two Unpublished Letters", p. 294), perpetuată şi în JRA I 464: „*cet[t]e première qui a pouvoir de* se *conserver quelque chose hors de soy a aussy à plus forte raison la puissance de conserver et par consequent est* a se*, c'est à dire est Dieu*". Traducerea românească respectă această rectificare. Într-adevăr, argumentul este că, dacă cineva poate să conserve un lucru în afara lui, are cu atât mai mult puterea de a se conserva pe sine şi, prin urmare, este Dumnezeu.

1724. „Prin sine" (lat.).

1725. *Răspunsuri I* (AT VII 114): „Problema era de a şti dacă în ideea pe care o formăm despre Dumnezeu este conţinut ceva real sau doar negaţia lucrului, după cum poate în ideea de frig nu este nimic altceva decât negaţia căldurii, lucru în privinţa căruia nu poate fi nici o îndoială" (lat.).

1726. „Problemă care nu prezintă nici o dificultate” (lat.). Modificarea cerută de Descartes nu va apărea nici în ediţia de la Paris din 1641, nici în cea de la Amsterdam din 1642.

1727. „Un corp infinit” (lat.).

1728. „De la prietenii parizieni” (lat.). Este vorba de art. 3 din *Obiecţii II* (AT VII 124, r. 29 – 125, r. 15), mai precis, de obiecţia că existenţa lui Dumnezeu, care implică un infinit în toate genurile de perfecţiune, ar exclude orice alt lucru din lume; răspunsul lui Descartes se află în AT VII 140-142.

1729. „Dar, după cum, dacă ar exista un corp infinit, ar exclude toate celelalte corpuri, tot astfel un infinit în toate genurile de perfecţiune exclude orice altceva etc.” (lat.). Formularea indicată ar fi trebuit probabil să înlocuiască „dar un infinit în toate genurile de perfecţiune exclude orice altceva” („*at infinitum in omni genere perfectionis excludit quodlibet aliud*”, AT VII 125). În scrisoarea de faţă se vede că Mersenne ar fi vrut să introducă aici comparaţia cu un corp infinit (justificată de faptul că ateii nu cred decât în lumea materială), care ar exclude din lume orice alt corp. Nici această obiecţie suplimentară, nici răspunsul lui Descartes (cu câteva rânduri mai jos) nu au fost introduse în textul publicat al *Meditaţiilor*.

1730. *Răspunsuri II* (AT VII 142): „La fel se întâmplă cu toate celelalte ce îi sunt atribuite lui Dumnezeu, chiar şi cu puterea etc.” (lat.).

1731. În manuscris, „*nullo argumento*” a fost înlocuit cu „*nullo pacto*”.

1732. „Şi se vede aici cât de puţin potrivită este comparaţia cu un corp infinit; căci o proprietate specifică a corpurilor este aceea de a se exclude unul pe altul sub aspectul ocupării unui loc; dar acest lucru nu poate fi spus în nici un fel nu numai despre ştiinţă, dar nici despre toate celelalte care îi sunt atribuite lui Dumnezeu, chiar şi despre putere etc.” (lat.).

1733. Descartes se referă aici la art. 5 din *Obiecţii II* (AT VII 126-127) despre lumina supranaturală (pe care obiectorii o identifică cu un „*conceptum intellectus minime clarum & distinctum*”, „un concept al intelectului foarte puţin clar şi distinct”) şi impactul ei în gândirea necredincioşilor (de pildă, a turcilor), dar şi la *Epistola dedicatorie către Domnii Decani şi Doctori ai Sfintei Facultăţi de Teologie din Paris*, unde afirmase că „credinţa este un dar al lui Dumnezeu” (AT VII 2). Răspunsul lui Descartes se află în AT VII 147, r. 15 şi urm.

1734. „Mişcarea voinţei, adică o propensiune interioară a gândirii care se hotărăşte să vrea ceva” (lat.).

1735. „O mişcare voluntară” (lat.).

1736. Vezi *Rationes* […] *more geometrico dispositæ* (AT VII 160, r. 12-13): „Mişcarea voluntară are într-adevăr voinţa drept principiu, dar nu este totuşi ea însăşi un gând” (lat.).

1737. Nu ni s-a păstrat nici un text al lui Descartes despre acest subiect. Despre Euharistie, înaintea

textului din *Obiecţii IV*, ale lui Arnauld (AT VII 217), şi din *Răspunsuri IV*, vezi A 39, *către Mersenne* [25 noiembrie 1630] (AT I 179); A 156, *către Vatier* [22 februarie 1638] (AT I 564); A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 295-296). E.-J. Bos („Two Unpublished Letters", p. 297) emite ipoteza că întrebarea lui Mersenne a fost declanşată de anunţul făcut de Descartes la sfârşitul *Răspunsurilor IV* de a explica într-un tratat despre *Principii* cum „culoarea, gustul, greutatea şi alte calităţi" nu depind decât de suprafaţa exterioară a corpurilor (AT VII 254).

1738. *Obiecţii I* ale lui Johannes Caterus. Descartes se pronunţase împotriva folosirii variantei latinizate a numelui său în A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 235) şi A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 227).

1739. Abatele Claude Picot (1601-1668), viitorul traducător, în franceză, al *Principiilor*. Vezi Henri Leroux, *Claude Picot, correspondant et ami mal connu de Descartes*, Paris, 2012.

1740. Baillet citează scrisoarea de faţă în dreptul unui pasaj care îngăduie identificarea acestui gentilom: „Nu avu prieteni mai sârguincioşi în a-l vizita de-a lungul acestui an 1642 decât Domnul Abate Picot şi Domnul Abate de Touchelaye cel Tânăr, care studiase cu Părintele iezuit Bourdin şi care avea un frate mai mare, ce era şi el ecleziastic la Tours, prieten apropiat al Domnului Descartes [în margine: «Scrisoare manuscrisă a lui Descartes către Mersenne din 27 Mai 1641»]" (Baillet II 176).

1741. *Præfatio ad lectorem* (AT VII 8, r. 29 – 9, r. 8), unde sunt menţionaţi doi autori de obiecţii la *Discurs*, fără să fie numiţi. Vezi şi A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 296, r. 23-26).

1742. Din scrisoarea de faţă aflăm că Descartes avusese intenţia de a insera partea a IV-a a *Discursului*, însoţită de o prefaţă, printre textele care încadrau *Meditaţiile*, precum şi o prefaţă care introducea *Obiecţii I*. Prima ediţie a *Meditaţiilor* începe cu *Epistola dedicatorie către Facultatea de Teologie din Paris*, urmată de *Prefaţa către cititor* şi *Synopsis*.

1743. Traducere din latină de VA şi CCP. Clerselier I 384-389 şi AT III 63-70 publică fragmentul de faţă în cadrul unui text mai amplu, alcătuit, potrivit reconstrucţiei lui Bos, din fragmentele altor patru scrisori către Regius: A 267 [24 mai 1640] (AT III 66-70), A 269 [iunie 1640] (AT III 63-65), A 342 [iulie 1641] (AT III 66) şi A 352 [toamna 1641] (AT III 66). Acest fragment este tot ce s-a păstrat din observaţiile lui Descartes asupra primei versiuni manuscrise a disputaţiei lui Regius *Physiologia IIb. De actionibus naturalibus, pars posterior*, pp. 25-32. Data susţinerii disputaţiei este, probabil, luna iunie 1641, după vacanţa de Rusalii (11/21-17/27 iunie), ceea ce datează scrisoarea (Bos 74).

1744. Însemnare marginală în Clerselier-Institut I 385: „Aceste teze trebuiau să fie susţinute pe 10

iunie 1640 de către studenţii lui Regius”. Vezi A 265, *Regius către Descartes*, 5[/15] mai 1640 (AT III 60-61).

1745. „Aerul din vecinătate ale cărui particule etc.” (lat.).

1746. „Aerul din vecinătate care etc. poate” (lat.).

1747. Regius a încorporat observaţia lui Descartes – *cf. Physiologia IIb*, p. 26 (Bos, *Appendix* 217, r. 29-33). Bos 74-75 face o serie de apropieri interesante între textul final al *Physiologiei* (1641) şi disputaţia pregătită de Regius cu un an înainte: *Disputatio medica-physiologica pro sanguinis circulatione* […] *sub præside D. Henrici De Roy* […] *Exercitii gratia, Publice defendere conabitur Ioannes Haymannus* […] *ad diem 10. Iunii*, Utrecht, 1640; republicată în AT III 726-734: *Thèses du 10 juin 1640*.

1748. Traducere din franceză de VA şi MDV. În Clerselier II 293-297, prezenta scrisoare, care pare un fragment, constituie ultima parte (296-297) a scrisorii *către Mersenne* din [21 aprilie 1641] (A 326). Clerselier-Institut II 296, în margine: „Acest articol nu este din această scrisoare, ci din a 42-a din manuscrisele La Hire, datată din Endegeest din acest 16 Iunie 1641”. AT III 707-708 (*Additions*) şi CM X 662 arată că acestei scrisori îi urmează *Propositio demonstrata a D. Descartes* (în Clerselier III 475-479), adică scrisoarea A 338, *către Mersenne* [*pentru Desargues?*] [16 iunie 1641] (AT III 708-714).

1749. Este vorba, mai întâi, despre scrisoarea în latină A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne pentru Descartes*, 19 mai 1641 (AT III 375-377). Atribuirea scrisorii A 334 lui Thomas Hobbes a fost propusă de G. Mori, „Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate”, *Journal of the History of Philosophy*, 50, 2, 2012, pp. 197-212. Privitor la a doua coală de obiecţii, vezi AT III 707-714 (*Additions*).

1750. Descartes se referă la *Obiecţii VI* (AT VII 412-422).

1751. *Meditaţia a III-a* (AT VII 37 şi urm.).

1752. „Unele sunt adventice [venite din exterior]”, „alte făcute sau factice [plăsmuite de noi]”, „altele înnăscute, precum Ideea de Dumnezeu, de minte, de corp, de triunghi, şi, în general, toate cele care reprezintă esenţe adevărate, imutabile şi eterne. Acum însă, dacă dintr-o idee făcută [plăsmuită de mine] aş conchide ceea ce, făcând-o, am presupus explicit, ar fi o *petitio principii* vădită; dar faptul că dintr-o idee înnăscută scot ceva care era implicit cuprins în aceasta, dar pe care totuşi nu îl observasem mai înainte în ea, precum din ideea de triunghi faptul că cele trei unghiuri ale lui sunt egale cu două drepte, sau din ideea de Dumnezeu faptul că există etc., departe de a fi o *petitio principii*, este, potrivit lui Aristotel chiar, cel mai desăvârşit mod de a demonstra dintre toate, anume cel în care adevărata definiţie a lucrului este luată drept termen mediu” (lat.).

1753. Traducere din latină de VA şi MDV. În ediţia lui Clerselier, soluţia de faţă, incompletă, a unei probleme de geometrie propuse comunităţii matematice de către Desargues, privitoare la conul oblic cu bază non-circulară, a fost anexată scrisorii A 714, *către X*, 18 decembrie 1648 (AT V 255-257). Manuscrisul s-a pierdut şi nu este sigur că cele şase figuri care însoţesc textul sunt făcute de mâna lui Descartes sau interpretate de Clerselier. Problema propusă de Desargues a fost comunicată de Mersenne probabil mai întâi lui Fermat (*Fermat către Mersenne*, 1 aprilie 1640, CM IX 241), apoi lui Cavalieri (*Mersene către Cavalieri*, 1 martie 1641) şi apoi lui Descartes: A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 358, r. 5-14). AT III 707-708 presupune că, după ce menţionase în A 326 propria sa cercetare asupra problemei propuse de Desargues, Descartes ar fi inclus soluţia sa incompletă în partea pierdută a scrisorii A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382-383). Mydorge şi Roberval se pare că au dat şi ei câte o soluţie, pierdute astăzi. Pentru istoria problemei în epocă, vezi AT III 714, notă – 717, notă şi CM X 670, notă – 671, notă. Desargues aştepta soluţia lui Descartes, aşa cum se vede din scrisorile *către Mersenne*, A 326 [21 aprilie 1641] şi A 335, 27 mai 1641. Soluţia lui Descartes a fost trimisă lui Mersenne, care a făcut-o să circule în cercurile de matematicieni francezi. În A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 437, r. 22 – 438, r. 12), Descartes răspunde, cu neplăcere, unor întâmpinări venite de la „nişte oameni care nu mi-ar fi recunoscători şi adaug că îi socotesc foarte puţin apţi de a fi instruiţi”. Sub această descriere, se va fi gândit poate la Roberval. Textul propoziţiei demonstrate a fost editat cu o prezentare matematică de André Warusfel în: René Descartes, *Œuvres complètes*, sous la direction de Jean-Marie Beyssade et Denis Kambouchner, tome III, Paris, 2009, pp. 515-524.

1754. În următoarele formule, pentru semnul „=”, Descartes foloseşte semnul „∞”. Puterea a doua este exprimată prin dublarea aceleiaşi litere – de exemplu, *aa*.

1755. Pentru acest pasaj, vezi explicaţia lui Descartes în A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 437, r. 22 – 438, r. 12).

1756. Vezi A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 436-438), importantă ca reper pentru stabilirea datei acestei scrisori.

1757. Traducere din franceză de VA şi RA. Deşi este inventariată în clasamentul La Hire şi Dom Poirier, nu este publicată de Clerselier, fie din pricina lipsei minutei, fie a paragrafului în care este vorba despre Euharistie (AT III 387) (scrisorile lui Descartes despre Euharistie nu au fost publicate decât în veacul al XIX-lea), fie a paragrafului în care este numit Jansenius (AT III 386, r. 27). Publicată pentru prima dată de P. Tannery, în *Archiv für Geschichte der Philosophie*, IV, 4, 1891, pp. 534-537.

1758. Vezi *Obiecţii V* (AT VII 256-346) şi *Răspunsuri V* (AT VII 347-391). Descartes îi trimisese

aşadar înapoi lui Mersenne o parte din aceste *Obiecţii*, probabil cu A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641], din care nu ni s-a păstrat decât un fragment (AT III 382). Mersenne îi trimisese de la Paris *Obiecţii V*, la 19 mai (vezi lămurirea din AT III 365).

1759. Mersenne i-a comunicat însă fără întârziere lui Gassendi *Răspunsuri V – cf. Gassendi către de Valois*, 19 iulie 1641 (Gassendi VI, 111[a]-112[b]; CM X 687). Gassendi îşi manifestă în *Disquisitio metaphysica* părerea de rău cu privire la caracterul public dat acestei polemici (*Disquisitio*, Leiden, 1658, p. 274 *a* şi *b*).

1760. În prima ediţie a *Meditaţiilor* (1641), Mersenne va introduce în *Index* menţiunea că aceste obiecţii îi aparţin lui Gassendi: „*Objectiones quintæ Petri Gassendi, Diniensis Ecclesiæ Præpositi et acutissimi Philosophi, à pag. 355 ad 492*” – vezi AT VII 11. Gassendi era astfel singurul autor de *Obiecţii* numit în *Meditaţii*.

1761. Vezi A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382).

1762. Descartes va despărţi primul articol în două părţi, a doua constituind sfârşitul punctului 3 al *Răspunsurilor VI* (AT VII 414), iar cea dintâi constituind punctul 7 (AT VII 417). Al doilea articol va fi adăugat la sfârşitul punctului 5 (AT VII 416). Vezi A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 415-418).

1763. Scrisoarea lui de Launoy pare să fi ajuns în Provinciile Unite prin intermediul lui Constantijn Huygens. Comunicându-i-o lui André Rivet, acesta i-a răspuns că citise scrierea „Dr. Launoy”, în *Rivet către Huygens*, 15 iunie 1641 (*Briefwisseling* III 177) (CM X 674, nota 1).

1764. Vezi A 345, *către* [*de Launoy*, 22 iulie 1641] (AT III 419-421).

1765. *Obiecţii VI* conţin, la sfârşit, şi obiecţiile Părintelui de la Barde (AT VII 440-447).

1766. Gibieuf, *De Libertate Dei et creaturæ*, Paris, 1630. Vezi şi A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 360); A 511, *către Mesland* [decembrie 1644] (AT IV 173-175).

1767. „De la capăt”, expresie latină pentru a desemna paragrafele noi. Vezi şi Julia Roger, „«Corrompere il senso», Gli a capo nella *Seconda Meditazione*”, *Alvearium*, IV, 4 2011, pp. 57-74.

1768. Corectură adusă *Răspunsurilor II* (AT VII 154). În ediţia din 1641, paragraful începea la „*Cumque jam ipse…*”, şi nu la „*Superest*”. Ediţia din 1642 a rectificat.

1769. În marginea acestui paragraf: „Vă mai rog să cereţi să fie adăugate cifrele pe care le-am pus în *Obiecţiile* D[omnului] Gassendi pentru a sluji drept repere, astfel încât să se poată vedea la ce loc al scrierii sale se referă fiecare loc al *Răspunsului* meu. Şi nu sunt necesare alte *a capite* decât cele care sunt însemnate prin numerele 1, 2, 3”.

1770. Este vorba despre cartea publicată de medicul spaniol Gómez Pereira la Medina del Campo în 1554. De aici ar fi extras Descartes teoria automatismului animalelor. Vezi însă CM X 675,

nota 1 şi 677-678, notă. Despre raportul lui Descartes cu opera lui Pereira, vezi Gabriel Sanhueza, *La pensée biologique de Descartes dans ses rapports avec la philosophie scolastique: le cas Gómez Pereira*, Paris, 1997.

1771. Este vorba despre *Theses theologicæ* despre har, susţinute la Colegiul Iezuit de la Louvain la 22 martie 1641 şi publicate în acelaşi an, respectiv despre monumentala lucrare postumă *Augustinus, seu doctrina S. Augustini de humanæ naturæ sanitate, ægritudine, medicina, adversus Pelagianos et Massilienses* (Louvain, 1640, 3 tomuri într-un volum in folio) al lui Cornelius Jansenius.

1772. Este vorba despre *Epistola dedicatoria* către Facultatea de Teologie din Paris (AT VII 1-6).

1773. „Poate” (lat.).

1774. „Şi fiindcă mi-au cerut cu cea mai mare stăruinţă acest lucru, am crezut că este de datoria mea să mă ostenesc întru câtva asupra acestui subiect” (lat.) – *Epistola dedicatoria* (AT VII 3, r. 26-28). Nu se cunoaşte locul exact al cuvântului „*forte*”, înlăturat de Mersenne.

1775. Vezi Aristotel, *Fizica*, IV, 209^{b}, şi *Răspunsuri VI* (AT VII 434).

1776. „Suprafaţa corpului înconjurător” (lat.).

1777. *Cf. Dioptrica*, II (AT VI 102).

1778. Scrisoare necunoscută. Vezi, însă, A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 236); A 345, *către* [*de Launoy*] [22 iulie 1641] (AT III 419-421).

1779. Marie-Madeleine de Vignerot, nepoată favorită a cardinalului de Richelieu, din 1638 ducesă d’Aiguillon, ar fi fost deja interesată de *Discurs* şi de *Încercări* – vezi A 120, *către Mersenne* [prima jumătate a lui iunie 1637] (AT I 376, r. 13-15).

1780. Abatele Claude Picot, ca şi abatele de Touchelaye cel Tânăr, este unul dintre prietenii pe care Descartes îi frecventează cel mai des în 1641 (Baillet II 176). Sosirea lui îi fusese anunţată de Mersenne – vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 332, r. 7).

1781. Este vorba probabil despre Des Barreaux şi despre abatele de Touchelaye cel Tânăr (CM X 677, nota 2).

1782. Traducere din franceză de VA şi RA. Nedatată în Clerselier, care indică doar: „C[uviosului] Părinte Mersenne. Răspuns la precedenta”. Clerselier-Institut III 632 adaugă în margine: „1 Iulie 1641. Vedeţi temeiurile în Caietul nou”. Scrisoarea de faţă este răspunsul la A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641 (AT III 375-377). Atribuirea scrisorii A 334 lui Thomas Hobbes a fost propusă de Gianluca Mori, „Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate”, *Journal of the History of Philosophy*, 50, 2, 2012, pp. 197-212. După primul răspuns, A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382-383), în care spunea că aşteaptă şi alte obiecţii ale aceleiaşi persoane, pare să se fi răzgândit şi îi răspunde mai amplu,

fără să mai aştepte altceva. Dacă a fost însă la îndemnul lui Mersenne, acest lucru nu s-a putut întâmpla înainte de 8 iulie (AT III 391 şi CM X 679).

1783. „…ce ar trebui să înţeleg prin cuvintele acestea: *ideea de Dumnezeu*, *ideea de Suflet* şi, în general, *ideile lucrurilor non-sensibile*” (A 334, AT III 376, r. 2-3).

1784. Pasajul „Căci nu numesc… imaginaţia trupească” este traducerea unui pasaj din *Appendix*-ul *Rationes Dei existentiam et animæ a corpore distinctionem probantes more geometrico dispositæ*, pe care Descartes l-a anexat la *Răspunsuri II*, AT VII 160-161. Textul *Appendix*-ului continuă astfel: „adică în vreo parte a creierului, ci doar în măsura în care ele informează mintea însăşi în acea parte a creierului”. B 1482, nota 4 observă că traducerea franceză a *Răspunsurilor II*, făcută de Clerselier, restituie aproape literal textul scrisorii de faţă – *cf.* AT IX-1 124.

1785. Potrivit doctrinei aristotelice clasice, intelectul operează doar pornind de la datele simţurilor transformate de imaginaţie în imagini (*conversio ad phantasmata*).

1786. Vezi *Meditaţia a III-a* (AT VII 37).

1787. Vezi A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641 (AT III 376-377).

1788. În sensul de intelect pur, care operează pornind de la ideile înnăscute.

1789. Fizica, desigur, întemeiată pe geometrie.

1790. Reducerea *ideii* la *phantasma* se găseşte şi ea în A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641 (AT III 376).

1791. Vezi A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641 (AT III 377).

1792. Asupra deducerii *a priori* a existenţei lui Dumnezeu din ideea de Dumnezeu pe care o avem în minte, vezi *Meditaţia a V-a* (AT VII 65) şi *Discurs*, IV (AT VI 36).

1793. Traducere din franceză de VA şi CCP. Clerselier publică o traducere în franceză (*version*) a scrisorii de faţă, fără numele expeditorului şi fără dată, indicând în titlu: „Către Domnul Descartes./ Scrisoarea XV. Versiune/ Care conţine mai multe Obiecţii împotriva *Meditaţiilor* sale şi a Răspunsurilor pe care le dăduse deja”. EL dă un text latin, cel mai probabil retradus după Clerselier, introducând titlul: „*Epistola XV. Ad Cl*[*arissimum*] *Virum Renatum Descartes. Hyperaspistes, seu postremæ objectiones contra ejus* Meditationes *et contra* responsiones *ad easdem*”. Clerselier-Institut II 110 propune o identificare posibilă a expeditorului cu persoana lui Imbert Porlier, nepot al lui Chanut, şi datează scrisoarea în 1647: „Această scrisoare este din 1647, după cum se poate vedea după începutul scrisorii. Nu poate fi anterioară, de vreme ce este citată ediţia franceză care a apărut abia în 1647”. Un fluturaş adaugă: „A 15-a scrisoare din cel de-al 2-lea vol[um], p[agina] 110, este a unui om care îşi dădea numele de Hyperaspistes. Aceste obiecţii sunt scrise la 1 iulie. V[edeţi] dovezile acestui lucru în Caietul

nou”. Baillet preia identificarea (II 279, în margine). Aceasta este respinsă de AT IV 320, nota *a* şi, mai recent, de Igor Agostini, *Bulletin cartésien* XXXIV, *Archives de philosophie*, 2006, pp. 4-8. În câteva scrisori către Mersenne (A 344 [22 iulie 1641?], AT III 417, r. 5-6; A 348 [începutul lui septembrie 1641], AT III 436, r. 14-16; A 354, 17 noiembrie 1641, AT III 449, r. 12-16), Descartes se referă la expeditorul acestei scrisori cu numele de „Hyperaspistes” (cuvânt latin de origine greacă, cu sensul de „Apărătorul”), pe care îl întâlneşte cu siguranţă în ultimul rând al scrisorii (tradus de Clerselier prin „adversaire”). Obiecţiile formulate aici sunt observaţii trimise la *Răspunsuri V*, pe care Descartes i le dăduse lui Gassendi la *Obiecţii V*. Potrivit AT, Hyperaspistes trebuie să fi fost un prieten al lui Gassendi (AT III 397). G. Rodis-Lewis optează pentru aceeaşi apropiere, socotind obiecţiile „înaintate poate de un familiar al lui Gassendi” – *Introducere*, în R. Descartes, *Correspondance avec Arnauld et Morus*, Paris, 1953, p. 6. Sergio Landucci a argumentat în favoarea atribuirii scrisorii lui Mersenne însuşi: „Contributi di filologia cartesiana”, *Rivista di storia della filosofia*, 56, 2001, 1, pp. 5-23.

1794. Se referă la *Răspunsuri V*, care sunt citate însă, în Clerselier, după traducerea franceză, apărută în 1647. EL citează după ediţia Soly, în latină, din 1641. Clerselier-Institut înlocuieşte, în margine, cu „la sfârşitul art[icolului] 7 din Răsp[unsurile] la al Doilea rând de Obiecţii”. Vezi AT VII 350-351.

1795. Cuvintele dintre parantezele drepte sunt cu siguranţă o adăugire a lui Clerselier (EL trimite aici la ediţia latină: „*ejusdem Solianæ editionis*”), cu scopul de a specifica la ce text se fac trimiterile. În fapt, Hyperaspistes a lucrat pe versiunea manuscrisă a *Răspunsurilor* la *Obiecţii*, aşadar trimiterile erau la manuscris.

1796. Din ediţia franceză din 1647. EL: p. 103, poate eroare tipografică pentru pp. 502-503, din ediţia Soly din 1641. Vezi AT VII 353-354. Clerselier-Institut înlocuieşte, în margine, cu „în art[icolul] 6 din Răsp[unsurile] la al Cincilea rând de Obiecţii”.

1797. Din ediţia franceză din 1647; EL: p. 108, poate eroare tipografică pentru p. 508, în ediţia Soly. Vezi şi AT VII 357. Clerselier-Institut: „în art[icolul] 9 al aceloraşi Răsp[unsuri]”; pare să fie o greşeală pentru articolul 5.

1798. „…că ceva este ca un lucru să vă aparţină şi altceva e ca el să aparţină cunoaşterii de sine pe care o aveţi” (lat.).

1799. Vezi *Răspunsuri II* (AT VII 147-148). Clerselier-Institut: „V[edeţi] art[icolul] 7 al acestor Răsp[unsuri] la al Doilea rând de Obiecţii”.

1800. Clerselier-Institut: „V[edeţi] acelaşi art[icol] 7 cu privire la motivele credibilităţii”.

1801. Această obiecţie pare să reia într-o anumită măsură obiecţia adusă de Pierre Petit împotriva dovezii carteziene a existenţei lui Dumnezeu formulate în partea a patra a *Discursului*. Vezi A

144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638]. Acolo era vorba despre gradul de certitudine a adevărurilor metafizice în raport cu cele geometrice.

1802. Clerselier-Institut: „În art[icolul] 19 al Răsp[unsurilor] la al Cincilea rând de Obiecţii”. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 361).

1803. Ediţia lui Clerselier trimite aşadar la articolul 4 al *Răspunsurilor* privitoare la *Meditaţia a IV-a* din *Obiecţii V*: *Răspunsuri V* (AT VII 379), ca şi EL: p. 536, precum şi Clerselier-Institut: „în art[icolul]. 41 [*sic*] al Răsp[unsurilor] voastre la al Cincilea rând de Obiecţii”. AT trimite însă, nejustificat, la articolul 1 al *Răspunsurilor* privitoare la *Meditaţia a III-a* din *Obiecţii V*: *Răspunsuri V* (AT VII 361).

1804. EL: p. 515; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 15 al Răsp[unsurilor] voastre la al Cincilea rând de Obiecţii”. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 362).

1805. EL: p. 518; Clerselier-Institut: „art[icolul] 21” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 365).

1806. EL: p. 522; Clerselier-Institut: „art[icolul] 24” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 368).

1807. EL: p. 525; Clerselier-Institut: „art[icolul] 33” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 370-371).

1808. EL: p. 520; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 25” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 367).

1809. Fr. „*fouet*”, „curea de piele legată de vârful unui beţişor, de care se folosesc copiii pentru a învârti un titirez” (*Trésor de la Langue française*).

1810. Clerselier-Institut: „în art[icolul] următor” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 367).

1811. EL: p. 524; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 29 al Răsp[unsurilor] voastre la al Cincilea rând de Obiecţii” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 369).

1812. Conform B 1494, nota 16, e vorba de fosforul din Bologna, sulfuratul de bariu fosforescent, obţinut în 1603 de cizmarul şi alchimistul bolognez Vincenzo Casciarolo. Vezi şi articolul recent al lui Fabrizio Baldassarri „La «pietra di Bologna» da Fortunio Liceti a Spallanzani. Tra curiosità e scienza”, în *Nel nome di Lazzaro. Saggi di storia della scienza e delle istituzioni scientifiche tra il XVII e il XVIII secolo*, Bologna, 2014, pp. 35-54.

1813. EL: p. 538; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 48 al aceloraşi Răsp[unsuri]” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 380).

1814. Întrebarea aminteşte de întrebarea pe care i-o pusese Mersenne lui Descartes în corespondenţa din 1630 cu privire la adevărurile eterne: „Mă întrebaţi *in quo genere causæ Deus disposuit æternas veritates* [«prin ce gen de cauză a stabilit Dumnezeu adevărurile eterne»]. Vă răspund că *in eodem genere causæ* [«prin acelaşi gen de cauză»] prin care a creat toate lucrurile, *ut efficiens et totalis causa* [«ca o cauză eficientă şi totală»]” – A 34, *către* [*Mersenne*] [27 mai 1630?] (AT I 151-152).

1815. EL: „în acelaşi punct 9”; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 31” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII

370).

1816. Obiecţia leagă infinitatea divizării unei cantităţi finite de materie de infinitatea cauzelor subordonate, o legătură pe care Descartes o acceptase în *Răspunsuri I*.

1817. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 374).

1818. EL: p. 531; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 34” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 375).

1819. EL: p. 535; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 46 al Răsp[unsurilor] voastre la *Cel de-al Cincilea rând de Obiecţii*” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 378).

1820. Clerselier-Institut: „Vedeţi art[icolele] 4 şi 5 ale *Meditaţiei a cincea*”.

1821. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 382).

1822. EL: p. 507; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 4 al Răsp[unsurilor] voastre la *Cel de-al Cincilea rând de Obiecţii*” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 357).

1823. În Clerselier, „*l’esprit*” (mintea), traducem cuvântul după EL: „*cerebrum*”.

1824. EL: p. 542; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 45 al Răsp[unsurilor] voastre la *Cel de-al Cincilea rând de Obiecţii*” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 383).

1825. EL: p. 543; Clerselier-Institut: „în articolul următor” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 384).

1826. Vezi *Meditaţia a II-a* (AT VII 25).

1827. EL: p. 548; Clerselier-Institut: „în art[icolul] 51” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 388).

1828. Vezi *Ecleziastul* 3.19.

1829. Traducere din latină de VA şi MDV. Privitor la textul acestui fragment, vezi A 336, *către Regius* [iunie 1641] (AT III 65-66), nota 1. Potrivit lui Bos 76, fragmentul datează din iulie 1641, deoarece Descartes obiectează aici împotriva a două teze susţinute de Regius în *Physiologia IIIb* la 30 iunie/10 iulie 1641. De vreme ce Descartes foloseşte aici conjunctivul mai mult ca perfect („*mallem etiam non dixisses*”), el trebuie să fi avut în faţă textul disputaţiei lui Regius deja publicat şi deci cu neputinţă de schimbat. Pesemne că Regius i-a trimis acest text la scurtă vreme după susţinerea disputaţiei, în iulie 1641.

1830. *Physiologia IIIb*, 42 (Bos, *Appendix* 234, r. 8). Regius va menţine această teză şi în *Fundamenta Physices* (1646), p. 285.

1831. Vezi *Principii*, I, art. 58 şi 59 (AT VIII-1 27).

1832. În *Physiologia IIIb*, 44 (Bos, *Appendix* 235, r. 25), Regius distinge cinci perechi de pasiuni sau afecte principale: iubirea (*amor*), ura (*odium*); bucuria (*lætitia*), tristeţea (*tristitia*); nădejdea (*spes*), disperarea (*desperatio*); îndrăzneala (*audacia*), frica (*timor*); mânia (*ira*) şi ruşinea (*pudor*) (aceasta din urmă adăugată abia în *Fundamenta Physices*) pe care le va reduce, apoi, la bucurie (*lætitia*) şi tristeţe (*tristitia*). Cu toate că în *Fundamenta Physices*, pp. 289-290, Regius nu mai repetă reducerea pasiunilor, bucuria şi tristeţea sunt tratate drept cele

două pasiuni principale. Pentru Descartes, pasiunile primitive (ireductibile) sunt: mirarea, iubirea, ura, dorința, bucuria și tristețea – vezi *Pasiunile sufletului*, II, art. 69 (AT XI 380).

1833. Traducere din franceză de VA și RA.

1834. Două coli de obiecții pe care Descartes ar fi trebuit să le primească la 8 iunie 1641 – vezi A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 384).

1835. „Un sfat mai sănătos” (lat.).

1836. „Cu stupoare” (lat.).

1837. Este vorba despre *Principii*. Vezi A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 773).

1838. Caspar Barlæus (van Baerle, 1584-1648), poet, fizician și teolog, cumnat și prieten apropiat al lui Huygens. Profesor la Leiden din 1631. Autor al prefeței la volumul lui Huygens *Momenta Desultoria*.

1839. Descartes nu va urma sfatul lui Huygens. Vezi și A 292, *către Wicquefort*, 5 octombrie 1640 (AT III 735) și A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 772).

1840. „Eu, eu isprava asta-am săvârșit-o” (lat.) – Publius Vergilius Maro, *Eneida*, IX, 427, traducere de G.I. Tohăneanu, Timișoara, 1994, p. 448.

1841. Traducere din franceză de VA și CCP. Nedatată în Clerselier. Clerselier-Institut II 297 adnotează în margine: „1641”, iar într-un fluturaș: „Cea de-a 53-a scrisoare din cel de-al 2 vol[um], p[agina] 297, este de la D[omnul] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Este ulterioară celei de-a 48-a dintre [scrisorile] m[anu]s[rise] ale [Domnului] de La Hire datată 23 Iunie 1641, de vreme ce în aceasta din urmă spune că D[omnul] Gassendi nu are dreptate să se plângă, ceea ce nu ar fi putut spune înainte de-a 43-a dintre [scrisorile] m[anu]s[rise] ale [Domnului] de La Hire, căci prin acea scrisoare a trimis P[ărintelui] Mers[enne] răspunsurile D[omnului] Gassendi. În plus, în această a 55-a [scrisoare] îi trimite P[ărintelui] Mers[enne] cel de-al *Șaselea Rând de Obiecții*, care nu a putut fi trimis înainte de cel de-al Cincilea Rând; astfel, această a 55-a [scrisoare] este ulterioară celei de-a 43-a dintre [scrisorile] m[anu]s[crise] ale [Domnului] de La Hire, datată precis 23 Iunie 1641; și, deoarece cartea *Meditațiilor* a apărut tipărită la 28 August 1641, stabilesc data celei de-a 55-a scrisori de față la 15 Iulie 1641”. AT III 414-415 propune 15 sau 22 iulie, pe temeiul că Descartes pare să răspundă, cu privire la greșelile de tipar, unor observații făcute de Mersenne referitor la articolul 9 din A 339, 23 iunie 1641 (AT III 388, r. 10). CM X 689 bănuiește că greșelile de tipar sunt cele semnalate în A 343, *Huygens către Descartes*, 17 iulie 1641 (AT III 769) și datează, prin urmare, scrisoarea la 22 iulie 1641.

1842. Vezi *Obiecții VI* (AT VII 412-422) și *Răspunsuri VI* (AT VII 422-447). *Al Șaselea Rând de Obiecții* au fost adăugate de Mersenne (*„adjunxi”*, vezi A 400 bis, *Mersenne către Voetius*, 13

decembrie 1642, CM XI 373, r. 18), în sensul, probabil, că au fost adunate laolaltă, după ce a discutat cu prietenii săi. Descartes confirmase primirea primei părți („două file") în A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382, r. 3-7).

1843. Vezi A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382); și A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 385-386).

1844. „Nu se va putea găsi" (lat.) – vezi *Obiecții VI* (AT VII 416). În prima ediție, din 1641, se citește „*recipere*" în loc de „*reperire*".

1845. Vezi *Obiecții VI* (AT VII 417).

1846. Vezi *Obiecții VI* (AT VII 414).

1847. Vezi *Obiecții VI* (AT VII 417).

1848. Probabil cele semnalate în A 343, *Huygens către Descartes*, 17 iulie 1641 (AT III 769).

1849. Pe ultima pagină a primei ediții din *Meditații*, *errata* este precedată de nota următoare: „Deoarece acestea au fost încredințate tiparului în absența autorului, și după o copie, și nu după manuscrisul său, toate străduințile făcute nu au putut împiedica să nu se strecoare unele greșeli, dintre care cele mai însemnate vor fi îndreptate după cum urmează".

1850. Sfârșitul explicației lui Descartes privitoare la Euharistie, care constituia sfârșitul răspunsului lui Descartes la *Obiecții IV* ale lui Arnauld. Vezi A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 771); A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 449). Textul scos va fi reintrodus în ediția a doua a *Meditațiilor* (AT VII 252, r. 22 – 256, r. 8).

1851. Descartes mai spera încă să obțină *Aprobarea* doctorilor în teologie de la Sorbona pentru textul *Meditațiilor*. Va afla de la Mersenne refuzul *Aprobării* (așa cum reiese din A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 436, r. 16-19) și îi va scrie Părintelui Gibieuf (A 359, *către Gibieuf*, 19 ianuarie 1642, AT III 473, r. 12 și urm.). Prima ediție a *Meditațiilor* va apărea doar cu mențiunea *Cum Privilegio et Approbatione Doctorum* și va reproduce, la sfârșit, un *Extraict du Privilege du Roy* (AT VII 448), care fusese eliberat la 4 mai 1637 pentru apariția *Discursului*. Urma o declarație: „Domnul René Descartes i-a îngăduit lui Michel Soly, negustor librar la Paris, să tipărească prezenta carte, intitulată *Meditationes Metaphysicæ de prima Philosophia*, și să se bucure de acest privilegiu pentru timpul și în condițiile stabilite între ei. La Paris, 2 august 1641"; și indicația: „Încheiat de tipărit la 28 august 1641".

1852. Despre mânia lui Gassendi la lectura răspunsului lui Descartes vorbește J.-B. Morin, care era de față când Mersenne i l-a comunicat, în *Dissertatio Io. Bapt. Morini… de Atomis et Vacuo contra Petri Gasendi Philosophiam Epicuream*, Paris, 1651, pp. 20-21, reprodus în CM X 688, notă.

1853. „Pot răspunde suficient de uşor” (lat.). Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 347).

1854. „Uşor” (lat.).

1855. „Existenţa lui Dumnezeu aparţine esenţei divine” (lat.). Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 383). Este una dintre formulările argumentului *a priori* al existenţei lui Dumnezeu, numit în exegeza ulterioară şi argumentul ontologic.

1856. „Despre o parte fizică” (lat.).

1857. „Existenţa aparţine conceptului intrinsec al esenţei divine” (lat.).

1858. Vezi A 341 [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 397-412).

1859. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 422-435).

1860. *Cf.* A 341 (AT III 406, r. 20). Revizuirea cerută de Descartes nu pare să fi fost făcută.

1861. Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 117).

1862. „La cel Dintâi Rând de Obiecţii” (lat.).

1863. „Înnăscute” (lat.).

1864. Acest din urmă paragraf poate fi apropiat de obiecţiile exprimate în A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 iulie 1641 (AT III 375-377), la care Descartes a răspuns mai întâi în A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382-383) şi, mai pe larg, în A 340, *către Mersenne* [iulie 1641] (AT III 391-397). Într-adevăr, problema ideii înnăscute, cea a relaţiei dintre idee, cuvânt şi propoziţie, precum şi cea a raportului dintre idee şi obiectele senzaţiilor fuseseră în centrul schimbului dintre obiectorul anonim (Hobbes?) şi Descartes.

1865. Traducere din franceză de VA şi RA. În Clerselier, scrisoarea este nedatată şi fără destinatar. Clerselier-Institut II 300 notează pe un fluturaş: „A 56-a [scrisoare] din vol[umul] 2, p[agina] 300, este din partea D[omnului] Desc[artes] către un necunoscut. Această scrisoare este scrisă în acelaşi timp cu a 55-a din vol[umul] 2, pentru că la pag[ina] 300 a acestei scrisori spune că trimite ultimele obiecţii ca răspuns P[ărintelui] Mersenne pentru a le tipări şi cum în a 55-a scrisoare, datată 15 iulie 1641, i-a trimis P[ărintelui] Mersenne ultimele obiecţii, stabilesc această scrisoare la 15 iulie 1641. Către persoana care îi trimisese obiecţiile P[ărintelui] de la Barde. Scrisoarea 56 a vol[umului] 2, p[agina] 300, este scrisă D[omnului] Abate de Launoy. V[edeţi] prima pag[ină] a celei de a 43-a [scrisori] din m[anu]s[crisele] D[omnului] de La Hire împreună cu aceasta; este o probă certă”. AT III 419 propune prin conjectură drept destinatar pe abatele de Launoy şi stabileşte data la 22 iulie 1641.

1866. Vezi A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 388).

1867. Vezi A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 385).

1868. Traducere din franceză de VA şi RA.

1869. Erata ce apare la finalul primei ediţii este precedată de următorul text: „Deoarece acestea au

fost date la tipar în absenţa autorului şi după o copie, nu după manuscrisul Domniei sale, nici o sârguinţă nu a putut opri să se strecoare unele greşeli, din care cele mai însemnate vor fi corectate astfel”.

1870. Vezi A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 416, r. 5-9) şi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 449). Paragrafele în cauză, partea finală a răspunsului la obiecţiile lui Arnauld, vor apărea doar în ediţia a doua a *Meditaţiilor* (AT VII 252, r. 22 – 256, r. 8).

1871. Aşa cum a arătat J.R. Armogathe, nu este vorba despre părintele Gibieuf, cum s-ar putea crede după A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 388, r. 3-9) şi A 345, *către* [*de Launoy*] [22 iulie 1641] (AT III 419, r. 3-6), ci de Jérôme Bachelier, care a prezentat la prima adunare din august a Facultăţii de Teologie „Metafizica publicată de Domnul Descartes”. Vezi J.R. Armogathe, „L’approbation des *Meditationes* par la Faculté de Théologie de Paris (1641)”, *Bulletin Cartésien* XXI, *Archives de philosophie*, 57, 1, 1994, pp. 1-3.

1872. Vezi A 343, *Huygens către Descartes*, 17 iulie 1641 (AT III 770, r. 35 şi urm.).

1873. Huygens i-a cerut lui Barlæus părerea despre a doua ediţie a *Meditaţiilor* (*Huygens către Barlæus*, 1 august 1642, *Briefwisseling*, III, 323) şi a primit un răspuns foarte nefavorabil (*Barlæus către Huygens*, 7 august 1642, *Briefwisseling*, III, 328). Huygens i-a răspuns, apărându-l pe Descartes (*Huygens către Barlæus*, 1 septembrie 1642, *Briefwisseling*, III, 343-344).

1874. Este vorba despre *Principii*. În noiembrie 1640, Descartes avea deja intenţia de a scrie un „curs de filosofie în formă de teze”: vezi nota complementară *Elaborarea* Principiilor; A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 233, r. 4 şi urm.); A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 276, r. 3 şi urm.).

1875. Cu privire la Gillot, vezi A 327, *către Huygens*, aprilie 1641 (AT III 767-768). În lista de prieteni şi discipoli ai lui Descartes dată în Lipstorp se găseşte un „*Mons. Chilot, nunc Portugalliæ Regis mathematicus*”. Charles Adam a propus identificarea acestui personaj cu feciorul lui Descartes, Gillot, menţionat de mai multe ori în *Corespondenţă* (*Revue bourguignonne de l’Enseignement supérieur*, 1885, p. 9); vezi şi AT III 773, nota *b*.

1876. Traducere din franceză de VA şi CCP. Clerselier publică o traducere franceză („*version*”) a scrisorii de faţă, fără numele expeditorului şi fără dată, indicând în titlu: „Răspuns al Domnului Descartes la Obiecţiile precedente. Scrisoarea XVI. Versiune”. EL dă un text latin, cel mai probabil retradus după Clerselier, introducând titlul: „*Epistola XVI. Responsio ad Hyperaspistem*” (se poate observa că redactorii volumului EL nu au folosit declinarea greacă, potrivit căreia cuvântul la acuzativ s-ar fi terminat în „n”). Clerselier-Institut II 126, în margine, notează: „Acest răspuns al D[omnului] Descartes este din anul 1647, şi nu mai devreme, de

vreme ce este citată ediţia franceză a *Meditaţiilor* care nu a fost publicată decât în 1647". Clerselier-Institut II 126, într-un fluturaş: „Scrisoarea 16 din cel de-al 2-lea vol[um], p[agina] 126 este un răspuns al D[omnului] D[escartes] la a 15-a scrisoare din cel de-al 2-lea vol[um]. Este datată 25 iulie 1641. Vedeţi motivele în Caietul n[ou]". Pentru atribuire, vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641], nota 1.

1877. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 398 şi 412).

1878. AT III 422 propune ipoteza că scrisoarea a ajuns prea târziu la Paris pentru a mai putea fi tipărită, tipărirea luând sfârşit la 28 august 1641.

1879. Cele paisprezece articole în care se subdivide scrisoarea răspund punct cu punct scrisorii necunoscutului „Apărător".

1880. Vezi A 341 [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 398, r. 9-14).

1881. Demonstraţia *a priori* pleacă de la cauze la consecinţe, pe când cea *a posteriori* pleacă de la consecinţe la cauze.

1882. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 400, r. 1-3).

1883. Gassendi, desigur, în *Obiecţii V*: „*Et nonne, illo corpore, cujus eæ sunt partes, adolescente, ipsa adolescis? Et dum illud debilitatur, debilitaris quoque ipsa?*" (AT VII 261, r. 23-25).

1884. În EL: „adult şi sănătos".

1885. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 400, r. 25-27).

1886. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 401, r. 6-7).

1887. Clerselier-Institut: „art[icolul] 4, către mijloc".

1888. Vezi *Răspunsuri II* (AT VII 148).

1889. Clerselier-Institut: „art[icolul] 8, către sfârşit"; vezi *Răspunsuri VI* (AT VII 428).

1890. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 402, r. 6-9).

1891. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 403, r. 1, 5, 10).

1892. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 403, r. 17-18); vezi *Răspunsuri V* (AT VII 365).

1893. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 403, r. 17-20).

1894. EL: p. 522, Clerselier-Institut: „în art[icolul] 24 al Răsp[unsurilor] la *Cel de-al Cincilea rând de Obiecţii*"; vezi *Răspunsuri V* (AT VII 368).

1895. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 405, r. 3-5).

1896. Clerselier-Institut: „vedeţi art[icolul] 3 al *Meditaţiei a treia*, sfârşitul art[icolului] 2 al Răspunsurilor la *Cel de-al Doilea rând de Obiecţii* şi art[icolul] 24 al Răspunsurilor la *Cel de-al Cincilea Rând de Obiecţii*".

1897. Vezi *Răspunsuri VI* (AT VII 435-436).

1898. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 406-407).

1899. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 407, r. 13-14).

1900. Această frază lipsește din EL. Alquié II 369, nota 2 avansa ipoteza că Clerselier ar fi avut acces la o variantă latină mai cuprinzătoare.

1901. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 408).

1902. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 408, r. 13).

1903. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 408, r. 22 și urm.).

1904. Clerselier-Institut: „vedeți art[icolul] 40 al Răspunsurilor la *Cel de-al Cincilea Rând de Obiecții*”.

1905. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 409, r. 7 și urm.).

1906. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 383, r. 13-23).

1907. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 384, r. 8-16).

1908. EL: p. 543; Clerselier-Institut: „art[icolul] 46 al Răspunsurilor la *Cel de-al Cincilea Rând de Obiecții*” – vezi *Răspunsuri V* (AT VII 384, r. 9-12).

1909. Vezi AT VII 36.

1910. EL: pp. 84 și 344; Clerselier-Institut: „în art[icolele] 14 și 15 ale *Med*[*itației*] *a Cincea* și în art[icolul] 6 al Răsp[unsurilor] la *Cel de-al Patrulea Rând de Obiecții*” – vezi *Meditația a V-a* (AT VII 69) și *Răspunsuri IV* (AT VII 245-246).

1911. Precizarea „către sfârșitul Răspunsurilor mele la al șaselea rând de Obiecții” lipsește din EL. Clerselier-Institut: „art[icolul] 26”.

1912. Precizarea „în aceleași Răspunsuri, articolul 5” lipsește din EL. Clerselier-Institut: „articolul 10”.

1913. Vezi *Ecleziastul* 3.19.

1914. Vezi *Ecleziastul* 3.21.

1915. Traducere din franceză de VA și GV. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 301, într-un fluturaș: „Cea de-a 57-a scrisoare a celui de-al 2-lea vol[um], pag[ina] 301, este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne]. Nu este datată. Dar cum D[omnul] Desc[artes] îi scrie P[ărintelui] Mersenne despre niște obiecții pe care acesta i le-a trimis în legătură cu *Metafizica* sa (v[edeți] pagina 302 a acestei scrisori), este foarte verosimil ca tipărirea ei să nu fi fost în întregime gata, ceea ce s-a petrecut abia la 28 august 1641. De aceea stabilesc data acestei scrisori pe 5 august 1641”. AT observă că scrisoarea de față se găsește în Clerselier între A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] și A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641, și că trebuie să urmeze după A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641], dar la un interval de câteva săptămâni; ca atare, propune ca dată probabilă începutul lui septembrie, posibil luni, 2.

JRA înclină către data de 19 august 1641, fără explicaţii.

1916. „Către Hyperaspistes” (lat.). Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 422-435), în care Descartes răspunde la obiecţiile din A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 398-412). Descartes se mai referă la Hyperaspistes în: A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641] (AT III 417); A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 449).

1917. AT III 436, nota *b* presupune că în această scrisoare a lui Mersenne ar fi fost vorba în primul rând de imposibilitatea obţinerii aprobării din partea Sorbonei pentru *Meditaţii*.

1918. Acest „şi” este prezent în Clerselier II (1659) 302, însă nu şi în Clerselier II (1666) 302 (fără îndoială, din cauza unei erori de tipar); urmând textul ediţiei din 1666, AT III 436 perpetuează această greşeală. Vezi AT III 875 (*Appendice*).

1919. Jean de Beaugrand (*cf.* AT III 437, nota *a*, potrivit însemnării marginale din Clerselier-Institut) murise la 22 decembrie 1640. Descartes pomeneşte moartea lui Beaugrand în A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 277). B 1529, nota 4 adaugă că decesul lui Beaugrand este amintit şi în *Bonaventura Cavalieri către Galileo Galilei*, 20 august 1641 (Galilei XVIII 346; scrisoare publicată şi în CM X 711-713). Beaugrand scrisese trei pamflete împotriva lui Descartes: (1) *Qu’il est faux que les equations qui ne montent que jusques au quarré soient toutes comprises en celles dont le Methodique s’est serui en sa resolution pretendue du lieu* ad quator lineas; (2) *Erreurs du Sr Descartes touchant le nombre des racines de chaque equation*; (3) *Defauts de quelques regles du Sr Descartes, et que sa distinction des racines en reelles et imaginaires est impertinente et ridicule*. Ele au fost publicate de P. Tannery în *La Correspondance de Descartes dans les inédits du fonds Libri*, Paris, 1893, pp. 41-55 (vezi AT II 508, notă). CM X 760, nota 3 propune ipoteza potrivit căreia scrisoarea lui Beaugrand menţionată aici de Descartes ar fi fost una dintre cele trei scrieri amintite mai sus.

1920. Potrivit CM X 760, nota 4, printre acestea s-ar fi putut găsi şi cea a lui Beaugrand împotriva lui Desargues, pomenită de Descartes în A 278, *către Mersenne* [30 iulie 1640] (AT III 131).

1921. Frans van Schooten, în vârstă de 26 de ani, autorului figurilor din *Dioptrica* (probabil şi al celor din *Meteorii* şi *Geometria*) şi viitorul traducător în latină al *Geometriei* (1649). Potrivit AT III 437, nota *b*, această glumă neinspirată indică faptul că Descartes se găsea în acea zi în toane proaste, căci îl considera pe Schooten unul dintre puţinii care înţelegea *Geometria* – vezi A 161, *către Mersenne* [1 martie 1638] (AT II 30, r. 22-25), unde cei doi care ar dori „să predea Matematicile militarilor” ar fi, potrivit conjecturii lui de Waard, Van Schooten şi Gillot (CM VII 83, nota 1). Despre călătoria lui Van Schooten, la acea epocă, în Franţa, unde i-a

întâlnit pe Mersenne, Carcavi, Hardy, Roberval, Mylon şi de Beaune, vezi CM X 762, notă.

1922. Vezi A 338, *către Mersenne* [*pentru Desargues*] [16 iunie 1641] (AT III 708-714), unde se găsește figura la care se referă următorul pasaj și enunțul latin a cărui demonstrație o oferă aici Descartes. Soluţia lui Descartes îi fusese poate arătată de Mersenne lui Roberval, pe care este posibil ca Descartes să îl aibă în vedere aici.

1923. „Pătratul AK este egal cu suma pătratelor KH şi AH [pentru că unghiul ADB este drept, aşa cum este şi AHK]” (lat.).

1924. AT 438-439, notă presupune că Mersenne i-ar fi pomenit lui Descartes despre o scrisoare a lui Joachim Hübner (menţionat şi în Baillet II 138, dar cu numele de „Huelner”) *şi Theodor Haak către Mersenne*, 29 august 1641, din care reproduce câteva fragmente, care se referă la *Meditaţii*, *Obiecţii II* (socotite a fi redactate de Gassendi) şi *Obiecţii V*. Scrisoarea este publicată integral în CM X 725-735.

1925. Traducere din latină de VA şi MDV. Anul acestei scrisori este indicat pe margine în exemplarul Clerselier-Institut I 398. Mai departe, Bos 78 propune intervalul iunie-octombrie 1641.

1926. Potrivit lui Bos 79, nota 1, Regius îi trimisese lui Descartes în manuscris cel puţin şapte caiete, între care şi versiunea preliminară din disputaţia *Physiologia IV. De morbis*, programată pentru septembrie 1641, şi probabil cea din *Physiologia V*, programată pentru 20 noiembrie. Respondentul celor două disputaţii avea să fie Johannes van Horn (1621-1670). Despre acesta, vezi Bos 78, nota 1.

1927. Regius a lăsat deoparte acest subiect în textul tipărit din *Physiologia*.

1928. „Idiopatia este o boală care nu depinde de o alta” (*Physiologia IV*, 56).

1929. Lacuna ce urmează este regretabilă, deoarece Descartes a scris puţin despre febră (Th. Verbeek, „Les passions et la fièvre. L’idée de la maladie chez Descartes et quelques cartésiens hollandais”, *Tractrix*, 1, 1989, pp. 45-61). Dar vezi A 153, *către Plempius*, 15 februarie 1638 (AT I 533).

1930. Clerselier I 399 adaugă: „*Deest reliquum. Et si candidè et generosè D. Regius velit agere, illud supplebit*” („Restul lipsește. Dacă Domnul Regius va dori să se poarte în chip candid şi generos, le va adăuga”). Clerselier face aluzie la deviza „*Candide et Generose*” înscrisă pe portretul lui Regius în *Philosophia naturalis*, Amsterdam, 1654. Invitat de Clerselier să-i transmită scrisorile originale ale lui Descartes, atât la prima ediţie a primului volum al *Corespondenţei*, cât şi la a doua, Regius a refuzat – vezi AT I XXIV-XXV: *Introduction*, precum şi AT V 747-755, pentru prefaţa lui Clerselier la primul volum al *Corespondenţei*.

1931. Traducere din latină de VA şi MDV. Data lipseşte în Clerselier. Clerselier-Institut I 399, în

margine: „1641”. G. Micheli (*Opere scientifiche di Descartes*, vol. I, Torino, 1966, pp. 360-362) o datează iulie-august 1641. Bos 82 datează această scrisoare în intervalul iunie-octombrie 1641, constatând că observaţiile lui Descartes despre febră sunt adoptate de Regius în disputaţiile *Physiologia IV* (septembrie 1641) şi *Physiologia V* (20 noiembrie 1641). Scrisoarea de faţă răspunde la întrebări ale lui Regius prilejuite de expunerea lui Descartes cu privire la febre, care nu s-a păstrat, dar era cuprinsă în scrisoarea anterioară A 349, *către Regius* [între iunie şi octombrie 1641] (AT III 456-457).

1932. Vezi A 349, *către Regius* [între iunie şi octombrie 1641] (AT III 457, r. 3-5).

1933. În *Physiologia IV-VI* nu există nici o discuţie despre cauzele cangrenei.

1934. Regius a inclus totuşi o analiză a cauzelor palpitaţiei în *Physiologia V. De symptomatis specialibus*, 75. Ar fi fost dificil să nu discute simptomul principal al pulsului, ceea ce Descartes a înţeles foarte bine, vezi A 353, *către Regius* [noiembrie 1641] (AT III 443, r. 2-12) (Bos 81, nota 3).

1935. Comentariul lui Descartes despre convulsie este încorporat în *Physiologia V*, 92. În legătură cu folosirea de către Regius a valvulelor nervilor în explicaţia unei serii de boli, vezi Bos 81, nota 4.

1936. Traducere din latină de VA şi MDV. Data lipseşte în Clerselier. Clerselier-Institut I 389, în margine: „1640/ Aceasta slujeşte drept răspuns celei a Domnului Le Roy din 7 Octombrie 1640 împotriva lui Sylvius”. Scrisoarea se referă într-adevăr la disputa lui Regius cu savantul neerlandez Franciscus Sylvius (1614-1672) asupra funcţionării inimii. AT III 441, notă – 442, notă corectează confuzia dintre Primerosius şi Sylvius din textul lui Baillet II 63 şi propune ca dată noiembrie 1641, la fel ca pentru A 353, *către Regius* [noiembrie 1641] (AT III 443-446). Bos o datează pe aceasta din urmă în intervalul dintre 14 octombrie 1641 (data realegerii lui Van der Hoolck ca ajutor de primar, vezi AT III 446) şi 25 decembrie 1641 (susţinerea disputaţiei *Physiologia VI*), ceea ce-l determină să dateze scrisoarea de faţă înainte de jumătatea lui octombrie – vezi Bos 84.

1937. Sylvius împărtăşea cu Regius şi cu Descartes circulaţia sângelui (expulzarea sângelui din inimă în timpul diastolei), dar o explica, în calitate de iatrofizician, cu ajutorul unor principii chimice (efervescenţă, fermentaţie, putrefacţie) – vezi E.D. Baumann, *François dele Boë Sylvius*, Leiden, 1949. Înainte de a-i răspunde lui Sylvius, Regius i-a arătat lui Descartes atât scrisorile lui Sylvius, cât şi schiţa sa de răspuns. O parte din sugestiile lui Descartes din scrisoarea de faţă şi din A 353, *către Regius* [noiembrie 1641] (AT III 443-446) i-au servit lui Regius pentru *Physiologia VI. De morborum signis*, în care analizează cele două semne clasice de diagnostic, pulsul şi urina.

1938. *Cf. Physiologia VI*, 96 (Bos, *Appendix* 243, r. 34 – 244, r. 2).

1939. *Cf. Physiologia VI*, 96 (Bos, *Appendix* 244, r. 8-12). Regius discută hidropizia în *Physiologia* V, 73.

1940. Faţă de *Physiologia IIa*, 22, Regius dă în *Physiologia VI*, 96 (Bos, *Appendix* 243, r. 21-30) o explicaţie mai elaborată a diastolei inimii, dezvoltată probabil ca reacţie la Sylvius. Regius adaugă explicaţia faptului pentru care sângele intră în camerele inimii, indicând trei cauze: fluxul circular al sângelui, contracţia spontană a vaselor şi greutatea (Bos 83, nota 4).

1941. Descartes îi cere lui Regius să nu folosească cuvântul *effervescentia*, un termen favorit al lui Sylvius, când se referă numai la rarefierea sângelui – vezi şi *Physiologia VI*, 100 (Bos, *Appendix* 246, r. 20 şi urm.) (Bos 84, nota 5).

1942. *Physiologia VI*, 101 (Bos, *Appendix* 247, r. 1-2).

1943. Este vorba despre vena pulmonară.

1944. Distingând auriculele de vena cavă şi de vena pulmonară, Regius înclină către viziunea modernă, în timp ce Descartes tinde să impună opinia galenică tradiţională – vezi *Physiologia VI*, 102 (Bos, *Appendix* 248, r. 5-6) şi *Descrierea trupului omenesc* (AT XI 231, 233) (Bos 84).

1945. Traducere din latină de VA şi MDV. Clerselier I 384-389, urmat de AT III 63-70, publică fragmentul de faţă în textul mai amplu al scrisorii CXC; vezi A 336, *către Regius* [iunie 1641] (AT III 65-66), nota 1. Deşi în cuprinsul fragmentului de faţă nu găsim indicaţii precise privitoare la dată sau context, Bos conjecturează toamna anului 1641. Observaţiile lui Descartes par să se refere la polemica dintre Regius şi Sylvius, mai precis la răspunsul lui Regius către Sylvius, pe care Descartes îl discută în A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641] (AT III 440-441). Fragmentul de faţă ar face parte dintr-o scrisoare trimisă de Descartes după ce ar fi văzut textul din *Physiologia VI*, în care Regius nu ar fi tranşat chestiunea auriculelor inimii. Vezi Bos 85-86, comentariu.

1946. În ultimul paragraf din A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641] (AT III 441, r. 22-26), Descartes combate distincţia lui Regius dintre auricule şi extremităţile venei cave şi ale aortei venoase (*vena pulmonară*), poziţie pe care o reia în fragmentul de faţă.

1947. Descartes explică o chestiune legată de „fierberea inimii”: de ce sângele continuă să iasă din inimă în decursul diastolei. Chestiuni similare vor fi dezbătute de Regius în *Physiologia VI*, 101-102 (Bos, *Appendix* 247, r. 1-24), în contextul polemicii cu Sylvius; vezi şi A 353, *către Regius* [noiembrie 1641] (AT III 443-446).

1948. Traducere din latină de VA şi MDV. Data acestei scrisori este aproximată în exemplarul Clerselier-Institut I 390: „Către sfârşitul lui 1640 sau începutul lui 1641”. Scrisoarea oferă însă

mai multe indicii pentru datarea în noiembrie 1641: 1) publicarea *Meditaţiilor* cu trei luni în urmă (la 28 august – vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641, AT III 448); 2) data realegerii lui Van der Hoolck ca ajutor de primar la 14 octombrie; 3) răspunsul final dat de Regius lui Sylvius în *Physiologia VI* (25 decembrie) reproduce *verbatim* sugestiile lui Descartes date în scrisoarea de faţă, la AT III 445, r. 13-24; vezi AT III 443 şi Bos 89, comentariu.

1949. Este vorba despre prima versiune din *Physiologia VI* şi despre răspunsul lui Sylvius la scrisoarea lui Regius, a cărui versiune preliminară Descartes o discutase în A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641] (AT III 440-441).

1950. Vezi şi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 95, r. 17 – 96, r. 2).

1951. *Cf.* A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641] (AT III 440, r. 9-13).

1952. *Cf. Physiologia VI*, 98 (Bos, *Appendix* 245, r. 8-11).

1953. *Cf.* A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641] (AT III 441, r. 4-9).

1954. „*Insilire*” (lat.) înseamnă deopotrivă „a urca” şi „a sări” – vezi A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641] (AT III 441, r. 8).

1955. *Cf.* A 351, *către Regius* [înainte de jumătatea lui octombrie 1641] (AT III 441, r. 7-9).

1956. Exemplul este dat în *Physiologia VI*, 97 (Bos, *Appendix* 244, r. 14-19).

1957. *Physiologia VI*, 97 (Bos, *Appendix* 244, r. 24-28).

1958. În *Physiologia* nu există nimic despre flux şi reflux. Explicaţia lui Regius apare în *Fundamenta Physices*, 1646, pp. 90-93, iar ea este esenţialmente aceeaşi cu cea a lui Descartes, *Lumea* (AT XI 80-83) şi *Principii*, IV, art. 49-56 (AT VIII-1 232-238) (Bos 88, nota 9).

1959. Paragraful apare aproape cuvânt cu cuvânt în *Physiologia VI*, 99 (Bos, *Appendix* 245, r. 38 – 246, r. 8) şi este îndreptat împotriva lui Sylvius. Potrivit acestuia din urmă, contracţia inimii în timpul sistolei este o mişcare activă, cauzată de contracţia muşchiului inimii rezultând din răcirea spiritelor animale. Arterele se dilată pasiv ca urmare a influxului de sânge şi apoi se îngustează din pricina contracţiei fibrelor transversale din pereţii arterelor, pricinuite de spiritele animale (*cf.* E.D. Baumann, *François dele Boë Sylvius*, Leiden, 1949, p. 89).

1960. Încheierea tipăririi este din 28 august 1641 – vezi şi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 448). Librarul Soly trimisese cu corabia un număr de exemplare lui Jan Maire, la Leiden, dar ele nu au ajuns înainte de mai 1642 – vezi *Mersenne către Sorbière* [1 iunie 1642] (AT IV 60, notă; CM XI 161).

1961. Numele este completat în Clerselier-Institut. Van der Hoolck a fost ales ajutor de primar la 4/14 octombrie 1641. Primar a devenit Frederik Ruysch (Bos 89, nota 12). Gijsbert van der

Hoolck (1597/1598-1680) a fost unul dintre fondatorii Universităţii din Utrecht (1636), primar în perioadele 1634-1639 şi 1641-1642. În 1642 a devenit deputat la Stările Generale de la Haga.

1962. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 303, în margine: „Această scrisoare este din 17 noiembrie 1641. Vedeţi cea de-a 44-a dintre scrisorile m[anu]s[crise] ale D[omnului] de La Hire”. AT, AM, CM, B, JRA publică autograful, iar Clerselier minuta.

1963. Este vorba despre ediţia a II-a a *Meditaţiilor*, publicate la Amsterdam, de către L. Elzevir, în 1642.

1964. Asupra privilegiului, vezi A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 277).

1965. Tipărirea cărţii s-a încheiat pe 28 august 1641.

1966. În privinţa acestei intervenţii a lui Mersenne asupra părţii finale din *Răspunsuri IV*, vezi A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641] (AT III 416) şi A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 771).

1967. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 398-412); şi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 422-435). Fragmentul de patru pagini din *Răspunsuri IV* („*Sed cum forte primi Theologi… censuræ libertissime submitto*”, AT VII 252, r. 22 – 256, r. 8) a fost reintrodus în ediţia a II-a a *Meditaţiilor*, dar obiecţiile lui Hyperaspistes nu au fost incluse.

1968. „Ediţia a doua, întocmită mai întâi la Paris, mai corectă şi mai sporită” (lat.). În cele din urmă, ediţia a II-a va purta subtitlul „*Secunda editio septimis obiectionibus antehac non visis aucta*” („Ediţia a doua, sporită cu cel de-al şaptelea rând de obiecţii, până acum inedite”).

1969. Este vorba despre Anthony Studler van Zurck, care cumpărase castelul din Bergen şi intenţiona să-i amenajeze o grădină după model francez (vezi AM V 73, nota 4 şi CM X 781, nota 4).

1970. Grădina Luxemburg [*Jardin du Luxembourg*], construită la ordinul Mariei de Medici, pe lângă Palatul Luxemburg (ridicat între 1612 şi 1645). Arhitectul era Salomon de Brosse, care încredinţase îngrijirea lor lui Jacques Boiceau, autorul unui *Traite dv iardinage selon les raisons de la natvre et de l’art*, Paris, 1638 (vezi AM V 73, nota 5).

1971. Frans van Schooten fiul.

1972. Monede de aur, instituite în secolul al XV-lea de Ioana de Castilia şi Carol Quintul. Acelaşi nume este dat şi ludovicilor de aur introduşi în 1640.

1973. Vezi şi A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 210), unde corpul de greutate dublă era în repaus, în timp ce aici se mişcă spre corpul mai mic aflat în repaus; A 219, *către*

[*de Beaune*] [30 aprilie 1639] (AT II 543). De Waard observă că teorema lui Descartes a conservării cantităţii mişcării este inexactă (CM X 782, nota 2 şi 785). Vezi şi *Principii*, II, art. 50 (AT VIII-1 69).

1974. Problema este amintită în A 213, *către Mersenne* [9 februarie 1639] (AT II 504); A 230, *către Mersenne*, 27 august 1639 (AT II 571-572); A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 623); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 634-635); A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 176); A 397, *către Mersenne*, 20 octombrie 1642 (AT III 590). Descartes va da o soluţie acestei probleme în A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 805-806). O discuţie a acestei soluţii în CM XII 67-68, notă; vezi şi CM VIII 307-308, notă. Vezi şi *infra*, nota complementară *Explicaţia carteziană a căderii libere*.

1975. Traducere din latină de VA şi MDV. Data acestei scrisori este indicată pe marginea exemplarului Clerselier-Institut I 416 în două rânduri: „1642/ Aceasta poate sluji de asemenea drept răspuns la acelea ale Domnului Le Roy din 2 Februarie şi 24 Ianuarie 1642”; şi pe un fluturaş: „A 90-a scrisoare din vol[umul] I, p[agina] 416, este de la D[omnul] D[escartes] către D[omnul] Le Roy. Nu este datată, dar o cred scrisă la 15 Decembrie 1641, căci teza de care vorbeşte D[omnul] D[escartes] în particular în rândul al 2-lea al acestei scrisori a fost susţinută de unul dintre elevii D[omnului] Le Roy la 8… 1641 (V[edeţi] pagina 22 din *Narratio Historica*), ceea ce făcând o mare vâlvă în Universitate, D[omnul] Le Roy i-a dat de ştire D[omnului] D[escartes] printr-o scrisoare pe care nu o avem, iar D[omnul] Desc[artes] i-a răspuns către 15 Decembrie 1641”. Scrisoarea conţine critica lui Descartes cu privire la disputaţia a treia din tezele *De illustribus aliquot quæstionibus physiologicis*, Utrecht, 1641, susţinută la 8/18 decembrie 1641 de către respondentul Henricus van Loon. Bos 92, comentariu datează această scrisoare în a doua jumătate a lui decembrie 1641, fiindcă răspunsul lui Voetius, sub forma unei disputaţii susţinute la 18/28 decembrie, nu este menţionat. Vezi şi comentariul lui Bos 92-94.

1976. Definiţia aceasta a omului ca *ens per accidens* a declanşat cearta de la Utrecht. Th. Verbeek relatează pe larg desfăşurarea ostilităţilor în *La Querelle*, 1988, traducând în franceză cele două texte fundamentale pentru înţelegerea poziţiei părţilor, *Testimonium Academiæ Ultrajectinæ* (un extras în latină, în AT III 462, notă – 464, notă) şi *Narratio Historica*, Utrecht, 1643. Atacat de Voetius şi de alţi teologi, Regius s-a apărat, luând drept scut *Exercitationes* ale lui Gorlæus (1591-1612). Christoph Lüthy a arătat că Gorlæus dezvolta latura filosofică a arminianismului, ceea ce Voetius a denunţat imediat, asociindu-l cu N. Taurellus (1547-1606) şi cu teologul arminian Conrad Vorstius (1569-1622); vezi C. Lüthy, *David Gorlæus (1591-1612): An Enigmatic Figure in the History of Philosophy and Science*, Amsterdam, 2013; JRA II

1126, nota 2. Vezi şi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

1977. Bos notează caracterul evident *ad hoc* al argumentului invocat de Descartes. În legătură cu generaţia spontanee, un loc comun al filosofiei naturii începând cu Democrit şi considerată încă în veacul al XVII-lea drept un fapt experimental, Descartes nu se pronunţă în chip explicit în textele sale tipărite. Stridiile, muştele, zoofitele şi şoarecii puteau fi generaţi prin simpla putrefacţie a materiei şi sunt ca atare menţionaţi de literatura epocii (P. Belon, K. Digby, P. Gassendi). Principiul fundamental al generării fiind, pentru el, fermentarea particulelor (vezi AT XI 506, r. 7-12), posibilitatea rămâne deschisă. Este posibil ca Descartes să aibă în vedere legea lui Cardano, potrivit căreia căldura putridă generează animalele, ceea ce autorizează generaţia spontanee în orice materie aflată în putrefacţie (G. Cardano, *De subtilitate*; vezi traducerea franceză contemporană: *Les Livres de Hierosme Cardanus… intitulez de la Subtilité, et subtiles inuentions, ensemble les causes occultes, et raisons d'icelles*, traduits de Latin en François, par Richard le Blanc, nouuellement reueus, corriges & augmentez…, Rouen, 1642, II, fol. 51 *a* şi IX, 235 *b*). Autorii *Obiecţiilor II* notează contradicţia dintre acceptarea generării spontanee şi principiul metafizic al lui Descartes potrivit căruia cauza conţine în chip eminent efectul (folosit în *Meditaţia a III-a* în argumentul existenţei lui Dumnezeu prin efecte, AT VII 133, r. 27 – 234, r. 14), dat fiind că viaţa este mai nobilă decât inertul (V. Aucante, în Descartes, *Écrits physiologiques et médicaux*, Paris, 2000, *Appendice 1*: „La génération spontanée", pp. 217-218).

1978. Vezi A 375, *către Regius* [între 25 şi 31 martie 1642] (AT III 486).

1979. Traducere din latină de VA şi CCP. Scrisoarea de faţă, fără dată, dar trimisă în acelaşi timp cu A 357, *către Mersenne*, 22 decembrie 1641 (*cf.* AT III 469, r. 7) era destinată a fi arătată părintelui iezuit Jacques Dinet, la acea vreme Provincial al iezuiţilor pentru Franţa. Clerselier nu a publicat-o. A fost publicată pentru prima dată de Paul Tannery în *Archiv für Geschichte der Philosophie*, IV, 4, 1891, pp. 538-540.

1980. Spre sfârşitul lunii noiembrie, Descartes era avertizat în legătură cu intenţiile critice ale lui Bourdin, care pregătise o serie de obiecţii la *Meditaţii*, după prima lor publicare. Vezi A 357, *către Mersenne*, 22 decembrie 1641 (AT III 469-470).

1981. Este vorba despre *Obiecţii VII*, publicate în a doua ediţie a *Meditaţiilor*, din 1642 (AT VII 451-561). Descartes le-a primit abia la sfârşitul lui ianuarie 1642.

1982. Vezi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94); A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 106-118); A 278, *către Mersenne*, 30 iulie 1640 (AT III 127-128); A 285, *către Mersenne*, 30 august 1640 (AT III 160-162); A 295, *către Mersenne*, [28 octombrie] 1640 (AT III 205-207); A 296, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], [28 octombrie

1640] (AT III 222-228); şi nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

1983. Vezi A 286, *către Mersenne* [*pentru Hayneuve*] [30 august 1640] (AT III 172).

1984. Sfârşitul frazei este reprodus în prima din *Notele* sale la *Obiecţii VII*, AT VII 451-452.

1985. „C[ucernicul] P[ărinte] Bourdin m-a făcut bine să văd cât de lesne pot Domniile lor să facă să vă pierdeţi reputaţia la Roma şi pretutindeni” (fr.).

1986. Jacques Dinet fusese profesor de teologie la Colegiul din La Flèche şi totodată prefect al studiilor între 1610 şi 1614. *Epistola către Dinet* a fost publicată după *Obiecţii VII*, în a doua ediţie a *Meditaţiilor*, apărută la Amsterdam, în 1642 (AT VII 563-603).

1987. Traducere din franceză de VA şi CCP.

1988. Adică la 8 decembrie. Mersenne îl informase aşadar pe Descartes despre intenţiile părintelui Bourdin încă de la începutul lunii noiembrie, dar nu mai devreme. Prin urmare, Bourdin compusese obiecţiile sale după ce văzuse textul publicat al *Meditaţiilor* (care apăruseră la 28 august), dar nu avusese mai înainte acces la manuscris (AT III 469, nota *a*).

1989. Vezi A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 465-468).

1990. Părintele Jacques Dinet. Vezi A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 468, r. 7).

1991. Legat de disputa dintre părintele Bourdin şi Descartes, vezi A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 481). Bourdin îi încredinţase aşadar lui Mersenne o scriere confidenţială, bănuind că Descartes va afla despre ea; pe de altă parte, acesta îi trimite lui Mersenne o scrisoare care să-i fie arătată lui Dinet. Vezi şi, *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

1992. Descartes face referire la Eustache de Saint Paul, autorul tratatului *Summa philosophica quadripartita*, Paris, 1609, cu numeroase ediţii în anii următori. Vezi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 185, r. 4-22). Vezi şi, *infra*, nota complementară *Elaborarea* Principiilor.

1993. Vezi A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 468, r. 18-22).

1994. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicăm din această scrisoare pierdută rezumatul pe care îl face Baillet. Baillet II 95, în margine: „Scrisoare manuscrisă a lui Descartes către fratele său, din 28 decembrie 1641”.

1995. Este vorba despre Jacques Boüexic de La Villeneuve. Vezi A 307, *către Fratele său mai mare*, 3 decembrie 1640 (AT III 252).

1996. Baillet II 95, în margine: „Această procură era din 13 februarie 1641”.

1997. Baillet II 95, în margine: „Inventar, pagina 7”.

1998. Baillet II 462, în margine: „Domnul de Bretaillière, Domnul de Chavagnes, Domnul Rogier

du Crévy, Domnul du Bois d'Avaugour".

1999. Baillet II 462, în margine: „Scrisoarea manuscrisă a lui Descartes către fratele său din 28 decembrie 1641".

2000. Traducere din franceză de VA şi MDV. Fără dată şi destinatar în Clerselier. Clerselier-Institut I 479 indică în doi fluturaşi: „Nu este nici o îndoială că această scrisoare este adresată P[ărintelui] Gibieuf, preot al Oratoriului. Se vede că această scrisoare este scrisă din anul 1641 căci la p[agina] 480 D[omnul] D[escartes] vorbeşte despre D[omnul] Arnauld ca nefiind doctor decât de puţină vreme şi este cunoscut că D[omnul] Arnauld nu şi-a luat doctoratul [*n'a pris le bonnet*] decât în 1642. Scrisoarea 105 din primul volum este răspunsul D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Gibieuf, despre care vorbeşte în scrisoarea 114 din volumul al 3-lea şi, prin urmare, este datată 19 ianuarie 1642, căci a 114-a scrisoare din volumul al 3-lea, p[agina] 609, este datată exact în această zi 19 Ianuarie 1649 [*sic!*, este clar un *lapsus calami* pentru 1642]. La pag[ina] 612 a acelei scrisori îl roagă pe P[ărintele] Mersenne să-i scrie cine este Generalul Oratoriului, iar la p[agina] 180 a scrisorii adresate P[ărintelui] Gibieuf îi spune că, dacă P[ărintele] de Condren, care era Generalul lor, nu ar fi murit, ar fi fost de partea lui. Aceste lucruri arată limpede că cele două scrisori au fost trimise în acelaşi timp, adică la 19 Ianuarie 1642". Referindu-se la A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 480), AT urmează adnotările din Clerselier-Institut şi publică textul copiei manuscrise. JRA publică textul originalului autograf, mai puţin formula de încheiere şi adresa, pe care le traducem după copia digitală accesibilă *online*. Originalul autograf din Belgia confirmă identificarea destinatarului scrisorii cu părintele Gibieuf, presupusă de Clerselier-Institut.

2001. Vezi A 18, *către Gibieuf*, 18 iulie 1629 (AT I 16-17); şi A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 237-238).

2002. Părintele Léonor de La Barde (1607-1672), preot oratorian, a contribuit la *Obiecţii VI* (A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641, AT III 385, r. 19-21) cu „trei puncte" (A 345, *către* [*de Launoy*] [22 iulie 1641], AT III 420, r. 3), probabil *Appendicele* (AT VII 419, r. 17 – 420, r. 3) – *cf.* JRA II 1135, nota 2.

2003. Fr. „*protecteur*" este exact sensul cuvântului grecesc „*Hyperaspistes*", folosit de autorul anonim al obiecţiilor cuprinse în A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 398-412).

2004. Charles de Condren (1588 – 17 ianuarie 1641), teolog, doctor al Sorbonei, mistic francez şi superior general al Oratoriului.

2005. Antoine Arnauld, autorul *Obiecţiilor IV*, obţinuse la 19 decembrie 1641 titlul de doctor al Facultăţii de Teologie a Sorbonei.

2006. Corpul doctorilor de la Sorbona.

2007. Clerselier-Institut I 480 notează pe margine: „Vedeţi al 36-lea articol al *Scrisorii către Părintele Dinet*, care este începutul celui de-al *Şaptelea rând de obiecţii* sau, mai degrabă, începutul fragmentului intitulat *Studium bonæ mentis*”.

2008. Despre încercarea de a obţine aprobarea doctorilor Facultăţii de Teologie de la Sorbona pentru textul *Meditaţiilor*, vezi A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 416, r. 5-9). Descartes, informat de Mersenne cu privire la refuzul aprobării (o referire în A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641], AT III 436, r. 16-19), i se adresează aici părintelui Gibieuf. Prima ediţie a *Meditaţiilor* va purta menţiunea *Cum Privilegio et Approbatione Doctorum*. În ediţia a doua, tipărită la Amsterdam de Lodewijk Elzevir, în 1642, această menţiune nu va mai figura.

2009. „Nu este făcută de mine inadecvată printr-o abstracţie a intelectului” (lat.). Vezi *Obiecţii I* (AT VII 120).

2010. Teza potrivit căreia mintea cunoaşte în chip nemijlocit nu lucrurile, ci mai degrabă ideile lucrurilor este formulată de Descartes în *Meditaţia a III-a* (AT VII 35, r. 16-29); *Meditaţia a VI*-a (AT VII 75, r. 7-8 şi 20-22); *Răspunsuri II* (AT VII 165, r. 19-23) (*cf.* Igor Agostini şi Francesco Marrone, în B 1562, nota 10).

2011. În Clerselier I 481-482, textul continuă, probabil după minută: „căci nu ar putea fi una în mine care să fie aşa fără s-o cunosc. Şi, în sfârşit, ideile doar ale modurilor sunt făcute incomplete prin abstracţia minţii noastre, atunci când le considerăm fără lucrul ale cărui moduri sunt; căci privitor la substanţe, ele nu pot să nu fie complete; şi chiar este cu neputinţă a concepe vreuna dintre acele calităţi care se numesc reale fără ca, prin aceea doar că se numesc reale, să nu fie concepute drept complete; ceea ce face, de asemenea, să se recunoască că pot fi separate de substanţă, dacă nu în chip natural, cel puţin în chip supranatural, ceea ce este de ajuns”. Completarea ar putea să fi fost făcută chiar de Descartes, în minută, lucru care ar confirma ipoteza, explicată în *Introducerea* la volumul I, potrivit căreia minutele sunt uneori mai cuprinzătoare decât originalele autografe expediate.

2012. Vezi A 703, *către Arnauld*, 29 iulie 1648 (AT V 224).

2013. „Şi ale căror idei nu sunt făcute de mine inadecvate printr-o abstracţie a intelectului” (lat.).

2014. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 353-354); A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 400); A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 422-425).

2015. Completarea nu apare în originalul autograf şi nici în copie; ea este fie adăugată de Clerselier, fie reprodusă după minută.

2016. Traducere din franceză de VA, CCP şi GV. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut III 609,

în margine: „Această scrisoare este corect datată de Borel la 19 Ianuarie 1642. Vedeţi a 45-a din [scrisorile] m[anu]s[crise] La Hire; Borel, p[agina] 38, spune că această scrisoare a fost scrisă pe 19 Ianuarie 1642 şi pare să aibă dreptate". AT, AM şi CM publică scrisoarea autografă expediată.

2017. Vezi A 359, *către Gibieuf*, 19 ianuarie 1642 (AT III 472-480).

2018. Răspunsul lui Descartes este cuprins în A 359, *către Gibieuf*, 19 ianuarie 1642 (AT III 474-479). Léonor de La Barde, oratorian, profesor de filosofie şi teologie la seminariile teologice din Marines, Troyes, Saumur, iar din 1640 la Paris, la seminarul Saint Magloire. A scris câteva obiecţii la *Meditaţii*, publicate de Mersenne la sfârşitul şirului de *Obiecţii VI*. A scris în favoarea lui Antoine Arnauld, în polemica generată de publicarea lucrării sale *De la fréquente communion* (1643).

2019. Ca răspuns la A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 465-468); vezi şi A 357, *către Mersenne*, 22 decembrie 1641 (AT III 469-470). „Biletele" părintelui Bourdin sunt altceva decât *Obiecţii VII*, pe care Descartes nu le văzuse încă (*cf.* CM XI 10, nota 2).

2020. Vezi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 185), unde Descartes pomeneşte cursurile de filosofie ale iezuiţilor de la Coimbra, ale lui Francesco de Toledo (1532-1596), Antonio Rubio (1548-1615) şi Eustache de Saint-Paul (fără a-şi aminti numele acestuia din urmă). Vezi şi A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 232-234), unde se referă la Eustache Asseline, zis Dom Eustache de Saint-Paul (1575-1640), şi Charles François d'Abra de Raconis (1580-1646); A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 251), unde îi aminteşte din nou pe iezuiţii de la Coimbra, pe Eustache de Saint Paul şi pe Abra de Raconis. Pentru abandonarea proiectului de a respinge sistematic filosofia Şcolii, vezi A 357, *către Mersenne*, 22 decembrie 1641 (AT III 470).

2021. Vezi A 361, *către Huygens*, 22 ianuarie 1642 (AT III 775-776) şi A 363, *Huygens către Descartes*, 25 ianuarie 1642 (AT III 777). Câteva zile mai târziu va primi obiecţiile lui Bourdin – vezi A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 781-782). Textul lui Bourdin va fi publicat în ediţia a II-a a *Meditaţiilor* (1642), ca *Obiecţii VII*. Despre *Obiecţii VII*, vezi şi A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 465-466) şi A 376, *către Mersenne* [martie 1642] (AT III 543).

2022. Vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450-451) şi A 398, *către Mersenne* [17 noiembrie 1642] (AT III 594). Este vorba despre o generalizare a unei probleme ce priveşte „*le jeu de mail*", un joc de origine napolitană „*il gioco della pallamaglio*", strămoş al golfului, crochetului, hocheiului şi poloului, care ajunge la modă în veacul al XVII-lea,

constând în a ciocni pe sol o bilă de lemn cu un ciocan lung de lemn, pentru a o face să ajungă în diverse locuri de pe aleea pe care se joacă. În Anglia era cunoscut sub numele de *„pall mall”*, iar la Paris, Ludovic al XIV-lea avea să ceară să se construiască în grădina Tuileries un teren să joace acest joc împreună cu nobili şi curteni.

2023. Este vorba despre cicloidă, tratată de Descartes în numeroase scrisori; vezi A 172, *Mersenne către Descartes* [28 aprilie 1638] (AT II 116-117); A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 135-137); A 185, *către Mersenne*, 27 iulie 1638 (AT II 257-263); A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 308-320); A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 8); A 617, *către Mersenne*, 2 noiembrie 1646 (AT IV 553). Vezi şi A 750, *Carcavi către Descartes*, 24 septembrie 1649 (AT V 420); *Bonaventura Cavalieri către Galilei*, 14 februarie 1640 (CM IX 115). Problema pusă aici de Roberval viza probabil corpul în spaţiu (solidul) realizat prin revoluţia cicloidei în jurul axei sale (*cf.* CM IX 11, nota 2).

2024. Vezi A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 312).

2025. Mersenne îi mai propusese o dată această problemă lui Descartes, care evitase să răspundă – vezi A 262, *către Mersenne* [1 aprilie 1640] (AT III 50). Roberval va continua să mai lucreze multă vreme asupra ei – vezi *Torricelli către Mersenne*, 1 mai 1644 (CM XIII 114-116).

2026. Clerselier-Institut III 610: „Acest Vitus este Thomas Anglus”. Este vorba despre preotul catolic englez Thomas White (1593-1676), care va publica în 1642 *De mundo dialogi tres*. Mersenne îl cunoscuse probabil prin Sir Kenelm Digby (*cf. Mersenne către Theodore Haak*, 12 februarie 1640, CM IX 111) şi le trimisese o copie manuscrisă după *De mundo* lui Hobbes şi lui Descartes; cel din urmă îşi va exprima o părere abia după ce va primi textul tipărit – vezi A 395, *către Huygens*, 10 octombrie 1642 (AT III 796-797); şi A 396, *către Mersenne* [13 octombrie 1642] (AT III 582).

2027. „Dar mai întâi trebuie să lămurească de unde provine o astfel de mişcare şi ce necesitate le întipăreşte atâta violenţă; apoi, dacă această învârtire se petrece în vid sau în plin etc.” (lat.). Acest fragment nu se regăseşte literal în *De mundo* şi nici în prefaţa *De natura densi et rari* scrisă de White în ediţia a doua în latină a lucrării lui Digby *Demonstratio immortalitatis animæ rationalis* (Paris, 1655; ediţia întâi în engleză, *Two Treatises*, Paris, 1644). Pare că citatul imprecis al lui Descartes provine dintr-o frază pe care Mersenne i-o comunicase într-o scrisoare. Jean Jacquot presupune că Mersenne i-a împărtăşit lui White unele dintre ideile lui Descartes despre rarefierea apei (CM XI 456); formularea de faţă pare să se refere la *Meteorii*, II (AT VI 241).

2028. Clerselier-Institut III 610, în margine: „Totuşi, ceea ce se spune aici despre materia subtilă pare să fie anterior publicării *Principiilor*”.

2029. „Într-un plin” (lat.).

2030. Descartes l-a întâlnit poate pe sir Kenelm Digby în Provinciile Unite în septembrie-octombrie 1641 (*cf.* CM XI 14-15, notă).

2031. „Fiind date oglinda, ochiul şi obiectul” (lat.).

2032. Problema şi soluţia îi aparţin de fapt lui Alhazen; Descartes îl confundă pentru că folosise ediţia lui Friedrich Risner din 1572 (*Opticæ thesaurus*), care include şi opera lui Witelo (*cf.* CM XI 12, nota 2).

2033. Este vorba despre o eolipilă, o sferă goală de metal sau de sticlă în care se aduce la fierbere un lichid oarecare, astfel încât vaporii produşi să poată ieşi în jet continuu prin unul sau două vârfuri întoarse (*cf.* JRA I 975, nota 19).

2034. Descartes va mai menţiona proporţia dintre aer şi apă în A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 601). Acest paragraf este tradus în latină în Borel 38. Mersenne mai încercase de câteva ori, în zadar, să măsoare greutatea specifică a aerului (*Mersenne către Jean Rey*, CM III 189; *Villiers către Mersenne*, CM IX 214). El transcrie rezultatele de faţă într-o notă marginală pe exemplarul său din *Harmonie universelle*, „De l’utilité de l’harmonie”, cartea a II-a, p. 4 (*cf.* AT III 875-876, nota lui B. Rochot).

2035. Este vorba despre prima ediţie a *Meditaţiilor* (1641), tipărită la Paris de Michel Soly. Vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 448-450).

2036. Părintele Charles de Condren, General al Oratoriului de la 30 octombrie 1629, murise la 17 ianuarie 1641. Succesorul său, părintele François Bourgoing, a fost ales abia în luna aprilie (*cf.* AT III 485, notă).

2037. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2038. Este vorba despre obiecţiile părintelui Bourdin, cunoscute ca *Obiecţii VII*.

2039. Cornelis van Hogelande (1590-1662), medic, catolic, unul dintre prietenii neerlandezi în care Descartes avea cea mai mare încredere şi căruia avea să îi lase, în 1649, la plecarea sa la Stockholm, un cufăr preţios cu corespondenţă.

2040. „Lângă podul Sf. Anton” (neerl.).

2041. Tratat care a fost trimis odată cu *Obiecţiile* părintelui Bourdin şi despre care Mersenne voia probabil să aibă părerea lui Descartes – vezi A 363, *Huygens către Descartes*, 25 ianuarie 1642 (AT III 778); A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 781).

2042. Ediţia a doua a *Meditaţiilor*, Amsterdam, 1642.

2043. Traducere din franceză de VA şi MDV. Baillet II 147 se referă în margine la a 15-a scrisoare manuscrisă a lui Regius către Descartes, pierdută acum. Potrivit AT III 487, această scrisoare cuprindea relatarea tuturor evenimentelor care s-au petrecut la Utrecht după tezele lui Regius

din 8 decembrie 1641. Textul lui Baillet se împletește cu traduceri ale unor pasaje din *Narratio Historica*, iar AT le reproduce *in extenso* după originalul latin. În ediția de față am urmat reconstituirea lui Bos, care nu include fragmentele din *Narratio Historica*. Baillet indică data de 24 ianuarie 1642, fără să precizeze calendarul folosit. Deoarece este scrisă cu siguranță înainte de A 366, *Regius către Descartes* [23 ianuarie/]2 februarie 1642 (AT III 525-527), Bos este de părere că Baillet folosește calendarul gregorian (p. 97, comentariu).

2044. Baillet II 142, în margine: „Volumul I al scris[orilor] lui Descartes, paginile 396, 397, 398, 399 etc. Scrisoarea a 15-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]". Baillet trimite la scrisorile lui Descartes către Regius: A 330 [începutul lui mai 1641] (AT III 369-370); A 333 [a doua jumătate a lui mai 1641] (AT III 454-456); A 349 [între iunie şi octombrie 1641] (AT III 456-457).

2045. Baillet II 146, în margine: „A 15-a scrisoare m[anu]s[crisă] a lui Regius".

2046. Potrivit *Narratio Historica*, p. 27, intenția lui Voetius era, într-adevăr, de a susține o serie de teze împotriva lui Regius în numele întregii Facultăți de Teologie de la Utrecht. Descartes amintește, de asemenea, acest lucru în *Epistola către Dinet* (AT VII 586). Până la urmă, tezele aveau însă să fie susținute doar sub președinția (*sub præside*) lui Voetius, iar acest lucru din pricina intervenției magistratului. Acuzația principală a acestora era prejudiciul adus teologiei, dar şi fizicii, metafizicii şi pneumatologiei de teza că omul, ființă compusă din suflet şi trup, ar fi o unitate *per accidens*, şi nu *per se*, susținută de Regius la 8 decembrie 1641. Aceasta, împreună cu negarea formelor substanțiale erau atribuite unor „atei" precum Gorlæus, Taurellus şi Basso. Astfel, corolarele puteau fi văzute ca preliminariile unei acuzații formale de ateism; vezi Th. Verbeek, *Descartes and the Dutch*, Carbondale, Edwardsville, 1992, p. 17 şi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2047. Numele lui Descartes apare în *teza a VI-a* (*Narratio*, p. 47) cu referire la demonstrația existenței lui Dumnezeu din *Discurs*, IV (AT VI 32-35). Altă scriere a lui Descartes menționată în acelaşi loc este *Dioptrica*.

2048. Baillet II 147, în margine: „*Gemerthanus*" (adică originar din Gemert, un sat din provincia catolică Brabantul de Nord).

2049. Baillet II 147, în margine: „A 15-a epistolă m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius] către Descartes şi epistola lui Descartes către P[ărintele] Dinet".

2050. *Narratio Historica*, p. 57, relatează că intervențiile elevilor lui Regius nu se foloseau de silogisme şi din acest motiv contraveneau uzajului academic. În *Admiranda Methodus* (1643, p. lxx), Schoock dezvăluie care a fost „problema foarte dificilă" pusă studenților. Când oponentul a obiectat că toate fenomenele naturii pot fi explicate fără a recurge la forme şi calități, Van den

Waterlaet l-a provocat să explice funcţionarea magnetului şi mişcările de flux şi reflux ale mării. La aceste dificultăţi, oponentul nu a răspuns, invocând viitoarea publicare a *Fizicii* lui Descartes, ceea ce a atras din partea lui Voetius compararea filosofiei lui Descartes cu a doua venire a lui Ilie.

2051. Baillet II 149, în margine: „A 15-a scrisoare m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]”.

2052. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2053. Este vorba despre obiecţiile părintelui Bourdin, cunoscute ca *Obiecţii VII*.

2054. Johan van Euskercken († 9 aprilie 1642), secretar al ambasadei Provinciilor Unite la Paris. A slujit drept intermediar al corespondenţei cu Huygens şi cu alte prilejuri. Vezi A 107, *Huygens către Descartes*, 24 martie 1637 (AT I 625-627).

2055. Vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450).

2056. După Roth 165, este vorba despre un manuscris. După cum observă JRA II 959, nota 6, *De re magnetica* a lui Athanasius Kircher a ieşit din tipar la 2 mai 1641 (notiţe ale lui Descartes au fost copiate de Leibniz – AT XI 635-639); totuşi Huygens i-o trimite abia un an mai târziu – A 405, *Huygens către Descartes*, 7 ianuarie 1643 (AT III 802). De Waard se gândeşte la o relatare a experimentului părintelui Grandamy, despre un ac magnetic ce nu declină, anticipând lucrarea acestuia *Nova demonstratio immobilitatis Terræ petita ex virtute magnetica*, La Flèche, 1645 (CM XI 24, nota 2). Bernard Rochot acceptă ipoteza lui de Waard, corectând trimiterea făcută de AT III 524 (AT IV 819, notă: *Appendice*). Vezi şi, *infra*, discuţia din A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642, p. 486, nota 1.

2057. Francis Bacon, baron de Verulam.

2058. Pentru interpretarea acestui considerent de preţuire pentru Francis Bacon, în corespondenţa lui Descartes cu Mersenne din 1630-1632 şi în *Discurs*, vezi V. Alexandrescu, „Descartes et le rêve (baconien) de «la plus haute et plus parfaite science»”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 3, 2013, pp. 11-35.

2059. Laurens Reael (1583-1637), astronom, guvernator general al Indiilor Orientale (1616-1618) şi amiral al flotei neerlandeze (1625-1627). Moare de ciumă la 54 de ani, în urma unei epidemii la Amsterdam. Notele sale despre magnetism (*Observatien of Ondervindingen aen de Magneetsteen*) vor fi publicate în 1651 la Amsterdam, însoţite de observaţiile lui Barlæus.

2060. „Moartea prematură l-a împiedicat s-o facă” (lat.).

2061. „Prelungirea vieţii” (lat.). Descartes îşi manifestase în câteva rânduri interesul pentru această chestiune în corespondenţă – vezi, de pildă, A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 480); A 140, *către Huygens*, 4 decembrie 1637 (AT I 649). Bernard Rochot (CM XI 25, nota 1) pune reapariţia acestei teme în legătură cu tipărirea celei de-a treia părţi (şi ultima) a

lucrării lui Johan van Beverwijck *Epistolica quæstio de vitæ termino, fatali, an mobili?*, Leiden, 1639.

2062. „Prin urmare, vă încredinţez Domniei voastre înşivă” (lat.).

2063. *Responsa Prudentum ad Authorem dissertationis de Organo in Ecclesiis Confoed. Belgii*, Ordine quo missa fuere, Leiden, 1641, cu răspunsurile lui Caspar Stresso, Eleazar Lootius şi ale lui Jacob Golius, care, potrivit JRA II 959, nota 13, este probabil „omul învăţat”.

2064. Traducere din franceză de VA şi RA. AT şi AM publică scrisoarea autografă, după un facsimil trimis de Ferdinand Julius Dreer, posesorul, la acea dată, al originalului. Data şi destinatarul lipsesc din Clerselier. Clerselier-Institut II 306: „Am fixat această scrisoare în anul 1643 până la clarificări ulterioare/ 1643”. Pe un fluturaş: „A 59-a [scrisoare] a celui de al 2-lea volum, p[agina] 306, este a D[omnului] Descartes către o persoană de credinţă protestantă care scrisese un tratat despre orgi. Este destul de dificil de ştiut când a fost scrisă această scrisoare. Socot că este din luna martie 1643, când a apărut cartea intitulată *Philosophia cartesiana*, scrisă de Voetius; căci socot că aceasta este scrierea de care vrea să vorbească D[omnul] D[escartes] la pagina 307 a acestei scrisori: are multe legături cu cea de-a 108-a a volumului III, pagina 394 [de fapt: 594] şi a fost scrisă la ceva vreme după aceea”. În scrisoarea autografă adresa lipseşte, prin urmare şi numele destinatarului. Acesta este restituit după conţinutul scrisorii (destinatarul este autorul *Tratatului de folosire a orgilor*).

2065. Aluzie probabilă la *Obiecţiile* lui Bourdin, despre care Descartes va vorbi mai jos şi pe care le va publica în ediţia a doua a *Meditaţiilor*, însoţite de *Răspunsurile* sale.

2066. Menţionat în A 282, *Huygens către Descartes*, 14 august 1640 (AT III 756-757) – *Gebruyck of ongebruyck van ‘t Orgel in de Kerken der Vereenighde Nederlanden* (Leiden, 1641).

2067. Jan Jansen Calckman (1565-1642), *Antidotum, Tegen-gift vant gebruyck of on-gebruyck vant Orgel inde kercken der Vereenighde Nederlanden*, ’s Gravenhage, 1641.

2068. Vezi A 363, *Huygens către Descartes*, 25 ianuarie 1642 (AT III 778) şi nota 5. După Roth 165, este vorba despre o lucrare în manuscris. JRA (II 959, nota 13) susţine că ar fi vorba totuşi de cartea lui Athanasius Kircher şi identifică experimentul în cauză (propoziţia VI, problema IV), pe care Descartes îl citează în *Principii*, IV, art. 170 şi trimite la o comunicare a lui Descartes către Mersenne (A 262 [1 aprilie 1640], AT III 46). Totuşi, în preambulul experimentului (ed. a III-a, 1654, p. 310) Kircher specifică limpede: *Fuit primus huius experimenti observator P. Iacobus Grandamicus, cuius et ego, una cum P. Nicolao Zucchio magneticae artis eximio Magistro, experimentum sumens, verum id esse cognovi*. Indicaţia lui Kircher pare să repună în drepturi ipoteza lui de Waard (vezi A 363, nota 1, p. 483). Vezi şi Verbeek *et al.* 16, nota *a*, în acelaşi sens cu de Waard.

2069. Este vorba despre obiecţiile părintelui Bourdin, cunoscute ca *Obiecţii VII*. Vezi şi A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 481).

2070. Vezi, *infra*, nota complementară *Elaborarea* Principiilor.

2071. Vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2072. Traducere din latină şi franceză de VA şi MDV. Data lipseşte în Clerselier, dar este indicată pe marginea exemplarului Clerselier-Institut I 401: „1642/ Aceasta slujeşte de răspuns la cea a Domnului le Roy din 24 Ianuarie 1642 şi la cea din 2 Februarie 1642 şi astfel cred că este din 6 Februarie 1642”; şi pe un fluturaş: „Cea de-a 89-a [scrisoare] din primul vol[um], p[agina] 401 este a D[omnului] D[escartes] către D[omnul] le Roy. D[omnul] Desc[artes] a primit mai întâi scrisoarea Domnului le Roy din 24 Ianuarie, a cercetat scrierea pe care i-a trimis-o, i-a spus părerea Domniei sale despre ea şi a compus el însuşi un alt răspuns la aceste teze ale lui Voetius. În vreme ce lucra la acesta, Domnul le Roy, pierzându-şi răbdarea, i-a scris din nou D[omnului] Descartes o a doua scrisoare, datată 2 Februarie. Acest lucru l-a grăbit pe D[omnul] Desc[artes] şi, încă din 6 Februarie, i-a trimis scrierea şi scrisoarea Domniei sale, care a fost cea de-a 89-a din acest prim volum”. Bos a despărţit un text publicat ca o singură scrisoare. În Clerselier şi în AT, scrisoarea CCLXVI cuprinde scrisoarea de faţă şi A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1642]. AT III 519, notă – 520, notă socoteşte însă că ultimele două paragrafe (AT III 509, r. 28 – 510, r. 29) constituie o reacţie la A 366, *Regius către Descartes* [23 ianuarie/] 2 februarie 1642 (525-527), scrisoare în care Regius îi destăinuie părerile magistratului Van der Hoolck şi ale profesorului de istorie şi de elocinţă, Antonius Æmilius, privitoare la proiectul lui Descartes şi al lui Regius de a publica un răspuns împotriva *Appendix*-ului lui Voetius, *De formis substantialibus* (23, 24 decembrie 1641). Cele două paragrafe ar constitui aşadar începutul altei scrisori, pierdută acum, în care Descartes îi trimitea lui Regius o seamă de „notiţe improvizate” în urma confruntării tezelor lui Voetius şi a răspunsului lui Regius. Clerselier ar fi inserat notiţele în textul scrisorii LXXXIX. Bos 107-109 merge mai departe şi divide textul în funcţie de cele două modalităţi distincte de răspuns: în scrisoarea de faţă, Descartes îi trimite lui Regius propriul său răspuns la tezele lui Voetius, fără a lua în seamă schiţa de răspuns a lui Regius, iar în A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1642] dispunem de notele lui Descartes asupra acelei schiţe. AT situează scrisoarea la sfârşitul lunii ianuarie, ca răspuns la A 362, *Regius către Descartes*, [14/]24 ianuarie 1642 (AT III 487-491), nu mai târziu de 2 februarie, potrivit lui Bos.

2073. Clerselier-Institut I 401, pe margine: „*Alphonsum*”. Baillet II 35, 149 crede că ar fi vorba despre un ofiţer, pe nume Jean Alphonse, dar este cu siguranţă vorba despre Alphonse Pollot (sau Alfonso Pallotti) (cca 1602-1668), căpitan italian în armata neerlandeză, pe care

Descartes îl cunoscuse la Breda în 1637. În cearta de la Utrecht a luat partea lui Descartes şi a lui Regius; vezi şi A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 782).

2074. Vezi *Meteorii*, II (AT VI 239). Adăugirea „*editionis gallicæ*” este cu siguranţă a lui Clerselier, pentru că prima ediţie a *Încercărilor* într-o altă limbă decât franceză a apărut abia în 1644, anume *Specimina Philosophiæ*.

2075. „Că omul este o fiinţă prin accident” (lat.).

2076. Vezi A 355, *către Regius* [a doua jumătate a lui decembrie 1641] (AT III 460).

2077. Descartes se referă la schiţa răspunsului lui Regius la Suplimentul (*Appendix*) lui Voetius.

2078. „O adevărată fiinţă *per se*, şi nu prin accident” (lat.).

2079. *Meditaţia a VI-a* (AT VII 74-76).

2080. Este vorba despre 9 teze susţinute la 23 şi 24 decembrie (stil vechi) 1641 de respondentul Lambertus van den Waterlaet, sub conducerea lui Gisbertus Voetius: *Appendix ad Corollaria Theologico-Philosophica nuperæ disputationi de Jubileo Romano de rerum naturis et formis substantialibus* . Textul este publicat în *Narratio Historica*, pp. 36-49, fragmentar în AT III 511-519 şi, în traducere franceză, în *La Querelle*, pp. 103-115.

2081. „Răspunsul lui Henricus Regius etc. la *Appendix* sau Note împotriva *Appendix*-ului şi a Corolarelor Teologico-Filosofice ale Domnului Gisbertus Voetius etc.” (lat.).

2082. „Aici aş aminti pe larg în ce fel m-a ajutat în dobândirea meseriei, în ce fel a fost întotdeauna protectorul, susţinătorul şi ajutorul meu” (lat.).

2083. Probabil că se referă la cele trei disputaţii din seria *De illustribus aliquot quaestionibus physiologici*, susţinute la 24 noiembrie, 1 şi 8 decembrie 1641. Vezi naraţiunea istorică despre aceste disputaţii în *La Querelle*, pp. 90-94.

2084. „Ci doar de zburdălnicia unor tineri” (lat.).

2085. Referinţă la Terenţiu, *Hecyra*, prolog I 4-5, prolog II 33-35, unde autorul se plânge că primele două reprezentări ale comediei au eşuat din pricină că auditoriul a preferat să meargă să se uite la nişte funambuli.

2086. „Al întregii Republici a literelor” (lat.).

2087. „Ca pe cel mai prietenos protector şi susţinător. Sănătate!” (lat.).

2088. „Scurtă prefaţă a Domnului Gisbertus Voetius către prea învăţatul şi prea experimentatul medic etc.” (lat.). Vezi *Præfantiuncula* lui Voetius în *Narratio Historica*, pp. 36-38. Răspunsul lui Regius avea să urmeze întocmai recomandarea lui Descartes. Întregul paragraf care urmează este tradus de Regius şi introdus în *Responsio, sive Notæ in Appendicem ad Corollaria Theologico-Philosophica Viri Reverendi et Celeberrimi D. Gisbertii Voetii, SS. Theologiæ Doctoris et Professoris, et in Academia Ultrajectina p. t. Rectoris Magnificis, verbique*

Divini in Ecclesia Ministri, Utrecht, 1642, pp. 6-7.

2089. „Tinerii care, abia instruiți cu primele elemente ale filosofiei și lipsiți de acea siguranță pe care o dau demonstrațiile evidente și valide, huiduie toată filosofia școlilor, înainte de a-i înțelege termenii, și care, privați de cunoașterea acestora, îi citesc fără roade pe autorii disciplinelor superioare și sunt siliți să asculte lecțiile și disputațiile precum ar face-o niște persoane mute ori statuile lui Dedal" (lat.).

2090. „Nu pe nedrept bănuiesc că aceasta se referă numai la auditorii mei" (lat.).

2091. „Rector magnific" (lat.).

2092. „Ei sunt deprinși mai repede de la mine decât în mod obișnuit de la alții" (lat.).

2093. „Și dacă de aici se întâmplă adesea ca acei care m-au ascultat să disprețuiască, sau chiar, dacă vreți, să huiduie ceea ce alții predau contrar [opiniilor mele] ca fiind mai puțin conform rațiunii" (lat.).

2094. „Și să vrea să-l îngroape sub calomnia lor" (lat.).

2095. Vezi *Narratio Historica*, pp. 38-39. Schițele de răspuns ale lui Descartes la teze sunt scrise în întregime în limba latină.

2096. Clerselier I 407, urmat de AT, reproduc „*Magistri*", în timp ce AM V 120 și Bos 104 propun „*Magnifici*".

2097. „Aceste ființe inofensive nu trebuie izgonite în chip nechibzuit din vechiul lor ținut" (lat.).

2098. „Am învățat Filosofia Școlilor, dacă nu cu cea mai mare sârguință, cel puțin binișor, și anume Logica, Metafizica, Fizica" (lat.).

2099. „Aceste nefericite ființe" (lat.).

2100. „Acelei docte ignoranțe" (lat.), aluzie la tratatul *De docta ignorantia* (1440) al lui Nicolaus Cusanus.

2101. „De la disprețul arogant și fuga de studiul filosofic" (lat.).

2102. „Pe deasupra, de la ignoranța grosolană, țărănească și trufașă" (lat.).

2103. Cu excepția unor modificări minore, Regius adoptă în *Responsio* propunerea de răspuns a lui Descartes, dar adaugă aproape două pagini în care avansează teoria carteziană a materiei, respingând noțiunile de materie primă și forme substanțiale (Bos 105, nota 17).

2104. Vezi *Narratio Historica*, p. 39.

2105. „Prejudecăți și [propoziții] îndoielnice" (lat.).

2106. „În primul", „dacă poate fi împăcată cu Sfânta Scriptură opinia celor care tăgăduiesc formele substanțiale" (lat.).

2107. *Facerea* 1.11: „Apoi a zis Dumnezeu: «Să dea pământul din sine verdeață: iarbă cu sământă într-însa, după felul și asemănarea ei, și pomi roditori, care să dea rod cu sământă în sine, după

fel, pe pământ!»”; *Facerea* 1.21: „A făcut Dumnezeu animalele cele mari din ape şi toate fiinţele vii, care mişună în ape, unde ele se prăsesc după felul lor, şi toate păsările înaripate după felul lor”.

2108. Indicaţia este introdusă, în limba franceză, ca o paranteză destinată lui Regius. La acest punct, Regius redă pasajele din Scriptură, dar nu întrebuinţează răspunsul lui Descartes.

2109. Potrivit lui Bos 106-107, nota 19, este vorba despre magistratul şi prietenul lui Descartes, Van der Hoolck, iar Clerselier ar fi descifrat greşit iniţiala. Clerselier-Institut I 414 şi Baillet II 153 îl indică pe Peter van Leeuwen (1592-1652), consilier municipal din 1640 şi primar în 1652.

2110. Vezi A 366, *Regius către Descartes*, [23 ianuarie/] 2 februarie 1642 (AT III 526).

2111. Vacanţa se sfârşea la 1/11 februarie. *Responsio* avea să fie publicată la 16/26 februarie 1642 şi condamnată la 17/27 martie de către corpul profesoral al Universităţii din Utrecht.

2112. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă s-a pierdut şi nu dispunem decât de relatarea lui Baillet. Ultimul paragraf al textului (Baillet II 297) este introdus în ediţia Bos.

2113. Baillet II 151, în margine: „*Narrat*[*io*] *Hist*[*orica*] *Acad*[*emiæ*][*Ul*]*traject*[*inæ*], p. 52, p. 53”.

2114. Baillet II 151, în margine: „Scris[oarea] a 16-a m[anu]s[crisă] a lui Regius”.

2115. Vezi A 365, *către Regius* [sfârşitul lui ianuarie 1642] (AT III 509).

2116. Este vorba despre Johannes van Horne (1621-1670), student şi multiplu respondent al disputaţiilor prezidate de Regius. A studiat la Leiden, unde a fost elevul teologului Antonius Walaeus, iar după studiile de la Utrecht pleacă în Italia. În 1642 absolvă Facultatea de Medicină din Padova, fiind numit, nouă ani mai târziu, profesor asociat la Leiden, apoi profesor titular de anatomie şi chirurgie; vezi Bos 78, nota 1.

2117. În primăvara lui 1641, Regius i-a cerut părerea lui Voetius cu privire la proiectul său de a publica un curs de fiziologie bazat de principiile fizicii lui Descartes. Voetius s-a mărginit să-i indice unele puncte de fiziologie susceptibile a dăuna învăţământului teologic şi l-a îndemnat să publice lucrarea, mai degrabă decât să o susţină într-o serie de disputaţii în cadrul Universităţii. La 16/26 martie 1641, Voetius este numit rector al Universităţii din Utrecht, prilej pentru Regius de a-l revedea şi de a-l felicita, dar şi pentru a stărui asupra prezentării proiectului său de fiziologie sub forma disputaţiilor. În cele din urmă, rectorul a acceptat intenţia profesorului de medicină, amintindu-i de îndatorirea de a urma filosofia aristotelică şi de a-şi sprijini ideile noi, paradoxale, pe demonstraţii solide. Vezi *Narratio Historica*, pp. 16-18.

2118. În 1640 şi în 1641, profesorul de matematică de la Utrecht, Jacobus Ravensberger, a susţinut

concepţia copernicană a mişcării Pământului, dar numai ca posibilitate, ceea ce a împiedicat să intre în conflict cu Voetius – *cf.* Theo Verbeek, *Descartes and the Dutch*, Carbondale, Edwardsville, 1992, p. 105, nota 70.

2119. Baillet II 152, în margine: „Main[ard] Schotanus, Charl[es] Dematius, Gisb[ertus] Voetius”.

2120. Episodul este relatat în *Narratio Historica*, pp. 23-24. Faţă de Voetius, Regius şi-a cerut scuze imediat după disputaţie, spunând că a preluat ideea din *Exercitationes philosophicæ*, Leiden, 1620, ale teologului David Gorlæus, fără să-şi dea seama că reprezenta o ameninţare la adresa adevărurilor teologice.

2121. „Apendice la Corolarele Teologico-Filosofice adăugate recentei disputaţii despre Jubileul Roman” (lat.) – vezi *Narratio Historica*, pp. 35-51.

2122. Pe margine: „Volum[ul] 3 al scris[orilor], p. 461, 622” = A 460, *către Prinţesa Elisabeta* [17 noiembrie 1643] (AT IV 37) şi A 597, *către de Wilhem*, 15 iunie 1646 (AT IV 435-436).

2123. Este vorba despre Prinţesa Elisabeta a Boemiei, care locuia cu familia în exil la Haga.

2124. În margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius] din 2 Febr[uarie] 1642”.

2125. Traducere din latină şi din franceză de VA şi MDV. Potrivit lui Bos 118, scrisoarea de faţă este un răspuns la A 366, *Regius către Descartes*, [23 ianuarie/] 2 februarie 1642 (AT III 525-527, plus Baillet II 297), iar în A 370, *către Regius* [6 februarie 1642], Descartes se referă la „notiţele” cuprinse aici. Data acestei scrisori este aşadar 3 sau 4 februarie. Pentru reconstituirea textului, vezi nota de prezentare a scrisorii A 365, iar pentru contextul acestei scrisori, vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2126. Vezi ultima propoziţie din *Responsio* (1642) a lui Regius: „Căci nu credem că sunt de o valoare atât de mică încât să le fie impuse celor care nu vor, ba chiar celor care nu o cer cu stăruinţă”.

2127. Vezi A 192, *Regius către Descartes*, [8/]18 august 1638 (AT II 305-306).

2128. *Meteorii*, I (AT VI 234 şi urm.).

2129. „Că, dacă negăm formele substanţiale în lucrurile pur materiale, am putea să punem la îndoială şi faptul că este una în om, şi că nu am mai putea să stăvilim în chip atât de fericit şi sigur greşelile acelora care îşi imaginează un Suflet Universal al Lumii sau ceva asemănător, precum o fac apărătorii formelor” (lat.). Pentru textul punctelor lui Voetius asupra cărora comentează Descartes, vezi *Narratio Historica*, pp. 40-43.

2130. Vezi *Narratio Historica*, pp. 42-43.

2131. Vezi *Narratio Historica*, pp. 43-46.

2132. „Temeiurile” „împotriva formelor substanţiale” „se impun intelectului însetat de adevăr” (lat.).

2133. „Pot fi aduşi în cele din urmă prin consecinţe solide să devină fie Fiare, fie Atei” (lat.).

2134. În teza a patra a *Appendix*-ului, Voetius numeşte primul argument împotriva formelor substanţiale „ahilean” („*Achillea*”, *Narratio Historica*, p. 43). Regius răspunde contraargumentului lui Voetius, numindu-l „*Thersiticum*”, aluzie la *Iliada*, II, 274-360, unde Thersites este ucis de Ahile. Este poate şi o aluzie la una dintre lucrările lui Voetius împotriva remonstranţilor, intitulată *Thersites heautontimorumenos, hoc est Remonstrantium Hyperaspistes*, Utrecht, 1635.

2135. Vezi *Narratio Historica*, p. 46.

2136. În *Epistola către Voetius*, partea a patra, „*De usu librorum et Voetii doctrina*” („*Despre întrebuinţarea cărţilor şi despre învăţătura lui Voetius*”, AT VIII-2 39-55), Descartes oferă o amplă analiză a unei învăţături adevărate, diferită de pedanteria academică „*pædagogica ignorantia*”. În timp ce Voetius îşi însuşeşte învăţătura din indexuri şi lexicuri, care amestecă scriitorii de prim rang cu snoave, adevăratul învăţat („*doctus*”) este omul care, prin îndelungi studii şi străduinţe, şi-a desăvârşit mintea şi inima (AT VIII-2 42).

2137. Vezi *Narratio Historica*, p. 47.

2138. Această declaraţie este făcută în *Prefaţa Meditaţiilor* (AT VII 7-10).

2139. Vezi *Narratio Historica*, pp. 47-49, şi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2140. „Aceasta totuşi spre a mărturisi adevărul” (lat.).

2141. „Pentru care este nevoie, ce-i drept, în chip natural, de o poziţie şi o conformaţie a părţilor trupului, dar care este totuşi diferită de poziţia, figura şi alte moduri pur corporale: căci nu priveşte numai trupul, ci şi sufletul, care este incorporal” (lat.).

2142. Traducere din franceză de VA şi RA. Scrisoare publicată pentru prima dată de A. Heinekamp, în „Ein ungedruckter Brief Descartes’ an Roderich Dotzen”, *Studia Leibnitiana*, 2, 1, 1970, pp. 1-12.

2143. Traducere din latină de VA şi CCP. Scrisoarea de faţă a fost descoperită şi publicată în 1973 de Judith Esze, în „Deux documents inédits sur Descartes”, *Acta Litteraria Academiæ Scientiarum Hungaricæ*, 15, 1973, pp. 230-244. Apoi a fost republicată de Paul Dibon în „Sur deux lettres inédites de Descartes à Regius”, *Nouvelles de la République des Lettres*, 1985-II, pp. 167-189 (reluat în Paul Dibon, *Regards sur la Hollande du Siècle d’Or*, Napoli, 1990, pp. 551-577).

2144. Vezi şi comentariul din Bos 120-121.

2145. Traducere din latină de VA şi CCP. Scrisoarea de faţă a fost, ca şi A 369, descoperită şi publicată în 1973 de Judith Esze, în „Deux documents inédits sur Descartes”, *Acta Litteraria Academiæ Scientiarum Hungaricæ*, 15, 1973, pp. 230-244, fiind datată eronat în 1639, iar

destinatarul fiind considerat Jacob van Waessenaer. Apoi a fost republicată de Paul Dibon în 1985 („Sur deux lettres inédites de Descartes à Regius”, *Nouvelles de la République des Lettres*, 1985-II, p. 168), care identifică noul destinatar şi propune datarea în intervalul 2-16 februarie 1642, preluat şi de B. Bos care restrânge datarea printr-o sumă de argumente concludente (pp. 122-124) şi propune aceeaşi dată ca scrisoarea precedentă.

2146. Scrisoare pierdută.

2147. „*Notulæ extemporaneæ*” („Notiţe improvizate”), trimise odată cu A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1642] (AT III 509-510, 503-509).

2148. Vezi A 365, *către Regius* [sfârşitul lui ianuarie 1642] (AT III 491-510; Bos 113: 33).

2149. Traducere din franceză de VA şi CCP. Nu s-a păstrat decât relatarea lui Baillet.

2150. Vezi A 365, *către Regius* [sfârşitul lui ianuarie 1642] (AT III 509); şi A 366, *Regius către Descartes*, [23 ianuarie/] 2 februarie 1642 (AT III 526).

2151. Vezi A 365, *către Regius* [sfârşitul lui ianuarie 1642] (AT III 493).

2152. În margine: „Scris[oarea] a 17-a a lui Reg[ius] m[anu]s[crisă]”.

2153. *Responsio* a fost tipărită la 16/26 februarie 1642 (Bos 125), ceea ce datează scrisoarea a cărei relatare o avem aici.

2154. Traducere din franceză de VA şi CCP. Scrisoarea s-a păstrat doar în relatarea lui Baillet.

2155. E vorba despre *Responsio, sive Notæ in Appendicem ad Corollaria Theologico-Philosophica*, Utrecht, 1642.

2156. Jan Evertsz. van Doorn publicase multe pamflete remonstrante, iar în 1618 numele său figurase pe lista neagră a persoanelor „suspecte de arminianism” (Bos 126, nota 2).

2157. Baillet II 153, în margine: „la 18 şi 19 februarie 1642”.

2158. Baillet II 153, în margine: „*Narrat*[*io*] *Hist*[*orica*] *Acad*[*emiæ Ultrajectinæ*], pag. 53”. Vezi Bos 126, nota 3.

2159. Baillet II 153, în margine: „Epist[ola] a 18-a m[anu]s[crisă], Reg[ius] către Cart[esium]”.

2160. Potrivit Bos 126, nota 5, la 18/28 februarie 1642, toţi profesorii au semnat.

2161. Baillet II 154, în margine: „*Ibid.*”.

2162. Vezi A 373, *către Regius* [între 5 şi 10 martie 1642] (AT III 536) şi *Epistola către Dinet* (AT VII 589).

2163. Baillet II 154, în margine: „*Ibid.*”.

2164. Vezi comentariul din Bos 127-129.

2165. Traducere din latină de VA şi CCP. Această scrisoare este un răspuns la A 372, *Regius către Descartes* [23 februarie/]5 martie 1642 (AT III 534-535). În paragraful al doilea sunt trei elemente care apar şi în alte locuri în text. Astfel, textul publicat de Clerselier pare să fi inclus

şi o primă ciornă a scrisorii, alături de textul efectiv trimis de Descartes lui Regius. AT III 536, nota *b* socotește paragraful al doilea un prim proiect de răspuns, refăcut ulterior de Descartes. Bos (135, comentariu) conjecturează că Descartes, copiind „pe curat" textul scrisorii după minută, a lăsat la o parte paragraful al doilea. Această decizie se sprijină pe ideea că Descartes şi-ar fi schimbat la un moment dat abordarea, hotărând să răspundă Senatului Universităţii potrivit procedurii indicate.

2166. *Cf. Matei* 5.8: „Fericiţi cei prigoniţi pentru dreptate, că a lor este împărăţia cerurilor".

2167. La cererea Senatului Universităţii, reunit în şedinţă la două zile după publicarea *Responsio* lui Regius, Consiliul oraşului Utrecht a cerut ridicarea exemplarelor care nu fuseseră încă vândute.

2168. Voetius.

2169. Vezi A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1642] (AT III 505; Bos 115: 33).

2170. AT III 536, nota *b* propune ca acest paragraf să fie citit ca o parte a primului proiect de răspuns, pe care Descartes l-ar fi refăcut după aceea.

2171. Voetius a propus această dispută în adunarea profesorilor din 18/28 februarie sau 19 februarie/1 martie 1642 (*Narratio Historica*, p. 54; *La Querelle*, p. 117).

2172. Disputa lui Descartes cu matematicianul Stampioen, din 1638-1640, este rezumată în nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* din volumul I al *Corespondenţei*.

2173. Frederik Ruysch şi Van der Hoolck (Bos 131, nota 7). Pentru relaţiile dintre Universitatea din Utrecht şi Consiliul oraşului [*Vroedschap*] Utrecht, vezi Bos xlvii-li.

2174. Aici se termină paragraful ce pare să facă parte dintr-o primă redactare a scrisorii. Vezi şi comentariul din Bos 135-136.

2175. Vezi A 192, *Regius către Descartes*, [8/] 18 august 1638 (AT II 305-306).

2176. Pentru părerea lui Descartes în legătură cu Universitatea din Utrecht, vezi A 200, *către X* [12 septembrie 1638?] (AT II 305).

2177. Cele trei obiecţii enumerate în paragrafele următoare reiau puncte din comunicatul Senatului Academic către magistraţii oraşului, redactat la 18/28 februarie 1642, anume că: 1) Filosofia nouă pe care o propagă Regius este contrară filosofiei îmbrăţişate de toţi şi predate în toate academiile; 2) *Responsio* este o ofensă adusă lui Voetius şi în general tuturor celor care nu sunt de acord cu Regius; 3) Pamfletul este pricina unor disensiuni interne între profesori, care vor fi dăunătoare reputaţiei Academiei şi vor diminua numărul de studenţi (*Narratio Historica*, pp. 54-55, 58-61; *La Querelle*, pp. 118-119) (*cf.* Bos 132, nota 11 şi 135, nota 23).

2178. Vezi Bos 133, nota 13.

2179. *Appendix at corollaria theologico-philosophica* al lui Voetius şi *Responsio* a lui Regius.

2180. Voetius, *Disputationum theologicarum* […] *de atheismo*, Utrecht, 1639.

2181. Descartes se referă la *Principii*, care vor apărea în vara lui 1644.

2182. În Clerselier, „D.V.R.”, probabil o eroare de lectură pentru „D.V.H.”.

2183. Traducere din latină de VA şi CCP. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut I 419: „Aceasta slujeşte drept răspuns celei a Domnului le Roy din 27 Februarie 1642, de aceea o datez din 1 Martie 1642”. AT o datează la sfârşitul lui februarie 1642. Bos observă că, în scrisoarea de faţă, Descartes discută interdicţia Senatului ce fusese pronunţată (24 februarie/6 martie 1642) împotriva cursului lui Regius despre *Problemata*, aşadar o scrie după A 373, *către Regius* [5-10 martie 1642] (AT III 536-542), dar înainte de a fi înştiinţat de decizia Consiliului oraşului [*Vroedschap*] din 15/25 martie, care i-a refuzat lui Regius dreptul de a ţine conferinţe publice sau private în orice alt domeniu decât medicina (Bos 138).

2184. *Responsio, sive Notæ in Appendicem ad Corollaria Theologico-philosophica* […] *Gisberti Voetii*, apărut la 26 februarie 1642.

2185. Probabil A 373, *către Regius* [5-10 martie 1642] (AT III 536-542), potrivit lui Bos 137, nota 3. AT presupunea că este vorba de o scrisoare pierdută. Potrivit lui P. Dibon, „Sur deux lettres inédites de Descartes à Regius”, *Nouvelle de la République des Lettres*, 1985-II, pp. 167-189, ar fi vorba de A 370, *către Regius* [6 februarie 1642], descoperită în 1973 la Debreţin şi care lipseşte din AT.

2186. Descartes se referă la *Principii*; vezi şi A 364, *către Huygens*, 31 ianuarie 1642 (AT III 782, r. 48).

2187. Traducere din latină de VA şi MDV. Data acestei scrisori, care lipseşte în Clerselier, este indicată în Clerselier-Institut I 418, în margine: „1642 Februarie”. După Charles Adam (AT III 485-486), scrisoarea datează din ianuarie 1642: în vacanţa de Anul Nou, Descartes aştepta vizita lui Regius – vezi A 355, *către Regius* [a doua jumătate a lui decembrie 1641] (AT III 462) –, iar la 18 şi 24 decembrie 1641 au loc disputaţiile lui Voetius, despre care ar fi vorba în scrisoarea de faţă. Adam observă şi asemănarea unei fraze de mai sus cu alta din A 359, *către Gibieuf*, 19 ianuarie 1642 (AT III 473, r. 14-17). Totuşi, Paul Tannery observă că în ianuarie 1642 nici o măsură nu fusese luată împotriva lui Regius la Utrecht. Pentru Verbeek, *La Querelle*, p. 452, nota 101, scrisoarea de faţă răspunde scrisorii A 362, *Regius către Descartes*, [14/]24 ianuarie 1642 (AT III 487-491). Bos 140 propune intervalul 25-31 martie 1642, între decizia Consiliului oraşului din 15/25 martie de a-l sili pe Regius să predea numai medicina şi răspunsul lui Regius, A 378, [21/]31 martie 1642, la îngrijorările lui Descartes din această scrisoare. Descartes ar fi scris aşadar scrisoarea de faţă la aflarea unor zvonuri despre interdicţia pronunţată împotriva lui Regius şi ar fi aşteptat confirmarea lor.

2188. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 308, în margine: „Aprilie 1642”. Pe fluturaş: „A 60-a [scrisoare] a celui de al 2-lea volum este din partea D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] M[ersenne]. Nu este datată, dar o cred cu siguranţă scrisă la 10 Martie 1642, căci, dacă ar fi fost scrisă mai târziu, D[omnul] D[escartes] nu ar fi omis să-l înştiinţeze pe P[ărintele] Mersenne de faimoasa sentinţă dată împotrivă-i la 17 Martie. Or, de pe 10 până pe 17 Martie nu au fost zile de poştă; aşadar această scrisoare a fost scrisă pe 10 Martie. Dar ceea ce mă determină să cred că această scrisoare este scrisă pe 10 Martie este faptul că D[omnul] Desc[artes], la pagina 311 a acestei scrisori, îi spune P[ărintelui] Mers[enne] că trebuie să îi trimită răspunsul pe care l-a dat lui Voetius şi că i-l va trimite prin D[omnul] de Zuylichem. Or, D[omnul] de Zuylichem, într-o scrisoare către P[ărintele] Mers[enne] datată din 7 Aprilie 1642, spune aceste cuvinte: «cu ultima mea scrisoare aţi primit apărarea D[omnului] Desc[artes]». De unde conchid că, pentru a trimite acest răspuns al D[omnului] Desc[artes] D[omnului] de Zuylichem şi pentru a-l trimite P[ărintelui] Mersenne putem cu siguranţă urca până la 10 Martie chiar dacă putem data această scrisoare încă mai înainte”. AT III 542 (datorită menţiunii sosirii Reginei Angliei în Provinciile Unite) şi CM XI 73 (datorită amintirii condamnării lui John Wycliffe la Conciliul de la Konstanz, ce apare într-o scrisoare a lui Durelle către Mersenne, din 26 februarie 1642, şi trimiterii colilor tipărite cuprinzând Obiecţiile Părintelui Bourdin) propun datarea scrisorii la mijlocul lui martie 1642. JRA înclină mai degrabă către conjectura din Clerselier-Institut (începutul lui martie).

2189. André Jumeau, matematician. Fusese preceptor al lui Henric al III-lea de Bourbon-Verneuil (1601-1682), fiul nelegitim al lui Henric al IV-lea, înainte de a deveni abate de Sainte-Croix (CM III 561). Înainte de publicarea *Meditaţiilor*, Jumeau îi sugerase lui Descartes, prin Mersenne, două variante ale *Epistolei* introductive la *Meditaţii* – vezi şi A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 387).

2190. Dunkerque aparţinea Ţărilor de Jos Spaniole şi reprezenta un punct strategic în subminarea comunicării dintre Franţa şi Provinciile Unite, cu care Spania era în război.

2191. La sfârşitul *Răspunsurilor IV*, publicat parţial în ediţia întâi a *Meditaţiilor* (1641) şi integral abia în ediţia a doua (1642).

2192. Acuzaţii similare referitoare la trecerea lui Descartes la calvinism mai fuseseră lansate – vezi A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 619-621).

2193. Henrietta Maria de Franţa (1609-1669), regină a Angliei, soţia lui Charles I, fiică a Mariei de Medici, se refugiase la 8 martie 1642 în Provinciile Unite, unde va rămâne până la 30 ianuarie 1643, din pricina primului război civil englez (1642-1646).

2194. Maria de Medici (1575-1642), a doua soţie a lui Henric al IV-lea (în 1600), regentă a Franţei (1610-1614) şi mama lui Ludovic al XIII-lea. Ultimii ani ai vieţii îi petrece în exil, în Ţările de Jos Spaniole, în Provinciile Unite (în septembrie 1641), în Anglia şi în Germania.

2195. *Obiecţii VII*.

2196. Într-o scrisoare *către André Rivet*, 8 februarie 1642 (CM XI 39), Mersenne îi scria că citeşte comentariile lui Augustin despre Psalmi (*Enarrationes in Psalmos*), unde Descartes ar fi putut găsi şi comentariul la Psalmul 14.

2197. Potrivit CM XI 75, nota 1, Augustin, *De Hæresibus*, cap. 88 (Migne, *Patrologia latina*, XLII, col. 47 şi urm.).

2198. *Cf. Discurs*, I: „Pentru a ne apuca să cercetăm [adevărurile revelate] şi a izbuti, este nevoie de a avea un ajutor extraordinar al Cerului şi de a fi mai mult decât om” (AT VI 8).

2199. Potrivit observaţiei din B 1626, nota 9, obiecţia pare să fie a părintelui Jean Durelle, călugăr Minim din Provincia Lyon, exprimată într-o scrisoare *către Mersenne*, 26 februarie 1642 (CM XI 45-54), în particular CM XI 49: „Cât despre principiul lui des Cartes, *quidquid clare et distincte cognoscimus, est verum*, cum ştim noi dacă cunoaştem ceva distinct, dacă admitem doctrina lui des Cartes care discreditează simţurile? Şi cum altfel ştim că *totum est majus sua parte* decât prin inducţie, care se întemeiază pe senzaţie? Şi, în plus, ceea ce unii socotesc că o concep distinct nu este pentru alţii decât o concepţie confuză”.

2200. John Wycliffe (cca 1330-1384), teolog englez, respinge doctrina transsubstanţierii; este condamnat împreună cu Ian Hus de Conciliul de la Konstanz (1414-1418). AT III 547, notă bănuieşte că Descartes se referă la scrisoarea lui Jean Durelle către Mersenne, citată în nota precedentă. Potrivit AT III 547, notă – 549, notă şi CM XI 76, nota 2, Mersenne ar fi putut să-i trimită o copie a acestei scrisori lui Descartes.

2201. Vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2202. Voetius îl menţionase pe Mersenne împotriva lui Descartes în teza a şasea din *Appendix ad Corollaria Theologico-Philosophica*, la 23-24 decembrie 1641. Descartes îi propusese lui Regius o replică în A 365, *către Regius* [sfârşitul lui ianuarie 1642] (AT III 507). Textul tezelor se găseşte, în traducere franceză, în *La Querelle*, pp. 105-115.

2203. Henricus Regius.

2204. Voetius devenise rectorul Universităţii din Utrecht la 22 martie/1 aprilie 1641, pentru anul universitar 1641-1642.

2205. Hector-Pierre Chanut (1601-1661), consilier şi diplomat, avea să devină un prieten apropiat al lui Descartes.

2206. În prima ediţie din Clerselier II (1659), iniţiala este „B”. În a doua (1666), ea devine „P”,

fără îndoială, dintr-o greşeală tipografică. AT III 546, nota *c* propune emendarea „B”, căci preia textul după a doua ediţie Clerselier. Lucrurile sunt clarificate de J. Beaude şi P. Costabel, în AT III 876 (*Appendice*) şi, pentru diferenţe dintre ediţia I şi a II-a din Clerselier II, AT III 872 (*Appendice*).

2207. Traducere din franceză de VA şi RA. Copia manuscrisă din arhiva Leibniz a fost publicată pentru prima dată de Ludwig Stein, „Ein ungedruckter Brief von Descartes”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 3, 1890, p. 568, iar originalul autograf de Herbert Breger, „Ein wiedergefundenes Autograph von Descartes”, *Studia Leibnitiana*, 34, 2002, pp. 110-116.

2208. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea s-a pierdut şi ne-a rămas doar în relatarea lui Baillet. AT III 557-558 publică două fragmente din Baillet (II 30 şi II 155-156) care trimit la „cea de-a 19-a scrisoare latină manuscrisă a lui Regius către Descartes din 31 martie 1642”, fără a indica după ce calendar este datată scrisoarea. Deoarece Descartes îi va răspunde lui Regius la începutul lui aprilie, înainte de 10, după stilul nou (A 379), Bos 143 conchide că data precisă a scrisorii trebuie să fie [21/]31 martie 1642. Bos, pe care îl urmăm, publică o parte din scrisoarea de faţă („Numai opt Profesori… sub numele general al Profesorilor Universităţii”) şi ca o scrisoare independentă, A 417, *Regius către Descartes* [începutul lui decembrie 1642 – mai 1643], apropiind textul de un pasaj din Baillet II 188-189. Bos adaugă şi fragmentul A, constând în câteva rânduri din Baillet II 30 care trimit la o scrisoare a lui *Samuel Sorbière către Pierre Petit* din 20 februarie [1658]. Privitor la rolul lui Sorbière în diseminarea gassendismului în Ţările de Jos, acţiune ce a contribuit la ruptura dintre Descartes şi Regius din 1645, vezi şi V. Alexandrescu, „Regius and Gassendi on the Human Soul”, *Intellectual History Review*, 23, 4, 2013, pp. 433-452.

2209. Baillet II 30, în margine: „Scris[ori] şi Rel[atări] in IV°, pag. 687”. Referinţa este la *Sorbière către Pierre Petit*, 20 februarie [1658]: „Astfel încât, socotind gândurile Domnului Descartes mai pe gustul Domniei sale [faţă de cele ale altor „filosofi noi”], [Regius] le preluă fără să pregete, făcu vâlvă, dobândi faimă şi stârni invidia colegului său Gilbert Voetius, profesor de Teologie. Fu persecutat de acest spirit ursuz, iar în timpul acestei persecuţii Domnul Descartes îi împărţi discipolului său cu dărnicie laudele de care a dorit mai târziu să-l văduvească pentru un temei destul de uşuratic. Căci spunea pe atunci că nu cunoaşte decât două persoane care i-au înţeles opiniile, un bărbat şi o domnişoară, primul fiind acel Regius, iar cealaltă Doamna Elisabeta, cea dintâi născută dintre Prinţesele Palatine”, în Samuel Sorbière, *Lettres et discours de M. Sorbière, sur diverses matières curieuses*, Paris, 1660, p. 687.

2210. Baillet II 30, în margine: „Regius, cea de-a 19-a Scris[oare] M[anu]s[crisă] către [Des]cart[es]”.

2211. Acest fapt nu este atestat (Bos 141, nota 2).

2212. Consiliul oraşului [*Vroedschap*] Utrecht a votat la 15/25 martie 1642 o hotărâre care l-a silit pe Regius să renunţe la orice cursuri publice sau private în alt domeniu decât medicina.

2213. Baillet II 155, în margine: „*Ibid*. [*Epistola către Voetius*, II, pag. 36, 37 (AT VIII-2 33-34)] şi *Narr*[*atio*], pag. 67 [*La Querelle*, pp. 122-123]”. Este vorba despre *Judicium Senatus Academici Inclutæ Academiæ Ultrajectinæ*, care interzicea oficial predarea noii filosofii la Utrecht; vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2214. Baillet II 155, în margine: „Rectoratul său se încheia atunci”. La 16 martie 1642, rectoratul Academiei de la Utrecht a fost preluat de profesorul de drept Antonius Matthæus.

2215. Baillet II 155, în margine: „Cea de-a 19-a scris[oare] m[anuscri]s[ă] a D[omnului] Reg[ius]”.

2216. Baillet II 155, în margine: „Cea de-a 36-a scris[oare] m[anuscri]s[ă] de la Reg[ius] către Desc[artes]” [= A 417 *Regius către Descartes* [începutul lui decembrie 1642 – mai 1643].

2217. Baillet II 155, în margine: „Narrat[io] histor[ica]”. Fragmentul marcat între paranteze drepte a fost redactat de Baillet şi pornind de la scrisoarea A 417, *Regius către Descartes* [începutul lui decembrie 1642 – mai 1643] (AT III 557-558).

2218. Baillet II 155, în margine: „Cea de-a 19-a scris[oare] m[anuscri]s[ă] a lui Reg[ius]”.

2219. La 19/29 martie 1642, Paulus Voetius, fiul cel mai mare al lui Voetius, susţinea o disputaţie în care apăra formele substanţiale.

2220. Lambertus van den Waterlaet, autor al *Prodromus, sive Examen tutelare orthodoxæ philosophiæ principiorum, contra fictitium quoddam hujus temporis eorum pentagonum*, 2 vol., Leiden, 1642, împotriva *Responsio* a lui Regius.

2221. Traducere din latină de VA şi CCP. Fără dată în Clerselier.

2222. Paul Voetius, fiul lui Voetius, care era deja profesor extraordinar de metafizică la Universitatea din Utrecht. Vezi A 378, *Regius către Descartes*, 31 martie 1642 (AT III 558).

2223. Vezi *Epistola către Dinet* (AT VII 592-593).

2224. A 378, *Regius către Descartes* [21/]31 martie 1642 (AT III 558).

2225. Cyprianus Regneri, profesor de drept. Cei doi profesori s-au împotrivit deciziei luate în Adunarea Profesorilor Universităţii. Vezi A 378, *Regius către Descartes*, [21/]31 martie 1642.

2226. Baillet II 178 crede că ar fi vorba despre Martin Schoock. Monahul ar fi însă Lambertus van den Waterlaet. Vezi comentariul din Bos 145.

2227. Willem Christiaens van der Boxe, tipograf din Leiden, activ între 1631 şi 1658 (*cf*. Bos 144, nota 4).

2228. O aluzie posibilă la felul în care Descartes înfăţişează disputa de la Utrecht în *Epistola către*

Dinet (AT VII 582-599) (Bos 145, nota 6).

2229. Traducere din franceză de VA şi CCP.

2230. Baillet II 157, în margine: „Scris[oarea] a 25-a m[anu]s[cris[ă] a lui Regius”.

2231. Lambertus van den Waterlaet. Vezi comentariul din Bos 147-148.

2232. În pasajul omis, Baillet parafrazează un paragraf din A 379, *către Regius* [începutul lui aprilie 1642] (AT III 559, r. 10-14).

2233. Baillet II 157, în margine: „Scrisoarea a 20-a m[anu]s[crisă] a lui Regius”.

2234. Baillet II 157, în margine: „La fel, scris[oarea] a 25-a m[anu]s[crisă]”.

2235. Este vorba despre cartea *Philosophia Naturalis Reformata*, scrisă de Gerard (1604-1650) şi Arnold Bootius (1606-1653). Vezi Bos 147, nota 5.

2236. Baillet II 175, în margine: „Sau chiar încă din luna Iulie 1641”.

2237. Baillet II 175, în margine: „Scris[oarea] a 20-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius] către Domnul Desc[artes]”.

2238. *Philosophia Naturalis Reformata*, Dublin, 1641. Fraţii Gerard şi Arnold Bootius – sau Boot(s) – şi-au făcut pregătirea în medicină la Leiden, iar apoi s-au stabilit în Insulele Britanice. Arnold a devenit medic pe lângă trupele engleze în Irlanda, iar Gerard a primit funcţia de medic al regelui Angliei (Bos 147, nota 5).

2239. Traducere din franceză de VA şi RA. Datată din neatenţie de Descartes „Duminică”, adică 27 aprilie 1642. De fapt, scrisoarea fusese expediată sâmbătă – vezi A 383, *Huygens către Descartes*, 27 aprilie 1642 (AT III 786).

2240. Vezi A 383, *Huygens către Descartes*, 27 aprilie 1642 (AT III 786-787).

2241. Este vorba fie despre *Epistola către Dinet* (*cf.* B 1637, nota 3), fie despre *Răspunsuri VII*, către părintele Bourdin (*cf.* Roth 167, nota *a*).

2242. Vezi *Epistola către Dinet* (AT VII 582-603), o scriere polemică în acelaşi timp împotriva lui Bourdin, ca şi împotriva lui Voetius. Expresia „în favoarea” este folosită, desigur, ironic.

2243. Huygens o văzuse şi îi trimisese lui Mersenne, la 7 aprilie, cu o scrisoare, „apărarea Domnului Descartes sub numele lui Regius, împotriva lui Voetius” şi „Cenzura Academiei de la Utrecht în litere mari” (adică *Judicium Senatus*), *Huygens către Mersenne*, 7 aprilie 1642 (CM XI 100, 101).

2244. Traducere din franceză de VA şi RA.

2245. A doua ediţie din 1642.

2246. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată prima oară de Roth.

2247. Descartes datase din greşeală A 381, *către Huygens* (AT III 783-784) „Duminică la prânz”, adică 27 aprilie, deşi o expediază la 26 aprilie.

2248. Este vorba poate de o scriere compusă de părintele Durelle, din Ordinul Minimilor, ca răspuns la o scrisoare a lui Voetius către Mersenne împotriva lui Descartes (pierdută) şi trimisă de Mersenne în Provinciile Unite (CM XI 131, nota 1 şi CM XI 48-49).

2249. Polemica cu Pierre Bourdin care prilejuieşte *Epistola către Dinet*, pe care Descartes tocmai o dăduse la tipar. Vezi, *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

2250. *Hofwijck* fusese construit după principiile lui Vitruviu (o casă şi o grădină cu un labirint) şi inaugurat în februarie 1642.

2251. Lambertus van den Waterlaet (cca 1619-1678), discipolul lui Voetius care susţinuse teze împotriva filosofiei carteziene la 23 şi 24 decembrie (stil vechi) 1641 – *cf.* A 365, *către Regius* [sfârşitul lui ianuarie 1642] (AT III 493-494). Baillet precizează că „pamfletul s-a găsit în inventarul Domnului Descartes" (Baillet II 156). Vezi şi nota lui B. Rochot în CM XI 131, nota 4.

2252. Polemica lui Descartes cu Voetius se referă şi la existenţa formelor substanţiale – *cf.* A 365, *către Regius* [sfârşitul lui ianuarie 1642] (AT III 501 şi urm.).

2253. „Care locuieşte în Casa/ Jonkheer van Hogelande/ În Strada Bree,/ La Leiden./ Poşta" (neerl.).

2254. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2255. Vezi A 383, *Huygens către Descartes*, 27 aprilie 1642 (AT III 786).

2256. André Rivet (1573-1651), profesor la Leiden.

2257. Vezi A 381, *către Huygens* [26 aprilie 1642] (AT III 784); şi A 383, *Huygens către Descartes*, 27 aprilie 1642 (AT III 787). Scrisoarea lui Mersenne a fost expediată vineri, 11 aprilie, iar Descartes, îndată ce a primit-o, sâmbătă, 26 aprilie, i-a trimis-o lui Huygens, care a primit-o în aceeaşi zi, împreună cu A 382, *către Huygens*, 26 aprilie 1642 (AT III 784-785).

2258. Vezi A 383, *Huygens către Descartes*, 27 aprilie 1642 (AT III 786-787).

2259. „Domniei Sale,/ Domnul de Zuylichem,/ Cavaler, Consilier şi Secretar/ al Alteţei Sale,/ La Haga" (neerl.).

2260. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima oară de Roth.

2261. Este probabil vorba despre Jacques Pujos, *Futilité des raisonnemens de Monsieur Hardy, contenus en ses deux derniers livrets: dont le premier est intitulé Réfutation du livret envoyé de Lyon par J. Pujos. &c. imprimé à Paris par I. Desdin, 1641. Le second sous le tiltre de Seconde réfutation de la prétendue quadrature du cercle. &c. imprimé à Paris par Robert Sara, 1641*, Rouen, 1642, 38 p. Mersenne trimisese la aceeaşi vreme câte un exemplar din acest opuscul lui Villiers şi lui Deschamps (CM XI 158, nota 1).

2262. Huygens fusese la Amsterdam între 20 şi 23 mai (*Dagboek*).

2263. Vezi A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 806).

2264. Este vorba despre *motus perpetuus*; despre care Descartes va mai trata în A 389, *către Huygens*, 1 septembrie 1642 (AT III 791-792) şi A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 805-814).

2265. Posibil" (gr.).

2266. „În original" (lat.).

2267. Vezi A 131, *Huygens către Descartes*, 18 septembrie 1637 (AT I 642); A 135, *către Huygens*, 5 octombrie 1637 (AT I 435-447); A 139, *Huygens către Descartes*, 23 noiembrie 1637 (AT I 646-648); A 140, *către Huygens*, 4 decembrie 1637 (AT I 648).

2268. Descartes va da curs acestei rugăminţi în anul următor – vezi A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 805-814).

2269. *Epistola către Dinet*. Vezi şi, *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin.*

2270. Traducere din franceză de VA şi RA. Nedatată în Baillet, dar scrisoarea XCV din Clerselier I (A 387, *către Regius* [iunie 1642]) este răspunsul la această scrisoare datată de Clerselier-Institut I 426 la 1 iunie 1642. Grupajul pasajelor şi datarea sunt explicate în Bos 150-151.

2271. Baillet I 13, în margine: „Vol[umul] I al scrisorilor sale, p. 387, vol[umul] 2, p. 265, de asemenea p. 284" [= A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 235); A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 277)].

2272. Baillet I 13, în margine: „Senguerdius, potrivit lui Regius, scrisoarea 22 m[anu]s[crisă] către Descartes".

2273. „Filosoful de hârtie" (lat.). Regius pare că îl informase pe Descartes că profesorul de filosofie de la Utrecht, Senguerd, îşi bătuse astfel joc de numele *Cartesius* (Bos 149, nota 2).

2274. A doua ediţie a *Meditaţiilor*, publicată în 1642 la Amsterdam de Elzevir, care conţinea în plus *Obiecţii VII*, *Răspunsuri VII* şi *Epistola către Dinet*.

2275. Baillet II 165, în margine: „Scrisorile 21 şi 22 m[anu]s[cri]s[e] ale lui Regius".

2276. Baillet II 165, în margine: „Scrisoarea 22 m[anu]s[crisă] a lui Regius către Desc[artes]".

2277. Vezi A 379, *către Regius* [începutul lui aprilie 1642] (AT III 559-560); şi A 387, *către Regius* [iunie 1642] (AT III 566, r. 20-24).

2278. Baillet II 179, în margine: „Scrisoarea 22 m[anu]s[crisă] a lui Regius".

2279. Vezi, în AT III 574, textul ordonanţei din 12 august 1642 cu privire la treburile Universităţii, dată de Consiliul oraşului Utrecht.

2280. Baillet II 170, în margine: „Vol[umul] I al scrisorilor, p. 428" [= A 387, *către Regius* [iunie 1642] (AT III 565-568)].

2281. Baillet II 170, în margine: „V[edeţi] de asemenea scrisorile m[anu]s[cri]s[e] ale lui Regius”.

2282. Baillet II 171, în margine: „Scrisorile m[anu]s[cri]s[e] a lui Desc[artes] către Picot şi a lui Regius către Descartes”.

2283. Traducere din latină de VA şi CCP. Fără dată, în Clerselier; Clerselier-Institut I 426, în margine: „Această [scrisoare] slujeşte drept răspuns celei a Domnului le Roy din 1 Iunie 1642”. AT III 563 o datează iunie 1642, fiind posterioară publicării *Epistolei către Dinet*, dar anterioară măsurilor propuse, la 29 iunie 1642, de Universitatea din Utrecht privitoare la acea *Epistolă*. Scrisoarea a fost discutată de Theo Verbeek în „Descartes et Regius: «juin 1642», autour de la lettre CCLXXX”, în J.R. Armogathe, G. Belgioioso şi C. Vinti (a cura di), *La Biografia intellettuale di René Descartes attraverso la* Correspondance, Napoli, 1999, pp. 93-109. Autorul propune împărţirea scrisorii în trei, după cum urmează: primul paragraf (sfârşitul lui mai 1642) şi paragrafele 2-8 şi 11-12 (prima săptămână a lui aprilie 1642), iar paragrafele 9 şi 10: „Pentru a rezolva ceea ce obiectezi… prin urmare ele vor rămâne distincte” în perioada 1644-1645. Bos 155-156 discută această datare, preferând să păstreze unitatea scrisorii şi datarea ei în iunie 1642.

2284. Este vorba despre partea a doua din *Epistola către Dinet*, publicată în a doua ediţie a *Meditaţiilor* (AT VII 582-590). Vezi şi A 386, *Regius către Descartes*, 1 iunie 1642 (AT III 571 şi 572).

2285. Unii teologi protestanţi (remonstranţii) s-au folosit de atacul lui Descartes împotriva lui Voetius, care a fost tradus în acelaşi an în neerlandeză de Jean Batelier (1593-1672) (Bos 152, nota 2).

2286. Pierre Bourdin (1595-1653), autorul *Obiecţiilor VII*, pe care Descartes îl criticase în prima parte a *Epistolei*.

2287. E vorba despre răspunsul lui Regius la *Prodromos*-ul lui Van den Waterlaet.

2288. A *Meditaţiilor* – vezi *Răspunsuri VI* (AT VII 430-431).

2289. *Ecleziastul*, 8.17: „Atunci mi-am dat seama, privind lucrarea lui Dumnezeu, că omul nu poate să înţeleagă toate câte se fac sub soare, dar se osteneşte căutându-le, fără să le dea de rost; iar dacă înţeleptul crede că le cunoaşte, el nu poate să le pătrundă”; 11.9: „Bucură-te, omule, cât eşti tânăr şi inima ta să fie veselă în zilele tinereţii tale şi mergi în căile inimii tale şi după ce-ţi arată ochii tăi, dar să ştii că, pentru toate acestea, Dumnezeu te va aduce la judecata Sa” – versete citate şi comentate de Descartes în *Răspunsuri VI* (AT VII 430, r. 14 – 431, r. 25).

2290. Capadocienii erau consideraţi în Antichitate vicleni. În acest sens, Regius foloseşte acest termen la adresa lui Voetius. Vezi AT III 569, ultima notă, unde se trimite la un proverb citat de Suidas şi la două epigrame din *Antologia Palatină* (XI, 237 şi 238). JRA II 1132, nota 12

observă că la poeţii latini, capadocienii sunt sinonimi cu sclavii – *cf.* Horaţiu, *Epistole*, I, VI, v. 39; Persius, *Satire*, VI, v. 77.

2291. Vezi A 386, *Regius către Descartes*, 1 iunie 1642 (AT III 573-574).

2292. Vezi *Meditaţia a III-a* (AT VII 42) şi *Principii*, I, art. 17 (AT VIII-1 11).

2293. Celebru pictor antic grec din secolul al IV-lea î.Hr. – vezi Pliniu, *Naturalis Historia*, 35, 36, 79-97.

2294. Potrivit lui Bos 153-154, nota 11, Descartes pare să respingă aici o poziţie pe care Regius o va relua mai târziu în *Explicatio mentis humanæ* (1647), conform căreia ideea noastră imperfectă de Dumnezeu nu poate în nici un fel garanta existenţa actuală a lui Dumnezeu. *Cf. Explicatio*, XIII: „Ba chiar ideea de Dumnezeu este sădită în minte fie printr-o revelaţie dumnezeiască, fie prin tradiţie, fie prin observarea lucrurilor" – vezi şi A 269, *către Regius* [iunie 1640] (AT III 64); XIV: „Conceptul nostru cu privire la Dumnezeu, sau ideea de Dumnezeu existentă în mintea noastră, nu este un argument îndeajuns de valid pentru a demonstra existenţa lui Dumnezeu: câtă vreme nu există toate cele ale căror concepte se observă în noi, şi acea idee, în măsura în care este concepută de noi, şi încă imperfect, nu ne depăşeşte puterile de a concepe mai mult decât conceptul oricărui alt lucru" (AT VIII-2 345). Vezi răspunsul lui Descartes din *Notæ in programma quoddam* (AT VIII-2 359-363).

2295. Vezi A 706, *pentru Arnauld*, 29 iulie 1648 (AT V 223-224) şi A 713, *către More*, 5 februarie 1649 (AT V 272).

2296. Potrivit lui Bos 154, nota 12, Regius pare să fi ridicat obiecţia că este logic posibil ca o substanţă gânditoare şi o substanţă întinsă să nu fie distincte. Astfel, Regius îşi pregătea poziţia din *Explicatio mentis humanæ*, II: „În măsura în care ţine de natura lucrurilor, pare să fi posibil ca mintea să poată fi ori o substanţă, ori un mod al substanţei corporale, ori, dacă îi urmăm pe unii dintre Filosofi care stabilesc că întinderea şi substanţa sunt atribute care se află în anumite substanţe, ca în nişte subiecte, fiindcă acele atribute nu sunt opuse, ci diferite, nimic nu se împotriveşte ca mintea să nu fie mai puţin un atribut, potrivindu-se aceluiaşi subiect împreună cu întinderea, chiar dacă unul nu este cuprins în conceptul celuilalt, căci ceea ce putem concepe poate fi. Şi totuşi, deoarece mintea este ceva dintre acestea, poate fi concepută; într-adevăr, nici unul dintre acestea nu implică contradicţie. Deci ea poate fi ceva dintre acestea". III: „Greşesc şi cei care afirmă că noi concepem mintea umană, în chip clar şi distinct, ca fiind în chip necesar real distinctă de trup". La art. IV, Regius rezolvă problema spunând că este revelat de Sfânta Scriptură că mintea şi trupul sunt distincte în chip real. Descartes respinge argumentul în *Notæ in programma quoddam* (AT VIII-2 347-377).

2297. Lambertus van den Waterlaet – vezi A 379, *către Regius* [începutul lui aprilie 1642] (AT III

559).

2298. Pollot sau Picot.

2299. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără dată în Clerselier, nici o menţiune marginală în Clerselier-Institut. În A 397, *către Mersenne*, 20 octombrie 1642 (AT III 590, r. 16), Descartes menţionează o scrisoare a lui Cavendish şi se miră că acesta nu pomeneşte nimic despre lunete, ca şi cum Cavendish i-ar fi datorat un răspuns la unele lămuriri pe care i le-ar fi trimis despre acest subiect. Biletul de faţă, destinat să îi fie transmis lui Cavendish, a fost probabil adăugat unei alte scrisori către Mersenne, pe care P. Tannery o credea a fi A 396, *către Mersenne* [13 octombrie 1642] (AT III 581-584) (AT III 585, lămurire). Luând în calcul timpul necesar pentru a avea un răspuns din Anglia prin intermediul lui Mersenne, de Waard socoteşte că intervalul ar fi prea scurt şi propune datarea biletului de faţă (şi a scrisorii către Mersenne, pierdută azi) în august-septembrie 1642 (CM XI 253).

2300. Charles Cavendish (1591-1654), matematician şi fizician englez. Încercase prin Mersenne să îi aducă pe Descartes şi Mydorge în Anglia în 1640 – vezi A 262, *către Mersenne* [1 aprilie 1640] (AT III 50). Despre interesul lui Cavendish pentru tăierea lentilelor, vezi: *Charles Cavendish către John Pell*, 24 iulie/3 august 1641 (CM X 709); *Charles Cavendish către John Pell*, 18 ianuarie 1642 (CM XI 8); *Charles Cavendish către John Pell*, 15 februarie 1642 (CM XI 42). Despre activitatea lui Cavendish în domeniul tăierii lentilelor, vezi şi CM XI 253-254, nota 1.

2301. Despre această chestiune, vezi corespondenţa între Descartes şi Ferrier: A 17, *către Ferrier*, 18 iunie 1629 (AT I 13-16); A 21, *către Ferrier*, 8 octombrie 1629 (AT I 32-37); A 22, *Ferrier către Descartes* [26 octombrie 1629] (AT I 38-52); A 23, *către Ferrier*, 13 noiembrie 1629 (AT I 53-69); şi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 331-332).

2302. Despre dificultatea de a tăia lentile hiperbolice şi pentru observaţiile lui Roberval în această privinţă, vezi CM X 504-506, notă.

2303. Vezi *Notes sur le rodage et le polissage des verres* inserate în apendice la *Jurnalul* lui Beeckman (Beeckman III 371-431), ce rezumă observaţii făcute în anii 1633-1635.

2304. *Dioptrica*, VII (AT VI 161).

2305. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2306. Andreas Knöffel cel Bătrân (1605-1658), medic al regilor Poloniei Władysław al IV-lea Vasa, apoi Ioan Cazimir al II-lea Vasa, publicase un tratat despre podagră şi, potrivit lui Huygens, promitea să-l vindece de gută pe principele de Orania (*Huygens către Prinţesa Amalia de Orania*, 10 iulie 1642, *Briefwisseling* III 310). La 14 august 1642, Huygens i se plângea lui de Wilhem de plecarea lui inopinată (*Briefwisseling* III 331-332).

2307. Vezi A 385, *Huygens către Descartes*, 26 mai 1642 (AT III 790, r. 7 şi urm.).

2308. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată prima oară de Roth. Huygens o scrie înainte de a primi scrisoarea precedentă a lui Descartes, A 389, *către Huygens*, 1 septembrie 1642 (AT III 791-792).

2309. Cartea despre grădinărit pentru Van Zurck făgăduită în A 363, *Huygens către Descartes*, 25 ianuarie 1642 (AT III 777, r. 15 şi urm.) şi pe care, în A 393, *către Huygens*, 6 octombrie 1642 (AT III 793, r. 1 şi urm.), Descartes confirmă că a primit-o.

2310. Vezi A 385, *Huygens către Descartes*, 26 mai 1642 (AT III 790, r. 20 şi urm.).

2311. Traducere din latină de VA şi CCP. Acest autograf nu este originalul trimis lui Bourdin, ci o copie făcută de Descartes pentru Mersenne, care poartă menţiunea: „Copie a ultimei mele scrisori către C[ucernicul] P[ărinte] Bourdin". Clerselier publică minuta.

2312. Scrisoarea de la Bourdin către Descartes s-a pierdut, la fel ca şi precedenta scrisă în iulie, precum şi răspunsul lui Descartes datat probabil 17 august. Părintele Bourdin îi scrisese lui Descartes după ce citise răspunsurile la obiecţiile sale, publicate în ediţia a doua a *Meditaţiilor*, împreună cu *Epistola către Dinet*, unde Descartes povesteşte întreaga istorie a discuţiilor dintre ei, mai ales cele legate de *Obiecţii VII*. Vezi şi A 376, *către Mersenne* [martie 1642] (AT III 543).

2313. La sfârşitul lui ianuarie 1642 – vezi A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 781-782); şi A 376, *către Mersenne* [martie 1642] (AT III 543).

2314. Traducere din franceză de VA şi CCP. Publicată pentru prima dată în Budé 9.

2315. Prinţesa Elisabeta de Palatinat, cu care Descartes va începe o lungă corespondenţă.

2316. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2317. Vezi A 390, *Huygens către Descartes*, 6 septembrie 1642 (AT III 793).

2318. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată prima oară de Roth. Huygens a scris scrisoarea de faţă înainte de a primi scrisoarea precedentă a lui Descartes, A 393, *către Huygens*, 6 octombrie 1642 (AT III 793-794).

2319. Friedrich Spanheim (1600-1649), profesor la Geneva din 1631 şi la Leiden din 1642, unde va fi Rector în 1647 şi va încerca să pondereze disputele cu Revius şi Triglandius – *cf.* A 652, *către Huygens*, 12 mai 1647 (AT V 649).

2320. *De mundo dialogi tres*, Paris, 1642, de Thomas White (1593-1676), preot catolic englez şi filosof, profesor pentru câţiva ani la Colegiul englez din Douai, pe care Descartes spera să îl câştige de partea sa – vezi A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 492, r. 16 – 483, r. 6). Vezi şi Baillet II 245: „Era un Peripatetician mai neobişnuit încă decât Domnul Cavaler Digby şi îl întrecea cu siguranţă în ceea ce priveşte obscuritatea concepţiilor şi

incomprehensibilitatea gândurilor sale”. Exemplarul lui Huygens din *De mundo* a rămas în biblioteca sa, așa cum o dovedește Catalogul bibliotecii rămas de la el, la nr. 393 (*Catalogus der Bibliotheek van Constantijn Huygens verkocht op de Groote Zaal van het Hof te ‘s-Gravenhage 1688*, ’s-Gravenhage, 1903) (*cf*. Roth 179, nota *b*).

2321. Maurits Huygens (1595-1642), fratele mai mare al lui Constantijn, căruia Descartes îi oferise un exemplar din *Discurs* și *Încercări* (A 119, *către Huygens*, 12 iunie 1637, AT I 637, r. 27), fusese numit de principele Mauriciu de Orania în funcția de secretar al Consiliului de Stat. La Kunsthalle, în Hamburg, s-a păstrat un foarte frumos portret al lui, pictat de Rembrandt, la 1632.

2322. Traducere din franceză de VA și RA. Scrisoare autografă publicată pentru prima dată de Roth. Data și destinatarul lipsesc din Clerselier. Clerselier-Institut III 625, pe un fluturaș: „Această scrisoare este trimisă D[omnului] de Zuylichem la 8 octombrie 1642. Vedeți motivele în Caietul Nou”. Prima ediție din AT publică minuta, după textul lui Clerselier, și o datează 13 octombrie 1642. Diferențele dintre textul lui Clerselier și cel al scrisorii autografe, care sunt de natură doctrinară, au alimentat speculații (piesele principale sunt comentariile lui Charles Adam și Leon Roth) cu privire la fidelitatea lui Clerselier ca editor și au acreditat multă vreme ideea că acesta a încercat să „catolicizeze” scrisorile rămase de la Descartes – vezi *Introducerea* noastră la vol. I al *Corespondenței*, pp. 18-20. În ultima vreme însă, o serie de comentarii, printre care cele ale lui Paul Dibon, Geneviève Rodis-Lewis și Jean-Robert Armogathe, tind să reconstruiască două texte paralele, anume cel al minutei, scris conform cu doctrina catolică a meritelor, și cel al scrisorii expediate, unde Descartes ar fi adus corecții semnificative, ținând seama de faptul că se adresa unui calvinist ortodox. Traducerea noastră urmează textul scrisorii expediate, dar semnalăm în notă diferențele față de textul publicat de Clerselier.

2323. *De mundo* de Thomas White. Pentru judecata lui Descartes despre White, vezi și A 396, *către Mersenne* [13 octombrie 1642] (AT III 582, r. 10-24).

2324. *De Mundo*, nodus XI, p. 96.

2325. Moartea fratelui Maurits, înregistrată de Constantijn Huygens în *Dagboek* la 24 septembrie (vezi textul reprodus în AT III 581, notă). Vezi și nota la scrisoarea anterioară.

2326. Clerselier III 626: „…să dureze după viața de aici și că…”.

2327. Aici Clerselier III 626, urmând minuta sau cu de la sine putere, introduce următorul text, fidel doctrinei romano-catolice a meritului personal, care nu există în scrisoarea expediată: „…cu condiția ca prin desfrâu [*dérèglements*] să nu devenim nevrednici și să nu ne expunem pedepselor ce sunt pregătite pentru cei răi”.

2328. În loc de „cei ce mor”, în Clerselier III 626: „cea mai mare parte a celor ce mor”.

2329. Clerselier III 626: „…deşi vrem să credem şi chiar socotim că credem în chip foarte hotărât toate câte ne învaţă Religia, de obicei nu ne mişcă totuşi într-atât lucrurile pe care doar Credinţa ni le arată şi unde raţiunea noastră nu poate ajunge precum…”.

2330. „Domniei Sale,/ Domnul de Zuylichem,/ Cavaler, Consilier şi/ Secretar al Alteţei Sale,/ La Haga” (neerl.).

2331. Traducere din franceză de VA şi CCP. Publicată pentru prima dată de Paul Tannery, în *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 5, 1892, pp. 470-473. Scrisoarea autografă nu este datată şi nici adresată, iar Clerselier nu a publicat minuta. În A 397, *către Mersenne*, 20 octombrie 1642 (AT III 589, r. 21), Descartes se referă la o scrisoare trimisă lui Mersenne cu o săptămână mai înainte, în care i-a răspuns „în privinţa celor care corectează figurile din *Dioptrica* mea”, precizare ce datează şi atribuie scrisoarea de faţă (AT III 581 şi CM XI 298). A doua filă a originalului autograf conţine copia autografă a scrisorii A 391, *către Bourdin*, 7 septembrie 1642 (AT III 575-577).

2332. Vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450).

2333. *Cf.* A 390, *Huygens către Descartes*, 6 septembrie 1642 (AT III 792-793).

2334. Este vorba despre textul lui Thomas White, numit, în *Corespondenţă*, şi „Domnul Vitus”, „Thomas Anglus”, „Domnul Thomas” sau „Domnul Blanc”. *Cf.* A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 482, r. 16 – 483, r. 7); A 395, *către Huygens*, 10 octombrie 1642 (AT III 796).

2335. „Întru totul” (lat.).

2336. În *De Mundo*, Paris, 1642, p. 93, White se exprimă astfel: „Şi nu am trecut cu vederea cartea însăşi [*în margine*: Cartea preatalentatului Renatus de Cartes] şi am admirat enorm talentul divin al acestui bărbat; făgăduieşte atât de serios multe lucruri şi foarte ascunse, explică lucruri extrem de obscure în chip atât de clar, le întăreşte prin experimente şi conchide mai multe lucruri prin raţionamente foarte subtile în chip foarte pătrunzător, fiind, într-un cuvânt, cealaltă nădejde a Filosofiei”.

2337. Vezi A 397, *către Mersenne*, 20 octombrie 1642 (AT III 590).

2338. Probabil Huygens. Scrisoarea ar fi cea pierdută a lui *Mersenne către Descartes*, în care cel dintâi îi comunica părerea lui André Rivet despre moartea lui Henricus Reneri şi asupra credinţei lui Descartes, scrisoare la care Mersenne îi răspunsese lui Rivet la jumătatea lui august 1642 (CM XI 233-237).

2339. Probabil *Rivet către Huygens*, 17 august 1642 (*Briefwisseling* III 333).

2340. Mersenne îi scrisese lui Théodore Deschamps despre o cameră obscură cu ajutorul căreia se

putea cunoaşte momentul de conjuncţie a Soarelui şi Lunii – *cf. Deschamps către Mersenne*, 8 octombrie 1642 (CM XI 292, r. 46-51).

2341. *Dioptrica*, III (AT VI 106).

2342. *Dioptrica*, II (AT VI 100).

2343. *Dioptrica*, II (AT VI 97).

2344. Descartes răspunde aici criticii exprimate de Hobbes – *cf.* A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 348): „De bună seamă că Domnia sa îşi ştie intenţia când în cel de-al doilea discurs al *Dioptricii*, la pagina 18, presupune că dreapta HF este de două ori cât AH, dar în figura alăturată o face doar puţin mai mare decât AH. Domnia voastră, Părinte, o puteţi şti, dacă luaţi aminte că, făcând astfel, linia FI ar fi căzut în afara cercului şi, prin urmare, bila aruncată în apă de la înălţimea unghiului ABC ar fi trebuit să se reflecte; ceea ce este împotriva experienţei."

2345. *Geometria*, II (AT VI 402).

2346. O observaţie cu privire la locul celor patru drepte, care ar fi putut fi îndreptată împotriva lui Roberval – vezi AT II 576-577 şi AT III 580, nota.

2347. *Geometria*, II (AT VI 414).

2348. Sentimente similare ale lui Descartes faţă de Italia, în A 48, *către Balzac* [5 mai 1631] (AT I 204), A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 623) (*cf.* JRA II 978, nota 16).

2349. A 391, *către Bourdin*, 7 septembrie 1642 (AT III 575-577).

2350. Traducere din franceză de VA şi CCP. Clerselier publică minuta, nedatată. AT, AM, CM, B şi JRA publică scrisoarea autografă expediată. Clerselier-Institut II 503 notează, pe un fluturaş: „Potrivit lui Borellus, această scrisoare este scrisă la Endegeest şi datată 20 Octombrie 1642. Scrisoarea este bine datată de Borel. Vedeţi a 46-a dintre scrisorile manuscrise ale Domnului La Hire. Vedeţi observaţiile despre scrisoare, din caietul mare".

2351. *Meteorii*, VII (AT VI 312).

2352. Vezi A 396, *către Mersenne* [13 octombrie 1642] (AT III 583).

2353. Vezi *Dioptrica*, II (AT VI 97-98).

2354. Vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 448-453); şi A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 805-814).

2355. JRA 978, nota 7 apropie acest paragraf de o formulare din *Discurs*, VI (AT VI 73).

2356. Vezi A 391, *către Bourdin*, 7 septembrie 1642 (AT III 575-577).

2357. Vezi A 388, *către Mersenne* [*pentru Cavendish*], august-septembrie 1642 (AT III 585-586).

2358. Traducere din franceză de VA şi RA. Clerselier indică datarea „Din 17 Martie 1642"; Clerselier-Institut III 607 anulează datarea şi precizează, în margine: „Din 17 Noiembrie/

această scrisoare este prost datată, dar conformă cu originalul, care este cea de-a 47-a a m[anu]s[criselor] D[omnului] de La Hire. Această scrisoare în original este datată 17 Noiembrie 1642". AT, CM, AM stabilesc textul după copia Boncompagni, aflată azi la Bibliothèque Nationale de France, dând variantele după minută. JRA urmează textul lui Clerselier, indicând în notă variantele copiei manuscrise.

2359. O scrisoare primită probabil prin intermediul lui Mersenne, astăzi pierdută.

2360. Este vorba despre acţiunile părintelui Bourdin, şi el iezuit, ca şi Vatier. Vezi, *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

2361. Vatier se referă la explicaţia Euharistiei dată în *Răspunsuri IV*, ce a apărut abia în ediţia a II-a a *Meditaţiilor*, în 1642 (AT VII 252, r. 22 – 256, r. 8).

2362. A 399, *către Vatier* [17 noiembrie 1642] (AT III 594-597).

2363. Descartes apără adesea această teorie, împotriva celei a lui Galilei, la care aderase şi Mersenne – vezi A 38, *către Mersenne* [4 noiembrie 1630] (AT I 176); A 73, *către Mersenne*, 14 august 1634 (AT I 304); A 86, *către* [*Mersenne*] [sfârşitul lui 1635?] (AT IV 687-688); A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 399-400); A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 534); A 249, *către Mersenne*, 25 decembrie 1639 (AT II 629-633); A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 9-12); A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 39-40); A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 208-211); A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450-452); A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 601).

2364. Vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450-452); A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 481-482).

2365. Ultimul rând este adăugat în manuscris în Clerselier-Institut.

2366. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Clerselier menţionează numai că această scrisoare este adresată „Către un Cucernic Părinte Iezuit". Destinatarul şi data sunt indicate pe marginea exemplarului Clerselier-Institut I 526: „Către P[ărintele] Vatier. Vedeţi pagina 607 din al 3-lea tom al *Scrisorilor*/ 1642/ Acest Părinte stătuse multă vreme la La Flèche şi se pare că s-a întors acolo după ce a părăsit Orléans". Iar apoi pe un fluturaş: „Cea de-a 116-a scrisoare din vol[umul] I, p[agina] 526, este a D[omnului] D[escartes]. Este adresată unui Iezuit. Acest Iezuit este P[ărintele] Vatier, după cum se poate vedea în chip evident din primele zece rânduri ale celei de-a 113-a scrisori din al 3-lea vol[um], pagina 607, comparate cu primele trei rânduri ale acestei scrisori. Scrisoarea 116 nu este datată, dar cum D[omnul] D[escartes], la pagina 607 a celei de-a 113-a scrisori din al 3-lea vol[um], al 9-lea rând, spune, vorbind despre această scrisoare 116 P[ărintelui] Vatier: «Îi răspund etc.», aceasta arată în chip evident că această scrisoare 116 este datată 17 Noiembrie 1642". Clerselier-Institut I 528, în margine:

„Scrisoarea 116 se opreşte aici”. AT urmează aceeaşi paralelă între scrisoarea de faţă şi A 398, *către Mersenne* [17 noiembrie 1642] (AT III 591, r. 2-4 şi 10-12) şi adoptă aceeaşi ipoteză de identificare şi datare.

2367. Pentru conţinutul scrisorii părintelui Vatier, care s-a pierdut, vezi A 398, *către Mersenne* [17 noiembrie 1642] (AT III 591, r. 2-12).

2368. Scrisoarea s-a pierdut.

2369. Vezi A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie] 1638 (AT I 558-565).

2370. *Epistola către Dinet* a fost publicată în a doua ediţie a *Meditaţiilor*, în ianuarie 1642, la Amsterdam, împreună cu *Obiecţii VII* şi *Răspunsuri VII*.

2371. Descartes se referă aici la trei teze proprii ce au fost combătute la Colegiul iezuit Clermont din Paris, la 30 iunie şi la 1 iulie 1640, în cadrul unor disputaţii prezidate de părintele Pierre Bourdin. Vezi A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94-96); şi A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100).

2372. Este vorba despre Jean Filleau, succesor al părintelui Dinet în funcţia de Provincial al Companiei lui Iisus în Franţa.

2373. Traducere din franceză de VA şi RA. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 511, în margine: „Acestă scrisoare, după Borellus, este datată 7 decembrie 1642, din Endegeest. Vedeţi a 48-a dintre [scrisorile] m[anu]s[crise] ale D[omnului] de La Hire. Continuă până la al 4-lea rând de la pagina 514. Vedeţi ce spune Borellus în acest loc, p. 41: «*credo hunc de quo sermone facit esse D. Bressiæum, Gratianapolitanum, medicum chimicum qui ejus philosophiae amasius, eum accessit et diu et cum eo ad experimenta facienda remansit; ingeniosissimus enim est et optimus artifex*»”.

2374. Potrivit unei note pe care Pierre Borel o adaugă la sfârşitul fragmentului pe care îl reproduce în traducere latină: „Cred că cel de care este vorba este Domnul Bressieu, Gratianapolitanum, medic chimic, care, îndrăgostit de filosofia sa [a lui Descartes], s-a apropiat şi a rămas cu Domnia sa făcând experimente, căci este foarte iscusit şi un foarte bun artizan”, ar fi vorba de Étienne de Villebressieu, care, în 1631, fusese pentru o vreme tovarăş de călătorie cu Descartes. Vezi A 50, *Villebressieu către Descartes* [vara lui 1631] (AT I 209-211); A 51, *către Villebressieu* [vara lui 1631] (AT I 213-217).

2375. Preocupările comune ale lui Descartes şi Villebressieu priveau optica şi hidraulica. De la Villebressieu a rămas o plachetă intitulată *Description d’une machine hydraulique inventée par l’auteur* (descriere în AT I 218, lămurire). Un rezumat al teoriei materiei a lui Villebressieu, în A 51, *către Villebressieu* [vara lui 1631] (AT I 215-217).

2376. Villebressieu a venit să locuiască la Descartes la începutul anului 1644 şi l-a însoţit în

călătoria sa în Franța în vara următoare – *cf.* A 467, *către Mersenne*, 11 decembrie 1643 (AT IV 57), Baillet II 199-200.

2377. *Admiranda Methodus novæ Philosophiæ Renati Descartes*, Utrecht, 1643. Vezi A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 608, r. 20 – 609, r. 3); și A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 642, r. 15-22). Vezi *La Querelle*, și, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2378. *Pentalogos in libri cujusdam Gallico idiomate evulgati quatuor discursuum*, Haga, 1640, un volum semnat de un anume Mercurius Cosmopolita. Vezi A 294, *Huygens către Descartes*, 8 octombrie 1640 (AT III 761); A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 249); A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 296); A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 608); A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 643). Descartes se referă la acest volum și în *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 189). AT III 201, nota *a* se întreabă dacă nu *Pentalogos* este cartea a cărei primire o confirmă Descartes lui de Wilhem, care o primise la rândul lui de la Eding – vezi A 291, *către de Wilhem*, 5 octombrie 1640 (AT III 201, r. 8-15); vezi CM X 160-161, nota 3 și, pentru informații despre această lucrare, CM X 300-301, notă. J.R. Armogathe stabilește că Rivet îi trimisese un exemplar din carte lui Mersenne (acesta îi mulțumește pentru primirea a două cărți, dintre care una este: „*le* Mercure *contre Monsieur Descartes*”, în *Mersenne către Rivet*, 25 noiembrie 1640, CM X 298) (JRA I 954, nota 4).

2379. *Epistola către Voetius*, a cărei trimitere la tipar Descartes o anunță în A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674, r. 12-20).

2380. „Pentru ca să se vadă bine nădejdile deșarte pe care le întreține, îndrăznește chiar să spere în alt loc că delirurile Domniei sale își vor găsi locul în Doctrina Transsubstanțierii (vezi *Epistola către Dinet*, AT VII 581) și, cu acest prilej, se declară în favoarea Religiei Romano-Catolice, pentru a câștiga favorurile Părinților Companiei lui Iisus, pe lângă care a căutat scăpare, pentru ca să-l apere împotriva prea învățatului Mersenne și a altor Teologi și Filosofi francezi, care i-au adus lovituri prea dureroase ca să le poată ascunde” (lat., *Admiranda Methodus*, pp. 44-45).

2381. Teze susținute la Universitatea din Utrecht la 23 și 24 decembrie 1641 (stil vechi) de Lambert van den Waterlaet, sub răspunderea lui Voetius (AT III 511-519). Teza I purta titlul *De rerum natura et formis substantialibus*. Autoritatea lui Mersenne împotriva lui Descartes este invocată în teza VI; vezi propunerea de răspuns în A 365, *către Regius* [sfârșitul lui ianuarie 1642] (AT III 507). Mersenne îi va scrie lui Voetius la 13 decembrie (A 400 bis, AT III 602-604), mărginindu-se să întărească ortodoxia lui Descartes printr-o comparație cu Augustin (acesta îi mulțumește în A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643, AT III 607-608). Descartes

pomeneşte de cinci scrisori trimise de Voetius lui Mersenne, în A 549, *către Huygens*, 4 august 1645 (AT IV 781, r. 24-27) şi citează câteva extrase în A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 205 şi urm.) (AT III 604-605, notă; JRA I 980, nota 9).

2382. Vezi şi A 376, *către Mersenne* [martie 1642] (AT III 545, r. 21 – 546, r. 9). Nu există documente care să ateste că Mersenne i-ar fi făcut „reproşuri" lui Voetius (CM XI 366, nota 2).

2383. Mersenne va scrie această scrisoare: A 400 bis, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (AT III 602-604), pe care i-o trimite deschisă lui Descartes, care i-o va trimite tot deschisă lui Voetius prin intermediul lui Huygens (A 404, *către Huygens*, 5 ianuarie 1643).

2384. Vezi A 398, *către Mersenne* [17 noiembrie 1642] (AT III 592-593).

2385. Despre această metodă pentru a determina greutatea aerului, vezi A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 483, r. 20 şi urm.), unde Descartes afirmă că a găsit proporţia de 145 la 1 între apă şi aer. Despre experimentele făcute de Mersenne, vezi CM XI 15-16, notă.

2386. CM XI 368-371, notă emite ipoteza că Mersenne fie s-a grăbit, fie a făcut o greşeală de transcriere, reproducând relatarea acestuia din *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644, secţiunea *Hydraulica-pneumatica*, prop. XXIX, pp. 141-142, unde Mersenne indică proporţia de 1300. Cardano crezuse că proporţia căutată este 40, Galilei – 400, Descartes – 145, Borelli – 1175, iar Boyle – 938. Valoarea exactă este 1 la 773.

2387. Traducere din latină de VA. Clerselier publică o traducere şi nu dă data. În margine în Clerselier-Institut: „Vedeţi p. 513 a acestui vol[um] [= A 400] …are multă legătură cu aceasta. Este doar a doua scrisoare a P[ărintelui] Mersenne către Voetius asupra acestui subiect. Aceasta este din anul 1642, cealaltă fiind din 1640. Această scrisoare este scrisă în luna decembrie 1642. Vedeţi a 109-a scrisoare a acestui vol[um], p. 513, care este datată precis din 7 decembrie 1642, şi scrisoarea m[anu]s[crisă] a D[omnului] de La Hire datată din 4 ianuarie 1643. D[omnul] D[escartes] îi mulţumeşte P[ărintelui] M[ersenne] de a fi scris această scrisoare, aceasta ar fi aşadar între 7 decembrie 1642 şi 4 ianuarie 1643". Textul latin este publicat în EL, cu adresarea „Minimul Mersenne îl salută pe prea învăţatul Domn Gisbertus Voetius, profesor la Academia Teologică din Utrecht", probabil după o copie pe care a păstrat-o Descartes după originalul scrisorii pe care l-a primit de la Mersenne: „acest înţelept călugăr mi-a trimis răspunsul său deschis, lăsând la aprecierea mea să fac ceea ce voiam, şi […] l-am adresat, credincios, eu însumi lui Gisbertus Voetius, după ce l-am citit şi l-am închis" – *cf.* A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 207). Descartes îi va trimite scrisoarea deschisă lui Huygens (cu A 404) pentru a-i fi trimisă lui Voetius (vezi A 405); sau, după altă versiune, direct lui Voetius (vezi A 684, *Scrisoarea*

apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht, 21 februarie 1648, AT VIII-2 207). Descartes a făcut cópii şi după cele cinci scrisori pe care Voetius i le scrisese lui Mersenne referitor la el (*cf.* A 549, *către Huygens*, 4 august 1645, AT IV 781, r. 24-27), iar înainte de a pleca la Stockholm a lăsat întreg acest „dosar" la Leiden, într-un cufăr, în grija prietenului său Van Hogelande – *cf.* A 746, *către Van Hogelande*, 30 august 1649 (AT V 410); vezi şi *Introducerea* noastră la volumul I al *Corespondenţei*, p. 15.

2388. Este vorba despre *Admiranda Methodus* care se afla sub tipar şi din care Descartes obţinuse primele coli (vezi A 400). Descartes îi trimite lui Mersenne următorul scurt citat: „Pentru ca să se vadă bine nădejdile deşarte pe care le întreţine, îndrăzneşte chiar să spere în alt loc că delirurile Domniei sale îşi vor găsi locul în Doctrina Transsubstanţierii şi cu acest prilej se declară în favoarea religiei romano-catolice, pentru a câştiga favorurile părinţilor Companiei lui Iisus, pe lângă care a căutat scăpare, pentru ca să-l apere împotriva prea învăţatului Mersenne şi a altor teologi şi filosofi francezi, care i-au adus lovituri prea dureroase ca să le poată ascunde" (lat., *Admiranda Methodus*, p. 44) la care Minimul răspunde punctual în scrisoarea de faţă.

2389. Descartes reţine informaţia că Mersenne ar fi autorul *Obiecţiilor II* şi o va utiliza în A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 207-208 şi 290).

2390. În textul latin „*quæ*"; ar fi trebuit „*quas*".

2391. AT VII 9, r. 14-18.

2392. „*Dialectica namque disserendi potens, potenter quæque dubia definiens, cunctas scripturas euibrans, et euiscerans, cunctam humanam sapientiam annihilans, cùm in diuinitatem intendit, tantâ maiestatis luce repercussa pauidum caput tremefacta reflectit, atque in abdita mundanæ sapientiæ fugiens delitescit, dissolutisque syllogismorum nexibus stulta obmutescit*", sună fragmentul în *Cognitio vitæ, seu De cognitione veræ vitæ*, I, 3, atribuit lui Augustin. Vezi, de pildă, *S. Aurelii Augustini… Opera: tomis undecim comprehensa*, vol. IX, Paris, 1635, pp. 401-410, care publică opusculul în *Appendix* ca nefiind al lui Augustin (tratatul a fost redactat, probabil, de Honorius Augustodunensis; vezi Marie-Odile Garrigues, *L'œuvre d'Honorius Augustodunensis: Inventaire critique* [*II*], în *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft*, 39, 1987, pp. 123-228). Mersenne folosise deja citatul în *Traitez des Consonances*, publicat în *Harmonie universelle*, Paris, 1636, cartea I, prop. IV, p. 15.

2393. Clerselier, însemnare marginală: „A. Arnauld".

2394. Textul din EL: „*impugnavi, sed expugnare non potui*" este emendat tacit de AT:

„*impugnavit, sed expugnare non potuit*”. Am tradus după EL. Ar putea fi o aluzie la un curs de filosofie al lui Arnauld, pentru obținerea doctoratului în teologie la Sorbona, ținut în anii 1639-1641. La 25 iulie 1641, un student al lui Arnauld, Charles Wallon de Beaupuis, a susținut niște teze filosofice, prezidate de Arnauld, care au prilejuit discuţii interesante – vezi Vincent Carraud, „Arnauld: From Ockhamism to Cartesianism”, în R. Ariew şi M. Grene (ed.), *Descartes and His Contemporaries*, Chicago, Londra, 1995, pp. 110-128.

2395. AM V 240, nota 3, emite ipoteza că ar putea fi vorba de Girard Desargues, ipoteză bine primită de CM, care subliniază că numele lui Desargues enunțat chiar aluziv, i-ar fi putut fi pe plac lui Descartes – *cf.* A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 268, r. 15-17) (CM XI 375, nota 1).

2396. Traducere din franceză de VA şi CCP. Fragmentul A este comun cu A 380, *Regius către Descartes*, 4 aprilie 1642 (AT III 562).

2397. Baillet II 157, în margine: „Scris[oarea] a 25-a m[anu]s[cris[ă] a lui Regius”.

2398. Lambertus van den Waterlaet. Vezi comentariul din Bos 147-148.

2399. În pasajul omis, Baillet parafrazează un paragraf din A 379, *către Regius* [începutul lui aprilie 1642] (AT III 559, r. 10-14).

2400. Baillet II 157, în margine: „Scrisoarea a 20-a m[anu]s[crisă] a lui Regius”.

2401. Baillet II 157, în margine: „De asemenea, scris[oarea] a 25-a m[anu]s[crisă]”.

2402. În continuarea scrisorii A 386, *Regius către Descartes*, 1 iunie 1642 [C] (AT III 571).

2403. Sursa lui Baillet pare să fie A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648, AT VIII-2 210, dar el pune în locul *Theses de formis substantialibus* disputaţia lui Paul Voetius împotriva lui Regius.

2404. *Admiranda Methodus* (1643). Vezi comentariul din Bos 161-162.

2405. Baillet II 177, în margine: „Scris[oarea] a 25-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]”.

2406. Baillet II 177, în margine: „*Epist*[*ola*] *ad celeberr*[*imum*] *Voet*[*ium*], pag. 78, 79, 80 şi *passim*”. Vezi AT VIII-2 55-56.

2407. Samuel Maresius, profesor de teologie la Groningen, îi trimisese în august 1642 lui Voetius o copie după cartea sa *Defensio pietatis*, împreună cu o scrisoare în care își exprima speranța că lucrarea sa va spulbera neînțelegerea lui Voetius privitoare la Fraternitatea sfintei Fecioare de la Bois-le-Duc (Bos 158, nota 9).

2408. Baillet II 184, în margine: „Aluzie la acest avocat Tertullus, împotriva Sfântului Pavel”. Vezi *Faptele Apostolilor* 24.1-2. Sursa lui Baillet este partea a VI-a din *Epistola către Voetius*, consacrată episodului Frăției Mariale (AT VIII-2 64-107). Acolo, Descartes îi atribuie pamfletul lui Voetius. Autorul pamfletului *Retorsio calumniarum* era pastorul de la Bois-le-

Duc, Cornelis Leemans (cca 1599-1668), un lucru pe care Descartes l-a aflat abia mai târziu (A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648, AT VIII-2 235) (Bos 158, nota 10).

2409. Baillet II 184, în margine: „Scris[oarea] a 25-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]”.

2410. Baillet II 184, în margine: „Sau de clopot sau de alarmă”.

2411. Baillet II 184, în margine: „*sono tubarum et tympanorum*, pag. 420 din *Confraternit*[*as*] *Marian*[*æ*]”. Sursa lui Baillet este *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 77).

2412. Pamfletul lui Leeman a fost interzis la 6 noiembrie 1642. Textul sentinţei este reprodus parţial în *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 77) (Bos 159, nota 13).

2413. Textul acestei scrisori către Stările provinciei Utrecht se păstrează în arhivele din Utrecht. Scrisoarea către Consiliul oraşului datează din 19 noiembrie 1642 (Bos 159, nota 14).

2414. Baillet II 184, în margine: „Pag. 421 din *Confrat*[*ernitas*] *Marian*[*æ*]”. Baillet se înşală aici. La 26 noiembrie/6 decembrie 1642, Consiliul oraşului a hotărât că răspunsul lui Voetius către Desmarets poate fi publicat. Sursa greşelii lui Baillet este scrisoarea lui Desmarets, la care biograful se referă în margine (Bos 159, nota 16).

2415. Textul scrisorii, datată la 19 noiembrie 1642, este publicat. Răspunsul lui Voetius către Consiliul oraşului Bois-le-Duc s-a pierdut (Bos 159, nota 15).

2416. Baillet II 184, în margine: „Scris[oarea] a 25-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]”. Este vorba despre *Admiranda Methodus*.

2417. Baillet II 184, în margine: „Vol[umul] 2 al scris[orilor] lui Desc[artes] pag. 41 [= A 407, *către* [*Desmartes*] [sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 606)]”. Vezi Bos 159, nota 16.

2418. Baillet II 184, în margine: „*Argum*[*entum*] *Ep*[*istolæ*] *ad celeb*[*errimum*] *Voet*[*ium*]”. Vezi *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 6).

2419. Baillet II 184, în margine: „Scris[oarea] a 25-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]”.

2420. Sinodul valon a avut loc la Haga în aprilie 1643. Vezi Bos 160, nota 19.

2421. Johan Wolphaert van Brederode (1599-1655), patrician neerlandez, guvernator al oraşului Bois-le-Duc, mareşal al armatei neerlandeze începând din iulie 1642 (Bos 160, nota 20).

2422. Baillet II 185, în margine: „*Ibid*. scrisoarea 25”.

2423. Baillet II 185, în margine: „De asemenea, scris[oarea] a 26-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius] [= A 402, *Regius către Descartes* [înainte de mai 1643]]”.

2424. Baillet II 185, în margine: „Art. 24 al Sinodului Franco-Belgian anul 1643” [= *Livre synodal*, I, 442-443, şi în AT VIII-2 8, nota *b*].

2425. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă s-a pierdut, iar relatarea ei ne-a

fost transmisă de Baillet. AT III 570-576 publică acest text în continuarea scrisorilor 21-25 (numerotate conform colecţiei de manuscrise a lui Clerselier), dar recunoaşte că scrisoarea 26 datează cu un an mai târziu, în 1643. Bos publică separat această relatare şi o datează înainte de luna mai 1643, pe motiv că nu aminteşte de *Epistola către Voetius*, publicată în acea lună. În plus, potrivit relatării de faţă, Voetius îl acuza pe Regius că a fost informatorul lui Descartes. Acesta din urmă va încerca în *Epistola către Voetius* să-şi ferească discipolul de această acuzaţie – *cf.* AT VIII-2 29-30.

2426. Baillet II 165, în margine: „Cea de-a 26-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Regius", pierdută.

2427. Baillet II 165, în margine: „Cel de-al 3-lea vol[um] al scris[orilor], pag[inile] 390, 391". Baillet trimite astfel la A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 135-153), dar numărul paginilor este, probabil, o eroare de tipar, fiindcă în 1638 Descartes şi Regius nu se cunoşteau. AT III 573, nota *a* presupune că Baillet trimitea de fapt la pp. 590 şi 591, referindu-se astfel la A 442, *către X* [15-23 septembrie 1643] (AT III 550-551), pe care o presupun a fi fost scrisă lui Pollot şi o datează în martie 1642. Pentru data şi destinatarul scrisorii A 442, discutată de Verbeek, vezi nota de prezentare a acesteia.

2428. Scrisoarea anticipează zvonul unei îndepărtări a lui Regius de la catedra de medicină a Universităţii din Utrecht – vezi A 442, *către X* [între 15 şi 23 septembrie 1643] (AT III 550-551). La 5 octombrie Huygens dezminţea acest zvon – *cf.* A 444, *Huygens către Descartes* (AT IV 755).

2429. Baillet II 165, în margine: „Pagina 6 din cel de-al 3-lea volum". Vezi A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 208).

2430. Traducere din franceză de VA şi RA.

2431. A 400 bis, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (AT III 602-604). Vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2432. Ceea ce a şi făcut a doua zi: A 404, *către Huygens*, 5 ianuarie 1643 (AT III 799-800).

2433. *Admiranda Methodus*.

2434. Vezi şi A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 598) şi nota noastră.

2435. Viitoarea *Epistolă către Dinet* (AT VII 563-603).

2436. Scrisoare necunoscută. Étienne Charlet (1570-1652), rector al Colegiului de la La Flèche în perioada când Descartes era elev acolo, fusese chemat la Asistenţa Franţei la Roma în 1627, unde a rămas până în 1646. Potrivit lui Baillet I 18, era rudă cu Descartes.

2437. *Principiile*, care vor apărea în 1644.

2438. Despre experimentul eolipilei pentru a măsura greutatea aerului, vezi A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 483, r. 20 – 484, r. 21); A 400, *către Mersenne*, 7

decembrie 1642 (AT III 601, r. 18).

2439. Măsură a greutăţii. Mersenne specifică, în *Cogitata physico-mathematica*, că sunt 576 de drame într-o uncie, şi 9.216 de drame într-o livră pariziană (*De mensuris*, p. 6).

2440. Cardinalul de Richelieu, care murise la 4 decembrie 1642.

2441. Vezi *Meteorii*, I (AT VI 238).

2442. În *Cogitata physico-mathematica*, secţiunea *Hydraulica-pneumatica*, prop. XXX, pp. 144-146, Mersenne detaliază uzajele medicale ale invenţiei sale (CM XII 5 nota 1).

2443. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2444. Vezi A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 598-599). Este vorba despre *Admiranda Methodus*, Utrecht, 1643, apărută sub semnătura lui M. Schoock; vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2445. „Ca să pot fi apărat de Domniile lor împotriva Prea-învăţatului Mersenne şi a altor Filosofi şi Teologi francezi, de la care am primit răni foarte dureroase pe care nu le pot ascunde” (lat.).

2446. Este vorba despre A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (AT III 602-604). Descartes însuşi îi ceruse lui Mersenne să scrie acea scrisoare – vezi A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 600); A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 607-609).

2447. G. Voetius, *Specimen Assertionum*, Utrecht, 1643. Descartes îi va lua apărarea lui Desmarets în *Epistola către Voetius* – vezi A 407, *către* [*Desmarets*] [sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 605-607).

2448. *Principiile filosofiei*.

2449. *Principii*, IV, art. 133-183 (AT VIII-1 275-311).

2450. Athanasius Kircher, *Magnes, sive de arte magnetica*, Roma, 1641; Köln, 1643. Vezi A 405, *Huygens către Descartes*, 7 ianuarie 1643 (AT III 802); şi A 406, *către Huygens*, 14 ianuarie 1643 (AT III 803-804).

2451. Verbeek *et al*. 16, nota *a* trage de aici concluzia că Descartes nu văzuse până în 1643 *Magnes* al lui Kircher, *pace* AT III 524-525, care susţinea că Huygens i-l trimisese în ianuarie 1642. Tratatul despre care este vorba în A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 522, r. 1) ar fi aşadar un manuscris încă neidentificat.

2452. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2453. A 400 bis, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (AT III 602-604).

2454. S-au păstrat câteva adnotări făcute de Descartes, la lucrarea lui Kircher, sub titlul *Excerpta ex P. Kircher De Magnete* (AT XI 635-639).

2455. „Care sunt de fapt, nu de drept” (lat.).

2456. *De motu impresso* (a cărei primire Descartes o confirmă în A 411, *către Mersenne*, 23

februarie 1643, AT III 633) şi, poate, *De apparente magnitudine solis*, dar nu *Novem Stellae circa Jovem*, care a apărut abia la 4 aprilie 1643 (Olivier Bloch, *La Philosophie de Gassendi*, Paris, 1970, p. 195, nota 100).

2457. Potrivit unei scrieri rămase în manuscris în care Mersenne sintetiza cunoştinţele despre magnet, declinaţia magnetică este „acel arc cuprins între meridian şi punctul orizontului către care se îndreaptă acul, sub acţiunea magnetului" (CM VIII 760). Aici este vorba despre o discuţie în jurul cărţii lui Henry Gellibrand, *A Discourse Mathematical on the Variation of the Magnetical Needle*, Londra, 1635, care este discutată, în 1639, în corespondenţa dintre Mersenne şi John Pell (CM VIII 631), ce pune în cauză afirmaţia lui Gilbert că declinaţia acului magnetic nu variază într-un acelaşi loc (*De Magnete*, Londra, 1601, p. 159).

2458. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth. Clerselier a publicat, după minută, aproape toată scrisoarea, mai puţin ultimele rânduri, referitoare la Voetius.

2459. Este vorba despre cartea iezuitului Athanasius Kircher, *Magnes, sive de arte magnetica*, Roma, 1641 şi despre una sau două cărţi ale lui Pierre Gassendi – *cf.* A 405, *Huygens către Descartes*, 7 ianuarie 1643 (AT III 801-803).

2460. Athanasius Kircher, *Magnes*, pp. 736-739.

2461. Despre orologiul botanic al iezuitului Athanasius Kircher, vezi răspunsul lui Descartes, în A 64, *către Mersenne*, 22 iulie 1633 (AT I 268).

2462. Vezi şi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 7); şi A 262, *către Mersenne* [1 aprilie 1640] (AT III 46-47). Întrebarea îi fusese pusă în A 405, *Huygens către Descartes*, 7 ianuarie 1643 (AT III 803).

2463. Kircher, *Magnes*, pp. 418-430.

2464. Aici se încheie fragmentul din Clerselier.

2465. *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (CM XI 372-377) – *cf.* A 404, *către Huygens*, 5 ianuarie 1643 (AT III 800). Vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2466. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Clerselier include scrisoarea de faţă în textul scrisorii A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 803-814). Clerselier-Institut II 540 separă cele două scrisori şi indică începutul, sfârşitul scrisorii şi, în margine, destinatarul: „Altă scrisoare către Samuel Desmarets, Aprilie 1643", şi pe un fluturaş: „Această scrisoare este scrisă către D[omnul] Samuel Desmarets, datată în jurul lunii Aprilie 1643, după cum se poate vedea din continuarea scrisorii, căci tocmai în acea vreme se tipărea la Utrecht cartea D[omnului] Desmarets". AT plasează această scrisoare în ianuarie 1643 sau chiar în decembrie 1642, având în vedere publicarea lucrării lui Voetius împotriva lui Desmarets, *Specimen*

assertionum, apărută la începutul lui martie 1643, şi a răspunsului pe care îl pregătea Descartes. Verbeek *et al*. 21 propune intervalul dintre sfârşitul lui ianuarie şi începutul lui februarie 1643, pentru faptul că Descartes răspunde aici unei scrisori a lui Desmarets, pierdută astăzi, care datează din perioada dintre mijlocul lui decembrie (când Desmarets, teolog şi preot la Bois-le-Duc, acceptă postul de profesor de teologie la Groningen) şi 7 ianuarie (când Desmarets pleacă la Groningen).

2467. Iniţialele H. şi B. din textul lui Clerselier sunt completate în Clerselier-Institut. Gijsbert van der Hoolck (1598-1680) era prieten al lui Descartes şi om politic, membru al Consiliului oraşului [*Vroedschap*] Utrecht, unde a fost primar şi membru al consistoriului. Van der Hoolck a fost cel care l-a chemat pe Henri Reneri să predea la Şcoala Ilustră (care a devenit Universitate în 1636) şi l-a susţinut statornic pe Descartes în conflictele sale cu autorităţile din Utrecht (*cf*. Verbeek *et al*. 266-267).

2468. AT bănuieşte că în originalul autograf luna ar fi putut fi martie, care tot nu concordă cu plecarea lui Desmarets la Gronigen la 7 ianuarie şi cu rostirea discursului său inaugural în noua funcţie, cu titlul *De usu et abusu rationis in rebus theologicis*, la 20/30 ianuarie 1643. În fapt, Desmarets a revenit apoi la Bois-le-Duc şi s-a instalat cu familia în Groningen abia la 1 mai (D. Nauta, *Samuel Maresius*, Amsterdam, 1935, pp. 190-194 şi 198-200).

2469. Este vorba despre lucrarea lui Voetius *Specimen assertionum partim ambiguarum aut lucubrarum, partim periculosarum*, Utrecht, 1642, numită uneori şi *De Confraternitate Mariana*. Vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2470. Clerselier-Institut II 541 semnalează pe margine titlul cărţii: *Philosophia cartesiana sive Admiranda Methodus* scrisă de către Schoock. Vezi legat de aceasta: A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 598); A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 608); A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 642); A 414, *către Colvius*, 20 aprilie 1643 (AT III 647).

2471. Consiliul oraşului [*Vroedschap*] Utrecht a autorizat, în fapt, lucrarea lui Voetius împotriva Frăţiei Mariale. Schimbarea de la tipograful universitar, Gilles Roman, la Johannes van Waesberge (cca 1600 – după 1681), care a tipărit şi *Admiranda Methodus*, poate sugera că *Vroedschap*-ul nu a vrut totuşi să-i ofere lui Voetius o aprobare oficială, potrivit Verbeek *et al*. 22, nota 4.

2472. Toată partea a 6-a din *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 64-107), „*De libro Gisberti Voetii adversus Confraternitatem Marianam*”, abordează diferendul de la Bois-le-Duc.

2473. Clerselier-Institut precizează pe margine: „Aici se sfârşeşte scrisoarea către Desmarets. Ceea ce urmează este continuarea scrisorii sau a disertaţiei către D[omnul] de Zuylichem

asupra jeturilor de apă” [= A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 803-814)].

2474. Traducere din franceză de VA, CCP și GV. Publicată de Clerselier, după minută, împreună cu A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 597-602). Clerselier-Institut II 514, în margine: „Această scrisoare este datată 2 Februarie 1643. Începe de la acest prim paragraf: «Sunt foarte bucuros […]» și continuă până la sfârșitul scrisorii. Vedeți a 50-a scrisoare m[anu]s[crisă] a Domnului de La Hire”. Textul scrisorii autografe expediate a fost publicat prima data de Verbeek *et al*., în vreme ce AT, AM și CM au folosit o copie manuscrisă (MS Vicq d’Azyr).

2475. Vezi A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 609).

2476. Despre eolipilă, vezi și A 29, *către Mersenne*, 25 februarie 1630 (AT I 118).

2477. Descartes și Mersenne nu își dăduseră seama că din eolipilă ieșeau vapori de apă, nu de aer, după cum arătase deja Salomon de Caus în *Les Raisons des Forces mouvantes*, Frankfurt, 1615.

2478. Îngerii sunt evocați în mai multe scrisori pentru a justifica o extindere a imaginației omenești, de obicei în chestiunea întinderii sau divizibilității indefinite a materiei – vezi, de pildă, A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 482-483, 487) și A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 214).

2479. „Din ipoteză” (lat.).

2480. Pentru respingerea vidului, vezi, de pildă: A 210, *către Mersenne*, 9 ianuarie 1639 (AT II 481-482); A 234, *către Mersenne* [16 octombrie 1639] (AT II 588-589); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 75-76); A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 632); A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 644-645). Vezi și *Lumea*, IV (AT XI 19); *Principii*, II, art. 16-18 (AT VIII-1 49-50).

2481. Este vorba despre *Tratatul de mecanică* din A 135, *către Huygens*, 5 octombrie 1637 (AT I 432-447). Probabil că Mersenne avea mai degrabă în vedere textul (asemănător cu *Tratatul de mecanică*) pe care Descartes i-l trimisese mai demult: *Cercetarea problemei: Dacă un corp cântărește mai mult sau mai puțin fiind aproape de centrul Pământului decât fiind departe* (așa-numita „problemă geostatică”), în A 183, *către Mersenne* [13 iulie 1638] (AT II 222-245). Pe acesta din urmă l-a folosit Mersenne pentru *Mechanica*, în *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644; de altfel, Minimul l-ar fi vrut publicat încă din 1638, dar a întâmpinat atunci refuzul lui Descartes – vezi A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 392).

2482. Galilei era unul dintre aceștia. Vezi A 198, *către Mersenne*, 12 septembrie 1638 (AT II 353-354); și, cu referire explicită la Galilei, A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 433).

2483. Este vorba despre *Isagoge ad locos ad superficiem* (Fermat I 111-117), pe care Fermat i-o trimisese lui Pierre Carcavi la 6 ianuarie 1643 pentru a i-o arăta lui Mersenne; vezi *Fermat către Mersenne*, 13 ianuarie 1643 (CM XII 24).

2484. Este vorba despre *Principii*, a căror tipărire se va încheia la 10 iulie 1644.

2485. Tipărirea *Dioptricii* a durat, de fapt, mai puţin: din prima jumătate a lui septembrie 1636 până la sfârşitul lui octombrie. Totuşi, realizarea figurilor pentru *Meteorii* şi *Geometria*, cât şi dificultăţile legate de obţinerea privilegiilor au făcut ca volumul să apară abia în iunie 1637 (*cf.* Verbeek *et al*. 25, nota 2).

2486. Traducere din franceză de VA şi TPB. Scrisoarea s-a păstrat doar în rezumatul lui Baillet, care dă, între ghilimele, şi fragmentul de faţă.

2487. Fratele mai mare al abatelui de Touchelaye cel Tânăr. Baillet II 176 îl menţionează, fără să îi dea numele, printre prietenii apropiaţi ai lui Descartes în 1642, citând în margine o scrisoare a lui Descartes (pierdută azi) *către Mersenne* din 27 mai 1641.

2488. Baillet II 198, în margine: „Scrisoare m[anu]s[crisă] a lui Desc[artes,] 7 februarie 1643”. AT III 615 crede că data de 7 este o scăpare a lui Baillet pentru 2, indicată în cuprinsul paragrafului introductiv din rezumatul scrisorii.

2489. *Principiile*. Vezi A 408, *către Mersenne*, 2 februarie 1643 (AT III 615, r. 1- 2).

2490. Vezi A 358, *către Fratele mai mare*, 28 decembrie 1641 (AT III 471-472).

2491. Traducere din franceză de VA şi RA. În Clerselier, scrisoarea de faţă este cuprinsă între două paragrafe ţinând de scrisori diferite. Clerselier-Institut II 540 izolează scrisoarea şi adaugă în margine: „Această scrisoare este adresată D[omnului] de Zuylichem şi datată în 28 februarie 1643. Vedeţi ultimele două rânduri ale scrisorii 108 din acest volum care sunt scrise la pagina 510 rândul 8”. AT a publicat întâi textul lui Clerselier, apoi, în „*Nouvelles Additions*”, textul stabilit de Roth după originalul expediat. După scrisoarea propriu-zisă, Descartes dă soluţia unei probleme de hidraulică ce îi fusese adresată de Mersenne prin intermediul lui Huygens. Scrisoarea lui Huygens s-a pierdut. Mersenne ceruse o explicaţie a rezultatelor unor experimente hidraulice care arătau că jetul vertical al apei ţâşnind dintr-un vas este proporţional cu înălţimea coloanei de apă, în timp ce jetul orizontal este proporţional cu rădăcina pătrată a înălţimii coloanei. Mersenne l-a consultat şi pe Gassendi asupra acestei chestiuni (CM XII 13-23). Vezi şi, *infra*, nota complementară *Explicaţia carteziană a căderii corpurilor*.

2492. Vezi A 397, *către Mersenne*, 20 octombrie 1642 (AT III 590); A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 636-637); A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 640).

2493. Unitate de măsură echivalentă cu 2,166 mm, o zecime dintr-un deget.

2494. Clerselier-Institut II 540 semnalează, în margine, că urmarea din Clerselier este o scrisoare adresată lui Samuel Desmarets: „Altă scrisoarea către Samuel Des Marets”; şi, pe un fluturaş: „Urmarea acestei scrisori este la începutul paginii 542 din acest vol[um] şi pe mai multe pagini până la scrisoarea 116 din al 2-lea vol[um], p[agina] 552” [= A 407, *către* [*Desmarets*] [sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 605-607)].

2495. Încheierea scrisorii („Am primit… 18 februarie 1643”) apare numai în scrisoarea autografă expediată.

2496. Despre acest pachet este vorba în A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 631, r. 5 şi urm.).

2497. În multe cazuri, Descartes se bizuia pe Huygens ca intermediar pentru a trimite şi a primi corespondenţa cu Mersenne – vezi, de pildă, A 184, *către Mersenne* [13 iulie 1638] (AT II 246, r. 1-7); A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 336, r. 11-16); A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 176, r. 1-10).

2498. În Clerselier, textul acesta urmează după fragmentul destinat lui Desmarets (II 540-541). Clerselier-Institut II 541 precizează în margine că aici se reia textul scrisorii: „Aici sfârşeşte bucata din scrisoarea către Desmarets. Urmarea este continuarea scrisorii sau a disertaţiei către Domnul de Zuylichem despre jeturile de apă”.

2499. Despre dubla proporţie (fr. „*raison double*”), vezi, *infra*, lămurirea din nota complementară *Explicaţia carteziană a căderii corpurilor*.

2500. Nota lui Descartes, sub figură, în marginea scrisorii autografe expediate: „Iertaţi neorânduiala pe care o veţi găsi în această expunere, din pricină că am folosit aceleaşi litere în cele două figuri, câtă vreme ar fi trebuit să pun altele pentru a le distinge”. Nota lipseşte în Clerselier.

2501. Galilei, *Discorsi*, ziua a patra, *De motu proiectorum*, teorema I, propoziţia I (Galilei VIII 237-250), unde se vorbeşte despre mişcarea după o parabolă a proiectilelor ca fiind compusă dintr-o mişcare orizontală şi una verticală.

2502. Textul dintre paranteze este, în scrisoarea autografă, inserat ca notă marginală.

2503. Aici se termină scrisoarea autografă. În Clerselier textul continuă (II 549-552), iar AT III 630 presupune că urmarea este o primă redactare, „mai puţin fericită”, abandonată, dar păstrată totuşi în minuta pe care a urmat-o Clerselier.

2504. În Clerselier (prima ediţie, din 1659) figurează „K”, dar în cea din 1663, pe care o reproduce AT, figurează „R”.

2505. Traducere din franceză de VA, CCP şi GV. Fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut II 506, în margine: „Această scrisoare este datată din Endegeest, la 23 Februarie 1643 şi continuă până

la al 10-lea rând de la pagina 510. V[edeţi] cea de-a 51-a [scrisoare] din m[anu]s[crisele] [Domnului] de La Hire”; iar pe un fluturaş: „Cea de-a 108-a [scrisoare] din al 2-lea vol[um] este a D[omnului] D[escartes] către P[ărintele] Mers[enne]. Este datată din Endegeest la 23 Februarie 1643 şi continuă până la al 10-lea rând de la pagina 510. V[edeţi] cea de-a 51-a [scrisoare] din m[anu]s[crisele] [Domnului] de La Hire”. Clerselier include la sfârşitul scrisorii două paragrafe care fac parte, de fapt, din A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 673-674). AT a publicat o copie manuscrisă (Ms. Vicq d’Azyr), apoi, după descoperirea la Biblioteca din Lille a scrisorii autografe expediate, o listă cu variantele pe care le aduce aceasta din urmă (AT X 580-581). AM publică tot copia, aşa încât CM este prima ediţie stabilită pe baza scrisorii autografe expediate.

2506. Picot se întorsese în Franţa din Provinciile Unite în vara anului 1642, iar Descartes îi scrisese în A 409, *către Picot*, 2 februarie 1643 (AT III 615-616).

2507. Aceste planuri erau pentru Van Zurck, care voia să-şi amenajeze o grădină pe domeniul Bergen, pe care îl cumpărase în 1642. Vezi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450); A 382, *către Huygens*, 26 aprilie 1642 (AT III 784-785); A 396, *către Mersenne* [13 octombrie 1642] (AT III 582).

2508. Responsabilul acestor grădini era Jacques Boyceau de La Barauderie, autorul lucrării *Traité de Jardinage selon les raisons de la nature et de l’art*, Paris, 1638.

2509. Mersenne îi relatase probabil un experiment pe care îl va descrie în *Pneumatica*, prop. XXXVI, pp. 164-165, în *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644. Vezi, pe larg, CM XII 76-77, notă.

2510. Această idee, care seamănă cu teoria platoniciană despre *anti-peristasis* (*Timaios* 79^{b}, 79^{e}, $80^{a\text{-}c}$, 90^{d}), apare în multe scrisori: A 234, *către Mersenne* [16 octombrie 1639] (AT II 588); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 75); A 408, *către Mersenne*, 2 februarie 1643 (AT III 613); A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 644-645). Vezi şi *Lumea*, IV (AT XI 19).

2511. Explicaţie introdusă de Mersenne în *Pneumatica*, prop. XXXVII, p. 166, în *Cogitata physico-mathematica* (*cf.* CM XII 77, notă).

2512. Clerselier-Institut II 507, în margine: „Thomas Hobbes”. Este vorba despre *De motu, loco et tempore*, critica lui Hobbes la *De mundo* (Paris, 1642) a lui Thomas White, din care Descartes va primi până la urmă capitolele despre maree – vezi A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 657-658).

2513. Este vorba despre *De motu impresso a motore translato epistolæ tres* (Gassendi III 478-563) şi/sau *De apparente magnitudine solis humilis et sublimis epistolæ quator* (Gassendi III

420-477); ambele lucrări conţin un indice analitic. Vezi şi A 405, *Huygens către Descartes*, 7 ianuarie 1643 (AT III 802).

2514. Gassendi îl rugase pe Peiresc să-l întrebe pe Galilei dacă îi poate împrumuta telescopul său, pentru a putea observa mai bine planetele Jupiter, Venus şi Saturn; vezi *Peiresc către Galilei*, 26 ianuarie 1634 (Galilei XVI 28). Câteva luni mai târziu, Galilei i-a trimis lui Élie Diodati, la Paris, lentilele pentru Gassendi – vezi *Galilei către Élie Diodati*, 25 iulie 1634 (Galilei XVI 117-118); *Élie Diodati către Gassendi*, 10 noiembrie 1634 (Galilei XVI 153); *Élie Diodati către Peiresc*, 10 noiembrie 1634 (Galilei XVI 154). Vezi şi A 414, *către Colvius*, 20 aprilie 1643 (AT III 646). În *De motu impresso*, scris în 1640 şi publicat în 1642, Gassendi relata că Saturn părea să fie înconjurat de două toarte („*ansulæ*”), ce păreau să semene cu sateliţii lui Jupiter (Gassendi III 510). În *Lumea*, X (AT XI 72), Descartes credea că Saturn are doi sateliţi; la fel, dar mai precaut, în *Principii*, III, art. 146, 154 (AT VIII-1 195, 200). Misterul lui Saturn a fost lămurit în 1659 de Christiaan Huygens, care a arătat că planeta este înconjurată de un inel (*cf.* CM XII 77-78, notă; şi Verbeek *et al*. 43, notă de C.-R. Palmerino).

2515. Este vorba despre un experiment pe care Mersenne îl va descrie în *Pneumatica*, prop. XXXII, pp. 149-150, în *Cogitata physico-mathematica*; acesta consta în cântărirea unei archebuze, mai întâi când conţinea doar aer obişnuit, apoi când era umplută cu aer comprimat. În lucrarea amintită, Mersenne va menţiona şi explicaţia lui Descartes (*cf.* CM XII 78-79, notă; şi Verbeek *et al*. 43-44, notă de C.-R. Palmerino). Un experiment asemănător fusese descris de Giambattista della Porta, în *I tre libri de' Spiritali*, Napoli, 1606, cartea I, p. 17 (*cf.* B 1721, nota 14; şi JRA I 984, nota 14).

2516. Bilele folosite la jocul de *mail*. Vezi *supra*, A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642, p. 475, nota 4.

2517. Vezi: A 295, *către Mersenne* [28 octombrie 1640] (AT III 209); A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 450-451); A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 481-482); A 398, *către Mersenne* [17 noiembrie 1642] (AT III 594); A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 601).

2518. „*Peu à peu*” – adăugat deasupra rândului în scrisoarea autografă expediată.

2519. „*Pressé*” – adăugat deasupra rândului în scrisoarea autografă expediată.

2520. Iniţial „*H*” în scrisoarea autografă expediată, corectat după indicaţia lui Descartes în margine: „*il faut «que A»*”.

2521. Chestiunea va fi tratată mai amplu în A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 651).

2522. „*Double*” – tăiat şi înlocuit cu „*quadruple*” în scrisoarea autografă expediată.

2523. În acelaşi sens ca în A 413, *X către Mersenne pentru Descartes*, 4 aprilie 1643 (AT III 654).

2524. „Mediu” (lat.).

2525. Vezi A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 805-806). Pentru reacţia pozitivă a lui Mersenne, vezi A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 639).

2526. Traducere din franceză de VA, CCP şi GV. Clerselier publică fragmente din textul minutei ca prima parte a scrisorii CXVI, a doua fiind minuta scrisorii A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 648-653). Clerselier-Institut II 552, în margine: „1643 Martie. Această scrisoare este foarte imperfectă. Vedeţi cea de-a 52-a [scrisoare] din m[anu]s[crisele] D[omnului] de La Hire”. Textul scrisorii autografe expediate a fost publicat prima dată în G. Libri, „Des manuscrits inédits de Fermat”, *Journal des savants*, 1839, pp. 555-558.

2527. AT şi CM consideră că este vorba despre A 399, *către* [*Vatier*] [17 noiembrie 1642] (AT III 594-597). G. Monchamp îi contrazice, notând că A 399 nu fusese trimisă cu două luni în urmă, ci cu mai bine de patru; de asemenea, Descartes ştia că A 399 ajunsese, pentru că Mersenne i-a răspuns la scrisoarea pe care i-o trimisese în aceeaşi zi cu acelaşi curier (A 398, *către Mersenne* [17 noiembrie 1642], AT III 591-594), după cum reiese din A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 601). Prin urmare, ar fi mai degrabă vorba despre o scrisoare către Vatier pierdută, datând probabil de pe la sfârşitul lui ianuarie 1643 (*cf. Notes sur Descartes*, Liège, 1913, pp. 36-37).

2528. Jacques Boüexic de La Villeneuve (1590-1658) era împuternicitul lui Descartes la Rennes, în particular în chestiunea moştenirii rămase după moartea tatălui său în 1640 (*cf.* G. Cohen, *Ecrivains français en Hollande*, Paris, 1920, pp. 526-527).

2529. Părintele Dinet se afla pe atunci la Roma – vezi A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 609).

2530. Vezi A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 609).

2531. Scrisoare necunoscută; nu este vorba despre *Epistola către Dinet*.

2532. Vezi şi A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 634), unde Descartes exprimase deja îndoieli cu privire la acest experiment. Robert Boyle, în schimb, îl va aprecia, în *către Hartlib*, 29 martie 1647 (*The Works of the Honourable Robert Boyle*, vol. I, Londra, 1772, p. xxxviii – *cf.* CM XII 110-111, notă).

2533. Vezi A 408, *către Mersenne*, 2 februarie 1643 (AT III 613); A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 656-657); A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie (AT III 650-651). Vezi şi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 327), unde discută poziţia lui Roberval.

2534. *Ciceronis Opera*, după ed. J. Gulielmius & J. Gruter, 10 vol., Leiden, 1642. Vezi A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 658-659); şi A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT

III 674).

2535. Vezi A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 806-814).

2536. Poziția lui Mersenne se găsește în *Hydraulica-pneumatica*, prop. XV-XXVIII, pp. 81-140, în *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644 – *cf.* CM XII 104, nota 4.

2537. Este vorba despre o prinsoare a doi parizieni care și-l doreau pe Descartes ca arbitru. Problemele aflate în dispută sunt formulate în A 413, *X către Mersenne pentru Descartes*, 4 aprilie 1643 (AT III 654-655), iar răspunsul lui Descartes în A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 648-653).

2538. Vezi Mersenne, *Ballistica*, prop. XXI, pp. 65-68 și prop. XXII, pp. 68-71, în *Cogitata physico-mathematica* (*cf.* CM XII 111-112, notă).

2539. Cu privire la jetul de apă de 45 de grade, Mersenne constatase că bătaia orizontală este dublul înălțimii la care ajunge un corp aruncat în sus (*cf.* CM XII 104, nota 5).

2540. Vezi A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643 (AT III 805-814).

2541. Forma parabolică a jetului de apă era deja cunoscută de Gassendi – vezi *Gassendi către Mersenne*, 11 ianuarie 1643 (CM XII 15).

2542. O mașină hidraulică de forma unui dragon construită de cardinalul de Richelieu în grădina de la Château du Val, în Rueil, la vest de Paris. Mersenne vorbește despre ea în *Hydraulica-pneumatica*, prop. XVII, p. 85 și prop. XXVI, p. 131, în *Cogitata physico-mathematica* (*cf.* CM XII 112, nota lui B. Rochot și C. de Waard).

2543. Cvadratura spațiului cuprins între prima revoluție a spiralei lui Arhimede fusese deja redusă la aceea a unui segment de parabolă de B. Cavalieri, care îi trimisese demonstrația lui Galilei, la 9 aprilie 1623. Egalizarea arcurilor spiralei cu parabola, stabilită de Roberval, fusese contestată de Hobbes, care credea că găsește o linie dreaptă cu aceeași lungime cu prima revoluție a spiralei (CM XII 54 și *Appendice* I, pp. 407-412). Descartes s-ar putea referi la această identificare de către Hobbes a parabolei cu o dreaptă (făcută însă printr-o demonstrație greșită). Scrisoarea lui Mersenne către Huygens s-a pierdut (*cf.* CM XII 106, nota 2).

2544. Descartes afirmase în *Geometria*, II (AT VI 412) că raportul dintre curbe și drepte nu este cunoscut și va rămâne întotdeauna astfel; această convingere stătea la baza împărțirii curbelor în „geometrice” și „mecanice”, pe cele din urmă respingându-le din adevărata geometrie. Cazul raportului dintre spirala arhimedică și parabolă nu contrazice convingerea lui Descartes, pentru că se referă la un raport dintre două curbe, mai degrabă decât la unul dintre o curbă și o dreaptă (*cf.* Verbeek *et al*. 51, nota *d* a lui H. Bos).

2545. Versuri neidentificate. Huygens avea să compună, în anul următor, un poem despre Mersenne (*Maxime de Minimis*), publicat în același an la Leiden, de Caspar Barlæus, în volumul

Momenta desultoria (*cf.* Verbeek *et al*. 48, nota 14).

2546. Martin Schoock.

2547. *Pentalogos in Libri cujusdam Gallico idiomate evulgati quatuor discursuum, de la Méthode; Dioptrique; Météorique; & Géométrique* […], Haga, 1640, un pamflet al unui autor necunoscut îndreptat împotriva *Discursului* şi a *Încercărilor*, publicat sub pseudonimul Mercurius Cosmopolita şi trimis de André Rivet lui Mersenne la 25 noiembrie 1640 – *cf.* A 294, *Huygens către Descartes*, 8 octombrie 1640 (AT III 760-761); vezi şi A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640 (AT III 249). O copie digitală a unuia dintre rarele exemplare păstrate se află pe site-ul Bibliotecii Universităţii din Utrecht: http://aleph.library.uu.nl/F?func=direct&doc_number=002375248 [accesat la 14.04.2015]. Descartes făcuse deja paralela cu *Admiranda Methodus* în A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 598).

2548. Este vorba despre *Epistola către Voetius*.

2549. Acest paragraf a fost adăugat de Descartes în marginea din dreapta a paginii.

2550. Vezi A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 632-633).

2551. În realitate, viteza nu depinde de masă, dar frecarea aerului încetineşte căderea unei sfere mai mari (*cf.* JRA I 986, nota 29).

2552. Modelul mişcării circulare, care seamănă cu teoria platoniciană despre *anti-peristasis* (*Timaios* 79^{b}, 79^{e}, $80^{a\text{-}c}$, 90^{d}), apare în multe scrisori: A 234, *către Mersenne* [16 octombrie 1639] (AT II 588); A 270, *către Mersenne*, 11 iunie 1640 (AT III 75); A 408, *către Mersenne*, 2 februarie 1643 (AT III 613); A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 632). Vezi şi *Lumea*, IV (AT XI 19).

2553. Acest paragraf a fost scris de Descartes în marginea din stânga-jos a paginii.

2554. Traducere din franceză de VA şi CCP. Publicată pentru prima dată de Paul Tannery, în *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 4, 1891, pp. 543-545. Mersenne a fost intermediarul între doi fizicieni din Paris şi Descartes pentru aceste probleme de mecanică şi a păstrat o copie atât după textul problemelor (scrisoarea de faţă), cât şi după soluţia lor (A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643, AT III 648-653). În scrisoarea însoţitoare, A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 655-659), Descartes nu îi identifică pe autorii problemelor. Tannery nu propune vreo identificare, dar presupune doar că Roberval şi Gassendi nu erau străini de această prinsoare (*Mémoires Scientifiques*, vol. VI, Paris, 1926, p. 196).

2555. Titlu dat de Mersenne, care copiază la finalul scrisorii A 416 (AT III 648-653) textul problemelor propuse.

2556. Vezi A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 650).

2557. Vezi A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 651-653).

2558. „Cea mai mică entitate” (lat.).

2559. Copia manuscrisă continuă cu scrisoarea A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 651-653), având deasupra adăugirea lui Mersenne: „Răspuns la 3 probleme”.

2560. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată în V. Cousin, *Fragments philosophiques*, ediţia a treia, vol. II, Paris, 1838, pp. 148-149. Dintr-o eroare de lectură a manuscrisului, AT şi AM datează scrisoarea pe 23, în loc de 20 aprilie (*cf.* Verbeek *et al*. 54). În ediţia lui Cousin data figurează corect.

2561. Într-o scrisoare pierdută, Colvius îl înştiinţase pe Descartes despre descoperirea de către călugărul capucin Antonius Maria Schyrle de Rheita (1597-1660) a cinci noi sateliţi ai lui Jupiter. Vestea se răspândise rapid în Franţa şi Ţările de Jos (vezi CM XII 8 şi urm.).

2562. Gassendi a infirmat descoperirea lui Rheita într-o scrisoare *către Gabriel Naudé*, 4 aprilie 1643, pe care a publicat-o împreună cu scrisoarea lui *Rheita către Erycius Puteanus*, 6 ianuarie 1643 (în care Rheita îşi anunţa pentru prima oară descoperirea), într-o lucrare cu titlul *Novem stellæ circa Jovem visæ, et de eisdem Petri Gassendi judicium*, Paris, 1643 (Gassendi IV 511-522). Înainte de 4 aprilie, Gassendi îi spusese deja lui Mersenne că descoperirea este falsă (*cf.* Verbeek *et a.* 54, nota 2).

2563. Vezi A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 634, r. 1-2).

2564. Cei patru sateliţi ai lui Jupiter au fost descoperiţi de Galilei în 1610 şi descrişi în *Sidereus nuncius*. Descartes cunoştea această descoperire încă de pe vremea studiilor la Colegiul din La Flèche.

2565. *Principii*, III, mai ales art. 140-148 (AT VIII-1 192-197).

2566. Descartes a închiriat această casă de la 1 mai 1643 până la 1 mai 1644 – vezi A 409, *către Picot*, 2 februarie 1643 (AT III 616).

2567. Este vorba despre *Admiranda Methodus*.

2568. Este vorba despre *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 1-198); vezi A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 643, r. 6-10).

2569. Descartes îi va trimite lui Colvius un exemplar din *Epistola către Voetius*, iar acesta va răspunde în A 426, *Colvius către Descartes*, 9 iunie 1643 (AT III 680-682).

2570. Asemenea lui Voetius, Colvius era pastor calvinist, de tendinţă gomaristă. Prieten cu Samuel Desmarets, a participat împreună cu acesta la Sinodul Bisericilor Valone, desfăşurat la Haga la 15 aprilie 1643 şi pomenit în prefaţa *Epistolei către Voetius* (AT VIII-2 6-10) (*cf.* Verbeek *et al*. 55, nota 9).

2571. Traducere din franceză de VA, CCP şi GV. Publicată prima dată în P. Tannery, „Neuf lettres inédites de Descartes à Mersenne”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 4, 1891, pp. 540-

543. Clerselier nu o cunoştea. Scrisoarea de faţă însoţeşte A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 648-653), un răspuns la prinsoarea a doi parizieni care îl luaseră drept arbitru pe Descartes într-o dispută cu privire la unele cazuri de ciocniri şi la aruncarea unei săgeţi cu arcuri diferite. Descartes îi dă aici mai multe detalii lui Mersenne despre experimentul cu arcurile, adăugând comentarii despre două alte probleme.

2572. Vezi A 403, *către Mersenne*, 4 ianuarie 1643 (AT III 609); şi A 408, *către Mersenne*, 2 februarie 1643 (AT III 612).

2573. Vezi A 416, *către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 650-651). Vezi şi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 327), unde discută poziţia lui Roberval asupra problemei; A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 639).

2574. „Fie” (lat.).

2575. Vezi, *infra*, nota complementară *Explicaţia carteziană a căderii libere*. Vezi şi Mersenne, *Ballistica*, prop. XII, p. 31 în *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644, şi experimentele lui Pierre Petit (CM XII 167, notă).

2576. Vezi şi *Théodore Deschamps către Mersenne*, 28 mai 1643 (CM XII 179).

2577. În ciuda lipsei de interes a lui Descartes (*cf.* A 412, *către Mersenne*, 23 februarie 1643, AT III 633), Mersenne îi trimisese părţi din critica lui Hobbes la *De mundo* a lui Thomas White. Capitolele XVI-XVII din lucrarea lui Hobbes sunt îndreptate împotriva criticii lui White a teoriei lui Galilei cu privire la cauzele mareelor. Pentru opinia lui Descartes despre cartea lui White, vezi A 395, *către Huygens*, 10 octombrie 1642 (AT III 796-797) şi A 396, *către Mersenne* [13 octombrie 1642] (AT III 582).

2578. „Când Luna are latitudinea boreală, perioadele [mareelor] se încheie mai iute decât atunci când are latitudinea australă” (lat.). Vezi T. Hobbes, *Critique du* De mundo *de Thomas White*, ed. J. Jacquot & H.W. Jones, Paris, 1973, p. 210.

2579. Pentru explicaţia carteziană a mareelor, vezi *Lumea*, XII (AT XI 80-83); A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 144-146); *Principii*, IV, art. 49 (AT VIII-1 232-234).

2580. Vezi şi A 287, *către Mersenne*, 15 septembrie 1640 (AT III 180). Mersenne va discuta problema în *Mechanica*, prop. XXV, pp. 84-85, în *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644.

2581. Vitry-la-Ville era fieful familiei Raulet; în 1643, domnul de Vitry-la-Ville era Pierre Raulet, căsătorit în 1634 (*cf.* JRA I 987, nota 7).

2582. Descartes voia să dea un exemplu de ecuaţie de gradul 3 ale cărei rădăcini reale sau rădăcini nu pot fi exprimate cu ajutorul semnelor rădăcinilor pătrate şi/sau cubice, dar ecuaţia pe care o alege ($x^3 = 3x + 3$) nu se potriveşte, pentru că are o rădăcină reală unică la care se poate ajunge prin metoda lui Cardano: $x = \sqrt[3]{\frac{3+\sqrt{5}}{2}} + \sqrt[3]{\frac{3-\sqrt{5}}{2}}$. *Cf.* AT III 659, nota 2 a lui P. Tannery (preluată în

CM XII 169, notă) și Verbeek *et al*. 59-60, nota *c* a lui H. Bos.

2583. *Ciceronis Opera*, după ed. J. Gulielmius & J. Gruter, 10 vol., Leiden, 1642. Vezi A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 639) și A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674).

2584. Traducere din franceză de VA, CCP și GV. Scrisoarea de față este răspunsul la o prinsoare cu privire la ciocnirile corpurilor, A 413, *X către Mersenne pentru Descartes*, 4 aprilie 1643 (AT III 654-655), și a fost trimisă împreună cu A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 655-659). Textul minutei a fost publicat de Clerselier ca partea a doua a scrisorii CXVI, prima fiind o parte din minuta scrisorii A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 637-645). Clerselier-Institut II 553, în margine: „Acest paragraf, până la sfârșitul scrisorii, este un răspuns al D[omnului] Desc[artes] la obiecțiile pe care i le trimisese P[ărintele] Mers[enne]. Vedeți a 54-a [scrisoare] din m[anu]s[crisele] D[omnului] de La Hire". S-a păstrat o copie manuscrisă după scrisoarea autografă expediată, făcută pentru Mersenne, care a trimis, probabil, originalul celor doi competitori parizieni care au formulat problemele din A 413 (singurul text rămas al acestora se află, în copie, în același manuscris, fol. 61 *recto* – 61 *verso*). Titlul este de mâna lui Mersenne: „Răspuns celor trei probleme". Fără să atribuie propriu-zis prinsoarea, Paul Tannery presupune că Roberval și Gassendi nu erau străini de ea – *cf. Mémoires scientifiques*, vol. VI, Paris, 1926, p. 196.

2585. „Calitate reală" (lat.).

2586. „Mod" (lat.).

2587. O formulare a principiului inerției. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 327); și A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 451). Acesta va fi prima lege a naturii în *Principii*, II, art. 37 (AT VIII-1 62-63).

2588. Vezi A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 656). Vezi și A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 327), unde Descartes discută poziția lui Roberval, care s-ar putea afla îndărătul acestor „chestiuni" (fără să fie numit, căci altfel Descartes ar fi refuzat poate să răspundă).

2589. Vezi A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 634).

2590. Frază adăugată în margine de mâna lui Mersenne pe copia manuscrisă. Ea făcea parte din scrisoare, regăsindu-se și în textul lui Clerselier, stabilit după minută, cu mici variante.

2591. Așadar nu o certitudine absolută, „*métaphysique*", ci doar una morală – *cf. Discurs*, V (AT VI 56, r. 17 și 57, r. 12); *Principii*, IV, art. 205 și 206 (AT VIII-1 327-328).

2592. Clerselier II 557: „*ils*"; în copia manuscrisă: „*elles*". Traducem după Clerselier.

2593. Vezi, în scrisoarea de față, AT III 649, r. 12.

2594. Traducere din franceză de VA şi MDV. Această scrisoare este relatată de Baillet. În marginea relatărilor sale (fragmentele A şi B), Baillet precizează: „A 36-a scrisoare manuscrisă a lui Reg[ius] către Desc[artes]”, respectiv: „A 36-a scrisoare manuscrisă a lui Regius”. AT nu separă fragmentul [A] de scrisoarea A 378, *Regius către Descartes*, [21/]31 martie 1642 (AT III 557-558). În stabilirea textului scrisorii de faţă am urmat reconstrucţia lui Bos. Potrivit acestuia, scrisoarea despre care relatează Baillet a fost scrisă probabil între începutul lui decembrie 1642, când Descartes obţinea primele coli ale cărţii *Admiranda Methodus*, şi luna mai 1643, când a ieşit de la tipar *Epistola către Voetius*.

2595. Baillet II 155, în margine: „Scris[oarea] a 36-a m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius] către Desc[artes]”. În martie 1642, o parte semnificativă a corpului profesoral de la Utrecht reproba, prin *Judicium Senatus Academici Inclutæ Academiæ Ultrajectinæ*, pamfletul *Responsio* al lui Regius, publicat la 16 februarie 1642, şi predarea filosofiei carteziene la Utrecht.

2596. Baillet II 155, în margine: „Cyprianus Regneri, care nu îl cunoaştea pe Domnul Descartes şi [care] nu era un prieten personal al lui Regius”. Este vorba despre Cyprianus Regneri ab Oosterga (1614-1687), profesor de drept la Utrecht.

2597. Baillet II 155, în margine: „*Narrat*[*io*] *histor*[*ica*]”. Acest fragment din Baillet are la bază şi scrisoarea A 378, *Regius către Descartes*, [21/] 31 martie 1642 (AT III 557-558). În fapt, *Narratio historica* nu consemnează această opoziţie. Bos 142, nota 10 consideră însă plauzibilă împotrivirea lui Regneri faţă de *Judicium*, de vreme ce acesta apare în numele Senatului Academic, chiar dacă nu este semnat de fiecare profesor în parte. Acta Senatului Academic menţionează, în plus, refuzul lui Regneri de a transmite Consiliului oraşului Utrecht un memoriu îndreptat împotriva lui Regius şi a noii filosofii (vezi şi *Narratio*, pp. 54-57/ *La Querelle*, pp. 117-119). Potrivit lui Descartes (*Epistola către Voetius*, AT VIII-2 34), Regneri ar fi solicitat dovezi pentru acuzaţiile formulate în memoriul comunicat Consiliului oraşului Utrecht la 21 februarie 1642, împotriva predării noii filosofii.

2598. Este vorba de *Admiranda Methodus*, publicată în martie 1643 sub numele lui Martin Schoock.

2599. „Elzevier” în original. De fapt, editorii lui Descartes se numeau Elzevir, neavând nici o legătură cu actuala editură neerlandeză Elsevier.

2600. Baillet II 188, în margine: „În latină şi în flamandă”.

2601. Baillet face aici un rezumat al conţinutului, luat din *Argumentum*, în *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 11-12).

2602. Baillet II 189: „Cea de-a 36-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Regius”. Lucrările lui Voetius discutate în *Epistola către Voetius* sunt: *De præjudiciis* (1634; *cf*. AT VIII-2 36), *Thersites*

heautontimoroumenos (1635; *cf*. AT VIII-2 62-63, 95, 49-150, 166-167), *De atheismo* (1639; *cf*. AT VIII-2 53-55, 166-167, 176, 182), *Catechisatie* (1641; *cf*. AT VIII-2 171), *Specimen assertionum* (1642). Printre lucrările îndreptate împotriva Bisericii Romano-Catolice se numără, probabil, scrierile împotriva lui Cornelius Jansenius (1585-1638), la care *Epistola către Voetius* face indirect referire – *cf*. AT VIII-2 179-180; vezi Bos 166, nota 9.

2603. Traducere din franceză de VA. Hotărârea prinţesei Elisabeta de a nu încuviinţa publicarea scrisorilor ei către Descartes a făcut ca primul volum al corespondenţei, editat Clerselier, să nu cuprindă decât scrisorile lui Descartes către prinţesă. Un rând de cópii după scrisorile prinţesei a fost descoperit de Frederik Muller (1817-1881) în Biblioteca din castelul Rosendael, aparţinând familiei Van Pallandt, la jumătatea anilor 1870, iar în 1879 au fost publicate de A. Foucher de Careil. Manuscrisele au fost reeditate de AT, AM şi Verbeek *et al*. În copia manuscrisă scrisoarea este datată 6 mai, iar într-un colţ se află o însemnare, scrisă de altă mână decât a copistului: „Răspunsul la această scris[oare] este cea de-a 29-a din vol[umul] 1, p[agina] 110”, şi anume A 419, *către Prințesa Elisabeta* [21] mai 1643] (AT III 663-668). AT III 660 (urmat de AM şi B) este de părere că scrisoarea este datată potrivit calendarului iulian, pentru că Descartes nu şi-ar fi amânat cu două săptămâni răspunsul către prinţesa palatină. Verbeek *et al*. 65 (urmat de JRA) optează însă pentru calendarul gregorian, pe temeiul întrebuinţării acestui calendar şi pentru datarea A 436, *Prințesa Elisabeta către Descartes* 1[/10] iulie [1643] (AT IV 1-3). În articolul meu „What Someone May Have Whispered in Elisabeth’s Ear”, publicat în D. Garber, D. Rutherford (eds.), *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*, vol. 6, Oxford, 2012, pp. 7-8, nota 23, am revenit la opțiunea făcută de AT, din alte două motive: i) Prinţesa Elisabeta obişnuia să-şi dateze scrisorile către diferiţi corespondenţi potrivit calendarului iulian, întrebuinţat în ţările germane protestante şi în Provinciile Unite (dar nu şi în provincia Olandei) până în 1700, iar ii) când dorea să facă o concesie lui Descartes, îşi data scrisorile potrivit ambelor calendare – vezi, de exemplu, A 551, *Prințesa Elisabeta către Descartes*, 6/16 august 1645 (AT IV 268-270). Scrisoarea i-a fost trimisă lui Descartes prin intermediul lui Alphonse Pollot.

2604. Vezi A 392, *către Pollot*, 6 octombrie 1642 (AT III 577-578); A 419, *către Prințesa Elisabeta*, [21] mai 1643 (AT III 664, r. 1-3); A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 373, r. 1).

2605. Alphonse Pollot.

2606. Este probabil vorba de *Physiologia sive cognitio sanitatis*, publicată de Regius la Utrecht în 1641.

2607. „…Şi chiar mişcările, pe care le numim *voluntare*, purced în primul rând din această

dispunere a organelor, de vreme ce nu pot fi stârnite fără ea, orice fel de voinţă am avea, deşi sufletul este acela care le determină” (*Descrierea trupului omenesc*, AT XI 225).

2608. Aici, în sensul de calitate, structură a „lucrului mişcat” (B 1746, nota 4).

2609. În fizica lui Descartes, singurul mod prin care un corp poate acţiona asupra altuia este prin impact, ceea ce presupune un contact.

2610. „Şi cu toate că pesemne (sau mai degrabă sigur, cum o voi spune curând) am un corp cu care sunt foarte strâns unit, cu toate acestea, pentru că pe de o parte am o idee clară şi distinctă despre mine însumi, întrucât sunt doar un lucru care gândeşte şi care nu este întins, şi că pe de altă parte am o idee distinctă despre corp, întrucât este doar un lucru întins şi care nu gândeşte, este sigur că acest eu, adică sufletul meu, prin care sunt ceea ce sunt, este distinct de corpul meu, în întregime şi cu adevărat, şi că poate fi sau exista fără el” (*Meditaţia a VI-a*, AT VII 78, IX-1 62).

2611. Pentru Descartes, cele două substanţe, cea gânditoare şi cea întinsă, nu sunt propriu-zis definite, ci cunoscute prin atributele lor esenţiale, gândirea şi întinderea (vezi, de pildă, *Principii*, I, art. 52-53). Întâmpinarea vine tot de la Gassendi: „Ceea ce nu ştim şi de aceea vrem să aflăm este substanţa ta cea mai adâncă, a cărei proprietate este să gândească. De aceea, de vreme ce aceasta căutăm, se cuvine să conchidem nu că eşti un lucru care gândeşte, ci care este lucrul care gândeşte” (*Obiecţii V*, AT VII 276).

2612. O întâmpinare adusă de Arnauld: „Dar cine nu vede că pot fi multe lucruri în minte, de care mintea să nu aibă cunoştinţă? Mintea unui copil ce se află în burta mamei lui are facultatea de a gândi, dar nu are cunoştinţă de ea” (*Obiecţii IV*, AT VII 167). Prinţesa Elisabeta preia însă întâmpinarea lui Gassendi: „Vor fi greu de convins cei care nu vor înţelege în ce fel ai putea gândi când eşti cufundat într-un somn letargic ori chiar pe când ai fost în burta mamei” (*Obiecţii V*, AT VII 264), şi nu pare mulţumită de răspunsul lui Descartes (AT VII 356-357).

2613. Prinţesa Elisabeta se pune la adăpostul secretului medical, garantat prin jurământul lui Hippocrate: „Tot ceea ce voi vedea sau voi auzi în exerciţiul profesiunii mele îl voi ţine ascuns, socotindu-l un secret”. Acest statut privat al corespondenţei dintre ea şi Descartes va constitui, în ochii prinţesei, un obstacol în ceea ce priveşte propunerile de publicare pe care i le va face ambasadorul Chanut după moartea filosofului; vezi scrisorile lui *Chanut către Prinţesa Elisabeta* din 1650 (AT V 471-474).

2614. Traducere din franceză de VA. Scrisoarea a fost publicată mai întâi de Pierre Borel, în 1656, într-o traducere latină, indicând data de 7 mai 1643. Clerselier a publicat textul francez un an mai târziu, fără dată şi semnătură, şi l-a retipărit în ediţia a doua în 1663, cu mai multe modificări şi adăugiri. Data scrisorii de faţă este indicată pe marginea exemplarului Clerselier-

Institut I 89: „Cea de-a 29-a [scrisoare] din volumul întâi, pag. 89, este adresată Prinţesei Elisabeta de Boemia. Nu este datată, dar, fiindcă D[omnul] D[escartes], la pag. 93 a scrisorii 30 a acestui întâi vol[um], mulţumeşte Prinţesei pentru faptul că, după ce a remarcat că Domnia sa nu a dat bune lămuriri în [scrisoarea] sa anterioară, binevoieşte a avea încă răbdarea de a-l asculta asupra aceluiaşi subiect, şi fiindcă lectura acestei scrisori arată că aceasta este scrisoarea despre care vrea să vorbească la începutul celei de-a 30-a [scrisori] din volumul întâi, p. 93, sunt îndreptăţit să datez această scrisoare la 15 Mai 1643. Prinţesa şi Nobilii de rang înalt nu răspund cu atâta grabă, iar între aceste două scrisori este un interval de o lună". AT nu cunoştea copia manuscrisă de la Haga, dar a dispus de alte două cópii manuscrise ale acestei scrisori, aflate în Biblioteca Universităţii din Leiden (BPL 293B, folio 85r-86v şi Per Q 5, folio 81r-85v), dintre care cea din urmă menţionează şi ea (ca şi copia de la Haga, inclusă într-o culegere manuscrisă de note şi lucrări despre diverse materii adunate de Constantijn Huygens) data de „21 mai 1643". Potrivit Verbeek *et al*. 67, copia de la Haga se bazează pe scrisoarea originală autografă expediată şi întăreşte data de 21 mai 1643 printr-o notă scrisă de Huygens: „Domnul des Cartes către Doamna Prinţesă de Boemia, de la Egmond op de Hoef, la 21 Mai 1643".

2615. În franceză, „*corps*". Și aici, ca și în restul *Corespondenței*, am tradus în româneşte „trup" ori de câte ori francezul „*corps*" exprimă partea trupească a individului uman viu, şi „corp" atunci când Descartes se referă la corpuri fizice, privite ca neînsufleţite. Această opţiune de traducere nu este doar o anticipare a distincţiei lui Husserl *Körper/Leib*, care în fenomenologia franceză a devenit *corps/chair*, ci îşi găseşte temeiul chiar în textele din ultima perioadă a vieţii lui Descartes, când filosoful francez încerca să gândească regimul individului uman în termenii uniunii dintre suflet şi corp, altfel decât o făcuse în *Meditaţii*, când privilegiase, după propriile spuse, separarea lor. Scrisorile de faţă vorbesc în general despre *trup*. Chiar dacă uneori, din raţiuni metodologice, Descartes priveşte trupul ca separat de suflet, strădania lui constă în a conceptualiza noţiunea de trup din perspectiva noţiunii primitive a uniunii. Vezi, în această privinţă, recenta lucrare a lui Jean-Luc Marion, *Sur la pensée passive de Descartes*, Paris, 2013.

2616. În acest paragraf, Descartes reia într-o anumită măsură teoria *naturilor simple* expusă în *Reguli*. În activitatea lui, intelectul descompune cunoaşterea lucrurilor în naturi simple, ce caracterizează fie entităţile pur intelectuale (cum o face, de pildă, gândirea), fie pe cele pur materiale (ca, de pildă, întinderea, figura şi mişcarea), fie sunt comune şi unora, şi celorlalte (cum ar fi fiinţa, durata, unitatea; sau axiomele cele mai generale, ca, de pildă, două lucruri identice cu al treilea sunt identice între ele) (*Regula XII*). Preocuparea de a distinge între naturi

simple şi compuse va fi continuată în *Principii*, I, art. 47-49 (AT VIII-1 22-24), unde Descartes adaugă, urmând deschiderea făcută în scrisoarea de faţă, noţiunile ce ţin de uniunea sufletului cu trupul. Dar deja în acest text cunoaşterea uniunii este socotită absolut originară şi nederivabilă din cunoaşterea fiecăreia dintre cele două substanţe luate în parte.

2617. AT VII 439-445, IX-1 238-242.

2618. În franceză, „*pesanteur*”. Am tradus prin „greutate”, dar se cuvine menţionat faptul că Descartes nu explică greutatea, precum o va face mai târziu Newton, ca pe o forţă internă a corpului, direct proporţională cu masa lui, care îl atrage către centrul Pământului, ci doar ca pe o tendinţă de mişcare a corpului ce rezultă dintr-un raport între vitezele diferitelor corpuri aflate într-un acelaşi vârtej (lat. *vortex*, fr. *tourbillon*), pe de o parte, şi natura celor trei tipuri de elemente din care este compusă lumea, pe de alta.

2619. *Principii*, IV, art. 20-27.

2620. Reprezentarea conform căreia greutatea este o calitate reală care ar acţiona din interiorul corpului pentru a-l mişca spre centrul Pământului este, pentru Descartes, rezultatul unui abuz şi al unei false analogii. La originea abuzului se află o confuzie între ideea pe care o avem asupra felului în care sufletul acţionează asupra trupului, care este specifică regimului uniunii sufletului cu trupul, şi aceea despre felul în care un corp inanimat acţionează asupra altuia, caracteristică regimului corpurilor; ambele idei sunt clare şi distincte, fiind fără îndoială înnăscute. Dar deoarece sufletul este cunoscut ca substanţă independentă de trup doar la capătul reducţiei pe care o propun *Meditaţiile I* şi *II*, cineva care nu a urmat itinerarul cartezian le poate folosi pe amândouă în cunoaşterea corpurilor inanimate, în loc să o folosească doar pe cea dintâi. Astfel, corpurile au putut fi dotate, analogic, cu nişte calităţi reale, cum ar fi greutatea, căldura etc., care ar juca faţă de ele rolul pe care sufletul l-ar juca faţă de omul al cărui trup îl conduce. Această falsă analogie ne face să credem că greutatea, căldura, la care se pot adăuga şi alte calităţi, ar fi reale, adică ar putea subzista şi fără corpul ale cărui calităţi sunt, aşa cum sufletul poate fi gândit ca independent de trup, şi chiar este independent de acesta, după cum ne învaţă creştinismul. Analogia este însă falsă, iar noi trebuie să ne reprezentăm aceste calităţi ca fiind numai nişte moduri ale corpurilor, care nu sunt aşadar independente de ele (despre distincţia modală, vezi *Principii*, I, art. 61), iar acţiunea unui corp asupra altuia trebuie să o concepem exclusiv ca un efect al atingerii reale a unei suprafeţe de alta (a se vedea *Răspunsuri IV, in fine*: „[…] nu numai orice senzaţie, dar în general orice acţiune a unui corp asupra altuia, se face prin atingere, iar această atingere nu poate avea loc decât asupra suprafeţei…”, AT VII 255, IX-1 196).

2621. Vezi A 418, *Prinţesa Elisabeta către Descartes*, 6[/16] mai [1643] (AT III 662). Din

răspunsul lui Descartes, se vede că acesta nu socotea necesar să învăluie această corespondenţă într-un mister foarte dens. Astfel se explică faptul că el va trimite la un moment dat reginei Christina a Suediei câteva cópii ale unor scrisori ale prinţesei Elisabeta, iar odată ajuns la Stockholm este de presupus că ar fi nutrit chiar proiectul publicării întregului schimb împreună cu scrisorile sale către regina Christina şi către ambasadorul Chanut; vezi introducerea noastră din volumul I al *Corespondenței*.

2622. Traducere din franceză de VA și RA. Publicată pentru prima dată de Roth. Descartes părăsise Endegeest la 1 mai 1643 și se instalase la Egmond aan den Hoef, lângă Alkmaar, vezi A 409, *către Picot*, 2 februarie 1643 (AT III 616). Referitor la cele trei localităţi care purtau numele de Egmond și la locurile unde s-a stabilit Descartes, vezi W.J. van den Berg, „Descartes en zijn buren in Egmond”, *Geestgronden: Egmonds historisch tijdschrift*, 7, 2000, pp. 82-89.

2623. *Epistola către Voetius*. Vezi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2624. Cap IX și ultimul „*Pars ultima: de quarta sectione libri de Philosophia cartesiana simulque de meritis eius authorum*” (AT VIII-2 169-194).

2625. În 1639, Huygens a fost implicat în disputa dintre cei doi profesori de la Leiden, Daniel Heinsius (1580-1655) și Claude Saumaise (1588-1653). Saumaise l-a mustrat pe Huygens de a fi adăugat un poem de laudă într-una dintre cărţile lui Heinsius și s-a justificat într-o scrisoare *către André Rivet* din octombrie 1639 (Roth 312-315; AT III 838-841). Rivet i-a arătat scrisoarea lui Huygens, care a scris o apărare împotriva susţinerilor lui Saumaise. Descartes, curios să o citească, i-a cerut manuscrisul și i l-a înapoiat după ce a făcut o copie. Descartes, pentru a-și justifica virulența din *Epistola către Voetius*, îi trimite lui Huygens această copie la 22 mai 1643. Huygens a păstrat copia de mâna lui Descartes și i-a restituit acestuia o altă copie a scrisorii. Copia de mâna lui Descartes este păstrată la Biblioteca Regală de la Haga și este publicată de Roth 311-333 (AT III 837-859). Vezi A 245, *Huygens către Descartes*, 13 decembrie 1639 (AT II 701). Tot dosarul este publicat de Roth în *Appendix H*, pp. 310-337 (AT III 836-863).

2626. David le Leu de Wilhem, cumnat al lui Huygens.

2627. Abraham de Mory (cca 1600 – 1645), un prieten apropiat al lui Huygens.

2628. Traducere din franceză de VA și RA. Fără dată și fără destinatar în Clerselier, care publică minuta. Publicată pentru prima dată de Roth. Clerselier-Institut III 605, în margine: „D[omnului] Huygens de Zuylichem”. Clerselier publică două figuri care nu se regăsesc în scrisoarea autografă expediată. Ele sunt reproduse și în CM XII 175, și în Verbeek *et al*. 75, nota *a*.

2629. Scrisoare pierdută, trimisă la 9 mai 1643 de la Paris, sosită la Leiden la 17 mai, transmisă apoi lui Descartes la Egmond aan den Hoef.

2630. Huygens părăsise Haga la 26 mai 1643, împreună cu suita principelui de Orania, pentru a merge la fortăreaţa de la Voorne (*Dagboek*, p. 40). Scrisoarea lui Mersenne către Huygens s-a pierdut.

2631. *Cf. Principii*, IV, art. 133 (AT VIII-1 275).

2632. Despre istoria explicaţiei magnetismului prin teoria mecanică la Descartes, vezi V. Alexandrescu, „Descartes et le rêve (baconien) de «la plus haute et plus parfaite science»”, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Philosophia*, 58, 3, 2013, pp. 11-35, unde am pus acest pasaj în legătură cu un altul din scrisoarea A 43, *către Mersenne* [23 decembrie 1630] (AT I 196), arătând că Descartes nu datorează nimic geomagnetismului lui Athanasius Kircher, formulat în *Magnes, sive de arte Magnetica*, Roma, 1641. Descartes explică atracţia magnetică în *Principii*, IV, art. 133 şi urm. bazându-se pe faptul că spiralele din corpurile naturale (scoici etc.) sunt de la stânga la dreapta sau de la dreapta la stânga, în funcţie de emisfera Pământului în care apar.

2633. Un comentariu al teoriei carteziene a magnetismului în *Johannes Smetius* [*John Smith*] *către Huygens*, 12/22 august 1644, în CM XII 176, notă, unde pastorul şi arheologul de la Nijmegen (1590-1651) observă că o explicaţie similară a magnetismului fusese dată de Isaac Beeckman, în câteva extrase publicate recent din *Jurnalul* său: „Am citit recent la Zuphten [unde a locuit Huygens între 14 şi 26 aprilie 1644, *Dagboek*, p. 41], mulţumită bunăvoinţei Domniei voastre, *Magnetica* lui Descartes, dar mai apoi am văzut *Centuria, Meditationum mathematico-physicarum* a rectorului din Dordrecht, Isaac Beeckman, scrise în 1628 şi publicate recent anul acesta [Utrecht, 1644], în care, la numerele 36, 77, 81 şi 83 [vezi Beeckman I 36, 101-102, 309; II 119, 229, 339-340; III 17, 26] se arată că ideea acestor corpusculi [care explică magnetismul] nu i-a venit mai întâi lui Descartes” (*Briefwisseling* IV 47). Verbeek *et al*. 75, nota *c* socoteşte textul comentat prea vag pentru a permite identificarea scrisorii de faţă în particular cu *Magnetica* (cum susţine B. Rochot în CM).

2634. Traducere din franceză de VA şi TPB. Clerselier II 506-511 publică această scrisoare ca parte a scrisorii CVIII (A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643, AT III 637-645). Clerselier-Institut II 510 precizează: „Acest paragraf de la sfârşitul acestei scrisori este datat din Amsterdam, la 30 Martie 1654. Vedeţi cea de-a 55-a dintre scrisorile D[omnului] de La Hire”. Paragraful în cauză este cel care începe la AT III 673, r. 9. AT III 672-675 publică textul după copia manuscrisă din colecţia Boncompagni; AT III 879 (*Appendice*) publică variantele scrisorii autografe păstrate la Biblioteca Nazionale din Florenţa; CM, B şi JRA publică textul autograf.

2635. Vezi A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 655-659).

2636. Cum îi scrisese lui Colvius la 20 aprilie 1643 (A 414; AT III 647), Descartes era pe punctul de a se „muta de aici [Endegeest] pentru a merge să locuiesc în apropiere de Alkmaar aan den Hoef". Baillet II 191 precizează că este vorba de Egmond aan den Hoef şi că Descartes a rămas acolo până la 1 mai 1644.

2637. „Lui Louis Elzevir", cum va preciza mai jos.

2638. Vezi Clerselier-Institut II 510, şi A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 815-818).

2639. Părintele iezuit Jacques Grandamy (1588-1672), adept al geocentrismului, a publicat o dare de seamă despre descoperirea sa abia în 1645 (*Nova demonstratio*, p. 45); se poate ca Descartes să se refere la o notă manuscrisă ce îi fusese trimisă de Mersenne. Descartes face o referire implicită la Părintele Grandamy în A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 824). Descrierea experimentului lui Grandamy a fost introdusă de Athanasius Kircher în ediţia a treia (1654) a lucrării sale *Magnes*, propoziţia 6, problema 4, pp. 310-312 (reprodusă şi în AT III 524, notă – 525, notă). Vezi în CM X 845-853, *Appendice II: Une observation sur l'aimant contrôlée et réfutée*, unele documente legate de observaţii asupra magnetului.

2640. Vezi A 363, *Huygens către Descartes*, 25 ianuarie 1642 (AT III 778); A 371, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 781). Vezi şi A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 824).

2641. Vezi A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 815-818).

2642. Cu privire la acest experiment al lui Alexandre Calignon de Peyrins (1589-1656), un inginer militar, vezi *Gassendi către Naudé*, 4 aprilie 1643 (CM XII 126-127) şi notele lui Bernard Rochot. Asupra consecinţelor pe care le va trage Descartes cu privire la greutate, vezi A 425, *Huygens către Descartes*, 6 iunie 1643 (AT III 820), şi A 451, *către Huygens*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 758-759) şi CM XII 356, notă – 358, notă. Francesco Marrone (B 1758, nota 9) şi JRA (I 987, nota 7) observă însă că Descartes nu citează numele lui Calignon. La acest experiment se referă şi Lipstorp 206-207 (reprodus în AT III 675, notă – 676, notă).

2643. Vezi părerea lui Descartes despre Thomas White şi despre explicaţia acestuia privitoare la flux şi reflux în A 396, *către Mersenne* [13 octombrie 1642] (AT III 582) şi A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 482). Descartes îşi înfăţişase propria teorie în A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 144-146).

2644. Cablul *perpendiculum*-ului cel mai lung avea cca 30 de picioare (cca 10 metri). Experimentul este descris de Gassendi în scrisoarea *către Naudé*, 4 aprilie 1643 (Gassendi IV 513) şi de Caramuel de Lobkowitz, care îl combate (*Novem stellæ*, Louvain, 1643 şi *Perpendiculorum inconstantia*, Louvain, 1643). Calignon a avut impresia că observă că extremitatea de jos a unui pendul lung în repaus execută spontan în fiecare zi, în planul

meridianului, o oscilaţie cvadruplă, astfel încât se găseşte în elongaţie australă la douăsprezece noaptea şi la douăsprezece ziua, în elongaţie boreală la ora 6 şi la ora 18, ca şi cum Pământul s-ar apleca alternativ spre sud şi spre nord. Calignon şi prietenii lor nu înţeleseseră că firul cu plumb precizează verticala locului şi că, pentru a face experimentul plauzibil, ar fi trebuit să păstreze verticala fixă lângă firul cu plumb (CM XII 124-130).

2645. Vezi A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 824) şi A 451, *către Huygens*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 759).

2646. Paragraful care începe aici este notat, după scrisoarea autografă, pe un fluturaş în Clerselier-Institut II 510. Ca şi în alte cazuri, există diferenţe între scrisoarea autografă şi minutele publicate de Clerselier.

2647. Este vorba de *Admiranda Methodus* a lui Martin Schoock. Vezi A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 642-643) şi A 420, *către Huygens*, 22 mai 1643 (AT III 814-815). Răspunsul este *Epistola către Voetius*, de a cărei distribuire Descartes venise să se ocupe pesemne la Amsterdam.

2648. În grafia lui Descartes: „Elzeuier”. Actuala editură Elsevier nu este însă legată în nici un fel de fraţii Elzevir, librarii din secolul al XVII-lea cu care lucrează Descartes.

2649. Vezi A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 639); A 415, *către Mersenne*, 26 aprilie 1643 (AT III 659).

2650. Traducere din latină de VA, RA şi MDV. Textul de faţă cuprinde o relatare a corespondenţei dintre Descartes şi Samuel Desmarets (latinizat, Maresius), publicată de către cel din urmă, doi ani mai târziu, în scrierea *Ultima patientia tandem expugnata a D. G. Voetio*, Groningen, 1645, pp. 402-403. AT publică această relatare într-o anexă la *Scrisoare apologetică* (AT VIII-2 319-324). Verbeek *et al.* identifică în acest text relatarea a cinci scrisori (A 423, A 424, A 455, A 465, A 467). Cea dintâi dintre ele a fost trimisă de către Descartes, împreună cu un exemplar din *Epistola către Voetius* în luna mai sau iunie 1643. A doua, a lui Desmarets, este din iunie; a treia, a lui Descartes, din 7 noiembrie; a patra, a lui Desmarets, este din noiembrie-decembrie; a cincea, a lui Desmarets, este din 12 decembrie. În ceea ce ne priveşte, am rămas consecvenţi criteriului cronologic în constituirea corpusului corespondenţei lui Descartes, împărţind textul din *Ultima patientia* în scrisorile corespunzătoare.

2651. Formulă ironică.

2652. În aprilie 1645, în faţa unei comisii de anchetă a Universităţii din Groningen, instituită la solicitarea lui Descartes şi prezidată de Desmarets, Martin Schoock admisese că paternitatea scrierii *Admiranda Methodus* îi revenea lui Gisbertus Voetius şi studentului acestuia, Lambertus van den Waterlaet (*cf.* AT IV 177-180). Descartes a primit o copie a raportului

oficial (AT IV 792-801). La rândul său, Voetius l-a acuzat pe Schoock de sperjur şi a obţinut arestarea lui în vara lui 1645. Vezi Verbeek *et al*. 80-81, nota 1 şi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2653. Este vorba despre oraşul Kamarina, situat pe coasta meridională a Siciliei. În vechime, oraşul era mărginit de o mlaştină (astăzi Lacul Kamarina), secată de locuitorii oraşului în pofida avertismentului oracolului, fapt ce a înlesnit pătrunderea duşmanilor.

2654. Desmartes se referă aici la A 423, *către Desmarets* [mai-iunie 1643] (AT VIII-2 321).

2655. Referitor la răspunsul lui Desmarets, vezi şi A 424, *Desmarets către Descartes* [iunie 1643] (AT VIII-2 320).

2656. Traducere din latină de VA şi MDV. Publicată pentru prima dată în S. Maresius, *Ultima patientia tandem expugnata a D. G. Voetio*, Groningen, 1645, pp. 399-400. Acest text constituie relatarea răspunsului lui Samuel Desmarets la A 423, *către Desmarets* [mai-iunie 1643] (AT VIII-2 321). Potrivit Verbeek *et al*. 100, existenţa acestui răspuns este atestat de un pasaj dintr-o scrisoare a lui *Desmarets către André Rivet* din 22 iulie 1643. Vezi şi A 423, care întregeşte scrisoarea de faţă.

2657. Este vorba despre *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 3-198).

2658. Desmarets răspunde unei scrisori a lui Rivet, datată din 10 iulie 1643, în care Rivet menţionează opinia răspândită potrivit căreia teologul din Groningen i-ar fi procurat lui Descartes pasaje din actele Sinodului valon, organizat la Haga în aprilie 1643. Vezi Verbeek *et al*. 100, nota 2 şi 6, nota 20; vezi şi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2659. Traducere din franceză de VA şi RA. AT şi *Briefwisseling* au publicat copia manuscrisă a scrisorii, aflată la Koninklijke Bibliotheek din Haga, sub cota KA 49-2, p. 137. Roth a publicat originalul autograf expediat. Huygens răspunde aici la A 420, *către Huygens*, 22 mai 1643 (AT III 814-815) şi la A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 815-818). Fortăreaţa Voorn, situată între râurile Maas şi Waal, fusese construită de principele Maurits de Orania în 1590 şi avea să fie distrusă în 1673 de trupele franceze (Verbeek *et al*. 83, nota 6).

2660. Vezi A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 815-818).

2661. Vezi A 250, *Huygens către Descartes*, 28 decembrie 1639 (AT II 708); A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640] (AT III 257-258).

2662. Huygens se va întoarce la Haga pe 23 septembrie (AM V 301, nota 2).

2663. *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 3-198), pe care Huygens o primise înainte de plecarea sa de la Haga, la 26 mai; vezi A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674). „Aghiotantul” pare să fie Martin Schoock.

2664. Vezi *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 192, r. 1).

2665. Descartes se va plânge mai departe de Voetius în A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht*, 6 iulie 1643 (AT IV 8-13; AT IV 646-648). Aceştia vor începe o procedură împotriva lui Descartes, care va fi evitată mulţumită intervenţiei ambasadorului Franţei, Gaspard Coignet de La Thuillerie (1594-1653), şi a principelui de Orania. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2666. „Dacă continuă să latre” (lat.).

2667. Vezi A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 816).

2668. Discuţiile despre fluxul şi refluxul mării provin din lectura textului lui Thomas White, în prima lui redactare, primit de Huygens de la Mersenne în martie 1642, publicat în al doilea dialog din *De Mundo*, mai târziu în acelaşi an (CM XII 210, nota 2; vezi şi CM XI 22). Teoria carteziană a mareelor apare în A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT III 144-146), înainte de a fi publicată în *Principii*.

2669. Vezi A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674 şi 675, notă – 676, notă); A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 824); A 451, *către Huygens*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 759).

2670. „Concluzii” (lat). Experimentul lui Alexandre Calignon de Peyrins (1589-1656) privind mişcarea Pământului; vezi A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674) şi CM XII 126-130.

2671. Traducere din latină de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă a fost publicată pentru prima dată de Victor Cousin în *Fragments philosophiques*, ediţia a 3-a, Paris, 1838, vol. II, pp. 149-151. Pe colţul din stânga sus al minutei autografe este notat, probabil de mâna lui Colvius: „*D. Cartesio*”, iar în stânga jos: „[*M*]*anus ANDREAE COLVII*”. Scrisoarea de faţă a fost probabil trimisă în acelaşi timp cu A 427, *Van Beverwijck către Descartes*, 10 iunie 1643, deoarece Colvius era intermediarul corespondenţei dintre Van Beverwijck şi Descartes (Verbeek *et al*. 84). Descartes va răspunde ambelor scrisori la 5 iulie 1643 (A 432 şi A 433).

2672. Este vorba despre *Epistola către Voetius*.

2673. În margine: „Owen. pe la f. 64”. Potrivit Vebeek *et al*. 84, nota 3, adnotarea trimite la lucrarea lui John Owen *Epigrammata*, III, epigrama 16 (ediţia Elezevir, Leiden, 1628): „Despre Ateu./ Zice nebunul în inima lui: nu este Dumnezeu./ A spus; dar aceasta nici un nebun nu a crezut-o./ Dacă nici un nebun nu tăgăduieşte că Dumnezeu este, cine este deci/ Ateu? Nimeni care să nu dorească ca Dumnezeu să fie”.

2674. „Nimeni nu este Ateu în chip speculativ, adică încredinţat cu certitudine că Dumnezeu nu există”, G. Voetius, *De atheismo*, II, iv, Utrecht, 1639 (disputaţie republicată în *Selectarum Disputationum Theologicarum*, I, Utrecht, 1648, p. 144). Cu toate că Voetius susţine că nu există atei speculativi, crede totuşi că există atei practici şi indirecţi. Ateii practici nesocotesc

legea lui Dumnezeu, iar ateii indirecţi susţin idei ce implică ateismul, *cf*. T. Verbeek, „From ‘learned ignorance’ to scepticism”, în R.H. Popkin, A. Vanderjagt (eds.), *Scepticism and Irreligion in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Leiden, 1993, pp. 31-45.

2675. *1Cor* 13.5: „Dragostea nu se poartă cu necuviinţă, nu caută ale sale, nu se aprinde de mânie, nu gândeşte răul”. Descartes se folosise de acest citat în *Epistola către Voetius*, VII (AT VIII-2 129).

2676. Vezi diferitele tipuri de ateism în *Selectarum Disputationum Theologicarum*, I, pp. 141-144.

2677. Vergiliu, *Eneida*, II, 204.

2678. În *Epistola către Voetius*, Descartes folosise *1Cor*. 13 împotriva lui Voetius, susţinând că lipsa dragostei este deosebit de ruşinoasă la un pastor (AT VIII-2 129).

2679. *1Tes* 5.15: „Luaţi seama să nu răsplătească cineva cuiva răul cu rău, ci totdeauna să urmaţi cele bune unul faţă de altul şi faţă de toţi”.

2680. Colvius se referă, probabil, la publicarea tratatului *Lumea*, pe care Descartes îl descrisese în *Discurs*, V (AT VI 40-60), sau la făgăduinţa înstăpânirii omului asupra naturii, făcută în *Discurs*, VI (AT VI 60-78).

2681. *1Petru* 4.8: „Dar mai presus de toate, ţineţi din răsputeri la dragostea dintre voi, pentru că dragostea acoperă mulţime de păcate”.

2682. *Cf*. Horaţiu, *Satire*, I, 3, 25-27: „Cusururile voastre, de care pătimiţi,/ Voi le priviţi prin sită, cu ochii aburiţi,/ Iar pe-ale altor semeni, cu ochii de balaur/ Ai şarpelui ce-odată trăia în Epidaur” (traducere de Al. Hodoş şi Th. Măinescu, în Horatius, *Opera omnia*, Bucureşti, 1980, vol. II, p. 27).

2683. *1Cor* 13.2: „Şi de aş avea darul proorociei şi tainele toate le-aş cunoaşte şi orice ştiinţă, şi de aş avea atâta credinţă încât să mut şi munţii, iar dragoste nu am, nimic nu sunt”.

2684. Traducere din latină de VA şi RA. Datarea în EL, care publică textul scrisorii din J. van Beverwijck, *Epistolicæ quæstiones*, Rotterdam, 1644, p. 122. Clerselier publică doar o traducere în franceză, fără dată. Clerselier-Institut I 354, în margine: „Beverovicius sau Jean du Beverwick/ 1643”; şi pe un fluturaş: „A 75-a [scrisoare] din cel dintâi Vol[um], p[agina] 354, este a D[omnului] Beverwijck sau Jean Beverovicius către D[omnul] D[escartes]. Nu este datată, dar cum culegerea *Questions Epistolaires* a D[omnului] de Beverwick este tipărită la Rotterdam aproximativ în Iunie sau Iulie 1644, socot că această scrisoare este scrisă la 15 Ianuarie 1644”.

2685. Expresie baconiană cu dublul înţeles de instaurator şi restaurator al ştiinţelor (*Instauratio magna*).

2686. Traducere din franceză de VA. Scrisoarea de faţă a fost publicată, iniţial, de Foucher de

Careil 1879, apoi reeditată de AT, AM, B şi Verbeek *et al*. În marginea copiei manuscrise, păstrată la castelul Rosendael, se precizează: „Aceasta este răspunsul la cea de-a 29-a [scrisoare] a Domnului Descartes din primul vol[um]. Iar Domnul Descartes răspunde acesteia prin cea de-a 30-a [scrisoare] din primul vol[um], p. 115”; vezi A 419, *către Prinţesa Elisabeta*, [21] mai 1643 (AT 663-668) şi A 431, *către Prinţesa Elisabeta*, 28 iunie 1643 (AT III 690-695). AT III 683 (urmat de AM şi B) opinează că datarea la „10 iunie” urmează calendarul iulian, deoarece Descartes avea să-i răspundă prinţesei Elisabeta la 28 iunie, şi nu este de crezut că ar fi lăsat să treacă 18 zile până să-i răspundă unei prinţese. Verbeek *et al*. 88 (urmat de JRA) optează pentru datarea după stilul nou, pornind de la ipoteza că prinţesa şi-ar data întotdeauna scrisorile începând cu A 432, 1 iulie [1643], după calendarul gregorian (vezi şi Verbeek *et al*. 65). Ipoteza mi se pare nesigură. Nici în ceea ce priveşte scrisoarea A 432 nu este sigur că prinţesa Elisabeta nu a folosit tot stilul vechi. La momentul când o scrie, prinţesa Elisabeta a primit de la Descartes scrisoarea A 431, 28 iunie 1643, dar acest fapt nu hotărăşte situaţia calendarului pe care îl întrebuinţează. Scrisoarea ar putea data aşadar, după stilul nou, din 10 iulie. Mai mult decât atât, nu există nici o dovadă că prinţesa Elisabeta ar fi trecut la calendarul gregorian în datarea scrisorilor ei A 494, din 1 august 1644, A 530, din 24 mai 1645, A 538, din 22 iunie 1645 etc. Uneori, prinţesa Elisabeta îşi datează scrisorile folosind ambele calendare, ca în cazul scrisorilor A 551, din 6/16 august 1645, sau A 555, din 3/13 septembrie 164 etc. În plus, dacă luăm în considerare felul în care ea îşi datează scrisorile către alţi corespondenţi, se vede că utilizează mereu calendarul iulian sau, dacă nu, ambele calendare simultan, ca în cazul scrisorilor către Robert Barclay şi William Penn, publicate în Lisa Shapiro (ed. şi trad.), *The Correspondence Between Princess Elisabeth and René Descartes*, Chicago, 2007, pp. 183-216.

2687. Casa princiară Palatină, aflată în exil la Haga. Frederic al V-lea de Palatinat, tatăl prinţesei Elisabeta, fusese regele „de o iarnă” al Boemiei, până la bătălia de la Muntele Alb, la 8 noiembrie 1620.

2688. Adică, în termenii *Meditaţiei a III-a* a lui Descartes, ideea unui suflet imaterial mişcând corpul material ar putea fi o *idee factice*, adică o idee fără acoperire în realitatea exterioară, plăsmuită de subiectul cunoscător pornind de la idei reale, AT VII 43; IX-1 34.

2689. Prelungind punctul de vedere adoptat în scrisoarea ei anterioară, A 418, 6[/16] mai 1643, prinţesa Elisabeta pare să reia argumentaţia lui Gassendi din *Obiecţii V*: „Explicaţi-ne apoi cum s-ar putea efectua această îndrumare [*directio*] [a sufletului lui Descartes asupra trupului său] fără un soi de efort [*contentio*], şi prin urmare fără o anume mişcare din partea Domniei voastre? Cum un efort asupra unui lucru oarecare şi mişcarea acestuia s-ar putea face fără

contactul reciproc dintre mişcător şi mişcat? Cum ar putea avea loc un contact fără corp, câtă vreme (aşa cum arată limpede lumina naturală) *numai corpurile pot atinge şi pot fi atinse*?" (AT VII 341) (Lucreţiu, *De rerum natura*, I, 304: „*Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res*" – „Ce e lipsit de un corp, negreşit, nu-i atins, nu atinge", traducere de D. Murărașu, în Lucreţiu, *Poemul naturii*, Bucureşti, 1981, p. 14).

2690. În *Meditaţia a VI-a* (AT VII 86 şi urm).

2691. Prinţesa Elisabeta întâlnise poate termenul „aburi" (*vapeurs*) în *Încercările* care însoţeau *Discursul*: „Mai întâi, deoarece sufletul este cel care vede şi nu ochiul, şi deoarece nu vede decât prin intermediul creierului, aşa se face că nebunii furioşi, şi cei ce dorm, văd adesea sau li se pare că văd diverse obiecte care nu se află câtuşi de puţin în faţa ochilor lor: şi anume atunci când nişte aburi, mişcându-le creierul, dispun acele părţi care slujesc de obicei vederii în felul anume în care ar face-o acele obiecte, dacă ar fi prezente", *Dioptrica*, VI (AT VI 141). În *Meditaţii*, termenul „aburi" este rezervat bolnavilor mintal: „Şi cum aş putea să neg că aceste mâini şi corpul acesta sunt ale mele? Decât dacă nu cumva mă aşez în rândul celor smintiţi, al căror creier este atât de deranjat şi de întunecat de aburii negri ai bilei, încât afirmă fără încetare că sunt regi, câtă vreme sunt de fapt foarte sărmani; că sunt înveşmântaţi în aur şi purpură, câtă vreme sunt complet goi; sau îşi imaginează că sunt ulcioare, sau că au un corp de sticlă. Dar să-i dăm încolo! sunt nişte nebuni, iar eu n-aş fi mai puţin dus cu mintea, dacă m-aş lua după exemplul lor", *Meditaţia I* (AT IX 14). În aceste texte, aburii sunt o noţiune cu ajutorul căreia Descartes explică rolul excesiv al trupului asupra sufletului; acoperind sau împiedicând limbajul natural al spiritelor animale, a căror funcţie este de a asigura o mediere corectă între obiectele exterioare şi glanda pineală, ei au drept efect imagini care nu au un corespondent real în lume.

2692. Încheierea scrisorii readuce întrebarea lui Gassendi: ce este substanţa gânditoare, dincolo de atributul ei principal, gândirea? În articolul meu, „What Someone May Have Whispered in Elisabeth's Ear", publicat în D. Garber, D. Rutherford (eds.), *Oxford Studies în Early Modern Philosophy*, vol. 6, Oxford, 2012, pp. 10-19, am arătat că mediatorul între poziţia prinţesei Elisabeta exprimată în primele ei scrisori către Descartes şi gândirea lui Gassendi pare să fi fost Samuel Sorbière, care, aflat în Provinciile Unite încă din aprilie 1642, a avut câteva întâlniri cu prinţesa, iar într-una din ele au citit împreună texte ale lui Descartes. Samuel Sorbière pregătea în acea vreme apariţia volumului lui Gassendi *Disquisitio metaphysica*, în care publica din nou *Obiecţii V*, *Răspunsuri V*, însoţite de *Stăruinţele* lui Gassendi (Amsterdan, 1644).

2693. Prinţesa Elisabeta cere detalii despre modalităţile uniunii sufletului cu trupul, dincolo de

noţiunea primitivă a uniunii pe care Descartes o concedase pentru prima oară în scrisoarea sa anterioară şi care decurgea de altfel din analogia, pe care o făcuse în mai multe rânduri, dintre acţiunea sufletului asupra trupului şi modul în care scolasticii gândesc (în mod fals) acţiunea greutăţii asupra unui corp fizic.

2694. Traducere din latină de VA şi RA. AT şi AM publică copia manuscrisă. Adolphus Vorstius (1597-1663), profesor de medicină la Leiden, consacrase o disputaţie medicală spiritelor corporale, la 24 octombrie 1643, în care nu se păstrează însă nici o urmă din expunerea lui Descartes (*De spiritibus*, Leiden, 1643) (Verbeek *et al*. 90, nota 1).

2695. Anthony Studler van Surck (mort în 1654) devenise în primăvara lui 1642 domn de Bergen, o proprietate aflată lângă Egmond.

2696. Verbeek *et al*. 90, nota 3 trimite la distincţia comună în medicină între părţi „tari” şi părţi „moi”, de pildă oase şi vase de sânge ca opuse sângelui şi spiritelor, prezentă la Aristotel (*De partibus animalium*, II, 647^{b}).

2697. *Meteorii*, I (AT VI 236).

2698. *Meteorii*, I (AT VI 231-248) şi IV (265-278).

2699. Verbeek *et al*. 92, nota 8 presupune că ar putea fi vorba despre *Disputatio de rabie contagiosa*, Veneţia, 1625, de Giuseppe degli Aromatari (1587-1660), unde autorul localizează turbarea în gât, susţinând că boala este o formă de angină.

2700. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Roth.

2701. Vezi A 425, *Huygens către Descartes*, 6 iunie 1643 (AT III 819, r. 17-19).

2702. Copia trimisă lui Huygens, de mâna lui Descartes, se păstrează încă la Bibliothèque Nationale de France, nouv. acq. fr. 23084, folio 244 (Roth 298).

2703. La primirea *Epistolei către Voetius*, Consiliul oraşului Utrecht a încredinţat-o unui comitet special alcătuit pentru a face recomandări în această privinţă. Comitetul i-a cerut lui Descartes, printr-o placardă publicată la 13/23 iunie 1643, să vină la Utrecht într-un interval de trei săptămâni pentru a-şi dovedi acuzaţiile. Placarda este publicată în AT III 696, notă – 697, notă (traducerea în franceză în AT IV 646). Aici Descartes este citat ca martor, dar va deveni acuzat în septembrie, când *Epistolele către Voetius* şi *Dinet* vor fi declarate defăimătoare. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2704. Frederik Ruysch (cca 1600-1677) şi Johan van Weede (1584-1658).

2705. Potrivit lui Baillet II 190, Peter van Leeuwen (1592-1652) şi Gijsbert van der Hoolck (1598-1680).

2706. În urma polemicii dintre Voetius şi Regius, Senatul Universităţii de la Utrecht a publicat o condamnare oficială a filosofiei carteziene. Vezi *Epistola către Dinet*.

2707. Voetius trimisese, în aprilie 1642, o copie după *Judicium* lui Mersenne, lucru pe care Descartes îl aflase. Nu există însă vreo indicaţie că de data aceasta ar fi făcut acelaşi lucru (Verbeek *et al*. 94, nota 6).

2708. Vezi nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen* din volumul I al *Corespondenţei*.

2709. Vezi A 437, *către* [*De Wilhem*], 10 iulie 1643 (AT IV 16-17) şi A 438, *către Huygens*, 10 iulie 1643 (AT IV 749-750).

2710. Johan Wolphaert van Brederode, guvernator al oraşului Bois-le-Duc, şi membru al Confreriei Sfintei Fecioare, din 1641, implicat, aşadar, în controversa dintre Voetius şi Desmarets privitoare la această Confrerie. Vezi *Epistola către Voetius*.

2711. Virgiliu, *Eneida*, I, 255: „Chipul fiindu-i acela ce vremea şi cerul le-mbună” (traducere de Dan Sluşanschi, Bucureşti, 2000, p. 29).

2712. Virgiliu, *Eneida*, IV, 423: „Căi bune” (lat.).

2713. Experimentul lui Alexandre Calignon de Peyrins; vezi A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674).

2714. Experimentul lui Jacques Grandamy (1588-1672); vezi A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 673).

2715. Traducere din franceză de VA. Publicată mai întâi de Pierre Borel, într-o traducere latină, nedatată, apoi de Clerselier, în franceză. Data este conjecturată într-o adnotare pe marginea exemplarului Clerselier-Institut I 93: „1643 Iunie”, şi pe un fluturaş: „Cea de-a 30-a [scrisoare] din Vol[umul] I, pag. 93, este a D[omnului] D[escartes] către Doam[na] Prinţesă Elisabeta de Boemia. Nu este datată, dar de vreme ce D[omnul] D[escartes], spre sfârşitul scrisorii, p. 96, spune că tocmai a aflat că Magistratul din Utrecht l-a citat să vină să dea socoteală, care citaţie a fost făcută la 13 Iunie 1643 şi de care a luat cunoştinţă după trei sau 4 zile, datez această scrisoare la 18 Iunie 1643”. Trei cópii manuscrise ale acestei scrisori, păstrate în Biblioteca Universităţii din Leiden, indică data de 28 iunie 1643, locul expediţiei („din Egmond”) şi semnătura. Privitor la textul-sursă, AT III 690 optează pentru cel al minutei lui Clerselier, arătând că manuscrisul P este posterior ediţiei lui Clerselier, iar B1 şi B2 oferă variante nesemnificative faţă de textul lui Clerselier, pe care le socoteşte provenite din lecturi greşite. Verbeek *et al*. dă prioritate cópiilor, şi în mod deosebit copiei B1, pe care o socoteşte întocmită după textul scrisorii autografe expediate (deoarece cuprinde formula de încheiere şi semnătura, în vreme ce textul lui Clerselier, fără acestea, urmează minuta).

2716. Noţiunile sufletului, trupului şi uniunii lor nu sunt doar primitive faţă de orice altă cunoaştere, ci şi incomunicabile una faţă de alta. Ele întemeiază trei regimuri diferite ale cunoaşterii. Vezi Denis Kambouchner, *L’Homme des passions*, Paris, 1995, vol. I, pp. 32-58.

2717. Regimul cunoaşterii uniunii trupului cu sufletul nu este aşadar accesibil nici intelectului pur, nici imaginaţiei, ci doar simţurilor, iar prilejurile în care acestea din urmă pot cuprinde uniunea sunt îndeletnicirile de rând şi conversaţiile, deoarece acestea dau o senzaţie imediată a unităţii omului. Conversaţiile sunt de asemenea testul prin care mă conving că cel din faţa mea este şi el o fiinţă umană, dotată cu gândire, şi nu doar un animal, adică un mecanism. Vezi A 623, *către* [*Marchizul de Newcastle*] [23 noiembrie 1646] (AT IV 569-576).

2718. În A 419, *către Prinţesa Elisabeta*, [21] mai 1643 (AT III 667, r. 4 – 668, r. 4).

2719. Pentru argumentele dezbaterii dacă două corpuri pot ocupa sau nu un acelaşi loc, vezi disputa medievală între tomişti şi scotişti, în Roger Ariew, cap. „Descartes and the Scotists", în *Descartes among the Scholastics*, Leiden, 2011; cu privire la posibilitatea sufletului de a informa mai multe corpuri în acelaşi timp, actualizată în cazul Euharistiei, vezi V. Alexandrescu, „De la question de l'union de l'âme et du corps en général", în V. Alexandrescu, D. Jalobeanu (eds.), *Esprits modernes. Études sur les modèles de pensée alternatifs aux XVIIe-XVIIIe siècles*, Arad, Bucureşti, 2003, pp. 95-116.

2720. Descartes afirmase de mai multe ori posibilitatea repetării itinerarului gândirii din *Meditaţii*, pentru a verifica atât independenţa sufletului de trup, cât şi diversele certitudini ale gândirii (care au statutul unor adevăruri eterne). Dar el prevenise în mai multe rânduri împotriva primejdiei ce îl pândeşte pe cel ce ar face-o. Vezi, de pildă, în *Răspunsuri IV*: „Mărturisesc aşadar cu sinceritate […] că lucrurile conţinute în *Meditaţia I*, şi chiar în următoarele, nu sunt pe potriva oricărei minţi […]. Acesta este singurul motiv care m-a împiedicat să vorbesc despre aceste lucruri în *Discurs*, care era într-o limbă de circulaţie, şi pentru care am hotărât să o fac doar în aceste *Meditaţii*, care nu trebuie citite, aşa cum am avertizat de mai multe ori, decât de minţile cele mai puternice" (AT VII 247; IX-1 191).

2721. Descartes fusese citat, printr-un afiş tipărit în mai multe exemplare şi afişat la Utrecht, la data de 13 iunie 1643, să se prezinte înaintea Consiliului oraşului [*Vroedschap*] Utrecht şi să depună un exemplar din *Epistola către Voetius* şi din *Epistola către Dinet*, pentru a putea fi comparate cu mărturia lui Voetius, care se plânsese că i se aduce atingere publică. Descartes va răspunde acestei citaţii la 6 iulie 1643. Vezi A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 821-824) şi, *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2722. Traducere din latină de VA şi RA. AT şi EL publică textul scrisorii, datate, apărute în J. van Beverwijck, *Epistolicæ quæstiones*, Rotterdam, 1644, pp. 118-121. Clerselier I 355-357 nu specifică data. Clerselier-Institut I 355, în margine: „Cea de-a 76-a scrisoare a I-lui Vol[um] p[agina] 355 este un răspuns al D[omnului] Desc[artes] la cea de-a 75-a, a D[omnului] de Beverwijck. Nu este datată, dar, cum D[omnul] D[escartes] spune la pagina 354 a acestei

scrisori că sunt mai bine de 6 ani de când Plempius i-a trimis obiecţiile sale privind circulaţia sângelui şi cum răspunsurile D[omnului] D[escartes] de la p[agina] 358 a acestui vol[um] le-am datat din 15 Ianuarie 1638, nu pot plasa acest răspuns al D[omnului] D[escartes] către Beverwijck mai sus de 1 Februarie 1644”. Copia manuscrisă de la Leiden, de mâna lui Antonius Matthæus (1635-1710), este o transcriere a scrisorii autografe expediate. Clerselier I 355-357 face nişte adăugiri, reproduse în AT IV 645, notă.

2723. Vezi A 427, *Van Beverwijck către Descartes*, 10 iunie 1643 (AT III 682).

2724. *Discurs*, V (AT VI 47-55).

2725. Clerselier I 355 adaugă: „a micilor trecători prin care sângele curge din artere în vene”.

2726. Vezi A 120, *către Mersenne* [prima jumătate a lui iunie 1637] (AT I 377, r. 15 – 378, r. 7) şi *Discurs*, V (AT VI 48).

2727. Clerselier I 356 adaugă: „Şi tot aceasta o pricinuieşte pe cea a arterelor, fiind evident că sângele care se dilată în inimă nu poate deschide micile valve ale arterei pulmonare [*veine arterieuse*] şi ale aortei [*la grande Artère*] fără a împinge în acelaşi timp şi tot restul sângelui care se află în artere”.

2728. Clerselier I 357 înlocuieşte „etc.” cu „şi multe altele, atâtea experimente care probează aceste anastomoze”.

2729. Vopiscus Fortunatus Plempius (1601-1671), profesor de Medicină la Louvain, îi trimisese obiecţii la explicaţia bătăilor inimii aşa cum era înfăţişată în *Discurs* V. Vezi A 146, *Plempius către Descartes* [ianuarie 1638] (AT I 496-499) şi urmarea corespondenţei: A 153, *către Plempius*, 15 februarie 1638 (AT I 521-536) (răspunsul la obiecţiile lui Plempius); A 163, *Plempius către Descartes* [martie 1638] (AT II 52-54) (stăruinţele lui Plempius); A 166, *către Plempius*, 23 martie 1638 (AT II 62-69) (răspunsul la stăruinţele lui Plempius). Vezi şi nota complementară *Disputa dintre Plempius şi Descartes* din volumul I al *Corespondenţei*.

2730. Plempius publicase în *De fundamentis medicinæ libri sex*, Leuven, 1638, extrase din corespondenţa sa cu Descartes; la protestul lui Regius, exprimat într-o disputaţie publică (vezi AT III 732), va publica în ediţia a doua (1644) întreaga corespondenţă.

2731. Traducere din latină de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă a fost publicată pentru prima dată de Victor Cousin în *Fragments philosophiques*, ediţia a 3-a, Paris, 1838, vol. II, pp. 151-152. Descartes răspunde aici la A 426, *Colvius către Descartes*, 9 iunie 1643 (AT III 680-682).

2732. Este vorba de atacul lui Descartes împotriva lui Voetius în *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 1-194).

2733. *Matei* 18.15-17: „De-ţi va greşi ţie fratele tău, mergi, mustră-l pe el între tine şi el singur. Şi de te va asculta, ai câştigat pe fratele tău. Iar de nu te va asculta, ia cu tine încă unul sau doi, ca

din gura a doi sau trei martori să se statornicească tot cuvântul. Şi de nu-i va asculta pe ei, spune-l Bisericii; iar de nu va asculta nici de Biserică, să-ţi fie ţie ca un păgân şi vameş". Descartes utilizează acest text împotriva lui Voetius în *Epistola către Voetius*, VII (AT VIII-2 114-115).

2734. „*Cui bono*" (lat.), *cf.* Cicero, *Pro Milone*, XII, 32.

2735. La 13 iunie 1643 Descartes era citat de către Consiliul oraşului (*Vroedschap*) Utrecht pentru a-şi dovedi acuzaţiile împotriva lui Voetius din *Epistola către Dinet* şi *Epistola către Voetius*. Citaţia a fost expusă în public sub forma unei placarde, vezi AT III 696-697, notă (neerlandeză) şi IV 645-646, notă (franceză).

2736. A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht*, 6 iulie 1643 (AT IV 9-12).

2737. Traducere din neerlandeză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă a fost adresată Consiliului oraşului Utrecht drept răspuns la citaţia acestuia din 13/23 iunie 1643, publicată sub formă de placardă şi în sunet de clopot, prin care Descartes era somat să dovedească acuzaţiile din *Epistola către Dinet* şi din *Epistola către Voetius* împotriva lui Voetius (vezi AT III 696, notă – 697, notă pentru textul neerlandez al citaţiei şi AT IV 645-646 [*Additions*] pentru traducerea acestuia în franceză). Răspunsul lui Descartes, în franceză, a fost primit la 1/11 iulie 1643, împreună cu un set de exemplare tipărite ale traducerii acestuia în neerlandeză. Textul neerlandez, singurul care s-a păstrat, fusese publicat la Amsterdam de către tipograful R.D. van Baardt, cu titlul *Antwoordt van den Wel-Eedelen Heer René Descartes, Heere du Perron, Op het ghepubliceerde van de Heeren van de Vroetschap der Stadt Utrecht den 13/23 Junii des Iaers 1643. Uyt de Fransche tale overgheset* (un singur exemplar păstrat, la Bibliothèque Nationale de France, f. fr. nouv. acq. 23084, fol. 246, cel trimis de Descartes lui Huygens odată cu A 438, *către Huygens*, 10 iulie 1643). Arnoldus-Cornelius Duker a reeditat acest text în *School-gezag en Eigen-onderzoek: historisch-kritische studie van den Strijd tusschen Voetius en Descartes*, Leiden, 1861, pp. 222-225.

2738. Este vorba despre G. Voetius, al cărui nume Descartes nu îl pomeneşte în această scrisoare.

2739. Textul în italice se regăseşte în citaţia primită de Descartes (AT III 696-697).

2740. Deşi autorul *Admirandei* era Martin Schoock (1614-1669), profesor de filosofie la Groningen şi discipol al lui Voetius, responsabilitatea redactării acesteia a fost atribuită de către Descartes lui Voetius. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2741. În *Epistola către Voetius*, VI (AT VIII-2 64-107) Descartes a criticat aspru şi conflictul dintre Voetius şi Desmarets, pastor reformat din Groningen, cu privire la Frăţia Marială de la Bois-le-Duc (’s-Hertogenbosch), precum şi conflictul mai vechi dintre teologul de la Utrecht şi Jansenius, teolog catolic la Louvain. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2742. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără destinatar şi dată în Clerselier. Ch. Adam îl propusese iniţial pe Huygens ca destinatar, încercând să construiască un context referitor la fetiţa acestuia, de 9 ani, care începea studiul muzicii în 1646 şi datând aşadar, conjectural, scrisoarea în acelaşi an. În „Correspondance de Descartes. Nouveau classement", *Revue Philosophique de la France et de l'étranger*, 65, 1933, pp. 396-397, Adam a revenit asupra ipotezei, sugerând că scrisoarea ar fi către Wilhem, din 1640. În „Sur le destinaire et la date à attribuer à une lettre de Descartes sur une épinette parfaite", *Revue d'Histoire des Sciences*, 3 (1950), p. 251, C. de Waard a adus argumente (acceptate în AT IV 803, 814) pentru identificarea lui Colvius ca destinatar şi datarea scrisorii la 6 iulie 1643, adică o zi după A 433, *către Colvius*, 5 iulie 1643 (AT IV 7-8), ceea ce ar concorda cu referinţa lui Descartes la o scrisoare redactată „duminică seara". „Domnişoara fiică" pomenită în scrisoare pare să fie Agneta, fiica lui Andreas Colvius, cu talent muzical şi în vârstă de 10 ani în 1643; mai important însă, De Waard pune în legătură scrisoarea de faţă cu un text cartezian (transcris de Colvius) pe care l-a descoperit, în 1950, la Biblioteca Universităţii din Leiden (*Adversaria V.C. Andreæ Colvii*, AT IV 722-725): diviziunea claviaturii din cel din urmă ar fi sistemul de muzică din cea dintâi. Verbeek *et al*. nu sunt convinşi de argumentaţia lui De Waard şi nu includ scrisoarea în ediţia *Corespondenţei* din anul 1643. Pe de-o parte, susţin ei, din faptul că Descartes a primit scrisoarea la care răspunde „luni dimineaţă" nu decurge că a scris-o pe cea de faţă în aceeaşi zi; pe de altă parte, faptul că diviziunea octavei este tratată atât în *Adversaria*, cât şi în scrisoarea de faţă n-ar fi suficient pentru apropierea celor două texte. Fără a da un răspuns definitiv, Verbeek *et al*. mai notează că diviziunea octavei lipseşte din *Compendium musicæ* şi pare să dateze din 1638: într-o scrisoare *către Boswell*, 15 ianuarie 1638, Bannius afirmă că a discutat despre realizarea unei claviaturi perfecte cu Descartes, care mai apoi i-a trimis „*systema Diapason ac divisionem octavæ*" (CM VII 2-3) – acest sistem ar putea fi cel pomenit în scrisoarea de faţă, eventual şi cel descris în *Adversaria*. B şi JRA se aliniază la De Waard.

2743. Probabil A 433, *către Colvius*, 5 iulie 1643 (AT IV 7-8).

2744. Probabil este vorba de *Adversaria V.C. Andreæ Colvii*.

2745. De fapt nouăsprezece.

2746. Este vorba despre partea stângă a figurii care urmează.

2747. Este vorba despre partea dreaptă a figurii care urmează.

2748. Pentru o reconstrucţie a acestui sistem, vezi tabelul din AT IV 683.

2749. Majusculele şi minusculele prin care Descartes desemnează clapele albe şi, respectiv, cele negre ale spinetei corespund sunetelor care s-ar obţine din împărţirea unei corzi în segmente

ale căror lungime este exprimată cu numere întregi. Astfel, C = *do* (3600), c = *do* (3456), c. = *re*(3375), D = *re* (3240), D. = *Re* (3200), d = *re* (3072), d. = *mi* (3000), E = *mi* (2880), F = *fa* (2700), f = *fa* (2592), f. = *Fa* (2560), G = *sol* (2430), G. = *Sol* (2400), g = *Sol* (2304), g. = *la* (2250), A = *la* (2160), = *si* (2025), . = *Si* (2000), = *Si* (1920), C = *do* (1800). Nota *si* este greşit indicată prin B (= *Si*) în partea stângă a figurii, iar în corpul scrisorii cu simbolul (= cheia sol) (*cf.* AT IV 680-683 şi B 1798-1799, nota lui Massimo De Lillo).

2750. „*Feinte*” (fr.), clapa, pe vremuri albă, azi neagră, a claviaturii corespunzând unei note alterate.

2751. Citeşte „G.”.

2752. Citeşte „G.”.

2753. Citeşte „G.”.

2754. Adică în hexacordul dur: cu *si* natural (=) (*cf.* B 1799, nota lui Guido Mambella).

2755. Adică în hexacordul lin: cu *si* bemol (=) (*cf.* B 1799, nota lui Guido Mambella).

2756. Traducere din franceză de VA. Scrisoarea de faţă a fost publicată, pentru prima dată, de Foucher de Careil. AT IV 1 şi Verbeek *et al.* 65 şi 101 sunt de părere că prinţesa foloseşte aici calendarul gregorian, deoarece reiese din text că Domnul Van Bergen şi-a întârziat plecarea de la Haga expres pentru a aştepta răspunsul prinţesei Elisabeta la A 431, *către Prinţesa Elisabeta*, 28 iunie 1643 (AT III 690-695). Chiar dacă acceptăm sugestia textului (explicitată de Verbeek *et al.* 101, nota 2) că tot domnul Van Bergen îi adusese prinţesei scrisoarea A 431, acest lucru nu spune nimic nici despre data sosirii lui Van Bergen la Haga şi nici despre data plecării lui către Egmond aan den Hoef şi, prin urmare, lasă nedecisă chestiunea calendarului folosit. Prefer să datez scrisoarea potrivit calendarului iulian, în acord cu obiceiul prinţesei Elisabeta.

2757. Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 58).

2758. Prinţesa înclină aici către soluţia lui Gassendi, care concepea sufletul ca fiind alcătuit dintr-o materie subtilă şi întinsă, răspândită în tot trupul: „Omul este alcătuit din două feluri de corp, anume dintr-unul grosolan şi unul subtil; astfel încât numele comun de corp fiind atribuit primului, se dă celuilalt numele de suflet sau spirit […]. Când conchideţi aşadar că este «sigur că sunteţi [*i.e.* sufletul lui Descartes] distinct de corpul Domniei Voastre», vedeţi bine că aceasta vă poate fi lesne acordat, dar nu că, de aceea, n-aţi fi deloc corporal, mai degrabă decât să fiţi un soi de corp foarte subtil şi foarte fin, distinct de celălalt, care este masiv şi grosolan” (*Obiecţii V*, AT VII 342).

2759. O concluzie trasă tot de Gassendi: „Răspundeţi la aceasta tot ce veţi vrea, oricum rămâne un lucru obscur şi nesigur de a şti dacă sunteţi [sufletul lui Descartes, ca distinct de trup] întreg în

fiecare parte, ori dacă nu sunteţi mai degrabă în fiecare dintre părţile trupului vostru, după fiecare dintre părţile voastre înşivă, or cum este mult mai limpede că nimic nu poate fi în acelaşi timp în mai multe locuri, de aceea va fi mereu mai evident că nu sunteţi întreg în fiecare parte, ci doar totul în tot şi, prin urmare, că sunteţi răspândit în tot trupul după fiecare din părţile voastre, şi astfel că nu sunteţi lipsit de întindere" (*Obiecţii V*, AT VII 340).

2760. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 28.

2761. Este vorba despre scrisoarea A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht*, 6 iulie 1643 (AT IV 9-12). Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2762. Paulus Vanpeene (1590-1650), avocat al Curţii de Olanda.

2763. Charles Antoine Parmentier (cca 1603-1665), membru al Stărilor Provinciale din Utrecht. Baillet II 35, 216 îl menţionează printre prietenii lui Descartes de la Utrecht; *cf.* Verbeek *et al*. 111, nota 2.

2764. Descartes a mers la Haga la 6 sau 7 iulie pentru a afla de la De Wilhem sfatul lui Huygens, *cf.* A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 823). Descartes redactase deja o ciornă a răspunsului către Consiliul oraşului (*Vroedschap*) Utrecht, pe care a discutat-o cu De Wilhem şi pe care nu a modificat-o după ce a consultat un avocat, care l-a asigurat că nu trebuie să asculte de cererile Consiliului oraşului. Apoi Descartes s-a grăbit să meargă la Amsterdam, pentru a da la tipar o traducere în neerlandeză a răspunsului său (A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht*, 6 iulie 1643) (Verbeek *et al*. 111, nota 3).

2765. De Wilhem i-a comunicat lui Huygens placarda şi scrisoarea însoţitoare a lui Descartes A 438, *către Huygens*, 10 iulie 1643 (AT IV 13-14) la 12 iulie (*Briefwisseling* III 405).

2766. 8 iulie 1643.

2767. Traducere din franceză de VA şi RA. Facsimile ale scrisorii în M. Beretta, *A History of Non-Printed Science. A Selected Catalogue of the Waller Collection*, Uppsala, 1993, pp. 92, 94. Publicată pentru prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 26-27, care a atribuit-o greşit ca fiindu-i destinată lui De Wilhem. Originalul autograf a aparţinut întâi politicianului neerlandez Lodewijk Caspar Luzac (1786-1861), de la care Foucher de Careil a primit o copie pentru publicare, apoi a fost vândută la licitaţie la 20 decembrie 1872 şi a reapărut la vânzarea colecţiei contelui şi diplomatului austriac Ludwig Paar (1817-1893) în 1893. Mai târziu, scrisoarea a fost cumpărată de omul de ştiinţă şi colecţionarul suedez Erik Waller (1875-1955), după moartea căruia a fost achiziţionată, în 1955, împreună cu întreaga lui colecţie de manuscrise, de Biblioteca Universităţii din Uppsala (Verbeek *et al*. 112).

2768. Descartes ceruse sfatul lui Huygens prin A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 821-

824). Acesta îl formulase în scris la Assenede la 5 iulie. La 8 iulie, De Wilhem îi confirma că i-l înmânase lui Descartes, menţionându-i şi că nu mai era nevoie de el (Verbeek *et al*. 114, nota 1).

2769. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2770. O copie a scrisorii A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht*, 6 iulie 1643 (AT IV 9-12).

2771. Traducere din neerlandeză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată pentru prima dată de Jan van Vloten, „Hollandsch briefjen van Descartes", *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1853, I, 4 (anterior numai o traducere franceză în V. Cousin, *Fragments philosophiques*, ediţia a III-a, Paris, 1838, vol. I, pp. 152-153), apoi de G. Monchamp, *Le Flamand et Descartes*, Saint-Trond, 1889, pp. 40-41. Este singura scrisoare cunoscută a lui Descartes scrisă în întregime în neerlandeză.

2772. Geeraert Brandt (1594-1659), ceasornicar din Amsterdam, ce nu trebuie confundat cu fiul său, Gerardt Brandt (1626-1685), preot remonstrant în Nieukoop şi Hoorn. Johannes de Raey i-ar fi spus în 1692 lui Adriaan Cattenburgh (1664-1743) că Descartes îl vizita cu regularitate pe Brandt când venea la Amsterdam; vezi Pieter de la Ruë, *Geletterd Zeeland*, Middelburg, 1741, pp. 479-480, citând o scrisoare a lui Cattenburgh din 2 iulie 1739 (*cf*. Verbeek *et al*. 250-251).

2773. La 8 iulie Descartes a plecat de la Haga la Amsterdam, de unde a scris la 10 iulie A 437, *către* [*Wilhem*] (AT IV 16-17) şi A 438, *către Huygens* (AT IV 749-750), şi unde a discutat cu Brandt despre reparaţia orologiului său.

2774. Un cot („*el*") măsura cca 68 cm.

2775. Traducere din franceză de VA şi MDV. Textul de faţă constituie relatarea lui Baillet a scrisorilor manuscrise 23 şi 24 ale lui Regius către Descartes, pierdute azi, din colecţia lui Clerselier. AT III 570-574 culege multiple relatări ale lui Baillet referitoare la scrisorile 20-26 ale lui Regius şi le publică într-un singur text, din pricina dificultăţilor de a le data precis şi de a le distinge. Bos, a cărei reconstrucţie am urmat-o, publică separat relatările scrisorilor 23 şi 24. Aceste scrisori au fost trimise la sfârşitul lui iulie 1643 (fragmentul B se referă, probabil, la o disputaţie anticarteziană a lui Voetius din 11/21 iulie 1643) sau în august (înainte de 13/23 septembrie, când Consiliul oraşului Utrecht a condamnat *Epistola către Dinet* şi *Epistola către Voetius* drept „pamflete defăimătoare" şi l-a chemat pe Descartes în instanţă). Privitor la contextul acestor două scrisori, vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2776. Este vorba de *Admiranda Methodus* a lui Martin Schoock.

2777. Baillet II 177, în margine: „Cea de-a 23-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]".

2778. AT III 572 consideră că pasajul în italice constituie un citat din scrisoarea lui Regius. Bos 167, nota 2 indică însă că acest pasaj ar putea fi preluat de Baillet ori din *Admiranda*

Methodus, pp. 33 şi 57, ori din *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 55, r. 26 – 56, r. 3).

2779. Baillet II 177, în margine: „Al 3-lea Vol[um] al scris[orilor], pag[ina] 8”. Vezi A 684, *Scrisoarea apologetică* [21 februarie 1648] (AT VIII-2 211-212).

2780. Baillet II 178, în margine: „De asemenea, cea de-a 23-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a aceluiaşi”.

2781. Baillet II 178, în margine: „Al 3-lea Vol[um] al scris[orilor], pag[inile] 7, 8 etc.”. Vezi şi A 684, *Scrisoarea apologetică* [21 februarie 1648] (AT VIII-2 210-211).

2782. Baillet II 178, în margine: „Vedeţi mai sus”, anume la pagina 157, unde Regius îl desemnează, de fapt, cu apelativul de „călugar renegat” pe studentul lui Voetius, Lambertus van den Waterlaet.

2783. Baillet II 178, în margine: „Al 3-lea Vol[um] al scris[orilor], pag[inile] 40 şi 32”. Vezi A 684, *Scrisoarea apologetică* [21 februarie 1648] (AT VIII-2 248-249, 260-261).

2784. Baillet II 178, în margine: „Al 3-lea Vol[um] al scris[orilor], pag[inile] 32, 33, 34, 35”. Vezi A 684, *Scrisoarea apologetică* [21 februarie 1648] (AT VIII-2 248-254).

2785. Baillet II 178, în margine: „De asemenea, cea de-a 23-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]”.

2786. Baillet II 178, în margine: „Scris[orile] 22, 23, 24 ale lui Regius m[anu]s[crise]”.

2787. Este vorba, probabil, despre disputaţia *Appendix ad disputationes De creatione, prima*, susţinută la 11/21 iulie 1643. Disputaţie anticarteziană, aceasta se adresa îndeosebi studenţilor de la teologie. Respondentul disputaţiei a fost Cornelis Bruinvisch, fost student şi respondent al lui Regius, *cf*. Bos 168, nota 11.

2788. Îndreptată împotriva *Meditaţiilor* lui Descartes, această lucrare a fost tipărită la Haga în vara anului 1643 de către Arnold Meurs. Autorul acestei lucrări, Theophilus Cosmopolita, pare să fi fost acelaşi cu Mercurius Cosmopolita, autor al unei scrieri de influenţă hermetică şi paracelsiană împotriva *Discursului* şi a *Încercărilor* lui Descartes, anume *Pentalogos in libri cujusdam Gallico idiomate evulgati quatuor discursuum, De la Methode; Dioptrique; Metéorique; et Geometrique*, Haga, 1640. Vezi prefaţa anonimă la *Notæ in programma quoddam* (AT VIII-2 337) şi rezervele circumstanţiate ale lui Bos 170-171.

2789. Baillet II 204, în margine: „Scris[orile] m[anu]s[cri]s[e] 23, 24 ale lui Regius către Descartes”.

2790. Traducere din franceză de VA şi GV. AT publică textul unei cópii furnizate de P.C. Molhuysen (Leiden) după autograf, care făcea parte din colecţia baronului De Vos van Steenwijk, la Windesheim, distrusă, între timp, de un bombardament al Aliaţilor din octombrie 1944 (*cf*. Verbeek *et al*. 116).

2791. Scrisoarea lui Colvius s-a pierdut. Vezi A 432, *către Van Beverwijck*, 5 iulie 1643 (AT IV 3-6).

2792. Plempius, despre care este vorba aici, va fi numit în *Epistolicæ quæstiones*, Rotterdam, 1644, ale lui Van Beverwijck „*Medicus quidam Lovaniensis*”.

2793. Vezi A 153, *către Plempius*, 15 februarie 1638 (AT I 527-528, notă). Totuşi, Van Beverwijck va integra adăugirea în corpul textului, nu în margine (*Epistolicæ quæstiones*, pp. 132-133).

2794. Plempius publicase simple rezumate ale răspunsurilor lui Descartes la obiecţiile sale privind mişcările inimii, în *De Fundamentis Medicinæ libri sex*, Leuven, 1638. În ediţia a II-a (Leuven, 1644) a fost nevoit să le publice în întregime, în urma unui demers al lui Regius, care l-a dezavuat pe Plempius într-o disputaţie din 10 iunie 1640 (AT III 732).

2795. Athanasius Kircher, *Magnes sive de Arte Magnetica*, Roma, 1641, trimisă de Huygens lui Descartes în ianuarie 1643; vezi A 404, *către Huygens*, 5 ianuarie 1643 (AT III 801) şi A 405, *Huygens către Descartes*, 7 ianuarie 1643 (AT III 802). În A 406, *către Huygens*, 14 ianuarie 1643 (AT III 803-804), Descartes oferă o judecată similară asupra lui Kircher („lăudăroşenie”).

2796. Godefridus Wendelinus (1580-1667), *Arcanorum cœlestium Lampas*, Bruxelles, 1643 (apărută în mai, vezi *Wendelinus către Gassendi*, 2 iulie 1643, în Gassendi VI 455).

2797. Traducere din franceză de VA şi CCP. Fără dată şi destinatar în Clerselier. Clerselier-Institut III 590, în margine: „1642 Aprilie”; şi, într-un fluturaş: „Cea de-a 106-a [scrisoare] din cel de-al 3-lea Vol[um], p[agina] 590, este a D[omnului] Desc[artes] adresată unuia dintre prietenii pe care îi avea la Utrecht. Această scrisoarea nu este datată, dar fiindcă D[omnul] D[escartes], la p[agina] 591, pare că nu cunoaşte încă în chip precis judecata Senatului Universitar de la Utrecht dată la 17 Martie 1642, scrisoarea poate fi datată destul de bine la 8 Aprilie 1642”. AT III 549-550 formulează ipoteza că scrisoarea ar fi putut fi adresată lui Pollot, unul dintre numeroşii prieteni ai lui Descartes de la Utrecht şi că ar fi fost scrisă în a doua jumătate a lunii martie 1642. Verbeek *et al*. 118 arată, cu argumente convingătoare, că referirea la „ceea ce se petrece la Utrecht” nu priveşte judecata din martie 1642, ci promulgarea noului statut al Universităţii, la 5/15 septembrie 1643. Descartes adaugă în scrisoare că magistraţii de la Utrecht „nu au interzis cartea” sa, făcând astfel o referire limpede la *Epistola către Voetius*, care, fiind condamnată la 13/23 martie, permite datarea scrisorii între 15 şi 23 septembrie 1643. Cât priveşte destinatarul, Verbeek *et al*. observă că Pollot la vremea aceea, nu venise încă la Utrecht, ci se găsea la Haga, şi propune drept destinatar fie pe Gijsbert van der Hoolck (1597/98-1680) – fostul primar al oraşului (1634-1639, 1641-1642), unul dintre fondatorii Universităţii şi deputat, din 1642, al Stărilor de la Utrecht la Stările Generale de la Haga –, fie

pe Godefroot van Haestrecht (1592/93-1659) – autorul probabil al introducerii la *Geometria* lui Descartes –, fie, în sfârşit, pe prietenul nenumit al lui Van Zurck, menţionat în A 447, *către Pollot*, 17 octombrie 1643 (AT IV 24, r. 27).

2798. Regius.

2799. Voetius.

2800. *Epistola către Voetius*.

2801. La 5/15 septembrie 1643, Senatul a aprobat noul statut al Universităţii din Utrecht, care interzicea predarea oricărei filosofii care se îndepărta de la Aristotel, „*Philosophi ab Aristotelis Philosophia non recedunto neque publice, neque privatim*” (textul este reprodus în AT III 551-553). Vezi Verbeek *et al*. 119, nota 3.

2802. „Un indiscret [sau: spion] într-o Republică străină” (lat.), în *Admiranda Methodus*, Paralipomena ad præfationem, p. 73; vezi traducerea franceză în *La Querelle*, p. 178.

2803. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Roth.

2804. „Au plămădit o arătare” (lat.), Terenţiu, *Fata din Andros*, traducere de Nicolae Teică, Bucureşti, 1975, p. 18.

2805. Este vorba de *Leges et statuta Academiæ Ultraiectinæ*, adoptate la 5/15 septembrie 1643 de Senatul Universităţii din Utrecht.

2806. Convocat la 7/17 august de către un comitet numit de Consiliul oraşului Utrecht, Regius ar fi putut fi întrebat de ce îi comunicase lui Descartes detalii despre o şedinţă confidenţială a Senatului Universităţii, detalii pe care Descartes le divulgase în *Epistola către Dinet* (AT VII 586-587, 590). Regius nu s-a prezentat şi a fost convocat din nou la 6/16 septembrie (Verbeek *et al*. 121, nota 5).

2807. „Secrete de Stat” (lat.).

2808. Consiliul oraşului ceruse mărturii în favoarea lui Voetius de la Senatul Universităţii şi de la Consiliul bisericesc – nu de la Classis, o asociaţie regională a clericilor – şi le citise la 7/17 august (Verbeek *et al*. 121, nota 6).

2809. Vezi A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 599), unde Descartes mărturiseşte că va scrie *Epistola către Voetius* gândindu-se la oamenii de bine din Utrecht care vor fi încântaţi ca autoritatea lui Voetius să scadă.

2810. Tipărirea *Principiilor* s-a încheiat la 10 iulie 1644.

2811. Este vorba de textul polemic al lui Huygens împotriva lui Saumaise, vezi A 420, *către Huygens*, 22 mai 1643 (AT III 815, r. 20-24); A 425, *Huygens către Descartes*, 6 iunie 1643 (AT III 819, r. 10-18); A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643 (AT III 824, r. 82-87).

2812. „Gleyn Adriaensz, barcagiu, pe Hoef, la Alkmaar” (neerl.).

2813. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth. Scrisoarea a fost redirecţionată de la Leiden de Van Hogelande.

2814. Huygens s-a întors la Haga la 23 septembrie. Potrivit jurnalului său, a petrecut treisprezece zile la Zuylichem (*Dagboek*, p. 41).

2815. „Că au plămădit o arătare la Utrecht” (lat.). Vezi A 443, *către Huygens*, 20 septembrie 1643 (AT IV 750-754) şi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2816. „Să fie dispreţuiţi fără teamă şi fără primejdie” (lat.).

2817. „La înţelegerea cititorului” (lat.).

2818. „V-aţi făcut datoria unui om bun şi cinstit” (lat.).

2819. „Dacă am făcut bine calculul” (lat.).

2820. „De bunăvoie şi pe bună dreptate” (lat.).

2821. La 13 decembrie 1641, Universitatea din Leiden a primit noi directive de predare a filosofiei, care erau, în linii mari, aristotelice. Profesorii de la Leiden care erau favorabili filosofiei carteziene erau Jacobus Golius (1596-1667), profesor de limbi orientale şi de matematică, şi poate Adolphus Vorstius (1597-1663), profesor de medicină. Adriaan Heereboord (1613-1661), profesor de filosofie, a ţinut disputaţii împotriva cartezianismului în 1643, dar s-a „convertit” în 1644 (Verbeek *et al*. 125, nota 4).

2822. „După legea defăimării” (lat.).

2823. „Domnia voastră vreţi să tulburaţi ceva şi în acea republică” (lat.).

2824. La sinodul respectiv ce s-a ţinut la Utrecht (8-12 septembrie 1643) subiectul Confreriei mariale de la Bois-le-Duc nu a fost pe ordinea de zi.

2825. „Căci se cuvine să fiţi lăsat măcar atât cu Domnia voastră înşivă” (lat.).

2826. Descartes nu va publica părţile V (despre plante şi animale) şi VI (despre om) din *Principii*, deşi fuseseră planificate iniţial. Vezi A 461, *Huygens către Descartes*, 23 noiembrie 1643 (AT IV 767, r. 14-24).

2827. Vezi A 443, *către Huygens*, 20 septembrie 1643 (AT IV 753, r. 95 – 754. r. 98).

2828. „La reşedinţa Seniorului de Hogelande, la Leiden” (neerl.).

2829. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Budé 16-17. AT publică copia manuscrisă nedatată, formulând ipoteza că ar data din 27 octombrie 1643, întrebându-se însă dacă în locul lui Van Zurck, indicat ca destinatar în copia manuscrisă, scrisoarea nu era adresată lui Graswinckel. Verbeek *et al*. o datează pe 13 octombrie 1643. JRA îl urmează pe Verbeek. Acesta din urmă observă că noua datare face ipoteza de atribuire din AT caducă, deoarece Descartes i-a scris lui Graswinckel pentru prima dată la 17 octombrie (A 446).

2830. Potrivit lui Verbeek *et al*. 127, nota 1, ipoteza că ar fi vorba de Wilhem (A 453, *către de*

Wilhem, 7 noiembrie 1643, AT IV 33-35) este neîntemeiată. Verbeek *et al*. 127, notele 3 şi 4 se întreabă în schimb dacă nu este vorba de Pollot sau de Brasset, pe care Descartes i-ar fi putut întâlni duminică 11 octombrie, la Haga, când Descartes se afla acolo, vezi *Rivet către Sarrau*, 12 octombrie 1643, în André Rivet – Claude Sarrau, *Correspondance intégrale*, ed. H. Bots & P. Leroy, 3 vol., Amsterdam, vol. II, p. 112.

2831. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2832. Henri Brasset (1591 – după 1657) era secretar al Ambasadei Franţei la Haga încă din 1627; din 1645 până în 1654 va fi rezident al Franţei la Haga.

2833. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima oară în Budé 10-11, cu conjectura: „Această scrisoare este adresată D[omnului] Van Sureck". Potrivit AT IV 18-19, nu poate fi vorba însă de Van Zurck, pe care Descartes îl cunoştea de multă vreme (încă din 1633), spre deosebire de destinatarul acestei scrisori. Din A 447, *către Pollot*, 17 octombrie 1643 (AT IV 24, r. 4-5) şi A 448, *către Huygens*, 17 octombrie 1643 (AT IV 757, r. 10-11) se poate stabili cu certitudine că scrisoarea este adresată lui Dirk Graswinckel (1600/1601-1666), consilier al principelui de Orania.

2834. Gaspard Coignet, domn de La Thuillerie (1597-1653), baron, apoi conte de Courson. Consilier pe lângă Parlamentul de la Paris. Încă din 1624, intendent al armatei la asediul cetăţii La Rochelle (1628), ambasador la Veneţia (1632-1637) şi în alte cetăţi din Italia (1637-1640), ambasador în Provinciile Unite (1640-1644; 1646-1648), în Danemarca şi Suedia (aprilie 1644 – aprilie 1646).

2835. Scrisoare pierdută.

2836. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă nu se regăseşte în colecţia Budé de la Geneva; a făcut parte din colecţia Alfred Morrison (Londra), la care editorii AT au avut acces. În 1917 a fost cumpărată de N. Charavay pentru 12 £, apoi a reapărut în 1974 la o licitaţie din Los Angeles, unde a fost vândută cu 7.500 $. De atunci i s-a pierdut urma, iar textul din AT reprezintă singura sursă disponibilă.

2837. Vezi A 446, *către* [*Graswinckel*], 17 octombrie 1643 (AT IV 19). Dirk Johannes Graswinckel (1600-1666) era jurist şi consilier al principelui Frederic Henric de Orania.

2838. Scrisoare pierdută.

2839. Din A 449, *către Pollot*, 21 octombrie 1643 (AT IV 25) rezultă că Descartes a făcut totuşi o scurtă călătorie la Haga între 17 şi 21 octombrie.

2840. Este vorba despre actele prin care *Vroedschap* din Utrecht condamna *Epistola către Dinet* şi *Epistola către Voetius*, interzicând difuzarea lor (textul original al condamnării în AT IV 20-23, traducere în franceză în AT IV 649-652).

2841. Gijsbert van der Hoolck, primar al oraşului Utrecht.

2842. Prietenul nu a fost identificat, dar Verbeek *et al*. 129, nota 4 emite ipoteza că ar putea fi destinatarul scrisorii A 442, *către X* [între 15 şi 23 septembrie 1643].

2843. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Roth.

2844. Despre şurubul hidraulic, vezi A 452, *Huygens către Descartes*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 760, r. 29 şi urm.); A 457, *către Huygens*, 15 noiembrie 1643 (AT IV 761-766).

2845. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2846. Ar putea fi vorba despre articolul de drept cutumiar în vigoare în provincia Utrecht şi în cea a Olandei potrivit căruia „sentinţele care sunt date acolo pot fi executate aici”: *cf*. A 445, *către Van Zurck* [13 octombrie 1643] (AT IV 31, r. 5-7) şi B 1818, nota 3.

2847. Gaspard Coignet de La Thuillerie, ambasadorul Franţei în Provinciile Unite. Scrisoarea la care se referă Descartes este pierdută; vezi *Scrisoarea apologetică* (AT VIII-2 217, r. 5-6) şi A 474, *către La Thuillerie* [16 ianuarie 1644] (AT IV 85).

2848. Dirck Graswinckel; vezi A 446, *către* [*Graswinckel*], 17 octombrie 1643 (AT IV 19).

2849. Vezi A 447, *către Pollot*, 17 octombrie 1643 (AT IV 24).

2850. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată de Victor Egger: „Lettre inédite de Descartes”, *Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux*, 3, 1881, pp. 190-191. S-a aflat în colecţia marchizului Auguste de Queux de Saint-Hilare (1837-1889), apoi în cea a omului politic francez de origine luxemburgheză Robert Schuman (1886-1963), iar în prezent i s-a pierdut urma. Un facsimil al *recto*-ului colii se găseşte în *Précieux autographes composant la collection du président Robert Schuman*, première partie, Paris, 1965, nr. 59; Verbeek *et al*. stabilesc textul folosind acest facsimil (*verso*-ul colii, nefacsimilat, conţine numai adresa, redată după AT).

2851. Vezi A 447, *către Pollot*, 17 octombrie 1643 (AT IV 24).

2852. Vezi A 450, *către Pollot*, 23 octombrie 1643 (AT IV 28-30).

2853. Este vorba de Gisbertus Voetius.

2854. Bois-le-Duc (în neerlandeză: ’s-Hertogenbosch sau Den Bosch), oraş în Provinciile Unite, capitală a Brabantului de Nord, unde îşi avea sediul „Frăţia Marială”, o asociaţie catolică pe care a atacat-o Voetius şi căreia Descartes i-a luat apărarea în *Epistola către Voetius*. Vezi A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 599, nota *a*); A 407, *către* [*Desmarets*] [sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 606).

2855. Probabil în jur de 11 octombrie, Descartes îi propusese prinţesei Elisabeta problema lui Apollonius. Soluţia dată de prinţesă se află în A 460, *către Prinţesa Elisabeta* [17 noiembrie 1643] (AT IV 38-42).

2856. Johan Stampioen, cu care Descartes avusese un contencios matematic important în 1638-1640, era şi profesorul de matematică al copiilor lui Huygens. Vezi volumul I, nota complementară *Polemica Waessenaer-Stampioen*.

2857. AT IV 652 (*Additions*) şi AM VI 38, nota 3 propun să citim „*3 jours*” („3 zile”) în loc de „*8 jours*” („o săptămână”), întrucât în A 447, *către Pollot*, 17 octombrie 1643 (AT IV 22) Descartes încă aştepta veşti de la Utrecht şi cu siguranţă nu ştia că numele principelui de Orania „a liniştit toată furtuna”. Lecţiunea „*3 jours*” ar plasa pe 18 octombrie data când Descartes a primit veştile pe care le aştepta. P. Dibon (AT V 667) respinge această lectură forţată, sugerând că este vorba de data trimiterii: pe 13 i-ar fi fost expediată scrisoarea de la Utrecht, urmând ca Descartes să o primească în intervalul dintre 17 şi 21 (după A 447 şi înainte de scrisoarea de faţă). Verbeek *et al*. 133, nota 6 afirmă că data de 13 este greşită, dar altfel explicaţia lui Dibon este plauzibilă, cu o rezervă totuşi: ea implică faptul că Descartes a plecat la Haga fără să fi primit scrisoarea pe 18 sau pe 19, ceea ce este un interval neobişnuit de lung.

2858. În AT şi AM „Ryusmond” (eronat); de asemenea, se întrebau dacă n-ar trebui citit mai degrabă „Buyserot” sau „Beaumont”, doi secretari ai principelui de Orania. P. Dibon (AT V 667) şi Verbeek *et al*. oferă lecţiunea corectă după facsimilul scrisorii. Johan van Reede van Renswoude (1593-1682) era deputat al Stărilor de la Utrecht la Stările Generale de la Haga (*cf*. Verbeek *et al*. 133, nota 5).

2859. Traducere din franceză de VA şi TPB. Scrisoarea a fost publicată pentru prima dată în Budé 12-16.

2860. Scrisoare pierdută, probabil un răspuns la A 449, *către Pollot*, 21 octombrie 1643 (AT IV 25-27).

2861. Vezi A 447, *către Pollot*, 17 octombrie 1643 (AT IV 23-25) şi documentele din Arhiva oraşului Utrecht publicate de AT IV 20, notă.

2862. Fr. „*escoutète*”, în oraşele din Flandra, ofiţer de justiţie, subordonat magistratului, care are în pază prizonierii şi se ocupă cu jurisdicţia civilă.

2863. Verbeek *et al*. 134, nota 2 subliniază că data la care se referă Descartes (20 octombrie) nu apare în documentele neerlandeze.

2864. Vezi A 451, *către Huygens*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 758-759) şi A 453, *către de Wilhem*, 7 noiembrie 1643 (AT IV 33-35).

2865. Vezi A 443, *către Huygens*, 20 septembrie 1643 (AT IV 752); A 449, *către Pollot*, 21 octombrie 1643 (AT IV 26) şi A 461, *Huygens către Descartes*, 23 noiembrie 1643 (AT IV 767).

2866. Vezi A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 642) şi A 407 *către* [*Desmarets*],

[sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 606).

2867. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Roth.

2868. În drept, o scrisoare ce însoţeşte expedierea unor documente de cancelarie, hotărâri, ş.a., cărora le dă putere executorie. Prietenii lui Descartes interveniseră pentru a obţine o suspendare a procedurii, ce ar fi putut duce la o neurmărire ce nu ar fi mulţumit nici una din părţi (JRA II 973, nota 2). Nu este limpede aici dacă Huygens şi Pollot au împiedicat trimiterea scrisorii de citaţie sau dacă l-au înştiinţat pe Descartes să nu o primească dacă ea avea să îi fie trimisă (Verbeek *et al*. 136, nota 2).

2869. „Chiar şi eu, pe pragul morţii, mă îndeletnicesc cu alcătuirea de poezii" (lat.), referinţă literară la Petroniu, *Satyricon*, 115: „*mirati ergo quod illi vacaret in vicinia mortis poema facere*", „uimiţi că se îndeletnicea cu alcătuirea unui poem chiar pe pragul morţii" (traducere de Eugen Cizek, Bucureşti, 1995, p. 132), şi la dialogul platonician *Phaidon* în care Socrate, înainte de a bea cupa de cucută, compune un imn lui Apollo şi se aseamănă cu lebăda ce cântă înainte de a muri (60^{c}-61^{b}; 84^{e}-85^{b}).

2870. *Principii*, IV, art. XX-XXVII (AT VIII-1 212-217).

2871. Este vorba de experimentul lui Calignon discutat în Gassendi, *Novem stellæ circa Iovem visæ* (1643). Vezi şi A 421, *către Huygens*, 24 mai 1643 (AT III 817, r. 30 – 818, r. 58); A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674).

2872. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2873. Pachetul conţinea cartea lui Arnauld *De la fréquente Communion*; vezi A 457, *către Huygens*, 15 noiembrie 1643 (AT IV 763).

2874. David le Leu de Wilhem.

2875. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2876. Simeon Hulsebose (cca 1596-1648).

2877. „Pe poarta făcută" (lat.), Vergiliu, *Eneida* I, 83, traducere de Dan Sluşanschi, Bucureşti, 2000, p. 23.

2878. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 22-25.

2879. Scrisoare pierdută de la sfârşitul lui octombrie – începutul lui noiembrie 1643, menţionată şi în A 452, *Huygens către Descartes*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 760, r. 1).

2880. Vezi A 445, *către Van Zurck* [13 octombrie 1643] (AT IV 31-32) şi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2881. După ce procedura începută în faţa Consiliului oraşului Utrecht se încheiase cu o neurmărire, Voetius plănuia să îl atace pe Descartes în procedură civilă. Se punea problema locului de

competenţă: Descartes ar fi preferat să fie la Utrecht, dar locuia la Egmond şi se temea să nu fie arestat. Haga era un loc mai sigur şi în afara jurisdicţiilor celor două părţi (JRA II 975, nota 3).

2882. Universitatea din Utrecht a răspuns *Epistolei către Dinet* cu *Testimonium Academiæ Ultrajectinæ et Narratio historica*, care a fost redactat în martie 1643, dar difuzat abia în octombrie 1643.

2883. Dare de seamă oficială a comisiei speciale creată de Universitatea din Utrecht pentru a analiza disputa dintre Descartes şi Voetius, republicată în *La Querelle*, pp. 71-123. Vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2884. „Unii dintre colegii lui Regius, băgând de seamă că Domnia lui era preferat lor [de către studenţi], l-au pizmuit pe faţă” (lat.).

2885. *Narratio Historica*, pp. 3-4, *La Querelle*, p. 80; *Epistola către Dinet* (AT VII 583).

2886. „Conjectură fără dovadă” (lat.). *Narratio Historica*, p. 4, *La Querelle*, p. 80.

2887. „Despre bătăile din picioare” (lat.) (dezaprobările zgomotoase la cursurile lui Regius).

2888. „Nu spun că au fost aţâţate de Teolog, prin mijlocirea prietenilor, şi aceasta desigur nu o ştiu, dar mai înainte nu s-au întâmplat” (lat.). *Epistola către Dinet* (AT VII 585).

2889. „Defăimare pe faţă” (lat.).

2890. „Rector batjocoritor şi instigator” (lat.).

2891. *Narratio Historica*, p. 5, *La Querelle*, p. 80; *Epistola către Dinet* (AT VII 590). Judecata la care se referă Descartes este condamnarea oficială a *Responsio* a lui Regius şi a filosofiei carteziene de către Senatul Universităţii în martie 1642, *Judicium Senatus Academici Inclutæ Ultrajectinæ*.

2892. „Să se păstreze Filosofia veche” (lat.).

2893. „Să se condamne cea nouă ca fiind potrivnică teologiei ortodoxe” (lat.).

2894. Traducere din franceză de VA şi MDV. Textul de faţă este alcătuit din două relatări ale lui Baillet despre scrisoarea lui Descartes către Picot din 7 noiembrie. Igor Agostini (B 1832, nota 1) observă că paragraful A este preluat aproape literal din A 684, *Scrisoare apologetică* [21 februarie 1648] (AT VIII-2 218, r. 8 – 219, r. 1).

2895. A 434, *către Consiliul Oraşului Utrecht*, 6 iulie 1643 (AT IV 9-12).

2896. Baillet II 194, în margine: „A călăului”.

2897. Baillet II 194, în margine: „V[edeţi] scrisoarea m[anu]s[crisă] a lui Desc[artes] către Picot din 7 noiembrie 1643”.

2898. Baillet II 197, în margine: „Scrisoare m[anu]s[crisă] către Mers[enne] din 11 decembrie 1643”, şi anume A 465, *către Mersenne*, 11 decembrie 1643 (AT IV 56-58).

2899. Baillet II 197, în margine: „Scrisoare m[anu]s[crisă] către Picot din 7 Noiemb[rie]”.

2900. Vezi A 463, *către Pollot*, 30 noiembrie 1643 (AT IV 55).

2901. Traducere din latină de VA şi MDV. Pentru contextul scrisorii de faţă, vezi A 423, *către Desmarets* [mai-iunie 1643] (AT VIII-2 321) şi A 424, *Desmarets către Descartes* [iunie 1643] (AT VIII-2 320).

2902. Traducere din franceză de VA şi GV. Destinatarul şi data sunt trecute la începutul fol. 375^{v}: „Către Domnul Des Cartes. Din 10 Noiembrie 1643". Henri Brasset era secretarul Ambasadei Franţei la Haga.

2903. Brasset se referă, probabil, la publicarea lucrării *Testimonium Academiæ Ultrajectinæ, et Narratio historica qua defensæ, qua exterminatæ novæ Philosophiæ*, Utrecht, 1643.

2904. Gaspard Coignet de la Thuillerie, ambasadorul Franţei în Provinciile Unite.

2905. JRA II 1091, nota 3 vede în aceste cuvinte o aluzie la „in *aliena Republica curiosus*", sintagmă prin care fusese numit Descartes în *Admiranda Methodus*, Paralipomena ad Praefationem, în *La Querelle*, p. 178, cuvinte pe care Descartes le citează în A 442, *către X* [15-23 septembrie 1643].

2906. Descartes îi va mulţumi lui Pollot pentru demersurile pomenite de Brasset în A 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 (AT IV 51-52).

2907. Gijsbert van der Hoolck şi Johan van Reede van Renswoude (*cf.* Verbeek *et al*. 147, nota 4).

2908. Gijsbertus Voetius.

2909. *Psalmi* 104.15 şi 1 *Paralipomena* 16.22: „Nu vă atingeţi de Unşii Mei". JRA II 1091, nota 5 observă că aceasta era şi o axiomă de drept, valabilă pentru regi şi pentru episcopi, şi că, prin umare, Brasset îi sugerează lui Descartes că le va veni greu oamenilor politici să îi îngenuncheze pe pastori.

2910. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Roth.

2911. Johan van Baerle (cca 1583-1644), cumnatul lui Huygens (care fusese căsătorit cu sora acestuia, Susanna, 1599-1637), proprietar funciar, negustor şi inventator al unor dispozitive hidraulice, se îndeletnicise cu drenarea unor terenuri atât în Provinciile Unite, cât şi în Anglia (vezi Verbeek *et al*. 246-247).

2912. Simeon Hulsebos (cca 1596-1648), meşteşugar neerlandez, inventator. A fost asociat cu Johan van Baerle în ce priveşte o maşină de drenat terenurile. Amândoi l-au vizitat pe Descartes la 8 noiembrie 1643.

2913. Vezi şi A 448, *către Huygens*, 17 octombrie 1643 (AT IV 756-757), A 452, *Huygens către Descartes*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 759-761).

2914. O discuţie a invenţiei în Verbeeek *et al*. 151, lămurire.

2915. Antoine Arnauld (1612-1694), autorul *Obiecţiilor IV*.

2916. Antoine Arnauld-tatăl (1560-1619) ţine în 1594 un faimos discurs în apărarea Universităţii din Paris, acuzându-i pe iezuiţi de infidelitate faţă de proaspăt convertitul rege Henric al IV-lea. În 1602 publică *Le franc et véritable discours du Roi sur le rétablissement qui lui est demandé des Jésuites*.

2917. Antoine Arnauld-fiul, *De la fréquente communion*, vezi A 452, *Huygens către Descartes*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 759).

2918. Pierre de Sesmaisons (1588-1648), a cărei *Question, s'il est meilleur de communier souvent que rarement* l-a împins pe Arnauld să scrie *De la fréquente communion.*

2919. Jean Nouët (1605-1680), predicator începând cu 1642 la biserica iezuită Saint Louis, la Paris.

2920. *Advertissement sur quelques Sermons preschez à Paris contre ce livre*, anexat la ediţia a doua a lucrării *De la fréquente communion*, în 1643.

2921. Tipărită în întregime înainte de *Advertissement*.

2922. După moartea tatălui, în 1640, Descartes a avut unele neînţelegeri privitoare la moştenire cu fratele său mai mare, Pierre Descartes de la Bretaillière (1591-1660). Chestiunea a fost rezolvată cu prilejul vizitei pe care Descartes a făcut-o familiei sale în 1644; vezi A 307, *către Fratele mai mare*, 3 decembrie 1640 (AT III 252), A 358, *către Fratele mai mare*, 28 decembrie 1641 (AT III 471-472), A 493, *către Picot*, 29 iulie 1644 (AT IV 129-130).

2923. Vezi A 450, *către Pollot*, 23 octombrie 1643 (AT IV 30).

2924. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă fost publicată pentru prima dată în Budé 18-21, cu data „17 martie 1643", o eroare de lectură, întrucât în manuscris figurează „17 mai 1643". Nici una din date nu poate fi însă corectă, de vreme ce Descartes vorbeşte despre *Testimonium Academiæ Ultrajectinæ*, care a fost publicat abia la sfârşitul lui octombrie 1643, şi se referă la o întrunire a Stărilor din Utrecht ce s-a ţinut în „ultimele trei zile ale săptămânii trecute", iar aceasta este datată de Verbeek *et al*. între 2/12 şi 4/14 noiembrie. Prin urmare, data corectă este 17 noiembrie, propusă cu semnul întrebării şi în AT IV 50 (confirmată în AT IV 805), şi stabilită în Verbeek *et al*. 152.

2925. Vezi A 457, *către Huygens*, 15 noiembrie 1643 (AT IV 764).

2926. Intervenţia ambasadorului şi a principelui de Orania a avut loc la 16 noiembrie 1643; vezi AT IV 52-53.

2927. Jacob van Asch van Wijck (1585-1645), *cf.* Verbeek *et al*. 152, nota 3.

2928. Reglementarea din 6/16 septembrie 1643 se află la Arhivele din Utrecht (*Acta Academiæ Ultrajectinæ*) şi este redată fragmentar în AT IV 53: „Filosofii nu se depărtează de filosofia lui Aristotel, nici în public, nici în privat; apărătorii unor paradoxe absurde şi ai unor teze noi,

diferite de învăţătura lui Aristotel, nu sunt toleraţi etc.”.

2929. *Testimonium Academiæ Ultrajectinæ et Narratio historica qua defensæ, qua exterminatæ novæ Philosophiæ*, Utrecht, 1643, răspunsul oficial al Universităţii din Utrecht la *Epistola către Dinet*. Traducere franceză în *La Querelle*, pp. 71-123.

2930. Fr. „*indiscret*”, în sensul de nedelicat, lipsit de bună creştere.

2931. Este vorba despre *Admiranda Methodus*.

2932. Scrisoarea deschisă a lui Schoock către Descartes (*Epistola ad Renatum des Cartes*, în care revendica paternitatea lucrării *Admiranda Methodus*); publicarea acesteia a fost interzisă de *Vroedschap* la 6/16 noiembrie. O parte a scrisorii fusese deja publicată şi este citată în câteva apologii ale lui Voetius scrise de fiul său Paulus (*Pietas in parentem*, Utrecht, 1646; şi *Tribunal iniquum*, Utrecht, 1646) (*cf.* Verbeek *et al.* 153, nota 6).

2933. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată pentru prima dată în Budé 21, după o copie manuscrisă, fără dată şi fără semnătură. Verbeeck *et al.* consideră că este un *post scriptum* la A 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 (AT IV 51-52), trimiţând, spre comparaţie, la *post scriptum*-urile din A 453, *către de Wilhem*, 7 noiembrie 1643 (AT IV 34-35) şi A 244, *către Huygens* [12 decembrie 1639] (AT II 698-699). JRA adoptă datarea din Verbeek *et al.*.

2934. Vezi A 449, *către Pollot*, 21 octombrie 1643 (AT IV 26).

2935. Vezi A 460, *către Prinţesa Elisabeta* [17 noiembrie 1643] (AT IV 38-42).

2936. Traducere din franceză de VA. Scrisoarea a fost trimisă împreună cu A 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 şi A 459, *către Pollot* [17 noiembrie 1643], iar Descartes nu a datat-o înadins, din motivele descrise în A 459. Data este aşadar aceeaşi cu data celor două scrisori. AT şi AM publică textul lui Clerselier. Potrivit Verbeek *et al.* 155, două cópii manuscrise ale acestei scrisori s-au păstrat la British Library, printre lucrările şi corespondenţa lui John Pell (1610-1685), adunate de Thomas Birch (1705-1766). Pe lângă cele două cópii, în colecţia de manuscrise se află şi o traducere în engleză de John Pell a celor două scrisori (folio 155-156). Verbeek *et al.* publică textul copiei B1. A 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 furnizează data de 17 noiembrie 1643 a acestei scrisori. Figura din AT IV 40 (cea de-a treia figură geometrică din scrisoarea de faţă) a fost introdusă de Clerselier şi nu se află în copiile manuscrise.

2937. „Se dau trei cercuri; să se găsească cel de-al patrulea, tangent la cele trei”, se precizează într-o însemnare marginală de pe copia manuscrisă B1 şi în Clerselier III 461. Este o problemă clasică de geometrie, propusă de matematicianul grec Apollonius din Perga (sec. III-II î.Hr.), dar cunoscută prin expunerea dată de Pappus (sec. III d.Hr.). Fr. Viète îi dăduse o soluţie

potrivit principiului grecesc de a folosi doar rigla şi compasul (*Apollonius Gallus*, Paris, 1600). Descartes se interesează de această problemă, întrucât este un exemplu de rezolvare prin metode algebrice a unei probleme de geometrie. Până la acea dată, o rezolvare algebrică nu fusese încă dată. Despre istoricul, soluţiile, precum şi felul în care soluţia prinţesei a modificat viziunea lui Descartes asupra acestei probleme, vezi expunerea detaliată a lui Henk Bos, „Descartes, Elizabeth and Apollonius' Problem", în Verbeek *et al*. 202-211. Problema este deja amintită de Descartes în *Cogitationes privatæ* (AT X 229, r. 8-9).

2938. Vezi A 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 (AT IV 43).

2939. Descartes se referă la teorema lui Heron, după care un triunghi cu laturile *a*, *b*, *c* are aria: $\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}$, cu s = $\frac{1}{2}(a+b+c)$, pe care presupune că prinţesa Elisabeta o cunoaşte, vezi H. Bos, „Descartes, Elizabeth and Apollonius' Problem", pp. 207 şi 210.

2940. Descartes nu distinge între linii şi segmente. Geometria de gimnaziu ne învaţă astăzi să notăm segmentul AD prin $\overline{AD}$, rezervând notaţia AD liniei ce trece prin punctele A şi D. Fireşte însă că nu am actualizat notaţia.

2941. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

2942. Anthony Studler van Zurck (cca 1608-1666), domn de Bergen din 1642.

2943. După Roth 226, nota *b*, ar putea fi vorba despre Gassendi: vezi A 479, *către Huygens*, 26 februarie 1644 (AT IV 770, r. 4 şi urm.). AM VI 74, nota 3 îl indică pe Voetius. Verbeek *et al*. 161, nota 3 opinează că documentele primite din Franţa ar putea fi cele cinci scrisori ale lui Voetius către Mersenne, ale căror cópii Descartes avea să le trimită Consiliul oraşului Utrecht în 1645 pentru a dovedi că Voetius începuse să scrie împotriva lui înainte ca el să fi publicat ceva împotriva teologului de la Utrecht – vezi A 550, *către Huygens*, 4 august 1645 (AT IV 261, r. 14-19).

2944. *Principiile filosofiei*.

2945. *Omul*, parte a scrierii *Lumea*. Deşi Descartes avusese în plan să publice încă două părţi ale *Principiilor*, una despre plante şi animale (V) şi una despre om (VI), se opreşte numai la primele patru părţi. Huygens mai exprimase această îngrijorare în A 444, *Huygens către Descartes*, 5 octombrie 1643 (AT IV 756, r. 44-46). Descartes va explica în *Principii*, IV, art. 188 că nu izbutise să termine părţile despre natura animalelor şi despre om şi că nu ştia dacă va apuca să le încheie vreodată.

2946. „Cărora li s-a trecut cu vederea până acum prea multă neobrăzare" (lat.).

2947. *Disquisitio metaphysica*, scrisă în 1642 şi publicată la Amsterdam în 1644 prin grija lui Sorbière. Posibilitatea pe care Huygens i-o oferea lui Descartes era datorată lui Jacob van der Burgh (1599-1659), un diplomat şi poet neerlandez care îi scrisese lui Huygens pentru a-i pune

la dispoziţia lui Descartes colile tipărite ale „unei cărţi groase a lui Gassendus împotriva Metafizicii Domnului Descartes”, *Briefwisseling* III 450 (Roth 228, nota *a*).

2948. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată în Budé 22-26.

2949. Gijsbert van der Hoolck (1598-1680) şi Johan van Reede van Renswoude (1593-1682), deputaţi ai Stărilor din Utrecht la Stările Generale ale Provinciilor Unite, duseseră lucrurile la îndeplinire înainte de jumătatea lui noiembrie (*cf.* Verbeek *et al*. 167, nota 1). Privitor la contextul evenimentelor din această scrisoare, vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

2950. Vezi 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 (AT IV 51 şi 53, notă).

2951. Verbeek *et al*. 167, nota 3 exprimă îndoieli cu privire la ce a înţeles Descartes din respingerea statutului Universităţii de către Stările Provinciale ale oraşului Utrecht.

2952. Vezi 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 (AT IV 52).

2953. În AT „*Riersoroit*” (eronat). Este vorba, de fapt, despre Johan van Reede van Renswoude. Vezi *supra*, A 449, *către Pollot*, 21 octombrie 1643 (AT IV 27), p. 666, nota 1.

2954. Potrivit lui Verbeek *et al*. 168, nota 6, nu se cunoaşte nimic cu privire la interesele financiare pe care le-ar fi avut Descartes în provincia Utrecht.

2955. Anume reprezentantul bunurilor ecleziastice şi al nobilimii. Reprezentanţii oraşului Utrecht şi ai altor oraşe formau „al treilea membru” (*cf.* Verbeek *et al*. 168, nota 7).

2956. Vezi A 454, *către Picot*, 7 noiembrie 1643 (AT IV 37).

2957. Cu excepţia câtorva mici variante, începutul acestui paragraf este identic cu un fragment din Clerselier II 159 (scrisoarea XXIII, căreia îi corespunde scrisoarea CDLXXXVI *ter* în AT, dar cu textul latin din EL). Este foarte probabil că acesta din urmă făcea parte din minuta scrisorii de faţă, întreaga scrisoare XXIII din Clerselier II fiind un colaj de fragmente ale minutelor. Vezi A 463, *către* [*Pollot*] [30 noiembrie 1643] (Clerselier II 159 = AT IV 710) şi nota complementară *Asupra scrisorilor CDLXXXVI* ter *şi* quater *din AT* din volumul I al *Corespondenţei*.

2958. Traducere din franceză de VA şi GV. Cu excepţia unor variante minime, acest fragment este identic cu un pasaj din scrisoarea anterioară, A 462, *către Pollot*, 30 noiembrie 1643 (AT IV 55, r. 9-16), făcând parte, foarte probabil, din minuta acelei scrisori. Vezi nota complementară *Asupra scrisorilor CDLXXXVI* ter *şi* quater *din AT* din volumul I al *Corespondenţei*.

2959. Traducere din latină de VA şi MDV. Pentru contextul scrisorii de faţă, vezi A 423, *către Desmarets*, [mai-iunie 1643] (AT VIII-2 321), A 424, *Desmarets către Descartes* [iunie 1643] (AT VIII-2 320) şi A 455, *către Desmarets*, 7 noiembrie 1643 (AT VIII-2 321).

2960. Acesta s-a dovedit a fi Tobias Andreæ (1604-1676), profesor de greacă la Universitatea din Groningen. Vezi scrisorile către acesta: A 487, 27 mai 1644 (AT IV 123); A 516, 7 februarie [1645] (AT IV 155); A 526, 5 mai 1645 (AT IV 195-199); A 530, 26 mai 1645 (AT IV 214-215); A 542, 16 iulie 1645 (AT IV 245-247).

2961. Schoock a fost rector din august 1643 până în august 1644. Desmarets i-a succedat.

2962. Traducere din franceză de VA. Această scrisoare a fost publicată, iniţial, de A. Foucher de Careil. Prinţesa Elisabeta răspunde la A 460, *către Prinţesa Elisabeta* [17 noiembrie 1643], trimisă prin Pollot. Datarea respectă probabil calendarul iulian, potrivit obiceiului protestant. Descartes îi va răspunde prin A 466, *către Prinţesa Elisabeta* [decembrie 1643?] (AT IV 45-50).

2963. Prinţesa luase lecţii de matematică cu Johan Stampioen, iar felul în care ea abordase problema, încercând să ajungă la o teoremă, arată că urmase metoda lui.

2964. Pollot înmânase scrisoarea anterioară prinţesei, care o citise şi îi trimite lui Descartes „ceea ce a făcut”, împreună cu scrisoarea de faţă.

2965. Traducere din franceză de VA. Descartes răspunde aici la A 465, *Prinţesa Elisabeta către Descartes*, 21 noiembrie [/1 decembrie? 1643] (AT IV 44-45). AT publică textul lui Clerselier, care nu indică data, şi situează scrisoarea de faţă la sfârşitul lui noiembrie 1643. Două cópii manuscrise ale acestei scrisori s-au păstrat la British Library, în colecţia John Pell, iar a doua (B2) poartă data de „29 noiembrie 1643”. Traducerea în engleză, făcută de Pell (Add. 4278, fol. 156v), poartă data de „29 Mai 1643”. Copia manuscrisă B1, pe care Verbeek *et al*. 163 o consideră sursa principală, este nedatată. În aceste condiţii, preferăm să datăm scrisoarea în decembrie 1643. Faptul că în A 463, *către* [*Pollot*] [30 noiembrie 1643] (AT IV 53-56) Descartes nu pomeneşte nimic despre faptul că primise soluţia prinţesei la problema pe care i-o trimisese prin intermediul lui, ni se pare un argument suplimentar în sprijinul ipotezei că nu o primise încă la acea dată.

2966. Soluţia trimisă de prinţesa Elisabeta nu ni s-a păstrat; ea poate fi însă reconstituită din observaţiile lui Descartes. Spre deosebire de acesta, prinţesa folosise în calculele ei o singură necunoscută, anume raza cercului tangent căutat. Ca nedeterminate, ea alesese razele *d*, *e*, *f* ale celor trei cercuri date şi laturile *a* = AB, *b* = BC, *c* = AC ale triunghiului ABC. Apoi încercase să dea o ecuaţie pentru raza *x* a cercului tangent folosind termenii acestor nedeterminate, sperând că această ecuaţie ar putea fi interpretată geometric drept o teoremă cu privire la cercul tangent la trei cercuri date. Vezi Henk Bos, „Descartes, Elisabeth and Apollonius’ Problem”, în Verbeek *et al*. 203-211.

2967. Traducere din franceză de VA şi CCP. Din scrisoarea de faţă, pierdută, publicăm traducerea

rezumatului dat de Baillet (II 130, 199, 202 şi 208), semnalând, între ghilimele, fragmentele din textul lui Descartes. Baillet mai menţionează de încă două ori această scrisoare, laolaltă cu două scrisori către abatele Picot, A 454, 7 noiembrie 1643 (AT IV 36-37) şi A 482, 1 aprilie 1644 (AT IV 103-106).

2968. Baillet II 130, în margine: „Scris[ori] m[anu]s[crise] către Mersenne din Decembrie 1643”.

2969. Prima carte menţionată are titlul *Livret de perspective adressé aux théoriciens*, Paris, 1643. A doua carte, *La maniere universelle de M. Desargues… pour pratiquer la perspective*, nu a apărut decât în 1645 şi pare să nu fie a lui Desargues, ci a unui elev de-al său, Abraham Bosse (1604-1676). Verbeek *et al*. 170, nota 2 bănuieşte că Baillet o confundă cu *La maniere universelle de M. Desargues… pour poser l’essieu et placer les heures et autres choses aux cadrans au soleil*, Paris, 1643, tot o ediţie a lui Bosse.

2970. Baillet II 199, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] către Mers[enne] din 11 Dec[embrie] 1643”.

2971. Vezi A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 597-602).

2972. Baillet II 199, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] către Mer[senne] din 11 Dec[embrie] 1643”.

2973. Baillet II 200, în margine: „Borell, vit. comp. pag. 5”.

2974. Este vorba despre problema numită „Paradoxul lui Torricelli”, un solid hiperbolic infinit de lung cu o suprafaţă infinită, dar cu un volum finit. Vezi Verbeek *et al*. 171, nota 5.

2975. CM XII 377, nota 2 presupune că era vorba de propoziţia paradoxală asupra „conoidului ascuţit”, enunţată de Torricelli în „fila” trimisă la Paris în mai sau iunie 1643, *cf. Torricelli către Niceron* [mai sau iunie 1643] (CM XII 206, art. 14), şi recunoscută ca exactă de către Roberval în scrisoarea sa *către Mersenne* [iulie 1643] (CM XII 256).

2976. Baillet II 202, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] către Mers[enne] din 11 Dec[embrie] 1643”.

2977. Este vorba despre *Disquisitio metaphysica*, care cuprinde, pe lângă *Obiecţiile V* ale lui Gassendi şi *Răspunsurile V* ale lui Descartes, *Stăruinţele* lui Gassendi la aceste *Răspunsuri*. Samuel Sorbière se îngrijea de această apariţie, *cf. Sorbière către Gassendi*, 15 octombrie 1643 (Gassendi VI 456).

2978. Baillet II 208, în margine: „Soly”.

2979. Baillet II 208, în margine: „Blaew”.

2980. Baillet II 250, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Desc[artes] către Mers[enne] din 11 Decembrie 1643”.

2981. Baillet II 250, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] din 1 aprilie 1644 către Picot”.

2982. Traducere din latină de VA şi MDV. Pentru contextul scrisorii de faţă, vezi A 423, *către Desmarets*, [mai-iunie 1643] (AT VIII-2 321), A 424, *Desmarets către Descartes*, [iunie 1643] (AT VIII-2 320), A 455, *către Desmarets*, 7 noiembrie 1643 (AT VIII-2 321). Descartes răspunde aici scrisorii lui Desmarets A 464 [noiembrie-decembrie 1643] (AT VIII-2 321).

2983. Această din urmă afirmaţie este confirmată de cea pe care o face Descartes în *Scrisoarea apologetică* (AT VIII-2 247).

2984. Traducere din franceză de VA şi CCP. Data şi destinatarul lipsesc în Clerselier, care intitulează „Către un Cucernic Părinte Iezuit". Pe un fluturaş în Clerselier-Institut III 103: „Cea de-a 17-a scrisoare din volumul al 3-lea este a D[omnului] D[escartes] adresată unui Iezuit a cărui rudă era prin cumnata sa, soţia D[omnului] de la Bretaillière. Acest Iezuit era destul de priceput matematician. Această scrisoare nu este datată, dar cred că a fost scrisă la începutul lui Ianuarie 1644, deoarece la acea vreme nu se împăcase încă cu P[ărintele] Bourdin şi pentru că spune, la pag. 104 a acestei scrisori, că îşi va publica în scurtă vreme *Principiile*. Datez aşadar această scrisoare la 4 Ianuarie 1644; iar judecata pe care o face despre cartea *De Cive* tipărită în 1642 nu se opune acestei date, cum s-a crezut multă vreme". AT o datează din 1643, mai degrabă decât din 1644, când tipărirea *Principiilor* începuse deja. Verbeek *et al*. merge pe o datare mai largă, între publicarea lucrării *De Cive* a lui Hobbes (aprilie 1642) şi cea a *Principiilor* (iulie 1644). În A 411, *către Mersenne*, 23 februarie 1643 (AT III 633, r. 22) Descartes afirmă că nu era interesat să vadă critica lui Hobbes la *De mundo* al lui Thomas White, de unde se poate înţelege că nu o cunoştea încă, dar o va cunoaşte la 26 aprilie, când îi scrie lui Mersenne despre ea (AT III 657-658). Potrivit Verbeek *et al*., textul în latină publicat de EL este mai aproape de original decât textul francez publicat de Clerselier şi preluat ulterior şi de AT. Totuşi, Clerselier nu marchează scrisoarea ca „*version*". Suntem de acord cu Verbeek *et al*. în ideea că EL a avut acces la un alt text decât cel publicat de Clerselier. În EL, scrisoarea este însoţită şi de formula completă de încheiere şi de semnătură. Credem că acest text era o copie (sau originalul) a scrisorii autografe expediate. Nu credem însă, *pace* Verbeek *et al.*, că textul lui Clerselier este o traducere a originalului publicat de EL. Între ele sunt diferenţe prea mari. Clerselier va fi publicat minuta, păstrată de Descartes, care era în franceză, iar EL va fi tradus o copie a scrisorii autografe expediate. Prin urmare, textul lui Clerselier este de preferat, fiind un text originar autograf. Reluăm în notă unele variante semnificative din traducerea latină.

2985. Traducerea versiunii latine publicate în EL: „Ceea ce m-a surprins din cale-afară venindu-mi în minte întreprinderea Cucernicului Părinte Bourdin, a cărui neputinţă sufletească nu am nici o îndoială că aţi simţit-o. Aş încerca, desigur, cu ajutorul Domniei voastre, să-i intru din nou în

voie, dacă aceasta ar fi într-o oarecare măsură cu putinţă, dar pentru că Domnia sa m-a hărţuit până acum dintr-o pricină însemnată pentru Domnia sa, dar de mine nici măcar ştiută, socotesc că de acum înainte îmi voi pierde timpul şi strădaniile încercând să-l aduc la sentimente mai bune. De aceea aş vrea să vă iau martor pe Cucernicia voastră că felul nedrept de a proceda împotriva mea al Cucernicului Părinte Bourdin nu mă va face să-l urmăresc pe Domnia sa cu ură sau să-l atac cu aceleaşi cuvinte înţepătoare, din consideraţie pentru Compania voastră, al cărui membru este, pe care aş vrea foarte mult să o câştig de partea mea şi faţă de care simt supunere".

2986. Destinatarul pare să fie legat de Descartes prin fratele lui mai mare, Pierre Descartes, domn de la Bretaillière, sau prin celălalt frate al său, vitreg, Joachim Descartes, domn de Chavagne. Vezi şi Baillet II 174.

2987. Vezi A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 192) şi A 422, *către Mersenne*, 30 mai 1643 (AT III 674).

2988. *Elementorum Philosophiæ sectio tertia De Cive*, Paris, 1642, a fost publicată anonim de către Thomas Hobbes. Descartes a dedus corect că tot el era şi autorul *Obiecţiilor III* (AT VII 171-196) şi, de vreme ce vorbeşte despre Fizică, şi al scrisorilor A 319 şi A 323 cuprinzând obiecţii la *Dioptrica*.

2989. Traducere din latină de VA şi CCP. Scrisoarea, nedatată, este o epistolă dedicatorie care deschide secţiunea despre conice (*Apollonii Pergæi Conica*) din volumul lui Mersenne *Universæ geometriæ mixtæque Mathematicæ Synopsis*, Paris, 1644, p. 273.

2990. Tratatul despre conice al lui Apollonius din Perga şi cel al lui Serenus din Antinoupolis (sau din Antissa), despre secţiunea cilindrului, fuseseră deja publicate, într-o primă ediţie, în 1626, de Mersenne. Reeditarea din 1644 cuprinde şi scrisoarea către Descartes. Vezi CM XIII 84, notele 1 şi 2.

2991. După lucrarea lui Serenus, Mersenne introduce în volum *C. Mydorgii Libri IV de Sectionibus conicis*.

2992. *Principiile*, a căror tipărire a luat sfârşit la 10 iulie 1644. Scrisoarea de faţă este aşadar anterioară, şi chiar anterioară lunii martie 1644, când erau ele iniţial aşteptate, *cf.* A 486, *către Părintele* [*Grandamy*?] [2 mai 1644?] (AT IV 122, r. 26).

2993. Traducere din franceză de VA şi TPB. Scrisoarea a fost publicată pentru prima dată în Budé 26-32.

2994. Este vorba despre un diferend între principele de Orania şi comitatul de Olanda cu privire la dreptul de pescuit în apele ce acopereau ţinutul Zuid-Hollandsche inundat. Procedura judiciară, începută către 1633, se va sfârşi cu o sentinţă a Curţii din Olanda, dată în noiembrie 1657. Vezi

AT IV 75, notă; AM VI 95, nota 1.

2995. Vezi A 262, *către Mersenne* [1 aprilie 1640] (AT III 46).

2996. Vezi convocarea lui Descartes la Curte pentru această problemă de hotărnicire, A 480, *Buysero către Descartes*, 8 martie 1644 (AT IV 99-100).

2997. Vezi A 262, *către Mersenne* [1 aprilie 1640] (AT III 46).

2998. *Principii*, III, art. 87 (AT VIII-1 142 şi urm.)

2999. *Principii*, IV, art. 133-183 (AT VIII-1 275-311).

3000. Pollot nu ştia latină.

3001. Henri Brasset, secretarul Ambasadei Franţei în Provinciile Unite.

3002. Este vorba de acelaşi Gaspard Coignet de La Thuillerie. Vezi A 446, *către* [*Graswinckel*], 17 octombrie 1643 (AT IV 19, r. 11).

3003. Vezi, despre aceste scrisori, A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT IV 76, r. 5 şi 9).

3004. Lunga scrisoare a fost scrisă în latină, utilizând titulatura exactă: A 474, *către La Thuillerie* [15 ianuarie 1644] (AT IV 85-95).

3005. „Prealuminatelor şi Preaputernicelor Stări din Groningen şi din Olanda” (lat.).

3006. Este vorba fie de Dirck Graswinckel, *cf.* A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT IV 76, r. 11); fie de Wigbolt Aldringa, deputat din partea provinciei Groningen la Stările Generale între 1640 şi 1645, *cf.* A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT IV 77, r. 24).

3007. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată în Budé 32-36.

3008. Schoock fusese ales rector al Universităţii din Groningen la 16/26 august 1643, funcţie pe care avea să o deţină până la 16/26 august anul următor.

3009. Vezi A 471, *către Pollot*, 1 ianuarie 1644 (AT IV 74, r. 4).

3010. Vezi A 471, *către Pollot*, 1 ianuarie 1644 (AT IV 74, r. 7); A 473, *către Pollot*, 15 ianuarie 1644 (AT IV 80, r. 6).

3011. Vezi A 446, *către* [*Graswinckel*], 17 octombrie 1643 (AT IV 19).

3012. Vezi A 471, *către Pollot*, 1 ianuarie 1644 (AT IV 75, r. 1).

3013. Wigbolt Aldringa, deputat al provinciei Gronigen în Stările Generale, între 1640 şi 1645.

3014. Adriaan Heereboord. Celălalt profesor din Leiden favorabil lui Descartes, François du Ban, murise în mai 1643, fiind înlocuit oficial la 11 martie 1645 de Adam Stuart. În această perioadă, Heereboord era nu mai puţin interesat de lucrările lui Gassendi; vezi, de pildă, *Heereboord către Gassendi*, 25 februarie 1644 (Gassendi VI 465[a]) (*cf.* AT IV 78-80, notă).

3015. „Despre formele substanţiale” (lat.). Este vorba despre tezele susţinute de Heereboord pe 18 iulie 1643 la Leiden. Câteva fragmente din acestea s-au păstrat în pamfletul lui Revius

împotriva lui Heereboord, *Statera Philosophiæ Cartesianæ*, Leiden, 1650, pp. 87-89 şi 173-174 (reproduse în AT IV 654-656). Heereboord nu le pomeneşte în scrisoarea-prefaţă din *Meletemata philosophica*, Amsterdam, 1665, în care îşi povesteşte primii şapte ani de predare la Leiden (*cf.* AT IV 79, notă).

3016. Tobias Andreæ (1604-1676); vezi A 487, *către Tobias Andreæ*, 27 mai 1644 (AT IV 123).

3017. Pastorul Abraham de Mory (cca 1600-1645), prieten al lui Huygens.

3018. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată pentru prima dată în Budé 36-38.

3019. Schoock fusese ales rector al Universităţii din Groningen la 16/26 august 1643, funcţie pe care avea să o deţină până la 16/26 august anul următor.

3020. Vezi A 471, *către Pollot*, 1 ianuarie 1644 (AT IV 74) şi A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT IV 76). Este vorba despre A 474, *către La Thuillerie* [15 ianuarie 1644] (AT IV 85-96) şi o altă scrisoare, adresată Stărilor din Groningen ori, poate, cavalerului Wigbolt Aldringa (menţionat la începutul ultimului paragraf al scrisorii de faţă), deputat al provinciei Groningen la Stările Generale din 1640 până în 1645.

3021. Traducere din latină de VA şi MDV. Copia manuscrisă a acestei scrisori, publicată de AT IV 85-95, se află în registrul *Actelor Senatului Academic* din Groningen pe anul 1645. O altă copie manuscrisă, care nu cuprinde ultimele două paragrafe ale scrisorii de faţă, se află în Koninklijke Bibliothek (Biblioteca regală) din Haga şi a fost publicată, împreună cu o traducere, în Foucher de Careil 1859-1860 II 42-64. Cele două cópii nu sunt datate. Pe baza referinţelor din alte două scrisori, AT IV 84-85 propune fie data de 15 ianuarie 1644 (*cf.* A 473, *către Pollot*, 15 ianuarie 1644, AT IV 80), fie, mai probabil, pe cea de 22 ianuarie (*cf.* A 475, *către Pollot*, 22 ianuarie 1644, AT IV 82-83). În *Additions*, AT IV 657 optează pentru data de 15 ianuarie, pe baza identificării scrisorii de faţă cu „*la longue lettre latine*” menţionată în A 473, *către Pollot*, 15 ianuarie 1644 (AT IV 80, r. 9), şi nu cu „*le mot de requeste*” pomenit în A 475, *către Pollot*, 22 ianuarie 1644 (AT IV 82, r. 6), despre care bănuieşte fie că n-a existat, fie că nu s-a păstrat. AM datează scrisoarea de faţă în intervalul 15-22 ianuarie 1644. Adăugăm că, potrivit lui Baillet II 250 (în margine), „Această scrisoare [era] în Latină şi în Franceză printre Manuscrisele lui Descartes”; textul francez nu s-a păstrat.

3022. Gaspard Coignet de La Thuillerie (1597-1653), ambasadorul Franţei în Provinciile Unite între anii 1640 şi 1648. În această perioadă cele două ţări erau aliate împotriva Spaniei în cadrul Războiului de 30 de ani. La Thuillerie avea să trimită scrisoarea de faţă reprezentanţilor Stărilor provinciei Groningen, însoţită de o scrisoare proprie în care îl recomanda pe Descartes, reprodusă în AT IV 96, notă.

3023. Vezi A 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 (AT IV 51).

3024. Este vorba despre Gisbertus Voetius.

3025. Martin Schoock.

3026. *Cf.* Martin Schoock [şi Gisbertus Voetius], *Admiranda Methodus Novæ Philosophæ Renati Des Cartes*, IV, cap. 3.

3027. Descartes se afla în posesia a cinci scrisori ale lui Voetius către Mersenne, pierdute astăzi, în care teologul de la Utrecht se străduia să stabilească un front comun între romano-catolici şi calviniştii ortodocşi împotriva „noii secte carteziene”. Unele fragmente din aceste scrisori sunt citate de către Descartes în A 684, *Scrisoare apologetică*, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 207, 210). Descartes se referă la scrisorile schimbate între Mersenne şi Voetius şi în A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 320-321), A 549, *către Huygens*, 4 august 1645 (AT IV 781). Descartes a păstrat cu grijă aceste scrisori, iar la plecarea sa la Stockholm, în 1649, le-a lăsat în „cufărul de la Leiden” cu scrisoarea A 746, *către Van Hogelande*, 30 august 1649 (AT V 410), în care cerea să fie păstrate pentru a sluji drept scut împotriva calomniilor lui Voetius.

3028. Vezi *Narratio Historica*, pp. 65-67. Textul judecăţii este publicat şi în AT III 551-553.

3029. „*Et nos ergo manum ferulæ subduximus*”, Juvenal, *Satire*, 1, v. 15. „Şi eu, vezi bine, mi-am tras mâna de sub nuiaua cu care eram bătut la palmă” (Iuvenal, *Satire*, traducere de G. Guţu, Bucureşti, 1986, p. 26).

3030. Universitatea din Utrecht fusese întemeiată la 26 martie 1636, pornind de la „Şcoala ilustră”, creată de Consiliul Oraşului în 1634.

3031. *Epistola către Dinet* (AT VII 563-603).

3032. Părintele Pierre Bourdin, cu care Descartes avusese în 1640 o polemică în legătură cu *Dioptrica*; vezi *infra*, nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

3033. Este vorba despre *Specimen Assertionum* (1643), alcătuită de Voetius împotriva lui Samuel Desmarets privitor la subiectul Frăţiei Mariale; vezi A 407, *către* [*Desmarets*] [sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 605-607) şi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

3034. *Epistola către Voetius* (AT VIII-2 3-198).

3035. Vezi A 454, *către Picot*, 7 noiembrie 1643 (AT IV 36-37).

3036. Aici se termină copia manuscrisă de la Haga.

3037. Lacună în manuscris.

3038. Aluzie la tablele legii primite de Moise pe Muntele Sinai.

3039. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima dată în Budé 38-41.

3040. Vezi A 474, *către La Thuillerie* [15 ianuarie 1644] (AT IV 85-95), nota 1.

3041. Vezi A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT IV 76, r. 17).

3042. Vezi A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT IV 76, r. 11).

3043. Vezi A 471, *către Pollot*, 1 ianuarie 1644 (AT IV 71, r. 8).

3044. Traducere din franceză de VA şi MDV. Textul de faţă reconstituie cea de-a 27-a scrisoare manuscrisă a lui Regius către Descartes, din colecţia lui Clerselier. AT publică framentul B şi, în parte, fragmentul C. Acesta din urmă este începutul articolului 116 din *Principes de la Philosophie*, IV, Paris, 1647, pp. 382-383 (AT IX-2 262-263). Într-un exemplar al acestei cărţi aflat la Bibliothèque de l'Institut de France, articolul a fost adnotat cu o trimitere către scrisoarea a 27-a a lui Regius şi, potrivit AT, adnotările din acest exemplar s-ar datora unuia dintre adnotatorii Clerselier-Institut. Pe baza acestei trimiteri, Bos 173, nota 4 crede că subiectul articolului al CXVI-lea a fost dezbătut de Regius şi Descartes în corespondenţa lor şi include începutul acelui articol în scrisoarea de faţă. Bos introduce şi fragmentul A care, potrivit unei adnotări din Baillet, se referă la aceeaşi scrisoare. Ea este datată din [9/]19 februarie 1644 potrivit adnotării fragmentului C şi celor ale lui Baillet.

3045. Baillet II 208, în margine: „A 27-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius] din 19 februarie 1644". Vezi A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT IV 77). Adriaan Heerebord (1613-1661) îşi exprima admiraţia faţă de Gassendi într-o scrisoare către acesta din urmă din 25 februarie 1644 (Gassendi VI 465). Pentru raportul lui Heerebord faţă de filosofia cartezianã, există o bibliografie interesantă, schiţată în Bos 172, nota 2.

3046. Baillet II 215, în margine: „A 27-a scris[oare] m[anu]s[crisă] a lui Reg[ius]".

3047. Baillet II 215, în margine: „V[edeţi] în acelaşi loc scris[oarea] din 19 februarie 1644".

3048. În margine: „V[edeţi] scrisoarea D[omnului] le Roy către D[omnul] Desc[artes] datată din 9 februarie 1644 mai departe, în fragmente". Era o credinţă comună în secolul al XVII-lea că romanii îşi dotau morţii cu lămpi ce aveau să lumineze pentru totdeauna şi că unele lămpi fuseseră descoperite arzând după o mie de ani (Bos 173, nota 4, care trimite la Fortunius Licetus, *De lucernis antiquorum reconditis*, Veneţia, 1621; Udine, 1653).

3049. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată de Roth.

3050. Este vorba de o copie a scrierii polemice a lui Huygens împotriva lui Saumaise; vezi A 443, *către Huygens*, 20 septembrie 1643 (AT IV 753) şi A 444, *Huygens către Descartes*, 5 octombrie 1643 (AT IV 756).

3051. Scrisoare pierdută.

3052. Vezi A 470, *Mersenne către Descartes* [sfârşitul lui 1643 sau începutul lui 1644?] (AT IV 69).

3053. Mersenne urma să plece la Roma în septembrie, după vizita lui Descartes la Paris din vara lui 1644.

3054. „O dată şi jumătate”, denumirea latină a cvintei.

3055. Este vorba de o teoremă a lui Roberval ce fusese enunţată deja de Thomas Harriot (cca 1560-1621), apoi de Albert Girard (1595-1632); vezi *Roberval către Mersenne* [sfârşitul lui 1643 sau începutul lui 1644] (CM XII 395-400). Mersenne transcrie greşit teorema, răstoarnă proporţia şi alege greşit exemplul (CM XIII 26, nota 1).

3056. „Şi volumului lui Gassendi ce-i răspundeţi?” (lat.); vezi A 461, *Huygens către Descartes*, 23 noiembrie 1643 (AT IV 767).

3057. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 29-31. Fără adresant în autograf, dar două însemnări manuscrise, de mâini diferite: „*Recepta 28 Feb. 1644*” şi „*Ad Dm Davidem Le Leu de Wilhelm Curiae Brab. & Principis Auriaci Consiliarum etc.*”.

3058. Jean Gillot (1614-1657), matematician, slujitor şi discipol al lui Descartes; vezi şi A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 774).

3059. Probabil tezele susţinute de Adriaan Heereboord; vezi A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT VI 77-78).

3060. Vezi A 472, *către Pollot*, 8 ianuarie 1644 (AT VI 78). Este vorba de Tobias Andreæ.

3061. „De la distanţă” (lat.).

3062. Gaspard de La Thuillerie, căruia Descartes îi scrisese la 15 ianuarie 1644 (A 474, AT IV 85-95).

3063. Wigbolt Aldringa, deputat (1640-1645) al provinciei Groningen în Stările Generale, *cf.* A 473, *către Pollot*, 15 ianuarie 1644 (AT IV 81).

3064. Traducere din franceză de VA şi RA. Publicată pentru prima dată în Roth.

3065. JRA II 978, nota 2 este de părere că este vorba despre copia răspunsului inedit al lui Huygens către Saumaise, a cărei copie autografă Descartes i-o trimisese lui Huygens în 1639 şi pe care nu încetase de atunci să i-o ceară; vezi A 425, *Huygens către Descartes*, 6 iunie 1643 (AT III 818-819).

3066. O parte din *Disquisitio metaphysica*; vezi A 461, *Huygens către Descartes*, 23 noiembrie 1643 (AT IV 767, r. 40 şi urm.).

3067. Vezi A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 384, r. 2 şi urm.). Mersenne s-a ocupat singur de tipărirea *Meditaţiilor*, urmând instrucţiunile lui Descartes, *cf.* A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 384).

3068. Este vorba de traducerea latină a *Discursului*, *Dioptricii* şi *Meteorilor*, apărută în 1644

(*Specimina Philosophiæ*).

3069. *Principiile filosofiei*.

3070. Vezi A 477, *Huygens către Descartes*, 15 februarie 1644 (AT IV 769).

3071. „Domniei sale,/ Domnului de Zuylichem,/ Cavaler, Consilier şi/ Secretar al Alteţei Sale,/ la Haga” (neerl.).

3072. Traducere din neerlandeză de VA şi GV. AT publică originalul autograf în neerlandeză şi dă o traducere franceză în AT IV 675, notă – 658, notă. L. Buyser (Buyserot) era unul dintre secretarii principelui Frederic-Henric de Orania-Nassau.

3073. Este vorba despre o dispută între principele de Orania-Nassau şi contele de Olanda cu privire la pescuitul în apele care acopereau *Zuid-Hollandsche waard*, încheiată la 28 noiembrie 1657 printr-o sentinţă a Curţii Olandei. Graniţele între domeniile celor doi fuseseră marcate cu pietre, iar acestea se depărtaseră în timp; Descartes considera că poate explica fenomenul – vezi A 471, *către Pollot*, 1 ianuarie 1644 (AT IV 71-72). Vezi şi unele demersuri ale Curţii în două scrisori ale lui *Wilhem către Huygens*, 22 iunie 1641 şi 11 iulie 1641, publicate în AT IV 100, notă – 101, notă şi în *Briefwisseling* III 180-181, 195-196.

3074. Traducere din franceză de VA şi RA. AT IV 102, *Briefwisseling* şi AM publică scrisoarea după o copie manuscrisă a lui Huygens, păstrată la Amsterdam, la Academia Regală Neerlandeză de Ştiinţe. Roth şi AT IV 772 publică originalul autograf expediat de Huygens.

3075. „Cu toţii am luat-o razna odată” (lat.); expresia se găseşte la umanistul italian Johannes Baptista Spagnolo (1447-1516). Augustin citează în *De civitate Dei* (VI, 10) un pasaj similar provenit dintr-un dialog pierdut al lui Seneca, *De superstitione* (B 1901, nota 1).

3076. Huygens se referă cu siguranţă la poemul *In Renati Cartesii Principia Philosophiae*, datat „*in lectulo*” 14 martie, publicat în *Momenta desultoria* (1644), pp. 202-203, reprodus în AT IV 658, notă – 659, notă (*Additions*).

3077. „Şoarecele ridicol” (lat.), Horaţiu, *Ars poetica*, 139.

3078. „Golul din pântec dete un geamăt adânc” (lat.), Vergiliu, *Eneida*, II, 53, traducere de Dan Sluşanschi, în Publius Vergilius Maro, *Eneida*, Bucureşti, 2000, p. 46.

3079. Traducere din franceză de VA, MDV şi GV. Scrisoarea s-a păstrat doar în relatarea lui Baillet, care inserează şi câteva fragmente literale, semnalate între ghilimele.

3080. Baillet II 215, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] către Picot din 1 aprilie”.

3081. Baillet II 129, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] către Picot din 1 aprilie 1644”.

3082. După publicarea cărţii *De la fréquente Communion*, Paris, 1643, Antoine Arnauld devenise ţinta atacurilor iezuiţilor. Regina îi poruncise să meargă la Roma, pentru a da seamă de doctrina sa în faţa papei; pe de altă parte, Parlamentul şi Sorbona erau împotriva plecării sale, apărând

libertatea Bisericii galicane. În cele din urmă, Arnauld nu s-a dus la Roma, ci a trimis reginei o scrisoare prin care îşi cerea scuze şi a rămas ascuns pentru o perioadă. La vremea când Descartes a sosit la Paris (iulie 1644), Arnauld încă se ascundea şi, neputându-l vizita personal, l-a trimis în numele său pe un prieten mai tânăr, Wallon de Beaupuis, preot ca şi el, care îi ridică nişte obiecţii despre felul în care explica transsubstanţierea (Baillet II 129 = AT IV 128, notă). Vezi AT IV 104, notă – 105, notă.

3083. Baillet II 250, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] din 1 aprilie 1644 către Picot".

3084. Vezi A 458, *către Pollot*, 17 [noiembrie] 1643 (AT IV 51).

3085. Baillet II 250, în margine: „*Sc*[*ilicet*] ateism, erezie, răzvrătire etc.".

3086. Baillet II 250, în margine: „Această scris[oarea] este în Latină şi în Franc[eză] printre m[anu]s[crisele] lui Desc[artes]". Este vorba despre A 474, *către La Thuillerie* [15 ianuarie 1644] (AT IV 85-95). Textul francez s-a pierdut.

3087. Baillet II 250, în margine: „Scris[oare] către Picot din 1 aprilie 1644".

3088. Baillet II 250, în margine: „Această scrisoare a Ambasadorului se află printre m[anu]s[crise]". Este reprodusă în AT IV 96, notă.

3089. Baillet II 251, în margine: „Scrisoare m[anu]s[crisă] către Picot din 1 aprilie 1644".

3090. Traducere din franceză de VA şi GV. Scrisoarea de faţă a fost publicată prima oară în Budé 41-43.

3091. La Thuillerie fusese de curând numit ambasador extraordinar în Danemarca şi Suedia, aflate la acea vreme în război, pentru a le oferi medierea Franţei. A pornit în această misiune la mijlocul lui aprilie 1644 şi s-a întors la Amsterdam doi ani mai târziu; pe perioada absenţei sale a fost înlocuit în funcţia de Rezident al Regelui Franţei de către Henri Brasset (*cf.* AT IV 107, nota *a*).

3092. După o perioadă de pauză, afacerea lui Descartes de la Groningen va fi reluată în martie 1645, iar sentinţa va fi emisă la 10/20 aprilie; vezi A 518, *către Universitatea din Groningen*, 17 februarie 1645 (AT IV 177-179) şi A 526, *către Tobias Andreae*, 5 mai 1645 (AT IV 195-199).

3093. Vezi A 484, *către Picot*, 2 mai 1644 (AT IV 108-110).

3094. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă s-a păstrat doar în relatarea oferită de Baillet II 211-212.

3095. Baillet II 211, în margine: „Egmond du Hoef".

3096. Baillet II 211, în margine: „Între *rue du Roi de Sicile* şi *des Francs-bourgeois*".

3097. Baillet II 211, în margine: „Scris[oare] m[anu]s[crisă] [către] Picot din 2 Mai 1644".

3098. Tipărirea *Principilor* avea să se încheie la 10 iulie 1644.

3099. Potrivit lui Baillet II 212-213, în acest răstimp de două luni, Descartes a călătorit la Amsterdam pentru a lua legătura cu Elzevir, tipograful şi librarul *Principiilor*. Şi-a continuat apoi călătoria la Haga, unde dorea să-şi ia rămas-bun de la prieteni. Pretinzându-i-se prieten, Sorbière l-a întâmpinat acolo cu „armele pe care i le ceruse Domnului Gassendi", şi anume argumente în favoarea existenţei vidului, tăgăduită de către Descartes, precum şi întrebări despre moliciunea sau duritatea corpurilor, rarefiere şi condensare. Sorbière îl informă pe Gassendi despre conţinutul acestei conversaţii: *Sorbière către Gassendi*, 10 mai 1644 (Gassendi VI 469). Vezi şi *Sorbière către Gassendi*, 18 aprilie 1644; *Gassendi către Sorbière*, 30 aprilie 1644; şi *Rivet către Mersenne*, 28 martie 1644, reproduse de AT IV 108, notă – 110, notă.

3100. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără destinatar („Către un Cucernic Părinte Iezuit") şi fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut, pe un fluturaş: „Scrisoarea 115 din volumul I, p. 519, este adresată de D[omnul] D[escartes] unui Părinte Iezuit – nu se ştie bine care. Dar ultimele cuvinte de la p. 526, unde D[omnul] D[escartes] îl roagă pe cel căruia îi scrie să nu-şi dea osteneala de a-i trimite ceea ce a scris cu privire la subiectul *Meditaţiilor* sale, arată că este Părintele Mesland. V[edeţi] şi începutul scrisorii 18 din al 3-lea volum, p. 105 [= A 486, *către* (*Grandamy*?) (2 mai 1644?) (AT IV 121-122)]. Comparând aceste două scrisori, se vede că cea de faţă a fost trimisă P[ărintelui] Mesland. Datează din luna lui Mai 1644, căci D[omnul] Descartes a părăsit [Egmond aan den] Hoef la 1 Mai şi s-a dus la Leiden şi la Amsterdam. Astfel, această scrisoare, pe care am stabilit-o la 15 Mai 1644, a fost scrisă în aceeaşi zi ca cea de-a 18-a din cel de-al 3-lea v[olum], p[agina] 105". Ch. Adam presupune că cele două scrisori, cea de faţă şi următoarea, A 486, au fost trimise din Leiden în aceeaşi zi cu A 484, *către Picot*, 2 mai 1644 (AT IV 108), a cărei dată este cunoscută cu certitudine din Baillet II 211.

3101. Axiomă (κοιναὶ ἔννοιαι, „noţiuni comune").

3102. „Ceea ce poate mai mult, poate şi mai puţin" (lat.), principiu folosit în cea de-a doua demonstraţie *a posteriori* a existenţei lui Dumnezeu şi formulat explicit ca axiomă în expunerea *more geometrico* din *Răspunsuri II* (AT VII 166).

3103. „Întregul este mai mare decât partea sa" (lat.) – axioma VIII a lui Euclid (*Opera omnia*, vol. I, Leipzig, 1883, p. 10, formulare uşor diferită).

3104. Clerselier I 519: „*entenduë*"; Clerselier-Institut: „*bien entenduë*".

3105. Vezi *Meditaţia a III-a* (AT VII 48 şi urm.).

3106. „*Son idée*" (fr.), în sensul de ideea de Dumnezeu.

3107. Vezi *Răspunsuri I* (AT VII 106-107).

3108. „Nu există înaintare la infinit” (lat.).

3109. „Există cu adevărat o astfel de înaintare în diviziunea părţilor materiei” (lat.).

3110. Vezi *Principii*, II, art. 20 (AT VIII-1 51).

3111. Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 55).

3112. Vezi A 304, *către Colvius*, 14 noiembrie 1640 (AT III 247-248).

3113. „*Passion*” (fr.), pătimire, în sensul în care îl va defini Descares în *Pasiunile sufletului*, art. 1 (AT XI 327-328).

3114. Vezi *Principii*, I art. 71-74 (AT VIII-1 35-38).

3115. Vezi A 256, *către Meyssonnier*, 29 ianuarie 1640 (AT III 20). Despre memoria intelectuală, vezi A. Davenport, „What the Soul Remembers: Intellectual Memory in Descartes”, *New Arcadia Review*, 3, 2005, pp. 1-5, şi L. Petrescu, „Descartes and the Internal Senses: On Memory and Remembrance”, în V. Alexandrescu (ed.), *Branching Off: The Early Moderns in Quest for the Unity of Knowledge*, Bucureşti, 2009, pp. 116-139.

3116. Este vorba de o lucrare a iezuitului Denis Pétau: *De libero arbitrio libri tres*, Paris, 1643, p. 302.

3117. Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 57) şi *Răspunsuri VI* (AT VII 431-432, 435-436).

3118. Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 58-59).

3119. „Dintr-o lumină mare în intelect urmează o înclinaţie mare în voinţă” (lat.). Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 59).

3120. Totuşi, în *Convorbirea cu Burman*, Descartes susţine contrariul (AT V 148).

3121. Vezi A 511, *către Mesland* [decembrie 1644] (AT IV 173-175).

3122. Clerselier-Institut I 523: „moralmente vorbind”.

3123. „Orice păcătos e ignorant” (lat.). Citatul mai apare în A 114, *către Mersenne* [cca 17 mai] 1637 (AT I 366). B 1912, nota 15 şi JRA I 1011, nota 15 trimit la Toma de Aquino, *Collationes in orationem dominicam*, art. 2-7. É. Gilson citează pe Toletus, *Commentaria una cum quæstionibus in tres libros Aristotelis de Anima*, lib. III, cap. II, text. 56, qu. 26 (*Index scolastico-cartésien*, Paris, 1979, p. 223). *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. III, Cambridge, 1991 (CSMK), p. 234, nota 1 trimite la Aristotel, *Etica Nicomahică*, 1110^{b} 28.

3124. În sensul teologic, de a dobândi merite.

3125. Vezi *Meditaţia a IV-a* (AT VII 57-58).

3126. Vezi *Răspunsuri VI* (AT VII 432).

3127. „Pentru că le vezi [o, Dumnezeule], ele sunt” (Augustin, *Confesiuni* XIII, xxxviii, 53).

3128. „A vedea” (lat.).

3129. „A vrea” (lat.).

3130. „Cu un mod de a exista pe care cu greu îl putem exprima prin cuvinte” (lat.).

3131. Vezi *Răspunsuri IV* (AT VII 252).

3132. Vezi A 511, *către Mesland* [decembrie 1644] (AT IV 162-170).

3133. E puţin probabil că Descartes a mai făcut această vizită (*cf.* AT IV 659).

3134. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără destinatar şi dată în Clerselier. Clerselier-Institut III 105, în margine: „1644 Iunie, început”, iar într-un fluturaş: „Cea de-a 18-a scrisoare a celui de-al 3-lea V[olum], la p. 105, este a D[omnului] D[escartes] către un Iezuit. Nu se poate ghici cine este. Această scrisoare este scrisă la 15 Mai 1644, în aceeaşi zi cu cea de-a 115-a a primului Vol[um] [= A 485, *către* (*Mesland*), (2 mai 1644?) (AT IV 111-120)]. Vedeţi motivele în această a 115-a; ele sunt aceleaşi şi pentru una, şi pentru cealaltă. Vedeți, totuşi, p. 105 a acestei scrisori, unde spune că a părăsit cu puțină vreme în urmă sălaşul său obişnuit şi că în scurt timp va pleca în Franţa. Aceasta dovedeşte că scrisoarea de faţă este din 15 Mai 1644”. Ch. Adam presupune la rândul său că scrisoarea de faţă a fost trimisă împreună cu A 485; dar, potrivit lui, tot în această zi ar fi fost trimisă şi A 484, *către Picot*, 2 mai 1644 (AT IV 108), data acesteia din urmă fiind cunoscută cu certitudine din Baillet II 211. În privinţa destinatarului, Adam prezintă ca opţiuni Vatier, Fournier şi Grandamy, toţi trei citaţi în A 500, *către* [*Bourdin*] [8? octombrie 1644] (AT IV 144, r. 2-3), dar numai ultimul dintre aceştia se afla la La Flèche în 1644 (a fost rectorul colegiului între 1643 şi 1648).

3135. Vezi A 485, *către* [*Mesland*] [2 mai 1644] (AT IV 111-120).

3136. Cuvântul era folosit în secolul al XVII-lea în sensul cunoscut din *Cugetările* lui Pascal, de lucruri care curmă firul gândirii şi îl abat către altceva (din lat. „*di-vertere*”, a dis-trage).

3137. Vezi nota complementară *Colegiul din La Flèche şi formarea lui Descartes* din volumul I al *Corespondenţei*.

3138. Vezi A 214, *către de Beaune*, 20 februarie 1639 (AT II 510).

3139. Vezi A 485, *către* [*Mesland*] [2 mai 1644] (AT IV 120, r. 21-23).

3140. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă s-a păstrat doar prin relatarea oferită de Baillet II 250-251. Privitor la contextul acestei scrisori, vezi *infra*, nota complementară *Disputa de la Utrecht*.

3141. Baillet II 250, în margine: „Această Scrisoare este în Lat[ină] şi în Fr[anceză], m[anu]s[crisă]”.

3142. Traducere din franceză de VA, MDV şi GV. Scrisoarea de faţă s-a păstrat numai în relatarea lui Baillet. Era cea de-a 30-a din colecţia de scrisori manuscrise schimbate între Descartes şi Regius, colecţie care s-a aflat în mâinile lui Clerselier şi Baillet. Fără a oferi o justificare, AT publică acest text împreună cu pasajul imediat următor din Baillet, în care acesta relatează cea

de-a 31-a scrisoare din corespondenţa Descartes – Regius [= A 492, *Regius către Descartes* [sfârşitul lui iulie sau august 1644] (AT IV 124; 149)]. Bos (pe care l-am urmat) separă cele două pasaje, ca relatând două scrisori diferite. Data este precizată de Baillet. AT IV 123 oscilează în privinţa calendarului folosit; Bos consideră că data este după stil nou: Descartes a ajuns la Paris la sfârşitul lui iunie 1644 (*cf.* Baillet II 217), iar o scrisoare trimisă abia la 14 iunie (4 iunie după calendarul iulian) risca să ajungă prea târziu.

3143. Godefroot van Haestrecht (1592/1593-1559), ofiţer în armata olandeză şi strateg. A studiat matematica la Leiden. Începând din anii 1620 a fost canonic la capela Domului din Utrecht. Făcea parte dintre prietenii lui Descartes din Utrecht şi a manifestat interes pentru *Geometria*, contribuind cu un scurt comentariu la ediţia latină a acesteia (Amsterdam, 1649). Vezi Bos 250.

3144. Peter van Leeuwen (1592-1652), consilier municipal la Utrecht după 1640, ales în 1652 primar al oraşului.

3145. Anthony Charles Parmentier (cca 1603-1666), domn de Heeswijk şi Achthoven, membru al Stărilor Utrechtului, decan al canonicilor din Oudmunster la Utrecht. A studiat Filosofia la Leiden şi a călătorit pentru studii la Geneva şi Sienna.

3146. Probabil Peter van Dam (cca 1594-1663), medic, pastor remonstrant şi canonic al abaţiei Sf. Paul din Utrecht. Vezi Bos 174, nota 6.

3147. Baillet II 216, în margine: „A 30-a Scrisoare Manuscrisă a lui Regius din 4 iunie”.

3148. Traducere din latină de VA şi MDV. Biletul de faţă a însoţit obiecţiile teologului cistercian spaniol Juan Caramuel y Lobkowitz (1606-1682): *Animadversiones in Meditationes cartesianas, quibus demonstrator clarissime nihil demonstrari a Cartesio* (1644), formulate împotriva *Meditaţiilor*. Manuscrisul acestora se află în Archivio Diocesano di Vigevano, iar textul lor a fost publicat de către Dino Pastine în „Caramuel contro Descartes. Obiezioni inedite alle Meditazioni”, *Rivista critica di storia della filosofia*, 27, 1972, pp. 187-188. Baillet II 209-210 discută despre obiecţiile şi scrisoarea lui Caramuel fără a preciza însă dacă Descartes le-a răspuns. Pentru o descriere sistematică a manuscriselor şi corespondenţei lui Caramuel relative la Descartes, vezi Igor Agostini, „Les Manuscrits Cartésiens de Juan Caramuel y Lobkowitz (1606-1682) *dans l’Archivio Storico Diocesano* de Vigevano”, *Bulletin Cartésien XXXVI*, 2005, pp. 8-11.

3149. Caramuel preia apelativele „minte” şi „carne” („*mens*”, „*caro*”) pe care Gassendi şi Descartes şi le atribuiseră unul altuia în cel de-al *Obiecţii V şi Răspunsuri V*.

3150. „Nimic nu atinge mai mult urechea decât scurtimea limpede;/ În vorbe, unde lucrul o cere, fii scurt” (lat.). Versurile aparţin scriitorului de epigrame galez, John Owen (1564-1622), *Epigrammatum* […] *quae hactenus prodierunt libri decem* (1607-1613), Leipzig, 1622, VII,

31.

3151. Sau Suadela, zeiţa persuasiunii.

3152. Traducere din franceză de VA. Data scrisorii de faţă, absentă din Clerselier, este precizată de Clerselier-Institut I 68 într-o adnotare: „De la Paris 1647”; şi pe un fluturaş: „Cea de-a 21-a [scrisoare] a Vol[umului] I este a D[omnului] D[escartes] către Prinţesa Palatină Elisabeta. Această scrisoare nu este datată, dar reiese din sfârşitul scrisorii că este scrisă la Paris şi, fiindcă în jur de 29 Iulie a părăsit Parisul pentru Bretania sau pentru Poitou, este limpede că această scrisoare a fost scrisă în jur de 20 Iulie 1647”. AT V 64 a datat-o mai întâi în iulie 1647, apoi, în AT V 553 (*Additions*), înclină să creadă că scrisoarea datează din prima călătorie a lui Descartes în Franţa, pe vremea când se afla la Paris, la 8 iulie 1644, înainte de a pleca în Bretania şi în Poitou. Prinţesa Elisabeta îi va răspunde la 1 august 1644 (A 495, AT IV 131-133), mulţumindu-i pentru „poveţele pentru păstrarea sănătăţii [sale]”. În 1644, prinţesa Elisabeta se afla în Provinciile Unite, în vreme ce în 1647 era în Brandenburg, la Crossen pe Oder (astăzi Krosno Odrzańskie, în Polonia).

3153. Baillet II 217-221 consemnează că Descartes a făcut o călătorie în Franţa între iunie şi octombrie 1644. După ce a locuit vreme de două săptămâni la Paris, în casa abatelui Picot, viitorul traducător al *Principiilor* în franceză (1647), a început la 12 iulie o călătorie la Blois, la Tours, la Nantes, la Rennes, apoi, pentru a-şi revedea rudele, la Le Crévy, unde locuia cumnatul său Rogier, văduv după Jeanne Descartes, apoi la Kerleau, lângă Vannes, la fratele său mai mare şi la Chavagnes, lângă Nantes, la fratele său mai mic. Apoi a plecat în Poitou, unde avea proprietăţi şi rude, revenind la Paris către jumătatea lui octombrie. Aici a găsit exemplarele proaspăt tipărite şi sosite de la Amsterdam, din *Principia philosophiae*. Tot aici i-a întâlnit pe ducele de Luynes, care tradusese *Meditaţiile* în franceză, şi pe Clerselier, care tradusese *Obiecţiile* la *Meditaţii* şi *Răspunsurile* (ambele aveau să apară într-un singur volum în 1647), şi a făcut cunoştinţă cu Chanut, viitorul rezident, apoi ambasador al lui Ludovic al XIV-lea pe lângă regina Cristina a Suediei. Tot de această dată i-a întâlnit pe cavalerul Digby şi pe Roberval.

3154. Nu s-a păstrat.

3155. Vezi *Pasiunile sufletului*, I, art. 41 (AT XI 359-360).

3156. Privitor la semnele exterioare ale pasiunilor, vezi *Pasiunile sufletului*, II (AT XI 411-428).

3157. Vezi A 255, *către Mersenne*, 29 ianuarie 1640 (AT III 4-15).

3158. Traducere din franceză de VA şi TPB. Publicată pentru prima dată în Foucher de Careil 1859-1860 II 31.

3159. Cu privire la şederea lui Descartes la Paris, Baillet II 217 relatează: „Domnul Descartes sosi

la Paris abia către sfârşitul lunii Iunie. Hotărârea Domniei sale era de a nu întâlni pe nimeni înainte de întoarcerea sa din Bretania şi din Poitou. Dar nu putu împiedica vizitele celor cărora Abatele Picot le dăduse de ştire despre sosirea Domniei sale. Casa acestui Abate nu fu singurul loc de întâlnire al atâtor prieteni zoriţi să vină să îmbrăţişeze un prieten pe care nu-l văzuseră de aproape cincisprezece ani. Veneau să-l caute şi la Palatul Tournelles, acasă la ilustrul său prieten, Domnul Mydorge, şi îl mai găseau uneori, dimineţile, la Părintele Mersenne. Acest Părinte nu se mulţumise să dea de ştire adresa Domniei sale prietenilor comuni, ci îi prevenise şi pe mai mulţi dintre cei care năzuiau la cinstea de a-l cunoaşte şi de a fi cunoscuţi de Domnia sa". Despre întrebări privitoare la transsubstanţiere ce îi fuseseră trimise de Antoine Arnauld, prin intermediul lui Wallon de Beaupuis, vezi Baillet II 129-130.

3160. Traducere din franceză de VA, MDV şi GV. Scrisoarea de faţă era cea de-a 31-a din colecţia de scrisori manuscrise schimbate între Descartes şi Regius, colecţie care s-a aflat în mâinile lui Clerselier şi Baillet. Fără a oferi o justificare, AT publică fragmentul [A] împreună cu A 488, *Regius către Descartes*, 4 iunie 1644 (AT IV 124). Bos (pe care l-am urmat) separă cele două texte; de asemenea, adaugă scrisorii de faţă fragmentul [B], citat în AT (fără prima frază) la sfârşitul lui A 505, *Regius către Descartes*, [8/] 18 noiembrie 1644 (AT IV 149). Baillet nu precizează data, dar din text reiese primirea de către Regius a unui exemplar din *Principii*, ceea ce o datează la sfârşitul lui iulie sau august 1644 (*cf.* Bos 177, care presupune că este o scrisoare de mulţumire pentru acest dar).

3161. Baillet II 216, în margine: „Pagina 106 din cel de-al 3-lea volum de scrisori, *initio*" [= A 486, *către* (*Grandamy?*), (2 mai 1644?) (AT IV 122, r. 26 – 123, r. 1-3).

3162. Baillet II 216, în margine: „Lipstorp, pagina 84", unde Van Schooten este lăudat pentru figurile din *Principii* şi din ediţia latină a *Dioptricii* şi a *Meteorilor*, toate apărute în 1644.

3163. Baillet II 216, în margine: „Cea de-a 31-a Scrisoare Manuscrisă a lui Regius către Descartes". Van Zurck s-a ocupat în iulie şi august 1644 de distribuirea exemplarelor din *Principii* către prietenii lui Descartes. Vezi A 494, *Prinţesa Elisabeta către Descartes*, 1[/11] august 1644 (AT IV 131); *Huygens către Mersenne*, 16 august 1644 (AT IV 133; CM XIII 195); *Van Zurck către Huygens*, 30 august 1644 (AT IV 134; *Briefwisseling* IV 54).

3164. Baillet II 216, în margine: „Născut în 1594". Întâlnirea dintre cei doi este pomenită numai de Baillet; este posibil ca acesta să fi obţinut informaţia din scrisoarea lui Regius (*cf.* Bos 176, nota 6).

3165. Baillet II 216, în margine: „*De Termino vita fatali*". Este vorba despre *Epistolica quæstio de vitæ termino, fatali, an mobili?*, publicată pentru prima oara în 1634, la Leiden.

3166. Vezi A 427, *Beverwijk către Descartes*, 10 iunie 1643 (AT III 682) şi A 433, *către*

Beverwijk, 5 iulie 1643 (AT IV 3-6).

3167. Baillet II 228, în margine: „Numărul 205, partea a 4-a din *Principii*” [= AT VIII-1 327-328]. Fragmentul [B] este o reluare a primei şi ultimei fraze din acest articol. Este posibil ca Regius să-l fi citat în semn de aprobare.

3168. Baillet: „*l'usage de la vie*”; *Principia*: „*ad usum vitæ*” (VIII-1 327); *Principes*: „*conduite de la vie*” (IX-2 323).

3169. Baillet II 228, în margine: „Cea de-a 31-a Scrisoare Manuscrisă a lui Regius”.

3170. Traducere din franceză de VA şi MDV. Scrisoarea de faţă s-a păstrat doar în relatarea lui Baillet, care oferă şi două fragmente literale. Relatarea este inserată după un pasaj în care înfăţişează sosirea lui Descartes la Paris (Baillet II 217) şi se continuă cu relatarea scrisorii către Picot din 18 august 1644 (A 495, AT IV 134-135).

3171. La 12 iulie 1644.

3172. „*Présidial*” (fr.) – tribunal de apel care judeca în ultimă instanţă în cauzele de mică importanţă, jurisdicţie întemeiată în 1552 de către regele Henric al II-lea în unele regiuni mai importante.

3173. Textul acestor note este publicat de AM III 368-401 (*Appendice*) cu titlul: „*Notes Brèves de Florimond de Beaune*”.

3174. Baillet II 217, în margine: „Scrisoare Manuscrisă către Picot din 29 Iulie”.

3175. Baillet II 217, în margine: „*Ibid. ut supr.*” (lat., „Tot acolo, ca mai sus”).

3176. Călugări din congregaţia Feuillants, reformată din ordinul cistercian la sfârşitul veacului al XVI-lea de către Dom Jean de La Barrière.

3177. Baillet II 218, în margine: „De atunci a mărit numărul”.

3178. Baillet II 218, în margine: „Jeanne Descartes”. Vezi nota complementară *Familia lui Descartes* din volumul I al *Corespondenţei*.

3179. Baillet II 218, în margine: „Anne Descartes”.

3180. Baillet II 221, în margine: „Scrisoare Manuscrisă din 29 Iulie către Picot”.

3181. Baillet II 221, în margine: „Părintele Mersenne era pe cale de a pleca în călătorie”.

3182. Traducere din franceză de VA. Scrisoarea de faţă a fost publicată, iniţial, în Foucher de Careil, 1879 56-58. Destul de probabil, calendarul întrebuinţat de prinţesa Elisabeta era în continuare cel iulian; *supra*, la A 418, *Prinţesa Elisabeta către Descartes*, 6[/16] mai [1643], nota 2 de la p. 605, expun două motive ale acestei opţiuni. Descartes va răspunde acestei scrisori prin A 496, *către Prinţesa Elisabeta* [septembrie 1644] (AT IV 136-8).

3183. Van Zurck, domn de Bergen, avea misiunea de a distribui în Provinciile Unite exemplare din *Principii*, în timp ce Descartes se găsea în Franţa. El îi trimisese unul prinţesei Elisabeta şi

altul lui Constantin Huygens; vezi AT IV 133, notă – 134, notă. *Principiile* se deschideau cu o splendidă scrisoare dedicatorie în latină adresată „Serenissimei Prinţese Elisabeta, fiica întâi născută a lui Frederic, rege al Boemiei, conte palatin şi elector al Sfântului Imperiului Roman” (publicată în René Descartes, *Principiile filosofiei*, traducere de Ioan Deac, Bucureşti, 2000, pp. 62-64). Redăm din această scrisoare câteva pasaje care ţin de schimbul direct între Descartes şi prinţesă: *„Doamnă, Cel mai mare folos, tras de pe urma scrierilor mele de puţin timp publicate, a fost că datorită lor am avut onoarea de a fi cunoscut de Alteţa Voastră şi de a-i fi putut vorbi în câteva rânduri, fapt ce mi-a prilejuit bucuria de a remarca într-însa calităţi atât de vrednice de stimă şi atât de rare, încât cred că se face un serviciu celor mulţi prin a le propune posterităţii drept exemplu.* […] *cei care având o nestrămutată pornire de a face bine şi o deosebită grijă de a se instrui, care au în acelaşi timp un spirit minunat, ajung, fără îndoială, la o mai înaltă treaptă a înţelepciunii decât ceilalţi. Şi văd că aceste trei lucruri se găsesc prea bine la Alteţa Voastră. Căci grija de a se instrui o arată îndeajuns, de vreme ce nici divertismentele de la curte, nici modul în care prinţesele sunt crescute de obicei, care le îndepărtează în întregime de la cunoaşterea scrierilor, nu v-au putut împiedica să nu studiaţi cu foarte multă îngrijire tot ceea ce e mai bun în ştiinţe; iar excelenţa spiritului Vostru se cunoaşte în aceea că le-aţi învăţat perfect într-un timp foarte scurt. Însă mai am încă o dovadă proprie, şi anume aceea că nu am întâlnit niciodată pe nimeni care să aibă o atât de vastă şi atât de bună înţelegere a tot ceea ce este conţinut în scrierile mele.* […] *pot spune cu adevărat că n-am întâlnit niciodată decât doar spiritul Alteţei Voastre căruia şi una şi cealaltă* [Metafizica şi Matematica] *să-i fie la fel de uşoare, şi că, prin urmare, am un foarte îndreptăţit motiv spre a-l preţui nespus. Dar ceea ce sporeşte şi mai mult admiraţia mea e că o atât de perfectă şi de diversă cunoaştere a tuturor ştiinţelor nu aparţine vreunui venerabil doctor care să fi petrecut mulţi ani în a se instrui, ci unei prinţese încă tinere, al cărei obraz aminteşte mai degrabă de cel pe care poeţii îl atribuie Graţiilor, decât de cel pe care îl atribuie Muzelor, sau învăţatei Minerva. În sfârşit, nu constat decât la Alteţa Voastră tot ceea ce este cerut din partea spiritului de cea mai înaltă şi mai strălucitoare înţelepciune, precum şi tot ceea ce poate fi cerut din partea voinţei sau a purtărilor, în care se văd mărinimia şi blândeţea îngemănate cu o asemenea temperanţă încât, chiar dacă soarta, ce vă atacă prin continue neplăceri, pare să fi făcut toate eforturile spre a vă determina să vă schimbaţi firea, n-a putut niciodată, oricât de puţin, nici să vă întărâte, nici să vă înjosească. Şi această înţelepciune atât de perfectă mă obligă a o venera pînă într-atât, încât nu numai că mă gândesc că îi datorez această carte, căci tratează despre filosofia ce îi este îndeletnicire, ci chiar că n-am mai mult zel a filosofa, adică a mă*

strădui să câştig înţelepciune, decât am în a fi, Doamnă, Alteţei Voastre, cel mai umil, cel mai supus şi prea devotat slujitor, Descartes”.

3184. *Principii*, IV, art. 58-59 (AT VIII-1 239-240). Vezi şi A 496, *către Prinţesa Elisabeta* [septembrie 1644] (AT IV 136-137).

3185. *Principii*, III, art. 88-90 (AT VIII-1 44-145). Vezi şi A 496, *către Prinţesa Elisabeta*, [septembrie 1644] (AT IV 137).

3186. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Scrisoarea de faţă s-a păstrat doar prin relatarea lui Baillet. În biografia lui Baillet, această relatare urmează relatării scrisorii A 493, *către Picot*, 29 iulie 1644 (AT IV 129-130), şi precedă relatarea scrisorii A 497, *către Picot*, 11 septembrie 1644 (AT IV 138-139).

3187. Baillet II 218, în margine: „La 14 August era la Kerleau, unde a semnat un contract cu fraţii săi”.

3188. Baillet II 218, în margine: „Pe strada Verdun”.

3189. Baillet II 218, în margine: „Scrisoare Manuscrisă către Picot din 18 August 1644”.

3190. Traducere din franceză de VA. Clerselier nu indică data scrisorii de faţă, care este sugerată în Clerselier-Institut I 148 într-o notă: „1644 August”; pe un fluturaş stă scris: „Cea de-a 51-a [scrisoare] din Vol[umul] I, p. 148, este a D[omnului] D[escartes] către Pr[inţesa] Elis[abeta de] Pal[atinat]. Nu cunosc data ei. Este ulterioară tipăririi *Principiilor*, încheiată la 10 Iulie. V[edeţi] p. 149 a acestei scrisori. Este scrisă, de asemenea, cu trei luni înainte de momentul când credea că se va întoarce în Olanda, adică două sau trei săptămâni mai devreme decât s-a întors, căci a fost oprit de vânturile potrivnice vreme de două sau trei săptămâni. Datez astfel scrisoarea aceasta din 20 Iulie 1644”. AT IV 135-136 atrage atenţia asupra intenţiei lui Descartes de a părăsi Franţa „peste două sau trei luni”, precizate la finalul acestei scrisori, şi optează pentru luna august, cu rezerva că scrisoarea ar putea data şi din septembrie 1644, iar atunci locul expedierii sale a fost Chavagne en Sucé. Optăm pentru datarea în septembrie, laolaltă cu scrisoarea A 497, *către Picot*, 11 septembrie 1644 (AT IV 138-139).

3191. Descartes se referă la scrisoarea dedicatorie adresată prinţesei Elisabeta, pe care o tipărise la începutul *Principiilor*.

3192. Vezi A 494, *Prinţesa Elisabeta către Descartes*, 1[/11] august [1644] (AT IV 132).

3193. Vezi A 494, *Prinţesa Elisabeta către Descartes*, 1[/11] august [1644] (AT IV 132).

3194. Traducere din franceză de VA, RA, CCP şi MDV. Scrisoarea de faţă s-a păstrat doar prin intermediul relatării lui Baillet II 219-220.

3195. Baillet II 219, în margine: „Fără figuri”.

3196. Din 25 august.

3197. La Castelul Chavagne Descartes a devenit naşul fiului nou-născut al fratelui său Joachim Descartes şi al cumnatei sale Marguerite Dupont. Acesta fusese deja botezat la 15 august, iar la 9 septembrie primea numele unchiului său, René: vezi AT IV 139, notă.

3198. Este vorba despre Louis-Charles, marchiz de Albert, duce de Luynes (1620-1690), gentilom francez, traducător al *Meditaţiilor* în franceză. Traducerea a apărut în 1647 la Paris. Vezi A 523, *către Clerselier*, 10 aprilie 1645 (AT IV 193).

3199. La 15 septembrie 1644.

3200. Baillet II 220, în margine: „René Marion".

3201. Baillet II 220, în margine: „Procură Manuscrisă din 19 Septembrie 1644".

3202. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără destinatar („Către un Cucernic Părinte Iezuit") şi fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut III 106, în margine: „1644, către Charlet", iar într-un fluturaş: „Cea de-a 19-a scrisoare a celui de-al 3-lea Vol[um], p[agina] 106, este a Domnului D[escartes] către un Iezuit; din citirea scrisorii reiese că este adresată P[ărintelui] Charlet. Este datată din Paris, la 2 Octombrie 1644, din casa abatelui Picot, căruia i-a lăsat exemplare pentru toţi prietenii care se aflau la Paris". Scrisoarea de faţă a fost trimisă împreună cu următoarele două, A 499, *către* [*Dinet*] [8? octombrie 1644] (AT IV 142-143) şi A 500, *către* [*Bourdin*] [8? octombrie 1644] (AT IV 143-144), după cum rezultă dintr-un pasaj al acesteia din urmă (AT IV 143, r. 14-15). JRA o datează la 8 octombrie pe baza faptului că în Clerselier-Institut A 499 şi A 500 sunt datate la 8 sau 9 octombrie.

3203. Vezi şi A 508, *către Charlet* [28 decembrie 1644?] (AT IV 156); A 510, *către* [*Bourdin*], [28 decembrie 1644?] (AT IV 161). Charlet fusese rector al Colegiului din La Flèche din 1608 până în 1616 şi obţinuse pentru tânărul Descartes un regim privilegiat, protejându-i sănătatea fragilă (vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Colegiul din La Flèche şi formarea lui Descartes*). Se aflase apoi la Roma din 1627, până la 13 ianuarie 1646 ca Asistent al Franţei pe lângă Generalul Companiei lui Iisus.

3204. Traducere din franceză de VA, MDV şi GV. Fără destinatar („Către un Cucernic Părinte Iezuit") şi fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut III 107, în margine: „1644", iar pe un fluturaş: „Cea de-a 20-a [scrisoare] din al 3-lea Vol[um], p[agina] 107, este a D[omnului] D[escartes] către un Iezuit al cărui nume nu-l ştim. Totuşi, cred că este către P[ărintele] Dinet, căci din citirea scrisorii reiese că cel căruia îi scrie contribuise mai mult decât oricine, prin autoritatea sa, la a-l face să devină prieten al Iezuiţilor. Şi nu fără temei îi mărturiseşte acestui Părinte, căruia îi scrie, care bănuiesc că este P[ărintele] Dinet, că l-a întâlnit pe P[ărintele] Bourdin şi că s-a împăcat cu el, pentru că P[ărintele] Dinet era cel care era interesat de aceasta mai mult decât oricine. Scrisoarea de faţă este din 8 Octombrie 1644, datată din Paris".

Identificarea destinatarului este confirmată şi de scrisoarea următoare, A 500, *către* [*Bourdin*], [8? octombrie 1644] (AT IV 143-144), împreună cu care a fost trimisă cea de faţă şi cea de dinainte, A 498, *către* [*Charlet*], [8? octombrie 1644] (AT IV 140-141).

3205. Traducere din franceză de VA, MDV şi GV. Fără destinatar („Către un Cucernic Părinte Iezuit") şi fără dată în Clerselier. Clerselier-Institut III 108, în margine: „1644", iar pe un fluturaş: „[Cea de-a] 21-a [scrisoare] este o completare a D[omnului] D[escartes] către un Iezuit al cărui nume nu-l ştim. Este datată precum cea de-a 20-a [scrisoare] a acestui al 3-lea volum, din 8 sau 9 Octombrie 1644." AT îl propune ca destinatar pe Părintele Bourdin, despre care Descartes afirmă în A 499, *către* [*Dinet*], [8? octombrie 1644] (AT IV 142, r. 18) că a avut de curând cinstea să-l întâlnească. Vezi şi *supra*, p. 748, nota 1 la A 498, *către* [*Charlet*], [8? octombrie 1644] (AT IV 140-141) şi A 499, *către* [*Dinet*], [8? octombrie 1644] (AT IV 142-143), scrisori împreună cu care a fost trimisă şi cea de faţă. În octombrie 1644, Descartes a petrecut câteva zile la Paris. Totuşi, Corinna Vermeulen presupune că cele trei scrisori, A 498, 499 şi 500, ar fi fost trimise, împreună cu exemplarele din *Principii*, încă din iulie 1644: *Specimina Philosophiæ: introduction and critical edition*, Utrecht, 2007, pp. 25-26.

3206. A 498, *către* [*Charlet*], [8? octombrie 1644] (AT IV 140-141) şi A 499, *către* [*Dinet*], [8? octombrie 1644] (AT IV 142-143).

3207. Clerselier-Institut III 108, în margine: „Probabil Jean François"; „Poate Filleau. V[edeţi] p[agina] 527 din volumul întâi [A 399, *către* (*Vatier*) (17 noiembrie 1642) (AT III 596, r. 19-21), unde Descartes afirmă însă că nu l-a cunoscut pe Părintele Filleau]." Părintele Jean François predase matematici la colegiul din La Flèche din 1612 până în 1616; AT IV 144, notă folosea încă informaţia eronată a lui Baillet potrivit căreia Descartes ar fi părăsit colegiul în 1612, astfel încât, pentru a potrivi datele, propunea ca Descartes să-l fi avut pe Jean François doar ca repetitor. În ipoteza cea mai probabilă cu privire la anul în care Descartes şi-a încheiat studiile la La Flèche, anume 1615, această dificultate dispare, desigur, iar desemnarea lui Jean François drept „fostul meu Dascăl" capătă sens (vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Colegiul din La Flèche şi formarea lui Descartes*). Părintele Jean François îl pomeneşte pe Descartes într-o scrisoare către Mersenne din 28 septembrie 1647 (CM XV 451).

3208. Georges Fournier (1595-1652), preot iezuit, geograf şi matematician, a predat în mai multe colegii, printre care la Caen, la La Flèche (1629-1634 şi 1641-1652) şi la Dieppe (1634-1636). În calitate de capelan al marinei franceze, participă la războiul naval împotriva Spaniei, pe coasta Atlanticului (în 1638) şi pe coasta Mediteranei (în 1640-1641). Este cunoscut mai ales pentru *Hydrographie, contenant la théorie et la practique de toutes les parties de la navigation*, Paris, 1643, prima enciclopedie maritimă franceză, în care semnalează elogios

contribuţia lui Descartes şi foloseşte elemente din *Dioptrica* şi din *Meteorii*.

3209. Traducere din franceză de VA şi MDV. Această scrisoare s-a pierdut. Relatarea ei aparţine lui Baillet II 246-247.

3210. La 28 octombrie.

3211. *Cogitata-Physico-Mathematica, in quibus tam naturæ quam artis effectus admirandi certissimis demonstrationibus explicantur*, Paris, 1644. AT X 583-599 oferă un şir de pasaje din această lucrare care îl menţionează pe Descartes sau care trimit către discuţii dintre Mersenne şi Descartes, sub apelativul „*vir illustris*”, dar fără să-i dea numele, respectându-i anonimatul sub care tipărise *Discursul* şi *Încercările*.

3212. Vezi *Huygens către Calandrini*, 30 august 1644 (AT X 600). JRA II 1056, nota 8 atrage atenţia asupra unui loc din Corespondenţa lui Huygens în care acesta îl recomandă pe Mersenne lui Jean-Louis Calandrini, la Geneva, la 30 august 1644 (*Briefwisseling* IV 55, nota 3723) şi, în aceeaşi zi (nota 3724), lui J. van Santen, locotenent al principelui de Orania, pentru a-i îngădui să vadă castelul de Orania.

3213. Baillet II 247, în margine: „Scrisoare Manuscrisă către Picot din 8 Noiembrie 1644”.

3214. Traducere din latină de VA şi GV. Această notă a fost scrisă în *Album amicorum* al lui Cornelis de Glarges (1599-1683), reprezentant diplomatic rezident al Ţărilor de Jos la Calais. JRA II 1148, nota 1 observă că 10 noiembrie a fost de multe ori pentru Descartes data unor evenimente importante (cu referire, desigur, la anii 1619 şi 1620).

3215. Seneca, *Thyestes*, 401-403 (Seneca, *Tragedii*, traducere de T. Diaconescu, vol. I, Bucureşti, 1979, p. 83). Descartes citează aceste versuri şi în A 615, *către Chanut* [1 noiembrie 1646] (AT IV 537, r. 9-13), afirmând că şi le-a luat drept deviză. Interesant este că versurile sunt citate şi de Francis Bacon în *Essays*, XI, „Of Great Place”, Londra, 1625 (*The Oxford Francis Bacon*, vol. XV, Oxford, 2000, p. 34, r. 30-31).

3216. Traducere din franceză de VA, RA şi GV. Publicată pentru prima dată de Roth.

3217. La întoarcerea din Franţa (octombrie-noiembrie 1644), Descartes a fost nevoit să rămână aproape două săptămâni la Calais din pricina vremii nefavorabile; vezi A 501, *către Picot*, 8 noiembrie 1644 (AT IV 147) şi Baillet II 246-247.

3218. Vezi şi *Huygens către Aquilius*, 12 iunie 1644 (*Briefwisseling* III 490) şi *Huygens către Amalia van Oranje*, 27 august 1644 (*Briefwisseling* IV 52).

3219. Traducere din latină de VA şi GV. Scrisoarea de faţă este răspunsul de mulţumire pentru primirea volumului lui Huygens *Momenta desultoria*, Leiden, 1644, şi este adresată secretarului lui Huygens, Henrick Bruno (1617-1664), el însuşi poet şi traducător. În ediţia a II-a a lucrării (Haga, 1655) au fost publicate 39 de astfel de scrisori de mulţumire de la oamenii

importanţi cărora Huygens le trimisese volumul, sub titlul *Rescripta de Momentis, ordine quo perlata fuerunt*; în afară de Descartes, printre aceştia se numărau Adriaan Heereboord şi Mersenne. Aceeaşi ediţie a II-a conţinea (pp. 331-332) şi o poezie scrisă de Huygens pe marginea adagiului cartezian „*cogito, ergo sum*”.

3220. „Salutem Plurimam” („multe salutări”, lat.).

3221. Descartes a primit volumul când se afla la Haga, după întoarcerea din Franţa; pe 8 noiembrie era la Calais, aşteptând îmbarcarea (*cf.* Baillet II 246-247), iar pe 18 noiembrie era la Egmond-Binnen (*cf.* Baillet II 248-249).

3222. Titlul culegerii de poeme ale lui Huygens.

3223. Traducere din franceză de VA, MDV şi GV. Scrisoarea de faţă s-a păstrat numai în relatarea lui Baillet, care nu precizează numărul pe care îl avea în colecţia de scrisori manuscrise schimbate între Descartes şi Regius. AT IV 149, notă – 150, notă oscilează între numerele 31 şi 32. Bos infirmă ambele variante: scrisoarea cu numărul 31 [= A 492, *Regius către Descartes* [sfârşitul lui iulie sau august 1644] (AT IV 124, 149)] avea un alt subiect (mulţumiri pentru primirea unui exemplar din *Principii*), iar cea cu numărul 32 [= A 538, *Regius către Descartes* (13/)23 iunie 1645 (AT IV 235)] este mai târzie. Dar din faptul că scrisoarea de faţă nu este numerotată nu trebuie dedus că n-a făcut parte din colecţia de scrisori manuscrise care s-a aflat în posesia lui Clerselier şi Baillet (precum Vrijer, *Henricus Regius*, Haga, 1917, p. 147), de vreme ce Baillet oferă data altor scrisori fără a le menţiona numărul din colecţie, de pildă: A 212, *Regius către Descartes* [începutul lui februarie 1639] (AT II 257); A 216, *Regius către Descartes*, 19/29 martie 1639 (AT II 529). Bos nu include un pasaj citat de AT (Baillet II 248, despre sosirea lui Descartes în Provinciile Unite şi moartea lui Joan Albert Bannius) întrucât nu se referă la scrisoarea de faţă a lui Regius. De asemenea, ultima frază o include numai parţial aici şi, integral, în A 506, *Regius către Van Hogelande*, [8/]18 noiembrie 1644 (AT IV 149).

3224. Baillet II 248, în margine: „Cel de-al 3-lea volum de scrisori, pagina 111 [= A 509, *către* (*Dinet*) (28 decembrie 1644?) (AT IV 159-160)], *item* 394 [= A 176, *către Mersenne* (27 mai 1638) (AT II 151-152)]”.

3225. La 12 sau 13 noiembrie 1644, Descartes debarca la Dordrecht (*cf.* A 503, *către Huygens*, 13 noiembrie 1644, AT IV 773), iar în decembrie se stabilea la Egmond-Binnen (*cf.* A 507, *către Huygens*, 21 decembrie 1644, AT IV 774).

3226. Descartes a rămas la Calais aproape două săptămâni din pricina vremii nefavorabile (*cf.* Baillet II 247).

3227. Baillet II 249, în margine: „Acest Gentilom pregătea leacuri”.

3228. Scrisoare pierdută.

3229. Baillet II 249, în margine: „Scrisoare Manuscrisă a lui Regius din 18 noiembrie 1644”.

3230. Traducere din franceză de VA, MDV şi GV. Scrisoarea de faţă nu s-a păstrat decât în relatarea lui Baillet.

3231. Baillet II 38, în margine: „Cea de-a 37-a scrisoare Manuscrisă a lui Regius către Hogelande”.

3232. Probabil Regius i-a scris lui Hogelande că, datorită atacului său la adresa lui Plempius, profesorul din Louvain a publicat integral corespondenţa sa cu Descartes din 1637-1638 în ediţia a II-a din *Fundamenta medicinæ* (1644) şi, mai mult, a acceptat teoria circulaţiei sângelui (*cf*. Bos 180, nota 1).

3233. A 505, *Regius către Descartes*, [8/]18 noiembrie 1644 (AT IV 148-149).

3234. Baillet II 249, în margine: „A 37-a scrisoare Manuscrisă de la Regius către Hogelande din 18 Noiembrie 1644”.

3235. Probabil o notă scurtă prin care Regius era anunţat de întoarcerea lui Descartes în Ţările de Jos (*cf*. Bos 180, nota 3).

3236. Traducere din franceză de VA, RA şi GV. Publicată pentru prima dată de Roth. Este vorba despre o scrisoare de recomandare pentru Frans van Schooten cel Tânăr.

3237. Antoine Studler van Zurck, care devenise domn de Bergen din 1642. Proprietatea Bergen se găsea lângă Egmond.

3238. Frans van Schooten cel Tânăr (1615-1660) i-a succedat tatălui său la Leiden în 1646 ca profesor de matematici. L-a avut pe Christiaan Huygnes drept elev, ca şi pe Johannes van Waveren Hudde (1628-1704), care a colaborat, împreună cu Johan de Witt (1625-1672) şi Hendrick van Heuraet (1633-?), la traducerea în latină a *Geometriei* lui Descartes, publicată de Schooten în 1649 (JRA II 979, nota 2).

3239. Traducere din franceză de VA şi GV. Fără dată în Clerselier; Clerselier-Institut III 109, în margine: „1644”, iar pe un fluturaş: „Cea de-a 22-a [scrisoare] din cel de-al 3-lea V[olum] este de la D[escartes] către P[ărintele] Charlet. Este din 18 Decembrie 1644, la fel ca următoarea. V[edeţi] p[agina] 111 a celei de-a 23-a scrisori din cel de-al 3-lea Vol[um], în apendicele care se află înaintea acestei scrisori a 23-a din cel de-al 3-lea Vol[um]”. Datăm scrisoarea de faţă în aceeaşi zi cu A 509, *către* [*Dinet*] şi A 510, *către* [*Bourdin*], optând pentru data de 28 decembrie 1644, conform indicaţiei fluturaşilor din Clerselier-Institut III 110 şi 112; vezi justificarea *infra*, p. 758, în A 509, nota 1.

3240. Părintele iezuit Étienne Charlet (1570-1652), înrudit cu familia mamei lui Descartes, Jeanne Brochard, fusese o figură importantă a Colegiului din La Flèche, unde sosise în 1606, fiind profesor de scolastică, apoi consilier prefect pentru chestiuni spirituale şi, în sfârşit, rector, din

1608 până în 1616. Descartes a fost elev la La Flèche cel mai probabil din 1607 până în 1615 (vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Colegiul din La Flèche şi formarea lui Descartes*). Mai târziu, Charlet a devenit Asistent al Franţei pe lângă Generalul Companiei lui Iisus la Roma (1627-1646) şi, în două rânduri, Provincial al Provinciei Paris (1616-1619, 1646-1649).

3241. Traducere din franceză de VA. Clerselier indică doar „Unui Cucernic Părinte Iezuit". Clerselier-Institut III 110, în margine: „De la sfârşitul lui 1644 la începutul lui 1645" şi, pe un fluturaş: „Cea de-a 23-a [scrisoare] din cel de-al 3-lea Vol[um] este de la D[omnul] D[escartes] către un Iezuit. Nu se ştie cine este, dar din primele cuvinte ale scrisorii se vede bine că îi scrie unei persoane de mare autoritate în Companie. De aceea sunt încredinţat că este P[ărintele] Dinet, Provincialul şi Confesorul Regelui, căci nu este Părintele Charlet, asistent al Generalului său, deoarece vorbeşte despre Domnia sa în acea scrisoare din 28 Decembrie 1644, [şi] pentru că spre sfârşitul scrisorii spune: «Am mers astă-vară în Franţa etc.» şi s-a întors din această călătorie abia la 15 Noi[embrie] 1644 şi astfel nu a putut să scrie la 3 persoane decât dacă nu erau acolo". Descartes îi trimisese lui Charlet *Principiile* în octombrie 1644, precum şi lui Dinet şi lui Bourdin, după cum se vede din A 498, 499, 500 [8? octombrie 1644]. Cei trei iezuiţi i-au răspuns, iar Descartes le mulţumeşte prin trei scrisori noi. AT IV 156 este de părere că aceste trei scrisori sunt trimise în acelaşi timp cu A 517, *către Picot*, 9 februarie 1645 (AT IV 176, r. 3-4), în care susţine că Descartes vorbeşte în chip expres despre această corespondenţă. AT IV 158 formulează totuşi o rezervă referitoare la A 509, *către* [*Dinet*], unde cuvintele „astă-vară" (AT IV 159, r. 27) ar putea însemna că anul 1644 era încă în curs, ceea ce ar face ca cele trei scrisori menţionate să fie din decembrie 1644. Am optat pentru datarea celor trei scrisori, conform indicaţiei fluturaşilor din Clerselier-Institut III 110 şi 112, socotind că menţiunea din A 517, *către Picot*, 9 februarie 1645 (AT IV 176, r. 3-4) nu se referă la o dată apropiată de momentul scrierii scrisorii.

3242. Traducere din franceză de VA. În Clerselier, destinatarul: „Către un Cucernic Părinte Iezuit"; Clerselier-Institut III 112, pe un fluturaş: „Cea de-a 24-a [scrisoare] din cel de-al 3-lea V[olum] este a D[omnului] D[escartes] către un Iezuit al cărui nume nu îl ştim. Este doar o scrisoare de mulţumire pentru faptul că acest Iezuit îi trimisese o scrisoare de la P[ărintele] Charlet. Acest complement este datat, precum scrisorile a 22-a [= A 508, *către Charlet*, AT IV 156-158] şi a 23-a [= A 509, *către* (*Dinet*), AT IV 158-160] a acestui volum din 28 Decembrie 1644. Vedeţi temeiurile în apendicele celei de-a 23-a scrisori din acest volum. Cred că Iezuitul căruia această scrisoare îi este adresată este P[ărintele] Bourdin, Iezuit. V[edeţi] începutul scrisorii şi comparaţi-l cu începutul celei de-a 22-a scrisori din acelaşi volum, care este precis

adresată P[ărintelui] Charlet". AT IV 160 îl identifică drept destinatar pe Bourdin şi propune datarea scrisorii de faţă la 9 februarie 1645, prin analogie cu A 508 şi 509, aducând drept argument şi faptul că în decembrie 1644 ar fi fost cam devreme ca Bourdin să solicite o nouă călătorie a lui Descartes la Paris, de vreme ce acesta abia se întorsese în Provinciile Unite. Acest din urmă argument pare însă destul de slab, deoarece după întâlnirea de la Paris, care fusese una de împăcare între Descartes şi Bourdin în urma polemicii începute încă din 1640, dorinţa lui Bourdin de a-l revedea pe Descartes în Franţa putea fi interpretată şi ca un gest de politeţe. Ca în cazul scrisorilor A 508, A 509, şi A 511, am schimbat datarea consacrată de AT, AM, B şi JRA, revenind la indicaţia de pe fluturaşul din Clerselier-Institut.

3243. Vezi *supra*, p. 757, nota 2.

3244. Traducere din franceză [A] şi latină [B] de VA şi RA. Această scrisoare apare ca un tot unitar în manuscrisul 2001 din Biblioteca Mazarine, unde poartă titlul: „Opiniile Domnului Des Cartes, trimise de Domnia sa Părintelui Me[s]lan[d], Iezuit, despre Sf[intele] Daruri ŞI DESPRE LIBERTATE". Ediţiile corespondenţei lui Descartes prezintă această scrisoare ca două scrisori diferite. G. Monchamp, *Notes sur Descartes*, Liège, 1913, pp. 47-53, arată că de fapt este vorba despre o scrisoare-răspuns către părintele iezuit Denis Mesland (1615-1672), a doua parte a scrisorii fiind în latină, pentru că Descartes răspunde pasajului latin din opera lui Denis Petau *De libero arbitrio*, Paris, 1643, citat de Mesland în scrisoarea sa. Fragmentul [A], identificat drept „Scrisoare a D[omnului] Descartes către C[uviosul] Părinte Iezuit Mesland asupra Transsubstanţierii", este transcris în manuscrisul 366 al bibliotecii municipale din Chartres, împreună cu A 569, A 577 şi A 578, într-un grupaj numeros de scrisori ce poartă titlul: „Opiniile Domnului Descartes şi ale discipolilor săi asupra Tainei Împărtăşaniei. Culegere ciudată şi rară". Acest manuscris 366 de la Chartres a făcut obiectul unei teze de doctorat a cercetătoarei italiene Siegrid Agostini (Università del Salento) şi este publicat în lucrarea *Claude Clerselier, editore e traduttore di René Descartes*, Lecce, 2009, accesibilă la adresa http://www.cartesius.net/doc/pubblicazioni/Tesi_S._Agostini_tomo_II.pdf [accesat la 8.1.2015]. Clerselier nu publică acest fragment, după cum nu publică nici celelalte despre transsubstanţiere, în acord cu discreţia lui Descartes asupra acestui subiect în legătură cu care Baillet II 520 afirmă: „[Descartes] ar fi fost primul care să se acuze de trufie dacă ar fi avut vreodată intenţia de a face publică această explicaţie". În privinţa datării, se pleacă de la adnotarea marginală „1645" a lui Clerselier în manuscrisul de la Chartres, în dreptul datei „22 octombrie", din primul rând al scrisorii. AT IV 162 înţelege anul ca fiind o conjectură a lui Clerselier în privinţa datării răspunsului de faţă al lui Descartes, şi nu a scrisorii lui Mesland la care Descartes răspunde aici, şi propune astfel datarea acestuia la începutul lui 1645, şi mai

precis în aceeaşi zi cu A 508, 509 şi 510. G. Monchamp, dimpotrivă, este de părere că anul 1645 este o conjectură a lui Clerselier în privinţa datei de 22 octombrie a scrisorii, pierdute, a lui Mesland şi argumentează că omisiunea anului în expresia lui Descartes „Scrisoarea Domniei voastre din 22 octombrie" nu se poate explica decât dacă el scria încă în acelaşi an, aşadar 1644, şi propune datarea scrisorii în decembrie 1644 (*Notes sur Descartes*, p. 47 şi nota 1). Sprijinindu-ne pe aceste argumente, precum şi pe redatarea scrisorilor A 508, 509 şi 510, adoptăm aceeaşi soluţie. Fragmentul [B] este publicat pentru prima dată în franceză în Clerselier I 506-509, cel mai probabil o traducere a minutei în latină, ca parte a unei scrisori mai lungi (Clerselier I 504-511: CXII). Clerselier-Institut I 506 precizează pe margine: „În m[anu]s[crisele] D[omnului] D[escartes] am găsit această parte [*article*] până la primul alineat al pag[inii] 509, scrisă în latină, cu multe tăieturi şi neciteţ. Este destul de anevoios de hotărât când a fost scris acest loc. Totuşi, cum D[omnul] D[escartes] citează articolul 14 al celei de-a 4-a *Meditaţii*, se poate presupune că această parte a fost scrisă după anul 1640. Este o parte ce trebuie pusă la urmă între scrisorile nedatate şi care merită să fie adunată numai din pricina materiei despre care tratează, v[edeţi] p. 111 din C[aietul] N[ou]; nedatată". AT mai publică încă două variante ale acestei părţi, o dată în AT III 378-382: CCXLII, ca o scrisoare adresată lui Mersenne, datată din 27 mai 1641 cu un semn de întrebare, în franceză, şi a doua oară, în latină (AT III 703-706), reproducând varianta publicată în EL I 358-363: CXII, care este probabil o retroversiune făcută după versiunea în franceză a lui Clerselier.

3245. Vezi A 485, *către* [*Mesland*], [2 mai 1644] (AT IV 120); astăzi mai avem doar partea referitoare la *Meditaţia I* şi la începutul *Meditaţiei a II-a*, publicată într-un volum al lui J. Clauberg, *Initiatio philosophi, sive Dubitatio cartesiana*, Leiden, 1655, pp. 170-176 (redescoperită de G. Monchamp şi republicată în *Notes sur Descartes*, p. 44-47).

3246. *Discurs*, VI (AT VI 69-70).

3247. *Răspunsuri IV* (AT VII 250 şi urm.).

3248. „Numeric aceeaşi" (lat.).

3249. G. Monchamp crede că Descartes se referă de fapt aici la râul Loire, care traversează orăşelul La Flèche (*Notes sur Descartes*, p. 47, nota 3).

3250. „Într-un mod de a exista care abia poate fi exprimat în cuvinte" (lat.).

3251. *Răspunsuri IV* (AT VII 252). Vezi şi A 485, *către* [*Mesland*] [2 mai 1644] (AT IV 120); A 569, *către Mesland*, 1645-1646 (AT IV 345-348); A 695, *pentru Arnauld*, 4 iunie 1648 (AT V 194).

3252. „Nu poate fi exprimat în cuvinte" (lat.).

3253. „Abia poate" (lat.).

3254. Oratorianul Poisson îi va scrie lui Clerselier la 15 decembrie 1667, referitor la acest pasaj: „Negreșit că judecata P[ărintelui] Mesland nu i-a fost favorabilă Domnului Des Cartes, de vreme ce gândirea sa ar fi rămas necunoscută fără Domnia voastră, Domnule, pe care v-am auzit întotdeauna citat ca cel de la care ea s-a aflat” (AT IV 166, notă).

3255. În această scrisoare, Descartes conferă două semnificații cuvântului *corps*, semnificații pe care în limba română le putem specifica și lexical: (1) trup, care se aplică doar oamenilor (*notre corps*, *corps humain*), fiind singurele ființe dotate cu suflet rațional; și (2) corp, care se aplică oricăror altor ansambluri materiale, inclusiv animale și plante.

3256. „Numeric același” (lat.).

3257. Manuscrisul 366 continuă: „și în sfârșit ca forma substanțială a pâinii să fie îndepărtată din el”. Clerselier a tăiat și a notat în margine: „Aceasta este tăiată în original”.

3258. Urmează un pasaj în dreptul căruia Clerselier a notat: „Aceasta este tăiată, dar lizibilă în original”: „Și, din același motiv, este imposibil să atribuim aici trupului lui I[isus] H[ristos] vreo altă întindere și vreo altă cantitate decât cea a pâinii. Căci cuvintele întindere și cantitate sunt născocite de oameni doar pentru a semnifica această cantitate exterioară care se vede și se pipăie. Și orice ar putea fi în ostie pe care Filosofii îl numesc cantitate a unui corp, care are mărimea pe care o avea I[isus] H[ristos] pe când era în lume cu întinderea sa internă, este fără îndoială cu totul altceva decât ceea ce ceilalți oameni au numit până acum cantitate sau întindere”.

3259. Clerselier, în margine: „C[ucernicul] P[ărinte] Vatier, din câte cred”. G. Monchamp observă că scrisorile de la și către La Flèche erau transmise mai întâi iezuiților din Orléans, așa cum se înțelege din scrisoarea către părintele Mesland. Felul de a vorbi al lui Descartes pare să spună că primise o scrisoare de la părintele Vatier (care își avea reședința la Orléans) în același timp cu cea de la Mesland. Ar fi astfel unul dintre cei cinci iezuiți pe care îi pomenește în A 517, *către Picot*, 9 februarie 1645 (AT IV 176) (*Notes sur Descartes*, p. 48, nota 1).

3260. Descartes se referă aici probabil la Denis Petau, din a cărui carte *De libero arbitrio*, Paris, 1643, Mesland îi copiase probabil câteva pasaje; vezi o semnalare în A 485, *către* [*Mesland*] [2 mai 1644] (AT IV 115, r. 12 și urm.). G. Monchamp schițează o demonstrație în acest sens (*Notes sur Descartes*, pp. 50-52). Totuși, Baillet îl identificase pe acest părinte în persoana oratorianului Gibieuf.

3261. *Meditația a IV-a* (AT VII 58, r. 5-13).

3262. Aici, o adăugire în Clerselier I 507: „ea [voința] nu se hotărăște niciodată, fără să o pună la lucru [pe facultatea pozitivă]”.

3263. Clerselier I 507 conține în plus următoarea frază: „Adică, înainte ca voința noastră să se fi

hotărât, ea este mereu liberă sau are puterea de a alege unul sau altul dintre două lucruri contrarii, dar nu este mereu indiferentă; dimpotrivă, întotdeauna deliberăm numai pentru a ne elibera din această stare în care nu știm ce drum să apucăm sau pentru a ne împiedica să cădem în ea". Clerselier-Institut I 507 adnotează la termenul „indiferentă": „luând acest cuvânt în primul sens".

3264. Clerselier I 508 conține în plus: „…adică care pune voința în starea de a nu ști la ce să se hotărască".

3265. Clerselier I 509 explicitează în traducere: „și atunci a face *liber* un lucru, a-l face *de la sine* sau a-l face *în chip voluntar* sunt unul și același lucru".

3266. Clerselier-Institut I 509, în margine: „Aici se sfârșește acest fragment".

3267. Traducere din franceză de VA, CCP și GV. Clerselier III 585-587 publică acest text la sfârșitul lui A 19, *către X* [septembrie 1629?] (AT I 19-21). Clerselier-Institut, în margine: „Poate că este o a treia scrisoare alăturată altor două". Este dificil de identificat destinatarul; de asemenea, nu este limpede dacă nu avem de-a face, de fapt, cu mai multe fragmente puse la un loc. Primul paragraf este posterior redactării *Principiilor*, dar poate nu și publicării lor, de vreme ce destinatarul îi indică un text aristotelic pe care Descartes îl citase deja, lucru pe care destinatarul nu-l știa. Al doilea privește mișcarea Pământului și poate fi apropiat de un pasaj dintr-o scrisoare la rândul ei dificil de datat: A 312, *către X* [martie 1641 – ianuarie 1643?] (AT V 544). Cel de-al patrulea tratează despre o problemă pe care Descartes o mai abordase în 1634 și 1636 (vezi *infra*, p. 768, nota 3). În sfârșit, cel din urmă are o afinitate cu un pasaj dintr-o scrisoare către de Beaune din 1639 (vezi *infra*, p. 769, nota 3).

3268. *Principii*, IV, art. 204 (AT VIII-1 327).

3269. În viitoarea condamnare a *Operelor* lui Descartes, la 1663, Stefano Spinula, unul dintre cei doi cenzori romani, va menționa printre chestiunile controversate articolul 13 din *Principii*, III: „Pământul poate fi numărat printre planete, iar Soarele în rândul stelelor fixe", *cf.* J.R. Armogathe și V. Carraud, „La première condamnation des *Œuvres* de Descartes, d'après des documents inédits aux Archives du Saint-Office", *Nouvelles de la République des Lettres*, 2001-II, pp. 103-137. În *Principii*, III, art. 29, Descartes afirmă că Pământul este nemișcat în vârtejul său mobil, ca un om care doarme într-o corabie de la Dover la Calais.

3270. Vezi A 71, *către Mersenne*, 15 mai 1634 (AT I 294-295) și A 88, *către Mersenne* [martie 1636] (AT I 341).

3271. „Vorbind în chip absolut" (lat.).

3272. Alan Gabbey atrage atenția (AT V 665) asupra continuității dintre acest ultim paragraf și un pasaj despre inerția naturală din A 219, *către* [*de Beaune*] [30 aprilie 1639] (AT II 543, r. 3 –

544, r. 2). La rândul lui, acesta din urmă este aproape identic cu unul din A 688, *către* [*Silhon?*] [martie sau aprilie 1648?] (AT V 135, r. 22 – 136, r. 13), care este un comentariu la art. 43 din *Principii*, III.

Note complementare

Scrierea *Meditațiilor*

Un proiect mai vechi

Așa cum am arătat în *Introducerea* la volumul I al *Corespondenței*, *Meditațiile* au fost de la început un proiect dialogal, în care Descartes a prevăzut și a contat pe feedbackul Republicii Literelor, în general, și al teologilor, în particular, la argumentele sale în sprijinul principalelor teze pe care le înfățișa, anume demonstrația existenței eului care gândește, a existenței lui Dumnezeu și distincția reală între substanțe.

Dar scrierea *Meditațiilor* este un proiect cu siguranță mult mai vechi în geneza gândirii carteziene. Unii cercetători îl originează în toamna lui 1627, în convorbirea lui Descartes cu cardinalul de Bérulle ce a urmat conferinței lui Nicolas de Villiers, domn de Chandoux, de la reședința nunțiului papal Giovanni Francesco Guidi di Bagno, când cardinalul l-a îndemnat să se apuce de lucrarea de care Descartes îi vorbise, făcându-i din aceasta „o obligație de conștiință, dat fiind că, odată ce primise de la Dumnezeu o forță și o pătrundere a minții cu niște intuiții [*lumières*] în această materie pe care nu le dăruise altora, avea să-i dea seamă în chip exact despre felul cum și-a folosit darurile și să fie răspunzător în fața acestui Judecător suveran al oamenilor de paguba pe care ar produce-o genului uman dacă l-ar lipsi de roadele meditațiilor sale”[1].

Astfel, faimoasa declarație a lui Descartes „*Je soutiens la cause de Dieu*”[2] ar veni în prelungirea unui angajament ce ar data nu numai dinainte de apariția *Discursului*, ceea ce toți exegeții acceptă, ci și dinainte de proiectul *Lumea*, abandonat în 1633, la aflarea veștii condamnării lui Galileo Galilei. Chestiunea a primit diverse interpretări în studiile carteziene, căci miza este de a ști dacă proiectul metafizic datează dinaintea proiectului de filosofie naturală dezvoltat în *Încercările* publicate odată cu *Discursul*, sau dacă nu este decât o adăugare mai târzie, eventual pentru a ancora teologic un proiect mai vechi.

Răspunsul la această primă întrebare poate fi relativ ușor dat, utilizând o mărturie a lui Descartes însuși care vorbește despre o primă schiță a

> un[ui] mic Tratat de Metafizică, pe care l-am început pe când eram în Frizia și ale cărui puncte principale sunt de a dovedi *existența lui Dumnezeu și aceea a sufletelor noastre* când sunt separate de trup, de unde urmează nemurirea lor[3].

Acest tratat, numit de Baillet „*quelque chose sur la Divinité*”[4] , a fost probabil scris în latină, în vara lui 1628, dacă e să ne luăm tot după mărturia autorului:

> …cu circa opt ani în urmă am scris în latină un început de *Metafizică*, unde acest lucru [distincţia reală a substanţelor] este demonstrat îndeajuns de amănunţit[5].

Informaţia este reluată şi într-o scrisoare către părintele oratorian Gibieuf, de care, după moartea cardinalului de Bérulle, Descartes se simţea în continuare apropiat:

> …am de gând să vă tulbur când voi fi încheiat un scurt tratat pe care tocmai îl încep, despre care nu v-aş fi spus nimic înainte să fie gata, dacă nu mi-ar fi teamă că vremea îndelungată ce s-a scurs nu v-a făcut să uitaţi făgăduiala pe care mi-aţi dat-o de a-l îndrepta şi a-i da o ultimă formă[6].

Tratatul este astăzi pierdut în forma în care a fost schiţat atunci, dar pare că Descartes l-a folosit când a fost nevoie să-şi extindă demonstraţia existenţei lui Dumnezeu, criticată după apariţia *Discursului*, şi când a aşternut în latină versiunea conţinută în *Meditaţii*:

> …dacă se va face o versiune latină a acestei cărţi [*Discursul*], după cum este vorba, aş putea să îl includ acolo[7].

Întrebarea iniţială poate fi desigur extinsă, în sensul de a şti dacă *Regulile pentru îndrumarea minţii*, rămase în manuscris, datează dinaintea acestei prime variante a metafizicii lui Descartes. La rândul lor o schiţă a metodei carteziene, *Regulile* par să nu se sinchisească prea mult de validitatea judecăţilor intelectului şi de limitele ştiinţei noastre. Lumina naturală a minţii este comparată cu lumina Soarelui, ca în dialogurile platonice, şi este văzută ca fiind una şi aceeaşi indiferent de obiectele pe care le luminează, fără ca problema adecvării la lucrurile reale să fie ridicată în vreun fel. Cum datarea *Regulilor* este relativ nesigură, iar descoperirea recentă la Cambridge a unei cópii manuscrise lacunare a lor pare să confirme o ipoteză mai veche a cercetătorilor, anume că au existat, cronologic, mai multe straturi în textul care a ajuns la noi, chestiunea rămâne spinoasă. Totuşi, chiar dacă *Regulile* sunt anterioare anului 1628, ceea ce este foarte probabil[8], ele denotă o preocupare sistematică de a întemeia certitudinea ştiinţei, care corespunde pe un plan epistemologic întemeierii certitudinii metafizice pe care o propune itinerarul metafizic cartezian, de

la *Discurs* la *Meditații*. Mai degrabă decât de a da o prioritate abordării carteziene în științe sau în metafizică, poziția susținută deja de Étienne Gilson[9], aceea de a vedea, în proiectul cartezian, o „dialectică internă" între un „mecanicism absolut" și un „spiritualism absolut", pare în continuare a fi cea mai echilibrată, pentru că îngăduie o luminare reciprocă a proiectului științific prin certitudinea întemeiată metafizic și o confirmare a adevărurilor metafizicii prin explicația „efectelor" pe care o oferă fizica. Pentru Gilson, această dialectică a avut nevoie de timp ca să-și producă toate consecințele în gândirea lui Descartes, iar drumul de la dovezile metafizice ale distincției dintre suflet și corp la edificarea Fizicii din *Principiile filosofiei* a trecut neapărat prin critica formelor substanțiale și a calităților reale, de care Descartes vorbește în scrisorile sale în mai multe rânduri[10]. Este limpede astăzi, cum a văzut-o deja Louis Liard[11], că acceptarea fizico-matematicii practicate alături de Beeckman încă din 1619 a determinat în chip decisiv orientarea gândirii sale, mai ales dacă acceptăm că însemnarea din *Olympica* făcută la 10 noiembrie 1619[12] privea intuiția fundamentală a înlănțuirii tuturor științelor. Totuși, așa cum subliniază É. Gilson, metafizica distincției dintre suflet și corp nu decurge în chip necesar din metoda lui fizico-matematică și, astfel, elaborarea ei rămâne un proiect paralel care s-a constituit succesiv, ieșind din fizica matematică pentru a ajunge în matematica pură și apoi în ceea ce Descartes a numit în *Reguli mathesis universalis*[13]. Abia odată cu proiectul unui *Studium bonæ mentis*, o lucrare latină începută în toamna lui 1619 și abandonată în primăvara lui 1623[14], Descartes a început să gândească toate științele ca un proiect unic, socotind că înlănțuirea lor nu poate fi în nici un chip întreruptă, după cum nici toate elementele unui copac nu pot dăinui separat de acel copac, potrivit comparației pe care o va da în 1647, în scrisoarea-prefață la traducerea franceză a *Principiilor filosofiei*[15]. Dar rădăcinile acestui copac sunt chiar Metafizica, iar folosul lui este dat de roadele care cresc în crengile lui cele mai de sus, care sunt Medicina, Mecanica și Morala, prin urmare proiectul trebuie gândit ca un ansamblu în care efectele validează fundamentele, iar fundamentele fac posibile efectele.

Dacă acceptăm această intepretare pe care ne-o propune Descartes însuși, scrierea metafizicii carteziene a durat o viață. Anume de la descoperirea „fundamentului unei științe admirabile" în 1619 până la *Tratatul despre pasiunile sufletului* publicat în 1649, care întemeiază conceptul de generozitate drept un regim determinat de autoafectare care creează premisele individuației unei persoane morale[16].

De la Discurs la Meditații

Rămâne acum să vedem etapele acestei scrieri.

Discursul a pornit dintru început în chip asumat ca un proiect dialogal, autorul cerând celor

care aveau să-l citească să îi trimită obiecţii prin intermediul editorului său, Jan Maire, de la Leiden.

> Aş fi foarte mulţumit ca [scrierile mele] să fie cercetate, şi pentru ca să fie cu atât mai mult prilejul, îi rog stăruitor pe toţi cei ce vor avea de făcut obiecţii să-şi dea osteneala de a le trimite librarului meu, prin care fiind înştiinţat, voi încerca să adaug răspunsurile mele în acelaşi timp; iar astfel cititorii, văzând laolaltă şi pe unele şi pe celelate, vor judeca cu atât mai lesne în privinţa adevărului[17].

Material s-a ivit din belşug, întrucât obiecţiile au venit din toate părţile. Descartes plănuia serios să facă din ele şi din răspunsurile pe care avea să le dea un volum întreg. Unele au privit explicaţiile fizice pe care Descartes le dădea în *Încercări* şi pe care le întemeia pe nişte ipoteze sau supoziţii [*suppositions*][18] ce depindeau de „principiile generale ale Naturii" şi pe care Descartes nu le explicita. Aşa de pildă, obiecţii împotriva explicaţiilor din *Dioptrica* au redactat Thomas Hobbes, Pierre Petit[19], Pierre Bourdin, Jean de Beaugrand, Pierre de Fermat[20].

Obiecţii la *Dioptrica* şi *Meteorii* îi aduceau belgianul Libertus Fromondus[21], Jean Ciermans[22]. *Geometria* va fi şi ea obiectul unei polemici suscitate de apariţia încercării lui Pierre de Fermat *Methodus ad disquirendam maximam et minimam* (1637), în care se vor înfrunta Descartes, Fermat, Gilles Personne de Roberval, Jean de Beaugrand şi care va continua odată cu apariţia *Geostaticii* (1638) lui Beaugrand[23]. Medicul neerlandez Vopiscus Fortunatus Plempius[24] îi aduce obiecţii la tezele referitoare la circulaţia sângelui şi a bătăilor inimii pe care Descartes le expusese în partea a cincea a *Discursului*. Într-o scrisoare din 9 martie 1638, Descartes îi face lui Huygens o listă a tuturor obiecţiilor primite (A 165, AT II 659-663), iar la 29 ianuarie 1639 îi trimite, odată cu A 211 (AT II 675-676), o copie a tuturor acestor obiecţii cu răspunsurile sale, în chip clar pregătite pentru publicare („vreţi să pregătiţi aceste obiecţii şi soluţii pentru a le oferi publicului", A 223, *Huygens către Descartes*, 15 mai 1639, AT II 679).

Chiar dacă polemicile despre subiectele de matematică şi fizică suscitate de *Încercări* vor continua, în corespondenţă, până în 1640, totuşi Descartes pare a fi înţeles că obiecţiile majore au privit mai ales partea a IV-a a *Discursului*, şi în chip special argumentele în favoarea existenţei lui Dumnezeu şi a distincţiei reale dintre substanţe. Am arătat într-o notă complementară la volumul I al *Corespondenţei* însemnătatea scrierii lui Pierre Petit. Nu este de mirare că, în *Prefaţa către cititor* la *Meditaţii*, Descartes îl aminteşte, fără să-i dea numele[25]. El reprezenta oarecum atitudinea unui întreg grup, cel al matematicienilor şi fizicienilor experimentalişti din jurul lui Mersenne, care preferau o atitudine fideistă în marile chestiuni teologice şi dezvoltarea unei fizici

experimentale pe baze mai mult sau mai puţin (neo-)aristotelice. Acest tip de obiecţii va continua şi după publicarea *Meditaţiilor* şi va ralia un grup important de filosofi parizieni, al cărui vârf de lance va fi Gassendi. Cu toate că o mare parte a obiecţiilor s-au pierdut, alţi contemporani i-au reproşat o insuficientă argumentare în expunerea dovezilor existenţei lui Dumnezeu, cum par să fi fost Marin Mersenne[26], Antoine Vatier[27], Guillaume Gibieuf şi un corespondent necunoscut[28].

Din toate aceste date rezultă că *Discursul* şi *Încercările* nu au trecut testul de validare pe care Descartes şi l-a impus el însuşi la publicarea lor, anume de a putea face faţă tuturor obiecţiilor pe care le vor întâmpina în Republica Literelor şi că partea mai slabă a fost socotită tocmai nucleul de metafizică inclus în partea a IV-a a *Discursului*[29].

Verdictul este parţial admis de Descartes în corespondenţă. Astfel, într-o scrisoare către un destinatar nesigur, Descartes admite o deficienţă de argumentare:

> Admit că este un mare defect în scrierea pe care aţi văzut-o, după cum aţi observat, şi că nu am dezvoltat suficient argumentele prin care socotesc că pot dovedi că nu există nimic pe lume care să fie prin sine mai evident şi mai cert decât existenţa lui Dumnezeu şi a sufletului uman, astfel încât acestea să devină inteligibile pentru toată lumea[30].

Sau, cum îi mărturiseşte el lui Mersenne:

> În ceea ce priveşte a doua obiecţie a Domniei voastre, potrivit căreia nu am explicat îndeajuns de amănunţit de unde cunosc că sufletul este o substanţă distinctă de trup, a cărui natură este doar gândirea, ceea ce e singurul lucru care face obscură demonstraţia cu privire la existenţa lui Dumnezeu, admit că ceea ce scrieţi este foarte adevărat şi că aceasta face demonstraţia mea cu privire la existenţa lui Dumnezeu anevoie de înţeles[31].

Iar într-o scrisoare către un profesor iezuit de la Colegiul din La Flèche:

> Este adevărat că am fost prea obscur în ceea ce am scris despre existenţa lui Dumnezeu în acest *tratat despre Metodă* şi, chiar dacă aceasta este bucata cea mai importantă, recunosc că este cel mai puţin elaborată din toată lucrarea…[32]

În aceste scrisori, Descartes se justifică în diferite feluri, dar, ţinând cont de principiile filosofiei carteziene, o demonstraţie care nu este limpede, o idee care nu apare gândirii ca fiind clară şi distinctă nu poate îndeplini criteriul adevărului ce avea să fie enunţat în *Meditaţia a IV-a*.

Acestea ni se par a fi fost temeiuri suficiente pentru care Descartes a pus lucrarea din nou pe războiul de țesut și a pregătit o a doua variantă a metafizicii, cea pe care o va oferi în *Meditationes de prima philosophia*.

Nu este de mirare, așadar, că proiectul de a publica un volum cu obiecțiile și răspunsurile formulate în privința *Discursului* și *Încercărilor* din 1637 este treptat abandonat. Chiar dacă Descartes avea să apere până la capăt „explicația efectelor”[33] pe care o dă în cele trei *Încercări*, anume *Dioptrica*, *Metorii* și *Geometria*, el simte totuși că se formase un consens în Republica Literelor atât în privința nevoii întemeierii „supozițiilor”[34] pe care își construise filosofia naturală, cât și, ceea ce era și mai primejdios, a unui scepticism asupra noului mod pe care îl propunea de a întemeia adevărurile metafizice[35].

Corespondența păstrează urmele diverselor intenții ale lui Descartes de a-și propune din nou metafizica sub o altă formă. Este mai întâi vorba de „a fac[e] un efort pentru a încerca să lămure[ască] mai în amănunt această materie”[36], apoi de o „versiune latină”:

> cu circa opt ani în urmă am scris în latină un început de *Metafizică*, unde acest lucru [că sufletul este o substanţă distinctă de trup, a cărui natură este doar gândirea] este demonstrat îndeajuns de amănunţit și, dacă se va face o versiune latină a acestei cărţi [*Discursul*], după cum este vorba, aș putea să îl includ acolo[37];

sau de a „ofer[i] niște lămuriri într-o a doua ediție”[38]. Proiectul l-a însoțit multă vreme pe Descartes, deoarece abia la 27 mai 1641 acesta îi dă lui Mersenne indicația de a nu mai include, printre textele care încadrau *Meditațiile*, partea a IV-a a *Discursului*, însoțită de o prefață:

> și nu se va tipări cea de-a 4-a parte a *Discursului despre Metodă*, nici mica prefață pe care o pusesem după aceasta și nici cea care preceda Obiecțiile Teologului, ci doar *Synopsis*[39].

Traducerea latină a *Discursului* (însoțit de *Dioptrica* și *Meteorii*) a fost publicată în 1644 sub titlul *Specimina philosophiæ*, și chiar dacă a fost cu siguranță revăzută de Descartes[40], ea nu cuprinde nici o schimbare de substanță a textului tipărit în franceză la 1637.

Manuscrisul Meditațiilor

Primul indiciu relativ limpede al redactării unei noi versiuni a metafizicii expuse în *Discurs* este cuprins într-o scrisoare către Mersenne din noiembrie 1639:

> Lucrez acum la un Discurs în care încerc să deslușesc ceea ce am scris mai demult despre acest subiect; nu va avea decât cinci sau șase coli de tipar, dar nădăjduiesc că va cuprinde o bună parte a Metafizicii. Și pentru a-l duce mai bine la îndeplinire, intenția mea este să pun să se tipărească doar douăzeci sau treizeci de exemplare, pentru a le trimite celor douăzeci sau treizeci de Teologi cei mai învățați de care voi putea avea cunoștință, cu scopul de a obține judecata lor și de a afla de la ei ce va fi bine să schimb, să îndrept sau să adaug, înainte de a-l face public[41].

Așa cum observă Marion, se vede de aici că schema scrierii *Meditațiilor* o reduplică pe aceea a *Discursului* și *Încercărilor*, în sensul în care presupune din capul locului o schemă responsorială[42] menită să valideze noua filosofie, dar această schemă vizează strict obținerea unei validări teologice, cum am spune astăzi, de înaltă calificare. Continuitatea cu redactarea din *Discurs* va fi anunțată chiar în *Prefața către cititor* a *Meditațiilor*: „Am atins deja pe scurt chestiunile despre Dumnezeu și despre mintea omenească în *Discursul despre metodă* etc.”[43].

Descartes a redactat textul latin al *Meditațiilor* la Santpoort, un sat aflat la nord de orașul Haarlem, în lunile ce au urmat, așa cum se poate vedea din corespondența cu Mersenne din iarna anului 1639 și primăvara anului 1640. Descartes îi pomenește în martie 1640 despre „Încercarea [sa] de Metafizică”[44], iar în iulie îl anunță că „cele cinci sau șase coli de Metafizică” „sunt gata de multă vreme”[45].

Chiar dacă nu le dă de îndată la tipar, Descartes începe să le comunice unor apropiați, pentru a primi părerile lor. Înainte de a le trimite unor teologi, el le arată lui Antonius *Æ*milius și Henricus Regius, de la care culege „două dificultăți privitoare la ideea pe care o avem despre Ființa infinită și perfectă în chip infinit”[46]. Prima dintre dificultăți anticipează o obiecție care va face carieră în receptarea *Meditațiilor*, anume dacă ideea de infinit nu este obținută printr-o operațiune de amplificare a unor calități pe care mintea le descoperă în lumea înconjurătoare sub o formă finită. Această obiecție, formulată de Pierre Petit la adresa părții a IV-a a *Discursului*[47], va reveni în *Obiecții II*[48], *Obiecții V*[49], cât și sub pana lui Hyperaspistes[50]. Ea revine la a contesta, de fapt, caracterul înnăscut al ideii de infinit și de a face din ideea de Dumnezeu o idee factice, obținută prin amplificarea unei idei adventice, izvorâtă din percepția lucrurilor din jur, demers ce duce la contestarea dovezii carteziene *a posteriori* a existenței lui Dumnezeu. Descartes răspunde acestei dificultăți acceptând, în spiritul obiectorului său, argumentul despre „formarea” ideii de Dumnezeu prin amplificarea perfecțiunilor la infinit prin gândire, cu condiția ca omul să-și aibă „obârșia de la o Ființă în care ele să fie infinite în mod actual”[51]. Cea de-a doua dificultate, referitoare la adevărul evident prin sine însuși al axiomelor pe care le înțelegem clar și distinct, îi prilejuiește lui

Descartes o dezvoltare despre întemeierea evidenţei axiomelor şi a înlănţuirii unor demonstraţii valide în cunoaşterea existenţei lui Dumnezeu. Această argumentaţie, cunoscută în exegeza carteziană drept punerea la îndoială a „ştiinţei ateului”, va reveni de asemenea în obiecţiile ulterioare, atât în *Obiecţii II*[52], *Obiecţii VI*[53], cât şi în obiecţiile lui Hyperaspistes[54]. Strategia lui Descartes de a conceda adversarului o parte din obiecţia pe care o formulează, întemeind totodată acel fel de a vedea lucrurile într-o perspectivă care se reduce la concepţia pe care obiecţia o contestă, va reapărea în corespondenţă în scrisori importante, cum ar fi de pildă răspunsul la una dintre obiecţiile prinţesei Elisabeta, referitoare la necesitatea psihologică de „a atribui sufletului materia şi întinderea”[55], sau răspunsul la obiecţia lui Henry More referitoare la faptul că Dumnezeu trebuie să aibă şi el întindere, întocmai ca lucrurile corporale[56].

Cu toate că Descartes ar fi vrut să-i încredinţeze unui tipograf de la Leiden manuscrisul *Meditaţiilor* spre sfârşitul lunii aprilie 1640[57], apariţia unor obiecţii referitoare la validitatea argumentelor în favoarea existenţei lui Dumnezeu era de natură să ceară mai multă prudenţă. Descartes anunţase în scrisori că *Meditaţiile* aveau să fie o extindere a părţii a IV-a a *Discursului* şi că aveau să corecteze insuficienţa retorică şi argumentativă ce fusese constatată acolo. La Paris, la colegiul Clermont, fuseseră susţinute în iulie 1640, sub răspunderea părintelui iezuit Pierre Bourdin, nişte teze ce conţineau trei articole împotriva materiei subtile, reflexiei şi refracţiei din *Dioptrica*. Bourdin scrisese şi un soi de prefaţă, *Velitatio*, în care îl ataca pe Descartes. Iezuiţii declaraseră că îşi suspendă opiniile despre *Discurs* şi *Încercări* până ce vor vedea principiile pe care se întemeiază explicaţiile lui Descartes. Obiecţiile lui Pierre Petit rămăseseră fără răspuns, dar este limpede că ele circulaseră în cercul lui Mersenne. Într-o scrisoare către André Rivet, Mersenne exprimă o atitudine care era cu siguranţă împărtăşită de mai mulţi:

> Cartea aceasta a Domnului de Cartes […] ne-a dat prilejuri mari pentru opinii foarte diferite […]. Căci, deşi toată lumea vede limpede în scrierile sale că are o minte foarte pătrunzătoare, toţi sunt supăraţi de faptul că le-a presupus pe toate, fără a oferi lămuriri despre nici unul dintre principiile Domniei sale. I-am obiectat deja ceea ce observaţi în legătură cu creaţia, şi multe alte lucruri cu privire la religie, la care mi-a răspuns că vorbeşte doar din punct de vedere filosofic, fără să se amestece în religie, pe care o primeşte fără să se socotească vrednic de a o cerceta, cum o spune într-adevăr în chip expres în primul său *Discurs*. […] Facem ce putem, prin scrisori şi argumente, pentru a-l sili să o facă; aş vrea ca Domniile voastre, Domnilor, care îi puteţi transmite sau scrie câteva cuvinte din partea Excelenţei sale, pentru a-l face să se simtă onorat, să binevoiţi a ne ajuta, căci dacă va da ceea ce făgăduieşte, trebuie să închidem cărţile de filosofie. Toţi acţionează împotriva argumentului pe care îl produce pentru a dovedi

existenţa lui Dumnezeu şi distincţia dintre suflet şi trup, dar aceasta provine din aceea că nu l-a explicat îndeajuns, deoarece argumentul este excelent[58].

În faţa unei atare aşteptări din partea Republicii Literelor, era important ca Descartes să obţină o validare teologică a argumentelor sale. De aceea îi încolţeşte un gând, acela de a obţine o încuviinţare din partea teologilor Sorbonei şi, dacă era cu putinţă, din partea întregului corp profesoral.

> Nu am tipărit încă cele cinci sau şase coli de Metafizică ale mele, deşi sunt gata de multă vreme. Iar ceea ce m-a oprit este că n-aş dori ca ele să cadă în mâinile falşilor Teologi, nici de-acum încolo în cele ale Iezuiţilor (cu care prevăd că voi intra în război), înainte să le fi arătat mai multor Doctori şi să fi fost aprobate de aceştia, şi, dacă aş putea, de către Corpul [profesoral al] Sorbonei. Şi fiindcă în această vară am avut intenţia să fac o călătorie în Franţa, îmi propuneam să le duc eu însumi, şi nu am vrut să le tipăresc decât atunci când mă aflam pe punctul de a pleca, ca nu cumva librarul, susţinând vreun exemplar, să-l răspândească fără ştirea mea, *ut fit*. Dar vara este deja atât de înaintată, încât mă tem că nu voi putea face această călătorie, iar în acest caz, vă voi trimite zece sau douăsprezece exemplare, sau mai multe dacă socotiţi că este nevoie; căci nu voi tipări decât atâtea câte ar fi necesare în acest scop, şi vă voi ruga să le fiţi distribuitor şi protector, şi să nu le puneţi decât în mâinile Teologilor pe care îi consideraţi cei mai vrednici, cel mai puţin preocupaţi de greşelile Şcolii, cel mai puţin interesaţi să le menţină, în sfârşit, oamenii cei mai buni, asupra cărora adevărul şi mărirea lui Dumnezeu să aibă mai multă putere decât invidia şi gelozia[59].

Bănuiala că unul dintre exemplarele tipărite în tiraj limitat ar putea „să fie văzut de aproape toţi cei care vor avea curiozitatea de a-l vedea, fie că îl obţin de la cineva căruia îl voi fi trimis, fie de la librarul care cu siguranţă va tipări mai multe exemplare decât aş dori”[60], îl determină însă să renunţe la această idee şi să proiecteze „o tipărire publică încă de prima dată”. În acest plan, Descartes îi încredinţa lui Mersenne un rol hotărâtor, anume de a obţine, odată ce i-ar încredinţa manuscrisul *Meditaţiilor*, aprobarea unor teologi care să-i îngăduie să dedice lucrarea, în cele din urmă, corpului profesoral al Sorbonei. Desigur, în aceste condiţii nu mai putea fi vorba de a tipări *Meditaţiile* la Leiden, cum procedase cu *Discursul* şi *Încercările*; totul trebuia făcut la Paris:

> Şi pentru aceasta m-am gândit că, dacă v-aş trimite tratatul meu în manuscris, iar Domnia voastră l-aţi arăta Cucernicului Părinte Gibieuf, căruia i-aş putea scrie şi eu pentru a-l ruga să-l

cerceteze, dacă nu mă înşel foarte tare, cu siguranţă îmi va face cinstea să îl aprobe. Apoi îl veţi putea arăta şi altor câţiva, după cum veţi crede de cuviinţă. Şi având astfel aprobarea a 3 sau 4 sau mai mulţi, l-am da la tipar, şi l-aş dedica, dacă socotiţi de cuviinţă, Domnilor de la Sorbona în general, pentru a-i ruga să-mi fie apărători întru cauza lui Dumnezeu[61].

Este interesant că Descartes pune bază în primul rând pe părintele Guillaume Gibieuf, un discipol şi un continuator al spiritualităţii oratoriene a cardinalului de Bérulle, subliniind astfel relaţia specială pe care o avea cu acesta, confirmată de puţinele scrisori ce ni s-au păstrat[62]. La urma urmei, Bérulle fusese cel care îi făcuse lui Descartes „o obligaţie de conştiinţă" din a apăra „cauza lui Dumnezeu", iar faptul că, în *Epistola dedicatorie* a *Meditaţiilor*, Descartes îşi aşază demersul sub îndemnul sesiunii a opta a Conciliului de la Lateran, adresat filosofilor creştini, „să dovedească adevărul după puterile lor"[63], ar putea fi pus pe seama aceleiaşi inspiraţii. Pe de altă parte, Descartes apreciase lectura cărţii lui Gibieuf *De libertate Dei et creaturæ*, apărută în 1630, despre care scria într-o scrisoare: „preţuiesc foarte mult ceea ce am văzut din ea şi subscriu pe de-a-ntregul la concepţia sa"[64].

Descartes va izbuti să-i trimită lui Mersenne textul *Meditaţiilor* la 11 noiembrie 1640, prin intermediul lui Huygens, căruia i le lăsase o săptămână pentru a le citi[65], dar, în urma unei disfuncţii a curierilor diplomatici, acesta i le restituie lui Descartes, care le retrimite lui Mersenne printr-un curier ordinar la 18 noiembrie 1640[66]. El adaugă şi *Epistola dedicatorie* către Domnii de la Sorbona, lăsându-se în seama lui Mersenne în privinţa formulei introductive, cu rugămintea de a urma planul pe care i-l expune:

Cât despre Scrisoarea către Domnii de la Sorbona, dacă m-am înşelat în titlu sau dacă îi trebuie vreo semnătură sau vreo altă formulă de adresare, vă rog să i le adăugaţi şi socot că va fi la fel de bun fiind scrisă de mâna altuia precum ar fi de a mea. V-o trimit separată de tratat din pricină că, dacă toate lucrurile merg cum se cuvine, socot că ar fi cel mai bine ca, după ce totul va fi fost văzut de Părintele Gibieuf şi, dacă binevoiţi, de unul sau doi dintre prietenii Domniei voastre, să se tipărească tratatul fără scrisoare, deoarece copia este prea prost scrisă pentru a fi citită de mai mulţi şi să fie înfăţişat, astfel tipărit, Corpului Sorbonei, cu Scrisoarea scrisă de mână; ceea ce odată făcut, socot că regula jocului va cere ca Domniile lor să desemneze pe unii din rândul lor să îl examineze; şi va trebui să li se dea atâtea exemplare câte vor avea nevoie pentru aceasta sau mai degrabă atâtea câţi Doctori sunt, iar dacă găsesc ceva de obiectat, să mi-l trimită ca să-i aduc un răspuns; ceea ce se va putea tipări la sfârşitul cărţii. Iar după acestea, mi se pare că nu vor putea să refuze să-şi rostească judecata, care va putea fi tipărită la

începutul cărţii, împreună cu Scrisoarea pe care le-o scriu. Dar lucrurile se vor petrece poate cu totul altfel decât socot; de aceea mă las întru totul la voia Domniei voastre şi a Părintelui Gibieuf, pe care îl rog prin scrisoarea mea să binevoiască să vă ajute să conduceţi această treabă; căci acea *Velitatio* pe care o cunoaşteţi m-a făcut să-mi dau seama că, oricâtă dreptate ar avea cineva, tot are întotdeauna nevoie de prieteni pentru a o apăra. În cazul de faţă, important este faptul că, de vreme ce apăr cauza lui Dumnezeu, argumentele mele nu pot fi respinse, decât dacă se descoperă vreun paralogism, ceea ce cred că este cu neputinţă, şi nici dispreţuite, decât dacă se aduc unele mai bune, ceea ce socot că ar cere multă osteneală[67].

Graţie lui Baillet, se ştie că trimiterea din 18 noiembrie 1640 conţinea, în afară de textul *Meditaţiilor* şi al *Epistolei dedicatorii*, de o scrisoare către Gibieuf (A 301) şi una către Mersenne (A 302), şi *Obiecţii I* şi *Răspunsuri I*, prin care Descartes dezvolta conceptul de Dumnezeu *causa sui*, prin intermediul dialogului cu un preot catolic neerlandez, Johannes Caterus[68]. Prin importanţa pe care i-o acorda lui Gibieuf, care era un *socius* al Sorbonei, scrisoarea către acesta din urmă pare să fie dedicaţia neoficială cu care Descartes trimitea *Meditaţiile* la Paris pentru a fi bine primite:

Şi, deoarece nu cunosc pe nimeni în lume care să poată face mai multe în această privinţă decât Domnii de la Sorbona, nici de la care să nădăjduiesc judecăţi mai sincere, mi-am propus să caut în chip anume protecţia Domniilor lor; şi, pentru că Domnia voastră sunteţi unul dintre cei mai de seamă din Corpul lor şi mi-aţi făcut mereu cinstea de a-mi arăta afecţiune, dar, mai presus de toate, fiindcă am întreprins să apăr cauza lui Dumnezeu, nădăjduiesc într-un sprijin substanţial din partea Domniei voastre, atât prin sfaturi, arătându-i Părintelui Mersenne în ce mod trebuie condusă această treabă, cât şi prin protecţia Domniei voastre, procurându-mi judecători binevoitori şi numărându-vă şi Domnia voastră printre aceştia[69].

Rugămintea lui Descartes nu a rămas fără ecou. Gibieuf îi făgăduieşte că-i va scrie un răspuns şi că-i va arăta *Meditaţiile* părintelui Charles de Condren, generalul oratorienilor[70].

Strângerea Obiecţiilor, Răspunsurile

Obiecţii I şi *Răspunsuri I* sunt pentru prima dată semnalate la 12 noiembrie 1640, în scrisoarea însoţitoare a *Meditaţiilor* către Constantijn Huygens[71]. Ele sunt invocate ca exemplu şi mai târziu, într-o scrisoare foarte importantă, scrisă lui Mersenne la 24 decembrie, după ce acesta a primit pachetul trimis. Baillet ne informează că ele fuseseră scrise de Johannes Caterus, preot catolic

domiciliat la Alkmaar, doctor în teologie al Facultății din Louvain, la sfârșitul verii anului 1640, „la solicitarea a doi prieteni ai lui Descartes cărora acesta le trimisese o copie manuscrisă a *Meditațiilor* sale pentru a afla părerea lor și pentru a arăta scrierea unora dintre cunoștințele lor pe care i-ar socoti vrednici de a-i da sfaturi bune”[72]. Cei doi prieteni erau Jan-Albert Bannius și Augustin Alsten Bloemaert, preoți catolici în orașul Haarlem[73].

Mersenne îi făgăduiește obiecțiile mai multor teologi „într-o săptămână”, ceea ce îl neliniștește pe Descartes, care ar fi vrut ca cititorii să aibă mai mult timp de a se familiariza cu noul său fel de a face filosofie, care presupune, printre altele, nu a urma „ordinea materiilor, ci doar pe cea a temeiurilor”[74]. În plus, Descartes începe să-și facă griji și pentru faptul că copia manuscrisă „este foarte prost scrisă și nu poate fi văzută decât de o singură persoană odată” și revine la ideea de a tipări douăzeci sau treizeci de exemplare, arătând că ar fi făcut-o în Țările de Jos, „doar că nu am putut să mă încred în nici un librar și nu voiam ca Pastorii din țara aceasta să-l vadă înaintea Teologilor noștri”[75]. La 31 decembrie 1640, Descartes îi trimite lui Mersenne și „un Argument al Metafizicii mele, care va putea, dacă îl încuviințați, să fie așezat înaintea celor șase Meditații”[76], care este de fapt *Synopsis sex sequentium Meditationum*, ce va fi tipărit între *Prefața către Cititor* și textul propriu-zis al *Meditațiilor*[77]. Tot atunci, Descartes răspunde la o obiecție, cuprinsă într-o scrisoare ce-i fusese trimisă de Mersenne, ce pare să fie o variantă a obiecției ridicate în *Obiecții II* cu privire la formarea ideii de Dumnezeu pornind de la perfecțiunea lucrurilor materiale[78], anume „că nu știm dacă Ideea unei Ființe neasemuit de perfecte nu este la fel cu aceea a Lumii Corporale”[79]. În aceeași scrisoare, Descartes pare că răspunde la unele observații punctuale ale lui Mersenne, rugându-l să opereze mici modificări în textul trimis. De asemenea, se declară dispus de a primi cartea lui J.-B. Morin *Quod Deus sit*, pe care Mersenne pare să o fi pus în relație cu tipul de demonstrație propus de Descartes: „fiindcă Domnia voastră spuneți că procedează ca un Matematician”[80]. Despre Morin vom trata separat, dar este de ajuns să spunem aici că el a contribuit substanțial la constituirea rezervorului din care au fost extrase *Obiecții II* și, probabil, *Obiecții VI*.

Descartes primește *Obiecții II* la 14 ianuarie 1641, după cum notează el însuși o săptămână mai târziu[81]. Ele sunt anonime, prezentate ca venind din partea a „diverși teologi”[82], iar Descartes nu știe cine este autorul lor, după cum mărturisește Mersenne într-o scrisoare către Voetius, adăugând că el este cel care le-a „propus”[83]. Chestiunea este dezbătută în studiile carteziene, deoarece este limpede că Mersenne a folosit în redactarea lor obiecții care îi veniseră de la apropiați, printre care Pierre Petit[84] și J.-B. Morin[85]. Dar în alte locuri Mersenne numește toate obiecțiile publicate în prima ediție a *Meditațiilor* „*nostras Parisienses Objectiones*”[86], încât se vede că avea un simț al paternității destul de larg! Descartes îi trimite destul de repede *Răspunsuri II*[87], chiar dacă este

nemulţumit de conţinutul *Obiecţiilor*:

> Acest bilet este doar pentru a vă spune că nu am putut să vă trimit încă, la această expediere, *Răspunsul* meu la *Obiecţii*, în parte din pricină că am avut alte îndeletniciri, care nu mi-au lăsat aproape nici o zi liberă, şi în parte şi pentru că cei care le-au făcut par să nu fi înţeles absolut nimic din ceea ce am scris şi par să îl fi citit doar în graba poştalionului, astfel încât nu-mi dau decât prilejul să repet ceea am scris deja acolo; iar aceasta mă osteneşte mai mult decât dacă mi-ar fi propus dificultăţi care să dea mai mult de lucru minţii mele. Aceasta să rămână totuşi între noi, din pricină că mi-ar părea tare rău să nu fiu cuviincios cu ei[88].

Între timp, la 22 ianuarie, Descartes primeşte şi *Obiecţii III*[89]. Autorul lor este Thomas Hobbes, acelaşi „Englez" cu care tocmai începuse o dezbatere cu privire la *Dioptrica*[90]. Identitatea lui nu pare să-i fie cunoscută, chiar dacă la acea vreme Hobbes era un membru al cercului lui Mersenne[91]. Le va răspunde, probabil în februarie, nu fără neplăcere însă:

> Nu am socotit necesar să mă întind mai mult în Răspunsurile mele date Englezului, din cauză că Obiecţiile Domniei sale mi s-au părut atât de puţin credibile, încât ar fi însemnat să le acord o importanţă mult prea mare dacă le-aş fi dat un răspuns mai pe îndelete[92].

Iar o judecată negativă va emite despre autorul lor şi cu prilejul apariţiei lucrării *De cive*, al cărei autor intuieşte că este aceeaşi persoană[93]. Într-un articol recent, Gianluca Mori a demonstrat convingător că Hobbes a stăruit în obiecţiile lui, prin scrisoarea anonimă A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641 (AT III 375-377), în ciuda dispreţului cu care Descartes a trimis *Răspunsuri III*[94].

Între timp, Descartes renunţă din nou la ideea de a stărui pentru tipărirea preliminară a *Meditaţiilor*. Planul la care rămâne este acela de a răspunde şirurilor de *Obiecţii* în ordinea în care le primeşte şi de a le adăuga în urma primului şir pe care îl trimisese iniţial, „în aceeaşi ordine în care au fost aduse, pentru a păstra adevărul istoric, care îi va plăcea mai mult cititorului decât un discurs neîntrerupt în care aş spune tot aceleaşi lucruri"[95].

Obiecţii IV îl au drept autor pe Antoine Arnauld, cel mai tânăr doctor în teologie al Sorbonei şi care va deveni cel mai cartezian dintre toţi obiectorii *Meditaţiilor*. Mersenne îl cunoaşte bine şi îl va consulta şi în preajma publicării pamfletului comandat de Voetius, *Admiranda Methodus*.

După ce l-am întrebat pe nobilul Autor al celui de-al *Patrulea rând de Obiecţii*, care este

socotit drept cel mai subtil Filosof şi Doctor în Teologie din toată Universitatea din Paris, dacă vrea să ridice din nou întâmpinări împotriva răspunsurilor, mi-a răspuns că nu mai are absolut nimic de spus, că a fost întru totul satisfăcut şi că Domnia sa însuşi a predat şi a susţinut public acea Filosofie; pe care, când a fost supusă discuţiei în formă de teze în prezenţa unei adunări generale a Doctorilor, am atacat-o după puterile mele, dar nu am izbutit să o biruiesc[96].

Descartes le va primi către 25 februarie şi va trimite *Răspunsuri IV* în două plicuri succesive, la 18 martie şi la 31 martie 1641, în ultimul fiind cuprinsă „ultima coală”[97], cuprinzând explicaţia carteziană a Euharistiei, pe care Mersenne a fost de părere să nu o includă în prima ediţie a *Meditaţiilor* şi care a fost publicată abia în a doua ediţie, din 1642. De data aceasta, Descartes pare să fi fost din cale-afară de mulţumit de calitatea obiecţiilor:

Dar voi explica mai pe larg aceasta şi celelalte în răspunsul meu către Domnul Arnauld, care m-a îndatorat foarte mult prin obiecţiile sale; şi le preţuiesc drept cele mai bune dintre toate: nu pentru că sunt mai sfredelitoare, ci din pricină că Domnia sa a pătruns mai adânc decât oricine altcineva în înţelesul celor pe care le-am scris, înţeles care prevăzusem bine că va fi priceput de puţini oameni, deoarece puţini sunt cei care vor sau pot să zăbovească să mediteze[98].

El întreprinde chiar nişte modificări în *Răspunsuri I*, pentru a armoniza poziţia exprimată acolo cu cea pe care *Obiecţii IV* îl făcuseră să o adopte[99].

Mersenne a trimis *Obiecţii V*, care îl aveau drept autor pe Pierre Gassendi, la 19 mai 1641, odată cu o altă scrisoare de obiecţii, anonimă, A 334, [*Hobbes?*] *către Mersenne* [*pentru Descartes*][100], şi cu primele patru coli tipărite ale *Meditaţiilor*[101]. Gassendi a lucrat la ele între 3 şi 16 mai, deşi pare să fi vorbit cu Mersenne despre *Meditaţiile* lui Descartes încă de la începutul lui februarie[102]. Îndată ce le primeşte, la 27 mai, Descartes se bucură:

…să parcurg lungile obiecţii ale Domnului Gassendi, pe care sunt foarte bucuros că le am şi care mi se par foarte nimerite pentru a fi tipărite în rând cu celelalte, căci stilul şi concepţiile Domniei sale vor fi plăcute cititorului, iar Domnia sa are mai multe gânduri care le-ar putea trece [şi] altora poate prin minte, şi trag nădejde că răspunsurile pe care i le voi da vor fi de mare folos pentru a pricepe înţelesul meu şi a vedea cât e de departe de părerile celor care îmi aduc obiecţii. Voi răspunde pe cât de scurt voi putea, dar sunt atât de lungi, încât cred că voi avea nevoie de nu mai puţin de două sau trei săptămâni pentru aceasta[103].

Dar Descartes va avea nevoie de un timp mai lung pentru a le răspunde şi le va împărţi în două plicuri succesive, trimise la 16, probabil, şi la 23 iunie[104]. Judecata iniţial pozitivă asupra obiecţiilor lui Gassendi face loc unui ton negativ şi bănuitor:

> Vă trimit restul *Obiecţiilor* Domnului Gassendi, împreună cu răspunsul meu. Referitor la care vă rog, dacă este cu putinţă, să daţi la tipar sus-numitele *Obiecţii* înainte ca autorul să vadă răspunsul pe care l-am dat; căci, între noi [fie vorba], socot că sunt atât de puţin raţionale, încât mă tem că nu va mai vrea să îngăduie ca ele să fie tipărite când va fi văzut răspunsul meu; iar eu mi-o doresc întru totul, căci, în afară de faptul că aş fi mâhnit ca timpul pe care l-am folosit să le scriu să fie pierdut, nu mă îndoiesc că cei care au socotit că nu-i voi putea răspunde ar socoti că eu sunt cel care nu a vrut ca ele să fie tipărite, din cauză că nu le-aş fi putut răspunde pe măsură. Aş fi foarte bucuros de asemenea dacă numele său ar apărea în fruntea lor, aşa cum l-a aşezat Domnia sa. Este adevărat că despre aceasta din urmă, dacă nu vrea să o îngăduie, are dreptul de a o împiedica, deoarece ceilalţi nu şi-au pus numele; dar nu poate împiedica să fie tipărite. Şi vă rog de asemenea să daţi librarului, pentru a fi tipărită, aceeaşi copie pe care am văzut-o eu, ca să nu fie nici o modificare[105].

Mersenne îi comunică însă fără întârziere lui Gassendi *Răspunsuri V*[106]. Gassendi manifestă cu siguranţă o oarecare nemulţumire[107], pe care Mersenne i-o transmite lui Descartes, de vreme ce acesta îi răspunde:

> În privinţa Domnului Gas[sendi], mi se pare că Domnia sa ar fi foarte nedrept, dacă s-ar simţi jignit de răspunsul pe care i l-am dat; căci am avut grijă să-i răspund pe măsură, atât la cuvintele sale de laudă, cât şi la atacurile sale, chiar dacă întotdeauna am auzit zicându-se că prima lovitură valorează cât două; astfel încât, chiar dacă i-aş fi răspuns de două ori [mai aspru], i-aş fi plătit-o cum se cuvine. Dar poate că se simte încolţit de răspunsurile mele, din pricină că recunoaşte în ele adevărul, în vreme ce eu nu am fost deloc de obiecţiile Domniei sale dintr-o raţiune complet opusă; dacă lucrurile stau aşa, nu e vina mea. […] Şi, pentru cei care ar vrea să întemeieze obiecţii pe astfel de chichiţe, ar dovedi doar prin aceasta că nu au nimic de spus care să fie solid şi astfel şi-ar face lor mai mult rău decât mie[108].

Interesant este că, în *Disquisitio metaphysica*, Gassendi exprimă o părere de rău cu privire la caracterul public dat acestei polemici[109]. Influenţa extinsă pe care o avea Gassendi explică în parte blocajul filosofiei lui Descartes în unele cercuri ale Republicii Literelor, care i-au opus un

materialism difuz, asociat cu o atitudine fideistă relativ conformistă şi cu o concepţie despre suflet tributară poate într-o anumită măsură aristotelismului padovan[110].

În sfârşit, *Obiecţii VI*[111] au fost „adăugate”[112] de Mersenne, în sensul probabil că au fost adunate laolaltă, după ce acesta şi-a consultat din nou cercul de prieteni. Primite între jumătatea lui iunie şi jumătatea lui iulie, ele prilejuiesc *Răspunsuri VI*, un text trimis la 22 iulie, în care Descartes rearanjează ordinea iniţială a obiecţiilor:

> Vă trimit înapoi cel de-al *Şaselea rând de Obiecţii* cu *Răspunsurile* mele; şi, pentru că aceste *Obiecţii* sunt alcătuite din mai multe bucăţi, pe care mi le-aţi trimis în diverse rânduri[113], le-am transcris cu mâna mea, în modul în care mi s-a părut că pot fi cel mai la îndemână puse laolaltă. Şi anume, mi-aţi trimis două articole noi într-una din scrisorile Domniei voastre, dintre care pe unul l-am adăugat la sfârşitul celui de-al cincilea punct, după cuvintele *non poterit reperire*[114], aşa cum mi-aţi cerut. Iar în privinţa celuilalt, pentru că Domnia voastră nu aţi însemnat locul unde ar trebui să fie, am găsit de cuviinţă să îl împart în două părţi, dintre care din prima parte să fac al şaptelea punct[115], şi să o pun pe a doua la sfârşitul celui de al treilea[116]. Apoi, în sfârşit, am găsit o nouă obiecţie în a doua copie pe care mi-aţi trimis-o, din care am alcătuit al optulea punct[117].

În acest „montaj”, probabil că ultimele „trei puncte”, numite „*Appendix*”[118], îi aparţin părintelui oratorian Léonor de La Barde[119]:

> Faima Cucernicului Părinte de La Barde a ajuns şi până la mine, în deşert, şi aş fi foarte bucuros să pot să răspund întru totul mulţumitor celor trei puncte din aceste mici începuturi de Metafizică pe care le-am schiţat, în care v-aţi dat osteneala să mă preveniţi că Domnia sa găseşte mai cu seamă dificultăţi. Dar, pentru că Domnia voastră nu le-aţi amintit decât în trei vorbe, mi-e teamă că nu am putut să ghicesc sursa dificultăţilor pe care Domnia sa le întâmpină; aceasta este cauza pentru care am vorbit, la sfârşitul ultimelor obiecţii pe care i le trimit Cuviosului Părinte Mersenne, doar de pricina cea mai generală pentru care mi se pare că cei mai mulţi întâmpină dificultăţi în a observa distincţia care există între suflet şi trup: şi anume că, de la primele judecăţi pe care le-am făcut în copilărie şi de asemenea de la Filosofia vulgară, ne-am obişnuit să atribuim trupului mai multe lucruri care nu aparţin decât sufletului şi să atribuim sufletului mai multe lucruri care nu aparţin decât trupului; şi că ei amestecă de obicei aceste două idei de trup şi suflet în compunerea ideilor pe care le formează despre calităţile reale şi formele substanţiale, [compunere] care cred că trebuie să fie în totalitate

respinsă[120].

În sfârşit, se cuvine să amintim aici scrisoarea de obiecţii trimisă tot prin Mersenne, în iulie 1641, de un autor necunoscut pe care Descartes îl va numi, pornind de la unul din cuvintele folosite în încheierea textului său, „Hyperaspistes", „apărătorul"[121]. El primeşte cu plăcere acest rând de obiecţii, dar îi scrie lui Mersenne că ele reiau unele dintre obiecţiile ce îi fuseseră deja făcute, lăsându-i de ales între trei posibilităţi:

> În rest, l-am citit pe Hyperaspistes al Domniei Voastre, căruia îi voi răspunde foarte bucuros; dar, pentru că aceste răspunsuri se fac pentru a fi tipărite, şi astfel pentru că trebuie să ţin seama de interesul cititorului, care s-ar plictisi dacă ar vedea lucruri deja spuse, sau care sunt în afara subiectului, îndatoraţi-mă, vă rog, să îi cereţi mai înainte, din partea mea, să-şi revadă obiecţiile, pentru a scoate acele lucruri la care am răspuns deja în alte locuri, şi pe acelea unde Domnia sa a înţeles absolut contrariul a ceea ce am spus, cum ar fi în al optulea articol al său, şi în alte părţi. Sau, cel puţin, dacă Domnia sa socoteşte că aceste lucruri nu trebuie scoase, să îngăduie să i se tipărească numele, pentru a-mi sluji drept scuză faţă de cititori. Sau, în sfârşit, îi voi răspunde [prin intermediul Domniei voastre], rugându-vă să-i arătaţi răspunsul meu, precum şi celor care vor fi văzut obiecţiile sale, dar nu să-l daţi la tipar, de teamă să nu fiu învinuit că am vrut să fac cartea mai groasă cu lucruri de prisos[122].

În orice caz, Descartes îi răspunde destul de repede, probabil după 12 august[123]. Acestea sunt şi ultimele obiecţii la care afirmă că mai vrea să răspundă, dând a înţelege că interesul lui se îndreaptă către proiecte diferite:

> Iar în privinţa Metafizicii mele, am încetat cu totul să mă gândesc la ea din ziua în care v-am trimis răspunsul meu *ad Hyperaspisten*, astfel încât nici măcar n-am mai ţinut-o de atunci în mână; şi, de aceea, nu pot să răspund la nici unul dintre lucrurile pe care mi le scriaţi acum o săptămână, decât că vă rog stăruitor să nu vă mai gândiţi la ele, precum o fac şi eu. Publicând-o, am făcut ceea ce credeam a fi de datoria mea pentru gloria lui Dumnezeu şi pentru descărcarea Conştiinţei mele. Dacă planul meu n-a izbutit şi dacă sunt prea puţini oameni pe lume în stare să priceapă raţionamentele [*raisons*] mele nu este vina mea, iar ele nu sunt, cu toate acestea, mai puţin adevărate; dar ar fi vina mea dacă m-aş necăji din această pricină sau dacă mi-aş irosi mai mult timp pentru a răspunde obiecţiilor nefericite ale oamenilor Domniei voastre. […] Vă rog încă o dată să nu mai îmi trimiteţi nici o obiecţie împotriva Metafizicii

mele, nici privind *Geometria*, nici lucruri asemănătoare, sau, cel puţin, să nu mai aşteptaţi să le dau vreun răspuns[124].

Descartes pare să fi fost foarte mulţumit de această metafizică pe mai multe voci, văzând-o înglobând acum argumente contrare cărora simţea că le dăduse un răspuns pe măsură, aşa cum exclamă el într-o scrisoare către Mersenne:

> Cât priveşte obiecţiile, este foarte bine să fie numite *1^{ae} Objectiones*, *2^{ae} Objectiones* etc., iar apoi să se pună *Responsio ad Objectiones*, mai degrabă decât *Solutiones Objectionum*, pentru a lăsa să judece cititorul dacă răspunsurile mele conţin soluţiile lor sau nu. Căci trebuie lăsaţi să pună *Solutiones* cei care nu dau decât unele false; aşa cum de obicei cei care nu sunt nobili sunt cei care se laudă cel mai mult că sunt[125].

Tipărirea Meditaţiilor

Tot în luna noiembrie, Descartes exprimă intenţia ca noul său volum să apară sub numele său[126], şi nu anonim, cum o făcuse cu *Discursul* şi *Încercările*. În decembrie pare să încline către numele de Cartesius, „deoarece numele francez este prea grosolan în Latină”[127], ceea ce nu se va întâmpla, deoarece pe pagina de titlu a primelor două ediţii va apărea „*Renati Des-Cartes Meditationes de prima philosophia*”, potrivit dorinţei pe care Descartes o exprimase într-o scrisoare anterioară[128]. De altfel, titlul fusese oarecum lăsat la libera hotărâre a lui Mersenne: „Vă trimit în sfârşit scrierea mea de Metafizică, căreia nu i-am pus titlu, pentru a vă face pe Domnia voastră naşul ei şi a vă lăsa puterea de a o boteza”[129]. În primăvară îşi va confirma hotărârea: „Vă las în grijă toate titlurile *Metafizicii* mele; căci Domnia voastră le veţi fi, dacă sunteţi de acord, naş”[130]. Mersenne va adăuga însă un subtitlu inexact în prima ediţie, „*in qua Dei existentia et Animæ immortalitas demonstratur*”, în ciuda unui avertisment anterior al lui Descartes:

> Cât despre ceea ce spuneţi, că nu am scris nici un cuvânt despre Nemurirea Sufletului, aceasta nu trebuie să vă mire; căci nu pot demonstra că Dumnezeu nu l-ar putea nimici, ci doar că este de o natură întru totul distinctă de cea a corpului şi, prin urmare, că nu este supus în mod natural morţii împreună cu el, aceasta fiind tot ceea ce este necesar pentru a întemeia Religia şi, de asemenea, tot ceea ce mi-am propus să dovedesc[131].

Ceea ce Descartes va vedea prea târziu pentru a mai putea fi îndreptat, subtitlul fiind schimbat abia la a doua ediţie: „*…in quibus Dei existentia et animae humanæ a corpore distinctio*

demonstrantur”. În sfârşit, Mersenne era mandatat să decidă asupra detaliilor de punere în pagină:

> Referitor la mărimea volumului şi la caracterele folosite la tipar, la titlurile pe care le-am omis şi la avertismentele către cititor, dacă e nevoie să-l avertizaţi de vreun lucru pe care să nu-l fi scris, mă încredinţez în întregime Domniei voastre, care v-aţi dat deja atâta osteneală pentru această scriere, încât cea mai bună parte vă aparţine[132].

Mersenne se îndeletniceşte între timp cu tipărirea *Meditaţiilor* la Paris, coală după coală, la librarul Michel Soly. În *Corespondenţă* se poate vedea cum el i-a trimis lui Descartes, în diverse etape, tipăritura:

> Tocmai am primit scrisoarea Domniei voastre, cu *Obiecţiile* Domnului Gassendi şi 4 coli tipărite din *Meditaţiile* mele. Dar prima coală lipseşte, iar dacă mi-aţi trimis-o mai înainte, aşa cum mi-aţi dat de ştire că veţi face prin scrisoarea pe care am primit-o acum două săptămâni, se va fi pierdut, căci nu am primit scrisori de la Domnia voastră acum o săptămână. Tipăritura este foarte frumoasă, iar forma cărţii foarte potrivită; doar marginea ar fi putut fi ceva mai mare şi aş fi putut avea aici o hârtie mai bună, dar nu aş fi putut niciodată obţine ca titlurile curente [*distinctions*] să fie atât de bine aşezate. Îmi dau bine seama că Domnia voastră v-aţi îngrijit de acest lucru şi că, în această privinţă, ca şi în nesfârşit de multe altele, vă sunt foarte îndatorat. E adevărat că nu pot spune dacă nu sunt greşeli de tipar, deoarece nu le-am citit pe toate…[133]

Prima coală a *Meditaţiilor* i-ar fi fost aşadar trimisă cu o scrisoare anterioară, care, dacă a urmat drumul obişnuit, fusese expediată în jur de 4 sau 5 mai 1641, ceea ce situează începutul tipăririi *Meditaţiilor* la începutul lui mai[134]. Descartes va observa abia mai târziu numeroasele greşeli de tipar ale acestei prime ediţii[135]. Nu văzuse încă prima coală de tipar, adică primele 16 pagini ale volumului, dar primise în schimb colile B, C, D, E, în total 64 de pagini, cuprinzând textul de la începutul *Meditaţiei a II-a* până la mijlocul *Meditaţiei a IV-a*. Mai târziu, primeşte colile O, P, Q, cuprinzând sfârşitul din *Răspunsuri II*, expunerea geometrică şi o parte din *Obiecţii III* şi *Răspunsuri III*[136], iar apoi, odată cu *Obiecţii VI*, şi colile G şi H, cuprinzând sfârşitul *Meditaţiei a VI-a* şi o parte din *Obiecţii I*[137].

Tipograful lucrase după o copie a manuscrisului lui Descartes întocmită la Paris:

> Cauza acestui gen neobişnuit de greşeli vine din prea marea precauţie a bunului Părinte

Mersenne, care, nedorind să încredinţeze manuscrisul meu tipografului, nu i-a înmânat decât o copie în care mai multe cuvinte au fost modificate din toanele copistului[138].

Unele erori vor putea fi îndreptate, altele nu. În schimbul epistolar, Descartes îi cere, de altfel, lui Mersenne să mai facă schimbări în text[139]. Ei decid astfel să publice, la finalul primei ediţii, o erată, precedată de următorul text: „Deoarece acestea au fost date la tipar în absenţa autorului, şi după o copie, nu după manuscrisul Domniei sale, nici o sârguinţă nu a putut opri să se strecoare unele greşeli, din care cele mai însemnate vor fi corectate astfel".

Descartes nu pare mulţumit nici de împărţirea în paragrafe[140] şi nici de punctuaţia adoptată de editorul parizian:

> Cât despre *a capite* din tipăritură, găsesc că au fost puse multe în locuri unde nu sunt necesare şi că au fost omise în locuri unde ar fi fost mai bine să fie puse: de pildă, la începutul paginii 209 nu trebuia; dar trebuia unul 3 rânduri după aceea, la cuvântul *Superest*. În fine, cred că le-am respectat pe toate cele care ar trebui să fie, în copia mea; de aceea aş dori să i-o fi dat tipografului pentru a fi urmată, şi vă rog să o faceţi pentru ce a mai rămas, în afară de faptul că poate am omis câteva puncte şi virgule, care voi fi foarte bucuros să fie adăugate; dar tipografii au oameni care ştiu să le pună, fără să fie nevoie ca Domnia voastră să vă daţi osteneala s-o faceţi, căci vă dau şi aşa destule bătăi de cap în alte privinţe. Vă mai rog să cereţi să fie adăugate cifrele pe care le-am pus în *Obiecţiile* Domnului Gassendi pentru a sluji drept repere, astfel încât să se poată vedea la ce loc al scrierii sale se referă fiecare loc al *Răspunsului* meu. Şi nu sunt necesare alte *a capite* decât cele care sunt însemnate prin numerele 1, 2, 3[141].

El este de acord cu decizia lui Mersenne de a înlătura patru pagini din *Răspunsuri IV* în care dăduse o explicaţie mai detaliată a Euharistiei[142], în speranţa că încuviinţarea Doctorilor de la Sorbona avea să fie mai uşor de obţinut[143]. Descartes se bizuia însă pe interpretarea sa, iar scrisoarea pe care i-o scrisese lui Mersenne, trimiţându-i această explicaţie filosofică a unui aspect de teologie revelată arată că o considera drept un test de validare al noii sale filosofii[144]:

> …dar nu am vrut să amân din această pricină să vă trimit continuarea răspunsului meu la obiecţiile Domnului Arnauld. Veţi vedea că acord cu Filosofia mea ceea ce este determinat de concilii privitor la Sfânta Taină într-atât, încât pretind că este cu neputinţă să fie explicată bine prin Filosofia obişnuită; astfel încât cred că, dacă a mea ar fi fost cunoscută dinainte, atunci aceea ar fi fost respinsă ca fiind contrară credinţei. Şi vă jur că cred în chip serios acest lucru,

aşa cum vi-l scriu. Şi nu am vrut să-l trec sub tăcere, ca să-i bat cu armele lor pe cei care îl amestecă pe Aristotel cu Biblia şi vor să abuzeze de autoritatea Bisericii spre a-şi exercita pasiunile; mă refer la cei care l-au condamnat pe Galilei şi care, dacă ar putea, ar condamna şi opiniile mele, în acelaşi chip; dar, dacă aceasta va deveni vreodată subiect de dispută, mă declar în stare de a arăta că nu există nici o opinie, în Filosofia lor, care să se acorde atât de bine cu credinţa pe cât sunt ale mele[145].

Tipărirea *Meditaţiilor* a luat sfârşit la 28 august 1641, aşa cum rezultă din menţiunea de pe ultima filă a volumului, care poartă şi privilegiul acordat librarului parizian de către Descartes la 2 august 1641.

Încuviinţarea Sorbonei

Pe când lucra la *Răspunsurile* la *Obiecţii IV* ale lui Arnauld, planul lui Descartes fusese de a înainta teologilor Sorbonei *Meditaţiile*, *Obiecţiile* şi *Răspunsurile* în manuscris, şi, odată obţinută încuviinţarea lor, să dea totul la tipar[146]. O altă idee fusese de a prezenta separat *Meditaţiile* tipărite şi în manuscris Epistola dedicatorie către profesorii Sorbonei, ce avea să fie publicată la începutul *Meditaţiilor* cu titlul: *Sapientissimis Clarissimisque viris Sacrae Facultatis Theologiae Parisiensis Decano et Doctoribus. Renatus Des Cartes. S. D.*

Într-adevăr, pagina de titlu a primei ediţii poartă menţiunea „*Cum Privilegio & Approbatione Doctorum*”, dar această menţiune a dispărut la a doua ediţie, tipărită de Louis Elzevir, la Amsterdam, în 1642, ceea ce ar putea indica faptul că încuviinţarea Sorbonei nu a fost până la urmă dată pentru acest text[147]. Cercetări la Arhivele Naţionale ale Franţei l-au adus, totuşi, pe Jean-Robert Armogathe să descopere o procedură întreprinsă la Facultatea de Teologie din Paris. În şedinţa din 1 august 1641, „Domnul Jerôme Bachelier a cerut să fie numiţi unii dintre magiştrii noştri care să citească şi să cerceteze *Metafizica* publicată de Domnul de Cartes”. Această întâmpinare fusese pusă la cale de Mersenne, despre care Descartes îi scria lui Huygens că

mi-a dat de ştire că un doctor dintre prietenii Domniei sale trebuie să prezinte *Meditaţiile* mele în adunarea Sorbonei care va avea loc Lunea viitoare şi să ţină un discurs pentru a-i convinge să se declare de partea mea[148].

Surprinde aici faptul că nu părintele Guillaume Gibieuf este cel care a prezentat Sorbonei lucrarea lui Descartes, în pofida a ceea ce s-a crezut multă vreme şi a îndelungii pregătiri a lui Descartes. Oratorienii erau în acea perioadă în relaţii reci cu Facultatea de Teologie, iar Mersenne

a recurs, în aceste condiţii, la Jerôme Bachelier, care autorizase în 1623 şi propria sa lucrare *Quæstiones in Genesim*. În aceeaşi şedinţă au fost numiţi patru comisari printre Doctorii Sorbonei care să cerceteze lucrarea, anume François Chastellain, Nicolas Cornet, François Hallier şi un anume Potier. În procesul-verbal al şedinţei următoare, din 2 septembrie 1641, se specifică: „încheierea lunii precedente a fost citită şi aprobată", ceea ce, este de părere J.-R. Armogathe, înseamnă că nu au fost ridicate obiecţii şi că, de vreme ce nu a fost condamnat, facultatea a aprobat volumul şi a acceptat să-i fie dedicată lucrarea. Alte menţiuni nu se mai găsesc în arhivele Facultăţii[149].

Alţi istorici sunt însă de părere că încuviinţarea nu ar fi fost de fapt obţinută[150]. Astfel, nu numai dispariţia menţiunii respective în ediţia a doua, ci şi tonul lui Descartes într-o scrisoare către Mersenne[151] şi una către Gibieuf par să sugereze un eşec:

> Nădejdea mea nu a fost să obţin aprobarea lor *in corpore*: am ştiut prea bine şi am prevestit acum multă vreme că cugetările mele nu vor fi pe gustul mulţimii, şi că unde îşi va face loc pluralitatea vocilor, ele vor fi cu uşurinţă condamnate. Nu am dorit-o nici pe cea a particularilor, pentru că aş fi mâhnit dacă ei ar face ceva pentru mine care să nu fie pe placul confraţilor lor, şi de asemenea pentru că de obicei este obţinută atât de lesne pentru toate cărţile care nu sunt mai eretice decât a mea, încât am socotit că motivul pentru care s-ar putea socoti că nu o am nu ar fi în dezavantajul meu. Dar aceasta nu m-a împiedicat să ofer *Meditaţiile* mele Facultăţii Domniei voastre pentru ca să fie cu atât mai bine cercetate, şi pentru că, dacă cei dintr-un Corp atât de vestit nu vor găsi temeiuri juste pentru a le corecta, aceasta m-ar putea încredinţa în privinţa adevărurilor pe care le conţin[152].

În acelaşi sens pare să meargă şi un argument folosit de Gassendi în *Stăruinţele* pe marginea *Răspunsurilor V*, unde precizează: „înalta Facultate s-a păzit de a consimţi la cererile Domniei voastre"[153], iar Baillet pare să păstreze o rezervă circumspectă asupra acestui punct:

> În loc de a se mulţumi de a pune să se menţioneze în josul primei pagini că volumul apărea cu încuviinţarea Doctorilor, precum şi cu privilegiul Regelui, am prefera astăzi ca [Mersenne] să fi pus să se transcrie în bună regulă aceste încuviinţări, aşa cum s-a îngrijit să nu omită extrasul din privilegiu[154].

Oricare va fi fost soarta cererii lui Descartes de a primi o încuviinţare din partea teologilor Sorbonei, tipărirea *Meditaţiilor* ia sfârşit la 28 august 1641. Ele cuprind *Epistola dedicatorie*, o

Prefaţă către Cititor, un *Index* întocmit probabil de Mersenne care alcătuieşte un sumar al volumului, o *Synopsis* a celor şase Meditaţii[155], primele şase rânduri de *Obiecţii* împreună cu *Răspunsurile* lor. Lipsesc din volum ultimele patru pagini din *Răspunsurile* către Arnauld, conţinând o explicaţie mai amănunţită a Euharistiei, care vor fi adăugate abia la ediţia a doua[156], precum şi obiecţiile provenind de la enigmaticul Hyperaspistes şi răspunsurile lui Descartes, care nu vor fi însă publicate nici în ediţia de la Amsterdam.

Aceste două texte i-au dat totuşi lui Descartes imboldul de a se gândi la o a doua ediţie a *Meditaţiilor*:

> Am doar a vă întreba dacă nu socotiţi cu cale să cer să fie adăugat ceea ce aţi scos din sfârşitul răspunsului meu către Domnul Arnauld cu privire la Euharistie, [cât] şi Hyperaspistes cu răspunsul meu; iar, ca urmare, să cer să se pună în titlu *Editio secunda, priori Parisiis facta emendatior et auctior*[157].

Deşi se gândise iniţial să scoată această a doua ediţie tot la Paris, Descartes este nemulţumit de faptul că, deşi la Paris încep să circule exemplare încă din septembrie 1641, librarul Michel Soly nu îi trimisese până în ianuarie 1642 încă nici un exemplar şi îl ameninţă cu retragerea privilegiului de vânzare[158]. Pe de altă parte, părintele iezuit Pierre Bourdin, cu care Descartes avusese o polemică legată de *Dioptrica*, scrisese, în decembrie 1641, o *Dissertatio de prima philosophia* împotriva *Meditaţiilor*, pe care i-o arătase lui Mersenne, dar pe care se angaja să nu o publice, dacă Descartes nu ar publica nimic împotriva Companiei:

> Mă mai mir şi că Preacucernicul Părinte Bourdin a alcătuit, în numele întregii Companii, un tratat, pe care l-a arătat Cuviosiei voastre, în care încearcă să demonstreze că în cele ce am scris despre Filosofia primă nu este nimic care să nu fie fals sau ridicol sau cel puţin inutil, dar îmi făgăduieşte să nu îl dea în vileag dacă nu voi scrie împotriva Companiei şi să mi-l trimită fără ca altcineva în afară de Cuviosia voastră să o ştie[159].

Descartes alege însă comportamentul invers:

> Şi din acest motiv o rog pe Cuviosia voastră să-l îmboldească prin orice argumente va putea să-şi publice tratatul, sau măcar să-l trimită aici, astfel încât să fie adăugat celorlalte obiecţii care s-au adus împotriva *Meditaţiilor* mele[160].

Descartes vedea cu siguranţă în *Obiecţiile* lui Bourdin o reacţie a întregii Companii a lui Iisus, şi de aceea se hotărăşte să le dea un răspuns public. El îi scrie astfel lui Huygens, încercând să urgenteze comunicarea textului *Obiecţiilor VII*, de teamă ca tipărirea ediţiei a II-a să nu se isprăvească înainte de a le fi primit:

> Vreau doar să vă rog acum ca, dacă primiţi de la Domnia sa [de la Mersenne] anumite obiecţii pe care Iezuiţii le-au ridicat împotriva mea, şi pe care le-a obţinut de la aceştia cu multă trudă, să îmi faceţi hatârul să le pot avea la Leiden, la Domnul de Hoghelande *by Theunis Brugghe*, cât mai curând va fi cu putinţă[161].

Iar zece zile mai târziu:

> Se fac 4 sau 5 zile de când am scrierea Iezuiţilor. Este prizonieră în mâinile mele şi doresc să o tratez pe cât de curtenitor îmi stă în putinţă; dar o găsesc atât de păcătoasă că nu văd nici un mijloc de a o mântui; îmi convoc zilnic consiliul de război pe această temă şi sper ca în scurtă vreme să-i puteţi vedea judecata[162].

În cursul lunii următoare va redacta *Răspunsurile* sale, iar în martie 1642 îi trimite lui Mersenne primele trei coli, tipărite la Amsterdam.

> Vă trimit primele trei coli ale *Obiecţiilor* Părintelui B[ourdin]; nu vă pot încă trimite totul din pricina neglijenţei librarului. Vă rog să păstraţi copia scrisă de mână pe care o aveţi, ca să nu poată spune că am schimbat ceva în copia Domniei sale, care am avut grijă să fie tipărită cât de corect mi-a fost cu putinţă şi fără să schimb nici măcar o singură literă. Vă veţi mira poate că îl acuz de atâta falsitate; dar veţi vedea altele încă şi mai rele şi, cu toate acestea, m-am purtat cu Domnia sa cât de curtenitor mi-a fost cu putinţă, dar nicicând nu am văzut o scriere atât de plină de greşeli. Nădăjduiesc totuşi să despart atât de bine pricina sa de cea a Confraţilor Domniei sale, încât aceştia să nu îmi poată vrea răul, dacă nu cumva vor să se declare pe faţă duşmani ai adevărului şi aţâţători ai calomniei[163].

Pe la jumătatea lunii mai 1642, ediţia a II-a a *Meditaţiilor* va apărea la Amsterdam, cu titlul modificat: *Renati Descartes Meditationes de prima philosophia, In quibus Dei existentia, et animæ humanæ a corpore distinctio, demonstrantur. His adjunctæ sunt variæ objectiones doctorum virorum in istas de Deo et anima demonstrationes; cum Responsionibus Authoris*, şi cu

subtitlul *Secunda editio septimis obiectionibus antehac non visis aucta* („Ediția a doua, sporită cu cel de-al șaptelea rând de obiecții, până acum inedite”). Modificarea cea mai de seamă privește înlocuirea menționării demonstrației nemuririi sufletului cu aceea a distincției sufletului de trup. Subtitlul atrage atenția asupra *Obiecțiilor VII*, care erau inedite și care apar ca un fel de supliment la volum, cu un frontispiciu dedicat: *Objectiones septimæ in Meditationes de prima philosophia cum notis Authoris*, Amstelodami, apud Ludovicum Elzevirium, 1642, și cu o numerotare a paginilor de la 3 la 212, care cuprinde atât *Obiecții VII* și *Răspunsuri VII*, cât și *Epistola către Dinet*. Paginația specială se explică prin faptul că doar acest supliment fusese tipărit de Elzevir, la Amsterdam, făcând necesară trimiterea corecturilor prin curieri între Amsterdam și Leiden. Prima parte a volumului, care relua textul ediției de la Paris, scoțând *Index*-ul și adăugând finalul *Răspunsurilor IV*, a fost tipărită însă la Leiden, sub atenta supraveghere a lui Descartes, de către librarul François Heger[164]. Descartes se arată el însuși mulțumit. „Această ediție este mai corectă decât cea de la Paris, și chiar puțin mai întinsă”, îi scrie lui Huygens[165].

Traducerea franceză

Întreprinderea de a traduce *Meditațiile*, *Obiecțiile* și *Răspunsurile* în franceză a devenit o prioritate în cercul susținătorilor francezi ai lui Descartes. *Meditațiile* au fost traduse de tânărul Louis-Charles d’Albert, duce de Luynes (1620-1690), un intim al grupului de la Port-Royal, cunoscut al lui Blaise Pascal și Jean Racine. Descartes primește traducerea la începutul unei șederi în Franța și o ia cu sine la întoarcerea în Provinciile Unite, pentru „a-și oferi o îndeletnicire plăcută pe parcursul călătoriei sale”[166]. *Obiecțiile* și *Răspunsurile* au fost traduse de Claude Clerselier, viitorul editor al *Scrisorilor* lui Descartes. Dintr-o scrisoare a lui Descartes către Clerselier păstrată doar în relatarea lui Baillet reiese că Descartes a făcut mici modificări în traducerea primită, „oferindu-și libertatea de a se îndrepta pe el însuși și de a-și clarifica propriile gânduri”[167].

În volum, apărut în 1647, *Præfatio ad lectorem*, din ediția I și a II-a latină, a fost înlocuită cu un cuvânt al *Librarului către Cititor*[168]. *Præfatio ad lectorem* era un răspuns, scris înainte de a primi majoritatea *Obiecțiilor* la *Meditații*, celor care ridicaseră obiecții după apariția *Discursului* și *Încercărilor* din 1637 (printre care lui Pierre Petit și Jean-Baptiste Morin), dar lunga serie de *Obiecții* și *Răspunsuri* publicate odată cu *Meditațiile* îl dispensau pe Descartes să mai publice din nou ceea ce fusese o schiță a unora dintre *Răspunsurile* pe care le detaliase deja[169]. Nu se știe dacă textul propriu-zis al *Librarului către Cititor* a fost scris de Descartes însuși, librarul fiind pentru acest volum Pierre Le Petit; există totuși un consens în studiile carteziene că el a fost redactat pornind de la niște indicații precise ale lui Descartes despre ceea ce trebuia spus cititorului[170].

Totuşi, comparând scrisoarea către Clerselier citată mai sus şi unele formulări din *Cuvântul Librarului*, pare destul de limpede că acesta din urmă îi aparţine lui Clerselier, pornind de la corespondenţa primită de la Descartes.

După apariţia *Stăruinţelor* lui Gassendi, la *Răspunsuri V*, publicate de Samuel Sorbière, în *Disquisitio metaphysica, seu Dubitationes et Instantiae, adversus Renati Descartes Metaphysicam et Responsa*, Amstelodami, Blaeu, 1644 (volum care cuprindea, la sfârşit, şi o retipărire a textului *Meditaţiilor*), mulţi susţinători ai lui Descartes s-au întrebat dacă acesta va mai formula un nou răspuns. Printre ei s-a aflat şi Henricus Regius, care îşi legase într-o mare măsură cariera academică de prestigiul autorului *Meditaţiilor*, dar care se simţea oarecum atras de poziţia filosofică pe care Gassendi tocmai o confirmase. Este probabil că refuzul lui Descartes de a mai redacta o scriere în acestă polemică a contribuit în mare măsură la faptul că Regius şi-a schimbat atitudinea şi a început să susţină teze filosofice cu care Descartes nu putea fi de acord[171]. Abia odată cu traducerea franceză Descartes redactează, sub forma unei *Scrisori a Domnului Descartes către Domnul C*[*lerse*]*L*[*ie*]*R care slujeşte drept răspuns la o culegere din principale stăruinţe făcute de Domnul Gassendi împotriva precedentelor Răspunsuri*, o luare de poziţie generală, în care se mărgineşte să aducă argumente similare celor din *Răspunsuri V*, dar care nu îi înnoiesc propriu-zis poziţia. Dar Descartes mai face ceva, cu totul surprinzător. În locul *Obiecţiilor V* şi *Răspunsurilor V*, publică un avertisment în care justifică publicarea lor în prima ediţie a *Meditaţiilor* şi eliminarea lor din traducerea franceză:

> Înainte de prima ediţie a acestor *Meditaţii*, am dorit ca ele să fie cercetate nu numai de către Domnii Doctori de la Sorbona, ci şi de toţi ceilalţi oameni învăţaţi care ar fi dorit să-şi dea osteneala s-o facă, pentru ca, dând la tipar, în urma *Meditaţiilor*, obiecţiile Domniilor lor şi răspunsurile mele, fiecare potrivit ordinii în care vor fi fost făcute, aceasta să contribuie la a face adevărul mai evident. Şi cu toate că cele care mi-au fost trimise în al cincilea rând nu mi s-au părut cele mai de seamă şi deşi erau foarte lungi, le-am dat totuşi la tipar în ordinea în care le-am primit, pentru a nu-l mâhni pe autorul lor, căruia îi fuseseră chiar arătate din partea mea corecturile de tipar, ca să nu apară nimic pe care Domnia sa să nu-l fi încuviinţat; dar, pentru că între timp a făcut o carte groasă care conţin aceleaşi obiecţii împreună cu mai multe stăruinţe noi, sau replici împotriva răspunsurilor mele şi că acolo s-a plâns de faptul că le publicasem, de parcă aş fi făcut-o împotriva voinţei Domniei sale şi nu mi le-ar fi trimis decât pentru ştiinţa mea personală, voi fi foarte mulţumit să mă conformez de aici înainte dorinţei sale şi volumul de faţă să fie despovărat de el. De aceea, când am aflat că Domnul CLR îşi dă silinţa să traducă celelalte obiecţii, l-am rugat să le lase pe acestea la o parte. Iar pentru ca Cititorul să nu aibă

motiv să le regrete, se cuvine să-l înştiinţez aici că le-am recitit de curând şi că am citit de asemenea toate stăruinţele cele noi din cartea groasă care le conţine cu intenţia de a scoate din ele toate punctele care aş considera că au nevoie de răspuns, dar că nu am putut să remarc nici unul la care să mi se pară că cei care vor pătrunde puţin înţelesul Meditaţiilor mele nu vor putea răspunde cu uşurinţă ei înşişi. Iar cât despre cei care judecă despre cărţi doar după grosimea volumului sau după titlu, nu am ambiţia de a le căuta încuviinţarea[172].

În ciuda deciziei lui Descartes, *Obiecţii V* şi *Răspunsuri V* sunt traduse de Clerselier şi introduse în volumul apărut la Paris în 1647, după *Obiecţii VI* şi *Răspunsuri VI*[173]. Clerselier scrie la rândul său şi inserează în volum un avertisment în care confirmă că a primit de la Descartes o scrisoare în care acesta „îl rugă să lase la o parte al cincilea rând de obiecţii, pe care nişte motive anume îl sileau pe atunci să le desprindă din ediţia nouă pe care voia să o facă a *Meditaţiilor* Domniei sale în franceză", dar îşi justifică hotărârea de a le publica spunând: „Luând seama că aceste obiecţii pornesc din pana unui om care se bucură de reputaţia de a fi foarte învăţat, m-am gândit că ar fi de dorit ca ele să fie văzute de toată lumea şi am socotit cu cale să le traduc, de teamă să nu se creadă că Domnul Descartes a voit să fie lăsate la o parte pentru că nu le-ar fi putut răspunde"[174].

Vlad Alexandrescu

Explicația carteziană a căderii libere

Formularea legii căderii libere[175] este una din pietrele de temelie ale fizicii clasice. Prima formulare modernă este cea dată de Galileo Galilei în lucrarea sa *Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii: ptolemeic şi copernican* apărută în 1632[176], iar cea mai veche menţiune a unui raport cuadratic între distanţa parcursă de un obiect uniform accelerat şi timp apare în *Quæstiones super geometriam Euclidis* ale lui Nicolas Oresme (cca 1320/5-1382).

Descartes nu are o concepţie unitară asupra căderii libere a corpurilor, oscilând între demonstraţia matematică ambiguă din 1618 (AT X 58-60, 75-78 şi 219-220), o concepţie evident greşită din 1629 (A 24, AT I 72-73 şi A 26, AT I 89-94) şi demonstrarea şi utilizarea corectă, dar precaută, a proporţionalităţii cuadratice a spaţiului parcurs cu timpul din 1643 (A 410, AT III 806-812).

Descartes se întâlneşte pentru prima dată cu problema căderii corpurilor în vid în 1618, când încearcă să răspundă unei întrebări propuse de Beeckman: „Dacă se poate şti cât spaţiu parcurge un obiect într-o singură oră atunci când se ştie cât parcurge în două ore, după principiile mele, şi anume că *în vid, ceea ce este pus în mişcare se va mişca tot timpul*, şi presupunând că între Pământ şi piatra care cade este vid”[177] (AT X 60). Există trei texte care dau seama de soluţia propusă la acel moment de Descartes: fragmentul-răspuns trimis de Descartes lui Beeckman, colaţionat de AT sub titlul *Physico-mathematica*, II (AT X 75-78), datat între 23 noiembrie şi 26 decembrie 1618; nota din *Jurnalul* lui Beeckman care menţionează şi comentează răspunsul lui Descartes (AT X 58-60); respectiv nota privitoare la acelaşi răspuns din *Cogitationes privatæ* (AT X 219-220).

Descartes îşi începe explicaţia presupunând un „prim minim sau punct de mişcare [*primo minimo vel puncto motus*]”[178] căruia îi asociază o primă forţă [*vis*] reprezentată printr-un pătrat (desemnat prin literele *alde*). Această forţă se conservă pe tot parcursul mişcării, conform principiului expus de Beeckman. În „al doilea minim de mişcare [*secundo minimo motus*]” i se adaugă încă o forţă identică cu prima, astfel că în al doilea punct al mişcării corpul va avea o forţă dublă (desemnată prin *dmgf*) faţă de primul punct, şi în fiecare nou punct i se adaugă încă o forţă identică până la punctul final al mişcării. Pentru a elimina triunghiurile care apar deasupra diagonalei, Descartes reduce cantităţile de mişcare la pătrate din ce în ce mai mici (precum *αβγα*),

până la forţe punctiforme indivizibile, care sunt adevăratele minime. Aria de sub diagonală reprezintă cantitatea totală de mişcare efectuată de corp în cădere.

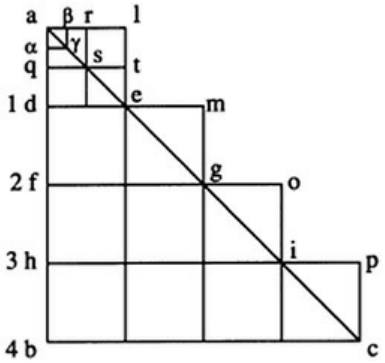

În următorul paragraf, Descartes oferă răspunsul la întrebarea lui Beeckman, lăsând deschise două interpretări contrare construcţiei grafice de mai sus, fără să distingă între ele şi considerându-le echivalente. Această ambiguitate constă în modul de interpretare a liniei *ab*, care poate fi considerată fie timpul în care are loc mişcarea, fie spaţiul parcurs de piatră[179]: „Dacă ne imaginăm, spre exemplu, o piatră atrasă spre Pământ de la *a* la *b* în vid cu o forţă care curge întotdeauna identic dinspre acesta, cele dinainte persistând, prima mişcare din *a* va fi faţă de ultima, cea din *b*, aşa cum punctul *a* este faţă de linia *bc*; partea *gb*, care este jumătatea, va fi parcursă de piatră de trei ori mai iute decât cealaltă parte *ag*, care este atrasă spre Pământ cu o forţă de trei ori mai mare. Spaţiul *fgbc* este de trei ori cât spaţiul *afg*, cum uşor se poate demonstra, şi se va spune aceeaşi proporţie şi despre celelalte părţi” (AT X 77).

Dacă AB reprezintă timpul, aşa cum sugerează întrebarea iniţială a lui Beeckman, atunci AD reprezintă prima oră, iar DB cea de-a doua oră, şi Descartes pare a ajunge la postularea relaţiei corecte între timp şi spaţiul parcurs: în prima oră piatra parcurge o parte din drum, iar în ora a doua celelalte trei părţi, adică parcurge patru părţi în două ore, ceea ce ar însemna, generalizând, că distanţa, spaţiul parcurs, variază proporţional cu pătratul timpului în care are loc mişcarea[180]. Nota lui Beeckman favorizează această interpretare: „Spaţiul prin care cade în două ore dublează proporţia temporală, adică ADE faţă de ABC, care este pătratul[181] [*duplicat proportionem*] lui AD faţă de AB” (AT X 59). Koyré, în *Études galiléennes*[182], considerând figura geometrică drept un grafic realizat în manieră modernă pentru care abscisa, ordonata şi aria graficului corespund unor mărimi fizice fixate şi bine definite, afirmă că, deşi Descartes greşeşte în interpretarea fizică a figurii geometrice, luând AB drept distanţa parcursă, Beeckman ajunge la legea corectă a căderii corpurilor. Koyré consideră întreaga poveste o „comedie a erorilor”, pentru că interpretarea greşită a lui Descartes este transformată în legea corectă de către Beeckman, şi chiar Descartes însuşi identifică la un moment dat propria interpretare cu formularea galileană[183], pentru ca ulterior să se dezică de aceasta[184]. Comentariul subsecvent al lui Beeckman însă denaturează această relaţie, astfel încât nici el nu va ajunge la formularea corectă a legii căderii corpurilor: „Dar dacă

momentul minim de spaţiu este de o oarecare mărime, progresia va fi aritmetică… niciodată precum 1 la 4, deşi proporţia creşte încontinuu. Astfel progresia a doi termeni precum 1.2. este ca 1 la 3. Tot astfel 1.2.3.4.5.6.7.8. este ca 10 la 36. Tot astfel termenii până la 8 faţă de [termenii până la] 16 sunt ca 36 la 136" (AT X 61). Pentru Beeckman, distanţa parcursă într-un anumit număr de clipe va fi proporţională cu suma termenilor progresiei aritmetice până la acel număr (în primul interval de timp corpul va parcurge o unitate de distanţă, în al doilea 3[=1+2], în al treilea 6[=1+2+3], în al patrulea 10[=1+2+3+4], în al optulea 36[=1+2+3+4+5+6+7+8] etc.).

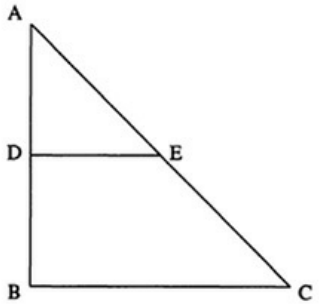

Dar Descartes preferă interpretarea contrară conform căreia AB reprezintă spaţiul parcurs. Această interpretare este confirmată de nota din *Cogitationes privatæ* (AT X 219-220): „AD va fi parcurs în timpul reprezentat de ADE; iar DB în timpul reprezentat de DEBC; unde trebuie notat că spaţiul mai mic reprezintă mişcarea mai înceată. ADE este a treia parte din DEBC: prin urmare, parcurge de trei ori mai încet AD decât DB" (AT X 219). În scrisoarea A 24, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1629, Descartes confirmă şi explicitează numeric această interpretare: „De unde avem triunghiul ACD, care reprezintă sporirea vitezei mişcării de coborâre a sarcinii din A până la C, şi ABE care reprezintă mărirea vitezei în prima jumătate a intervalului pe care sarcina îl parcurge, şi trapezul BCDE care reprezintă sporirea vitezei în ultima jumătate a intervalului pe care sarcina îl parcurge, şi anume BC. Şi cum trapezul BCDE este de trei ori mai mare decât triunghiul ABE, precum se vede, rezultă aşadar că sarcina va coborî din B în C cu o viteză triplă decât din A în B: adică dacă coboară în trei clipe din A în B, va coborî într-o singură clipă din B în C[185]; adică va parcurge o distanţă dublă în patru clipe decât în trei, şi prin urmare una dublă în 12 clipe decât în 9, şi de patru ori mai mult în 16 clipe decât în 9, şi aşa mai departe" (AT I 72-73). Utilizând o concepţie medievală asupra vitezei, ca viteză „globală" sau „holistică"[186], care este măsura mişcării pe un anumit spaţiu într-un anumit timp[187], Descartes stabileşte eronat că mobilul trebuie să parcurgă a doua jumătate cu o viteză „globală" de trei ori mai mare decât prima jumătate. Iar dacă viteza „globală" este de trei ori mai mare pe al doilea interval, Descartes afirmă că mobilul parcurge prima jumătate a distanţei în 3 clipe, iar a doua într-o singură clipă, adică toată distanţa în 4 clipe[188]. Pe baza acestui raţionament, Descartes consideră că proporţia dintre parcurgerea întregului spaţiu şi parcurgerea primei jumătăţi este 4/3, proporţie spaţială pe care o generalizează. Vincent Jullien şi André Charrak[189] arată că există două posibile generalizări: una geometrică, ce

constă în traducerea figurii pentru alte valori numerice[190], și una algebrică, ce constă în dezvoltarea algebrică a proporției eronate 4/3[191]. Descartes confirmă numeric interpretarea algebrică fără a sesiza că aceasta vine în contradicție cu argumentul cinematic dezvoltat anterior.

Până la cartea lui Vincent Jullien și André Charrak din 2002, analiza asupra căderii corpurilor la Descartes se focaliza asupra textelor de până în 1629, deși Descartes reface demonstrația, de data aceasta corectă, dar aplicată asupra unui caz particular – căderea unei coloane de apă –, în scrisoarea A 410, *către Huygens*, 18 februarie 1643[192]. Aici, Descartes reia pe scurt argumentul cinematic, aplicându-l la căderea unei picături de apă printr-un cilindru: „Consider că natura mișcării este astfel încât atunci când un corp a început să se miște, aceasta ajunge pentru a-l face să continue mereu după aceea cu aceeași viteză, și în aceeași linie dreaptă, până ce este oprit sau abătut de o altă cauză. Consider de asemenea, în privința greutății, că aceasta mărește viteza corpurilor pe care le face să coboare aproape în aceeași proporție în care se află timpii în care coboară: astfel că, dacă o picătură de apă coboară vreme de 2 minute, se deplasează aproape de 2 ori mai repede la sfârșitul celui de al doilea [minut] decât la sfârșitul primului" (AT III 807). Primul lucru care trebuie remarcat este că Descartes nu se mai referă aici la viteza „globală", ci la viteza instantanee de la sfârșitul fiecărui minut considerat și oferă, în mod neambiguu, interpretarea temporală a figurii geometrice: „Latura AD reprezintă primul minut, latura DE viteza pe care o are apa la sfârșitul acestui prim minut, iar spațiul ADE reprezintă drumul pe care, în acest timp, îl parcurge… DB reprezintă al doilea minut, BC viteza apei la sfârșitul acestui al doilea minut care este dublă față de precedenta, iar spațiul DECB drumul care este triplul față de precedentul" (AT III 807-808). Pornind de la creșterea proporțională a vitezei cu timpul, Descartes oferă formularea corectă și lipsită de ambiguitate a legii căderii libere: „Drumul pe care îl parcurge este… proporțional cu pătratul [*en raison double*] timpului" (AT III 807), inserând totuși cuvântul *aproape* [*presque*] care să dea seama de condițiile fizice reale: rezistența mediului și greutatea ca sumă de numeroase ciocniri cu corpusculii materiei subtile. Legea căderii corpurilor sub acțiunea greutății este reluată apoi, puțin mai jos, când analizează mișcarea picăturii de apă după ieșirea din cilindru: „Greutatea o face să parcurgă mai mult din drum în ultimele clipe ale acestui minut decât în primele, și aceasta proporțional cu pătratul [*en raison double*] timpului" (AT III 811). Tot aici confirmă analiza făcută de Galilei asupra mișcării parabolice a proiectilelor: „De aici rezultă că liniile BC și BD nu sunt drepte[193], ci au curbura unei parabole, așa cum foarte bine a băgat de seamă Galilei" (AT III 811).

Între aceste două formulări neechivoce, Descartes își reafirmă precauțiile privind legea căderii corpurilor, care poate fi admisă în forma aceasta doar în cazuri-limită în care distanța parcursă este de câteva picioare, acolo unde efectele greutății variabile și ale rezistenței mediului sunt

neglijabile: „Proporţiile pe care tocmai le-am găsit nu sunt întru totul corecte, din pricină că acţiunea greutăţii se micşorează pe măsură ce corpurile se mişcă mai repede, şi, de asemenea, din pricină că aerul le întâmpină cu o rezistenţă tot mai mare. Dar socot că diferenţa pe care acestea o pot pricinui în coborârea apei printr-un tub de 4 sau 5 picioare nu prea este perceptibilă” (AT III 810-811). Pentru cazul general, care trebuie să se refere şi la distanţe foarte mari, Descartes afirmă că proporţia cuadratică este falsă: „V-am scris deja de mai multe ori că nu cred că viteza corpurilor care coboară creşte întotdeauna proporţional cu pătratul timpului [*in ratione duplicata temporum*], ci că poate să crească cam în acest fel, când încep să coboare, dar că acest lucru nu poate continua; ba chiar nu se mai poate mări când au atins o anumită viteză” (A 285, AT III 164-165). Descartes admite că putem aproxima legea căderii libere cu proporţia cuadratică dintre spaţiu şi timp, dar numai pentru distanţe şi timpi foarte mici, în care efectele rezistenţei aerului şi ale greutăţii variabile sunt insesizabile. Or, pentru Descartes este importantă stabilirea unei legi generale care să se aplice identic oricare ar fi dimensiunile considerate, precum cele din exemplul lui Beeckman care lua în calcul o cădere liberă de două ore.

În mai multe scrisori, Descartes este circumspect în ceea ce priveşte posibilitatea de a da o formulare generală a căderii libere a corpurilor, această precauţie provenind de la presupoziţiile ontologice pe care le avansează (imposibilitatea vidului şi natura greutăţii): „Cât priveşte această împotrivire a aerului pe care îmi cereţi s-o precizez, susţin că este cu neputinţă să-i dăm un răspuns *şi nu ţine de ştiinţă* [*et sub scientia non cadit*]” (A 24, AT I 73 – *s.n.*); „În ce priveşte adevărata proporţie potrivit căreia creşte sau scade viteza unei sarcini care coboară în aer, n-o ştiu încă” (A 45, AT I 222); „Nici Galilei, nici nimeni altcineva nu poate determina nimic în această privinţă care să fie clar şi bazat pe o demonstraţie, dacă nu ştie mai întâi ce este greutatea şi dacă nu posedă adevăratele principii ale fizicii” (A 125, AT I 392); „[Galilei] presupune că viteza sarcinilor care coboară sporeşte tot timpul în mod egal, ceea ce, precum Domnia sa, am crezut şi eu altădată; dar acum cunosc, cred, prin demonstraţie că nu este adevărat” (A 201, AT II 386).

Ca urmare a multiplelor dificultăţi ridicate de cadrul ontologic cartezian, Descartes nu se încumetă să formuleze o lege generală, ci doar să analizeze elementele constitutive care ar facilita formularea unei asemenea legi generale. Astfel, textul iniţial al lui Descartes din 1618 (AT X 75-78), răspunsul la întrebarea lui Beeckman, nu este o analiză fizică a căderii într-un spaţiu vid a unui corp, ci doar o demonstraţie cinematică a unei situaţii contrafactuale, o modelare matematică a scenariului propus de Beeckman: mişcarea unui corp în vid[194] sub acţiunea unei forţe de atracţie constante. Acest lucru devine evident atunci când luăm în considerare a doua parte a textului (AT X 77-78), în care Descartes propune o variantă mai complicată a problemei lui Beeckman, anume cazul în care corpul primeşte în fiecare moment forţa totală necesară pentru a coborî din *a* până în

b, şi nu doar un minimum de forţă. În acest caz, căderea va respecta o proporţie cubică între spaţiu şi timp, corpul parcurgând a doua jumătate din drum în 1/8 din timpul total[195].

Prima dificultate ridicată de ontologia carteziană în analizarea căderii libere este imposibilitatea vidului, vid care era dat drept condiţie iniţială atât de Beeckman, cât şi de Galilei. Pentru Descartes, materia este identică cu spaţiul[196], iar mişcarea se face doar într-un *plenum* în care, pentru ca un corp să se deplaseze, trebuie să se deplaseze şi corpurile adiacente, unele pentru a-l lăsa să intre în noul loc, celelalte pentru a ocupa locul eliberat, între corpuri fiind imposibil să apară vreodată vidul. Ca urmare, căderea liberă în vid aşa cum o presupune Galilei este absurdă şi nu are echivalent fizic: „Nici un astfel de vid nu poate fi dat şi, orice fel de spaţiu ar fi, acesta rezistă întotdeauna în vreun fel; această rezistenţă creşte permanent în proporţie geometrică cu viteza mişcării" (*Excerpta Anatomica*, 5 februarie 1635, AT XI 629). Rezistenţa mediului trebuie luată totdeauna în considerare în formularea legii căderii corpurilor, căci mişcarea liberă, fără nici un fel de rezistenţă din partea mediului, echivalează cu o intervenţie divină prin care materia se dă la o parte de la sine din faţa corpului care se mişcă: „Pentru a ne imagina o materie care să nu împiedice nici una dintre diferitele mişcări ale unui corp, trebuie să ne închipuim că Dumnezeu sau un Înger agită mai mult sau mai puţin părţile ei, în funcţie de cât de repede se mişcă acest corp pe care ele îl înconjoară" (A 210, AT II 483-484). În plus, rezistenţa mediului este variabilă şi nu poate fi determinată *a priori*: „Dacă este cald, dacă este frig, dacă este uscat, dacă este umed, dacă este limpede, dacă este neguros, şi mii de alte împrejurări pot schimba împotrivirea aerului; pe lângă acestea, dacă sarcina este de plumb, de fier sau de lemn, dacă este rotundă, dacă este pătrată sau de altă formă şi mii de alte lucruri pot schimba acest raport, ceea ce se poate spune în general despre toate chestiunile în care vorbiţi despre împotrivirea aerului" (A 24, AT I 73-74). Dar, chiar dacă rezistenţa mediului este o chestiune de fapt, aceasta poate fi modelată matematic aşa cum face Descartes în A 26, *către Mersenne*, 18 decembrie 1629 (AT I 91-94). Aici, el presupune că aerul înjumătăţeşte forţa mişcării fără a varia pe durata acesteia şi că, prin urmare, rezistenţa mediului creşte în proporţie geometrică fără a elimina totuşi creşterea vitezei: „Rezistenţa aerului va fi 15/16, 31/32, 63/64, 127/128, 255/256, *et sic in infinitum*, unde vedeţi că aceste numere cresc mereu şi, totuşi, sunt tot timpul mai mici decât unitatea" (A 26, AT I 93).

Însă principala dificultate în formularea legii căderii libere constă în modul de acţiune al greutăţii care pentru Descartes nu este o forţă de atracţie a Pământului, ci o forţă rezultată din ciocnirea corpului cu corpusculii materiei subtile care participă la o permanentă mişcare turbionară în jurul Pământului: „În ce priveşte Greutatea, nu imaginez altceva decât că toată Materia subtilă care se află de aici şi până la Lună, rotindu-se foarte repede în jurul Pământului, împinge către acesta toate corpurile care nu se pot mişca atât de iute" (A 219, AT II 544); „Greutatea nu este

altceva decât aceea că corpurile terestre sunt împinse în chip real înspre Centrul Pământului de către Materia subtilă [care] nu le împinge decât pieziș” (A 255, AT III 9-10). În primul rând, greutatea, fiind o sumă de ciocniri cu corpusculi de o anumită viteză, nu acționează continuu precum ar face-o forța de atracție, ci discret, și din această cauză viteza corpului în coborâre nu crește uniform trecând prin toate gradele de viteză: „Ceea ce spune Galilei, că corpurile care cad trec prin toate gradele de viteză, nu cred că se întâmplă astfel de obicei, ci mai degrabă că nu este cu neputință să se întâmple câteodată” (A 201, AT II 399). În al doilea rând, această creștere în trepte a vitezei se diminuează în timp, pentru că ciocnirile subsecvente vor imprima corpului un impuls mai mic decât ciocnirile anterioare, ceea ce invalidează relația cuadratică: „Materia subtilă împinge în primul moment corpul care coboară, și îi dă un grad de viteză; apoi, în al doilea moment, ea îl împinge un pic mai puțin, și îi mai dă aproape un grad de viteză, și așa mai departe, ceea ce face *aproape proporția pătratică* [*fere rationem duplicatam*], când corpurile coboară la început” (A 260, AT III 37-38). Iar în al treilea rând, viteza corpului care coboară este dependentă de viteza materiei subtile, astfel că atunci când corpul ajunge să se miște la fel de repede precum materia subtilă, aceasta nu îl va mai împinge înspre Pământ: „Dar această proporție [pătratică] se pierde complet când au coborât mai mulți stânjeni, iar viteza nu mai crește deloc, sau aproape deloc” (A 260, AT III 38); „[Materia subtilă] le împinge cu mai multă putere atunci când n-au început încă să coboare, decât atunci când deja coboară; căci, în sfârșit, dacă se întâmplă ca ele să coboare la fel de iute pe cât se mișcă ea, nu le va mai împinge defel, iar dacă ele coboară mai iute, ea le va opune rezistență” (A 219, AT II 544).

Pornind de la problema propusă de Beeckman, Descartes dezvoltă în 1618 argumentul cinematic corect privind căderea liberă a corpurilor, căruia îi dă o explicație fizică greșită. În 1643, luând seama la datele experimentale privind evacuarea apei dintr-un tub și aplicând același argument cinematic, Descartes formulează legea căderii libere, pe care o consideră totuși incompletă. Raportul cuadratic al spațiului parcurs cu timpul poate fi folosit doar ca o bună aproximație pentru distanțe și timpi relativ mici. Descartes consideră că în formularea generală a legii căderii corpurilor trebuie luate în calcul și alte două cantități variabile, anume rezistența mediului, care crește proporțional cu viteza corpului, și greutatea, care scade proporțional până în momentul în care viteza corpului în cădere devine egală cu viteza materiei subtile.

Robert Arnăutu

Premise ale corespondenţei dintre Descartes şi Hobbes cu privire la *Dioptrica*

1. Introducere

Din lista de obiectori la *Meditaţii*, numele lui Thomas Hobbes este cel mai cunoscut unui public larg, iar întâlnirea între doi filosofi de această mărime trezeşte aşteptarea unei confruntări spectaculoase. Totuşi, o astfel de aşteptare este înşelată: schimbul de *Obiecţii* şi *Răspunsuri* între Hobbes şi Descartes vădeşte o lipsă de comunicare, un refuz al amândurora de a concede câtuşi de puţin celuilalt. Suntem în faţa unui „dialog" surd între materialism şi dualism, iar rezultatul este mai degrabă dezamăgitor; practic, o dezbatere adevărată nu a avut loc[197].

Concomitent însă cu *Obiecţiile*[198] a avut loc o mult mai lungă dispută optică între cei doi[199]. Nu este sigur dacă Descartes şi-a dat seama că este vorba despre acelaşi autor; mai târziu, comentând *De cive* la cererea unui părinte iezuit, se pare că a făcut această identificare, pentru că pomeneşte şi fizica[200] („socotesc că autorul [cărţii *de Cive*] este acelaşi cu cel care a făcut *cel de-al Treilea Rând de Obiecţii* împotriva *Meditaţiilor* mele şi că îl găsesc mult mai priceput în Morală, decât în Metafizică sau în Fizică", A 469, *către un Părinte iezuit* [mai 1642 – iulie 1644], AT IV 67) printre preocupările celui la care se referă de obicei ca fiind „Englezul".

Dacă în privinţa metafizicii Hobbes şi Descartes sunt pe poziţii incomensurabile, în fizică au multe în comun: atât de multe, încât acuzele de plagiat n-au întârziat să apară, discuţia degenerând într-o dispută de prioritate[201]. În principal, amândoi împărtăşeau un program mecanicist în care percepţiile erau produse de mişcări fizice, fără asemănare cu conţinutul lor. E interesant cum la baza acestui mecanicism care încerca să explice lumea în termeni de materie şi mişcare fiecarea punea o concepţie metafizică radical diferită. În cazul lui Descartes, principiile cunoaşterii pe care le conţine metafizica includ „o explicaţie a principalelor atribute ale lui Dumnezeu, a imaterialităţii sufletelor noastre şi a tuturor noţiunilor clare şi simple care sunt în noi" (*Scrisoarea-prefaţă* la ediţia franceză a *Principiilor*, AT IX-2 14), urmând ca fizica să fie construită pe aceste principii, care n-au însă nici un conţinut fizic. Dimpotrivă, pentru Hobbes, *philosophia prima* tratează despre concepte precum corp, spaţiu şi mişcare; ea are un statut fundaţional, ca şi la Descartes, dar temele ei acoperă ceea ce aristotelicienii desemnau prin *physica generalis*[202]. Avem de-a face cu un fel de

naturalizare a metafiziciii[203], o „metafizică fizică”, pentru a inversa faimoasa formulă aplicată de Garber lui Descartes[204]. Dumnezeu nu joacă nici un rol în această construcţie, ba mai mult, este exclus cu totul din domeniul filosofiei[205]. În fapt, Hobbes considera că metafizica lui Descartes nu ţine pasul cu fizica pe care o elaborase, fiind adesea o reîntoarcere la bizareriile scolasticilor (vezi, de pildă, *Obiecţii III*, AT VII 177). Fără îndoială că mecanicismul este consistent cu un monism al substanţei (de altminteri, materialiştii secolului al XVII-lea l-au preluat în acest fel pe Descartes), dar un atare pas poate naşte şi noi probleme: între altele, dacă percepţiile sensibile sunt doar mişcări produse mecanic în corpuri şi nimic mai mult, atunci devine greu de evitat consecinţa că pietrele, de pildă, au senzaţii – o revenire la pansenzualismul renascentist, adică la o ţintă a atacurilor mecanicismului încă din *La verité des sciences* (1625) a lui Mersenne[206].

Centralitatea opticii, înţeleasă ca o teorie a luminii şi deopotrivă a văzului (având aşadar consecinţe directe în teoria cunoaşterii), este evidentă în sistemele amândurora. La Descartes, importanţa teoriei despre lumină reiese limpede încă din titlul lucrării *Lumea sau Tratat despre Lumină*, cu atât mai mult cu cât prefaţa (semnată „D.R.”) primei ediţii (1664) menţionează că originalul purta numai titlul *Tratat despre Lumină* (AT XI viii). Comentând proiectul *Lumea*, Descartes va afirma că a ales un subiect privilegiat care i-a permis să-şi expună întreaga cosmologie: „Astfel, temându-mă să nu pot aşterne în discursul meu tot ceea ce aveam în gând, m-am apucat să înfăţişez pe larg doar ceea ce concepeam despre Lumină; apoi, cu acest prilej, să adaug câte ceva despre Soare şi Stelele fixe, din pricină că ea purcede aproape în întregime din ele; despre Ceruri, din pricină că o transmit; despre Planete, Comete şi despre Pământ, din pricină că o reflectă; şi în particular despre toate Corpurile care se află pe pământ, din pricină că sunt fie colorate, fie transparente, fie luminoase; şi, în sfârşit, despre Om, din pricină că el le este spectator” (*Discurs*, V, AT VI 42). Dar lumina este chiar mai mult decât o cale regală de acces la alcătuirea lumii; ea structurează universul, de vreme ce teoria materiei care stă la baza cosmologiei carteziene se vădeşte a fi direct motivată de cerinţele opticii sale fizice: Soarele şi stelele sunt alcătuite din primul element; mediul (fluidul ceresc) prin care lumina este transmisă din al doilea element, iar planetele, care reflectă şi refractă lumina, sunt făcute din al treilea element. De asemenea, legile naturii explică legile refracţiei şi reflexiei[207]. Comparativ, astronomia joacă un rol mult mai puţin însemnat, iar Descartes nu asimilează, de pildă, legile lui Kepler[208].

În ceea ce-l priveşte pe Hobbes, optica e strâns legată de metafizica sa, ba chiar şi de teoria politică; mai precis, teoria reprezentării poate fi văzută ca un adevărat fir roşu al sistemului hobbesian[209]. Când la sfârşitul capitolului XVIII din *Leviathan* vorbeşte despre înzestrarea de la natură a tuturor oamenilor cu „lentile care multiplică [*multiplying glasses*]”, anume cu pasiunile lor şi iubirea de sine, dar nu şi cu lunete, adică cu ştiinţa morală şi civilă[210], aveam de-a face mai mult

sau mai puţin cu o metaforă. Iar concepţia despre lumină era un element esenţial al teoriei percepţiei, pe care Hobbes o vedea consistentă numai cu o metafizică materialistă. Într-o scrisoare din 1636, el afirma: „Dar când folosesc frazele că lumina trece sau culoarea trece ori se dispersează, înţelesul meu este că mişcarea este numai în mediu, iar lumina şi culoarea nu sunt decât efecte ale acelei mişcări în creier”[211]. Această disimiliaritate, presupusă de explicaţia luminii, între conţinutul mental al senzaţiilor şi corelatul lor fizic era o idee la care Hobbes susţinea că a ajuns pe cont propriu şi de timpuriu, arătându-se sensibil faţă de disputele de prioritate – nici nu-i de mirare, de vreme ce în joc era nici mai mult, nici mai puţin decât ceea ce R. Tuck numeşte „inventarea filosofiei moderne”, căci, în genere, pentru aristotelicieni, felul în care un lucru i se înfăţişa unui observator (în condiţii normale) era şi felul în care era acel lucru cu adevărat[212]; iar Bacon descrie mintea drept o oglindă care reflectă imaginea lumii[213]. Totuşi, de aici nu rezultă că teoria non-reprezentaţionalistă a percepţiei era tema crucială a noii filosofii, mai degrabă decât mecanicismul[214]: în fapt, cele două se presupun, poate tot aşa cum mecanicismul presupune o formă sau alta de corpuscularianism.

Cât de devreme ajunseseră fiecare la necesitatea unei distincţii între ceea ce după Locke vor fi numite calităţi primare şi secundare? Dacă în *Reguli*, XII (AT X 412-413) teoria percepţiei era încă destul de tradiţională, *Lumea* se deschide cu un capitol care dezvoltă ideea potrivit căreia ceea ce vedem e diferit faţă de cum stau lucrurile în realitate (AT XI 3-6). Iar Hobbes va insista că a înfăţişat într-o convorbire din 1630 fundamentul teoriei despre lumină ca mişcare în creier[215]. Desigur, această dispută de prioritate apare astăzi mai degrabă sterilă, mai ales că amândoi au fost precedaţi, de fapt, de Galilei în *Il saggiatore* (1623)[216]; dar problema influenţei lui Descartes asupra gândirii lui Hobbes e importantă şi continuă să dezbine cercetătorii[217]. Ea depinde şi de faptul dacă *Short Tract on First Principles* (cca 1630)[218] îl are pe Hobbes drept autor sau pe Robert Payne (1596-1651), de a cărui mână este scris[219]. Se ştie cu siguranţă că a primit *Discursul* şi *Încercările* în 1637, foarte repede după apariţie, de la Sir Kenelm Digby[220]; iar cel mai probabil în 1640 a redactat *Tractatus opticus II*[221], care conţine o critică amănunţită la *Dioptrica*, şi *Tractatus opticus I*[222], unde explicaţia culorilor, de pildă, pare să fie preluată din *Meteorii*, VIII (AT VI 331 şi urm.)[223]. E limpede că cele două *Încercări* au influenţat gândirea optică a lui Hobbes[224]: problema este de a determina mai precis relaţia dintre cei doi.

Brandt se întreabă dacă trebuie să-i acordăm lui Hobbes cinstea de a fi ajuns la o concepţie mecanicistă a naturii independent de Descartes, şi răspunde afirmativ: numai că este vorba de un mecanicism la un nivel foarte general (acela al principiilor fundamentale), căci în ce priveşte chestiuni mai speciale, cât şi formularea şi aplicarea legilor naturii, Hobbes nu poate fi comparat cu Descartes[225]. Tuck propune o cronologie nouă[226], pe baza căreia argumentează că până în 1641

Hobbes îşi scrisese filosofia generală într-o formă aproape la fel de detaliată precum filosofia politică şi că ea se dezvoltase într-o foarte mare măsură ca un răspuns la problemele ridicate de Descartes în 1637[227]. Malcolm e mai reţinut: filosofia lui Descartes trebuie să fi avut un efect supărător asupra lui Hobbes, mai întâi pentru că vedea tipărite nişte idei asemănătoare cu ale sale, apoi datorită metafizicii carteziene, pe care o considera foarte depărtată de cea pe care o presupune fizica mecanicistă[228].

E interesant cum filosofia politică a ajuns să-i pună în legătură pe cei doi. Descartes avea o părere mai degrabă proastă despre *De cive*[229], adăugând totuşi că autorul ei „este mai priceput în Morală" (AT IV 67). Ca o ironie a sorţii, Sorbière l-a întrebat pe Descartes în 1642 dacă nu el este autorul lui *De cive* (aşa cum bănuia, după ce apucase să citească puţin din manuscrisul lucrării, pe care i-l arătase Mersenne), la care acesta ar fi răspuns că „nu va publica niciodată nimic despre filosofia morală"[230]. Tot Sorbière se va ocupa în 1646 de ediţia a II-a din *De cive*, ocazie cu care Hobbes va vădi o temere fără îndoială exagerată faţă de Descartes: „Dacă Domnul Des-Cartes aude sau bănuieşte că o carte a mea (aceasta sau oricare alta) este pregătită pentru publicare, ştiu cu siguranţă că o va împiedica dacă îi va sta în putinţă"[231]. Voetius, care detesta filosofia politică a lui Hobbes aproape la fel de mult ca pe Descartes, va încerca să-i pună împreună pe cei doi printr-un argument ciudat: amândoi ar rezolva cazuri de conştiinţă fără să se refere la interpretări de autoritate ale Scripturii, ci, unul, la decretele magistraţilor, celălalt, la propriile închipuiri („potrivit acestor noi principii, ceea ce spiritul meu îmi sugerează, aceea este adevărat"[232]). Mai relevantă însă este opţiunea primelor generaţii de cartezieni (în speţă Jacques du Roure şi Pierre-Sylvain Regis): filosofia politică a lui Descartes fiind aproape inexistentă, ei au suplimentat acest gol din sistemul cartezian cu teoria politică din *De cive*; era, în fond, o teorie care se preta foarte bine intenţiilor lor: antiaristotelică, cvasideductivă şi bazată pe o concepţie mecanicistă[233].

2. Hobbes, exilul parizian: 1640-1652; relaţia cu Mersenne

La cca 20 noiembrie 1640, Hobbes pleacă în exil la Paris. Războiul civil stătea să înceapă şi probabil că Hobbes se gândise încă de mai devreme să părăsească Anglia; hotărârea a fost luată după o dezbatere în Parlamentul cel Lung din 7/17 noiembrie, în care adversarii regelui incriminau autori ai unor scrieri proregaliste[234]. Hobbes încheiase cu puţină vreme în urmă (la 4 zile după dizolvarea Parlamentului cel Scurt la 5 mai 1640) *The Elements of Law*[235], o lucrare în care apăra puterea absolută a regelui pornind de la o teorie a psihologiei umane. Chiar dacă nu-l publicase, acest pamflet circulase mult în manuscris, iar Hobbes se temea că va fi tras la răspundere. După cum va spune mai târziu într-un fragment autobiografic redactat la persoana a III-a, „a fost primul dintre toţi care a fugit"[236].

Nu era prima dată la Paris; mai fusese în 1629-1630, însoţindu-l pe fiul lui Sir Gervaise Clifton într-o călătorie pe continent în care, în afară de Franţa, au vizitat şi Geneva, unde Hobbes ar fi descoperit metoda demonstrativă a lui Euclid, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Aubrey (dar puţin probabil)[237]. Apoi, în 1634-1636 a vizitat Franţa şi Italia împreună cu elevul său, William, al treilea conte de Devonshire; în această din urmă călătorie l-a cunoscut pe Mersenne, probabil prin intermediul lui Sir Charles Cavendish (1595?-1654), cât şi pe Claude Mydorge. Cu Mersenne se pare că avea întâlniri dese în această perioadă, poate chiar zilnice (vezi A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641, AT III). Parisul era frecventat şi de câţiva catolici: Sir Kenelm Digby (1603–1665)[238], un personaj pitoresc (reconvertit la catolicism) care îl invitase pe Descartes în Anglia în 1640, şi preotul Thomas White (1593-1676)[239], care va publica în 1642 *De mundo dialogi tres*. Amândoi îl ştiau de mai multă vreme pe Hobbes şi corespondau cu Mersenne.

Până la începutul „deceniului parizian”, Hobbes publicase doar o traducere a *Războiului peloponeziac* al lui Tucidide (1629). De acum începe însă o perioadă de efervescenţă, în care Mersenne va juca un rol-cheie. Într-adevăr, Minimul îl aprecia mult şi îl va integra în cercul său (prin el i-a cunoscut, între alţii, pe Gassendi, Roberval, cât şi pe tânărul Sorbière). În 1641 va intermedia corespondenţa optică cu Descartes şi va obţine *Obiecţii III*; în anul următor se va ocupa de publicarea într-un tiraj restrâns a lui *De cive*[240], ultima parte în ordine logică a trilogiei hobbesiene, dar prima redactată (*De corpore* a apărut în 1655, iar *De homine* în 1658). În 1643 îi va solicita o critică la *De mundo* a lui Thomas White[241], iar în culegerile sale din 1644, *Cogitata physico-mathematica* şi *Universæ geometriæ synopsis*, îi va include câteva texte[242].

De cive conţinea şi o secţiune finală despre teologie pe care mulţi o vor considera scandaloasă. Cartea a apărut anonim şi e limpede că Mersenne nu voia să fie asociat explicit cu ea; prin urmare, Sorbière l-a pus într-o situaţie dificilă când a publicat ediţia a doua[243] aşezând la începutul ei o scrisoare primită de la Mersenne în care acesta exprima un entuziasm fără limite pentru *De cive*[244]. Vechiul adversar al lui Machiavelli[245] a ajuns să susţină cea mai machiavelică lucrare din secolul al XVI-lea, comentează Lenoble[246]. Nu trebuie uitat totuşi că Mersenne încerca să menţină un echilibru între membrii cercului său, fără să încline balanţa în favoarea unuia dintre ei: „Părintele Mersenne nu era atât de cartezian pe cât se închipuie. Acest Părinte se împărţea între Roberval, Fermat, Gassendi, des Cartes, Hobbes. Şi nu-şi bătea capul să intre prea adânc în dogmele şi contestările lor; dar era îndatoritor faţă de toţi şi îi încuraja de minune”[247].

3. Teoria carteziană a luminii

Suntem obişnuiţi să vorbim despre teorii ondulatorii şi corpusculare ale luminii, dar pentru optica

secolului al XVII-lea, o taxonomie mai precisă este cea propusă de A. Shapiro: „teorie continuitistă” în loc de „ondulatorie” şi „teorie bazată pe emisie” în loc de „teorie corpusculară”[248]. Într-adevăr, la conceptul de undă s-a ajuns foarte greu, nemaivorbind de cel de front de undă; elaborarea lor s-a petrecut în cadrul a ceea ce tot Shapiro numeşte „tradiţia cinematică” în teoria continuitistă a luminii, al cărei început este *Tractatus opticus I* al lui Hobbes, fiind apoi continuată de Robert Hooke şi Ignace Gaston Pardies şi găsindu-şi încununarea în *Traité de la Lumière* (1690) al lui Christiaan Huygens.

Încă din Antichitate, toţi autorii de optică erau în acord asupra acestui fenomen accesibil experienţei de zi cu zi: anume că, spre deosebire de sunet, lumina traversează spaţiul în linii drepte[249]; conceptul de rază de lumină se impunea aşadar aproape de la sine, ea nefiind altceva decât reificarea căii rectilinii parcurse de lumină. Undele apei, pe de altă parte, constituiau o analogie la îndemână pentru descrierea sunetului în teoriile continuitiste: ele ilustrează foarte bine propagarea mişcării fără un transport de materie şi, în plus, nu circulă în linii drepte. Datorită acestei din urmă caracteristici, analogia cu undele de apă nu era disponibilă pentru teoriile continuitiste ale luminii din secolul al XVII-lea: sarcina lor avea să fie dezvoltarea conceptului modern de rază şi a celui de front de undă, prin încercarea de a înţelege cinematica propagării undelor[250].

Tradiţia optică aristotelică se folosea de conceptul comun de rază (undele erau absente) şi de analogia dintre reflexia unui corp şi aceea a luminii şi a sunetului. Astfel de analogii mecanice coexistau în aceeaşi tradiţie cu explicaţii nonmecanice ale propagării continue a luminii şi a sunetului, ca de pildă multiplicarea speciilor. Descartes va elimina speciile[251] descriindu-le cu o formulă memorabilă, dar caricaturală („aceste mici imagini care se mişcă încolo şi încoace prin aer, numite specii intenţionale”, *Dioptrica*, I, AT VI 85)[252]; de asemenea, „teoria carteziană era prima care să susţină că lumina însăşi nu era decât o proprietate mecanică a obiectului luminos şi a mediului care o transmitea, [motiv pentru care o] putem privi ca începutul legitim al opticii fizice moderne”[253]. Şi totuşi, cele două componente amintite ale tradiţiei aristotelice – raze în loc de unde şi explicaţia reflexiei şi refracţiei luminii prin analogia cu reflexia şi refracţia unei bile – sunt evidente la Descartes, care, deşi este adeptul unei teorii continuitiste a luminii, oferă o explicaţie a refracţiei mai potrivită cu o teorie bazată pe emisie. Doctrina lui Descartes cu privire la lumină nu conţine elemente ale unei teorii ondulatorii, iar contribuţia lui şi a cartezienilor stricţi la elaborarea acesteia a rămas doar una indirectă: tradiţia carteziană a fost independentă de tradiţia cinematică[254].

Să vedem acum mai îndeaproape cum este alcătuită teoria continuitistă a lui Descartes. În *Lumea* aveam de-a face cu o explicaţie fizică a luminii; *Dioptrica*, pe de altă parte, are ca fundal

această optică fizică, dar accentul este mutat pe o optică matematică ce dă seama de fenomenele reflexiei şi refracţiei. *Principii*, III, art. 55-64 reiau teoria fizică a luminii fără să trateze matematic reflexia şi refracţia.

În scenariul cosmologic din *Lumea*, materia care compune primul element se adună în centrul vârtejurilor, unde se formează astfel Soarele şi stelele. Ea se află într-o rotaţie continuă şi, în acord cu cea de-a treia lege a naturii[255], tinde să se mişte în linii drepte, dar este împiedicată de materia celui de-al doilea element, care o înconjoară din toate părţile. Rezultatul este o presiune care se exercită asupra particulelor materiei subtile (al doilea element), una care se întinde în linii drepte din centrul mişcării circulare, iar unui observator îi apare drept lumină, în vreme ce culorile depind de viteza mai mare sau mai mică cu care se învârt aceste particule. Încă şi mai clar în cuvintele lui Descartes dintr-un text târziu (1647-1648): „[…] ceea ce face ca noi să vedem lumină nu este altceva decât faptul că materia celui de-al doilea Element, despre care am spus că este compusă din mai multe bile mici care se ating, este împinsă; şi că putem simţi două mişcări ale acestor bile: una prin care vin în linie dreaptă către ochii noştri, ceea ce ne dă senzaţia [*sentiment*] de lumină; cealaltă, prin care se învârt în acest timp în jurul centrelor lor. În aşa fel încât, dacă se învârt mult mai puţin iute decât merg în linie dreaptă, corpul de unde vin ne apare *albastru*, iar dacă se învârt mult mai iute, ne apare *roşu*" (*Descrierea trupului omenesc*, XXXI, AT XI 255-256). O primă definiţie a luminii este aşadar aceea de presiune; e importantă ideea absenţei unui transport de materie, trăsătura definitorie a unei teorii continuiste. Pentru a înţelege mai bine acest punct, Descartes afirmă că dacă soarele ar fi un corp vid, nouă ni s-ar arăta aceeaşi lumină (*Principii*, III, art. 64, AT VIII-1 115).

Este lumina o mişcare? De aici încep subtilităţile. Am văzut că materia primului element *tinde* să se mişte în linie dreaptă; la fel se întâmplă cu piatra învârtită în praştie, unul dintre exemplele favorite ale lui Descartes, oferit ca ilustrare la a treia lege a naturii din *Lumea*. Iar această lege se încheie cu următoarea distincţie: „Şi astfel, acţiunea [părţilor unui corp care se mişcă în linie curbă], adică tendinţa pe care o au să se mişte, este diferită de mişcarea lor" (*Lumea*, VII, AT XI 44). Prin urmare, lumina este o tendinţă către o mişcare în linie dreaptă, ceea ce dă foarte bine seama de fenomenul universal acceptat amintit mai sus (lumina traversează spaţiul în linii drepte). Pentru a nu-i spune „mişcare", Descartes foloseşte uneori termenul „acţiune"[256] (totuşi nu întotdeauna consecvent), iar în articolele dedicate luminii din *Principii*, III vorbeşte despre „*conatus*" (de pildă, art. 55, AT VIII-1 108), tradus în versiunea franceză prin „*effort*" (AT IX-2 130). Această „acţiune" este transmisă de materia subtilă într-un mod pe care Descartes îl vede cel mai bine descris prin analogia cu bastonul unui orb[257]: „Şi pentru a scoate o comparaţie de aici, doresc să vă gândiţi că lumina nu este altceva în corpurile pe care le numim luminoase decât o

anumită mişcare sau o acţiune foarte iute şi foarte vie, care trece către ochii noştri prin intermediul aerului şi al celorlalte corpuri transparente, în acelaşi fel în care mişcarea sau rezistenţa copurilor, pe care le întâlneşte [un] orb [cu bastonul lui], trec către mâna sa prin intermediul bastonului" (*Dioptrica*, II, AT VI 84; vezi şi *Lumea*, XIV, AT XI 100; *Reguli*, IX, AT X 402).

Diferenţa dintre mişcare şi tendinţă către mişcare pare să fie surprinsă de distincţia între act şi potenţă, mai ales dacă ne gândim la exemplul cu piatra învârtită în praştie. Lumina e totuşi un caz mai complicat: e vorba despre o acţiune care nu este în act! Mai mult decât atât, Descartes afirmă că această acţiune, deşi nu este mişcare, urmează aceleaşi legi precum mişcarea (*Dioptrica*, I, AT VI 89). Fermat a ridicat această obiecţie: „Mă îndoiesc, şi cu temei după cât îmi pare, că tendinţa către mişcare trebuie să urmeze legile mişcării înseşi, de vreme ce există tot atâta deosebire între una şi cealaltă, pe cât este între putinţă şi act" (A 137, *către Mersenne* [5 sau 12 octombrie 1637], AT I 357). Răspunsul lui Descartes e mai degrabă evaziv: „Nu ne putem îndoi cu temei că legile pe care le urmează mişcarea, care este actul, după cum afirmă el însuşi, nu sunt respectate şi de tendinţa spre mişcare, care este putinţa acestui act: căci, deşi nu este mereu adevărat că ceea ce a fost în putinţă este în act, totuşi este cu totul imposibil să fie ceva în act care să nu fi fost în putinţă" (A 137, *către Mersenne* [5 sau 12 octombrie 1637], AT I 451). Motivul lui Descartes pentru acest pas este limpede: el are nevoie ca mişcarea potenţială a luminii să respecte legile mişcării actuale pentru că explicaţia sa a refracţiei se bazează pe analogia cu mişcarea actuală a unei bile care pătrunde într-un fluid. Sabra şi Shapiro sunt de acord că ne aflăm în faţa unui paradox fundamental al teoriei carteziene[258]; Horstmann afirmă însă că Descartes nu este bine citit aici de majoritatea comentatorilor[259]. El insistă pe prezenţa lui „în aceasta" în pasajul din *Dioptrica*: „Căci este lesne de crezut că acţiunea sau tendinţa de a se mişca, despre care am spus că trebuie luată drept lumină, trebuie să urmeze *în aceasta* aceleaşi legi precum mişcarea" (AT VI 89, *s.n.*). Anterior, Descartes vorbise de întâlnirea luminii cu un corp, iar Horstmann susţine că numai sub această condiţie tendinţa către mişcare urmează aceleaşi legi precum mişcarea. Problema rămâne dificilă, mai ales dacă ne gândim că Descartes este considerat în general un actualist[260]: nu luase el în derâdere definiţia aristotelică a mişcării (*Lumea*, VII, AT XI 39) şi nu tot el afirmase: „[…] fiinţa posibilă, care, la propriu vorbind, nu este nimic" (*Meditaţia a III-a*, AT VII 47)?

Temporalitatea şi potenţialitatea sunt aduse în discuţie şi de o altă caracteristică a teoriei optice carteziene, anume aceea că transmiterea luminii se petrece instantaneu. Dacă lumina are o viteză finită sau infinită era o problemă disputată din Antichitate şi a continuat să fie până când astronomul danez Ole RØmer (1644-1710) a rezolvat-o empiric în 1675[261]. Aristotel susţinuse împotriva lui Empedocle (printre primii sau chiar cel dintâi care a formulat o teorie a luminii şi a văzului) că lumina nu este o emanaţie care se deplasează dintr-un loc în altul de-a lungul unui interval finit de

timp[262]: „Mai degrabă decât un proces sau o mişcare, lumina era pentru Aristotel o stare sau o calitate pe care mediul o dobândea dintr-odată de la obiectul luminos, aşa cum e conceptibil că apa îngheaţă simultan în toate părţile ei”[263]. Concepţia aristotelică despre propagarea instantanee a luminii a predominat în secolele ce i-au urmat, fiind adoptată, de pildă, de Galen, Philopon, al-Kindī, Avicenna şi Averroes[264]. O excepţie importantă a fost Ibn al-Haytham (Alhazen), contemporanul lui Avicenna, care a afirmat că mişcarea luminii are nevoie de un timp care, chiar dacă imperceptibil, este totuşi finit; iar Roger Bacon a adus câteva argumente noi în sprijinul acestei teze[265]. Dar doctrina instantaneităţii luminii a continuat să fie susţinută până în secolul al XVII-lea, regăsindu-se la autori precum Robert Grosseteste, Witelo sau Kepler[266].

Descartes se situează aşadar în această tradiţie. Mersenne păstra iniţial o poziţie neutră[267], dar mai târziu, când traduce şi comentează *Discorsi* ale lui Galilei, înclină către cea a lui Descartes[268]. Beeckman nu doar că accepta o viteză finită a luminii, ci credea şi că nu este extrem de mare[269]. Se pare că lui îi răspunde Descartes în A 74, *către* [*Beeckman*], 22 august 1634[270]: „Am afirmat recent […] că lumina cu siguranţă nu se mişcă într-o clipă, cum scrii, ci (ceea ce pentru Domnia ta este acelaşi lucru) de la corpul luminos ajunge [într-o clipă] la ochi, şi am adăugat chiar că sunt atât de sigur de acest lucru încât, dacă s-ar putea dovedi falsitatea lui, aş fi gata să admit că nu ştiu absolut nimic în filosofie” (AT I 307-308). Descartes este preocupat mai întâi să distingă între mişcare şi transmiterea mişcării; este o distincţie pe care o va relua de fiecare dată când i se va obiecta (de pildă, de către Pollot[271] şi Morin[272]) că orice mişcare se petrece în timp. După aceea invocă observaţia eclipselor lunii, un argument la care va face aluzie şi în A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638] (AT II 384)[273]: asumând o viteză a luminii de 24 de ori mai mare decât cea propusă de Beeckman (dacă într-adevăr el este corespondentul), eclipsa lunii ar trebui să ne apară abia după o oră – lucru care nu se întâmplă, desigur, predicţiile astronomilor fiind destul de precise.

Dar atrage atenţia faptul că Descartes este dispus să pună în joc că „nu ştie absolut nimic în filosofie”: este teza transmiterii instantanee a luminii atât de inseparabilă de restul teoriei? Pentru Sabra, ea este fără îndoială astfel, având un caracter *a priori* şi subminând întregul edificiu în cazul unei infirmări. Mai precis, ea este o consecinţă necesară a concepţiei despre mediu ca vehicul al luminii, căci acest mediu este cu totul inelastic, după cum urmează din definiţia carteziană a materiei ca întindere (două corpuri egal întinse au aceeaşi cantitate de materie; figura lor poate varia, dar volumul lor trebuie să rămână acelaşi). Potrivit lui Descartes, susţine Sabra, într-un mediu inelastic, presiunea se transmite instantaneu, o idee care va apărea mai târziu şi la Newton[274].

Totuşi, Rodis-Lewis încearcă să demonstreze că Descartes recunoaşte în cele din urmă o viteză

finită a luminii (poate în urma obiecţiilor pe care le-a primit) şi că aceasta ar fi o contribuţie importantă la progresul ştiinţei[275]; argumentul ei se sprijină pe nişte pasaje din *Specimina philosophiæ* (traducerea în latină din 1644 a *Discursului* şi a primelor două *Încercări*, aprobată şi pe alocuri îmbunătăţită de Descartes) în care „*en un instant*” este tradus cu „*temporis momento*”[276], ceea ce ar implica un minimum temporal diferit de instantaneitatea strictă. Nici Costabel nu e mulţumit de „interpretarea oficială” a problemei[277]; el îi dă dreptate lui Koyré să insiste pe absenţa elementului temporal în tratarea căderii corpurilor grele şi a legii inerţiei[278] şi consideră că Descartes dobândise o anumită siguranţă după ce reuşise să rezolve unele chestiuni de fizică eliminând provizoriu variabila timpului, ceea ce-l făcea să întârzie pe cât posibil momentul în care fizica lui avea să ţină cont de timp. Descartes acceptă ideea unei succesiuni, dar preferă să o asocieze doar cu spaţialitatea; o face, de pildă, când răspunde la o obiecţie a lui Fermat în A 137, *către Mersenne* [5 sau 12 octombrie 1637]: „Deşi tendinţa de a se mişca se transmite dintr-un loc în altul într-o clipă, ea urmează totuşi acelaşi drum pe unde trebuie să se facă mişcarea succesivă” (AT I 451)[279]. Desigur, succesiunea spaţială o prespune pe cea temporală, iar Costabel e de acord că cele două sunt dificil de separat, lăsând-o pe cea temporală pentru o tratare ulterioară, dar susţine că avem de-a face cu un exemplu al tenacităţii lui Descartes de „a proceda în ordine” şi de a extrage cât mai mult dintr-un principiu prim înainte de a introduce noţiuni mai complexe[280].

4. Teoria hobbesiană a luminii

În 1646, Hobbes afirma că va merita reputaţia de a fi primul care a pus bazele a două ştiinţe, pe cea a opticilor, „cea mai curioasă”, şi pe cea a justiţiei naturale, „cea mai folositoare dintre toate”[281]. Isaac Barrow şi Emanuel Maignan o acceptau ca o alternativă la teoria cartezianã. Ea era cunoscută de aproape toţi autorii importanţi de optică din secolul al XVII-lea: Descartes, Hooke, Christiaan Huygens, Newton, Grimaldi, Pardies, Fermat; în ciuda acestui fapt, teoria hobbesiană a luminii a trecut aproape neobservată de istoricii ştiinţei până la studiul fundamental al lui Shapiro din 1971, care afirmă că odată cu Hobbes începe tradiţia cinematică în teoria continuitistă a luminii[282]. Optica lui Hobbes a avut un traseu sinuos: după ce în *Tractatus opticus I*, *Tractatus opticus II* şi *A Minute, or First Draught of the Optiques*[283] elaborase o teorie consistentă şi uneori revoluţionară, în *De corpore* abandonează presupoziţia ei principală despre lumină ca mişcare de expansiune şi contracţie, adoptând teoria unei simple mişcări circulare, poziţie pe care o criticase în *Tractatus opticus II*[284]; iar felul în care tratează refracţia e încă şi mai problematic. Un posibil răspuns la această evoluţie stranie este că atât în *Tractatus opticus II*, cât şi în *First Draught of the Optiques*, Hobbes susţinea că teoria dilatării şi contracţiei necesită existenţa vidului, pe care la acea vreme nu o nega, spre deosebire de mai târziu, în *De corpore*[285]. Un alt răspuns este că

Hobbes şi-ar fi dat seama cât de impregnată era vechea sa explicaţie a reflexiei şi refracţiei de cerinţele unei teorii corpusculare a luminii, pe care n-a susţinut-o niciodată, dar care în perioada lui *De corpore* a început să-i apară drept element străin şi nociv, capabil să-i submineze întreaga teorie[286].

Teoria optică din *Tractatus opticus I* este elaborată într-o manieră deductivă, pornind de la câteva ipoteze şi propoziţii. Ipoteza I este că „Orice acţiune este o mişcare locală în agent”[287]; de asemenea, Hobbes acceptă existenţa unui mediu care transmite din aproape în aproape mişcarea (aşadar fără acţiune la distanţă): e limpede că suntem în faţa unui mecanicism strict. În următoarele două ipoteze, Hobbes afirmă că senzaţia luminii este produsă de o mişcare propagată într-un *continuum*. Cea de-a 5-a ipoteză sună astfel: „Numesc mediu rar acel mediu care este mai puţin rezistent faţă de primirea mişcării, iar un mediu dens acel mediu care este mai rezistent”[288]. Ea se opune diametral opiniei lui Descartes, care susţinuse încă din perioada de tinereţe că lumina se transmite mai uşor prin mediile dense decât prin cele rare (*Cogitationes privatæ*, AT X 242; vezi *Dioptrica*, II, AT VI 102-103, şi A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641], AT III 290).

Primele două propoziţii stabilesc natura vibratorie a mişcării, făcând o analogie cu mişcarea inimii: „Orice corp luminos se dilată şi se umflă devenind o masă [*molem*] mai mare, după care se contractă, executând mereu o sistolă şi o diastolă”[289]; „Mişcarea se propagă de la corpul luminos la ochi printr-o continuă aruncare a părţii învecinate din mediu”[290]. După cum notează Shapiro, Hobbes nu introduce vibraţiile sau periodicitatea pentru a explica culorile, ci pentru a da seama de senzaţie[291]. Lumina este o fantasmă sau imagine („*phantasma sive imago*”) ce apare ca o reacţie a creierului la mişcarea venită de la soare, un proces care se petrece instantaneu.

Din această prezentare succintă reiese că teoriile optice ale lui Descartes şi Hobbes au multe în comun: amândouă sunt teorii mecaniciste şi continuitiste; de asemenea, amândouă ajung la legea corectă a sinusurilor[292]. Punctul principal care le separă este mişcarea actuală: în vreme ce Descartes acceptă o tendinţă către mişcare diferită de mişcare, Hobbes refuză să accepte ceva în plus faţă de mişcarea actuală (pentru el, obiectul luminos are o mişcare vibratorie care, chiar dacă imperceptibil de mică, este totuşi o mişcare actuală). Dacă Descartes a fost descris ca un actualist, Hobbes este un actualist încă şi mai strict.

Grigore Vida

Polemica dintre Descartes și Bourdin

La 30 iunie şi 1 iulie 1640 are loc la Paris susţinerea tezelor studenţilor colegiului iezuit Clermont (actualul Liceu „Louis-le-Grand”), cu acest prilej fiind prezentate de către Charles Potier, un student al profesorului de matematică Pierre Bourdin[293], trei teze împotriva concepţiilor carteziene asupra materiei subtile, a reflexiei şi a refracţiei. Tot atunci Bourdin porneşte o harţă (lat. *velitatio*) împotriva lui Descartes în preambulul acestor teze, scriere pe care Mersenne i-o trimite lui Descartes. Acesta din urmă îi va răspunde lui Bourdin prin scrisoarea din 29 iulie 1640[294] transmisă profesorului iezuit prin intermediul lui Mersenne. Bourdin este perceput de către Descartes drept purtătorul de cuvânt al Companiei lui Iisus, disensiunile dintre cei doi atingând punctul culminant odată cu *Al Șaptelea Rând de Obiecţii şi Răspunsuri* şi *Epistola către Dinet*, ambele publicate în a doua ediţie a *Meditaţiilor* (1642). Până la urmă, cu ocazia călătoriei lui Descartes la Paris din vara anului 1644, cei doi se hotărăsc să cadă la pace, astfel încât Descartes îl va însărcina pe Bourdin cu distribuirea *Principiilor* în mediile iezuite.

În data de 22 iulie 1640 Descartes îi mulţumeşte lui Mersenne pentru a-i fi susţinut cauza în cadrul disputaţiilor iezuite de la colegiul Clermont[295] şi îi dă de ştire că va răspunde la *Velitatio* cu următorul curier. Având convingerea că iezuiţii se află într-o comuniune atât de perfectă unii cu alţii încât scrierile fiecăruia dintre ei sunt aprobate de toţi ceilalţi[296], Descartes îi scrie în aceeaşi zi rectorului colegiului Clermont, Julien Hayneuve, pentru a-i solicita – pretinzând a nu şti cine este iniţiatorul disputei – ca Societatea lui Iisus să-i comunice obiecţiile pe care le-ar putea aduce *Discursului* şi *Încercărilor*[297]. Descartes considera că iezuiţii nu pot formula contraargumente la *Discurs* şi *Încercări* şi, de aceea, aceştia au „mai degrabă intenţia de a întuneca adevărul decât de a-l lumina”[298], dorind să-l reducă la tăcere prin hărţuieli anonime, dar coordonate: „Căci, în sfârşit, dându-mi seama, atât prin acţiunea Părintelui Bourdin, cât şi prin cea a multor altora, că printre Domniile lor sunt mulţi care vorbesc despre mine în chip neprielnic şi că, neputând să-mi dăuneze prin forţa argumentelor, au prins să o facă prin mulţimea vocilor lor, nu vreau să mă adresez nici unuia dintre Domniile lor în particular […] ci intenţia mea este de a-i sili fie să-mi propună o dată pentru totdeauna toate argumentele pe care Domniile lor sunt în stare să le aducă împotriva a ceea ce am scris […] fie să refuze s-o facă, ceea ce nu pot fără a arăta că nu au nimic bun de contrazis”[299]. Descartes încerca astfel, prin apelul la o dispută publică, să obţină aprobarea

oficială a întregii Companii a lui Iisus pentru *Discurs* şi *Încercări*.

La 30 august 1640, scrisoarea către Hayneuve încă nu ajunsese la destinatar din prudenţa părintelui Mersenne, însărcinat cu înmânarea ei, care şovăia să-l pună pe Descartes în conflict cu întreaga Companie a lui Iisus. Ca urmare, Descartes îi scrie lui Mersenne două scrisori, una privată – A 285 (AT III 160-168) – şi cealaltă spre a fi arătată lui Hayneuve şi altora – A 286 (AT III 168-174), în care se declară discipolul Iezuiţilor[300] şi speră să obţină sprijin din partea acestora[301]. Din pricina bolii şi a morţii fiicei sale Francine, la 7 septembrie 1640, aceste scrisori vor fi expediate doar la 15 septembrie, odată cu A 287, *către Mersenne* (AT III 175-181).

Descartes răspunde scrierii lui Bourdin, prin intermediul lui Mersenne, la 29 iulie 1640 (A 277), reluând întreaga scriere şi demontând-o propoziţie cu propoziţie. *Velitatio* sau „Scrierea fără titlu trimisă mie", după cum o intitulează Descartes, este o critică a analizei fenomenului de reflexie din *Dioptrica* (AT VI 93-96), Bourdin reproşându-i lui Descartes că „păstrează tăcerea despre forţă şi nu o împarte şi pe aceasta în două forţe parţiale" (A 277, AT III 108), că „vrea ca determinaţia în jos să dispară şi să rămână cea spre dreapta, ea singură şi aceeaşi" (A 277, AT III 108) şi că „este o aberaţie ca determinaţia să parcurgă 4 palme: determinaţia nu face nimic altceva decât să definească partea [spre care un corp se va mişca], spre dreapta sau spre stânga, aceasta sau aceea" (A 277, AT III 109). Descartes se plânge în răspunsul său, precum şi în scrisorile către Mersenne[302], că Bourdin adaugă cuvinte ce schimbă sensul a ceea ce era scris în *Dioptrica* şi că obiectează lucruri de care „nimeni nu s-a îndoit niciodată" (A 277, AT III 111). El admite că nu determinaţia sau orientarea, ci doar forţa mişcă obiectul, dar că oricum nu susţinuse acest lucru: „Aici mă sâcâie din nou, şi îmi atribuie nişte vorbe inexacte şi cu totul prosteşti; căci nu *determinaţia spre dreapta* este cea care *poartă mobilul* […] ci forţa însăşi în măsura în care este determinată spre dreapta. […] Într-adevăr, am spus că determinaţia face ceva, dar nu ca mobilul să se mişte la 4 palme distanţă, şi nici să se mişte pur şi simplu […] ci să se mişte spre dreapta, pentru că este cauza anume pentru care se face mişcarea spre dreapta" (A 277, AT III 111-112). Descartes îl acuză pe Bourdin de rea-credinţă atunci când acesta afirmă că orientarea de sus în jos dispare când de fapt Descartes arătase că se reflectă înspre în sus: „Aceste cuvinte, anume: *aceea dispare şi rămâne doar* [*sola*] *etc.*, îmi sunt atribuite cu rea-credinţă. Am scris într-adevăr că determinaţia este schimbată şi împiedicată; niciunde însă nu am scris că *dispare*. Am scris de asemenea că determinaţia spre dreapta rămâne, dar niciunde că *doar* [*solam*] aceasta rămâne, ca şi cum nici o determinaţie de jos în sus nu ar lua locul determinaţiei de sus în jos. […] vrea totuşi să pară aici că a învins, pentru că m-a silit să admit că *rămâne nu doar determinaţia spre dreapta, ci i se adaugă una de jos în sus*. Ceea ce, vezi bine, înainte eu nu ştiam" (AT III 110 şi 117).

Bourdin răspunde cu o scrisoare în franceză, din august sau septembrie 1640, astăzi pierdută, în

care continuă atacurile împotriva *Dioptricii*. Descartes citează, în scrisoarea A 296[303], noile obiecţii aduse de Bourdin pentru a le respinge ca nefondate: „Determinaţia către dreapta rămâne singură, aşa cum rezultă din scrierile Domniei voastre", „raţionamentul nu arăta nimic, ci mai degrabă conducea la contrariul", „s-ar putea ajusta pretinsa demonstraţie prin mijloace care mi se înfăţişează, şi despre care nu văd nici o urmă în scrierile Domniei voastre, ba voi adăuga chiar că le-aţi respins ca neavând nici o legătură". Tot aici, Descartes răspunde şi unei alte scrisori a lui Bourdin[304], rezumată în *Epistola către Dinet*. Această scrisoare în latină reprezintă răspunsul oficial al Companiei lui Iisus, redactat de Bourdin probabil la cererea lui Hayneuve: „Cuviosul Părinte îmi trimise o scrisoare, nu numai scrisă de mâna Domniei sale, ci şi însemnată cu sigiliul obişnuit al Companiei" (AT VII 568), în care iezuiţii promit „că nu întreprind şi nici nu vor întreprinde vreo luptă particulară împotriva" lui Descartes, iar Bourdin se scuză că nu îl informase personal pe Descartes despre ce anume avea de obiectat din „neştiinţa sa, deoarece nu citise până la capăt *Metoda*"[305].

În urma unor discuţii cu Girard Desargues, Bourdin este „convertit" în ceea ce priveşte *Dioptrica* spre finalul anului 1640 şi astfel se stinge deocamdată conflictul dintre Descartes şi Bourdin[306]. Acest conflict reizbucneşte în noiembrie 1641, când Bourdin procedează la defăimarea, în particular, a *Meditaţiilor*[307]. În ianuarie 1642 Descartes primeşte *Al Şaptelea Rând de Obiecţii* de la Bourdin, iar în *Epistola către Dinet* (AT VII 563-603), publicată în a doua ediţie a *Meditaţiilor* odată cu *Răspunsurile* la *Obiecţii VII*, se va plânge de hărţuiala la care este supus, atât din partea iezuiţilor, precum Bourdin, cât şi din partea calviniştilor, precum Voetius, cerând protecţia superiorilor Companiei lui Iisus. În această perioadă (1640-1644), în care redactează *Principiile*, după eşecul aprobării *Meditaţiilor* de către Sorbona, Descartes încerca să obţină bunăvoinţa iezuiţilor pentru *Discurs*, *Încercări* şi *Meditaţii*, în speranţa că *Principiile* sale vor fi cel puţin la fel de bine primite şi vor deveni principalul manual de predare a filosofiei în colegiile iezuite.

În finalul răspunsului la *Al Şaptelea Rând de Obiecţii*, Descartes îl suspectează pe Bourdin că face pe bufonul în bătaie de joc: „Dar mă oboseşte să-i îndrept de atâtea ori greşelile; de aici încolo nu îl mai bag în seamă şi voi privi în tăcere ce a mai rămas din acest joc, până la sfârşit. Căci desigur sunt stânjenit să îl văd pe un Cucernic Părinte atât de prins de dorinţa de a mă sâcâi încât face pe bufonul; şi aici, descriindu-se pe sine drept pedant, încet la minte şi fără talent, preferă să-i imite nu pe comedienii antici Epidicus sau Parmenon, ci pe acele mizerabile personaje de astăzi care încearcă să smulgă râsete prin prostia lor" (AT VII 492-493). Răspunsul la obiecţiile lui Bourdin (AT VII 451-561) reprezintă cea mai lungă parte a celei de a doua ediţii a *Meditaţiilor*. Obiecţiile lui Bourdin sunt scrise în formă dialogică, folosindu-se de o retorică complicată, stil pe

care Descartes îl imită în răspunsul său, şi privesc în primul rând chestiunile metodologice ale *Meditaţiilor* şi mai puţin cele de doctrină. Conform descrierii lui Roger Ariew[308], „obiecţiile lui Bourdin sunt probabil cele mai puţin izbutite dintre rândurile de obiecţii la *Meditaţiile* lui Descartes. Ele sunt de asemenea, probabil, şi cele mai puţin citite şi mai puţin preţuite. Parte din vina pentru acest lucru o poartă faptul că sunt cel mai lung rând de obiecţii chiar dacă acoperă partea cel mai puţin filosofică: prolixitatea celui de *Al Şaptelea Rând de Obiecţii* împreună cu încă şi mai marea verbozitate a răspunsurilor lui Descartes, maimuţărind stilul lui Bourdin, acoperă de fapt mai multe pagini decât orice alt rând de obiecţii şi răspunsuri”.

Această dispută cu Bourdin se va stinge odată cu sejurul parizian al lui Descartes din vara anului 1644, când cei doi cad la pace, la îndemnul părintelui Dinet: „Această călătorie a lui Descartes la Paris fu marcată de un eveniment important, împăcarea cu iezuiţii. De fapt, niciodată nu fusese altceva decât cearta cu unul dintre ei, părintele Bourdin, pe care îl făcuse să plătească destul de scump *Obiecţiile* sale prin *Răspunsuri* virulente [şi] printr-o plângere în toată regula împotriva părintelui Bourdin adresată celui mai înalt egumen pe care acesta îl avea în Franţa, părintele Dinet. […] În acelaşi timp îi anunţa părintelui Dinet publicarea apropiată a *Principiilor*, [căruia] îi datora deci cel puţin un exemplar din carte, odată apărută. Pe cine însărcină să i-l înmâneze? Pe însuşi părintele Bourdin[309]. Părintele Dinet, care recomandase fără îndoială o înţelegere, putu să vadă astfel că împăcarea era sinceră şi că sfaturile sale fuseseră ascultate”[310].

Robert Arnăutu

Despre folosirea infinitului la R. Descartes și J.-B. Morin

Studiul *Corespondenței* poate aduce indicii spectaculoase în reconstrucția dezvoltării filosofiei lui Descartes, cu condiția ca aceste sugestii să fie confirmate în operele carteziene publicate. Voi porni aici de la noțiunea de infinit așa cum apare ea în textele lui Descartes înainte ca el să fi citit cărticica *Quod Deus sit* (1635) a lui J.B. Morin, în care acesta oferă un argument despre existența lui Dumnezeu, înfățișat în ordine geometrică, cu definiții, axiome și un șir de teoreme. Analizând acest opuscul, voi arăta cum înțelege Morin noțiunea de infinit și voi explica cele două feluri diferite în care Descartes și Morin concep infinitul. Amândoi au folosit o definiție negativă a infinitului, ca ființă care nu are limite. Descartes a creat o noțiune pozitivă a infinitului, pe care a legat-o de o operație anume a intelectului, aceea de *a concepe*, și căreia i-a rezervat o idee clară și distinctă. Ipoteza mea este că, pornind de la această controversă (abia schițată), Descartes a introdus noțiunea sa de *indefinit* cu ajutorul căreia a putut să se apropie de cantitățile infinite și să nu tăgăduiască *regressus in infinitum* în lumea întinsă fără a compromite noțiunea de perfecțiune a lui Dumnezeu *in actu*, pe care o înțelege cu ajutorul primei noțiuni a infinitului.

Jean-Baptiste Morin era un matematician și filosof francez, profesor la Collège Royal (astăzi Collège de France), născut în 1583, care s-a angajat în polemici cu unii filosofi francezi, între care Descartes, cu prilejul *Încercărilor* publicate în 1637, și al *Meditațiilor* din 1641, iar mai târziu cu Gassendi. Născut la Villefranche-en-Beaujolais, Morin a studiat filosofie naturală, matematică și medicină la Avignon. După 1613 ajunge la Paris ca medic în serviciul episcopului de Boulogne, Claude Dormy, care îl încurajează să studieze astrologia și alchimia și îl trimite într-o expediție în minele din Regatul Ungariei și Principatul Transilvaniei, de unde a rezultat prima carte a lui Morin, *Nova mundi sublunaris anatomia* (1619), o descriere a interiorului Pământului, în care observase o căldură neobișnuită și pe care o explica astrologic, invocând influența stelelor. Continuând să se ocupe de astrologie, s-a pronunțat în două opuscule din 1623 și 1628 împotriva lui Copernic și în favoarea lui Tycho Brahe. În 1629, când s-a eliberat o catedră de matematică la Collège Royal, a izbutit s-o ocupe, cu sprijinul cardinalului de Bérulle și al reginei-mame, Maria de Medici, și s-o păstreze până la moarte, în 1656[311].

Rolul lui Morin în mediul parizian din jurul lui Marin Mersenne este cunoscut mai bine astăzi mulțumită lucrărilor lui Daniel Garber, care a arătat, între altele, că Morin făcea parte dintre cei

câţiva filosofi care au contribuit la *Obiecţii II* la *Meditaţiile* lui Descartes, că Morin era menţionat în prima versiune pe care Descartes a primit-o din aceste *Obiecţii*[312] şi că la cererea lui Morin a dat Descartes *Raisons qui prouvent l'existence de Dieu et la distinction qui est entre l'esprit et le corps humain disposées de façon géométrique*, publicate la sfârşitul *Răspunsurilor II*[313].

Nu mă voi ocupa în continuare de ordinea geometrică, în care, în ciuda străduinţelor binevoitoare ale lui Descartes, cei doi filosofi nu s-au putut întâlni, ci de noţiunea de infinit care pare că i-a apropiat la un moment dat, cel puţin pentru o vreme. Voi arăta că amândoi au în vedere conceptul de Dumnezeu ce comportă unitatea perfecţiunilor şi esenţa infinită, aşa cum par s-o fi deprins de la cardinalul de Bérulle[314]. Dar, dacă Morin a dispus această metafizică în forma unei demonstraţii geometrice, Descartes a distins treptat două folosiri ale noţiunii de infinit, păstrând-o pe cea dintâi pentru această idee pozitivă de Dumnezeu şi specializând-o pe a doua pentru filosofia sa naturală, ceea ce i-a îngăduit să elibereze un concept de infinit ce devenea astfel disponibil pentru cercetările sale fizico-matematice.

Cronologia este următoarea. Opusculul *Quod Deus sit* al lui J.-B. Morin apare în 1635. În contextul publicării iminente a *Meditaţiilor*, Mersenne îi trimite o scrisoare lui Descartes (pierdută azi) în care rezuma probabil unul dintre argumentele lui Morin în favoarea existenţei lui Dumnezeu. Descartes îi răspunde la 11 noiembrie 1640:

> Argumentul pentru [existenţa] Divinităţii din cartea de care îmi scrieţi, potrivit căruia, dacă Soarele a luminat dintotdeauna, el nu a putut lumina o Emisferă înaintea celeilalte etc., nu dovedeşte nimic altceva decât că mintea [*âme*] noastră, fiind finită, nu poate cuprinde infinitul[315].

Probabil că Mersenne a stăruit, în răspunsul său către Descartes, cu privire la importanţa acestui argument, recomandându-i opusculul lui Morin, pentru a fi pregătit să răspundă la *Obiecţii II*. Într-adevăr, Morin făcea parte din grupul de filosofi şi teologi care formulau (sau chiar redactau) *Obiecţii II*. Descartes îi răspunde lui Mersenne la 31 decembrie 1640:

> Nu m-aş supăra să văd ceea ce Domnul Morin a scris despre Dumnezeu, fiindcă Domnia voastră spuneţi că procedează ca un Matematician, cu toate că, *inter nos*, nu pot trage mari nădejdi, deoarece nu am auzit până acum vorbindu-se că s-ar amesteca în a scrie în acest fel[316].

Descartes a primit de la Mersenne cartea lui Morin, prin intermediul lui Huygens, la 21 ianuarie 1641[317]. După ce a citit-o, el îi răspunde lui Mersenne câteva zile mai târziu:

Am parcurs cărţulia Domnului Morin al cărei principal neajuns este că tratează peste tot despre Infinit ca şi cum mintea sa ar fi deasupra, iar Domnia sa ar putea să-i înţeleagă [*comprendre*] proprietăţile, ceea ce este o greşeală comună aproape tuturor; pe care m-am străduit să o evit cu grijă, căci nu am tratat niciodată despre Infinit decât spre a mă supune lui, şi nu pentru a determina ceea ce este, sau [ceea] ce nu este. Apoi, înainte să explice ceva care să fie în controversă, în a şaisprezecea Teoremă[318] a Domniei sale, unde începe să vrea să dovedească faptul că Dumnezeu există, îşi sprijină raţionamentul pe pretenţia de a fi demonstrat că Pământul nu se mişcă şi pe faptul că întregul Cer se roteşte în jurul lui, ceea ce nu a dovedit în nici un fel. De asemenea, mai presupune că nu este cu putinţă să existe un număr infinit[319] etc., ceea ce nu poate de asemenea dovedi; şi astfel, tot ceea ce adaugă până la sfârşit este foarte departe de evidenţa şi de certitudinea Geometrică, pe care părea să le făgăduiască la început. Şi aceasta să rămână, vă rog, între noi, căci nu doresc deloc să nu-i fiu pe plac[320].

Când Descartes îşi redactează *Răspunsurile II*, el este aşadar conştient că îi răspunde lui Morin, iar finalul conţinând *Temeiurile geometrice* îi este adresat în chip special.

Obârşia problematicii infinitului la Descartes se găseşte în cele două dovezi *a posteriori* ale existenţei lui Dumnezeu în *Meditaţia a III-a*. Ideea de infinit este introdusă încă de la început în ideea pe care o are despre Dumnezeu:

Prin numele lui Dumnezeu înţeleg o substanţă infinită, independentă, atotcunoscătoare, atotputernică şi prin care atât eu însumi, cât şi toate celelalte ce există, dacă există altceva, au fost create[321].

În dezvoltarea primei dovezi, Descartes opune ideea de infinit ideii de finit, pentru a deduce existenţa lui Dumnezeu:

…cu toate că am în mine o anumită idee a substanţei, din aceea că sunt o substanţă nu aş avea totuşi ideea unei substanţe infinite, de vreme ce sunt finit, dacă nu ar fi purces dintr-o substanţă care să fie cu adevărat infinită[322].

Tot în cadrul acestei prime dovezi, Descartes afirmă că el concepe clar infinitul printr-o „adevărată idee” şi nu „doar prin negaţia a ceea ce este finit, aşa cum înţeleg repausul şi tenebrele printr-o negaţie a mişcării şi a luminii”. Iar ceea ce urmează este, în fapt, singurul argument în

favoarea unei idei directe a infinitului:

> …de vreme ce, dimpotrivă, înțeleg că este mai multă realitate în substanța infinită decât în cea finită și, prin urmare, că am mai întâi cunoașterea infinitului decât a ceea ce este finit, adică a lui Dumnezeu decât a mea însumi[323].

Tot în acest context, Descartes afirmă incomprehensibilitatea infinitului: „și nici nu se opune faptul că nu cuprind [*comprehendam*] infinitul", căci „este în natura infinitului ca eu, care sunt finit, să nu-l înțeleg"[324].

Ideea unei perfecționări proprii care să mă poată ajuta să ajung la infinit este respinsă:

> Căci experimentez că cunoașterea mea sporește încetul cu încetul și nu văd ce s-ar opune ca ea să sporească din ce în ce mai mult până la infinit[325].
>
> Totuși, nimic din toate acestea nu poate fi. Căci în primul rând, deoarece este adevărat că cunoașterea mea sporește treptat și că în mine sunt multe în potență care nu sunt încă în act, totuși nimic din acestea nu aparțin ideii de Dumnezeu, în care nimic în nici o privință nu este în potență, astfel încât chiar ceea ce sporește treptat este temeiul cel mai sigur al imperfecțiunii[326].
>
> Dincolo de aceasta, deși cunoașterea mea sporește tot mai mult și mai mult, înțeleg totuși că nu va fi niciodată infinită în act, pentru că nu va deveni niciodată astfel încât să nu fie capabilă de o creștere și mai mare. Dar judec că Dumnezeu este infinit în act, în așa fel încât nu se poate adăuga nimic perfecțiunii lui. Și în sfârșit, pricep că ființa obiectivă a unei idei nu poate fi produsă de o ființă ce există numai în potență, care propriu-zis vorbind nu este nimic, ci numai de o ființă formală sau actuală[327].

Prin urmare, argumentele pentru care sporirea cunoașterii mele nu poate ajunge la infinit sunt:

1. Cunoașterea mea dobândește noi grade de perfecțiune în fiecare zi, dar tot ceea ce rămâne necunoscut este de ordinul unei înaintări în potență, or, în ideea pe care o am despre Dumnezeu, aceste perfecțiuni sunt concepute în act.

2. Faptul însuși că cunoașterea mea sporește încetul cu încetul este un argument cert al imperfecțiunii ei.

3. Ideea unei sporiri treptate a cunoașterii mele pare să o includă pe aceea a unei creșteri indefinite.

4. Ființa obiectivă a unei idei nu poate fi produsă de o ființă numai în potență, ci doar de o ființă formală sau actuală.

Ideea de infinit apare din nou în cea de-a doua dovadă *a posteriori* din *Meditația a III-a*, unde Descartes pune problema cauzei mele însumi ca lucru gânditor. Această cauză trebuie să fie ea însăși un lucru care gândește și să posede în ea însăși toate perfecțiunile pe care le atribui naturii divine:

> Apoi, se poate cerceta din nou dacă [această cauză] este de la ea însăși [*a se*] sau de la o alta [*ab alia*]. Într-adevăr, dacă este de la ea însăși, urmează din cele arătate că ea însăși este Dumnezeu, anume pentru că, de vreme ce are puterea de a fi prin sine [*per se*], o are fără îndoială și pe aceea de a poseda în act toate perfecțiunile ale căror idei le are în ea, adică toate cele pe care le concep a fi în Dumnezeu. Dacă este însă de la o alta, se va cerceta din nou în același fel despre aceasta din urmă dacă este de la ea însăși sau de la o alta, până ce se va ajunge în cele din urmă la cauza cea din urmă care va fi Dumnezeu. Căci este îndeajuns de limpede că în această privință nu poate exista o înaintare la infinit [*progressum in infinitum*], mai ales fiindcă nu este vorba aici atât despre cauza care m-a produs odinioară, ci în cea mai mare măsură de aceea care mă conservă în timpul prezent[328].

Descartes respinge așadar înaintarea la infinit în ceea ce privește cauzele ce mă conservă în momentul de față. Existența în act cere o actualitate a cauzei, or, infinitatea lanțului cauzelor ar „încetini" eficacitatea cauzei și ar face imposibilă existența mea în act. Vom vedea însă că *regressus in infinitum* nu este negat în ordinea lumii, pe care Descartes o va identifica cu înlănțuirea cauzelor ordonate în *Răspunsuri V* și în schimbul epistolar cu Hyperaspistes.

Astfel, infinitul apare în două locuri diferite din dovezile existenței lui Dumnezeu. În prima dovadă (și în a doua) apare ca marcă a Creatorului în creatura sa [*nota artificis operi*], iar Descartes afirmă explicit că am o idee de Dumnezeu ca fiind infinit în act. Dar în a doua dovadă apare sub forma unui infinit în potență, prin ideea unei multiplicări indefinite a înlănțuirii cauzelor, care ar avea drept urmare să împiedice să fiu conservat în mod actual ca ființă care gândește. Dacă acceptăm această distincție în funcționarea conceptului de infinit în dovezile existenței lui Dumnezeu, anume a unui infinit conceput ca idee a unei sume de perfecțiuni în act și a unui infinit conceput ca multiplicare indefinită a unei înlănțuiri cauzale, oricare ar fi pentru moment regimul existenței lor, putem urmări prezența acestor două concepte în argumentația *Meditațiilor* și a *Răspunsurilor*.

Începem prin funcționarea însăși a acestei prime dovezi despre existența lui Dumnezeu. Cercetând mai îndeaproape argumentația, vedem că Descartes așază în opoziție tocmai cele două

tipuri de infinit pentru a scoate ideea celui dintâi. Cu alte cuvinte, conceptul de infinit gradual, obţinut prin sporirea indefinită a perfecţiunilor, nu epuizează ideea pe care o am despre un infinit în act, aşa cum îl atribui conceptului de Dumnezeu.

În cea de-a doua dovadă *a posteriori*, infinitul este folosit ca înlănţuire indefinită de cauze. Termenul utilizat de Descartes nu este însă cel de indefinit, aşa cum o va face începând cu *Răspunsuri I* şi în *Principii*, pentru a desemna întinderea indefinită a lumii sau divizibilitatea indefinită a materiei, ci acela de infinit. Cred că atunci când utilizează această distincţie, Descartes o suprapune peste opoziţia aristotelică dintre un infinit *în act* şi un infinit *în potenţă*. Exact în această accepţiune, Descartes afirmă că nu pot concepe cauza care mă conservă drept infinit depărtată în ordinea cauzelor, altfel această distanţă infinită ar „încetini" într-un oarecare fel actualitatea fiinţei mele, ceea ce contrazice certitudinea *Cogito*-ului, precum şi faptul că, prelungind *Cogito*-ul, găsesc în mine, „prin aceeaşi facultate prin care eu însumi mă concep pe mine"[329], ideea unei fiinţe infinite care este Dumnezeu.

Descartes aduce lămuriri asupra conceptului de infinit ca diviziune infinită a unei cantităţi finite în *Răspunsuri I*, afirmând în chip explicit că neputinţa mea de a cuprinde această infinitate de diviziuni nu implică necesitatea unui capăt al diviziunii, după cum nici neputinţa de a cuprinde infinitatea înlănţuirii cauzelor dintru eternitate nu obligă să admitem o cauză primă a lucrurilor perceptibile (AT VII 106). În acest fel, Descartes închide argumentul lui Toma de Aquino pornind de la lucrurile perceptibile care se întemeiează pe imposibilitatea unui *regressus ad infinitum*. Dar paralelismul pe care îl stabileşte în acest text între diviziunea infinită şi lanţul infinit al cauzelor nu va mai fi folosit în *Principiile filosofiei*, II, 30, unde Descartes va argumenta diviziunea infinită a materiei prin temeiuri extrase din atributul esenţial al substanţei întinse şi nu din nelimitarea puterii lui Dumnezeu.

Să vedem acum cum folosise infinitul Jean-Baptiste Morin în opusculul său *Quod Deus sit* din 1635.

Teorema 14 : Orice fiinţă finită îşi are existenţa de la o Fiinţă infinită

Este întru totul necesar ca orice este fie să existe prin sine însuşi, fie să-şi aibă existenţa de la o altă fiinţă (axioma 5). Căci nimicul, care nu are existenţă (definiţia 3) nu poate da existenţă la nimic (axioma 6). Acum, nici o fiinţă finită nu există prin sine însăşi (teorema 12). Astfel, dacă o fiinţă finită îşi are existenţa de la o altă fiinţă, atunci trebuie să o aibă fie de la o fiinţă finită, fie de la una infinită. Dacă se întâmplă cea din urmă, urmează rezultatul dorit; dacă se întâmplă cea dintâi, putem spune încă o dată că acea fiinţă finită îşi derivă existenţa fie de la o altă fiinţă

finită, fie de la o ființă infinită și astfel fie urmează încă o dată rezultatul dorit, fie regresul va continua la un anume număr de ființe finite [*in qualecunque numerum entium finitorum*]. Acest număr nu poate fi infinit, fiindcă infinitul este indivizibil (teorema 6), în vreme ce numărul respectiv este o pluralitate compusă din unități ale unor entități produse singular (definiția 9) și, prin urmare, se va putea descompune în aceste unități sau entități (axioma 16). Așadar, numărul respectiv nu poate fi infinit (teorema 6), ci va fi finit. Prin urmare, această mulțime de entități finite va avea un prim membru de la care ceilalți au fost produși, dar care nu a fost produs de nici unul dintre ei, fiindcă în producerea lucrurilor nu este un cerc (teorema 13). Și despre această primă entitate finită putem spune din nou că nu există de la sine, ci își derivă existența de la o altă entitate, fie finită, fie infinită. Or, nu poate fi finită, sau altminteri această ființă încă o dată finită ar fi cea dintâi printre entitățile finite, în locul celei dinainte pe care o presupuneam ca fiind cea dintâi, încălcând astfel ipoteza noastră. Și odată ce am stabilit o primă ființă finită fiind derivată dintr-o ființă infinită, celelalte ființe finite care provin din cea dintâi ființă vor fi, cel puțin în această privință, derivate din ființa infinită; pentru că ceea ce este cauza unei cauze este cauza efectului ei (axioma 13). Prin urmare, orice ființă finită își derivă existența dintr-o ființă infinită[330].

Dovada lui Morin începe, întocmai ca aceea a lui Toma de Aquino, luând în considerare șirul cauzelor unei ființe din lume. Tot ceea ce este presupune o cauză, căci nimicul nu poate da naștere la nimic. O ființă finită nu există niciodată prin sine însăși. Ea își datorează existența fie unei ființe finite, fie unei ființe infinite.

Însă interesant este că, în această primă parte a teoremei 14, Morin distinge, fără a o spune, două tipuri de infinit. Cel dintâi este infinitul despre care vorbește în teorema 6: „o Ființă infinită este indivizibilă”, afirmând că în infinit nu poate exista anterior și posterior, și în teorema 5, afirmând că o ființă infinită nu admite nici o diferență în sine însăși, nici generică, nici specifică, nici individuală, nici de vreun alt fel. Nu pot fi distinse infinite în substanță, în cantitate, în calitate și așa mai departe. Ființa infinită are de asemenea alte proprietăți, anume de a fi imutabilă (teorema 4), de a fi pură activitate [*purus actus*] (teorema 2) și activitate infinită [*actus infinitus*] (teorema 3). Dar al doilea tip de infinit este un infinit în potență, obținut printr-o extindere indefinită a șirului de numere. Morin respinge al doilea tip de infinit în numele proprietăților celui dintâi. Să cercetăm cum își continuă Morin argumentul. El afirmase că fiecare ființă finită își datorează existența fie unei ființe finite, fie unei ființe infinite. Ceea ce ne interesează aici este al doilea caz, în care se prezintă aceeași alternativă: acea ființă care este cauza își datorează, la rândul ei, existența unei ființe infinite sau unei ființe finite. Chestiunea este de a ști dacă este un

regressus in infinitum, adică dacă şirul cauzelor poate fi infinit. Morin reduce această ultimă întrebare la o chestiune de număr. Şirul cauzelor este în fapt un număr, iar numărul, potrivit definiţiei 9, „*numerus est composita ex unitatibus multitudo*”, este o pluralitate compusă din unităţi. Or, infinitul nu este divizibil, nu este nici parte, nici întreg, aşadar şirul cauzelor nu este infinit.

În fapt, dacă cercetăm cu atenţie micul tratat al lui Morin, vom vedea că acesta stă pe o definiţie pur metafizică şi, ca să spunem aşa, apofatică a fiinţei infinite, care este dată în definiţia 5 a tratatului: „Fiinţa infinită este ceea ce nu este circumscris de nici o limită în fiinţa sa, sau ceea ce transcende toate limitele fiinţei [*Ens infinitum est, quod essendi limitibus nullis includitur: vel quod transcendit omnes essendi limites*]”. Pornind de la această definiţie, Morin deduce proprietăţile fiinţei infinite pe care le-am menţionat deja, anume de a fi prin sine tot ceea ce este sau poate fi (teorema 1):

> De aici urmează că fiinţa infinită este orice fiinţă finită, dar în afara sau deasupra tuturor limitelor fiinţei, potrivit definiţiei infinitului, fie într-un mod absolut sau incontract (cum spune Cardinalul de Cusa), fie într-un mod eminent (cum o doresc alţii).

Morin pare a se referi aici la felul în care intelectul divin conţine în sine toate lucrurile create. Citează *Apologia doctei ignoranţe* a lui Cusanus, unde se vorbeşte despre felul în care Înţelepciunea divină cuprinde toate formele în unitatea foarte simplă a formei ei „*incontracta et absoluta, ipsa omnem conceptum excedens ineffabilis forma*”[331].

Ens infinitum este activitate pură (*actus purus*), ceea ce exclude, prin definiţia 10, orice potenţă faţă de orice, este activitate infinită (*actus infinitus*), şi de aici rezultă că este bun, adevărat, puternic, înţelept şi tot ceea ce mai poate fi conceput sub noţiunea de activitate şi de perfecţiune, este imutabil (*immutabile*), căci altminteri ar fi în potenţă faţă de aceea în ce s-ar putea schimba (teorema 4), este unic, căci dacă ar fi doi diferenţele lor respective le-ar limita (teorema 5), este indivizibil, căci dacă ar fi divizibil ar rezulta din el fie două fiinţe infinite, fie două fiinţe finite, fie o fiinţă infinită şi una finită, ceea ce este contradictoriu cu teorema 5 şi axiomele 9 şi 10, este desăvârşit de simplu (*simplicissimum*) etc. Or, în realitate, aceste proprietăţi sunt trăsături ale infinitului, majoritatea exprimate negativ, pe care Morin le deduce, după o expunere geometrică, din prima definiţie, „fiinţa infinită este ceea ce este nu este circumscris de nici o limită în fiinţa sa, sau ceea ce transcende toate limitele fiinţei”.

Teorema 14 a lui Morin are şi un corolar:

Altminteri se arată în felul următor că numărul ființelor finite produse de alte ființe finite nu poate fi infinit. Căci să presupunem că numărul oamenilor produși până acum ar fi infinit: în acest caz, el va conține toți oamenii care au fost, sunt și pot fi (axioma 10), și astfel nu va mai fi posibil să mai fie produs nici un om în plus. Dar în fiecare zi și în fiecare clipă sunt produși alți oameni, așa cum este limpede prin experiență (iar acest lucru se întâmplă fără circularitate: teorema 13). Deci nu se poate presupune că numărul oamenilor produși este infinit, ci doar că este finit. Și prin urmare va fi fost un prim om, iar același raționament urmează ca mai sus. Astfel, de vreme ce argumentul este același în privința celorlalte ființe finite, dintre care una își are existența de la o altă ființă finită, urmează în chip necesar că orice ființă finită își are existența dintr-o ființă infinită.

În acest corolar se vede, de asemenea, că Morin concepe infinitul ca existând în act, potrivit axiomei 10: „Față de infinit, nu poate fi sau nu se poate concepe ceva mai mare sau mai vast [*Infinito nil maius vel amplius esse, aut concipi potest*]". Nu poate fi așadar adăugat nimic la ceea ce este deja infinit de mare.

A sosit momentul să vedem în ce fel a primit Descartes lectura tratatului lui Morin. În A 318 [28 ianuarie 1641], citată mai sus, Descartes spune cu siguranță despre Morin mai mult rău decât gândește. Roger Ariew a arătat într-un articol că Descartes nu are dreptate să-i reproșeze lui Morin faptul că dovada sa pentru existența lui Dumnezeu presupune respingerea mișcării Pământului[332]. Descartes îi reproșează de asemenea lui Morin faptul că „tratează peste tot despre Infinit ca și cum mintea sa ar fi deasupra, iar Domnia sa ar putea să-i înțeleagă [*comprendre*] proprietățile". Am arătat că infinitul lui Morin este definit într-un mod apofatic și că așa-zisele proprietăți sunt atribute negative deduse din această definiție apofatică (cu excepția lui *actus purus*, care pare mai degrabă o definiție pozitivă a lui Dumnezeu, dar înțeleasă tot printr-o eliminare, cea a oricărei potențe). Morin nu se așezase în realitate „deasupra" infinitului, în orice caz nu mai deasupra decât se așeza Descartes, care își luase însă precauția de a declara că infinitul este de necuprins, „*incomprehensibile*".

Pe parcursul redactării *Răspunsurilor* la *Obiecții*, Descartes va adânci această temă a incomprehensibilității infinitului, care este elementul care îl desparte de Morin, ajungând să afirme în *Răspunsuri V*:

Ideea de infinit, ca să fie adevărată, trebuie să nu poată fi înțeleasă în nici un mod, deoarece incomprehensibilitatea însăși este conținută în rațiunea formală a infinitului[333].

Dar ultima observaţie a lui Descartes denotă o analiză aprofundată a lucrării lui Morin:

De asemenea, [Morin] mai presupune că nu este cu putinţă să existe un număr infinit etc., ceea ce nu poate de asemenea dovedi[334].

Dacă lectura pe care o dau argumentului lui Morin este corectă, Descartes implică în această obiecţie un număr infinit de cauze, având în minte teorema 14 a lui Morin, în care îşi propune să dovedească existenţa lui Dumnezeu prin natură, cu ajutorul argumentului imposibilităţii unui *regressus ad infinitum*. Aşa cum am arătat, Descartes descalifica acest argument în *Răspunsuri I*. Poate exista un număr infinit de cauze, chiar dacă nu sunt capabil să înţeleg infinitul, după cum, deşi nu pot înţelege o infinitate de diviziuni în spaţiu, nu înseamnă că există atomi[335].

În fapt, Descartes cunoaşte şi practică două folosiri ale infinitului. Pe prima o defineşte în *Răspunsuri I*:

Numesc infinit în mod propriu numai acel lucru în care nu se găsesc limite din nici o privinţă [*nulla ex parte*], sens în care doar Dumnezeu este infinit[336].

Această definiţie este tot atât de negativă ca şi cea a lui Morin, dar felul în care o foloseşte Descartes este al unui infinit în act, aşa cum o arătase în *Meditaţia a III-a*. Este ceea ce Descartes numeşte „*positive quidem intelligimus*”[337], a concepe pozitiv infinitul prin raţiunea lui formală[338]. Printr-o anumită operaţiune a intelectului, noi concepem că această raţiune formală a infinitului este „*quam maxime positivam*”, „pozitivă în cel mai mare grad”, chiar dacă în ea însăşi n-o înţelegem decât într-un mod negativ, prin lipsa oricărei limitări:

Cât despre infinitate, deşi înţelegem că aceasta este pozitivă în cel mai mare grad, n-o putem totuşi înţelege decât într-un mod negativ, anume din faptul că nu putem zări nici o limitare în lucrul [infinit][339].

Dar Descartes distinge şi o a doua folosire a infinitului:

Dar acele lucruri în care doar într-o anumită privinţă nu recunosc vreun sfârşit, ca întinderea spaţiului imaginar, mulţimea numerelor, divizibilitatea părţilor cantităţii şi alte asemenea, le numesc indefinite şi nu infinite, pentru că nu duc lipsă de un sfârşit din toate părţile[340].

Aceste lucruri sunt înţelese în mod pozitiv, dar mintea noastră nu le cuprinde în mod adecvat:

Acel lucru care este infinit îl înţelegem ce-i drept în mod pozitiv, dar nu în mod adecvat, adică nu cuprindem tot ceea ce este inteligibil în el[341].

În distincţia propusă în *Răspunsuri I* este „o înţelegere într-un mod negativ”[342].

Descartes rezervă în acest text operaţii diferite ale intelectului acestor două folosiri ale infinitului. Intelectul concepe pozitiv infinitul, iar aici avem folosirea rezervată infinitului în act, presupus a fi reprezentat de ideea de Dumnezeu. Dar intelectul înţelege negativ infinitul, spre exemplu, în ceea ce priveşte diviziunea sau întinderea indefinită a materiei, iar aici avem o folosire pe care Descartes o eliberează pentru cercetările sale fizico-matematice.

Pentru a conchide, ceea ce îi opune pe Descartes şi pe Morin este dualitatea folosirii infinitului pe care cel dintâi o defineşte şi o aplică, în vreme ce al doilea nu o recunoaşte. Amândoi pornesc de la o definiţie negativă a fiinţei infinite, ca o fiinţă ce nu are limite. Amândoi au intuiţia filosofică a infinitului în act, pe care îl protejează printr-o tratare apofatică. Descartes tematizează această tratare apofatică sub atributul de „incomprehensibil” prin care se distanţează de operaţiunile logico-matematice prin care Morin îşi construise argumentul. Pe de altă parte, Descartes creează o folosire pozitivă a infinitului pe care o atribuie unei operaţii speciale a intelectului, anume aceea de a concepe, rezervându-i domeniul ideilor clare şi distincte şi cu ajutorul căreia afirmă că omul formulează ideea de Dumnezeu. Dar el creează şi o a doua folosire, negativă, pe care o atribuie operaţiei de a înţelege şi cu ajutorul căreia omul se apropie de cantităţile infinite. Această a doua folosire îi îngăduie să nu refuze un *regressus in infinitum* în lucrurile perceptibile, după cum nici divizibilitatea infinită a spaţiului sau întinderea indefinită a lumii, fără să-i fie teamă de a compromite perfecţiunea în act a lui Dumnezeu, care este concepută potrivit celei dintâi folosiri a infinitului.

Vlad Alexandrescu

Întâmpinările lui Hyperaspistes și răspunsurile lui Descartes

Unele dintre cele mai viguroase şi mai subtile[343] obiecţii care au fost aduse *Meditaţiilor* lui Descartes sunt datorate unui personaj a cărui identitate[344] nu a fost încă recunoscută în chip unanim de cercetători. Acesta ne-a rămas cunoscut sub numele grecesc „Hyperaspistes", aşadar „Apărător"[345]. Un detaliu important e că se pare că autorul ar fi avut acces la manuscrisul *Meditaţiilor* şi al *Obiecţiilor*. Cu adevărat relevant este însă faptul că Hyperaspistes îşi formulează întâmpinările având ca punct direct de plecare *Răspunsuri V*[346] către Pierre Gassendi. Mai mult, odată refăcut traseul invers, ajungem la punctul de pornire care a generat întregul traseu, şi anume textul *Meditaţiilor*. În fond, este vorba despre un cerc care se deschide şi se închide cu Descartes. Întreaga articulare cuprinde cinci straturi: textul *Meditaţiilor*, obiecţiile lui Gassendi, răspunsurile lui Descartes, obiecţiile lui Hyperaspistes şi răspunsul final al lui Descartes. Rămâne de stabilit care sunt consecinţele filosofice pentru metafizica lui Descartes ale acestui dialog teoretic pe mai multe voci.

Întâmpinările lui Hyperaspistes sunt structurate pe paisprezece puncte care concentrează, de cele mai multe ori, un nucleu tematic omogen. Cu toate că Hyperaspistes pleacă întotdeauna în chip programatic de la răspunsurile lui Descartes la obiecţiile lui Gassendi, modul în care el îşi dezvoltă nedumeririle şi tezele îl fac să depăşească orizontul filosofic conceptual deschis de Gassendi. Pe deasupra, Descartes însuşi va ajunge să-şi nuanţeze argumentele şi să-şi precizeze conceptele. Felul în care Hyperaspistes îşi începe scrisoarea pune în evidenţă că aceste noi întâmpinări survin în urma lecturii atente a tuturor răspunsurilor pe care Descartes le oferise până în acel moment: „După ce am citit *Răspunsurile* pe care le-aţi dat dificultăţilor ce v-au fost propuse până acum, am mai găsit totuşi câteva, pe ici, pe colo, pe care le-am strâns pe toate laolaltă, pe cât am putut de bine, şi pe care îndrăznesc să vi le propun astăzi drept restul de obiecţii ce vă mai pot fi aduse"[347]. Mai mult, prin formularea sa, Hyperaspistes lasă să se înţeleagă că odată cu aceste întâmpinări se epuizează sfera obiecţiilor pe care Descartes le-ar putea primi.

1. Prima întâmpinare[348] a lui Hyperaspistes vizează elucidarea raportului dintre adevărul teoretic al ştiinţei („contemplarea Adevărului") şi adevărul practic al vieţii („îndrumarea vieţii"). El îi reproşează lui Descartes că ar fi asumat în chip ilegitim o distincţie între cele două tipuri de adevăruri, privitoare la gradul lor de claritate şi de certitudine: acestea trebuie să fie maximale

exclusiv în privinţa adevărului teoretic. În plus, Hyperaspistes indică în mod just o consecinţă relativistă legată de viaţa morală: „Şi cum aţi putea trăi o viaţă bună, adică sfântă, dacă nu vă îndrumaţi acţiunile potrivit Regulii Adevărului? Adevărul trebuie aşadar să lipsească din acţiunile morale ale Creştinilor?”. Absenţa unui criteriu ferm, similar celui ce se impune prin adevărul teoretic, ar face ca morala să fie lipsită de întemeiere. Mergând pe aceeaşi linie argumentativă, a importanţei prezenţei adevărului în viaţa practică, ajunge însă să conchidă în mod extrem că „un Creştin trebuie să se sinchisească mult mai puţin dacă greşeşte în Ştiinţele Metafizice sau Geometrice, decât în Moravuri”. Supoziţia implicită a lui Hyperaspistes e că temeiul oricărei cunoaşteri şi acţiuni este exclusiv Dumnezeu. De aici trebuie să rezulte că nu pot exista „două genuri de Adevăruri”, ci doar unul. Din această perspectivă, el avansează noi întâmpinări la posibilele răspunsuri ale lui Descartes, insistând pe necesitatea de a asuma funcţionarea îndoielii metodice atât în domeniul metafizicii (al cunoaşterii), cât şi în cel al vieţii practice, asumând ca îndoiala să anuleze acţiunea umană. În fond, Hyperaspistes consideră că distincţia dintre cele două forme de adevăr nu reprezintă decât o „prejudecată” la care trebuie să se renunţe, tocmai pentru a asuma atitudinea genuină a lui Descartes însuşi, referitoare la respingerea oricărei prejudecăţi în genere.

Înainte de a discuta replica lui Descartes, trebuie punctat faptul că întâmpinarea lui Hyperaspistes trimite în mod direct la răspunsul[349] pe care Descartes îl aduce obiecţiilor lui Gassendi legate de *Meditaţia a II-a*. Lectura acestor pasaje arată că Hyperaspistes se îndepărtează destul de mult de textul cartezian, întrucât se focalizează mai ales pe distincţia dintre cele două feluri de adevăruri, trecând cu vederea modul în care Descartes introdusese această distincţie în răspunsul său către Gassendi. În fond, prin distincţia cartezianã dintre cele două tipuri de adevăruri (teoretice şi practice) survine o punere la lucru a metodei prin care se poate dobândi un adevăr cert, dincolo de orice fel de îndoială. Mai mult, în articularea *Răspunsurilor II*, Descartes nu stabileşte în mod explicit existenţa a două tipuri de adevăr. Textual, distincţia făcută de Descartes e doar cea dintre „acţiunile vieţii” şi „căutarea adevărului”, aşadar a unui singur adevăr. Problematizarea adevărului implică identificarea sursei autentice a acestuia, care, pentru Descartes, nu poate fi decât intelectul. Astfel, cu toate că îndoiala metodică are sens doar în măsura în care se aplică la modul absolut, ea are semnificaţie reală exclusiv în orizontul gândirii. Reducţia vizată de Descartes reprezintă un gest teoretic de întemeiere, şi nu unul practic. Chiar dacă pare să-i facă o concesie lui Hyperaspistes[350], Descartes foloseşte atât dovada *a priori*, cât şi pe cea *a posteriori*, pentru a argumenta, în fond, că certitudinea nu poate fi o determinaţie a „îndrumării vieţii”, aşa cum este ea în cazul „dobândirii ştiinţei”. Pe deasupra, se poate sesiza că Descartes asumă în chip explicit diferenţa radicală dintre ştiinţă şi viaţă, dintre teoretic şi practic. Primul

argument[351] pleacă de la acceptarea neproblematizată a distincţiei dintre coruptibilitatea compusului minte-trup şi incoruptibilitatea minţii. Cu toate că Descartes nu dezvoltă raţionamentul complet, este evident că, pornind de la compusul coruptibil minte-trup, nu se poate întemeia o ştiinţă, întrucât certitudinea nu aparţine sferei coruptibilului, ci doar sferei incoruptibilului, care nu poate fi identificată decât în cazul minţii nemuritoare. În fond, Descartes compară determinaţiile fundamentale ale compusului minte-trup şi ale minţii, punând în evidenţă diferenţa lor radicală. În acest fel, pornind de la cauze (aşadar, *a priori*) se demonstrează că certitudinea nu poate fi identică în cele două domenii (teoretic şi practic). Pentru a explicita al doilea argument, Descartes pleacă de la două situaţii concrete posibile, aşadar de la consecinţele sau efectele aplicării metodei îndoielii, care ţine de sfera ştiinţei, în viaţa concretă[352]. Dovedirea cauzelor prin efecte (argumentul *a posteriori*) se realizează prin verificarea modului în care principiile se explicitează într-un alt domeniu decât cel al ştiinţei (care le este propriu). Mai precis, Descartes arată situaţiile la care se poate ajunge atunci când se caută aceeaşi certitudine în domeniul faptelor ca în cel al ştiinţei, prin aplicarea îndoielii. În primul caz, Descartes arată că, dacă s-ar aplica în chip consecvent îndoiala metodică, s-ar ajunge la o situaţie complet absurdă. În al doilea caz, unul imaginat, absenţa completă a oricărei îndoieli ar duce tot la o situaţie extremă, în măsura în care diferenţa dintre aparenţă şi realitate se dovedeşte imposibil de realizat în viaţa concretă tocmai pentru că acele criterii specifice ştiinţei nu au nici o aplicare practică.

2. A doua întâmpinare[353] a lui Hyperaspistes, deşi pleacă de la o răstălmăcire a afirmaţiilor lui Descartes, aduce în discuţie spinoasa problemă a uniunii minte-corp, insistând pe dificultatea înţelegerii relaţiei dintre natura necorporală a minţii şi natura corporală a trupului. La acest punct, Descartes oferă[354] unul dintre cele mai ample răspunsuri din această scrisoare, punând astfel în lumină importanţa problemei în ansamblul sistemului său. Pornind de la premisele că esenţa sufletului constă în gândire şi că „nici un lucru nu poate fi privat de propria lui esenţă”, Descartes conchide că sufletul trebuie să gândească întotdeauna (*semper cogitare*), chiar în lipsa unei amintiri concrete şi conştiente a acestui proces. În fond, dacă ar exista un timp în care sufletul nu ar gândi ar însemna că acesta şi-ar nega esenţa, aşadar nu ar fi prin definiţie suflet. Revenind la situaţia cotidiană a uniunii, Descartes arată că, deşi libertatea de gândire a minţii[355] este direct legată de starea trupului, mintea posedă în sine, în chip *a priori*, ideile înnăscute (de Dumnezeu, de sine, adevărurile eterne)[356]. Deşi distincţia minte-corp este una reală, Descartes nu neagă relaţia dinamică[357] dintre cele două, insistând însă asupra caracterului necorporal al minţii. În plus, nu există nici un fel de memorie a lucrurilor pur intelectuale (*rebus pure intellectualibus*)[358], ci doar a celor care ţin de uniune[359].

3. La acest punct[360], Hyperaspistes aduce în discuţie raportul dintre gândire şi realitate,

argumentând imposibilitatea trecerii la o realitate exterioară minții. Mai precis, îl acuză pe Descartes de un anumit solipsism, plecând de la distincția din răspunsul acestuia către Gassendi. Descartes va respinge[361] concluzia, considerând-o nejustificată, trimițând implicit la *Meditația a VI-a*. În continuare, Hyperaspistes îi impută[362] lui Descartes folosirea imprudentă a verbelor „a crede" și „a ști", insistând asupra relației dintre știință și credință. În fapt, toate argumentele sale de aici vizează stabilirea gradului de certitudine pe care metafizica îl poate aduce, precum și modul în care certitudinea se întemeiază prin gândire sau prin grație. Descartes se păstrează pe o poziție teologică minimalistă, marcând fără echivoc că „trebuie dată întâietate luminii grației în fața luminii naturii"[363]. În plus, Descartes refuză să problematizeze asupra științei ateului sau ereticului, trimițând[364] la o atitudine deja asumată.

4. În continuare[365], Hyperaspistes reia tema gradului de certitudine, argumentând că metoda[366] prin care Descartes ajunge să identifice ceea ce se concepe cu adevărat clar ar fi în fapt destul de lipsită de precizie epistemologică. Mai mult, îndoiala lui Hyperaspistes se sprijină pe o răstălmăcire a concepției carteziene, pe care acesta nu va ezita s-o denunțe[367], punctând încă o dată superioritatea luminii credinței (*lumen fidei*) față de lumina naturală (*lumine naturali*). Semnificativă e însă glisarea argumentației lui Hyperaspistes dinspre sfera logico-metafizică înspre cea teologică, prin invocarea unor adevăruri ale credinței catolice care ar putea fi relativizate din perspectiva unor teologii non-catolice (islamice, sociniene, calviniste sau chiar deiste). Asumând postura de avocat al respectivelor teologii, Hyperaspistes încearcă să obțină din partea lui Descartes lămuriri suplimentare legate de raportul univoc dintre metafizică și teologie: în măsura în care nu există o teologie unică, cum s-ar mai putea decide care dintre acestea întemeiază adevărurile metafizice și geometrice? Dar Descartes refuză să intre în jocul propus.

5. Hyperaspistes pleacă aici de la problematizarea[368] ideii de lucru (*ideam Rei*) tocmai pentru a-și putea articula propriile nedumeriri legate de adevărul propoziției „sunteți un lucru care gândește" („*te rem esse cogitantem*"), care trimite în chip direct la propoziția fundamentală a lui Descartes „sunt un lucru care gândește" („*sum res cogitans*"). Hyperaspistes reclamă o analitică a acestei propoziții, care să plece de elementele ei atomare. Vrea să i se lămurească semnificația fiecărei componente: „un lucru, a exista, gândirea". Cu toate că intenția lui pare să fie una legitimă, ea ascunde fie o neînțelegere (similară celei a lui Gassendi)[369] fie o rea-voință bazată pe răstălmăcire[370]. Mai mult, Hyperaspistes angajează problema subiectului gândirii: în ce măsură este individual sau general (sufletul lumii). Deși Descartes nu-i răspunde la aceste sugestii, el insistă totuși pe evidența în sine a propoziției și marchează unilateralitatea reducției lucrului la corpuri.

6. Una dintre cele mai profunde interpelări[371] este cea în care Hyperaspistes, pe urmele lui Gassendi, aduce în discuție o problemă speculativă la care Descartes va reacționa[372] cu multă

acribie metafizică şi atenţie teoretică. Este vorba despre modalitatea de înţelegere a infinitului. Punctul de plecare îl găsim în *Meditaţia a III-a*[373], acolo unde Descartes discută superioritatea ideii unui Dumnezeu infinit faţă de ideea oricărui lucru finit, pe temeiul evidenţei că substanţa infinită conţine mai multă realitate obiectivă decât substanţa finită. Mai mult, Descartes accentuează anterioritatea[374] transcendentală a infinitului faţă de finit. De aici, el conchide[375] în mod just că înţelegerea infinitului se realizează printr-o idee adevărată (*veram ideam*), şi nu prin negaţia finitului. În fond, adevărul ideii infinitului constă în afirmaţia lui absolută şi originară. Infinitul nu este un rezultat obţinut printr-o operaţie aplicată finitului, ci este temeiul care face cu putinţă finitul. Aşadar, ideea adevărată a infinitului nu poate fi decât originară, deci constitutivă minţii cugetătoare. Cu toate că Gassendi încearcă să arate că ideea de infinit rămâne ininteligibilă[376], el pare totuşi să asume o anumită perspectivă asupra infinitului, atunci când îl concepe, în mod extensiv, prin negaţia limitelor. După ce Descartes lămureşte[377] semnificaţia ininteligibilităţii, el demontează[378] în chip explicit perspectiva metafizică a lui Gassendi, care consideră infinitul un rezultat, şi nu ceva originar. Mai mult, dacă în *Meditaţii* Descartes foloseşte verbul „*percipere*”[379], în răspunsul său la Gassendi el întrebuinţează în chip explicit verbul „*intelligere*”, indicând astfel o mutaţie conceptuală ce pune în lumină modalitatea adecvată[380] de raportare la infinit. Pentru Descartes, finitul este ceva derivat, deoarece nu poate avea statutul de temei. Infinitul nu poate fi înţeles pornind de la negaţia finitului sau a limitelor, întrucât finitul însuşi conţine în sine, structural, o negaţie a infinitului[381]. Analitica finitului pune în evidenţă negativitatea constitutivă a acestuia. Dar corelatul acestei negaţii este infinitul. Descartes respinge definiţia infinitului propusă de Gassendi, răsturnând perspectiva şi, implicit, raportul logic. Infinitul nu trebuie considerat *definiendum*, iar finitul nu trebuie înţeles ca *definiens*. Mai mult, Descartes nu doar inversează termenii, păstrând structural definiţia, ci indică şi conţinutul logic al finitului ca finit, aşadar determinaţia esenţială care îl constituie ca finit. Termenul „*contineat*”, folosit de Descartes în *Răspunsuri V*, lasă deschisă o dublă interpretare a raportului dintre finit şi infinit: ca implicaţie sau ca identitate. Potrivit primei interpretări, din perspectiva logicii propoziţiilor, putem formaliza astfel cele două poziţii[382]: 1. $q \rightarrow \neg p$ (Gassendi); 2. $p \rightarrow \neg q$ (Descartes). Dar o lectură atentă a textului cartezian ne indică următoarea situaţie: $\neg (q \rightarrow \neg p)$ şi $p \rightarrow \neg q$. Aşadar, Descartes neagă implicaţia lui Gassendi şi simultan o afirmă pe a sa. Din punct de vedere formal, această conjuncţie este o contradicţie logică. Ea ar putea fi interpretată ca un semn al incomprehensibilităţii infinitului. Mai precis, având în vedere că cele două implicaţii sunt echivalente, Descartes neagă şi afirmă simultan[383] acelaşi lucru. Dincolo de această posibilă interpretare formală, Descartes are deja în vedere stabilirea raportului corect dintre infinit şi finit: doar finitul poate să aibă poziţia antecedentului în implicaţie. Potrivit celei de-a doua interpretări,

s-ar putea stabili un raport de identitate[384] între finit ca negaţie a infinitului şi infinit ca negaţie a finitului. În acest caz, definitul şi definitorul, fiind perfect identice, îşi pot schimba locul între ele. Dar, încă din *Meditaţia a III-a*, Descartes încercase să evite o astfel de înţelegere a conceptului de infinit. Acesta nu trebuie derivat din finitudine, întrucât ar deveni un construct. În fond, infinitul pe care Descartes îl are aici în vedere este doar cel actual[385], nu şi cel potenţial. Doar cel din urmă poate fi obţinut din finitudine.

Tocmai în acest punct al disputei dintre Descartes şi Gassendi, Hyperaspistes[386] îşi concentrează atacul, parţial justificat, întrucât operaţia de negare a infinitului se dovedeşte de neînţeles: orice negaţie aplicată asupra infinitului are ca rezultat tot infinitul. Într-un sens, prin răspunsul său la Gassendi, Descartes avansase o soluţie problematică din punct de vedere ontologic, făcând astfel posibilă întâmpinarea lui Hyperaspistes. Acesta pleacă de la formula lui Descartes şi încearcă să ajungă la formula lui Gassendi, dar comite o eroare formală, şi anume negarea antecedentului: premisa 1: $p \rightarrow \neg q$, premisa 2: $\neg p$, concluzia: q. Mai precis, prin raţionamentul său, Hyperaspistes intenţionează să readucă în prim-plan definirea infinitului ca negare a limitării sau a finitului. Deşi putea să invoce echivalenţa strict formală a celor două inferenţe, el optează pentru o inferenţă nevalidă pe care Descartes[387] nu ezită să o amendeze în mod explicit („*perperam infertur*”). Dar, dacă luăm în considerare a doua interpretare a termenului „*contineat*”, atunci Hyperaspistes ar fi putut să aibă în vedere identitatea $p = \neg q$ şi $q = \neg p$. Odată asumată identitatea, nu se mai pune problema erorii formale, întrucât nu mai există nici o implicaţie. Dar Descartes nu se opreşte doar la aspectul formal, ci explicitează modul în care trebuie înţeles infinitul. Mai mult, prin argumentele sale el sugerează că premisa 1 din posibila reconstrucţie a inferenţei lui Gassendi ($q \rightarrow \neg p$) este falsă, astfel încât echivalenţa celor două inferenţe se anulează[388]. Totuşi, dacă gândim prin prisma implicaţiei, atunci Descartes rămâne suspendat în contradicţie, întrucât şi-ar nega şi propria implicaţie. Astfel, suntem îndreptăţiţi să asumăm mai degrabă traducerea lui Clerselier prin „zadarnic”. Dincolo de posibilele formalizări, Descartes are mereu în vedere caracterul originar, aşadar nedefinibil al infinitului. Odată parcursă „zădărnicia” formală, se poate pune acum în evidenţă perspectiva speculativă[389] corectă în care trebuie gândit raportul asimetric dintre infinit şi finit[390]. Pe lângă aspectul logic, Descartes îl angajează şi pe cel ontologic. Diferenţa dintre infinit şi finit este una reală, de fiinţă, pe când cea dintre finit şi infinit este una de nefiinţă. Infinitul diferă prin surplus, iar finitul prin lipsă. În fond, doar această asimetrie ontologică fundamentează inferenţa formală a lui Descartes, în măsura în care doar finitudinea poate fi definită prin infinit şi pornind de la infinit. Mai mult, doar astfel poziţia lui Gassendi şi cea a lui Hyperaspistes sunt suspendate, întrucât cunoaşterea infinitului nu poate fi un rezultat, ci doar un temei care face posibilă cunoaşterea finitului în fiinţa şi nefiinţa

acestuia.

Dar Hyperaspistes insistă[391], căutând să-şi identifice propria poziţie chiar în formulările[392] lui Descartes. Mai precis, Hyperaspistes îşi reia inferenţa, imputându-i lui Descartes că prin răspunsul său către Gassendi s-ar contrazice pe sine. Descartes acceptă noua provocare şi explică aparenta contradicţie din textul său: „[…] am urmat în aceasta maniera de a vorbi cea mai obişnuită; ca şi atunci când am reţinut denumirea de *Fiinţă infinită*, care ar fi putut fi numit în chip propriu *Fiinţa foarte amplă*, dacă am fi vrut ca fiecare denumire să fie conformă cu natura fiecărui lucru; dar uzajul a vrut să îl [infinitul] exprimăm prin negarea negaţiei, tot aşa precum, pentru a desemna un lucru foarte mare, aş spune că el nu este mic sau că nu are deloc micime. Dar, prin aceasta, nu am pretins că arăt că natura pozitivă a infinitului s-ar cunoaşte printr-o negaţie („*per hoc vero non significavi positivam naturam infiniti cognosci ex negatione*”) şi, prin urmare, nu m-am contrazis în nici un fel”[393]. Descartes arată că, utilizând negarea negaţiei, el nu face decât să se supună unui *habitus* teoretic care nu afectează defel natura exclusiv afirmativă a infinitului. Aşadar, chiar dacă prin termenul „in-finit” se aplică negaţia „in” faţă de „finit”, care este el însuşi o negaţie, fiind marcat constitutiv de negativitate, potrivit lui Descartes natura afirmativă a infinitului nu ajunge să fie cunoscută prin intermediul unei negaţii[394]. Dar răspunsul lui Descartes rămâne problematic din punct de vedere ontologic, întrucât prin dubla negaţie nu face decât să se recadă în negativitatea constitutivă finitudinii. În fond, printr-o operaţie strict analitică nu se realizează suspendarea stării de finitudine în ea însăşi. Atunci când se aplică negaţia asupra unui predicat finit, se afirmă complementara la fel de finită a acelui predicat. Singura „soluţie”[395] a acestei situaţii ar putea fi pusă în lumină doar odată cu explicitarea multiplelor semnificaţii ale diferenţei (negative ca structură): cea logică, dintre două predicate finite, cea ontologică, dintre finit şi infinit, şi cea teologică, ce este supra-negativă. În cele din urmă, punctul nodal al poziţiei lui Descartes rămâne că infinitul posedă o natură eminamente afirmativă, fiind din perspectivă ontologică absolut prim şi originar.

În continuare[396], Hyperaspistes discută originea acelei facultăţi a minţii prin care sunt amplificate perfecţiunile (determinaţiile) unui obiect. El consideră, spre deosebire de Descartes, că această facultate îşi poate avea temeiul chiar în mintea însăşi, în măsura în care mintea poate fi înţeleasă ca „o substanţă eternă şi independentă”[397]. Argumentul său se sprijină pe o supoziţie legată de statutul ontologic al minţii. Din faptul că aceasta e o substanţă („este prin sine”) independentă, nu e necesar ca ea să posede în propria natură toate perfecţiunile pe care le proiectează, ci este suficient „să amplifice prin gândirea sa orice obiect finit ce îi este propus”. Din faptul că mintea nu are în ea însăşi acele perfecţiuni pe care le articulează, nu rezultă că ea nu poate să fie substanţă independentă. În fond, distingând în chip real esenţa imperfectă (finită) a minţii de

capacitatea (facultatea) acesteia de amplificare (proiectare) a unui obiect finit în infinit, Hyperaspistes vrea să dovedească că funcţia minţii este independentă de natura acesteia. Mai precis, posibilităţile de amplificare ale minţii se pot exercita chiar în absenţa unor perfecţiuni constitutive naturii ei, care să legitimeze ontologic aceste posibilităţi. Dar, pentru Descartes, o astfel de poziţie este inacceptabilă[398], întrucât nici facultatea de amplificare, nici ideile obţinute prin amplificare nu ar putea exista în minte „dacă mintea însăşi nu şi-ar trage obârşia de la Dumnezeu, în care toate perfecţiunile, la care această amplificare poate parveni, există cu adevărat, ceea ce am repetat adesea şi am dovedit prin acest temei foarte clar şi acceptat de toată lumea, anume că un efect nu poate avea vreo perfecţiune care să nu fi fost mai înainte în cauza lui". Pentru Descartes aceasta este o axiomă ontologică afirmată în *Discurs*[399] şi, mai ales, în *Meditaţii*. Infinitudinea vizată de Hyperaspistes nu poate fi decât una potenţială, aşadar una obţinută în urma unei operaţii de amplificare. Dar, pentru Descartes, infinitudinea reală, aşadar actuală nu poate fi un rezultat. Mai mult, putem sesiza corelaţia evidentă dintre această poziţia a lui Hyperaspistes şi asumpţia sa anterioară, prin care infinitul trebuie înţeles pornind de la finit. În plus, pentru Descartes este apodictic „prin lumina naturală că nu poate exista decât o singură Fiinţă supremă, independentă de oricare alta"[400].

În ceea ce priveşte posibilitatea[401] existenţei unei acţiuni distincte de pasiune, Descartes[402] reafirmă unitatea indestructibilă a celor două momente de semn contrar, care, în esenţă, poate fi redusă la identitatea lor. Argumentul lui Hyperaspistes ar face posibilă, la limită, excluderea oricărei acţiuni prezente din lume, lucru care ar fi absurd. Pe deasupra, unitatea acţiune-pasiune trebuie gândită în raportul ei cu necesitatea creaţiei continue[403] a lumii, tocmai pentru a întări existenţa unei singure fiinţe independente în mod absolut. Ultima întâmpinare[404] de la acest punct aduce în discuţie dovedirea existenţei realităţii exterioare[405] minţii cugetătoare, aşadar, implicit, problema solipsismului. Prin răspunsul său, Descartes nu face decât să reia explicitările din *Meditaţii*[406], marcând totodată argumentul său nuclear în favoarea existenţei lucrurilor exterioare: „Căci nu am dovedit existenţa lucrurilor materiale din aceea că ideile lor se găsesc în noi, ci din aceea că ele ni se înfăţişează în aşa fel, încât cunoaştem în mod clar că nu sunt produse de noi, ci că ele ne vin din altă parte".

7. Hyperaspistes[407] insistă asupra felului în care Descartes înţelege substanţa, independenţa ei şi, implicit, creaţia continuă. Pentru Descartes, Dumnezeu nu este doar cauza creatoare a lucrurilor, ci este şi cauza care le conservă fiinţa în fiecare clipă. Altfel, ar trebui acceptată existenţa lucrurilor independente de Dumnezeu, ceea ce ar reprezenta o contradicţie în termeni, întrucât Dumnezeu este singura substanţă absolut independentă. Cu toate că Hyperaspistes îşi construieşte susţinerea plecând de la un exemplu empiric, el vrea să dovedească că „orice lucru poate fi

conservat fără concursul lui Dumnezeu". Argumentul său principal răstoarnă poziţia lui Descartes, susţinând că puterea lui Dumnezeu este cu atât mai mare cu cât a creat substanţe care îşi pot conserva existenţa fără „concursul său". Mai precis, prin definiţie, substanţa trebuie să fie independentă, tocmai pentru a nu se confunda cu accidentul. Pe deasupra, Hyperaspistes invocă statutul imuabil al adevărurilor eterne, încercând să-l pună pe Descartes în situaţia de a accepta independenţa lor. Dacă adevărurile eterne sunt imuabile, ele trebuie să fie independente, aşadar nu pot fi distruse de Dumnezeu. Dacă ar putea fi distruse ar însemna că Dumnezeu „ar tinde spre nefiinţă", ceea ce este o contradicţie în termeni. Mai mult, Hyperaspistes intenţionează să dovedească că, dacă Dumnezeu „nu poate distruge natura nici unui lucru etern şi imuabil", rezultă că cele create există fără concursul creaţiei continue. Dar, invocând doctrina creaţiei adevărurilor eterne pe care o cunoştea[408], Hyperaspistes trece cu vederea articularea ei subtilă şi, mai ales, incomprehensibilitatea puterii infinite a lui Dumnezeu, care este punctul ogival al acesteia.

Descartes[409] neagă că vreun lucru creat „poate exista fără concursul lui Dumnezeu", întrucât fără susţinerea lor ontologică continuă ele „s-ar întoarce deîndată în neant". În plus, Descartes lămureşte semnificaţia conceptului de „substanţă": o substanţă poate exista fără concursul unui lucru creat, dar nu poate subzista fără concursul lui Dumnezeu. El răstoarnă poziţia lui Hyperaspistes, arătând că, dacă Dumnezeu ar fi creat lucruri care pot exista fără aportul său, atunci puterea lui ar fi finită, şi nu infinită. Mai mult, Descartes distinge între acţiunea pozitivă şi acţiunea negativă a lui Dumnezeu, marcând faptul că Dumnezeu ar tinde către nefiinţă doar dacă ar distruge un lucru creat printr-o acţiune pozitivă. În ceea ce priveşte doctrina creaţiei adevărurilor eterne, Descartes aduce încă o dată în lumină incomprehensibilitatea[410] infinitului.

8. În acest punct, Hyperaspistes[411] aduce în discuţie faptul că Descartes neagă progresul la infinit în ceea ce priveşte cauzele subordonate, aşadar cele de tipul „*causis* in esse" (cauzele după fiinţă), diferite de „*causis* in fieri" (cauzele ordonate sau după devenire)[412]. Dar, din modul în care Hyperaspistes îşi articulează întâmpinarea, se poate observa faptul că el amestecă cele două tipuri de cauze: pentru Descartes, divizibilitatea la infinit a materiei aparţine cauzelor ordonate[413], astfel încât nu poate fi subsumată cauzelor subordonate. În fond, Hyperaspistes pleacă de la divizibilitatea la infinit a materiei şi pretinde acelaşi lanţ infinit în privinţa relaţiei cauză-efect. Descartes nu neagă nicăieri această posibilitate dacă acest lanţ vizează simpla ordine fizică, ci doar în măsura în care el vizează cauzalitatea ontologică. Dar, atunci când vorbeşte despre posibilitatea „cauzelor infinite", Hyperaspistes realizează un transfer dinspre cauzele ordonate înspre cele subordonate. Acesta este, în fond, motivul principal pentru care Descartes refuză să răspundă la acest punct, afirmând[414] doar că nicăieri nu a scris astfel de lucruri. Mai mult, atunci când îi impută lui Descartes că nu oferă „nici o demonstraţie împotriva progresului la infinit al

cauzelor care au legătură între ele", Hyperaspistes lasă o anumită ambiguitate în formulare. Dacă aceste cauze aparţin celor ordonate, Descartes nu putea să ofere vreo demonstraţie împotriva progresului lor, tocmai pentru că îl accepta. Dacă prin aceste cauze le înţelegem pe cele subordonate, atunci trebuie avut în vedere întregul mecanism demonstrativ din *Meditaţia a III-a*, acolo unde, pentru prima dată, Descartes explicitează imposibilitatea progresului lor la infinit. Demonstraţia propusă de Hyperaspistes se bazează pe invocarea timpului şi a modului în care infinitatea cauzelor ar fi imposibil de parcurs în timp. Mai mult, Hyperaspistes oferă „soluţia" care nu i se pare defel absurdă, a parcurgerii într-un „timp infinit", ajungând să discute inclusiv posibilitatea necreştină şi necarteziană a eternităţii lumii.

9. Plecând[415] de la modul diferit în care este percepută ideea de Dumnezeu, Hyperaspistes deschide un dosar de întâmpinări prin care atacă încă o dată câteva din elementele nucleare ale sistemului cartezian: posibilitatea ca ideea de Dumnezeu să nu fie înnăscută, de vreme ce există matematicieni care nu o posedă în nici un fel; posibilitatea ca Descartes să ajungă pe viitor la convingerea că ceea ce crezuse că este adevărat se va fi dovedit ca fals, câtă vreme nu poate fi vorba de o „experimentare" eternă a adevărului. În fond, Hyperaspistes propune o relativizare a adevărurilor eterne, girată de imposibilitatea indicării explicite a unei experienţe general valabile. Mai mult, Hyperaspistes ajunge să anuleze existenţa unui adevăr absolut. În privinţa ideii de Dumnezeu, Descartes[416] lămureşte sensul situaţiei teoretice în care toţi oamenii posedă în chip implicit ideea de Dumnezeu, chiar dacă „nu îşi dau seama că o posedă". În fond, nu trebuie uitate necesara acţiune de *abducere mentem a sensibus*, dar nici asumarea incomprehensibilităţii infinitului, fără de care este impropriu să ajungi la ideea de Dumnezeu ca fiind „*maxime vera*". Pe deasupra, Descartes arată modul în care pot apărea judecăţi greşite[417] atunci când, intervenind imaginaţia, procesul de judecată nu se mai întemeiază pe percepţiile clare şi distincte. Pentru Descartes, nu se pune problema unei experimentări „eterne" a adevărului, ci doar întemeierea judecăţii pe percepţiile clare şi distincte la momentul prezent[418]. Dar criteriul prin care se obţin aceste percepţii nu îl reprezintă atenţia sau repetarea în timp a percepţiei. În fond, criteriul certitudinii trebuie căutat în faptul că ceea ce este clar şi distinct se impune prin sine. Doar în acest fel se anulează posibilitatea relativizării în timp a adevărului. Mai mult, fundamentul percepţiilor clare şi distincte rămân ideea înnăscută de Dumnezeu, precum şi certitudinea existenţei lui.

10. În acest punct[419], Hyperaspistes pare să pledeze pentru o reabilitare a cauzelor finale, invocând drept principal argument faptul că „scopul lui Dumnezeu, cel puţin cel principal, este mult mai uşor de cunoscut decât orice altă cauză", acesta fiind ca „toate lucrurile să se facă pentru gloria lui". Argumentaţia este susţinută de analogia Soarelui – mai precis, de identificarea funcţiei (finalităţii) acestuia de a ne oferi lumină. Descartes, reluând[420] analiza din răspunsul său la

Gassendi, distinge între utilizarea conceptului de cauză finală în morală şi utilizarea lui în metafizică. Din această perspectivă, argumentul lui Hyperaspistes are valabilitate doar pe terenul moralei, dar nicidecum pe cel al metafizicii. Altfel, s-ar ajunge la o proiecţie antropomorfică asupra lui Dumnezeu, pe care Descartes o respinge categoric.

11. Plecând[421] de la raportul celor două facultăţi, Hyperaspistes neagă că voinţa ar putea să se determine fără un ghidaj prealabil al intelectului. Dacă s-ar petrece altfel, s-ar ajunge la situaţia în care voinţa ar „înţelege fără intelect", adică ar ajunge într-un chip absurd ca voinţa să fie intelect. Descartes arată că Hyperaspistes ajunge la această concluzia deoarece „confundă" funcţiile celor două facultăţi. În plus, reafirmă faptul că voinţa este mult mai întinsă decât intelectul. Dincolo de răspunsul lui Descartes[422], întâmpinarea lui Hyperaspistes poate fi gândită şi dintr-o altă perspectivă: este oare posibil ca voinţa să se determine în chip absolut şi de la începutul procesului, în absenţa unei predeterminări minime din partea intelectului? Dacă ar fi posibil ar însemna că voinţa s-ar putea explicita într-un „spaţiu" complet iraţional, aşadar ininteligibil. Plecând de la un exemplu anterior, al geometrilor care consideră că ideea de Dumnezeu nu se găseşte în minte, Hyperaspistes încearcă să dovedească că falsul poate fi perceput ca fiind o aparenţă de adevăr sau sub specia adevărului. Descartes revine la distincţia dintre percepţie (aprehensiune) şi judecată, arătând că de multe ori se pot produce judecăţi false care nu sunt în nici un fel corelate cu percepţia subiacentă. Cu toate că din judecata falsă adevărul este absent, percepţia nu se poate realiza decât în raport cu ceea ce este adevărat.

12. Hyperaspistes[423], ca un posibil discipol apropiat de Gassendi şi ca un fidel al aristotelismului, revine cu insistenţă la semnificaţia ideilor înnăscute, invocând autoritatea lui Aristotel şi a unei părţi a scolasticii pentru a susţine empirismul. În plus, invocă un argument subtil din punct de vedere fenomenologic: având în vedere că în timpul stării de anulare a simţurilor mintea nu realizează demonstraţii matematice, rezultă că mintea nu poate funcţiona cu adevărat în absenţa activării simţurilor, aşadar a trupului. Cu toate că Descartes[424] refuză în chip categoric să discute raportându-se la autoritatea lui Aristotel, el readuce în discuţie problema uniunii minte-corp, marcând faptul că în timpul somnului mintea este la fel de unită cu trupul ca şi în starea de veghe. Mai mult, în privinţa celor două feluri de întipăriri în memorie (din somn şi din veghe), Descartes anunţă soluţii viitoare. Pentru a respinge poziţia empiristă a lui Hyperaspistes, Descartes putea trimite la diversele locuri din *Meditaţii*. Faptul că nu o face în chip explicit poate fi semnul unei precauţii legate de o teză clasică în rândul doctorilor în teologie de la Sorbona de la care aştepta Privilegiul.

13. Problematizând[425] argumentul ontologic, precum şi o anumită formulare[426] a lui Descartes (*Deus est suum esse*), Hyperaspistes cere lămuriri asupra felului în care trebuie înţeles faptul că

triunghiul este diferit de fiinţa lui. Descartes[427] subliniază încă o dată diferenţa dintre esenţa infinită a lui Dumnezeu, singura care-şi implică existenţa, şi cea finită a triunghiului, care poate fi concepută chiar în lipsa vreunui triunghi existent. Mai departe, Hyperaspistes pune în discuţie relaţia dintre adevărurile matematice şi cunoaşterea adecvată a lui Dumnezeu, argumentând că şi cei care îşi sprijină cunoaşterea pe ideea de Dumnezeu, şi cei care nu o fac ajung să se îndoiască[428] deopotrivă în anumite probleme ale matematicii care privesc mai ales infinitatea. În fond, el încearcă să arate că ideea de Dumnezeu nu poate avea statutul de temei care să ofere certitudine absolută în procesul cunoaşterii. Cu toate că Descartes refuză să intre în dezbaterea asupra infinităţii matematice, el readuce în lumină fundamentarea certitudinii în cunoaşterea „întreagă şi suficientă" a lui Dumnezeu.

14. Ultimul punct[429] al întâmpinărilor lui Hyperaspistes aduce două probleme: cea a substanţei întinse şi cea a percepţiilor clare şi distincte. În privinţa primeia, Hyperaspistes dovedeşte încă o dată că rămâne tributar unei perspective empiriste care nu poate accede la „transcendentalismul" (apriorismul) cartezian, cel care fundamentează distincţia reală minte-trup şi explicitează semnificaţia raportului dintre Dumnezeu şi lume. Descartes[430] nu face decât să trimită la sensul întinderii minţii din *Răspunsuri VI*. Al doilea punct aduce în discuţie o temă nucleară pentru epistemologia carteziană. Hyperaspistes porneşte de la inferenţa lui Descartes: dacă două lucruri pot fi concepute unul fără altul (premisa – *p*), rezultă că cele două lucruri sunt distincte (concluzia – *q*). Dar el comite o eroare de raţionament[431], şi anume negarea antecedentului: dacă două lucruri nu pot fi concepute unul fără altul (premisa – non *p*), rezultă că cele două lucruri nu sunt distincte (concluzia – non *q*). Pe deasupra, pentru a discredita regula carteziană, Hyperaspistes invocă un exemplu de dogmatică trinitară[432] prin care vrea să dovedească că propria lui inferenţă invalidă se anulează. Prin răspunsul său, Descartes reia o constantă a gândirii sale: anterioritatea afirmaţiei în raport cu negaţia. Dincolo de aspectul pur formal, el arată că facultatea reală şi originară este doar cea pozitivă, prin care două lucruri sunt concepute ca fiind distincte. În fond, analitismul cartezian vrea să asigure tocmai o coerenţă a distincţiilor şi o evitare a situaţiilor vagi şi amestecate.

Călin Cristian Pop

Disputa de la Utrecht

Universitatea de la Utrecht a fost prima Universitate în care ideile lui Descartes şi-au croit drum. Poate nu întâmplător, era o universitate foarte recentă, creată în 1636, provenind din „Ilustra Şcoală", un Gimnaziu care funcţiona la Utrecht începând din 1634. Fondatorii Universităţii fuseseră Gisbertus Voetius, un teolog calvinist ortodox care rostise discursul inaugural, şi Bernardus Schotanus, profesor de drept şi matematică, care devenise primul ei rector[433]. Utrecht se afla în competiţie cu universităţile din Leiden (întemeiată în 1575), Franeker (1585), Groningen (1614) şi Amsterdam (1632). Universitatea a construit încă de la început o grădină botanică şi, trei ani mai târziu, în bastionul ghildei fierarilor, a fost amenajat un observator astronomic.

Istoria cartezianismului la Utrecht a început prin prezenţa lui Henricus Reneri (1593-1639), care a început să predea în 1634 la „Ilustra Şcoală", iar în 1636 la nou-înfiinţata Universitate. Descartes îl cunoştea pe Reneri încă din 1628-1629 şi îl urmase la Deventer, unde scrisese *Lumea* şi *Dioptrica*, practic, sub ochii lui[434] iar apoi la Utrecht. Se spune că Reneri le citea studenţilor, în cursurile sale la Utrecht, *Discursul* şi *Încercările*[435]. Totuşi, Reneri nu poate fi socotit un filosof cartezian. El preda logica în tradiţie scolastică, dezvolta o metodă de inspiraţie ramistă, iar în filosofia naturală se consacra unor experimente şi invenţii în domeniul opticii, termometrelor, ceasurilor cu apă, alchimiei şi magiei naturale. Lui Reneri i se datorează însă apropierea de filosofia lui Descartes a colegului său Antonius Æmilius (1589-1660), profesor de retorică şi istorie, precum şi a lui Henricus Regius (1598-1679), filosof şi medic, care, potrivit unei indicaţii a lui Descartes, ar fi fost convertit la cartezianism citind *Meteorii* şi *Dioptrica*[436].

Regius, care fusese numit profesor de medicină teoretică şi botanică la Universitatea din Utrecht la 21 iulie 1638, considera că datorează această catedră cunoaşterii filosofiei carteziene[437]. După studii la Montpellier şi la Padova, unde doctoratul său în filosofie fusese prezidat de Cesare Cremonini (1552-1631), ultimul mare reprezentant al aristotelismului padovan, el se întorsese în Provinciile Unite, întâi la Naerden, unde condusese Şcoala latină, iar în 1634 la Utrecht. El se legitima prin prietenia sa cu Reneri, pentru a-i scrie în august 1638 lui Descartes şi a-l ruga să-i acorde o întâlnire şi să-l accepte în cercul său de corespondenţi. Totuşi, este probabil că cei doi nu s-au întâlnit înainte de februarie 1639. În anii care au urmat, Regius l-a vizitat de mai multe ori pe Descartes şi i-a trimis sistematic textele disputaţiilor pe care le pregătea pentru susţinere publică la

Universitate. Aşa, de pildă, la 5[/15] mai 1640, Regius îi trimite lui Descartes o versiune preliminară din *Disputatio Medico-Physiologica pro Sanguinis Circulatione*, în care îşi expunea opiniile privitoare la mişcarea inimii, arterelor şi sângelui şi pe care avea s-o supună dezbaterii în 20 iunie 1640[438]. Descartes citeşte textul şi îi face observaţii precise, pe care Regius le va integra în textul pe care îl va susţine. Mai departe, Regius îi va trimite, pe măsură ce le redactează, bucăţi din tratatul său *Physiologia*, un sistem complet de filosofie naturală, bazat pe principii carteziene. Corespondenţa cu Regius păstrează, de pildă, urme ale expediţiei textului mai multor *Theses de Physiologia in ordine ad Medicinam*, pe care Regius avea să le adune mai târziu sub numele *De Physiologia, sive Cognitio sanitatis*, şi pe care avea să le susţină între 27 aprilie şi 9 iulie 1641[439]. Fundamentul cartezian al acestor disputaţii este evident. Regius foloseşte, de pildă, rolul atribuit de Descartes glandei pineale în transmiterea întipăririlor înregistrate de fibrele nervilor către suflet (*Physiologia*, IIIa), citând *Dioptrica* lui Descartes (AT VI 109-114). Teoria materiei pe care o foloseşte este şi ea, în bună măsură, tributară lui Descartes: în afară de minte, toate corpurile materiale pot fi reduse la particule de figuri diferite ale unei materii universale ale cărei mişcări şi configurări explică proprietăţile fizice. Regius compune şi două versuri prin care vrea să-i ajute pe studenţii săi să memoreze principiile tuturor lucrurilor:

> *Mens, mensura, quies, motus, positura, figura,*
> *Sunt cum materia cunctarum exordia rerum*[440].

Citind textele trimise, Descartes formulează diverse observaţii. Astfel, în A 330, *către Regius* [începutul lui mai 1641], şi în A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641], Descartes îl sfătuieşte să abandoneze doctrina sufletului omenesc întreit, care fusese revigorată de averroismul padovan, dar care fusese condamnată drept eretică de Conciliul de la Viena (1311-1313) şi de Conciliul al V-lea de la Lateran (1512-1517). În prima versiune a disputaţiei *Physiologia* Ib, *De sanitate pars posterior*, Regius pare să fi conceput, într-adevăr, sufletul ca gen ale cărui specii erau mintea, forţa vegetativă şi cea motrice[441].

În scrisorile A 332 şi A 333, Descartes comentează asupra aceleiaşi disputaţii *Physiologia* Ib, ajungând să se pronunţe, în A 336, asupra versiunii trimise din *Physiologia* IIb, *De actionibus naturalibus*, iar în A 342, asupra *Physiologia* IIIb, *De actionibus animalibus*. Descartes va continua să adnoteze, în scrisorile A 350, A 351, A 352, A 353, şi capitolele următoare trimise de Regius, care provin din *Physiologia* IV, V şi VI. Comentariile lui Descartes privesc chestiuni de fiziologie, dar şi de filosofie naturală în chip mai general, atingând teoria materiei, atributele minţii şi ale trupului, teoria pasiunilor.

Regius va continua seria începută cu încă trei disputaţii, *De illustribus aliquot quæstionibus physiologicis*, susţinute pe 4, 11 şi 18 decembrie 1641, în care extinde problematica lui iniţială la chestiuni de metafizică. În aceste trei noi disputaţii[442], Regius susţinea că singura realitate materială a corpurilor o constituie „particulele insensibile" (I, 1) şi tăgăduia existenţa formelor substanţiale, în afara sufletului omenesc. Potrivit lui Regius, forma nu este decât un ansamblu de mişcare sau repaus, poziţie, figură şi mărime a părţilor sensibile ale lucrurilor naturale (I, 2), nu este constituită din calităţi accidentale, iar tot ceea ce este substanţial în natură provine din materie, substanţă corporală întinsă în lungime, lăţime şi adâncime (I, 3). În a doua disputaţie, Regius respingea materia primă aristotelică şi definea doar un atribut al materiei, fără să-i definească esenţa (II, 6). Particulele de materie, divizibile la infinit, nu sunt atomi (II, 11), iar diferenţele dintre ele explică diversitatea calităţilor sensibile (II, 12). Formele sunt de două feluri, generale şi speciale. Forma generală sau materială este acel ansamblu de mişcare sau repaus, poziţie, figură şi mărime a părţilor sensibile ale lucrurilor naturale. Nu există forme substanţiale (II 26), aşadar nu se pune problema obârşiei formelor, „*eductio formarum*", o problemă spinoasă în tradiţia neo-aristotelică (III, 7). Forma specială este sufletul omenesc, imaterial, nu este produs de mişcare, de formă, nu are nimic comun cu forma materială (III, 8). Din uniunea „acesteia [a minţii] cu trupul nu devine [*fieri*] o fiinţă una şi prin sine, ci prin accident, pentru că fiecare dintre ele este o substanţă perfectă, sau completă" (III 9). „Dar pentru că ele sunt numite incomplete, acest lucru trebuie înţeles în raport cu compusul care se iveşte din uniunea lor" (III 10). Regius tăgăduieşte, în sfârşit, diferenţa dintre lucrurile naturale şi cele artificiale (III, 10-11), susţine sistemul copernican (III, 15-16) şi adoptă teoria carteziană a elementelor, susţinând că toate calităţile celor patru elemente se explică prin proprietăţile mecanice ale materiei (III, 23).

În scrisoarea A 355, primită după susţinerea publică a disputaţiei a treia, se vede că Descartes este confruntat cu afirmaţia ce suscitase un adevărat scandal la Utrecht, prin implicaţiile ei teologice:

> Cu greu ai fi putut să pui în Tezele Domniei tale ceva mai dur şi care să dea un mai mare prilej de ocară şi de învinuire, decât acest lucru: *că omul este o fiinţă prin accident*[443].

În cea de-a treia teză, Regius combinase dualismul cartezian al substanţelor cu un anumit nominalism împrumutat de la David Gorlæus (1591-1612) şi cu opinia, tot a lui Gorlæus, potrivit căreia omul este o fiinţă prin accident[444]. Gorlæus criticase, într-adevăr, ideea aristotelică potrivit căreia materia şi forma au o oarecare independenţă, dar compusul lor formează totuşi un tot. El era de părere că tot ceea ce constă din elemente independente nu este o fiinţă „una şi prin sine", ci o

ființă prin accident, a cărei unitate rămâne precară.

Astfel,

> uniunea sufletului cu trupul este un mod și în raport cu unul și cu celălalt. Dat fiind că poate fi separată de amândouă, este diferită și de unul și de celălalt. Și nu este nici o ființă, căci în acest caz ar avea nevoie de o altă uniune pentru a se uni cu unul și cu celălalt. Dacă ar fi o ființă ar avea propria ei existență. […] Această uniune dintre suflet și trup, neavând o esență și o existență proprie, nu este o ființă, și prin urmare este doar un mod. Uniunea lor nu este un *ens rationis*, ci este o realitate independentă de faptul că este gândită[445].

În acest punct, Voetius, care privea cu îngrijorare răspândirea cartezianismului în Universitatea din Utrecht, a intervenit cu hotărâre. El își exprimase unele rezerve încă de la elogiul funebru al lui Reneri, pe 28 martie 1639, când *Æmilius* făcuse panegiricul lui Descartes[446]. În 1640 îi scrisese lui Mersenne, încercând să-l convingă să combată „născocirile” [εὑρήματα] lui Descartes din *Discurs* și *Încercări*. Pentru Voetius, Descartes întemeia o „sectă nouă, nemaivăzută încă și nemaiauzită”, iar unii îl admirau și îl adorau „ca pe un nou zeu căzut din cer”[447]. Voetius încercase să expliciteze fundamentul acestei noi secte în disputațiile pe care le prezidase la Universitate între 22 iunie și 13 iulie 1639, în care îl acuzase, fără să-l numească, pe Descartes de ateism. Ateul „subtil” sau „interpretativ” este cineva care, sub fațada unui teism și chiar a râvnei pentru religie, răspândește în chip subtil otrava necredinței. Exemplul cel mai cunoscut era Giulio Cesare Vanini (1585-1619), care, deși preot și autor al unei dovezi a existenței lui Dumnezeu, încercase prin ideile lui cosmologice să tăgăduiască Providența. Prin stabilirea categoriei ateilor subtili, Voetius se întâlnește cu Mersenne și, mai ales, cu François Garasse, care a dezvoltat-o în *La Doctrine curieuse des beaux esprits de ce temps* (Paris, 1623). Așadar, pentru Voetius, orice opinie care se îndepărta de la standardele acceptate putea fi bănuită de ateism[448].

Dacă dăm crezare lucrării *Narratio Historica*[449], principala relatare a evenimentelor disputei de la Utrecht, scrisă de Voetius împreună cu câțiva colegi de la Universitate, cea de-a treia disputaţie prezidată de Regius pe 8 decembrie a fost tulburată de certuri neîncetate și de o hărmălaie de nedescris. Studenţi medicinişti și teologi încercaseră să apere doctrinele comune împotriva „noutăților” propuse, printre care opinia despre om ca *ens per accidens*. Chiar dacă amănuntele din *Narratio historica* sunt exagerat descrise de Voetius, este limpede că profesorii conservatori din Universitate se organizaseră împotriva lui Regius. Atacat de Voetius și de alți teologi, Regius s-a apărat în discuții private, luând drept scut *Exercitationes philosophicæ* (1620) ale lui Gorlæus, care îmbrățișase pozițiile teologice ale arminienilor și le dăduse o armătură

filosofică.

Văzând o primejdie reală în introducerea filosofiei carteziene în Universitate[450], în care denunţa paradoxuri pernicioase, socotind că înnoirea fiziologiei medicale avea consecinţe filosofice generale referitoare la substanţă şi accident, la uniunea substanţială şi accidentală, la uniunea dintre suflet şi trup în om, aspecte care priveau metafizica, pneumatologia şi teologia, Voetius, rector al Universităţii, propune sub propria preşedinţie, pe 18 decembrie 1641, trei corolare prin care le atrăgea atenţia studenţilor să nu atace fizica mozaică, metafizica, pneumatologia şi teologia. În aceste scurte declaraţii, Voetius denunţa paradoxul lui Gorlæus despre omul ca *ens per accidens*, asociindu-l cu N. Taurellus (1547-1606) şi cu teologul arminian Conrad Vorstius (1569-1622), respingea ipoteza heliocentrică şi lua apărarea formelor substanţiale şi a calităţilor reale (sau active)[451].

Descartes, pus la curent de Regius prin corespondenţă în legătură cu scandalul declanşat în Universitate, încearcă să-l ghideze în această labirint metafizic cu implicaţii teologice, sugerându-i o soluţie contextuală bazată pe o dialectică între ceea ce înseamnă compusul unui întreg în raport cu părţile lui, respectiv, părţile în raport cu întregul pe care îl compun:

> …nu văd în ce mod poate fi mai bine îndreptat decât să spui că Domnia ta, în teza a noua, ai luat în considerare *omul întreg în raport cu părţile din care este compus*, şi că, dimpotrivă, în cea de-a zecea, ai luat în considerare *părţile în raport cu întregul*. Că, de bună seamă, în cea de-a noua, Domnia ta ai spus că *omul devine din trup şi suflet prin accident*, pentru a arăta că se poate spune că, trupului, îi este *într-un anumit fel* accidental să fie unit cu sufletul, şi sufletului cu trupul, de vreme ce trupul poate fi fără suflet, şi sufletul fără trup. Căci numim accident tot ceea ce este prezent ori absent fără coruperea subiectului [*subiectum*] – cu toate că, poate, considerat în sine, el este substanţă – precum veşmântul este un accident pentru om. Dar că Domnia ta nu ai spus, prin aceasta, că *omul este fiinţă prin accident*, şi că, în teza a zecea, ai arătat îndeajuns că înţelegi că acesta este o fiinţă prin sine; căci, ai spus acolo că sufletul şi trupul, în raport cu omul, sunt substanţe incomplete; şi din faptul că sunt incomplete urmează că întregul pe care îl compun este o fiinţă prin sine. […]
>
> Se poate obiecta numai că nu îi este accidental trupului omenesc să fie unit cu sufletul, ci aceasta este însăşi natura sa; pentru că trupul, având toate dispunerile necesare spre a primi sufletul, şi fără de care nu este în chip propriu un trup omenesc, nu se poate întâmpla decât printr-un miracol ca sufletul să nu-i fie unit; de asemenea, se poate obiecta că nu îi este accidental sufletului să fie unit cu trupul, ci doar că îi e accidental după moarte să fie despărţit de trup. Acestea toate în chip absolut nu trebuie negate, pentru ca Teologii să nu se supere din

nou; dar trebuie totuşi răspuns că acestea pot fi numite accidentale, pentru că, dacă luăm în considerare trupul singur, nu percepem absolut nimic în acesta care să dorească să fie unit cu sufletul; şi nimic în suflet care să trebuiască să fie unit cu trupul; şi de aceea am spus puţin mai înainte că îi este *într-un anumit fel* accidental, şi nu că îi este *absolut* accidental[452].

La 23 decembrie şi 24 decembrie 1641, Voetius îşi lărgeşte intervenţia împotriva tezelor propuse de Regius, punându-şi un student, pe Lambertus van den Waterlaet, să susţină sub preşedinţia sa, sub titlul *Appendix ad corollaria Theologica-Philosophica*, nouă teze care tratau despre naturile şi formele substanţiale ale lucrurilor. Trăgând un semnal de alarmă asupra primejdiei de a izgoni formele substanţiale, „aceste sărmane entităţi nevinovate” (teza I), Voetius semnala potrivirea acestora cu Scriptura, care vorbeşte despre „naturi, facultăţi şi specii permanente şi distincte ale lucrurilor”. „Adevăratul se potriveşte cu adevăratul”, argumentează Voetius. (II, 1)[453]. Pe de altă parte, formele substanţiale, care, potrivit învăţăturii neo-aristotelice, actualizează trupul omenesc şi formează cu acesta o singură fiinţă, oferă o armă preţioasă împotriva ereziilor: în lipsa lor, este dificil de respins unele doctrine materialiste, cum ar fi reprezentarea sufletului drept un amestec al părţilor, sau credinţe din tradiţia stoică, precum sufletul ca părticică din suflul divin (Horaţiu, *Satire* II 2, 79), sau doctrina de sorginte platonică a „sufletului lumii” ori cea a „intelectului universal al lui Averroes” (II, 2)[454]. Pe plan strict filosofic, formele substanţiale oferă un principiu de individuaţie eficient pentru a explica diferenţele substanţiale dintre lucruri, fiinţe, artefacte diferite (II, 3). În lucrurile compuse, formele sunt „singurul principiu sau rădăcină a tuturor putinţelor şi operaţiilor” (III)[455].

Cercetând temeiurile teoriei „căzute din nori” potrivit căreia „totul provine din întindere, figură, poziţie sau situaţie, mişcare şi repaus, iar toate resorturile ascunse ale naturii pot fi explicate şi demonstrate cu ajutorul lor în chip desăvârşit”, Voetius respinge analogia dintre funcţionarea unui orologiu şi cea a lucrurilor naturale, arătând că dispoziţia părţilor unui orologiu nu este suficientă pentru a-l face să funcţioneze, fiind nevoie de o mână de om care să-l întoarcă, şi afirmând că, în general, există o diferenţă esenţială între lucrurile naturale şi cele artificiale. Tot aşa, un clavecin, o lăută sau o liră, oricât de bune ar fi dispunerea şi pregătirea lor pentru muzică, nu răsună totuşi decât atunci când sunt acţionate de un motor extern, şi anume de mâna artistului. De asemenea, Voetius respinge ideea că inima unui animal ar fi mişcată doar de dispoziţia părţilor ei, arătând că este mişcată de suflet, prin intermediul facultăţilor naturale, fără ca raţiunea să intervină. Nu este confirmat de medici, aşa cum susţine Regius, că bătăile inimii pot fi diminuate sau oprite, atâta vreme cât animalul este în viaţă (IV).

Calităţile oculte[456], deşi tăgăduite de unii filosofi, „care-şi dau aerul că sunt atotcunoscători şi

făgăduiesc dobândirea Înţelepciunii absolute fără osteneală", au fost acceptate de unii medici, cum ar fi Daniel Sennert, în explicaţia unor fenomene precum otrăvirea, hidrofobia, bolile molipsitoare şi magnetismul, la care mişcarea, repausul, poziţia, întinderea şi figura nu sunt de folos (V).

Interesant este că Voetius îl invoca pe Mersenne împotriva lui Descartes în legătură cu argumentele existenţei lui Dumnezeu (teza VI). Apoi, reluând primul corolar expus în ianuarie, Voetius ataca din nou opinia potrivit căreia „omul este o fiinţă prin accident", mergând la sursa ei, pe care o identifica în Taurellus şi în Gorlæus. Trupul şi sufletul omului nu sunt două substanţe complete, cum ar vrea aceştia, iar două fiinţe sau substanţe complete pot forma uneori o unitate prin sine (şi deci nu prin accident). Ca argumente, Voetius aduce pasaje din Scriptură, potrivit cărora omul a fost „creat dintr-un suflet şi un trup, astfel încât să alcătuiască o singură esenţă sau natură" (*Gen*. 1.26-27; *Gen*. 2.7; *1Cor.* 15.45)[457]. „Hristos, omul-Dumnezeu (în care se află două naturi sau substanţe complete), este unul prin sine şi nu prin accident, căci este rezultatul unei uniuni de natură ce alcătuieşte un subiect esenţialmente unul." Dacă uniunea ipostatică este prin sine, cu atât mai mult este prin sine uniunea trupului şi a sufletului în om, deoarece acestea două nu sunt substanţe atât de complete şi atât de diferite pe cât sunt divinitatea şi umanitatea. Pe de altă parte, tăgăduind unitatea substanţială a omului, va fi mai greu de combătut erezia sociniană potrivit căreia trupul nu este o parte esenţială a omului, nu constituie împreună cu sufletul o substanţă şi un subiect omenesc şi, prin urmare, învierea de apoi nu se petrece în trup (VII). Voetius încheia tezele formulând câteva observaţii asupra descoperirii, constituirii şi sporirii ştiinţelor. Astfel, este mai util a beneficia de lucrurile ce au fost corect găsite şi constituite decât a căuta altele, de la capăt, în locul lor, deoarece există primejdia de a multiplica entităţile fără să fie nevoie şi de a aduce ofense intelectului şi ştiinţei. În speranţa că vor găsi o filosofie nouă şi mai bună, unii disprețuiesc experimente comune explicate de multă vreme, mult mai bogate decât cele câteva nou-întreprinse, iar construcţia unor principii, axiome, definiţii şi demonstraţii noi şi nesigure se face adesea în disprețul experienţelor, descoperirilor şi învăţăturilor care, de atâtea secole, au fost cercetate şi dovedite de un cor universal de învăţaţi şi printr-un schimb foarte subtil de argumente (IX).

Voetius lovea astfel puternic. Condamnând teza lui David Gorlæus, condamna şi platonismul difuz al acestuia[458], care îl făcuse să scrie:

> În om există un suflet şi există şi un trup, iar cele două sunt unite astfel încât trupul să fie sălaşul, vehiculul şi instrumentul sufletului, prin care acesta să-şi exercite operaţiile, dar acestea două nu sunt făcute să fie o singură fiinţă, care se numeşte om, ci fiecare îşi păstrează esenţa sa completă şi perfectă, prin care este ceea ce este. Omul nu este cu siguranţă acelaşi lucru precum sufletul, nici acelaşi lucru precum trupul, ci este acelaşi lucru precum sufletul şi

trupul luate împreună şi asociate [*aggregata*]. Dacă omul ar trebui totuşi să fie privit nu ca o fiinţă prin asociere [*ens per aggregationem*], ci ca o fiinţă una prin sine [*per se unum*], atunci va fi acelaşi lucru precum sufletul existând în trup[459].

Gorlæus aşezase însă acest platonism sub semnul credinţei creştine a învierii:

doresc să mă dizolv şi să fiu cu Hristos. Căci dacă un compus este o fiinţă una, iar omul este un compus, este necesar ca prin moarte să piară esenţa omului, pentru că piere acea fiinţă care este compusă. Prin urmare, cum poate fi cu Hristos ceea ce nu este? Sau cum se poate spune că moartea este o dizolvare, dacă este o distrugere a substanţei? Căci nu se spune că piere ceea ce doar se dizolvă. Fiindcă este limpede că acestea nu se leagă între ele, ne vom lua rămas bun de la aceste nerozii peripatetice şi vom urma adevărul cel sfânt[460].

Voetius se plasa aşadar în continuitatea filosofiei aristotelice potrivit căreia omul este o singură substanţă compusă din materie şi formă sau din trup şi suflet. Unitatea substanţială a omului provine din caracterul parţial sau incomplet al trupului şi sufletului: ele sunt astfel „orânduite" să constituie „un individ total"[461].

La Endegeest, Descartes află despre noile desfăşurări de la Utrecht de la Regius[462], dar şi de la Alphonse Pollot, care vine să-l viziteze. Îngrijorat, fără îndoială, de anvergura instituţională, dar şi filosofică a reacţiei lui Voetius, îl sfătuieşte pe Regius să se abţină pentru câtva timp de la disputaţii publice şi să nu propună vreo opinie nouă, ci, „păstrând numai cu numele pe toate cele vechi, să aduc[ă] doar argumente noi".

Bunăoară, privitor chiar la Formele Substanţiale şi la Calităţile Reale, ce trebuinţă ai avut să le respingi pe faţă? Nu ţi-ai adus aminte că eu, în *Meteorii*, am prevenit în cuvinte exprese că nicidecum nu le resping sau nu le tăgăduiesc, ci numai că nu am nevoie de ele pentru a explica temeiurile mele. Dacă ai fi urmat aceeaşi cale, nimeni dintre auditorii Domniei tale nu le-ar fi adoptat, îndată ce ar fi văzut limpede că nu sunt de nici un folos, nici nu ai fi atras între timp o asemenea invidie a colegilor Domniei tale.[463]

În aceeaşi scrisoare, de un considerabil interes filosofic, Descartes îl sfătuieşte pe Regius cum să iasă din încurcătura pe care i-o crease preluarea opiniei lui Gorlæus, cerându-i să declare fără rezerve „atât în privat cât şi în public" că crede că „omul este *verum ens per se, non autem per accidens*"

şi că mintea este unită cu trupul în chip real şi substanţial, nu prin poziţie sau dispunere, precum ai afirmat în ultima scriere (căci acest lucru din nou poate fi supus criticii, şi în opinia mea neadevărat), ci printr-un adevărat mod al uniunii, pe care toţi o admit în chip curent, chiar dacă nimeni nu explică de ce fel este, şi de aceea nici Domnia ta nu eşti ţinut să o faci; cu toate acestea, poţi [să o explici] ca mine în *Metafizica* mea, spunând că percepem că senzaţia de durere, şi toate celelalte, nu sunt gânduri pure al minţii distincte de trup, ci percepţii confuze ale acesteia, care este unită în chip real [cu trupul]; căci dacă un Înger ar sălăşlui într-un trup omenesc, nu ar avea senzaţii ca noi, ci ar percepe doar mişcări care ar fi cauzate de obiecte externe, şi prin aceasta s-ar distinge de un om adevărat[464].

Regius îi trimisese lui Descartes o schiţă de răspuns la cele nouă teze ale lui Voetius (probabil alte teze pe care intenţiona să le prezinte ca disputaţii), răspuns pe care Descartes îl dă însă la o parte, socotindu-l „nepotrivit", prea dur şi nu îndeajuns de explicit. În locul acestuia, el schiţează, în numele lui Regius, un alt text, de câteva pagini, în care adoptă o cu totul altă strategie. Întâi şi întâi, menajează multe din susceptibilităţile lui Voetius, îi laudă meritele, recunoaşte rolul său în dobândirea catedrei lui Regius. Apoi îi preamăreşte evlavia, puritatea învăţăturii lui teologice, îi încuviinţează grija pentru evitarea tulburărilor în Universitate – pe scurt, aduce toate elementele necesare unei bune *captatio benevolentiæ*. Trecând la conţinutul tezelor, Descartes admite că „aceste fiinţe inofensive", formele substanţiale şi calităţile reale, „nu trebuie izgonite în chip nechibzuit din vechiul lor ţinut", „dar noi nu le-am respins până acum în chip absolut, ci declarăm numai că nu avem nevoie de ele pentru a arăta cauzele lucrurilor naturale, şi socotim că temeiurile noastre sunt recomandabile mai cu seamă pentru faptul că nu depind în nici un fel de acest soi de presupuse fiinţe incerte şi obscure" (I). Cu privire la menţiunea formelor în Scriptură, Descartes ironizează că profeţii şi apostolii nu le aveau în vedere atunci când au scris sub dictarea Duhului Sfânt (II). Schiţa este departe de a fi terminată, însă Descartes oferă tonul, politicos, dar condescendent, pe care Regius trebuia să răspundă, sfătuindu-l să dea răspunsul la tipar. El îi recomadă de asemenea lui Regius să se sfătuiască cu două persoane, la Utrecht, şi anume cu Gijsbert van der Hoolck (1597/1598-1680), unul dintre fondatorii Universităţii din Utrecht şi, totodată, unul dintre primarii oraşului în 1634-1639 şi 1641-1642, pe care Descartes îl numeşte „Ahile şi Nestor al nostru", şi Antonius Æmilius, profesor de retorică şi de istorie. Consultaţi de Regius, aceştia doi se arată însă circumspecţi şi îl sfătuiesc pe Regius să nu publice răspunsul: „date fiind împrejurările, orice răspuns va fi prost primit" şi „pentru a domoli furtuna, nimic nu era mai nimerit decât tăcerea"[465]. Regius persistă însă în ideea de a încredinţa tiparului răspunsul său

şi îi trimite lui Descartes o a doua versiune, rugându-l s-o corecteze. Acesta răspunde din nou, îndemnându-l încă o dată pe Regius la prudenţă: „dacă Domniile lor [magistraţii oraşului] preferă să predai ceea îi place lui Voetius, decât ceea ce socoteşti mai adevărat, îţi recomand să te porţi după obicei, şi să citeşti fabulele lui Esop mai degrabă decât să le displaci în această privinţă”[466]. Totuşi, Descartes confruntă textul tezelor lui Voetius cu varianta de răspuns a lui Regius, redactează nişte „notiţe improvizate” şi i le trimite acestuia pentru a se folosi de ele cum va crede de cuviinţă. Referindu-se la argumentul lui Voetius potrivit căruia formele substanţiale oferă o armă împotriva ereziilor, Descartes arată că el a recunoscut drept formă substanţială doar sufletul omenesc şi că deosebirea de natură pe care o stabileşte între suflet şi celelalte lucruri „deschide calea cea mai uşoară pentru a demonstra Imaterialitatea şi nemurirea lui”[467]. Împotriva obiecţiei că animalele nu funcţionează precum artefactele, Descartes îşi apără punctul de vedere, afirmând că „până şi automatele sunt lucrări ale naturii”, neexistând între ele o deosebire esenţială, ci doar provenită din natură, care este de acelaşi tip cu cea între un lucru mai mare şi unul mai mic.

Descartes revine asupra delicatei chestiuni a omului *ens per accidens*, sfătuindu-l pe Regius să nu recunoască apropierea de opiniile lui Taurellus şi Gorlæus şi să afirme că omul este compus din trup şi suflet „nu prin simpla lor prezenţă, sau apropiere unul de altul, ci printr-o adevărată uniune substanţială”[468]. El caută apoi să justifice expresia folosită de Regius, ca un *modus loquendi* prin care acesta ar fi vrut să atragă atenţia asupra distincţiei reale a substanţelor, pe care o socotea mai greu de acceptat decât uniunea lor substanţială, trimiţând desigur implicit la demersul cartezian din *Meditaţii*.

> Nu am spus că omul este *ens per accidens*, decât în ceea ce priveşte părţile [care îl compun], anume sufletul şi trupul: anume spre a da de înţeles că este întrucâtva accidental uneia sau alteia dintre aceste părţi să fie unită cu cealaltă, pentru că fiecare poate subzista separat, şi se cheamă accident ceea este prezent sau absent fără ca subiectul să fie nimicit. Dar întrucât considerăm omul în sine ca un întreg, spunem negreşit că el este o Fiinţă una *per se*, şi nu prin accident, pentru că uniunea prin care trupul omenesc şi sufletul sunt legate între ele, nu îi este accidentală, ci esenţială, de vreme ce fără ea omul nu este om. Dar fiindcă mult mai mulţi greşesc în aceea că socotesc că sufletul nu se distinge în chip real de trup, decât, odată ce admit distincţia lor, în aceea că tăgăduiesc uniunea substanţială; şi fiindcă este de mai mare greutate, pentru a respinge pe aceia care cred că sufletul este muritor, să declari această distincţie a părţilor în om, decât să declari uniunea, trăgeam nădejde să intru mai mult în graţiile Teologilor, spunând că omul este *ens per accidens*, pentru a lăsa să se înţeleagă această distincţie, decât dacă, având în vedere uniunea părţilor, aş fi spus că el este o fiinţă *per se*. Şi astfel, nu îmi revine mie îmi să

răspund la ceea ce se obiectează pe larg opiniilor lui Taurellus şi ale lui Gorlæus, ci numai a mă plânge că îmi sunt atribuite atât de nedrept şi atât de aspru greşelile altora.[469]

Descartes încearcă mai departe să-i fie de folos lui Regius[470], recomandându-i să fie precaut în modul lui de acţiune[471]. Acesta, folosind sugestiile lui Descartes, îşi definitivează textul răspunsului la tezele lui Voetius şi, fără autorizaţia consilierilor oraşului, îl tipăreşte la 26 februarie 1642, la Utrecht, sub titlul *Responsio seu Notæ in Appendicem ad Corollaria Theologico-Philosophica Viri Reverendi et Celeberrimi D. Gisbertii Voetii*. În plus, *Responsio* nu este imprimată la tipografia Universităţii, ci „la un librar papist în atelierul unui librar remonstrant”[472]. Voetius foloseşte prilejul, convoacă o adunare a Senatului Universităţii, se plânge de purtarea colegului său şi obţine redactarea unui memoriu către Consiliul oraşului prin care se cerea ca oraşul să confişte toate exemplarele răspunsului lui Regius, să interzică predarea oricărei filosofii în afara celei tradiţionale şi să-l oprească pe Regius de a mai preda filosofia. Consiliul oraşului hotărăşte confiscarea a circa 130 de exemplare ce rămăseseră nevândute din tipăritură[473], iar la 25 martie adoptă o rezoluţie prin care îl obligă pe Regius să nu mai predea lecţii publice sau private altele decât de medicină şi autorizează Senatul Universităţii să publice o judecată despre *Responsio*, în termenii cei mai blânzi, pentru a nu dăuna reputaţiei autorului ei. La 27 martie, Senatul Universităţii definitivează judecata, descriind-o ca pe o hotărâre a profesorilor de a rămâne credincioşi vechii filosofii. Textul judecăţii – o condamnare a filosofiei carteziene – a fost citit în Consiliul oraşului, aprobat, iar imediat după aceea tipărit sub titlul *Judicium Senatus Academici Inclutæ Academiæ Ultrajectinæ de Libello non ita pridem Ultrajecti edito, titulo Responsionis, sive Notarum etc.*[474]. Potrivit acesteia, profesorii de la Utrecht respingeau noua filosofie:

> mai întâi, din pricină că este potrivnică Filosofiei celei vechi pe care Universităţile din toată lumea au predat-o până acum cu cele mai bune rezultate, şi îi răstoarnă fundamentele; apoi, pentru că îi abate pe tineri de la filosofia bună şi veche şi îi împiedică să atingă vârfurile cunoaşterii, de vreme ce, sprijinindu-se pe această pretinsă filosofie, ei nu pot înţelege termenii tehnici întrebuinţaţi în cărţile marilor autori şi în lecţiile şi disputaţiile profesorilor lor; în sfârşit, pentru că din aceasta decurg, sau pot fi deduse de către tinerii nepricepuţi, mai multe lucruri false şi absurde care dăunează celorlalte discipline şi Facultăţi, şi mai ales Teologiei ortodoxe.

Continuând ofensiva, Lambertus van den Waterlaet, studentul lui Voetius, a publicat, în aprilie

1642, la Leiden, *Prodromus, sive Examen Tutelare orthodoxæ Philosophiæ principiorum*, unde includea atât retipărirea Tezelor lui Voetius şi *Responsio* a lui Regius, cât şi un comentariu al acestei *Responsio*, inspirat probabil de Voetius[475]. Regius va redacta un răspuns împotriva acestei scrieri, bine primit de Descartes[476].

Descartes află pe rând de toate aceste evenimente şi îi scrie lui Regius în luna martie 1642 nu mai puţin de trei scrisori în care se străduieşte să-i ofere susţinere. Gama acestei susţineri merge de la teme stoice: „te felicit pentru că ai îndurat persecuţia de dragul adevărului", la argumente psihologice: „interzicerea cărţii tale nu a avut nici un alt efect decât că a sporit dorinţa de a o cumpăra, de a o studia cu mai multă atenţie" şi filosofice: „mai mulţi îşi vor da seama cât de şchioape sunt temeiurile cu care a încercat să-ţi atace opiniile şi, dimpotrivă, cât sunt de sănătoase cele prin care-l îl combaţi"[477]. Situaţia era într-adevăr gravă. Cu excepţia lui Antonius *Æ*milius şi Cyprianus Regneri, profesorii Universităţii se pronunţaseră împotriva „filosofiei celei noi" şi restrânseseră dreptul de predare al lui Regius, ceea ce însemna un hotărât pas înapoi în difuzarea filosofiei carteziene în Universitate. Regius, care fusese numit, „într-o scriere publică, Ateu, Bestie şi cu alte nume de acelaşi fel", începea să devină „primul martir"[478] al cartezianismului. În sfârşit, Descartes face o analiză interesantă a temei „noutăţii", care era unul dintre caii de bătaie ai lui Voetius, confruntând-o cu tema carteziană a adevărului:

> Ba chiar nu cred că este măcar unul unul dintre ei [dintre consilierii oraşului] care să nu bănuiască lesne din ce motiv filosofia Domniei tale este atât de dur atacată, atât de Voetius, cât şi de majoritatea colegilor tăi: căci ea este mult mai adevărată decât ar vrea-o Domniile lor şi are argumente atât de limpezi încât răstoarnă opiniile lor eronate chiar fără să le combată şi le dovedeşte că fiind ridicole. Căci, desigur, nu i se poate imputa că este nouă, deoarece şi acei filosofi născocesc în fiecare zi opinii noi şi caută astfel faima cea mai mare fără ca cineva să le-o fi interzis vreodată; dar motivul pentru care Domniile lor nu-şi arată nici o invidie unul altuia este că nu le socotesc adevărate, şi nici pe ale Domniei voastre nu le-ar invidia dacă le-ar socoti false. Dar cu siguranţă că Magistraţii, care până acum nu le-au interzis să predea opinii noi şi false, nu îţi vor interzice nici Domniei tale să predai unele noi şi adevărate[479].

Pe măsură ce se precizează ştirile de la Utrecht, Descartes îşi confirmă susţinerea:

> aud că adversarii Domniei tale au izbutit în cele din urmă, şi că au obţinut să ţi se interzică să mai predai [Filosofia] noastră. Nu ştiu cum iei această veste, dar, dacă te încrezi în mine, o vei lua în râs şi o vei dispreţui, socotind că invidia făţişă îţi aduce mai multă faimă decât aplauzele

nepricepuţilor. Desigur, nu e de mirare că într-un lucru în care se hotărăşte prin mulţimea voturilor, Domnia ta singur, alături de adevăr şi de puţinii susţinători, nu ai putut ţine piept mulţimii adversarilor. Dacă vrei să te răzbuni pe aceasta doar cu râs interior şi cu tăcere, şi să cauţi pacea, nu te voi îndemna să n-o faci; dacă nu, atât cât îmi va sta în putinţă, te voi sprijini[480].

Într-adevăr, Descartes îşi pregătise un plan pe care îl ţinuse ascuns şi prin care spera să poată răsturna situaţia. Profitând de pregătirea unei noi ediţii a *Meditaţiilor*, pe care o publica în Provinciile Unite pentru a împiedica apariţia unor ediţii-pirat şi în care voia să îndrepte erorile tipografice din ediţia întâi şi să includă *Obiecţii* şi *Răspunsuri VII*[481], el hotărăşte să publice o *Epistolă către Dinet*, Provincialul Companiei lui Iisus în Franţa, în care se plânge de hărţuirea la care este supus, atât din partea iezuiţilor, precum Bourdin, cât şi din partea calviniştilor ortodocşi, precum Voetius, cerând protecţia superiorilor Companiei lui Iisus[482]. Descartes pomeneşte de intenţia sa de „a-i pune laolaltă pe Pastor şi pe Iezuit" într-o scrisoare către Huygens[483] din 26 aprilie 1642. El decidea astfel să intervină personal în conflictul ce îl opusese până atunci pe Regius lui Voetius, apărând ca un protector al celui dintâi.

În *Epistola către Dinet*, apărută la jumătatea lui mai 1642, la Amsterdam, laolaltă cu *Meditaţiile*, Descartes reia tema noutăţii şi a adevărului, apărând ideea că filosofia sa nu are nimic nou, deoarece „nu admite decât acele principii care au fost împărtăşite de toţi filosofii şi care sunt, astfel, cele mai vechi dintre toate", în vreme ce filosofia peripateticiană este „diferită de celelalte şi tot ce conţine este nou"[484]. Tot aici, Descartes abordează tema generatoare de conflict a concordanţei dintre filosofie şi teologie, argumentând că „un adevăr nu poate fi niciodată contrar altuia" şi socotind că „ar fi un păcat să ne temem că ceea ce găsim ca fiind adevărat în filosofie ar contrazice adevărurile privitoare la credinţă"[485]. El respinge astfel doctrina dublului adevăr, aşa cum fusese ea dezvoltată mai ales de averroiştii padovani, precum şi dependenţa filosofiei de teologie, susţinută de Voetius[486]. Dar merge chiar mai departe, susţinând că principiile filosofiei sale îi îngăduie să explice orice ţine de religie tot atât sau chiar mai bine decât principiile admise în mod curent, dând ca exemplu explicaţia Euharistiei de la sfârşitul *Răspunsurilor IV* şi oferindu-se să facă acelaşi lucru pentru oricare altă chestiune[487]. De asemenea, Descartes răstoarnă tema voetiană a nepriceperii studenţilor atraşi de noutate care tulbură pacea Universităţii, în tema puterii de coagulare a adevărului şi a certitudinii principiilor capabile de a readuce pacea într-o lume a controverselor şi de a îndepărta ereziile pe care acestea din urmă le favorizează[488].

Folosind cu abilitate faptul că se adresează unui preot iezuit, Descartes creionează un portret al lui Voetius, înfăţişându-l ca bucurându-se pe lângă oamenii de rând de o reputaţie de teolog,

predicator, dialectician, perorând „când împotriva religiei romano-catolice, când împotriva celorlalte religii cu condiţia ca ele să fie diferite de a sa”, veştejindu-i pe cei puternici, luptând cu „o râvnă fierbinte şi neîmblânzită în slujba pietăţii” şi desfătând astfel urechile plebei. Voetius lansează de asemenea zilnic pamflete, pe care nimeni nu le citeşte, în care citează o sumedenie de autori pe care nu-i cunoaşte decât din indexuri, vorbeşte despre tot soiul de ştiinţe, ca şi cum ar fi cunoscător, trece drept învăţat pe lângă cei inculţi[489]. Referitor la acuzaţia lui Voetius potrivit căreia filosofia carteziană ar putea intra în coliziune cu teologia, Descartes reafirmă că în filosofie nu se ocupă decât de ceea ce poate fi cunoscut în chip foarte limpede prin raţiunea naturală şi, prin urmare, nu ar putea intra în conflict cu teologia nimănui (nici măcar a calviniştilor ortodocşi, din rândul cărora Descartes îndrăgeşte şi cinsteşte numeroşi teologi şi pastori), cu excepţia situaţiei în care aceasta din urmă ar fi contrară luminii raţiunii[490].

Receptarea *Epistolei către Dinet* pare să fi fost favorabilă în rândul prietenilor neerlandezi ai lui Descartes. Huygens se delectase cu lectura ei[491], iar Regius socotea că Descartes izbutise cu acest prilej să-l „scufunde” pe Voetius[492]. Consultările dintre Regius şi Descartes continuă, cu prilejul unui răspuns pe care cel dintâi îl scrie la *Prodromus* al lui Van den Waterlaet[493]. Descartes spera, poate, să-l fi redus pe Voetius la tăcere, dar îşi subestima adversarul. Într-adevăr, departe de a se lăsa păgubaş, acesta înţelegea să extindă disputa, implicând Universitatea din Groningen. El ceruse acolo ajutorul lui Martin Schoock (1614-1669), profesor de filosofie cu care mai colaborase cu câţiva ani în urmă, pe când redactase *Thersites Heautontimorumenos, hoc est Remonstrantium Hyperaspistes* (Utrecht, 1635), cea mai de seamă scriere a sa îndreptată împotriva remonstranţilor. Schoock era aristotelician, fusese elevul lui Franck Burgersdijck (1590-1635) la Leiden şi îşi obţinuse catedra la Groningen în 1640 unde ţinea cursuri de fizică şi logică[494]. Mai colaborase cu Voetius şi într-o polemică împotriva lui Jansenius, ce îmbrăca aspectul confesional al unei dispute între reformaţi şi catolici. Potrivit relatării lui Desmarets, cu prilejul unei călătorii pe care Schoock o făcuse la Utrecht, Voetius îl invitase la o masă bogată laolaltă cu alţi profesori din Universitate şi îi ceruse să-şi ascută pana împotriva celui care îl insultase pe el, preceptorul său[495].

Natura colaborării dintre Voetius şi Schoock în redactarea răspunsului la *Epistola către Dinet*, şi anume *Admiranda Methodus novæ Philosophiæ Renati Des Cartes*, nu este foarte limpede, mai ales că ea a făcut obiectul unei investigaţii a Consiliului oraşului Utrecht încă din 1643. Investigaţia a fost pornită din pricina faptului că Descartes, citind lucrarea, l-a considerat autor pe Voetius însuşi şi l-a tratat ca atare în răspunsul pe care l-a publicat şi despre care vom vorbi mai departe, *Epistola către Voetius*. Schoock a declarat însă că este autorul cărţii, atât la Utrecht, cât şi la Groningen. Theo Verbeek arată în reconstrucţia sa că Schoock se îndeletnicise cu filosofia lui

Descartes înainte de a fi acceptat să scrie această carte. El citise şi excerptase *Discursul*, probabil şi *Meditaţiile*, astfel încât, chiar dacă *Admiranda Methodus* era o lucrare de comandă pentru a răzbuna onoarea lui Voetius, cercetarea sa despre metoda lui Descartes nu avea un caracter ocazional, fiindcă fusese meditată dinainte[496]. Tot potrivit lui Desmarets, Voetius îl îndemnase pe Schoock, într-o scrisoare din iunie 1642, să adune paradoxurile lui Descartes pentru a le combate împreună cu „monstruozităţile" scepticilor antici şi ale celorlalţi eretici, iar aceasta „pe temeiul Sfintei Scripturi, prin argumente directe sau indirecte, adică reducându-le la absurd, sau arătând contradicţiile lor, prin consensul Părinţilor Bisericii, şi prin cel al filosofilor antici, al scolasticilor, al teologilor şi filosofilor moderni, fie reformaţi, luterani sau catolici, pentru a se vedea că este vorba despre o primejdie comună pentru întreaga creştinătate şi pentru toate şcolile"[497].

Schoock se apucă de treabă şi redactează, pe bucăţi, *Admiranda Methodus*, un volum ce va apărea în primăvara anului 1643 la Utrecht, conţinând 347 de pagini *in octavo*. Încă de la începutul lui decembrie 1642, Descartes obţine însă primele şase coli tipărite şi plănuieşte să scrie un răspuns. El află astfel că, în textul ce avea să fie publicat, autorul volumului îl lua martor pe Mersenne împotriva sa în legătură cu explicaţia Euharistiei. Voetius îl invocase pe Mersenne împotriva lui Descartes şi în tezele susţinute în 3 şi 4 ianuarie, *Appendix ad Corollaria Theologico-Philosophica* (teza VI). În aceste condiţii, Descartes îi cere lui Mersenne să se declare de partea sa, trimiţându-i lui Voetius o scrisoare, prin intermediul lui Descartes, în care să clarifice lucrurile, amintindu-i

> de asemenea în această scrisoare că v-a scris deja acum doi sau trei ani [probabil în octombrie 1640, potrivit CM X 163-166] pentru a vă instiga să scrieţi împotriva mea; dar că Domnia voastră i-aţi răspuns că aţi face-o de bunăvoie dacă aţi avea pricină şi dacă ar vrea să vă trimită nişte memorii conţinând ceea ce Domnia sa sau ai săi ar fi putut găsi de îndreptat în scrierile mele, iar Domnia sa nu v-a răspuns nimic la aceasta, astfel încât aţi socotit că doar din răutate a vrut să vă întărâte împotriva mea, aţi dorit să îi scrieţi şi această scrisoare şi să mi-o trimiteţi deschisă pentru a i-o adresa şi a-mi arăta că dezaprobaţi ceea ce a scris despre Domnia voastră[498].

Mersenne îi scrie imediat lui Voetius şi îi trimite scrisoarea lui Descartes, apărând din punct de vedere teologic *Meditaţiile* şi *Răspunsuri IV* şi comparându-le cu doctrina lui Augustin: „am crezut că Dumnezeu a răspândit asupra acestui bărbat o lumină remarcabilă, pe care am găsit-o apoi atât de conformă cu spiritul şi doctrina Sf[ântului] Augustin încât deslușesc că aproape toate sunt la

fel şi la unul şi la celălalt”. Pe temeiul acestei ortodoxii, Mersenne se aşteaptă ca *Principiile* lui Descartes să fie o „podoabă” a creştinismului:

> În al doilea rând, văd că spiritul Domniei sale se potriveşte într-atât în toate răspunsurile pe care le-a dat, că este atât de Creştin şi că respiră o iubire atât de dumnezeiască, încât nu pot crede că viitoarea *Filosofie* a Domniei sale nu va fi o mare podoabă şi un un mare sprijin al adevăratei religii[499].

Descartes îi va trimite scrisoarea deschisă lui Huygens (odată cu A 404) pentru a-i fi trimisă lui Voetius[500] sau, potrivit altei versiuni, direct lui Voetius[501]. Concomitent, el îi trimite lui Desmarets primele trei coli din lucrarea pe care Voetius o pregătea împotriva acestuia, *Specimen assertionum partim ambiguarum aut lucubrarum, partim periculosarum*, numită uneori şi *De Confraternitate Mariana*, care se tipărea la Utrecht la acelaşi tipograf ce tipărea *Admiranda Methodus*, Johannes van Waesberge[502]. Ţinta atacului era sprijinul pe care Desmarets îl dăduse Frăţiei Fecioarei Maria, o instituţie catolică a oraşului Bois-le-Duc care data încă din 1318 şi care reunea notabili ai oraşului în scopul de a înfăptui opere de caritate. El spera astfel să instituie, împotriva lui Voetius, o solidaritate cu un pastor calvinist ortodox ce devenea rectorul Universităţii din Groningen, proiect pe care îl va continua în *Epistola către Voetius*, unde va lua el însuşi apărarea Frăţiei Fecioarei Maria.

Admiranda Methodus şi *Specimen assertionum* au apărut deodată. Ele aveau în comun tonul de pamflet şi invective[503] presărate cu aluzii erudite. Dar *Admiranda Methodus* avea să pună bazele unei respingeri a cartezianismului în unele cercuri calvinist-ortodoxe din Provinciile Unite. În critica sa împotriva lui Descartes, Schoock „s-a arătat a fi un polemist iscusit, folosind o latină impecabilă şi cultivată, o memorie fără scăpări şi o erudiţie fără seamăn”[504]. Acuzaţia principală era cea de ateism, pe care Voetius o dezvoltase încă din 1639, creând şi o categorie aparte, cea a ateilor subtili, în care Schoock, pe urmele lui Voetius, îl aşeza acum pe Descartes alături de Vanini[505]. Potrivit lui Schoock, argumentul existenţei lui Dumnezeu este slab, dacă nu chiar fals. Astfel, nici un om, care este finit, nu poate avea ideea unei fiinţe infinite şi divine, pe care Descartes o considera înnăscută. Singura idee naturală pe care omul o poate avea despre Dumnezeu rezidă în aceea că universul trebuie să aibă o cauză necesară, ceea ce conduce la argumentul cosmologic pe care Descartes îl ruinează prin punerea la îndoială a existenţei lumii. Astfel, Descartes distruge un argument valid, pentru a susţine un argument mai puternic, care se dovedeşte a fi cu mult mai slab[506].

În sfârşit, Schoock atacă şi argumentul *a priori* avansat de Descartes, pornind de la raţionamentul că, dacă am fi de acord cu argumentul aşa-zis „ontologic”, am putea spune că orice lucru despre care cineva are o idee există. Or, acest tip de gândire este o trăsătură caracteristică a nebuniei[507]. Ea poate duce cu uşurinţă la poziţia „entuziaştilor”, adică a gânditorilor care, în veacul al XVII-lea, respingeau orice mediere între Dumnezeu şi individ, precum anabaptiştii, famuliştii, weigelienii. Astfel, Schoock respinge orice corelaţie între real şi cogitabil care ar putea fi implicată de consecinţele argumentului ontologic. Avem, cu alte cuvinte, idei cărora nu le corespune nici o realitate, iar raţiunea nu poate fi norma realului, nici măcar pentru ceea ce este posibil[508].

Profitând de accesul pe care îl avea la colile din *Admiranda Methodus*, pe măsură ce se tipăreau, Descartes îşi redactează şi el răspunsul[509]. În 23 martie 1643 Descartes este decis să publice ceea ce începuse să scrie împotriva cărţii lui Schoock încă de la primirea primelor şase coli, în decembrie 1642[510], punând însă aceasta pe seama dorinţei adversarilor lui Voetius: „Nu i-aş răspunde nici măcar cu un cuvânt, dac-ar fi numai după interesul meu, dar fiindcă am nişte prieteni pentru care este important ca Voetius să-şi piardă creditul, dau la tipar un răspuns împotriva Domniei sale, care nu-l va măguli”[511]. Convins că autorul este Voetius, deşi pe prima pagină din *Admiranda Methodus* apărea numele lui Schoock, Descartes publică, „la puţine zile”[512], *Epistola Renati Des Cartes ad Celeberrimum Virum D. Gisbertum Voetium, In qua examinantur duo libri, nuper pro Voetio Ultrajecti simul editi: unus de Confraternitate Mariana, alter de Philosophia Cartesiana*[513], tipărită de Elzevir la Amsterdam, în care îşi leagă demersul de apărarea Frăţiei Mariale. Scrierea are nouă părţi care examinează *Admiranda* şi îi combate argumentele (I, III, V, VIII şi IX), respinge atacul împotriva Frăţiei Mariale (VI) şi îl acuză pe Voetius de lipsă de iubire creştinească, de lipsă de probitate morală şi de calomnie (II, IV, VII şi IX): „vă dezonoraţi religia şi profesia Domniei voastre publicând cărţi fără raţiune, fără dragoste creştinească şi pline de calomnii”[514]. Întreaga *Epistolă* are un ton foarte personal şi foarte injurios, Descartes cercetând propoziţii din *Admiranda* şi declarându-le pe toate minciuni, calomnii, injurii. Descartes analizează principalele acuze ce i-au fost aduse: cea de scepticism, de „Entuziasm”, de ateism (şi asemănarea cu Vanini), acuzându-l pe Voetius că el însuşi, prin scrierile sale, se face vinovat de scepticism, că învinuirea de ateism e o monstruoasă calomnie, „în greacă diavolul este numit calomniator, […] duşmanul lui Dumnezeu”[515], iar acuzaţia că ar promova ateismul sub masca antiateismului este însăşi „răutatea diavolului”[516], că, atunci când condamnă argumentele minţii desprinse de simţuri (*i.e.* „Entuziasmul”), el neagă posibilitatea de a cunoaşte cele divine.

Descartes îi trimite lui Huygens *Epistola către Voetius* în 22 mai 1643 odată cu copia unei scrisori mai vechi a lui Huygens împotriva lui Saumaise, cu scopul de a-şi justifica propriul demers[517]. Colvius, prieten atât al lui Descartes, cât şi al lui Voetius, deplânge, în scrisoarea de mulţumire pentru primirea *Epistolei*, vrajba dintre cei doi[518]. Pentru a se asigura de susţinerea Universităţii din Groningen, Descartes îi trimite *Epistola* şi lui Desmarets, principalul apărător al cauzei Frăţiei Mariale, pentru a o supune atenţiei „Curatorilor Academiei”[519]. Descartes le trimite de asemenea câteva exemplare, prin intermediul lui Peter van Leeuwen şi Gijsbert van der Hoolck, primarilor oraşului Utrecht, sperând într-o condamnare a lui Voetius. Aceştia dau scrierea spre examinare unei comisii formate din doi consilieri orăşeneşti (François van de Pol şi Peter van Leeuwen) şi doi profesori (Carolus Dematius şi Antonius Matthæus). În urma acestei examinări, Consiliul oraşului [*Vroedschap*] Utrecht anunţă la 13 iunie 1643, „în sunet de clopot”, că Descartes este chemat să depună mărturie şi să dea seama de învinuirile, considerate foarte injurioase la adresa unui profesor al oraşului, apărute în cele două scrieri: *Epistola către Dinet* şi *Epistola către Voetius*. Această procedură stârneşte panica lui Descartes şi îl face să ceară ajutorul lui Huygens, al altor prieteni ai săi din Provinciile Unite şi chiar principelui de Orania[520].

Descartes nu se prezintă în faţa Consiliului oraşului, la sfatul avocatului Curţii, Paulus Vanpeene[521], ci trimite, pe 6 iulie 1643, o scrisoare în care cere Consiliului să întreprindă cercetări pentru a se convinge că Voetius este autorul real al cărţii *Admiranda Methodus*:

> Dar cu toate că toată lumea socoteşte că Domnia sa este principalul autor al calomniilor care se găsesc în cartea defăimătoare împotriva mea mai sus menţionată, vă cer Domniilor voastre să binevoiţi a cerceta adevărul în această privinţă, care se va putea lesne afla de la tipograf şi de la alte persoane, şi să nu suferiţi ca acest om să caute a vă amăgi pe Domniile voastre într-un lucru care este atât de limpede[522].

Tot în vara anului 1643, apare la Haga o lucrare publicată sub pseudonimul Theophilus Cosmopolita îndreptată împotriva *Meditaţiilor* lui Descartes, pe care Regius o bănuia a fi tot a lui Voetius[523]. Autorul acestei lucrări pare să fi fost unul şi acelaşi cu Mercurius Cosmopolita, autor al unei scrieri de influenţă hermetică şi paracelsiană îndreptate împotriva *Discursului* şi a *Încercărilor* lui Descartes, şi anume *Pentalogos in libri cujusdam Gallico idiomate evulgati quatuor discursuum, De la Methode; Dioptrique; Metéorique; et Geometrique* (Haga, F. Spruit, 1640).

În vara anului 1643, la cererea lui Voetius, Schoock depune mărturie în faţa Consiliului oraşului Utrecht, recunoscând paternitatea lucrării *Admiranda Methodus*, dar afirmând că nu poartă toată

responsabilitatea ei. El ar fi fost ajutat de Lambertus van den Waterlaet la corecturi, informaţiile din *Præfatio* (64 de pagini) le-ar fi obţinut de la Utrecht, el aflându-se la Groningen, *Paralipomena ad Præfationem* (7 pagini) ar fi fost scrise de altcineva, iar de editare s-ar fi ocupat tot prietenii săi de la Utrecht. Această mărturie îi dădea ocazia lui Voetius să-l acuze pe Descartes de defăimare. Senatul Universităţii şi Consiliul bisericesc depun de asemenea mărturii în favoarea lui Voetius, care sunt citite pe 7 august 1643, când este audiat şi Regius. Ca urmare a acestor evenimente, Senatul Universităţii din Utrecht adoptă, la 5 septembrie 1643, un nou statut (*Leges et statuta Academiæ Ultraiectinæ*) care le interzice profesorilor săi să susţină orice opinie contrară filosofiei aristotelice, vizaţi fiind Regius şi filosofia cartezianã.

În octombrie 1643 lucrurile se precipită, iar Descartes, acuzat acum de defăimare, se teme că va fi arestat şi că îi vor fi confiscate toate manuscrisele[524]. Este chemat în instanţă în calitate de învinuit, iar scrierea împotriva lui Voetius este condamnată ca infamă[525]. De aceea apelează la prietenii săi din Provinciile Unite (Huygens, Pollot, Graswinckel, Van der Hoolck, Van Zurck, Brasset[526]) pentru ca aceştia să le ceară ajutorul ambasadorului Franţei la Haga, Gaspard de La Thuillerie, şi principelui de Orania. La mijlocul lunii octombrie, acţiunile judiciare sunt oprite mulţumită intervenţiilor ambasadorului Franţei şi ale principelui de Orania: „A trecut deja o săptămână de când mi s-a dat de ştire de la Utrecht că nu se mai tem pentru mine şi că numele Alteţei Sale, în scrisorile Domnului de Rynswoud, a liniştit toată furtuna”[527]. Descartes nu este totuşi mulţumit cu soluţia, care consta în oprirea procesului fără pronunţarea vreunei sentinţe, el mai sperând probabil ca Voetius să fie condamnat[528]. Huygens îl sfătuieşte să nu mai întreprindă nimic, iar dacă totuşi o va face, „să vă înarmaţi cu dovezi şi probe formale a celor două sau cel puţin a uneia dintre cele două mari nedreptăţi de care Voetius este învinuit a vi le fi adus, anume de a fi colaborat la pamfletul lui Schoock sau de a vă fi calificat drept Ateu”[529]. Prin încetarea acţiunii penale, Descartes se temea ca nu cumva Voetius să facă o plângere civilă care să ducă la arestarea sa de către o instanţă defavorabilă precum cea din Utrecht: „Nu aş vrea ca V[oetius] să aibă puterea de a obţine arestarea mea în vreun han nenorocit […] dar dacă, punând să fiu arestat aici, ar putea să-şi continue procedurile la Utrecht, aş prefera să merg la Haga, căci dacă vrea să pună să mă aresteze, să fie mai degrabă acolo decât în altă parte”[530].

În octombrie 1643 sunt publicate şi documentele oficiale ale Universităţii, redactate deja din martie, care dau seamă, pe un ton ponderat, dar favorabil lui Voetius, de această dispută: *Testimonium Academiæ Ultrajectinæ* şi *Narratio historica*[531]. La mijlocul lunii noiembrie se revocă deciziile Senatului Academiei împotriva filosofiei carteziene, iar Consiliul oraşului renunţă la orice posibilă procedură împotriva lui Descartes[532].

La 7 noiembrie 1643, Descartes, la sfatul lui Huygens[533], trimite la Groningen o solicitare de

cercetare a comportării lui Schoock, profesor al Universităţii, lui Desmarets personal[534]. Pentru că Desmarets nu doreşte să fie parte în proces, Descartes va îndrepta solicitarea către Universitate[535], beneficiind şi de medierea lui Pollot[536] şi a ambasadorului Franţei[537]. La 28 martie 1644, Universitatea din Groningen, al cărei rector tocmai devenise Desmarets, deschide un proces care să analizeze învinuirile lui Descartes. El se va finaliza la 10 aprilie 1645 prin mărturia lui Schoock, care îl recunoaşte pe Voetius drept instigatorul lucrării *Admiranda Methodus*, iar pe Van den Waterlaet şi pe Dematius drept complici în acest demers. În mărturia de la Groningen, Schoock afirmă că iniţiativa scrierii acestei cărţi i-a aparţinut în totalitate lui Voetius, că multe lucruri au fost adăugate manuscrisului original, lăsat la Utrecht şi între timp pierdut, că Van den Waterlaet şi Voetius s-au îngrijit de ediţie, el neavând acces la corecturi, şi că, în momentul mărturiei de la Utrecht, cedase presiunilor lui Voetius şi Dematius şi doar de aceea recunoscuse paternitatea completă a scrierii. Voetius, nemulţumit de a fi recunoscut drept autor moral al defăimărilor din *Admiranda* şi acuzat de a-l fi incitat pe Schoock la sperjur, îl dă în judecată pe acesta, care este chiar arestat pentru o noapte în vara anului 1645, procesul durând apoi până în 1649. Dezbaterea din jurul lucrării *Admiranda* generează şi alte scrieri polemice: în *Ultima Patientia* (Groningen, 1645) Desmarets inserează un capitol dedicat întregii tărăşenii în care îl culpabilizează pe Voetius; Paul Voet, fiul lui Voetius, îi răspunde cu *Pietas in Parentem* (Utrecht, 1645); acest tom dă naştere la două noi scrieri împotriva lui Voetius, *Necessaria et Modesta Defensio* (Goningen, 1646) a lui Schoock şi *Bonæ Fidei Sacrum* (Groningen, 1646) de Desmarets; la care Paul Voet răspunde cu *Tribunal Iniquum* (Utrecht, 1646).

În sfârşit, după încheierea procesului de la Groningen şi având mărturia lui Schoock împotriva lui Voetius, Descartes trimite o scrisoare Consiliului oraşului Utrecht[538], datată 16 iunie 1645, prin care cere o reparaţie pentru defăimările anterioare cauzate atât de Voetius, cât şi de Universitate şi oficialităţile oraşului.

Ulterior disputei de la Utrecht, ies la iveală şi disensiunile dintre Regius şi Descartes. În 1646 Regius publică *Fundamenta Physices*, care conduce la o condamnare publică de către Descartes, în prefaţa traducerii în franceză a *Principiilor*, a fostului prieten şi elev. Aceasta deşi multe din tezele conflictuale ale lui Regius, cum ar fi teza „*ens per accidens*” şi teza gândirii ca mod al materiei, fuseseră eliminate în urma insistenţelor lui Descartes din perioada 1639-1642. Ca urmare a acestei distanţări publice, Regius publică o „plachetă” sau un „program”, *Brevis Explicatio Mentis Humanæ, sive Animæ rationalis, ubi explicatur quid sit, et quid esse possit*, în 21 de teze cărora Descartes le va face o critică devastatoare în *Notæ in Programma quoddam*[539].

Vlad Alexandrescu şi Robert Arnăutu

Elaborarea *Principiilor*

Deseori, Descartes vorbeşte despre cele două mari părţi ale filosofiei sale: „Fizica mea” (A 24, A 32, A 71, A 110, A 114, A 115, A 156, A 165, A 308, A 318, A 580, A 598) şi „Metafizica mea” (A 165, A 288, A 295, A 300, A 305, A 309, A 310, A 316, A 318, A 321, A 322, A 326, A 348). Metafizica lui Descartes cuprinde în principal scrisorile despre adevărurile eterne din 1630[540], partea a patra din *Discursul despre metodă* (AT VI 31-40), *Meditaţiile despre Filosofia Primă* (AT VII 1-561) şi prima parte a *Principiilor Filosofiei* (AT VIII-1 1-39), care tratează despre existenţa lui Dumnezeu, despre natura sufletului sau a minţii omeneşti, despre distincţia reală dintre minte şi trup etc. Fizica sa, adică filosofia naturală, care tratează despre constituenţii şi legile lumii materiale, este proiectul pe care îl intitulează *Lumea*, „fabula”[541] care urma să explice exhaustiv universul de la primii corpusculi ai materiei şi până la fiziologia şi morala umană. În primă instanţă, acest proiect se materializează într-o primă redactare a cărţii *Lumea* (*Le Monde ou Traité de la Lumière*), pe care se hotărăşte să nu o mai publice aflând vestea condamnării lui Galilei din 1633[542]. Descartes însă nu renunţă la redactarea acestei cărţi şi abia la sfârşitul anului 1637 „exilează” manuscrisul *Lumii* pentru a se ocupa de încetinirea îmbătrânirii[543]. Probabil *Lumea* publicată pentru prima dată în 1664[544] este diferită de manuscrisul întrerupt în 1633 şi cu siguranţă diferită de proiectul exhaustiv la care se înhămase Descartes. După publicarea *Meditaţiilor* (1641), Descartes îşi procură cele mai noi manuale de filosofie scolastică pentru a redacta în latină tratatul întrerupt în 1637 sub forma unui manual pentru Şcoală, *Principia Philosophiæ*, care va apărea în 1644. În 1647 *Principiile* apar şi în traducerea franceză a abatelui Picot însoţite de o scrisoare-prefaţă către acesta din urmă, de o considerabilă importanţă filosofică.

Lumea

Descartes începe să lucreze la fizica sa în 1629, când îi dă de ştire lui Mersenne că, „în loc să lămuresc doar un Fenomen, m-am hotărât să lămuresc toate Fenomenele naturii, adică toată Fizica”[545], scriind până în 1633 *Lumea* şi, ca părţi ale sale, *Dioptrica* şi *Meteorii*. În iulie 1633 îl informează pe Mersenne că *Lumea* este aproape finalizată[546] şi că urmează să o corecteze pentru a fi publicată. Condamnarea lui Galilei îl determină în primă instanţă să nu mai lase pe nimeni să vadă *Lumea*, pentru că „toate părţile Tratatului […] presupun această mişcare [a Pământului] într-

atâta încât n-aş putea să o desprind fără a strica tot restul”[547], dar, în aceeaşi scrisoare, i-l promite lui Mersenne[548], i-l va arăta lui Huygens la 1 aprilie 1636[549] şi speră să-l poată publica[550]. În toamna anului 1635 se hotărăşte să publice doar *Dioptrica*, o dezvoltare a unei părţi a *Lumii*[551], proiect amânat până în 1637, când va publica ca eşantioane ale fizicii sale cele trei puneri la încercare ale metodei din *Discurs*, *i.e. Geometria*, *Dioptrica* şi *Meteorii*.

Odată cu publicarea *Discursului* şi *Încercărilor* apar şi îndelungi stăruinţe din partea corespondenţilor săi pentru „a aduce pe lume *Lumea*”[552]. Descartes susţine în diverse scrisori unitatea fizicii sale[553] precum şi faptul că, pe cale de consecinţă, multe lucruri nu pot fi explicate fără dezvăluirea în întregime a acesteia[554], ceea ce va înteţi stăruinţele ca *Lumea* să fie publicată, atât din partea prietenilor[555], cât şi a adversarilor[556]: Huygens (A 223; A 225; A 363), Morin (A 155), Petit (A 144), Germain Habert (A 115), Pollot (vezi A 145), Vatier (A 156), de Beaune (vezi A 228).

În cele din urmă, la începutul anului 1642, Descartes renunţă la proiectul publicării *Lumii* în franceză şi se hotărăşte să publice fizica sa după ce o va învăţa pe aceasta „să vorbească latineşte” şi îi va da forma unui manual în speranţa că acesta va constitui baza de predare în colegiile iezuite:

> Poate că aceste războaie scolastice vor fi pricina pentru care *Lumea* mea se va face în curând văzută în lume, şi cred că aceasta se va întâmpla încă de pe acum, doar că vreau mai înainte să o învăţ să vorbească latineşte; şi o voi numi *Summa Philosophiæ*, ca să pătrundă mai lesne în conversaţiile dintre oamenii Şcolii[557].

Summa philosophiæ quadripartita, de rebus dialecticis, ethicis, physicis et metaphysicis a lui Eustache de Saint-Paul

În aşteptarea obiecţiilor la *Meditaţii*, Descartes îi cere lui Mersenne un manual-rezumat de filosofie scolastică pentru a se pregăti de o confruntare cu iezuiţii pe tărâmul metafizicii:

> Între timp am dorinţa de a reciti puţin Filosofia lor, ceea ce nu am mai făcut de 20 de ani […] Aş dori de asemenea să ştiu dacă este vreunul care să fi făcut un rezumat al întregii Filosofii a Şcolii, şi care să fie urmat; căci aceasta m-ar scuti să pierd vremea citind cărţile lor groase. Era un Chartrist sau un Feuillant, mi se pare, care îl făcuse; dar nu îmi mai aduc aminte numele lui[558].

Mersenne îi recomandă celebra la acea vreme *Summa philosophiæ quadripartita* a călugărului Feuillant Eustache Asseline de Saint-Paul, publicată în 1609, despre care Descartes va afirma că i

„se pare cea mai bună carte care a fost scrisă vreodată în această materie”[559]. Tot în această scrisoare se întrezărește o primă formulă pe care Descartes o are în minte pentru a publica un întreg curs de filosofie, şi anume comparația între principiile sale și principiile eronate ale Școlii care ar duce la prăbușirea întregului edificiu scolastic:

> Planul meu este de a scrie, în ordine, un întreg Curs de Filosofie sub formă de Teze, unde, fără nici un fel de prisos de vorbărie, voi prezenta doar toate concluziile mele împreună cu adevăratele temeiuri din care le deduc, ceea ce socot că pot face în foarte puține cuvinte; și, în aceeași carte, de a publica și un Curs de Filosofie ordinară, precum cel, poate, al fratelui Eustache, împreună cu notele mele la sfârșitul fiecărei chestiuni, unde voi adăuga opiniile diferite ale altora și ce anume trebuie să credem despre toate, și poate la sfârșit voi face o comparație între aceste două Filosofii. […] Cât despre Filosofia Școlii, nu o socot defel anevoie de combătut, din pricina diversității opiniilor lor; căci se pot răsturna cu ușurință toate temeiurile asupra cărora se pun cu toții de acord; iar, acest lucru odată făcut, toate disputele lor punctuale devin stupide[560].

După doar o lună, în decembrie 1640, îi dă de știre lui Mersenne:

> încep să alcătuiesc un Rezumat în care voi include tot Cursul în ordine, pentru a-l tipări cu un Rezumat al Filosofiei Școlii, precum cel al F[ratelui] Eust[ache], la care voi adăuga, la sfârșitul fiecărei Chestiuni, Notele mele, care vor cuprinde părerile diferite ale autorilor, ceea ce se cuvine să credem despre toate acestea și despre folosul lor; ceea ce socot să pot face în așa fel încât se va băga de seamă cu ușurință comparația uneia cu cealaltă, astfel încât cei care nu au învățat încă Filosofia Școlii, o vor învăța mult mai lesne din această carte decât de la profesorii lor, datorită faptului că ei vor învăța prin același mijloc să o disprețuiască[561].

Summa lui Eustache, ca și manualele lui Abra de Raconis și Dupleix, face parte din ceea ce Stephen Gaukroger[562] numește „al doilea val” de manuale scolastice, care nu mai sunt comentarii la Aristotel, ci o condensare a gândirii acestuia într-o înșiruire de Teze sau Chestiuni (*Quæstiones*). Laurence W.B. Brockliss[563] emite ipoteza că, luând contact cu acest nou mod de prezentare a filosofiei scolastice, în particular cu maniera concisă a lui Eustache de Saint-Paul, Descartes înțelege potențialul acestui tip de manual atât pentru promovarea propriei filosofii, cât și pentru subminarea principiilor Școlii.

După un an în care, în timp ce răspunde obiecțiilor aduse *Meditațiilor*, proiectează și această

lucrare comparativă între filosofia sa şi *Summa* lui Eustache, în decembrie 1641 Descartes se hotărăşte să renunţe la adnotarea unui rezumat scolastic, fiind încrezător că simpla apariţie a operei sale va elimina filosofia Şcolii:

> Desigur că aş fi ales Manualul Părintelui Eustache, ca cel mai bun, dacă aş fi vrut să combat vreunul; dar este la fel de adevărat că mi-am pierdut cu desăvârşire dorinţa de a combate această Filosofie; căci văd că este distrusă atât de deplin şi de clar prin simpla instaurare a [Filosofiei] mele încât nu mai este nevoie de o altă respingere[564].

Cu toate acestea, Descartes nu va renunţa la modelul disputaţional[565], vizibil atât în titlul anunţat în scrisori[566], cât şi în organizarea *Principiilor* în 504 teze sau articole. Descartes „nu dorea pur şi simplu să distrugă filosofia scolastică; el dorea s-o înlocuiască cu a sa, încât scopul său este, cel puţin în parte, să arate că propria filosofie răspunde cerinţelor filosofiei scolastice, adică îndeplineşte condiţiile pe care aristotelismul creştinat şi le-a impus şi nu a reuşit să le satisfacă”[567].

Principia Philosophiæ

Manualele scolastice luate drept model de Descartes (Eustache, Abra de Raconis, şi Dupleix) încep cu o carte de Logică, continuă cu una de Etică şi una de Fizică, pentru a încheia cu Metafizica, pe când Descartes începe cu considerente metafizice privind mintea umană, substanţa, ideile etc. (partea I: *Principiile cunoaşterii omeneşti*) şi continuă cu trei părţi de Fizică. Descartes începe să lucreze la *Principii* în decembrie 1640[568] şi îi dă de ştire lui Mersenne că în 1641 se va ocupa doar de redactarea, pentru publicare, a rezumatului întregii sale filosofii[569], a cărei primă parte va consta în metafizica dezvoltată deja în *Meditaţii*, dar sub altă formă:

> Voi fi foarte bucuros să am parte de cât mai puţine distracţii cu putinţă, cel puţin în acest an, pe care m-am hotărât să-l folosesc pentru scrierea Filosofiei mele într-o astfel de ordine încât să poată fi predată cu uşurinţă. Iar prima parte, pe care o fac acum, este alcătuită din aproape aceleaşi lucruri precum *Meditaţiile* pe care le aveţi, doar că este întru cu totul alt stil, şi ceea ce într-una este spus pe îndelete, în cealaltă este doar rezumat, şi *vice versa*[570].

Iar dacă prima parte a *Principiilor* conţine ideile deja prezentate în *Meditaţii* (76 de articole), următoarele două părţi (II: *Principiile lucrurilor materiale*, 64 de articole, şi III: *Lumea vizibilă*, 157 de articole) sunt, în mare, o reconfigurare a *Lumii*: „Cât priveşte doctrina natural-filosofică

esenţială, este foarte puţin în părţile a II-a şi a III-a care să nu se afle deja în *Lumea,* iar ceea ce este nou – cu posibila excepţie (în funcţie de interpretare) a doctrinei reciprocităţii mişcării – este perfect compatibil cu *Lumea*”[571]. Doar partea a IV-a (*Pământul*, 207 articole) conţine dezvoltări radical noi ale filosofiei carteziene, vorbind despre natura şi formarea Pământului, cele patru elemente, explicarea mecanică a magnetismului etc. Scrisorile consemnează etapele redactării acestei ultime părţi: astfel, în 5 ianuarie 1643 îi scrie lui Huygens că „mă apropii de locul în care trebuie să cercetez magnetul”[572], *i.e. Principii* IV, articolele CXXXIII-CLXXXIII (AT VIII-1 275-311); iar pe 2 noiembrie 1643, îi scrie tot lui Huygens: „vă voi spune că acum mă aflu la explicarea greutăţii”[573], *i.e. Principii* IV, articolele XX-XXVII (AT VIII-1 212-216). Lucrul la redactarea *Principiilor* este însă adesea întrerupt de polemicile consistente avute cu Voetius şi Bourdin[574].

Iniţial, Descartes spera să publice *Principiile* până la sfârşitul anului 1642[575], dar la 2 februarie 1643 îi dă de ştire lui Mersenne că doar în vară le va da la tipar: „Cât despre Filosofia mea, voi începe să o tipăresc în această vară; dar nu pot să vă spun când o vom putea vedea căci aceasta depinde de librari şi ştiţi că *Dioptrica* a stat mai mult de un an la tipografie”[576]. În septembrie 1643, împreună cu Schooten-fiul, începe să realizeze figurile pentru *Principii* şi avansează o nouă dată pentru apariţia acestora: „Îl aştept aici săptămâna aceasta pe fiul profesorului Schooten, care a făcut figurile *Dioptricii* mele, pentru a-l pune să le facă şi pe cele ale Filosofiei mele, pe care librarul mi-a făgăduit să o termine înainte de Paşti”[577]. În mai 1644 Descartes pleacă într-o călătorie spre Franţa, unde sperase că va putea distribui exemplarele *Principiilor* sale[578], dar, din pricina întârzierilor librarului[579], această sarcină le va reveni pentru Franţa părintelui Mersenne şi abatelui Picot[580], iar pentru Provinciile Unite lui Van Zurck. Cu distribuţia *Principiilor* în mediile iezuite, Descartes îl va însărcina pe părintele Bourdin printr-o scurtă scrisoare din octombrie 1644: „Mă adresez aici Domniei voastre pentru a vă ruga cu umilinţă să binevoiţi a primi o duzină de exemplare din Filosofia mea, şi, păstrând unul pentru Domnia voastră, să vă daţi osteneala de a le distribui pe celelalte celor dintre Părinţii voştri de care am cinstea să fiu ştiut”[581].

Principiile[582] apar în cele din urmă la 10 iulie 1644[583] în patru părţi, deşi Descartes avusese în plan să mai scrie o a cincea parte despre plante şi animale şi o a şasea despre om: „Nu mai adăugam nimic în această a patra parte a *Principiilor Filosofiei* dacă (aşa cum aveam de gând mai înainte) aş fi scris alte două, a cincea desigur despre vieţuitoare, sau despre plante şi animale, şi a şasea despre om”[584]. Lipsa acestor părţi îi este reproşată de către Huygens, încă înainte de a trimite cartea la tipar, pe 23 noiembrie 1643, dovadă că aceste lucruri făceau parte din *Lumea* cunoscută deja de prietenii săi[585]: „Domnul Pollot şi cu mine suntem de părere că publicând Fizica Domniei voastre, să nu o ciuntiţi de acea parte despre om, întrezărind destul de clar că ceea ce ascundeţi va

da mereu noi prilejuri de defăimare, cum vi s-a întâmplat şi până acum”[586].

Viziunea lui Descartes despre filosofie şi, implicit, despre felul în care ar fi trebuit să arate o ediţie integrală a *Principiilor* este dezvăluită în *Prefaţa* la ediţia franceză din 1647:

> Prima parte [a adevăratei Filosofii] este Metafizica, care conţine Principiile cunoaşterii, între care se află explicarea atributelor principale ale lui Dumnezeu, imaterialitatea sufletelor noastre, şi a tuturor noţiunilor simple şi clare care se află în noi [*Principii* I]. A doua este Fizica, în care, după ce am aflat adevăratele Principii ale lucrurilor materiale [*Principii* II], cercetăm, în mare, cum este compus întregul univers [*Principii* III], apoi, în detaliu, care este natura acestui Pământ şi a tuturor corpurilor care se găsesc de obicei în jurul acestuia, precum a aerului, a apei, a focului, a magnetului şi a altor minerale [*Principii* IV]. După aceasta trebuie de asemenea să cercetăm, în detaliu, natura plantelor, cea a animalelor [ceea ce ar fi trebuit să fie partea a V-a], şi în special cea a omului [proiectata parte a VI-a] pentru a fi capabili apoi să aflăm celelalte ştiinţe care îi sunt folositoare. Astfel, Filosofia întreagă este precum un arbore, ale cărui rădăcini sunt Metafizica, trunchiul este Fizica, iar crengile care cresc din acest trunchi sunt toate celelalte ştiinţe, care se reduc la trei principale, şi anume Medicina, Mecanica şi Morala[587].

Les Principes de la Philosophie

Chiar înainte de apariţia ediţiei princeps a *Principia Philosophiæ*, pe 10 iulie 1644, abatele Picot începe traducerea franceză după exemplarul, fără figuri, adus de Descartes la Paris în iunie 1644[588]. În septembrie 1644, primele două părţi ale *Principiilor* sunt deja traduse[589], iar Descartes le citeşte în cele două săptămâni de la sfârşitul lui octombrie 1644, când este oprit de vremea rea la Calais, fiind foarte mulţumit de traducere[590]. Abatele Picot îi trimite traducerea celei de-a treia părţi în februarie 1645[591], iar peste şase luni şi cea din urmă parte[592], Descartes scriindu-i lui Mersenne cu părere de rău în 20 aprilie 1646 că nu a mai avut timp să revizuiască traducerea: „Nu pot să îi trimit urmarea versiunii sale pentru că nu am putut încă găsi un sfert de ceas, într-un an întreg de când stau la acest articol, pentru a clarifica legile mişcării”[593]. Descartes va revizui totuşi traducerea, în special ultimele două părţi, şi îi va scrie celebra prefaţă (*Lettre de l’Autheur à celui qui a traduit le livre, laquelle peut ici servir de Préface*), un adevărat document programatic pe care i-l anunţase părintelui iezuit Charlet pe 14 decembrie 1646: „Socot că voi pune eu însumi mâna pe pană, nu pentru a scrie un lung discurs, ci doar pentru a arăta, după prilej, într-o prefaţă, lucrurile despre care mi se pare că conştiinţa mă sileşte să pun publicul în gardă”[594]. În primăvara anului 1647, apare la Paris sub îngrijirea abatelui Picot *Les Principes de la Philosophie*, *Escrits*

en Latin Par René Des-Cartes, Et traduits en François par un de ses Amis, chez Henri Le Gras, MDCXLVII, *avec Privilege du Roy*, 487 de pagini in-quatro, 58 de pagini nenumerotate pentru dedicație, prefață și cuprins, și 20 de planșe cu 45 de figuri la sfârșitul volumului (în ediția latină, figurile fiind inserate în text, unele se repetă, așa încât se ajunge la un număr de 90 de figuri).

Mare parte din traducerea franceză a *Principiilor* a fost revizuită de Descartes însuși în mod consistent, astfel încât găsim aici modificări, explicații și chiar lungi adăugiri. „Adăugirile devin mai numeroase, mai lungi de asemenea și în orice caz mai importante pe măsură ce înaintăm în a treia și a patra parte, până acolo încât înclinăm din ce în ce mai mult să credem că nu pot fi decât ale autorului, reluând traducerea lui Picot, pentru a completa el însuși și a perfecționa în franceză redactarea latină din 1644." (Charles Adam, *Avertissement*, AT IX-2 x) Drept mărturie stau două adnotări marginale pe două ediții franceze ale *Principiilor*. Prima se află pe exemplarul de care s-a folosit Legrand[595] pentru proiectata ediție a operelor complete, în dreptul articolului XLI a părții a III-a: „De aici înainte versiunea este a D[omnului] D[escartes]" (cu un alt scris decât cel al lui Legrand). Legrand adaugă: „ceea ce socotim astfel datorită originalului[596] pe care îl avem în mână scris de propria mână a D[omnului] Desc[artes]" (corectat: „propria sa mână", în AT IX-2 xi). A doua adnotare marginală se află pe exemplarul unui matematician din veacul al XVII-lea, Ozanam, în dreptul aceluiași articol XLI a părții a III-a: „De aici înainte versiunea este a D[omnului] Desc[artes]. D[omnul] Clerselier are restul acestei cărți, manuscrisă de D[omnul] Descartes însuși. Mi-a arătat-o" (în AT IX-2 xiii). Charles Adam (AT IX-2 xvi-xvii) sugerează că acel manuscris reprezintă o trecere pe curat a traducerii lui Picot completată cu adăugirile autorului, și nu o traducere complet nouă făcută de Descartes, astfel încât o lectură fidelă a *Principiilor* trebuie să aibă în vedere ambele ediții, nici una neputând fi preferată. O opinie diferită are Baillet, pentru care nu doar ediția franceză a *Principiilor*, ci toate edițiile franceze ale operelor lui Descartes sunt de preferat celor latine: „traducerea Franceză este mult mai bună decât originalul Latin pentru că D[omnul] Descartes s-a slujit de prilejul de a revedea pentru a îndrepta originalul său în limba noastră. Este un avantaj pe care l-a avut prin urmare și versiunea franceză a Principiilor D[omnului] Descartes făcută de Abatele Picot. Astfel încât toate operele sale Franceze, atât originale, cât și traduse, sunt de preferat celor în Latină. Adică, toate traducerile pe care le-a revăzut sunt mai bune decât însăși originalele lor"[597].

În februarie 1645[598], Descartes îl asigură pe Picot de faptul că este mulțumit de traducerea sa atât în ansamblu, cât și în detaliu. Totuși traducerea lui Picot este adesea greșită. Este adevărat că relectura traducerii lui Picot de către Descartes i-a prilejuit acestuia din urmă niște modificări, care pot fi socotite niște corectări al căror scop era de a-și clarifica propriile gânduri, dar în versiunea lui Picot au rămas și „greșeli pur și simplu, adăugiri și omisiuni, precum și decizii ale

traducătorului care introduc diferenţe semnificative filosofic între cele două texte, uneori legitime, alteori ilegitime, prilejuind interpretări greşite”[599].

În articolele 46-52, din partea a II-a, care privesc legile ciocnirilor, modificările şi adăugirile sunt considerabile şi schimbă în adâncime textul. Descartes i-a mărturisit lui Clerselier[600] dificultăţile acestor legi din *Principia* şi necesitatea ca ele să fie rescrise: „Dar trebuie aici să vă avertizez că aceste reguli nu sunt lipsite de piedici; şi chiar aş încerca să le clarific dacă acum ar fi cu putinţă”. Dar, aşa cum a observat Pierre Costabel, articolele 43-45, care le precedă, conţin „asemenea absurdităţi, încât ceea ce se depărtează de textul latin nu poate fi atribuit aici lui Descartes şi nici nu se poate presupune că ar fi putut fi făcute cu încuviinţarea lui”[601].

Robert Arnăutu

1. Baillet I 165.
2. A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 240). Vezi şi Epistola dedicatorie a *Meditaţiilor*: „*Dei & Religionis causam pluribus hic commendare*” (AT VII 6).
3. A 39, *către Mersenne* [25 noiembrie 1630] (AT I 180).
4. Baillet I 153, 170-171. V. Carraud şi G. Olivo sunt de părere că această încercare, datând din vara lui 1628, ar fi ceva diferit de micul tratat de metafizică, pe care îl datează din perioada octombrie 1628 – iulie 1629; vezi *Écrits de jeunesse*, pp. 213-227.
5. A 110, *către Mersenne* [cca 20 aprilie 1637] (AT I 350).
6. A 18, *către Gibieuf*, 18 iulie 1629 (AT I 17).
7. A 110, *către Mersenne* [cca 20 aprilie 1637] (AT I 350).
8. V. Carraud şi G. Olivo cred că elaborarea *Regulilor* a durat probabil cini ani, din 1623 până în iarna 1627-1628, cu o fază de redactare mai intensă la Paris, după întoarcerea lui Descartes de la Roma (în 1625); vezi *Écrits de jeunesse*, pp. 162-163.
9. É. Gilson, „Physique et métaphysique dans le système cartésien”, în *Études sur le rôle de la pensée médiévale dans la formation du système cartésien*, Paris, 1930, pp. 173-184.
10. A 28, *către Mersenne* [ianuarie 1630] (AT I 109, r. 21-27); A 34, *către Mersenne* [27 mai? 1630] (AT I 254, r. 10); A 52, *către Mersenne* [octombrie-noiembrie 1631] (AT I 228, r. 10-14); A 56, *către Mersenne* [5 aprilie 1632] (AT I 243, r. 9-18); A 416, *Descartes către Mersenne pentru X*, 26 aprilie 1643 (AT III 648, r. 1 – 649, r. 6).
11. L. Liard, *Descartes*, Paris, 1911^3, pp. 92-106.
12. AT X 179.
13. É. Gilson, „Physique et métaphysique dans le système cartésien”, pp. 175-176.

14. *Écrits de jeunesse*, pp. 117-160.
15. AT IX-2 14, r. 23-31.
16. Vezi Jean-Luc Marion, „Le *cogito* s'affecte-t-il? La générosité et le dernier *cogito*", în *Question cartésiennes*, I, Paris, 1991, pp. 153-187; Denis Kambouchner, *L'Homme des passions*, Paris, 1995, 2 vol., şi mai ales vol. II, pp. 302-320.
17. *Discurs*, VI (AT VI 75, r. 20-29).
18. *Dioptrica*, I (AT VI 83, r. 23) şi *Meteorii*, I (AT VI 233, r. 5).
19. A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638], nepublicată în AT. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Pierre Petit şi obiecţiile la* Discurs *şi* Încercări.
20. O dispută care a fost reluată după moartea lui Descartes, vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Disputa asupra* Dioptricii *din perioada 1658-1662*.
21. A 129, *Fromondus către Plempius*, 13 septembrie 1637 (AT I 402-409).
22. A 164, *Ciermans către Descartes* [martie 1638] (AT II 55-62).
23. Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Disputa dintre Fermat şi Descartes asupra metodei* de maximis et minimis.
24. A 146, *Plempius către Descartes* [ianuarie 1638] (AT I 497-499). Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Disputa dintre Plempius şi Descartes*.
25. AT VII 8, r. 29.
26. A 110, *către Mersenne* [cca 20 aprilie 1637] (AT I 349-350).
27. A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie 1638] (AT I 560).
28. A 109, *către X* [martie-mai 1637] (AT I 352).
29. J.L. Marion, „Le statut originairement responsorial des *Meditationes*", în J.M. Beyssade, J.L. Marion (eds.), *Descartes. Objecter et répondre*, Paris, 1994, pp. 3-19.
30. A 109, *către X* [martie-mai 1637] (AT I 352). Destinatarul ar putea fi abatele Jean de Launoy, Daniel Hay du Chastelet, abate de Chambon, sau Jean de Silhon.
31. A 110, *către Mersenne* [cca 20 aprilie 1637] (AT I 349-350).
32. A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie 1638] (AT I 560). Vezi şi: „îmi propuneam să clarific ceea ce am scris în partea a patra a *Discursului despre metodă*" (A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640, AT III 750-753).
33. Vezi discuţia metodologică extrem de interesantă despre legătura dintre principii şi „efecte" din corespondenţa cu J.-B. Morin.
34. Vezi, de pildă, A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie 1638] (AT I 563); A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638] (AT II 142-143); A 181, *către Morin*, 13 iulie 1638 (AT II 197, 199, 200).

35. Principiile fizicii carteziene se înrădăcinează în metafizică. Până la publicarea *Principiilor filosofiei* (1644), unde acest lucru este evident prin tratarea metafizicii în prima parte a volumului, corespondența vorbește indistinct despre principiile fizicii, dând a înțelege că ele sunt altceva decât „supozițiile” (în limbaj epistemologic contemporan – ipotezele) care permit explicarea „efectelor”; vezi A 115, *către* [*Germain Habert, abate de Cerisy?*] (AT I 370); A 125, *către Mersenne* [22 iunie 1637] (AT I 392); A 147, *către Mersenne* [25 ianuarie 1638] (AT I 501); A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie 1638] (AT I 563-564).
36. A 109, *către X* [martie-mai 1637] (AT I 354).
37. A 110, *către Mersenne* [cca 20 aprilie 1637] (AT I 350).
38. A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie 1638] (AT I 561).
39. A 335, *către Mersenne*, 27 mai 1641 (nepublicată în AT).
40. Vezi Corinna Vermeulen, *Introduction*, în René Descartes, *Specimina philosophiæ*, Utrecht, 2007, p. 27.
41. A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 622). Același proiect este expus și în A 280, *către Huygens*, 31 iulie 1640, cu deosebirea că ar vrea să trimită scrierea „la 12 sau 15 dintre principalii noștri Teologi” (AT III 751).
42. J.L. Marion, „Le statut originairement responsorial des *Meditationes*”, p. 15.
43. *Præfatio ad Lectorem* (AT VII 7).
44. A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 35, r. 21).
45. A 278, *către Mersenne* [30 iulie 1640] (AT II 629). Despre contextul redactării *Meditațiilor*, vezi și G. Crapulli, „La rédaction et les projets d’édition des *Meditationes de prima philosophia* de Descartes”, în *Les Études philosophiques*, 4, 1976, pp. 425-441.
46. A 268, *Regius către Descartes*, 20/30 mai 1640 (AT III 72).
47. A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638], volumul I al *Corespondenței*, p. 380.
48. AT VII 123, r. 7 – 124, r. 28.
49. AT VII 280, r. 12 – 287, r. 13.
50. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 403, r. 22-29).
51. A 269, *către Regius* [iunie 1640] (AT III 63-65).
52. AT VII 125, r. 6-8.
53. AT VII 414, r. 24 – 415, r. 8.
54. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 410. r. 17 – 411, r. 15).
55. A 431, *către Prinţesa Elisabeta*, 28 iunie 1643 (AT III 694).
56. A 733, *către More*, 15 aprilie 1649 (AT V 342).

57. A 260, *către Mersenne*, 11 martie 1640 (AT III 35, r. 21 – 36, r. 1).
58. *Mersenne către Rivet*, 20 ianuarie 1638 (CM VII 27-28). Mersenne se adresează probabil aici nu numai lui Rivet, ci şi lui Constantijn Huygens, secretarul principelui Frederic Henric de Orania, şi cumnatului său David de Wilhem.
59. A 278, *către Mersenne* [30 iulie 1640] (AT III 126, r. 19 – 127, r. 18).
60. A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 183, r. 9-14).
61. A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 184, r. 10-20).
62. Descartes dorise să supună judecăţii părintelui Gibieuf şi „Micul tratat de Metafizică" redactat la Franeker, *cf*. A 18, *către Gibieuf*, 18 iulie 1629 (AT I 16-17).
63. *Epistola*, AT VII 3, r. 4-8.
64. A 45, *către Mersenne* [13 ianuarie 1631] (AT I 220, r. 1-2).
65. A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 235).
66. A 305, *către Mersenne* [18 noiembrie 1640] (AT III 243).
67. A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 239, r. 12 – 240, r. 20).
68. Baillet II 105. Henri Gouhier este de părere că *Obiecţii I* sunt un soi de complement al *Meditaţiilor*, în care Descartes dezvoltă argumentaţia în favoarea ideii de Dumnezeu *causa sui*, pe care o neglijase oarecum în *Meditaţia a III-a*, *cf*. *La pensée métaphysique de Descartes*, ed. a IV-a, Paris, 1987, pp. 124, 139-141.
69. A 301, *către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640 (AT III 237, r. 24 – 238, r. 11).
70. A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 276, r. 25-27).
71. A 303, *către Huygens*, 12 noiembrie 1640 (AT III 763, r. 14-15).
72. Baillet II 111.
73. Obiecţiile au beneficiat de o analiză pătrunzătoare a lui Theo Verbeek în „The First Objections", în R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago, 1995, pp. 21-33; şi Jean-Robert Armogathe, „Caterus' Objections to God", în *ibidem*, pp. 34-43.
74. A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 266, r. 17-18).
75. A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 267, r. 14-15, 18-21).
76. A 310, *către Mersenne*, 31 decembrie 1640 (AT III 271, r. 7-9).
77. AT VII 12-16.
78. *Obiecţii II* (AT VII 124, r. 9-18).
79. A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 272, r. 7-15).
80. A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 275, r. 14-18).
81. A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 282, r. 2-8).

82. A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 265, r. 17-18).
83. A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (AT III 602).
84. C. Buccolini, „Dalle *Objections* di Pierre Petit contro il *Discours de la méthode* alle *Secundae Objectiones* di Marin Mersenne", *Nouvelles de la République des Lettres*, 1998-I, pp. 7-28. *Contra*: Sergio Landucci, „Contributi di filologia cartesiana", *Rivista di storia della filosofia*, 56, 2001, p. 11; Emanuela Scribano, „Le tracce dell'ateo. Da Lessius a Descartes *via* Vanini, Mersenne e Petit", *Rivista di storia della filosofia*, 4, 2007, pp. 677-698.
85. D. Garber, „J.B. Morin and the Second Objections", în R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, pp. 63-82.
86. *Mersenne către Sorbière*, 1 iunie 1642 (CM XI 161).
87. A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 328, r. 21-24).
88. A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 293, r. 2-16).
89. A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 293, r. 16-17). Vezi *Obiecţii* III, AT VII 171-196. Sergio Landucci presupune că au fost scrise de Hobbes după 24 decembrie 1640, „Contributi di filologia cartesiana", p. 6.
90. A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 287-292); A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 300-313); A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641] (AT III 313-318); A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 341-348); A 325, *către* [*Mersenne pentru Hobbes*] [21 sau 28 aprilie 1641] (AT III 354-357).
91. Aşa cum reiese şi din prima scrisoare a lui Descartes, Hobbes se afla în Anglia când i-a trimis lui Mersenne cele 56 de file de obiecţii, aşadar înainte de plecarea în exil la Paris, după 21 noiembrie 1640 (vezi şi A.P. Martinich, *Hobbes*, Cambridge, 1999, pp. 161-162). O analiză a *Obiecţiilor III* în: Tom Sorell, „Hobbes's Objections and Hobbes's System", în R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, pp. 83-96.
92. A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 360, r. 19-22).
93. A 469, *către un Părinte iezuit* [mai 1642 – iulie 1644] (AT IV 67, r. 10-18).
94. Vezi A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 360, r. 19-23). Gianluca Mori, „Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate", *Journal of the History of Philosophy*, 50, 2, 2012, pp. 197-212.
95. A 326, *către Mersenne* [21 aprilie 1641] (AT III 363, r. 15-19).
96. A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (AT III 603).
97. A 322, *către Mersenne*, 18 martie 1641 (AT III 340, r. 18-19).

98. A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 331, r. 1-9).

99. A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 329, r. 20 – 330, r. 14); A 322, *către Mersenne*, 18 martie 1641 (AT III 334, r. 2 – 338, r. 5).

100. Gianluca Mori, „Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate", pp. 197-212.

101. A 335, *către Mersenne*, 27 mai 1641 (nepublicată în AT).

102. AT III 363, notă; *Gassendi către Louis de Valois*, 3 mai 1641 (Gassendi VI 106-107); *Gassendi către Louis de Valois*, 17 mai 1641 (Gassendi VI 107).

103. A 335, *către Mersenne*, 27 mai 1641 (nepublicată în AT).

104. A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 384, r. 1-2).

105. A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 384, r. 1-22).

106. *Gassendi către Louis de Valois*, 19 iulie 1641 (Gassendi VI 111[a]-112[b]; CM X 687).

107. Despre mânia lui Gassendi la lectura *Răspunsului* lui Descartes vorbește J.-B. Morin, care era de față când Mersenne i l-a comunicat, în *Dissertatio Io. Bapt. Morini… de Atomis et Vacuo contra Petri Gasendi Philosophiam Epicuream*, Paris, 1651, pp. 20-21, reprodus în CM X 688, notă.

108. A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 416, r. 10 – 417, r. 4.).

109. Gassendi, *Disquisitio metaphysica*, ed. 1658, p. 274 *a* și *b*.

110. Vlad Alexandrescu, „What Someone May Have Whispered in Elisabeth's Ear", în D. Garber, D. Rutherford (eds.), *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*, vol. 6, Oxford, 2012, pp. 1-27; Vlad Alexandrescu, „Regius and Gassendi on the Human Soul", *Intellectual History Review*, 23, 4, 2013, pp. 433-452.

111. AT VII 412-422.

112. „*Adjunxi*", *cf.* 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (CM XI 373, r. 18).

113. Vezi A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382. r. 3-7) și A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 384, r. 23 – 385, r. 24).

114. *Cf. Obiecții VI* (AT VII 416).

115. *Obiecții VI* (AT VII 417).

116. *Obiecții VI* (AT VII 414).

117. *Obiecții VI* (AT VII 417); A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 415, r. 2-18).

118. *Obiecții VI* (AT VII 419, r. 17 – 420, r. 3).

119. A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 385, r. 19-21).

120. A 345, *către* [*de Launoy*] [22 iulie 1641] (AT III 420, r. 3-25).

121. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 397-412).

122. A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 417, r. 5-22).

123. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 422-435).

124. A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 436, r. 14 – 437, r. 4 și 438, r. 13-17).

125. A 322, *către Mersenne*, 18 martie 1641 (AT III 340, r. 9-16).

126. A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 239, r. 7-11).

127. A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 277, r. 6-7).

128. A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 235, r. 14-15).

129. A 302, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 238, r. 18 – 239, r. 2).

130. A 322, *către Mersenne* [18 martie 1641] (AT III 340, r. 7-9).

131. A 309, *către Mersenne* [24 decembrie 1640] (AT III 265, r. 28 – 266, r. 8).

132. A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641 (AT III 350, r. 10-16).

133. A 335, *către Mersenne*, 27 mai 1641 (nepublicată în AT).

134. *Cf*. E.-J. Bos, „Two Unpublished Letters of René Descartes: On the Printing of the *Meditations* and the Groningen Affaire”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 92, 2010, p. 296.

135. A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 388, r. 10-20); A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 415, r. 19 – 416, r. 4).

136. A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 385, r. 15-16).

137. *Ibidem* (AT III 384, r. 23 – 385, r. 14).

138. A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 771, r. 12-17).

139. A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 271, r. 9 – 272, r. 1; 272, r. 25 – 273, r. 10; 273, r. 24 – 274, r. 5); A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 297, r. 21-26); A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 329, r. 20 – 330, r. 14); A 322, *către Mersenne*, 18 martie 1641 (AT III 334, r. 3 – 338, r. 5); A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 387, r. 4-14).

140. Vezi și Julia Roger, „«Corrompere il senso», Gli a capo nella *Seconda Meditazione*”, *Alvearium*, IV, 4, 2011, pp. 57-74.

141. A 339, *către Mersenne*, 23 iunie 1641 (AT III 386, r. 3-24).

142. AT VII 247-256.

143. A 344, *către Mersenne* [22 iulie 1641?] (AT III 416, r. 5-9).

144. Vlad Alexandrescu, „Descartes and Pascal on the Eucharist”, *Perspectives on Science*, 15, 4, 2007, pp. 434-449.

145. A 324, *către Mersenne*, 31 martie 1641 (AT III 349, r. 4 – 350, r. 6).

146. A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 328, r. 28 – 329, r. 4); A 324, *către Mersenne*,

31 martie 1641 (AT III 350, r. 7-10).

147. Ch. Adam şi P. Tannery presupun, de pildă, că într-o scrisoare pierdută a lui Mersenne, pe care Descartes o menţionează în A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 436, r. 19), ar fi fost vorba în primul rând de imposibilitatea obţinerii aprobării din partea Sorbonei pentru *Meditaţii* (A III 436, nota *b*).

148. A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641 (AT III 772, r. 23-26).

149. Vezi J.-R. Armogathe, „L'approbation des *Meditationes* par la Faculté de Théologie de Paris (1641)", *Bulletin Cartésien* XXI, *Archives de philosophie*, 57, 1, 1994, pp. 1-3.

150. Matthijs van Otegem, *A Bibliography of the Works of Descartes (1637-1704)*, Utrecht, 2002, vol. I, pp. 160-161.

151. A 348, *către Mersenne* [începutul lui septembrie 1641] (AT III 436, r. 2-13).

152. A 359, *către Gibieuf*, 19 ianuarie 1642 (AT III 473, r. 12 – 474, r. 8).

153. P. Gassendi, *Disquisitio metaphysica*, *Scribendi occasio*, stăruinţa 3, în Gassendi III 276[a], ed. Rochot, p. 21.

154. Baillet II 137.

155. „*Un Argument de ma Métaphysique*", trimis odată cu A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 271, r. 7-9).

156. AT VII 247-256.

157. A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 449, r. 12-18).

158. A 360, *către Mersenne*, 19 ianuarie 1642 (AT III 484, r. 22 – 485, r. 2).

159. A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 465, r. 13-19).

160. Sfârşitul frazei este reprodus în prima din *Notele* sale la *Obiecţii VII* (AT VII 451-452).

161. A 361, *către Huygens*, 22 ianuarie 1642 (AT III 775, r. 10 – 776, r. 15).

162. A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 781, r. 40 – 782, r. 45).

163. A 376, *către Mersenne* [martie 1642] (AT III 543, r. 11-27).

164. Matthijs van Otegem, *A Bibliography of the Works of Descartes (1637-1704)*, vol. I, pp. 179-181.

165. A 382, *către Huygens*, 26 aprilie 1642 (AT III 785, r. 13-14).

166. A 497, *către Picot*, 11 septembrie 1644 (AT IV 139, r. 1-3).

167. A 523, *către Clerselier*, 10 aprilie 1645 (AT IV 194).

168. *Le Libraire au Lecteur*, în *Les Meditations metaphysiques de René Des-Cartes touchant la premiere philosophie, dans lesquelles l'existence de Dieu, & la distinction réelle entre l'ame et le corps de l'homme, sont demonstrées. Traduites du Latin de l'Auteur par M. le D*[*uc*] *D*[*e*] *L*[*uy*]*N*[*e*]*S. Et les objections faites contre ces Meditations par diuerses personnes tres-*

doctes, auec les réponses de l'Auteur. Traduites par Mr. C[*lerse*]*L*[*ie*]*R*, A Paris, Chez la Veuve Jean Camusat, et Pierre Le Petit, rue S. Jacques, à la Toison d'or, 1647, pagini nenumerotate (AT IX-1 1-3).

169. Geneviève Rodis-Lewis, prefaţă la Descartes, *Méditations métaphysiques*, Paris, 1942.

170. Ch. Adam, AT IX-1 1, nota *a*; B. Rochot, AT IX-1 249-250, lămurire. Pentru atribuirea textului lui Descartes însuşi, vezi Hiram Caton, „Descartes' Anonymous Writings: A Recapitulation", *Southern Journal of Philosophy*, 20, 1982, pp. 299-311.

171. Vlad Alexandrescu, „Regius and Gassendi on the Human Soul", pp. 433-452.

172. *Avertissement de l'auteur touchant les Cinquièmes Objections*, în *Les Meditations metaphysiques*, 1647, pp. 340-341.

173. *Ibidem*, pp. 397-592.

174. *Avertissement du Traducteur touchant les Cinquièmes Objections faites par Monsieur Gassendy*, în *ibidem*, pp. 394-393.

175. Distanţa (d) parcursă de un corp în cădere liberă creşte direct proporţional cu pătratul timpului (t) de cădere, *i.e.* $d \sim t^2$.

176. „Spaţiile parcurse de imobil, plecând din repaus, sunt între ele în proporţie dublă [*proporzione duplicata*, vezi *infra*] faţă de timpii în care spaţiile au fost străbătute, sau putem spune că spaţiile parcurse sunt între ele ca pătratele timpilor", în Galileo Galilei, *Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii: ptolemeic şi copernician*, Bucureşti, 1962, p. 160.

177. „*An possit quis scire quantum spacium res cadendo conficeret unica hora, cum scitur quantum conficiat duabus horis, secundum mea fundamenta, viz.* quod semel movetur, semper movetur, in vacuo, *& supponendo inter terram & lapidem cadentem esse vacuum*" (AT X 60).

178. Minimul de mişcare este, aici, în mod indistinct, atât un minim temporal, cât şi unul spaţial.

179. Pentru o privire modernă, desenul realizat de Descartes este un grafic-funcţie care presupune valori explicite ale elementelor sale, ceea ce nu este cazul pentru începutul secolului al XVII-lea. Ceea ce spune Descartes analizând figura este doar că a doua jumătate (temporală sau spaţială) a mişcării este parcursă cu o cantitate de trei ori mai mare de mişcare.

180. Vezi P. Damerow, G. Freudenthal, P. McLaughlin, J. Renn, *Exploring the Limits of Preclassical Mechanics: A Study of Conceptual Development in Early Modem Science: Free Fall and Compounded Motion in the Work of Descartes, Galileo, and Beeckman*, Dordrecht, 1992, §1.3.1 Descartes' Initial Document (1618), pp. 23-26.

181. Dubla proporţie (lat. *duplicat proportionem*, fr. *en double raison*, it. *proporzione duplicata*) este raportul care se stabileşte între două cantităţi *a* şi *c* care stau faţă de *b* (termenul mediu) în

proporţie simplă, *i.e. a:b:c* sau *a/b = b/c*. În cazurile prezentate de Descartes, Galilei şi Beeckman, *a* fiind 1, dubla proporţie se reduce la relaţia cuadratică pentru că $1/b = b/b^2$ sau $1:b:b^2$. Inversa dublă proporţie (fr. *en raison sous-double*, lat. *subduplicata ratione*) este, în mod echivalent, rădăcina pătrată.

182. Alexandre Koyré, *Études galiléennes*, vol. II: *La loi de la chute des corps Descartes et Galilée*, Paris, 1939, pp. 99-128 (la pp. 25-54).

183. „Sunt gata să admit că am întâlnit în cartea sa câteva dintre gândurile mele, de pildă două, printre altele, pe care cred că vi le-am comunicat în scris altădată. Primul este că spaţiile pe care le străbat corpurile grele atunci când cad sunt unele faţă de celelalte precum pătratele timpilor pe care le folosesc pentru a cădea, aşa, de pildă, dacă unei bile îi ia trei clipe să coboare de la A până la B, atunci nu-i va lua decât una pentru a continua să cadă de la B până la C” (A 73, *către Mersenne*, 14 august 1634, AT I 304).

184. „Tot ceea ce spune despre viteza corpurilor care coboară în vid etc. este clădit fără fundament; căci ar fi trebuit să stabilească mai înainte ce este greutatea; iar dacă ar fi ştiut adevărul, ar fi ştiut că aceasta este nulă în vid” (A 201, *către Mersenne* [11 octombrie 1638], AT II 385).

185. Acelaşi raţionament şi în scrisoarea A 26, *către Mersenne*, 18 decembrie 1629: „Dacă lăsaţi o bilă să cadă *in spatio plane vacuo* de la o înălţime de 50 de picioare, din orice materie ar putea fi aceasta, ar avea nevoie întotdeauna pentru primele 25 de picioare de exact trei ori timpul necesar pentru cât va parcurge ultimele 25” (AT I 90).

186. Vezi Vincent Jullien şi André Charrak, *Ce que dit Descartes touchant la chute des graves*, Villeneuve d’Ascq, 2002, p. 34.

187. Această relaţie (v=d/t) care calculează viteza medie nu poate descrie sau explicita mişcarea uniform accelerată.

188. De fapt, dacă în 4 unităţi temporale mobilul parcurge întreaga distanţă, atunci în 3 unităţi temporale mobilul parcurge 9/16 din aceasta şi nu jumătate. Calculând vitezele medii pentru distanţele AD, respectiv AB, rezultă că întreaga distanţă (AB) este parcursă cu o viteză medie de patru ori mai mare decât prima jumătate a acesteia (AD). Eroarea lui Descartes provine din analiza algebrică a acestei relaţii între vitezele medii. Din faptul că viteza medie pe distanţa AB este de 4 ori viteza medie pe distanţa AD nu rezultă că viteza medie pe distanţa DB este de 3 ori viteza medie pe distanţa AD, pentru că aceste viteze medii nu oferă caracterizări ale mişcării care să suporte o analiză algebrică.

189. Vincent Jullien şi André Charrak, *Ce que dit Descartes touchant la chute des graves*, pp. 136-138.

190. În acest caz, conform figurii, mobilul ar parcurge un spaţiu de patru ori mai mare în 16 clipe

decât într-o singură clipă şi proporţia dintre parcurgerea întregului spaţiu şi parcurgerea primei pătrimi ar fi de 16/15 (conform primei figuri, suprafaţa *abc* este de 16 ori mai mare decât suprafaţa *ade*).

191. În acest caz, mobilul ar parcurge un spaţiu de patru ori mai mare în 16 clipe decât în 9 clipe. Argumentul lui Descartes: dacă parcurge o distanţă dublă în 4 timpi faţă de cât parcurge în 3 timpi, atunci parcurge o distanţă dublă în 12 timpi (=4*3) faţă de cât parcuge în 9 (=3*3). Aplicând din nou proporţia 4/3, dar considerând acum că prima jumătate este parcursă în 12 timpi, înseamnă că distanţa dublă va fi parcursă în 16 timpi (=12*4/3). Cum în 16 timpi mobilul parcurge dublul distanţei parcurse în 12 timpi, perioadă în care se ştie că mobilul parcurge dublul distanţei parcurse în 9 timpi, rezultă că în 16 timpi mobilul parcurge de patru ori distanţa parcursă în 9 timpi.

192. Vincent Jullien şi André Charrak, *Ce que dit Descartes touchant la chute des graves*. Această scrisoare din februarie 1643 primeşte o atenţie deosebită datorită faptului că aici Descartes formulează legea hidraulică cunoscută ca *principiul lui Torricelli*, principiu descoperit de Torricelli în 1643 (!) şi publicat în „De Motu Aquarum", în Evangelista Torricelli, *Opera geometrica*, Florenţa, 1644, pp. 191-203: „*Quantitates aquarum ab eodem, sive ab æqualibus foraminibus erumpentium eodem tempore, sunt inter se in subduplicata ratione altitudinum*" (p. 200); formularea lui Descartes: „Cilindrii de apă, sau de orice altă materie, din primele clipe în care încep să coboare se mişcă cu atât mai repede cu cât sunt mai lungi, iar aceasta proporţional cu rădăcina pătrată [*en raison sous-double*] a lungimii lor, adică un cilindru de 4 picioare va avea o viteză de două ori mai mare decât unul de un picior, iar unul de 9 picioare va avea una de 3 ori pe atâta" (AT III 809); vezi Michel Blay, *La naissance de la mécanique analytique*, Paris, 1992, pp. 334 şi urm.

193. Liniile BC şi BD reprezintă traiectoriile picăturilor de apă; vezi figura din A 410, AT III 806.

194. Pentru Descartes, vidul reprezintă lipsa spaţiului, noţiunea de „spaţiu vid" fiind astfel contradictorie, iar dacă acceptăm ipotetic vidul, viteza în vid este nulă, pentru că un corp nu se poate deplasa în lipsa unui spaţiu în care să se mişte: „Tot ceea ce [Galilei] spune despre viteza corpurilor care coboară în vid etc. este clădit fără fundament; …dacă ar fi ştiut adevărul, ar fi ştiut că aceasta este nulă în vid" (A 201, AT II 385).

195. „Piatra coboară de-a lungul liniei *ag* în timpul de 1/8 dintr-o oră, iar de-a lungul spaţiului *gb* în 7/8 dintr-o oră" (AT X 78). Aşa cum precizează notele lui De Waard din *Jurnalul* lui Beeckman (Beeckman IV 51), 1/8 din manuscris trebuie citit 7/8, iar 7/8 din manuscris trebuie citit 1/8.

196. „Nu se poate gândi că [Dumnezeu] ar înlătura orice fel de corp şi că, cu toate acestea, ar lăsa

spaţiu, din pricină că ideea pe care o avem despre corp sau despre materie în general este cuprinsă în cea pe care o avem despre spaţiu, anume că este un lucru care este lung, larg şi adânc” (A 210, AT II 482).

197. Vezi totuşi E. Curley, „Hobbes versus Descartes”, în R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries*, Chicago, 1995, pp. 97-109; şi J.-L. Marion, „Hobbes et Descartes: l’étant comme corps”, în D. Weber (ed.), *Hobbes, Descartes et la métaphysique*, Paris, 2005, pp. 59-77, care încearcă să reconstruiască argumentele astfel încât să facă disputa mai interesantă filosofic.

198. Descartes a primit *Obiecţii III* în ianuarie 1641, în două pachete, la un interval de o săptămână; vezi A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641 (AT III 766) şi A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 293). Le va răspunde în februarie. După cum arată G. Mori, „Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate”, *Journal of the History of Philosophy*, 50, 2, 2012, pp. 197-212, este foarte probabil ca disputa metafizică să mai fi continuat după primirea *Obiecţiilor III*, dar fără ca Descartes să ştie că este vorba despre acelaşi autor. Vezi A 334, [*Hobbes*?] *către Mersenne* [*pentru Descartes*], 19 mai 1641 (AT III 375-377), la care Descartes va da un prim răspuns în A 337, *către Mersenne* [16 iunie 1641] (AT III 382-383), iar apoi, mai pe larg, în A 340, *către Mersenne* [iulie 1641] (AT III 391-397).

199. Pe 5/15 noiembrie 1640 Hobbes i-a trimis lui Mersenne o lungă scrisoare (56 de file) în care critica unele idei din *Dioptrica* (K. Schuhmann încearcă o reconstrucţie a scrisorii în *Hobbes. Une chronique*, Paris, 1998, pp. 64-66); ea făcea parte din cel de-al patrulea volum de corespondenţă a lui Mersenne (la scurtă vreme după moartea lui Mersenne, părintele Hilarion de Coste, cel care va publica o *Viaţă* a lui Mersenne în 1649, a strâns în patru volume corespondenţa Minimului), care s-a pierdut (*cf*. Fermat I xxviii; Hobbes, *Correspondence* I liii-liii; A. Beaulieu, „Voies ardues pour l’édition d’une correspondance”, *Nouvelles de la République des Lettres*, 1981-I, pp. 51-52). Mersenne îi va trimite lui Descartes părţi din această scrisoare, acţionând apoi în continuare ca intermediar între cei doi: vezi A 317, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [21 ianuarie 1641] (AT III 287-292); A 319, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 7 februarie 1641 (AT III 287-292); A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641] (AT III 313-318); A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641 (AT III 319-332); A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641 (AT III 341-348); A 325, *către* [*Mersenne pentru Hobbes*] [21 sau 28 aprilie 1641] (AT III 354-357).

200. Mulţumesc lui V. Alexandrescu pentru acest punct. Să mai amintim că Descartes a avut o întâlnire personală cu Hobbes, la reşedinţa marchizului de Newcastle, în 1648 (când a avut loc şi o reconciliere cu Gassendi). Sir Charles Cavendish descrie astfel convorbirea dintre cei doi:

„Domnul de Cartes şi Domnul Hobbes s-au întâlnit şi au avut unele discuţii şi aşa cum sunt de acord asupra unor opinii, tot astfel se deosebesc nespus în privinţa altora, precum natura durităţii, Domnul Hobbes concepând cauza ei ca fiind o mişcare foarte iute a atomilor sau părţilor minuscule ale unui corp, care împiedică un alt corp să intre; iar Domnul de Cartes o concepe drept o alăturare strânsă a părţilor în repaus […]"; vezi *Sir Charles Cavendish către John Pell*, 2 august 1648 (N. Malcolm & J. Stedall, *John Pell [1611-1685] and his Correspondence with Sir Charles Cavendish*, Oxford, 2005, p. 509).

201. Vezi A 321, *către Mersenne*, 4 martie 1641: „[…] cred că cel mai bine ar fi să nu am chiar nimic de-a face cu Domnia sa, iar pentru acest scop, să mă abţin să-i răspund; căci, dacă are firea pe care o bănuiesc, n-am putea purta o discuţie fără să devenim duşmani; e mai bine ca Domnia sa şi cu mine să rămânem acolo unde ne aflăm. Vă rog, de asemenea, să îi comunicaţi cât de puţin vă va sta în putinţă din ceea ce ştiţi despre opiniile mele şi nu este încă tipărit; căci m-aș mira foarte tare să nu fie un om care caută să dobândească reputaţie pe seama mea şi prin rele practici" (AT III 320). Iar în aceeaşi scrisoare Descartes devine protectiv asupra principiilor sale: nu vrea ca Hobbes să afle mai multe dintre ele decât ştie deja (AT III 322). Într-adevăr, Mersenne îi trimisese în 1640 lui Hobbes o copie după *Cercetarea problemei dacă un corp cântărește mai mult sau mai puțin fiind aproape de centrul Pământului decât fiind departe* (A 183, *către Mersenne* [13 iulie 1638], AT II 222-245); vezi *Hobbes către Sir Charles Cavendish*, 8 februarie 1641 (Hobbes, *Correspondence* I 80 şi 85, nota 2). Printre manuscrisele Chatsworth care au aparţinut lui Hobbes se mai afla şi o copie incompletă după A 196, *către Mersenne*, 23 august 1638 (AT II 307-338). De asemenea, avusese probabil ocazia să vadă diversele manuscrise matematice trimise de Mersenne lui Sir Charles Cavendish şi care aveau legătură cu *Geometria* lui Descartes: *Recueil du calcul* al lui Godefroot van Haestrcht (vezi despre aceasta *Corespondența completă*, vol. I, p. 454), *Notes brèves* ale lui de Beaune (deasupra căreia Cavendish scrisese „Fermat", *cf*. Hobbes, *Correspondence* I 86, nota 10) şi *De la manière de trouver les tangentes des lignes courbes par l'algebre et des imperfections de celle du Sieur des Cartes* a lui Jean de Beaugrand (*cf*. Hobbes, *Correspondence* II 826).

202. Vezi T. Hobbes, *Critique du* De Mundo *de Thomas White*, ed. J. Jacquot et H.W. Jones, Paris, 1973, pp. 105, 170. *Cf*. C. Leijenhorst, *The Mechanisation of Aristotelianism: The Late Aristotelian Setting of Thomas Hobbes' Natural Philosophy*, Leiden, 2002, pp. 17-55. Vezi şi D. Garber, „Physics and Foundations", în K. Parks, L. Daston (eds.), *The Cambridge History of Science*, vol. III: *Early Modern Science*, Cambridge, 2006, pp. 21-69, la pp. 22-24.

203. Vezi Y.Ch. Zarka, „First philosophy and the foundations of knowledge", în T. Sorell (ed.), *The*

Cambridge Companion to Hobbes, Cambridge, 1996, pp. 62-85, la p. 73: „[Hobbes] transformă categoriile metafizicii tradiționale în categorii ale fizicii".

204. D.M. Jesseph, „Hobbes and Descartes on Metaphysics, Physics, and the Possibility of Theology", în A. Del Prete (a cura di), *Il Seicento e Descartes. Dibattiti cartesiani*, Florența, 2004, pp. 121-137.

205. Vezi *De corpore*, I, i, 8 (*Opera latina*, ed. Molesworth, Londra, 1839, vol. I, p. 9).

206. *Cf*. C. Leijenhorst, *The Mechanisation of Aristotelianism*, p. 98. Vezi și T. Sorell, *Hobbes*, Londra, 1986, p. 74. Hobbes încearcă să dea un răspuns la această problemă în *De corpore*, IV, xxv, 5 (*Opera latina*, ed. Molesworth, Londra, 1839, vol. I, p. 320).

207. *Cf*. S. Gaukroger, *Descartes' System of Natural Philosophy*, Cambridge, 2000, pp. 18-19.

208. Vezi T.C. Meyering, *Historical Roots of Cognitive Science*, Dordrecht, 1989, pp. 68-69, care consideră că înclinația către optică a fizicii lui Descartes (observată și de H. Caton, *The Origin of Subjectivity: An Essay on Descartes*, New Haven, 1973, p. 75) trebuie văzută ca o continuare a vechii idei despre optică drept știință privilegiată (exprimată la al-Kindī, întărită de sinteza lui Ibn al-Haytham și, în final, de revoluția keplerianã).

209. *Cf*. E. Marquer, „Ce que sa polémique avec Descartes a modifié dans la pensée de Hobbes. Histoire d'une controverse", în D. Weber (éd.), *Hobbes, Descartes et la métaphysique*, pp. 15-32, la pp. 16-17, 21-23.

210. Vezi *Leviathan*, XVIII (*English Works*, ed. Molesworth, vol. III, Londra, 1839, p. 170).

211. *Hobbes către William Cavendish, Conte de Newcastle*, 16/[26] octombrie 1636 (Hobbes, *Correspondence* I 38). Vezi și „Epistola dedicatorie" la *First Draught of the Optiques*: „Lumina este doar o fantasma [*fancy*] în minte, cauzată de mișcare în creier, care mișcare este cauzată, la rândul ei, de mișcarea părților corpurilor pe care le numim transparente" (*English Works*, ed. Molesworth, vol. VII, Londra, 1845, p. 468).

212. R. Tuck, „Hobbes and Descartes", în G.A.J. Rogers, A. Ryan (eds.), *Perspectives on Thomas Hobbes*, Oxford, 1988, pp. 11-41, la pp. 28-29, citând Aristotel, *Despre suflet*, II, 6, 418ª 11-16 (traducere de A. Baumgarten, București, 2013, p. 107).

213. F. Bacon, *The Advancement of Learning*, I (*The Oxford Francis Bacon*, vol. IV, ed. M. Kiernan, Oxford, 2000, p. 6; traducere de D. Jalobeanu și G. Vida, București, 2012, pp. 64-65), comentând *Eccleziastul* 3.11. Mintea ca oglindă a lumii apare totuși o dată și la Hobbes, în *De Principiis*, o versiune timpurie (cca 1653), în engleză, a unor capitole din *De corpore* (vezi T. Hobbes, *Critique du* De Mundo *de Thomas White*, Appendice II, p. 449). *Cf*. E. Marquer, „Ce que sa polémique avec Descartes a modifié dans la pensée de Hobbes", p. 18.

214. După cum susține R. Tuck, „Hobbes and Descartes", p. 17.

215. „Am explicat acea doctrină despre natura şi producerea luminii, a sunetului şi a tuturor Fantasmelor sau ideilor […] în prezenţa Domnilor şi prea distinşilor fraţi, William, Conte de Newcastle şi Cavalerul [*eques auratus*] Charles Cavendish, prietenul nostru comun, în anul *1630*" (A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], 30 martie 1641, AT III 342). Vezi şi „Epistola dedicatorie" la *First Draught of the Optiques* (1646): „Ceea ce am spus Domniei voastre la Welbeck, acum în jur de 16 ani" (*English Works*, ed. Molesworth, vol. VII, Londra, 1845, p. 468).

216. Vezi faimosul pasaj din Galilei VI 347.

217. *Cf*. G.A.J. Rogers, „Hobbes and his Contemporaries", în P. Springborg (ed.), *The Cambridge Companion to Hobbes's* Leviathan, Cambridge, 2007, pp. 413-440, la p. 421.

218. Titlu dat de Tönnies, care l-a publicat prima oară în 1889. Cea mai bună ediţie este: T. Hobbes, *Court traité des premieres principes: le* Short Tract on First Principles, ed. J. Bernhardt, Paris, 1998.

219. K. Schuhmann argumentează în favoarea paternităţii lui Hobbes în „Le *Short Tract*, première œuvre philosophique de Hobbes", în idem, *Selected Papers on Renaissance Philosophy and on Thomas Hobbes*, Dordrecht, 2004, pp. 227-259. R. Tuck, „Hobbes and Descartes" şi N. Malcolm, „Robert Payne, the Hobbes Manuscripts and the *Short Tract*", în idem, *Aspects of Hobbes*, pp. 80-145, i-o atribuie lui Payne.

220. Vezi *Sir Kenelm Digby către Hobbes*, 4[/14] octombrie 1637 (Hobbes, *Correspondence* I 51).

221. Publicat prima dată fragmentar de F. Tönnies; prima ediţie integrală, dar fără figuri, în F. Alessio, „Thomas Hobbes: Tractatus Opticus (Harley Mss 6796, ff. 193-266)", *Rivista critica di storia della filosofia*, 18, 2, 1963, pp. 147-228. J. Bernhardt considera că *Tractatus opticus II* datează din 1644-1645 (vezi „Hobbes et le mouvement de la lumière", *Revue d'histoire des sciences*, 30, 1, 1977, pp. 3-24, la p. 20-21, şi „La polémique de Hobbes contre la *Dioptrique* de Descartes dans le «Tractatus opticus II» (1644)", *Revue internationale de philosophie*, 33, 1979, pp. 432-442), spre deosebire de F. Tönnies, R. Tuck şi N. Malcolm.

222. Publicat de Mersenne în *Universæ geometriæ, mixtæque mathematicæ synopsis*, Paris, 1644, pp. 567-589 (*Optica*, cartea a VII-a), reprodus în Hobbes, *Opera latina*, ed. Molesworth, vol. V, Londra, 1845, pp. 215-248.

223. Vezi şi observaţia lui Descartes: „Partea […] despre Culori nu conţine nimic pe care eu să nu-l fi scris deja" (A 320, *către Mersenne* [*pentru Hobbes*] [18 februarie 1641], AT III 318).

224. Vezi Y.Ch. Zarka, „La matière et la representation: Hobbes lecteur de la *Dioptrique* de Descartes", în H. Méchoulan (éd.), *Problématique et réception du* Discours de la Méthode *et des* Essais, Paris, 1988, pp. 81-98.

225. F. Brandt, *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, Copenhaga, Londra, 1928, p. 142.

226. În care *Tractatus opticus II* este o primă versiune a lui *De homine*, deoarece face referire la o secţiune precedentă, care ar corespunde lui *De corpore* (desigur, nici acesta scris încă, ci cel mult sub formă de note). Ceea ce va apărea peste 18 ani ca *De homine* va conţine o reluare în latină a celor 9 capitole despre vedere din partea a doua a *First Draught of the Optiques*.

227. R. Tuck, „Hobbes and Descartes", p. 16.

228. N. Malcolm, „A Summary Biography of Hobbes", în idem, *Aspects of Hobbes*, Oxford, 2002, p. 14. Vezi şi J. Jacquot şi H.W. Jones, „Introduction", în T. Hobbes, *Critique du* De Mundo *de Thomas White*, p. 16, care vorbesc şi ei despre frustrarea pe care trebuie s-o fi resimţit Hobbes văzându-se devansat în publicarea cercetărilor sale.

229. „[…] nu pot deloc încuviinţa principiile şi nici axiomele Domniei sale, care sunt foarte rele şi foarte primejdioase în aceea că Domnia sa îi presupune pe toţi oamenii ca fiind răi, sau că le dă motive să fie răi. Unicul său ţel este de a scrie în favoarea Monarhiei, ceea ce s-ar putea face în chip mult mai folositor şi mai solid decât a făcut-o, construind pe maxime mai virtuoase şi mai solide. Şi Domnia sa scrie de asemenea în dauna Bisericii şi a Religiei Romano-Catolice, astfel încât, dacă nu e deosebit de sprijinit prin hatârul cuiva foarte puternic, nu văd cum cartea Domniei sale ar putea fi cruţată de cenzură" (A 469, *către un Părinte iezuit* [mai 1642 – iulie 1644], AT IV 67). Este posibil ca Descartes să mai fi făcut nişte obiecţii la aceeaşi carte: în 1659, un corespondent i-a transmis lui Hobbes că le-a văzut la Paris (acestea s-au pierdut, dacă într-adevăr au existat); vezi *Pierre Guisony către Hobbes*, 15[/25] mai 1659 (Hobbes, *Correspondence* I 502).

230. Vezi *Sorbière către Thomas Martel*, 1 februarie 1643, Bibliothèque Nationale MS f.l. 10352, partea I, fol. 49 *verso*, citat de N. Malcolm în Hobbes, *Correspondence* II 827 şi G. Sortais, *Histoire de la philosophie moderne*, vol. II, Paris, 1922, p. 213.

231. Vezi *Hobbes către Samuel Sorbière*, [6/]16 mai 1646 (Hobbes, *Correspondence* I 126). O altă exagerare a lui Hobbes fusese să afirme despre Florimond de Beaune că este „un filosof mai bun decât de Cartes, fără a-i fi inferior în Analitici" (în acest context, „filosof" se referă la „filosof natural"); vezi *Hobbes către Sir Charles Cavendish*, 8 februarie 1641 (Hobbes, *Correspondence* I 85). Mai târziu, Hobbes îşi va nuanţa opinia despre Descartes; un pasaj adesea citat din Aubrey sună astfel: „Des Cartes şi [Hobbes] se ştiau şi se respectau unul pe celălalt. [Hobbes] spunea că dacă [Des Cartes] s-ar fi rezumat la Geometrie, ar fi fost cel mai bun geometru din lume, dar că mintea nu-i stătea pentru filosofie". Mai puţină lume ştie cum continuă acest paragraf: „[Hobbes] obişnuia să spună că dacă *M*^{sieur} Des Cartes (pentru care

avea un înalt respect) s-ar fi rezumat la geometrie, ar fi fost cel mai bun geometru din lume; dar că nu-l putea ierta pentru că a scris în apărarea transsubstanţierii, despre care ştia că era cu totul împotriva opiniei sale şi a făcut-o doar ca să aducă un compliment Iezuiţilor" (J. Aubrey, *Brief Lives*, ed. A. Clark, Oxford, 1898, vol. I, p. 367).

232. G. Voetius, *Selectæ disputationes*, vol. II, Utrecht, 1655, pp. 64-65. *Cf*. N. Malcolm, „Hobbes and the European Republic of Letters", în idem, *Aspects of Hobbes*, pp. 457-545, la p. 476.

233. J. du Roure, *La Philosophie divisée en toutes ses parties*, vol. III, Paris, 1654; P.-S. Regis, *Système de philosophie*, vol. III, Paris, 1690. *Cf*. N. Malcolm, „Hobbes and the European Republic of Letters", pp. 500-501.

234. Vezi N. Malcolm, „A Summary Biography of Hobbes", pp. 15-16; *Hobbes către John Scudamore*, 2/12 aprilie 1641 (Hobbes, *Correspondence* I 115); K. Schuhmann, *Hobbes. Une chronique*, p. 61; A.P. Martinich, *Hobbes: A Biography*, Cambridge, 1999, pp. 161-162, care insistă pe importanţa arestării contelui Strafford.

235. Publicată fără autorizaţia lui Hobbes la Londra, în 1650, în două părţi: *Human Nature* şi *De corpore politico* (astfel figurează şi în *English Works*, ed. Molesworth, vol. IV, Londra, 1840). Prima ediţie completă: *The Elements of Law Natural and Politic*, ed. F. Tönnies, Londra, 1889. Traducere în română: *Elementele dreptului natural şi politic*, traducere de A.R. Alecu şi C. Avramescu, Bucureşti, 2005.

236. *Considerations upon the Reputation, Loyalty, Manners, and Religion of Thomas Hobbes* (*English Works*, ed. Molesworth, vol. IV, Londra, 1840, p. 414).

237. J. Aubrey, *Brief Lives*, ed. A. Clark, vol. I, p. 332. Vezi şi *Thomæ Hobbes angli vita* (*Opera latina*, ed. Molesworth, vol. I, Londra, 1839, p. xiv). *Cf*. N. Malcolm, „A Summary Biography of Hobbes", p. 9.

238. O biografie importantă rămâne R.T. Petersson, *Sir Kenelm Digby: The Ornament of England*, Cambridge, 1956.

239. Despre Thomas White, vezi B.C. Southgate, *„Covetous of Truth": The Life and Work of Thomas White*, Dordrecht, 1993.

240. *Elementorum Philosophiæ Sectio tertia De cive*, Paris, 1642, anonim, „Epistola dedicatorie" pentru William, al treilea conte Devonshire, semnată „T.H.", la 1 noiembrie 1641.

241. Descoperită de C. de Waard şi publicată de J. Jacquot şi H.W. Jones în 1973. Traducere în engleză de H.W. Jones: *Thomas White's* De Mundo *Examined*, Londra, 1976.

242. *Tractatus opticus I* în *Universæ geometriæ synopsis* (aici va publica şi tratatul despre refracţie al lui Walter Warner; autorii sunt numiţi în „Monitum II", p. 548); *Ballistica*, „*Præfatio utilis ad lectorem*" (nepaginată), în *Cogitata physico-mathematica*, Paris, 1644

(text reprodus în *Opera latina*, ed. Molesworth, vol. V, Londra, 1845, pp. 309-318), despre care va spune mai târziu că „primele trei pagini sunt dedicate în întregime expunerii opiniei mele privitoare la simţire [*sense*] şi la celelalte facultăţi ale sufletului” (*Six Lessons to the Professors of Mathematics*, în *English Works*, ed. Molesworth, vol. VII, Londra, 1845, p. 341). De asemenea, secţiunea *Ballistica* conţine în prop. 32 (p. 110) un argument care îi aparţine foarte probabil lui Hobbes (*cf*. CM X 577).

243. *Elementa Philosophicæ De cive*, Amsterdam, 1647. Traducerea lui Sorbière va apărea în 1649, tot la Amsterdam: *Elemens philosophiques du Citoyen*, „tradusă în Franceză de unul dintre prietenii săi”.

244. *Mersenne către Sorbière*, 25 aprilie 1646 (CM XIV 232-233), urmată de o scrisoare tot laudativă, dar ceva mai reţinută, a lui *Gassendi către Sorbière*, 28 aprilie 1646 (Gassendi VI 249). G. Sortais, care relatează în detaliu toată istoria, numeşte scrisoarea lui Mersenne „stupefiantă” (*Histoire de la philosophie moderne*, vol. II, p. 214); de asemenea, Baillet II 173-174 se arată contrariat de atitudinea lui Mersenne, amintind că *De cive* a fost pusă mai târziu la index.

245. În *Quæstiones celeberrimæ in Genesim*, Paris, 1623, col. 379, Mersenne îl numeşte pe Machiavelli „*Atheorum huius sæculi facile princeps*”.

246. R. Lenoble, *Mersenne ou la naissance du mécanisme*, Paris, 1943, p. 578.

247. *Leibniz către Remond*, 14 martie 1714 (*Die philosophischen Schriften*, ed. C.I. Gerhardt, vol. III, Berlin, 1887, p. 613).

248. A.E. Shapiro, „Kinematic Optics: A study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth Century”, *Archive for History of Exact Sciences*, 11, 2-3, 1973, pp. 134-266, la p. 136.

249. Vezi, de pildă, Pseudo-Aristotel, *Problemata*, XI, 49, 904^{b}; F. Bacon, *Sylva sylvarum*, III, 202 (*The Works of Francis Bacon*, ed. Spedding, vol. II, Londra, 1859, p. 414); R. Hooke, *Posthumous Works*, ed. R. Waller, Londra, 1705, p. 81.

250. A.E. Shapiro, „Kinematic Optics: A study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth Century”, p. 134.

251. O respingere timpurie a speciilor întâlnim şi la Beeckman – vezi *Beeckman către Mersenne*, 1 octombrie 1629 (CM II 283).

252. L. Spruit, *Species Intelligibilis: From Perception to Knowledge*, vol. II, Leiden, 1995, pp. 363-364, 388 discută critica lui Descartes a speciilor, arătând că le are în vedere numai pe cele sensibile, fără a spune nimic despre cele inteligibile.

253. A.I. Sabra, *Theories of Light from Descartes to Newton*, Londra, 1967, p. 48.

254. A.E. Shapiro, „Kinematic Optics: A Study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth

Century”, p. 140.

255. „Când un corp se mişcă, chiar dacă mişcarea lui se face cel mai adesea în linie curbă […], totuşi fiecare dintre părţile lui în particular tinde întotdeauna să şi-o continue pe a sa în linie dreptă” (*Lumea*, VII, AT XI 43-44). Ei îi corespunde legea a doua a naturii în *Principii*, II, art. 39 (AT VIII-1 63-64).

256. Vezi, de pildă, A 236, *către Mersenne* [13 noiembrie 1639] (AT II 618): „[…] prin Lumina care se ciocneşte de aceste corpuri nu concep altceva decât acţiunea sau tendinţa de a se mişca spre ele pe care o au părţile Materiei subtile care sunt împinse de corpurile pe care le numim luminoase către aceste corpuri […]”. *Meteorii*, IX (AT VI 234); *Principii*, IV, art. 28 (AT VIII-1 217).

257. Analogia cu bastonul nu este nouă. Pentru stoici, „lucrul văzut ne este prezentat cu ajutorul aerului, întinzându-se spre ochi ca un baston” (Diogenes Laertios, *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*, VII, 157, traducere de C.I. Balmuş, Bucureşti, 1963, p. 374 şi p. 687, nota 419 de A.M. Frenkian). Vezi şi Plotin, *Enneade*, IV, 5 (29), 4 (traducere de A. Baumgarten, Bucureşti, 2005, p. 397 / traducere de A. Cornea, Bucureşti, 2006, p. 300). Pentru explicaţia luminii prin comparaţia cu un baston care atinge ceea ce este depărtat, Leibniz trimite la Simplicius (*Die philosophischen Schriften*, ed. Gerhardt, vol. IV, Berlin, 1880, p. 305); referinţa precisă este: *Simplicii in libros Aristotelis de Anima commentaria*, ed. M. Hayduck, Berlin, 1882, p. 136.

258. A.I. Sabra, *Theories of Light from Descartes to Newton*, pp. 112 şi urm.; A.E. Shapiro, „Kinematic Optics: A Study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth Century”, p. 155.

259. F. Horstmann, „Hobbes und das Sinusgesetz der Refraktion”, *Annals of Science*, 57, 2000, pp. 415-440, la p. 420.

260. Vezi G. Rodis-Lewis, *L’Œuvre de Descartes*, Paris, 1971, pp. 155-156; J. Wahl, *Du rôle de l’idée de l’instant dans la philosophie de Descartes*, Paris, 1920, p. 10.

261. În articolul „Démonstration touchant le mouvement de la lumiere trouvé par M. Römer de l’Academie Royale des Sciences”, *Journal des Sçavans*, 7 decembrie 1676, pp. 233-236. Despre RÖmer, vezi R. Taton (éd.), *Roemer et la vitesse de la lumière*, Paris, 1978.

262. Vezi Aristotel, *Despre suflet*, II, 7, 418^{b} 20 (traducere de A. Baumgarten, Bucureşti, 2013, p. 111) şi *Despre simţire şi cele sensibile*, VI, 446^{a} 26 (traducere de Ş. Mironescu şi C. Noica, Bucureşti, 1972, p. 40). Vezi şi A. Piatkowki şi I. Banu (coord.), *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea a 2-a, Bucureşti, 1979, p. 449 (Empedocle, fragmentul A 57, traducere de F. Ştef). După ce obiectează că raza de soare trebuie comparată mai degrabă cu săgeata trasă de un arc decât cu bastonul unui orb, Fromondus se referă la acelaşi pasaj din Aristotel în care Stagiritul combate „filosofia rudimentară”; vezi A 129, *Fromondus către Plempius*, 13

septembrie 1637 (AT I 404).

263. A.I. Sabra, *Theories of Light from Descartes to Newton*, p. 46. În acest paragraf am urmat expunerea și referințele lui Sabra.

264. Vezi Galen, *De placitis Hippocratis et Platonis*, VII, 7, în *Claudii Galeni Opera omnia*, ed. Kühn, vol. V, Leipzig, 1823, p. 638; al-Kindī, *De aspectibus*, ed. A.A. Björnbo și S. Vogl, traducerea în latină a lui Gerard din Cremona, Leipzig, 1912, pp. 25-27; Avicenna, *De anima*, III, 8, în *Opera*, Veneția, 1508, fol. $16^{r\ b}$; *Aristotelis de Anima cum Averrois commentariis*, Veneția, 1562, fol. 86^{v}.

265. *Alhazeni Optica*, II, 21, în *Opticæ thesaurus*, ed. F. Risner, Basel, 1572, p. 37; *The* Opus majus *of Roger Bacon*, ed. J.H. Bridges, vol. II, Oxford, 1897, pp. 68-74.

266. R. Grosseteste, *De luce*, în *Die philosophischen Werke*, ed. L. Baur, Münster, 1912, p. 51; *Vitellonis Optica*, II, 2, în *Opticæ thesaurus*, ed. F. Risner, Basel, 1572, p. 63; J. Kepler, *Ad Vitellionem Paralipomena*, Frankfurt, 1604, p. 36.

267. Vezi *Harmonie universelle*, cartea I, prop. VIII, Paris, 1636, p. 14, unde distinge viteza luminii de cea a sunetului: „Lumina se întinde în toată sfera ei de activitate într-o clipă, ori dacă are nevoie de ceva timp, el este atât de scurt, încât nu-l putem băga de seamă”.

268. Vezi *Nouvelles pensées de Galilée*, Paris, 1639, p. 28: „[Galilei s-a convins] că luminii îi ia puțin timp să se întindă în sfera ei de activitate. Dar această acțiune se petrece atât de repede [*soudainement*] încât ochiul nu este în stare să o judece, iar excelentul Autor care ne pune să ne închipuim întinderea luminii prin exemplul unui baston care zdruncină ceea ce atinge în aceeași clipă în care este împins ne scapă de dificultățile întinderii sau ale mișcării într-o clipă: în așa fel încât nu trebuie decât citită *Dioptrica* lui pentru a scăpa de mai multe închipuiri care fac mai mult rău științelor decât le ajută”.

269. Vezi însemnarea lui Beeckman din 19 martie 1629 (fol. 340): „Mi se pare verosimil că viteza luminii nu este atât de mare” (Beeckman III 312).

270. Vezi P. Costabel, „La propagation de la lumière sans transport de matière de Descartes à Huygens”, reprodus în *idem*, *Démarches originales de Descartes savant*, Paris, 1982, pp. 77-86, la p. 81 și nota 9. A.I. Sabra nu e convins că este Beeckman (*Theories of Light from Descartes to Newton*, pp. 48-49).

271. Vezi A 149, *Pollot către Reneri pentru Descartes* [februarie 1638]: „Dacă lumina ar fi întinsă precum un baston, ea nu ar fi o mișcare, ci o linie exercitând o presiune; iar dacă ea ar fi o mișcare care s-ar face de la Soare la noi, aceasta nu s-ar face într-o clipă, dat fiind că orice mișcare se face în timp” (AT I 515). Răspunsul lui Descartes: „Nu am spus că lumina ar fi întinsă precum un baston, ci precum acțiunile sau mișcările ce sunt transmise printr-un baston.

Şi deşi mişcarea nu se produce într-o clipă, totuşi, fiecare dintre părţile sale se poate resimţi la unul din capetele unui baston, în aceeaşi clipă (va să zică exact în acelaşi timp) în care este produsă în celălalt capăt" (A 173, *către Reneri pentru Pollot* [aprilie sau martie 1638], AT II 42).

272. Vezi A 155, *Morin către Descartes*, 22 februarie 1638: „Dacă această materie subtilă, sau aceste mici bile care sunt părţile ei, ar avea mişcarea aceasta rectilinie, ele nu ar putea să transmită prin mişcarea lor acţiunea luminii Soarelui şi a Stelelor într-o clipă […], deoarece nici un corp natural nu poate traversa un spaţiu decât în mod succesiv, parte după parte" (AT I 551). Răspunsul lui Descartes: „Ceea ce păreţi că vreţi să spuneţi […], anume că *dacă Lumina este o mişcare, ea nu se poate, deci, transmite într-o clipă*. La care răspund că, deşi este cert că nici o mişcare nu se poate petrece într-o clipă, totuşi se poate spune că ea se transmite într-o clipă, atunci când fiecare dintre părţile sale este deodată şi într-un loc, şi într-altul, ca atunci când cele două capete ale unui baston se mişcă împreună" (A 181, *către Morin*, 13 iulie 1638, AT II 215).

273. Comentând *Discorsi*, ziua întâi (Galilei VIII 87-88), Descartes afirmă: „Eclipsele lunii, corespunzând îndeajuns de exact calculului pe care îl facem, o dovedesc [transmiterea într-o clipă a luminii] incomparabil mai bine decât tot ceea ce putem proba pe Pământ".

274. Vezi I. Newton, *Principia*, cartea a II-a, prop. XLIII: „Dacă mediul nu este elastic: deoarece părţile lui nu pot fi condensate de presiunea părţilor vibrante ale corpului oscilant, mişcare se va propaga instantaneu" (traducere de V. Marian, Bucureşti, 1957, p. 294). *Cf*. A.I. Sabra, *Theories of Light from Descartes to Newton*, pp. 55-56.

275. G. Rodis-Lewis, „Quelques remarques sur la question de la vitesse de la lumière chez Descartes", *Revue d'histoire des sciences*, 51, 2-3, 1998, pp. 347-354, la p. 348.

276. Vezi *Discurs*, V: lumina traversează „într-o clipă imensele spaţii ale cerurilor" (AT VI 43) şi *Specimina* (AT VI 564 şi ed. C. Vermeulen, p. 133). Dar vezi *Principii*, III, art. 63: „*per minimum temporis punctum quod instans vocat*" (AT VIII-1 115).

277. P. Costabel, „La propagation de la lumière sans transport de matière de Descartes à Huygens", pp. 77-86.

278. A. Koyré, *Études galiléennes*, ediţia a II-a, Paris, 1966, p. 331, pasaj invocat şi de A.I. Sabra, *Theories of Light from Descartes to Newton*, p. 52.

279. Vezi şi A 176, *către Mersenne* [27 mai 1638]: „Cât despre dificultatea pe care o găsiţi în faptul că lumina se comunică într-o clipă, aici este un echivoc în termenul de clipă; căci Domnia voastră păreţi să îl consideraţi ca şi cum el ar nega orice fel de prioritate, astfel încât lumina Soarelui ar fi putut fi produsă aici fără a trece mai întâi prin tot spaţiul care este între el

şi noi; în vreme ce termenul de clipă nu exclude decât prioritatea timpului şi nu împiedică ca fiecare dintre părţile inferioare ale razei să fie dependentă de toate [părţile] superioare, în acelaşi mod în care sfârşitul unei mişcări succesive depinde de toate părţile ei precedente" (AT II 143).

280. În sprijinul ideii că teoria cartezianã lasă loc pentru o viteză finită a luminii, Costabel citează şi următorul pasaj în care Descartes infirmă o opinie a lui Mydorge: „*Domnul Mydorge susţine că o piatră* […] *pusă într-o mişcare oarecare se va mişca cu o viteză infinită* […]. Şi pot doar să spun că implică contradicţia să existe o viteză infinită în natură, afară doar dacă, imitând gândurile Domnului Desargues referitoare la conice, am spune că linia AB, fără mişcare, e acelaşi lucru cu un punct care se mişcă cu o viteză infinită din A până în B: căci dacă viteza este infinită, acest punct se va afla în aceeaşi clipă pe toată linia, şi astfel o va compune" (A 234, *către Mersenne* [16 octombrie 1639], AT II 592-593).

281. „Epistola dedicatorie" la *First Draught of the Optiques* (*English Works*, ed. Molesworth, vol. VII, Londra, 1845, p. 471).

282. A.E. Shapiro, „Kinematic Optics: A study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth Century", p. 137. Amplul articol al lui Shapiro este fără îndoială cel mai bun studiu despre optica lui Hobbes şi l-am urmat în această expunere. Vezi şi J. Prins, „Hobbes on Light and Vision", în T. Sorell (ed.), *The Cambridge Companion to Hobbes*, pp. 129-156.

283. În ediţia Molesworth figurează numai epistola dedicatorie şi finalul tratatului (*English Works*, vol. VII, Londra, 1845, pp. 467-471); un fragment a mai fost publicat de M. Köhler, „Studien zur Naturphilosophie des Thomas Hobbes", *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 16, 1903, pp. 59-96, la pp. 71-72. Ediţie critică de E.C. Stroud, teză de doctorat, Madison, University of Wisconsin, 1983. Manuscrisul digitalizat este accesibil la adresa: http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Harley_MS_3360 [accesată la 16.04.2015].

284. Vezi *Tractatus Opticus II*, I, 4, ed. F. Alessio, p. 148; *First Draught of the Optiques*, I, 2, fol. 8 *verso*, citat în M. Köhler, „Studien zur Naturphilosophie des Thomas Hobbes", p. 72.

285. A.E. Shapiro, „Kinematic Optics: A study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth Century", pp. 169-171.

286. F. Horstmann, „Hobbes und das Sinusgesetz der Refraktion", pp. 438-440, care mai notează că în *Decameron physiologicum* (1678) se referă totuşi la demonstraţia din *Tractatus opticus I*, şi nu la cea din *De corpore*.

287. *Opera latina*, ed. Molesworth, vol. V, Londra, 1845, p. 217.

288. *Ibidem*, p. 218.

289. Analogia cu inima apare încă şi mai explicit în *Tractatus opticus II*, I, 8, ed. F. Alessio, p. 150.

290. *Opera latina*, ed. Molesworth, vol. V, Londra, 1845, p. 218.

291. A.E. Shapiro, „Kinematic Optics: A study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth Century", p. 147.

292. Ptolemeu, Ibn al-Haytham şi Kepler au încercat să găsească relaţia dintre unghiul de incidenţă şi cel de refracţie. Thomas Harriot a fost primul care a ajuns la legea sinusurilor (cca 1601), urmat de Snell (cca 1621) şi Descartes. Mersenne a fost primul care a publicat-o, în *Harmonie universelle*, Paris, 1636, p. 65. Leibniz oferă şi el o demonstraţie în primul număr din *Acta eruditorum*, 1682, pp. 185-190 („Unicum opticæ, catoptricæ et dioptricæ principium"), folosind noua sa metodă despre maxime şi minme. *Cf*. F. Horstmann, „Hobbes und das Sinusgesetz der Refraktion", p. 416; vezi şi J. Lohne, „Zur Geschichte des Brechungsgesetzes", *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften*, 47, 1963, pp. 152-172.

293. Descartes cunoştea concepţiile lui Bourdin despre optică din tezele acestuia trimise de Mersenne la începutul lui 1639. Vezi A 213, *către Mersenne* [9 februarie 1639] (AT II 399) şi A 218, *către Mersenne*, 30 aprilie 1639 (AT II 530).

294. A 277, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*], 29 iulie 1640 (AT III 106-118).

295. „Aceste rânduri sunt doar pentru a vă mulţumi pentru afecţiunea de care aţi dat dovadă pentru mine în disputa împotriva Tezelor Iezuiţilor" (A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640, AT III 94).

296. *Cf*. *Răspunsuri VII* (AT VII 452) şi A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 99).

297. Vezi A 275, *către* [*Hayneuve*] [22 iulie 1640] (AT III 97-100).

298. A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640 (AT III 94).

299. A 285, *către Mersenne* [30 august 1640] (AT III 161).

300. „Sunt foarte dornic de a învăţa, şi chiar de a învăţa de la Domniile lor mai mult decât de la oricine altcineva" (A 286, *Mersenne* [*pentru Hayneuve*] [30 august 1640], AT III 169).

301. „Dacă […] am descoperit adevărul măcar într-una sau două probleme de Filosofie, voi câştiga recunoaşterea acelor Părinţi Preacuvioşi care îşi dedică întregul lor timp căutării lui" (A 286, *Mersenne* [*pentru Hayneuve*] [30 august 1640], AT III 173).

302. „Nu spune acolo un singur cuvânt împotriva mea, ci doar împotriva unor himere, pe care le-a născocit pentru a le respinge şi a mi le atribui în mod fals" (A 274, *către Mersenne*, 22 iulie 1640, AT III 95); „Nu obiectează nici un cuvânt împotriva a ceea ce am scris, dar îmi atribuie nişte prostii la care nu m-am gândit niciodată, ca mai apoi să le combată, ceea ce revine la a

acţiona cu rea-credinţă, lucru foarte ruşinos pentru un particular, darămite pentru un Călugăr" (A 278, *către Mersenne* [30 iulie 1640], AT III 127-128).

303. A 296, *către Mersenne* [*pentru Bourdin*] [28 octombrie 1640] (AT III 222-228).

304. A 289, *Bourdin către Descartes* [octombrie 1640] (AT VII 568-569).

305. Este vorba de cererea lui Descartes de a primi obiecţii de la cititorii *Discursului* (AT VI 75, r. 21 şi urm.).

306. „Sunt nespus de îndatorat Domnului Desargues pentru faptul că a avut bunăvoinţa să-mi ia apărarea împotriva P[ărintelui] B[ourdin]", A 305, *către Mersenne* [18 noiembrie 1640] (AT III 243); „Îi sunt nespus de îndatorat Domnului Desargues şi vreau să cred că Părintele Bourdin nu înţelesese demonstraţia mea; căci nu există aproape nici un om pe lume atât de nerușinat încât să contrazică o demonstraţie pe care o înţelege" (A 306, *către Mersenne*, 3 decembrie 1640, AT III 250-251); „În rest, sunt nespus de îndatorat Domnului Desargues pentru faptul că vrea să-şi dea osteneala să-l catehizeze pe Părintele B[ourdin]" (A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640], AT III 255).

307. „Mă mai mir şi că Preacucernicul Părinte Bourdin a alcătuit, în numele întregii Companii, un tratat, pe care l-a arătat Cuviosiei voastre, în care încearcă să demonstreze că în cele ce am scris despre Filosofia primă nu este nimic care să nu fie fals sau ridicol sau cel puţin inutil, dar îmi făgăduieşte să nu îl dea în vileag dacă nu voi scrie împotriva Companiei şi să mi-l trimită fără ca altcineva în afară de Cuviosia voastră să o ştie. Mă mir, o spun, că mi se împotriveşte, mai degrabă decât un altul, chiar Cucernicul Părinte Bourdin, a cărui veche harţă [*velitatio*] împotriva *Dioptricii* mele nu a izbutit deloc" (A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641], AT 466-467).

308. Roger Ariew, „Perre Bourdin and the Seventh Objections", în Roger Ariew, Marjorie Grene (eds.), *Descartes and His Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago, 1995, p. 208.

309. Vezi A 500, *către* [*Bourdin*] [8? octombrie 1644] (AT IV 143).

310. Ch. Adam, *Vie et œuvres de Descartes*, 1912 (AT XII 440-441).

311. Pentru mai multe detalii privitor la activitatea lui Morin, vezi Daniel Garber, „J.-B. Morin and the *Second Objections*", în Roger Ariew, Marjorie Grene (eds.), *Descartes and His Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago, 1995, pp. 63-82.

312. „Am fost bucuros să văd cărticica *Quod sit Deus* din cauză că este citată în obiecţiile despre care Părintele Mersenne v-a informat că mi le trimite" (A 314, *către Huygens*, 16 ianuarie 1641, AT III 765-766).

313. Vezi Daniel Garber, studiul deja citat, precum şi Daniel Garber, „Descartes, the Aristotelians,

and the Revolution That Did Not Happen in 1637", *Monist*, 71, 4, 1988, pp. 471-486; Daniel Garber „Jean-Baptiste Morin and Descartes' *Principia*", în Jean-Robert Armogathe, Giulia Belgioioso (a cura di), *Descartes:* Principia philosophiæ *(1644-1994)*, Napoli, 1996, pp. 685-699.

314. Potrivit tezei lui Étienne Gilson, *La liberté chez Descartes et la théologie*, Paris, 2008, pp. 157-178.

315. A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 233-234). Chiar dacă nu văzuse încă opusculul lui Morin, Descartes a citit acest argument cu oarecare familiaritate, căci îl văzuse deja în A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – începutul lui ianuarie 1638], nepublicată în AT.

316. A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 275).

317. A 316, *către Mersenne* [21 ianuarie 1641] (AT III 283).

318. Vezi *Quod Deus sit*, p. 18.

319. *Ibidem*, p. 16.

320. A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 293-294).

321. AT VII 45 (traducerile din textul *Meditaţiilor* îmi aparţin).

322. *Ibidem.*

323. *Ibidem.*

324. „*Nec obstat quod non comprehendam infinitum, vel quod alia innumera in Deo sint, quae nec comprehendere, nec forte etiam attingere cogitatione, ulo modo possum; est enim de ratione infiniti, ut a me, qui sum finitus, non comprehendatur; et sufficit me hoc ipsum intelligere, ac judicare, illa omnia quae clare percipio, et perfectionem aliquam importare scio, atque etiam forte alia innumera quae ignoro, vel formaliter vel eminenter in Deo esse, ut idea quam de illo habeo fit omnium quae in me sunt maxime vera, et maxime clara et distincta*" (AT VII 46).

325. „*Experior enim jam cognitionem meam paulatim augeri; nec video quid obstet quo minus ita magis et magis augeatur in infinitum*" (AT VII 47).

326. „*Nam primo, ut verum sit cognitionem meam gradatim augeri, et multa in me esse potentia quae actu nondum sunt, nihil tamen horum ad ideam Dei pertinet, in qua nempe nihil omnino est potentiale; namque hoc ipsum, gradatim augeri, certissimum est imperfectionis argumentum*" (*Ibidem*).

327. „*Praeterea, etiamsi cognitio mea semper magis et magis augeatur, nihilominus intelligo nunquam illam idcirco fore actu infinitam, quia nunquam eo devenietur, ut majoris adhuc incrementi non sit capax; Deum autem ita judico esse actu infinitum, ut nihil ejus perfectioni*

addi possit. Ac denique percipio esse objectivum ideae non a solo esse potentiali, quod proprie loquendo nihil est, sed tantummodo ab actuali sive formali posse produci” (*Ibidem*).

328. AT VII 49-50.

329. AT VII 51.

330. J.-B. Morin, *Quod Deus sit*, Paris, 1635, pp. 15-17; vezi şi traducerea în engleză de John Cottingham, în Roger Ariew, John Cottingham, Tom Sorell (eds.), *Descartes' Meditations: Background Source Materials*, Cambridge, 1998, pp. 240-241.

331. *Apologia Doctæ Ignorantiæ*, 9, in Niccolò Cusano, *Scritti filosofici*, con testo latino a fronte, traduzione italiana a cura di G. Santinello, vol. II, Bologna, 1980, p. 216.

332. Roger Ariew, „René Descartes et Jean-Baptiste Morin”, în J. Boulad-Ayoub, D. Kolesnik, A. Torero-Ibad (eds.), *Les arts de lire des philosophes modernes*, Québec, 2015, pp. 269-280.

333. „*Idea enim infiniti, ut sit vera, nullo modo debet comprehendi, quoniam ipsa incomprehensibilitas in ratione formali infiniti continetur*” (AT VII 368).

334. A 318, *către Mersenne* [28 ianuarie 1641] (AT III 294).

335. AT VII 106.

336. „*Illudque tantum proprie infinitum appello, in quo nulla ex parte limites inveniuntur: quo sensu solus Deus est infinitus*” (AT VII 113).

337. *Ibidem.*

338. „*Rationem formalem infiniti, sive infinitatem*” (*Ibidem*).

339. „*Quantum ad infinitatem, etiamsi illam intelligamus esse quam maxime positivam, non tamen nisi negative quodam modo intelligimus, ex hoc scilicet quod in re nullam limitationem advertamus*” (*Ibidem*).

340. „*Autem in quibus sub aliqua tantum ratione finem non agnosco, ut extensio spatii imaginarii, multitudo numerorum, divisibilitas partium quantitatis, et similia, indefinita quidem appello, non autem infinita, quia non omni ex parte fine carent*” (*Ibidem*).

341. „*Ipsam vero rem, quae est infinita, positive quidem intelligimus, sed non adæquate, hoc est non totum id, quod in eà intelligibile est, comprehendimus*” (*Ibidem*).

342. „*Non tamen nisi negativo quodam modo intelligimus”* (*Ibidem*).

343. Potrivit A 344, *către Mersenne*, [22 iulie 1641] (AT III 417), şi A 354, *către Mersenne*, 17 noiembrie 1641 (AT III 449-450), Descartes dorea să le tipărească cu celelalte obiecţii. Dar acest lucru nu s-a întâmplat.

344. În acest text nu ne propunem o cercetare istorică asupra identităţii lui Hyperaspistes. Pentru detalii, se pot vedea nota 1 de la A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes*, [iulie 1641], şi, *supra*, nota complementară *Scrierea* Meditaţiilor. În plus, se pot consulta: Igor Agostini, „Un

homme qui se faisait appeler l'Hyperaspistes", *Bulletin cartésien* XXXIV, *Archives de Philosophie*, 2006, pp. 4-8, şi Sergio Landucci, „Contributi di filologia cartesiana", *Rivista di storia della filosofia*, 56, 2001, 1, pp. 5-23. Vezi şi Baillet II 279.

345. Clerselier foloseşte un alt nume: „Adversarul" (Clerselier II 126).

346. Vezi AT VII 347-391.

347. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 398, Clerselier II 110).

348. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 398-399, Clerselier II 111-112).

349. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 350-351). Aici Descartes analizează obiecţiile lui Gassendi la *Meditaţia a II-a* (AT VII 258-260). La punctul 1, Descartes readuce în discuţie o temă nucleară pentru înţelegerea adecvată a *Meditaţiilor* sale: considerarea permanentă a mărturiei simţurilor ca incertă trebuie să devină condiţia prealabilă şi necesară a oricărui demers metafizic coerent. Mai precis, Descartes condiţionează înţelegerea filosofiei sale de asumarea acestei atitudini: „*ad meas Meditationes intelligendas adeo necessarium, ut quisquis illud admittere non vult, aut non potest, nihil in ipsas responsione dignum objiciendi sit capax*" (AT VII 350). În fond, Descartes insistă pe reducţia la fals a oricărei certitudini empirice. În fapt, pentru Descartes nu există certitudine întemeiată pe datele simţurilor. Pornind de aici, Descartes atrage însă atenţia asupra „diferenţei dintre acţiunile vieţii şi căutarea adevărului" („*sed advertenda est distinctio, variis in locis a me inculcata, inter actiones vitæ et inquisitionem veritatis* […]", AT VII 350), considerând că în viaţa concretă ar fi „absurd să nu dăm crezare simţurilor" („[…] *ineptum sane esset sensibus non credere* […]", AT VII 351), întrucât în absenţa acestei raportări, viaţa reală s-ar dovedi imposibilă din punct de vedere practic. Dar în privinţa „căutării adevărului" e necesară o veritabilă „punere între paranteze" a „atitudinii naturale", întrucât doar în acest chip este posibil să „ştim care lucruri pot fi cunoscute cu certitudine de mintea umană" („[…] *quidnam certissime ab humano ingenio cognosci possit, inquiritur* […]", AT VII 351). Astfel, în urma eliminării tuturor „adevărurilor" întemeiate pe datele simţurilor, ca fiind lipsite de certitudine, rămân cele ce rezistă acestui proces, aşadar cele sigure: „[…] *plane a ratione alienum est, eadem nolle ut dubia, imo etiam ut falsa, serio rejicere, ad animadvertendum alia quaedam, quae sic rejici non possunt, hoc ipso esse certiora, nobisque revera notiora*" (AT VII 351).

350. „Ar fi de dorit [să existe] tot atâta certitudine în lucrurile care privesc îndrumarea vieţii, precum se cere pentru a dobândi ştiinţa. Dar totuşi este foarte uşor de demonstrat că nu e necesar nici să căutăm, nici să nădăjduim una aşa de mare […]" (A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641], AT III 422, Clerselier II 126-127). Se observă că Descartes mută accentul de pe

„adevăr”, pe „certitudine”, insistând pe corelația implicită cu procesul îndoielii.

351. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 422, Clerselier II 126-127).

352. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 422-423, Clerselier II 127). Vezi și Martial Gueroult, *Descartes selon l'ordre des raisons, II, L'âme et le corps* [1953], Paris, 1968, pp. 258-260.

353. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 400, Clerselier II 112-113). Hyperaspistes interpretează răspunsul lui Descartes către Gassendi (AT VII 353-354), trecând cu vederea faptul că Descartes nu inferează nimic cu privire la perfecţiunea sau imperfecţiunea minţii în sine, ci doar afirmă că mintea nu se perfecţionează în nici un fel prin uniunea ei cu corpul (instrumentul): „[…] *sequitur tantum illam, quandiu corpori est adjuncta, ipso uti ut instrumento ad eas operationes, quibus ut plurimum occupatur, non autem perfectiorem vel imperfectiorem reddi a corpore*” (AT VII 354).

354. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 423-425; Clerselier II 127-129).

355. Până în acest moment, Descartes vorbise despre suflet (*animam, âme*), de aici are în vedere doar mintea (*mentem, esprit*). În fapt, pentru Descartes, cele două sunt identice.

356. Dar conştientizarea acestor idei nu poate surveni decât printr-o prealabilă eliberare a minţii de simţuri. Pentru necesitatea acestei „*abducere mentem a sensibus*”, vezi: *Discurs*, IV (AT VI 37); *Synopsis* la *Meditaţii* (AT VII 12); A 110, *către Mersenne* [cca 20 aprilie 1637] (AT I 350-351), şi A 156, *către* [*Vatier*], [22 februarie 1638] (AT I 560). În fond, uniunea e cauza pentru care mintea este uneori confuză.

357. Pentru a explica această relaţie, Descartes introduce acele impulsuri pe care le denumeşte „spirite animale”. Vezi şi John Cottingham, *A Descartes Dictionary*, Oxford, 1993, pp. 13-15.

358. Aici pare să fie o contradicţie cu îndemnul lui Descartes de a ne aduce permanent aminte de diferența ontologică dintre finit şi infinit din *Præfatio ad lectorem* la *Meditaţii*: „[…] *modo tantum memores simus mentes nostras considerandas esse ut finitas, Deum autem ut incomprehensibilem et infinitum* […]” (AT VII 9).

359. Pentru explicaţii ale uniunii, vezi şi Martial Gueroult, *Descartes selon l'ordre des raisons*, vol. II, pp. 186-191.

360. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 400-402, Clerselier II 113-115). Hyperaspistes trimite la *Răspunsuri V*, AT VII 357 (*„quia plane aliud est, pertinere ad me ipsum quam pertinere ad eam quam de me habeo notitiam*”).

361. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 425, Clerselier II 129-130).

362. El trimite la *Răspunsuri II* (AT VII 147-148).

363. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 425-426, Clerselier II 129-130), şi

Răspunsuri II (AT VII 148) („[…] *quod omni naturæ lumine certius est, et sæpe etiam, propter lumen gratiæ, evidentius*”).

364. Vezi *Răspunsuri VI* (AT VII 428).

365. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 402, Clerselier II 115).

366. Hyperaspistes trimite la *Răspunsuri V* (AT VII 379).

367. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 426, Clerselier II 130).

368. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 403, Clerselier II 116). El trimite la *Răspunsuri V* (AT VII 362).

369. Potrivit lui Alquié, „ideea de lucru (sau de substanţă, sau de fiinţă) este pentru Descartes absolut primă”, aşadar scapă oricărei definiţii (Alquié II 805, nota 1).

370. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 426, Clerselier II 131).

371. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 403-405, Clerselier II 116-118).

372. Vezi A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 426-429, Clerselier II 131-133).

373. AT VII 40, 45-46.

374. „[…] *priorem quodammodo in me esse perceptionem infiniti quam finiti, hoc est Dei quam mei ipsius*” (AT VII 45).

375. „*Nec putare debeo me non percipere infinitum per veram ideam, sed tantum per negationem finiti* […]” (AT VII 45).

376. Infinitul ca „*finis negatio*” (*Obiecţii V*, AT VII 286).

377. Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 364-365).

378. „*Nec verum est intelligi infinitum per finis sive limitationis negationem, cum e contra omnis limitatio negationem infiniti contineat*” (AT VII 365).

379. Cu toate că, atunci când compară gradul de realitate dintre cele două substanţe, Descartes utilizează verbul „*intelligere*”: „[…] *intelligo plus realitatis esse in substantia infinita quam in finita* […]” (AT VII 45).

380. Pentru Descartes, incomprehensibilitatea infinitului este esenţială pentru gândirea coerentă a acestei idei. Există nenumărate locuri în textele carteziene care marchează explicit acest lucru: *Meditaţia a III-a* (AT VII 46); *Răspunsuri I* (AT VII 106-107, 112-113); A 32, *către Mersenne*, 15 aprilie 1630 (AT I 147).

381. Potrivit lui Alquié, negaţia limitării este identică cu „negarea unei negaţii”. Astfel, chiar dacă din punct de vedere logic prin această operaţie se ajunge la o afirmaţie, totuşi nu există nici un fel de cunoaştere pozitivă, întrucât fiinţa (infinitul) trebuie să fie originară (Alquié II 365, nota 1).

382. Pentru noi, $p = x$ este finit şi q = x este infinit. Aplicând *modus tollens*, putem sesiza echivalenţa, ambele formule fiind tautologii: I. premisa 1: $q \rightarrow \neg p$, premisa 2: p, concluzia: $\neg q$ (Gassendi); II. premisa 1: $p \rightarrow \neg q$, premisa 2: q, concluzia: $\neg p$ (Descartes).

383. În fond, $\neg (q \rightarrow \neg p)$ este echivalent cu $\neg (p \rightarrow \neg q)$. Pe deasupra, aceste formule sunt amândouă echivalente cu formula p & q (p şi q). Aşadar, conjuncţia cartezianã este o contradicţie: x este infinit şi x este finit. Dar precizăm că aceste formalizări nu surprind unicitatea acelui x care este infinit.

384. Formal: $p = \neg q$ şi $q = \neg p$.

385. Vezi *Meditaţia a III-a* (AT VII 47).

386. „Zadarnic spuneţi Domnia voastră că nu concepem infinitul prin negarea finitului, sau a limitării; căci, de vreme ce limitarea conţine negaţia infinitului, urmează („*ergo*”) că negarea limitării conţine cunoaşterea infinitului; căci lucrurile contrare au o cauză contrară” (A 341, *[Hiperaspistes] către Descartes* [iulie 1641]; AT III 403, Clerselier II 116).

387. „Verissimum est, *non a nobis infinitum intelligi per limitationis negationem*; et ex eo quod *limitatio contineat negationem infiniti*, perperam infertur *negationem limitationis continere cognitionem infiniti* […]” („Este foarte adevărat să spunem că nu concepem infinitul prin negarea limitării; iar din aceea că limitarea conţine în sine negarea infinitului, zadarnic se inferă că negarea limitării, sau a finitului, conţine cunoaşterea infinitului […]”, A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641], AT III 426-427. În traducerea lui Clerselier găsim echivalentul sintagmei „*perperam infertur*” din textul latin al lui EL redat prin „*c’est en vain qu’on infère*” (Clerselier II 131). Alquié, traducând din textul latin al lui EL, redă prin „*c’est à tort qu’on infère*” (Alquié II 364-365). Credem că aici traducerea lui Alquié sprijină prima interpretare, şi anume cea a implicaţiei dintre finit şi infinit. În acest caz, inferenţa lui Hyperaspistes este nevalidă din punct de vedere formal: din negarea finitului nu rezultă nimic. Traducerea lui Clerselier sprijină a doua interpretare, şi anume identitatea finitului cu negarea infinitului şi aceea a infinitului cu negarea finitului ($p = \neg q$ şi $q = \neg p$).

388. Totuşi, din punct de vedere strict logic, cele două formule sunt echivalente.

389. „[…] pentru că acel ceva prin care infinitul diferă de finit este real şi pozitiv şi că, dimpotrivă, limitarea, prin care finitul diferă de infinit, este o nefiinţă, sau o negaţie a fiinţei. Or, ceea ce nu este nu ne poate conduce la cunoaşterea a ceea ce este; ci, dimpotrivă, din cunoaşterea unui lucru este uşor să concepem negaţia lui” (A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641], AT III 427).

390. Raportul dintre „infinit” şi „finit” nu este echivalent cu raportul dintre „vertebrat” şi „nevertebrat”. Al doilea raport este unul de contradicţie directă, bilaterală, întrucât prin

reuniunea celor doi termeni se obţine genul maximal („animal”). În cazul primului raport, contradicţia este unilaterală, în sensul lui Noica, întrucât doar finitul „neagă” infinitul, nu şi invers. Dar finitul nu poate fi gândit ca o „parte” a infinitului, obţinut direct prin limitarea adusă de negare. Totuşi, Descartes avansează o astfel de soluţie în A 736, *către Clerselier* [23 aprilie 1649], AT V 356. În fond, ceea ce rămâne în continuare problematic este semnificaţia ontologică a negaţiei. Astfel, legitimitatea intervenţiei lui Hyperaspistes rămâne una considerabilă, întrucât chestionează raportul dificil de surprins al finitului cu infinitul şi, implicit, statutul negaţiei. În fond, chiar dacă natura pur afirmativă a infinitului nu se obţine prin negaţia aplicată finitudinii, cum e posibil ca finitudinea să se obţină printr-o negaţie aplicată infinitului? În ambele situaţii, diferenţa calitativă dintre infinit şi finit se anulează, ele fiind perfect omogene.

391. „[…] Domnia voastră înşivă mărturisiţi că este de ajuns, pentru a avea adevărata idee a întregului infinit, ca un lucru să fie conceput ca neavând nici o limită. Şi prin urmare, acest raţionament, pe care-l respingeţi, este foarte bun, anume: acest lucru nu are nici o limită, deci este infinit; astfel că se pare că vă contraziceţi întru totul” (A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641], AT III 403).

392. Hyperaspistes trimite în chip explicit la *Răspunsuri V*: „[…] *sic quoque sufficit intelligere rem nullis limitibus comprehensam, ut vera et integra idea totius infiniti habeatur*” (AT VII 368).

393. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 427). Alquié observă foarte bine că între între „Fiinţa foarte amplă” şi „Fiinţa infinită” nu e un raport de identitate. Pentru a obţine o identitate reală, Descartes ar fi trebuit să utilizeze o formulă similară celei utilizate de Anselm (Alquié II 364, nota 3).

394. Pentru o discuţie mai detaliată asupra naturii afirmative a infinitului şi exprimarea lui negativă, vezi Igor Agostini, *L’idea di Dio in Descartes. Dalle* Meditationes *alle* Responsiones, Milano, 2010, pp. 246-259, şi Jean-Baptiste Jeangène Vilmer, „Le paradoxe de l’infini cartésien”, *Archives de Philosophie*, 72, 3, 2009, pp. 498-501.

395. Nu ne propunem să investigăm aici acest teritoriu speculativ.

396. Vezi A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 404, Clerselier II 116-117).

397. Hyperaspistes se sprijină pe atomismul lui Gassendi.

398. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 427-428).

399. Vezi *Discurs*, IV (AT VI 34) şi *Meditaţia a III-a*: „*jam vero lumine naturali manifestum est tantumdem ad minimum esse debere in causa efficiente et totali, quantum in ejusdem causæ effectu*” (AT VII 40). Vezi şi A 269, *către Regius* [iunie 1640], unde Descartes precizează

modul în care se poate forma ideea de Dumnezeu, în sensul explicitării ei: „dar toată forţa argumentului meu constă în faptul că susţin cu tărie că eu nu pot fi de aşa natură încât acele perfecţiuni care sunt foarte reduse în mine să le pot amplifica la infinit prin gândire, dacă nu ne-am avea obârşia de la o Fiinţă în care ele să fie infinite în mod actual; tot astfel precum, din simpla considerare a unei cantităţi foarte mici, sau a unui corp finit, nu aş putea concepe o cantitate indefinită, dacă mărimea lumii nu ar fi sau măcar nu ar putea fi indefinită” (AT III 64). Discuţia asupra ideii înnăscute de Dumnezeu se dovedeşte problematică, având în vedere că Descartes pare să accepte formarea ei, aşadar pare să o considere ca nefiind un adevăr originar. Pe lângă scrisoarea menţionată mai există câteva pasaje în care Descartes vorbeşte despre formarea acestei idei: *Răspunsuri I* (AT VII 114) şi A 335, *către Mersenne*, 27 mai 1641.

400. În privinţa corelaţiei dintre independenţă şi infinitate, Descartes se exprimă în mod precis în mai multe locuri: *Meditaţia a III-a* (AT VII 45); *Răspunsuri III* (AT VII 185); A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 191).

401. A 341, [*Hyperaspistes] către Descartes* [iulie 1641] (AT III 404, Clerselier II 117).

402. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 428, Clerselier II 132).

403. Necesitatea creaţiei continue este afirmată din *Meditaţia a III-a* (AT VII 49).

404. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 404-405, Clerselier II 117-118). Vezi şi *Răspunsuri V* (AT VII 367).

405. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 428-429, Clerselier II 132-133). Vezi şi Tad M. Schmaltz, *Descartes on causation*, Oxford, 2008, pp. 69-71.

406. Vezi *Meditaţia a III-a* (AT VII 37-38) şi *Meditaţia a VI-a* (AT VII 71-90).

407. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 405-406, Clerselier II 118-119). Vezi şi *Răspunsuri V* (AT VII 380).

408. Invocarea acestei doctrine chiar în termenii formulaţi de Descartes în scrisorile către Mersenne din 1630 poate constitui un temei consistent pentru a-l considera pe Hyperaspistes un apropiat al lui Mersenne sau chiar Mersenne însuşi. Evident că ultima posibilitate rămâne doar o ipoteză care trebuie susţinută de multe alte argumente. Pe de altă parte, există şi posibilitatea ca Hyperaspistes să fi cunoscut doctrina creaţiei adevărurilor eterne din *Răspunsuri V*, astfel încât acesta să fie doar un apropiat al lui Gassendi.

409. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 429-430, Clerselier II 133-134).

410. Descartes trimite în mod explicit la *Răspunsuri VI* (AT VII 435-436).

411. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 406-407, Clerselier II 119-120).

412. Analizând răspunsul lui Descartes la obiecţiile lui Gassendi, Alquié distinge cauzalitatea

ontologică de cauzalitatea devenirii (Alquié II 813, nota 1). Pentru progresul la infinit pentru cele două tipuri de cauze, vezi: *Meditaţia a III-a* (AT VII 42); A 485, *către* [*Mesland*] [2 mai 1644] (AT IV 112-113); A 736, *către Clerselier*, 23 aprilie 1649 (AT V 355).

413. Diferenţa dintre cele două tipuri de cauze, precum şi acceptarea progresului la infinit în cazul celor ordonate sunt discutate în *Răspunsuri I* (AT VII 106-107). Vezi Henri Gouhier, *La pensée métaphysique de Descartes*, Paris, 1969, pp. 136-140, şi Alquié II 525, nota 1.

414. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 430, Clerselier II 134).

415. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 407-408, Clerselier II 120-121). Vezi şi *Răspunsuri V* (AT VII 374).

416. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 430-431, Clerselier II 134-135). Alquié traduce verbul „*intelligere*” din versiunea latină a răspunsului lui Descartes (AT III 430) prin verbul „*comprendre*” (Alquié II 369, nota 1), ceea ce pare greşit. Mai mult, Alquié consideră că traducerea lui Clerselier prin „*concevoir*” ar falsifica gândirea lui Descartes. Dar, dimpotrivă, dacă ar fi vrut să exprime altceva, Descartes ar fi avut la îndemână verbul „*comprehendere*”.

417. El invoca exemplul vidului, considerat un lucru pozitiv, al accidentelor reale, gândite ca substanţe, sau al sufletului, care este considerat ca având natură corporală.

418. Rămâne de discutat semnificaţia acestui „prezent” al percepţiei. Pentru Descartes, nu este unul pur subiectiv, aşa cum ar lăsa să se înţeleagă Hyperaspistes. Este un prezent al *cogito*-ului, aşadar unul al gândirii, nu doar una dintre extazele temporale. Vezi şi Jean Wahl, *Du rôle de l’idée de l’instant dans la philosophie de Descartes*, Paris, 1920.

419. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 408, Clerselier II 121-122).

420. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 431-432, Clerselier II 135). Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 375). Aici cele două domenii sunt morala şi fizica.

421. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 408-409, Clerselier II 122). Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 378).

422. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 432, Clerselier II 136).

423. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 409-410, Clerselier II 122-123). Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 357 şi 382).

424. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 432-433, Clerselier II 136-137).

425. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 410-411, Clerselier II 124-125). Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 383-384).

426. *Răspunsuri V* (AT VII 383).

427. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 433-434, Clerselier II 137-138).

428. Pentru modul în care se raportează Descartes la scepticism, vezi Henri Gouhier, *La pensée métaphysique de Descartes*, pp. 36-40.

429. A 341, [*Hyperaspistes*] *către Descartes* [iulie 1641] (AT III 411-412, Clerselier II 125-126). Vezi *Răspunsuri V* (AT VII 388).

430. A 347, *către* [*Hyperaspistes*] [august 1641] (AT III 434-435, Clerselier II 138-139).

431. Este o eroare doar în măsura în care Hyperaspistes nu are în vedere identitatea dintre *p* şi *q*.

432. Folosirea acestui exemplu este foarte discutabilă din punct de vedere dogmatic, întrucât articularea discursivă (strict raţional analitică) a acestor adevăruri este o utopie. Mai mult, pentru Descartes aceste adevăruri aparţin teologiei revelate, şi nu celei raţionale. Pentru distincţia prin raţiunea raţionată (*raison raisonnée*, *ratio ratiocinata*), aşadar cea care nu are nici o fundamentare reală, vezi şi A 570, *către X* [1645] (AT IV 349).

433. Primii profesori ai noii Academii sunt unii dintre cei mai buni învăţaţi neerlandezi ai epocii: Bernard Schotanus (sau Van Schooten, drept şi matematică, 1598-1652), Antonius *Æ*milius (retorică şi istorie, 1589-1660), Justus Liræus (studii clasice, 1578-1646), Henricus Reneri (filosofie, 1593-1639) şi Gisbertus Voetius (teologie, 1589-1676). În 1638 Henricus Regius (Hendrik de Roy, 1598-1679) este numit profesor extraordinar de medicină.

434. Robin Buning, *Henricus Reneri (1593-1639): Descartes' Quartermaster in Aristotelian Territory*, Utrecht, 2013, p. 206.

435. *Claude Saumaise către Ismaël Boulliau*, 7 martie 1638 (AT X 557). În prezenta notă complementară, toate datele sunt indicate potrivit calendarului gregorian.

436. *Epistola către Dinet* (AT VII 582–583).

437. A 192, *Regius către Descartes*, 18 august 1638 (AT II 305).

438. Text reprodus în AT III 726-736.

439. O ediţie critică în Bos, *Appendix*, pp. 195-240. Regius se consultă asupra primelor disputaţii pe care le susţine şi cu Voetius, care îi face observaţii privitoare la doctrina calvinistă (*cf.* Bos 58-59 şi 60, nota 2).

440. *Physiologia* Ia.

441. Vezi A 331, *către Regius* [începutul lui mai 1641] (AT III 371, r. 12-21).

442. Henricus Regius, *Disputatio medica prima* [– *tertia*]. *De illustribus aliquot quæstionibus physiologicis*, Utrecht, 1641 [un exemplar la Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin]. Urmăresc reconstrucţia lui Theo Verbeek, „«Ens per accidens»: le origini della querelle di Utrecht", *Giornale Critico Della Filosofia Italiana*, 12, 2, 1992, pp. 276-288.

443. A 355, *către Regius* [a doua jumătate a lui decembrie 1641] (AT III 460).

444. Christoph Lüthy, *David Gorlæus (1591-1612): An Enigmatic Figure in the History of*

Philosophy and Science, Amsterdam, 2013, pp. 147-153.

445. Davidis Gorlæi Ultraiectini *Exercitationes philosophicæ*, Leiden, 1620, p. 27; un exemplar digitalizat consultabil la: http://digicollectie.tresoar.nl/item.php?object=296&item=1 [accesat pe 5.04.2015].

446. Vezi A 217, *Æmilius către Descartes* [sfârşitul lunii martie sau începutul lunii aprilie 1639] (Baillet II 21-22).

447. *Voetius către Mersenne* [a doua jumătate a lui octombrie 1640?] (CM X 164).

448. Theo Verbeek, „Descartes and the problem of atheism: the Utrecht crisis", *Dutch Review of Church History*, 71, 2, 1991, pp. 211-223.

449. *Narratio Historica qua defensæ, qua exterminatæ novæ Philosophiæ*, Utrecht, publicată în octombrie 1643, după apariţia *Epistolei către Voetius*, a fost tradusă de Theo Verbeek în *La Querelle*. Relatarea susţinerii tezelor din 8 decembrie 1641, în *Narratio Historica*, pp. 22-25/*La Querelle*, pp. 93-94.

450. Voetius „este cel mai mare pedant de pe Pământ, şi crapă de ciudă pentru faptul că există un Profesor de Medicină în Academia lor din Utrecht care profesează pe faţă Filosofia mea, ba chiar ţine lecţii particulare de Fizică şi în doar câteva luni îi face pe discipolii săi capabili de a lua în râs toată Filosofia veche. Voetius şi ceilalţi Profesori au făcut tot ce le-a fost cu putinţă ca Magistratul să îi interzică a o mai preda; dar, dimpotrivă, Magistratul i-a permis, în ciuda Domniilor lor" (A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640, AT III 231).

451. *Narratio Historica*, pp. 28-29/*La Querelle*, pp. 97-99.

452. A 355, *către Regius* [a doua jumătate a lui decembrie 1641] (AT III 460-461).

453. *Narratio Historica*, p. 39/*La Querelle*, p. 105.

454. *Narratio Historica*, p. 39/*La Querelle*, p. 105.

455. *Narratio Historica*, pp. 43-44/*La Querelle*, p. 108.

456. Calităţile oculte erau într-adevăr admise de unii medici, cum ar fi Jean Fernel (1497–1558) şi Daniel Sennert (1572-1637), care le invocau pentru a explica magnetismul, contagiunea, unele alergii (de pildă, cele provocate de pisici) sau „simpatiile" (*La Querelle*, pp. 473-474, nota 85).

457. *Narratio Historica*, p. 47/*La Querelle*, p. 112.

458. Pentru platonismul lui Gorlæus, vezi Robert Pasnau, *Metaphysical Themes 1274-1671*, Oxford, 2011, p. 597.

459. Gorlæus, *Exercitationes philosophicæ*, Leiden, 1620, XII, pp. 222-223, *apud* Christoph Lüthy, *David Gorlæus*, p. 167.

460. Gorlæus, *Exercitationes philosophicæ*, XII, p. 224.

461. Vezi Aza Goudriaan, *Reformed Orthodoxy and Philosophy, 1625-1750: Gisbertus Voetius, Petrus van Mastricht, and Anthonius Driessen*, Leiden, 2006, pp. 234-243.

462. A 362, *Regius către Descartes*, [14/]24 ianuarie 1642 (AT III 367-368, 488, 490-491).

463. A 365, *către Regius* [sfârşit de ianuarie 1642] (AT III 492).

464. A 365, *către Regius* [sfârşit de ianuarie 1642] (AT III 493).

465. A 366, *Regius către Descartes*, [23 ianuarie/]2 februarie 1642 (AT III 525-527).

466. A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1642] (AT III 509-510, 503-509).

467. A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1942] (AT III 503).

468. A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1942] (AT III 508).

469. A 367, *către Regius* [3 sau 4 februarie 1942] (AT III 508-509).

470. I-l trimite pe noul său prieten, Claude Picot, care se instalează pentru câteva luni la Utrecht pentru a studia *Geometria* lui Descartes sub îndrumarea lui Jacobus van Waessenaer şi, pesemne, pentru a urmări de aproape escaladarea disputei de la Utrecht: A 369, *către Regius*, 6 februarie 1642 (netipărită în AT).

471. A 370, *către Regius* [6 februarie 1642] (netipărită în AT).

472. *Narratio historia*, p. 53.

473. A 372, *Regius către Descartes*, [23 februarie/]5 martie 1642 (AT III 534). Confiscarea exemplarelor, din care se vânduseră deja 150, face ca *Responsio* a lui Regius să devină mult mai căutată şi citită.

474. Vezi A 372, *Regius către Descartes*, [23 februarie/]5 martie 1642 (AT III 534-535); *Narratio historica*, pp. 54-64/*La Querelle*, pp. 118-121, unde este publicat textul memoriului, al rezoluţiei şi al judecăţii; Bos 127-128, comentariu.

475. Vezi *La Querelle*, p. 454, nota 115.

476. Vezi A 387, *către Regius* [iunie 1642] (AT III 565-568).

477. A 373, *către Regius* [între 5 şi 10 martie 1642] (AT III 536).

478. A 402, *Regius către Descartes* [înainte de mai 1643] (AT III 573); A 443, *către Huygens*, 20 septembrie 1643 (AT IV 751).

479. A 373, *către Regius* [între 5 şi 10 martie 1642] (AT III 537).

480. A 375, *către Regius* [între 25 şi 31 martie 1642] (AT III 486).

481. Vezi nota complementară *Scrierea* Meditaţiilor.

482. Vezi nota complementară *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

483. A 381, *către Huygens* [26 aprilie 1642] (AT III 783).

484. AT VII 580.

485. AT VII 581.

486. *La Querelle*, p. 483, nota 44.

487. AT VII 581.

488. AT VII 582. „Dar mai întreb de ce există obiceiul, în Școli, de a disputa. Fără îndoială, pentru a căuta adevărul evident, căci dacă acesta ar fi fost deja găsit, aceste disputaţii ar înceta, cum se vede în Geometrie, despre care nu se obişnuieşte de a disputa” (AT VII 596).

489. AT VII 584.

490. AT VII 598.

491. A 385, *Huygens către Descartes*, 26 mai 1642 (AT III 790).

492. A 386, *Regius către Descartes*, 1 iunie 1642 (AT III 571).

493. A 387, *către Regius* [iunie 1642] (AT III 565-566).

494. Vezi *La Querelle*, pp. 48-50.

495. Samuel Maresius, *Bonæ Fidei Sacrum*, p. 4, *apud La Querelle*, p. 58.

496. *La Querelle*, p. 58.

497. Samuel Maresius, *Bonæ Fidei Sacrum*, pp. 28-30, *apud La Querelle*, p. 58.

498. A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642 (AT III 600).

499. A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, 13 decembrie 1642 (AT III 602-604).

500. Vezi A 405, *Huygens către Descartes*, 7 ianuarie 1643 (AT III 801-802).

501. Vezi A 684, *Scrisoarea apologetică către Consiliul Oraşului Utrecht*, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 207).

502. Vezi A 407, *către* [*Desmarets*] [sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie 1643] (AT III 605).

503. Voetius nu se dădea înapoi de la a face şi numeroase aluzii la moravurile sexuale ale lui Descartes ce, potrivit lui, confirmau depravarea pe care o aduce cu sine faptul de a urma orbeşte intuiţiile conştiinţei individuale, în lipsa unei bune îndrumări din partea Bisericii şi a doctrinei celei adevărate, formulată şi explicată de teologie şi de filosofia aristotelică. Renunţarea la ideea unei ordini naturale ameninţă în primul rând, pentru Voetius, fundamentele moralei; aşa, de pildă, din doctrina cartezianã nu se poate deduce, de exemplu, nici un motiv pentru condamnarea sodomiei; Gisbertus Voetius, *Selectarum disputationum theologicarum*, Utrecht, 1648, prefaţa volumului I.

504. „Introduction”, în *La Querelle*, p. 50.

505. „Acest om este emulul lui Vanini în aceea că, deşi vrea să pară că respinge ateii prin argumentele sale rafinate, injectează în chip ingenios şi pe ascuns veninul ateismului celor care, din pricina slăbiciunii intelectului lor, nu sunt în stare să descopere pretutindeni şarpele ce se ascunde în iarbă. Mulţi teologi raţionali, socotind că se descurcă fără Scriptură, predau astfel

Ateismul, cu toate că se străduie să-i descopere și să-i combată", *La Querelle*, p. 160. Pentru teza similară a lui Voetius, vezi *Disputationes Theologicæ Selectæ*, vol. 1, Utrecht, *De Atheismo*, 1, pp. 114-135.

506. Theo Verbeek, „Descartes and the problem of atheism: The Utrecht crisis", pp. 213-216.

507. *La Querelle*, pp. 315-317.

508. *Ibidem*, pp. 216-218.

509. Vezi, de pildă, A 414, *către Colvius*, 20 aprilie 1643 (AT III 647): „am lăsat cerul deoparte pentru câteva zile și am înnegrit câteva pagini pentru a încerca să mă apăr de insultele care mi se aduc pe Pământ".

510. Vezi A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 643), și A 414, *către Colvius*, 20 aprilie 1643 (AT III 647).

511. A 412, *către Mersenne*, 23 martie 1643 (AT III 643). Aceeași motivație altruistă o expusese și în decembrie 1642: „nu aș catadicsi să-i răspund cu vreun cuvânt dacă aș urmări doar propriul meu interes; dar pentru că cârmuiește poporul de rând într-un Oraș în care se află o mulțime de oameni cumsecade [*honnêtes gens*] care îmi doresc binele și care vor fi foarte bucuroși ca autoritatea sa să scadă, voi fi nevoit, de dragul Domniilor lor, să-i răspund" (A 400, *către Mersenne*, 7 decembrie 1642, AT III 599).

512. A 417, *Regius către Descartes* [începutul lui decembrie 1642 – mai 1643] (AT III 558).

513. AT VIII-2 1-194. Curând după textul latin, apare și o versiune a epistolei în neerlandeză, *Brief van Rene Des Cartes, aen den vermaerden D. Gisbertus Voetius*, tradusă de Jean Batelier (1593-1672) și tipărită de Rieuwerdt Dirckz van Baardt.

514. AT VIII-2 194.

515. AT VIII-2 180.

516. AT VIII-2 181.

517. A 420, *către Huygens*, 22 mai 1643 (AT III 815).

518. Vezi A 426, *Colvius către Descartes*, 9 iunie 1643 (AT III 680-682).

519. A 423, *către Desmarets* [mai-iunie 1643] (AT VIII-2 321).

520. „Știți de câte ori v-am tulburat altădată. […] de astă dată veți fi și mai tulburat, asta dacă nu puneți lucrurile în ordine încă dintru început, dându-mi astfel de sfaturi și de sprijin încât chestiunea să se sfârșească așa cum trebuie și repede […] am de gând să merg la Haga la Domnul de Wilhem […] dacă voi afla acolo de asemenea și câteva scrisori de recomandare către cei cărora Domnia voastră veți socoti de cuviință să mă adresez, vă voi rămâne foarte îndatorat […] vă rog stăruitor să binevoiți a-i vorbi Alteței Sale despre aceasta […] pricina mea este legată de cea a Domnului de Brederode […] deși nu îi voi scrie Domnului de Pollot,

sunt atât de încredinţat de prietenia Domniei sale încât nu mă îndoiesc că mă va îndatora privitor la această chestiune pe cât îi va sta în putinţă” (A 430, *către Huygens*, 26 iunie 1643, AT III 821-824).

521. A 437, *către* [*de Wilhem*], 10 iulie 1643 (AT IV 16).

522. A 434, *către Consiliul Oraşului* [Vroedschap] *Utrecht*, 6 iulie 1643 (AT IV 11).

523. Vezi A 440, *Regius către Descartes* [sfârşitul lui iulie sau august 1643] (AT VIII-2 337, nota c).

524. „Dacă obţin ce doresc, s-ar putea întâmpla ca, fără să prind de veste, să vină cineva la Hoef să-mi ridice hârtiile, care sunt toate bunurile ce le-ar putea ridica, şi să ardă această nefericită filosofie, care este pricina întregii lor asprimi” (A 445, *către Van Zurck* [13 octombrie 1643], AT IV 31-32).

525. Vezi A 450, *către Pollot*, 23 octombrie 1643 (AT IV 29).

526. Vezi A 445, *către Van Zurck* [13 octombrie 1643] (AT IV 31-32); A 446, *către* [*Graswinckel*], 17 octombrie 1643 (AT IV 19); A 447, *către Pollot*, 17 octombrie 1643 (AT IV 23-25); A 448, *către Huygens*, 17 octombrie 1643 (AT IV 756-757); A 449, *către Pollot*, 21 octombrie 1643 (AT IV 25-27).

527. A 449, *către Pollot*, 21 octombrie 1643 (AT IV 27).

528. „S-au găsit modalităţi astfel încât cauza să nu se sfârşească printr-o Sentinţă; iar în ce mă priveşte, cu firea mea, aş prefera să mă condamne şi să facă tot răul pe care îl pot face, numai să nu fiu în mâinile lor, mai degrabă decât ca lucrurile să rămână nelămurite. Căci atunci le-ar sta totdeauna în putere să o redeschidă când ar vrea, şi astfel nu aş fi niciodată în siguranţă” (A 450, *către Pollot*, 23 octombrie 1643, AT IV 28).

529. A 452, *Huygens către Descartes*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 760).

530. A 453, *către de Wilhem*, 7 noiembrie 1643 (AT IV 34).

531. Traduse de Theo Verbeek în *La Querelle*.

532. Vezi A 462, *către Pollot*, 30 noiembrie 1643 (AT IV 53-56).

533. „Cât despre Groningen, după părerea mea, aţi face mai bine să vă adresaţi Magistraţilor prin mijlocirea Domnului des Marets decât printr-o scrisoare publică” (A 444, *Huygens către Descartes*, 5 octombrie 1643, AT IV 755).

534. Vezi A 455, *către Desmarets*, 7 noiembrie 1643 (AT VIII-2 321).

535. Vezi A 519, *către Universitatea din Groningen*, 17 februarie 1645 (AT IV 177-179).

536. Vezi A 473, *către Pollot*, 15 ianuarie 1644 (AT IV 80-81).

537. Vezi A 474, *către La Thuillerie* [15 ianuarie 1644] (AT IV 85-95).

538. Scrisoarea nu mai există. Vezi, în schimb, A 684, *Scrisoare apologetică către Magistraţii din*

Utrecht, 21 februarie 1648 (AT VIII-2 199-273).

539. Vezi nota complementară *Despărţirea de Regius* din volumul III al *Corespondenţei*.

540. A 32, *către Mersenne*, 15 aprilie 1630 (AT I 135-147); A 33, *către Mersenne* [6 mai 1630] (AT I 147-150); A 34, *către Mersenne* [27 mai 1630?] (AT I 151-154). Vezi, în volumul I al *Corespondenţei*, nota complementară *Doctrina creaţiei adevărurilor eterne*.

541. „…fabula *Lumii* mele îmi place prea mult ca să renunţ la a o desăvârşi, dacă Dumnezeu îmi dă destule zile pentru aceasta” (A 39, *către Mersenne* [25 noiembrie 1630], AT I 179).

542. Vezi A 65, *către Mersenne* [sfârşitul lui noiembrie 1633] (AT I 270-271).

543. „Firele de păr albe care se grăbesc să-mi apară mă avertizează că nu mai trebuie să studiez altceva decât mijloacele de a le întârzia. Cu aceasta mă ocup în momentul de faţă şi încerc să suplinesc prin hărnicie lipsa experimentelor care îmi sunt necesare, pentru care am atâta nevoie de tot timpul meu încât am luat hotărârea de a mă dedica acestui studiu în întregime şi mi-am exilat până şi *Lumea* foarte departe de aici pentru a nu fi ispitit de a o trece pe curat.” (A 135, *către Huygens*, 5 octombrie 1637, AT I 645).

544. *Le Monde de Mr. Descartes, ou Le Traité de la Lumière*, chez Michel Bobin & Nicolas le Gras, MDCLXIV.

545. A 24, *către Mersenne*, 13 noiembrie 1629 (AT I 70).

546. „Tratatul meu este aproape gata, dar îmi mai rămâne încă să-l corectez şi să-l transcriu” (A 64, *către Mersenne*, 22 iulie 1633, AT I 268).

547. A 65, *către Mersenne* [sfârşitul lui noiembrie 1633] (AT I 270-271).

548. „Vă voi înfăţişa desigur ceea ce am făcut, pe cât de curând voi putea, dar vă mai cer, vă rog, un răgaz de un an pentru a-l revedea şi şlefui” (A 65, *către Mersenne* [sfârşitul lui noiembrie 1633], AT I 272).

549. Vezi A 90, *Huygens către Descartes*, 31 martie 1636 (AT I 604), şi A 91, *către Huygens*, 31 martie 1636 (AT I 605).

550. „Nu întrezăresc încă nici o speranţă că aş putea da încă multă vreme lumii *Lumea* mea” (A 165, *către Huygens*, 9 martie 1638, AT II 662); „Cele care m-au împiedicat până acum să fac ceea ce vreţi să mă convingeţi nefiind încă schimbate, nu aş putea de aceea să-mi schimb hotărârea […] totuşi nu m-am legat să nu îngădui ca *Lumea* mea să vadă lumina zilei în timpul vieţii mele […] ci am doar în plan, atât referitor la aceasta cât şi în orice alt lucru, să mă iau după împrejurări” (A 226, *către Huygens*, 6 iunie 1639, AT II 682).

551. „În privinţa lunetelor, vă voi spune că, după condamnarea lui Galilei, am revăzut şi am isprăvit întru totul tratatul pe care altă dată îl începusem despre ele; şi că, deoarece l-am despărţit întru totul de *Lumea* mea, îmi propun să-l tipăresc separat peste puţin timp” (A 80,

către [*Mersenne?*] [iunie-iulie 1635], AT I 322). Vezi şi A 81, *Huygens către Descartes*, 28 octombrie 1635 (AT I 588).

552. A 107, *Huygens către Descartes*, 24 martie 1637 (AT I 626).

553. „Toate opiniile mele sunt atât de legate şi depind atât de mult unele de altele, încât cineva nu şi-ar putea însuşi vreuna fără a le cunoaşte pe toate” (A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie 1638], AT I 562).

554. „Nu pot să rezolv absolut nici o problemă de fizică înainte de a fi explicat toate principiile mele, ceea ce îmi este cu neputinţă fără tratatul pe care m-am hotărât să-l suprim” (A 73, *către Mersenne*, 14 august 1634, AT I 305). Vezi şi A 156, *către* [*Vatier*] [22 februarie 1638] (AT I 562); A 165, *către Huygens*, 9 martie 1638 (AT II 662); A 167, *către Ciermans*, 23 martie 1638 (AT II 71); A 181, *către Morin*, 13 iulie 1638 (AT II 201); A 201, *către Mersenne* [11 noiembrie 1638] (AT II 393); A 204, *către Mersenne*, 15 noiembrie 1638 (AT II 431-444); A 228, *către Mersenne*, 19 iunie 1639 (AT II 564); A 281, *către Mersenne*, 6 august 1640 (AT 144 şi 146).

555. „Veţi muri: şi după această moarte, *Lumea* aceasta va ieşi în lume. […] să zicem că ar fi mâine. Câte obiecţii credeţi că vor ridica a doua zi invidia sau ignoranţa noastră? […] cine va împrăştia îndoielile celor buni şi sofismele celor răutăcioşi? Îngrijiţi o ramură şi părăsiţi copacul? Sunteţi gata să vă apăraţi bucăţile tipărite prin soluţii publice dar vă veţi lăsa orfană capodopera?” (A 225, *Huygens către Descartes*, 28 mai 1639, AT II 680).

556. „Aş vrea să vă mai spun, referitor la partea a cincea şi a şasea a *Discursului despre Metoda* voastră, unde faceţi o amplă enumerare a materiilor celor mai de seamă ale unui tratat pe care câteva considerente vă opresc, din câte spuneţi, să-l publicaţi, că s-au văzut deja de atâtea ori asemenea făgăduinţe, şi chiar venind de la mari oameni, încât unii ridică din umeri auzindu-le pe ale Domniei voastre” (A 144, *Petit către Descartes* [decembrie 1637 – ianuarie 1638]).

557. A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 782).

558. A 288, *către Mersenne*, 30 septembrie 1640 (AT III 185).

559. A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 232). Cercetătorii contemporani au însă o opinie diferită: „Pentru a spune lucrurilor pe nume, *Summa quadripartita* a lui Eustache, pe care Descartes o numeşte «cea mai bună carte care a fost scrisă vreodată în această materie», *nu* este astfel. Este un rezumat în manieră *Cliff's Notes* [rezumate şcolare ale operelor literare – n.n.] în special ale [manualelor] Coimbrei, din care Eustache preia câteodată *verbatim* propoziţii întregi. Este foarte zgârcit în citarea autorităţilor (deşi acest lucru devenea un standard al *cursus*-urilor), deseori nu oferă nici un argument pentru concluziile sale şi rareori ia în considerare obiecţii sau alternative. Tind să cred că lui Descartes, care nu avea răbdare

pentru detalii, nutrea puţin respect pentru autorităţi şi dezgust pentru dialectică, i-a plăcut pentru că era inechivocă, cuprinzătoare şi scurtă (regretă că comentariile Coimbrei sunt prea lungi ca să le folosească în proiectul său […]). Deşi *Summa* este o bună înşiruire a multora dintre tezele susţinute ca adevărate de către Aristotelicieni, este mai puţin utilă pentru a înţelege *de ce* credeau că aceste teze sunt adevărate sau care erau implicaţiile afirmării sau negării lor. Pentru aceasta trebuia mers în altă parte" (Dennis Des Chene, *Physiologia. Natural Philosophy in Late Aristotelian and Cartesian Thought*, Ithaca, 1996, p. 11).

560. A 300, *către Mersenne*, 11 noiembrie 1640 (AT III 232).

561. A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640] (AT III 259-260). În scrisorile către adepţii doctrinei scolastice Descartes disimulează dispreţul pe care îl nutreşte pentru aceasta: „Cât priveşte dispreţul ce vi s-a spus că îl nutresc faţă de Şcoală, acesta a fost cu siguranţă închipuit de persoane care nu-mi cunosc nici moravurile, nici firea. Şi cu toate că în încercările mele nu prea m-am slujit de termeni ce nu sunt cunoscuţi decât de cei învăţaţi, aceasta nu înseamnă că îi condamn, ci doar că am dorit să mă fac înţeles şi de către ceilalţi" (A 181, *către Morin*, 13 iulie 1638, AT II 201-202).

562. *Descartes' System of Natural Philosophy*, Cambridge, 2002, p. 43.

563. „Rapports de structure et de contenu entre les *Principia* et les cours de philosophie des collèges", în Jean-Robert Armogathe şi Giulia Belgioioso (a cura di), *Descartes:* Principia Philosophiæ, *1644-1994*, Napoli, 1996, pp. 491-516.

564. A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 470).

565. Ideea comparaţiei dispreţuitoare revine în 1646, când Descartes îi scrie lui Chalet: „Dar pentru că sunt aici anumite persoane care vor să mă convingă că mai mulţi Părinţi ai Societăţii voastre vorbesc păgubitor despre scrierile mele iar aceasta îl îndeamnă pe unul dintre prietenii mei să scrie un tratat în care vrea să facă o comparaţie cuprinzătoare între Filosofia care se predă în şcolile voastre şi cea pe care am publicat-o, astfel că arătând ce crede că este greşit în una să arate cu atât mai bine ce judecă a fi foarte bun în cealaltă; am socotit că nu trebuie să consimt la acest plan înainte de a vă fi înştiinţat şi să vă rog cu umilinţă să mă sfătuiţi ce socotiţi că trebuie să fac" (A 601, *către* [*Charlet*] [august 1646], AT III 269-271).

566. „Summa Philosophiæ", A 364, *către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642 (AT III 782); „redactez o Summa de Filosofie", A 356, *către Mersenne* [*pentru Dinet*] [22 decembrie 1641] (AT III 465).

567. Stephen Gaukroger, *Descartes' System of Natural Philosophy*, p. 34.

568. Vezi A 308, *către Mersenne* [17? decembrie 1640] (AT III 259-260).

569. Vezi A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 276). Acelaşi lucru i-l promite şi lui

Huygens la 29 iulie 1641: „Cât despre Fizică, sau mai bine spus rezumatul întregii Filosofii, despre care binevoiţi să-mi cereţi veşti, nu o pot tipări prea curând din pricină că aceasta nu este decât foarte la început, dar sunt hotărât să nu mă ocup de nimic altceva până când nu va fi gata” (A 346, *către Huygens*, 29 iulie 1641).

570. A 310, *către Mersenne* [31 decembrie 1640] (AT III 276).

571. Stephen Gaukroger, *Descartes' System of Natural Philosophy*, p. 62.

572. A 404, *către Huygens*, 5 ianuarie 1643 (AT III 799-801).

573. A 451, *către Huygens*, 2 noiembrie 1643 (AT IV 758-759).

574. Vezi notele complementare *Disputa de la Utrecht* şi *Polemica dintre Descartes şi Bourdin*.

575. „Prea multe lucruri mă distrag zilnic de la Filosofia mea, pe care totuşi am hotărât să o termin anul acesta” (A 374, *către Regius* [între 10 şi 25 martie 1642], AT III 529).

576. A 408, *către Mersenne*, 2 februarie 1643 (AT III 612-615).

577. A 443, *către Huygens*, 20 septembrie 1643 (AT IV 753).

578. A 484, *către Picot*, 2 mai 1644 (AT IV 108).

579. „Încă de acum 2 luni *Principiile Filosofiei* mele ar fi trebuie să fie gata tipărite, dacă librarul s-ar fi ţinut de cuvânt, dar a fost reţinut de figuri pe care nu le-a putut tăia atât de repede pe cât credea” (A 486, *către* [*Grandamy*] [2 mai 1644?], AT IV 122).

580. A 493, *către Picot*, 29 iulie 1644 (AT IV 129-130).

581. A 500, *către* [*Bourdin*] [8? octombrie 1644] (AT IV 143).

582. Renati Des-Cartes, *Principia Philosophiæ.* Amstelodami, apud Ludovicum Elzevirium. Anno MDCXLIV. *Cum privilegiis*. In-quatro, 12 foi preliminare, 310 pagini numerotate, 1 foaie albă. Imediat după foaia de titlu, pe şase pagini nenumerotate este imprimată dedicaţia către prinţesa Elisabeta a Boemiei (*Serenissimæ Principi Elisabethæ, Frederici Bohemiæ Regis, comitis palatini et electoris sacri romani imperii, filiæ natu maximæ*) urmate de 14 pagini nenumerotate conţinând cuprinsul (*Index Principiorum Philosophiæ*). Elzevir va publica în Ţările de Jos, la Amsterdam, încă cinci ediţii ale *Principiilor*: 1650, 1656, 1664, 1672, 1677.

583. Tot atunci apare şi traducerea latină a *Discursului* împreună cu *Dioptrica* şi *Meteorii*, dar fără *Geometria*, traducere realizată de Etienne de Courcelles: *Renati Des-Cartes, Specimina Philosophiae seu: Dissertatio de Methodo recte regendae rationis, et veritatis in scientiis investigandae: Dioptrice, et Meteora. Ex gallico translata et ab auctore perlecta, variisque in locis emendata*, Amstelodami, apud Ludovicum Elzevirium, 1644.

584. *Principii*, IV, art. 188 (AT VIII-1 315).

585. „Sunt deja doisprezece sau treisprezece ani de când am descris toate funcţiile corpului uman, sau a celui animal, dar hârtiile pe care le-am scris sunt atât de dezordonate încât mie însumi îmi

dau multă osteneală să le citesc; totuşi aceasta nu m-a împiedicat, acum patru sau cinci ani, să le împrumut unui bun prieten, care a făcut o copie, care iarăşi a fost transcrisă de atunci de alţi doi, cu îngăduinţa mea, dar fără să le recitesc sau să le corectez" (A 622, *către Mersenne*, 23 noiembrie 1646, AT IV 566-567).

586. A 461, *Huygens către Descartes*, 23 noiembrie 1643 (AT IV 766-768).

587. *Prefaţa* (*Lettre de l'Autheur à celui qui a traduit le livre, laquelle peut ici servir de Préface*) la ediţia franceză a *Principiilor Filosofiei* (AT IX-2 14).

588. „Domnul Picot îi dădu de ştire că nu găsise un mijloc mai potrivit de a se alina în absenţa lui decât prin traducerea acestei opere în franceză, pe care o începuse încă de la plecarea sa din Paris asupra exemplarului nedesăvârşit [i.e. fără figuri] pe care îl adusese mai înainte din Olanda în valiza sa" (Baillet II 219); A 497, *către Picot*, 11 septembrie 1644 (AT IV 138-139).

589. Baillet II 220; A 497, *către Picot*, 11 septembrie 1644 (AT IV 138-139).

590. „I-a scris despre aceasta Traducătorului pe VIII noiembrie pentru a-i arăta că o găseşte excelentă şi că nu ar putea-o dori mai bună" (Baillet II 247); A 501, *către Picot*, 8 noiembrie 1644 (AT IV 147).

591. A 517, *către Picot*, 9 februarie 1645 (AT IV 175-177), şi A 519, *către Picot*, 17 februarie 1645 (AT IV180-183).

592. A 536, *către Picot*, 1 iunie 1645 (AT IV 222).

593. A 586, *către Mersenne*, 20 aprilie 1646 (AT IV 396).

594. A 629, *către Charlet*, 14 decembrie 1646 (AT IV 587-588).

595. Pentru Jean-Baptiste Legrand, vezi introducerea la vol. I al *Corespondenţei*, pp. 26-27.

596. Acest original este cu siguranţă manuscrisul de la litera X a inventarului de la Stockholm: „Şaizeci şi nouă de foi a căror curgere este întreruptă în mai multe locuri, conţinând doctrina *Principiilor* sale în franceză şi nu în totalitate concordantă cu tipăritura latină".

597. Baillet II 172-173; A 523, *către Clerselier*, 10 aprilie 1645 (AT IV 192-195).

598. A 519, *către Picot*, 17 februarie 1645 (AT IV 180-181).

599. Frédéric de Buzon, Vincent Carraud, *Descartes et le Principia II. Corps et mouvement*, Paris, 1994, p. 27.

600. A 520, *către Clerselier* [17 februarie 1645] (AT IV 187).

601. Pierre Costabel, „Essai critique sur quelques concepts de la mécanique cartésienne", în *Démarches originales de Descartes savant*, Paris, 1982, p. 147.

Bibliografie

1. Operele lui Descartes

Discours de la Methode pour bien conduire sa raison, & chercher la verité dans les sciences. Plus la Dioptrique, les Meteores et la Geometrie. Qui sont des essais de cete Methode. A Leyde, de l'Imprimerie de Ian Maire, MDCXXXVII [1637]. Ediţie anastatică: Lecce, Conte, 1987.

Renati Des-Cartes Meditationes de prima philosophia, in qua Dei existentia et animæ immortalitates demonstratur, Parisiis, apud Michaelem Soly, MDCXLI [1641].

Renati Des-Cartes, Meditationes de prima philosophia, in quibus Dei existentia & animæ humanæ à corpore distinctio, demonstratur. His adjunctæ sunt variæ objectiones doctorum virorum in istas de Deo & anima demonstrationes; cum Responsionibus Authoris. Secunda editio septimis objectionibus antehac non visis aucta, Amstelodami, apud Ludovicum Elzevirium, 1642. Ediţie anastatică: Lecce, Conte, 1992.

Epistola Renati Des-Cartes ad celeberrimum Virum D. Gisbertum Voetium. In qua examinantur duo libri, nuper pro Voetio Ultrajecti simul editi: unus de Confraternitate Mariana, alter de Philosophia Cartesiana, Amsterodami, apud Ludovicum Elzevirium, MDCXLIII [1643].

Renati Des-Cartes Principia philosophiæ, apud Ludovicum Elzevirium, MDCXLIV [1644]. Ediţie anastatică: Lecce, Conte, 1987

Renati Des Cartes Specimina Philosophiæ: seu Dissertatio de Methodo rectè regendæ rationis, & veritatis in scientiis investigandæ: Dioptrice, et Meteora. Ex Gallico translata, & ab Auctore prelecta, variisque in locis emendata, Amstelodami, apud Ludovicum Elzevirium, MDCXLIV [1644]. Ediţie anastatică: Lecce, Conte, 1998.

Les Méditations métaphysiques de René Des-Cartes touchant la première philosophie, dans lesquelles l'existence de Dieu, & la distinction réelle entre l'ame & le corps de l'homme, sont demonstrées. Traduites du Latin de l'Auteur par M^r^ le D.D.L.N.S. *Et les Objections faites contre ces Méditations par diverses personnes très-doctes, avec les réponses de l'Auteur*. Traduites par Mr C.L.R., A Paris, chez la Veuve Iean Camusat, et Pierre le Petit, MDCXLVII [1647].

Les Principes de la Philosophie, escrits en Latin par René Des-Cartes et traduits en François par un de ses Amis, A Paris, chez Henri Le Gras, MDCXLVII [1647].

Renati Des Cartes Notæ in programma quoddam, sub finem Anni 1647 in Belgio editum, cum hoc Titulo: Explicatio Mentis humana, sive Animæ rationalis, ubi explicatur quid sit, & quid esse possit, Amstelodami, ex officina Ludovici Elzevirii, MDCXLVIII [1648].

Les Passions de l'Ame, par René Descartes, A Paris, chez Henri Le Gras, MDCXLIX [1649].

Magni Cartesii Manes ab ipsomet defensi, sive N.V. Renati Des-Cartes Querela Apologetica ad Amplissimum Magistratum Ultrajectinum, qua technæ, calumniæ, mendacia, falsorum testimoniorum fabricæ, aliaque crimina Voetiorum & Dematii, plene reteguntur. Opusculum antea ineditum, nunc vero opponendum quotidianis Voetii & Voetianorum criminationibus, iis nominatim quas sub Theologiæ Naturalis Reformatæ titulo haud ita pridem emiserunt, Uristadii, apud Lancellotum Misopodem, 1656.

Lettres de Mr Descartes. Où sont traittées les plus belles Questions de la Morale, Physique, Medecine & des Mathematiques, Paris, chez Charles Angot, MDCLVII [1657] (ediţia I a primului volum).

Lettres de Mr Descartes. Où sont expliquées plusieurs belles difficultez touchant ses autres Ouvrages. Tome second, Paris, chez Charles Angot, MDCLIX [1659] (ediţia I a celui de-al doilea volum).

Renatus Des Cartes De Homine, figuris & latinitate donatus à Florentio Schuyl, Inclytæ Urbis Sylvæ Ducis Senatore, & ibidem Philosophiæ Professore, Lugduni Batavorum, apud Franciscum Moyardum & Petrum Leffen, MDCLXII [1662].

Lettres de Mr Descartes. Où sont traittées plusieurs belles Questions touchant la Morale, Physique, Medecine & les Mathematiques. Nouvelle edition. Tome premier. Reveu et augmenté, Paris, chez Charles Angot, MDCLXIII [1663] (ediţia a II-a a primului volum).

Le Monde de Mr Descartes, ou Le Traité de la Lumiere, & des autres principaux objects des Sens. Avec un Discours du Mouvement Local, & un autre des Fiévres, composez selon les principes du même Auteur, A Paris, chez Theodore Girad, MDCLXIV [1664]. Alte tiraje la tipografii Jacques Le Gras, Michel Bobin şi Nicolas Le Gras.

L'Homme de René Descartes, & un Traitté de la Formation du Fœtus du mesme Auteur. Avec les Remarques de Louys de la Forge, Docteur en Medecine, demeurant à la Fleche, sur le Traitté de l'Homme de René Descartes, & sur les Figures par luy inventées, A Paris, chez Theodore Gira[r]d, MDCLXIV [1664]. Alte tiraje la tipografii Charles Angot, Jacques Le Gras şi Nicolas Le Gras.

Lettres de Mr Descartes. Où sont expliquées plusieurs belles difficultez touchant ses autres Ouvrages. Nouvelle edition, reveu et corrigé. Tome second, Paris, chez Charles Angot,

MDCLXVI [1666] (ediţia a II-a a celui de-al doilea volum, păstrând aceeaşi paginaţie cu ediţia I). Ediţie anastatică după exemplarul Institutului Franţei: Lecce, Conte, 2005.

Lettres de Mr Descartes. Où sont traittées plusieurs belles Questions touchant la Morale, Physique, Medecine & les Mathematiques. Nouvelle edition, reveu et augmenté. Tome premier, Paris, chez Charles Angot, MDCLXVII [1667] (ediţia a III-a a primului volum, păstrând aceeaşi paginaţie cu ediţia a II-a). Ediţie anastatică după exemplarul Institutului Franţei: Lecce, Conte, 2005.

Lettres de Mr Descartes. Où il répond à plusieurs difficultez qui luy ont esté proposées sur la Dioptrique, la Geometrie, & sur plusieurs autres sujets. Tome troisiesme, et dernier, Paris, chez Charles Angot, MDCLXVII [1667]. Ediţie anastatică după exemplarul Institutului Franţei: Lecce, Conte, 2005.

Renati Descartes Epistolæ (2 vol.), partim ab Auctore Latino sermone conscriptæ, partim ex Gallico translatæ, in quibus omnis generis quæstiones Philosophicæ tractantur, & explicantur plurimæ difficultates quæ in reliquis ejus operibus occurrunt, pars prima, pars secunda. Amstelodami, apud Danielem Elzevirium, MDCLXVIII [1668].

L'Homme de René Descartes, et la Formation du Fœtus, avec les Remarques de Louis de la Forge. A quoy l'on a ajouté *Le Monde ou Traité de la Lumiere*, du mesme Autheur. Seconde Edition, reveuë & corigée, A Paris, chez Michel Bobin & Nicolas Le Gras, MDCLXXVII [1677]. Alte tiraje la tipografii Charles Angot şi Théodore Girard.

Renati Descartes Epistolæ, partim Latino sermone conscriptæ, partim è Gallico in Latinum versæ, in quibus respondet ad plures difficultates ipsi propositas in Dioptrica, Geometria, variisque aliarum scientiarum subjectis, pars tertia, Amstelodami, ex typographia Blaviana, MDCLXXXIII [1683].

R. Des-Cartes Opuscula posthuma, physica et mathematica, Amstelodami, ex Typographia P. & J. Blaeu, prostant apud Janssonio-Waesbergios, Boom, & Goethals, MDCCI [1701].

Lettres de Mr Descartes, qui traitent de plusieurs belles questions concernant la Morale, la Physique, la Medecine, & les Mathematiques (6 vol.). Où l'on a joint le Latin de plusieurs Lettres qui n'avoient ét imprimées qu'en François; avec une Traduction Françoise de celles qui n'avoient jusqu'à present paru qu'en Latin. Nouvelle Edition enrichie de figures en taille-douce., A Paris, par la Compagnie des Libraires, 1724-1725.

Œuvres de Descartes (11 vol.), publiées par Victor Cousin, Paris, chez F.G. Leverault, 1824-1826.

Œuvres inédites de Descartes (2 vol.), précédées d'une Introduction sur la méthode par M. le Cte Foucher de Careil, Paris, Auguste Durand, 1859-1860.

Lettres inédites de Descartes, précédées d'une introduction par Eugène de Budé, Paris, A. Durand

et Pedone-Lauriel, 1868.

Descartes, la Princesse Élisabeth et la Reine Christine, d'après des lettres inédites, par A. Foucher de Careil, Paris, Amsterdam, Germer-Baillière et Cie, Frederik Muller et Cie, 1879.

Œuvres de Descartes, publiées par Charles Adam & Paul Tannery (11 vol. în 13 tomuri + vol. XII, *Vie & œuvres de Descartes* par Charles Adam + vol. XIII, *Supplément, Index général*), Paris, Léopold Cerf, 1897-1913. Nouvelle présentation par Bernard Rochot, Joseph Beaude, Pierre Costabel et Alan Gabbey (11 vol. în 13 tomuri), Paris, J. Vrin, 1964-1974. Un nou tiraj în format *demi-poche*: Paris, J. Vrin, 1996.

René Descartes, *Discours de la Méthode*, texte et commentaire par Étienne Gilson, Paris, J. Vrin, 1925, 6e édition, 1987.

Correspondence of Descartes and Constantyn Huygens, 1635-1647, edited from manuscripts now in the Bibliothèque Nationale, formerly in the possession of the late Harry Wilmot Buxton, F.R.A.S., by Leon Roth, Oxford, Clarendon Press, MCMXXVI [1926].

Descartes, *Correspondance* (8 vol.), publiée avec une introduction et des notes par Charles Adam et Gérard Milhaud, Paris, Félix Alcan, Presses Universitaires de France, 1936-1963. Ediţie anastatică: Nendeln, Liechtenstein, Kraus Reprint, 1970-1979.

Descartes, *Œuvres philosophiques* (3 vol.), textes établis, présentés et annotés par Ferdinand Alquié, Paris, Garnier, 1963-1973.

René Descartes, *Regulæ ad directionem ingenii*, texte critique établi par Giovanni Crapulli avec la version hollandaise du XVIIème siècle, La Haye, Martinus Nijhoff, 1966.

René Descartes, *Discours de la Méthode plus la Dioptrique, les Météores et la Géometrie*, édité par J.-R. Armogathe, M. Authier et V. Carraud, Paris, Fayard, 1987 [Corpus des œuvres de philosophie en langue française].

René Descartes, *Abrégé de musique / Compendium musicæ*, édition nouvelle, traduction, présentation et notes par Frédéric de Buzon, Paris, Presses Universitaires de France, 1987.

René Descartes, *Exercices pour les éléments des solides: essai en complément d'Euclide / Progymnasmata de solidorum elementis*, édition critique avec introduction, traduction, notes et commentaires par Pierre Costabel, Paris, Presses Universitaires de France, 1987.

René Descartes et Martin Schook, *La Querelle d'Utrecht*, textes établis, traduits et annotés par Theo Verbeek, préface de Jean-Luc Marion, Paris, Les impressions nouvelles, 1988.

René Descartes, Henricus Regius, *Il carteggio. Le polemiche*, a cura di Roberto Bordoli, Napoli, Cronopio, 1997.

Descartes, *Écrits physiologiques et médicaux*, présentation, textes, traduction, notes et annexes de Vincent Aucante, Paris, Presses Universitaires de France, 2000.

The Correspondence between Descartes and Henricus Regius, proefschrift door Jan Jacobus Frederik Maria Bos, Utrecht, Zeno Institute for Philosophy, 2002 [Quæstiones infinitæ, vol. XXXVII].

The Correspondence of René Descartes 1643, edited by Theo Verbeek, Erik-Jan Bos, Jeroen van de Ven, with contributions of Henk Bos, Carla Rita Palmerino, Corinna Vermeulen, Utrecht, Zeno Institute for Philosophy, 2003 [Quæstiones infinitæ, vol. XLV].

René Descartes, *Tutte le lettere 1619-1650*, a cura di Giulia Belgioioso, con la collaborazione di Igor Agostini, Francesco Marrone, Franco A. Meschini, Massimiliano Savini e di Jean-Robert Armogathe, Milano, Bompiani, [1]2005, [2]2009.

René Descartes, *Specimina philosophiæ*, introduction and critical edition by Corinna Vermeulen Utrecht, Zeno Institute for Philosophy, 2007 [Quæstiones infinitæ, vol. LIII].

René Descartes, *Opere 1637-1649*, a cura di Giulia Belgioioso, con la collaborazione di Igor Agostini, Francesco Marrone, e Massimiliano Savini, Milano, Bompiani, 2009.

René Descartes, *Opere postume 1650-2009*, a cura di Giulia Belgioioso, con la collaborazione di Igor Agostini, Francesco Marrone, e Massimiliano Savini, Milano, Bompiani, 2009.

René Descartes, *Œuvres complètes*, sous la direction de Jean-Marie Beyssade et Denis Kambouchner, Paris, Gallimard, coll. „Tel", tome III: *Discours de la Méthode* et *Essais*, *Propositio demonstrata*, *Excerpta Mathematica*, *Traité de Mécanique* [volume édité et annoté par Jean-Marie Beyssade, Michel Blay, Annie Bitbol-Hespériès, Frédéric de Buzon, Denis Kambouchner, Geneviève Rodis-Lewis, Theo Verbeek, André Warusfel], 2009; tome VIII: *Correspondance*, éditée et annotée par Jean-Robert Armogathe, 2 vol., 2013.

René Descartes, *Étude du bon sens*, *La recherche de la verité* et autres écrits de jeunesse (1616-1631), édition, traduction, présentation et notes de Vincent Carraud et Gilles Olivo, avec la collaboration de Corinna Vermeulen, Paris, Presses Universitaires de France, 2013.

René Descartes, *Corespondenţa completă*, volumul I, 1607-1638, ediţie îngrijită de Vlad Alexandrescu, introducere de Vlad Alexandrescu; traducere de Vlad Alexandrescu, Robert Arnăutu, Robert Lazu, Călin Cristian Pop, Mihai-Dragoş Vadana şi Grigore Vida; note, cronologie, note complementare, bibliografie şi indici de Vlad Alexandrescu, Robert Arnăutu, Călin Cristian Pop, Mihai-Dragoş Vadana, Grigore Vida, Iaşi, Polirom, 2014.

2. Surse primare

a) Autori antici şi medievali citaţi în cuprinsul volumului

Corpus juris civilis. Editio nova, prioribus correctior. MDCLXIV. Amstelædami apud Ioannem Blaeu, Ludov. et Dan. Elzevirios, et Lugduni Batavorum, apud Franciscum Hackium. [Kolofon:] Amstelædami, typis Joannis Blaev. MDCLXIII.
– A 284, *Descartes către Huygens*, Leiden, 27 august 1640

ANSELM DE CANTERBURY

Opera et tractatus beati Anselmi archiepiscopi cantuariensis ordinis Sancti Benedicti, per Caspar Hochfeder, Nürnberg, [1491].
Proslogicon
– A 309, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 24 decembrie 1640]

ARISTOTEL

Aristotelis Opera (5 vol.), edidit Academia Regia Borusica, Berolini, apud Georgium Reimerum, 1831-1870. Editio altera quam curavit Olof Gigon, Berolini, apud W. de Gruyter et socios, 1960-1987.
Fizica, traducere şi note de N.I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.
– A 339, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 iunie 1641
Despre cer – De Caelo, ediţie bilingvă, traducere de Şerban Nicolau, Paideia, Bucureşti, 2005.
– A 285, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 august 1640]

AUGUSTIN, FERICITUL

Opera omnia, în *Patrologia latina*, ed. J. P. Migne, 221 vol., Lutetiae Parisiorum, excudebat Migne, 1844-1864
De Genesi ad litteram
– A 316, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 21 ianuarie 1641]
De Libero Arbitrio; *De animæ quantitate*; *Solilocvii*
– A 326, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest, 21 aprilie 1641]

BOOTIUS, GERARD ŞI ARNOLD

Philosophia Naturalis Reformata, Dublin, Societas Bibliopolorum, 1641.
– A 380, *Regius către Descartes*, [Utrecht,] 4 aprilie 1642

Cicero, Marcus Tullius

M. Tulli Ciceronis Scripta quæ manserunt omnia, recognovit Max Pohlenz, Lipsiæ, in ædibus B.G. Teubneri, 1918. Editio sterotypa editionis prioris: Berolini et Novi Eboraci, Walter de Gruyter, 2008 [Bibliotheca Scriptorum Græcorum et Romanorum Teubneriana].

Ciceronis Opera, după ed. J. Gulielmius & J. Gruter, 10 vol., Leiden, 1642.

– A 245, *Huygens către Descartes*, Haga, 13 decembrie 1639

– A 412, Descartes către Mersenne, Endegeest, 23 martie 1643

– A 415, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest,] 26 aprilie 1643

Cusanus, Nicolaus

Nicolai de Cusa opera omnia iussu et auctoritate Academiae Litterarum Heidelbergensis ad codicum fidem edita, Leipzig, 1930-2006.

De docta ignorantia, ediţie bilingvă, traducere de Andrei Bereschi, Polirom, Iaşi, 2008.

– A 365, *Descartes către Regius*, [Endegeest, sfârşit de ianuarie 1642]

Euclid

Euclidis Opera omnia (8 vol.), ediderunt I.L. Heiberg et H. Menge, Lipsiæ, in ædibus B.G. Teubneri, 1883-1916. *Euclidis Elementa* (5 vol.), post I.L. Heiberg edidit E.S. Stamatis, Leipzig, BSB B.G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1969-1977 [Bibliotheca Scriptorum Græcorum et Romanorum Teubneriana].

Elemente, 3 vol. traducere de Victor Marian, Biblioteca Istorică a Gazetei Matematice, Bucureşti, 1959, 1960, 1961.

– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]

– A 310, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 31 decembrie 1640]

– A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], Paris, 30 martie 1641

– A 485, *Descartes către Părintele* [*Mesland*], [Leiden, 2 mai 1644?]

Fedru, Caius Iulius

Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri V nunc primum in lucem editi, editor Pierre Pithou, Augustobonae Tricassium (Troyes), 1596.

– A 225, Huygens către Descartes, Fortul Nassau, 28 mai 1639

Horaţiu, Quintus Flacuus

Opera, edidit D.R. Shackleton Bailey, editio quarta, Monachii et Lipsiæ, in ædibus K.G. Saur, 2001. Editio stereotypa editionis quartæ: Berolini et Novi Eboraci, Walter de Gruyter, 2008 [Bibliotheca Scriptorum Græcorum et Romanorum Teubneriana].

Opera omnia (2 vol.), ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi indici de Mihai Nichita, stabilirea textului şi selecţia traducerilor de Traian Costa, Bucureşti, Editura Univers, 1980.

Epistulæ

– A 223, *Huygens către Descartes*, Haga, 15 mai 1639

Iuvenal, *Satire*

– A 474, *Descartes către La Thuillerie*, [Egmond aan den Hoef, 15 ianuarie 1644]

Lucreţiu, Titus Carus

Titi Lucreti Cari De rerum natura libri sex (3 vol.), edited with Prolegomena, Critical Apparatus, Translation, and Commnetary by Cyril Bailey, Oxford, Clarendon Press, 1947.

Poemul naturii, traducere de Teodor Naum, prefaţă de Tudor Vianu, note de G. Brătescu, Teodor Naum, E. Toth, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965.

– A 210, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 9 ianuarie 1639

– A 428, *Elisabeta către Descartes*, [Haga,] 10/[20] iunie [1643]

Marțial, Marcus Valerius

Epigrammata, rec. W.M. Lindsay, Clarendoniano, Oxford, 1929.

– A 225, *Huygens către Descartes*, Fortul Nassau, 28 mai 1639

Oresme, Nicholas

Questiones super geometriam Euclidis (c. 1370), edited by H.L.L. Busard, E.J. Brill, Leiden, 1961.

– nota complementară *Explicaţia carteziană a căderii corpurilor*

Petroniu

Satyricon

Satyricon, traducere de Eugen Cizek, Bucureşti, Editura Univers, 1995.

– A 451, *Descartes către Huygens*, Egmond aan den Hoef, 2 noiembrie 1643

PLATON

Platonis Opera (5 vol.), recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet, Oxonii, e typographeo Clarendoniano, 1900-1907 [Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis].

Opere (7 vol.), ediţie îngrijită de Petru Creţia şi Constantin Noica, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1974-1993.

– A 234, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort], 16 octombrie 1639

– A 451, *Descartes către Huygens*, Egmond aan den Hoef, 2 noiembrie 1643

PLAUT, TITUS MACCIUS

T. Macci Plauti Comoediæ (2 vol.), recognovit brevique adnotatione critica instruxit W.M. Lindsay, Oxonii, e typographeo Clarendoniano, 1905, ^{2}1910 [Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis].

Teatru (5 vol.), traducere de Nicolae Teică, prefaţă de Eugen Cizek, Bucureşti, Editura Minerva, 1968-1974.

– A 245, *Huygens către Descartes*, Haga, 13 decembrie 1639

– A 280, *Descartes către Huygens*, Leiden, 31 iulie 1640

TERENŢIU, PUBLIUS AFER

P. Terenti Afri Comoediæ, recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt Robert Kauer et Wallace M. Lindsay, Oxonii, e typographeo Clarendoniano, 1926 [Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis].

Teatru (2 vol.), traducere de Nicolae Teică, prefaţă de Eugen Cizek, Bucureşti, Editura Minerva, 1975-1976.

– A 245, *Huygens către Descartes*, Haga, 13 decembrie 1639

– A 443, *Descartes către Huygens*, Egmond aan den Hoef, 20 septembrie 1643

– A 444, *Huygens către Descartes*, Haga, 5 octombrie 1643

TOMA DE AQUINO

S. Thomæ Aquinatis Opera omnia, ut sunt in indice Thomistico additis 61 scriptis ex aliis medii ævi auctoribus (7 vol.), curante Roberto Busa, Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Frommann-Günther Holzboog, 1980.

Summa theologiæ, traducere de Alexander Baumgarten (coord.), Cristian Bejan, Andrei Bereschi, Gabriel Chindea, Marcela Ciortea, Emanuel Grosu, Laura Maftei, Mihai Maga, Adrian Muraru, Laura-Maria Popoviciu, Vasile Rus, Delia Săvinescu, Wilhelm Tauwinkl, prefață de Adriano Oliva, lămuriri preliminare de Alexander Baumgarten, Iași, Polirom, 2009.
– A 309, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 24 decembrie 1640]

VERGILIU, PUBLIUS MARO

Ænesis, textum denuo critice edidit Dan Sluşanschi, Bucureşti, Editura Paideia, 2000.
Eneida, traducere de G.I. Tohăneanu, Timişoara, Editura Antib, 1994.
Eneida, traducere în hexametri, introducere şi bibliografie de Dan Sluşanschi, Bucureşti, Editura Paideia, 2000.
– A 253, *Descartes către Huygens*, Santpoort, 3 ianuarie 1640
– A 343, *Huygens către Descartes*, Oeffelen, 17 iulie 1641
– A 426, *Colvius către Descartes*, Dordrecht, 9 iunie 1643
– A 430, Descartes către Huygens, Egmond aan den Hoef, 26 iunie 1643
– A 452, *Huygens către Descartes*, Haga, 2 noiembrie 1643
– A 481, *Huygens către Descartes*, Haga, 14 martie 1644

b) Autori moderni citaţi în cuprinsul volumului

Beschryvinge der Stad Dordrecht, door Matthijs Balen, Jans Zoon, gedrukt by Symon Onder de Linde, Dordrecht, MDCLXXVII.
– A 304, *Descartes către Colvius*, Leiden, 14 noiembrie 1640

Commentarii Collegii Conimbricensis Societatis Jesu …, 8 vol., Coimbra, 1591-1606.
– A 288, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 30 septembrie 1640
– A 306, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 3 decembrie 1640
– nota complementară *Elaborarea* Principiilor

Testimonium Academiæ Ultrajectinæ et Narratio Historica quà defensæ, quà exterminatæ novæ philosophiæ, W. Strickius, Utrecht, 1643.
– A 229, *Regius către Descartes*, [Utrecht,] 14[/24] iulie 1639
– A 293, *Regius către Descartes*, Utrecht, duminică, 7 octombrie [stil nou?] 1640
– A 328, *Descartes către Regius*, [Endegeest, aprilie 1641]

– A 329, *Regius către Descartes*, Utrecht, 21 aprilie [/1 mai] 1641
– A 355, *Descartes către Regius*, [Endegeest, a doua jumătate a lui decembrie 1641]
– A 362, *Regius către Descartes*, [Endegeest, 14/] 24 ianuarie 1642
– A 365, *Descartes către Regius*, [Endegeest, sfârşit de ianuarie 1642]
– A 366, *Regius către Descartes*, Utrecht, [23 ianuarie/] 2 februarie 1642
– A 367, *Descartes către Regius*, [Endegeest, 3 sau 4 februarie 1642]
– A 373, *Descartes către Regius*, [Endegeest, între 5 și 10 martie 1642]
– A 376, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest, martie 1642]
– A 417, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lui decembrie 1642 – mai 1643]
– A 453, *Descartes către Wilhem*, Egmond aan den Hoef, 7 noiembrie 1643
– A 456, *Brasset către Descartes*, [Haga], marţi, 10 noiembrie 1643
– A 458, *Descartes către Pollot*, Egmond aan den Hoef, marţi, 17 [noiembrie] 1643
– A 459, *Descartes către Pollot*, [Egmond aan den Hoef, marţi, 17 noiembrie 1643]
– A 474, *Descartes către La Thuillerie*, [Egmond aan den Hoef, 15 ianuarie 1644]

ÆMILIUS, ANTONIUS

Orationes ac nonnulla eiusdem poëmata, E. van Zijll and T. van Ackersdijck, Utrecht, 1651.
– A 216, *Regius către Descartes*, [Utrecht,] 19/29 martie 1639
– A 252, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lui 1640]

ABRA DE RACONIS, CHARLES-FRANÇOIS D'

Summa totius philosophiae: id est, Logica, Ethica, Physica, Metaphysica, ex officina Choliniana, Coloniae Agrippinae [Köln],1629
– A 300, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 noiembrie 1640
– A 306, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 3 decembrie 1640
– nota complementară *Elaborarea* Principiilor

AMBROZIE, SFÂNTUL

Confessio Ambrosiana : In Libros Qvattuor Digesta, Qvibvs Continetvr, Qvid De Iis Fidei Christianae Dogmatibus, quae hodie in controuersiam vocantur, ante annos mille & ducentos B. Ambrosius Episcopus Mediolanensis … clarissimum senserit, apud Geruinum Calenium, Köln, 1580.
De virginitate

– A 306, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 3 decembrie 1640

ARNAULD, ANTOINE

De la fréquente Communion. Ou les sentiments des Peres, des Papes, et des Conciles, touchant l'usage des Sacrements de Penitence & d'Eucharistie sont fidelement exposez …, chez Antoine Vitré, Paris, MDCXLIII.
– A 360, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest,]19 ianuarie 1642
– A 452, *Huygens către Descartes*, Haga, 2 noiembrie 1643
– A 457, *Descartes către Huygens*, Egmond aan den Hoef, 15 noiembrie 1643
– A 482, *Descartes către Picot*, [Egmond aan den Hoef], 1 aprilie 1644

ASELLI, GASPARE

De lactibus sive lacteis venis, quarto vasorum mesaraicorum genere novo invento, apud I.B. Bidellium, Milano, 1627.
– A 267, *Descartes către Regius*, [Leiden, 24 mai 1640]
– A 279, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 iulie 1640]

ASSELINE DE SAINT-PAUL, EUSTACHE

Summa philosophica quadripartita, de rebus dialecticis, ethicis, physicis et metaphysicis, C. Chastelain, Paris, 1609.
– A 288, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 30 septembrie 1640
– A 300, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 noiembrie 1640
– A 357, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 22 decembrie 1641
– nota complementară *Elaborarea* Principiilor

BACON, FRANCIS

The Works of Francis Bacon, Baron of Verulam, Viscount St. Alban, and Lord High Chancellor of England (14 vol.), collected and edited by James Spedding, Robert Leslie Ellis and Douglas Denon Heath, London, Longman, 1857-1874. Ediţie anastatică: Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Frommann-Günther Holzboog, 1961-1963.
The Oxford Francis Bacon (8 vol. apărute din 15 planificate), general editors: Graham Rees and Lisa Jardine (1996-2006), Sir Brian Vickers (2006), Oxford, Clarendon Press, 1996-.

Vol. XI, pp. 48-447: *Novum organum*
– A 210, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 9 ianuarie 1639
– A 212, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lunii februarie 1639]

Baliani, Giovanni Batista

De motu naturali gravium solidorum et liquidorum, ex typographia Io. Mariæ Farroni, Genova, 1646.
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639

Balzac, Jean-Louis Guez de

Discours sur une tragedie de Monsieur Heinsius intitulée Herodes Infanticida, Paris, chez P. Rocolet, MDCXXXVI [1636].
– A 308, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 17? decembrie 1640]

Beeckman, Isaac

Journal tenu par Isaac Beeckman de 1604 à 1634 (4 vol.), publié avec une introduction et des notes par C. de Waard, La Haye, Martinus Nijhoff, 1939-1953.
– A 210, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 9 ianuarie 1639
– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639
– A 255, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640
– A 285, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 august 1640]

Berlicom, Andries von

Elementorum libri XII de rerum naturalium gravitate, pondere, impulsu, motu, loco, et motuum et actionum causis, rationibus ac modis, ex officina A. Leers, Rotterdam, 1656.
– A 244, *Descartes către Huygens*, Leiden, luni [12 decembrie 1639]
– A 257, *Descartes către Waessenaer*, [Santpoort,] 1 februarie 1640

Beverwijck, Johan van

Epistolica quaestio de vitae termino fatali an mobili?, Lugduni Batavorum, Ex officina Ioannis Maire, 1639.

– A 363, *Huygens către Descartes*, Haga, 25 ianuarie 1642

Joh. Beverovicii Epistolicæ quæstiones, cum doctorum responsis, accedit ejusdem, nec non Erasmi, Cardani, Melanchthonis, medicinæ encomium, Roterodami, sumptibus Arnoldi Leers, MDCXLIV [1644].

– A 427, *Van Beverwijck către Descartes*, Dordrecht, 10 iunie 1643

– A 432, *Descartes către Van Beverwijck*, Egmond aan den Hoef, 5 iulie 1643

– A 441, *Descartes către Colvius*, Egmond aan den Hoef, 5 septembrie 1643

Bierens de Haan, David

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, 3de Reeks, Deel III, Amsterdam, Muller, 1887.

– A 250, *Huygens către Descartes*, 28 decembrie 1639

– A 257, *Descartes către Waessenaer*, [Santpoort,] 1 februarie 1640

Bosse, Abraham

La manière universelle de M. Desargues Lyonnois : pour poser l'essieu et placer les heures et autres choses aux cadrans au soleil, Des Hayes, Paris, 1643.

– A 318, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 28 ianuarie 1641]

Boulliau, Ismaël

Philolai, sive dissertationis de vero systemate mundi, Amsterdam, apud Guil. et Johannem Blaeu, 1639.

– A 228, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 19 iunie 1639

– A 230, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] sâmbătă, 27 august 1639

– A 236, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, duminică, 13 noiembrie 1639]

Bourdin, Pierre

Prima geometriae elementa, apud Petrum Billaine, Paris, MDCXXXIX.

– A 296, *Descartes către Mersenne* [*pentru Bourdin*], [Leiden, 28 octombrie 1640]

Le cours de mathématique, représenté par figures et cartes et clairement expliqué dans toutes ses parties, avec quantité de connoissances et pratiques nouvelles, le tout en faveur de ceux qui veulent apprendre les Mathématiques en peu de temps, chez François Pélican, Paris,

MDCXXXXI.
– A 308, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 17? decembrie 1640]

Boyceau, Jacques

Traite dv iardinage selon les raisons de la natvre et de l'art, chez Michel Vanlochom, Paris, 1638
– A 354, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest,] duminică, 17 noiembrie 1641

Calckman, Jan Jansen

Antidotum, Tegen-gift vant gebruyck of on-gebruyck vant Orgel inde kercken der Vereenighde Nederlanden, 'sGravenhage, A. Meuris, 1641.
– A 364, *Descartes către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642

Caramuel y Lobkowitz, Juan

Novem stellæ, Louvain, 1643.
– A 422, *Descartes către Mersenne*, Amsterdam, 30 mai 1643
Perpendiculorum inconstantia, Louvain, 1643.
– A 422, *Descartes către Mersenne*, Amsterdam, 30 mai 1643
Animadversiones in Meditationes cartesianas, quibus demonstrator clarissime nihil demonstrari a Cartesio (1644)
– A 489, *Caramuel către Descartes*, Spira, 7 iulie 1644

Cardanus, Hieronymus

Opera omnia, hactenus excussa, hic tamen aucta et emendata, quam numquam alias visa, ac primum ex auctoris ipsius autographis eruta, 10 vol., Lugduni, Jean-Antoine Huguentan & Marc-Antonie Ravaud, 1663.
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639
Les Livres de Hierosme Cardanus… intitulez de la Subtilité, et subtiles inuentions, ensemble les causes occultes, et raisons d'icelles, traduits de Latin en François, par Richard le Blanc, nouuellement reueus, corriges & augmentez… Rouen, chez la Vefve du Bosc, 1642.
– A 355, *Descartes către Regius*, [Endegeest, a doua jumătate a lui decembrie 1641]

Castelli, Benedetto

Della misura delle acque correnti, Roma, nella stamperia camerale, 1628.
– A 236, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, Duminică, 13 noiembrie 1639]

Caus, Salomon de

Les Raisons des Forces mouvantes, Frankfurt, 1615
– A 408, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest], 2 februarie 1643

Cherbury, Herbert de

De veritate, prout distinguitur a revelatione, a verisimili, a possibili, et a falso, Paris, 1624.
De la Verité entant qu'elle est distincte de la Revelation, du Vray-semblable, du Possible & du Faux [traducere în franceză de Marin Mersenne], Paris, f.e., MDCXXXIX [1639].
– A 228, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 19 iunie 1639
– A 230, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] sâmbătă, 27 august 1639

Comenius, Jan Amos

Ianua linguarum reserata, Leszno, 1631
Ianuæ linguarum reseratæ vestibulum, 1633
– A 251, *Descartes către Van Hogelande*, [Santpoort, sfârşitul lui 1639 – începutul lui 1640]

Croll, Oswald

Basilica chymica, Godofridi, Frankfurt, 1609.
– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]

Cureau de La Chambre, Marin

Nouvelles pensees, sur les causes de la Lumiere, du desbordement du Nil et de l'Amour d'Inclination, par le Sieut De La Chambre, Medecin de Monseigneur le Garde des Sceaux, Paris, chez Pierre Rocolet, MDCXXXIV [1634].
Les charactères des passions, 2 vol., P. Rocolet et P. Blaise, Paris, 1640-1645.
– A 270, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 iunie 1640
– A 287, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 15 septembrie 1640
– A 295, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, duminică, 28 octombrie 1640]
– A 298, *Huygens către Descartes*, Haga, 29 octombrie 1640

– A 318, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 28 ianuarie 1641]

De Boodt, Anselmus

Gemmatum et Lapidum historia, apud Claudium Marnium & heredes Ioannis Aubrii, Hanoviæ, 1609.

– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]

Desargues, Girard

Œuvres de Desargues (2 vol.), réunies et analysées par Noël Germinal Poudra, Paris, Leiber Éditeur, 1864. Ediţie anastatică: Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

– A 295, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, duminică, 28 octombrie 1640]

Exemple de l'une des manières universelles du S[ieur] G[irard] D[esargues] L[yonnois], touchant la pratique de la perspective sans emploier aucun tiers point, de distance ny d'autre nature, qui soit hors du champ de l'ouvrage [Paris, Jacques Dugast, 1636], reprodus în Desargues I 53-84

Livret de perspective adressé aux théoriciens, Paris, 1643.

– A 467, *Descartes către Mersenne*, [Egmond aan den Hoef], 11 decembrie 1643

La maniere universelle de M. Desargues… pour poser l'essieu et placer les heures et autres choses aux cadrans au soleil, Paris, 1643.

– A 318, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 28 ianuarie 1641]

– A 467, *Descartes către Mersenne*, [Egmond aan den Hoef], 11 decembrie 1643

Brouillon project d'une atteinte aux événements des recontres du Cône avec un Plan, Paris, 1639.

– A 210, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 9 ianuarie 1639

– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]

– A 220, *Descartes către* [*Desargues*], [Santpoort, 30 aprilie 1639]

– A 262, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, duminică, 1 aprilie 1640]

– A 287, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 15 septembrie 1640

– A 305, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 18 noiembrie 1640]

– A 318, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 28 ianuarie 1641]

Atteinte aux evenemens des contrarietez entre les actions des puissances ou forces

– A 220, *Descartes către* [*Desargues*], [Santpoort, 30 aprilie 1639]

Digby, Sir Kenelm

Two Treatises: in the one of which, the Nature of Bodies; in the other, the Nature of Mans Soule, is looked into: in way of Discovery of the Immortality of Reasonable Soules, Paris, 1644.
– A 360, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest,] 19 ianuarie 1642

Dounot, Didier

Les Éléments de la Géométrie d'Euclide Megarien traduits et restitués selon l'ordre de Theon, le tout par Dounot de Bar-le-Duc, Le Roy, Paris, 1610.
– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]

Dury, John

The Reformed Librarie-Keeper, with a supplement to the Reformed-School, s.e., Londra, 1650.
– A 258, *Descartes către Van Hogelande*, [Santpoort,] miercuri, 8 februarie 1640

Fabre, Pierre Jean

Alchymista Christianus, apud Petrum Bosc, Toulouse, 1632
– A 230, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort], sâmbătă, 27 august 1639

Fermat, Pierre

Œuvres de Fermat (4 vol.), publiées par les soins de MM. Paul Tannery et Charles Henry, Paris, Gauthier-Villars et fils, imprimeurs-libraires, 1891-1912 + *Supplément aux tomes I-IV*, documents inédits publiés avec notices sur les nouveaux manuscrits par C. de Waard, 1922.
– A 316, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 21 ianuarie 1641]
Ad locos planos et solidos isagoge.
– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]
Appendix ad Isagogen topicam
– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]
Doctrinam tangentium
– A 270, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 iunie 1640
– A 295, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, duminică, 28 octombrie 1640]
– A 408, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest], 2 februarie 1643

Foreest, Pieter van

Observationum et curationum medicinalium et chirurgicarum opera omnia, ex typ. H. Palthenii sumptibus heredum Z. Palthenii, Frankfurt, 1623.
– A 278, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 iulie 1640]

Fortunius Licetus

De lucernis antiquorum reconditis, Veneţia, 1621; Udine, 1653.
– A 476, *Regius către Descartes*, [Utrecht, 9/] 19 februarie 1644

Furetière, Antoine

Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots françois, tant vieux que modernes et les termes des sciences des arts, Paris, 1690.
– A 272, *Descartes către Wilhem*, Leiden, duminică, 24 iunie 1640

Galilei, Galileo

Le Opere di Galileo Galilei (20 vol.), edizione nazionale sotto gli auspicii di Sua Maestà il Re d'Italia, direttore Antonio Favaro, Firenze, tipografia di G. Barbèra, 1890-1909.
Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attenenti alla mecanica e i movimenti locali, in Leida, Apresso gli Elsevirii, MDCXXXVIII [1638].
Dialoguri asupra ştiinţelor noi, traducere de Victor Marian, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1961.
– A 210, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 9 ianuarie 1639
– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]
– A 214, *Descartes către de Beaune*, [Santpoort,] 20 februarie 1639
– A 215, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 20 februarie 1639]
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639
– A 255, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640
– A 270, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 iunie 1640
– A 287, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 15 septembrie 1640
– A 410, *Descartes către Huygens*, Endegeest, 18 februarie 1643
Frammenti di calcoli delle medicee (*Opere*, vol. III, pp. 811-864)
– A 270, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 iunie 1640
Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii: ptolemeic şi copernician, Editura

Ştiinţifică, Bucureşti, 1962.
– nota complementară *Explicaţia carteziană a căderii libere*

GARASSE, FRANÇOIS

La Doctrine curieuse des beaux esprits de ce temps, ou prétendus tels, contenant plusieurs maximes pernicieuses à la religion, à l'Estat, & aux bonnes mœurs, combattue et renversée par le P. François Garassus, de la Compagnie de Jésus, Paris, chez Sebastien Chappelet, 1623.
– nota complementară *Disputa de la Utrecht*

GASSENDI, PIERRE

Ad librum D Edoardi Herberti Angli, de Veritate, epistola, 1634, în *Opera omnia in sex tomos divisa…*, Lvgdvni, Sumptibus Lavrentii Anisson & Ioan. Bapt., Devenet, 1658-1675.
– A 234, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort], 16 octombrie 1639
– A 461, *Huygens către Descartes*, Haga, 23 noiembrie 1643
De apparente magnitudine solis humilis et sublimis epistolæ quator, în *Opera omnia in sex tomos divisa…*, Lvgdvni, Sumptibus Lavrentii Anisson & Ioan. Bapt., Devenet, 1658-1675, pp. 420-477.
– A 411, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 februarie 1643
De motu impresso a motore translato epistolæ tres, 1642, în *Opera omnia in sex tomos divisa…*, Lvgdvni, Sumptibus Lavrentii Anisson & Ioan. Bapt., Devenet, 1658-1675, pp. 478-563.
– A 411, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 februarie 1643
Petri Gassendi Disquisitio metaphysica seu dubitationes, et instantiae adversus Renati Cartesii metaphysicam, & responsa, Amsterodami, apud Johannem Blaeu, MDCXLIV [1644]
– Nota complementară „Scrierea Meditaţiilor"

GELLIBRAND, HENRY

A discourse mathematical on the variation of the magnetical needle. Together with his admirable diminution lately discovered, William Jones, Londra, 1635.
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639
– A 255, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640
– A 405, *Huygens către Descartes*, Haga, 7 ianuarie 1643

GIBIEUF, GUILLAUME

De libertate Dei et creature libri duo. […] Auctore P. Guillelmo Gibieuf, Congregationis Oratorij Domini Iesu Presbytero: et in sacra Theologiæ Facultate, Doctore Sorbonico, Parisiis, apud Iosephum Cottereau, MDCXXX [1630].

– A 269, *Descartes către Regius*, [Leiden, iunie 1640]

– A 301, *Descartes către Gibieuf*, 11 noiembrie 1640

– A 326, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest, 21 aprilie 1641]

– A 339, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 iunie 1641

GILBERT, WILLIAM

Guilielmi Gilberti Colcestrensis, medici Londinensis, De magnete, magneticisque corporibus, et de magno tellure; Physiologia noua, plurimis & argumentis, & experimentis demonstrata, Londini, exudebat Petrus Short, MDC [1600].

– A 262, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, duminică, 1 aprilie 1640]

GORLÆUS, DAVID

Exercitationes philosophicæ, [Lugduni Batavorum], In Bibliopolio Commeliniano, sumptibus viduæ Ioannis Comelini, 1620.

– A 355, *Descartes către Regius*, [Endegeest, a doua jumătate a lui decembrie 1641]

– A 366, *Regius către Descartes*, Utrecht, [23 ianuarie/] 2 februarie 1642

– A 367, *Descartes către Regius*, [Endegeest, 3 sau 4 februarie 1642]

– nota complementară *Disputa de la Utrecht*

GRANDAMY, JACQUES

Nova Demonstratio Immobilitatis Terrae Petita ex Virtute Magnetica…, La Fleche, 1645.

– A 422, *Descartes către Mersenne*, Amsterdam, 30 mai 1643

GUIRAUD, CLAUDE

Dissertation sur la reflexion à angles égaux, în Mersenne, Marin, *L'optique et la cataoptrique*, 1651

– A 288, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 30 septembrie 1640

– A 295, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, duminică, 28 octombrie 1640]

– A 300, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 noiembrie 1640

HARDY, CLAUDE

Refutation de la manière de trouver un quarré égal au cercle rapportée ès pages 130 et 131 du livre nouvellement imprimé sous le titre de Propositions mathématiques de Monsieur de Laleu demonstrées par I. Pujos, et au prétendu triangle équilatéral mentionné au placard dudit sieur, Paris, 1638.
– A 218, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 30 aprilie 1639

HARVEY, WILLIAM

Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus, Guilielmi Harvei Angli, Medici Regii, & Professoris Anatomiæ in Collegio Medicorum Londinensi, Francofurti, sumptibus Guilielmi Fitzeri, MDCXXVIII [1628].
Cercetare anatomică despre mişcarea inimii şi a sângelui la animale, traducere şi note de C. Săndulescu, studiu introductiv de G. Barbu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958.
– A 235, *Regius către Descartes*, Utrecht [prima jumătate a lui noiembrie 1639]

HEEREBOORD, ADRIAN

Meletemata philosophica: in quibus, pleræque res Metaphysicæ ventilantur…, apud Joannem Ravesteinium, Amsterdam, MDCLXV.
– A 472, *Descartes către Pollot*, Egmond aan den Hoef, vineri, 8 ianuarie 1644

HEINSIUS, DANIEL

Sacrarum exercitationum ad Novum Testamentum libri XX, ex officina Elzeviriana, Leiden, 1639.
– A 239, *Saumaise către Descartes*, Leiden, marţi, 22 noiembrie 1639
– A 308, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 17? decembrie 1640]
Herodes infanticida, Elzevir, Leiden, MDCXXXII.
– A 308, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 17? decembrie 1640]

HOBBES, THOMAS

The Correspondence (2 vol.), edited by Noel Malcolm, Oxford, Clarendon Press, 1994.
– A 316, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 21 ianuarie 1641]
– A 317, *Descartes către Mersenne* [*pentru Hobbes*], [Leiden, luni, 21 ianuarie 1641]

– A 320, *Descartes către Mersenne* [*pentru Hobbes*], [Leiden, luni, 18 februarie 1641]

Opera philosophica quae latine scripsit omnia in unum corpus nunc primum collecta studio et labore G. Molesworth, 5 vol., I. Bohn, Londra, 1839-1845 (ediție anastatică: Thoemmes Press, Bristol, 1999).

Tractatus Opticus

Alessio, Franco, „Thomas Hobbes: Tractatus Opticus (Harley Mss 6796, ff. 193-266)", *Rivista critica di storia della filosofia*, 18, 2, 1963, pp. 147-228

„Thomas Hobbes' *A Minute or First Draught of the Optiques*: A Critical Edition", ed. E.C. Stroud, teză de doctorat, Madison, University of Wisconsin, 1983

Tractatus Opticus I, în Mersenne, *Universæ geometriæ, mixtæque mathematicæ synopsis*, Paris, 1644, *Optica*, cartea a VII-a, pp. 567-589, reprodus în *Opera latina*, ed. Molesworth, vol. V, pp. 215-248

– A 317, *Descartes către Mersenne* [*pentru Hobbes*], [Leiden, luni, 21 ianuarie 1641]

– A 320, *Descartes către Mersenne* [*pentru Hobbes*], [Leiden, luni, 18 februarie 1641]

– A 415, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest,] 26 aprilie 1643

Critique du De Mundo *de Thomas White*, ed. Jean Jacquot et Harold Whitmore Jones, Paris, Vrin, 1973. În engleză: *Thomas White's* De Mundo *Examined*, translated by Harold Whitmore Jones, Londra, Bradford University Press, 1976

– A 394, *Huygens către Descartes*, Haga, 7 octombrie 1642

– A 395, *Descartes către Huygens*, Endegeest, 10 octombrie 1642

– A 396, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest, 13 octombrie 1642]

The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, now first collected and edited by Sir William Molesworth, 11 vol., London, John Bohn, 1839-1845; facsimil: Aalen, Scientia Verlag, 1966

The Elements of Law Natural and Politic, ed. Ferdinand Tönnies, London, Simpkin, Marshall, 1889. În română: *Elementele dreptului natural și politic*, traducere de Ana Raluca Alecu și Cătălin Avramescu, București, Humanitas, 2005

HUYGENS, CONSTANTIJN

Dagboek van Constantyn Huygens, voor de eerste maal naar het afschrift van diens kleinzoon uitgegeven door J.H.W. Unger, Amsterdam, Gebroeders Binger, 1885.

– A 276, *Huygens către Descartes*, 24 iulie 1640

– A 305, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 18 noiembrie 1640]
Gebruyck of Ongebruyck van ‘t Orgel, Elzevir, Leiden, 1641.
– A 282, *Huygens către Descartes*, Rhynberck, 14 august 1640
– A 364, *Descartes către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642
Momenta desultoria, typis Bonaventurae et Abrahami Elzevirii, Leiden, 1644.
– A 290, *Descartes către Wicquefort*, Leiden, 2 octombrie 1640
– A 339, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 iunie 1641
Responsa Prudentum ad Authorem dissertationis de Organo in Ecclesiis Confoed. Belgii, Ordine quo missa fuere, Lugd. Batavor., ex officina Elzeviriorum, 1641.
– A 363, *Huygens către Descartes*, 25 ianuarie 1642

JANZS, JAN

Nieuwe tafelen der polus-hooghte, M. Bastiaensz, Rotterdam, 1618
– A 224, *Regius către Descartes*, 17 mai 1639

KIRCHER, ATHANASIUS

Magnes, sive de arte magnetica, opus tripartitum, ex typ. Ludovici Grignani, Roma, 1641.
– A 262, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, duminică, 1 aprilie 1640]
– A 404, *Descartes către Huygens*, Endegeest, 5 ianuarie 1643
– A 406, *Descartes către Huygens*, Endegeest, 14 ianuarie 1643
– A 421, *Descartes către Huygens*, Egmond aan den Hoef, 24 mai 1643
– A 422, *Descartes către Mersenne*, Amsterdam, 30 mai 1643
– A 441, *Descartes către Colvius*, Egmond aan den Hoef, 5 septembrie 1643

LA BARAUDERIE, JACQUES BOYCEAU DE

Traité de Jardinage selon les raisons de la nature et de l’art, Paris, 1638
– A 411, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 februarie 1643

LA BROSSE, GUY DE

Esclaircissement d’une partie des paralogismes ou fautes contre les loix du raisonnement et de la demonstration que Monsieur de Beaugrand a commis en sa pretendue Demonstration de la premiere partie de la quatriesme proposition de son Livre intitulé Geostatique. Adressé au

mesme Monsieur de Beaugrand, par Guy de la Brosse, Escuier, Conseiller et Medecin ordinaire du Roy, et Intendant du Iardin Royal des Plantes Medicinales de Paris, A Paris, chez Iacques Dugast, 1637.
– A 236, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, duminică, 13 noiembrie 1639]
– A 264, *Huygens către Descartes*, Haga, 29 aprilie 1640

La Mothe Le Vayer, François de

De l'instruction de Monsieur le Dauphin, Paris, 1640
– A 295, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, duminică, 28 octombrie 1640]

Lansberge, Philip van

Commentationes in motum Terræ diurnum, et annuum, apud Zachariam Romanum, Middelburg, 1630.
– A 287, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 15 septembrie 1640

Le Tenneur, Jacques-Alexandre

Traité des quantités incommensurables où sont décidées plusieurs belles Questions des Nombres rationaux et irrationaux, les erreurs de Stevin réfutées, le dizième livre d'Euclide illustré de nouvelles démonstrations plus faciles, L. Boulanger & A. Courbé, Paris, 1640.
– A 287, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 15 septembrie 1640
– A 318, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 28 ianuarie 1641]

Lipstorp, Daniel

Specimina philosophiae cartesianæ, apud I. et D. Elsevirios, Leiden, 1653.
– A 235, *Regius către Descartes*, Utrecht [prima jumătate a lui noiembrie 1639]

Marci, Jan Marek

De proportione motus seu regula sphygmica, typis Ioannis Bilinæ, Praga, 1639.
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639

Maresius, Samuel [Desmarets]

Defensio pietatis et synceritatis optimatvm Sylvæ-Dvcensivm in negotio Sodalitatis quæ à B.

Virgine nomen habet, testibus veritate & charitate, ex officina Iohannis à Doccum…, Sylvæ-Ducis [‘s-Hertogenbosch], 1642.
– A 401, *Regius către Descartes*, [Utrecht, iarna 1642-1643]
Ultima patientia tandem expugnata a D.G. Voetio, Groningen, Nicolai, 1645.
– A 423, *Descartes către Desmarets*, [Egmond aan den Hoef, mai-iunie 1643]
– A 424, *Desmarets către Descartes*, [Groningen, iunie 1643]
– A 455, *Descartes către Desmarets*, [Egmond aan den Hoef,] 7 noiembrie 1643
– A 464, *Desmarets către Descartes*, [Groningen, noiembrie-decembrie 1643]
– A 468, *Descartes către Desmarets*, [Egmond aan den Hoef,] 12 decembrie 1643

MERCURIUS COSMOPOLITA

Pentalogos in libri cujusdam Gallico idiomate evulgati quatuor discursuum…, ex officina Franconis Sprutii, Haga, 1640.
– A 291, *Descartes către Wilhem*, Leiden, vineri, 5 octombrie 1640
– A 294, *Huygens către Descartes*, Haga, 8 octombrie 1640
– A 306, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 3 decembrie 1640
– A 318, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 28 ianuarie 1641]
– A 400, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 7 decembrie 1642
– A 403, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 4 ianuarie 1643
– A 412, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 martie 1643
– A 440, *Regius către Descartes*, [Utrecht, sfârşit de iulie sau august 1643]

MERSENNE, MARIN

Quæstiones in Genesim, Sébastien Cramoisy, Paris, 1623.
– A 309, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 24 decembrie 1640]
L’Impiété des déistes, chez P. Bilaine, Paris, 1624.
– A 309, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 24 decembrie 1640]
F. Marini Mersenni Cogitata physico-mathematica, in quibus tam naturæ quàm artis effectus admirandi certissimis demonstrationibus explicantur, Parisiis, sumptibus Antonii Bertier, MDCXLIV [1644].
– A 228, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort], 19 iunie 1639
– A 323, *Hobbes către Mersenne* [*pentru Descartes*], Paris, 30 martie 1641
– A 400, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 7 decembrie 1642

– A 408, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest], 2 februarie 1643

– A 403, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 4 ianuarie 1643

– A 411, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 februarie 1643

– A 412, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 martie 1643

– A 415, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest,] 26 aprilie 1643

– A 501, *Descartes către Picot*, [Calais,] 8 noiembrie 1644

F. Marini Mersenni Ord. S. Francisci A Paula Harmonicorum libri, in quibus agitur de sonorum natura, causis, & effectibus: de Consonantiis, Dissonantiis, Rationibus, Generibus, Modis, Cantibus, Compositione, orbisque totius Harmonicis Instrumentis, Lutetiæ Parisiorum, sumptibus Guillelmi Baudry, MDCXXXVI [1636].

– A 228, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort], 19 iunie 1639

Harmonie universelle, contenant la theorie et la pratique de la musique, par F. Marin Mersenne de l'Ordre des Minimes, Paris, chez Sebastien Cramoisy, MDCXXXVI [1636].

Seconde partie de l'Harmonie universelle, Paris, par Pierre Ballard, MDCXXXVII [1637].

– A 209, *Descartes către Frénicle*, [Santpoort, 9 ianuarie 1639]

– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]

– A 228, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 19 iunie 1639

– A 305, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 18 noiembrie 1640]

– A 360, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest,] 19 ianuarie 1642

– A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, Paris, 13 decembrie 1642

Questions inouyes, ou Recreation des scavans, qui contiennent beaucoup de choses concernantes la Theorie, la Philosophie, & les Mathematiques, Paris, chez Iaques Villery, MDCXXXIIII [1634]. Ediţie anastatică: Stuttgart-Bad Cannstatt, Friedrich Frommann-Günther Holzboog, 1972.

– A 234, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort], 16 octombrie 1639

Questions Theologiques, Physiques, Morales et Mathematiques. Où chacun trouvera du contentement, ou de l'exercice. Composees par L.P.M., Paris, chez Henry Guenon, MDCXXXIV [1634].

– A 234, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort], 16 octombrie 1639

Les nouvelles Pensées de Galilée, Mathematicien et Ingenieur du Duc de Florence. Où il est traitté de la proportion des Mouvements Naturels, & Violents, & de tout ce qu'il ya de plus subtil dans les Mechaniques & dans la Physique […]. Traduit d'Italien en François, A Paris, chez Henry Guenon, MDCXXXIX [1639].

– A 210, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 9 ianuarie 1639

L'optique et la cataoptrique, Paris, Vve F. Langlois, 1651.
– A 288, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 30 septembrie 1640
Universæ geometriæ, mixtæque mathematicæ synopsis, Paris, 1644.
– A 317, *Descartes către Mersenne* [*pentru Hobbes*], [Leiden, luni, 21 ianuarie 1641]
– A 320, *Descartes către Mersenne* [*pentru Hobbes*], [Leiden, luni, 18 februarie 1641]

MEYSSONIER, LAZARE

Pentagonum philosophico-medicum sive ars nova reminiscentiae, cum institutionibus philosophiae naturalis et medicinae sublimioris et secretioris […]*; clave* […] *omnium arcanorum naturalium macrocosmi et microcosmi*, sumptibus Iacobi et Petri Prost, Leiden, 1639.
– A 255, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640
– A 278, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 iulie 1640]

MORIN, JEAN-BAPTISTE

Longitudinum terrestrium necnon cœlestium nova et hactenus optata scientia, Auctore Ioanne Baptista Morino, Parisiis, apud Ioannem Libert, 1634.
– A 218, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 30 aprilie 1639
Quod Deus sit, mundusque ab Ipso creatus fuerit in tempore, eiusque providentia gubernetur, Parisiis, apud Ioannem Libert, MDCXXXV, Paris, 1635.
– A 300, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 noiembrie 1640
– A 310, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 31 decembrie 1640]
– A 313, *Huygens către Descartes*, Haga, 15 ianuarie 1641
– A 314, *Descartes către Huygens*, Leiden, 16 ianuarie 1641
– A 318, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 28 ianuarie 1641]
Dissertatio Io. Bapt. Morini… de Atomis et Vacuo contra Petri Gasendi Philosophiam Epicuream, Apud authorem, tum apud Macaeum Boüillette, Parisiis, MDCL.
– A 343, *Huygens către Descartes*, Oeffelen, 17 iulie 1641
Nota complemetară „Scrierea Meditațiilor"

NAPIER, IOANNES

Mirifici logarithmorum canonis constructio, apud Bartholomæum Vincentium, Lyon, 1620
– A 214, *Descartes către de Beaune*, [Santpoort,] 20 februarie 1639

Niceron, Jean-François

La perspective curieuse, ou Magie artificielle des effets merveilleux: de l'Optique, par la vision directe. De la Catoptrique, par la reflexion des miroirs plats, cylindriques et coniques. De la Dioptrique. par la refraction des Crystaux, Paris, chez Pierre Billaine, 1638.
– A 218, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 30 aprilie 1639
– A 228, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 19 iunie 1639

Owen, John

Epigrammatum Joannis Owen, ed. postrema [Lugduni Batavorum], Elzevir, 1628.
– A 426, *Colvius către Descartes*, Dordrecht, 9 iunie 1643

Palissy, Bernard

Le moyen de devenir riche, et la manière véritable par laquelle tous les hommes de France pourront apprendre à multiplier et augmenter leurs thésors et possessions, avec plusieurs autres excellens secrets des choses naturelles desquelles jusques à présent l'on n'a ouy parler, Robert Fouet, Paris, 1636.
– A 255, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640

Parisanus, Æmilius

Nobilium Exercitationum de Subtilitate Pars Altera de Diaphragmate Singularis Certamis Lapis Lydius, [subtitlu:] *Nobilius Exercitationum de Subtilitate Pars Altera de Cordis et Sanguinis Motu Singularis Certamis Lapis Lydius*, apud Marcum Antonium Brogiollum, Veneţia, MDCXXXV.
– A 213, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 9 februarie 1639]
– A 235, *Regius către Descartes*, Utrecht [prima jumătate a lui noiembrie 1639]

Pascal, Blaise

Œuvres complètes, éd. par Jean Mesnard, 4 vol., Desclée de Brouwer, Paris, 1964-1992.
– A 234, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 16 octombrie 1639
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639
– A 259, *Huygens către Descartes*, Haga, 8 martie 1640
– A 260, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 11 martie 1640

– A 262, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, duminică, 1 aprilie 1640]

Paw, Pieter

Hortus publicus Academiae Lugduno-Batavae, eius iconographia, descriptio, usus, addito, quas habet, stirpium numero et nominibus, ex officina Raphelengii, Leiden, 1601.
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639

Pell, John

An idea of mathematicks [= *Idea matheseos*, 1638], în Dury, John, *The Reformed Librarie-Keeper, with a supplement to the Reformed-School*, s.e., Londra, 1650.
– A 258, *Descartes către Van Hogelande*, [Santpoort,] miercuri, 8 februarie 1640

Pétau, Denis

De libero arbitrio libri tres, sumptibus Sebastiani Cramoisy, Paris, MDCXLIII.
– A 485, *Descartes către Părintele* [*Mesland*], [Leiden, 2 mai 1644?]

Plattes, Gabriel

A discovery of subterraneall treasure, viz. of all manner of mines and mineralls, from the gold to the coale […] *and also the art of melting, refining and assaying*, printed by J. Emery, Londra, 1639.
– A 255, Descartes către Mersenne, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640

Plempius, Vopiscus Fortunatus

Fundamenta medicinæ ad scholæ acribologiam aptata. Editio altera recognita, interpolata, aucta. Accessit Danielis Vermostii Medicinæ Licentiati & Poliatri Arschotani Breve Apologema pro Authore […], Lovanii, typis ac sumptibus viduæ Iacobi Zegers, MDCXXXXIV [1644]. Prima ediție 1638.
– A 252, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lui 1640]
– A 285, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 august 1640]
– A 441, *Descartes către Colvius*, Egmond aan den Hoef, 5 septembrie 1643
– A 507, *Descartes către Huygens*, Egmond-Binnen, 21 decembrie 1644

PORTA, GIAMBATTISTA DELLA, *I TRE LIBRI DE' SPIRITALI*, NAPOLI, 1606

– A 411, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 februarie 1643

PRIMEROSE, JACOB

Exercitationes et animadversiones in librum de motu cordis et circulatione sanguinis adversus Guilielmum Harveum, Londra, 1630.

– A 293, *Regius către Descartes*, Utrecht, duminică, 7 octombrie [stil nou?] 1640

Animadversiones adversus theses, quas pro circulatione sanguinis in Academia Ultraiectina Regius disputandas proposuerat, ex officina Io. Maire, Leiden, 1640.

– A 235, *Regius către Descartes*, Utrecht [prima jumătate a lui noiembrie 1639]

– A 293, *Regius către Descartes*, Utrecht, duminică, 7 octombrie [stil nou?] 1640

Spongia qua eluuntur sordes Animadversionum quas Jacobus Primirosius Doctor Medicus adversus Theses pro Circulatione sanguis in Academia Ultrajectina disputatas nuper edidit, W. Christiaens, pentru J. Maire, Leiden, 1640.

– A 329, *Regius către Descartes*, Utrecht, 21 aprilie [/1 mai] 1641

PUJOS, JACQUES

Nullité des démonstrations que M. Hardy a employées ès trois livrets qu'il a faict imprimer pour réfuter la duplication du cube et quadrature du cercle de M. de Laleu […], [Paris, fără editor], MDCXLI [1641].

Futilité des raisonnemens de Monsieur Hardy, contenus en ses deux derniers livrets: dont le premier est intitulé Réfutation du livret envoyé de Lyon par J. Pujos. &c. imprimé à Paris par I. Desdin, 1641. Le second sous le tiltre de Seconde réfutation de la prétendue quadrature du cercle. &c. imprimé à Paris par Robert Sara, 1641, Rouen, de l'Imprimerie de Jean l'Oyselet, 1642

– A 218, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 30 aprilie 1639

– A 385, *Huygens către Descartes*, Haga, 26 mai 1642

REGIUS, HENRICUS

Fundamenta Physices, apud Ludovicum Elzevirium, Amsterdam, MDCXLVI.

– A 234, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 16 octombrie 1639

Disputatio medico-physiologica pro sanguinis circulatione […] *sub praeside D. Henrici de Roy* […] *Exercitii gratia, Publici defendere conabitur Iohannes Haymannus* […] *ad diem 10.*

Iunii, Æg. Romanus, Utrecht,1640

– A 265, *Regius către Descartes*, Utrecht, 5[/15] mai 1640

– A 267, *Descartes către Regius*, [Leiden, 24 mai 1640]

– A 274, *Descartes către Mersenne*, [Leiden,] 22 iulie 1640

Spongia qua eluuntur sordes Andimadversiones […], Leiden, 1640

– A 293, *Regius către Descartes*, Utrecht, duminică, 7 octombrie [stil nou?] 1640

Physiologia, sive cognitio sanitatis. Tribus disputationibus in Academia Ultraiectina publice proposita, Æg. Romanus, Utrecht, 1641.

– A 267, *Descartes către Regius*, [Leiden, 24 mai 1640]

– A 269, *Descartes către Regius*, [Leiden, iunie 1640]

– A 328, *Descartes către Regius*, [Endegeest, aprilie 1641]

– A 329, *Regius către Descartes*, Utrecht, 21 aprilie [/1 mai] 1641

– A 330, *Descartes către Regius*, [Endegeest, început de mai 1641]

– A 331, *Descartes către Regius*, [Endegeest, început de mai 1641]

– A 332, *Descartes către Regius*, [Endegeest, prima jumătate a lunii mai 1641]

– A 333, *Descartes către Regius*, [Endegeest, a doua jumătate a lui mai 1641]

– A 336, *Descartes către Regius*, [Leiden, iunie 1641]

– A 342, *Descartes către Regius*, [Endegeest, iulie 1641]

– A 349, *Descartes către Regius*, [Endegeest, între iunie şi octombrie 1641]

– A 350, *Descartes către Regius*, [Endegeest, între iunie şi octombrie 1641]

– A 351, *Descartes către Regius*, [Endegeest, înainte de jumătatea lui octombrie 1641]

– A 352, *Descartes către Regius*, [Endegeest, toamna 1641]

– A 353, *Descartes către Regius*, [Endegeest, noiembrie 1641]

– A 418, *Elisabeta către Descartes*, [Haga,] 6[/16] mai [1643]

Disputatio medica secunda. De illustribus aliquot quæstionibus physiologicis, Æg. Roman, Utrecht, 1641.

– A 333, *Descartes către Regius*, [Endegeest, a doua jumătate a lui mai 1641]

Responsio, sive Notæ in Appendicem ad Corollaria Theologico-Philosophica Viri Reverendi et Celeberrimi D. Gisbertii Voetii, SS. Theologiæ Doctoris et Professoris, et in Academia Ultrajectina p. t. Rectoris Magnificis, verbique Divini in Ecclesia Ministri, Utrecht, J. van Doorn, 1642.

– A 365, *Descartes către Regius*, [Endegeest, sfârşit de ianuarie 1642]

– A 367, *Descartes către Regius*, [Endegeest, 3 sau 4 februarie 1642]

– A 372, *Regius către Descartes*, [Endegeest] [23 februarie/] 5 martie 1642

Revius, Jacobus

Statera Philosophiæ Cartesianæ qua Principiorum ejus falsitas, ac dogmatum impuritas expenditur et castigatur, Et Ad virulentam Epistolam, præfixam selectarum Disputationum Adriani Heereboortii volumini primo, respondetur, Leiden, 1650.
– A 472, *Descartes către Pollot*, Egmond aan den Hoef, vineri, 8 ianuarie 1644

Roberval, Gilles Personne de

Traité de mechanique des poids soustenus par des puissances sur les plans inclinez à l'horizon: des puissances qui soustiennent un poids suspendu à deux chordes, Paris, Richard Charlemagne, MDCXXXVI [1636].
– A 305, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 18 noiembrie 1640]

Rubius, Antonius

Commentariorum in universam Aristotelis Dialectiam, ex officina Ioannis Gratiani apud Viduam, 1603.
– A 288, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 30 septembrie 1640
Commentarii in libros Aristotelis Stagiritoe De coelo et mundo, Grande, Madrid, 1615.
– A 288, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 30 septembrie 1640

Saumaise, Claude

De usuris liber, ex officina Elzeviriana, Leiden 1638.
– A 239, *Saumaise către Descartes*, Leiden, marţi, 22 noiembrie 1639
– A 244, *Descartes către Huygens*, Leiden, luni [12 decembrie 1639]
De modo usurarum liber, ex officina Elzeviriana, Leiden, 1639.
– A 308, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 17? decembrie 1640]

Scalinger, Giuseppe-Giusto

Cyclometrica Elementa Duo, ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium, Leiden, 1594.
– A 222, *Descartes către Huygens*, Santpoort, 6 mai 1639

Schagen, Franciscus van der

De epilepsia, Elsevir, Leiden, 1639.
– A 267, *Descartes către Regius*, [Leiden, 24 mai 1640]

Schooten, Frans van (fiul)

De organica conicarum sectionum in plano descriptione, tractatus, geometris, opticis, praesertim vero gnomonicis et mechanicis utilis, ex officina Elzeviriana, Leiden, 1646.
Geometria a Renato Des Cartes anno 1637 edita, nunc autem cum notis Florimondi de Beaune […] *in linguam latinam versa et commentariis illustrata, opera atque studio Francisci a Schooten*, J. Maire, Leiden, 1649
– A 214, *Descartes către de Beaune*, [Santpoort,] 20 februarie 1639
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639
– A 257, *Descartes către Waessenaer*, [Santpoort,] 1 februarie 1640
– A 348, *Descartes către Mersenne*, [începutul lui septembrie 1641]
– A 507, *Descartes către Huygens*, Egmond-Binnen, 21 decembrie 1644

Schickhard, Wilhelm

Grundtlicher Bericht von den zwo roten Neben-Sonnen…, Stephan Michelspacher, [Strasbourg], 1633.
– A 326, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest, 21 aprilie 1641]

Schoock, Martin

Admiranda Methodus novæ Philosophiæ Renati Des Cartes, Utrecht, 1643.
– A 265, *Regius către Descartes*, Utrecht, 5[/15] mai 1640
– A 362, *Regius către Descartes*, [Endegeest, 14/] 24 ianuarie 1642
– A 400, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 7 decembrie 1642
– A 400 *bis*, *Mersenne către Voetius*, Paris, 13 decembrie 1642
– A 401, *Regius către Descartes*, [Utrecht, iarna 1642-1643]
– A 403, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 4 ianuarie 1643
– A 404, *Descartes către Huygens*, Endegeest, 5 ianuarie 1643
– A 407, *Descartes către* [*Desmarets*,] [Endegeest, sfârșit de ianuarie – început de februarie 1643]
– A 412, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 23 martie 1643
– A 414, *Descartes către Colvius*, Endegeest, luni, 20 aprilie 1643

– A 417, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lui decembrie 1642 – mai 1643]
– A 422, *Descartes către Mersenne*, Amsterdam, 30 mai 1643
– A 423, *Descartes către Desmarets*, [Egmond aan den Hoef, mai – iunie 1643]
– A 434, *Descartes către Consiliul Oraşului Utrecht*, Egmond aan den Hoef, 6 iulie 1643
– A 440, *Regius către Descartes*, [Utrecht, sfârşit de iulie sau august 1643]
– A 442, *Descartes către X*, [Egmont aan den Hoef,] [între 15 şi 23 septembrie] 1643
– A 456, *Brasset către Descartes*, [Haga,] marţi, 10 noiembrie 1643
– A 458, *Descartes către Pollot*, Egmond aan den Hoef, marţi, 17 [noiembrie] 1643
– A 474, *Descartes către La Thuillerie*, [Egmond aan den Hoef, 15 ianuarie 1644]
– A 482, *Descartes către Picot*, [Egmond aan den Hoef,] 1 aprilie 1644
– Nota complementară *Scrierea Meditaţiilor*
– Nota complementară *Disputa de la Utrecht*

SENNERT, DANIEL

Practicæ medicinæ liber primus…, sumpt. Petri Rauaud via Mercatoria ad sancti Petri vexillum(IS), Lyon, 1633.
– A 279, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 iulie 1640]

SORBIÈRE, SAMUEL

Lettres et Discours de M. de Sorbiere sur diverses Matieres Curieuses, Paris, chez François Clousier, MDCLX [1660].
– A 243, *Regius către Descartes*, [Utrecht,] 3 decembrie 1639
– A 378, *Regius către Descartes*, [Utrecht, 21/] 31 martie 1642

STAMPIOEN, JAN (CEL TÂNĂR) (VEZI ŞI MERCURIUS COSMOPOLITA)

Algebra ofte Nieuwe stel-regel, Waer door alles ghevonden wordt inde Wis-Konst, wat vindtbaer is, ’s Graven-Hage, In Sphaera Mundi, 1639.
– A 221, *Descartes către Pollot*, Santpoort, vineri, 6 mai 1639
– A 222, *Descartes către Huygens*, Santpoort, 6 mai 1639
– A 224, *Regius către Descartes*, 17 mai 1639
– A 238, *Van Zurck către Huygens*, 19 noiembrie 1639
– A 255, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640
Openbaeringe der Valscher Practycken ghepleeght door Iacobus a Waessenaer, Landmeter’s

Hoofs Provinciaal van Utrecht, over Het on-wis-constigh nae-botsen der Solutie ghedaen door Johan Stampioen de Jonghe, op het Antwerpsch Vraeghstuck anno 1638, ’s Graven-Hage, 1638
– A 266, *Descartes către Pollot*, Leiden, luni, 7 mai 1640

STEVIN, SIMON

Les Œuvres Mathématiques de Simon Stevin de Bruges. Ou sont insérées les Mémoires mathématiques, esquelles s’est exercé le Tres-haut & Tres-illustre Prince Maurice de Nassau, […] Le tout reveu, corrigé & augmenté par Albert Girard Samielois, Mathematicien, A Leyde, chez Bonaventure & Abraham Elsevier, MDCXXXIV [1634].
– A 234, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 16 octombrie 1639
– A 249, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] duminică, 25 decembrie 1639
L’Art pondéraire ou la Statique.
– A 305, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 18 noiembrie 1640]

SYLVIUS, JACOBUS (JACQUES DUBOIS)

In Hippocratis et Galeni Physiologiæ partem anatomicam isagoge, apud Ioannem Hulpeau, Paris, 1555.
– A 309, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 24 decembrie 1640]

THEOPHILUS COSMOPOLITA

In primam Philosophiam Cartesianam Notæ, auctore Theophilo Cosmopolita, Haga, 1643.
– A 440, *Regius către Descartes*, [Utrecht, sfârşit de iulie sau august 1643]
– nota complementară *Disputa de la Utrecht*

TOLETUS, FRANCISCUS

Introductio in Dialecticam Aristotelis, Roma, 1561.
– A 288, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 30 septembrie 1640

TORRICELLI, EVANGELISTA

Opera geometrica, Florentiæ Typis Amatoris Masse & Laurentii de Landis, 1644.
– nota complementară *Explicaţia carteziană a căderii libere*

VANINI, GIULIO CESARE [LUCILIO]

Amphitheatrum Aeternæ Providentiæ divino-magicum, christiano-physicum, necnon astrologo-catholicum adversus veteres philosophos, atheos, epicureos, peripateticos et stoicos, Lugduni, apud Viduam Antonii de Harsy, MDCXV [=1615]

De Admirandis Naturae Reginæ Deæque Mortalium Arcanis, Lutetiæ, apud Adrianum Perier, MDCXVI [=1616]

– A 474, *Descartes către La Thuillerie*, [Egmond aan den Hoef, 15 ianuarie 1644]

– nota complementară *Disputa de la Utrecht*

VESALIUS, ANDREAS

De humani corporis fabrica libri septem, Ex officina Joannis Oporini, Basel, 1543.

– A 215, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort, 20 februarie 1639]

VIÈTE, FRANÇOIS

Apollonius Gallus seu, Exsuscitata Apolonii Pergæi ΠΕΡΙ ΕΠΑΦΩΝ Geometria. Ad V.C. Adrianum Romanum Belgam, Parisiis, excudebat David Le Clerc, 1600.

– A 460, *Descartes către Elisabeta*, [Egmond aan den Hoef, 17 noiembrie 1643]

Opera mathematica, în îngrijirea lui Frans van Schooten, Bonaventura şi Abraham Elzevir, Leiden, 1644.

– A 285, *Descartes către Mersenne*, [Leiden, 30 august 1640]

VOETIUS, GISBERTUS

Disputationum theologicarum […] *de atheismo*, Utrecht, 1639 [publicate în *Disputationes theologicæ selectæ*, vol. 1, Ultrajecti, Apud Joh. van Waessberge, 1648]

– A 300, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 11 noiembrie 1640

– A 373, *Descartes către Regius*, [Endegeest, între 5 şi 10 martie 1642]

– A 417, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lui decembrie 1642 – mai 1643]

– A 426, *Colvius către Descartes*, Dordrecht, 9 iunie 1643

– nota complementară *Disputa de la Utrecht*

Thersites heautontimorumenos, hoc est Remonstrantium Hyperaspistes, Utrecht, 1635.

– A 367, *Descartes către Regius*, [Endegeest, 3 sau 4 februarie 1642]

– A 417, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lui decembrie 1642 – mai 1643]
– nota complementară *Disputa de la Utrecht*
Specimen assertionum partim ambiguarum aut lucubrarum, partim periculosarum [*De Confraternitate Mariana*], Utrecht, Johannes à Waesberge, 1642.
– A 404, *Descartes către Huygens*, Endegeest, 5 ianuarie 1643
– A 407, *Descartes către* [*Desmarets*], [Endegeest, sfârşit de ianuarie – început de februarie 1643]
– A 417, *Regius către Descartes*, [Utrecht, începutul lui decembrie 1642 – mai 1643]
– A 474, *Descartes către La Thuillerie*, [Egmond aan den Hoef, 15 ianuarie 1644]
– nota complementară *Disputa de la Utrecht*
Appendix at corollaria theologico-philosophica nuperoe disputationi de Jubileo Romano de rerum naturis et formis substantialibus, Utrecht, 1641.
– A 364, *Descartes către* [*Huygens*], 31 ianuarie 1642
– A 365, *Descartes către Regius*, [Endegeest, sfârşit de ianuarie 1642]
– A 367, *Descartes către Regius*, [Endegeest, 3 sau 4 februarie 1642]
– A 373, *Descartes către Regius*, [Endegeest, între 5 şi 10 martie 1642]
– A 400, *Descartes către Mersenne*, Endegeest, 7 decembrie 1642
– nota complementară *Disputa de la Utrecht*

WAESSENAER, IACOBUS VAN

Aenmerckingen op den Nieuwen stel-regel van Iohan Stampioen, Tot Leyden, by Ian Maire, 1639.
– A 238, *Van Zurck către Huygens*, 19 noiembrie 1639
– A 255, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 29 ianuarie 1640
– A 266, *Descartes către Pollot*, Leiden, luni, 7 mai 1640
Den On-wissen Wis-Konstenaer I.I. Stampioennius ontdeckt…, Leiden, 1640
– A 281, *Descartes către Mersenne*, Leiden, 6 august 1640
– A 291, *Descartes către Wilhem*, Leiden, vineri, 5 octombrie 1640

WATERLAET, LAMBERTUS VANDEN

Prodromus, sive Examen tutelare orthodoxæ philosophiæ principiorum, contra fictitium quoddam hujus temporis eorum pentagonum, 2 vol., Leiden, W. Christiaens, 1642.
– A 378, *Regius către Descartes*, [Utrecht, 21/] 31 martie 1642
– A 379, *Descartes către Regius*, [Endegeest, început de aprilie 1642]
– A 380, *Regius către Descartes*, [Utrecht,] 4 aprilie 1642

– Nota complementară *Disputa de la Utrecht*

WENDELINUS, GODEFRIDUS

Arcanorum coelestium Lampas, Bruxelles, 1643.
– A 441, *Descartes către Colvius*, Egmond aan den Hoef, 5 septembrie 1643

WHITE, THOMAS

De Mundo dialogi tres quibus materia … forma … caussae … et tandem definitio, rationibus purè è naturâ depromptis aperiuntur, concluduntur, apud Dionysium Moreau, Paris, 1642
– A 394, *Huygens către Descartes*, Haga, 7 octombrie 1642
– A 395, *Descartes către Huygens*, Endegeest, 10 octombrie 1642
– A 396, *Descartes către Mersenne*, [Endegeest, 13 octombrie 1642]

YVON DE LALEU, PAUL

Propositions mathematiques de Monsieur de Laleu, De l'Imprimerie de Louis Seuestre, Paris, MDCXXXVIII.
– A 218, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 30 aprilie 1639
– A 228, *Descartes către Mersenne*, [Santpoort,] 19 iunie 1639

3. Surse secundare citate în cuprinsul volumului, alături de lucrări relevante pentru perioada acoperită de vol. II (1639-1644)

Actes du Congrès du Tricentenaire de Pierre Gassendi (1655-1955), Paris, Presses Universitaires de France, 1957.

Adam, Charles, *Vie & œuvres de Descartes* (AT XII), Paris, Léopold Cerf, 1910.

Adam, Charles, „Nouveau classement de la Correspondance de Descartes", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, CXV, 1933, pp. 373-401.

Analecta Comeniana, collegit Ioannes Kvačala, Iurievi, typis Mattiesenianis, 1909.

Agostini, Igor, „Un homme qui se faisait appeler l'Hyperaspistes", *Bulletin cartésien* XXXIV, *Archives de Philosophie*, 2006, pp. pp. 4-8.

Agostini, Igor, *L'idea di Dio in Descartes. Dalle* Meditationes *alle* Responsiones, Milano, Le

Monnier Università, 2010.

Agostini, Igor, *L'infinità di Dio. Il dibattito da Suárez a Caterus. 1597-1641*, Roma, Editori Riuniti, 2008.

Alanen, Lilli, *Descartes's Concept of Mind*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2003.

Alanen, Lilli, „Omnipotence, Modality, and Conceivability", în Janet Broughton, John Carriero (eds.), *A Companion to Descartes*, Oxford, Blackwell, 2008, pp. 353-371.

Alexandrescu, Vlad, „Descartes and Pascal on the Eucharist", *Perspectives on Science*, vol. 15, nr. 4, iarna 2007, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass., p. 434-449.

Alexandrescu, Vlad, *Croisées de la Modernité. Hypostases de l'esprit et de l'individu au XVIIe siècle*, Bucureşti, Zeta Books, 2012.

Alexandrescu, Vlad, „What Someone May Have Whispered in Elisabeth's Ear", în Daniel Garber, Donald Rutherford (eds.), *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*, Oxford, Oxford University Press, vol. 6, 2012, pp. 1-27.

Alexandrescu, Vlad, „Regius and Gassendi on the Human Soul", *Intellectual History Review*, 23, 2, 2013, pp. 1-20.

Alexandrescu, Vlad şi Jalobeanu, Dana (eds.), *Esprits modernes. Études sur les modèles de pensée alternatifs aux XVIIe-XVIIIe siècles*, Arad, Bucureşti, 2003.

Alquié, Ferdinand, *La découverte métaphysique de l'homme chez Descartes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1950; 2e édition 1966.

Alquié, Ferdinand, *Études cartésiennes*, Paris, Vrin, 1983.

Anstey, Peter, „Descartes' cardiology and its reception in English physiology", în S. Gaukroger, J. Schuster, J. Sutton (eds.), *Descartes' Natural Philosophy*, London, Routledge, 2000, pp. 420-444.

Ariew, Roger, „Descartes as Critic of Galileo's Scientific Methodology", *Synthese*, 67 (1986), pp. 77–90.

Ariew, Roger, „Sur les septièmes réponses", in Jean-Marie Beyssade, Jean-Luc Marion (eds.), *Descartes: Objecter et Répondre*, Paris, P.U.F., 1994, pp. 123-140.

Ariew, Roger, „Pierre Bourdin and the Seventh Objections", in R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago, University of Chicago Press, 1995, pp. 208-225.

Ariew, Roger şi Grene, Marjorie (eds.), *Descartes and His Contemporaries*, Chicago, Londra, The University of Chicago Press, 1995.

Ariew, Roger şi Grene, Marjorie, „Ideas, in and before Descartes", *Journal of the History of Ideas*, 56 (1995), pp. 87-106.

Ariew, Roger, „Les *Principia* et la *Summa philosophica quadripartita*”, in J.-R. Armogathe, G. Belgioioso (eds.), *Descartes* Principia Philosophiae (*1644-1994*), Napoli, Vivarium, 1996, pp. 473-490.

Ariew, Roger, „Critiques scolastiques de Descartes: le *cogito*”, *Laval Théologique et Philosophique*, 53, nr. 3 (1997), pp. 587-604.

Ariew, Roger şi Gabbey, Alan, „Body and the Physical World: Scholastic Background”, in D. Garber, M. Ayers (eds.), *Cambridge History of Seventeenth Century Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, pp. 425-453.

Ariew, Roger, John Cottingham, Tom Sorell (eds.), *Descartes'* Meditations*: Background Source Materials*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Ariew, Roger, „The First Attempts at a Cartesian Scholasticism: Descartes' correspondence with the Jesuits of La Flèche”, in J.-R. Armogathe, G. Belgioioso, C. Vinti (eds.), *La biografia intellettuale di Rene Descartes attraverso la* Correspondance, Napoli, Vivarium, 1998, pp. 263-286.

Ariew, Roger, „Descartes and the Jesuits: Doubt, Novelty, and the Eucharist”, in M. Feingold (ed.), *Rethinking Jesuit Science*, Cambridge, MIT Press, 2002, pp. 157-194.

Ariew, Roger, Dennis Des Chene, Douglas M. Jesseph, Tad M. Schmaltz şi Theo Verbeek, *Historical Dictionary of Descartes and Cartesian Philosophy*, Lanham, Toronto, Oxford, Scarecrow Press, 2003.

Ariew, Roger, „The Meditations and the Objections and Replies”, in Stephen Gaukroger (ed.), *Blackwell Guide to Descartes'* Meditations, London, Blackwell, 2006, pp. 6-16.

Ariew, Roger, *Descartes among the Scholastics*, Leiden, Brill, 2011.

Ariew, Roger, „Ethics in Descartes and Seventeenth Century Cartesian Textbooks”, în C. Fraenkel, D. Perinetti, J.E.H. Smith (eds.), *The Rationalists: Between Tradition and Revolution*, Dordrecht, Springer, 2011, pp. 67-76.

Ariew, Roger, „The New Matter Theory and Its Epistemology. Descartes (and Late Scholastics) on Hypotheses and Moral Certainty”, în Dana Jalobeanu, Peter Anstey (eds.), *Vanishing Matter and the Laws of Motion. Descartes and beyond*, London, Routledge, 2011, pp. 31-46.

Ariew, Roger, „Descartes and His Critics on Matter and Form: Atoms and Individuation”, in Gideon Manning (ed.), *Form and Matter in Early Modern Science and Philosophy*, Leiden, Brill, 2012, pp. 187-201.

Ariew, Roger, „René Descartes et Jean-Baptiste Morin”, in J. Boulad-Ayoub, D. Kolesnik, A. Torero-Ibad (eds.), *Les arts de lire des philosophes modernes*, Québec, Presses de l'Université Laval, 2015, pp. 269-280.

Armogathe, Jean-Robert, *Theologia Cartesiana: L'Explication physique de l'Eucharistie chez Descartes et Dom Desgabets*, coll. „Archives internationales d'histoire des idées", Haga, Martinus Nijhoff, 1977.

Armogathe, Jean-Robert, „L'Approbation des *Meditationes* par la Faculté de Théologie de Paris [1641]", *Bulletin cartésien* XXI, pp. 1-3, *Archives de philosophie*, 57, 1, 1994.

Armogathe, Jean-Robert, „Caterus' Objections to God", in R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago-London, The University of Chicago Press, 1995, pp. 34-43.

Armogathe, Jean-Robert, *La nature du monde : Science nouvelle et exégèse au XVIIe siècle*, Paris, PUF, coll. „Épiméthée", 2007.

Armogathe, Jean-Robert, Vincent Carraud şi Robert Feenstra, „La licence en droit de Descartes: un placard inédit de 1616", *Nouvelles de la République des Lettres*, 1988-II, pp. 123-145.

Armogathe, Jean-Robert, „La correspondance de Descartes comme laboratoire intellectuel", în J.-R. Armogathe, G. Belgioioso, C. Vinci (a cura di), *La Biografia intellettuale de René Descartes attraverso la Correspondance*, Napoli, Vivarium, 1999, pp. 5-22.

Armogathe, Jean-Robert şi Giulia Belgioiso, *Descartes: Principia Philosophiæ, 1644-1994*, Napoli, Vivarium, 1996.

Armogathe, Jean-Robert, Giulia Belgioioso şi Carlo Vinti (a cura di), *La biografia intellettuale di Descartes attraverso la* Correspondance, Napoli, Vivarium, 1999.

Armogathe, Jean-Robert, Vincent Carraud, „La première condamnation des *Œuvres* de Descartes, d'après des documents inédits aux Archives du Saint-Office", *Nouvelles de la République des Lettres*, 2001-II, pp. 103-137.

Armogathe, Jean-Robert, Vincent Carraud, avec la collaboration de Michaël Devaux et Massimiliano Savini, *Bibliographie cartésienne (1960-1996)*, Lecce, Conte, 2003.

Aubrey, John, *Brief Lives*, ed. A. Clark, 2 vol., Oxford, Clarendon Press, 1898.

Aucante, Vincent, *La philosophie médicale de Descartes*, préface de Jean-Luc Marion, Paris, Presses Universitaires de France, 2006.

Bader, Franz, *Die Ursprünge der Transzendentalphilosophie bei Descartes*, 2 vol., Bonn, Bouvier Verlag, H. Grundman, 1979-1983.

Baldassarri, Fabrizio, „La «pietra di Bologna» da Fortunio Liceti a Spallanzani. Tra curiosità e scienza", in *Nel nome di Lazzaro. Saggi di storia della scienza e delle istituzioni scientifiche tra il XVII e il XVIII secolo*, a cura di Centro Studi Lazzaro Spallanzani, Bologna, Pendragon, 2014, pp. 35-54.

Baron, M.E., *The Origins of the Infinitesimal Calculus*, Oxford, Pergamon Press, 1969.

Baumann, E.D., *François dele Boë Sylvius*, Leiden, Brill, 1949

Beaulieu, Armand, „Voies ardues pour l'édition d'une correspondance", *Nouvelles de la République des Lettres*, 1981-I, pp. 51-52.

Beaulieu, Armand, *Mersenne, le grand minime*, Bruxelles, Fondation Nicolas-Claude Fabri de Pereisc, 1995.

Beck, Leslie J., *The Metaphysics of Descartes. A Study of the* Meditations, Oxford, Clarendon Press, 1965.

Belgioioso, Giulia, Guido Cimino, Pierre Costabel, Giovanni Papuli (a cura di), *Descartes: Il metodo e i saggi*, Atti del Convegno per il 350° anniversario della pubblicazione del *Discours de la Methode* e degli *Essais* (2 vol.), Roma, Instituto della Enciclopedia Italiana, 1990.

Beretta, M., *A History of Non-Printed Science. A Selected Catalogue of the Waller Collection*, Uppsala, Uppsala University Library, 1993.

Berg, W.J. van den, „Descartes en zijn buren in Egmond", in *Geestgronden: Egmonds historisch tijdschrift*, 7, 2000.

Bernhardt, Jean, „Hobbes et le mouvement de la lumière", *Revue d'histoire des sciences*, 30, 1, 1977, pp. 3-24.

Bernhardt, Jean „La polémique de Hobbes contre la *Dioptrique* de Descartes dans le «Tractatus opticus II» (1644)", *Revue internationale de philosophie*, 33, 1979, pp. 432-442.

Beyssade, Jean-Marie, *La Philosophie première de Descartes*, Paris, Flammarion, 1979.

Beyssade, J.-M., Marion, J.-L. (eds.), *Descartes. Objecter et répondre*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994.

Beyssade, Jean-Marie, *Descartes au fil de l'ordre*, Paris, PUF, coll. „Épiméthée", 2001.

Beyssade, Jean-Marie, *Études sur Descartes. L'histoire d'un esprit*, Paris, Seuil, 2001.

Beyssade, Michelle, „The *Cogito*: Privileged Truth or Exemplary Truth", in Stephen Voss (ed.), *Essays on the Philosophy and Science of René Descartes*, Oxford, Oxford University Press, 1993.

Biard, Joël, Rashed, Roshdi (eds.), *Descartes et le Moyen Âge*, Paris, Vrin, 1997.

Bitbol-Hespériès, Annie, „Cartesian physiology", in S. Gaukroger, J. Schuster, J. Sutton (eds.), *Descartes' Natural Philosophy*, London, 2000, pp. 349-382.

Blanchet, Léon, *Les antécédents historiques du „Je pense, donc je suis"*, Paris, Félix Alcan, 1920.

Blay, Michel, *La naissance de la mécanique analytique*, PUF, Paris, 1992.

Bloch, Olivier, *La Philosophie de Gassendi – Nominalisme, matérialisme et métaphysique*, Nijhoff, Haga, 1971.

Bombart, Mathilde, *Guez de Balzac et la querelle des* Lettres. *Écriture, polémique et critique dans la France du premier XVIIe siècle*, Paris, Champion, 2007.

Bortolotti, Arrigo, *Saggi sulla formazione del pensiero di Descartes*, Firenze, Olschki, 1983.

Bos, Erik-Jan, „Epistolarium Voetianum I", in *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, LXXVIII (1998), pp. 184-215.

Bos, Erik-Jan, „Epistolarium Voetianum II", in *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, LXXIX (1999), pp. 39-73.

Bos, Erik-Jan, „La première publication de *La Recherche de la Vérité* en 1684*:* Ondezoek der Waarheit door 't naturelijk Licht", in *Nouvelles de la République des Lettres*, 1999-I, pp. 13-26.

Bos, Erik-Jan, Matthijs van Otegem, Theo Verbeek, „Notes sur la correspondance de Descartes", *Archives de Philosophie*, 64, 2001 / *Bulletin cartésien*, XXX, pp. 5-14.

Bos, Erik-Jan, „Two Unpublished Letters of René Descartes: On the Printing of the *Meditations* and the Groningen Affair", *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 92, 3, 2010, pp. 209-303.

Bouillier, Francisque, *Histoire de la philosophie cartésienne* (2 vol.), 3e édition, Paris, Ch. Delagrave et Cie, 1868. Ediţie anastatică: Hildesheim, Georg Olms, 1972.

Boutroux, Pierre, *L'idéal scientifique des mathématiciens. Dans l'Antiquité et dans les temps modernes*, Paris, Félix Alcan, 1920.

Brandt, F. *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, Copenhagen, London, Levin, Munksgaard, Hachette, 1928.

Buccolini, Claudio, „Dalle *Objections* di Pierre Petit contro il *Discours de la méthode* alle *Secundæ Objectiones* di Marin Mersenne", *Nouvelles de la République des Lettres*, 1998-I, pp. 7-28.

Buccolini, Claudio, „Mersenne lettore delle *Rationes more geometrico dispositæ*", in Sulpizio, Fabio Angelo (eds.), *Studi cartesiani*, Lecce, Milella, 2000, pp. 89-212.

Buccolini, Claudio, „Contra eos qui deum falsum dicere posse docent». La genesi dell'obiezione di Mersenne sul dio ingannatore", in *Giornale critico della filosofia italiana*, LXXXV (2006), pp. 82-120.

Buning, Robin, *Henricus Reneri (1593–1639): Descartes' Quartermaster in Aristotelian Territory*, Utrecht, Publications of the Department of Philosphy and Religious Studies, Utrecht University, 2013 [Quæstiones infinitæ, vol. LXXII].

Buzon, Frédéric de, Carraud, Vincent, *Descartes et le Principia II. Corps et mouvement*, Paris, PUF, 1994

Buzon, Frédéric de, Denis Kambouchner, *Le vocabulaire de Descartes*, Paris, Ellipses, 2002.

Canhé , Pierre-Alain, *Un autre Descartes. Le philosophe et son langage*, Paris, Vrin, 1980.

Carraud, Vincent, „Die Affäre von Utrecht", in *Archiv für Geschichte der Philosophie*, LXXIV (1992), pp. 323-328.

Carraud, Vincent, *Arnauld: from ockhamism to cartesianism*, in Ariew, Roger şi Grene, Marjorie (eds.), *Descartes and His Contemporaries*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1995, pp. 110-128

Cassan, Élodie, *Les chemins cartésiens du jugement*, Paris, Honoré Champion, 2015.

Catalogus der Bibliotheek van Constantijn Huygens verkocht op de Groote Zaal van het Hofte's-Gravenhage 1688. Opnieuw uitgegeven naar het eenig overgebleven exemplaar, WP van Stockum & Zoon, Haga, 1903.

Caton, Hiram, *The Origin of Subjectivity*, New Haven, London, Yale University Press, 1973

Caton, Hiram, „Descartes' Anonymous Writings: A Recapitulation", *Southern Journal of Philosophy*, 20, 1982, p. 299-311.

Chappell, V. (ed.), *Descartes's* Meditations: *Critical Essays*, Lanham, Rowman & Littlefield, 1997.

Chasles, Michel, *Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie*, M. Hayez, Bruxelles, 1837.

Clarke, Desmond, *Descartes's Philosophy of Science*, Pennsylvania State University Press, 1982.

Clarke, Desmond, *Descartes: A Biography*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Cohen, Gustave, *Écrivains français en Hollande dans la prèmiere moitié du XVIIe siècle*, Paris, Librairie ancienne Édouard Champion, 1920.

Cohen, H. Floris, *Quantifying Music: The Science of Music at the First Stage of the Scientific Revolution, 1580-1650*, Dordrecht, D. Reidel, 1984.

Cossutta, Frédéric (ed.), *Descartes et l'argumentation philosophique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1996.

Costabel, Pierre, „Descartes et la racine cubique des nombres binômes – Propos sur un document retrouvé concernant le dernier acte de la controverse Stampioen-Waessenaer", în *Revue d'Histoire des sciences*, 22, 2, 1969.

Costabel, Pierre, *Démarches originales de Descartes savant*, Paris, J. Vrin, 1982.

Cottingham, John, *Descartes*, New York, Basic Blackwell, 1986.

Cottingham, John (ed.), *The Cambridge Companion to Descartes*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Cottingham, John, *A Descartes Dictionary*, Oxford, Blackwell, 1993.

Cottingham, John (ed.), *Descartes, Oxford Readings in Philosophy*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

Cousin, Victor, *Fragments philosophiques* (2 vol.), 3e édition, Paris, Ladrange, 1838; 4e édition 1847.

Crapulli, Giovanni, „La prima edizione delle *Meditationes de prima philosophia* e il suo «esemplare ideale»”, in *Studia cartesiana*, I (1979), pp. 37-89.

Crapulli, Giovanni, „La rédaction et les projets d’édition des *Meditationes de prima philosophia* de Descartes”, în *Les Études philosophiques*, 4, 1976, pp. 425-441; traduction corrigée *Les Études philosophiques*, 3, 1977, pp. 369-370.

Curley, E.M., *Descartes against the Skeptics*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1978.

Curley, Edwin, „Hobbes versus Descartes”, în R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries*, Chicago, University of Chicago Press, 1995.

Damerow, Peter, Gideon Freudenthal, Peter McLaughlin şi Jürgen Renn, *Exploring the Limits of Preclassical Mechanics*, 2nd edition, Dordrecht, Springer, 2004.

Davenport, Anne A., „What the Soul Remembers: Intellectual Memory in Descartes”, *New Arcadia Review*, 3, 2005, pp. 1-5.

Descartes, Cahiers de Royaumont, Paris, Minuit, 1957.

De Waard, Cornelis, „Les objections de Pierre Petit contre le *Discours* et les *Essais* de Descartes”, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 32, 1, 1925, pp. 53-89.

De Waard, Cornelis, *L’Expérience barométrique: ses antécédents et ses explications*, étude historique, Thouars, Imprimerie nouvelle, 1936.

Del Noce, A., *Riforma cattolica e filosofia moderna*, I: *Descartes*, Bologna, Il Mulino, 1965.

Des Chene, Dennis, *Physiologia: Natural Philosophy in Late Aristotelian and Cartesian Thought*, Ithaca, Cornell University Press, 1996.

Des Chene, Dennis, *Life’s Form. Late Aristotelian Conceptions of the Soul*, Cornell University Press, 2000.

Devillairs, Laurence, „L’immutabilité divine comme fondement des lois de la nature et les éléments de la critique leibnizienne”, *Revue d’histoire des sciences*, 54, 3, 2001, pp. 303-324.

Devillairs, Laurence, *Descartes et la connaissance de Dieu*, Paris, Vrin, 2004.

Dibon, Paul, „Clerselier éditeur de Descartes”, în *Regards sur la Hollande du siècle d’or*, Napoli, Vivarium, 1990.

Dibon, Paul, *Regards sur la Hollande du Siècle d’Or, Napoli*, Vivarium, 1990.

Dibon, Paul, „Sur deux lettres inédites de Descartes à Regius”, *Nouvelles de la République des Lettres*, 2, 1985, p. 167-189.

Drakenborch, A., „Overluidingen te Utrecht, 1614-1651”, in *De Navorscher*, 35-51 (1885-1901).

Dubouclez, Olivier, *Descartes et la voie de l’analyse*, Paris, Presses Universitaires de France,

2013.

Ebert, Theodor, „Immortalitas oder Immaterialitas. Sum Undertitel von Descartes' *Meditationen*", in *Archiv fur Geschichte der Philosophie*, LXXIV (1992), pp. 180-202.

Egger, Victor, „Lettre inédite de Descartes", în *Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux*, 3, 1881.

Émery, Jacques-André, *Pensées de Descartes sur la religion et la morale*, Paris, Adrien Le Clere, 1811.

Esze, Judith, „Deux documents inédits sur Descartes", *Acta Litteraria Academiæ Scientiarum Hungaricæ*, 15, 1973, pp. 230-244.

Feingold, Mordechai, „Jesuits: Savants", în *idem* (ed.), *Jesuit Science and the Republic of Letters*, Cambridge/MA, MIT Press, 2003.

Ferrier, Francis, „Spontanéité et liberté: la discussion Gibieuf-Descartes", *Les Études philosophiques*, 28, 1973.

Ferrier, Francis, „L'amplitude chez Gibieuf", *Revue internationale de philosophie*, 29, 1975.

Fichant, Michel, *Science et métaphysique dans Descartes et Leibniz*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

Flage, D.E. şi Bonnen, C.A., *Descartes and Method: A Search for a Method in* Meditations, London, Routledge, 1999.

Fowler, C.F., *Descartes on the Human Soul. Philosophy and the Demands of Christian Doctrine*, Dordrecht, Boston, Kluwer, 1999.

Frankfurt, Harry, *Demons, Dreamers and Madmen. The Defense of Reason in Descartes's* Meditations, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1970.

Funkenstein, Amos, *Teologie şi imaginaţie ştiinţifică din Evul Mediu până în secolul al XVII-lea*, traducere de Walter Fotescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998.

Gabbey, Alan, „Force and Inertia in the Seventeenth Century: Descartes and Newton", in Stephen Gaukroger (ed.), *Descartes: Philosophy, Mathematics and Physics*, Sussex, New Jersey, The Harvester Press, Barnes & Noble Books, 1980, pp. 230-320.

Gabbey, Alan, „Mechanical Explanations", în C. Lüthy, J.E. Murdoch, W.R. Newman (eds.), *Late Medieval and Early Modern Corpuscular Matter Theories*, Leiden, Brill, 2001.

Garber, Daniel, „Descartes, the Aristotelians, and the Revolution That Did Not Happen in 1637", *Monist*, 71, 4, 1988, pp. 471-486.

Garber, Daniel, *Descartes' Metaphysical Physics*, Chicago, University of Chicago Press, 1992 (traducere franceză: *La physique métaphysique de Descartes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1999).

Garber, Daniel, „J.B. Morin and the *Second Objections*", in R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago-London, The University of Chicago Press, 1995, pp. 63-82.

Garber, Daniel, „Jean-Baptiste Morin and Descartes' *Principia*", in Jean-Robert Armogathe, Giulia Belgioioso (eds.), *Descartes:* Principia philosophiæ *(1644-1994)*. Atti del convegno per il 350 anniversario della pubblicazione dell'opera, Parigi, 5-6 maggio, Lecce, 10-12 novembre 1994, Napoli, Vivarium, 1996, pp. 685-699.

Garber, Daniel, Michael Ayers (eds.), *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy* (2 vol.), Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Garber, Daniel şi Rutherford, Roland (eds.), *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*, vol. 6, Oxford, 2012.

Garber, Daniel, *Descartes Embodied: Reading Cartesian Philosophy through Cartesian Science*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001 (traducere franceză: *Corps cartésiens. Descartes et la philosophie dans les sciences*, Paris, Presses Universitaires de France, 2004).

Garber, Daniel, „Physics and Foundations", în K. Parks, L. Daston (eds.), *The Cambridge History of Science*, vol. III: *Early Modern Science*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, pp. 21-69

Garin, Eugenio, *Vita e opere di Cartesio*, 1967; reed. Roma-Bari, Laterza, 1993.

Garrigues, Marie-Odile, „L'œuvre d'Honorius Augustodunensis: Inventaire critique (II)", in *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft*, Band 39, 1987.

Gaukroger, Stephen (ed.), *Descartes: Philosophy, Mathematics and Physics*, Sussex, New Jersey, Harvester Press, Barnes & Noble Books, 1980.

Gaukroger, Stephen, *Cartesian Logic: An Essay on Descartes's Conception of Inference*, Oxford, Clarendon Press, 1989.

Gaukroger, Stephen, *Descartes: An Intellectual Biography*, Oxford, Clarendon Press, 1995.

Gaukroger, Stephen, John Schuster, John Sutton (eds.), *Descartes' Natural Philosophy*, London, Routledge, 2000.

Gaukroger, Stephen, *Descartes' System of Natural Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Gilson, Étienne, *Index scolastico-cartésien*, Paris, Félix Alcan, 1913; 2e édition, revue et augmentée, Paris, J. Vrin, 1979.

Gilson, Étienne, *La liberté chez Descartes et la théologie*, Alcan, Paris, 1913.

Gilson, Étienne, *Études sur le rôle de la pensée médiévale dans la formation du système cartésien*, Paris, J. Vrin, 1930 [reprint 2011].

Gouhier, Henri, *La pensée religieuse de Descartes*, 2e édition revue et complétée, Paris, J. Vrin, 1972.

Gouhier, Henri, *La pensée métaphysique de Descartes*, Paris, J. Vrin, 1962; 4e édition, augmentée, Paris, Vrin, 1987.

Gouhier, Henri, *Essais sur Descartes*, Paris, Vrin, 3e édition, 1973.

Gouhier, Henri, *Cartésianisme et augustinisme au XVIIe siècle*, Paris, J. Vrin, 1978.

Gouhier, Henri, *L'Antihumanisme au XVIIe siècle*, Paris, J. Vrin, 1987.

Gowers, Timothy (ed.), *The Princeton Companion to Mathematics*, Princeton, Princeton University Press, 2008.

Gregory, Tullio, *Genèse de la raison classique de Charron à Descartes*, Paris, PUF, 2000.

Guenancia, Pierre, *Lire Descartes*, Paris, Gallimard, col. „Folio", 2000.

Gueroult, Martial, *Descartes selon l'ordre des raisons* (2 vol.), Paris, Aubier-Montaigne, 1953.

Gueroult, Martial, *Nouvelles réflexions sur la preuve ontologique de Descartes*, Paris, J. Vrin, 1955.

Hardy, G.H. şi Wright, E.M., *An Introduction to the Theory of Numbers*, Oxford, Oxford University Press, 2008.

Hatfield, G., *Routledge Philosophy Guidebook to Descartes and the* Meditations, London, New York, Routledge, 2003.

Hine, William L., „J.B. Morin: The Last «Official» Court Astrologer", *Cahiers du XVIIe siècle*, Bowdoin College, 1988, 2, 2, pp. 121-134.

Hintikka, Jaakko, „*Cogito, Ergo Sum*: Inference or Performance?", *Philosophical Review*, 71 (1962) pp. 3-32.

Höpfl, Harro, *Jesuit Political Thought: The Society of Jesus and the State, c. 1540-1630*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Horstmann, Frank, „Hobbes und das Sinusgesetz der Refraktion", *Annals of Science*, 57, 2000, pp. 415-440.

Ishiguro, Hide, „The Status of Necessity and Impossibility in Descartes", în Amélie Oksenberg Rorty (ed.), *Essays on Descartes' Meditations*, Berkeley, University of California Press, 1986, pp. 459-471.

Itard, Jean, „Fermat précurseur du calcul différentiel", *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, 4, 1948, pp. 589-610.

Iwanicki, Joseph, *Morin et les démonstrations mathématiques de l'existence de Dieu*, Paris, Vrin, 1936.

Janowski, Zbigniew, *Index augustino-cartésien*, Paris, Vrin, 2000; şi o ediţie amplificată,

Augustinian-Cartesian Index, Texts and Commentary, South Bend, Indiana, St Augustine Press, 2004.

Janowski, Zbigniew, *Cartesian Theodicy. Descartes's Quest for Certitude*, Dordrecht, Boston, London, Kluwer, 2000.

Jesseph, Douglas M., „Hobbes and Descartes on Metaphysics, Physics, and the Possibility of Theology", în Antonella Del Prete (a cura di), *Il Seicento e Descartes. Dibattiti cartesiani*, Firenze, Le Monnier Università, 2004.

Jesseph, Douglas M., *Squaring the Circle: The War between Hobbes and Wallis*, Chicago, University of Chicago Press, 1999.

Joly, Bernard, *Descartes et la chimie*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 2011.

Jonckbloet, W. J. A. şi Land, J. P. N., *Correspondance et œuvre musicale de Constantin Huygens*, Leiden, 1882.

Jullien, Vincent şi Charrak, André, *Ce que dit Descartes touchant la chute des graves*, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve-d'Ascq, 2002.

Kambouchner, Denis, *L'Homme des passions*, Albin Michel, Paris, 1995, 2 vol.

Kambouchner, Denis, *Les Méditations métaphysiques de Descartes* I. *Introduction générale*, *Méditation I*, Paris, PUF, 2005.

Kambouchner, Denis, *Le Style de Descartes*, Paris, Éditions Manucius, 2013.

Kambouchner, Denis, Cassan, Élodie şi de Buzon, Frédéric, *Lectures de Descartes*, Paris, Ellipses, 2015.

Kenny, Anthony, *Descartes. A Study of his Philosophy*, Bristol, Thoemmes Press, 1968.

Knudsen, O. şi Pedersen, K.M., „The Link between «Determination» and Conservation of Motion in Descartes' Dynamics", *Centaurus*, 13, 2, 1968, pp. 183-186.

Korteweg, D.-J., „Notes sur Constantijn Huygens considéré comme amateur des sciences exactes, et sur ses relations avec Descartes", în *Archives néerlandaises des sciences exactes et naturelles*, XXII, 1888.

Koyré, Alexandre, *Essai sur l'idée de Dieu et les preuves de son existence chez Descartes*, Paris, Ernest Leroux, 1922.

Koyré, Alexandre, *Études galiléennes*, Paris, Hermann, 1939.

Kvacsala, Johann, *Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften*, Berlin, Leipzig, Wien, Verlag von Julius Klinkhardt, 1892.

Landucci, Sergio, „Contributi di filologia cartesiana", *Rivista di storia della filosofia*, 56, 2001, 1, pp. 5-23.

Landucci, Sergio, *La mente in Cartesio*, Milano, Franco Angeli, 2002.

Laporte, Jean, *Le rationalisme de Descartes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1945.

Laporte, Jean, *Études d'histoire de la philosophie française au XVIIe siècle*, Paris, Vrin, 1951.

Leduc-Fayette, Denise, „Descartes et la contemplation", in *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, 190, 2 (2000), pp. 175-192.

Leijenhorst, Cees, *The Mechanisation of Aristotelianism: The Late Aristotelian Setting of Thomas Hobbes' Natural Philosophy*, Leiden, Brill, 2002.

Lennon, Thomas M., John M. Nicholas şi John W. Davis (eds.), *Problems of Cartesianism*, Kingston and Montreal, McGill-Queen's University Press, 1982.

Lenoble, Robert, *Mersenne ou la naissance du mécanisme*, Paris, J. Vrin, 1943.

Leroux, Henri, *Claude Picot, correspondant et ami mal connu de Descartes*, Beaurepaire, Paris, 2012.

Le Trésor de la Langue Française Informatisé, http://atilf.atilf.fr/.

Liard, Louis, *Descartes*, Paris, Germer Baillière, 1882; Paris, F. Alcan, 1911[3].

Lojacono, Ettore (ed.), *René Descartes. La ricerca della verità mediante il lume naturale*, Roma, Editori Riuniti, 2002

Lojacono, Ettore, *Cartesio. Dalla magia alla scienza*, Padova, Il Prato, 2010.

Lüthy, Christoph, *David Gorlæus (1591-1612): An Enigmatic Figure in the History of Philosophy and Science*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2013.

Mahoney, Michael Sean, *The Mathematical Career of Pierre de Fermat, 1601-1655*, 2nd edition, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Malcolm, Noel, *Aspects of Hobbes*, Oxford, Clarendon Press, 2002.

Malcolm, Noel şi Jacqueline Stedall, *John Pell (1611-1685) and his Correspondence with Sir Charles Cavendish*, Oxford, Clarendon Press, 2005.

Mancosu, Paolo, *Philosophy of Mathematics and Mathematical Practice in the Seventeenth Century*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

Marion, Jean-Luc, *Sur la théologie blanche de Descartes. Analogie, création des vérités éternelles et fondement*, Paris, Presses Universitaires de France, 1981; 2e édition, corrigée et complétée, 2009.

Marion, Jean-Luc, *Sur le prisme métaphysique de Descartes. Constitution et limites de l'onto-théo-logie dans la pensée cartésienne*, Paris, Presses Universitaires de France, 1986.

Marion, Jean-Luc, *Questions cartésiennes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1991.

Marion, Jean-Luc, *Questions cartésiennes II*, Paris, Presses Universitaires de France, 1996.

Marion, Jean-Luc, „Hobbes et Descartes: l'étant comme corps", în D. Weber (ed.), *Hobbes, Descartes et la métaphysique*, Paris, Vrin, 2005, pp. 59-77.

Marion, Jean-Luc, *Au lieu de soi. L'approche de saint Augustin*, PUF, Paris, 2008.

Marion, Jean-Luc, *Sur la pensée passive de Descartes*, Paris, Presses Universitaires de France, 2013.

Marion, Jean-Luc, „Le *cogito* s'affecte-t-il ? La générosité et le dernier *cogito*", în *Question cartésiennes* I, Paris, PUF, 1991.

Marion, Jean-Luc, „Le statut originairement responsorial des *Meditationes*", în J.-M. Beyssade, J.-L. Marion (éds.), *Descartes. Objecter et répondre*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994, pp. 3-19 şi *Questions cartésiennes II*, Paris, Presses Universitaires de France, 1996, pp. 317-337.

Marquer, Éric, „Ce que sa polémique avec Descartes a modifié dans la pensée de Hobbes", în Dominique Weber (éd.), *Hobbes, Descartes et la métaphysique*, Paris, Vrin, 2005, pp. 15-32.

Martin, Craig, *Renaissance Meteorology: Pomponazzi to Descartes*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2011.

Martinich, A.P., *The Two Gods of Leviathan: Thomas Hobbes on Religion and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

McLaughlin, Peter, „Descartes on Mind-Body Interaction and the Conservation of Motion", *The Philosophical Review*, 102, 2, 1993, pp. 155-182

McLaughlin, Peter, „Force, Determination and Impact", în S. Gaukroger, J. Schuster, J. Sutton (eds.), *Descartes' Natural Philosophy*, London, New York, Routledge, 2000.

Mehl, Édouard, „La question du premier principe dans *La Recherche de la Vérité*", *Nouvelles de la République des Lettres*, 1999-I, pp. 77-97.

Mehl, Édouard, *Descartes et la visibilité du monde. Les Principes de la Philosophie*, Paris, PUF, 2009.

Mehl, Édouard, „La physique cartésienne et l'interprétation de la Genèse", in Zwilling, Anne-Laure (ed.), *Lire et interpréter. Les religions et leurs rapports aux textes fondateurs*, Genève, Labor et fides, 2013, pp. 135-149.

Menn, Stephen, *Descartes and Augustine*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Meschini, F.A., *Neurofisiologia cartesiana*, Olschki, Florența, 1998.

Mesnard, Pierre, „L'arbre de la sagesse", *Descartes, Cahiers de Royaumont, Philosophie*, 2, Paris, Minuit, 1957, pp. 336-349.

Meyering, Theo C., *Historical Roots of Cognitive Science*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1989.

Milhaud, Gaston, *Descartes savant*, Paris, Félix Alcan, 1921.

Monchamp, Georges, *Histoire du cartésianisme en Belgique*, Bruxelles, Hayez, 1886.

Monchamp, Georges, *Le Flamand et Descartes*, Saint-Trond, 1889.

Monchamp, Georges, *Notes sur Descartes*, Liège, Société Industrielle d'Arts et Métiers, 1913.

Mori, Gianluca, „Hobbes, Descartes, and Ideas: A Secret Debate", *Journal of the History of Philosophy*, vol. 50, 2 (2012), pp. 197-212.

Mouy, Paul, *Le développement de la physique cartésienne, 1646-1712*, Paris, Vrin, 1934.

Moyal, Georges D. (ed.), *René Descartes: Critical Assessments* (4 vol.), London, Routledge, 1991.

Nadler, Steven, *The Philosopher, the Priest, and the Painter: A Portrait of Descartes*, Princeton, 2013.

Natorp, Paul, *Descartes' Erkenntnißtheorie. Eine Studie zur Vorgeschichte des Kriticismus*, Marburg, Elwert, 1882.

Natorp, Paul, „Die Entwicklung Descartes' von den *Regeln* bis zu den *Meditationen*", in *Archiv für Geschichte der Philosophie*, X (1897), pp. 10-28.

Nauta, Doede, *Samuel Maresius*, H.J. Paris, Amsterdam, 1935.

Nieuwenhuis, Ferdinand Jacob Domela, *Commentatio de Renati Cartesii commercio cum philosophis belgicis, deque philosophiæ illius temporis in nostra patria ratione*, Lovanii, typis Francisci Michel, 1827.

Oksenberg Rorty, Amélie (ed.), *Essays on Descartes' Meditations*, Berkeley, London, University of California Press, 1986.

Olivo, Gilles, *Descartes et l'essence de la vérité*, Paris, Presses Universitaires de France, 2005.

Osler, Margaret J., „Eternal Truths and the Laws of Nature: The Theological Foundations of Descartes' Philosophy of Nature", *Journal of the History of Ideas*, 46, 3, 1985, pp. 349-362.

Osler, Margaret J., *Divine Will and the Mechanical Philosophy: Gassendi and Descartes on Contingency and Necessity in the Created world*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Osler, Margaret J. „Divine Will and Mathematical Truth: Gassendi and Descartes on the Status of the Eternal Truth", în Roger Ariew, Marjorie Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections and Replies*, Chicago, University of Chicago Press, 1995.

Otegem, Matthijs van, *A Bibliography of the Works of Descartes (1637-1704)*, Utrecht, Zeno, The Leiden-Utrecht Research Institute of Philosophy, 2002, Institute for Philosophy, coll. „Quæstiones infinitæ" 2002, 2 vol.

Paganini, Gianni, „«Le lieu du néant». Gassendi et l'hypothèse de l'*annihilatio mundi*", in *Dix-septième siècle*, nr. 233, 4/2006, Presses Universitaires de France, 2006.

Pasnau, Robert, *Metaphysical Themes 1274-1671*, Oxford, Oxford University Press, 2011.

Perler, Dominique, *René Descartes*, München, Beck, 1998.

Petersson, R.T., *Sir Kenelm Digby: The Ornament of England*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1956.

Petrescu, Lucian, „Descartes and the Internal Senses: On Memory and Remembrance", în Vlad Alexandrescu (ed.), *Branching Off: The Early Moderns in Quest for the Unity of Knowledge*, Bucureşti, 2009, pp. 116-139.

Pintard, René, *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVIIe siècle*, nouvelle édition augmentée d'un avant-propos et de notes et réflexions sur les problèmes de l'histoire du libertinage, Genève, Slatkine, 2000.

Pirro, André, *Descartes et la musique*, Paris, Fischbacher, 1907.

Prins, Jan, „Hobbes on Light and Vision", în T. Sorell (ed.), *The Cambridge Companion to Hobbes*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, pp. 129-156.

Rey Fajardo, José del şi Marquínez Argote, Germán, *Denis Mesland: amigo de Descartes y maestro javeriano, 1615-1672*, trad. Vicente Albéniz Laclaustra, Bogotá, Centro Editorial Javeriano, 2002.

Robinet, André, *Descartes. La lumière naturelle. Intuition, disposition, complexion*, Paris, Vrin, 1999.

Rochot, Bernard, *Travaux de Gassendi sur Épicure et sur l'atomisme, 1619-1658*, Paris, J. Vrin, 1944.

Röd, W., Descartes. *Die Genese des cartesianischen Rationalismus*, München, Beck, 1964, 1995^2.

Röd, W., *Descartes' erste Philosophie*, Bonn, Bouvier Verlag, 1971.

[Rodis-]Lewis, Geneviève, „Augustinisme et cartésianisme à Port-Royal", in E.J. Dijksterhuis *et al.* , *Descartes et le cartésianisme hollandais. Études et documents*, Paris, Presses Universitaires de France, Amsterdam, Éditions Françaises d'Amsterdam, 1950, pp. 131-182.

Rodis-Lewis, Geneviève, *L'Œuvre de Descartes* (2 vol.), Paris, J. Vrin, 1971.

Rodis-Lewis, Geneviève, *Descartes. Textes et débats*, Paris, Librairie Générale Française, 1984.

Rodis-Lewis, Geneviève, „Hypothèses sur l'élaborations progressive des *Méditations* de Descartes", in *Archives de philosophie*, L (1986), pp. 109-123.

Rodis-Lewis, Geneviève, *Descartes. Biographie*, Paris, Calmann-Lévy, 1995.

Rodis-Lewis, Geneviève, „Descartes à la recherche de la vérité", in Annie Bitbol-Hespériès, Jacques Bouveresse, Jean Frézal, Enrico Giusti, Olivier Houdé, Geneviève Rodis-Lewis, *Descartes et son œuvre aujourd'hui*, Sprimont, Mardaga, 1998.

Rodis-Lewis, Geneviève, „Quelques remarques sur la question de la vitesse de la lumière chez Descartes", *Revue d'histoire des sciences*, 51, 2-3, 1998, pp. 347-354.

Roger, Julia, „«Corrompere il senso», Gli a capo nella Seconda Meditazione”, *Alvearium*, IV, 4, 2011.

Roth, Leon, *Spinoza, Descartes and Maimonides*, Oxford, Clarendon Press, 1924.

Roth, Leon, „The Descartes-Huygens Correspondence”, in *Travaux du IXe Congrès international de Philosophie, Congrès Descartes*, II, 2, Paris, Hermann, 1937, pp. 101-108.

Rubidge, Bradley, „Descartes's *Meditations* and Devotional Meditations”, in *Journal of the History of Ideas*, 51, 1 (1990), pp. 27-49.

Ruë, Pieter de la, *Geletterd Zeeland*, Middelburg, 1741.

Sabra, Abdelhamid I., *Theories of light from Descartes to Newton*, London, Oldbourne, 1967.

Sanhueza, Gabriel, *La pensée biologique de Descartes dans ses rapports avec la philosophie scolastique: le cas Gómez Pereira*, l'Harmattan, Paris, 1997.

Sasaki, Chikara, *Descartes's Mathematical Thought*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2003.

Schmaltz, Tad M., *Radical Cartesianism: The French Reception of Descartes*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Schmaltz, Tad M., *Descartes on Causation*, Oxford University Press, 2008.

Schöttler, Tobias, „From Causes to Relations: The Emergence of a Non-Aristotelian Concept of Geometrical Proof out of the *Quæstio de certitudine mathematicarum*”, în L. Georgescu, G. Vida (eds.), *God and the Order of Nature in Early Modern Thought* (*Society and Politics*, 12, 2012, pp. 29-47).

Schuhmann, Karl, *Hobbes. Une chronique*, Paris, Vrin, 1998.

Sebba, Gregor, *Bibliographia cartesiana: A Critical Guide to the Descartes Literature, 1800-1960*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1964.

Sebba, Gregor „Adrien Baillet and the Genesis of his *Vie de M. Des-Cartes*”, in Th.M. Lennon, J.M. Nicholas, J.W. Davis (eds.), *Problems of Cartesianism*, Kingston, Montréal, McGill-Queen's University Press, 1982, pp. 9-60.

Secada, Jorge, *Cartesian Metaphysics. The Scholastic Origins of Modern Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Sepper, Dennis L., „The texture of thought: Why Descartes' *Meditationes* are meditational, and why it matters”, in John Schuster, Stephen Gaukroger & John Sutton (eds.), *Descartes' Natural Philosophy*, London, Routledge, 2000, pp. 736-750.

Shackelford, Jole, *William Harvey and the Mechanics of the Heart*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

Shapiro, Alan E., „Kinematic Optics: A study of the Wave Theory of Light in the Seventeenth

Century", *Archive for History of Exact Sciences*, 11, 2-3, 1973, pp. 134-266.

Smith, N.K., *New Studies in the Philosophy of Descartes*, London, Macmillan, 1952.

Sorell, Tom, „Hobbes's Objections and Hobbes's System", in R. Ariew, M. Grene (ed.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago-London, The University of Chicago Press, 1995, pp. 83-96.

Southgate, Beverley C., *„Covetous of Truth": The Life and Work of Thomas White, 1593-1676*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1993.

Spruit, Leen, *Species Intelligibilis: From Perception to Knowledge*, 2 vol., Leiden, Brill, 1995.

Stohrer, Walter John, „Descartes and Ignatius Loyola: La Flèche and Manresa Revisited", *Journal of the History of Philosophy*, 17, 1, (1979), pp. 11-27

Sulpizio, Fabio Angelo (ed.), *Studi cartesiani*, Lecce, Milella, 2000.

Tannery, Paul, *Mémoires Scientifiques*, éd. par J.L. Heiberg et H.G. Zeuthen, Toulouse, Paris, Édouard Privat-Gauthier-Villars, 1912-1950, 17 vols.

Tannery, Paul, *La Correspondance de Descartes dans les inédits du fonds Libri, étudiée pour l'hisoire des mathématiques*, Paris, Gauthier-Villars, 1893.

Tannery, Paul, „Les Lettres de Descartes", în *Mémoires scientifiques*, vol. VI, Toulouse, Paris, Édouard Privat, Gauthier-Villars, 1926.

Tannery, Madame Paul [Marie Alexandrine Prisset], „Une lettre inédite de Descartes à Huygens", *Revue Scientifique – Revue Rose*, LXXI, 16, 1933, pp. 481-482.

Taton, René, *L'Œuvre mathématique de Desargues*, Presses Universitaires de France, Paris, 1951.

Taton, René (ed.), *Rœmer et la vitesse de la lumière*, Paris, Vrin, 1978.

Thijssen-Schoute, C. Louise, *Nederlands cartesianisme*, Amsterdam, N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1954 (reprint: Utrecht, Hes Uitgevers 1989).

Thomson, Arthur, „Ignace de Loyola et Descartes: l'influence des *Exercices spirituels* sur les œuvres philosophiques de Descartes", *Archives de Philosophie*, 35 (1972), pp. 61-85.

Trevisani, Franco, *Descartes in Germania. La ricezione del cartesianesimo nella Facoltà filosofica e medica di Duisburg (1652-1703)*, Angeli, Milano, 1992.

Tuck, Richard, „Hobbes and Descartes", în G.A.J. Rogers, A. Ryan (eds.), *Perspectives on Thomas Hobbes*, Oxford, Clarendon Press, 1988, pp. 11-41.

Van den Brink, Gijsbert, „Descartes, Modalities and God", *International Journal for Philosophy of Religion*, 33, 1993.

Van de Ven, Jeroen, „Quelques données nouvelles sur Helena Jans", *Bulletin Cartésien*, XXXII, 2001, pp. 10-12.

Van de Ven, Jeroen, Bos, Erik-Jan, „*Se nihil daturum* – Descartes's Unpublished Judgement of

Comenius's *Pansophioe prodromus*", *British Journal for the History of Philosophy*, 12, 2004, pp. 369-386.

Van Otegem, Matthijs, *A Bibliography of the Works of Descartes (1637-1704)* (2 vol.), Utrecht, Zeno Institute for Philosophy, 2002 [Quæstiones infinitæ, vol. XXXVIII].

Vendler, Zeno, „Descartes' Exercises", *Canadian Journal of Philosophy*, 19, 2 (1989), pp. 193-224.

Verbeek, Theo, *Descartes and the Dutch: Early Reactions to Cartesian Philosophy, 1637-1650*, Carbondale and Edwardsville, Southern Illinois University Press, 1992.

Verbeek, Theo, „The First Objections", in R. Ariew, M. Grene (eds.), *Descartes and his Contemporaries: Meditations, Objections, and Replies*, Chicago-London, The University of Chicago Press, 1995, pp. 21-33.

Verbeek, Theo, „From «learned ignorance» to scepticism: Descartes and Calvinist Orthodoxy", în R.H. Popkin şi A.J. Vanderjagt (eds.), *Scepticism and Irreligion in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Leiden, 1993.

Verbeek, Theo, „A Philosopher's Life", in Thomas M. Lennon (ed.), *Cartesian Views: Papers presented to Richard A. Watson*, Leiden, Brill, 2003, pp. 53-69.

Verbeek, Theo (ed.), *Descartes et Regius*, Amsterdam, Atlanta, Rodopi, 1993.

Verbeek, Theo, „Les passions et la fièvre. L'idée de la maladie chez Descartes et quelques cartésiens hollandais", *Tractrix*, 1, 1989, pp. 45-61.

Vilmer, Jean-Baptiste Jeangène, „Le paradoxe de l'infini cartésien", *Archives de Philosophie*, 72, 3, 2009, pp. 497-521.

Vinci, Thomas C., *Cartesian Truth*, Oxford University Press, 1998.

Vloten, Jan van, „Hollandsch briefjen van Descartes", *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1853.

Voss, Stephen (ed.), *Essays on the Philosophy and Science of René Descartes*, New York and Oxford, Oxford University Press, 1993.

Vrijer, Marinus Johannes Antonie de, *Henricus Regius, een „Cartesiaansch" hoogleeraar aan de Utrechtsche hoogeschool*, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1917.

Vuillemin, Jules, *Mathématiques et métaphysique chez Descartes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1960.

Wahl, Jean, *Du rôle de l'idée de l'instant dans la philosophie de Descartes*, Paris, Félix Alcan, 1920.

Wallis, P.J., „An Early Mathematical Manifesto – John Pell's Idea of Mathematics", in *Durham Research Review*, 5, 18, 1967.

Wieleitner, H., *Istoria matematicii de la Descartes până la mijlocul secolului al XIX-lea*,

traducere de Radu Theodorescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964.
Wilson, Catherine, *Descartes's Meditations: an Introduction*, Cambridge University Press, 2003.
Wilson, Margaret D., *Descartes*, London, Routledge & Kegan Paul, 1978.
Zarka, Yves Charles, „La matière et la representation: Hobbes lecteur de la *Dioptrique* de Descartes", în Henry Méchoulan (ed.), *Problématique et réception du Discours de la Méthode et des Essais*, Paris, Vrin, 1988, pp. 81-98.
Zarka, Yves Charles, „First philosophy and the foundations of knowledge", in T. Sorell (ed.), *The Cambridge Companion to Hobbes*, Cambridge, Cambridge University Press 1996, pp. 62-85.
Zeuthen, H.-G., *Geschichte der Mathematik im Altertum und Mittelalter*, Kopenhagen, Verlag von Andr. Fred. Höst, 1896.

Bibliografie redactată de Vlad Alexandrescu și Robert Arnăutu

Index nominum*

A

Abra de Raconis, Charles François d’ 290, 300, 475, 881
Acquaviva, Claudio 263
Adam, Charles 13, 89, 439, 542, 643, 725, 731, 792, 796, 828, 885
Adriaensz, Gleyn 658
Ælius, Antonius 14, 18, 69-71, 86, 98, 152, 154, 192, 199, 238, 315, 397, 487, 495-496, 506, 520-521, 604, 778, 856, 859, 864, 866
Agostini, Igor 23, 33, 419, 472, 673, 734, 840, 849
Albanus *vezi* White, Thomas
Albert, Louis-Charles d’ (duce de Luynes) 747, 796
Aldringa, Wigbolt (cavaler) 703-705, 713, 717
Alexandrescu, Vlad 29, 483, 519, 614, 635, 727, 786, 791, 797, 808
Alhazen (Abū ‘Alī al-Ḥasan ibn al-Ḥasan ibn al-Haytham) 477, 819
Alphonse, Jean 487
Alquié, Ferdinand 446, 840, 844-847, 849, 852-853
Ambrozie (sfântul) 298
Andreæ, Tobias 690, 704, 717, 723, 732
Anterverpiens, Johannes Baptista *vezi* Stampioen, Jean (cel Tânăr)
Apelles 533
Apollonius din Perga 16, 18, 30, 55, 81, 140, 239, 665, 682, 699
Aquilius, Laurentius 752
Archangé *vezi* Brochard, Jeanne (doamnă d’Archangé)
Arhimede 13, 48, 63, 71, 143, 180, 253, 289, 429, 447, 591
Ariew, Roger 559, 635, 782-784, 807, 828-829, 835-837
Aristotel 30, 108, 251, 263-264, 346, 378, 390, 406, 427-428, 447, 500, 523, 530, 532, 539, 628, 655-656, 680, 704, 729, 743, 749, 758, 768, 791, 810, 819, 854, 881
Armogathe, Jean-Robert 24, 167, 263, 327-328, 438, 531, 542, 554, 769, 782, 792-793, 830, 881
Arnauld, Antoine (avocat, consilier de stat) 677
Arnauld, Antoine, zis cel Mare (teolog, filosof, matematician) 21, 313, 325, 328, 333, 364-365, 367, 369, 371, 378, 382, 401, 403, 434, 438, 459, 470-471, 475, 559, 607, 669, 677, 721, 773, 784-785, 791, 793-794

Aromatari, Giuseppe de 630
Aselli, Gaspare 196, 236, 395
Asseline, Eustache, zis Eustache de Saint-Paul (în latină: Eustachius a Sancto Paulo) 19, 264, 475, 879
Aubery, Benjamin (domn du Maurier) 107, 345
Aubery, Daniel (domn du Maurier) 107, 144, 162
Aucante, Vincent 197, 228, 236, 463
Augustin, Aurelius (Fericitul) 27, 295-296, 298, 307, 334, 382-383, 515, 555, 558, 720, 726, 730, 870

B

Baardt, R.D. van, tipograf la Amsterdam 641, 872
Bachelier, Jérôme 24, 438, 792
Bacon, Francis (baron de Verulam) 45, 73, 483, 752, 810-811, 816
Baerle, Caspar van 269, 433
Baerle, Johan van 30, 676
Baillet, Adrien 13-15, 19-20, 22, 26, 31-34, 50, 67-71, 83, 85-87, 97, 101-102, 109, 113-114, 119, 127-129, 145, 152-154, 186, 191-192, 196, 198-199, 209, 213-215, 230, 255, 268, 273-274, 286, 288, 301, 303, 305, 315, 326-327, 344, 366, 388-391, 397, 404, 415, 419, 451, 454, 469, 480-481, 487, 495-498, 505-507, 519-522, 526, 529-531, 541, 554, 560-565, 575, 603-605, 616, 631, 647, 650-652, 673, 694-696, 698, 706, 714-715, 721-722, 724-725, 731-734, 736-741, 744-747, 750-755, 761, 766, 771-772, 781-782, 793, 796, 815, 840, 859, 884-886
Baldassarri, Fabrizio 425
Baliani, Giovanni Battista 140
Balzac, Jean-Louis Guez de 119, 187, 305, 546
Ban, François 704
Ban, Jan Albert *vezi* Bannius, Johannes-Albertus
Bannius, Johannes-Albertus 15, 19, 98, 102-103, 132, 183, 230, 295, 303, 308, 317, 319, 321-322, 324, 327, 332, 644, 758, 782
Barberini, Francesco (cardinal) 326-327
Barlæus, Casparus *vezi* Baerle, Caspar van
Barre, domn de la 740
Bartholin, Caspar (cel Bătrân) 395
Bartholin, Thomas 194, 303, 395

Basson, Sébastien 45, 105
Batelier, Jean 532, 872
Beaugrand, Jean de 48, 57, 82, 179-180, 206, 208, 233, 276, 316, 372, 450, 774, 808
Beaune, Florimond de 13-14, 33, 48, 53, 55, 57, 59, 61-63, 66-69, 72-75, 78-80, 88, 91-95, 100, 109, 118, 139, 144, 147, 162, 182-183, 206, 316, 336, 363, 366, 450, 460, 535, 552, 731, 740, 768-769, 808, 813, 879
Beaupuis, Charles Wallon de 559, 722, 738
Beeckman, Isaac 44-46, 53, 70, 100, 108, 118, 139-141, 146, 163-164, 204, 254, 259, 358, 370, 535, 615, 773, 798-800, 802, 804-805, 816, 820-821
Belgioioso, Giulia 167, 328, 531, 830
Benedetti, Giovanni Battista 108
Berckringer, Daniel 520, 604
Bergen *vezi* Zurck, Anthony Studler van (domn de Bergen)
Berlicom, Andries van 125, 128, 130, 133, 168-169
Bernard (sfântul) (abate de Clairvaux) 91
Bernhardt, J. 173, 811
Bérulle, Pierre de (cardinal) 305, 316, 771-772, 780, 829-830
Bessy (domn de) *vezi* Frénicle, Bernard (domn de Bessy)
Beverovicius, Johannes *vezi* Beverwijck, Johan van
Beverwijck, Johan van 624, 653, 739
Beyssade, Jean-Marie 407, 775
Bierens de Haan, David 148, 618
Blaeu (Blaew), Willem Janszoon 29, 31, 796
Block, Jacob 393-394
Blockius, Jacobus *vezi* Block, Jacob
Blocquius, Jacobus *vezi* Block, Jacob
Bloemaert, Augustin Alsten 15, 19, 102, 295, 309, 782
Boësset, Antoine 132, 303, 317, 320, 322
Boiceau, Jacques 460
Bois, Louis du (domn d'Avaugour) (căsătorit cu Anne Descartes, soră vitregă a filosofului) 469
Bonna, Jean 337
Bonneau du Verdus, François 299
Bonnel (medic) 363
Boodt, Anselmus Boëtius de 52

Bootius (Boot), Arnold (Boate, Arnold) 523
Bootius (Boot), Gerard (Boate Gerard) 523
Borel, Pierre 13, 72, 106, 139, 236, 367, 474, 478, 546, 553, 556, 572, 607, 633, 695
Bos, Erik-Jan 13, 149-151, 153, 173, 194, 269, 400-403, 508, 530, 652, 790
Bos, Henk J.M. 31, 593, 600, 682-683, 691
Bosse, Abraham 694
Boswell, William 84, 644
Boüexic, Jacques (domn de La Villeneuve du) 34, 301, 333, 469, 589, 747
Boulliau, Ismaël 99, 117, 173, 253, 856
Bourdin, Pierre 18, 20, 24-26, 33-34, 55, 72, 212-215, 218, 230, 239, 243, 245, 250-251, 255-256, 258-260, 263, 268, 275-276, 282-284, 294, 297, 299-300, 302-303, 306-307, 313, 316, 404, 464-468, 475, 479, 482, 485-486, 514, 524, 526, 529, 532, 538, 544, 546, 548-549, 552, 589, 594, 696, 698, 709, 731, 748-750, 757-760, 774, 779, 794, 825-828, 867, 882-883
Bourgoing, François 478
Boxe, Willem Cristianes van der 522
Boyceau, Jacques (domn de la Baraudière) 585
Boyle, Robert 556, 590
Brahe, Tycho 92, 145, 829
Brandt, Geeraert 30, 355, 649-650, 812
Brandt, Gerrit *vezi* Brandt, Geeraert
Brasset, Henri 660-662, 665, 674-675, 702, 704, 713, 723, 874
Bredeau, Claude 265
Brederode, Johan Wolphaert van 562, 632, 873
Breger, Herbert Brochard, Jeanne (doamnă d'Archangé) (mama lui Descartes) 736, 741, 757, 760
Brosse, Salomon de 460
Brun, Jean (farmacist) 181, 227
Bruno, Henricus 753
Buccolini, Claudio 21, 783
Budé, Eugène de 82, 193, 539, 660-662, 666, 679, 681, 687, 700, 703, 705, 713, 723
Buning, Robin 69, 98, 856
Burgh, Albert Coenraedsz 15, 165
Burgh, Jacob van der 687
Buysero, Laurens *vezi* Buyserot, Laurens
Buyserot, Laurens 666, 701, 719-720

Calandrini, Ludovic 751
Calckman, Jan 485
Calignon de Peyrins, Alexandre 616-617, 622, 632, 669
Camerarius *vezi* Cureau de La Chambre, Marin
Canterbury, Anselm de 307
Caramuel y Lobkowitz, Juan 33, 617, 734-735
Carcavi, Pierre 161, 188, 450, 476, 574
Cardano, Gerolamo 99, 108, 143, 266, 463, 556, 600
Carol al V-lea (împărat) 460
Carraud, Vincent 559, 769, 772, 886
Casciarolo, Vincenzo 425
Castelli, Benedetto 74, 118, 358
Caterus, Johannes 19-20, 102, 295, 309-310, 313, 364, 383, 401, 404, 781-782
Caus, Salomon de 572
Cavalieri, Bonaventura 23, 382, 407, 450, 476, 591
Cavendish, Charles (cavaler) 145, 173, 182, 209, 354, 372, 534-535, 548, 808, 810, 812, 814
Cavendish, William (marchiz de Newcastle) 41, 182, 195, 372, 634, 808, 810-811
Chandoux *vezi* Villiers, Nicolas de (domn de Chandoux)
Chanut, Hector-Pierre 23, 419, 517, 607, 611, 736, 752
Chapelain, Jean 187
Charavay, N. 662
Charles I Stuart (rege al Angliei) 188, 515
Charlet, Étienne 34, 287, 290, 552, 565, 748-750, 757-760, 881, 885
Chasles, Michel 48
Chastellain, François 24, 792
Chauveau, François 344
Chauveau, Jean-Baptiste 67, 109
Chavagne *vezi* Descartes, Joachim (domn de Chavagne)
Cherbury *vezi* Herbert, Edward (baron de)
Chorez, Daniel 106, 161, 181
Christiaens, Willem van der Boxe *vezi* Boxe, Willem Christiaens van der
Cicero, Marcus Tullius 133, 304, 314, 590, 600, 617, 640
Ciermans, Jean 774, 879

Clauberg, Johannes 32, 327, 762
Clerselier, Claude 33, 37-38, 41, 48, 51, 60-61, 67, 70, 72, 78, 80, 88-89, 90-91, 98-100, 102, 104, 114, 139-140, 154, 159-160, 166, 176, 178, 180, 182, 184-186, 194, 198, 201, 205, 209, 212-214, 218, 222-226, 235-236, 238, 240, 242, 247, 249-250, 254-256, 258, 260, 262, 267, 275, 282, 288, 292-296, 298, 302, 308, 312, 325, 328, 330, 333, 337, 339-342, 345-346, 349, 355-356, 359, 362, 367, 370-371, 379, 382, 385, 387, 390-391, 394, 396, 398, 405-407, 416-417, 419-420, 423, 429, 431, 433, 436, 440, 446, 449-452, 454, 456, 459, 462, 466, 470, 472-474, 487-489, 495, 498, 507, 511-514, 516, 521, 530-531, 534, 358, 342-544, 546, 549, 551, 553, 557, 559, 563, 569-572, 576-578, 581, 583-584, 589, 597, 600, 602, 605, 607, 613, 615, 617, 624, 633, 637-638, 643, 650, 654, 681-682, 688-689, 691, 697, 714, 725-726, 731-733, 736, 738, 745, 747-750, 754, 757-759, 761-762, 764, 766-768, 796-797, 840-845, 847-855, 885-886
Clifton, Gervase (Sir) 372, 814
Cohen, Gustave 13, 301, 305, 589
Colvius, Agneta 644
Colvius, Andreas 28, 30, 295, 307, 311, 571, 586, 596-597, 615, 622-623, 639-640, 643-644, 652-653, 726, 871-872
Comenius, Johann Amos 16-17, 149-150, 173-175
Condren, Charles de 79, 212, 316, 470-471, 478, 782
Copernic, Nicolaus 92, 768, 829
Cornet, Nicolas 24, 792
Cornier, Robert 265
Costabel, Pierre 42, 63, 147, 242-243, 265, 517, 820-822, 886
Cottingham, John 835, 843
Courcelles, Étienne de 33, 883
Cousin, Jean 41, 51, 91, 100, 104, 167, 240, 258, 282, 308, 366, 378, 384, 459, 474, 546, 596, 622, 639, 649
Couto, Sebastian de 263
Cramoisy, Sébastien 91, 94
Croll, Oswald 54
Crollius, Oswald *vezi* Croll, Oswald
Cureau de La Chambre, Marin 209, 259, 277, 287, 345, 444

De Boodt, Anselmus *vezi* Boodt, Anselmus Boëtius de
De Waard, Cornelis *vezi* Waard, Cornelis de
Debeaune, Florimond *vezi* Beaune, Florimond de
Dedel, Nicolaus 160, 246-247, 270
Della Porta, Giambattista 73, 586
Dematius, Carolus 274, 388, 497-498, 506, 520, 603, 651, 873, 875
Democrit 253, 463
Derienes, Jean *vezi* Deriennes, Jean
Deriennes, Jean 161, 216
Des Barreaux, Jacques Valée 366, 415
Des Chene, Denis 390, 880
Desargues, Girard 13-14, 16, 20, 23, 47-48, 54-55, 80-82, 108, 140, 185-186, 203-204, 260, 276, 297, 299, 302-303, 307, 311, 343-344, 382, 404, 406-407, 450-451, 548-559, 694, 822, 827
Descartes, Anne, căsătorită du Bois (doamnă d'Avaugour) (soră vitregă a lui Descartes) 741
Descartes, Francine 19, 50, 198, 249, 258, 331, 826
Descartes, Jeanne (doamnă de Crevis, sau du Crévy) (soră a lui Descartes) 20, 33, 109, 331, 736, 741
Descartes, Joachim (domn de Chavagne) (frate vitreg al lui Descartes) 33, 469, 698, 736, 741, 747
Descartes, Joachim (tatăl lui Descartes) 20, 286, 301, 331, 359
Descartes, Pierre (domn de la Bretaillière) (fratele mai mare al lui Descartes) 33-34, 53, 94, 359, 469, 575, 678, 697-698, 736, 741
Deschamps, Théodore 231, 267, 528, 545, 598
Desmarets, Samuel 27-28, 561-562, 567, 570-572, 576-577, 597, 618-619, 632, 642, 665-666, 674, 689-690, 696, 709, 869-870, 872-873, 875
Despeyroux, Théodore 188
Dibon, Paul 504-505, 512, 542, 665-666
Digby, Kenelm 34, 163, 187, 209, 463, 476-477, 541, 545, 548, 736, 811, 814
Dinet, Jacques 24-26, 29, 33-34, 214-215, 231, 250, 256, 268, 276, 282-283, 302, 464, 466-468, 470, 475, 480-481, 507, 521-522, 524, 526, 528, 530-531, 538, 552, 555, 563-565, 589, 631, 636, 640-641, 650-651, 656, 663, 671-672, 680, 709, 748-750, 754, 756, 758-760, 794-795, 825, 827-828, 856, 867-869, 873, 881
Diodati, Élie 586
Diodati, Giovanni 51
Diogene din Sinope 818

Doorn, Jan Evertsz van 491, 506
Dormy, Claude 829
Dorp, Cornelis van 138
Dotzen, Roderich 503-504, 517
Dounot, Didier 57, 265, 316
Drakenborch, A. 69
Dubois, Jacques *vezi* Sylvius, Jacobus
Duker, Arnold Cornelis 641
Dupuy, Jacques 123
Durelle, Jean 514, 516, 525
Dury, J. 173

E

Eding, Johann Wilhelm 96, 99, 110, 116, 141, 271, 554
Elichmann, Johann 98, 173
Elisabeta (prinţesă de Boemia, prinţesă de Palatinat) 28-31, 33, 498, 519, 539, 605, 606, 611, 625-628, 633, 635, 645-647, 665, 681, 683, 690-691, 736-738, 742-746, 778, 883
Elzevir, Abraham 254
Elzevir, Bonaventura 254
Elzevir, Daniel 254
Elzevir, Lodevijk 24, 26, 28-29, 32-33, 132, 254, 459, 471, 530, 616-618, 792, 872, 883
Epicur 253
Esop 499, 864
Esze, Judith 504-505
Euclid din Alexandria 38, 57, 316, 345, 376, 429-430, 692, 725, 814
Euskercken, Johan van 482-483
Eylichmann, Johann *vezi* Elichmann, Johann

F

Fabre, Pierre Jean 100
Fedru, Caius Iulius 87
Fermat, Pierre de 23, 52, 54, 56-57, 62-63, 69, 73, 140, 144, 188, 208, 276-277, 299, 337, 339, 363-364, 382, 404, 407, 574, 589, 774, 807-808, 815, 818, 822
Ferrier, Jean 52, 62, 89, 95, 107, 201, 260, 366, 535

Filip al II-lea (rege al Spaniei) 102
Filleau, Jean 552, 750
Florus, Lucius Annæus 175
Fonseca, Pedro 263
Foreest, Pieter van 227
Fortunius Licetus 715
Foucher de Careil, Alexandre (conte) 188, 210-211, 246, 270, 605, 625, 645, 647-648, 670, 690, 706, 717, 737, 742
Fournier, Georges 34, 731, 751
Fowler, Colin F. 390-391
François, Jean 34, 750-751
Frederic al V-lea de Palatinat 626, 742, 883
Frederic Henric (principe de Orania-Nassau) 15, 22, 31, 50, 102-103, 116, 155-157, 211-212, 217, 247, 249, 259, 271, 296, 331, 386, 479, 525, 528, 537-540, 543, 570, 607-609, 611, 632-636, 658, 661-667, 669-670, 672, 679, 681, 685, 688-689, 691-694, 719, 736-737, 742-743, 745-746, 779, 873-874
Frénicle, Bernard (domn de Bessy) 37-39, 59-60, 72, 76-78, 91, 93, 96
Froidmont, Libert *vezi* Fromondus, Libertus
Fromondus, Libertus 209, 774, 819
Furetière, Antoine 211

G

Gabbey, Alan 769
Galen, Claudius 394, 522, 530, 532, 819
Galilei, Galileo 47, 53, 66, 68, 99, 115, 140-142, 162-163, 165, 202, 209, 251, 261, 326, 378, 450, 475, 542, 556, 574, 580, 586, 591, 596, 598, 771, 791, 798, 800, 803-805, 811, 820-821, 877-878
Garasse, François 859
Garber, Daniel 21, 29, 605, 627, 783, 786, 809, 829, 830
Gascoigne, William 232
Gassendi, Pierre 23-24, 28-29, 31-32, 83, 106, 139, 162, 182, 200, 277, 313, 363, 385, 400-401, 404-405, 412-415, 420, 433, 435, 441, 451, 463, 568-569, 576, 586, 590, 594, 596, 600, 606-607, 616-617, 626-627, 646, 653, 669, 686-687, 695-696, 704, 715-716, 724, 734, 775, 785-786, 788, 793, 796-797, 808, 814-815, 829, 840-849, 851-854

Gaudais 53, 55
Gaukroger, Stephen 13, 810, 881-882
Gellibrand, Henry 27, 146, 160, 184, 569
Geostaticul *vezi* Beaugrand, Jean de
Gibieuf, Guillaume 20, 43, 201, 263, 288, 291-293, 296, 316, 327, 383, 413, 415, 434, 437-438, 470-471, 474-475, 513, 766, 772, 775, 780-782, 792-793
Gilbert, William 27, 184, 569
Gillot, Jean (cel Tânăr) 23, 155, 177, 210, 331, 386, 439, 450, 717
Gilson, Étienne 292, 307, 729, 773, 830
Ioana de Castilia (regină) 460
Glarges, Cornelis de (domn de Montigny) 752
Glauser, Richard 328
Goës, Emanuel de 263
Goirle, David *vezi* Gorlæus, David
Golius, Jacobus 125, 127, 129, 136, 148, 154, 168-169, 188, 190, 198, 243, 385, 484, 522, 560, 659
Gómez Pereira, Antonio 414
Gool, Jacob *vezi* Golius, Jacobus
Gorlæus, David 24, 462, 480-481, 497, 502-503, 858, 860, 862-863, 864-865
Goudriaan, Aza 863
Gouhier, Henri 230, 781, 852, 854
Grandamy, Jacques 32, 34, 217, 483, 616, 632, 700, 725, 731, 738, 751, 883
Graswinckel, Dirk Johannes 660-662, 664, 702-703, 713, 874
Gronovius, Johann Friedrich 150, 173
Gueroult, Martial 310, 842, 844
Guidi di Bagno, Giovanni Francesco (nunţiu apostolic, apoi cardinal) 15, 95, 177, 291, 305, 326-327, 771
Guiraud, Claude 229, 267, 276, 290

H

Haak, Theodore 150, 161, 173, 181, 251, 451, 476
Haan, Bierens de 148
Habert, Germain (abate de Cerisy) 317, 319, 776, 879
Haestrecht, Godefroot van 127, 182, 397, 654, 733, 754-755

Hallier, François 24, 792
Hals, Frans 317
Hardy, Claude 69, 72, 450, 528, 584, 590, 600, 617
Hardy, G.H. 40
Harriot, Thomas 716, 824
Hartlib, Samuel 15-17, 96, 99, 110, 141, 149, 173, 590
Harvey, William 30, 56, 113, 194, 273, 637
Hay du Chastelet, Daniel (abate de Chambon) 775
Hayman, Johannes 194, 396, 405
Hayneuve, Julien 18-20, 212-214, 218, 225-226, 239, 245, 249-250, 254, 258, 260, 276, 282, 300, 303, 465, 552, 825-827
Heereboord, Adriaan 31, 704, 715, 717, 753
Heidanus, Abraham 129
Heinekamp, Albert 503
Heinsius, Daniel 15, 123, 133, 165, 305, 612
Heinsius, Nicolas 15, 165
Helmont, Jan Baptist van 195
Henric al III-lea de Bourbon-Verneuil 514
Henric al IV-lea (rege al Franţei) 514-515, 677
Henrieta Maria de Franţa (regină a Angliei) 34
Herbert, Edward (baron de Cherbury) 15, 96, 98-99, 110-112, 141, 166, 517
Heuraet, Hendrick van 756
Heyden, Abraham van *vezi* Heidanus, Abraham
Hippocrate 522, 607, 611
Hire, Philippe de la 41, 51, 67, 81, 91, 98, 104, 139, 159, 161, 166, 179, 201, 226, 236, 242, 249, 262, 275, 282, 337, 355, 359, 367, 378, 382, 406, 412, 433, 436, 459, 474, 546, 548, 553, 557, 572, 584, 589, 600, 615, 814-815
Hobbes, Thomas 21-23, 203, 261, 300, 313, 315, 329-330, 333-334, 337-342, 346-357, 359-362, 366, 369-377, 379-381, 383, 398, 406, 416, 418, 436, 476, 545, 586, 591, 599, 697-698, 774, 783-785, 807-816, 818, 822-824
Hogelande, Cornelis van 16-18, 27, 116, 126, 149, 173-175, 210-211, 218, 302, 479, 526, 536, 557, 658, 660, 707, 732, 738, 754-755
Hooke, Robert 173, 259, 816, 822
Hoolck, Gijsbert van der 31, 71, 86, 274, 289, 397, 454, 457-459, 482, 487, 495-497, 507-509,

511, 571, 631, 654, 663, 665-667, 687, 864, 872, 874
Horaţiu, Quintus Flaccus 84-85, 533, 624, 720, 861
Horn, Johannes van 452, 496
Hornius, Johannes *vezi* Horn, Johannes van
Hortensius, Martinus 15, 46, 98, 165
Hove, Martin van den *vezi* Hortensius, Martinus
Hübner, Joachim 16, 149, 451
Hulsebos, Simon 30, 670, 676
Hus, Jan 516
Huygens, Christiaan 83, 155, 586, 756, 816, 822
Huygens, Constantijn (domn de Zuylichem) 13-16, 18, 20-22, 25-31, 33, 41, 48-51, 63, 74, 82-85, 87-90, 100, 102-103, 105, 108, 114, 116, 119-120, 122-128, 130-138, 140, 144, 147-149, 155-159, 164-165, 168, 175-176, 180-183, 190-191, 202, 209-211, 217-218, 229-230, 238, 240, 244-249, 259-260, 264, 269-272, 274-276, 282, 287-288, 290-291, 294-297, 299, 303-305, 315, 317, 319, 322, 325, 327, 329-335, 337, 342, 345, 355, 366, 386, 388, 401, 413, 432-434, 438-439, 460, 475-476, 478-479, 482-487, 496, 512, 514, 523-529, 536-538, 540-545, 548, 554-555, 557, 564, 566-558, 569-570, 572-573, 576-577, 584, 586, 588, 590-592, 599, 607-608, 612-613, 615-617, 620-622, 630, 632, 636, 639, 641, 643, 647-649, 653, 655, 658-661, 663-665, 667-670, 676-677, 679, 681, 686-687, 689, 705, 707, 716-721, 739, 742, 751-754, 756, 774, 776-777, 779-780, 782, 790, 792, 794-795, 802, 807, 816, 822, 830-831, 866-868, 870, 872-875, 877-884
Huygens, Maurits 246, 541, 543, 620
Huygens, Susanna (născută van Baerle) 676
Hyperaspistes 23-24, 419-420, 435, 440-447, 449, 460, 470, 473, 778, 787-788, 794, 833, 840-845, 847-855

I

Ioan (sfântul) 123
Ioan al IV-lea (rege al Portugaliei) 22, 331, 386
Iustinian (împărat) 248

J

Jacquot, Jean 477, 599, 809, 812, 815
Jansen, Cornelius 412, 414, 485, 642, 869

Jansenius, Cornelius *vezi* Jansen, Cornelius
Jansz, Jan 83, 86
Joly, Bernard 100, 195
Jonckbloet, Willem Jozef Andreas 317
Jumeau, André (abate de Sainte-Croix) 326, 514
Jungius, Joachim 173, 372

K

Kambouchner, Denis 407, 634, 773
Kater, Jan de *vezi* Caterus, Johannes
Kepler, Johannes 46, 108, 204, 232, 700, 810, 820, 824
Kircher, Athanasius 27, 184, 483, 486, 567-570, 614, 616, 653
Knoffel, Andreas 536
Komenský, Jan Amos *vezi* Comenius, Johann Amos
Korteweg, Diedrik J. 168

L

La Barauderie, Jacques Boyceau de 585
La Barde, Léonor 23, 413, 470, 475, 787
La Barrière, Dom Jean de 740
La Brosse, Guy de 115, 190
La Forge, Louis de 395
La Mothe Le Vayer, François de 277
La Thuillerie, Gaspard Coignet de 30-31, 386, 621, 661-662, 664, 667, 670, 675, 679, 702-704, 705-706, 713, 717, 722-723, 874-875
La Villeneuve, Jacques Boüexic de 34, 301, 333, 469, 589, 747, 801
Lacombe, Jean 262, 266-267, 280, 363
Laleu *vezi* Yvon, Paul (domn de Laleu)
Land, Jan Pieter Nicolaas 317
Landucci, Sergio 21, 24, 420, 783, 840
Lansberge, Johan Philip van 261
Largeault, Paul 272
Launoy, Jean de 23, 413, 415, 436, 438, 470, 775, 787
Laurenţiu (sfântul) 183

Le Blanc (preşedinte) 740
Le Blanc, Richard 463
Le Roy, Henri *vezi* Regius, Henricus
Le Tenneur, Jacques-Alexandre 260, 340
Le Vasseur (Levasseur), Nicolas Étioles de 265
Leemans, Cornelis 561
Leeuwen, Peter van 495, 631, 733, 872-873
Legrand, Jean-Baptiste 885
Leibniz, Gottfried Wilhelm 185, 385, 483, 517, 815, 818, 824
Liard, Louis 773
Libri, Guglielmo 337, 589
Lipstorp, Daniel 13, 87, 114, 439, 617, 739
Llull, Ramon *vezi* Lull, Raymond
Lobkowitz, Caramuel *vezi* Caramuel y Lobkowitz, Juan
Longomontanus, Christen Sørensen 145
Lootius, Eleasar 484
Luca (sfântul) 87, 370
Lucreţiu, Titus Carus 42, 627,
Ludovic al IX-lea (rege al Franţei) 747
Ludovic al XIII-lea (rege al Franţei) 279, 303, 317, 515
Ludovic al XIV-lea (rege al Franţei) 476, 736
Lull, Raymond 141
Lüthy, Christoph 25, 463, 858, 862
Lyræus, Justus 274, 506, 520, 603

M

Maets, Charles de *vezi* Dematius, Carolus
Magelhães, Cosmas de 263
Maire, Jan 53, 69, 91, 94-95, 109, 113, 202, 237, 274, 458-459, 484, 774
Maisonneuve (domn de) *vezi* Perponcher, Isaac de
Malcolm, Noel Robert (Sir) 173, 355, 380, 808, 811-814
Marci, Marcus (Jan Marek) 140
Marcus Marci, Johannes (domn de Cronland din 1648) 140
Maresius, Samuel *vezi* Desmarets, Samuel

Marets, Samuel des *vezi* Desmarets, Samuel
Maria de Medici (regină a Franţei) 460, 515
Marion, Jean-Luc 295, 609, 775, 777, 859
Marion, René 747, 773
Marsili, Cesare 184, 227
Martel, Thomas 29, 813
Martigny (domn de) 144, 227, 249, 255
Marţial, Marcus Valerius 87
Matthæus, Antonius 520, 603, 637, 873
Mercurius Cosmopolita 271, 275, 299, 345, 554, 592, 652, 873
Mersenne, Marin 13-28, 31-34, 37-48, 51-59, 61-63, 66-69, 72-82, 88, 91, 93, 95-100, 103-110, 113-118, 123, 127, 139-146, 149-150, 156, 158-167, 173, 175-188, 190-193, 195-197, 201-210, 212-215, 218, 226-236, 238-243, 245, 249-256, 258-263, 268, 271, 274-283, 286-293, 295-315, 317, 326-327, 329-330, 333-364, 366-367, 369-373, 375-384, 394, 398, 400-404, 406-407, 411-416, 418-420, 426, 432-439, 449-451, 457-462, 464-465, 467-468, 470-471, 474-479, 482-484, 486, 502, 514-516, 523-528, 530, 534-535, 538, 541-542, 544-546, 548-559, 563-577, 584-592, 594-602, 605, 612-617, 620-621, 631-632, 638, 657, 665, 667, 669, 673, 677, 683, 694-696, 697-699, 701, 707, 716, 718-719, 724, 729, 737-739, 741, 751, 753-754, 762, 769, 771-773, 775-795, 800-801, 805, 807-809, 811-816, 818, 820-831, 837, 840, 843, 846, 850-851, 859-860, 862, 869-870, 872, 877-885
Meschini, Franco Aurelio 112, 166-167, 308, 384
Mesland, Denis 32, 34, 326-327, 413, 725, 728, 730-732, 751, 759, 761-764, 766, 852
Mesnard, Jean 111, 180, 185-186
Meyssonnier, Lazare 17, 165-166
Micheli, Gianni 396, 452
Milhaud, Gérard 272
Monchamp, Georges 32, 327, 589, 648, 761-763, 766
More, Henry 534, 778
Morin, Jean-Baptiste 21, 44, 72, 96, 100, 231, 280, 290, 313, 315, 329-330, 333-334, 342-343, 435, 776, 783, 786, 796, 821, 829-831, 834-839
Morus, Henricus *vezi* More, Henry
Mory, Abraham de 28, 613, 705
Muller, Jean 605, 742
Mydorge, Claude 23, 32, 80, 107, 163, 188, 249, 255-256, 382, 407, 535, 699, 738, 814, 822

N

Nadler, Steven 317
Napier, Ioannes 65
Naudé, Gabriel 56, 305, 327, 596, 616
Newcastle, William (conte de) *vezi* Cavendish, William
Niceron, Jean-François 72, 95, 695
Noël, Etienne 216
Nouet, Jacques 677

O

Olivo, Gilles 772
Oquendo, Antonio de 116
Oresme, Nicole 380, 798

P

Paganini, Gianni 43
Pajot *vezi* Pujos, Jacques
Palissy, Bernard 161, 178
Pallu *vezi* Palissy, Bernard
Palmerino, Carla-Rita 586
Parisanus, Æmilius 56, 113
Parmentier, Charles Anthony 29, 647, 733
Pascal, Blaise 16, 48, 81, 111, 140, 175, 180, 185-186, 731, 796
Pascal, Étienne 38, 140
Pauw, Pieter 144
Peiresc, Nicolas-Claude Fabri de 59, 202, 586
Pelagius 515
Pelé, Guillaume 109
Pell, John 17, 27, 145-146, 160, 163, 173, 179, 184-185, 231-232, 535, 569, 682, 691, 808
Périer, Florin 185-186
Perponcher, Isaac de (domn de Maisonneuve) 386
Pétau, Denis 173, 727, 761, 766
Petit, Pierre 21, 54, 57, 62, 74, 78-79, 94, 107, 110, 141, 180-181, 183-184, 187, 212-213, 340, 342-343, 370, 379, 404, 422, 519, 598, 774-775, 778-779, 783, 796, 830, 879

Petroniu 668
Peyrins, Alexandre Calignon de 616, 622, 632
Phelippeaux, Jean *vezi* Philippeau, Jean
Philippeau, Jean 250, 258
Picot, Claude 23, 28, 32-34, 336, 370, 404, 415, 460-461, 469, 503-504, 518, 531, 534, 551, 556, 575, 584-585, 596, 612, 618, 673, 678, 688, 694, 696, 710, 721-725, 731, 736, 738, 740-741, 744-748, 751-752, 758-759, 766, 796, 865, 878, 883, 885-886
Pirro, André 303
Platon 105, 281, 559
Plattes, Gabriel 161
Plaut 134, 239
Plemp *vezi* Plempius, Vopiscus Fortunatus
Plempius, Vopiscus Fortunatus 17-18, 49, 113, 152-154, 209, 253, 390, 452, 637, 639, 653, 755, 774, 819
Poirier, Germain 159, 378, 412
Poisson, Nicolas-Joseph 13, 147, 251, 764
Pollot, Alphonse 14, 30-31, 50, 70, 83, 98, 129, 193, 315, 332, 334, 487, 496, 498, 534, 539-540, 563, 605-606, 654, 660-668, 674-675, 677-679, 681-682, 686-691, 700, 702-703, 705-706, 713-715, 717-718, 720, 722-723, 820, 863, 873-875, 879, 883
Pollotti, Alphonse *vezi* Pollot, Alphonse
Polyander, Johannes 270
Porfir din Tir 372
Porlier, Imbert 23, 419
Porta, Giambattista della 73, 586
Potier, Charles 18, 24, 55, 214, 294, 303, 825
Primerosius, Jacobus *vezi* Primrose, James
Primrose, James 113, 273-274, 489, 545
Ptolemeu 768, 824
Pujos, Jacques 72, 229, 276, 528

Q

Queux de Saint Hilaire, Auguste (marchiz de) 664

R

Racine, Jean 796
Raey, Johannes de 289, 391-392, 649
Raulet, Pierre (domn de Vitry-la-Ville) 599
Ravensberger, Jacobus 497
Reael, Laurens 483, 486
Reede van Renswoude, Johan van 31, 666, 675, 687-688
Regiomontanus *vezi* Muller, Jean
Regius, Henricus 14-15, 17-18, 22, 24-26, 28, 30, 50-51, 69-71, 85-87, 97-98, 101, 109, 113-114, 128-129, 146, 152-154, 188, 191-201, 207, 214, 238, 243-244, 246, 273-274, 289, 315, 387-397, 405, 431, 451-458, 462, 464, 480-481, 487-489, 491, 494-499, 501, 504-510, 512-513, 516-517, 519-524, 526-527, 529-534, 555, 560-563, 603-606, 631, 639, 650-656, 659, 672, 714-715, 733, 738-739, 754-755, 778, 786, 796-797, 850, 856-861, 863-868, 872-876, 882
Regneri ab Oosterga, Cyprianus 521, 604, 866
Reneri, Henricus 14, 50-51, 69-71, 83, 85-86, 98, 104-105, 108, 116, 141, 152-154, 157, 203, 252, 545, 571, 820, 856-857, 859
Revius, Jacobus 541, 704
Rey, Jean 478
Rheita, Antonius Maria Schyrle, de *vezi* Schyrle, Antonius Maria, de Rheita
Richelieu, Armand Jean du Plessis de (duce şi cardinal) 42, 415, 565, 591
Riennes, Jean de *vezi* Deriennes, Jean
Riennes, Jean *vezi* Deriennes, Jean
Risner, Friedrich 477, 819-820
Rivet, André 18, 32, 69, 108, 116, 132, 135, 146, 155-156, 159-160, 173, 180, 208, 210, 232, 238, 243, 258, 299, 305, 345, 413, 496, 515, 526-527, 545, 554, 592, 612, 619, 660, 724, 779
Roberval, Gilles Personne de 23, 28, 34, 38, 43, 54, 57, 73-74, 94, 117, 242, 298-299, 311, 363, 400, 404, 407, 450-451, 476, 535, 546, 590-591, 594, 598, 600-601, 695, 716, 736, 774, 814-815
Rochot, Bernard 204, 260, 278, 298, 304-305, 308, 311, 315, 333, 370, 398, 478, 483-484, 526, 591, 615-616, 793, 796
Rodis-Lewis, Geneviève 13, 24, 420, 542, 796, 819, 821
Rogier, Pierre (domn de Crevis/du Crévy) 33, 109, 469, 736, 741, 744, 746-747
Roth, Leon 49, 83-85, 87-88, 102, 108, 114, 116, 119-120, 122-124, 126-127, 130, 132, 134, 136-138, 147, 154-156, 158, 175-176, 182, 190, 217, 238, 244, 247, 274, 287-288, 294, 305, 317, 329-330, 386, 432, 438, 478, 482-483, 485-486, 523-525, 527-528, 536-537, 540-542, 566,

568-569, 576-577, 612-613, 620, 630, 648, 655, 658, 663, 668-669, 676, 686-687, 716, 718, 720, 752, 756
Roy, Hendrik de *vezi* Regius, Henricus
Roy, Hugo de 129, 154, 194, 197, 387, 391, 454, 462, 487, 512, 531, 654-656, 674, 704, 715
Rubio, Antonio 264, 475
Ruvius, Antonius *vezi* Rubio, Antonio
Ruysch, Frederick 458, 508, 631
Ryusmond 666

S

Sagredo, Giovanni Francesco 73
Sain, domnul 740
Sainte-Croix, abate de *vezi* Jumeau, André
Saint-Paul, Eustache Asseline de *vezi* Asseline, Eustache
Sancto Paulo, Eustachius a *vezi* Asseline, Eustache
Saumaise, Bénigne 208
Saumaise, Claude 98-99, 117, 123-124, 132-133, 135-136, 149, 176, 208, 304-305, 612, 620, 632, 658, 716, 718, 872
Scaliger, Giuseppe Giusto 83-84, 108
Schagen, Franciscus van der 197
Schickhard, Wilhelm 385
Schoock, Martin 26, 28, 31, 192, 481, 521, 561, 566, 571, 592, 604, 617-620, 631, 642, 650-651, 659, 667, 670, 674, 680, 689-690, 703-707, 709-712, 722, 732, 859, 868-875
Schoockius, Martinus *vezi* Schoock, Martin
Schooten, Frans van (cel Bătrân) 33, 148, 169, 189
Schooten, Frans van (cel Tânăr) 14, 30, 55, 148, 168, 450, 460, 657, 756, 883
Schotanus, Bernardus 130, 138, 169, 190-191, 856
Schotanus, Mainard 133, 497, 520, 603
Schoten, Bernard *vezi* Schotanus, Bernardus
Schuman, Robert 664
Schurman, Anna Maria van 18, 197-198, 230, 389, 317, 322
Schurman, Johan Godschalk van 230, 389
Schuyl, Florent 97, 196
Schyrle, Antonius Maria, de Rheita 596

Sébinière, domn de la 744
Seneca, Lucius Annæus 720, 752
Senguerdius, Arnoldus 191, 520, 530
Serenus Antinoenis 699
Silhon, Jean de 79, 769, 775
Six, Karl 32, 327
Smith, Jean 615
Snell, Willebrord *vezi* Snellius Willebrordus
Snellius Willebrordus 824
Socrate 240, 372-373, 380, 668
Solomon (rege) 532
Soly, Michel 22, 24, 31, 229, 316, 413, 420-422, 435, 458-460, 478, 546, 696, 752, 789, 794
Son, Nicolas de (inginer) 232
Sorbière, Samuel 29, 32, 129, 379, 458, 519, 627, 687, 696, 724, 783, 796, 813-815
Spanheim, Friedrich 541
Stampioen, Jan Jansz (cel Tânăr) 14, 18, 82-84, 86-87, 113-114, 119-122, 124-126, 128, 130-131, 133-138, 146-148, 155-160, 168-169, 183, 188-190, 193-194, 197-198, 210, 230, 240, 243, 245-247, 265, 270, 286, 505, 508, 632, 665, 690
Stein, Ludwig 517
Stevin, Simon 104, 118, 141, 298, 345
Stokes, George G. (Sir) 252
Straaten, Willem van der 191
Stratenus, Willem *vezi* Straaten, Willem van der
Stresso, Caspar 484
Stuart, Adam 704
Surck *vezi* Zurck, Anthony Studler van
Swart, Maria de 101
Sylvius, Franciscus de le Boë, zis 194, 196, 454-458
Sylvius, Jacobus (Dubois, Jacques) 24, 308

Ş

Ştefan (sfântul) 183

T

Tannery, Paul 28, 57, 73, 89-90, 343, 359, 371, 374-375, 412, 450, 464, 513, 535, 544, 594, 597, 600, 792
Taton, René 55, 82, 344, 819
Taurellus, Nicolaus 25, 463, 480-481, 502-503, 860, 862, 864-865
Terenţiu, Publius Afer 134, 491, 656
Titus Livius 175
Toledo, Francisco de 263, 475, 729
Toletus, Franciscus *vezi* Toledo, Francisco de
Toma de Aquino 307, 729, 834-835
Tönnies, Ferdinand 371-372, 811-812, 814
Torricelli, Evangelista 476, 695, 802
Touchelaye (abate de) 575
Touchelaye (abate de) (cel Tânăr) 404, 415, 740
Trevisani, Francesco 197, 395
Trigland, Jacob *vezi* Triglandius, Jacobus
Triglandius, Jacobus 541
Tromp, Maarten Harpertszoon 116

V

Valcher, Adriaan van *vezi* Valckenburgh, Adriaan van
Valckenburgh, Adriaan van 187
Valentin (frate) 114, 144
Vallée, Jacques (domn des Barreaux) 366, 415
Valois, Jacques de 182
Valois, Louis Emmanuel de (conte de Alais) 412, 785-786
Van Leewen, Pieter 15, 707, 709, 783, 859, 871-872
Vanini, Giulio Cesare [Lucilio] 15, 707, 709, 783, 859, 871-872
Van-Leev, Pieter *vezi* Van Leewen, Pieter
Vanpeene, Paulus 29, 647, 873
Vatier, Antoine 34, 49, 216, 403, 549, 551-552, 589, 731, 750, 766, 775-776, 843, 878-879
Vegelin van Claerbergen, Ph.E. 150
Velthuysen, Anna van 83
Ven, Jeroen van de 149-151, 173
Verbeek, Theo 13, 30-31, 71, 271, 325-326, 387, 390, 394, 452, 462, 481, 485, 489, 497, 513, 531,

554, 563, 566-567, 570-572, 574, 576-577, 584, 586, 589, 592, 594, 596-597, 600, 605, 607-608, 612-613, 615, 618-620, 622-623, 625, 628, 630-631, 633, 637, 639, 641, 644-649, 652, 654-656, 658-664, 666-671, 673-676, 679-682, 686-691, 694-697, 782, 858-859, 866, 868-869, 871, 874
Verdus, François du *vezi* Bonneau du Verdus, François
Vergiliu, Publius Maro 156, 433, 623, 670, 721
Vergoes (avocat) 701
Vermeulen, Corinna 13, 147, 269, 750, 777, 821
Verulam *vezi* Bacon, Francis
Verwey, Jacob 114, 119, 122
Vesalius, Andreas 68
Viète, François 31, 67, 254, 344, 682
Vignerot, Marie-Madeleine de (ducesă de Aiguillon) 415
Villafranca, Blasius 73
Villarnon, domn de 96
Villebressieu, Étienne de 553-554, 695
Villiers, Christophe de 17, 142, 162-163, 167, 227-229, 242, 261, 279, 289, 304, 306, 478, 528
Villiers, Nicolas de (domn de Chandoux) 771
Vitellio *vezi* Witelo
Vitellion *vezi* Witelo
Vitry La Ville *vezi* Raulet, Pierre
Vitus *vezi* White, Thomas
Vloten, Jan van 649
Voet, Paul 389, 875
Voetius, Gisbertus 15, 21-22, 25-30, 97, 154, 273-274, 288-289, 305, 342, 387-389, 393, 434, 462-463, 480-482, 485, 487-489, 491-492, 495-501, 504, 506-510, 512-514, 516-517, 519-526, 530, 532-534, 554-555, 557, 560-564, 566-572, 592, 596-597, 603-605, 612, 617-623, 630-632, 636, 640-642, 650-652, 654-657, 659, 663, 665-666, 669-671, 673-675, 677, 680, 686, 704-705, 707-711, 722, 732, 744, 783-785, 787, 813, 828, 853, 856-857, 859-875, 882
Vorstius, Adolphus 29, 628, 659
Vrijer, M.J.A. de 101, 754

W

Waal, Johannes de 194, 196-197, 395

Waard, Cornelis de 37, 92, 100, 104, 116, 179, 204, 251, 253, 277, 303, 307, 311, 327, 370, 376, 450, 460, 483, 486, 535, 591, 643-644, 804, 815
Waele, Antoine de 270, 497
Waesberge, Johannes van 571, 623, 870
Waessenaer, Jacob A. 18, 86-87, 113-114, 119
Wahl, Jean 819, 853
Walæus, Antonius *vezi* Waele, Antoine de
Walæus, Johannes *vezi* Waal, Johannes de
Wallis, P.J. 173
Warner, Walter 340-341, 354, 815
Waterlaet, Lambertus van den 26, 481, 489, 521-522, 526, 532, 534, 555, 560, 618, 651, 816, 866, 868, 873, 875
Waveren Hudde, Johannes van 756
Weede, Johan van 631
Werret, S. 209
Wheeler, William 181
White, Thomas 26, 476-477, 541-542, 544, 586, 599, 617, 621, 697, 814-815
Wicquefort, Joachim de (cavaler) 246, 269, 272, 433
Wilhem, David Le Leu de 18, 22, 28-29, 33, 210-212, 246, 270-271, 275, 299, 498, 536, 554, 613, 632, 643, 647-649, 660, 667, 669-670, 681, 705, 717, 720, 737-738, 779, 873-874
Witelo 477, 820
Witt, Johan de 756
Wren, Christopher Michael (Sir) 173
Wright, Edward Maitland (Sir) 40
Wycliffe, John 514, 516

Y

Yvon, Paul (domn de Laleu) 72, 95, 315

Z

Zimara, Marcantonio 73
Zurck, Anthony Studler van (domn de Bergen din 1642) 30, 33, 115, 119, 122, 124-128, 130, 134, 136-137, 155, 180, 190, 244, 388, 460, 524, 537, 540, 584, 628, 646, 654, 660-661, 663-664, 671, 686-687, 701, 739, 742, 754, 756, 874, 883

Zuylichem *vezi* Huygens, Constantijn (domn de Zuylichem)

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

Prezentarea editorilor și traducătorilor

Vlad Alexandrescu (VA) (n. 1965) este istoric al ideilor, profesor la Universitatea din București, Departamentul de Studii Franceze, doctor în Filosofie, École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris, 1995), dr. habil. (2014). Director fondator al Centrului de cercetare „Fundamentele Modernităţii Europene" (2001) al Universităţii din București. Co-fondator și co-editor al *Journal of Early Modern Studies* (2012). Premiul „P.G. Castex" al Academiei de Științe Morale și Politice (Paris, 2013), premiul „Nicolae Bălcescu" al Academiei Române (București, 2014). Volume: *Le Paradoxe chez Blaise Pascal* (Berne, Peter Lang, 1997); *Croisées de la Modernité. Hypostases de l'esprit et de l'individu au XVIIe siècle* (București, Zeta Books, 2012); [editor], *Branching Off: The Early Moderns in Quest for the Unity of Knowledge* (București, Zeta Books, 2009); [co-editor, cu Robert Theis], *Nature et Surnaturel. Philosophies de la nature et métaphysique aux XVIe-XVIIIe siècles* (Hildesheim, Georg Olms Verlag, 2010); [co-editor, cu Bogdan Ghiu], *Ateliere ale modernității. Istorie intelectuală și filosofie franceză contemporană* (Iași, Polirom, 2013).

Robert Arnăutu (RA) (n. 1979) este doctor în Filosofie al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, cu o teză despre filosofia contemporană a tehnologiei, și doctor în Filosofie al Universităţii Central Europene din Budapesta, cu o teză despre concepţiile lui Bacon și Descartes asupra tehnologiei. În prezent, este cercetător al Fundaţiei Noua Europă în proiectul „The Cartesian Framework".

Călin Cristian Pop (CCP) (n. 1976) a obţinut licenţa în Filosofie (1998) la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca cu o lucrare despre modelul ontologic al lui Spinoza. Masterat de Filosofie antică și medievală (2003) în cadrul aceleiaşi facultăţi, cu o disertaţie dedicată dialogului platonician *Parmenide*. În 2008 a susţinut la Universitatea „Babeş-Bolyai" teza de doctorat „Problema infinitului la Pascal" (Cluj, Eikon, 2011). A publicat studii în reviste de specialitate: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* (*Philosophia, Philologia, Theologia Orthodoxa*) și *Studia theologica*. A mai publicat studii în volume colective și articole în reviste de cultură (*Verso, Tribuna, Idei în dialog*).

Tinca Prunea-Bretonnet (TPB) (n. 1976) este istoric al filosofiei. A făcut studii de filosofie la École Normale Supérieure şi Universitatea Paris IV-Sorbonne, unde şi-a susţinut licenţa,

masteratul şi doctoratul cu o teză despre metafizica lui Kant şi recepţia ei în secolul XX (2011). A publicat articole şi studii despre epoca Luminilor în spaţiul german, filosofia lui Kant şi interpretările ei contemporane şi a co-editat volumul *Kant et Wolff : Héritages et Ruptures* (Paris, Vrin, 2011). În prezent este cercetător post-doctoral la Colegiul Noua Europă şi membru al Grupului de cercetare a filosofiei germane în secolul al XVIII-lea, CERPHI, ENS Lyon, şi al Centrului de cercetare „Fundamentele Modernităţii Europene" al Universităţii din Bucureşti.

Mihai-Dragoş Vadana (MDV) (n. 1987) a obţinut licenţa în Filosofie la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Bucureşti (2010), cu o lucrare despre sensurile conceptului de substanţă în filosofia lui Descartes. În 2012 a obţinut diploma de master în Istoria şi Circulaţia Ideilor Filosofice la aceeaşi facultate, cu o disertaţie despre sensul şi rolul meditaţiilor în metafizica lui Descartes. În prezent este doctorand în cadrul Facultăţii de Filosofie a Universităţii din Bucureşti.

Grigore Vida (GV) (n. 1984) este doctor în Filosofie al Universităţii din Bucureşti (cu o teză despre metafizica lui Newton). S-a specializat în istoria filosofiei şi istoria ştiinţei din perioada modernităţii timpurii. Împreună cu Dana Jalobeanu, a tradus şi adnotat volumul Francis Bacon, *Despre progresul cunoaşterii* (Bucureşti, Humanitas, 2012). Membru al Centrului de cercetare „Fundamentele Modernităţii Europene" şi al celui de Logică, Istoria şi Filosofia Ştiinţei, ale Universităţii din Bucureşti, a colaborat la mai multe proiecte de cercetare desfăşurate în cadrul acestora.